

FUSÛSU'L-HİKEM

TERCÜME ve ŞERHİ

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ

AHMED AVNİ KONUK

2. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 82

<i>Dini İlimler Serisi</i>	: 12		
<i>Kitabın Adı</i>	: FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ 2. CİLT		
<i>Müellifi</i>	: Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)		
<i>Tercüme ve Şerh</i>	: Ahmed Avni Konuk (ö. 1938)		
<i>Özgün Dili</i>	: Osmanlıca		
<i>Yayın Hazırlık - Çeviri Yazı</i>	: Prof. Dr. Mustafa Tahralı Marmara Üniversitesi Tasavvuf Anabilim Dalı	Yard. Doç. Dr. Selçuk Eraydın Marmara Üniversitesi Tasavvuf Anabilim Dalı	
	Yard. Doç. Dr. M. Nedim Tan Marmara Üniversitesi Tasavvuf Anabilim Dalı	Dr. Ercan Alkan Marmara Üniversitesi Tasavvuf Anabilim Dalı	
<i>Editör</i>	: Prof. Dr. Mustafa Tahralı		
<i>Son Okuma</i>	: Göker İnan - İsmet İpek		
<i>Arşiv Kayıt</i>	: Konya Mevlana Müzesi No. 3868-3880 (13 Defter)		
<i>Kitap Tasarım</i>	: Abdusselam Feriatoğlu		
<i>Yapım</i>	: Fotografika Ltd. Şti.		
<i>Baskı</i>	: Mega Basım Yayın ve İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti. Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Mrk. A Blok Kat: 2 Haramidere - İstanbul. Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027		
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2017		
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 2000 adet		

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Ahmed Avni Konuk
Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi

1. Tasavvuf, 2. İslâm Düşüncesi, 3. İbnü'l-Arabî, 4. A. Avni Konuk, 5. Hikmet

ISBN: 978-975-17-3882-2 (Takım) 978-975-17-3890-5 (2. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na* aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel. : +90 (212) 511 36 37

Faks : +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

FUSÛSU'L-HİKEM

TERCÜME VE ŞERHİ

ÇEVİRİ YAZI

2. CİLT

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ
(ö. 1240)

Tercüme ve Şerh

Ahmed Avni Konuk
(ö. 1938)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Yard. Doç. Dr. Selçuk Eraydın
Yard. Doç. Dr. M. Nedim Tan
Dr. Ercan Alkan

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER (2. Cilt)

XV	KELİME-İ İSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEBİYYE	869
XVI	KELİME-İ SÜLEYMÂNİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ RAHMÂNİYYE	967
XVII	KELİME-İ DÂVÛDİYYE'DE OLAN HİKMET-İ VÛCÛDİYYE	1023
XVIII	KELİME-İ YÛNUSİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEFESİYYE	1061
XIX	KELİME-İ EYYÛBİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ GAYBİYYE	1087
XX	KELİME-İ YAHYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ CELÂLİYYE	1121
XXI	KELİME-İ ZEKERİYYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ MÂLİKİYYE	1133
XXII	KELİME-İ İLYÂSİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ İNÂSİYYE	1161
XXIII	KELİME-İ LOKMÂNİYYE'DE VÂKİ' HİKMET-İ İHSÂNİYYE	1209
XXIV	KELİME-İ HÂRÛNİYYEDE MÜNDERİC HİKMET-İ İMÂMİYYE	1235
XXV	KELİME-İ MÛSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ ULVİYYE	1271
XXV	KELİME-İ MÛSEVİYYEDE MÜNDEMİC HİKMET-İ ULVİYYE [2. Şerh]	1375

XXVI KELİME-İ HÂLİDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ SAMEDİYYE	1481
XXVII KELİME-İ MUHAMMEDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ FERDİYYE	1489
LUGATÇE	1571
AYET ve HADİS İNDEKSİ	1725
DİZİN	1733

XV

فَصُّ حِكْمَةِ نَبَوِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ عَيْسَوِيَّةٍ

**BU FASS KELİME-İ İSEVİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ NEBVİYYE BEYÂNINDADIR.**

Ma'lûm olsun ki, "hikmet-i nebviyye"nin Kelime-i İseviyye'ye tahsîsi hakkında şurrâh-ı kirâm iki vecih beyân buyururlar: Birincisi: "Nebî" kelimesinin hemze ile olmasıdır. Bu sûrette "nebî" kelimesi "ihbâr" ma'nâsına olan نَبَأُ [nebe'e]den müştakk olur. Bu *Fusûsu'l-Hikem*'de beyân olunan hikmetlerin kâffesi her ne kadar "nebe'e" den müştakk olan "nebeviyye" ise de, bunun Kelime-i İseviyye'ye ihtisâsı, Îsâ (a.s.)ın hâline nübüvvet-i fitriyenin gâlib olması sebebiyledir. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de onun nübüvvet-i fitriyesinden ihbârân vâlidesinin karnında iken أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (Meryem, 19/24) [Sakın mahzûn olma, Rabbin senin altında bir akarsu vücûda getirdi.]; ve beşikte iken آتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (Meryem, 19/30) [Bana kitâb verdi ve beni peygamber yaptı.] dediğini beyân buyurdu.

İkincisi: "Nebî" kelimesinin نَبَا، يَنْبُو، نَبَوًا [nebâ, yenbû, nebven]den müş-takk olup hemzesiz bulunmasıdır. Ve نَبَا [nebâ] "rif'at" ma'nâsına gelir. Şu hâlde onun hikmeti, "hikmet-i ref'iyye" olur. Zîrâ onun makâmında rif'at vardır. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) [Allah onu kendine doğru ref'eyledi.] buyurur. Ve âhir zamanda da nüzûl ederek velâyet-i âmmeyi hatmeyler.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin terbiye-gerdesi ve evlâd-ı ma'nevîsi Sadreddîn-i Konevî (k.s.) [15/2] hazretleri *Fükûk*'ünde buyururlar ki:⁴³⁰

430 Konevî, *el-Fükûk*, s. 221.

مُرَادُ شَيْخِنَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ إِقْرَانِهِ هَذِهِ الْحِكْمَةَ بِالنَّبَوَّةِ لَيْسَ بِمَعْنَى الْإِخْبَارِ فَإِنَّ
كُلَّ مَنْ ذُكِرَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ فِي هَذَا الْكِتَابِ مُشْتَرَكُونَ فِي ذَلِكَ وَإِنَّمَا مُرَادُهُ مَعْنَى
الرَّفْعَةِ.

Ya'ni "Bizim şeyhimiz (r.a.)ın bu hikmeti, "nebve"ye mukārin kılmasından murâdı "ihbâr" ma'nâsına değildir. Zîrâ bu kitâbda zikrolunan enbiyâdan her birisi bunda müşterektirler; ve onun murâdı ancak rif'attır." Hz. Sadreddîn-i Konevî (k.s.) Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizden bu hakîkati sem'-i cism ile işitmiş olduklarına şübhe olunmayacağından onların kelâmı sened-i kavîdir. Binâenaleyh vech-i sâni müreccahdır. Şu hâlde evvelkisi "nûn" ile "bâ"ın fethleriyle نَبَوِيَّة [nebeviyye] ikincisi "nûn"un fethi ve "bâ"-nın sükûniyle نَبَوِيَّة [nebeviyye] telaffuz olunmak lâzım gelir. Vallâhu a'lem bi-murâdihî. [Allah murâdını en iyi bilendir.]

***

Şiir:

عَنْ مَاءِ مَرْيَمَ أَوْ عَنْ نَفْحِ جِبْرِينَ فِي صُورَةِ الْبَشَرِ الْمَوْجُودِ مِنْ طِينِ
تَكُونُ الرُّوحُ فِي ذَاتِ مُطَهَّرَةٍ مِنَ الطَّبِيعَةِ تَدْعُوهَا بِسَجِّينِ

Birinci ma'nâ: Rûh, ya mâ'-i Meryem'den veyâ Cibrîn'in nefhinden, tıynden mevcûd olan beşer sûretinde, Siccîn tesmiye ettiğin tabîattan, zât-ı mutahharada mütekevvin oldu.

İkinci ma'nâ: Rûh, ya mâ'-i Meryem'den veyâ tıynden mevcûd olan beşer sûretinde zuhûr eden Cibrîn'in nefhinden, Allah Teâlâ'nın Siccîn tesmiye buyurduğu tabîattan, zât-ı mutahharada mütekevvin oldu.

"Mâ'-i Meryem"den murâd, hîn-i inzâllerinde kadınların ferclerinde mütehaddis olan su gibi, [15/3] Cebrâîl (a.s.)ın güzel bir delikanlı sûretinde Hz. Meryem'e görünerek, şekl-i ma'hûd-i cimâ' olmaksızın, ona nefhetmesiyle, Cenâb-ı Meryem'de şehvet husûlü üzerine, ihtilâma müşâbih bir hâl içinde, vâki' olan inzâl esnâsında seyelân eden sudur. "Cibrîn" Cebrâîl (a.s.) ma'nâsına lugattır.

“Tiynden mevcûd olan beşer sûreti”nden murâd, Âdem (a.s.)dir. “Zât-ı mutahhara”dan murâd, Hz. Meryem’dir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri Kur’ân-ı Kerîm’de أَحْصَنْتَ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا (Tahrîm, 66/12) [Ve ismetini pek güzelce muhâfaza etmiş olana rûhumuzdan üfledik.] kavliyle onun levsiyât-ı nefsânîyyeden mutahhar bulunduğuna şehâdet buyurdu.

“Tabîat”tan murâd, ulûhiyetin zâhiri olan tabîat-ı külliyye olmayıp ci-
het-i süfliyyede olan tabîat-ı cüz’iyyedir.

“Siccîn” إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينَ (Mutaffifin, 83/7) [Fâcirlerin kitabı sic-
cindedir.] âyet-i kerîmesi mücibince ehl-i fücûrun mukîm olduğu mahal-
lin ismidir. Zîrâ fücûcâr, hayvâniyetten ibâret olan tabîat-ı cüz’iyyenin hük-
müne tebaan amel ederler ki zâhiri, ezvâk-ı muhtelif-e-i nefsânîyye ve bâtını
azâb-ı gûnâgûndur. Onun için Hak Teâlâ hazretleri, kendilerini tabîat-ı
cüz’iyyenin ahkâmına teslim etmiş olan küffâr hakkında وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ
بِالْكَافِرِينَ (Tevbe, 9/49; Ankebût, 29/54) buyurur ki, “Cehennem el’ân küf-
fârı ihâta etmiştir” demek olur.

Ma’lûm olsun ki: Ulûhiyetin zâhiri olan “tabîat-ı külliyye”ye nazar
eden ve fikirleri bu tabîatın kavâid ve ahkâm-ı câriyesinde müstağrak olan
hükemâ, âlem-i cismânîyyette bu kavâid ve ahkâmın tahallüfü mümkün
olmadığını ve kânûn-i tabîat mücibince nesl-i insânın ancak erkek ile ka-
dının [15/4] ictimâından teselsül edebileceğini zannederler. Bu hüküm,
onların emr-i hakâyıkta sırf cehle müstenid olan zan ve vehimlerinden
münbaistir. Hükemâ-yı fen, ne kadar tedkîkât ile meşgûl olurlarsa olsun-
lar, tabîat-ı külliyye dâiresinden çıkamazlar. Onların keşfiyatı, ancak bu
dâireye mahsûrdur. Binâenaleyh onlar ulûhiyetin zâhiriyle iştigâl ettikleri
cihetle kudret-i Hak’tan bî-haberdirler.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri, hükemânın, hüküm-i vehmîlerini istimâ’
eden zaifü’l-akl olanları bu varta-i vehimden tahlîs için –ma’nâ-yı insânın,
kendi zâhiri olan vücûdunda dilediği vech ile tasarruf ettiği gibi– ulûhiye-
tin vücûd-ı zâhirîsi olan bu âlemde onun bâtını, ma’nâsı olan Hakk’ın, öy-
lece dilediği vech ile tasarrufunu izhâr etmek üzere, cism-i insânîyi kâide-i
tabîat hilâfında olarak üç vech ile halk buyurdu:

1. Anasız babasız olarak cism-i Âdem’i salsâlden yarattı. “Sâd” ve “lâm”

mâddesi lisân-ı Arabîde, kendisinde erbâb-ı fennin “protoplazma” ya’ni “mâdde-i cenîyye [مادة جنییه] (?) ta’bîr ettikleri şey hâsıl olan “tahammür etmiş süt” ma’nâsına geldiğine göre, Darwin meslekinde cism-i Âdem’in “protoplazma”dan yaratılmış olması lâzım gelir. Böyle de olsa cism-i Âdem yine anasız ve babasız yaratılmış olur.

2. Havvâ’nın cism-i Âdem’den inşîabı sûretiyle halkıdır. Darwin meslekinde ta’kîb edenlerin bunu da inkâr edememesi lâzım gelir. Çünkü cism-i Havvâ, kokmuş çamurda tekevvin eden “protoplazma”dan mahlûk olan cins-i insânın nev’-i ünsâsıdır; ve nevi’ ise, cinsin bir şûbesidir. [15/5]

3. İsâ (a.s.)ı babasız olarak Hz. Meryem’in vücûdunda halk buyurdu. Ulûhiyet kendisinin vücûd-ı zâhirîsi olan tabîat-ı külliyyede, Âdem’i ve Havvâ’yı zikrolunan hâl-i acîbde halk buyurmak sûretiyle kudretini izhâr edince, o kudret-i kâmilede bu tarz hilkatın nefyi için hiçbir sebep gösterilemez. Bunu teslîm edemeyen ancak vehimdir. Şu hâlde hilkat-i insâniyye bu vücûh-i selâse ile berâber dört tarzda vâki’ olmuş olur ki:

Dördüncü vecih, alelade nutfe-i pederin rahm-ı mâderde cereyânı sûretiyle ecsâm-ı insâniyyenin halkıdır.

İşte evvelki hilkatler, kudretin istisnâsı ve bu tarz hilkat, o kudretin kâidesi olduğundan, hükemâ ve ukalâ ve sagîr ve kebîr bu kâideye nâzırdılar. Onun için yahûdîlerin havsala-i akılları, bir bâkireden pedersiz olarak veled husûlünü almadı. Hz. Meryem gibi, kavmi arasında salâh-ı hâl ile şöhret-yâb olan bir affifeye zinâ isnâd ettiler.

İmdi âlemin hey’et-i mecmûası Kur’ân-ı fiilîdir. Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz’e münzel olan Kur’ân-ı kavî, كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا (Bakara, 2/26) [O, Kur’ân sebebiyle çok kimseleri idlâl eder ve çok kimselere hidâyet verir.] âyet-i kerîmesi mûcibince, nasıl ki ba’zılarını idlâl eder ve ba’zılarını mühtedî kılar, âlemde zuhûr eden ef’âl-i ilâhiyye dahi, öylece ba’zı kimselerin sebep-i dalâleti ve ba’zı kimselerin de sebep-i hidâyeti olur. İşte ef’âl-i ilâhiyyeden bir fiil olan İsâ (a.s.)ın sûret-i tekevvinü de efrâd-ı beşer üzerinde bu iki mütekâbil te’sîrâtı icrâ eyledi.

لَا جَلَّ ذَلِكُ قَدْ طَالَتْ إِقَامَتُهُ فِيهَا فَرَادَ عَلَى الْفِ بِنَعْيَيْنِ

Bu ecilden onda ikâmeti uzadı; ta’yîn ile bin üzerine ziyâde oldu. [15/6]

Ya'ni Cenâb-ı Îsâ'nın terkîb ve sür'at-i inhilâli iktizâ eden hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevvünü eclinden, rûh-ı musavverden ibâret olan cisimde ikâmeti uzadı; ve onun o cisimde ikâmeti ta'yîn ve hisâb ile bin seneden ziyâde oldu. Zîrâ milâd-ı Îsâ ile (S.a.v.) Efendimiz'in dünyâyı teşrifleri mâbeyni (555)⁴³¹ senedir. *Fusûsu'l-Hikem*'in târihi ise 627. sene-i hicriyyedir. Gerek bu târîhler ve gerek tevellüd ve hicret-i nebevî mâbeynindeki mikdâr-ı sinîn yekdîğere zammolunursa, bin iki yüz küsur sene tutar ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu beyt-i şerîfi hîn-i tahrîrlerinde milâd-ı Îsâ'dan binden ziyâde seneler mürûr etmiş olur. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın rûh-ı musavver olan bedeninde, Hz. Şeyh (r.a.) zamânına ve ondan sonra da âhir zamanda zuhûr edecek olan Hz. Mehdî'nin asrında nüzûlü vaktine kadar ikâmeti temâdî etti. Bu temâdî bedeni sebebiyledir. Zîrâ onun bedeni, cism-i beşerde temessül eden rûhdan ibârettir. Beşer sûretinde zuhûru ve temessülü, ancak sûret-i beşerde olan Hz. Meryem'e münâsebet ve ittisâli ve Hz. Cibrîl'in Cenâb-ı Meryem'e beşer sûretinde zâhir olarak nefhetmesi sebebiyledir. Hz. Mehdî zamânında nüzûlünden sonra, ber-mûcib-i hadîs-i şerîf, yiyip içere ve tezevvüc eder; ve ba'dehû vefât edip (S.a.v.) Efendimiz'in hücre-i mutahharasına defnolunur. Şu hâlde gerek yahûdîler tarafından katle tasaddî olunduğu vakitte ve gerek semâya ref'edildiği zamanda ve el'ân hayât-ı nûrâniyye ile hayy olan Îsâ (a.s.) ba'de'n-nüzûl, sünnet-i seniyye-i muhammediyyeye tebaan hayât-ı tabîiyye dâiresinde yaşayacak ve hayât-ı tabîiyye, mevt-i tabîiyi muktezî bulunduğundan *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* (Ankebût, 29/57) [Her nefis, ölümü tadacaktır.] hükmü tahtına dâhil olarak vefât eyleyecektir.

Ma'lûm olsun ki, yahûdîler tarafından Îsâ (a.s.)a vâki' olan sû'-i kâd hakkında iki rivâyet vardır. Bu bâbdaki tahsîlât, Hasan Sâhib ismindeki bir fâzıl-ı muhterem tarafından lisân-ı Fârisî üzere yazılıp Hindistan'da tab' edilmiş olan *et-Tevîlül-muhkem fi müteşâbihî Fusûsi'l-Hikem* nâmındaki *Şerb-i Fusûs*'ta beyân olunmuştur. [15/7] Tafsîlât-ı mezkûre ondan bi'l-ik-

431 Peygamber Efendimiz'in doğum târihi, umûmiyetle, milâdî 571 veyâ 570 senesinde kabul edilmektedir. Ahmed Avni Bey'in niçin 555 târihini verdiğini tesbit edemedik.

tibâs icmâlen beyân olunur.⁴³² Şöyle ki:

Birinci rivâyete göre İsâ (a.s.) maslûben şehîd edilmedi, belki ref'olundu. Ve ona kasdeden yahûdîlerden birisi min-tarafillâh sûret-i İsâ'ya temsil olunup yahûdîler Hz. İsâ zanniyle onu salb ettiler. Ve bu rivâyetin râvîleri, sûre-i Nisâ'da vâki 'بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ، وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ، وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ' (Nisâ, 4/157-158) [Hâlbuki onu ne katlettiler ne salb ettiler, velâkin kendilerine bir benzetme yapıldı... Allah onu kendine doğru ref'eyledi.] âyet-i kerîme-siyle ihticâc ederler.

İkinci rivâyetin râvîleri derler ki: İsâ (a.s.), vaktâki yahûdîler tarafından ahz olundu, o hazret ile berâber iki sârik dahi derdest edilmiş idi. Her üçünü de çarmıha gerdiler. Ba'dehû oradan indirip, o zamanda cârî olan âdet-i i'dâm üzere, kemiklerini kırıp ihrâc etmek sûretiyle katle mütesaddî oldular; ve sâriklar hakkında öyle yaptılar. Nöbet İsâ (a.s.)a geldikde, o hazreti vefât etmiş buldular. Velâkin yan tarafına bir mızrak sapladılar; ve o mahalden kan aktı. Binâenaleyh bu fiilin fâilleri "Biz onu maslûb kıldık" dediler. Zirâ "salb" burada, feth-i "sâd" ile "ihrâc-ı üstühân" ma'nâsınadır. Zamm-ı "sâd" ile olunca [sulb] "darağacı" ma'nâsına gelir. Feth-i "sâd" ile, "ashâb-ı salb" "kemik ihrâc eden kimseler" ma'nâsınadır. Şu hâlde o hazreti, yahûdîler وَمَا قَتَلُوهُ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere, "katletmediler"; belki o hazret kendi kendine teslîm-i rûh eyledi. وَمَا صَلَبُوهُ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere dahi, feth-i "sâd" ile "salb etmediler, ya'ni kemiğini çıkarmadılar". وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere, "Velâkin maslûbâna, ya'ni kemiği ihrâc edilmiş olanlara müşâbih oldu". Bu sebeble beyne'n-Nasârâ Hz. Mesîh (a.s.) hakkında ihtilâf husûle geldi ki, bunlardan bir tâife Mesîh (a.s.)ın yerine, ona temsil olunan Yahûdâ'yı katl ve salb ettiler derler. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'in müfessirleri bu tafsîle pek az mut-

432 Hâkim Seyyid Muhammed Hasan b. Kerâmet Ali Emrûhevî'ye (Amruhavî veya Emrûhî şeklinde de yazılabilir) âit olan bu eser XIX. yüzyılda te'lif edilmiş olup fasları *Fusûs* metnine göre değil peygamberlerin yaşadığı zamana göre tertip etmesiyle dikkat çeker. Ahmed Avni Bey'in atf yaptığı kısım için bk. *Tevîlül-Muhkem*, Leknev, 1310/1893, s. 467-507. Eserin mevcut baskıları hakkında bk. Nevşâhî, *Kitâbşinâsî-i Âsâr-ı Fârisî-yi Çâp-şode der Şibh-i Kârre*, IV, s. 641. Bu zâtın *Tevîlül-Muhkem* dışında *Tevîlât-ı Râsih* ve *Meâlimâtü'l-Esrâr fî Mükâşefâti'l-Ahyâr* isimli iki eseri daha vardır. Bk. Storey, *Persian Literature*, I, s. 26.

tali' olmakla, İsâ (a.s.) hakkında Nasârâ'dan bu kavlı ile kâil olan tâifenin sözlerini ihtiyâr ettiler ki, bu kavlı, Kur'ân-ı Kerîm'de merdûddur. Zîrâ Hak Teâlâ جَعَلْنَا لِيَشْرَ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) ya'ni "Yâ Habîbim, senden evvel gelen ricâlden bir racül için huld ve bekâ kılmadık" buyurur. Bu âyet-i kerîmeye nazaran [15/8] (S.a.v.) Efendimiz'den evvel gelen bilcümle enbiyâ (aleyhimüs-selâm)ın vefât etmiş olmaları lâzım gelir. Talha ibn Alî hazretleri Cenâb-ı İbn Abbas'tan bu vechi rivâyet eylediği gibi, rivâyet-i Vehb dahi bu merkezdedir. Sûre-i Nisâ'nın nüzûlünden sonra Hâtub ibn Beltea (r.a.) melik-i Mısır olan Mukavkıs'a mürsel, nâme-i risâlet-penâhîyi hâmilen gittiği vakit, Mukavkıs Cenâb-ı Hâtub'a hitâben: "Eğer sizin sâhibiniz nebî ise, Mekke'den Medîne'ye hicret etmemesini niçin Cenâb-ı Hak'tan niyâz etmedi?" diye i'tirâz etmesi üzerine, Hz. Hâtub dahi: "İsâ (a.s.) nebî idi; niçin çarımha gerilmemesini Hak'tan niyâz etmedi?" buyurduğu meşhûrdur. O hazretin bu kavlı dahi rivâyet-i mezkûreyi te'yîd eder. İşte ikinci rivâyet de budur.

Evliyâ-i kirâmdan Bedreddîn-i Simâvî (k.s.) *Vâridât* nâmındaki risâle-i şerîfelerinde bu rivâyete muvâfık olarak buyururlar ki:

عِيسَى ﷺ حَيٌّ بِرُوحِهِ، مَيِّتٌ بِجَسَدِهِ الْعُنْصُرِيِّ، وَلَمَّا كَانَ رُوحَ اللَّهِ وَالرُّوحَانِيَّةُ غَالِبَةً عَلَيْهِ وَلَا مَوْتَ عَلَى الرُّوحِ قَالُوا أَنَّهُ لَمْ يَمُتْ حُكْمًا لِلْغَالِبِ، لَا بِمَعْنَى أَنَّهُ لَمْ يَمُتْ جَسَدُهُ الْعُنْصُرِيِّ وَهُوَ مُحَالٌّ، فَافْهَمْ جِدًّا، رَأَيْتُ سَنَةَ ثَمَانَ وَثَمَانَ مِائَةَ يَوْمِ الْجُمُعَةِ رَجُلَيْنِ حَضَرَ عَلَى يَدِ أَحَدِهِمَا جَسَدَ عِيسَى ﷺ وَهُوَ مَيِّتٌ كَانَهُمَا نَبَّهَنَاهُ عَلَى أَنَّهُ عِيسَى ﷺ تُوفِّيَ بَدَنُهُ وَاللَّهُ اعْلَمَ.

Ya'ni "İsâ (a.s.) rûhiyle diri, cesed-i unsurîsiyle meyyittir. Velâkin rûhullah olup rûhâniyet üzerine gâlib olduğu için, hükmen-li'l-gâlib, ölmedi, dediler. Yoksa cesed-i unsurîsi ölmek muhâldir. Cidden iyi anla! Sekiz yüz sekiz senesine müsâdif bir cuma gününde iki adam hâzır oldular. Birisinin elinde İsâ (a.s.)ın cesedi var idi. Hâlbuki o meyyit idi. Gûyâ İsâ (a.s.)ın bedeni vefât eylediğini bize tenbîh eylediler. Vallâhu a'lem." [15/9]

Her iki rivâyetin tevfiği ve âyet-i kerîmenin tefsîri:

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın "Rûhullah, Siccîn tesmiye ettiği tabîattan mu-

tahhar olan zâtta tekevün ettiği için onda ikâmeti uzadı” kavli her iki rivâyeti tevflık ve âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfini tavzih eder. Şöyle ki: İsâ (a.s.)ın bedeni hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevün etti. Bu gibi ebdân rûh-ı musavver olmakla âlem-i histe, çeşm-i his ile müşâhede olunur ve el ile tutulabilir. Bunun misâli âlem-i rü'yâdır. Zîrâ râi rü'yâsında gördüğü bir sûreti hissen müşâhede eder; ve eliyle tutar ve tekellüm eder. Şu kadar var ki, kendi vücûdu dahi, bu mevtın-ı hayâle göre tekevün etmiş olan bir vücûddan ibârettir; ve rü'yâdaki bu vücûduna bir bıçak saplansa, nev'an-mâ bir havf ve elem mahsûs olmakla berâber, bu vücûd ondan müteessir olmaz; ve gördüğü ve tuttuğu vücûd dahi kendi vücûdu gibidir.

Fass-1 Yûsufi'de görüldüğü üzere bu âlem-i his ve şehâdet dahi hayâlden başka bir şey değildir. Ancak hayâl-i rü'yâ ile hayâl-i şehâdet arasında letâfet ve kesâfetten başka bir fark yoktur. Ba'zan birisi kesîf diğeri latîf olarak iki hayâl tekâbül eder. Bu tekâbül hazret-i şehâdete mahsustur. Hayâl-i kesîf bu âlemin îcâbı olan hükm-i tabîatın te'sîri tahtında olduğundan, o bu âlemin ahkâmına tâbi' olur. Fakat hayâl-i latîf, hükm-i tabîatın te'sîri altında olmadığından, ondan bu âlemin hükmüne muhâlif harekât zuhûr eder. Bu gibi tekâbülün menâkıb-ı evliyâda emsile-i kesîresi zikrolunmuştur. Burada îzâh ve beyânı mûcib-i tatvîl olur.

İşte İsâ (a.s.) ile yahûdîlerin ebdânı arasındaki münâsebet de böyle idi. Ya'ni İsâ (a.s.) bu âlemde hayât-ı nûrâniyye ile; ve yahûdîler ise hayât-ı tabîiyye ile yaşarlar idi. Binâenaleyh yahûdîler, beden-i İsevîyi kendi bedenlerine kıyâs ettiler; ve onu katl ve salb ettiklerini zannettiler. İmdi bu hakîkate nazar etmediklerinden, birinci rivâyetin râvîleri İsâ (a.s.)ın yerine yahûdîlerden birisinin ona teşbîh olunarak salb ve katledilip İsâ (a.s.)ın cismiyle berâber merfû' olduğunu; [15/10] ve ikinci rivâyetin râvîleri ise, وَمَا جَعَلْنَا لِيَشْرَ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) [Ya Habîbim, senden evvel gelen ricâlden bir racül için huld ve bekâ kılmadık.] âyet-i kerîmesinden istidlâlen İsâ (a.s.)ın sûretâ çarmıha gerilmekle berâber, bu fiilin te'sîri olmaksızın kendi kendine teslîm-i rûh eylediğini beyân ederler. Hâlbuki bu âyet-i kerîme ancak hayât-ı tabîiyye ile yaşayan ricâl hakkındadır. Eğer hayât-ı nûrâniyye ve rûhâniyye ile yaşayan zevâta şâmil olsa idi, Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ (a.s.) ile olan kıssası beyân buyurulan ve Hâtem-i enbiyâ zamânında

ve ondan sonra da el'ân berhayât bulunan, Cenâb-ı Ebu'l-Abbâs Hızır'ın dahi (Sallallâhu aleyhi ve sellem)den evvel vefât etmesi lâzım gelir idi. Binâenaleyh hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevün eden cism-i Îsâ (a.s.)ın vefât ettiğine bu âyet-i kerîme delîl olamaz. Ancak ikinci rivâyete göre yahûdilerin eleriyle tutabildikleri Rûhullâh'a, onların iki sârik hakkın-da tatbîk ettikleri işkence ve katl âlâtının te'sîri olmadı; ve beden-i latîf-i Îsevî ref'olundu; cism-i rûhânîsini bulamadılar. Kavânîn-i tabîiyye içinde müstağrak olan ukûl-i Yehûd bu işin hakîkatine vâkıf olmadı. Velâkin zâhirde, herkese karşı ale'l-usûl katl ve salb ettik dediler. Maahâzâ kendi bâtınlarında ve fikirlerinde şekk ve tereddüd içinde kaldılar.

Bu îzâhâtta sonra sûre-i Nisâ'da vâki' âyet-i kerîmenin tefsîrine şürû' olunur *وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ* (Nisâ, 4/157). “Biz Resûlullah olan Mesîh Îsâ ibn Meryem'i katlettik demeleri” sebebiyle, Allah Teâlâ onların kalblerini ilm-i hakîkatten mahcûb kıldı. Zîrâ Îsâ (a.s.) rûh-ı musavver idi. Rûh-ı musavver ise, kemâl-i letâfetinden ecsâd-ı kesîfe gibi âlât-ı katl ile müteessir olmaz. Nitekim kesâfet-i eşbâhı ervâha mübeddel olan Bâyezîd-i Bistâmî vesâire gibi ekâbir-i evliyâullâh (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtında bu hal vâki' oldu. *وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ* (Nisâ, 4/157) “yahûdiler bu ilimden mahcûb oldukları için o hazreti çarمیha gerip mızrak saplamakla katl ve salb ettiklerini zannettiler. Hâlbuki o rûh-ı musavver, onların o fiiliyle maktûl ve maslûb olmadı.” *وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ* (Nisâ, 4/157) “Belki bu fiile mücâseret edenler için, o hazretin hâli, kesâfet-i vücûdiyye sâhibi olanların hâline teşbîh olundu.” *وَإِنَّ الَّذِينَ اِخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ* (Nisâ, 4/157) [15/11] “Bu teşbîh sebebiyle onun hakkında ihtilâfa düşenler, katl ve salbinden şekk içindedirler. Rûh-ı musavver olan Cenâb-ı Îsâ'nın hâli, ecsâm-ı kesîfe ashâbının hâline kıyâs olunamayacağına o kavlin kâilleri için ilm-i hakîkî yoktur. Bu husûsta bildikleri şey, zâhir-i hâle nazaran ancak zanna ittibâ' iledir.” *وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا* (Nisâ, 4/157) “Hâlbuki onu yakînen, ya'ni kendi fiilleriyle katletmediler.” Zîrâ rûh-ı musavvere onların fiillerinin te'sîri olamaz. *بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ* (Nisâ, 4/158) “Belki Allâhü Zülcelâl hazretleri o rûh-ı musavveri, onların mütecâsir oldukları fiil-i katlin te'sîri olmaksızın, kendi mertebe-i şehâdetinden mertebe-i gaybına ref' etmek sûretiyle müteveffâ kıldı.” Bu ref' sebebiyle cismini bulamadılar.

رُوحٌ مِنَ اللَّهِ لَا مِنْ غَيْرِهِ فَلِذَا أَحْيَا الْمَوَاتَ وَأَنْشَأَ الطَّيْرَ مِنْ طِينِ

Allah'dan rûhtur, O'nun gayrından değil. İşte bunun için emvâtı ihyâ etti ve çamurdan kuş inşâ eyledi.

Ya'ni Îsâ (a.s.) rûh-ı musavverdir. Öyle bir rûh-ı musavverdir ki, vücûd-ı mutlakın "Allah" tesmiye olunan mertebesinin bâtınından münbaisdir; ve bu mertebe-i ulûhiyyet kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi'dir. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) esmâ-i tâliyeden olan başka isimlerin bâtınından değil, ancak "Allah" isminin bâtınından müteayyin olan rûh-ı ilâhîdir. Bu sebeble mertebe-i ulûhiyyetin bilcümle esmâsının ahkâm ve evsâfiyla zâhirdir. İşte bunun için *أَنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ* için *وَإِلَّا لَرَبِّ الْأَبْرَصِ وَالْأَبْرَصَ وَالْأَحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ* (Âl-i İmrân, 3/49) [Ben sizin için çamurdan kuş şekli gibi bir şey icâd ederim, sonra ona üfürürüm. O da Allah Teâlâ'nın izniyle hemen kuş olur. Ve ben Allâh'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalık illetine tutulana iyi ederim ve ölüyü diriltilirim.] âyet-i kerîmesinde ihbâr buyurulan kavil ile kâil oldu. Ya'ni ölüyü diriltti ve çamurdan kuş inşâ edip, ona nefh ile hayât-bahş oldu. Ve o hazretin halkettiği kuşun yarasa kuşu olduğu rivâyet olunur.

Suâl: Bilcümle enbiyâ ve kümmel-i evliyâ, insân-ı kâmil olmak i'tibâriyle "Allah" isminin mazharı olduklarından [15/12] onlar dahi mertebe-i ulûhiyyetin cemî'-i esmâsının ahkâm ve evsâfiyla zâhirdirler. Şu hâlde bunlar ile Îsâ (a.s.) arasındaki fark nedir?

Cevâb: Enbiyâ ve kümmel-i evliyânın vücûdât-ı zâhiriyyeleri tabîatta mütekevvin oldu; ve tabîat ise ulûhiyyetin zâhiriyyetidir. Binâenaleyh bu zevât-ı kirâm ulûhiyyetin zâhirinden münbais oldular. Îsâ (a.s.) ise, bâlâdaki ebyât-ı şerîfenin şerhinde izâh olunduğu üzere, "Siccîn" tesmiye olunan "tabîat"tan mutahhar olarak tekevvin etti; ya'ni ism-i Bâtın'ın taht-ı hîtasında zâhir oldu. Bu sebeble o zevât-ı kirâm gibi hayât-ı tabîiyye ile yaşamadı ve mevt-i tabîî ile de vefât etmedi. Zîrâ ulûhiyyetin bâtınından münbais oldu. Îsâ (a.s.) mertebe-i ulûhiyyetin cemî'-i esmâsının ahkâm ve evsâfiyla zuhûrda bilcümle enbiyâ ve evliyâ ile müşterek olmakla berâber emr-i zuhûru onlara muhâlifdir. Onun vücûd-ı zâhirîsi, hakikat-i muhammediyyeden ibâret olan mertebe-i vâhidiyyetin, ya'ni bilcümle esmâyı câmi' olan

mertebe-i ulûhiyyetin, bâtınından inbiâs eyledi. Ve nefes-i Rahmânîden ibâret olan Cenâb-ı Îsâ'nın rûhâniyeti ve hakîkati, o mertebenin rûhiyeti gibidir. Nitekim Âdem o mertebenin cismaniyeti gibidir. İşte Cenâb-ı Îsâ, hakikat-i muhammediyenin rûhiyeti mesâbesinde olduğu için, onun ahdi (S.a.v.) Efendimiz'in ahd-i âlîlerine muttasıl oldu.

حَتَّىٰ يَصِحَّ لَهُ مِنْ رَبِّهِ نَسَبٌ بِهِ يُؤْتَرُ فِي الْعَالِي وَفِي الدُّنْيَا

Tâ ki onun için Rabb'inden neseb⁴³³ sahîh ola; onunla âlîde ve dûnda te'sîr eyleye.

Bu beyt-i şerîf bâlâdaki beyt-i şerîfe merbûttur. Ya'ni "Vücûd-ı mutlakın "Allah" tesmiye olunan mertebesinin bâtınından münbais olduğu cihetle, Rûhullâh'ın Rabb-i hâssı olan "Allah" ismine nisbetleri [15/13] sahîh olmak ve âlîde ve dûnda te'sîr etmek için emvâtı ihyâ ve çamurdan kuş inşa eyledi" demek olur.

Ma'lûm olsun ki **Fass-ı Hûdî**'de beyân ve sırası geldikçe diğer fasslarda dahi îzâh olunduğu üzere, âlemde zâhir olan her bir sûret bir ism-i ilâhînin o sûretle taayyününden ibârettir. Esmâ-i ilâhiyye ise küllî ve cüz'î olmak üzere iki kısımdır. Esmâ küllî olsun cüz'î olsun vüs'at ve ihâta hasebiyle yekdiğerinden mütefâzıldır. Meselâ esmâ-i külliyyeden "Hayy" ismi Alîm, Semî', Basîr, Mürîd, Kadîr, Mütেকellim, Mûkevvin isimlerine nisbeten daha vâsî'dir. Zîrâ sıfat-ı hayât, ilim, sem', basar ilh... sıfatlarını muhîttir. Zâtta sıfat-ı hayât olmadıkça bu sıfatların hiçbirisiyle mevsûf olamaz. Sâirleri de buna makıystir. Ve kezâ "Musavvir" ism-i küllîsinin tahtında lâ-yuad ve lâ-yuhsâ esmâ-i cüz'îyye mündemicdir. Meselâ murabbi', müsellis ilh... gibi ne kadar eşkâl-i hendesiyye; ve muhaddib ve muka'ır ve mûka'ib gibi ne kadar suver-i muhtelif-i mücesseme var ise, onlar "Musavvir" isminin taht-ı hîtasındandır. İmdi "mûka'ib" bir ism-i cüz'îdir; "murabbi'" dahi bir ism-i cüz'îdir. Bir kimse mûka'ib ismiyle müsemma olabilmek için, evvelen murabbi' olması lâzım gelir. Zîrâ şekl-i mik'abın altı sathından her birisi murabba'dır. Binâenaleyh "murabbi'" ismi "mûka'ib" isminin taht-ı hîtasındadır; ve bu iki ism-i cüz'î arasında tefâzul sâbittir. Ve "Allah"

433 Daha önce Hûd Fassı'nda belirttiğimiz üzere burada *neseb* ile *niseb* kelimesi arasında bir tedâhül mevcuttur.

ismi, küllî ve cüz'î bütün esmâ-i ilâhiyyeyi muhît bir ism-i câmi'dir ki, bu ism-i şerîf enbiyâ ve evliyâ-i kümmelin Rabb-i hâssıdır. Bu ismin iktizââtı bu zevât-ı kirâmdan fiilen zâhir olur. Bunların gayrı olan efrâd-ı insâniyye dahi, bu isme mazhariyet isti'dâdıyla halkolunmuş ise de, levsıyyât-ı tabîyyeye dalıp sıfât-ı nefsâniyyelerini izâlede tekâsüllerinden dolayı, onların bu isti'dâdları kuvvede kalır, fiilen zâhir olamaz; ve bu hâlde terk-i hayât ettiklerinde kendilerinin kıymetlerini anlarlar ise de, iş işten geçmiş bulur. [15/14]

İşte rûhullah olan Îsâ (a.s.) dahi, mahzâ ulûhiyetin bâtınından müteayyin olmakla Rabb-i hâssı "Allah" ism-i câmiinin mazharı idi. Binâenaleyh bu Rabb-i hâssının îcâbı olarak cemî'-i sıfât-ı ilâhiyye ile zâhir oldu; ve a'lâda ve esfelde te'sîrine ve "Allah" ismine nisbetlerinin sahîh olduğuna alâmet olmak üzere ölüyü diriltti ve kuş halketti. Nitekim "Allah" ism-i câmiinin mazharı olan sâir enbiyâ ve kümmel-i evliyâdan emsâli mu'cizât ve kerâmât zâhir olmuştur.

اللَّهُ طَهَّرَهُ جِسْمًا وَنَزَّهَهُ رُوحًا وَصَيَّرَهُ مِثْلًا بِتَكْوِينِ

Allah Teâlâ onu cismen tathîr ve rûhen tenzîh eyledi; ve tekvîn sebebiyle onu misl kıldı.

Ya'ni Allah Teâlâ, Îsâ (a.s.)'ın cismini, kudûrât-ı beşeriyyeden ve ednâs-ı tabîyyeden tathîr eyledi. Binâenaleyh onun sûret-i cesedi rûh-ı musavverden ibâret oldu. Ve cevher-i nûrânîden ibâret olan rûhu, enzâr-ı hissiyyede cesed sûretinde manzûr olmakla berâber, iktizâât-ı tabîyyeden ve sıfât-ı unsuriyyeden tenzîh ve takdîs etti. Zîrâ bilcümle ervâh cevher-i nûrânî olduğu hâlde, ahkâm-ı tabîyyenin te'sîri tahtında bulunan ecsâd-ı unsuriyyeye taalluklarında sıfât-ı unsuriyyenin iktizââtına tâbî' olurlar. Zîrâ bu ecsâd, rûh-ı musavver değildir. İşte bunun için bâlâda îzâh olunduğu vech ile yahûdîlerin sû'-i kasdı cism-i İsevîye te'sîr etmedi. Ve çamurdan kuş halketmek ve mevtâda hayât ve hastalarda sıhhat tekvîn etmekle onu Hak Teâlâ kendisine mûmâsil eyledi. Çünkü خَلَقَ آدَمَ عَلَىٰ صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] buyurulduğu üzere, Îsâ (a.s.) insân-ı kâmilidir; ve insân-ı kâmil sûret-i ilâhiyye, ya'ni sıfât-ı ilâhiyye, üzerine mahlûktur; ve mazhar-ı ism-i Zât'tır. Binâenaleyh ondan [15/15] "Allah"

ism-i câmiinin ahkâm ve âsârı zâhir olur. Ve bu hadîs-i şerifte beyân buyurulan “âdem”den murâd insân-ı kâmdir. İnsân-ı nâkısın hâli ise, bundan evvelki beyt-i şerîfin şerhinde izâh olundu. İşte tekvîn cihetinden insân-ı kâmilin Hakk’a mümâseletinin sırrı budur. Velâkin bu mümâselet, misliyyet-i mutlaka değil, belki misliyyet-i mukayyededir. Zîrâ mutlakiyet zât-ı ulûhiyyete mahsustur. Zât-ı ulûhiyyet insân-ı kâmilin sûretinde müteayyin oldukda, bu sûret hasebiyle mukayyed olur; ve zât-ı ulûhiyyetin hasâisinden olan tekvîn ve halk ve îcâd ve idâm dahi, bu sûret-i müteayyineden zâhir olunca, bi-hasebi'l-mahal mukayyed olur.

إِعْلَمَ أَنَّ مِنْ خَصَائِصِ الْأَرْوَاحِ أَنَّهَا لَا تَطَأُ شَيْئًا إِلَّا حَيَّيَ ذَلِكَ الشَّيْءُ وَسَرَّتِ الْحَيَاةَ فِيهِ، وَلِهَذَا قَبِضَ السَّامِرِيُّ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ الَّذِي هُوَ جَبْرِيلُ وَهُوَ الرُّوحُ، وَكَانَ السَّامِرِيُّ عَالِمًا بِهَذَا الْأَمْرِ، فَلَمَّا عَرَفَ أَنَّهُ جَبْرِيلُ عَرَفَ أَنَّ الْحَيَاةَ قَدْ سَرَّتْ فِيمَا وَطِئَ عَلَيْهِ، فَقَبِضَ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ بِالضَّادِ أَوْ بِالضَّادِ أَيْ بِبَيْلٍ يَدِهِ أَوْ بِأَطْرَافِ أَصَابِعِهِ، فَنَبَذَهَا فِي الْعِجْلِ فَخَارَ الْعِجْلُ، إِذْ صَوَّتَ الْبَقْرَ إِنَّمَا هُوَ حَوَارٌ، وَلَوْ أَقَامَهُ صُورَةً أُخْرَى لُنَسِبَ إِلَيْهِ اسْمَ الصَّوْتِ الَّذِي لِيَتْلِكَ الصُّورَةَ، كَالرُّغَاءِ لِلْإِبِلِ وَالشُّوَّاجِ لِلْكَبَاشِ وَالْيِعَارِ لِلشَّيْءِ وَالصَّوْتِ لِلْإِنْسَانِ أَوْ التُّطْقِ أَوْ الْكَلَامِ.

Ma'lûm olsun ki, muhakkak ervâhın hasâisindendir ki, onlar bir şeye taalluk ve messetmezler, illâ o şey zinde olur ve hayât onda sirâyet eder. Ve li-hâzâ Sâmirî, isr-i resûlden, ki o Cibrîldir, o da rûhdur, bir kabza kabzyledi. Hâlbuki Sâmirî bu emri [15/16] bilir idi. İmdi onun Cibrîl olduğunu bildiği vakit, üzerine messettiği şeyde muhakkak hayât sirâyet ettiğini ârif oldu. Böyle olunca “dâd” ile yâhud “sâd” ile, ya’ni avuç dolusuyla ve yâhud parmaklarının uçlarıyla, isr-i resûlden bir kabza kabzyledi. İmdi onu buzağıya koydu. Buzağı huvâr etti. Çünkü savt-ı bakar, ancak huvârdır. Ve eğer onu başka bir sûrette ikâme ede idi, bu sûrete mahsûs olan savtın ismi ona nisbet olunur idi. Deve için رغا [rugā] ve koçlar için شُوَّاج [sûâc] ve koyunlar için يِعَار [yuâr] ve insan için “savn” veyâ “nutk” veyâhud “kelâm” gibi.

Ya’ni ervâh bir şeye temâs ettikde o şeyin diri olması ve onda eser-i hayât zuhûru, ervâhın hasâisindendir. Zîrâ rûh nefes-i Rahmânîdir. Ve

hayât, rûhun sıfat-ı zâtiyyesidir. Velâkin rûhun temâs ettiği şeyde eser-i hayâtın derece-i zuhûru, o şeyin sûretine muallaktır. Meselâ taştan veyâ sâir mâddeden ma'mûl bir insan heykeline rûhun temâsı hâlinde, onda his ve hareket ve tekellüm zâhir olur. **Fass-ı Hârûnî**'de îzâh olunacağı üzere, Mûsâ (a.s.)ın efrâd-ı ümmetinden olan Sâmirî, at üzerinde sûret-i beşerde mütemessil olan Cebrâil (a.s.)ın atının bastığı mahalden bir kabza toprak aldı. Çünkü Sâmirî Mûsâ (a.s.)dan istifâza ettiği ma'rifet sâyesinde, Cenâb-ı Cibrîl'in rûh olduğunu ve rûhun temâs ettiği şeyde hayâtın sereyânını bilir idi. Binâenaleyh at üzerinde beşer sûretinde mütemessil olan şahsın Cenâb-ı Cibrîl olduğunu [15/17] bildiği vakit, atının bastığı topraklarda eser-i hayât olduğunu ve o izlerde hayâtın sereyânını ârif oldu. Böyle olunca isr-i resûlden, ya'ni Hz. Cibrîl'in izinden bir kabza toprak aldı. "Kabza" "dâd" ile olursa "avuç dolusu"; ve "sâd" ile "kabsa" olursa "parmaklarının uçlarıyla" ma'nâsına gelir. Her iki sûret dahi câizdir. Sâmirî Benî İsrâîl'in hilyât ve tezyînâtını toplayıp eriterek, onları bir buzağı şeklinde döktü; ve bunu Mûsâ (a.s.) Tûr'a gittiği vakit yaptı; ve buzağıyı Benî İsrâîl'in taabbüd etmesi için bir sanem olmak üzere i'mâl etti. Tafsîli **Fass-ı Hârûnî**'de gelecektir. Buzağının hîn-i i'mâlinde, evvelce⁴³⁴ aldığı bir kabza türâbı karıştırdı. Bu sebeble buzağı huvâr etti, ya'ni buzağılara mahsûs olan sadâ ile bağırmağa başladı. Zîrâ lisân-ı Arabda savt-ı bakara "huvâr" derler. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: *عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ* (Arâf, 7/148) [Bir buzağı heykeli yaptılar ki onun bir böğürmesi de vardı.] Ve eğer Sâmirî o hilyâtı başka bir sûrette i'mâl ede idi, bu sûret kendi cinsine mahsûs olan sadâyı verir idi; ve bu sadânın ismi dahi o sûrete nisbet olunur idi. Deveye mahsûs olan "rugâ"⁴³⁵ ve koçlara mahsûs olan "süâc"⁴³⁶ ve koyunlara mahsûs olan "yuâr"⁴³⁷ ve insana mahsûs olan "savt" veyâ "nutk" veyâhud "tekellüm" gibi. Zîrâ rûh-ı vâhid, mahallin iktizââtına göre zâhir olur.

434 Âdil Bey nüshası: + "evvelce" (s. 17).

435 "Rugâ deve ve sırtlan ve deve kuşu böğürmek ve bağırmağa ma'nâsınadır." Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, VI, s. 5773.

436 "Süâc koyun kısmının âvâzına denir." Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I, s. 924.

437 "Koyun yâhud keçi âvâzına denir ki meleme ta'bîr olunur. Alâ-kavlin koyun kısmının şiddetli âvâzına denir." Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III, s. 2437.

فذلك القَدْرُ من الحياة السَّارِيَةِ في الأشياءِ يُسَمَّى لَاهُوتًا، والنَّاسُوتُ هو
المَحَلُّ القَائِمُ به ذلك الرُّوحُ، فَيُسَمَّى النَّاسُوتُ رُوحًا بِمَا قَامَ بِهِ.

İmdi eşyâda sâfî olan hayâtın bu mikdâr “lâhût” ile tesmiye olunur. Ve “nâsût”, [15/18] ancak kendisiyle bu rûhun kâim olduğu mahaldir. Binâenaleyh onunla kâim olması sebebiyle nâsût, “rûh” tesmiye olunur.

Ya’ni suver-i eşyâya sirâyet eden hayâtın bu mikdârına “lâhût” denildi. Çünkü rûh nefes-i Rahmânîdir; ve hayât rûhun sıfat-ı zâtiyyesidir. Binâenaleyh Hayât, sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır. Ve sıfât ise zâtın “ayn”ıdır. İşte hayâta bunun için “lâhût” tesmiye olunur. Ve bu rûhun kâim bulunduğu ve taalluk eylediği mahalle dahi “nâsût” ta’bîr olundu. Velâkin rûh aslında bî-sûret bir cevher-i nûrânî olduğu hâlde, enzâr-ı hissîyyede, cism-i İsevî sûretinde mer’î olmakla, onun mahall-i rûhu olup, “nâsût” tesmiyesi lâzım gelen bu cism-i mer’îye, mecâzen “rûh” denildi. Bunun için Cenâb-ı İsâ’ya rûhen ve cismen “rûhullah” ta’bîr olunur.

فَلَمَّا تَمَثَّلَ الرُّوحُ الأَمِينُ الَّذِي هُوَ جَبْرِيلُ ﷺ لِمَرْيَمَ بَشَرًا سَوِيًّا تَخَيَّلَتْ أَنَّهُ
بَشَرٌ يُرِيدُ مُوَاقَعَتَهَا، فَاسْتَعَاذَتْ بِاللَّهِ مِنْهُ اسْتِعَاذَةً بِجَمْعِيَّةٍ مِنْهَا لِيُخَلِّصَهَا اللَّهُ
مِنْهُ، لِمَا تَعَلَّمُ أَنَّ ذَلِكَ مِمَّا لَا يَجُوزُ، فَحَصَلَ لَهَا حُضُورٌ تَامٌ مَعَ اللَّهِ وَهُوَ
الرُّوحُ المَعْنَوِيُّ، فَلَوْ نَفَخَ فِيهَا فِي ذَلِكَ الوَقْتِ عَلَى هَذِهِ الحَالَةِ لَخَرَجَ
عِيسَى لَا يُطِيقُهُ أَحَدٌ لِشِنَاعَةِ خُلُقِهِ لِحَالِ أُمِّهِ، فَلَمَّا قَالَ لَهَا: ﴿إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ
رَبِّكَ﴾، جِئْتُ ﴿لَأَهَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ انْبَسَطَتْ عَنْ ذَلِكَ القَبْضِ وَأَنْشَرَخَ
صَدْرُهَا، فَنَفَخَ فِيهَا فِي ذَلِكَ الحِينِ عِيسَى ﷺ، فَكَانَ جَبْرِائِيلُ نَاقِلًا كَلِمَةَ
اللَّهِ لِمَرْيَمَ كَمَا يُنْقَلُ الرِّسُولُ كَلَامَ اللَّهِ لِأُمَّتِهِ، وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلَيَّ
مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ﴾.

İmdi vaktâki Cebrâîl (a.s.)dan ibâret olan rûhu’l-emîn, Meryem’e⁴³⁸ beşer-i seviyy olarak [15/19] temessül etti, Meryem tahayyül etti ki o beşerdir, kendisine cimâi murâd eder. Böyle olunca Allah Teâlâ’nın

438 Âdil Bey nüshası: +“Meryem’e” (s. 19).

kendisini ondan halâs etmesi için, kendinden istiâze-i cem'iyet ile, ondan Allah Teâlâ'ya istiâze etti. Zîrâ muhakkak bunun câiz olmayan şeylerden olduğunu bilir idi. Binâenaleyh ona Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl oldu ki, o da rûh-ı ma'nevîdir. Eğer ona bu vakitte bu hâl üzere nefhede idi, vâlidesinin hâlinden dolayı, Îsâ, şenâat-i hilkatinden nâşî, hiçbir kimsenin ona tâkat getiremeyeceği bir vasıfta çıkar idi. İmdi ona "Ben ancak senin Rabb'inin resûlüyüm; sana bir gulâm-ı zekî bahşetmek için geldim" (Meryem, 19/19) dediği vakit bu kabzdan münbasit oldu ve sadrı münşerih oldu. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) ona bu hînde nefhetti. Şu hâlde Cebrâîl kelimetullâhı Meryem'e nâkıl oldu. Nasıl ki resûl, kelâmullâhı ümmetine nakleyledi, o da Allah Teâlâ'nın وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) [Meryem'e ilkâ eylediği "kelime"si ve ondan bir rûhtur.] kavlidir.

Ya'ni Rûhu'l-emîn olan Cibrîl (a.s.), ırmakta gusletmek üzere üryân olan Hz. Meryem'e güzel bir delikanlı sûretinde temessül edip zâhir olduğu vakit, Cenâb-ı Meryem, cesed-i unsurî sâhibi bir delikanlı olup kendisine cimâ' etmek murâdıyla geldiğini tahayyül etti. Zîrâ bir mahall-i mahfide üryan olan bir genç kadının ahvâlini gören bir delikanlının bî-muhâbâ o kadına teveccühüne âlem-i tabîatta başka bir ma'nâ vermek mümkün değildir. Bu vaziyet mahall-i şâibedir. Böyle olunca bir veliyye-i affe olan Hz. Meryem, nikâh-ı şer'î olmaksızın vâki' olacak mücâmaatın aklen ve şer'an câiz olmayan umûrdan olduğunu bildiği cihetle, Allah Teâlâ'nın kendisini bu delikanlının elinden kurtarması için, kuvâ-yı zâhire ve bâtinesini toplayarak istiâze etmek sûretiyle, [15/20] o delikanlıdan Allah Teâlâ'ya sığındı; ve âyet-i kerîmede beyân buyurulduğu üzere اِنِّي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (Meryem, 19/18) [Sen müttakî olsan bile, ben senden Rahmân'a sığıyorum.] dedi. Binâenaleyh onun böyle kuvâ-yı zâhire ve bâtinesini toplayarak istiâze etmesinden dolayı, kendisine Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl oldu ki, bu huzûr-ı tâm dahi rûh-ı ma'nevîdir. Zîrâ bir kimse kendisine bir belâ teveccüh ettiği vakit, cem'i-i kuvâsını, toplayıp فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ (Zâriyât, 51/50) [Allâh'a kaçınız!] âyet-i kerîmesi mücibince, Hakk'a tevcih eylese, muhakkak kendisinde Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl olur; ve bu istiâzenin eseri serîan zâhir olur. Fakat bu sırada kuvâsından ba'zıları gayra müteveccih olsa, meselâ kuvve-i vâhime ve müfekkiresi veyâ kuvve-i sâmia ve bâsırası, mâsivâ

ta'bir olunan keserât-ı eşyâya müteveccih bulunsa ve bu hâl ile de Hak'tan istiâze eylese, o kimsenin Allah ile olan huzûru nâkis olur; ve te'sîr-i istiâze de o nisbette bulunur. İşte Hz. Meryem'in istiâzesi, huzûr-ı tâm husûlüyle vâki' oldu. Hz. Meryem bu esnâda zinâ vukûundan pek ziyâde havf üzerine idi. Eğer Cebrâîl (a.s.), ona bu vakitte, bu hâl-i havf ve inkıbâzda iken nefhede idi, vâlidesinin bu hâl-i havf ve inkıbâzından dolayı, Îsâ (a.s.) öyle bir şenû'l-hilkat ve vasf ile çıkardı ki, hiçbir kimse onunla sohbet ve müvânesete tâkat getiremez idi. Belki sûretinin çirkinliğinden dolayı, herkes kendisinden kaçır idi.

Ma'lûm olsun ki, veled-i cemîl ve sâlih husûlünü murâd eden zevc ve zevce hîn-i mukârenette zâhîren ve bâtînen âdâb-ı cimâa be-gâyet riâyetkâr olmak lâzımdır. Zîrâ hîn-i inzâlde zevc ve zevcenin muhayyilelerinde zâhir olan ahvâl ve suverin veled üzerinde te'sîr-i azîmi vardır. Hattâ naklolunur ki, bir kadın, beşeresi yılan beşeresine müşâbih olarak sûret-i beşerde bir çocuk doğurmuş. Sebebi tefahhus olundukda hîn-i cimâda gözünün bir yilana iliştiğini beyân etmiştir. Ve kezâ, bilfarz bir müslime zevciyle hîn-i mücâmaada, meyl-i kalbîsi olan bir müslim ve gayr-ı müslim erkeğin kendisine cimâ' ettiğini tahayyül etmek sûretiyle müteleziz olsa; veyâhud bir zevc zevcesine cimâ' ederken kezâ kendinin [15/21] meyl-i kalbîsi bulunan müslim ve gayr-ı müslim bir fâhişeyi vaty eylediğini farz ve tahayyül eylese ve tarafeynin bu gibi farz ve tahayyülleri esnâsında inzâl vâki' olup zevce hâmile olsa, çocukta o suver-i mütehayyilenin ahlâk ve ef'âli zâhir olur. İşte bunun içindir ki, sâlih ebeveynden, kâfir ve fâcir ve fâsık; ve kâfir, fâcir ve fâsık ebeveynden dahi mü'min ve sâlih evlâd çıkmaktadır. Ve işte bunun içindir ki, veled-i zinâ cennet-i kalbe dâhil olmaz, derler. Zîrâ ebeveyn yekdîğerine mukâreneti edeb ve salâh üzerine değıldir. Âdâb-ı cimâ' İbrâhim Hakkı (k.s.) hazretlerinin *Ma'rifetnâme's*inde tafsîl ve beyân olunmuştur. Hayru'l-halef tekvînini murâd edenler oraya mürâcaatla istifâde edebilirler. Ve Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu hakîkati *Fütûhât-ı Mekkiyye'nin* yüz seksen sekizinci bâbında böylece beyân buyururlar:

وَإِذَا نَظَرْتَ عِنْدَ الْجَمَاعِ أَوْ تَخَيَّلَ الرَّجُلُ صُورَةً عِنْدَ الْوِقَاعِ وَإِنزَالِ الْمَاءِ يَكُونُ الْوَلَدُ عَلَى خُلُقِ صُورَةٍ مَا تَخَيَّلَ، وَلِذَلِكَ كَانَتْ الْحُكْمَاءُ تَأْمُرُ بِتَصْوِيرِ صُورِ الْفَضْلَاءِ

من أكابر الحكماء في الأماكن بحيث تنظر إلى تلك الصورة المرأة عند الجماع والرجل، فتتطبع في الخيال فتؤثر في الطبيعة، فتخرج تلك القوة التي كانت عليها تلك الصورة في الولد الذي يكون من ذلك الماء وهو سر عجيب في علم الطبيعة.

Ya'ni "İnde'l-cimâ' kadın bir sûrete nazar ettikde veyâhud inde'l-vikâ' ve'l-inzâl erkek bir sûreti tahayyül ettikde, çocuk tahayyül olunan sûretin hulku üzerine olur. Bunun için hükemâ, inde'l-cimâ' erkek ile kadın, o sûrete nazar etmek üzere, emâkinde ekâbir-i hükemâdan fuzalânın sûretlerini tasvîr ile emrederler. Zîrâ hayâlde muntabi' olan şey tabîatta te'sîr eder. İmdi o sûret üzerine olan bu kuvve-i hayâliyye, mâdan tekevvin eden veledde zâhir olur. Ve bu ilm-i tabîatta bir sırr-ı acîbdır."⁴³⁹

İmdi havf-ı zinâ sebebiyle Hz. Meryem'de hâsıl olan inkıbâzın def'i için, Cebrâîl (a.s.) ona, "Ben ancak senin Rabb'inin resûlüyüm; sana ed-nâs-ı tabiiyeden pâk ve tâhir bir erkek evlâd bahşetmek için geldim" deyince, Hz. Meryem'in kabzı basta tebeddül eyledi; ve sadrı münşerih oldu. Zîrâ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا زَاهًا (Âl-i İmrân, 3/45) [Vaktâki melekler demişlerdi: "Ey Meryem! Şübhesiz Allah Teâlâ sana taraf-ı ilâhîsinden bir kelime ile müjde veriyor ki, adı Mesîh, Meryem oğlu İsâ'dır. Dünyâda da âhirette de vecîh ve mukarreb olanlardandır."] âyet-i kerîmesinde ihbâr buyurulduğu üzere, Allah Teâlâ mukaddemâ kendisinden İsâ (a.s.)ın tevellüd edeceğini Hz. Meryem'e tebşîr buyurmuş idi; ve Cenâb-ı Meryem bu va'd-i ilâhînin zuhûruna müterakkıb idi. Cebrâîl (a.s.)dan bu sözü işitince, eser-i tebşîrin vakt-i zuhûru geldiğini ve beşer sûretinde zâhir olan şahsın melek olduğunu bildi; kalbinde bir inbisât ve inşirâh husûle geldi. İşte bu inbisât ve inşirâh hîninde, Cenâb-ı Cebrâîl, Hz. Meryem'e İsâ (a.s.)ı nefhetti. Ve şu hâlde Cenâb-ı Cibrîl, rusûl-i kirâma vahy-i ilâhîyi naklettiği gibi, "kelimetullah" olan Cenâb-ı İsâ'yı Hz. Meryem'e nakleyledi. Ve Hz. Cibrîl'in bu nakli, Resûl (a.s.)ın Kelâmullâh'ı ümmetine nakletmesine benzer. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurduğu وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاهَا (Nisâ, 4/171) [Meryem'e ilk eylediği "kelime" si ve ondan

439 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 11 (188. bâb).

bir rûhtur.] kavlini hurûf ve zurûf [15/22] kisvesine giydirip bizlere nakleledi. Ve her bir “kelime”, delâlet eylediği ma’nânın o sûrette taayyününden başka bir şey değildir; ve “ma’nâ” o sûretin rûhudur. Şu hâlde cism-i Îsâ, bu âlemde zâhir olan Allah Teâlâ’nın kelimelerinden bir “kelime”dir; ve onun delâlet ettiği “ma’nâ” rûh-ı Îsevîdir ki, o da onun Rabb-i hâssı olan ism-i Bâtın’dır. Gerçi Îsâ (a.s.) insân-ı kâmil olmak hasebiyle “Allah” ism-i câmiinin mazharı ise de, bu ism-i câmiin tahtında bulunan kâffe-i esmânın ahkâmı onda i’tidâl üzere zâhir değildir. Nitekim sûret-i tevellüdü ve yahûdîler tarafından vâki’ olan sût-i kâsî üzerine ref’i, i’tidâlden bâiddir; ve kâffe-i esmâ-i ilâhiyenin i’tidâl üzere zuhûru, ancak Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz’e mahsustur. Ve kezâ Kur’ân, kelâmulâhdır; ve bu kelâmulâhın cismi, inde’t-telaffuz harf ve savt ve inde’t-tahrîr hurûf-i menkûşe sûretleridir; ve bu esvât ve suver, ancak ma’nâlarından dolayı müteayyin olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Cibrîl’in rûh ve ma’nâ-yı Îsevîyi Hz. Meryem’e nakli, maânî-yi kelâmulâhı Resûl’e naklinin mislidir; ve Resûl’e Cenâb-ı Cibrîl tarafından naklolunan maânî, Resûl tarafından dahi ümmetine öylece naklolunur. Şu hâlde aradaki fark, ancak o ma’nâların suver-i müteayyinesinin tehâlûfünden ibârettir.

فَسَرَتِ الشَّهْوَةَ فِي مَرْيَمَ، فَخُلِقَ جِسْمُ عَيْسَى مِنْ مَاءٍ مُحَقَّقٍ مِنْ مَرْيَمَ
 وَمِنْ مَاءٍ مُتَوَهَّمٍ مِنْ جِبْرَائِيلَ، سَرَى فِي رُطُوبَةِ ذَلِكَ النَّفْخِ، لِأَنَّ النَّفْخَ
 مِنَ الْجِسْمِ الْحَيَوَانِيِّ رَطْبٌ لِمَا فِيهِ مِنْ رُكْنِ الْمَاءِ، فَتَكَوَّنَ جِسْمُ عَيْسَى
 مِنْ مَاءٍ مُتَوَهَّمٍ وَمَاءٍ مُحَقَّقٍ، وَخَرَجَ عَلَى صُورَةِ الْبَشَرِ مِنْ أَجْلِ أُمَّهُ وَمِنْ
 أَجْلِ تَمَثُّلِ جِبْرَائِيلَ فِي صُورَةِ الْبَشَرِ حَتَّى لَا يَقَعُ التَّكْوِينُ فِي هَذَا النَّوْعِ
 الْإِنْسَانِيِّ إِلَّا عَلَى حُكْمِ الْمُعْتَادِ، فَخَرَجَ عَيْسَى ﷺ يُحْيِي الْمَوْتَى، لِأَنَّهُ
 رُوحٌ إِلَهِيٌّ، وَكَانَ الْإِحْيَاءُ لِلَّهِ وَالنَّفْخُ لِعَيْسَى ﷺ، كَمَا كَانَ النَّفْخُ لَجِبْرَائِيلَ
 وَالْكَلِمَةُ لِلَّهِ، فَكَانَ إِحْيَاءُ عَيْسَى لِلْأَمْوَاتِ إِحْيَاءً مُحَقَّقًا مِنْ حَيْثُ مَا
 ظَهَرَ عَنْ نَفْسِهِ، وَكَانَ إِحْيَاؤُهُ أَيْضًا مُتَوَهَّمًا أَنَّهُ مِنْهُ، وَإِنَّمَا كَانَ مِنَ اللَّهِ،
 فَجَمَعَ الْإِحْيَاءُ الْمُحَقَّقُ وَالْمُتَوَهَّمُ لِحَقِيقَتِهِ الَّتِي خُلِقَ عَلَيْهَا كَمَا قُلْنَا أَنَّهُ
 الْمَخْلُوقُ مِنْ مَاءٍ مُتَوَهَّمٍ وَمِنْ مَاءٍ مُحَقَّقٍ، يُنْسَبُ إِلَيْهِ الْإِحْيَاءُ بِطَرِيقِ التَّحْقِيقِ
 [15/23] مِنْ وَجْهِهِ وَبَطَرِيقِ التَّوَهُّمِ مِنْ وَجْهِهِ، فَيُقِيلُ فِيهِ مِنْ طَرِيقِ التَّحْقِيقِ

﴿وَيُحْيِي الْمَوْتَى﴾، وَقِيلَ فِيهِ مِنْ طَرِيقِ التَّوَهُّمِ ﴿فَتَنْفُخُ فِيهَا﴾ ﴿فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾، فَالْعَامِلُ فِي الْمَجْرُورِ «يَكُونُ» لَا «تَنْفُخُ»، وَيَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ الْعَامِلُ فِيهِ تَنْفُخُ، فَيَكُونُ طَيْرًا مِنْ حَيْثُ صَوْرَتُهُ الْجِسْمِيَّةُ الْحَسِّيَّةُ.

İmdi Meryem'de şehvet sârî oldu. Binâenaleyh cism-i Îsâ, Meryem tarafından mâ'i muhakkaktan ve Cebrâil tarafından da, bu nefhin rutûbetinde sârî olan mâ-i mütevehhemden mahlûk oldu. Zîrâ cism-i hayvânîden olan nefh, onda rûkn-i mâ'dan ba'zı şey mevcûd olmasından nâşî, ratbdır. Böyle olunca cism-i Îsâ mâ-i mütevehhemden ve mâ-i muhakkaktan tekevvün etti; ve bu nev'-i insânîde tekvîn, ancak hükm-i mu'tâd üzere vâki' olmak için, vâlidesinin eclinden ve Cebrâil'in sûret-i beşerde temessülü eclinden, sûret-i beşer üzere çıktı. Böyle olunca Îsâ (a.s.) mevtâyı ihyâ eder çıktı. Zîrâ o, "rûh-ı ilâhî" dir. Ve ihyâ Allâh'ın ve nefh Îsâ (a.s.)ın idi. Nasıl ki nefh Cibrîl'in, ve "kelime" Allâh'ın idi. İmdi emvât için Îsâ'nın ihyâsı, onun nefhinden zâhir olan şey haysiyetiyle, ihyâ-yı muhakkak idi.⁴⁴⁰ Ve yine onun ihyâsı kendisinden olduğu mütevehhem idi; ve belki Allah'dan idi. Böyle olunca Îsâ, üzerine halkolunduğu kendi hakikatinden nâşî – ki nitekim biz onun mâ-i mütevehhem ile mâ-i muhakkaktan mahlûk olduğunu zikrettik– ihyâ-yı muhakkak ile ihyâ-yı mütevehhemi cem'etti. İhyâ ona, min-vechin tarîk-i tahkîk ile ve min-vechin tarîk-i tevehhüm ile nisbet olunur. Binâenaleyh onun hakkında tarîk-i tahkîkten ﴿وَيُحْيِي الْمَوْتَى﴾ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49) [Ölüleri diriltir.] denildi. Ve onun hakkında tarîk-i tevehhümden ﴿فَتَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110) [O tıyne nefhedersin, Allâh'ın izni ile kuş olur.]⁴⁴¹ Böyle olunca mecrûrda âmîl, يَكُونُ [yekûnu: olur]dur; تَنْفُخُ

440 *Fusûs* metninde bu cümleye ilâve olarak كما ظَهَرَ هُوَ عَنْ صَوْرَةِ أُمَّه [annesinin sûreti üzere zâhir olduğu gibi] ifâdesi mevcuttur. Ancak Ahmed Avni Bey bu ifâdenin üzerini çizerek ana metne dâhil etmemiş, şerhte ise "Ve bu nev'-i insânîde tekvîn ve halk-ı ilâhî, ancak hükm-i mu'tâd üzere beşer sûretinde vâki' olmak için, Îsâ (a.s.), vâlidesi beşer sûretinde olduğu ve Hz. Cibrîl beşer sûretinde temessül etmiş bulunduğu cihetle, kendisi "rûhullah" olduğu hâlde beşer sûretinde musavver olarak meydân-ı zuhûra çıktı" cümlesiyle bu muhtevâyı yansıtmıştır.

441 Burada Âl-i İmrân 3/49 ile Mâide 5/110 âyetleri bir arada zikredilmiş, dolayısıyla iki âyette de farklı sîgalarda geçen fiiller birlikte ele alınmıştır. Bu bakımdan şerhe konu olan bu ve bir sonraki paragraf ilk bakışta karışıklık var olduğu izlenimi uyandırmakta, ancak diğer *Fusûs* neşirlerinde de bu durumdan kaynaklanan bâzı

[tenfuhu: nefhedersin] değildir. Ve onda âmil تَنْفُحُ [tenfuhu: nefhedersin] olmak dahi muhtemeldir. Sûret-i cismiyye-i hissiyyesi haysiyetinden tayr olur. [15/24]

Ya'ni Cibrîl (a.s.)ın nefhi üzerine, Hz. Meryem'de şehvet sârî ve ihtilâma müşâbih bir hâl içinde inzâl vâki' oldu. Böyle olunca cism-i Îsâ, Meryem tarafına nazaran mâ'-i muhakkaktan ve Cebrâîl tarafına nazaran, onun nefhinin rutûbetinde mündemic olan mâ'-i mütevehhemden mahlûk olmuş oldu. Çünkü Hz. Meryem'in hîn-i inzâlinde vücûdundan rahmine seylân eden su, onun vücûd-ı unsurîsi hasebiyle akan bir mâ'-i muhakkak idi. Zîrâ âlem-i kesîf-i şehâdetin mâfevki olan merâtibdeki suver, bu âleme tenezzül etmedikçe tahakkuk-i kâmil vâki' olmaz. Hz. Cibrîl ise, beşer sûretinde mütemessil olan rûh olduğundan, bu âlem-i kesâfette tahakkuk etmiş bir sûret-i unsuriye değil idi. Belki onun sûreti, bir sûret-i mütevehhem idi; ve o sûrete müteallik olan ahvâl ve şuûnâtın kâffesi mütevehhem bulunduğundan, onun nefhinin rutûbetinde mündemic olan su rüknünden bulunan şey dahi mütevehhem idi. Ya'ni Hz. Cibrîl, nefesini hârice çıkarmak sûretiyle "hoh" dedi; ve cism-i hayvânîde olan bu gibi nefhde, su rüknünden olan ba'zı mevâdd mevcûddur. Zîrâ nefes-i hayvânî râtıbdır; ve nefeste su rüknünden olan mevâdd müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûzadır.

İmdi beşer sûretinde mütemessil olan Cenâb-ı Cibrîl "hoh" diye nefhedince ihrâc ettiği bu nefesin rutûbetinde de rükn-i mâ'dan ba'zı mevâdd mevcûd idi ki, o mevâdd, Cenâb-ı Meryem'in vücûduna sârî olup onda şehveti tahrîk eyledi. Fakat Hz. Cibrîl'in sûret-i beşeriyyesi gibi nefhi ve bu nefhin rutûbetinde mündemic müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûza dahi, mütevehhem olan rükn-i mâ'dan idiler. İşte bunun için cism-i Îsâ, mâ'-i muhakkak ile mâ'-i mütevehhemden tekevvün etti. Ve bu nev'-i insânîde tekvîn ve halk-ı ilâhî, ancak hükm-i mu'tâd üzere beşer sûretinde vâki' olmak için, Îsâ (a.s.), vâlidesi beşer sûretinde [15/25] olduğu ve Hz. Cibrîl beşer sûretinde temessül etmiş bulunduğu cihetle, kendisi "rûhullah" olduğu hâlde beşer sûretinde musavver olarak meydân-ı zuhûra çıktı. Ve Cenâb-ı Îsâ, "rûh-ı ilâhî" olduğu için, mevtâyı ihyâ eder bir hâlde zâhir

oldu. Ve onun bu ihyâsı keyfiyetinde, ihyâ, Allâh'ın ve nefh Îsâ (a.s.)ın idi. Nasıl ki Hz. Meryem'e vâki' olan nefh Hz. Cibrîl'in; ve "kelime" olan rûh-ı musavver-i İsevî Allâh'ın idi. Şu hâlde Îsa (a.s.)ın ölüleri diriltmesi, onun nefhinden enzâr-ı hissiyyede eser-i hayâtın zuhûru haysiyetiyle, ihyâ-yı muhakkak idi. Ve yine bu ihyâ, Îsâ (a.s.)ın kendisinden olduğu mütevehhem idi; belki bu ihyâ Allah'dan idi. Çünkü hakîkatte vücûd ve nefh Hakk'ındır.

İşte Cenâb-ı Îsâ mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan halkolunduğunu cihetle, mahzâ kendisinin müstenid olduğu bu hakîkatten nâşî, ihyâ-yı muhakkak ile ihyâ-yı mütevehhemi cem'etti. İhyâ, Cenâb-ı Îsâ'ya bir vecihden tarîk-i tahkîk ile ve bir vecihden tarîk-i tevehhüm ile nisbet olunur. Böyle olunca ibâre-i kur'âniyye her iki vechi müş'ir olarak Îsâ (a.s.) hakkında tarîk-i tahkîkten وَيُحْيِي الْمَوْتَى (Âl-i İmrân, 3/49) ya'ni "Ölüyü diriltir" denildi. Binâenaleyh Allah Teâlâ ihyâ-yı mevtâyı ona isnâd eyledi. Ve tarîk-i tevehhümden فَتَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110) ya'ni "O tıyne nefheder, Allâh'ın izni ile kuş olur" denildi. Binâenaleyh mecrûrda, ya'ni "Bi-iznillâh" kavlinde âmil, "yekûnu" [olur] kelimesidir; "fe-tenfuhu" [nefhedersin] kavli değildir. Ve mecrûr olan "bi-iznillâh" kavlinde, âmilin "tenfuhu" [nefhedersin] kelimesi olması da muhtemeldir. Âmil "tenfuhu" kavli olduğuna göre, takdîr-i ibâre طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ "Îsâ (a.s.)ın çamurdan yapmış olduğu şey, sûret-i cismiyye-i hissiyyesi cihetinden kuş olur; sûret-i rûhiyye-i hakîkiyyesi cihetinden değil" demek olur. Velhâsıl mecrûrda âmil "yekûnu" [olur] kavli olmak câiz olduğu gibi "tenfuhu" kavli olmak da câizdir. Ve belki Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) "yekûnu" kavli olmasını tercih buyurmuştur. Âmil "yekûnu" kavli olunca ibârenin tercümesi şöyle olur: "Cenâb-ı Îsâ ona nefheder, Allâh'ın izniyle kuş olur." Ve âmil "tenfuhu" kavli olunca tercüme de böyle olur: [15/26] "Cenâb-ı Îsâ Allâh'ın izniyle nefheder, kuş olur."

وكذلك ﴿وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ﴾ وجميع ما نُسِبَ إليه وإلى إِبْنِ اللَّهِ وَإِذْنِ الْكِنَائِيَةِ فِي مِثْلِ قَوْلِهِ: ﴿بِإِذْنِي﴾ و﴿بِإِذْنِ اللَّهِ﴾، فَإِذَا تَعَلَّقَ الْمَجْرُورُ بِ«تَنْفُخُ» فَيَكُونُ النَّافِخُ مَأْذُونًا لَهُ فِي النَّفْخِ، وَيَكُونُ الطَّائِرُ عَنِ النَّافِخِ بِإِذْنِ اللَّهِ، وَإِذَا كَانَ

النَّافِعُ نَافِعًا لَا عَنِ الْإِذْنِ فَيَكُونُ التَّكْوِينُ لِلطَّائِرِ طَائِرًا بِإِذْنِ اللَّهِ، فَيَكُونُ الْعَامِلُ
عِنْدَ ذَلِكَ «تَكُونُ»، فَلَوْلَا أَنَّ فِي الْأَمْرِ تَوْهُمًا وَتَحَقُّقًا مَا قَبِلَتْ هَذِهِ الصُّورَةُ
هَذَيْنِ الْوَجْهَيْنِ، بَلْ لَهَا هَذَا الْوَجْهَانِ، لِأَنَّ النِّشْأَةَ الْعَيْسَوِيَّةَ تُعْطِي ذَلِكَ.

يَاذِنِي وَيَاذِنِ اللَّهُ (Mâide, 5/110) [Sen anadan doğma körü ve alaca illetine tutulanı iyi edersin.] Ve ona ve Allâh'ın iznine ve ياذني ويأذن الله [Benim iznim ve Allâh'ın izniyle.] kavlinin mislinde izn-i kinâyeye nisbet olunan şeyin cemîsi böyledir. İmdi mecrûr “tenfuhu”ya müteallik oldukda nâfih nefhinde me'zûnün-leh olur. Ve tâir dahi, Allâh'ın izni ile nâfihden hâsıl olur. Ve nâfih bilâ-izn nâfih oldukda, tekvîn tâir için olup bi-iznillâh tâir olur. Binâenaleyh bunun indinde âmil “tekûnu” olur. Ve eğer muhakkak emirde, tevehhüm ve tahakkuk olmasa idi, bu sûret, bu iki vechi kabûl etmez idi. Belki onun için iki vecih vardır. Zîrâ neş'et-i îseviyye bunu i'tâ eder.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin يَاذِنِي وَيَاذِنِ اللَّهُ (Mâide, 5/110) [Sen anadan doğma körü ve alaca illetine tutulanı iyi edersin.] kavli tahakkuk ve tevehhümü câmi' olduğu gibi hârikalardan Hz. Îsâ'nın nefesine ve Allâh'ın iznine ve “bi-iznî ve bi-iznillâh” (Bk. Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110) kavli gibi izn-i kinâyeye, ya'ni zamîr-i mütekellime nisbet olunan şeyin hepsi, kezâlik tahakkuk ve tevehhüm üzeredir. İmdi mecrûr olan “bi-iznillâh” kavli “tenfuhu” kelimesine merbût olunca, nâfih olan Hz. Îsâ, nefhinde me'zûnün-leh olur; ve kuş dahi Allâh'ın izniyle nâfih olan Cenâb-ı Îsâ'dan husûle gelir; ve bu, tahakkuk cihetiyle olan vecihdir. Ve nâfih, izinsiz olarak nâfih olduğu vakit dahi, tekvîn tâir için olup, Allâh'ın izniyle [15/27] tâir olur. İmdi Îsâ (a.s.) izinsiz olarak nefhedip, çamurdan masnû olan kuş izn-i ilâhî ile kendi nefesinden tekevvin edince, Îsâ (a.s.)ın nefhiyle onun halkı tevehhüm cihetiyle olur. Zîrâ onun hâlıkı, tekevvinüne izin veren Hak'tır; ve nefh-i Îsâ'nın onda dahli yoktur. Ancak nefh-i Îsâ sebebiyle tekevvinü tevehhüm olunur. Binâenaleyh bu i'tibâr indinde mecrûrda âmil, ya'ni “bi-iznillâh” kavlinin merbût olduğu fiil, “tekûnu” kavli olur (Mâide, 5/110). Eğer Îsâ (a.s.)ın halkına müteveccih olan emr-i ilâhî ve şe'n-i rabbânî, bir vecihden tevehhüm ve bir vecihden tahakkuk olmasa idi, bu sûret-i îseviyye, bâlâda îzâh olunduğu üzere, kendisine nisbet olunan şeyin

kâffesinde tevehhüm ve tahakkuktan ibâret olan bu iki vechi kabûl etmez idi. Belki onun için bu iki vecih, ya'ni tevehhüm ve tahakkuk vecihleri vardır. Zîrâ mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan husûle gelen neş'et-i îseviyye bu iki vechi i'tâ eder.

وَحَرَجَ عَيْسَى مِنَ التَّوَاضُعِ إِلَى أَنْ شَرَعَ لِأُمَّتِهِ أَنْ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٩﴾ وَأَنَّ أَحَدَهُمْ إِذَا لُطِمَ فِي خَدِّهِ وَضَعَ الْخَدَّ الْآخَرَ لِمَنْ يَلْطِمُهُ وَلَا يَرْتَفِعُ عَلَيْهِ وَلَا يَطْلُبُ الْقِصَاصَ مِنْهُ، هَذَا لَهُ مِنْ جِهَةِ أُمَّه، إِذِ الْمَرْأَةُ لَهَا السُّفْلُ، فَلَهَا التَّوَاضُعُ، لِأَنَّهَا تَحْتَ الرَّجُلِ حُكْمًا وَجِسًّا.

Ve İsâ, “Münkâdûn oldukları hâlde, cizyeyi elden vermelerini” (Tevbe, 9/29) ve onların birinin yanağına bir tokat vurulsa, tokat vuran kimseye diğer yanağını çevirmesini ve onun üzerine mürtefi' olmasını ve ondan kısâs talep etmemesini, ümmetine şer' [15/28] kılmağa varıncaya kadar, tevâzu'dan bir mertebe ile çıktı. Bu, ona vâlidesi cihetindedir. Çünkü kadın için süfl vardır. Böyle olunca onun için tevâzu' sâbittir. Zîrâ o, hükmen ve hissen erkeğin altındadır.

Ya'ni İsâ (a.s.) tevâzu'dan öyle bir mertebe ile zâhir oldu ki, tevâzuunun bu mertebesi sebebiyle ümmetine, tâbî' oldukları hükûmete mutî' ve münkâd oldukları hâlde, haracı kendi elleriyle götürüp vermelerini, ya'ni harac vermek husûsunda tâbî' oldukları hükümdâra aslâ i'tirâz etmemelerini; ve birisi birinin yanağına bir tokat vursa, ahz-ı intikâma kıyâm etmeyip, diğer yanağını çevirmesini ve ona galebe etmemesini ve ondan kısâs-ı şer'î talep etmemesini şer'iat üzere vaz'etti.

Ma'lûm olsun ki, ahlâk-ı hamîdeden ma'dûd olan tevâzu', ya cibillî veyâhud ârizî olur. Tevâzu'-ı cibillî sâhibi, hiçbir sebebin te'sîri tahtında olmaksızın kendi nefsinin, nazarında zelîl ve hakîr gördüğü için, kimse üzerine isti'lâ kasdında bulunmaz. Tevâzu'-ı ârizî sâhibi ise, hadd-i zâtında kendi nefsinin nazarında sâirlerden daha âlî görmekle berâber, kuvve-i kâhiresinden korktuğu veyâhud kendisinden herhangi bir sûretle bir nevi' menfaat ümîd ettiği kimselerin muvâcehesinde mütevâzî' olur. Veyâhud halk bende ahlâk-ı hamîdeden olan tevâzuu görmekle bana ihtirâm ederler mütâlaasıyla, herkese arz-ı tevâzu' eder. Bu tevâzu', tevâzu'-ı cibillî gibi

sâfildir. Ulemâ-i teşrîh tarafından erkek ve kadının bünyeleri hakkında icrâ kılınan tedkikâtın netâyici dahi bu hükmü müeyyiddir.

وما كان فيه من قُوَّةِ الإحياءِ والإبراءِ فمن جِهَةِ نَفْحِ جَبْرَائِيلَ ﷺ في صورةِ البَشَرِ، فكان عيسى ﷺ يُحْيِي المَوْتَى بصورةِ البَشَرِ، ولو لَمْ يَأْتِ جَبْرَائِيلُ في صورةِ البَشَرِ وَأَتَى في صورةِ غَيْرِهَا من صُورِ الأَكْوَانِ العُنْصُرِيَّةِ من حَيَوَانٍ أو نَبَاتٍ أو جَمَادٍ لَكَانَ عيسى ﷺ لا يُحْيِي المَوْتَى إلا حينَ يَتَلَبَّسُ بتلكِ الصورةِ وَيظْهَرُ فيها، ولو أَتَى جَبْرَائِيلُ بصورتهِ التُّورِيَّةِ الخَارِجَةِ [15/30] عن العنَاصِرِ والأركانِ إذ لا يَخْرُجُ عن طَبِيعَتِهِ لَكَانَ عيسى لا يُحْيِي المَوْتَى إلا حينَ يَظْهَرُ في تلكِ الصورةِ الطَّبِيعِيَّةِ التُّورِيَّةِ، لا العُنْصُرِيَّةِ مع الصورةِ البَشَرِيَّةِ من جِهَةِ أُمَّه، فكان يُقَالُ فيه عندَ إحيائه الموتى هُوَ لَا هُوَ، وتَقَعُ الحَيْرَةُ في النَّظَرِ إليه، كما وَقَعَتْ في العَاقِلِ عندَ النَّظَرِ الفِكْرِيِّ إذا رَأَى شَخْصًا بَشَرِيًّا من البَشَرِ يُحْيِي المَوْتَى، وهو من الخصائصِ الإلهِيَّةِ إحياءِ النُّطْقِ لا إحياءِ الحَيَوَانِ، بَقِي النَّاطِرُ حَائِرًا، إذ يَرَى الصُّورَةَ بَشَرًا بالأنثُرِ الإلهِيَّةِ.

Ve onda kuvve-i ihyâ ve ibrâda sâbit olan şey, sûret-i beşerde olan Cibrîl (a.s.)ın nefhi cihetinden idi. Binâenaleyh Îsâ (a.s.), sûret-i beşer ile mütelebbis iken mevtâyı ihyâ eder idi. Ve eğer Cibrîl (a.s.) sûret-i beşerde gelme idi de, hayvandan yâhud nebâttan veya cemâd olan suver-i ekvân-ı unsuriyyeden, onun gayrı bir sûrette gelse idi, elbette Îsâ (a.s.) mevtâyı ihyâ etmez idi; ancak o sûretle mütelebbis olduğu ve onda zâhir bulunduğu hinde ihyâ ederdi. Eğer Cibrîl, anâsır ve erkândan hâriç olan sûret-i nûriyyesi ile gelse idi –zîrâ o kendi tabîatından çıkmaz– Îsâ ancak bu tabîat-ı nûriyye sûretinde zâhir olduğu hinde mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden, sûret-i beşeriye ile unsuriyette zuhûru hîninde ihyâ etmez idi. İmdi onun mevtâyı ihyâsı indinde, onun hakkında, “Odur”, “O değildir” denilir idi; ve ona nazarda hayret vâki’ olurdu. Nitekim beşerden bir şahs-ı beşerîyi mevtâyı ihyâ eder gördüğü vakitte, nazar-ı fikrî indinde, âkıl-da vâki’ oldu. Hâlbuki ihyâ-yı hayvân ile değil, ihyâ-yı nutk ile olan o ihyâ-yı mevtâ, hasâis-i ilâhiyyedendir. Nâzir hayrette kalır. Zîrâ sûret-i beşeri, eser-i ilâhî ile mütelebbis gördü. [15/31]

Ya'ni Îsâ (a.s.)da ölüyü diriltmek ve anadan doğma a'mânın gözünü açmak kuvvetinden sâbit olan şey, Cebrâîl (a.s.)ın beşer sûretinde zâhir olarak vâlidesi Meryem'e nefhetmiş olması cihetinden idi. Ve bu kuvvet ona rûh-ı mütemessilden intikâl etti. Ve Rûhü'l-emîn olan Cebrâîl (a.s.) mâdemki beşer sûretinde mütemessil olup nefhetti ve Îsâ (a.s.) dahi mâdemki beşer sûretinde zâhir oldu; şu hâlde Îsâ (a.s.) beşer sûretine bürünmüş olduğu hâlde ölüyü diriltir idi. Zîrâ vücûd-ı Îsâ (a.s.) Cenâb-ı Cibrîl'in netîce-i nefhidir. Ahvâl-i pederin veled üzerine te'sîr-i azîmi bulunduğu ve veled hasâis-i pederle zâhir olduğu cihetle, Îsâ (a.s.) dahi hasâis-i Cibrîl ile zâhir oldu.

Ve eğer Cebrâîl (a.s.) beşer sûretinde gelmeyip de, hayvan veyâ nebât veyâhud cemâd nev'inden olan ekvân-ı unsuriyye sûretlerinden bir sûrette mütemessil olarak gelip Hz. Meryem'e nefhede idi, Îsâ (a.s.) ancak Cibrîl (a.s.)ın mütemessil olduğu sûrete mütelebbis bulunduğu ve o sûrette zâhir olduğu hâlde mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden sûret-i beşeriyye ile telebbüs hasebiyle ihyâ etmez idi.

Ve eğer Cebrâîl (a.s.), kendisinin anâsır ve erkândan hâriç olan sûret-i nûriyye-i tabîyyesi ile gelip de Cenâb-ı Meryem'e nefhede idi, Îsâ (a.s.) ancak bu tabîat-ı nûriyye sûretinde zâhir olduğu vakit mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden, sûret-i beşeriyye ile unsuriyyette zuhûru hâlinde ihyâ etmez idi.

Ma'lûm olsun ki, Cebrâîl (a.s.) sultân-ı anâsır olup, onun makâmı Sidretü'l-Müntehâ ta'bîr olunan mevzi'dir. Sûret-i asliyyesi, unsuriyye olmayıp tabîyye ve nûriyyedir. Hadd-i zâtında Cenâb-ı Cebrâîl bu tabîat-ı nûriyyesinden çıkmaz; ve Sidre'de olan bu sûret-i muayyenesinin [15/32] mâfevkine tecâvüz etmez. Velâkin makâmının mâtahtında olan bilcümle suver-i unsuriyyâta mütemessil olur; ve her makâm ehlinin isti'dâdına göre, dilediği sûrette mütemessilen zuhûr eder.

İmdi Cebrâîl (a.s.)ın sûret-i nûriyye-i tabîyyesiyle gelerek nefhetmesinden mütekevvin olan Cenâb-ı Îsâ'da iki sûret müctemi' olurdu ki: Birisi Hz. Cibrîl tarafından müstefâd olan sûret-i tabîyye-i nûriyye ve diğeri vâlidesi Meryem tarafından müstefâd olan sûret-i beşeriyyedir. Bu iki sûreti

câmi' olan Cenâb-ı Îsâ'nın mevtâyı ihyâ ettiği görüldüğü vakit, onun hakında, vâlidesi Meryem cihetinden olan sûret-i beşeriyyesiyle “Odur, ya'ni Îsâ'dır”; ve Cebrâîl cihetinden müstefâd olan sûret-i nûriyye-i tabîiyyesiyle “O, ya'ni Îsâ değildir” denilir idi. Ve onun üzerine bu iki sûretten birisi ile müstakillen hükmolunamadığı için, ona nazar eden nâzırda hayret vâki' olur idi. Nitekim ukalâ, efrâd-ı beşerden bir şahs-ı beşerîyi mevtâyı ihyâ eder bir hâlde görünce, nazar-ı fikrîsi hasebiyle hayrette kaldı. Meselâ hadîs-i şerîfte ihyâ-yı Îsâ hakkında buyurulmuştur ki, Îsâ (a.s.), Sâm bin Nûh'u nutk ile ihyâ edip, o hazretin nübüvvetine şehâdet ettikten sonra, yine evvelki hâline rücû' eyledi. Ve bu ihyâ-yı nutk, Îsâ (a.s.)ın şahsiyyet-i beşeriyyesinden zâhir olduğundan, nazar-ı fikrîleri mîzânına tatbik eden ukalâ, bu hâle karşı hayret içinde kaldılar. Zîrâ ihyâ-yı nutk ile olan ihyâ-yı mevtâ, hasâis-i ilâhiyyedendir. Ammâ ihyâ-yı hayvân ile olan ihyâ-yı mevtâ, şâyân-ı taaccüb bir hâl olmakla berâber, bunu gören ukalâ-yı mü'minîn onu kerâmete hamlettikleri cihetle, nutk ile ihyâ olunan insanın dirilmesi derecesinde hayrete düşmezler.

Nitekim “Lü'lü” isminde bir kedi var idi. Öldü; süpürüntülüğe attılar. Abdülkâdir Geylânî (r.a.) efendimiz “Lü'lü!..” diye çağırdukları [15/33] vakit dirilip, kemâl-i sür'atle huzûr-i şeriflerine geldi. Ve kezâ Bâyezîd-i Bistâmî (r.a.) ölmüş bir karınca üzerine nefh buyurdıklarında, dirildi. Ve kezâ Abdurrahman Câmî (k.s.) hazretlerinin önüne sultan, li-eclî'l-imtihân, gayr-ı mezbûh olarak ölmüş bir tavuğu pişirtip vaz'ettirdi. Müşârünileyh hazretlerinin işâreti üzerine tavuk sahandan sür'atle kıyâm eyledi. Evliyâullâhdan bu gibi havârîkın zuhûru çoktur. Velâkin bunu görenler onların kerâmâtına hamletmekle, hayrette kalmazlar. Hayret ancak bir insân-ı meyyitin nutk ile ihyâsında vâki' olur. Çünkü âkıl, sûret-i beşeri, nutk ile ihyâdan ibâret olan eser-i ilâhî ile mütelebbis bir hâlde gördü. Nazar-ı fikrîsi hasebiyle buna hayrette kalır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın, şahsiyyet-i beşeriyyesi ile, mevtâyı ihyâ-yı nutk ile ihyâ etmesine ukalâ hayrette kaldılar.

فَأَدَّى بَعْضُهُمْ فِيهِ إِلَى الْقَوْلِ بِالْخُلُولِ وَأَنَّهُ هُوَ اللَّهُ بِمَا أَحْيَا بِهِ الْمَوْتَى، وَلِذَلِكَ
نُسِبُوا إِلَى الْكُفْرِ، وَهُوَ السَّتْرُ، لِأَنَّهُمْ سَتَرُوا اللَّهَ الَّذِي أَحْيَا الْمَوْتَى بِصُورَةٍ

بَشَرِيَّةٍ عَيْسَى، فقال تعالى: ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾، فَجَمَعُوا بَيْنَ الْخَطِئِ وَالْكَفْرِ فِي تَمَامِ الْكَلَامِ كُلِّهِ، لَا بِقَوْلِهِمْ هُوَ اللَّهُ وَلَا بِقَوْلِهِمْ ابْنُ مَرْيَمَ، فَعَدَّلُوا بِالتَّضْمِينِ مِنَ اللَّهِ مِنْ حَيْثُ أَحْيَا الْمَوْتَى إِلَى الصُّورَةِ النَّاسُوتِيَّةِ الْبَشَرِيَّةِ بِقَوْلِهِمْ ابْنُ مَرْيَمَ، وَهُوَ ابْنُ مَرْيَمَ بِلَا شَكٍّ، فَتَحَيَّلَ السَّمَاعُ أَنَّهُمْ نَسَبُوا الْأُلُوهِيَّةَ إِلَى الصُّورَةِ وَجَعَلُوهَا عَيْنَ الصُّورَةِ، وَمَا فَعَلُوا ذَلِكَ بَلْ جَعَلُوا الْهُوِيَّةَ الْإِلَهِيَّةَ ابْتِدَاءً فِي صُورَةِ بَشَرِيَّةٍ هِيَ ابْنُ مَرْيَمَ، فَفَصَّلُوا بَيْنَ الصُّورَةِ وَبَيْنَ الْحُكْمِ، [لَا أَنَّهُمْ جَعَلُوا الصُّورَةَ عَيْنَ الْحُكْمِ]، كَمَا كَانَ جِبْرَائِيلُ فِي صُورَةِ الْبَشَرِ، وَلَا نَفَخَ، ثُمَّ نَفَخَ، فَفَصَّلَ بَيْنَ الصُّورَةِ وَالنَّفَخِ وَكَانَ النَّفْخُ مِنَ الصُّورَةِ، فَقَدْ كَانَتْ وَلَا نَفَخَ، فَمَا هُوَ النَّفْخُ مِنْ حَدِّهَا الذَّاتِيَّ.

İmdi onun hakkında ba'zılarının nazarı, kavli-i hulûle ve onun mevtâyı ihyâ etmesi sebebiyle “o Allah’dır” kavline müeddî oldu; ve bunun için küfre nisbet olundular; o da setrdir. Zîrâ onlar, ölüyü diriltten Al-lâh’ı İsâ’nın sûret-i beşeriyyesiyle setrettiler. Binâenaleyh Allah Teâlâ (Mâide, 5/17) ya’ni [15/34] “Allâh’ın hüviyeti Mesîh ibn Meryem’dir, diyenler muhakkak kâfir oldular” buyurdu. İmdi onlar tamâm-ı kelâmın küllisinde hatâ ve küfür beynini cem’ettiler; [O Allah’dır.] sözleriyle değil, [Mer-yem’in oğlu] sözleriyle de değil. Binâenaleyh onlar “İbn Meryem” kavilleriyle, mevtâyı ihyâ ettiği haysiyetiyle, bi’t-tazmîn Allah’dan sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyete tecâvüz ettiler. Hâlbuki o, bilâ-şek İbn Meryem’dir. Böyle olunca sâmi’ tahayyül etti ki, onlar ulûhiyeti sûrete nisbet ettiler ve onu sûretin “ayn”ı kıldılar. Hâlbuki onlar bunu yapmadılar, belki hüviyyet-i ilâhiyyeyi ibtidâen sûret-i beşeriyede kıldılar ki o, İbn Meryem’dir. Binâenaleyh sûret ile hüküm beynini faslettiler; [ve bu sûret-i îseviyyeyi hükmün “ayn”ı kıldılar].⁴⁴² Nitekim Cibrîl sûret-i beşerde idi. Hâlbuki nefh mevcûd değil idi, ba’dehû nefhetti. Böyle olunca sûret ve nefh beynini fasletti ve nefh sûretten oldu. Demek ki nefholmadığı hâlde sûret mevcûd idi. Şu hâlde nefh, sûretin hadd-i zâtîsinden değildir.

442 Bu ibâre, *Fusûs* şerhlerinde ve neşirlerinde bulunmasına karşılık Ahmed Avni Bey nüshasında üstü çizilmiş, fakat şerh kısmında tercüme edilmiştir. Biz şerh kısmını dikkate alarak ibâreyi metne ekledik.

Ya'ni İsâ (a.s.)ın ölüyü diriltmesine nazar edenlerden ba'zılarının nazarı kavî-i hulûle vâsıl oldu. "Allah Teâlâ İsâ (a.s.)ın sûret-i beşeriyyesine hulûl etti", dediler; ve ölüyü diriltmesi sebebiyle, "Hz. İsâ Allah'dır", dediler; ve bu kavillerinden dolayı onlar küfre nisbet olundular. "Küfür" ise "setr"-dir. Zîrâ onlar, ölüyü diriltten Allah Teâlâ'yı Hz. İsâ'nın sûret-i beşeriyyesi ile örttüler. Hak Teâlâ'nın sûret-i İsâ'ya hulûl ettiğini ve bu sûret Hakk'ın sûret-i hakîkiyyesi olduğunu tevehhüm ettiler; ve kâffe-i mezâhirde zâhir olan Hakk'ı Cenâb-ı İsâ'nın taayyününe hasrederek, bu taayyün ile onu setrettiler; ve taayyün-i İsevî cihetiyle, "Allah İsâ'dır", dediler. Binâenaleyh Allah Teâlâ onları Kur'ân-ı Kerim'de küfre nisbet edip: "Allâh'ın hüviyeti Mesîh ibn Meryem'dir, diyenler muhakkak kâfir oldular" (Mâide, 5/17) buyurdu. Böyle olunca hulûle zâhib olanlar bu kelâmının hey'et-i mecmûasında hatâ ile küfür beynini cem'ettiler. Ya'ni إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ (Mâide, 5/17) [Allah, o Meryem'in oğlu Mesîh'tir.] kelâmının mecmûu ve küllü إِنَّ اللَّهَ هُوَ [Allâh'ın hüviyeti odur.] ile الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ [Meryem'in oğlu Mesîh] kavî-i cüz'ilerinden mürekkebdir. إِنَّ اللَّهَ هُوَ [Allâh'ın hüviyeti odur.] demekle Hz. İsâ'nın hüviyetini Allâh'a hamlettiler. Binâenaleyh Hakk-ı mutlakı, yalnız taayyün-i İsevîye [15/35] vaz'ettikleri için hatâ ettiler. Zîrâ vücûd-ı mutlak-ı Hak cemî'-i mezâhirde sârîdir. Onun bir mazhara hasrı hatâdır. Ve diğer taraftan Hakk'ı, Cenâb-ı İsâ'nın sûret-i beşeriyyesi ile setretmekle kâfir oldular. Zîrâ setr için iki vücûd lâzımdır ki, biri diğerini setredebilsin. Hâlbuki vücûd-ı Hak'tan gayrı bir vücûd-ı müstakil yoktur. Bu vücûdât-ı izâfiyye ise vücûd-ı mutlakın merâtibinden ibârettir. İşte bunun için إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ [Allah, o Meryem'in oğlu Mesîh'tir.] kelâmının tamâmının küllünde böyle hatâ ve küfür beynini cem'ettiler. زَيْرًا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ [Meryem'in oğlu Mesîh] cüz'ü yalnız alındıkda hatâ ve küfür yoktur. Çünkü şübhe yoktur ki, Mesîh, İbn-i Meryem'dir. Bu cüz' evvelki cüz'e rabtolunursa, Hak, Mesîh ibn Meryem'in hüviyetine hasredilmiş olur. Ve bu sûrette hey'et-i mecmûa-i kelâm hatâ ile küfür beynini cem'eder. كَيْزًا هُوَ اللَّهُ [O Allah'dır] kavî-i cüz'isinde de hatâ ve küfür yoktur. Zîrâ Allah, bilcümle suver-i eşyâda mütecellî olduğu gibi sûret-i beşeriyye-i İsevîyede mütecellîdir; ve o sûretin dahi, Kayyûm'udur; ve bilcümle eşyâdaki tecellî-i ilâhî hulûl ve itihâd ve inhilâl tarîkleriyle değildir. Allah Teâlâ hazretleri

dünyâda ve âhirette dilediği sûrette tecellî eder; ve bu tecellî ile onun ıt-lâk-ı hakikîsi mütegayyir olmaktan münezzeh ve âlîdir. Nitekim Cenâb-ı Mûsâ'ya ateş ve ağaç sûretinde mütecellî olarak hitâb buyurdu. Ve (S.a.v.) Efendimiz bu tecellîyi beyânen *أَحْسَنَ صُورَةٍ رَأَيْتُ رَبِّي فِيَّ* ya'ni “Ben Rabbimi gâyet güzel sûrette müşâhede ettim” buyururlar.⁴⁴³ Bu tecellî, âmmdır. Bu i'tibârla *هُوَ اللَّهُ* [O Allah'dır.] kavlinde küfür ve hatâ yoktur. Bu kavle *الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ* [Meryem'in oğlu Mesîh] kavli munzam olursa, bâlâda îzâh olunduğu vech ile, küfür ve hatâ beyni kelâmın hey'et-i mecmûasında cem' edilmiş olur. Zirâ hüviyyet-i ilâhiyye sûret-i beşeriyye-i îseviyyeye hasr ve tahsîs edilmiş olur.

Binâenaleyh Nasârâ'nın hulûle zâhib olan tâifesi, “İbnü Meryem” [Meryem'in oğlu] kavilleriyle, Allah'dan sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyyeye tecâvüz ettiler; ve sûret-i beşeriyye-i îseviyyeden ölüyü diriltmek keyfiyeti zâhir olmakla Allâh'ı o sûretin zımnına idhâl eylediler; ve bu tazmîn ile ulûhiyyet-i mutlakadan yüz çevirip, [15/36] ulûhiyeti bu sûrette hasrettiler; ve binâenaleyh “Allah, İbn-i Meryem'dir” dediler. Hâlbuki sûret-i beşeriyye-i îseviyye, şübhesiz İbn-i Meryem'dir.

İmdi onların *إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ* (Mâide, 5/17) [Allah, o Meryem'in oğlu Mesîh'tir.] kavlini işiten kimse, onların ulûhiyeti sûret-i îseviyyeye nisbet ettiklerini ve ulûhiyeti sûret-i beşeriyye-i îseviyyenin “ayn”ı kıldıklarını tahayyül etti. Hâlbuki onlar ulûhiyeti sûret-i îseviyyeye nisbet ederek, onu o sûretin “ayn”ı kılmadılar; belki hüviyyet-i ilâhiyyeyi İsâ (a.s.)ın ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren sûret-i beşeriyye-i îseviyyede hasrettiler ki, o sûret İbn-i Meryem'dir. Binâenaleyh hulûle kâil oldular ki, o da küfürdür. Böyle olunca bu kavilleriyle sûret-i beşeriyye-i îseviyye ile ondan sâdır olan ihyâ-yı mevtâ hükmü beynini faslettiler; ve bu sûret-i îseviyyeyi hükmün “ayn”ı kılmadılar. Ya'ni onlar sûret-i îseviyyeye baktılar; “Meryem'in oğlu olan bir beşerdir”, dediler. Ölüyü diriltmesine baktılar; “Hasâis-i ilâhiyyeden olan bu hâl, beşerden sâdır olmak muhâldir”, dediler. Binâenaleyh sûret-i beşeriyyesiyle berâber ölüyü diriltmesine nazaran *إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ*

443 Tirmizî, “Tefsîr”, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 351; Dârimî, “Rü'yâ”, 12; Taberânî, *Mu'cemül-Kebîr*, I, s. 317; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 58, 76 vd.; Baklî, *Meşrebül-Ervâh*, s. 133.

مَرِيَمَ dediler ki, bu kavil إِنَّ اللَّهَ هُوَ فِي صُورَةِ الْمَسِيحِ ابْنِ مَرْيَمَ ya'ni “Muhakkak Allah, Mesih ibn Meryem sûretindedir” ma'nâsını mutazammın oldu; ve bu kavil ile sûret ve hüküm arası tefrîk edilmiş oldu. Bu hâl ise ancak hulûl sûretiyle mümkündür. Ya'ni Allâh'ın İsâ sûretine hulûl etmiş olmasıyla kâbilidir. İşte onların menşe'-i tekfirleri budur. Hâlbuki hadd-i zâtında vücûd-ı hakîki-i Hak'tan başka bir vücûd yoktur ki, hulûl mutasavver olabilsin.

İmdi onların hüviyyet-i ilâhiyyeyi İsâ (a.s.)ın ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren sûret-i beşeriyye-i işeviyyede hasretmeleri doğru değildir. Nitekim Cebrâîl (a.s.) beşer sûretinde ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren nefhetmedi. Belki temessülden bir müddet sonra nefhetti. Demek ki Hz. Cibrîl “sûret” ile “nefh” beynini fasletti; ve nefh sûretten hâdis oldu. Binâenaleyh “sûret” mevcûd olduğu hâlde [15/37] “nefh” mevcûd değil idi. Demek ki “nefh” “sûret”in hadd-i zâtîsinden değildir. Bunun gibi hüviyyet-i ilâhiyye mevcûd olduğu hâlde, sûret-i işeviyye mevcûd değil idi. Şu hâlde sûret-i işeviyye hüviyyet-i ilâhiyyenin hadd-i zâtîsinden değildir. Ve kezâ sûret-i işeviyye mevcûd olduğu hâlde, bu sûretin zuhûrunu müteâkib ondan ihyâ-yı mevtâ vâki' olmadı, belki ba'de-zamânin vâki' oldu. Şu hâlde ihyâ-yı mevtâ, sûret-i işeviyyenin hadd-i zâtîsinden değildir.

فَوَقَعَ الْخِلَافُ بَيْنَ أَهْلِ الْمَلَلِ فِي عَيْسَى مَا هُوَ، فَمَنْ نَاطَرَ فِيهِ مِنْ حَيْثُ صُورَتُهُ الْإِنْسَانِيَّةُ الْبَشَرِيَّةُ يَقُولُ هُوَ ابْنُ مَرْيَمَ، وَمَنْ نَاطَرَ فِيهِ مِنْ حَيْثُ الصُّورَةُ الْمُتَمَثِّلَةُ الْبَشَرِيَّةُ فَيَنْسِبُهُ إِلَى جِبْرَائِيلَ، وَمَنْ نَاطَرَ فِيهِ مِنْ حَيْثُ مَا ظَهَرَ عَنْهُ مِنْ إِحْيَاءِ الْمَوْتَى فَيَنْسِبُهُ إِلَى اللَّهِ بِالرُّوحِيَّةِ، يَقُولُ رُوحُ اللَّهِ، أَيْ بِهِ ظَهَرَتْ الْحَيَاةُ فَيَمَنْ نَفَخَ فِيهِ، فَتَارَةً يَكُونُ الْحَقُّ فِيهِ مُتَوَهَّمًا - اسْمٌ مَفْعُولٌ -، وَتَارَةً يَكُونُ الْمَلَكُ فِيهِ مُتَوَهَّمًا، وَتَارَةً تَكُونُ الْبَشَرِيَّةُ الْإِنْسَانِيَّةُ فِيهِ مُتَوَهَّمَةً: فَيَكُونُ عِنْدَ كُلِّ نَاطِرٍ بِحَسَبِ مَا يَغْلِبُ عَلَيْهِ، فَهُوَ كَلِمَةُ اللَّهِ وَهُوَ رُوحُ اللَّهِ وَهُوَ عَبْدُ اللَّهِ، وَلَيْسَ ذَلِكَ فِي الصُّورَةِ الْجَسَدِيَّةِ الْبَشَرِيَّةِ لِغَيْرِهِ، بَلْ كُلُّ شَخْصٍ مَنْسُوبٌ إِلَى أَبِيهِ الصُّورِيِّ لَا إِلَى النَّافِخِ رُوحَهُ فِي الصُّورَةِ الْبَشَرِيَّةِ، فَإِنَّ اللَّهَ إِذَا سَوَّى الْجِسْمَ الْإِنْسَانِيَّ كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ﴾ هُوَ تَعَالَى مِنْ رُوحِهِ، فَنَسَبَ الرُّوحَ فِي كَوْنِهِ وَعَيْنِهِ إِلَيْهِ تَعَالَى، وَعَيْسَى لَيْسَ كَذَلِكَ، فَإِنَّهُ

أَنْدَرَجَتْ تَسْوِيَةً جَسَدِهِ وَصَوْرَتِهِ الْبَشَرِيَّةَ بِالتَّفْخِ الرَّوْحِيِّ، وَغَيْرِهِ كَمَا ذَكَرْنَا،
وَلَمْ يَكُنْ مِثْلَهُ.

Böyle olunca İsâ hakkında, ehl-i milîl beyninde hilâf vâki' oldu ki, o nedir? İmdi onun sûret-i insâniyye-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, o İbn-i Meryem'dir, der. Ve onun sûret-i mütemessile-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, onu Cebrâîl'e nisbet eder. [15/38] Ve ihyâ-yı mevtâdan ondan zâhir olan şey cihetinden ona nazar eden kimse, onu rûhiyetle Allâh'a nisbet eder. Binâenaleyh o, rûhullahdır, der. Ya'ni nefhettiği kimsede hayât, onunla zâhir oldu. İmdi bir vakit Hak onda mütevehhem (ism-i mef'ûl) olur; ve bir vakit melek onda mütevehhem olur; ve bir vakit beşeriyyet-i insâniyye onda mütevehhem olur. Binâenaleyh her nâzır indinde, onun üzerine gâlib olan şey hasebiyle vâki' olur. Şu hâlde o, "kelimetullah"dır; ve o, "Rûhullah"dır ve o, "Abdullah"dır. Hâlbuki bu, sûret-i hissiyye-i beşeriyyede onun gayrı için yoktur. Belki her bir şahıs eb-i sûrisine mensûbdur, sûret-i beşeriyyede onun rûhunu nefhedene değil. Zîrâ Allah Teâlâ فَإِذَا سَوَّيْتَهُ (Hicr, 15/29) [Âdem'i tesviye ettiğim vakit.] vech ile, cism-i insânîyi tesviye eylediği vakit, Allah Teâlâ ona kendi rûhundan nefheyledi. Binâenaleyh onun vücûdunda ve "ayn"ında rûhu kendine nisbet etti. Hâlbuki İsâ böyle değildir. Zîrâ onun cesedinin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde münderic idi; ve onun gayrı bizim zikrettiğimiz gibidir. Ve onun misli vâki' olmadı.

Ya'ni kendisinde üç muhtelif cihet bulunan İsâ (a.s.) hakkında müslimîn ve kâfirînden olan ehl-i edyân beyninde ihtilâf vâki' oldu ki, onun mâhiyeti nedir? İmdi onun sûret-i insâniyye-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse: "O Meryem'in oğludur; ve Allâh'ın kulu ve resûlüdür; ve ihyâ-yı mevtâ, onun sûreti ile mütecellî olan Allah Teâlâ'dan vâki' oldu. Zîrâ Allah Teâlâ, kudretiyle onu mümsik olan onun Kayyûm'udur. Nitekim bir kimse bıçakla birini katletse, fiil-i katl bıçağa değil, o kimseye izâfe olunur. Bıçak ancak sebep ve âlet-i katldır" der; ve bu kavîl, Muhammedî olan müslimînin kavlidir. Bu husûstaki kavîl-i Nasârâ ise [15/39] bâlâda mürûr etti. Ve Cenâb-ı İsâ'nın sûret-i mütemessile-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, onu Cibrîl (a.s.)a nisbet edip, onun hakkında:

“O Cibrîl (a.s.)a benzer; ve Cibrîl (a.s.) beşer-i seviyy sûretinde temessül ettiği vakit, o melek-beşerdir” der. Ve bu kavil dahi müslimînin kavlidir. Ve mevtâyı ihyâ eden onun sûretinde mütecellî bulunan kezâlik Allah Teâlâ hazretleridir. Nitekim Cenâb-ı Meryem’e onun beşer-i seviyy sûretinde tasavvurundan sonra, Cibrîl (a.s.) sûretinde tecellî eyledi; ve Meryem’e nefheyledi. Îsâ (a.s.) vâki’ oldu. Ve işte bunun için Hak Teâlâ hazretleri nefhi kendisine nisbet edip وَالَّتِي أَحْصَيْنَتْ فَرْجَهَا فَتَفَخَّنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا (Enbiyâ, 21/91) [Ve ismetini pek güzelce muhâfaza etmiş olana rûhumuzdan üfledik.] buyurdu. İmdi burada Îsâ (a.s.) sebebiyle, ihyâ-yı mevtâ buyurması hakkında Allah Teâlâ için üç tecellî sûreti sâbittir: Birincisi, bilâ-tagayyür Cibrîl-i aslî sûretidir. İkincisi, Hz. Cibrîl’in Cenâb-ı Meryem’e geldiği beşer-i seviyy sûretidir. Üçüncüsü, Îsâ (a.s.)ın sûretidir. Ve millet-i îseviyye indinde بِاسْمِ أَبِي وَالْإِسْنِ وَالرُّوحِ الْقُدْسِ [Baba’nın, Oğul’un ve Rûhu’l-kuds’ün adıyla!] ta’bîr olunan bu teslîs sahihtir. “Eb”den murâd, beşer-i seviyy sûretidir. “İbn”den murâd, Îsâ (a.s.)ın sûretidir. “Rûhü’l-kuds”ten murâd dahi, sûret-i asliyye-i nûriyye-i melekiyyesiyle Cibrîl (a.s.)dır. Bu suver-i selâse, merâtib-i vücûdiyye ile ba’zısı ba’zısının fevkinde olarak Allah Teâlâ hazretlerinin tecellîsi olmak i’tibârıyla Hak’tır. Zîrâ Hak Teâlâ o sûretlerin Kayyûm’udur; ve o sûretlerin vücûdu vücûdât-ı izâfiyyedir; ve Hakk-ı mutlakın ve vücûd-ı hakîkînin vücûdât-ı izâfiyyede vâki’ olan tecelliyâtı hulûl ve ittihâd ve inhilâl sûretleriyle değildir. Allah Teâlâ bunlardan münezzehdir. تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ [Allah, o zâlimlerin söyledikinden münezzehdir.]

Ve Cenâb-ı Îsâ’dan ihyâ-yı mevtâ zâhir olması cihetinden ona nazar eden kimse, onu rûhiyetle Allah Teâlâ’ya nisbet eder. Binâenaleyh onun hakkında: “O Rûhullahdır, ya’ni nefhettiği kimsede hayât, [15/40] rûhullah olan Îsâ (a.s.) ile zâhir oldu” der. Bu kavil dahi müslimînin kavlidir. Zîrâ Kur’ân-ı Kerîm’de, onun hakkında وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) [Ondan bir rûhtur.] buyuruldu. Ve bu kavil evvelki kavle karîbdir. Velâkin onda sûret-i mütemessile i’tibârı yoktur.

Kâfirlere gelince: Onlardan ba’zıları İbn-i Meryem olan Cenâb-ı Îsâ’ya ulûhiyetin hulûl ettiğini ve ba’zıları ulûhiyetin onunla ittihâd eylediğini iddiâ ettiler ki, o bu i’tibâr ile nefis-i ilâh olmuş olur. Binâenaleyh onlar dediler ki: İlâh tesellüs edip “Eb” ve “İbn” ve “Rûh-ı Kuds”e inkisâm etti. Ondandır.

sonra dönüp “Îlâh vâhiddir” dediler; ve “Ekânîm-i selâse” ittihâz eylediler. Ve onların lugatında “uknûm” “asıl” ma’nâsınadır. Şu hâlde “ekânîm-i selâse” “usûl-i selâse” demek olur. Ba’dêhû onlara “sıfât-ı selâse” tesmiye edip “vücûd” ve “hayât” ve “ilim” dediler. Sonra da “uknûm-i ilim”, Îsâ ibn Meryem’e hulûl edip onunla birleşti; ve onun nâsûtu salb olunmakla bu uknûm-i ilim, ondan infisâl edip aslına rücu’ eyledi, dediler. Ve bâlâda zikrolunduğu üzere Îsâ (a.s.)ın i’tibârât-ı selâseyi kâbil olan hakikat-i zâhire olduğunu idrâk edemediler. Bunca tedkikât ve keşfiyyât-ı fenniyye ile temeyyüz eden tâife-i Nâsârâ’nın ma’rifet-i ilâhiyedeki derece-i cehillerine hayret etmemek kâbil değildir. وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (Ra’d, 13/33) ya’ni “Allâh’ın ıdlâl ettiği kimse için hâdî yoktur.”

İmdi Îsâ (a.s.)ın mâ-i muhakkak ile mâ-i mütevehhemden mütekevvin olması hasebiyle, bu tevehhümün te’sîrâtından dolayı bir vakit Hak, Cenâb-ı Îsâda (ism-i mef’ûl sıgasıyla) mütevehhem olur; ve bir vakit, melek onda mütevehhem olur; bir vakit dahi, onda beşeriyet-i insâniyye mütevehhem olur. [15/41] Binâenaleyh Cenâb-ı Îsâ’ya nazar eden kimsenin onun hakkındaki zann-ı gâlibi ne ise, o zann-ı gâlib hasebiyle vâki’ olur.

Böyle olunca bu zunûnun ihtilâfı hasebiyle Hz. Îsâ, Cenâb-ı Cibrîl’in kelimetullâhı Meryem’e nefhedip ilkâ etmesi cihetinden “kelimetullah”dır; ve mevtâyı ihyâ etmesi cihetinden “Rûhullah”dır; ve sûret-i beşeriyeye-i insâniyyesi cihetinden “Abdullah”dır. Bunun için Îsâ (a.s.)ın katl ve salbi mes’elesinde dahi, zunûnun te’sîrâtı zâhir olmakla ihtilâf vâki’ oldu. Nitekim bâlâda tafsîl ve îzâh olundu. Hâlbuki bu ihtilâf ve bu hüküm, sûret-i hissiyye-i beşeriyede hiçbir kimse için vâki’ olmadı. Çünkü hiçbir ferdin sûret-i tekevvinü Îsâ (a.s.)ın tekevvinüne mümâsil değildir. Belki Cenâb-ı Îsâ’nın gayrı olan her bir şahıs eb-i sûrîsine mensûbdur. Yoksa sûret-i beşeriyede rûhunu nefhedene mensûb değildir. Zîrâ Hak Teâlâ فَإِذَا سَوَّيْتَهُ (Hicr, 15/29) ya’ni “Âdem’i tesviye ettiğim vakit” buyurduğu vech ile, cism-i insânîyi tesviye ettikde, o cism-i müsevvâya kendi rûhundan nefhetti. Binâenaleyh cism-i insânînin vücûdunda ve taayyününde Allah Teâlâ, rûhu kendine nisbet eyledi. Zîrâ rûh, Hak Teâlâ’nın emrinden ibâret olmakla, cism-i müsevvâ-yı insânîye nefhden evvel ve sonra, Hakk’a mensûbdur. Cism-i müsevvâ ise nutfe-i pederin rahm-ı mâdere cereyâ-

nından husûle gelmekle, bu nutfenin sâhibi olan eb-i sûriye mensûbdur. Hâlbuki Îsâ (a.s.)ın mahlûkiyeti ve tekevünü böyle değıldir. Zîrâ nutfesi vâlidesinin rahmine cereyân etmiş olan bir eb-i sûrisi yoktur ki, bu nutfeden onun mâdde-i cismiyyeti vücûda gelsin ve ba'de't-tesviye ona rûh nefholunsun. Îsâ (a.s.)ın cesedinin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde, ya'ni Rûhu'l-emîn olan Hz. Cibrîl'in nefhinde münderic idi. Ve onun gayrısı zikrolunduğı vech ile ceseden ve taayyünen eb-i sûrisine ve rûhen Hak Teâlâ'ya mensûbdur. Çünkü onların cisimleri kable'n-nefh mevcûd [15/42] ve müsevâdır; ve ba'de't-tesviye rûh cismine menfûhdur. Binâenaleyh sûret-i beşeriyye sâhibleri içinde Îsâ (a.s.)ın misli vâki' olmadı.

فالموجودات كلها كَلِمَاتُ اللَّهِ الَّتِي لَا تَنفَدُ، فَإِنَّهَا عَنْ «كُنْ» وَ«كُنْ» كَلِمَةُ اللَّهِ، فَهَلْ تُنْسَبُ الْكَلِمَةُ إِلَيْهِ بِحَسَبِ مَا هُوَ عَلَيْهِ، فَلَا تُعَلَّمُ مَا هِيَئَتْهَا، أَوْ يَنْزِلُ هُوَ تَعَالَى إِلَى صُورَةٍ مَنْ يَقُولُ «كُنْ»، فَيَكُونُ قَوْلُ «كُنْ» حَقِيقَةً لِتِلْكَ الصُّورَةِ الَّتِي نَزَلَ إِلَيْهَا وَظَهَرَ فِيهَا، فَبَعْضُ الْعَارِفِينَ يَذْهَبُ إِلَى الطَّرْفِ الْوَاحِدِ وَبَعْضُهُمْ إِلَى الطَّرْفِ الْآخَرِ، وَبَعْضُهُمْ يَحَارُّ فِي الْأَمْرِ وَلَا يَدْرِي، وَهَذِهِ مَسْأَلَةٌ لَا يُمَكِّنُ أَنْ تُعْرَفَ إِلَّا بِالذَّوْقِ، كَأَبِي يَزِيدَ جِئْنَا فَنَفَخَ فِي التَّمَلَّةِ الَّتِي قَتَلَهَا فَحَيَّتْ، فَعَلِمَ عِنْدَ ذَلِكَ بِمَنْ يَنْفُخُ فَنَفَخَ، فَكَانَ عَيْسَوِيَّ الْمَشْهَدِ، وَأَمَّا الْإِحْيَاءُ الْمَعْنَوِيُّ بِالْعِلْمِ، فِتِلْكَ الْحَيَاةُ الْإِلَهِيَّةُ الدَّائِمَةُ الْعِلْمِيَّةُ النَّوْرِيَّةُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِيهَا: ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾، فَكُلُّ مَنْ أَحْيَا نَفْسًا مَيِّتَةً بِحَيَاةٍ عِلْمِيَّةٍ فِي مَسْأَلَةٍ خَاصَّةٍ مُتَعَلِّقَةٍ بِالْعِلْمِ بِاللَّهِ، فَقَدْ أَحْيَاهُ بِهَا، وَكَانَتْ لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ أَيَّ بَيْنَ أَشْكَالِهِ فِي الصُّورَةِ.

İmdi mevcûdâtın kâffesi, bitip tükenmeyen, Allâh'ın "kelime"leridir. Zîrâ onlar, "Kün!" dendir; ve "Kün!" Allâh'ın "kelime"sidir. Böyle olunca üzerinde bulunduğı şey hasebiyle, acabâ "kelime" ona nisbet olunur mu? Bu takdîrce onun mâhiyeti bilinmez. Yâhud hüviyyet-i Hak Teâlâ "Kün!" diyen bir sûrete mi nüzûl eder? Bu takdîrce ona nüzûl edip onda zâhir olduğı o sûret için, "Kün!" kavli hakîkat olur. Binâenaleyh âriflerin ba'zısı bir tarafa ve ba'zıları diğerk tarafa gider. Ba'zıları da emirde hayrete düşer ve bilmez. Ve işte bu, ancak zevk

ile bilinmek mümkün olan bir mes'eledir. [15/43] Nitekim Ebâ Yezîd öldürdüğü karıncaya nefhettiği hînde dirildi. Binâenaleyh bunun içinde kiminle nefhettiğini bildi, nefhetti. Şu hâlde îseviyyü'l-meşhed idi. İhyâ-yı ma'nevîye gelince, ilim iledir. Bu hayât, hayât-ı ilâhiyye-i zâtiyye-i ilmiyye-i nûriyyedir ki, onun hakkında Hak Teâlâ buyurdu: *كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ أَوْ مَنُ* (En'âm, 6/122) [O kimse ölü müdür ki, biz onu ilim ile dirilttik ve onun için ilim nûrunu yaptık; o nûr-ı ilim ile nâs arasında yürür!] İmdi mürde olan bir nefsi, ilm-i billâha müteallik olan bir mes'ele-i hâssada, hayât-ı ilmiyye ile ihyâ eden her bir kimse, onunla diriltir; ve ona bir nûr olur ki, onunla nâs içinde, ya'ni sûrette kendi şekilleri arasında yürür.

Ya'ni Îsâ (a.s.), tarz-ı tekevvünü, sûret-i beşeriyyesi ve ihyâ-yı mevtâ eylemesi ve âlem-i zâhirden âlem-i bâtına intikâli i'tibâriyle sâir mevcûdat-tan mümtâz olmakla berâber, “Kelimetullâh” ise de, “kelimetullâh” olmak husûsunda, zevk-i Muhammedî üzere sâir mevcûdât ile berâberdir. Zîrâ mevcûdâtın kâffesi Allâh'ın “kelime”leridir ki, aslâ bitmek ve tükenmek bilmez. Çünkü o mevcûdâtın her birisi “Kün!” emrinden zâhir olmuştur. “Kün!” ise Allâh'ın kelimeleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: *قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا* (Kehf, 18/109) ya'ni “Yâ Habîbim de ki, eğer küre-i arzı muhît olan bahr, Rabb'immin kelimâtını tahrîr için mürekkebe olsa Rabb'immin kelimâtı hitâm bulmazdan mukaddem deryâ tükenir idi; ve eğer onun mislini getire idik yine böyle olur idi.”

Ma'lûm olsun ki, “Kün!” emri, “kâf” ile “nûn”dan mürekkebe lafz-ı Arabîdir. Âlemde bu kadar muhtelif lisân mevcûd olduğu hâlde, Hak Teâlâ icâdını murâd ettiği şeye “Kün!” kavli-i Arabîsi ile mi hitâb eder; ve bu kavli nasıl tekellüm eyley? Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: [15/44] *إِنَّمَا قَوْلُنَا* (Nahl, 16/40) ya'ni “Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz “Kün!” dememizdir. Bu takdîrce o, olur.” İmdi kelâm, hayât ve ilim ve sem' gibi sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır. Zât-ı ilâhiyye bir şeyin icâdına teveccüh etikde zâtında bilkuvve mündemic olan o şeyin mevcûd olmasını emreder. Bu ise zâtın sıfat-ı kelâm ile, kendi zâtına tecellîsinden başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu emir, bî-harf ü savt bir kelâm-ı nefsi'den ibârettir ki, âlem-i elfâzda Arabîsi “Kün!” kelimesi

olduğu gibi, elsine-i sâirede de bu ma'nâya mevzû' birtakım kelimâttır. Kelâm-ı nefî-i ilâhî harf ve savt kisvesine bürünerek âlem-i taayyüne, elfâz-ı arabîyye ile şeref-vürûd ettiğinden, bu ma'nâyı tefhîm için "Kün!" kavli isti'mâl buyurulmuştur. Bu kelâm-ı nefîi sudûr edince o şey, lemh-i basarda, ilm-i ilâhîde peydâ olur. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulmuştur: وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (Kamer, 54/50) [Ve bizim emrimiz, birdir, ancak bir göz kırpış, bir göz yumup açış gibi tezdır.] İmdi insan, her dakîka kendi nefsinde vâki' olan hâle dikkat ederse, bunun ne gibi bir şey olduğunu zevkan bilir. ZİRÂ عَلَى صُورَتِهِ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] buyurulmuştur. Ve مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ [Nefsini bilen kimse muhakkak Rabb'ini bildi.] hadîs-i şerîfnde bu hakîkate de işâret vardır.

Misâl: Kendisinde hattâtılık ve ressâmlık sıfatları bulunan bir kimse ferd ü tenhâ bulunduğu hâlde, bilfarz hattâtılık sıfatının hâriçte zuhûru taleb etmesi üzerine, o kimse bu sıfatın talebini is'âfen bir levha tahrîr ederek, bu sıfatın eserini hâriçte görmek murâd etse, evvelâ o yazacağı levha sûretinin ilminde ve zihninde husûlüne teveccüh eder. Ve bu teveccühü müteâkib göz açıp kapayıncaya kadar ve belki daha az bir zamanda, hattâtın ilminde ve hayâlnde, levhanın sûreti müntakış olur. İşte hattâtın bu sıfatının zuhûr-ı eserine teveccühü bî-harf ü savt [15/45] "Kün!" emridir; ve bu emir kelâm-ı nefîidir ki, biz buna "kendi kendine içinden söylemek" deriz. Harf ve savt ile izhâr ettiğimiz kelâm, bu içimizden söyledığımız kelâmın aksidir. Zâtımızda mündemic olan sıfat-ı kelâmın izhârına teveccüh ettiğimiz vakit, ilmimizde peydâ olan maânî o kadar sür'atle tekevvün eder ki iki ma'nâ arasını zamânen tefrîk kâbil olmaz. Âlem-i elfâzda bu emrin Arabîsi "Kün!" kelimesi olduğu gibi, elsine-i sâirede de bu ma'nâya mevzû' birtakım kelimâttır. Kelâm-ı nefî-i ilâhî, harf ve savt kisvesine bürünerek, âlem-i taayyünde Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e elfâz-ı Arabîyye ile gelmiş olduğundan, bu ma'nâyı tefhîm için "kün emri" kavli isti'mâl buyurulmuştur. İmdi hattât, kendi emretti, kendi dinledi; ve emri müteâkib hemen levhanın sûreti ilminde müntakış olmakla, kendi zâtıyla, kendi zâtında, kendi zâtına tecellî etmiş oldu; ve evvelce hattâtılık ve ressâmlık sıfatları zâtında müttehid ve zâtının "ayn"ı iken, bu tecellî netîcesinde hat-

tâtlık sıfatı ressâmlık sıfatından mütemeyyiz oldu; ve ilminde peydâ olan o levhanın sûreti bu sıfatına âyîne oldu; ve hattât mukaddemâ kendisinin bu sıfatını ilm-i icmâlî ile bilir iken, şimdi ilm-i tafsilî ile bilmeğe başladı. Evvelce bilir idi, bu defa gördü; ve bu görme netîcesinde ilm-i tafsilî peydâ oldu. Fakat bunların cümlesi o kimsenin zâtının hâricinde vâki' olmadı. Binâenaleyh o kimse, kendi kendini müşâhede etti.

Tekvîn hakkındaki tafsilât ve îzâhât **Fass-ı Sâlihî**'de mürûr ettiğinden bu bahsin mütâlaasında o îzâhâtın dahi teemmülü lâzım gelir.

İmdi Hakk'ın, üzerinde bulunduğu ıtlâk ve ahadiyet hasebiyle bu "Kün!" kelimesi ona nisbet [15/46] olunur mu; ya'ni hiçbir sıfat ile men'ût ve hiçbir isim ile mevsûm olmayan zât-ı bahta "Kün!" kelimesi nisbet olunur mu, yoksa olunmaz mı? Evet, olunur. Velâkin bu sûrette "Kün!" kelimesinin mâhiyeti idrâk olunmaz. Çünkü Hakk'ın kelâmı, zâtının "ayn"ıdır. Ve zât-ı bahtın hakîkatini ve künhünü bilmek ve idrâk etmek, efrâd-ı beşerden hiçbir ferd için mümkün değildir. Bu mertebede kelâm ve mütekellim zât-ı ahadiyyedir. Binâenaleyh ona nisbet olunan "Kün!" kelimesi, hakîkati üzere mutlak olduğu hâlde terk olunur. Bu husûsta tefekkür ve kıyl ü kâl aslâ câiz değildir. Çünkü zât-ı mutlakın letâfeti indinde, ecsâma nazaran latîf olan fikir, kesîftir; ve kesîfin hâl-i kesâfetle latîfe yolu yoktur. Meğer ki terk-i kesâfet edip latîfin aynı ola. Bu sûrette de ilim, âlim ve ma'lûm şey'-i vâhid olur.

Yâhud hüviyyet-i Hak Teâlâ, "Kün!" diyen bir sûrete mi nüzûl eder? Evet, bâlâda zikrolunan i'tibâr câiz olduğu gibi, bu i'tibâr dahi câiz olur. Bu i'tibâra göre, Hakk'ın nüzûl edip zâhir olduğu sûret için "Kün!" kelimesi hakîkat olur. Zîrâ suver-i ekvândan herhangi bir sûret olursa olsun Hakk-ı mutlakın esmâdan bir isim hasebiyle taayyününden ibârettir. Binâenaleyh o sûretten sâdır olan "Kün!" kavli, o sûretin hakîkati olur; ve o sûretten "Kün!" kavlini kâil olan Hak olur. Zîrâ kelâm, sıfat-ı Hak'tan bir sıfat ve bir mefhûm-i küllîdir. Mezâhir-i kesîrede merâtib-i muhtelif ile zuhûru bu mefhûm-i küllînin vahdetine zarar vermez. [15/47] Nitekim güneşin ziyâsı muhtelif pencerelerden odaya aksetmiş olsa güneşin taaddüdüne hükmolunamaz; ve güneş cüz'iyâta inkisâm etti denilemez. Binâenaleyh hakîkat-i kelâm bir olduğu gibi, hakîkat-i vücûd dahi birdir. Şu hâlde vü-

cûd-ı mutlak-ı Hak, ism-i Zâhir'i hasebiyle suver-i ekvândan bir sûretle müteayyin olup da bu sûretten “Kün!” kavli sâdır olsa, hakîkatte bu kavlin kâili Hak olur.

İmdi mâdemki bu iki i'tibâr mevcûddur, âriflerden ba'zısı evvelki i'tibâr cânibine ve ba'zıları da ikinci i'tibâr tarafına giderler; ve ba'zıları dahi her iki i'tibâra bakıp hangisiyle hükmedeceğini bilmez, hayrete düşer. Velâkin bu hayret, (S.a.v.) Efendimiz'in bize *رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحِيَّرًا* [Yâ Rab, benim sende olan hayretimi ziyâdeleştire!] kavli-i şerîfiyle ta'lîm buyurduğu hayret-i mahmûdedir. Zîrâ bu hayret ba'de'l-irfân olan hayrettir. Binâenaleyh ekâbir-i evliyâ için olan hayret-i kübrâdır. Velâkin zevk-i Muhammedî üzere kendilerine irfân ihsân olunan zevât için bu husûsta hayret yoktur. Zîrâ bu zevât *كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ إِلَّا كَمَا كَانَ* ya'ni “Allah Teâlâ var idi; O'nunla beraber eşyâdan bir şey yok idi; ve el'ân dahi öyledir” kavli-i münîfi mücibince vücûd-ı Hak'tan başka bir mevcûd olmadığını ve bu i'tibârâtın ancak vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın merâtibine taallukunu bildikleri için, her iki emrin her bir “ayn”da mütehakkık olduğuna hükmederler.

Ve “Kün!” emrinin zât-ı mutlaka veyâhud zât-ı mutlakın nüzûl ettiği sûrete nisbeti, bir mes'eledir ki, ancak zevk ile bilinebilir. Bunu ilim ile anlamak kâbil değildir. Meselâ innîn olan bir kimseye cimâin lezzeti ne kadar ta'rîf olursa, onda hâsıl olan zevk-i tasavvurî, bu lezzeti [15/48] kendi nefsinde bulan kimsede hâsıl olan zevk-i hâlîye benzemez. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî (r.a.) öldürdüğü bir karıncaya nefhettiği vakit dirildi ve onda eser-i hayât zâhir oldu. Hz. Bâyezîd, nefh esnâsında öyle bir tecellîye mazhar olmuş idi ki, kendinin kendiliği mürtefi' olmuş ve vücûd-ı izâfisinin Kayyûm'u olan Hakk'ın sıfâtı icrâ-yı hükm etmekte bulunmuş idi. Nitekim hadîs-i kudsîde insân-ı kâmile hitâben buyrulur: *أُخْرِجْ بِصِفَاتِي إِلَى خَلْقِي مَنْ رَأَكَ فَقَدْ رَأَانِي وَمَنْ أَحْبَبَكَ فَقَدْ أَحْبَبَنِي ... إلخ* ya'ni “Halka benim sıfâtım ile zâhir ol! Seni gören beni görür ve seni seven beni sever ilh...”⁴⁴⁴ Karıncaya bu hâlde iken nefhetti; ve hîn-i nefhde kiminle nefhettiğini bildi. Binâenaleyh emr-i ihyâya taalluk eden “Kün!” kavlinin zât-ı mutlaka mı, yoksa Hakk'ın kendi sûretine nüzûl etmesi hasebiyle bu sûrete mi nisbet olunacağını zev-

444 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 277 (256. bâb).

kan ârif oldu. Böyle olunca Hz. Bâyezîd hîn-i nefhde îseviyyü'l-meşhed idi. Ya'ni ihyâ-yı hissîde İsa (a.s.)ın zevk-i müşâhedesine nâil olmuş idi.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) buraya kadar ihyâ-yı hissîyi beyân buyurdu. Bundan sonra da ihyâ-yı ma'nevînin îzâhına şürû' edip buyururlar ki: İh-yâ-yı ma'nevî ilim ile olur; ve ilim ile hâsıl olan bu hayât-ı ma'nevî, ilâhî, zâtî, ilmî ve nûrî olan hayâttır ki, onun hakkında Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de böyle buyurur: *أَوْمَن كَانَ مِيتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ* (En'âm, 6/122) ya'ni “O kimse ölü müdür ki biz onu ihyâ ettik; ve onun için bir nûr kıldık ki o nûr ile nâs arasında yürür.” Bu âyet-i kerîmenin tefsîren ma'nâ-yı münîfi şudur: “O kimse cehil ile ölü müdür ki, biz onu hayât-ı ilmiyye ile ihyâ ettik; ve onun için bir nûr kıldık ki, o nûr-i ilimdir. Bu nûr-i ilim ile nâs içinde yürür; ve onların isti'dâdlarında olan ahvâli o nûr vâsıtasıyla idrâk eder.” [15/49]

Şeyh-i Ekber ve burhân-ı azhar efendimiz hazretleri bu ibârede hayât-ı ma'nevîyeyi dört vasîf ile tavsîf buyurdular. “İlâhiyet” ile tavsîf buyurmalarının sebebi budur ki: Sifat-ı hayât müstakillen ilâhiyete taalluk eden bir mefhûm-i küllîdir; ve mezâhir-i kesîrede, onların isti'dâdât-ı muhtelifesiyle zâhir olur. Ve suver-i mezâhir ise, vücûd-ı vâhid-i hakîkînin bi-hasebi'l-es-mâ tecelliyât-ı dâimesinden ibârettir. Ve bu tecellînin nihâyeti yoktur ki; işte müşâhedenin nihâyeti burasıdır, denilip tevakkuf olunabilsin. Bu sebeble ârifler, hayrete düşerler. Demek ki emr-i vücûd, hayrettir. Hâlbuki hayret, adem-i tevakkuf sebebiyle olmaktadır. Binâenaleyh hayret, kalak ve harekettir; ve mütehayyir olan kimse muztaribdir, çırpınır durur. Hareket olan yerde ise hayât vardır. Ve mâdemki hareket hayâtı müstelzimidir; öyle ise müteharrik için mevt yoktur. İşte bu hakîkate işâreten hadîs-i şerîfte *مَنْ يَرَى مِيتًا فَحَيًّا أَوْ مِيتًا فَحَيًّا* ya'ni “İlim ile diri olan kimse ebeden ölmez”⁴⁴⁵ buyurulmuştur. Ve hayret, yâhud hayât, vücûd ve varlıktır. Vücûd ise birdir, o da vücûdullahdır. Binâenaleyh hayât-ı ma'nevîyeye, hayât-ı ilâhiyyedir.

445 Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 514. Ayrıca bk. Gazzâlî, *Mizânü'l-Amel*, s. 269 [النَّاسُ كُلُّهُمْ مَوْتَى إِلَّا الْعَالَمُونَ]. Bu sözün Zünnûn-ı Mîsrî ve Sehl et-Tüsterî'den nakli için bk. *Tefsîrüt-Tüsterî*, s. 146; Mekki, *Kütü'l-Kulûb*, I, s. 393 (31. bâb); Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, s. 355; Gazzâlî, *İhyâ*, I, s. 227 (kitâbü'l-ilm); Zebîdî, *İthâfû's-Sâde*, I, s. 592.

Ve “zâtiyye” ile tavsîf buyurulmasının sebebi de budur ki, “ilim” ile “hayât” sıfât-ı zâtiyye-i ilâhiyyedendir; ve “Hayy” ve “Alîm” esmâ-i zâtiyye-dendir; ve bu sıfatlar, zât-ı sırf mertebesinde zâtın “ayn” ıdır.

Ve “ilmiyye” ile tavsîfinin sebebi de şudur ki, mertebe-i akıldâ “ilim”, “hayât”tan sonra gelen eşref-i sıfât-ı ilâhiyyedir; ve a'yân-ı sâbite ve kevnîyye “ilim” hasebiyle zâhir olur; ve “ilim”, “hayât”ın iktizââtındandır.

Ve “nûriyet” ile tavsîfinin sebebi dahi budur ki, “nûr” kendi nefsiyle zâhir olan [15/50^a] ve kendinin gayrısını izhâr eden şeye derler; ve zât-ı aha-diyyede bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm olan a'yân-ı sâbite ve kevnîyye sûretlerini sıfat-ı ilm izhâr etti. Şu hâlde ilim, nûrun ta'rîfine muvâfık olarak kendi nefsiyle zâhir olduğu gibi, kendinin gayrını da izhâr etmiş oldu. Binâenaleyh ilimden ibâret olan hayât-ı ma'nevîyyenin hayât-ı ilâhiyye-i zâtiyye-i ilmiyye-i nûriyye olduğu sâbit oldu. İmdi herhangi bir kimse cehl ile ölmüş olan bir nefsi, ma'rifet-i ilâhiyyeye müteallik olan bir mes'ele-i mahsûsada, hayât-ı ilmiyye ile ihyâ etmiş olsa, o kimse, o mes'ele-i mahsûsa ile o nefsi diriltmiş olur. Ve o mes'ele, o kimseye bir nûr olur ki, şeklen kendisine benzeyen ve zulmet-i cehl içinde kalan sâir insanlar arasında bu nûr ile yürür; ve onların ölmüş olan nefislerini ma'rifet-i ilâhiyye ile diriltir.

أَوْمَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ (En'âm, 6/122) [O kimse ölü müdür ki biz onu ihyâ ettik; ve onun için bir nûr kıldık ki o nûr ile nâs arasında yürür.] âyet-i kerîmesinin tefsîri ve ilim hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Mûsevî**'de gelecektir. İmdi ihyâ-yı ma'nevî, ihyâ-yı hissîden a'lâ ve eşreftir. Zîrâ birisi bâkî olan rûhun ihyâsına ve diğeri fânî olan ecsâdın ihyâsına taalluk eder; ve bekâ ise fenâdan a'lâ ve eşreftir. Bu hakîkate mebnî ihyâ-yı hissîye kudreti olan enbiyâ ve kümmel-i evliyâdan bu hâl pek az ve nâdiren vâki' olur. İhyâ-yı ma'nevî ise, dâimâ kesîrül-vukû'dur. Nitekim emr-i âlî-i Risâlet-penâhî (s.a.v.) ile Hz. Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer (r.a.) efendimizin, ümmet-i Muhammed'e ithâf buyurduğu bu *Fusûsu'l-Hikem* sâyesinde binlerce mürde-nefis olan kimseler, hayât-ı ma'nevîyyeye nâil olmuşlar ve bundan sonra da [15/50^b] kıyâmete kadar olacaklardır.

Şiir:

لَمَّا كَانَ الَّذِي كَانَ

فَلَوْلَاهُ وَلَوْلَانَا

Eğer o olmasa idi ve eğer biz olmasa idik, olan olmaz idi.

Ya'ni sıfât-ı kesîresi zâtında müstehlek olan vücûd-ı mutlak-ı Hak olmasa idi ve o vücûd-ı hakîkînin mertebe-i vâhidîyyete tenezzülü ile, her bir sıfatının eseri olan esmâsının sûretleri bulunan bizim a'yân-ı sâbite-miz olmasa idi, bu âlem-i kesâfette zâhir olan a'yân-ı kevnîyye mevcûd olmaz idi. Zîrâ zuhûr vücûdun ve varlığın şânıdır; ve yoktan hiçbir şey çıkmaz. Lisân-ı şerîatta avâlimin yoktan var oldu denilmesi, suver-i avâlimin adem-i mahzdan zuhûra geldiğini beyân etmek değildir. Belki bilkuvve mevcûd ve fiilen ma'dûm iken mertebe-i gaybdan ibâret olan adem-i izâfiden zâhir oldu demektir. Nitekim şeftâli çekirdeğinin içinde bilkuvve bir ağaç ve belki nâmütenâhî ağaçlar vardır. Velâkin fiilen ma'dûmdur; ve mertebe-i gaybdadır. İmdi hakîkat-i vücûd, bir mefhûm-i küllîdir ki onda taaddüd mutasavver değildir; ve külliyeti i'tibâriyle bir hadd ile mahdûd değildir. Ve onun mukâbili adem-i mahzdır; ve adem-i mahz dahi bir mefhûm-i küllî-i nâ-mahdûd ise de, onun mahalli ancak zihin olup, onun için kat'â ve ebedül-âbâd zuhûr yoktur. Şu hâlde vücûd-ı nâ-mahdûd, zât-ı mutlakın olup, o vücûdun zâtında bilkuvve mündemic sıfât vardır. Ve o sıfâtın âsârı esmâ ve esmânın âsârı dahi eşyâdır. كَا دaki elif işbâ' içindir. لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَّا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ وَوَلَوْلَا نَا kavliyle [Ey mahbûbüm! Matlûb olan senin zuhûr-ı vücûdun olmasa idi, felekleri yaratmazdım.] hadîs-i kudsîsine de işâret buyurulmuştur.

وَإِنَّ اللَّهَ مَوْلَانَا

فَإِنَّا أَعْبُدُ حَقًّا

Binâenaleyh biz, hakîkatte kullarız; ve Allah Teâlâ muhakkak bizim Mevlâ'mızdır. [15/51]

Beıt-i şerîfteki اَعْبُدُ “abd”in cem'idir. Ya'ni her birerlerimiz hakîkatte Allah Teâlâ hazretlerinin esmâsından birer isme mazharız; ve Allah Teâlâ ahkâm ve âsârı bizde zâhir olan o isimler ile bizim emrimizi tedbîr buyurur. Zîrâ Hak esmâsının veliyy-i mutlakıdır ve onların mutasarrıfıdır; ve esmâ ise mutasarrıfdır; ve hâlbuki mutasarrıfiyet abdiyyetin iktizâsıdır. Bizim vücûdât-ı kesîfemiz ise o esmânın suver-i müteayyinesinden ibârettir. Binâenaleyh biz abdlerez; ve Allah Teâlâ velâyet-i mutlakası hasebiyle bizim Mevlâ'mızdır.

وَإِنَّا عَيْنُهُ فَأَعْلَمُ
إِذَا مَا قُلْتُ إِنْسَانًا

İmdi ma'lûmun olsun ki, sen “İnsan” dediğin vakit (veyâ ben “İnsan” dediğim vakit) biz O'nun “ayn”ıyız.

Ya'ni عَلَى صُورَتِهِ [ya'ni] “Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti, ya'ni sıfâtı üzerine halketti” hadîs-i şerîfi mûcibince “İnsan” ismiyle mev-sûm olan sûret, kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhariyet isti'dâdıyla halk buyurulmuştur. Velâkin bu isti'dâd, her sûret-i insâniyyede kemâliyle münkeşif değildir. Bu inkişâf-i kemâlî, ancak “insân-ı kâmil”e mahsustur. Ve insân-ı kâmil bilcümle esmâyı câmi' olan “Allah” ism-i zâtının mazharı olduğundan onun sûreti, zât-ı ilâhiyyeye karşı vaz'edilmiş olan bir endâm âyinesi mesâbesindedir. Binâenaleyh zât, kendisini insân-ı kâmil âyinesinde kemâliyle temâşâ eder. Beyit:

خواست تا جلوه دهد صورتِ خود را محبوب
خیمه در معركة آب و گل آدم زد
بهر نظاره خود آینه ساخت ز خاک
عکس خود دید ز غیرت همه را برهم زد

[15/52] Tercüme: “Mahbûb-i hakîkî, kendi sûretini göstermek murâd eyledi. Âdem'in su ve çamuru ma'rekesinde çadır kurdu. Kendi cemâlini temâşâ için topraktan bir âyine yaptı; kendi aksini gördü, cümleyi alt ve üstetti.”⁴⁴⁶

Ma'lûm olsun ki, sûret-i insâniyyede bulunan her bir mazhar, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharıdır; ve bu isim, onun Rabb-i hâssıdır. Nâsiyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde o mazharı çeke çeke kendi kemâline götürür; ve o mazhardan bittabi' bu ismin ahkâm ve âsârı zâhir olur; ve bu isim ya cemâlî veyâ celâlîdir. Enbiyâ (aleyhimûs-selâm) efrâd-ı insâniyyeyi bu erbâb-ı müteferrikadan Rabbül-erbâb olan ism-i zâtın, ya'ni “Allah” ism-i câmiinin taht-ı terbiyesine idhâle sa'yederler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: أَزْيَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'ni “Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid ü Kakhâr olan Allah mı hayırlıdır?” İmdi erbâb-ı müteferrikanın taht-ı hükmünde kalanlar insân-ı nâkısdırlar. Zîrâ ism-i Zât'a mazhariyet isti'dâdıyla mahlûk

⁴⁴⁶ Ahmed Avni Bey bu beyitleri *Fibi Mâ Fih* için yazdığı mukaddemede Hâfız-ı Şîrâzî'ye atfen nakleder. Bk. *Fibi Mâ Fih*, s. 1. Beytin Hâfız'a atfen kaydedildiği bir başka örnek için bk. Hâtemî Lâhurî, *Şerb-i İrfânî-yi Gazelhâ-yı Hâfız*, II, s. 1051.

bir sûret oldukları hâlde وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (Necm, 53/39) [İnsan için ancak sa'yettiği şey vardır.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu üzere, çalışıp bu isti'dâdlarının inkişâfına gayret etmediler ve peygamberlerinin da'vetini sem'-i i'tibâra almadılar. Velâkin insân-ı kâmil olanlar, Nebiyy-i zîşânın da'vetine koşup envâ'-ı mücâhedât ve riyâzât ile kendi Rabb-i hâslarının dâire-i dıykından "Allah" ism-i vesûinin dâiresine can attılar; ve inâ-yet-i Hak'la mazhar-ı ism-i zât oldular; ve kendilerinden cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı fiilen zâhir oldu. Meselâ ölüye nefhettiler, dirildi. Binâenaleyh vücûdlarında "Muhyî" isminin ahkâmı zâhir oldu. Ve kezâ taştan, topraktan hayvânât halkettiler; sûretlerinde "Hâlık" isminin ahkâmı zuhûr etti. Ve kıs-aleyhi'l-bevâkî!..

Suâl: Her bir insân-ı kâmil, "Allah" ism-i câmiinin mazharı olduğundan, onun Rabb-i hâssı, bu ism-i câmi'dir. [15/53] Hâlbuki kable'l-kemâl sâir efrâd-ı insâniyye misillü onun dahi erbâb-ı müteferrikadan bir Rabb-i hâssı var idi. Bu Rabb-i hâs ise onun hakikatidir; ve ayn-ı sâbitesi de o ismin sûretidir. Ve لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ (Rûm, 30/30) [Allâh'ın yaratışında tebdil yoktur!] âyet-i kerîmesi mûcibince kalb-i hakâyık mümkün değildir. Binâenaleyh ism-i câmiin mazharı olan insân-ı kâmil, kendi Rabb-i hâssının sırât-ı müstakîmini terk mi ediyor?

Cevâb: Hayır, insân-ı kâmilde cemî'-i esmânın ahkâmı ve âsârı zâhir olmakla berâber, Rabb-i hâssı hangi isim ise, bu ismin ahkâm ve âsârı, esmâ-i sâire ahkâm ve âsârına gâlib olarak zâhir olur. Ve bi-hasebi'l-galebe insân-ı kâmil o ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür. Binâenaleyh onda bilcümle esmânın zuhûr-ı ahkâmı i'tidâl üzere olmaz. Velâkin bu adem-i i'tidâl ile berâber, mâdemki kendisinde bilcümle esmânın ahkâmı fiilen zâhirdir; ve kâffe-i esmâ ise "Allah" isminin tahtında müctemî'dir; şu hâlde insân-ı kâmil, bu ism-i câmiin mazharıdır. Ve cemî'-i esmânın ahkâm ve âsârı kendisinde i'tidâl üzere zâhir olan insân-ı kâmil ancak Hâtem-i en-biyâ (s.a.v.) Efendimiz'dir.

İmdi Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: Sen bizim sûretimize bakıp bizi "İnsan" ismiyle tesmiye ettiğin vakit bil ki, biz Hakk'ın "ayn"ıyız. Veyâhud biz "İnsan" dediğimiz vakit bil ki, biz onun "ayn"ıyız. Zîrâ biz "İnsan" de-

mekle “insân-ı kâmil”i murâd ederiz. Biz ve emsâlimiz olan insân-ı kâmil ise, esmâ-i ilâhiyye hey’et-i mecmûasının mazharı olmakla Hakk’ın “ayn”ıyız. Zîrâ insân-ı kâmilin “ayn”ında Hakk’ın zuhûru ve tecellîsi itlâk-ı zâtîsi sûretiyledir. Ve insân-ı kâmilin gayrı olan eşyâda O’nun zuhûru, o “ayn” hasebiyledir. Zîrâ bu a’yân ba’zı esmâ-i ilâhiyyenin mezâhidir. [15/54] Ve Hak onlara sûret-i zâtîyesiyle tecellî etmez. Zîrâ onlarda bu tecellîye tahammül isti’dâdı yoktur. İmdi Hakk’ın her “ayn”da, onun hasebiyle zuhûruna göre, Hak her “ayn”ın “ayn”ıdır. Velâkin her “ayn” Hakk’ın “ayn”ı değildir. Fakat Hak, insân-ı kâmilin “ayn”ı olduğu gibi, insân-ı kâmil dahi Hakk’ın “ayn”ıdır.

فَلَا تُحَجِّبْ يَا نَسَانٍ   فَقَدْ أَعْطَاكَ بُرْهَانًا

İmdi sen insân-ı kâmil ile muhtecib olma! Sana bir burhân verdi.

Ya’ni sen insanın sûret-i beşeriyye-i kesîfesine bakıp da, o sûretle müteayyin olan vücûd-ı vâhid-i latîfden muhtecib olma! Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Hakk-ı latîf kendinden haber verip buyurur ki: اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ (Şûrâ, 42/19) “Bâ” mülâbese içindir. Ma’nâ-yı münîfi “Allah denilen ma’nâ-yı latîf ibâdına mülâbisdir” demek olur. Binâenaleyh Allâh-ı latîf, ibâdının kisve-i taayyününe bürünerek bu âlem-i kesîfde zâhir ve mütecellîdir. Ve Hak ayn-ı külldür ve her “ayn”ın “ayn”ıdır. Velâkin onun her “ayn”da zuhûru ve tecellîsi o “ayn”ın iktizâsına göredir. Kemâliyle zuhûru ve tecellîsi ancak insân-ı kâmilin “ayn”ındadır. Ve buna işâreten Hz. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) buyururlar: Beyit:

این هیكلِ آدم است روپوش   ما قبله جمله سجدهایم

Tercüme ve izâhı: Âdemin bu heykel-i kesîfi ve taayyünü nikâb ve hicâbdır. Yoksa biz insân-ı kâmil olduğumuzdan bütün secdelerin kiblesiyiz.⁴⁴⁷ Zîrâ mazhar-ı Zât’ız. Nitekim Kâ’be dahi mazhar-ı Zât olduğu için mes-cûdün-ileyhdır. Velâkin gerek Kâ’be’de ve gerek insân-ı kâmilde “mescûdün-leh” ancak Hak’tır. Onların suver-i müteayyinesi hayâlden başka bir şey değildir. [15/55] Ve kezâ Ebu’l-Hasan Harakânî (r.a.) dahi bu hakîkate

447 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 772 [beyit: 20352 (Füruzânfer neşri: 1576. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr – Seçmeler–*, II, s. 346; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), V, s. 418 (beyit: 3876).

işâreten buyurur: لَوْ عَرَفْتُمُونِي لَسَجَدْتُمْ لِي ya'ni “Eğer, siz, biz insân-ı kâmillerin hakikatini ârif olsa idiniz, onların sûret-i zâhireleriyle muhtecib olmayıp elbette secde eder idiniz.” Ve Hz. Mısrî dahi Hakk-ı latîf'in bu telebbüsüne işâreten buyurur. Beyit:

*Bilinmez bî-nişânîdir, bulunmaz lâ-mekânîdir
Heman ancak sana kuldur, senin ehl ü iyâlidir.*

Ma'lûm olsun ki **Fass-ı Âdemî**'de îzâh olunduğu üzere, Hakk-ı latîf-i mutlakın tenezzülât-ı muhtelifesi vardır ki, her bir mertebede esmâsı ha-sebiyle suver-i muhtelifi ile müteayyin olur; ve her mertebede ve o mer-tebede zâhir olan sûretlerin her birerlerinde birer “isim” ile müsemmâdır. Bu âlem-i kesîf-i şehâdet dahi O'nun bir ismi olduğu gibi bu âlemde zâhir olan suver-i muhtelifenin isimleri dahi, esmâ-i ilâhiyyedir; ve o sûretlerin isimlerinden birisi de insandır. Şu hâlde “insan” ismi dahi O'nun esmâsın-dan bir isim olmuş olur.

Misâl: Elimize bir çekirdek alsak bunun ismine “çekirdek” deriz. Top-rağa gömdükten sonra çekirdek infilâk edip filizlendikde “fidan” deriz. Bu isim çekirdeğin bu mertebede aldığı bir isimdir. Büyüyüp dal budak salıverince “ağaç” deriz. Bu da o mertebede çekirdeğin aldığı bir isimdir. Yaprak, meyve ilh... isimleri dahi buna makıyştır. Bu taayyünât hep çekir-değin taayyünâtıdır. Binâenaleyh taayyünât-ı mezkûre kendi hakikatleri olan çekirdeğin nikâb ve hicâbıdır.

İmdi sen “insan”ın ism-i kevnî olmasından nâşî, ism-i ilâhî olduğundan muhtecib olma! Binâenaleyh “insan” sana vücûd-ı Hak'â delâlet eder bir burhân verdi. Böyle olunca sen, insanın sûret-i beşeriyyesine ve sıfât-ı im-kâniyyesine nazar edip onda mütecellî olan Hak'tan mahcûb olma! Zîrâ in-san bahr-i vücûb ile bahr-i imkân arasında bir berzah-ı kübrâdır. مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ فَكُنْ حَقًّا وَكُنْ خَلْقًا (Rahmân, 55/19) [Hak Teâlâ birbirine bitişen acı ve tatlı denizi salıverdi; aralarında bir berzah vardır ki, birbirlerine tecâvüz edip karışmazlar.] [15/56]

تَكُنْ بِاللَّهِ رَحْمَانًا   فَكُنْ حَقًّا وَكُنْ خَلْقًا

İmdi Hak ol ve halk ol! Allah ile Rahmân olursun.

Ya'ni ey sâlik-i râh-ı Hudâ, makâm-ı cem'u'l-cem'e gelip bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı senden zâhir olduğu vakit, sen “hakikat”ınle Hak ol; ve sûret-i müteayyinen ve zâhiren ile halk ol! Vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın cem'i-i merâtibinin ahkâmı sende müctemi' olmakla ve binâenaleyh sen sûret-i ilâhiyye üzere bulunman ile kâffe-i halka Rahmân olursun. Zîrâ insân-ı kâmil zâhiri ve bâtını ile halka rahmettir. Nitekim Fahr-i rusûl (s.a.v.) hakkında buyrulur: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik.] Ve insân-ı kâmil, Hak'la halkı câmi'dir; ve “hakikat”ı ile cem'i-i a'yân ve ekvâna Rahmân'dır. Hz. Ömer Hayyâm (k.s.) bu makâma işâreten buyururlar. Rubâî:

در می‌کده ذکرِ باده جلی اسمِ منست   رندی و پرستیدنِ می قسمِ منست
من جانِ جهانم اندرین دیرِ مغان   این صورت کونِ جملگی جسمِ منست

Tercüme ve îzâh: Meyhâne-i aşk-ı ilâhîde zikr-i mey-i aşk benim ism-i celîlimdir. Rindlik ve perestîş-i bâde-i aşk benim vazîfemdir. Ben bu deyr-i mugânda, bu hazret-i şehâdette, cihânın cânıyım. Bu kevnin sûret-i mec-mûası, bütün benim cismimdir.

وَعَدَّ خَلْقَهُ مِنْهُ   تَكُنْ رَوْحًا وَرَيْحَانًا

Ve O'nun halkına O'ndan gıdâ ver! Revh ve râhat ve reyhân olursun.

Ya'ni ey sâlik, sen insân-ı kâmil olunca Hak ile halk, ya'ni vücûb ile imkân arasında [15/57] berzah olursun. Bu berzahiyetin hasebiyle Hak'tan ahzettığın gıdâyı, O'nun halkına îsâl eyle; ve bu gıdâ-yı zâhirî ve ma'nevîyi halkın isti'dâdâtına göre onlara ver! Zîrâ mazhar olduğun esmâ-i ilâhiyyeden birisi dahi “Mu'tî” ism-i şerîfidir. Bu sûrette sen halk için “revh”, ya'ni bâis-i râhat olursun. Ve gıdâ-yı rûh olan maârif ve hakâyıkı onlara ifâza etmekle reyhân, ya'ni bûy-i latîf olursun.

فَأَعْطَيْنَاهُ مَا يَشْتَدُّ   بِهِ فِينَا وَأَعْطَانَا

İmdi biz, bizde O'nunla zâhir olan ve bize verdiği şeyi, O'na verdik.

Ya'ni biz, zât-ı ahadiyyette mahfî ve müstehlek esmâ-i ilâhiyye idik. Kendi zâtında, kendi zâtına vâki' olan tecellîsi indinde, ilm-i ilâhîsinde bizim hakâyıkımız olan a'yân-ı sâbitemiz zâhir oldu. Bu tecellî, “feyz-i ak-

des” idi. Ve biz bu zuhûr indinde Hakk’a, kâbiliyetimizi ve ahvâlimizi verdik. Ba’dehû zât-ı mutlak merâtibe tenezzül ile a’yân-ı sâbitemizin sûreleri zâhir olmak üzere, bizlere vücûd-ı kesîf-i hâricî verdi; ve bu i’tâ, kendi vücûdu ile vâki’ oldu. Bu tecellî dahi “feyz-i mukaddes” idi. Şu hâlde biz O’nun feyz-i akdesi ile bizim hakâyıkımızda ve a’yân-ı sâbitemizde zâhir olan ve bizim Hakk’a verdiğimiz şey ne ise ve bu tecellî ile Hak dahi, bize ne vermiş ise, âyîne mesâbesinde olan hakâyıkımız ile ve bu vücûdât-ı izâfiyyemiz ile biz dahi Hakk’a onu verdik. Zîrâ âyîneye ne verilirse, o da onu verir. Âyîne kendisine tekâbül eden sûretin gayrısını i’tâ etmez.

فَصَارَ الْأَمْرَ مَقْسُومًا   بَيَّأَهُ وَإِيَانًا

Böyle olunca emr, O’na ve bize maksûm oldu.⁴⁴⁸ [15/59]

Ya’ni emr-i ilâhî Hak tarafından bize ve bizim tarafımızdan Hakk’a vermek ve almak kısımlarına maksûm oldu. Zîrâ biz Hakk’ın zât-ı mutlakında, bilkuvve mevcûd ve bilfiil mâdûm, O’nun nisebinden ibâret idik. Lisân-ı hâl ile vâki’ olan talebimiz üzerine nisbet-i meşîyyeti bizi izhâra taalluk etti. Hâl-i ademde ne hâl üzerine sâbit idi isek, tecellî-i akdesiyle ilminde o hâl üzere sâbit olduk. Bu ahvâl bizim isti’dâdât-ı gayr-ı mec’ûlemiz idi. Biz Hakk’a dedik ki: “Bizim isti’dâdâtımız budur. Binâenaleyh hükmünü bizim bu isti’dâdâtımıza göre ver!” Ve bu bizim tarafımızdan Hak üzerine bir hüküm idi. Şu hâlde biz “hâkim” ve Hak “mahkûmün-aleyh” oldu. Nitekim tafsîli **Fass-ı Üzeyri**’de geçti. Ba’dehû Hak bizim taleb ettiğimiz hükmü, vücûd-ı Hakk’ın merâtib-i muhtelifesinde zuhûr ettikçe, bizim üzerimize verdi; ve bu sûrette Hak hâkim ve biz mahkûmün-aleyh olduk. Demek ki biz Hakk’a kâbiliyetimizi verdik; ve Hak dahi bize o kâbiliyetimize göre vücûd verdi; ve bu sûrette de emr-i ilâhî “vermek” ve “almak” kısımlarına maksûm oldu. Ve dikkat olunursa görülür ki, insanın gerek nefesine ve gerek âfâka, ya’ni muhîtine nisbeti dahi böyledir. Meselâ bâtını müteallim olursa, ta’bîr-i dîğerkle, dimâğî nâhoş efkâr ile meşbû’ olursa, zâhiri olan cismi zaîf olur; iştahı kesilir; yemesinde içmesinde lezzet bulamaz; ve bu hâl devâm ederse helâk olur. Ve kezâ hakkında kelimât-ı tayyibe isti’mâl ettiği kimseden bu gibi sözler işittir; ve şetmine şetm ile

⁴⁴⁸ Ahmed Avni Bey nüshası: “Maksûmdur”. Âdil Bey nüshası: “Maksûm oldu” (s. 59).

mukâbele görür. Ve kıs-alâ-hâzâ!.. *Mesnevî*:

این جهان کوه است و فعلی ما ندا سوی ما آید نداها را صدا

Tercüme: “Bu cihân bir dağdır ve bizim fiilimiz de nidâdır; nidâlara bizim cânımız sadâ getirir.”⁴⁴⁹

Diğer:

این جهان کوهست و گفتگوی تو چون صدا هم باز آید سوی تو

Tercüme: “Bu cihân, dağdır ve senin güft ü gûn sadâ gibidir. Ba'dehû senin tarafına gelir.”⁴⁵⁰ [15/60]

فَأَحْيَاهُ الَّذِي يَدْرِي بِقَلْبِي حِينَ أَحْيَانَا

İmdi bizi ihyâ ettiği hînde benim kalbimi bilen onu ihyâ etti.

Ya'ni benim kalbim ve bâtınım ki, Rabb-i hâssım olan ismin sûreti bulunan hakikatim ve ayn-ı sâbitemdir; ve insân-ı kâmil olduğum cihetle benim Rabb-i hâssım “Allah” ism-i câmiidir. Ve tecellî-i akdesiyle ilminde benim hakikatimi peydâ kılan vücûd-ı mutlak bu hakikatimin isti'dâdını bilir ve bu isti'dâdımda cem'iyet-i esmâiyyesi sûretini müşâhede eder. Ve *[Ben yerime ve göğüme sığmadım. Fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım.]* hadîs-i kudsi-si mücibince semâvât ve arza sığmayan Hak benim kalbime sığar. İşte o vücûd-ı hakîkî *[فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29)]* [Âdem'i tesviye ettiğim ve ona rûhumdan nefhettiğim vakit.] âyet-i kerîmesi muktezâsınca benim sûretimi tesviye edip nefh-i rûh ile beni ihyâ ettiği hînde, bende bilkuvve olan Hakk'ı cem'iyet-i esmâiyyesi sûretiyle ihyâ ve izhâr eder. Zirâ vücûd-ı mutlak-ı Hak, ancak insân-ı kâmilin sûretiyle zuhûru indinde ma'rûf ve meşhûd olur. Ve mertebe-i insân-ı kâmil, **Fass-ı Âdemî**'de tafsîl bulunduğu üzere, vücûd-ı mutlakın altıncı mertebe-i tenezzülüdür. Ve

449 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 154 (beyit: 216). Ahmed Avni Bey'in şerhli tercümesi şöyledir: “Ya'ni bu dünyâ bir dağa benzer ve bizim fiillerimiz de, o dağa karşı bağırarak gibidir. Meselâ bir kimse dağa karşı “Efendim!” diye bağırarsa, dağdan “Efendim!” diye o sesin aksi gelir.”

450 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IV, s. 101 (beyit: 2174). Ahmed Avni Bey'in şerhli tercümesi şöyledir: “Bu cihân bir dağa benzer. Yaptığın dedikoduların aks-i sadâsı yine senin tarafına gelir. Eğer dedikodun iyi ise, aks-i sadâsı iyi; ve kötü ise kötü olarak sana rücu' eder.”

insân-ı kâmil mertebesine tenezzül irâde-i azhariyyete müsteniddir. Zîrâ latîf, eksef olmadıkça kemâli ile zâhir olmaz.

وَكُنَّا فِيهِ أَكْوَانًا وَأَعْيَانًا وَأَزْمَانًا

Ve biz O'nda ekvân ve a'yân ve ezmân idik. [15/61]

Ya'ni biz Hakk-ı mutlakın “tecellî-i akdesi”nden mukaddem O'nun vücûdunda ekvân ve a'yân ve ezmân idik. Çünkü bizim ve cemî'-i mevcûdâtın suveri, onun şuûnât-ı zâtiiyesinin sûretleridir. Ve onların îcâdından mukaddem, cümlesi onun zâtında, onun ekvân-ı ezeliyyesi idi; ve cümlemiz O'nun vücûdunun “ayn”ı idik. Zîrâ o vücûd-ı mutlak vitr idi; ve mer-tebe-i şef'iyete tenezzül etmemiş olduğundan ikilik i'tibârı mevcûd değil idi; ve zuhûr ve butûn şey'-i vâhid idi. Binâenaleyh ezeli-âzâlde Hakk-ı mutlak var idi ve biz yok idik. Nitekim buyrulur: كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ ya'ni “Allah Teâlâ var idi ve onunla berâber bir şey mevcûd değil idi.” Ve zâhir ve bâtının “ayn”ı olan Hakk-ı mutlak, ekvân-ı zâhireyi ve a'yân-ı sâbiteyi ve cemî'-i dühûr ve ezmânı muhîd idi; ve bunların cümlesi onun vücûdunda mücmel olup O; kâffesinin “ayn”ı idi. Böyle olunca bizim a'yânımız dahi onda mücmel olduğu cihetle biz de o vücûdun “ayn”ı idik; ve biz o vücûdun “ayn”ı olunca aramızda temeyyüz olmaması i'tibârıyla, bi-hasebi'l-ittihâd, cemî'-i ekvân ve a'yân ve ezmânın “ayn”ı idik. Vaktâki meşiyet-i zâtiiye, zâtta mündemic ve mûnderic olan şuûnâtıyla zuhûra taalluk etti, Hakk-ı mutlak merâtibe tenezzül edip ekvân ve a'yân ve ezmân sûretlerinde müteayyin oldu; ve tertîb şef'iyete mûnkalib oldu. Ve bu zuhûr neticesinde “ben” ve “sen” i'tibârâtı zuhûra geldi; ve binnetîce bizler ekvân ve a'yân ve ezmân sûretlerinde zâhir olduk. Binâenaleyh bizim ihyâmız, bundan evvelki beyitte beyân olunduğu üzere, onun ihyâsı oldu. Zîrâ onun ism-i Zâhir'i, hayât-ı zâhire ile hayy oldu; ve bu hayâtтан mukaddem gayb ve bâtın idi.

وَلَيْسَ بِدَائِمٍ فِينَا وَلَكِنَّ ذَاكَ أَحْيَانًا

Hâlbuki bu, bizde dâim değildir. Velâkin ahyânen vâki' olur. [15/62]

Bu beyt-i şerîf suâl-i mukaddere cevâbdır. Gûyâ bir sâil çıkıp sorar ki: “İnsân-ı kâmil tecelliyât-ı zâtiiyeye mazhar olduğundan zâten ve sıfâten

vücûd-ı Hak'ta müstehlektir. Ve vücûd-ı Hakkânî onun vücûd-ı abdânîsini setretmiştir. Hâlbuki bâlâdaki beyitte “Biz onda ekvân ve a'yân ve ez mân idik” buyurulur ve mâzîden bahsolunur. İnsân-ı kâmil el'ân dahi öyle değil midir? Zîrâ insân-ı kâmile nazaran Hak vardır, o yoktur.”

Hız. Şeyh (r.a.) işte bu suâle cevâben buyururlar ki: Biz insân-ı kâmil-lerin zâten ve sıfâten vücûd-ı Hak'ta istihlâkimiz ve hakikatimizin halkı-yetimiz üzerine galebesi, bizde dâimâ vâki' olmaz. Belki ara sıra ve ba'zı vakitlerde vâki' olur. Nitekim bu hâle işâreten (S.a.v.) Efendimiz buyururlar. اللَّهُ مَعَ لِي يَا نِي مَعَ اللَّهِ وَقَتَّ لَمْ يَسْعِنِي فِيهِ غَيْرُ اللَّهِ “Benim Allah ile bir vaktim vardır ki, o vakte ve o hâle Allâh'ın gayrı sığmaz.”⁴⁵¹ Eğer insân-ı kâmilin Hak'ta istihlâki devâm etse, emr-i zuhûr ve izhâr muattal kalır idi. Binâ-naleyh kümmel-i ehlullah nüfûs-i beşeriyeyi ikmâl ve tekmîl için, ahyâ-nen kendilerine vâki' olan mahvdan sahva gelerek sıfât-ı beşeriyeye tenez-zül ederler. Hâl-i istihlâkte فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ [Beni gören Hakk'ı gördü.] ve “Ene'l-Hak” ve “Leyse fi cübbetü sivallah” ve “Sübhanî mâ a'zame şânî” ve emsâlî kelimât-ı kudsiyyet-âyâtı söylerler. Ve sahva geldiklerinde أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Fussilet, 41/6) [Ben de sizin gibi beşerim.] ve “Ene'l-abdü'z-zelîl” [Ben zelil kulum.] derler.

وَمِمَّا يَدُلُّ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ فِي أَمْرِ النَّفْخِ الرَّوْحَانِيِّ مَعَ صُورَةِ الْبَشَرِ الْعُنْصُرِيِّ
أَنَّ الْحَقَّ وَصَفَ نَفْسَهُ بِالنَّفْسِ الرَّحْمَانِيِّ، وَلَا بُدَّ لِكُلِّ مَوْصُوفٍ بِصِفَةٍ أَنْ يَتَّبَعَ
الصِّفَةَ جَمِيعًا مَا تَسْتَلْزِمُهُ تِلْكَ الصِّفَةُ، وَقَدْ عَرَفْتَ أَنَّ النَّفْسَ فِي الْمُتَنَفِّسِ مَا
يَسْتَلْزِمُهُ، فَلِذَلِكَ قَبْلَ النَّفْسِ الْإِلَهِيِّ صُورَ الْعَالَمِ، فَهُوَ لَهَا كَالْجَوْهَرِ الْهَيُولَانِيِّ
وَلَيْسَ إِلَّا عَيْنَ الطَّبِيعَةِ، فَالْعُنْصُرُ صُورَةٌ مِنْ صُورِ الطَّبِيعَةِ، وَمَا فَوْقَ الْعُنْصُرِ
وَمَا تَوَلَّدَ عَنْهَا فَهُوَ أَيْضًا مِنْ صُورِ الطَّبِيعَةِ، وَهِيَ الْأَرْوَاحُ الْعُلُويَّةُ الَّتِي فَوْقَ
السَّمَوَاتِ السَّبْعِ، وَأَمَّا أَرْوَاحُ السَّمَوَاتِ وَأَعْيَانُهَا فَهِيَ عُنْصُرِيَّةٌ، فَإِنَّهَا مِنْ دُخَانِ
الْعُنْصُرِ الْمُتَوَلَّدِ عَنْهَا، وَمَا تَكُونُ عَنْ كُلِّ سَمَاءٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَهُوَ مِنْهَا، فَهَمُّ

451 Tüsterî, *Tefsîr*, s. 198; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 163, 532; Kelâbâzî, *Babru'l-Fevâid*, I, 359, 515; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 156; Sîrcânî, *el-Beyâz ve's-Sevâd*, s. 122; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 415; Gazzâlî, *Medhalûs-Sülûk*, s. 77; Hemedânî, *Temhidât*, s. 79 vd.; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, s. 269 vd.; Baklî, *Meşrebül-Ervâh*, s. 123; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 226.

عُنُصْرِيُونَ وَمَنْ فَوْقَهُمْ طَبِيعِيُّونَ، ولهذا وَصَفَهُمْ [15/63] اللَّهُ بِالِاخْتِصَامِ أَعْنِي
الْمَاءَ الْأَعْلَى، لَأَنَّ الطَّبِيعَةَ مُتَقَابِلَةٌ، وَالتَّقَابِلُ الَّذِي فِي الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ الَّتِي
هِيَ النَّسَبُ، إِنَّمَا أَعْطَاهُ النَّفْسُ.

Ve beşer-i unsurî sûretiyle nefh-i rûhî emrinde bizim zikrettiğimize delâlet eden şeydendir ki, muhakkak Hak, kendi nefsinin “nefes-i Rahmânî” ile vafetti. Hâlbuki her bir mevsûf için bir sıfat lâbüddür ki, bu sıfatın müstelzim olduğu şeyin mecmûunda sıfata tâbi’ ola. Ve sen, muhakkak nefesin müteneffiste, ne şeyi müstelzim olduğunu bilirsin. İşte bunun için nefes-i ilâhî, suver-i âlemi kabûl etti. Böyle olunca o, onlar için cevher-i heyûlânî gibidir ve değildir, illâ ki tabîatın “ayn”ıdır. İmdi anâsır, tabîatın sûretlerinden bir sûrettir. Ve anâsırın fevkinde olan şey ve onlardan tevellüd eden şey dahi, kezâlik tabîatın sûretlerindedir. Ve onlar, yedi göğün fevkinde olan ervâh-ı ulviyyedir. Ve göklerin ervâhına ve onların a’yânına gelince, onlar unsuriyyedir. Zîrâ onlar duhân-ı anâsırdandır ki, onlardan mütevelliddir. Ve her bir semâdan, melâikeden mütekevvin olan şey, onlardandır. Binâenaleyh onlar unsuriyyüundur; ve onların fevkinde olan tabîyyüundur. Ve işte bunun için Allah Teâlâ onları, ya’ni mele-i a’lâyı ihtisâm ile vafeyledi. Zîrâ tabîat mütekâbildir. Ve nisebden ibâret bulunan esmâ-i ilâhiye arasında vâki’ olan tekâbülü ancak nefes i’tâ eyledi.

Ya’ni biz yukarıda “Cesed-i İsevînin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde münderic idi” demiş idik. İşte Rûh-ı emîn’in beşer-i unsurî sûretinde mütemessil olarak İsâ’yı Meryem’e nefhettiği vakitte cism-i İsâ’nın tesviyesinin ve onun sûret-i beşerîsinin [15/64] bu nefh-i rûhânîde indiracı hakkındaki beyânâtımıza delâlet eden şeydendir ki, Hak Teâlâ kendi nefsinin (sükûn-i fâ ile), (S.a.v.) Efendimiz’in lisânıyla vâki’ olan ile “Ben nefes-i Rahmân’ı Yemen cânibinden istişmâm ediyorum” hadîs-i şerîfinde “nefes-i Rahmânî” ile (feth-i fâ ile) vafeyledi. Zîrâ kavî-i Nebî, kavî-i Hak’tır. Nitekim âyet-i kerîmede (Necm, 53/3-4) [Peygamber hevâdan ötürü konuşmaz, onun kelâmı Allah Teâlâ’dan vahyolunan bir vahiydir.] buyrulur.

İmdi nefsi-i Hak mevsûf ve nefes-i Rahmânî O’nun sıfatı oldu. Hâl-

buki her bir mevsûf hangi sıfatla tavsîf olunmuş ise, bu sıfatın müstelzim olduğu şeyin mecmûunda, o sıfata tâbî' olmak lâzımdır. Ya'ni sıfatın mecmû'-i tevâbii mevsûfa da nisbet olunur. Binâenaleyh sıfat olan “nefes”, ne şeyi müstelzim olursa, müteneffis dahi o şeyi müstelzim bulunur. Ve sen “nefes”in müteneffiste ne şeyi müstelzim olduğunu bilirsin. Ya'ni “nefes” havâ-yı dâhilîyi hârice çıkarmaktır ki, nefhi müstelzimdir. Ve bu havâ-yı dâhilî dışarıya çıkarılmadığı vakit, ıztırâb ve sıkıntı hâsıl olur. Binâenaleyh teneffüs izâle-i ıztırâbı müstelzimdir. Ve havâ-yı dâhilî ihrâc olunacağı esnâda ses çıkarılmak murâd olunursa, “elif” harfinden “yâ” harfine kadar her birisinin mehâricinden geçirildiği takdîrde bu hurûfât müteayyin olur; ve harflerin terkîbiyle kelimeler müteayyin olur. Binâenaleyh nefes, hurûfât ve kelimâtın taayyününü müstelzimdir. İşte her bir müteneffiste nefesin bunları müstelzim olduğunu sen bilirsin; ve senin bu bilişin zevkîdir. Çünkü senin nefsinde vâki' olmaktadır.

İmdi nefes-i ilâhî dahi böylece nefhi müstelzimdir. Velâkin Hak, insanlar gibi hâriçten havâ almağa muhtâc değildir. O'nun tenfisi zâtında mündemic olan bilcümle nisebin izhârıyla nisbet-i rahmâniyyesinin tervîhidir. Zirâ adem-i zuhûr sebebiyle, onun nisbetlerinden bir nisbet olan ism-i Rahmân sıkıntıda ve ıztırâbda bulunduğundan ve ism-i Rahmân bilcümle niseb-i ilâhiyyeyi muhît olmakla [15/65] niseb-i sâire dahi, bu ıztırâb-ı ademiyyet içinde kaldığından, nefes-i ilâhî onları bu hab-i ademiyyet ıztırâbından ıtlâk eyledi. Ve kezâlik nefes-i Rahmânî esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeden ibâret olan hurûf-i âliye ve fa'âle ve müessireyi; ve taayyünât-ı kevnîyye ve halkıyyeden ibâret bulunan hurûf-i sâfile ve münfaile ve müteessireyi müstelzimdir; ve bu hurûf-i âliye ve sâfilenin imtizâc ve terâkibinden vücûd-ı mutlakın merâtib-i muhtelifesinde kelimât-ı ilâhiyye ve kevnîyyenin taayyünlerini müstelzimdir. İşte nefes-i ilâhî bu zikrolunan şeyleri müstelzim bulunduğu için âlemde mer'î olan sûretleri kabûl etti. Böyle olunca nefes-i ilâhî, suver-i âlem için cevher-i heyûlânî gibidir. Hâlbuki nefes-i ilâhînin suver-i âlemden müstelzim olduğu şey tabîatın “ayn”ıdır, gayrı değildir.

Misâl: İnsan zemherîde pencerenin camı üzerine bir müddet nefesini ihrâc edip nefhetse, o nefes derhâl cam üzerinde tekâsûf edip buğu şekline

girer; ve şiddet-i bürûdet sebebiyle o buğu birtakım muntazam çiçeklere müşâbih eşkâl hâsil eder. İşte menfûh olan nefes-i insânî bu suver-i mer'iyeyi kabûl etti. Demek ki nefes-i insânî cam üzerinde husûle gelen buz sûretleri için cevher-i heyûlânî gibidir. İmdi nefesin telattufunu îcâb eden şey harâret ve tekâsûfünü mûcib olan şey ise bürûdettir. Ve harâret ile bürûdet tabîattır; ve cam üzerinde zâhir olan buzlar ise ayn-ı bürûdettir. Şu hâlde nefes-i insânînin cam üzerindeki buz sûretlerinden müstelzim olduğu şey tabîatın “ayn”ıdır, gayrı değildir. Ve nefes mertebe-i lâ-taayyünde âlîdir; ve mertebe-i tekâsûf ve taayyününde ise sâfildir.

İşte bu misâl gibi nefes-i ilâhî hubb-i zuhûr ile menfûh olduğu için hârrdır. Merâtib-i süfliyyeye nüzûlünde [15/66] teberrüd ile suver-i muhtelifede müteayyin olur. Ve “tabîat” ulûhiyetin zâhiriyeti olduğu cihetle, harâret-i hubb-i ilâhî vücûd-ı mutlakın merâtib-i ulviyye ve süfliyyesinde sârîdir. Zîrâ bu âlem-i şehâdet, ki mertebe-i süfliyyedir, eğer onda harâret olmasa hayât olmaz idi; ve hayât bulunmayınca da zuhûr mümkün olmaz idi. Mısra':

Hudâ âşık, Resûl âşık, bütûn kevn ü mekân âşık

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinin yüz doksan sekizinci bâbının on birinci faslında buyururlar ki: “Nefes-i Rahmânî, dâimâ müteveccihdir; ve “tabîat”, emr-i ilâhî muattal olmamak üzere, bu nefes-i Rahmânî için, dâimâ birtakım sûretler tekvîn eder. Zîrâ emr-i ilâhînin ta'tîli sahîh değildir.”⁴⁵² Böyle olunca esmâ-i müessire-i ilâhiyye, erkeğe ve “tabîat” ise kadına benzer. Erkeğin fâilîyetinden kadın nasıl mahmûl olup bir sûret tevlîd ederse, “tabîat” dahi, esmâ-i ilâhiyyenin fâilîyetinden öylece mahmûl olup birtakım sûretler tevlîd eder. Nefes-i Rahmânî bâtın ve “tabîat” zâhirdir. Ey mü'min-i mütefennin, fezâ-yı bî-nihâyede mütekevvin olan ve peyderpey olmakta bulunan sehâb-ı muzîlerin ve ecrâm-ı bî-adedin ve onların üzerindeki suver ve ecsâmın nereden geldiklerini teemmül et!

İmdi ecrâm-ı mütekâsîfeyi terkîb eden anâsır, “tabîat”ın sûretlerinden bir sûret olduğu gibi, bu ecrâmdan tevellüd eden şeyler dahi yine tabîatın sûretlerinden bir sûrettir. Ve “anâsır”dan murâd kimyâda bahsedilen

⁴⁵² *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 85 (198. bâb).

azot, karbon, müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza, hadîd, nuhâs, tûtyâ, kalay, kurşun ilh.... gibi besâit ile, bu besâitten tereküb eden su, ateş, havâ-yı nesîmî ve toprak gibi mevâddır. Ve anâsırın fevkinde olan şeyler [15/67] ve ondan mütevellid olan şeyler dahi kezâlik suver-i tabîyyeden- dir. "Anâsırın fevki"nden murâd ecrâm mâbeynindeki fezâdır; ve fezâda ecrâmı terkîb eden mevâdd-ı kesîfe-i anâsır bittabi' mevcûd değildir. Fakat orada mevâdd-ı kesîfe-i unsuriyyenin adem-i vücûdu mutlakâ hulüvvü ve boşluğu iktizâ etmez.

Nitekim erbâb-ı fen bu meyânede "esîr" ta'bîr ettikleri seyyâle-i rakî- kanın vücûdunu farz ve istidlâl eylerler. İşte seyyârât-ı seb'a ki, "Arz" dâhil olmadığı hâlde, arzdan nazar eden bir kimseye göre fevk-i re'sinde olmak i'tibâriyle onlara "semâvât-ı seb'a" ta'bîr olunur. Ve onlar Utârid, Zühre, Merîh, Müşterî, Zuhâl, Uranüs ve Neptün seyyârelerinden ibâret olup şemsin etrâfında devrederler. Ve her birinin beyninde bulunan milyonlarca merhale mesâfede anâsır bulunmadığı cihetle, bu mesâfât anâsırdan mü- rekkeb olan ecrâmın mâfevkidir. İşte bu mesâfatta "ervâh-ı ulviyye" mev- cûddur; ve bu ervâh dahi suver-i tabîyyededir. Zîrâ kendi mertebelerine göre bunlarda da zuhûr vardır. Ve "nefes-i Rahmânî" ise bunlara nazaran bâtındır; ve bu ervâh a'yân-ı anâsıra nisbeten bâtın ve a'yân-ı anâsır ise bunlara nazaran zâhirdir. Ta'bîr-i diğerle ervâh-ı ulviyye, insanın nefesini ihrâc ettiği vakit yavaş ve bilâ-sadâ söz söylemesine ve a'yân-ı anâsır ise cehren ve sadâ ile tekellümüne müşâbihdir.

Ve göklerin ervâhına ve onların a'yânına gelince, onlar anâsıra mensûb- dur. Zîrâ onların cümlesi anâsırın dumanındandır; ve anâsırın dumanın- dan mütevelliddir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur. **ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَىٰ السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ** (Fussilet, 41/11) [Ba'dehû vücûd-ı mutlak-ı Hak semâya istivâ etti, hâlbuki o duman idi.] Ma'lûmdur ki fenn-i hâzıra nazaran fezâ- da "esîr" ta'bîr olunan gayr-ı kâbil-i vezn ve tavsîf seyyâle-i rakîkanın tekâ- sîfünden sehâbeler peydâ olur. [15/68] Bu sehâbeler gazdan ibârettir; ve gaz ise duhândan başka bir şey değildir; ve sehâbelerin mürekkeb oldukları gâzât-ı muzîe meyânında müvellidü'l-mâ' ve azot keşfolunmuştur. De- mek ki Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına ve fenn-i hâzırın da istidlâline nazaran semâvât aslında duman idi; ve bu dumanın terkîbi de anâsır-ı basîtadan

ibâret bulunan müvellidü'l-mâ' ve azot gibi şeyler idi. Şu hâlde gittikçe tekâsüf ve tasallüb edip üzerlerinde cemâdât ve nebâtât ve hayvânât gibi birtakım a'yân peydâ olan seb'-i semâvât anâsırdan tereküb ettiği gibi, onun gözle görülen a'yânı ve gözle görülmeyen ervâhı da kezâlik anâsırdan mütevelliddir. Böyle olunca semâvât-ı seb'adan mütekevvin olan melâike cinsinden bulunanlar da “unsuriyyûn”dur. Zîrâ semâvâtın cinsindedir.

Ma'lûm olsun ki, “melek” kuvvet ma'nâsına gelir; ve bu âlem-i kesifte birtakım kuvâ-yı unsuriyye olduğu fennen sâbittir ki, bunlara “kuvâ-yı tabîyye” derler. Kuvve-i buhâriyye, kuvve-i elektrikiyye, kuvve-i câzibe, kuvve-i anî'l-merkeziyye, kuvve-i ile'l-merkeziyye ilh... gibi. Ve bu kuvvetlerin âsârı nazar-ı his ile görülebilir ise de, kendilerinin mâhiyet ve hakikatleri gayr-ı mer'îdir. Meselâ elektriğin hakikatini hiçbir kimse ta'rîf edemez. Yalnız âsârını ve mevcûdiyetini beyân edebilir. Ve bu kuvâ külliyyâtı i'tibâriyle ta'dâd olunabilir ise de, cüz'iyâtı i'tibâriyle lâ-yuadd ve lâ-yuhsâdır. Onun için şerîatta ihbâr buyurulmuştur ki, “Her bir yağmur tânesi bir melek tarafından inzâl olunur; ve bir tâneyi indiren melek bir daha rücû' etmez.” Filhakıkada yağmur tânesinin nüzûlü hiç şübhe yok ki sath-ı arza bir kuvvetle nâzil olur; ve ondan sonra nâzil olan tânenin nüzûlü için masrûf olan kuvvet evvelki kuvvetin aynı değildir; ve evvelki kuvvetin rücûu imkânı yoktur. Cereyân-ı elektriki dahi böyledir. Sâirleri de buna kıyâs olunsun! [15/69]

İmdi her bir kuvvet mezâhir-i ilâhiyyeden bir mazhardır; ve her bir mazhar bir ism-i ilâhînin tedbîri tahtındadır. Binâenaleyh her bir zerre hayât-ı ilâhiyye ile hayy olduğu gibi, her bir kuvvet dahi öylece hayydir. Melâike-i unsuriyyûn dahi mezâhir-i ilâhiyyeden olmakla cümlesi hayy olup uhderlerine mevdû' olan vazâifi ifâ ederler. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur: *وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ* (Ra'd, 13/13) [Ve gök gürlemesi O'na hamd ile, melekler de O'nun korkusundan tesbîhte bulunurlar.] Ve “unsuriyyûn”un fevkinde, ya'ni ecrâm mâbeynindeki milyonlarca merhale mesâfe-i fezâda olan melâike, ya'ni kudret-i ilâhiyyenin mezâhiri “tabîyyûn”dur. İşte bu melâike, tabîyyûndan buldukları için Allah Teâlâ onları, ya'ni mele-i a'lâyı ihtisâm ile vafeyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: *مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَالِ الْأَعْلَىٰ إِذْ يَخْتَصِمُونَ* (Sâd, 38/69) [Benim için

Mele-i Âlâ'ya mübâhase ve muhâsamada bulunur oldukları zamâna âit bir bilgi yoktu.] Zîrâ “tabîat” mütekâbilidir. Çünkü nefs-i tabîat, yekdîğेरinin zıddı olan dört esâsın hey’et-i mecmûasıdır ki, onlar da harâret, bürûdet, yübûset ve rutûbettir. Suver-i tabîyye bu dört esâs dâiresinde mütekevvin olur. Gerçi yübûset ile rutûbet, harâret ile bürûdetin netîcesi ve yekdîğेरinden münteşî ise de, yübûset harâretin ve rutûbet dahi bürûdetin “ayn”ı değildir. Her birinin kendi mertebelerindeki iktizâat ve ahkâmı başka başkadır. Binâenaleyh tabîatın bu esasları yekdîğेरine mütekâbilidir.

Ve “tabîat” ulûhiyet mertebesinin zâhiridir. Ve erkân-ı ulûhiyyet dahi hayât, ilim, irâde ve kuvvettir. Şu hâlde hayât harârete ve ilim, bürûdete ve irâde, yübûsete ve kuvvet, rutûbete nâzırdır. İşte tabîatta emr-i îcâd, bu tekâbülün te’sîrâtı dâiresinde vâki’ olur. Husûsiyle nefes-i Rahmânî’nin müstelzim olduğu kâffe-i esmâ-i ilâhiyye “Mu’tî, Mâni” ve “Hâdî, Mudill” ve “Rahîm, Müntakim” ve “Nâfi’, Dârr” gibi mütekâbil olup bunların mezâhiri tabîatta peydâ ve müteayyin olur. Ve niseb-i ilâhiyyeden [15/70] ibâret olan esmâ-i ilâhiyye arasındaki tekâbülü ancak nefes-i Rahmânî i’tâ etti. Ve bu tekâbül ise, zıddeyn arasında ihtisâmı îcâb eder.

أَلَا تَرَى الذَّاتَ الْخَارِجَةَ عَنْ هَذَا الْحُكْمِ كَيْفَ جَاءَ فِيهَا الْغَنَى عَنِ الْعَالَمِينَ؟
فَلِهَذَا خَرَجَ الْعَالَمُ عَلَى صُورَةٍ مَنْ أُوجِدَهُمْ، وَليْسَ إِلَّا النَّفْسُ الْإِلَهِيَّةُ، فَبِمَا
فِيهِ مِنَ الْحَرَارَةِ عَالًا، وَبِمَا فِيهِ مِنَ الْبُرُودَةِ وَالرُّطُوبَةِ سَفْلًا، وَبِمَا فِيهِ مِنَ
الْيُبُوسَةِ ثَبَتَ وَلَمْ يَتَزَلَّزَلْ، فَالرُّسُوبُ لِلْبُرُودَةِ وَالرُّطُوبَةِ، أَلَا تَرَى الطَّيِّبَ إِذَا أَرَادَ
سَقْيَ دَوَاءً لِأَحَدٍ يَنْظُرُ فِي قَارُورَةٍ مَائِهِ، فَإِذَا رَأَهُ رَاسِبًا عَلِمَ أَنَّ النَّضْجَ، قَدْ
كَمُلَ فَيَسْقِيهِ الدَّوَاءَ لِيُسْرِعَ فِي النُّجْحِ، وَإِنَّمَا يَرُسِبُ لِرُطُوبَتِهِ وَبُرُودَتِهِ الطَّبِيعِيَّةِ.

Sen bu hükümden hâriç olan zâtı görmez misin ki, onun hakkında âlemlerden gınâ nasıl vârid oldu? İşte bunun için âlem, onları îcâd edenin sûreti üzere çıktı. Hâlbuki nefes-i ilâhînin gayrı değildir. İmdi nefes-i ilâhî, kendisinde harâretten vâki’ olan şey sebebiyle âlî oldu; ve kendisinde bürûdet ve rutûbetten vâki’ olan şey sebebiyle de sâfil oldu; ve kendisinde yübûsetten vâki’ olan şey sebebiyle de sâbit oldu; ve mütezilil olmadı. Rüsûb ise bürûdet ve yübûset içindir. Sen tabîbi görmez misin? Birine ilâç içirmek istediği vakit, onun

kârûre-i bevlîne nazar eder. Onun rûsûb ettiğini gördükde nazcın kâmil olduğunu bilir. Binâenaleyh nazcda müsri' olmak için, ona ilâcî içirir; ve ancak onun rutûbet ve bürûdet-i tabîyyesinden nâşî rûsûb eyler.

Ya'ni sen zât-ı ahadiyyeye çeşm-i mâ'nevî ile bakmaz mısın ki, o merbede onun vücûd-ı mutlakı tecellîden ve zuhûr ve izhârdan nasıl istiğnâ sâhibidir; ve onun hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de [15/71] nasîl إِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ بِمَا فِي سُلُوفِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) ya'ni "Allah Teâlâ hazretleri âlemlerin vücûdundan ganîdir" âyet-i kerîmesi vârid oldu. Velâkin nefes-i Rahmânî merâtib-i ilâhiyye ve kevnîyye üzerine mümtedd olunca, bu hâl zât-ı ahadiyyenin muktezâ-yı zâtîsi ve îcâb-ı vücûdîsi olduğundan ve bir şey kendi nefesinden gınâ ile vasfolunamayacağından, nefes-i Rahmânînin imtidâdı hîninde, Hak nefes-i Rahmânîden gınâ ile vasfolunmaz. İmdi âlem nefes-i Rahmânînin imtidâdından hâsıl olduğu ve nefes-i Rahmânî âlemin aslı bulunduğu için, a'yân-ı âlem kendilerinin mûcidinin sûreti üzere çıktı. Hâlbuki avâlimin mûcidi nefes-i Rahmânînin gayrı değildir. İmdi hubb-i zuhûr ile menfûh olan nefes-i ilâhî kendisinde mevcûd olan harâret sebebiyle âlî oldu; ve mümtedd oldukça kendisinde bürûdet ve rutûbetten vâkî' olan şey sebebiyle de sâfil oldu; ve bu imtidâd içinde vâkî' olan tesseffül ile berâber harâret bîküllîyye munkatî' olmadığından, netîce-i harâret olan yübûset sebebiyle de nefes-i ilâhî merâtib-i kevnîyyede sâbit olup mütezzelil olmadı.

Ma'lûm olsun ki, ulviyet ve süfliyet merâtib-i kevnîyyeye göredir. Bu zuhûrun kâffesi vücûd-ı Hak'ta vâkî' olur. Mahdûdü'l-vücûd olan insanın nefesi gibi tasavvur olunursa, bu tasavvurda hatâ olacağı âşikârdır. Burada biraz îzâhât-ı fenniyye i'tâsına lüzûm görülür. Şöyle ki erbâb-ı fen derler ki: "Fezâ nâmütenâhîdir; ve bu fezâ-yı nâmütenâhî "esîr" denilen gayr-ı kâbil-i vezn ve tavsîf bir seyyâle-i rakîka ile mâlâmâldir. Seyyâlenin ihtizâzât-ı zerrâtı kendisinin sehâbeler hâlinde tekâsüfünü iktizâ ve bu sehâbeler avâlimin asıllarını teşkil eder. Sehâbe-i gâziyye, bu vâsî' rüzgâr küresi mebedinde mütecânîs ve müvellidü'l-mâ'dan bile hafif bir gazdan müteşekkildir. Merkeze doğru bilcümle eczâ-yı ferdiyyenin müncezib olması ve bundan neş'et eden tekâsüf-i mütezâyid ve merkeze doğru [15/72] olan sukûtun harârete tebeddülü ve hâsıl olan bu harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı

kimyeviyye ve elektiriğin te'siri ve nev'an-mâ yekdiğerinden iştikâk eden kuvâ-yı tabiiyyenin ef'âl ve te'sîrât-ı muhtelifesi müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, kalsiyum, hadîd, magnezyum ilh... gibi anâsır-ı evveliyyenin teşekkülünü mûcib olup envâ'-ı ma'deniyye müteâkiben yekdiğerinden temeyyüz ve teferruk ederler; ve harâretin tekevvünü eczâ-yı ferdiyyenin hareketindedir. Zîrâ hareket, harârete tebeddül eder; ve harâret dahi bir nevi' hareketten başka bir şey değildir. Nitekim elimizde çekiç olduğu hâlde bir ağaç parçasına demirden bir çivi mıhladığımız vakit, kolumuzun hareket-i adaliyyesi hareket-i mer'iyye sûretinde çiviye intikâl ederek çivi ağaç parçasına bi't-tedric nüfûz eder. Çivi kâmilen nüfûz ettikten sonra darba devâm ettiğimizde, hareket dâimâ çiviye intikâl eder; ve binnetîce çivi tesahhun edip, bilcümle eczâ-yı ferdiyyesi az-çok ihtizâz eder. İşte harâret hareket-i gayr-ı mer'iyyeden, ya'ni hareket-i cüz'-i ferdiyyeden başka bir şey değildir.

İmdi necm-i sehâbinin terkîbine dâhil olan bâlâdaki anâsır, bugün güneşte yanmakta olduğu gibi, nâr-ı şedîd hâlinde bulunur; ve bu küre-i âteşin teberrüde başlayınca âteş, suya münkalib olur. Bu iki seyyâl, bi'l-hikme ez-dâd ise de, bi'l-kimyâ ayn-ı anâsırın muhassalâtıdır. Ve nitekim bugünkü günde küremizin etrâfında mevc-zen olan bahr-i muhît müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Harâret tenezzül ettiği ve buhârât-ı havâiyye mütekâsif olduğu vakit sath-ı seyyârenin ihtilâcât-ı bürkâniyyesi içinde, henüz teberrüd etmiş miyâh derûnunda nîm mâyi', nîm sulb, acînî, leyyin, müteharrîk ve mütegayyir olan mürekkebât-ı fahmiyyeden nebâtât ve hayvânât-ı ibtidâiyye tahassul etmeğe başlar ilh..."

Hiç şübhe yok ki, bu tedkîkât esfelden a'lâya doğru bir çıkıştır. Fakat bu i'tilâda aklın istinâd ettiği şey mâddedir. Bir yere gelir ki mâdde muzmahîl olur; ve akıl burada nokta-i istinâdını gâib eder. Mütefekkir daha yükselmek isteyince vehmin [15/73] taht-ı hükmünde zebûn olur. İlkâât-ı vehmiyyesini ilhâm zanneder. Nihâyet "mâdde kânûnu" tahtında şu hüküm verir: "Mâdde halkedilemez, mahvedilemez. Umûmiyet üzere kâinâtın ne sebebi ne de bidâyeti vardır. Şu hâlde zevâli de olmayacaktır. Çünkü hiçbir şey yaradılmaz; hiçbir şey imhâ edilemez. Mâdde ezeldir, ebedidir, namütenâhidir..." Ne yapsın! Bu müteharrî-i hakîkatin daha ilerisi için

destgîri yoktur. Zîrâ bunlar tarîk-i tefekkürün rehnümâları olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile onların vârisleri olan evliyâ-i kümmelîn (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtına ittibâdan kendilerini müstağnî bilirler.

İmdi hâtem-i evliyâ Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz bu bahs-i münifte, emr-i tekvîni a'lâdan esfele doğru nüzûl sûretiyle beyân buyurmuş olduklarından, erbâb-ı fennin çıkabildikleri merâtib-i kevnîyyeden ilerisini, keşf ve ilhâm tarîkiyle vâki' olan bu beyânâta rabt etmek münâsib görülür.

Ma'lûm olsun ki, "esîr" ta'bîr olunan mevcûd, ancak nefes-i Rahmânîdir; ve nefes-i Rahmânî mümtedd olunca bittabi' hareket zâhir olur; ve bu hareket, hubb-i zuhûra müstenid olduğundan harâreti münticidir. Şiddet-i harâret devâm ettiği hinde nefes-i Rahmânî mertebe-i letâfet ve ulüvvdedir; ve mümtedd oldukça ehl-i fennin "sehâbe" dedikleri asl-ı avâlim hâlini biliktisâb teberrüd ve tarattub ederek mertebe-i kesâfete tenezzül etmekle sâfil olur. Ve nitekim küre-i arz nâr hâlinde iken, onun sekenesi nârdan mahlûk idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakikat bu sûretle beyân buyrulur: *وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ* (Rahmân, 55/15) [Hak Teâlâ cin tâifesini ateşin dumansız alevinden yarattı.] Ve kavm-i cân mertebe-i letâfette mahlûk idiler. Ondan sonra arz teberrüd ve tarattub netîcesinde tasallüb etti. Nebât ve hayvân ve insân zuhûra geldi. Onun için İblîs kendisinin letâfet-i hilkatine ve Âdem'in kesâfet-i vücûdiyyesine bakıp *أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ* (Sâd, 38/76) [Ben ondan hayırlıyım! Beni latîf olan ateşten ve onu kesîf olan çamurdan halkettin.] dedi. [15/74] Zîrâ insanın zuhûru mertebe-i esfelde vâki' oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: *لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ* (Tîn, 95/4-5) [Biz insanı en güzel sûrette yarattık, sonra onu esfel-i sâfilîne reddettik.] Ve arzda te'sîr-i harâret ile yübûset mevcûd olmasa mevâdd-ı uzviyye sâbit olmaz; ve bilakis mütezelzil olup inhilâl eder idi.

İmdi insan hulâsa-i mevcûdât olduğu için Cenâb-ı Şeyh (r.a.) vücûd-ı insânîden misâl getirip buyururlar ki: Sen tabîbi görmez misin? Birine ilâç içirmek istediği vakit onun bevlini bir kap içine vaz'edip tedkîk eder. Bevlîni teressüb ettiğini görünce nazc, ya'ni indifâin kemâlde olduğunu bilir. İndifâin kesreti ise, tıbben tabîat-ı marîzde rutûbet ve bürûdetin galebesinden neş'et eder. Zîrâ rutûbetle seyelân ve bürûdetle tenezzül ve teseffül hâ-

sıl olur. Binâenaleyh tabîat-ı marîze galebe eden rutûbet ve bürûdet kadr-i hâcetten ziyâde bevlîn hurûcuna sebep olur. Böyle olunca emr-i indifâda te'siri olacak ve tabîat-ı marîze i'tidâl verebilecek olan ilâcı bittertîb içirir.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu beyânât-ı tıbbiyyesi, tıbb-ı atıka göredir. Ve tıbb-ı atıkın kavânîni, kavânîn-i tabîiyye esâsına müstennidir. Tıbb-ı cedîd ise, emr-i tedâvîde ba'zan bu kavânîne zımnen tebaiyet etmekle berâber ba'zan da muhâlefet eder. Tıbb-ı atık ile tıbb-ı cedîd hakkında mütâlaât **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir.

ثم إنَّ هذا الشَّخصَ الإنسانيَّ عَجَبَ اللهُ تعالى طِينَتَهُ يَدَيْهِ وَهُمَا مُتَقَابِلَتَانِ، وَإِنْ كَانَتْ كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينًا فَلَا خَفَاءَ بِنِهَايَةِ مَا بَيْنَهُمَا مِنَ الْفَرْقَانِ، وَلَوْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا كَوْنُهُمَا اثْنَيْنِ أَعْيَى يَدَيْنِ، لِأَنَّهُ لَا يُؤَثَّرُ فِي الطَّبِيعَةِ إِلَّا مَا يُنَاسِبُهَا وَهِيَ مُتَقَابِلَةٌ، فَجَاءَ بِالْيَدَيْنِ، وَلَمَّا أَوْجَدَهُ بِالْيَدَيْنِ سَمَّاهُ بَشَرًا لِلْمُبَاشَرَةِ اللَّائِقَةِ بِذَلِكَ الْجَنَابِ بِالْيَدَيْنِ الْمُضَافَتَيْنِ إِلَيْهِ، وَجَعَلَ ذَلِكَ مِنْ عِنَايَتِهِ بِهَذَا النَّوعِ الْإِنْسَانِيِّ، فَقَالَ لِمَنْ أَبِي عَنِ السُّجُودِ لَهُ ﴿مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتَ يَدَيَّ اسْتَكْبَرْتَ﴾ [على مَنْ هُوَ مِثْلُكَ يَعْنِي عُضْرِيًّا] ﴿أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾ عَنِ الْعُنَاصِرِ، وَلَسْتَ كَذَلِكَ، وَيُعْنَى بِالْعَالِينَ مَنْ عَلَا بِدَاتِهِ عَنْ أَنْ يَكُونَ فِي نَشَأَتِهِ النَّوْرِيَّةِ عُضْرِيًّا وَإِنْ كَانَ طَبِيعِيًّا، فَمَا فَضَلَ الْإِنْسَانُ عَلَى غَيْرِهِ مِنَ الْأَنْوَاعِ الْعُنْصُرِيَّةِ إِلَّا بِكَوْنِهِ بَشَرًا مِنْ طِينٍ، فَهُوَ أَفْضَلُ نَوْعٍ مِنْ كُلِّ مَا خُلِقَ مِنَ الْعُنَاصِرِ مِنْ غَيْرِ مُبَاشَرَةٍ، وَالْإِنْسَانُ فِي الرُّتْبَةِ [15/75] فَوْقَ الْمَلَائِكَةِ الْأَرْضِيَّةِ وَالسَّمَاوِيَّةِ، وَالْمَلَائِكَةُ الْعَالُونَ خَيْرٌ مِنْ هَذَا النَّوعِ الْإِنْسَانِيِّ بِالنَّصِّ الْإِلَهِيِّ، فَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَعْرِفَ النَّفْسَ الْإِلَهِيَّةَ فَلْيَعْرِفِ الْعَالَمَ، فَإِنَّهُ «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ» الَّذِي ظَهَرَ فِيهِ أَيْ الْعَالَمَ ظَهَرَ فِي نَفْسِ الرَّحْمَنِ الَّذِي نَفَسَ اللهُ تَعَالَى بِهِ عَنِ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ مَا تَجَدُّهُ مِنْ عَدَمِ ظُهُورِ آثَارِهَا بِظُهُورِ آثَارِهَا، فَاثْمَنَّ عَلَى نَفْسِهِ بِمَا أَوْجَدَهُ فِي نَفْسِهِ، فَأَوْلُ أَثَرِ كَانَ لِلنَّفْسِ إِنَّمَا كَانَ فِي ذَلِكَ الْجَنَابِ، ثُمَّ لَمْ يَزَلِ الْأَمْرُ يَنْزِلُ بِتَنْفِيسِ الْعُمُومِ إِلَى آخِرِ مَا أَوْجَدَ.

Ba'dehû bu şahs-ı insânînin tıynetini Allah Teâlâ iki eliyle ta'cîn eyledi; ve onlar mütekâbildir. Her ne kadar onun iki yedi yemîn ise de, onların beyninde furkândan olan şeyde hafâ yoktur. Ve onlar ancak

iki, ya'ni yedeyn oldu. Zîrâ tabîatta ancak ona münâsib olan müessir olur; ve o mütekâbilidir. Binâenaleyh "iki el" îrâd eyledi. Vaktâki onu "iki el" ile îcâd etti, kendine muzâf olan iki el ile, o cenâba lâıyk bulunan mübâşeretten nâşî, onu "beşer" tesmiye etti; ve bunu, bu nev'-i insânîye kendi inâyetinden kıldı. Böyle olunca ona sücûddan ibâ eden kimse için "İki elim ile halkettiğim şeye secde etmekten seni ne şey men'etti? İstikbâr mı ettin, yoksa" unsurdan "âlf olanlardan mısın?" (Sâd, 38/75) "hâlbuki sen böyle değilsin" dedi. "Âlfîn" ile -her ne kadar tabîi ise de- neş'et-i nûriyyesinde unsurî olmaktan zâtıyla âlf olanı murâd eyler. İmdi insan, envâ'-ı unsuriyyeden kendisinin gayrısına, ancak tıynden beşer olmakla fâzıl oldu. Böyle olunca insan, min-gayrı-mübâşeretin bütün anâsırdan mahlûk olan nev'in efdalidir. Şu hâlde insan, rütbede melâike-i arzıyye ve semâiyyenin fevkindedir. Ve melâike-i âlûn ise, nass-ı ilâhî ile bu nev'-i insânîden hayırlıdır. İmdi nefes-i ilâhînin ma'rifetini murâd eden kimse, âlemi bilsin. [15/76] Zîrâ nefesini bilen kimse, onda zâhir olan Rabbini bilir. Ya'ni âlem, âsârının zuhûru sebebiyle, âsârının adem-i zuhûrundan nâşî, bulduğu şeyi esmâdan Allah Teâlâ'nın onunla tenfîs eylediği nefes-i Rahmân'da zâhir oldu. Böyle olunca onu, kendi nefesinde îcâd etmekle, kendi nefsi üzere imtinân eyledi. İmdi nefes için vâki' olan evvelki eser, ancak o Cenâb'dan vâki' oldu. Ondan sonra emr, son mevcûda varıncaya kadar, tenfîs-i gumûm ile nâzil olarak, zâil olmadı.

Ya'ni esmânın tekâbülünü ve tabîatın erkân-ı mütekâbilenin hey'et-i mecmûası olduğunu bildikten sonra, ma'lûmun olsun ki: Allah Teâlâ bu şahs-ı insânînin hamurunu ve tıynetini iki eli ile yoğurdu. "İki el"den murâd, "esmâ-i fiiliyye" ile "esmâ-i infîaliyye"dir. Esmâ-i fiiliyye mertebe-i ulûhiyyete ve esmâ-i infîaliyye mertebe-i imkâna râci'dir. Zîrâ vücûdda iki i'tibâr vardır. Biri "müessir" diğeri "müesserün-fih"dir. Şahs-ı insânî bu iki i'tibârı da câmi'dir. Esmâ-i fiiliyye "sağ el" ve esmâ-i infîaliyye ise "sol el" mesâbesindedir. Ve bu "iki el" yekdiğerine mütekâbilidir; biri verir, diğeri alır. Vâkıâ yekdiğerine mütekâbil olan bu iki elin ikisi de yemîndir. Çünkü "yemîn", kuvvet ma'nâsına gelir; ve esmâ-i fiiliyye ile infîaliyyenin ikisi de kuvvetten başka şeyler değildir. Velâkin mâdemki mertebe-i ilâhiyye ile mertebe-i imkân arasında "vermek" ve "almak" nisbetleri mevcûddur,

bunların arasında fark ve temeyyüz olduğu hafî değildir. Binâenaleyh esmâ-i fiiliyye ile infîliyye “iki el” oldu. Zîrâ müessirin tabîatta te’sîri, ancak tabîata münâsib olan şeyde olur. Ve tabîat ise harâret, bürûdet, rutûbet ve yübüsetten ibâret olan hakâyık-ı erbaanın hey’et-i mecmûası olup, bu erkân-ı erbaa ise yekdiğerine mütekâbildir. [15/77]

Buna binâen Hak Teâlâ hazretleri Kur’ân-ı Kerîm’de, hilkat-i Âdem’in beyânı sadedinde “bi-yedeey” ta’bîrini îrâd eyledi. Vaktâki Âdem’i “iki el” ile îcâd eyledi, “bi-yedeey” kavliyle kendine muzâf kıldığı “iki el” ile onun îcâdına mübâşeret ettiği için, ona “beşer” ismini verdi. Bu mübâşeret Cenâb-ı İlâhîye lâyük olan bir vech ile mübâşeretdir. Ya’ni esmâ-i mütekâbile ile onun îcâdına teveccühdür. Ve nefes-i Rahmânînin mahmûl olduğu fâiliyât ve kâbiliyât sûretleri mecmûununun Âdem’e derci sûretiyle îcâdına teveccühdür. Ve Âdem’in îcâdına “iki el” ile mübâşereti, bu nev’-i insânîye Hak Teâlâ’nın inâyetinden nâşî vâki’ oldu. Zîrâ Âdem bu sebeble yed-i vâhide ile mahlûk olan mahlûkât-ı sâire üzerine mufaddal oldu. Binâenaleyh Âdem’e sücûd ve serfürûdan istinkâf eden İblîs’e hitâben Hak Teâlâ hazretleri: “İki elim ile halk, ya’ni esmâ-i mütekâbile ile îcâdına teveccüh etmiş olduğum Âdem’e secde ve serfürû etmekten seni ne şey men’etti. Eğer kibir ettin ise bu tekebbürün muhik ve vârid değildir. Zîrâ sen yed-i vâhide ile mahlûksun; ve sende Âdem gibi, cem’iyyet-i esmâiyyem yoktur. Bu sebeble sen onun mâdûnundasın; ve eğer kendini secde ile emrolunmayan anâsırdan âlî olan melâikeme kıyâs ettin ise, sen onlar gibi değilsin. Zîrâ sen nârdan mahlûksun; ve nâr ise unsuriyâtandır” (Bk. Sâd, 38/75) buyurdu. Hak Teâlâ hazretlerinin bu hitâbdaki “âlîn” ile murâdı, tabîi olmakla berâber, neş’et-i nûriyyesinde unsurî olmaktan zâtıyla âlî olan melâike-i kirâmdır. Ve bunlar bâlâda îzâh olunduğu üzere “unsuriyyûn”un fevkinde, ya’ni ecrâm mâbeynindeki milyonlarca merhale mesâfe-i fezâda olan melâike-i tabîiyyündür. Ve bunlar Âdem’e secde ve serfürûya me’mûr olmadılar. Çünkü unsuriyât sâhasıyla alâkaları yoktur.

İmdi insan, envâ’-ı unsuriyyeden kendisinin gayrısına, ancak tıynden beşer olmasıyla, ya’ni Hak Teâlâ Âdem’in tıynden halk ve îcâdına “iki el” ile mübâşeret etmesiyle fâzıl oldu. Şu hâlde insan, Hak Teâlâ’nın, hilkatine “iki el” ile [15/78] mübâşeret etmediği bilcümle mevcûdât-ı unsuriyyeden

efdaldır. Binâenaleyh insan, mertebede melâike-i arzıyye ve semâiyyenin fevkindedir; ve insan bu sebeble cemâdât ve nebâtât ve hayvânât ile kuvâ-yı tabîyyede mâddeten tasarruf sâhibidir. Bunların cümlesi Âdem'e secde ve serfûrû etti ve etmektedir; ve ma'nen, ya'ni ma'rifet ve tefekkür i'tibâriyle de onların cümlesinden âlîdir.

Fakat melâike-i âlûn, nass-ı ilâhî ile bu nev'-i insânîden hayırlıdır; ve onlar insana secde ve serfûrû etmezler; ve Âdem'in onlar üzerinde aslâ tasarrufu olamaz. Bunun içindir ki küre-i arzın muhtindeki havâ-yı nesimî tabakasının, ya'ni unsuriyât haddinin hitâm bulduğu sâhadan ileriye geçemez; ve bu husûsta hiçbir vâsita-i mâddiyye ve unsuriyyeyi isti'mâl fâide vermez. Zîrâ melâike-i âlîn, zât-ı Hakk'ın envâr-ı cemâlinde müheyyemdir; ve onların neş'etleri nûriyye ve tabîyye olduğu cihetle neş'et-i unsuriyye-i âdemiyyeden evlâdır. Fakat onların bu evleviyeti insân-ı hayvâna, ya'ni insân-ı nâkısâ göredir. Çünkü insân-ı hayvânın hakîkati halkiyetinde ve nûriyeti zulmet-i unsuriyesinde muhtefî ve müstehlektir. Fakat envâr-ı cemâl-i Hak'ta müheyyem ve müstehlek olup bilcümle esmâ-i ilâhiyyeye mazhar olan insân-ı kâmil melâike-i âlînden a'lâdır; ve onun halkiyeti hakkiyetinde ve zulmet-i unsuriyyesi nûriyetinde müstehlek olur. Böyle bir insan, cem'iyyet-i esmâ-i ilâhiyye kuvvetiyle a'lâ ve esfelde mutasarrıftır. Binâenaleyh o saâdet-meâb bu kuvvetle aktâr-ı arzıyye ve semâviyyeyi mürûr eder. Onun için aslâ mevânî' yoktur. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur: يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (Rahmân, 55/33) ya'ni "Ey cin ve ins tâifesi, aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûz etmeğe kudretiniz varsa, nüfûz edin! Nüfûz edemezsiniz; ancak sultân, ya'ni kuvvet-i ilâhiyye ile nüfûz edebilirsiniz." Demek ki her biri birer insân-ı nâkıs olan Avrupa erbâb-ı fenninin ara sıra Merih'e ve Kamer'e sefer tasavvurları, bu hâlleriyle ilelebed bir temennîden ibâret kalacaktır.

İmdi nefes-i ilâhînin ma'rifetini murâd eden kimse, âlemi bilsin. Zîrâ nefsinin bilen kimse, âlemde zâhir olan Rabb'ini bilir. Ya'ni âlem o nefes-i Rahmânîde zâhir oldu ki, Allah Teâlâ o nefes-i Rahmânî ile esmâsında müşâhede ettiği kerb ve ıztırâbı o esmâdan tenfis eyledi. Zîrâ esmâ kendi eserlerinin adem-i zuhûrundan ve zâtta mahbûs kaldıklarından dolayı ız-

tırâb içinde idiler. Zât-ı mutlak onların bu hâllerini kendi zâtında bulduğu ve müşâhede buyurduğu cihetle rahmeten-lî'l-esmâ, [15/79] nefes-i Rahmânîsini bi'l-irsâl mümtedd kıldı; ve bu tenfis, mahzâ nefes-i Rahmânî, esmâ âsârının sebep-i zuhûru olduğu için vâki' oldu. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri, suver-i esmâîyesinden ibâret olan avâlimi, kendi nefes-i Rahmânîsinde îcâd etmekle, kendi nefesine ihsân eyledi.

İmdi nefes-i Rahmânî için vâki' olan ilk eser, ancak bu cenâbda, ya'ni esmâ-i ilâhiyye hazretinde vâki' oldu. Ondan sonra emr-i zuhûr, son mevcûda varıncaya kadar, tenfis-i gumûm ile, ya'ni esmâda adem-i zuhûr sebebiyle vâki' olan kerb ve ıztırâbı tenfis ve izâle ile nâzil olarak zâil olmadı. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye nâmütenâhî olduğu cihetle onların âsârı dahi nâmütenâhîdir. Şu hâlde tecelliyât-ı ilâhiyye mine'l-ezel ilelebed munkatı' değildir. Ve son mevcûddan maksad arzımıza âit olan son mevcûddur. Zîrâ kıyâmet-i kübrâda bizim âlemimizin sûreti bozulur; ve âlemimiz bozulmakla tecelliyât-ı ilâhiyye munkatı' olmaz. Çünkü fezâ-yı lâ-yetenâhîde avâlim-i şehâdiyye-i bî-nihâye vardır. Bunların efrâdı bir taraftan tekevvin ve diğer taraftan tefessüd etmektedir. Bu bâbdaki îzâhât gerek mukadde-me ve gerek **Fass-ı Âdemî**'de geçti.

Bâlâdaki نَفْسٍ فَاثْتَنَّى عَلَى نَفْسِهِ بِمَا أُوْجَدَهُ فِي نَفْسِهِ [nefs] (sükûn-i fâ ile) “zât” ma'nâsına ve ikinci نَفْسٍ (feth-i fâ ile) “soluk” ma'nâsına geldiği takdîrde ma'nâ-yı ibâre: “Allah Teâlâ kendi nefesinde, ya'ni soluğunda îcâd etmekle kendi nefesine, zâtına ihsân etti” sûretinde olur. Şurrâh-ı kirâmdan Mevlânâ Câmî ve Yâ'küb Hân ve Bosnevî Abdullah efendiler hazarâtı böyle almışlar. Ve Abdülganî Nâblusî ikisini de “fâ”nın fethiyle almıştır. Müreccah olan birincinin sükûn-i fâ ve ikincinin feth-i fâ ile olmasıdır. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye niseb-i zâtıyyedir; ve niseb-i zâtıyye ise zâtın “ayn”ıdır. Binâenaleyh esmâya olan ihsân, zâta âit olur; ve Hak suver-i âlemi kendi nefsinde ve zâtında îcâd buyurmuştur. Fefhem cidden!

Şiir:

فَالْكُلُّ فِي عَيْنِ النَّفْسِ   كَالضُّوْءِ فِي ذَاتِ الْعَلْسِ

Nefesin “ayn”ında olan her şey, gece karanlığının âhirindeki zav' gibidir.

Yukarıda avâlimin ve bu avâlim üzerlerindeki suverin nasıl teşekkül ettiği icmâlen beyân edilmiş idi. [15/80] Erbâb-ı fenne ma'lûm olduğu üzere fezâ-yı bî-nihâye karanlıktır. Kühünün idrâki mümkün olmayan zât-ı mutlaka, nefes-i Rahmânîsini tenfîs ettikde, o nefes gece karanlığının âhirinde matla'-ı şemsde tahassul eden hafif ziyâyâ müşâbih bir ziyâ veren sehâbe sûretinde mütekâsif olur. İşte bilcümle suver-i esmâiyye-i ilâhiyye zât-ı nefes-i Rahmânî olan bu sehâbede mündericidir. Nefes-i Rahmânî mümtedd olup esfele nüzûl ile mütekâsif oldukça bu sûretler peyderpey meydân-ı zuhûr ve bürûza gelir. Nitekim *إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ* "Allah Teâlâ mahlûkâtı zulmette yarattı; sonra onların üzerine nûrundan saçtı" hadis-i şerîfiyle de bu hakîkate işâret buyrulur. Karanlık fezâda herhangi bir âlemin aslı, teşekkül ve tekevün ettiği sırada bu beyt-i şerîfteki ma'nânın basar-ı hissî ile müşâhedesini arzû eden, mü'min-i müfennin, mîrsad ile fezâdaki sehâbeleri tarassud etsin!

وَالْعِلْمُ بِالْبُرْهَانِ فِي
فَيْرَى الَّذِي قَدْ قُلْتَهُ
سَلَخَ النَّهَارِ لِمَنْ نَعَسَ
رُؤْيَا تَدُلُّ عَلَى النَّفْسِ

Ve burhân ile ilim, gün âhirinde uyuyan kimseye mahsustur. İmdi o kimse benim dediğimi, nefese delâlet eder rü'yâ görür.

Ya'ni nefes-i Rahmânînin hakîkat üzere ma'rifeti, keşf ve ayân ve zevk ve vicdân iledir. Nehâr-ı keşf ise tecellî-i ilâhî güneşinin tulûyuyla zâhir olur. Binâenaleyh bilâ-keşf yalnız burhân-ı aklî ile nefes-i Rahmânî hakkında hâsıl olan ilim, keşf gündüzünü, bî-ma'nâ kıyl ü kâl ile geçirip gün âhirinde nevm-i gaflete dalan kimseye mahsustur. Böyle bir kimse bizim nefes-i Rahmânî hakkındaki beyânâtımızı nefes-i Rahmânîye delâlet eden bir rü'yâ gibi görür.

Ma'lûm olsun ki, keşf iki nevi' üzeredir. [15/81] Biri hissî, diğeri ma'nevîdir. Ta'bîr-i diğerele biri âfâkî, diğeri enfüsîdir. Evvelki beyt-i şerîfin şerhinde keşf-i fennî dâiresinde nefes-i Rahmânî hakkında verilen îzâhât keşf-i hissî ve âfâkî nev'indedir. Bu keşiften terakkî olundukda keşf-i enfüsî hâsıl olur ki, zevkî ve vicdânîdir. Her iki keşfe işâreten Kur'ân-ı Kerîm'de *سُنُّرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ* (Fussilet, 41/53) [Biz âyatımızı âfâkta ve kendi nefislerinde onlara gösteririz, tâ ki Hak on-

lara zâhir olur.] buyurulur. Bu iki beyt-i şerifte ise, keşfeynden ârî olarak yalnız nazar-ı fikrî ile nefes-i Rahmânî hakkında hâsıl olan ilmin rü'yâ mesâbesinde olduğu beyân buyurulur. Velâkin keşf-i hissî keşf-i ma'nevî gibi değildir. Keşf-i ma'nevî sâhibi Hak'tan aslâ gaflette olmaz. Keşf-i hissî sâhibi ise, suver-i sâire-i âlemin müşâhedeyle gaflete düşer. Burhân-ı aklî ile bilen kimse ise, büsbütün gaflete matmûs olup bu ilim ile mağrûr olur.

فَيَرِيحُهُ مِنْ كُلِّ غَمٍّ فِي تِلَاوَتِهِ «عَبَسَ»

İmdi onu, “Abese” tilâvetinde her bir gamdan irâha eder.

Ya'ni keşf-i hissî gibi ayne'l-yakîn ve keşf-i ma'nevî gibi hakka'l-yakîn mertebelerinde olmayan burhân-ı aklî ile nefes-i Rahmânî hakkındaki ilm-i yakîn, selh-ı nehârda uyuyan kimseyi عَبَسَ وَتَوَلَّى (Abese, 80/1) [Yüzünü ekşitti ve çevirdi.] âyet-i kerîmesinin tilâvetinde her bir gamdan irâha eder.

Ma'lûm olsun ki عَبَسَ وَتَوَلَّى، أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى، وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى، أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذُّكْرَى (Abese, 80/1-4) [Yüzünü ekşitti ve çevirdi. Ona a'mâ geldiğinden dolayı mı? Ne bilirsin, belki o müzekkâ ve mutahhar olur; yâhud mütenassih ve müteyakkız olur?! Binâenaleyh ona nasihat menfaat verir.] âyet-i kerîmesinin sebab-i nüzûlü budur ki: Bir gün (S.a.v.) Efendimiz ba'zı müşrikînin îmân etmelerine tamaan onları kelimât-ı mülâyime ve münâsibe ile îmâna da'vet buyurmakta idi. O sırada Abdullah ibn Ümmi Mektûm ismindeki sahâbî geldi; kendisi a'mâ idi. Şuğl-i Resûlullâh'ı ve meclisin ahvâlini müşâhede edemediğinden: “Ya Resulâllah bana nasihat buyur!” diyerek kelâm-ı nebevîyi kat'eyledi. Bu kat'-ı kelâm (S.a.v.) Efendimiz'e kerih geldi. Ondan i'râz buyurup daha mühim olan emr-i da'vetle iştigâle devam buyurdu. Onun üzerine (S.a.v.) Efendimiz'e bu âyet-i itâb nâzil oldu. Ma'nâ-yı münîfi: “Ona a'mâ geldikde yüzünü ekşitip çevirdi. Sana ne şey bildirdi? [15/82] Belki o müzekkâ ola veyâhud va'z ile mütenassih ve müntefi' ola!” Bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden sonra (S.a.v.) Efendimiz ona rast geldikçe: “Merhaba, yâ Abdallah, Rabb'im senin için bana itâb etti” buyurarak gönlünü alırlar idi.

İmdi bu âyet-i kerîmenin burada vech-i zikri budur ki: Bilocümle suver-i âlem nefes-i Rahmânînin imtidâdiyle tesseffülünden husûle gelmiştir; ve

nefes-i Rahmânî ise zât-ı mutlakın “ayn”ıdır. Binâenaleyh suver-i âlemin kâffesi min-haysü'l-hakîka ve'l-bâtın Hak'tır. Ve insan dahi suver-i âlemden bir sûret olup, suver-i muhâtıyyesi ile gece gündüz münâsebettedir. Ba'zan kendi muhâtinde abûs tecelliyâta ve ba'zan beşûş ahvâle müsâdîf olur. Tecelliyât-ı abûseye müsâdîf olduğu vakit fiilen “Abese ve tevellâ” sûresini tilâvet ile meşgûldür. Zîrâ hey'et-i mecmûa-i âlem Kur'ân-ı fiilîdir. Gerek mü'min ve gerek kâfir mâdemki bu âlem içindedir, fiilen tilâvet-i Kur'ân ile meşgûldür. Velâkin bu tilâvetten gaflettedirler. Binâenaleyh avâlimin kıvâmı nefes-i Rahmânî ile olduğunu burhân-ı aklî ile bilen kimse, böyle tecelliyât-ı abûseye müsâdîf oldukda, nereden geldiğini bilir; ve bu ilim kendisinin ıztırâbına râhat-bahş olur.

Biraz daha îzâh edelim. Meselâ burhân-ı aklî ile nefes-i Rahmânîyi bilen kimse amâ-yı çeşm-i akla mübtelâ olan bir kimseden sû-i muâmele görür. Onun bu muâmelesine karşı yüzünü ekşitip ondan îrâz eder. İşte bu sırada “Abese ve tevellâ” âyet-i kerîmesini fiilen tilâvet etmiş bulunur. Fakat bu ilim ile bilir ki, kendisine sû-i muâmele eden kimsenin sûreti ve kezâ sûret-i muâmele nefes-i Rahmânîden mütevelliddir. Bu burhân-ı aklî ile Hakk'a teveccüh ve âyet-i kerîmenin mâba'diyle amele sa'yedip, o kimseye kavî-i leyyin ile mukâbele ve nasîhat eder; ve bu ilim sâyesinde gönülmü müsterîh olur. Hakka'l-yakîn mertebesini var kıyâs et!

وَلَقَدْ تَجَلَّى لِلَّذِي
فَرَأَاهُ نَارًا وَهُوَ نُورٌ
قَدْ جَاءَ فِي طَلَبِ الْقَبَسِ
فِي الْمُلُوكِ وَفِي الْعَسَنِ

Ve ateş talebinde gelen kimseye muhakkak tecellî etti. İmdi onu ateş gördü. Hâlbuki o mülûkte ve aseste nûr idi. [15/83]

Ya'ni muhakkak Hak Teâlâ hazretleri, ısınmak için ateş talebinde bulunan Mûsâ (a.s.)a ağaçtan ateş sûretinde tecellî edip, apâşikâre اِنِّي اَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] diye hitâb buyurdu. Mûsâ (a.s.), o tecellî eden şeyi, hitâbdan mukaddem, ateş gördü. Hâlbuki o şey mülûkte ve aseste, ya'ni âlîde ve sâfilde, zâhir olan nûr idi. Zîrâ emr-i tecellî bilcümle suver-i âlemi muhât ve cümle suver için “heyûlâ” olan nefes-i Rahmânî ile vâki' oldu ki, suver-i ulviyye ve süfliyye onun tekâsûfünden husûle gelmiştir. Nefes-i Rahmânî zâtan sâdır ve yine zâtta mümtedd olduğu cihetle zâtın

“ayn”ı olduğundan, ağaçtan zâhir olan ateş sûretinden *إِنِّي أَنَا اللَّهُ* (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbının sudûru müsteb'ad değildir.

فَإِذَا فَهِمْتَ مَقَالَتِي   تَعَلَّمْ بِأَنَّكَ مُبْتَسِنٌ

İmdi eğer sen benim makâlemi anladınsa, bilirsin ki muhakkak sen fakîrsin.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın ayn-ı zâtı olan nefes-i Rahmânîsiyle mezâhir-i ulviyye ve süfliyyede zâhir olduğuna dâir bulunan makâlemi anladın ve zevkine vardın ise bilirsin ki, sen fakîr ve müflissin. Zîrâ senin vücûdun nefes-i Rahmânîde zâhir ve müteayyin olan bir sûrettir; ve sen kendi vücûdunla kendi vücûdunda mevcûd değilsin.

لَوْ كَانَ يَطْلُبُ غَيْرَ ذَا   لَرَأَاهُ فِيهِ وَمَا نَكَسُنْ

Eğer bunun gayrını talep eder olaydı, elbette O'nu onda görürdü ve yüz çevirmez idi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) eğer ateşten başka bir şeye muhtaç olup da onu talep ede idi, elbette ayn-ı zât olan nefes-i Rahmânîyi o muhtaç olduğu şeyin sûretinde görür ve ondan rû-gerdân olmaz idi. Hak Teâlâ'nın Cenâb-ı Mûsâ'nın muhtaç olduğu ateş sûretindeki tecellîsine dâir olan îzâhat **Fass-1 Mûsevi'**de îzâh olunacaktır. [15/84]

وَأَمَّا هَذِهِ الْكَلِمَةُ الْعَيْسَوِيَّةُ لِمَا قَامَ لَهَا الْحَقُّ فِي مَقَامِ «حَتَّى نَعْلَمَ وَيَعْلَمَ»
 اسْتَفْهَمَهَا عَمَّا نُسِبَ إِلَيْهَا هَلْ هُوَ حَقٌّ أَمْ لَا مَعَ عَلَيْهِ الْأَوَّلِ بِهَلْ وَقَعَ ذَلِكَ
 الْأَمْرُ أَمْ لَا، فَقَالَ لَهُ: «أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي الْهَيْسِينَ مِنْ دُونِ
 اللَّهِ»، فَلَا بُدَّ فِي الْأَدَبِ مِنَ الْجَوَابِ لِلْمُسْتَفْهَمِ، لِأَنَّهُ لِمَا تَجَلَّى لَهُ فِي هَذَا
 الْمَقَامِ وَهَذِهِ الصُّورَةِ اقْتَضَتْ الْحِكْمَةَ الْجَوَابِ فِي التَّفْرِيقَةِ بَيْنِ الْجَمْعِ، فَقَالَ
 وَقَدَّمَ التَّنْزِيهَ «سُبْحَانَكَ»، فَحَدَّدَ بِالْكَافِ الَّتِي تَقْتَضِي الْمَوَاجَهَةَ وَالْخِطَابَ،
 «مَا يَكُونُ لِي» مِنْ حَيْثُ أَنَا لِنَفْسِي دُونَكَ «أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ» أَي
 مَا تَقْتَضِيهِ هُوِيَّتِي وَلَا ذَاتِي، «إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتُهُ»، لِأَنَّكَ أَنْتَ الْقَائِلُ،
 وَمَنْ قَالَ أَمْرًا فَقَدْ عَلِمَ مَا قَالَ، وَأَنْتَ اللَّسَانُ الَّذِي أَتَكَلَّمُ بِهِ، كَمَا أَخْبَرَنَا
 رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ رَبِّهِ فِي الْخَبَرِ الْإِلَهِيِّ، فَقَالَ: «كُنْتُ لِسَانَهُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ

«به». فَجَعَلَ هُوَيْتَهُ عَيْنَ لِسَانِ الْمُتَكَلِّمِ وَنَسَبَ الْكَلَامَ إِلَى عِبْدِهِ، ثُمَّ تَمَّمَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ الْجَوَابَ بِقَوْلِهِ: «تَعَلَّمُ مَا فِي نَفْسِي» وَالْمُتَكَلِّمُ الْحَقُّ، «وَلَا أَعْلَمُ» مَا فِيهَا، فَنَفَى الْعِلْمَ عَنْ هُوَيْتِهِ عَيْسَى مِنْ حَيْثُ هُوَيْتُهُ لَا مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ قَائِلٌ وَذُو أَثَرٍ، «إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ»، فَجَاءَ بِالْفَضْلِ وَالْعِمَادِ تَأْكِيدًا لِلْبَيَانِ وَاعْتِمَادًا عَلَيْهِ، إِذْ لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا هُوَ، فَفَرَّقَ وَجَمَعَ، وَوَحَّدَ وَكَثَّرَ، وَوَسَّعَ وَضَيَّقَ.

Ve ammâ bu Kelime-i Îseviyye, vaktâki Hak için نَعَلَّمَ وَيَعْلَمُ [Tâ ki biz bilelim ve o bilsin.] makâmında kâim oldu, ona nisbet olunan şeyden, ilm-i evveli ile berâber, o Hak mıdır, yoksa değil midir? Bu emir, vâki' oldu mu, yoksa olmadı mı? İstifhâm etti. İmdi ona dedi: “Beni ve vâlidemi Allâh'ın gayrı olarak iki ilâh ittihâz edin diye nâsa sen mi söyledin?” (Mâide, 5/116) Böyle olunca müstefhim için, edebde cevâb lâzımdır. Zîrâ vaktâki onun için bu makâmda ve bu sûrette tecellî etti; hikmet, ayn-ı cem' ile tefrikada cevâbı iktizâ eyledi. Binâenaleyh dedi: سُبْحَانَكَ “Seni tenzîh ederim”; ve tenzîhi takdîm etti. Şu hâlde muvâcehe ve hitâbı iktizâ eden “kâf” ile tahdîd eyledi. Bana lâyük olmaz”, Sensiz nefsim için enâniyetim haysiyetinden. مَا يَكُونُ لِي “Hakkım olmayan şeyi söylemekliğim”, أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ “İn kûntü fûlümü feddü” [15/85] ettiği şeyi. “Eğer ben onu söyledim ise, onu bilirsin.” Zîrâ söyleyen sensin; ve bir emri kâil olan kimse, muhakkak söylediğini bilir; ve sen lisânsın ki, ben onunla tekellüm ederim. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) haber-i ilâhîde bize Rabb'inden ihbâr edip كُنْتُ لِسَانَهُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ بِهِ “Ben onun tekellüm ettiği lisânı olurum” buyurdu. Böyle olunca kendi hüviyetini mütekellimin ayn-ı lisânı kıldı ve kelâmı da abidine nisbet etti. Ba'dehû abd-i sâlih مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِيهَا “Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin; ve ben, onda olan şeyi bilmem” kavliyle tetmîm etti. Böyle olunca ilmi, hüviyet-i Îsâ'dan nefyetti; onun hüviyeti olduğu haysiyetten, onun kâil ve zû-eser olması haysiyetinden değil. (Mâide, 5/116) «إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ» ile gaybleri bilicisin.” Binâenaleyh beyânı te'kîden ve ona i'timâden fasl ve imâdı getirdi. Zîrâ gaybı ancak O bilir. İmdi tefrîk etti, cem'etti; tevhdîd etti, teksîr etti; tevsî etti ve tazyîk etti.

Ya'ni bu Kelime-i İseviyye, vaktâki Hak Teâlâ için *حَتَّى نَعْلَمَ وَنَعْلَمَ* [Tâ ki biz bilelim ve o bilsin.] makâmında, ya'ni makâm-ı imtihân ve ihtibârda kâim oldu, kullarından ba'zılarının Cenâb-ı Îsâ'ya nisbet ettikleri ulûhiyeti, Hak Teâlâ hazretleri ilm-i zâtî ve ezeliyle bildiği hâlde, bu nisbet hak mıdır, değil midir? Ve nisbet emri vâki' oldu mu, olmadı mı? Cenâb-ı Îsâ'dan sordu. Kelime-i İseviyye'nin makâm-ı imtihânda kâim olması vücûh-i adîde ile zâhirdir. Evvelâ sûret-i tekevvünü bir bâkirede oldu. Binâenaleyh nâsın bir kısmı inkâr edip, hâşâ zinâdan oldu dediler. Sâniyen ölüyü diriltti, anadan doğma körlerin gözünü açtı; ulûhiyet isnâd ettiler. Sâlisen yahûdîlerin sût-i kaside, cism-i mer'îsi, bâlâda îzâh olunduğu üzere, ecsâm-ı sâireye benzemedi; katlinde mütereddid kaldılar. Demek ki Hak Teâlâ Kelime-i İseviyye'yi kendisi için makâm-ı ihtibârda kâim kıldı; ve "ihtibâr" ilm-i zevkîdir.

"Hattâ na'leme ve ya'leme" kavliyle *حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ* [15/86] *وَلَيُبَلِّغَنَّكُمْ* (Muhammed, 47/31) [Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim!] âyet-i kerîmesine işâret buyrulur. Kurrâ-i seb'a bu âyet-i kerîmedeki *نَعْلَمَ* kelimesini "nûn" ile okurlar. Ve kurrâdan Ebû Bekir Şu'be eimme-i kurrâdan bulunan Âsım'dan rivâyeten *وَلَيُبَلِّغَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ* [O sizi elbette imtihân eder, tâ ki sizden mücâhid olanları bilsin.] kırâat etmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "hattâ na'leme ve ya'leme" ibâresiyle bu iki kırâatle bu âyet-i kerîmeye işâret buyurmuştur. Ve bu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî'**de mürûr etmiş ve o sırada "ilm-i zâtî" ile "ilm-i esmâî ve sıfâtî" arasındaki fark gösterilmiş olduğundan burada tekrârına lüzûm görülmedi.

İşte Kelime-i İseviyye makâm-ı imtihân ve ihtibârda kâim olduğu için Hak Teâlâ, kendisine nisbet olunan ulûhiyeti da'vâ edip etmediğini Cenâb-ı Îsâ'dan istifhâm edip buyurdu ki: "Beni ve anamı Allâh'ın gayrı olarak iki ilâh ittihâz edin diye nâsa sen mi söyledin?" (Mâide, 5/116) Ya'ni sana nisbet olunan emr-i ulûhiyyet nefs-i emrde sâbit midir ve bu söz senden sâdir mıdır, değil midir? İmdi suâle karşı cevâb vermek muktezâ-yı edeb olduğundan, Cenâb-ı Îsâ'nın dahi edebe riâyeten, müstefhim olan Hak için cevâb vermesi lâzım geldi. Zirâ Hak Teâlâ Cenâb-ı Îsâ'ya makâm-ı

tefrikada ve sûret-i istifhamda tecellî etti. Ve “Ente” hitâbıyla ayn-ı cem’de Îsâ’yı ayırdı. Hikmet dahi, ayn-ı cem’ ile tefrikada cevâbı iktizâ ettiğinden Hz. Îsâ dahi öyle yapıp, böylece cevâb verdi ve dedi: “Sübhâneke” “Seni tenzîh ederim”; ve söze evvelen “tenzîh” ile başladı. Şu hâlde muvâcehe ve hitâbı iktizâ eden “Sübhâneke” kelimesinin “kâf”ı ile Hakk’ı tahdîd etti. Zîrâ “Sen” deyince onun mukâbili “ben” gelir; ve bittabi’ “Sen” ile “ben”in hudûdu ayırır. Binâenaleyh tahdîd olur. Ve “tenzîh”in tahdîd olduğu **Fass-ı Nûhî** ile **Fass-ı Hûdî**’de mürûr etti. مَا يَكُونُ لِي (Mâide, 5/116) “Bana lâyük olmaz”, ya’ni enâniyetim ve taayyünüm ile Sen’den infirâdım haysiyetiyle, hakkım olmayan sözü söylemek nefsimde lâyük olmaz. [15/87] Ya’ni hüviyetimin ve zâtımın iktizâ etmediği sözü söylemek hakkım değildir. Zîrâ benim hüviyetim ve zâtım ubûdiyeti iktizâ eder. Ulûhiyet ise, zâtına mahsustur. Ubûdiyetle muttasıf olan kimse nasıl iddiâ-yı ulûhiyyet edebilir? إِنْ كُنْتَ قُلْتَهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ “Eğer ben onu söyledim ise, Sen onu bilirsin.” Zîrâ benim vücûdum, vücûd-ı hakîkîne muzâf bir vücûddur; ve vücûd-ı izâfimde, hayât, ilim, sem’, basar ve kelâm gibi ne kadar sıfat mevcûd ise, cümlesi senin bu sıfatlarının perてvi ve aksidir; ve benim vücûdum senin mertebe-i imkânda benim sûretimde zuhûrun ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh benden söyleyen Sen’sin; ve bir kimse bir şey söylemiş olsa, muhakkak söylediğini bilir; ve Sen benim lisânımsın ki, ben o lisânla tekellüm ederim.

İmdi bu tarz tefsîr, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz’in hadîs-i kudsîde bize Rabb’inden ihbâren بِهٖ يَتَكَلَّمُ بِهِ “Ben onun tekellüm ettiği lisânı olurum” buyurmasıyla sâbittir; ve bu hadîs-i şerîfin tafsîli diğer fasslarda bi’d-defeât mürûr etti. Bu hadîs-i kudsîde Hak Teâlâ, vücûd-ı Hak’ta müstehlek olan kurb-i ferâiz mertebesindeki abdinin hîn-i tekellümünde, kendi hüviyetini onun lisânının “ayn”ı kıldı; ve fakat kelâmı abde nisbet buyurdu. Ba’dêhû abd-i sâlih olan Îsâ (a.s.) (فِيهَا) مَا أَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ مَا “Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin ve ben nefsimde olan şeyi bilmem” kavliyle cevâbını itmâm eyledi. Ya’ni benim hüviyetim Sen’den ibâret olduğu ve benim nefs-i müteayyinin Sen’in zâhirin bulunduğu cihetle, Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin; ve nefsimin bânını ve hüviyeti Sen olduğun için ben nefsimde olan şeyi bilmem. Zîrâ “hüviyet”ini ancak Sen bilirsin;

ve Sen'in hüviyetini ben aslâ bilemem. Çünkü o hüviyet gaybül-gaybdır ve ebtan-ı butündür. Böyle olunca lisân-ı Îsâ ile mütekellim olan Hak, Îsâ'nın hüviyetinden ilmi nefyetti; ve bu nefy-i ilim, Hak Îsâ'nın hüviyeti olduğu haysiyetten vâki' oldu; yoksa Îsâ kâil ve zû-eser olduğu haysiyetten vâki' olmadı.

Kur'ân-ı Kerîm'de تَعَلَّمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ (Mâide, 5/116) [15/88] vârid olduğu hâlde, Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın (فِيهَا) مَا أَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ sûretinde îrâdı, nefs-i Îsâ, nefs-i Hakk'ın "ayn"ı olduğundan dolaydır. وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ "Ben senin nefsinde olan şeyi bilmem" sözü Cenâb-ı Îsâ'nın nefs-i Hakk'ta olan şeyi bilmediğini ifâde eder. لَا أَعْلَمُ مَا فِيهَا "Ben onda olan şeyi bilmem" kavli ise, مَا zamîrinin نَفْسِي تَعَلَّمُ مَا فِي نَفْسِي ibâresindeki نَفْسِي kelimesine râci' olması hasebiyle, Cenâb-ı Îsâ'nın kendi nefsinde olan şeyi bilmediğini gösterir. Zîrâ nefs-i Îsâ Hakk'ın nefsidir; ve Hakk'ın nefsinde olan şeyi Hakk'tan gayrı kimse bilmez. Onun için Cenâb-ı Îsâ, kendi nefsinde olan şeyden ilmi nefyetti. إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) "Muhakkak, mübâlağa ile guyûbu bilen Sen'sin, Sen!" Ya'ni Cenâb-ı Îsâ hitâb-ı cevâbîsinde إِنَّكَ dedikten sonra, bir de أَنْتَ kelimesini isti'mâl etti. Çünkü bu cevâbı ayn-ı cem'de "tefrika" üzerine idi. İşte ayn-ı cem'de "fark" beyânını te'kîden ve ona i'timâden إِنَّكَ [inneke]den sonra أَنْتَ [ente] kelimesini getirdi ki "Gaybleri bilen ancak Sen'sin, Sen!" demek idi. Zîrâ gerek cem'de ve gerek farkda gaybleri bilen ancak Allah Teâlâ'dır. Böyle olunca Cenâb-ı Îsâ, سُبْحَانَكَ [Sübhâneke] deyip Hakk'ı tenzîh etmekle, kendisiyle Hakk'ı tefrîk etti. "Eğer ben dedim ise, onu Sen bilirsin" demekle kendisini ve Hakk'ı cem'yledi ve tevhîd etti. Ve تَعَلَّمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ (Mâide, 5/116) kavliyle kendi nefsinin ve Hakk'ın nefsinin zikretmekle teksîr eyledi. Ve إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) demekle de "cem" ve "fark" mertebelerindeki ulûmun kâffesini Hakk'a tahsîs ederek tevsi' etti. Ve diğer taraftan ulûm-i mukayyedeği gerek kendi nefsinde ve gerek gayrılarında nefyetmekle tazyîk etmiş oldu. Binâenaleyh Cenâb-ı Îsâ'nın cevâbında, tefrîk ve cem', ve tevhîd ve teksîr, ve tevsi' ve tazyîk olduğu sâbit oldu. [15/89]

ثم قال مُتَمِّمًا لِلجَوَابِ: ﴿مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾، فَنفَى أَوْلًا مُشِيرًا

إلى أنه ما هو ثَمَّة، ثُمَّ أَوْجَبَ الْقَوْلَ أَدْبًا مَعَ الْمُسْتَفْهِمِ، وَلَوْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ لَأَتَّصَفَ بِعَدَمِ عِلْمِ الْحَقَائِقِ وَحَاشَاهُ مِنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: ﴿إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾، وَأَنْتَ الْمُتَكَلِّمُ عَلَى لِسَانِي وَأَنْتَ لِسَانِي، فَانظُرْ إِلَى هَذِهِ التَّنْبِيهِ الرَّوْحِيَّةِ الْإِلَهِيَّةِ مَا أَلْطَفَهَا وَأَدَقَّهَا، ﴿أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ﴾، فَجَاءَ بِاسْمِ «اللَّهِ» لِاخْتِلَافِ الْعِبَادِ فِي الْعِبَادَاتِ وَاخْتِلَافِ الشَّرَائِعِ وَلَمْ يَخُصَّ اسْمًا خَاصًّا دُونَ اسْمِ، بَلْ جَاءَ بِالِاسْمِ الْجَامِعِ لِلِكُلِّ، ثُمَّ قَالَ: ﴿رَبِّي وَرَبِّكُمْ﴾، وَمَعْلُومٌ أَنَّ نِسْبَتَهُ إِلَى مَوْجُودٍ مَا بِالرُّبُوبِيَّةِ لَيْسَتْ عَيْنَ نِسْبَتِهِ إِلَى مَوْجُودٍ آخَرَ، فَلِذَلِكَ فَصَّلَ بِقَوْلِهِ: ﴿رَبِّي وَرَبِّكُمْ﴾ بِالْكِتَابِيَّةِ كِنَايَةَ الْمُتَكَلِّمِ بِهِ وَكِنَايَةَ الْمَخَاطَبِ، ﴿إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾، فَاتَّبَعَتْ نَفْسَهُ مَأْمُورًا، وَلَيْسَتْ سِوَى عُبُودِيَّتِهِ، إِذْ لَا يُؤْمَرُ إِلَّا مَنْ يُتَصَوَّرُ مِنْهُ الْإِمْتِثَالُ وَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ، وَلَمَّا كَانَ الْأَمْرُ يَنْزِلُ بِحُكْمِ الْمَرَاتِبِ لِذَلِكَ يَنْصَبُ كُلُّ مَنْ ظَهَرَ فِي مَرْتَبَةٍ مَا بِمَا تُعْطِيهِ حَقِيقَةُ تِلْكَ الْمَرْتَبَةِ، فَمَرْتَبَةُ الْمَأْمُورِ لَهَا حُكْمٌ يَظْهَرُ فِي كُلِّ مَأْمُورٍ، وَمَرْتَبَةُ الْأَمْرِ لَهَا حُكْمٌ يَبْدُو فِي كُلِّ أَمْرٍ، فَيَقُولُ الْحَقُّ: ﴿أَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ فَهُوَ الْأَمْرُ، وَالْمُكَلَّفُ الْمَأْمُورُ، وَيَقُولُ الْعَبْدُ: ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي﴾، فَهُوَ الْأَمْرُ وَالْحَقُّ الْمَأْمُورُ، فَمَا يَطْلُبُ الْحَقُّ مِنَ الْعَبْدِ بِأَمْرِهِ هُوَ بِعَيْنِهِ مَا يَطْلُبُ الْعَبْدُ مِنَ الْحَقِّ بِأَمْرِهِ، وَلِهَذَا كَانَ كُلُّ دَعَاءٍ مُجَابًا وَلَا بُدَّ، وَإِنْ تَأَخَّرَ كَمَا يَتَأَخَّرُ عَنْ بَعْضِ الْمُكَلَّفِينَ فَمَنْ أُقِيمَ مُخَاطَبًا بِإِقَامَةِ الصَّلَاةِ، فَلَا يُصَلِّي فِي وَقْتٍ فَيُؤَخَّرُ الْإِمْتِثَالَ، وَيُصَلِّي فِي وَقْتٍ آخَرَ إِنْ كَانَ مُتَمَكِّنًا مِنْ ذَلِكَ، فَلَا بُدَّ مِنَ الْجَابِبَةِ وَلَوْ بِالْقَصْدِ.

Ondan sonra cevâba müteimmim olarak dedi: مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ (Mâide, 5/117) “Ben onlara ancak onunla bana emreylediğin şeyi dedim.” İmdi o vücûdda olmadığına işâret edici olduğu hâlde evvelâ nefyetti; ba’dehû müstefhim ile edeben kavli îcâb eyledi. Ve eğer böyle yapmasa idi, hakâyıka adem-i ilim ile muttasıf olurdu; hâlbuki o bundan münezzehtir. İmdi dedi: “Ben ancak onunla bana emrettiğin şeyi dedim.” Hâlbuki benim lisânım üzere mütekellim olan ancak Sen’sin; ve Sen benim lisânımsın. İmdi sen bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak ki o ne latîf ve rakîktir! [15/90] أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ (Mâide, 5/117) “Allâh’a ibâdet ediniz!” İmdi ibâdâtta ubbâdın ihtilâfından ve şerâyiin ihtilâfından dolayı “Allah” ismini getirdi; ve ismin gayrı olarak bir ismi-

hâssı tahsîs etmedi. Belki küll için câmi' olan ismi getirdi. Ba'dehû $\text{رَبِّي وَرَبِّكُمْ}$ "Benim Rabbiniz ve sizin Rabbiniz" dedi. Ve ma'lûmdur ki, O'nun rubûbiyet ile bir mevcûda nisbeti, mevcûd-i âhara nisbetinin "ayn" ı değildir. İşte bunun için $\text{رَبِّي وَرَبِّكُمْ}$ (Mâide, 5/117) kavliyle, kinâye-i mütekellim ve kinâye-i muhâtab olan iki kinâye ile fasletti. $\text{إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ}$ "Ancak bana onunla emrettiğin şeyi." İmdi kendi nefsi-ni me'mûr olduğu hâlde isbât etti; hâlbuki onun ubûdiyetinin gayrı değildir. Zîrâ her ne kadar yapmasa da, ancak kendisinden imtisâl tasavvur olunan kimse emrolunur. Ve vaktâki emr, merâtibin hükmü ile nâzil olur, bunun için bir mertebede zâhir olan her bir kimse, bu mertebe hakîkatinin i'tâ ettiği şeyle munsabiğ olur. İmdi mertebe-i me'mûr için bir hüküm vardır ki, her me'mûrda zâhir olur; ve mertebe-i âmir için dahi bir hüküm vardır ki, her bir âmirde âşikâr olur. Böyle olunca Hak, $\text{أَقِيمُوا الصَّلَاةَ}$ (Bakara, 2/43) "Namaz kılın!" der. Şu hâlde O âmir ve mükellef me'mûrdur. Ve abd رَبِّ اغْفِرْ لِي (A'râf, 7/151) "Yâ Rab beni mağfiret et!" der. Bu hâlde o âmir ve Hak me'mûrdur. İmdi Hakk'ın ona emr ile abdden talep ettiği şey, abdin O'na emr ile Hak'tan talep ettiği şeyin "ayn"ıdır. Ve bunun için, her ne kadar teahhur ederse de, her bir duâ mücâb oldu ve lâbüddür. Nitekim ikâmet-i salât ile muhâtaban ikâmet olunanlardan olan mükelleflerin ba'zısı teahhur eder. Binâenaleyh vakit içinde namaz kılmaz, imtisâli te'hîr eder. Eğer buna kâdir olursa, vakt-i âhar içinde namaz kılar. Velev ki kâd ile olsun, icâbet lâzımdır.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Mâide'nin nihâyetinde mezkûr olan âyet-i kerîmeyi lisân-ı hakîkat üzere tefsîr buyururlar. Ve bu âyet-i kerîmeyi burada zikretmek, teshîlen-li'l-kâriîn, fâideyi mücib görüldüğünden buraya dercolundu: [15/91]

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ الْهَيْبِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبِّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ، إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عَبْدُكَ وَإِنْ تُغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. (Mâide, 5/116-118).

İmdi bâlâda geçen metn-i şerîfte “allâmü'l-guyûb” a kadar tefsîr buyurulmuş idi. Bu metinde dahi ikinci âyet-i kerîmenin tefsîrine şürû' edip buyururlar ki: Îsâ (a.s.) ba'dehû cevâba mütemmim olarak مَا قُلْتَ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ “Ben onlara demedim, illâ şu şeyi ki Sen bana onunla emretmiş idin” dedi. İmdi bu “Ben demedim” kavliyle o vücûdda olmadığına, ya'ni vücûd-ı Hak'ta müstehlek olduğuna işâret edici olduğu hâlde, evvelen kavli kendinden nefyetti. Ba'dehû أَأَنْتَ قُلْتَ [Sen mi söyledin?] hitâbıyla, müstefhim olan Hak'ka karşı edebe riâyeten بِمَا أَمَرْتَنِي بِهِ [Ancak bana onunla emrettiğin şeyi.] kavliyle söz söylediğini îcâb, ya'ni isbât etti. Binâenaleyh cevâbında kelime-i tevhîdde mündemic olan sırra ittibâ' etti. Zîrâ “lâ ilâhe illallah” cümlesi, evvelâ nefy ve ba'dehû isbât üzerine mürettebdir. Çünkü vücûd-ı hakîkî muvâcehesinde olan nefy-i vücûd, edebdir. Ba'dehû müstefhimin cevâbını ihmâl etmeyip, lisân-ı münâsible cevâb-ı lâzımı vermek edebe riâyetkârlıktır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) dahi böyle yaptı. Eğer o böyle yapmamış olsa idi hakâyıka adem-i ilim ile muttasıf olurdu. Hâlbuki Cenâb-ı Îsâ hâşâ ki hakâyıka adem-i ilim ile muttasıf ola; o bundan âlîdir. Cenâb-ı Îsâ'nın ba'dehû isbât-ı kavli ile مَا أَمَرْتَنِي بِهِ demesinin îzâhı budur ki: “Ben şu şeyi dedim ki Sen bana onunla emrettin.” Hâlbuki benim lisânım ile mütekellim olan Sen'sin. Bu cevâb ayn-ı cem' ve “kurb-i ferâiz” makâmıdır. “Ve Sen benim lisânımsın” bu da ayn-ı fark ve “kurb-i nevâfil” makâmıdır. İmdi sen bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak ki ne kadar latîf ve rakîktir! Ya'ni “cem' ile fark” ve “tahdîd ile tenzîh” ve “kesret ile vahdet” ve “dıyk ile si'a” [15/92] ve “isbât ile nefy” ve “kurb-i nevâfil ile kurb-i ferâiz” tenbîhine mübtenî olarak rûhî ve ilâhî olan Îsâ (a.s.)dan sâdir olan cevâbın ne kadar latîf ve rakîk olduğuna nazar et!

Bosnevî Abdullah Efendi ve Ya'küb Hân ve *Tevîl-i Muhkem* şerhlerinde metindeki ibâre إِلَى هَذِهِ التَّنْبِيهِ الرُّوحِيَّةِ الْإِلَهِيَّةِ [Bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak] ve Dâvûd-ı Kayserî ve Abdürrezzâk Kâşânî ve Bâlî Efendi şerhlerinde إِلَى هَذِهِ التَّنْبِيهِ الرُّوحِيَّةِ الْإِلَهِيَّةِ dir. “Tenbie” tef'ile vezninde “ihbâr ve inbâ” ma'nâsına gelir. Mevlânâ Câmî ile Abdülganî Nâblusî şerhlerinde إِلَى هَذِهِ التَّنْبِيهِ الرُّوحِيَّةِ الْإِلَهِيَّةِ sûretinde vâki' olup bahse münâsebeti zâhirdir. Zîrâ yukarıda gösterildiği vech ile Îsâ (a.s.) cevâbında “cem” ile “fark”a; ve “kesret” ile “vahdet”e; ve “isbât” ile “nefy”e işâret etmiş idi. Bunlar ise “tesniye”dir.

Îsâ (a.s.) cevâbına devamla *أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ* (Mâide, 5/117) “Allâh’a ibâdet ediniz, dedim” dedi. Rezzâk ve Cebbâr ve Hallâk gibi esmâ-i hâssadan birine ibâdet olunmasını tahsîs etmeyip “Allah” ismini zikrederek “Allâh’a ibâdet ediniz!” dedi. Zîrâ ibâdetle âbidler muhtelif olduğu gibi, şerâyi’ dahi muhtelifdir. Ba’zı âbidin meşrebinde ism-i Bâtın’ın ve ba’zısında ism-i Zâhir’in iktizââtı; ve kezâ şeriatlerin ba’zısı tenzîh; ve ba’zısı teşbîh; ve ba’zısı tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh üzerinedir. “Allah” ismi ise cemî’-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi’ olduğu gibi, bilcümle vücûh-i ibâdâtı da müştemildir. İmdi âbidlerin meşâribi muhtelif olduğu cihetle cümlesini bir ism-i hâssa da’vet etmek muvâfık-ı hikmet değildir. Eğer da’vet olursa bu da’vetten, bi-hasebi’l-meşreb, ba’zıları müstefid olur ise de, ba’zıları firâr eder. Onun için Îsâ (a.s.) ism-i câmi’ olan “Allah”a da’vet etti.

Bâdehû رَبِّي وَرَبِّكُمْ “Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz” dedi. Hâlbuki Hakk’ın her bir mevcûda karşı rubûbiyetle tecellîsi yekdiğerinin “ayn”ı değildir. Zîrâ her mevcûdun esmâ-i ilâhiyyeden bir Rabb-i hâssı olup o Rabb-i hâs o mevcûdun mürebbîsidir. İşte Hakk’ın rubûbiyetle bir mevcûda nisbeti, diğeri mevcûda nisbetinin [15/93] “ayn”ı olmadığı için “Rabbî” kavliyle kinâye-i mütekellim ve “Rabbüküm” kavliyle kinâye-i muhâtab olan iki kinâye ile, ya’ni zamîr-i mütekellim ve zamîr-i muhâtab ile fasletti; ve kendi Rabb-i hâssıyla ümmetinin erbâb-ı hâssası arasını tefrîk etti. Velâkin bu tefrîk ile berâber ümmetini Rabb-i mutlak olan Allâh’a da’vet etmiş oldu. Zîrâ “Allah” ismi, Îsâ (a.s.)ın Rabb-i hâssıyla ümmetinin erbâb-ı hâssasını câmi’dir.

Îsâ (a.s.) *إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ* [Ancak bana onunla emrettiğin şeyi.] kavliyle kendi nefsinin me’mûr olarak isbât etti. Hâlbuki nefsinin me’mûriyeti, kendisinin ubûdiyetinden başka bir şey değildir. Zîrâ her ne kadar kendisine emrolunan şeyi yapmasa bile, ancak kendisinde emre imtisâl tasavvur olunan kimseye emrolunur. Me’mûriyet, ubûdiyet olunca Îsâ (a.s.) bu kavle nefsinin ubûdiyet ile isbât etti. Vaktâki emr-i ilâhî, mezâhir-i ilâhiyyeye, o mezâhire âit merâtibin hükmü ile nâzil olur, işte bunun için, bir mertebede zâhir olan her bir kimse, bu mertebenin hakîkati ne şeyi verir ve ne hâli iktizâ ederse, o şey ve hâl ile munsabiğ olur ve o şeyin rengine boyanır. Binâenaleyh me’mûr mertebesinde zâhir olan kimse ile âmir mertebesinde

zâhir olan kimse için birer hüküm vardır ki, bu hükümler her bir me'mûr ve âmirde görünür.

Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri أَقِيمُوا الصَّلَاةَ (Bakara, 2/43) “Namaz kılın!” der. Bu hâlde Hak “âmir” mertebesinde ve mükellef olan abd ise “me'mûr” mertebesinde zâhirdir. Ve kezâ abd رَبِّ اغْفِرْ لِي (A'râf, 7/151) “Ya Rabbi beni mağfiret kıl!” der. Bu hâlde de abd, âmir mertebesinde; ve Hak, me'mûr mertebesinde zâhirdir. İmdi Hakk'ın abde emretmekle abdden talep ettiği şey, abdin Hakk'a emretmekle Hak'tan talep ettiği şeyin “ayn”ıdır. Zîrâ Hak, abde emretmekle ondan icâbet talep eder; ve kezâ abd, Hakk'a emretmekle, Hak'tan icâbet ister. Binâenaleyh tarafeynin yekdiğerinden istedikleri icâbettir; ve icâbet ise, şey'-i vâhiddir; ve matlûb olan iki tarafın icâbeti [15/94] yekdiğerinin “ayn”ıdır. İşte tarafeynin yekdiğerinden talep ettiği şey icâbet olup, bu da birbirinin “ayn”ı olduğu için, icâbet teahhur etse bile, her bir duâ ve talep mücâb oldu; ve her bir duânın mücâb olması da lâzımdır. Zîrâ meretebe-i me'mûriyette zâhir olan kimse için hâsıl olan hükm-i mahsûs icâbettir. Bu husûsta icâbetin teahhuruna bakılmaz. Nitekim “Namaz kılın!” emrine muhâtab olmağa ehil olan müslim ve âkil ve bâliğ kimselerden ba'zıları bilfarz, sabah, öğle veyâ ikindi namazlarını vakitlerinde kılmayıp te'hîr eder; ve kudreti olduğu vakit bu namazları diğerk vakitler içinde kazâ eder. O kimsenin, velev ki bu namazların te'hîri kasd ile olsun, kazâ sûretiyle dahi olsa, “Namaz kılın!” emrine icâbet edip o namazları kılması lâzımdır. Zîrâ me'mûriyet mertebesinin hükmü budur. Ölünceye kadar emre imtisâlen namaz kılmayanların hükmüne gelince, bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Ya'kûbî**'de mürûr ettiğinden oraya mürâcaat olunsun. Ve kezâ abd tarafından vâki' olan duâ ve suâllerin Hak cânibinden kabûlüne âit îzâhât dahi **Fass-ı Şîsî**'de alâ-vechî't-tafsîl geçmiş olduğundan burada tekrârına lüzum görülmedi.

ثم قال: ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ﴾، وَلَمْ يَقُلْ «عَلَى نَفْسِي مَعَهُمْ»، كما قال: ﴿رَبِّي وَرَبِّكُمْ﴾، ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾، لَأَنَّ الْأَنْبِيَاءَ شُهَدَاءُ عَلَى أُمَّهِمْ مَا دَامُوا فِيهِمْ، ﴿فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي﴾، أَي رَفَعْتَنِي إِلَيْكَ وَحَجَبْتَهُمْ عَنِّي وَحَجَبْتَنِي عَنْهُمْ، ﴿كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾ فِي غَيْرِ مَا دَتِّي بَلْ فِي مَوَادِّهِمْ،

إِذْ كُنْتَ بَصَرَهُمُ الَّذِي يَقْتَضِي الْمُرَاقَبَةَ، فَشُهِدُوا الْإِنْسَانَ نَفْسَهُ شَهِودَ الْحَقِّ إِتْيَاهُ، وَجَعَلَهُ بِالاسْمِ الرَّقِيبِ، لِأَنَّهُ جَعَلَ الشَّهَادَةَ لَهُ، فَأَرَادَ أَنْ يَفْصَلَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ رَبِّهِ حَتَّى يُعْلَمَ أَنَّهُ هُوَ لِكَوْنِهِ عَبْدًا وَأَنَّ الْحَقَّ هُوَ الْحَقُّ لِكَوْنِهِ رَبًّا لَهُ، فَجَاءَ لِنَفْسِهِ بِأَنَّهُ شَهِيدٌ وَفِي الْحَقِّ [15/95] بِأَنَّهُ رَقِيبٌ، وَقَدَّمَهُمْ فِي حَقِّ نَفْسِهِ فَقَالَ: ﴿عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾ إِيْثَارًا لَهُمْ فِي التَّقَدُّمِ وَأَدْبًا مَعَ الْحَقِّ، وَأَخْرَجَهُمْ فِي جَانِبِ الْحَقِّ عَنِ الْحَقِّ فِي قَوْلِهِ: ﴿الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾ لِمَا يَسْتَحِقُّهُ الرَّبُّ مِنَ التَّقَدُّمِ بِالرُّتْبَةِ، ثُمَّ أَعْلَمَ أَنَّ لِلْحَقِّ الرَّقِيبِ الْاسْمَ الَّذِي جَعَلَهُ عِيسَى لِنَفْسِهِ، وَهُوَ الشَّهِيدُ فِي قَوْلِهِ ﴿عَلَيْهِمْ شَهِيدًا﴾، فَقَالَ: ﴿وَأَنْتَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾، فَجَاءَ بِ«كُلِّ» لِلْعُمُومِ وَبِ«شَيْءٍ» لِكَوْنِهِ أَنْكَرَ النَّكِرَاتِ، وَجَاءَ بِاسْمِ الشَّهِيدِ، فَهُوَ الشَّهِيدُ عَلَى كُلِّ مَشْهُودٍ بِحَسَبِ مَا تَقْتَضِيهِ حَقِيقَةُ ذَلِكَ الْمَشْهُودِ، فَتَبَّهَ عَلَى أَنَّهُ تَعَالَى هُوَ الشَّهِيدُ عَلَى قَوْمِ عِيسَى حِينَ قَالَ: ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾، فَهِيَ شَهَادَةُ الْحَقِّ فِي مَادَّةِ عِيسَوِيَّةٍ كَمَا يَتَبَيَّنُ أَنَّهُ لِسَانُهُ وَسَمْعُهُ وَبَصَرُهُ.

Ondan sonra *«Ben onların üzerine idim»* (Mâide, 5/117) dedi. Ve *«Nefsim üzere onlarla berâber»* demedi. Nitekim *«رَبِّي وَرَبُّكُمْ [Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz] dedi. وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ «Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.» Zîrâ enbiyâ, onların arasında dâim oldukça, ümmetleri üzerine şehîddirler. «فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي «Vaktâki beni müteveffâ kıldın», ya'ni beni kendine ref'ettin ve benden onları mahcûb ettin ve beni de onlardan mahcûb eyledin; benim mâddemin gayrısında, belki onların mâddelerinde, «Sen onların üzerine Rakîb oldun.» Zîrâ Sen murâkabeyi iktizâ eden onların basarı oldun. İmdi insanın kendi nefsinde şühûdu, Hakk'ın ona şühûdudur. Ve onu «Rakîb» ismi ile kıldı. Zîrâ şühûdu kendi için kıldı. İmdi o, abd olmasından nâşî, onun o olduğu; ve kendisi için Rab olmasından nâşî, Hakk'ın Hak olduğu bilinmek için, kendi arasıyla Rabb'i arasını fasletmeği murâd etti. Binâenaleyh kendi nefsi için kendinin «şehîd» olduğunu ve Hak hakkında da onun «Rakîb» olduğunu îrâd eyledi. Ve kendi nefsi hakkında onları takdîm edip, onlar için îsâren ve Hak ile edeben *«عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ»* [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.]*

dedi. [15/96] Ve الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ [Onların üzerine Rakîb idin.] kavlinde, Rabbin rütbe ile tekaddümden müstahak olduğu şeyden dolayı, onları Cenâb-ı Hak'ta, Hak'tan te'hîr etti. Ondan sonra ilâm eyledi ki, muhakkak Hakk-ı Rakîb için, Îsâ'nın kendi nefsi için kıldığı isim sâbittir; ve o وَأَنْتَ عَلَى شَيْءٍ شَهِيدٌ kavlindeki "Şehîd"dir. Böyle olunca كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ (Mâide, 5/117). "Sen her şey üzerine Şehîd'sin" dedi. İmdi umûm için "küll"ü ve enker-i nekerât olmasından nâşî "şey"i getirdi; ve "Şehîd" ismini getirdi. O her bir meşhûd üzerine, bu meşhûdun hakîkatinin iktizâ ettiği şey hasebiyle, Şehîd'dir. İmdi o, وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ "Ben onlar içinde oldukça onların üzerine nigebhân idim" dediği hinde Hak Teâlâ'nın kavm-i Îsâ üzerine "Şehîd" olduğuna tenbîh eyledi. Binâenaleyh o, mâdde-i îseviyyede, Hakk'ın şehâdetidir. Nitekim Hakk'ın onun lisânı ve sem'i ve basarı olduğu sâbit oldu.

Ya'ni ondan sonra Îsâ (a.s.), şühûd-ı keyfiyyette, رَبِّي وَرَبَّكُمْ (Mâide, 5/117) [Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz.] kavlinde, kendi nefsi için Rabb-i hâssı ve ümmetinin nefisleri için de birer Rabb-i hâss isbât ettiği gibi yapmayıp, şühûdunu isbât ettiği hinde وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا [Onların üzerine şehîd idim.] dedi. Ya'ni ben ism-i Şehîd'in mazharı idim; ve benim ayn-ı kevnimde onların üzerine Şehîd olan Sen idin, dedi. Yoksa وَكُنْتُ عَلَى نَفْسِي مَعَهُمْ شَهِيدًا "Ben onlarla berâber kendi nefsim üzerine şehîd idim" demedi. Ya'ni şühûdunu hîn-i isbâtta, kendi nefsine şühûdunu da isbât etmedi. Zîrâ enbiyâ ümmetlerinin arasında dâim oldukça ve hayât-ı dünyeviye ile hayy oldukça, ümmetleri üzerine nigebhândır. Ve çobanlar ra'y ettikleri hayvânâtın hufre-i helâke sukût etmemeleri için, onların üzerine nasıl nigebhân iseler, enbiyâ (aleyhimü's-selâm) dahi, galebe-i hayvâniyyetle hufre-i cahîme düşmemeleri için, ümmetleri üzerine öyle nigebhândırlar. Ve enbiyâ, insân-ı kâmil olup, "Allah" ism-i câmiinin mazharı [15/97] bulduklarından, bittabi' "Şehîd", isminin ahkâmı dahi kendilerinden zâhir olur; ve onların şühûdu ayn-ı Hakk'ın şühûdudur. Zîrâ onlar vücûd-ı Hak'ta müstehlek olduklarından kendi vücûdlarını görmezler. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) bu mazhariyet hasebiyle şühûdu nefsine isbât etmeyip, yalnız ümmetleri hakkında isbât etti; وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ (Mâide, 5/117) [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.] dedi.

Îsâ (a.s.) ba'dehû فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي “Vaktâki Sen beni müteveffâ kıldın” dedi, ya'ni beni kendine ref'ettin ve beni mertebe-i şehâdetinden mertebe-i gaybına ref'etmekle, onları benden ve beni de onlardan hicâb ve perde arkasına düşürdün. Zîrâ onlar beni, Senin mertebe-i şehâdetinde, sûret-i cesedâniyyem ile müşâhede ederler idi. Ba'de'r-ref' bu müşâhedeleri münkatı' oldu; ve kezâ ba'de'r-ref', Senin şühûdunda istiğrâkım hasebiyle, ben de onları müşâhede edemedim; ve şühûd-ı vahdetin müşâhede-i kesretine hicâb oldu. Ve Sen hazret-i şehâdette mezâhir-il îlâhiyyenden bir mazhar olan benim mâddemin, ya'ni cesedimin, gayrısında, belki onların mâddelerinde ve cesedlerinde, onların üzerine Rakîb oldun. Zîrâ Sen onların basarı oldun ki, o basar murâkabeyi iktizâ eder. Böyle olunca insanın kendi nefsi müşâhede, Hakk'ın onu müşâhedesidir. Ve Îsâ (a.s.) ümmetinin mâddelerinde olan Hakk'ın müşâhedesini beyân sadedinde “Rakîb” ismini zikreledi. Çünkü Îsâ (a.s.) وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ (Mâide, 5/117) [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.] kavlinde, ümmeti üzerine olan nighbânlığı kendi nefsi için beyân etti. Binâenaleyh Hakk'a karşı edeben, bir isimde Hak'la müşârik olmamak için, kendi nefsi arasıyla Rabb'i arasını fasletmeği murâd etti. Tâ ki abd olduğu için Îsâ'nın Îsâ olduğu ve Îsâ'nın Rabb'i olduğu için de Hakk'ın Hak olduğu bilinsin. Şu hâlde ümmeti üzerine “Şehîd”i kendi nefsi için ve “Rakîb”i dahi Hak için îrâd etmekle, nefsiyle Rabb'inin arasını tefrîk etti. Ve Cenâb-ı Îsâ kendi nefsi hakkında, ümmeti için îsâren ve Hakk'a karşı edeben, ümmetini evvelen zikredip عَلَيْهِمْ مَا دُمْتُ فِيهِمْ dedi. Ya'ni ümmetine râci' olan عَلَيْهِمْ [onlar üzerine] kelimesindeki هُمْ [onlar] zamîrini, kendi nefsiye izâfe eylediği شَهِيدًا [şehîd] kelimesine takdîm etti. [15/98] زِيرًا أَنْتَ الرَّقِيبُ [Zîrâ Sen onların üzerine Rakîb idin.] kavlinde Hakk'ı ümmetine takdîm etmiş idi. Binâenaleyh bu sûrette emr-i tekaddümde Hak'la müsâvât mürtefi' olmuş olur. Ve عَلَيْهِمْ الرَّقِيبُ [Onlar üzerine Rakîb idin.] kavlinde ümmetine râci' olan هُمْ [onlar] zamîrini, Hakk'a râci' bulunan “Rakîb” isminden sonra zikretti. Zîrâ Rab rütbe-i rubûbiyyet ile tekaddüme müstahaktır.

Ba'dehû Îsâ (a.s.) i'lâm etti ki, “Rakîb” ismi ile müsemmâ olan Hak için, kendine muzâf kıldığı isim dahi sâbittir. Ve o isim dahi عَلَيْهِمْ شَهِيدًا [Onlar üzerine şehîd idim.] kavlindeki “Şehîd” ismidir. Zîrâ “Rakîb” ismi gibi

“Şehîd” ismi dahi esmâ-i ilâhiyyeden bir isimdir. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) bu hakîkati beyân için dahi *كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ* (Mâide, 5/117) [Sen her şeye hakkıyla şâhidsin.] dedi. İmdi umûm için olan “küll” kelimesini ve enker-i nekerât olduğundan dolayı da “şey” lafzını zikretti; ve “Şehîd” ismini de îrâd etti; ve bu kavliyle kendinin “şehîd” olmasıyla Hakk’ın “Şehîd” olması arasındaki farkı gösterdi. Zîrâ kendinin müşâhedesi, ancak kavminin arasında mevcûd oldukça onların üzerinde vâki’ olur. Hâlbuki Hakk’ın müşâhedesi böyle bir mevtına mahsûs değildir. Her şeyin zâhiri ve bâtını üzerine ve her meşhûdun ayn-ı sâbitesi ve isti’dâd-ı zâtîsiyle iktizâ ettiği cem’-i ahvâl ve suveri üzere ezelen ve ebeden ve ilmen ve “ayn”en Şehîd’dir. Ve “şey”in enker-i nekerât olması ne demek olduğu **Fass-ı Lokmânî**’de tafsîl ve îzâh olunacaktır.

İmdi Îsâ (a.s.) *وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ* (Mâide, 5/117) [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.] dediği hinde, Hak Teâlâ’nın kavm-i Îsâ üzerine Şehîd olduğuna tenbîh eyledi. Zîrâ *عَلَى* *وَأَنْتَ عَلَى* [Sen her şeye hakkıyla şâhidsin.] kavliyle her mevtında, her bir meşhûd üzerine olan müşâhedenin Hakk’a âit olduğunu beyân etmiş oldu. Binâenaleyh *كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا* [Onların üzerine şehîd idim.] kavlindeki şehâdet, mâdde-i îseviyyede, ya’ni cism-i îsevîde, zâhir olan Hakk’ın şehâdetidir. Nitekim şeref-vârid olan hadîs-i kudsî ile sâbit oldu ki, Hak abdin lisânı ve sem’i ve basarıdır.

ثم قال: كَلِمَةً عَيْسَوِيَّةً وَمُحَمَّدِيَّةً، أَمَّا كَوْنُهَا عَيْسَوِيَّةً فَإِنَّهَا قَوْلُ عَيْسَى بِإِخْبَارِ اللَّهِ تَعَالَى عَنْهُ فِي كِتَابِهِ، [15/99] وَأَمَّا كَوْنُهَا مُحَمَّدِيَّةً فَلِقَوْلِهَا مِنْ مُحَمَّدٍ ﷺ بِالْمَكَانِ الَّذِي وَقَعَتْ مِنْهُ، فَقَامَ بِهَا لَيْلَةٌ كَامِلَةٌ يُرَدِّدُهَا لَمْ يَعْدِلْ إِلَى غَيْرِهَا حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، **﴿إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾**، و**﴿هُمَّ﴾** ضميرُ الغائبِ كما أنَّ **﴿هُو﴾** ضميرُ الغائبِ، كما قال: **﴿هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾** بضميرِ الغائبِ، فكان الغيبُ سِتْرًا لهم عَمَّا يَرَادُ بِالْمَشْهُودِ الْحَاضِرِ، فقال: **﴿إِنْ تُعَذِّبُهُمْ﴾** بضميرِ الغائبِ، وهو عينُ الحجابِ الَّذِي هُم فِيهِ عَنِ الْحَقِّ، فَذَكَرَهُمُ اللَّهُ قَبْلَ حُضُورِهِمْ حَتَّى إِذَا حَضَرُوا تَكُونُ الْخَوِيرَةُ قَدْ تَحَكَّمَتْ فِي الْعَجِيزِ فَصَيَّرْتَهُ مِثْلَهَا، **﴿فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ﴾**، فَأَفْرَدَ الْخَطَابَ

للتوحيد الذي كانوا عليه، ولا ذلّة أعظم من ذلّة العبيد فيهم، لأنهم لا تصرف لهم في أنفسهم، فهم بحكم ما يريد بهم سيّدهم، ولا شريك له فيهم، فإنه قال: ﴿عِبَادُكَ﴾ فَأَفْرَدَ، والمُرَادُ بالعذابِ إِذْلَالُهُمْ، ولا أدلُّ منهم لكونهم عبادًا، فَذَوَاتُهُمْ تَقْتَضِي أَنَّهُمْ أَذِلَّاءُ، فلا تُذِلُّهُمْ فَإِنَّكَ لا تُذِلُّهُمْ بِأَدْوَنِ مِمَّا هُمْ فِيهِ مِنْ كَوْنِهِمْ عَبِيدًا.

Ondan sonra kelime-i işeviyeyi ve kelime-i muhammediyyeyi dedi. Onun işeviyeye olmasına gelince, zîrâ o, Allah Teâlâ'nın kendi kitâbında ondan ihbârî ile kavli-î İsâ'dır; ve onun muhammediyye olmasına gelince, imdi o, Muhammed (s.a.v.) den vukûundan nâşîdir. Ondan sâdır olduğu mekânda, bütün bir gecede onu tekrâr ettiği hâlde, onunla kâim oldu; ve fecrin tulûuna kadar, onun gayrısına geçmedi. (Mâide, 5/118) *إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* “Eğer Sen onları ta'zîb edersen, onlar Senin kullarıdır; ve eğer onları mağfiret edersen Sen Azîz ve Hakîm'sin.” Ve هو [hüve/o] zamîri gâib olduğu gibi هم [hüm/onlar] de zamîri gâibdir. Nitekim zamîri gâib ile هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Fetih, 48/25) [inkâr ve setreden onlar] dedi. İmdi gayb, meşhûd-i hâzır ile murâd olunan şeyden onlar için setroidi. İmdi zamîri-gâib ile *إِنْ تُعَذِّبُهُمْ* [Eğer Sen onları ta'zîb edersen] dedi. Hâlbuki o, onların Hak'tan onda oldukları hicâbın “ayn”ıdır. İmdi Allah Teâlâ onları, onların huzûrlarından evvel zikretti, tâ ki hâzır oluncaya kadar, hamîre acinde tahakküm etmiş olur. Böyle olunca onu kendi misli eyledi. “Zîrâ onlar Senin kullarıdır.” İmdi onun üzerine oldukları tevhîdden dolayı hitâbı ifrâd eyledi. Hâlbuki onlarda abdiyet zilletinden⁴⁵³ a'zam [15/100] zillet yoktur. Zîrâ onlar için nefislerinde tasarruf yoktur. Binâenaleyh onlar, seyyidlerinin onlardan dilediği şeyin hükmü üzeredir. Hâlbuki onun için, onlarda şerîk yoktur. Zîrâ “Senin ibâdın” dedi. Böyle olunca ifrâd eyledi. Ve “azâb” ile murâd, onların izlâlidir; hâlbuki ibâd olduklarından dolayı, onlardan daha zelîl yoktur. İmdi onların zevâtı, onların ezillâ' olmalarını iktizâ eder. Binâenaleyh Sen onları izlâl etmezsin. Zîrâ Sen onları, abîd olduklarından nâşî, içinde buldukları zilletten daha aşağısı ile izlâl etmezsin.

453 Ahmed Avni Bey nüshası: “Onlardaki zilletten”. Âdil Bey nüshası: “Onlarda abdiyet zilletinden” (s. 104).

Ba'dehû İsâ (a.s.) hem kelime-i İseviye ve hem de kelime-i Muhammediye olan şu *إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عَبْدُكَ وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* (Mâide, 5/118) “Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Senin kullarıdır; ve eğer mağfîret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Aziz'sin” kavlini dedi. Bu kelâmın İsevî olmasına gelince: Çünkü bu kavil, Allah Teâlâ'nın kendi kitâbı olan Kur'ân-ı Azîmü's-şânda, Cenâb-ı İsâ'dan sudûrunu bize haber verdiği için, kavil-i İsâ'dır. Ve Muhammedî olmasına gelince: O da, bu kelâmın Muhammed (s.a.v.)den vukû' bulduğu içindir. Zirâ bu kelâmın fem-i saâdetlerinden sâdır olduğu mekânda, bütün bir gecede bu kelâmı tekrâr buyurdıkları hâlde, o kelâm ile kâim oldu ve tulû'-ı fecre kadar bu kelâmdan başka bir şey söylemediler.⁴⁵⁴ Bu hâl, Hacc-ı Vedâda vâki' olmuş idi. İşte bu kelâm, Cenâb-ı İsâ'dan ümmeti hakkında sudûr ettiği ve (S.a.v.) Efendimiz'den leyle-i kâmilede tekrâr sûretiyle sâdır olduğu için, hem İsevî ve hem de Muhammedîdir. Ve bu kelâmdaki *إِنْ تُعَذِّبُهُمْ، فَإِنَّهُمْ، لَهُمْ* [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen... muhakkak ki onlar... onları] kelimelerinde olan *هُمْ* [hüm/onlar]ler zamîr-i gâibdir; “hâ”nın nihâyetine lâhik olan “mîm” alâmet-i cem'dir. Nasıl ki *هو* [hüve/o] dahi zamîr-i gâibdir, velâkin vâhid içindir.

Nitekim kelâm-ı ilâhîde bunun nazîri Hak Teâlâ'nın zamîr-i gâib-i cem' ile *هُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا* (Fetih, 48/25) [inkâr ve setreden onlar] buyurmasıdır. Zirâ küffâr, kendi vücûd-ı izâfîlerinin [15/101] müşâhededinde müstağ-rak olduklarından Allâh'ı gâib zan ve tahayyül ederler. Bu müşâhedele-riyle ve bu zan ve tahayyülleriyle huzûr-ı Hak'tan tagayyüb edip cem'-i mezâhirde zâhir olan Hakk'ı setrederler. İşte Hak Teâlâ dahi *هُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا* kavlinde onların zannı üzere zâhir olarak “İnkâr ve setreden onlar” dedi; ve cem'-i gâibden kinâye olan *هُمْ* [onlar] zamîrini getirdi. İmdi onların cehilleri sâikasıyla Hak hakkında tevehhüm ettikleri gayb, suver-i âlemden ibâret olan meşhûd-i hâzır ile inde'l-ârifin murâd olunan şeyden, ya'ni vü-

454 Bir gece Resûlullah (s.a.v.) sabaha kadar bu âyeti okudu, öyle ki rükû ve secdeyi de bu âyetle yaptı. “Niçin sabaha kadar bu âyeti okudunuz?” diye kendisine sorulunca “Rabbimden, ümmetim için şefâat istedim ve bana şefâati verdi. Allah'a şirk koşmadıktan sonra kişiye –Allah'ın izniyle– şefâat erişecektir *إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي الشَّفَاعَةَ لِرَبِّي* [İnbi sâltü rbbî şefâate'l-şefâate]” buyurdular. Rivâyetin farklı şekilleri ve kaynakları için bk. Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, III, s. 240-241.

cûd-ı Hak'tan, onlar için setroldu. Zîrâ Hak, mezâhir ile zâhir ve cemî'-i mezâhirde hâzırdır. Ve Hakk'ı mâddeden mücerred olarak görmek mümkün değildir. Nitekim tafsîli **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir. Hâl böyle iken Hakk'ı gayba tahsîs edip, O'nu gâibde aramak cehl-i azîmdir. Ve bu hakikat yukarıda ve **شَيْءٍ شَهِيدٍ وَأَنْتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ** (Mâide, 5/117) [Sen her şeye hakkıyla şahidsin.] kavlinin tefsîr ve îzâhında beyân olundu.

İşte bu nükteye mebnî Îsâ (a.s.) zamîr-i gâib ile **إِنْ تُعَذِّبُهُمْ** [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen] dedi. Hâlbuki **هُمْ** [onlar] zamîr-i gâibinin delâlet ettiği gayb, öyle bir hicâbın ve perdenin “ayn”ı oldu ki, bu zamîrden kinâye olan kavm, o hicâb içinde Hak'tan muhtecib oldular; ve bu hicâb, sûret ve taayyün-i Îsâ'nın hicâbıdır. Zîrâ onlar sûret-i mukayyede-i işeviyiye ile Hakk-ı mutlaktan muhtecib oldular; ve Hakk-ı mutlakın cemî'-i mezâhirde zâhir ve hâzır olduğunu müşâhede edemediler. İmdi Allah Teâlâ onları, Hak'tan hâl-i gaybetlerinde ve O'nun müşâhedesinden hâl-i hicâblarında, lisân-ı Îsâ ile **إِنْ تُعَذِّبُهُمْ** [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen] kavlinde veyâhud Kur'ân-ı Kerîm'de **هُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا** (Fetih, 48/25) [inkâr ve setreden onlar] kavlinde mevt ile hicâbın ref'i sûretiyle, Hak'la hâsıl olacak olan huzûrdan evvel zikretti. Ve gaybette Hakk'ın onları zikretmesi, onlar için maya oldu; tâ ki bu maya sâyesinde, onlar mevt ile veyâ yevm-i kıyâmette ba's ile hicâbın mürtefi' olması hâlinde, huzûr-ı Hak'ta kâim oldukları vakit, onların vücûdât-ı izâfiyeleri acîni, ya'ni hamuru, mayanın misli ola; ve bu maya, onların vücûdât-ı izâfiyelerinde tahakküm ede. Zîrâ Allâh'ın zikri ekberdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: **وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ** (Ankebût, 29/45) [Allâh'ın zikri ekberdir.] [15/102] Ve Hakk'ın onları gaybette zikri, onları kendi hakikatlerine ircâ' olup, hakâyık ve isti'dâdât-ı zâtiyye ise, maya mesâbesindedir; ve ashâb-ı evhâmın vücûdât-ı izâfiyyesi ise mayasız hamur mesâbesindedir. Binâenaleyh Hakk'ın onları zikri mayasız hamura maya katmak demek olduğundan, onlar mevt ile ve kıyâmette ba's ile kendi vücûdât-ı izâfiyelerinin mevhum olduğuna muttali' olacaklarına ve bu zamandaki mevtinin icâbına göre, kendilerine verilmiş olan vücûdda Hakk'ın zuhûrunu bilâ-hicâb müşâhede edeceklerine mebnî, vücûdât-ı izâfiyelerinin hamuru mayaya münkalib olarak bu hamur, mayanın misli olur. Binâe-

naleyh maya, hamurda tahakküm ederek hamuru kendi misli etti.

Ba'dehû Cenâb-ı Îsâ **فَأَنَّهُمْ عِبَادُكَ** "Zîrâ onlar Senin kullarıdır" dedi. Binâenaleyh kâf-ı hitâb [ya'ni Senin] ile ifrâd ve tahsîs etti. Ve onlar her ne şeye ibâdet ederlerse etsinler, ancak Senin kullarıdır; ve onlar için Senin kulluğundan çıkmak ihtimâli yoktur. Zîrâ cemî'-i mezâhirde zâhir olan Sensin; ve Cenâb-ı Îsâ Senin mezâhirinden bir mazhardır. Eğer onlar, benim mazhar-ı îseviyyetimde Sen'i hasr ile ibâdet ederler ise, bu ibâdetleri yine Sana râci' olur. Zîrâ cemî'-i esmâyı câmi' olan ayn-ı vâhidesin. Vâkıâ cehilleri sebebiyle onların buna vukûf ve şuûrları yoktur. Velâkin onlar bu tevhit-i ıztırârî üzerinedir. Onların bu cehilleri Senden istiğnâlarını îcâb etmez. Onlar mâdemki Senin kullarıdır, onlardaki zilletten daha büyük zillet olamaz. Zîrâ onların Kayyûm-i vücûdu, Senin vücûd-ı mutlakın olduğu cihetle, aslâ onların kendi nefislerinde ve vücûdlarında tasarrufu yoktur. Binâenaleyh efendileri, onlardan ne isterse, onlar o şeyin ve o irâdenin hükmüne tâbi'dirler; ve efendilerinin onların üzerinde vâki' olan tasarrufunda, aslâ bir şerik ve ortak yoktur. Binâenaleyh onlar benim mazhar-ı îseviyyetimde, Sen'i hasretmek sûretiyle beni ilâh ittihâz edip ibâdet etmişler ise, [15/103] bu hâl, onların hakikatleri ve ayn-ı sâbiteleri iktizâsındandır. Zîrâ onlar ilm-i ilâhinde bu sûretle ma'lûm-i ilâhiyyen oldu; ve senin ilmin ma'lûma ve irâden dahi ilme tâbi'dir. İmdi onların hakâyıki bu vech ile ma'lûm-i ilâhiyyen olmakla, mertebe-i şehâdetde dahi bu sûretle zâhir olmalarını irâde buyurdun. Ve onlar, Senin kulların oldukları ve Sen dahi onların Seyyid'i olduğun için, senin irâde-i ilâhiyyene muhâlefet edebilirler mi idi? Binâenaleyh onlar isti'dâdât-ı zâtiyyelerine müstenid olan irâde-ye tâbi' oldular. İşte bu nükteye [mebnî] Cenâb-ı Îsâ "Senin ibâdın" dedi. Ve **عِبَادُكَ** kelimesindeki kâf-ı hitâb ile [ya'ni Senin] ifrâd ve tahsîs eyledi.

Îsâ (a.s.)ın **إِنْ تُعَذِّبُهُمْ** [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen] kavlindeki "azâb" dan murâd dahi, kavminin izlâlidir. Zîrâ hâl-i azâb içinde bulunanda aslâ "izzet" mutasavver değildir, o kimse zelîldir; ve bir azîz ve kâhirin dest-i kudretinde zebûndur. Hâlbuki kavm-i Îsâ ibâd oldukları cihetle onlardan daha zelîl yoktur. Çünkü abdiyetleri hasebiyle hiçbirisinin kendi nefsinde tasarrufa kudreti yoktur. Onlarda mutasarrıf olan Hak'tır. Ve nefsü'l-emrde onlar dünyâda Senin irâden ile onlara gelen âlâm ve belâyâ ile

muazzeb oldukları cihetle zillet içindedirler. Ve kezâ onların a'yân-ı sâbite-leri, bu mertebe-i şehâdetde azâb-ı cehl içinde zelîl olmalarını iktizâ eder. Böyle olunca onlar iki kat azâb içindedir. Birisi abd oldukları cihetle Senin dest-i kudretinde zebûn olmaları ve diğeri müstağrak-ı cehâlet olarak Hak'ı gâibde aramalarıdır. Binâenaleyh Sen onları, içinde buldukları bu azâbdan daha aşağı azâb ile zelîl etmezsin. Zirâ dünyâda dest-i kahrında zebûn oldukları gibi, âhirette de bu hâl içindedirler. Bundan daha aşağı ne azâb olur? [15/104]

﴿وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ﴾ أَي تَسْتُرُهُمْ عَنْ إِقْبَاعِ الْعَذَابِ الَّذِي يَسْتَحِقُّوهُ بِمُخَالَفَتِهِمْ أَي تَجْعَلْ لَهُمْ غَفْرًا يَسْتُرُهُمْ عَنْ ذَلِكَ وَيَمْنَعُهُمْ مِنْهُ، ﴿فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ﴾ أَي الْمَنِيْعُ الْجَمِي، وَهَذَا الْأَسْمُ إِذَا أُعْطَاهُ الْحَقُّ لِمَنْ أُعْطَاهُ مِنْ عِبَادِهِ يُسَمَّى الْحَقُّ بِالْمُعِزِّ وَالْمُعْطَى لَهُ هَذَا الْأَسْمُ بِالْعَزِيزِ، فَيَكُونُ مَنِيْعَ الْجَمِي عَمَّا يُرِيدُ بِهِ الْمُتَّقِمُ وَالْمُعَدِّبُ مِنَ الْإِنْتِقَامِ وَالْعَذَابِ، وَجَاءَ بِالْفَصْلِ وَالْعِمَادِ أَيْضًا تَأْكِيدًا لِلْبَيَانِ، وَلِتَكُونَ الْآيَةُ عَلَى مَسَاقٍ وَاحِدٍ فِي قَوْلِهِ: ﴿إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ﴾ وَقَوْلِهِ: ﴿كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾، فَجَاءَ أَيْضًا: ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾.

﴿وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ﴾ (Mâide, 5/118) "Ve eğer Sen onlar için gafr edersen", ya'ni muhâlefetleri sebebiyle onların müstahak oldukları azâbın îkâından Sen onları setredersen, ya'ni Sen onlar için örtecek bir şey kılarırsan, ki onları bundan setreyleye ve onları onda men'eyleye. ﴿فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ﴾ "İmdi Sen muhakkak Azîz'sin", ya'ni menû'l-himâsın. Ve Hak Teâlâ bu ismi kullarından verdiği kimseye verdiği vakit, Hak Muizz ile ve kendisine bu isim verilen, Azîz ile mütesemmî olur. İmdi Müntakim ve Muazzib'in, intikâm ile azâbdan murâd ettiği şeyden menû'l-himâ olur. Ve yine te'kîden-li'l-beyân fasl ve imâd ile getirdi. Ve âyet إِنَّكَ عَلَامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) [Muhakkak, mübâlağa ile guyûbu bilen Sen'sin.] kavlindeki ve كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ (Mâide, 5/117) [Sen onların üzerine Rakîb idin.] kavlindeki mesâk-ı vâhid üzere vâki' olmak için, yine evvelki gibi الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz'sin.] geldi.

Ya'ni Îsâ (a.s.) ba'dehû وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ [Eğer Sen onlar için gafr edersen] dedi

ki: Senin emrine muhâlefetleri ve tâatına adem-i imtisâlleri sebebiyle müstahak oldukları azâbın onların üzerine îkâından Sen onları setredersen, demek olur. “Gafr”ın ma’nâsı setr ve örtüdür. Nitekim başı muhâfaza etmek için esnâ-yı harbde başı setreden [15/105] zırhın adına “miğfer” derler. Şu hâlde تَغْفِرُ لَهُمْ [Sen onlar için gafr edersen] demek, Sen onlar için bir setr ve örtü yaparsın ki, bu örtü onları, îkâ’-ı azâbdan setreder; ve onları bu azâbın îkâından hıfz ve himâye ve vikâye ve hırâset eyler.

فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ “Sen muhakkak Azîz’sin” ya’ni menîu’l-himâsın. “Menî”, mâni’ ma’nâsına ve “himâ” dahi “himâye olunan şey” ma’nâsına gelir. “Menîu’l-himâ”, “himâyesi tahtında bulunan şeye gayrın tasallutunu men’eden” ma’nâsına olur. Binâenaleyh أَنْتَ الْعَزِيزُ [Sen Azîz’sin.] demek, Senin himâye ettiğin şey üzerine vâki’ olacak tasallut ve tecâvüzü, ahadiyyet-i zâtîyyene mahsûs olan izzet ile mâni’sin demek olur. Ve bu ism-i Azîz’i Hak Teâlâ kullarından birisine verdiği ve ona bu isim ile tecellî eylediği vakit, bu abdini “azîz” ettiği için, Hak Teâlâ Muizz ismi ile mütesemmî olur; ve kendisine bu ism-i şerîf verilmiş olan abd dahi, ind-i Hak’ta “azîz” olduğu için, “Azîz” ismi ile mütesemmî olur; ve ism-i Azîz ile mütesemmî olan abd ise mahmiyy-i Hak olur; ve onun hıfz ve vikâyesi tahtında bulunur. İmdi Müntakim ve Muazzib isimlerinin, intikâm ve azâb cinsinden murâd ettiği şeyler her ne ise, ism-i Azîz ile mütesemmî olan abd Hakk’ın himâye-gerdesi olup, Hak bu isimlerin o abd üzerine tasallutunu men’eder. Zîrâ Hak sıfat-ı gafûriyyet ile bir abdini setrettiği vakit, Gafûr isminin mukâbili bulunan esmânın tasallutunu men’eyler.

Ve Îsâ (a.s.) kezâlik beyânı te’kîd için, ulemâ-i nahviyyeden Kûfiyyûn indinde “fasl” ve Basriyyûn indinde “imâd” ile أَنْتَ [Sen] kavlini getirmek sûretiyle إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz’sin.] dedi. Ve bu sûretle Hak Teâlâ hazretlerinin istifhâmına karşı verdiği cevâbları mübeyyin olan âyet عَالَمُ الْغُيُوبِ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) [Muhakkak, mübâlağa ile guyûbu bilen Sen’sin.] ve كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ (Mâide, 5/117) [Sen onların üzerine Rakîb idin.] kavillerindeki [15/106] üslûb ve namta muvâfık düşüp mesâk-ı vâhid üzere vâki’ oldu. Ve Îsâ (a.s.) bu kavillerdeki siyâk ve üslûb üzere إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz’sin.] dedi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmedeki ba'zı esrâr-ı işeviyeyi beyân-
dan sonra ona müteallik olan esrâr-ı muhammediyyenin ba'zısının dahi
beyânına şürû' edip buyururlar ki:

فَكَانَ سُؤَالَ مِنَ النَّبِيِّ وَالْحَاحَا مِنْهُ عَلَى رَبِّهِ فِي الْمَسْأَلَةِ لَيْلَةً كَامِلَةً إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ
يُرَدُّهَا طَلَبًا لِلْإِجَابَةِ، فَلَوْ سَمِعَ الْإِجَابَةَ فِي أَوَّلِ سُؤَالٍ مَا كَرَّرَ، فَكَانَ الْحَقُّ يَعْرِضُ
عَلَيْهِ فُصُولَ مَا اسْتَوْجَبُوا بِهِ الْعَذَابَ عَرَضًا مُفَصَّلًا، فيقول له في كلِّ عَرَضٍ وَعَيْنٍ
﴿إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾، فلو رَأَى
في ذلك العَرَضِ مَا يُوجِبُ تَقْدِيمَ الْحَقِّ وَإِثَارَ جَنَابِهِ لَدَعَا عَلَيْهِمْ لَا لَهُمْ، فَمَا
عَرَضَ عَلَيْهِ إِلَّا مَا اسْتَحَقُّوا بِهِ مَا تُعْطِيهِ هَذِهِ الْآيَةُ مِنَ التَّسْلِيمِ لِلَّهِ وَالتَّفْوِيزِ
لِعَفْوِهِ .

İmdi Nebî'den suâl ve tulû-i fecre varıncaya kadar, leyle-i kâmilede,
mes'elede Rabb'ine ilhâh idi, ki icâbeti talebden dolayı tekrâr eder-
di. İmdi eğer suâlin evvelinde icâbeti işite idi, tekrâr etmezdi. İmdi
Hak Teâlâ, onun sebebiyle azâba müstevcib oldukları şeyin fusû-
lünü, arz-ı mufassal ile, ona arzeder idi. Binâenaleyh her bir arzda
ve “ayn”da ona الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ أَنْتَ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
(Mâide, 5/118) [Eğer sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Se-
nin kullarıdır; ve eğer mağfiret edecek olur isen, Sen Hakîm olan
Azîz'sin.] der idi. İmdi bu arzda, eğer Hakk'ın takdîmini ve onun îsâr-ı
cenâbını mûcib olan şeyi göre idi, onlar için değil, onlar üzerine duâ
eder idi. Böyle olunca ona ancak şu şeyi arzetti ki, onun sebebiyle,
Allah Teâlâ'ya teslîmden ve onun afvına tefvîzden bu âyetin i'tâ ettiği
şeye müstahak oldular. [15/107]

Ya'ni ﴿إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (Mâide, 5/118)
[Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Senin kullarıdır; ve eğer
mağfiret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Azîz'sin.] kelâmı, Hâtem-i en-
biyâ (s.a.v.) Efendimiz'den suâl ve tulû-i fecre kadar, bütün bir gecede suâl-
de Rabb'ine ilhâh olarak vâki' olmuş idi ki, Hak'tan bu suâle icâbeti taleb
buyurduğu için, bu âyet-i kerîmeyi tekrâr ederdi. Eğer suâlin ibtidâsında,
Hak'tan icâbet vâki' olduğunu işite idi, bu âyet-i kerîmeyi böyle bu kadar
tekrâr etmez idi.

İmdi Hak Teâlâ (S.a.v.) Efendimiz'e, ümmeti için azâbı mûcib olacak günâhların envâını, tafsîlâtıyla göstermek sûretiyle, ya'ni ümmetinden her bir ferdi ve o ferdin günâhlarını, birer birer göstererek arzeder idi. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz, her bir gösterişte ve her bir ferdi ve günâhlarını müşâhede ettiği hinde, Hak Teâlâ'ya *فَإِنَّكَ تَغْفِرُ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* (Mâide, 5/118) [Eğer Sen onları ta'zib edecek olur isen, onlar Senin kullarıdır; ve eğer mağfîret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Azîz'sin.] der idi. İmdi (S.a.v.) Efendimiz Hakk'ın bu gösterişinde, Hak hakkında mûcib-i takdîm olan şeyi ve onun îsâr-ı cenâbını îcâb eden şeyi göre idi, ümmetinin lehine değil, bilakis aleyhine duâ eder idi. Ya'ni Hak Teâlâ risâlet-penâh Efendimiz'e ümmetinin a'yânını ve onların günâhlarını keşfettiği vakit, bu arzettiği efrâd hakkında gösterdiği günâhları sebebiyle, kahr ile muâmeleyi irâde eylediğini ve kezâ Müntakim ismiyle onlara tecellî etmek murâdında bulunduğunu irâe ede idi, (S.a.v.) Efendimiz, Hakk'ın murâdını takdîm ve Hak tarafını tercih edip, afv ve mağfîret talebiyle ümmetinin lehine duâ etmez, belki kahr ve intikâm ile onların aleyhine duâ ederdi. Zîrâ kahr ve intikâm irâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın îsâr ve tercihinin mûcib olan şeydir. Çünkü kahr ve intikâm cihetinde abdin aslâ hazzı yoktur; ve bu tecellî onun hakkında nâ-mülâyimdir; ve afv ve mağfîret envâ'-ı lutuftan olduğundan, bunlarla olan tecellîde abdin haz ve zevki vardır. Ve irâde-i kahr ve intikâm ise zevk-i Hak'tır, onda abdin müşâreketi yoktur. Vâkiâ kahr ve intikâmın zımnında dahi lutuf var ise de bu hafidir. Nitekim [15/108] pederi, evlâdının kabâhatine gazab edip, darbetmek sûretiyle, ona kahr ile mütecellî olur. Bu tecellîde yalnız pederin zevki vardır ki, çocuğunu dövünce onun gazabı kesb-i sükûnet eder. Hâlbuki bu dayak çocuk için bittabi' zevk-âver bir şey değildir. Fakat onun zımnında çocuğun te'dîbi fâidesi mündemic olduğundan, bu tecellîde lutf-i hafî vardır.

Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri bu arzda, (S.a.v.) Efendimiz'e, ancak şu şeyi arzetti ki, o gösterdiği şey sebebiyle, onun ümmeti, Allah Teâlâ'ya teslîmden ve onun afvına tefvîzden bu âyetin i'tâ ettiği şeye müstahak oldular. Ya'ni bu âyet-i kerîmede azâb ile afvın Hakk'a müfeyvez olduğu beyân buyurulmakta olduğundan ve Hak Teâlâ'nın hîn-i arzında Efendimiz'e ümmetinin ayrı ayrı efrâdı ve yalnız günâhları gösterildiğinden ve günâh

ise mağfireti iktizâ eylediğinden, bu âyetin verdiği şey, ahvâl-i ümmetin Hakk'a teslîmi ve Hakk'ın afvına tefvîzi olur; ve ümmetin müstahak olduğu şey de bunlardan ibâret bulunur. Beyit:

*Âyine-i mağfiret sûret-i isyânadır
Halk günâh etmese halkeder âhar ilâh⁴⁵⁵*

وقد وَرَدَ أَنَّ الْحَقَّ إِذَا أَحَبَّ صَوَّتَ عَبْدِهِ فِي دَعَائِهِ إِيَّاهُ أَخْرَجَ الْجَابَةَ عَنْهُ
حَتَّى يَتَكَرَّرَ ذَلِكَ مِنْهُ حُبًّا فِيهِ لَا إِعْرَاضًا عَنْهُ، وَلِذَلِكَ جَاءَ بِالاسْمِ الْحَكِيمِ،
وَالْحَكِيمُ هُوَ الَّذِي يَضَعُ الْأَشْيَاءَ فِي مَوَاضِعِهَا وَلَا يَعْدِلُ بِهَا عَمَّا تَقْتَضِيهِ
وَتَطْلُبُهُ حَقَائِقُهَا بِصِفَاتِهَا، فَالْحَكِيمُ هُوَ الْعَلِيمُ بِالترْتِيبِ .

Ve vârid oldu ki muhakkak Hak, duâsında abdinin savtına muhabbet ettikde, ondan i'râzan değil, onun hakkında hubben icâbeti te'hîr eder; tâ ki bu, ondan tekerrür eyleye! Ve işte bunun için, ism-i Hakîm'i getirdi; ve Hakîm, eşyâyı kendi mevzi'lerine vaz'eden kimse-dir; ve sıfâtıyla hakâyıkının iktizâ ettiği ve taleb eylediği şeyden onlar ile udûl etmez. İmdi Hakîm, tertîbi Alîm'dir.

Ya'ni hadîs-i şerîfte vârid oldu ki: Hak Teâlâ hazretleri bir kulunun duâsında savtına muhabbet ettikde, o kuldun i'râz ettiği için değil, belki onu sevdiği için, talebenin is'âfını te'hîr eder; [15/109] ve bu te'hîri, o abd talebinde ilhâh ve ısrâr etsin ve duâsını tekrâr eylesin diye yapar. Ma'lûmdur ki, abdin talebi ve duâsı ya kalben veyâ lisânen olur. Zîrâ lisânın kelâmı olduğu gibi kalbin dahi kelâmı vardır. Allah Teâlâ hazretleri ise, cehren ve sırren olan münâcâtı işitir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur. وَإِنْ تَجَهَّرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى (Tâhâ, 20/7) [Ve sen sözü izhâr etsen de etmesen de müsâvidir. Çünkü O, şübhe yok ki sırrı da, ahfâyı da bilir.] Binâenaleyh abdin savtına taalluk eden muhabbet-i ilâhiye her ikisine de şâmil olur.

Ve Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (r.a.) *Fihî Mâ Fih* nâmındaki eser-i âlilerinde bu ma'nâyı şöylece beyân buyururlar:

می آورند که حق تعالی می فرماید که ای بنده من حاجت ترا درحالت دعا و ناله
زود برآوردی اما آواز و ناله تو مرا خوش می آید در اجابت جهت آن تأخیر می افتد تا

⁴⁵⁵ *Mevlevî Nazîf Dede Divânçe ve Risâlesi*, s. 72-73.

Besiyar benalî ke Âvaz ve Nâle tu mera خوش می آید مثلاً دو گدا بر در شخصی آمدند یکی مطلوب و محبوب و آن دیگر عظیم مبعوضست خداوند خانه گوید بغلام که زود و بی تأخیر بآن مبعوض ناپاره بده تا از در ما زود آواره شود و آن دیگر را که محبوبست وعده دهد که هنوز نان نپخته است صبر کن تا نان برسد و بپزد.

Ya'ni "Rivâyet olundu ki: Hak Teâlâ hazretleri buyurur: Ey kulum, duâ ve münâcât hâlinde, senin hâcetini sür'atle kazâ ederdim; fakat senin savtın ve münâcâtın bana hoş gelir. Onun için icâbette te'hîr vâki' olur; tâ ki bana hoş gelen sadânî ve münâcâtını tekrîr ve teksîr eylesin! Meselâ iki dilenci bir şahsın kapısına geldiler. Birisi matlûb ve mahbûbdur; ve diğeri ise azîm mebgûzdur. Hâne sâhibi kölesine der ki: "O mebgûz olan dilencinin kapıdan serîan mündefi' olması için, çabuk ve bilâ-tehîr bir parça ekmek ver!" Hâlbuki o mahbûb olan dilenciye: "Henüz ekmek pişmemiştir; sabret, ekmek pişsin de versinler!" diye savsaklar.⁴⁵⁶ Ve bu ma'nâyı *Mesnevî-i Şerîflerinde* de aynen böyle beyân buyururlar: *Mesnevî:*

پیش شاهدباز چون آید دو تن	آن یکی کمپیر و دیگر خوش ذقن
هر دو نان خواهند او زوتر فطیر	آرد و کمپیر را گوید که گیر
و آن دیگر را که خوشستش قد و خد	کی دهد نان بل بتأخیر افکند
گویدش بنشین زمانی بی گزند	که بخانه نان تازه می پزند [15/110]
چون رسد آن نان گرمش بعد کد	گویدش بنشین که حلوا می رسد

Tercüme: "Bir mahbûb-dostun huzûruna biri ihtiyâr, diğeri tâze ve hoş-zekan iki kimse geldikde ekmek taleb etseler, o şâhid-bâz derhâl ekmeği getirip o ihtiyara, "Al!" der. Ve ona boyu ve çehresi hoş gelen diğesine, ekmek verir mi, belki te'hîr eder. Ona der ki, biraz rahatça otur; zîrâ evde tâze ekmek pişiriyorlar. Vaktâki ona sıcak ekmeği verir, ba'dehû ona otur ki, tatlı geliyor, der."⁴⁵⁷

İşte Hak Teâlâ hazretlerinin sevdiği kullarıyla muâmelesi böyle olduğundan, Habîb-i Kibriyâ'sı hakkında dahi aynı muâmelede bulundu. Ve (S.a.v.) Efendimiz duâsında bu sebeble ilhâh edip bu âyet-i kerîmeyi bütün bir gece tekrâr eyledi. Ve duâda te'hîr-i icâbet, hikmet-i ilâhiyyeye müs-

456 Krş. *Fibi Mâ Fih*, s. 37.

457 Krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 110-111 (beyit: 4249-4253).

tenid bulunduğu için, İsa (a.s.), إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz'sin.] kavlinde “Azîz”den sonra “Hakîm” ismini getirdi. Ve “Hakîm” eşyâyı kendi mevzi'lerine vaz'eden kimseye derler; “zâlim”in zıddıdır. Zîrâ “zulm” lugatta bir şeyi mevziinin gayrına vaz'etmek ma'nâsına gelir. Bu ise cehil iktizâsıdır. Hak Teâlâ ise cehilden münezzehtir. Her şeyi yerli yerine vaz'eder; ve her şeyin hakîkati ve sıfâtı neyi iktizâ ediyor- sa, ihâta-i ilmiyesiyle, onu vaz'eder; ve onu tecâvüz etmez. Binâenaleyh “Hakîm”, tertibi pek ziyâde bilen zâttır. Ve duânın te'hîr-i icâbeti hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etmiştir.

فَكَانَ لِلَّهِ بِتَرْدَادِهِ هَذِهِ الْآيَةِ عَلَى عِلْمٍ عَظِيمٍ مِنَ اللَّهِ، فَمَنْ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ
وغيرها فهكذا يتلوا، وإلا فالسُّكُوتُ أَوْلَى بِهِ، وَإِذَا وَقَعَ اللَّهُ عَبْدًا إِلَى نُطْقٍ
[15/111] بِأَمْرِ مَا فَمَا وَقَفَهُ إِلَيْهِ إِلَّا وَقَدْ أَرَادَ إِجَابَتَهُ فِيهِ وَقَضَاءَ حَاجَتِهِ، فَلَا
يَسْتَبْطِئُ أَحَدٌ مَا يَتَضَمَّنُهُ مَا وَقَفَ لَهُ، وَيُتَابِرُ مُتَابِرَةً رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى هَذِهِ
الآيَةِ فِي جَمِيعِ أَحْوَالِهِ حَتَّى يَسْمَعَ بِأُذُنِهِ أَوْ يَسْمَعَهُ كَيْفَ شِئْتَ أَوْ كَيْفَ
أَسْمَعَكَ اللَّهُ الْجَابَةَ فَإِنْ جَاكَ بِسُؤَالِ اللِّسَانِ أَسْمَعَكَ بِأُذُنِكَ، وَإِنْ جَاكَ
بِالْمَعْنَى أَسْمَعَكَ بِسَمْعِكَ.

İmdi Resûl (a.s.), bu âyetin tekrârında, Allah'dan ilm-i azîm üzerine idi. Binâenaleyh kim ki bu âyeti ve onun gayrısını tilâvet ederse, böyle tilâvet etsin; ve illâ ona sükût evlâdır. İmdi Allah Teâlâ bir abde herhangi bir emr ile nutketmeğe tevfiik verdikde, onu ona muvaffak etmedi, illâ ki onun hakkında, onun icâbetini ve kazâ-i hâcetini irâde ettiği hâlde tevfiik verdi. Böyle olunca hiçbir kimse, kendisine tevfiik verilen şeyin mutazammın olduğu şeyi istibtâ' etmesin. Ve Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet üzere muvâzabatı vech ile cem'i-i ahvâlinde muvâzabat etsin; tâ ki icâbeti kulağı ile yâhud sem'i ile işite, nasıl isterse; yâhud Allah Teâlâ nasıl işittirirse, eğer suâl-i lisân ile mücâzât ederse, sana kulağın ile işittirir; ve eğer ma'nâ ile mücâzât ederse, sem'in ile işittirir.

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet-i kerîmeyi tekrârı, ilhâh ve ısrâr üzerine vâki' olduğunu ve bu da suâlin ibtidâsında icâbeti işitmemesinden nâşî bulunduğunu ve diğer taraftan ümmetinin a'yânı ve günâhları birer

birer Cenâb-ı Hak tarafından kendisine arzedilmesi üzerine, onlar için mağfîret talebi maksad-ı âlîsine [15/112] müstenid bulunduğunu Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz bâlâda beyân buyurmuş idi. Bu beyândan anlaşılır ki, (S.a.v.) Efendimiz bu âyet-i kerîmeyi tekrâr ettikçe, kendilerine ulûm-i ilâhiyye ve maânî-i gaybiyye cilveger olduğundan, bu tekrârda Allah Teâlâ cânibinden ilm-i azîm üzerine idi. Fakat taleb-i mağfîreti mutazammın olan her bir tekrâra karşı Hakk'ın icâbetini işitmemiş idi. Ancak her bir tekrâr bir ilmin husûlüne sebep olur idi. Şu hâlde Hak tarafından icâbetin te'hîri hikmete müstenid idi. Şu hâlde bu âyet-i kerîmenin tâ be-sabâh (S.a.v.) Efendimiz tarafından tekrâr-be-tekrâr tilâvet buyurulması, ilm-i risâlet-penâhînin tezâyüdüne sebep oldu. Binâenaleyh kim ki bu âyet-i kerîmeyi veyâhud âyât-ı kur'âniyyeden diğer birisini tilâvet edecek olursa, risâlet-penâh Efendimiz'in tilâvet buyurdıkları gibi tilâvet etsin. Zirâ âyet-i kerîmenin maânî-i münîfesi tedebbür ve tefekkür ile tilâvet olunursa, kâriin kalbine cânib-i Hak'tan maânî-i gaybiyye tulû' eder; ve bu sûretle bilmediği esrâr-ı kur'âniyyeye muttali' olur. Fakat lisânen Kur'ân okuyup da, fikren âfâk ile meşgûl olursa, fikrini cem' ve kalbini Hak cânibine imâle edinceye kadar, o kimseye sükût etmek evlâ olur. Kâri'-i Kur'ân, kelâm-ı Hakk'ın tercümânıdır; ve tercüman bir kelâmı naklederken, elbette onun ma'nâsını tefekkür ve teemmül eder. Eğer fikri başka şeylerle meşgûl olursa tercümanlık edemez. Çünkü, ne söylediğini bilmez. İmdi kelâm-ı mahlûku naklederken tedebbür ve tefekkür lâzım olunca, kelâm-ı Hakk'ı naklederken ne derece i'tinâ lâzım geleceği cüz'î bir mülâhaza ile nümâyân olur. [15/113]

İşte bu hakîkati beyânen Hz. Mevlânâ (r.a.) *Fîhi Mâ Fîh*'de buyururlar ki:

آورده اند که در زمانِ رسول ﷺ از صحابه هرکه یک سوره یا نیم سوره یاد گرفتند او را عظیم خواندند و با انگشت نمودندی که سوره یاد آرد برای آنکه ایشان قرآنرا میخوردند منی نان یاد و من خوردن عظیم باشد. الا که در دهان کنند و بخایند و بنیدازند هزار خروار توان خوردن آخر می گویند که «رُبَّ تَالٍ لِّلْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ يَلْعَنُهُ» پس این در حق کسی است که از معنی قرآن واقف نیست.

Ya'ni "Rivâyet olundu ki Resûl (a.s.) zamânında sahâbeden her kim bir veyâhud yarım sûre ezberlese idi, onun ezberinde bir sûre vardır diye

onu i'zâm ederler ve parmakla gösterirler idi. Bunun sebebi o idi ki, onlar Kur'ân'ı yerler idi. Bir kimsenin altı veyâ on iki batman ekmek yemesi, elbette azîm bir hâldir. Ancak ağzına alıp çiğnedikten sonra, çıkarmak şartıyla, bin yük ekmek yemek mümkündür. Nihâyet *رُبَّ تَالٍ لِلْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ* ya'ni "Çok Kur'ân tilâvet edenler vardır ki Kur'ân onlara la'net eder"⁴⁵⁸ vârid olmuştur. İmdi bu, Kur'ân'ın ma'nâsına vâkîf olmayan bir kimse hakkındadır."⁴⁵⁹

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm lisân-ı Arabî üzere münzeldir. Küre-i arzda üç yüz milyon râddesinde mevcûd olan ehl-i İslâmın cümlesi Arab olmadığı gibi, lisân-ı Arabîye vukûfları da yoktur. Şimdi bunlar, ma'nâsını bilmedikleri için Kur'ân tilâvetinden sarf-ı nazar mı etsinler?

Cevâb: Gerek Şeyh-i Ekber ve gerek Hz. Mevlânâ (r. anhümâ)nın kelâmları, Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâ-yı münîfini anlamağa terğîb ve teşvîktir. Yoksa Kelâmullâh'ın tilâvetinden men' değildir. Kur'ân kelâmullah olmak i'tibâriyle, bir kimse ma'nâsını [15/114] bilmeksizin tilâvet etmiş olsa bile, onun envâr-ı ma'nevîyesinden müstefid ve me'cûr olur. Velâkin Kur'ân'ı yalnız ölülerin ervâhına ithâfı i'tiyâd edip, onun maânî-i münîfesini öğrenip anlamak merâkında bulunmamak azîm hamâkattır. Onun için (S.a.v.) Efendimiz *طَلَبَ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَمُسْلِمَةٍ* ya'ni "Taleb-i ilim her bir müslim ve müslime üzerine farzdır."⁴⁶⁰ Ve *اَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ اَرْتَابُوا* ya'ni "Çin'de bile olsa ilmi talep ediniz!"⁴⁶¹ buyururlar. Binâenaleyh her bir müslime Kur'ân'ın maânî-i münîfesini, ulemâya bilmürâcaa sorup anlamak vecîbedir. Husûsiyle her lisânda yazılmış, az-çok kütüb-i tefâsîr mevcûddur. Lisânımızın şîvesine muvâfık bir Türkçe ile yazılmamıştır, eski Türkçedir, gibi birtakım vâhî bahânelerle, onlara mürâcaattan istinkâf etmek ve Kur'ân'ın maânî-i mücmelesini olsun anlamaktan mahrûm kalmak revâ değildir. Bir arşın kumaş mübâyaa edeceğimiz vakit, iyisini alabilmek

458 Gazzâlî, *İhyâ*, II, s. 266 (kitâbu tilâveti'l-Kur'ân); Zebîdî, *İthâfûs-Sâde*, V, s. 20-23.

459 Krş. *Fihî Mâ Fih*, s. 78. Âdil Bey burada *Mesnevî* nin konu ile ilgili beyitlerine atf yapar. Bkz. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 373 vd. (beyit: 1381vd.)

460 *İbn Mâce*, "Mukaddeme", 17; Beyhakî, *Şuabul-İmân*, III, s. 195.

461 Beyhakî, *Şuabul-İmân*, III, s. 184; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 17; Deylemî, *el-Firdevs*, I, s. 194; Sühveredî, *Avârif*, I, s. 171 (3. bâb); Zebîdî, *İthâfûs-Sâde*, I, s. 148-149.

için bilenlere mürâcaat etmekten üşenmediğimiz hâlde, maâdımıza ve hayât-ı ebediyyemize taalluk eden bir mes'eledeki tekâsül ve müsâmahamız za'f-ı îmândan mütevellid olsa gerektir.

İmdi Allah Teâlâ bir kulunu umûrdan bir emr ile nutka muvaffak ettiği vakit, o kulunu, o nutka muvaffak etmedi, illâ ki o nutkun o kul hakkında icâbetini ve o kulun kazâ-yı hâcetini murâd ettiği hâlde, muvaffak etti. Şu hâlde abdin lisânından cârî olan duâ, Hakk'ın icâbetini murâd ettiği duâ olur; ve Hak onun duâsını kabûl ve hâcetini kazâ etmek istediği için o duâyı onun lisânından cârî kılar. الخ وإذا وَقَفَ اللَّهُ عَبْدًا... الخ [Allah Teâlâ bir abde tevfiik verdikte...] kavli, iki metin evvelde zikrolunan إِمَّا مَا اسْتَحَقُّوا بِهِ... الخ [...ona ancak şu şeyi arzetti ki, onun sebebiyle müstahak oldular.] ibâresine merbûttur. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'in tekrâr ettiği duâ, Hakk'ın onu nutka muvaffak ettiği bir emrdir; ve bu nutuk her bir arz-ı ilâhî üzerine sâdır olur idi; ve âyet-i kerîmeden ibâret olan bu nutkun verdiği şey dahi, ahvâl-i ümmetin Hakk'a teslîmi ve Hakk'ın afvına tefvîzi idi. Binâenaleyh Hak Teâlâ [15/115] ümmet-i Muhammed'in afvını murâd buyurduğu hâlde, Sallallâhu aleyhi ve sellem'i bu nutka muvaffak eyledi.

İmdi mâdemki Hak Teâlâ kabûlünü murâd eylediği duâyı abdinin lisânından cârî kılıyor, şu hâlde hiçbir kimse, kendisine tevfiik verilen şeyin, ya'ni duânın mutazammın olduğu şeyi, ya'ni icâbeti istibtâ etmesin; ya'ni icâbetin te'hîriyle mağmûm olmasın! Aslâ fütûr getirmeyip Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet-i kerîme üzere muvâzabatı vech ile cemî'-i ahvâlinde, Hakk'ın kendisini muvaffak ettiği duâyı bittekrâr muvâzabat etsin ve talebinde ilhâh eylesin! Zîrâ hadîs-i şerîfte *يُحِبُّ الْمُحْسِنَ* ya'ni "Allah duâsında ilhâh edenleri sever"⁴⁶² vârid olmuştur. Duâsında o kadar tekrâr ile ilhâh etsin, tâ ki Hakk'ın icâbetini cismin âlet-i semâi olan kulağı ile veyâhud kalbin âlet-i semâi olan hâsse-i sem'i ile işite; hangi lisânla suâl edersen o sem' ile sâmi' olursun. Yâhud Allah Teâlâ, sana icâbeti ne keyfiyetle işittirirse o sûretle işitirsin. Eğer suâl-i lisân ile mücâzât ederse, sana kulağın ile işittirir; ve eğer ma'nâ ile mücâzât ederse, sem'in ile işittirir.

Hz. Şeyh (r.a.) "mücâzât" ta'bîrini isti'mâl buyurdu. Zîrâ mücâzât ame-

462 Beyhakî, *Şuabul-Îmân*, II, s. 364.

lin mukâbilidir. Ve Allah Teâlâ'dan taleb ve duâ, amellerden bir nevi' amel-
dir. Senin amelin lisân ile vâki' olan suâlden ibâret olunca, amelinin cezâsı
olmak üzere Hak Teâlâ dahi sana icâbeti, cisminin âlet-i semâi olan kulağın
ile "Lebbeyk, [15/116] ey kulum!" dediğini işittirir. Ve eğer amelin lisân-ı
kalbin ile vâki' olan suâlden ibâret olursa, yine ameline mukâbil bir cezâ
olmak üzere "Lebbeyk yâ abdî!" dediğini sana sem'-i kalbin ile işittirir. Ve
taleb ettiğin şey isti'dâd-ı ezeline muvâfık ve onun serîan husûlü mukadder
ise derhâl vâki' olur; değil ise vakt-i mukaddere te'hîr olunur. Fakat vakt-i
duâda "Lebbeyk" kavli aslâ teahhur etmez. İcâbet-i kavliyye ile icâbet-i
fiiliyye hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etmiş idi. "Hâzâ min fazlı
Rabbî." (Neml, 27/40) [Bu Rabbimin fazlındandır.]

İbtidâ: 8 Safer 1338 ve 3 Teşrîn-i sâni 1335

[3 Kasım 1919], Pazartesi gecesi saat 3,5

Hitâm: Cümâde'l-âhire 1338 ve 2 Mart 1336

[2 Mart 1920], Salı gecesi saat-i ezânî 2,5

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

XVI

فَصُّ حِكْمَةٍ رَحْمَانِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ سُلَيْمَانِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ SÜLEYMÂNİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ RAHMÂNİYYE BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki rahmet, biri zâtî diğeri sıfâtî olmak üzere iki kısımdır; ve bu iki rahmetten her birisi dahi, husûsiyet ve umûmiyet i'tibâriyle iki kısma ayrılır ki, şu hâlde rahmet dört asıl üzerine mebnî olmuş olur.

Asl-ı evvel: Rahmet-i âmme-i zâtiyyedir. Bu rahmet, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnâtın, Hakk'ın kendi zâtında kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, mertebe-i ilimde sübût bulmalarıdır. Ta'bîr-i diğerele Hakk'ın zât-ı ahadiyyetinde sıkıntı içinde kalmış olan esmâsını nefes-i Rahmânîsiyle tenfis edip, onlara vücûd-ı ilmî i'tâsı sûretiyle bu sıkıntıdan âzâd etmesidir ki, bu rahmet cemî'-i esmâya âmmdır.

Asl-ı sâni: Rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir. Bu rahmet, Hakk'ın ba'zı kullarına muhabbeti âsârından olan inâyet-i ezeliyyedir; ve bu inâyet için hiçbir sebep ve vesîlenin dahl ve te'sîri yoktur. Meselâ enbiyâ-yı zîşân (aleyhimûs-selâm) haklarında sebmeden inâyet-i ezeliyye bu nevi'dir. Zîrâ onlardan hiçbir amel ve hizmet sebkemediği hâlde a'yân-ı sâbiteleri ilm-i ilâhîde nübüvvetle sübût bulmuştur.

Asl-ı sâlis: Rahmet-i âmme-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet, eşyânın kâffesine vâsi' olan rahmet-i zâtiyye-i âmmenin hükmüdür. Zîrâ rahmet-i âmme-i zâtiyye îcâbıyla ilimde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin sûretleri, bu a'yân hükmünce a'yân-ı kevnîye sûretleriyle zâhir oldular.

Asl-ı râbi': Rahmet-i hâssa-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet dahi, rahmet-i zâtiyye-i hâssanın hükmü olup süadâ-yı ezeliyyeye mahsustur. Zîrâ Hakk'ın ba'zı kullarının a'yân-ı sâbiteleri hakkında mesbûk olan inâyet-i ezeliyye hükmünün bu hazret-i şehâdetde dahi zuhûru lâ-şekkîtir.

İşte Süleymân (a.s.)ın, rahmet-i âmme-i zâtiyye ve rahmet-i hâssa-i zâtiyyenin hükümleri olan rahmet-i âmme-i sıfâtiyye ve rahmet-i hâssa-i sıfâtiyye ile ihtisâsı ve bu ihtisâs hasebiyle âlemde hükmü ve tasarrufu âmm olması [16/2] cihetinden Kelime-i Süleymâniyye “hikmet-i rahmâniyye”ye mukârin kılındı. Binâenaleyh Hak Teâlâ Süleymân (a.s.)a âlem-i ulvî ve süflîyi müsahhar kıldığından, ins ve cinde ve vuhûş ve tuyûrda ve bilcümle hayvânât-ı berriyye ve bahriyyede su, hava, toprak ve ateşte hüküm ve tasarrufu zâhir oldu. Nitekim onun bu tasarrufâtı âyât-ı kur’âniyyede beyân buyurulmuştur. Süleymân (a.s.), bu nevi’ tasarrufâtından olmak üzere, Yemen Melikesi olan Belkîs’a hitâben yazdığı mektûbu, Hüdhüd kuşuna tahmîlen irsâl etti. Belkîs böyle âdet hilâfında olan bir tarikle mektûbun vusûlünü vüzerâsına ihbâren كِتَابٌ كَرِيمٌ (Neml, 27/29) [Bana bir mektûb-i kerîm, ya’ni vâcibü’l-ikrâm bir mektûb ilkâ olundu.] dedi. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmenin mâba’dini tefsîren zikr ile bu fass-ı münîfe şürû’ edip buyururlar ki:

***

﴿إِنَّهُ﴾ يعني الكتاب ﴿مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ﴾ أَي مَضْمُونَهُ ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾، فَأَخَذَ بَعْضُ النَّاسِ فِي تَقْدِيمِ اسْمِ سُلَيْمَانَ عَلَى اسْمِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ، وَتَكَلَّمُوا فِي ذَلِكَ بِمَا لَا يَنْبَغِي مِمَّا لَا يَلِيْقُ بِمَعْرِفَةِ سُلَيْمَانَ ﷺ بِرَبِّهِ.

“Tahkîkan bu, ya’ni mektûb, Süleymân’dandır ve tahkîkan o, ya’ni onun mazmûnu بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (Neml, 27/30)dir.” İmdi ba’zı nâs, ism-i Süleymân’ın ismullah üzerine takdîmini aldılar. Hâlbuki böyle değildir. Onlar bunda Süleymân (a.s.)ın Rabb’ine olan ma’rifetine lâ-yık olmayan şeyden sezâvâr olmayan şeyle tekellüm ettiler.

Ya’ni Hüdhüd kuşu, Süleymân (a.s.)ın mektûbunu getirdiği vakit Belkîs vüzerâsına hitâben: “Bana bir mektûb-i kerîm, ya’ni vâcibü’l-ikrâm bir mektûb ilkâ olundu. O mektûb Süleymân’dandır; ve onun mazmûnu dahi “Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm”dir.” dedi. Ulemâdan bir tâife مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (Neml, 27/30) ibâresini mektûbun münderecâtına hamledip dediler ki: “Süleymân (a.s.) mektûbun sernâmesinde ev-

velâ kendi ismini ve ba'dehû ismullâhı zikretti. Zîrâ mülûk-i cebâbire böyle bir mektûb aldıklarında hiddet edip gurûr ve azametlerinden nâşî mürsile hakâreten, mektûbun sernâmesini yırtarlar idi. Binâenaleyh şâyet Belkîs dahi mektûbun sernâmesini yırtarsa, hakârete ma'rûz kalan isim, ismullah olmamak üzere, Süleymân (a.s.) sernâmede ismullah üzerine kendi ismini takdîm etti." [16/3] İşte onlar يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنَّيَأُقْبِيَأَلَيَّ كِتَابَ كَرِيمٍ إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ (Neml, 27/29-30) âyet-i kerîmesinin tefsîrinde bu ma'nâyı aldılar. Hâlbuki hakîkat-i hâl onların dedikleri gibi değildir. Belki يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنَّيَأُقْبِيَأَلَيَّ كِتَابَ كَرِيمٍ إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ ya'ni "Ey nâs, bana vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkâ olundu, ki Süleymân'dandır" kavli, mektûbu irâe ile huzzâra hitâben Belkîs'ın kavlidir. Ba'dehû Belkîs, mektûbun mazmûnunu beyâna şürû' edip (Neml, 27/30-31) يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنَّيَأُقْبِيَأَلَيَّ كِتَابَ كَرِيمٍ إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ (Neml, 27/30-31) ya'ni mektûbun içinde "Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm'den sonra benim üzerime taazzum ve teâlî etmeyin. Müslimîn olduğunuz hâlde bana gelin!" denilmiştir, dedi. Binâenaleyh mektûbun ibtidâsında Süleymân (a.s.)ın ismi değil, besmele-i şerîfe muharrer idi. Ulemâdan ba'zıları bâlâda zikrolunan bu kıyl ü kâl ile Süleymân (a.s.)ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâyük olmayan şeyi söylemiş oldular. Zîrâ ma'rifet-i ilâhiyye edeb ve ta'zîmi iktizâ eder; ve ta'zîm-i ilâhî ise, ismullâhın takdîmi ile olur. Böyle olunca Süleymân (a.s.)ın, Belkîs sernâmeyi yırtar, mülâhazasıyla kendi ismini, ism-i ilâhî üzerine takdîmi, mugâyir-i ta'zîm ve edeb olur. Hâlbuki bir nebiyy-i zîşân bu gibi noksânî-i ma'rifetten müberrâdır.

وكيف يليق ما قالوه، وبلقيس تقول فيه: ﴿إِنِّيَأُقْبِيَأَلَيَّ كِتَابَ كَرِيمٍ﴾ أَي يُكْرَمُ عَلَيْهَا، وَإِنَّمَا حَمَلَهُمْ عَلَى ذَلِكَ تَمْزِيقُ كِسْرَى كِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَمَا مَزَّقَهُ حَتَّى قَرَأَهُ كُلَّهُ وَعَرَفَ مَضْمُونَهُ، فَكَذَلِكَ كَانَتْ تَفْعَلُ بَلْقِيسُ لَوْ لَمْ تُؤَفِّقْ لِمَا وَقَّعَتْ لَهُ، فَلَمْ يَكُنْ يَحْمِي الكِتَابَ عَنِ الخَرْقِ لِحَرَمَةِ صَاحِبِهِ تَقْدِيمُ اسْمِهِ ﷺ عَلَى اسْمِ اللَّهِ وَلَا تَأْخِيرُهُ.

Ve dedikleri şey nasıl lâyük olur? Hâlbuki Belkîs: "Bana mektûb-i kerîm ilkâ olundu", ya'ni ona ikrâm olunur, der. Ve ancak onların buna hamlleri, Kistrâ'nın Resûlullah (s.a.v.)in mektûbunu parçalamasıdır. Hâlbuki Kistrâ, hepsini kırâat edip mazmûnunu ârif olmayınca,

onu parçalamadı. İmdi Belkîs dahi muvaffak olduğu şeye muvaffak olmasa idi, böyle yapardı. Binâenaleyh Süleymân (a.s.)ın isminin ismullah üzerine takdîmi ve onun adem-i te'hîri, sâhibinin hürmeti sebebiyle, mektûbu ihrâktan himâye eder olmadı. [16/4]

Ya'ni ulemâ-i zâhireden ba'zılarının tefsîri gibi bu âyet-i kerîmeyi tefsîr etmek nasıl lâıyk olur? Zîrâ bir kimseye birinden mektûb gelince, evvelâ sâika-i merâk ile onu tamâmen okur ve münderecâtına muttali' olur. Ba'dehû kararını verip, yapacağı şeyi yapar. Ulemânın buna hamletmeleri, mektûb-i Resûllah (s.a.v.)in, Kısra tarafından parçalanması hâline kıyâs ise de, Kısra mektûbun hepsini okuyup münderecâtına vâkıf olduktan sonra, onu parçalamış idi. Hâlbuki Belkîs dahi mektûbu tamâmen kırâat etti; ve hidâyet-i ezeliyyesi sebebiyle münderecâtını kalben kabûl ederek vüzerâsını cem'edip: "Ey erkân-ı devlet, bana vâcibü'l-ikrâm bir mektûb verildi, ki Süleymân (a.s.)dandır; ve mazmûnu da şundan ibârettir" dedi. Belkîs, bir mu'cize-i nebî olmak üzere, mektûbun Hüdühüd kuşu ile irsâlini görmesi üzerine kalbinde eser-i kabûl zâhir oldu. Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*de buyrulur:

موجب ایمان نباشد معجزات   بوی جنسیت کند جذبِ صفات
معجزات از بهر قهر دشمن است   بوی جنسیت بی دل بردن است

Tercüme: "Mu'cizât-ı enbiyâ mûcib-i îmân olmaz; ancak cinsiyet kokusu cezb-i sıfât eder. Mu'cizât düşmanın kahrı içindir. Cinsiyet kokusu ise, gönülcezbiiçindir."⁴⁶³

İşte Süleymân (a.s.) ile Belkîs arasında mazhariyyet-i esmâ cihetinden bûy-i cinsiyet var idi. Binâenaleyh mektûbun münderecâtını kabûl edip "mektûb-i kerîm" dedi. Kısra'ya gelince onda bûy-i cinsiyet yok idi. Mektûb-i Risâletpenâhî, şekâvetinin zuhûruna sebep oldu. Mektûbu parçalamak gibi bir edebsizliği irtikâb etti. *Mesnevî*:

چون خدا خواهد که پرده کس درد   میلش اندر طعنه پاکان برد

Tercüme: "Hak Teâlâ bir kimsenin perdesini yırtmak murâd edince, onun meylini pâk olan enbiyâ ve evliyânın ta'nı cihetine götürür."⁴⁶⁴ [16/5]

463 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 392-393 (beyit: 1193-1194).

464 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 279 (beyit: 828).

Eğer Belkîs, bu vücûd-ı kevnîde muvaffak olduğu î mânâna, ayn-ı sâbitesinin ilm-i ilâhîde sübûtu hîninde ezelen muvaffak olmasa idi, o da Kısra'nın yaptığını yapardı. İşte bu tafsîlâtta anlaşılır ki, ulemâ-i zâhireden bazı-
larının zannettikleri vech ile, Süleymân (a.s.) kendi azamet ve saltanat-ı meşhûresi sebebiyle, Belkîs'i hürmet etmeğe mecbûr etmek için, mahzâ mektûbu parçalanmaktan sıyâneten, kendi ismini te'hîr etmeyip, ismullah üzerine takdîm etmiş değildir. Zîrâ bu sûret, Süleymân (a.s.)'ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâayk görülmez. Binâenaleyh bu mütâlaa, Süleymân (a.s.)'ı medh sûretinde zemmolur.

فَأَتَى سُلَيْمَانَ بِالرَّحْمَتَيْنِ رَحْمَةَ الْإِمْتِنَانِ وَرَحْمَةَ الْوُجُوبِ اللَّتَانِ هُمَا الرَّحْمَنُ
الرَّحِيمُ، فَأَمْتَنَّ بِالرَّحْمَنِ وَأَوْجَبَ بِالرَّحِيمِ، وَهَذَا الْوُجُوبُ مِنَ الْإِمْتِنَانِ، فَدَخَلَ
الرَّحِيمُ فِي الرَّحْمَنِ دُخُولَ تَضَمُّنٍ، فَإِنَّهُ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ سُبْحَانَهُ
لِيَكُونَ ذَلِكَ لِلْعَبِيدِ بِمَا ذَكَرَهُ الْحَقُّ مِنَ الْأَعْمَالِ الَّتِي يَأْتِي بِهَا هَذَا الْعَبْدُ حَقًّا
عَلَى اللَّهِ أَوْجَبَهُ لَهُ عَلَى نَفْسِهِ، يَسْتَحِقُّ بِهَا هَذِهِ الرَّحْمَةَ الْوُجُوبِيَّةَ.

İmdi Süleymân (a.s.) “rahmet-i imtinân” ile “rahmet-i vücûb” olan iki rahmet îrâd eyledi ki, onlar “er-Rahmân”, “er-Rahîm”dir. Böyle olunca Hak, Rahmân ile imtinân ve Rahîm ile îcâb eyledi; ve bu vücûb, imtinândandır. Binâenaleyh Rahîm duhûl-i tazammun ile Rahmân'a dâhil oldu. Zîrâ Hak Sübhânehû rahmeti kendi üzerine yazdı, tâ ki abd için, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet, bu abdin ityân eylediği a'mâlden Hakk'ın zikrelediği şey sebebiyle, Allah üzerine hak ola! Abd, bununla bu rahmet-i vücûbiyyeye müstahak olur.

Ya'ni Süleymân (a.s.) mektûbun baş tarafına ism-i ilâhîyi yazdıktan sonra, rahmet-i imtinâna dâll olan “er-Rahmân” ve rahmet-i vücûba dâll olan “er-Rahîm” isimlerini zikrederek bu iki rahmeti îrâd eyledi.

Rahmet-i imtinân: Bu rahmet zât-ı ahadiyyede mündemic olan bilcümle esmâyı, Hakk'ın kendi zâtına olan [16/6] tecellîsi ile ilminde peydâ kılmasıdır; ve hakâyık-ı eşyâ olan suver-i ilmiyyenin bu sûretle sübûtu için, onların hiçbir amel ve hizmetleri sebkemiş değildir, belki inâyet-i zâtiyyedir; ve Rahmân vücûd-ı âmmın “ayn”ı olduğu cihetle, bu rahmet-i

rahmâniyye, vücûdun kâffesine şâmildir; ve hiçbir şey bu rahmetten hâlî değildir; ve hattâ Hakk'ın esmâsı mer-tebe-i ahadiyyette, O'nun zâtının "ayn"ı olduğu cihetle, zât-ı Hakk'a da şâmildir. Zîrâ onun "ayn"ıdır. Ve işte bu rahmet, hiçbir amel mukâbilinde vâki' olmadığı ve belki zâtın muktezâsı bulunduğ-u için, buna "rahmet-i imtinân" denildi; ve "Rahmân" ismi bu rahmete delâlet eyledi.

Rahmet-i vücûb: Bu rahmet, ba'de'l-vücûd, muktezâ-yı isti'dâd hasebiyle sâdır olan amel mukâbilinde vâki' olur. Ya'ni bir kimse bu âlem-i şehâdette, Allâh'ın Resûl'üne îmân ve şerîatına tevessül edip a'mâl-i sâliha işlerse, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet-i husûsiyyeye nâiliyyete kesb-i istihkâk eyler. Bu rahmeti, كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِيهِ الرَّحْمَةَ (En'âm, 6/12) [O kendi zâtı üzerine rahmeti yazmıştır.] âyet-i kerîmesiyle, Hak kendi nefesine vâcib kıldığı için "rahmet-i vücûb" denildi; ve "Rahîm" ismi bu rahmete delâlet eyledi.

İmdi Hak Teâlâ, ilimde a'yân-ı sâbitelerini ta'yîn ve "ayn"da onları icâd etmek sûretiyle, cemî'-i mevcûdât üzerine hükmü umûmî olan "Rahmân" ismi ile imtinân eyledi. Nitekim وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) ya'ni "Benim rahmetim her şeye vâsi'dir" buyurur. Zîrâ rahmet-i âme kâffe-i eşyâ için vücûd-ı âmmdır. O dahi اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Nûr, 24/35) [Allah Teâlâ göklerin ve yeryüzünün nûrudur.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu nûrdur ki, her şeyi o nûr ile zulmet-i ademden izhâr eyler. Ve isti'dâdlarının iktizâsı olarak ibâdından sâdır olan a'mâl-i takvâya mükâfâten vâki' olan rahmeti dahi kendi üzerine vâcib kılmakla, ba'zı mevcûdât üzerine hükmü husûsî olan "Rahîm" ismi ile icâb eyledi. Ve bu "rahmet-i vücûb", "rahmet-i imtinân"dandır. Binâenaleyh "Rahîm" ismi, duhûl-i tazammun ile "Rahmân" isminin içine dâhil olur. Zîrâ Hak zât-ı ahadiyyetinde meknûn olan esmâya rahmet ile onları kerb-i müzâyakadan tenfis etti. Cümlesinin hakâyıkı ilm-i ilâhîde sâbit oldu. Kâffe-i eşyâya müsâvâten vâsıl olan bu rahmet umûmîdir. Fakat bu hakâyık-ı sâbite içinde bulunan ba'zıları hakkında hubb-i ezeli'si eseri olmak üzere inâyet-i mahsûsa-i ilâhiyye seb-ketti. Bunlar enbiyâ ve evliyâ ve bilcümle mü'minînin a'yân-ı sâbiteleridir. Binâenaleyh âlem-i vücûdda bu inâyet-i ezeliyye hasebiyle onlardan a'mâl-i sâliha zâhir oldu; ve bu amelleri mukâbilinde de [16/7] Hak onlara, kendi

üzerine vâcib kıldığı rahmet ile mütecellî oldu. Şu hâlde “rahmet-i vücûb” “rahmet-i imtinân”a dâhil oldu. Çünkü bunların vücûdu rahmet-i âmm ile zâhir olmasa idi, rahmet-i hâssanın mahall-i tecellîsi bulunmaz idi. Ta’bîr-i diğere, umûm husûsu ve mutlak mukayyedi mutazammındır. Binâenaleyh hâssın âmm tahtına dâhil olması kabîlinden olarak rahmet-i rahîmiyye, rahmet-i rahmâniyye tahtına dâhil oldu.

ومن كان من العبيد بهذه المثابة فإنه يعلم من هو العاقل منه، والعمل يُنقسم على ثمانية أعضاء من الإنسان، وقد أخبر الحق أنه تعالى هويته كل عضو منها، فلم يكن العاقل فيها غير الحق، والصورة للعبد، والهوية مندرجة فيه أي في اسمه لا غير، لأنه تعالى عين ما ظهر وسمي خلقا، وبه كان الاسم الظاهر والآخر للعبد، وبكونه لم يكن ثم كان ويتوقف ظهوره عليه ويتوقف صدور العمل منه عليه كان الاسم الباطن والأول، فإذا رأيت الخلق رأيت الأول والآخِر والظاهر والباطن.

Ve kullardan bu mesâbede olan kimse, kendisinden âmil olan kim olduğunu bilir; ve amel, insandan sekiz a’zâ üzerine taksîm olunmuştur. Ve tahkîkan Hak Teâlâ, kendisi onlardan her bir uzvun “hüviyet”i olduğunu ihbâr eyledi. Böyle olunca onlarda âmil olan Hakk’ın gayrı olmadı. Hâlbuki sûret, abd içindir; ve hüviyet onda, ya’ni onun isminde mündericidir, gayr değildir. Zîrâ Hak Teâlâ zâhir olan ve halk denilen şeyin “ayn”ıdır. Ve bu sebeble ism-i Zâhir ve ism-i Âhir abd için oldu. Ve onun olmayıp ba’delhû olması ve onun zuhûru O’na mütevakıf bulunması ve ondan amelin sudûru da O’na mütevakıf olması sebebiyle, ism-i Bâtın ve Evvel oldu. Binâenaleyh sen halkı gördüğün vakit Evvel’i, Âhir’i, Zâhir’i ve Bâtın’ı görürsün.

Ya’ni ibâddan bu mesâbede olan, ya’ni amel-i sâlih işleyerek “rahmet-i vücûb”a müstahak olan kimse, kendi vücûdundan amel edenin kim olduğunu, ya’ni Hak olduğunu bilir. Zîrâ onun vücûdu [16/8] hüviyet ve bâtın cihetiyle Hakk’ın “ayn”ıdır; ve belki Hakk’ın sıfât-ı ârızası olmak itibâriyle zâhir cihetinden dahi Hakk’ın gayrı değildir. Ve onun vücûdu, “rahmet-i imtinân”ın muktezâsıyla zâhir olduğundan, bu rahmet-i vücûb dahi rahmet-i imtinânın içinde bulunmuş olur; ve abdin işlediği amelleri Hak icâd

eder. Ve amel, insanın sekiz a'zâsı üzerine taksîm olunmuştur ki, onlar da: Göz, dil, kulak, el, karın, âlet-i tenâsül, ayak ve kalbdır; ve bu a'zâdan her birisine, hâline münâsib, bir teklîf-i ilâhî vâki' olmuştur ki, abd onlara müteretteb olan vazîfeden her birini îfâ etmekle, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı rahmete istihkâk kesbeder. Ve Hak Teâlâ **كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيَدًا** [Onun işitmesi, görmesi, eli ve lisânı...yım.] hadîs-i kudsîsi ile, bu sekiz a'zâdan her birinin hüviyeti olduğunu haber verdi. Hâlbuki bu sekiz a'zâyı şâmil olan sûret, abdin sûretidir. Ve Hakk'ın hüviyeti abdde, ya'ni Hakk'ın isminde mündericidir, gayr değildir. Çünkü abdin a'zâsının sebep-i hareketi onun bâtınıdır; ve abd kendi bâtınında bir fiilin icrâsını tasâmim etmedikçe, o fiilin icrâsına münâsib olan uzvu müteharrik olmaz. Ve abdin bâtını, mazhar olduğu esmâ-i ilâhiyyeden bir isimdir ki, onun müdebbiri ve rûhudur. Onu tahrîk eden ancak o isimdir; ve isim, müsemânın “ayn”ıdır; ve abdin zâhiri, o ism-i müteayyindir. Binâenaleyh Hakk'ın hüviyeti, yine Hakk'ın bir ism-i müteayyini bulunan abdin vücûd-ı zâhirinde münderic olmuş olur ki, bu da gayr değildir. Şu hâlde abdin mazharında amel eden Hakk'ın gayrı olmuş olmaz. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ, zâhir olan ve halk tesmiye olunan şeyin “ayn”ıdır. Çünkü halkın hey'et-i mecmûası, Hakk'ın esmâ-i müteayyinesinden ibârettir. Ve keyfiyyet-i taayyün, letâfet ve kesâfet gibi, umûr-i nisebiyye-i ademiyyedir. İşte bu taayyün ve zuhûr ve kesâfet sebebiyle, Hakk'ın Zâhir ve Âhir isimleri, abd için vâki' oldu. Zîrâ abd, evvelce bu sûret-i kesîfede mevcûd [16/9] değil idi, sonradan mevcûd oldu. Binâenaleyh onun için “zâhir” ve “âhir” mefhûmları lâzım geldi. Ve abdin zuhûru Hakk'ın vücûduna mütevakıf olduğu ve kezâ abdden amelin sudûru dahi onun hüviyeti ve bâtını olan Hakk'a mütevakıf bulunduğu cihetle, Hak için dahi Bâtın ve Evvel isimleri sâbit oldu. Zîrâ abdin vücûdu, Hakk'ın vücûdundan başlamıştır; ve abd zâhir olduğunda, Hak abdin vücûdunda bâtın olmuştur.

Misâl: Bir şeftâli çekirdeğini diktiğimiz vakit ondan bir ağaç zâhir olur. Çekirdeğe nazaran bu ağaç zâhiriyyet ve âhiriyyet sıfatlarıyla mevsûf olur. Zîrâ evvelce vücûdu yok idi, sonradan çıktı. Binâenaleyh ağacı “zâhir” ve “âhir” isimleriyle tesmiye ederiz. Ve kezâ ağacın vücûdu çekirdeğin vücûduna mütevakıftır ve ondan başlamıştır. Şu hâlde çekirdekte evveliyet

olduğu için, onu “evvel” ismiyle tesmiye ederiz. Ve ağaç zâhir olunca çekirdek gâib olup bâtına gider ve onun bâtını olur. Bu hâlde de çekirdeğe ağacın “bâtın”ı deriz.

İşte sana Evvel’i, Âhir’i, Zâhir’i ve Bâtın’ı gösteren şey, ancak halkın vücûdudur. Eğer halkın vücûdu olmasa idi, nisebden ibâret olan bu isimler meşhûd olmaz idi.

وهذه معرفة لا يغيب عنها سليمان ﷺ، بل هي من الملك الذي لا ينبغي لأحد من بعده يعني الظهور به في عالم الشهادَةِ.

Ve Süleymân (a.s.) bu ma’rifetten gâib değil idi. Belki bu ma’rifet ondan sonra bir kimse için âlem-i şehâdette, onunla zuhûr lâyük olmayan mülktendir.

Ya’ni bu izâh olunan ma’rifete Süleymân (a.s.) vâkif idi. Ve bu ma’rifet öyle bir mülktür ki, [16/10] Süleymân (a.s.)dan sonra, dünyâda bu mülk ile zuhûr, kimseye lâyük değildir. Zîrâ o hazret *رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي* Zîrâ o hazret *لَا يَنْبَغِي* (Sâd, 38/35) ya’ni “Yâ Rabbi beni mağfîret et ve bana mülk ihsân eyle ki, benden sonra bir kimseye lâyük olmasın!” diye duâ etti. Ve bu talep onun ayn-ı sâbitesinin isti’dâdına muvâfık idi. Binâenaleyh vücûd-ı aynîde saltanat-ı bâtine ve zâhire ile zuhûr etti; ve ma’rifet-i ilâhiyyeden ibâret olan saltanat-ı bâtinesi olmasa idi, saltanat-ı zâhiri kâmil olmaz idi. Şu hâlde Süleymân (a.s.)ın bu ma’rifeti mülk nev’indedir; ve ona “mülk” ta’biri sahîhdir. Ve kendisinden sonra hiçbir kimsenin bu mülk ile zuhûru lâyük olmamasına gelince, sebebi budur ki: Hakk’ın tecellîsi bi-hasebi’l-es-mâdur; ve esmâ yekdiğerinden mümtâz ve muhtelifdir; ve bittabi’ onların isti’dâdlarında dahi bu ihtilâfât mevcûddur; ve Hak iki mazhara aynı tecellîyi ve bir mazhara da iki aynı tecellîyi etmez; ya’ni tecellîde tekrâr yoktur. Hz. Süleymân (a.s.)ın ayn-ı sâbitesinin isti’dâdı bu idi; tecellî de ona göre oldu. İşte her bir mazhar dahi Cenâb-ı Süleymân (a.s.) gibi, lisân-ı isti’dâd ile kendisinden sonra kimseye lâyük olmayan bir mülkün ihsânı talebindedir. Şu kadar ki bu mülk-i matlûb, darlıkta ve vüs’atte muhtelifdir. Ve hakikat-i Süleymân (a.s.)ın min-indillâh rahmet-i âmme ve hâssanın bütün envâna ihtisâsı hasebiyle, ona bâtın ve zâhiri câmi’ olmak üzere, bir

mülk-i vesî' ihsân olundu; ve saltanatla zâhir olup, o mülk-i vesî'de tasarruf eyledi.

İmdi ma'rifet-i ilâhiyye-i külliyye ile mütehakkık olan kümmel ve ak-tâb, her ne kadar hilâfet-i ilâhiyyeyi hâiz olup emr-i Hak ile, âlem-i ulvî ve süflîde tasarruf ederler ise de, sûrî olan pâdişâhlık makâmında zâhir olmazlar. Maahâzâ ma'nâda her birisi bir Süleymân-ı zamândır. *Mesnevî*:

آن سلیمانی دلا منسوخ نیست در سر و سرت سلیمانی کنیست

Tercüme: “Ey gönül, o Süleymânlık mensûh değildir. Senin başında ve sırrında Süleymânlık etmek vardır.”⁴⁶⁵

فَقَدْ أُوتِيَ مُحَمَّدٌ ﷺ مَا أُوتِيَهُ سُلَيْمَانُ، وَمَا ظَهَرَ بِهِ، فَمَكَّنَهُ اللَّهُ تَعَالَى تَمَكِينَ قَهْرٍ مِنَ الْعَفْرِيتِ الَّذِي جَاءَهُ بِاللَّيْلِ، لِيُفْتِكَ بِهِ فَهَمَّ بِأَخْذِهِ وَرَبَطَهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى يُصْبِحَ فَيَلْعَبَ بِهِ وَلِذَا نُ الْمَدِينَةِ، فَذَكَرَ دَعْوَةَ سُلَيْمَانَ ﷺ، فَرَدَّهُ اللَّهُ خَاسِئًا، فَلَمْ يَظْهَرَ ﷺ بِمَا أُقْدِرَ عَلَيْهِ، وَظَهَرَ بِذَلِكَ سُلَيْمَانُ ﷺ، ثُمَّ قَوْلُهُ: «مُلْكًا» فَلَمْ يُعْمَمَ، فَعَلِمْنَا أَنَّهُ يَرِيدُ مُلْكًا خَاصًّا وَرَأَيْنَاهُ قَدْ شُورِكَ فِي كُلِّ جُزْءٍ مِنَ الْمُلْكِ الَّذِي أُعْطَاهُ اللَّهُ، فَعَلِمْنَا أَنَّهُ مَا اخْتَصَّ إِلَّا بِالْمَجْمُوعِ مِنْ ذَلِكَ.

[16/11] İmdi Süleymân (a.s.)a i'tâ olunan şey, muhakkak Muhammed (s.a.v.)e i'tâ olundu. Hâlbuki onunla zâhir olmadı. Böyle olunca, geceleyin onu katletmek için ona gelen İfrît'i, Allah Teâlâ temkîn-i kahr ile temkîn eyledi. Binâenaleyh sabâh olunca Medîne'nin çocukları onunla oynasınlar diye, onu tutup mescidin direklerinden bir direğe bağlamağa kasdetti. İmdi Süleymân (a.s.)ın duâsını yâdetti. Allah Teâlâ İfrît'i zelîlen reddeyledi. Böyle olunca Resûl (a.s.), üzerinde ikdâr olduğu şeyle zâhir olmadı. [Ve Süleymân (a.s.) ise bu saltanatla zâhir oldu.] Ondan sonra Süleymân (a.s.)ın “mülken” kavli, âmm olmadı. Binâenaleyh biz onun bir mülk-i hâssı murâd ettiğini bildik. Ve biz gördük ki, Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği mülkün her bir cüz'ünde, Cenâb-ı Süleymân, muhakkak müşârik kılındı. Böyle olunca biz bildik ki, Hz. Süleymân ancak bunun mecmûuna muh-tass kılındı.

⁴⁶⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 337-338 (beyit: 1155).

Ya'ni Süleymân (a.s.)a verilen saltanat-ı bâtüne ve zâhire, muhakkak Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'e de verildi. Böyle olduğu hâlde (S.a.v.) Efendimiz, bu saltanatla zâhir olmadı; ve tarîk-i ubûdiyyette yürüyüp, siyâdet cihetine aslâ iltifât buyurmada; ve *وَلَا فَخْرَ لِي* ya'ni "Ben veled-i Adem'in seyyidiyim, hâlbuki iftihâr etmem"; ve *أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ* ya'ni "Ben kadîd ekleden bir kadının oğluyum"⁴⁶⁶ dedi. Kendisinde bu saltanat bulunduğu hâlde onunla zâhir olmamasının delili budur ki: Gece vakti (S.a.v.) Efendimiz'e sût-i kasd için bir İfrît gelmiş idi. "İfrît" tâife-i cinnin habîs ve mütearrız olanlarına verilen isimdir. Hak Teâlâ risâlet-penâh Efendimiz'e o İfrît'i kahretmeğe kudret verdi; ve bu kudrete binâen mefhar-i enbiyâ Efendimiz, sabah olunca Medîne-i tâhirenin çocukları o İfrît ile oynamaları için, onu tutup Mescid'in direklerinden bir direğe bağlamak istedi. Fakat bu hinde risâletpenâh Efendimiz, Süleymân (a.s.)ın *وَهَبْ لِي* *مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي* (Sâd, 38/35) [Bana bir mülk ver ki, benden sonra hiçbir kimseye lâyık olmasın!] duâsını tahattur buyurdu; ve o İfrît üzerinde tasarruf etmekten fâriğ oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, İfrît'i, hiçbir şey yapamadığı ve zelîl olduğu hâlde geri gönderdi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) [16/12] kendisine verilen saltanat ve kudret ile zâhir olmadı. Zîrâ Hak'tan bunu talep etmedi. Ve Süleymân (a.s.) ise, bunu istediği için bu saltanatla zâhir oldu.

Fakat Süleymân (a.s.)ın duâsındaki "mülken" kavli, ya'ni "Yâ Rabbi bana bir mülk ver ki, benden sonra hiçbir kimseye lâyık olmasın" (Sâd, 38/35) demesi, ne kadar mülk varsa hepsini bana ver, demek gibi umûmî bir ma'nâyı şâmil değildir. Biz bundan bildik ki, Süleymân (a.s.) emlâkin umûmunu murâd ve onu talep etmemiş, belki bir mülk-i husûsîyi istemiştir. Ve biz gördük ki, Allah Teâlâ'nın ona verdiği mülkün her bir cüz'ünde, tasarruf husûsunda, Cenâb-ı Süleymân ortak kılındı. Zîrâ Süleymân (a.s.), meselâ bir şahısta tasarruf buyurmak murâd ettikde, elbette o şahsın dahi kendi nefsinde tasarrufu vardır; ve tasarruf ve hüküm sâhibi olan saltanat-ı zâhire erbâbı için dahi bu hâl mevcuddur. Nitekim bir kimse kölesine: "Ayağa kalk!" diye emretse, fiil-i kıyâm kölenindir, efendinin değildir. Eğer köle serkeş ise kendi nefsindeki kudreti, adem-i kıyâm cânibine sarfeder.

466 *İbn Mâce*, "Et'ime", 30; Hâkim, *Müstedrek*, III, s. 50.

İşte Cenâb-ı Süleymân tasarruf husûsunda, bir şahsın kendi nefsindeki tasarrufuna iştirâk etmiş olur. Binâenaleyh o, zamânında mülkte müstakillen mutasarrıf değil idi, belki bi'l-iştirâk mutasarrıf idi. Ve onun böyle bi'l-iştirâk tasarrufu, ancak mülkün mecmû'-i eczâsında vâki' olmuştur; ve ancak bunda ihtisâsı olmuştur; ve bu ihtisâsı ile zuhûr eylemiştir.

وَبَحْدِيثِ الْعَفْرِيتِ أَنَّهُ مَا اخْتَصَّ إِلَّا بِالظُّهُورِ، وَقَدْ يَخْتَصُّ بِالْمَجْمُوعِ وَالظُّهُورِ، وَلَوْ لَمْ يَقُلْ فِي حَدِيثِ الْعَفْرِيتِ «فَأَمْكِنِّي اللَّهُ مِنْهُ» لَقُلْنَا إِنَّهُ لَمَّا هَمَّ بِأَخْذِهِ ذَكَرَهُ اللَّهُ دَعْوَةَ سُلَيْمَانَ ﷺ لِيَعْلَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ لَا يُقْدِرُهُ اللَّهُ عَلَى أَخْذِهِ، فَرَدَّهُ اللَّهُ الْعَفْرِيتَ خَاسِتًا، فَلَمَّا قَالَ «فَأَمْكِنِّي اللَّهُ مِنْهُ» عَلِمْنَا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ وَهَبَهُ التَّصَرُّفَ فِيهِ، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ ذَكَرَهُ، فَتَذَكَّرَ دَعْوَةَ سُلَيْمَانَ، فَتَأَدَّبَ مَعَهُ، فَعَلِمْنَا مِنْ هَذَا أَنَّ الَّذِي لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنَ الْخَلْقِ بَعْدَ سُلَيْمَانَ الظُّهُورُ بِذَلِكَ فِي الْعُمُومِ.

[16/13] Ve biz hadîs-i İfrît ile bildik ki, o ancak zuhûra muhtass kılındı. Ve muhakkak mecmûa ve zuhûra muhtass kılınır. Ve eğer Resûlullah Efendimiz, hadîs-i İfrît'te "Allah Teâlâ onun üzerine bana kudret verdi" demese idi, biz, "Onu tutmağa kasdettiği vakit, Resûl (a.s.), Allah Teâlâ ona İfrît'i tutmağa kudret vermediğini bilmek için, ona Süleymân (a.s.)ın duâsını tahattur ettirdi" der idik. İmdi Allah Teâlâ İfrît'i zelif olduğu hâlde reddeyledi. Vaktâki "Allah Teâlâ onun üzerine bana kudret verdi" dedi, bildik ki, muhakkak Allah Teâlâ ona onda tasarruf vehb etti. Ba'dehû muhakkak Allah Teâlâ onu hatırlattı. Binâenaleyh Süleymân (a.s.)ın duâsını tezekkür eyledi. Şu hâlde onunla teeddüb etti. Böyle olunca biz bundan bildik ki, Süleymân (a.s.)dan sonra halktan bir kimse için lâyük olmayan şey, umûmda bununla zuhûrdur.

Ebâ Hüreyre (r.a.)ın (S.a.v.) Efendimiz'den nakleylediği hadîs-i şerifte buyrulur ki: "Dün gece bir İfrît, namazımı kat'etmek istedi. Allah Teâlâ bana, onu tutmağa kudret verdi. İstedim ki onu tutayım ve Mescid'in direklerinden bir direğe bağlayım; tâ ki Medîne'nin çocukları ve hepiniz ona nazar edesiniz. Fakat birâderim Süleymân (a.s.)ın duâsını hatırladım ki رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي (Sâd, 38/35) [Yâ Rabbi beni

mağfiret et ve bana mülk ihsân eyle ki, benden sonra bir kimseye lâıyk olmasın!] demiş idi. Ve o İfrît'i, murâdına nâil-i zafer olmaktan nevmîd ve hasret-zede olduğu hâlde terkettim."⁴⁶⁷

İşte bu hadîs-i İfrît'ten bildik ki, Süleymân (a.s.) ancak tasarruf ile zuhûra muhtass kılındı; ve onun ihtisâsı muhakkak mülkün mecmûunda tasarrufta ve tasarruf ile zuhûrdadır. Ve eğer Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz bu hadîs-i İfrît'te "Allah Teâlâ onu tutmağa bana kudret verdi" kaydını beyân buyurmasa idi, biz der idik ki: (S.a.v.) Efendimiz İfrît'i tutmak istediği vakit, Allah Teâlâ kendilerine İfrît'i tutmak kudretini vermediğini bilmesi için, ona Süleymân (a.s.)'ın duâsını hatırlattı. Fakat şimdi bunu diyemeyiz. [16/14] Zîrâ risâlet-penâh Efendimiz kendisinde İfrît'i tutabilecek kudret olduğunu beyân buyurmuşlardır. Demek ki Allah Teâlâ Fahr-i âlem Efendimiz'e, İfrît'te tasarruf için kudret verdiği hâlde, Habîb-i edîb-i Kibriyâ Efendimiz, mahzâ Süleymân (a.s.)a mevhûb olan bu nevi' tasarrufta iştirâkten teeddüben tevakkî ve ictinâb buyurdular; ve edebe riâyetten nâşî, Cenâb-ı Süleymân üzerine galebe edip tasarrufla zâhir olmadılar. Binâenaleyh biz bildik ki, Süleymân (a.s.)dan sonra halktan hiçbir kimseye lâıyk olmayan şey, mülkün umûmu üzerinde tasarruf ile zâhir olmak keyfiyettir. Ya'ni Süleymân (a.s.)dan sonra hiçbir kimsenin umûm-i mülk üzerinde tasarruf etmesi lâıyk olmaz. Fakat bir mülk-i husûsî üzerinde tasarrufu lâıyk olur. Nitekim hudûd ile mahdûd olan memleketler üzerinde hükümrân olan pâdişâhlar olduğu gibi, efrâd-ı insâniyyeden her bir ferdin dahi kendi nefsinde ve âilesi efrâdı üzerinde tasarrufâtı vardır; ve bu tasarrufların cümlesi bir mülk-i husûsî üzerinde vâki' olan tasarrufâtandır ki, Süleymân (a.s.)dan sonra zâhir olmuş ve kıyâmete kadar dahi yine öylece zâhir olacaktır.

وَلَيْسَ غَرَضُنَا مِنْ هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ إِلَّا الْكَلَامَ وَالتَّنْبِيَةَ عَلَى الرَّحْمَتَيْنِ اللَّتَيْنِ ذَكَرَهُمَا
سَلِيمَانُ فِي الْأَسْمَاءِ اللَّذَيْنِ تَفْسِيرُهُمَا بِلِسَانِ الْعَرَبِ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ، فَقَيْدَ
رَحْمَةِ الْوُجُوبِ وَأَطْلَقَ رَحْمَةَ الْاِمْتِنَانِ فِي قَوْلِهِ: ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾
حَتَّى الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ أَعْنَى حَقَائِقِ النَّسَبِ، فَأَمْتَنَ عَلَيْهَا بِنَا.

467 Buhârî, "Salât", 75; Müslim, "Mesâcid", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsmed*, XIII, s. 349.

Ve bizim bu mes'eleden garazımız, Süleymân (a.s.)'ın zikrelediği iki isimde olan iki rahmete kelâm ve tenbîhden gayrı değildir ki, onların lisân-ı Arab ile tefsîri “er-Rahmân”, “er-Rahîm”dir. Böyle olunca Allah Teâlâ rahmet-i vücûbu takyîd eyledi; ve rahmet-i imtinânı dahi وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeye vâsi'dir.] kavlinde, hattâ esmâ-i ilâhiyyeye, ya'ni hakâyık-ı nisebe itlâk etti. Binâenaleyh onların üzerine bizim ile imtinân eyledi. [16/15]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)'ın bu kelâm-ı âlileri bir suâl-i mukadderin cevâbıdır. Meselâ biri çıkıp diyebilir ki: Hz. Süleymân'ın tekellüm ettiği lisân-ı Arabî değil, belki İbrânî idi. Binâenaleyh Belkîs'a yazmış olduğu mektûbun baş tarafına, lisân-ı Arabî üzere nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyeti bulunan besmele-i şerîfeyi yazması nasıl olabilir? Hz. Şeyh buna cevâben buyururlar ki: Belkîs'a gönderilen mektûbda lisân-ı Arabla aynen “er-Rahmân” “er-Rahîm” isimleri muharrer değil idi. Belki İbrânî lisânında bu iki ism-i Arabînin mukâbili olan isimler yazılmış idi. Ve maksad, Süleymân (a.s.)'ın o iki isimde Hakk'ın iki rahmetini zikrelediğini beyândan ibârettir.

İmdi Hak Teâlâ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ (En'âm, 6/12) [O kendi zâtı üzerine rahmeti yazmıştır.] âyet-i kerîmesiyle kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı için “rahmet-i vücûb” denilen rahmeti, فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ (A'râf, 7/156) [Onu, ittikâda bulunanlara yazacağım.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu vech ile, amel-i sâlih işleyen ehl-i takvâya mahsûs kılmak sûretiyle takyîd eyledi; ve وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeye vâsi'dir.] âyet-i kerîmesinde, onlardan hiçbir hizmet mesbûk olmadığı hâlde, her şeye, hattâ esmâ-i ilâhiyyeye, ya'ni niseb-i zâtiyyenin hakâyıkına şâmil kıldığı için, “rahmet-i imtinân” denilen rahmeti dahi itlâk etti.

Ma'lûm olsun ki, Allâh'ın isimleri, kendi nisbetlerinin hakâyıkıdır; ve “niseb” dahi esmâ-i ilâhiyyeyi yekdîğlerinden ayıran şeydir. Çünkü her bir ism-i ilâhî iki şeye delâlet eder. Bu delâletlerden birisi doğrudan doğruya Zât'a, diğeri zâtun husûsiyetinedir; ve “isim” bu husûsiyyet-i zâtiyye ile diğeri isimden ayrılır; ve medlûl-i Zât oldukda, onun ahadiyeti i'tibâriyle o İsim, Zât'ın ve Zât dahi, o ismin “ayn”ıdır. Binâenaleyh meretebe-i ahadiyyette mahv ve müstehlek olmak i'tibâriyle zât-ı ahadiyyenin “ayn”ı olan esmâ hakkında, “rahmet-i imtinân ile merhûmdur” demek câiz değil-

dir. Çünkü o mertebede zuhûr yoktur ki, rahmet mevzû'-i bahs olabilsin. “Rahmet-i imtinân ile merhûm olan” ancak esmânın niseb-i ademiyyesi ve hakâyık-ı mümeyyezesidir. Bu da ismin medlûl-i sâni'sidir. İşte bu niseb-i ademiyeye ve hakâyık-ı mümeyyize, nefes-i Rahmânî ile diyk-ı ademiyetten halâs olup her birisinin sûreti, isti'dâd-ı zâtîsi muktezâsınca, vücûdda zâhir olur. [16/16]

Ve “niseb” iki vecih üzeredir. Birisi, Hayât, İlim, Sem', Basar, Kudret gibi Hakk'a mensûb olan niseb-i zâtîyedir. Bunların taayyünât-ı i'tibâriyyeden ibâret olan a'yân-ı kevnîyede tahakkuku, ancak zât-ı Hak iledir. Zîrâ bu taayyünât umûr-i ademiyedir. Kendilerinin vücûd-ı müstakilli yoktur ki İlim, Sem', Basar gibi kendilerinde zâhir olan nisebin, kendilerine mensûb addi mümkün olabilsin. Belki onlarda zâhir olan bu niseb, niseb-i zâtîyeyenin nisebidir. Zîrâ suver-i âlem, a'yân-ı sâbitenin zıllıdır; ve a'yân-ı sâbite ise, şûnât-ı zâtîyeye olan esmânın zıllıdır. Binâenaleyh suver-i âlem zıllın zıllı olur. Böyle olunca “Benim rahmetim her şeye vâsiadır” (A'râf, 7/156) kavli muktezâsınca esmâ-i ilâhiyye, ya'ni hakâyık-ı niseb dahi “rahmet-i imtinân” tahtına girer. Şu hâlde Hak esmâya bizim ile ihsân eyledi. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye, zât-ı Hak'ta müstehlek idi. Onların suver-i ilmiyyesi nefes-i Rahmânî ile, a'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde müteayyin olup birbirinden ayrıldı. Binâenaleyh Hak, bizim adedeki hakâyık-ı gaybiyyemiz ile, esmâ üzerine ihsân etti.

فَنَحْنُ نَتَبَجَّهُ رَحْمَةً الْأَمْتِنَانَ بِالْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ وَالنَّسَبِ الرَّبَّانِيَّةِ .

İmdi biz esmâ-i ilâhiyyeye ve niseb-i rabbâniyyeye olan rahmet-i imtinânın netîcesiyiz.

Zîrâ Hak, diyk-ı ademiyetten halâs etmek sûretiyle, esmâya rahmet etti. A'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde onların suver-i ilmiyyeleri zâhir oldu; ve vücûd-ı mutlak-ı Hak bi't-tenezzül, bu sûretlerin muktezâsına göre, müteayyin olmakla vücûdât-ı kevnîyyemiz peydâ olarak, bu vücûdlarda, o esmânın âsâr ve ahkâmı zuhûra geldi. Binâenaleyh biz esmâ-i ilâhiyye ve niseb-i rabbâniyyeye olan rahmet-i imtinânın netîcesi olduk.

ثم أُوجِبَهَا عَلَى نَفْسِهِ بظهورنا لَنَا، وَأَعْلَمْنَا أَنَّهُ هُوَ يَتَنَا لِنَعْلَمَ أَنَّهُ مَا أُوجِبَهَا عَلَى نَفْسِهِ إِلَّا لِنَفْسِهِ، فَمَا خَرَجَتِ الرَّحْمَةُ عَنْهُ، فَعَلَى مَنِ امْتَنَّ، وَمَا تَمَّ إِلَّا هُوَ، إِلَّا أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْ حُكْمٍ لِسَانِ التَّفْصِيلِ لِمَا ظَهَرَ مِنْ تَفَاضُلِ الْخَلْقِ فِي الْعُلُومِ، حَتَّى يُقَالَ إِنَّ هَذَا أَعْلَمُ مِنْ هَذَا مَعَ أَحَدِيَّةِ الْعَيْنِ، وَمَعْنَاهُ مَعْنَى نَقْصِ تَعَلُّقِ الْإِرَادَةِ عَنِ تَعَلُّقِ الْعِلْمِ، فَهَذِهِ مُفَازَلَةٌ فِي الصِّفَاتِ الْإِلَهِيَّةِ، وَمَعْنَى كَمَالِ تَعَلُّقِ الْإِرَادَةِ وَفَضْلِهَا وَزِيَادَتِهَا عَلَى تَعَلُّقِ الْقُدْرَةِ.

[16/17] Ondan sonra Hak Teâlâ, rahmetini bizim için, bizim zuhûrumuz sebebiyle, kendi nefsi üzerine vâcib kıldı. Ve bize de, tahkîk, kendisi bizim hüviyetimiz olduğunu bildirdi, tâ ki biz, muhakkak rahmeti kendi nefsi üzerine ancak kendi nefsinden nâşî vâcib kıldığını bilelim. İmdi rahmet, Hak'tan hâriç olmadı. Binâenaleyh kimin üzerine imtinân etti? Hâlbuki vücûdda O'ndan gayrı bir şey yoktur. Ancak şu kadar vardır ki, halkın ulûmda tefâzulu zâhir olduğu için, lisân-ı tafsîl hükümünden lâbüddür. Hattâ ahadiyyet-i ayn ile berâber, bu bundan daha âlimdir, denilir. Ve onun ma'nâsı, taalluk-ı ilimden, taalluk-ı irâdenin naksı ma'nâsıdır. İmdi bu mufâzale sıfât-ı ilâhiyyede vâki'dir; ve taalluk-ı irâdenin taalluk-ı kudret üzerine, kemâli ve fazlı ve ziyâdeliği ma'nâsıdır.

Ya'ni Hak Teâlâ esmânın sûretlerini bizim a'yân-ı sâbitemizin âyinelelerinde peydâ ve vücûdât-ı hâriciyyemizde onların âsâr ve ahkâmını izhâr etmek sûretiyle, o esmâya "rahmet-i rahmâniyye-i imtinâniyye" ile rahmet ettikten sonra, bizim bize zuhûrumuz sebebiyle kendi nefsi üzerine "rahmet-i rahîmiyye-i vücûbiyye"yi vâcib kıldı. Binâenaleyh her şey, rahmet-i imtinân ile merhûm ise de, rahmet-i vücûbiyye ile merhûm değildir. Zîrâ herkesin kendi hakîkatı, kendisine zâhir olmaz; ve herkes kendi hakikatini ârif değildir; ve ma'rifet-i nefis ise, takvânın netîcesi ve hakîkatidir. Binâenaleyh "rahmet-i vücûbiyye" ile merhûm olan ehl-i takvâdır; ve bu rahmet ancak onlara mahsustur.

Fakat zannetme ki Hak, bu rahmeti kendi nefsinin gayrısına tahsîs etti. Zîrâ kendisi bizim "hüviyet"imiz olduğunu الخ كُنْتُ سَمِعُهُ وَبَصَرُهُ ... الخ [Ben onun işitmesi ve görmesiyim.] hadîs-i kudsîsinde bize bildirdi. Ve Hakk'ın

bize bunu bildirmesi, şunun içindir ki, Hak rahmetini ancak kendi nefsin-den nâşî, kendi nefsi üzerine vâcib kıldığını biz bilelim. Çünkü onun nefsi, bizim “hüviyet”imizdir. Ve onun vücûdu, vücûd-ı hakîkî ve bizim vücûdu-muz ise, onun vücûduna muzâf olan bir vücûd-ı i’tibârîdir. Binâenaleyh o, bizim bâtınımızdır; ve onun nefsi, bizim bâtınımızın [16/18] ve hüviyetimiz “ayn”ıdır. Böyle olunca rahmet, Hakk’ın vücûdundan hâriç olmadı. Şu hâlde rahmet eden Hak olduğu gibi, rahmet olunan dahi Hak’tır. Ve mâdemki “râhim” ve “merhûm” olan Hak’tır; binâenaleyh Hakk’ın imtinânı ve ihsânı kimin üzerine olur? Hâlbuki vücûdda O’ndan gayrı bir şey yoktur; ve bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîre, O’nun vücûd-ı mutlaktır. Vâkıâ bu, böyledir. Velâkin “halk” dediğimiz vücûdât-ı izâfîye nazar ettiğimiz vakit, onların ilimlerde yekdiğerinden farklı olduğunu görüyoruz.

İşte bu tefâzul zâhir olduğu için, lisân-ı tafsîlin hükmü vardır; ve bu lisân-ı tafsîlin hükmü iktizâsınca, ayn-ı Hakk’ın ahadiyeti ve bilcümle kesret-i nisebiyyenin o ayn-ı ahadiyyette izmihlâli ile berâber, bu bundan daha âlimdir, denilir. Eğer lisân-ı tafsîlin hükmü olmasa böyle denilmez idi. Zîrâ ayn-ı ahadiyyetten başka vücûdda bir şey yoktur ki, bu ve şu diye gösterilebilsin. Ve eğer niseb-i zâtiyyenin nisebi olan “halk” dediğimiz şey olmasa, lisân-ı tafsîlin hükmü bir mahall-i cereyân bulmaz idi. Ve bu tefâzul, ya’ni sîfâtın tefâzulu vechi ileler. Ve “tefâzul”un ma’nâsı, Hakk’ın irâdesinin bir şeye taalluku, ilminin taallukundan nâkıs olması ma’nâsıdır. Zîrâ kâffe-i eşyâ her zaman Hakk’ın ma’lûmudur. Fakat kâffe-i eşyâya, her zaman Hakk’ın irâdesi taalluk etmez; ya’ni Hakk’ın her bildiği şeye, irâdesi taalluk etmez. Binâenaleyh ilmin ma’lûmâta taalluku, irâdenin ma’lûmâta taallukundan daha umûmîdir. Birisi kâmil, diğeri nâkıstır. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا (Talâk, 65/12) [Allah Teâlâ her bir şeyi ilmi ile muhîttir.] Şu hâlde ilim her zamanda her şeye mütealliktir. Fakat اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz “Kün!” dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] âyet-i kerîmesi mûcibince Hakk’ın bir şeye olan irâdesinin taalluku vakten-mine’l-evkât vâki’ olur. Ve İlim ile İrâde sîfât-ı ilâhiyyeden olup beynlerinde kemâl ve naks zâhir olmakla tefâzul sâbit

olmuş olur. Ve sıfât-ı ilâhiyye arasında bu vech ile tefâzul sâbit olunca, onların mezâhiri olan a'yân-ı halkıyyede dahi bu tefâzulun eseri zâhir olur. Ve kezâ tefâzulun ma'nâsı Hakk'ın irâdesinin taallukunun, kudretinin taalluku üzerine kemâli ve fazlı ve ziyâdeliği ma'nâsıdır. [16/19] Zirâ evvelâ bir şeye irâde taalluk etmeyince, ona kudret taalluk etmez. Binâenaleyh ilim, irâde ve irâde dahi kudret üzerine hâkimdir. İşte görülüyor ki, sıfât arasında tefâzul mevcûddur.

وكذلك السَّمْعُ الإِلَهِيُّ والبَصَرُ وجميعِ الأسماءِ الإِلَهِيَّةِ على درجاتٍ في تَفَاضُلٍ بعضها على بعضٍ، كذلك تَفَاضُلُ ما ظَهَرَ في الخلقِ من أن يُقَالَ هذا أَعْلَمُ من هذا مَعَ أَحَدِيَّةِ العَيْنِ، وكما أنَّ كُلَّ اسمِ إِلَهِيٍّ إذا قَدَّمَته سَمَّيْتَهُ بِجَمِيعِ الأسماءِ وَنَعْتَهُ بها، كذلك فيما ظَهَرَ من الخلقِ، فيه أَهْلِيَّةُ كُلِّ ما فُوْضِلَ به، فكلُّ جُزءٍ من العالمِ مجموعِ العالمِ، أي هو قابِلٌ لِحَقَائِقِ مُتَفَرِّقاتِ العالمِ كُلِّه.

Ve kezâlik sem'-i ilâhî ve basar-ı ilâhî ve cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ba'zısı ba'zısı üzerine tefâzulda derecât üzerindedir. Ahadiyyet-i ayn ile berâber “Bu, bundan daha âlimdir” denilmekten, halkta zâhir olan tefâzul dahi böyledir. Ve nitekim her bir ism-i ilâhîyi takdîm ettiğin vakit, onu cemî'-i esmâ ile tesmiye edersin; ve onu onlar ile vasfeylersin. Halktan zâhir olan şey dahi böyledir. Onda her şeyin ehliyeti vardır ki, o şey, onunla mefzûl kılındı. İmdi âlemden her bir cüz', âlemin mecmûudur; ya'ni o cüz', bütün âlemin hakâyık-ı müteferrikâtına kâbidir.

Ya'ni sıfât-ı ilâhiyyede mufâzale sâbit olunca, onlardan sâdir olan esmâ-i ilâhiyye arasında dahi fark ve tefâzul sâbit olur; ve esmâ-i ilâhiyye beyninde tefâzul sâbit olunca dahi, bu esmânın mahall-i zuhûr-ı âsârı olan halk arasında da tefâzul zâhir olur. Ve bu a'yân-ı halkıyye vücûd-ı müstakil sâhibi olmayıp, Hakk'ın ayn-ı ahadiyyeti ile kâim olmakla berâber, mahzâ bu tefâzul-i nisebiyyeden nâsî, “Bu bundan daha âlimdir” denilir; ve böyle denilmekle halk arasındaki tefâzul zâhir olur. Maahâzâ bu niseb-i muhtelif, ayn-ı ahadiyyette müttehiddir. Nitekim sen bir ism-i ilâhîyi alıp takdîm etsen, ya'ni müsemmâ mevziine vaz'etsen, o ismi cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile

tesmiye edersin; ve onu bütün esmâ ile vasfeylesin. Zîrâ ahadiyet mertebesinde [16/20] bilcümle sıfât ve esmâ zât-ı Hak'ın “ayn”ıdır. Bu i'tibâr ile herhangi bir ismi almış olsan cemî'-i esmâyı almış olursun.

Misâl: Şahs-ı vâhidin birçok sıfât ve esmâsı vardır. Bunların cümlesi onun ayn-ı ahadiyyetinde müctemi'dir. Meselâ “ressâm” ismini alsak, isimlerinin hepsini almış oluruz. Zîrâ ressâm dediğimiz vakit, bu isim ile müsemmâ olan şahsın diri, bilici, işitici, görücü, dileyici, gücü yetici, söyleyici, icâd edici, sâni', âkıl, hakîm, musavvir ilh... olduğunu da söylemiş oluruz; ve bu sıfât ve esmâ, o şahsın zâtının “ayn”ıdır, gayrı değildir.

İşte her bir isim nasıl ki cemî'-i esmâyı câmi' ise, o esmânın mezâhiri bulunan halkta zâhir olan şey dahi böyledir. Onda her şeyin ehliyeti vardır ki o şey, o ehliyetle mefzûl kılındı. Ya'ni mefzûl olan her şey indinde, onun üzerine fâzıl olan her şeyin ehliyeti vardır. Binâenaleyh âlemden her bir cüz', âlemin mecmûudur; ya'ni o cüz', bütün âlemin hakâyık-ı müteferrikâtına şâmidir.

Ma'lûm olsun ki âlem, min-haysü'l-mecmû' âyîne gibidir ki, Hak vücûh-i esmâiyenin kâffesiyle onda tafsîlen görünür. Ve bu âlemden her bir zerre dahi bir âyinedir ki, Hak o vücûh-i esmâiyeden birisiyle onda mün'akis olmuştur. Zîrâ her bir zerre esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûretidir ki, o ismin cemâli onda zâhir olmuştur. Esmâ-i cüz'iyeden her bir ismin bilkülliyye cemî'-i esmâ ile muttasıf olduğu bâlâda misâl ile izâh olundu. İmdi bilcümle esmâ zât-ı ahadiyyette müttehid olup yekdiğerinden husûsiyyât-ı sıfât ve niseb ile ayrılmışlardır. Ve sıfât ile niseb mutlakâ bilkuve zâtın lâzımıdır; ve aslâ zâttan münfek olmazlar. Binâenaleyh her şeyde, her şey vardır. Meselâ: [16/21] Bir hardal tânesinde, hakîkatte cemî'-i mevcûdât vardır. Velâkin onun taayyünü zuhûra mâni'dir; ve buna “sırr-ı tecelliyât” derler ki, ârif, her şeyde bütün eşyâyı görür. Nitekim Mahmûd-i Şebüsterî hazretleri buyurur:

بهر يك ذرة صد مهر تابان

جهانرا سربسر آيينه دان

Tercüme: “Cihânı baştan başa bir âyîne ve her bir zerrede yüz güneşi tâbân bil!”⁴⁶⁸

468 Lâhicî, *Mefâtihu'l-İcâz*, s. 100 (beyit: 144); *Gülşen-i Râz* (tercüme ve şerh: A. A.

وَلَا يَفْدَحُ قَوْلَنَا إِنَّ زَيْدًا دُونَ عَمْرٍو فِي الْعِلْمِ أَنْ تَكُونَ هُوِيَّةَ الْحَقِّ عَيْنَ زَيْدٍ
وَعَمْرٍو وَتَكُونَ فِي عَمْرٍو أَكْمَلَ وَأَعْلَمَ مِنْهَا فِي زَيْدٍ، وَيَتَفَاضَلُ التَّعِينُ كَمَا
تَفَاضَلَتِ الْأَسْمَاءُ الْإِلَهِيَّةُ وَلَيْسَتْ غَيْرَ الْحَقِّ، فَهُوَ تَعَالَى مِنْ حَيْثُ هُوَ عَالِمٌ
أَعْمٌ فِي التَّعَلُّقِ مِنْ حَيْثُ مَا هُوَ مُرِيدٌ وَقَادِرٌ، وَهُوَ هُوَ لَيْسَ غَيْرُهُ.

Ve bizim “Zeyd ilimde Amr’dan aşağıdır” kavlimiz, Hakk’ın hüviyeti, Zeyd ve Amr’ın “ayn”ı olmasına ve hüviyetin Amr’da, Zeyd’de olandan ekmel ve a’lem olmasına kadh vermez. Ve esmâ-i ilâhiyye mütefâzıl olduğu gibi, taayyün de mütefâzıl olur; ve hâlbuki Hakk’ın gayrı değildir. İmdi Hak Teâlâ Âlim olduğu haysiyetle taallukta, Mürîd ve Kâdir olduğu haysiyetten eammdır. Hâlbuki o, O’dur; onun gayrı değildir.

Ya’ni Zeyd ile Amr’ın “hüviyet”leri Hak’tır; ve onların hüviyetleri olan Hak, Zeyd ve Amr’ın “ayn”ıdır. Hâlbuki biz “Zeyd ilimde Amr’dan aşağıdır” demiş olsak, Amr’da zâhir olan hüviyyet-i Hakk’ın, Zeyd’de zâhir olan hüviyyet-i Hak’tan, daha mükemmel olduğunu söylemiş oluruz. Maahâzâ bu kavil her ikisinin “hüviyet”i de Hak olmasına kadh vermez. Mâdemki esmâ-i ilâhiyye [16/22] arasında fâzâliyet ve mefzûliyet vardır, onların mezâhiri olan taayyünât-ı halkiyye arasında dahi elbette bu fâzâliyet ve mefzûliyet mevcûd olmak lâzımdır; ve esmâ Hakk’ın gayrı değildir. Nitekim Hakk’ın Âlim ve Mürîd ve Kâdir isimleri arasında tefâzul vardır. Ve Hakk’ın bir şeye ilminin taalluku, irâde ve kudretinin taallukundan daha umûmîdir. Zîrâ ind-i Hak’ta her ma’lûm olan şeye, her zamanda Hakk’ın irâdesi ve kudretinin taalluku lâzım gelmez. Ya’ni Hak bir şeyi her zaman bilir; fakat onun her zamanda o şeye olan ilmi, her vakit o şeyin vukûuna irâdesinin ve kudretinin taallukunu îcâb etmez. Binâenaleyh Âlim isminin, Mürîd ve Kâdir isimlerine fazlı tahakkuk etmiş olur. Hâlbuki Âlim ve Mürîd ve Kâdir olan Hak’tır; ve bu isimler müsemmâ olan Hakk’ın gayrı değildir.

Konuk), s. 166. Bu beytin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], 2007, s. 85):

Bu âlemdir bize mir’ât-ı rahşân   Ki her bir zerrede yüz mihr-i tâbân

فَلَا تَعْلَمُهُ هُنَا يَا وَلِيِّيَ وَتَجْهَلُهُ هُنَا وَتُنْبِتُهُ هُنَا وَتَنْفِيهِ هُنَا، إِلَّا أَنْ أُثَبِّتَهُ بِالْوَجْهِ
الَّذِي أُثَبِّتَ نَفْسَهُ، وَنَفَيْتَهُ عَنْ كَذَا بِالْوَجْهِ الَّذِي نَفَى نَفْسَهُ كَالْآيَةِ الْجَامِعَةِ
لِلنَّفْسِي وَالْإِثْبَاتِ فِي حَقِّهِ حِينَ قَالَ: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾، فَنَفَى ﴿وَهُوَ
السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ فَأُثَبِّتَ بِصِفَةِ تَعْمُّ كُلِّ سَامِعٍ بَصِيرٍ مِنْ حَيَوَانٍ، وَمَا تَمَّ إِلَّا
حَيَوَانٌ إِلَّا أَنَّهُ بَطَّنَ فِي الدُّنْيَا عَنْ إِدْرَاكِ بَعْضِ النَّاسِ، فَظَهَرَ فِي الْآخِرَةِ لِكُلِّ
النَّاسِ، فَإِنَّهَا الدَّارُ الْحَيَوَانُ وَكَذَلِكَ الدُّنْيَا، إِلَّا أَنَّ حَيَاتَهَا مَسْتُورَةٌ عَنْ بَعْضِ
الْعِبَادِ لِيُظَهَّرَ الْاِخْتِصَاصُ وَالْمُفَاضَلَةُ بَيْنَ عِبَادِ اللَّهِ بِمَا يُدْرِكُونَهُ مِنْ حَقَائِقِ
الْعَالَمِ، فَمَنْ عَمَّ إِدْرَاكُهُ كَانَ الْحَقُّ فِيهِ أَظْهَرَ فِي الْحُكْمِ مِمَّنْ لَيْسَ لَهُ ذَلِكَ
الْعُمُومُ، فَلَا تُحْجَبُ بِالْتَفَاضُلِ وَتَقُولُ لَا يَصِحُّ كَلَامٌ مَنْ يَقُولُ إِنَّ الْخَلْقَ هُوِيَّةُ
الْحَقِّ، بَعْدَ مَا أُرِيَتْكَ التَّفَاضُلُ فِي الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ الَّتِي لَا تَشْكُ أَنْتَ أَنَّهَا
هِيَ الْحَقُّ وَمَدْلُولُهَا الْمُسَمَّى بِهَا لَيْسَ إِلَّا اللَّهُ.

[16/23] İmdi ey dostum, Hakk'ı orada câhil olarak burada âlim olma; ve orada nefyederek burada isbât etme! Meğer ki sen, Hakk'ın kendi hakkında nefy ve isbât için dediği hîndeki âyet-i câmia gibi, O'nu, O'nun kendi nefsinin isbât ettiği vech ile isbât edesin; ve O'nu, O'nun kendi nefsinin nefyettiği vech ile ondan nefyedesin: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ [O'nun misli bir şey yoktur.] nefyetti; وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] Bir sıfat ile isbât etti ki, hayvandan her sâmi' ve basîre âmmdır. Ancak şu kadar vardır ki, dünyâda ba'zı nâsın idrâkinden bâtın oldu. Âhirette nâsın cümlesine zâhir olur. Zîrâ âhiret dâr-ı hayevândır; ve dünyâ dahi böyledir. Ancak hakâyık-ı âlemden idrâk ettikleri şey sebebiyle, ibâdullah beyninde ihtisâs ve mufâzale zâhir olmak için, onun hayâtı ba'zı ibâddan mestûrdur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, idrâki âmm olan kimsede, kendisi için bu umûm hâsıl olmayan kimseden hükümde azhar olur. İmdi sen, "Tahkîkan halk Hakk'ın hüviyetidir, diyen kimsenin kelâmı sahîh değildir" diyerek tefâzul ile mahcûb olma! Ben sana esmâ-i ilâhiyyede tefâzulu gösterdikten sonra, ki sen şekketmezsin ki, esmâ-i ilâhiyye Hak'tır ve onlar ile müsemmâ olan medlûl, Allah'dan gayrı değildir.

Ya'ni ey dostum, Hakk'ı bir mazharda âlim, bir mazharda câhil olma; ve Hak burada zâhirdir ve burada değildir, deme! Belki cemî'-i mezâhirde

isbât et! Ve kezâ bir mazharda nefyedip, diğeri bir mazharda isbât etme! Bil ki Hak her bir mazharın kâbiliyeti hasebiyle onda zâhir ve sâbittir. Eğer diyecek olursan ki, Hakk'ı mezâhirde nefy ve isbât etmek câiz değil midir? Evet, câizdir; fakat bu nefy ve isbât, Hakk'ın kendi nefsinin nefy ve isbât için buyurduğu **لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ** (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; ve O Semî' ve Basîr'dir.] âyet-i kerîmesindeki nefy ve isbât gibi olmalıdır. Zîrâ bu âyet-i kerîme “tenzih” ve “teşbih” beynini câmi'dir ki, bu bahsin tafsîli **Fass-ı Nuhî**'de mürûr etmiştir. **لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ** [O'nun misli bir şey yoktur.] kavliyle Hakk'ın misli nefyolunur. **وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ** [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] kavliyle de Hak, semîyet ve basîriyet ile vasfolunur. Bu sıfat ise, işiten ve gören her hayvan hakkında âmmdır. Ve vücûdda [16/24] hayevândan başka yoktur. Çünkü bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîre, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın, bi-hasebî'l-esmâ taayyününden başka bir şey değildir; ve onların vücûdu, vücûd-ı hakîkî-i Hakk'a muzâf olmuş birer vücûd-ı i'tibârîdir. Binâenaleyh “halk” dediğimiz bu suver-i âlemin “bâtın”ı ve “hüviyet”i Hakk'tır. Ve onların hüviyeti Hak olunca, Hakk'ın Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde ve Kudret gibi sıfât-ı külliyye ve cüz'iyesi onlarda mevcûd olur. Fakat mahlûkâtta ba'zılarının taayyünü bu sıfâtın zuhûruna mâni' olduğundan mahsûs olmaz.

İşte bu hakîkatten gâfil olan ehl-i hicâb eşyâ-yı mevcûdenin ba'zısında “hayât” vardır, ba'zısında da yoktur zannederler. Hâlbuki vücûdda “hayât” sâhibi olmayan bir şey yoktur. Fakat onların hayâtı, bu dünyâda ba'zı nâsın idrâkinden bâtın oldu ve gizli kaldı. Bu hakîkat âhirette herkese bilâ-istisnâ âşikâr olur. Çünkü **وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ** (Ankebût, 29/64) [Ve âhîret evi elbette hayât evidir, eğer bilseler idi!] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere âhîret, dâr-ı hayâtıdır. Fakat sen zannetme ki, dünyâ dâr-ı hayât değildir. Dünyâ da böyledir. Şu kadar var ki, hakâyık-ı âleme vukûfları nisbetinde, ibâdullah arasında husûsiyet ve efdaliyet zâhir olmak için, her şeyin hayâtı bulunduğu ba'zı ibâddan gizli kalmıştır. Onun için bu hakîkati ibâdullahdan ba'zıları bilir, ba'zıları bilmez, inkâr eder. Binâenaleyh ihâta-i idrâki daha çok olan kimsede Hak Teâlâ hükümde, idrâkinde bu umûmiyet hâsıl olmayan kimseden daha ziyâde zâhir olur. Nitekim Hz. Ali (kerremallâhu vecchê) efendimiz buyururlar ki: “Biz

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ile seferde idik. Teveccüh ettiğimiz hiçbir taş ve ağaç yok idi ki, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'e selâm vermesin.” Şimdi, bunu işiten felâsife, böyle şey olmaz, diye inkâr ederler. Zirâ onlar hakâyık-ı eşyâdan gâfildir. *يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* (Rûm, 30/7) ya'ni “Onlar hayât-ı dünyâdan zâhir olanı bilirler”; zâhir ve mahsûs olmayanı bilmezler.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: İşte ben sana tefâzulu îzâh ettim; ve bu îzâhât üzerine esmâ-i ilâhiyenin Hak olduğuna ve esmâ-i ilâhiyye ile müsemma olan medlûlün, Allâh'ın gayrısı olmadığına artık senin şübhen kalmadı. [16/25] Binâenaleyh “Halk Hak'ın hüviyetidir, diyen kimse doğru söylemez” diyerek Zeyd ile Amr arasındaki tefâzulu görüp hicâba düşme; ve bu tefâzul-i meşhûda binâen onların hüviyetlerini başka başka zannetme! Zirâ onların bâtınları ve Rabb-i hâssları esmâ-i ilâhiyyedir. Esmâ-i ilâhiyye ise Hak'tır; ve bu isimlerin medlûlü olan müsemma Allâh'ın gayrı değildir; ve onların cümlesinin medlûlü vücûd-ı vâhid olan Allah'dır.

ثم إنَّه كيف يُقدِّمُ سليمانُ اسمَه على اسمِ اللّهِ كما زَعَمُوا، وهو أي سليمانُ
من جملةٍ من أوجَدته الرحمة، فلا بُدَّ أن يتقدَّم الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ليصحَّ استنادُ
المَرْحُومِ، هذا عكسُ الحقائقِ تقدِّيمُ من يَسْتَحِقُّ التَّأخِيرَ وتأخيرُ من يستحقُّ
التَّقدِّيمَ في المَوْضِعِ الَّذِي يستحقُّه.

Ondan sonra Süleymân (a.s.), zu'mettikleri gibi, nasıl kendi ismini ismullah üzerine takdîm eder? Hâlbuki o, ya'ni Süleymân, rahmetin îcâd ettiği eşhâs cümlesindedir. Binâenaleyh merhûmun istinâdi sahîh olmak için “er-Rahmân er-Rahîm”in tekaddüm etmesi lâbüddür. Te'hîre müstahak olanı takdîm ve müstahak olduğu mevzi'de, takdîme müstahak olanı te'hîr, işte bu aks-i hakâyıktır.

Ya'ni Süleymân (a.s.), hem rahmet-i rahmâniyye ve hem de rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olduğu hâlde, ulemâ-i zâhireden ba'zularının zu'mettikleri gibi, nasıl olur da kendi ismini ismullah üzerine takdîm eder? Hiç îcâd olunan şey, îcâd edene tekaddüm eder mi? Elbette etmez. Binâenaleyh merhûm olan Süleymân (a.s.)ın mûcid olan Râhîm'e istinâdi sahîh olmak için, Belkîs'a gönderdiği mektûbda “er-Rahmân er-Rahîm” isimlerinin, kendi ismine tekaddüm etmesi lâzımdır. Geri bırakmağa lâyık olan şeyi

öne geçirmek; ve müstahak olduğu mahalde, öne geçirmeğe lâıyk olan şeyi de geriye bırakmak, hakâyıkı tersine çevirmek demek olduğundan câiz değildir. Onun için ulemâ-i zâhirenin beyân ettikleri mütâlaa vârid değildir. Zîrâ ismullâhın müstahak olduğu mevzi' mektûbun ibtidâsıdır. [16/26]

ومن حكمة بلقيس وعلو علمها كثورها لم تذكر من ألقى إليها الكتاب، وما عميت ذلك إلا لتعلم أصحابها أن لها اتصالاً إلى أمور لا يعلمون طريقها، وهذا من التدبير الإلهي في الملك، لأنه إذا جهل طريق الإخبار الواصل للملك خاف أهل الدولة على أنفسهم في تصرفاتهم، فلا يتصرفون إلا في أمر إذا وصل إلى سلطانهم عنهم يأمنون غائلة ذلك التصرف، فلو تعين لهم على يدي من تصل الأخبار إلى ملكهم لصانعوه وأعظموا له الرشا حتى يفعلوا ما يريدون ولا يصل ذلك إلى ملكهم.

Ve mektûbu kendisine ilkâ eden kimseyi zikretmemesi, Belkîs'in hikmetinden ve onun ilminin ulüvvündendir; ve bunu ancak ashâbına ta'lîm için yaptı ki, muhakkak kendisi için, tarîkini bilmedikleri umûra ittisâl vardır. Bu da mülkte tedbîr-i ilâhîdendir. Zîrâ melike vâsıl olan ihbârın tarîki mechûl olduğu vakit ehl-i devlet, tasarrufâtlarında kendi nefisleri üzere korkarlar. Binâenaleyh onlar ancak bir emirde tasarruf ederler ki o emr, sultanlarına onlardan vâsıl olduğu vakit, bu tasarrufun gâilesinden emîn olurlar. İmdi meliklerine kimin vâsıtasıyla ahbârın vâsıl olduğu eğer onlara müteayyin olursa, mülkte dilediklerini işlemeleri ve bu da meliklerine vâsıl olmaması için, ona bir iş işlerler ve azîm rüşvetler verirler idi.

Ya'ni Belkîs Hüdhüd vâsıtasıyla mektûbu aldığı vakit vüzerâsına mektûbun ne vâsıta ile vâsıl olduğunu haber vermeyip “Bana bir mektûb-i kerîm ilkâ olundu” demekle iktifâ etti ve vâsıtayı îzâh etmedi, mechûl bıraktı. Bu da Belkîs'in hikmet-i hükûmete vukûfundan ve ilim ve ma'rifetteki mertebesinin yüksekliğindedir; ve Belkîs bunu kendisinin birtakım umûra ittisâli olup, fakat onların bu umûrun tarîkini bilmediklerini, ashâbına ve vüzerâsına anlatmak için yaptı. Ya'ni murâdı: “Ey vezirlerim, bana birtakım ihbârât vâsıl olur ki, siz onun ne tarîkten bana geldiğini bilemezsiniz” demek idi. Ve Belkîs'in tarîk-i ihbârı setretmesi mülkte tedbîr-i ilâhîdendir.

Zîrâ pâdişâha vâsıl olan ihbârın tarîki mechûl olduğu vakit, ehl-i devlet: “Tasarrufâtımızda sekâmet ve zulüm vâki’ olursa, bilmediğimiz bir vâsıta ile pâdişâh duyar ve bize mücâzât eder” diye nefislerinden korkarlar. Binâenaleyh onlar, o vech ile tasarruf ederler ki, o tarz tasarrufları pâdişâhlarına vâsıl olduğu vakit, bu tasarrufun gâilesinden emîn olurlar. Ya’ni adâlet ve istikâmet dâiresinde tasarruf edip mücâzâtta emîn olurlar. [16/27] Fakat böyle olmayıp da ehl-i devlet, pâdişâhlarına kimin vâsıtasıyla icrâât ve tasarrufâtlarının ahbârı vâsıl olduğunu bilseler, o ma’lûm olan vâsıtayı bin türlü hîleler ve rüşvetler ile elde edip, me’mûr oldukları işlerde ahkâm-i nefslere tebaan, keyfe-mâ-yeşâ’ tasarruf ederler; ve bunun da pâdişâhlarına vâsıl olmayacağından emîn olurlar.

فكان قولها ﴿الْقِيَّ إِلَيَّ﴾، ولم تُسَمِّ مَنْ الْقَيَّ إِلَيْهَا سِيَّاسَةً مِنْهَا أَوْرَثَتْ الْحَذَرَ مِنْهَا فِي أَهْلِ مَمْلَكَتِهَا وَخَوَاصِّ مُدَبِّرِيهَا، وَبِهَذَا اسْتَحَقَّتِ التَّقَدُّمَ عَلَيْهِمْ.

İmdi onun sözü ﴿الْقِيَّ إِلَيَّ﴾ (Neml, 27/29) [İlkâ olundu.] oldu; ve siyâseten mektûbu ilkâ edeni zikretmedi ki, o siyâset, onun ehl-i memleketi ve havâss-ı müdebbirleri hakkında, ondan hazeri îrâs eyledi. Ve bu sebeble onların üzerine tekaddüme müstahak oldu.

Ya’ni Belkîs, vüzerâsını cem’edip kendisine bir mektûb geldiğini onlara ihbâr ettiği sırada, ilk sözü ﴿إِنِّي إِلَيَّ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ﴾ (Neml, 27/29) ya’ni “Bana bir mektûb-i kerîm ilkâ olundu” oldu; ve mechûl sîgasını isti’mâl etti; ve bir tedbîr-i siyâsî olmak üzere mektûbu ilkâ edenin ismini zikretmedi. Ve onun bu tedbîr-i siyâsî memleketi ahâlîsinin ve memleketi idâre eden havâss-ı me’mûrînin kendisinden korkmalarını intâc etti. İşte Belkîs kadın olduğu hâlde, mahzâ bu ma’rifeti ve dirâyeti sebebiyle, memleketinin erkekleri üzerine saltanatta tekaddüme kesb-i istihkâk eyledi.

وَأَمَّا فَضْلُ الْعَالِمِ مِنَ الصَّنْفِ الْإِنْسَانِيِّ عَلَى الْعَالِمِ مِنَ الْجِنِّ بِأَسْرَارِ التَّصَرُّفِ وَخَوَاصِّ الْأَشْيَاءِ، فَمَعْلُومٌ بِالْقَدْرِ الزَّمَانِيِّ، فَإِنَّ رَجُوعَ الطَّرْفِ إِلَى النَّاطِرِ بِهِ أَسْرَعُ مِنْ قِيَامِ الْقَائِمِ مِنْ مَجْلِسِهِ، لِأَنَّ حَرَكَةَ الْبَصَرِ فِي الْإِدْرَاكِ إِلَى مَا يُدْرِكُهُ أَسْرَعُ مِنْ حَرَكَةِ الْجِسْمِ فِيمَا يَتَحَرَّكُ مِنْهُ، فَإِنَّ الزَّمَانَ الَّذِي يَتَحَرَّكُ فِيهِ الْبَصَرُ عَيْنُ الزَّمَانِ الَّذِي يَتَعَلَّقُ بِمُبْصَرِهِ مَعَ بُعْدِ الْمَسَافَةِ بَيْنَ النَّاطِرِ وَالْمَنْظُورِ، فَإِنَّ

زَمَانٌ فَتَحَ الْبَصَرَ زَمَانٌ تَعَلَّقَهُ بِفَلَكَ الْكَوَاكِبِ الثَّابِتَةِ، وَزَمَانٌ رَجُوعِ طَرَفِهِ إِلَيْهِ عَيْنُ زَمَانٍ عَدَمِ إِدْرَاكِهِ، وَالْقِيَامُ مِنْ مَقَامِ الْإِنْسَانِ [16/28] لَيْسَ كَذَلِكَ أَيْ لَيْسَ لَهُ هَذِهِ الشَّرْعَةُ، فَكَانَ آصَفُ ابْنُ بَرِّخِيَا أْتَمَّ فِي الْعَمَلِ مِنَ الْجِنِّ، فَكَانَ عَيْنُ قَوْلِ آصَفَ بْنِ بَرِّخِيَا عَيْنَ الْفِعْلِ فِي الزَّمَنِ الْوَاحِدِ، فَرَأَى فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ بِعَيْنِهِ سَلِيمَانَ ﷺ عَرْشَ بَلْقَيْسَ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ لِئَلَّا يَتَخَيَّلَ أَنَّهُ أَدْرَكَهُ وَهُوَ فِي مَكَانِهِ مِنْ غَيْرِ انْتِقَالٍ.

Ve ammâ sınıf-ı insânîden esrâr-ı tasarrufu ve havâss-ı eşyâyı âlimin, Cin'den olan âlim üzerine fazlı, kadr-i zamânî ile ma'lûmdur. Zîrâ bakışın rücûu, onunla nâzır olan kimseye, kâimin meclisinden kıyâmından daha çabuktur. Çünkü basarın idrâkte, idrâk ettiği şeye hareketi, cismin ondan müteharrik olduğu şeyde hareketinden daha serî'dir. Zîrâ basarın onda müteharrik olduğu zaman, nâzır ile manzûr beyninde bu'd-i mesâfe olmakla berâber, basarın mübsara taalluk ettiği zamânın "ayn"ıdır. Zîrâ basarın açılması zamânı, onun kevâkib-i sâbite feleğine taallukunun zamânıdır; ve onun bakışının ona rücûu zamânı, onun adem-i idrâki zamânının "ayn"ıdır. Hâlbuki makâm-ı insândan kıyâm böyle değildir, ya'ni onun için bu sû'at yoktur. Binâenaleyh Âsaf bin Berhîyâ amelde Cin'den etemm oldu. Böyle olunca Âsaf bin Berhîyâ kavlinin "ayn"ı, zamân-ı vâhidde fiilin "ayn"ı oldu. İmdi o zamanda Süleymân (a.s.) Belkîs'in tahtını, mingayr-ı intikâl mekânında olduğu hâlde, idrâk ettiği tahayyül olunmak için, "ayn"ıyla kendi indinde müstakır gördü.

Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Neml'de beyân buyurulduğu üzere Belkîs Süleymân (a.s.)'ın mektûbunu aldıktan sonra vüzerâsını toplayıp: "Bana vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkâ olundu ki, Süleymân'dandır; ve onun mazmûnu da şudur. Ey eşrâf, bana bu işin fetvâsını verin! Siz bilirsiniz ki, ben sizinle müşâvere etmedikçe bir iş hakkında karâr-ı kat'î vermem" dedi. Eşrâf dahi cevâben dediler ki: "Biz kuvvet ve şiddet sâhibiyiz, emir senindir. Biz senin emrine mutîiz" (Neml, 27/29-33).

Belkîs: "Padişâhlar bir şehre harben girerlerse orasını harâb ederler; ve ahâlîsinin eşrâfını zelîl ve esîr ederler. Onlar bunu mutlakâ yaparlar. Ben şimdi onlara hediye gönderirim. [16/29] Bakalım elçilerimi nasıl îade

eder?” (Neml, 27/34-35) Ya'ni hediyelerimi kabûl ederse, bilirim ki pâ-dişâhdır, o vakit harb ederim; ve eğer kabûl etmeyip da'vetinde musır olursa, anlarım ki peygamberdir.

Bu karâr üzerine hareket olundu. Belkîs'in elçisi Süleymân (a.s.)a hediye ile vâsıl oldukda, Cenâb-ı Süleymân buyurdu:

“Bana mâl ile mi yardım ediyorsunuz? Benim hediyeye ihtiyâcım yoktur. Allâhü Zülcelâl hazretlerinin bana ihsân ettiği şey, sizin getirdiğiniz şeylerden hayırlıdır. Bu gibi hediyeler ile ancak sizin gibi adamlar memnûn olur. Sen şimdi hediyelerinle berâber kavmine git, bu tarafa gelmelerini söyle! Eğer gelmezler ise, biz onların üzerine mukâvemet edemeyecekleri bir asker ile gider ve onları sâkin oldukları Sebâ şehrinde zelîl olarak çıkarırız.” (Neml, 27/36-37)

Bu haber Belkîs'a vâsıl olunca, Süleymân (a.s.)ın peygamber olduğunu anladı; ve tahtını metîn bir yere koyup kilitleyerek askeriyle berâber, Süleymân (a.s.)a müteveccih oldu. Onlar geledursunlar, bu tarafta Süleymân (a.s.) hâzır-bi'l-meclis olanlara hitâben buyurdular ki:

–“Ey nâs, Belkîs ve kavmi gelip müslüman olmazdan mukaddem, onun tahtını bana hanginiz getirirsiniz?” (Neml, 27/38).

Cin tâifesinden bir İfrît dedi: “Sen makâmından kalkmadan evvel, o tahtı ben sana getiririm. Ben bunu icrâya kâdirim ve kudretime emniyetim vardır.” (Neml, 27/39)

Süleymân (a.s.)ın vezîri olan Cenâb-ı Âsaf bin Berhîyâ buyurdu: *أَنَا آتِيكَ بِهٖ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ* (Neml, 27/40) ya'ni “Ben o tahtı, nazarın senin cânibine rücû'dan evvel getiririm.” Bunun üzerine Süleymân (a.s.) o tahtı derhâl yanında durur gördü. İşte Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu vak'anın hakîkati-ni beyânen buyururlar ki:

Sınıf-ı insânîden olup esrâr-ı tasarrufu ve eşyânın havâssını bilen Âsaf'ın, tâife-i Cin'den olup bu esrâr ve havâssı bilen kimse üzerine fazlı sâbittir; ve bu fazl dahi kadr-i zamânî ile ma'lûmdur. Ya'ni her ikisinin yaptığı iş arasındaki zamânın mikdârı bu fazlı gösterir. Çünkü bir kimse bir şeye nazar edip, nazarını geri alsa, onun bu nazarı, oturan kimsenin oturduğu mahalden ayağa kalkmasından daha çabuk bir zaman zarfında

kendisine rüçû' eder. [16/30] Hâlbuki taife-i Cin'den olup esrâr-ı tasarrufu bilen İfrît: *أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ* (Neml, 27/39) ya'ni "Ben o tahtı sana makâmından kıyâmından evvel getiririm" dedi. Bu esrârı bilen ve sınıf-ı insânîden bulunan Cenâb-ı Âsaf ise: "Ben göz açıp kapayıncaya kadar getiririm" dedi. Binâenaleyh İfrît ile Âsaf arasında, esrâr-ı tasarrufu ve havâss-ı eşyâyı bilmek husûsunda fark sâbit oldu; ve efdaliyet Âsaf'a râci' oldu. Bu da ikisinin fiili arasında geçecek olan zamânın mikdârı ile ma'lûm oldu. Zîrâ İfrît'in fiili daha çok ve Âsaf'ın fiili ise daha az zamâna muhtaçtır. Ve basarın idrâk ettiği şey tarafına hareketi, cismin bulunduğu mekândan hareketinden daha çabuktur. Çünkü basarın hareketi için sarfolunan zaman, basarın görülen şeye taalluk ettiği zamânın "ayn"ıdır. Maahâzâ gören ile görülen şey arasında uzak bir mesâfe vardır. Basar ile mubsar arasında böyle uzak mesâfe olduğu hâlde basarın açılmasıyla, taalluk ettiği şeyi görmesi aynı zamân içinde vâki' olur. Çünkü basarın açılması zamânı, basarın kevâkib-i sâbite feleğine taalluku zamânıdır. Ya'ni gözün açılmasıyla kevâkib-i sâbite feleğine taalluku bir zamanda vâki' olur. Ve basarın geri dönmesi zamânı dahi, basarın adem-i idrâki zamânının "ayn"ıdır. Ya'ni göz açmak ile kevâkib-i sâbiteyi görmek bir zamanda vâki' olduğu gibi, gözü kapamak ile kevâkib-i sâbiteyi görmemek dahi aynı zamanda vâki' olur. Binâenaleyh basarın hareketi hâriçte inkisâmı kabûl etmeyecek derecede ânîdir. Fakat insanın yerinden kalkması böyle değildir; ya'ni onda bu kadar sür'at yoktur. Zîrâ cismin hareketi zamânîdir. Ve bu zaman hâriçte inkisâmı kabûl eder. Nitekim insanın her türlü evzâ' ve harekâtı "enstantane" dedikleri fotoğraf makinesi ile zabtolunup, bu evzâ'-ı mazbûta bir perde üzerine elektrik ziyâsı vâsıtasıyla aksettirilerek, sür'atle tedvîr olunmak sûretiyle "sinema" dedikleri hayâlâtı temâşâ ettirirler. Bu, cismin hareketi zamânının kâbil-i inkisâm olduğuna bir delîl-i bâhirdir.

İmdi Âsaf bin Berhıyâ amelde Cin'den etemm oldu. Ve Âsaf bin Berhıyâ'nın: "Ben Belkıs'ın tahtını göz açıp kapamadan evvel getiririm" demesi, tahtı getirmesi fiilinin "ayn"ı oldu; ya'ni kavli ile fiili bir zaman içinde vukûa geldi. Binâenaleyh Süleymân (a.s.) Belkıs'ın tahtını, bu zaman içinde, kendi indinde müstakır gördü. Süleymân (a.s.) Belkıs'ın tahtını Sebâ şehrinde mekânında bulunduğu hâlde min-gayr-ı intikâl idrâk etmiştir,

rae müstevvâra ʿinde Kurʿân-ı Kerîm'de (Neml, 27/40) ya'ni "Onu indinde müstakır olarak gördü" buyurdu.

ولم يكن عندنا باتّحاد الزّمان انتقالاً، وإنما كان إعداماً وإيجاداً من حيث لا يشعُر أحدٌ بذلك إلا من عرّفه، وهو قوله تعالى: ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾، ولا يمضي عليهم وقتٌ [16/31] لا يرون فيه ما هم راؤون له، وإذا كان هذا كما ذكرناه فكان زمانٌ عدمه أعني عدم العرش من مكانه عين وجوده عند سليمان من تجديد الخلق مع الأنفاس، ولا علم لأحد بهذا القدر، بل الإنسان لا يشعُر به من نفسه أنه في كل نفس لا يكون ثم يكون.

Ve bizim indimizde ittihâd-ı zamân ile intikâl vâki' olmadı. Ancak i'dâm ve îcâd, onu bilen gayrı hiçbir kimsenin buna şuûru olmayacak bir haysiyetle oldu. O da Hak Teâlâ'nın جَدِيدٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kâf, 50/15) [Belki onlar halk-ı cedîdden şübhe içindedirler.] kavlidir. Ve onlar üzerine bir vakit mürûr etmez ki, gördükleri şeyi görsünler. Ve vaktâki bu, bizim zikrettiğimiz gibi oldu, binâenaleyh onun zamân-ı ademi, ya'ni tahtının mekânından ademi, Süleymân'ın indinde, enfâs ile halkın tecdîdi kabîlinden olarak, onun vücûdunun "ayn"ı oldu. Hâlbuki bu mikdâra hiçbir kimsenin ilmi yoktur. Belki insanın, muhakkak bir nefeste ma'dûm olup sonra mevcûd olduğuna kendi nefisinden şuûru yoktur.

Ya'ni bizim indimizde Belkîs'in tahtı, tarfetü'l-ayn içinde ve ittihâd-ı zamân ile Sebâ şehriden Süleymân (a.s.)'ın mekânına intikâl etmedi. Zîrâ intikâl için, mutlakâ araya az çok zaman girmek lâzımdır; ve sür'atle göz açıp kapamak dahi bir zaman içinde vâki' olur. Ancak bunda ittihâd-ı zamân vardır. Zîrâ basarın görülen şey tarafına hareketi için geçen zaman, basarın görülen şeye taalluk etmesi zamânının "ayn"ıdır. Hâlbuki Cenâb-ı Âsaf: "Ben tahtı göz açıp kapamadan evvel getiririm" dedi. Binâenaleyh tahtın bir mekândan bir mekâna ittihâd-ı zamân ile intikâl ettiği mülâhazası vârid olamaz. Zîrâ mürûr-ı zamân vâki' değildir. Bu hâl ancak tahtın Sebâ şehrinde i'dâmı ve Süleymân (a.s.)'ın mekânında îcâdı sûretiyle vâki' oldu; ve bu îcâd ve i'dâm keyfiyeti, bir haysiyetle oldu ki, buna hiçbir kimsenin vukûfu ve şuûru olmadı. Bu keyfiyeti ancak ân-ı vâhidde i'dâm

ve îcâdı bilen ve her ân içinde halk-ı cedîdi müşâhede eden kimse bilir.
[16/32]

Bu i'dâm ve îcâdın delîli dahi Hak Teâlâ hazretlerinin بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kâf, 50/15) ya'ni "Belki onlar halk-ı cedîdden şübhe içindedirler" kavlidir; ve bu halk-ı cedîdden şübhedede olanlar üzerine bir vakit mürûr etmez ki gördükleri şeyi görmesinler. Ya'ni onlar eşyâ-yı âlemden herhangi birine nazar-ı mütemâdî atfetsele, her ân-ı gayr-ı münkasimde onu sâbit ve mevcûd görürler. Hâlbuki âlemin halkı, her bir nefeste tecellî-i ilâhî ile teceddüd eder. Zîrâ âlemin vücûd-ı müstakilli olmadığından kendi nefsi ile ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûddur; ve Hak dâimen ve ebeden tecellî edebilir. Binâenaleyh birinci tecellî asla rücû' edince, âlem ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin müteâkiben zuhûrunda dahi mevcûd olur. Velâkin tecellî-i sâni o kadar sür'atle zuhûr eder ki, onun nûru, tecellî-i evvelin nûruna muttasıl olduğundan ikisinin arasını fark ve temyîz mümkün olamaz. Birinin hayâlî zâil olmadan, onda müşâbihi olan diğere tecellî gelir. Binâenaleyh zâhir-bînân nazarında âlemin evvelâ ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olması keyfiyeti görülemez. *Mesnevî*:

باقيان في لبسٍ من خلقٍ جديد   نايد آن الا كه بر خاصان پديد

Tercüme: "O âlem-i gayb, ancak Hakk'ın hâsılarına zâhir olur. Bâkî halk-ı âlem, bu halk-ı cedîdden şübhededirler."⁴⁶⁹

Vaktâki bu, ya'ni tahtın mekân-ı Süleymân (a.s.)da huzûru, bizim zikrettiğimiz gibi oldu, ya'ni ittihâd-ı zamân ile intikâl sûretiyle vâki' olmadı; binâenaleyh tahtın Sebâ şehrinde zamân-ı ademi, Süleymân (a.s.)ın mekânında, onun zamân-ı vücûdunun "ayn"ı oldu. Ya'ni tahtın Sebâ şehrinde yok olmasıyla Süleymân (a.s.) indinde var olması aynı zamanda vâki' oldu; ve onun yokluğu ile varlığı yekdiğerinin "ayn"ı oldu; ve tahtın ademi, vücûdunun "ayn"ı olması, enfâs ile halkın tecdîdi kabîlindedir. Hâlbuki bu mikdâra hiçbir kimsenin ilmi yoktur. Nasıl olsun ki, insanın nefsi kendisine sâir eşyâdan daha karîb olduğu hâlde, her nefeste kendi nefsinin ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olduğuna vukûfu yoktur. Kendi nefsinde vâki' olan bir hâle vukûfu olmayan kimse, eşyâ-yı sâirede vâki' olan [16/33] bu

469 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 45 (beyit: 2066).

halk-ı cedîde ve bu teceddüd-i emsâle nâsıl vâkıf olur?

ولا تَقُلْ «ثُمَّ» تَقْتَضِي الْمُدَّةَ، فليس ذلك بصحيح، وإنما «ثُمَّ» تَقْتَضِي تَقَدُّمَ الرَّثْبَةِ الْعَلِيَّةِ عِنْدَ الْعَرَبِ فِي مَوَاضِعَ مَخْصُوصَةٍ كَقَوْلِ الشَّاعِرِ: «كَهَزَّ الرَّدِّيْنِي ثُمَّ اضْطَرَبَ». وزمانُ الهَزِّ عَيْنُ زَمَانِ اضْطِرَابِ الْمَهْزُوزِ بِلا شَكِّ، وقد جَاءَتْ بِثُمَّ وَلَا مُهْلَةَ، كَذَلِكَ تَجْدِيدُ الْخَلْقِ مَعَ الْأَنْفَاسِ، زَمَانُ الْعَدَمِ زَمَانُ الْوُجُودِ، كَتَجْدِيدِ الْأَعْرَاضِ فِي دَلِيلِ الْأَشَاعِرَةِ.

Ve sen ثُمَّ [sümme: sonra] müddeti iktizâ eder, demel! Bu, sahîh değildir. Ancak ثُمَّ [sonra] inde'l-Arab mevâzi'-i mahsûsada rütbe-i aliyenin tekaddümünü iktizâ eder. Şâirin كَهَزَّ الرَّدِّيْنِي ثُمَّ اضْطَرَبَ kavli gibi. Hâlbuki “hezz”in zamânı, bilâ-şek “mehzûz”ün iztirâbı zamânının aynıdır; ve muhakkak “sümme”yi getirdi, hâlbuki mühlet yoktur. Bunun gibi, enfâs ile tecdîd-i halk, ademin zamânı vücûdun zamânıdır. Eşâire'nin delilinden a'râzin tecdîdi gibi.

Ya'ni sen, bâlâda mürûr eden يُكُونُ ثُمَّ لا يُكُونُ ya'ni “Ma'dûm olur, sonra mevcûd olur” kavlinde “sümme [sonra]” kelimesi terâhî içindir. Zaman müddet iktizâ eder, demel! “Sümme” kelimesinin mutlakâ müddet iktizâ etmesi sahîh değildir. Bu “sümme” kelimesi inde'l-Arab mevâzi'-i mahsûsada, rütbe-i aliyenin tekaddümünü iktizâ eder. Ya'ni rütbe-i aliyenin tekaddümünü göstermek için isti'mâl olunur. Nitekim şâir der: كَهَزَّ الرَّدِّيْنِي ثُمَّ اضْطَرَبَ ya'ni “Rudeyn ismindeki haddâda mensûb olan mızrağın tahrîki gibi. Ondan sonra o Rudeynî olan mızrak muztarib oldu.”⁴⁷⁰ Hâlbuki zamân-ı tahrîk, şübhesiz hareket verilen şeyin iztırâbı zamânının “ayn”ıdır. Zîrâ tahrîk, tahrîk olunan şeyin kıyımdanmasına sebep ve illettir; ve illetin zamânı, ma'lûlün zamânının “ayn”ıdır. Vâkıâ şâir, bu mısırâda terâhî için olan “sümme” kelimesini getirdi. Velâkin tahrîk ile tahrîk olunan şeyin kıyımdanması arasında mühlet ve müddet yoktur. İşte يُكُونُ ثُمَّ لا يُكُونُ [Ma'dûm olur, sonra mevcûd olur.] kavlindeki “sümme” dahi şâirin kavlindeki “sümme” gibidir. Binâenaleyh enfâs ile halkın tecdîdi [16/34]

470 Bu iktibas Câhiliyye şâirlerinden milâdî 550'lili yıllarda öldüğü tahmin edilen Ebû Duâd el-İyâdî'ye aittir. Beytin tamâmı ve içinde yer aldığı kasîde için bk. Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebib*, III, s. 53.

dahi böyledir. Halkın zamân-ı ademi, onun zamân-ı vücûdunun “ayn”ıdır. Aralarında müddet ve mühlet yoktur. Nitekim Eşâire'nin delîlinde dahi, a'râzın tecdîdi böyledir. Zîrâ Eşâire'nin delîlinde araz, iki zamanda bâkî değildir.

فَإِنَّ مَسْأَلَةَ حُصُولِ عَرْشِ بَلْقَيْسٍ مِنْ أَشْكَالِ الْمَسَائِلِ، إِلَّا مَنْ عَرَفَ مَا ذَكَرْنَاهُ
 آيْنًا فِي قِصَّتِهِ، فَلَمْ يَكُنْ لِأَصْفَ مِنَ الْفَضْلِ فِي ذَلِكَ إِلَّا حُصُولُ التَّجْدِيدِ
 فِي مَجْلِسِ سَلِيمَانَ ﷺ، فَمَا قَطَعَ الْعَرْشُ مَسَافَةً وَلَا زُوِيَتْ لَهُ أَرْضٌ وَلَا خَرَقَهَا
 لِمَنْ فَهَمَّ مَا ذَكَرْنَاهُ، وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى يَدَيْ بَعْضِ أَصْحَابِ سَلِيمَانَ لِيَكُونَ
 أَعْظَمَ لِسَلِيمَانَ ﷺ فِي نُفُوسِ الْحَاضِرِينَ مِنْ بَلْقَيْسٍ وَأَصْحَابِهَا.

İmdi tahkîkan taht-ı Belkîs'in husûlü mes'elesi, mes'elelerin en müşkilindedir. Meğer ki bizim ânifen taht kıssasında zikrettiğimiz şeyi ârif olan kimse ola. Böyle olunca tecdîdin Süleymân (a.s.)ın meclisinde husûlünden gayrı, Âsaf için fazl olmaz. İmdi bizim zikrettiğimiz şeyi anlayan kimse için, taht bir mesâfe kat'etmedi; ve arz onun için dürülmedi; ve arzı hark etmedi. Ve bu, Belkîs'dan ve onun ashâbından hâzırın olan nüfûsta, Süleymân (a.s.) için, daha azîm olmak için, Süleymân'ın ba'zı ashâbının yedeyni üzere vâki' oldu.

Ya'ni taht-ı Belkîs'in Süleymân (a.s.)ın meclisinde husûlü mes'elesi, akl-ı nazarî erbâbı indinde en müşkil mesâildendir. Fakat bâlâda tahtın îcâdı kıssasında zikrolunan şeyi, ya'ni cemî'-i zerrât-ı âlemin her nefeste tecellî-i evvel ile ma'dûm ve tecellî-i sâni ile mevcûd olduğunu bilen kimse, taht-ı Belkîs'in meclis-i Süleymân (a.s.)da teceddüd-i emsâl sûretiyle mevcûd olduğunu bilir; ve bu mes'ele ona müşkil gelmez. Şu hâlde tahtın mislinin teceddüdü başka mahalde vâki' olmayıp ancak Süleymân [16/35] (a.s.)ın meclisinde husûlünden gayrı, Âsaf bin Berhîyâ için bir fazl olmaz. Ya'ni Cenâb-ı Âsaf'ın fazlı, ancak bu noktaya münhasır olmuş olur. Binâ-naleyh bizim zikrettiğimiz teceddüd-i emsâl ve halk-ı cedîd kazıyyesini anlayan kimseye göre, taht, Belkîs'in mekânıyla, Süleymân (a.s.)ın meclisi arasındaki mesâfeyi kat'etmedi; ve tahtın o meclise gelebilmesi için, arz dürülüp bükülmedi; ve taht mekânından arzı delip o meclisten zuhûr etmedi. Belki cemî'-i eşyânın her ân-ı gayr-ı münkasimde ma'dûm ve mev-

cûd olması kabilinden olarak, bir ân-ı gayr-ı münkasimde Sebâ şehrinde ma'dûm ve o meclisde mevcûd oldu. Zîrâ Süleymân (a.s.) gibi bir nebiyy-i zîşânın terbiyesiyle Cenâb-ı Âsaf makâm-ı kemâle vâsil olmuş idi; ve Hak, Âsaf gibi kümmelin cevârih ve kuvâsının “ayn”ıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Âsaf'ın kavli ve fiili Hakk'ındır. *Mesnevî*:

این دراز و کوتھی مر جسم راست   چه دراز و کوته آنجا که خداست
چون خدا بر جسم را تبدیل کرد   رفتنش بی فرسخ و بی میل کرد

Tercüme: “Bu uzunluk ve kısalık muhakkak cisme mahsustur. Hudâ'nın olduğu mahalde uzun ve kısa nedir? Vaktâki Hudâ bir cismi tebdîl eyledi, onun seyrini bî-fersah ve bî-mil kıldı. Ya'ni o cismin bir yerden bir yere gitmesi için fersahlar ve miller kat'etmesine hâcet yoktur.”⁴⁷¹

Ve bu tahtın îcâdı tasarrufu, ins ve cin, vuhûş ve tuyûr ve cemâdât taht-ı tasarrufunda bulunan Süleymân (a.s.)ın kendisinden vâki' olmayıp, onun ashâbından bulunan Cenâb-ı Âsaf'ın iki eli üzerinde vukûa geldi. Bu da, hâzırûn nazarında, Süleymân (a.s.)ın emr-i tasarrufta daha azîm kudrete mâlik olduğu zâhir olmak içindir. Zîrâ bir husûsta şâkirdin kudreti zâhir olunca, üstâdının ulûvv-i kadr ve mertebesi sâbit olur. Diğer taraftan, Süleymân (a.s.) kemâl-i marîfetinden nâşî, ulûhiyete müzâhim olmak istemez. Zîrâ tasarrufta isneyniyet vardır. Tasarruf mutavassıtından olan erbâb-ı himeme mahsustur. [16/36]

وَسَبَبُ ذَلِكَ كَوْنُ سُلَيْمَانَ هِبَةً لِلَّهِ لِدَاوُدَ مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ﴾، وَالْهِبَةُ إِعْطَاءُ الْوَاهِبِ لَا بِطَرِيقِ الْجَزَاءِ الْوَفَاقِ أَوْ الْإِسْتِحْقَاقِ، فَهُوَ النَّعْمَةُ السَّابِقَةُ وَالْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ وَالضَّرْبَةُ الدَّامِغَةُ.

Ve bunun sebebi, Allah Teâlâ'nın (Sâd, 38/30) [Biz Dâvûd'a Süleymân'ı vebh ettik.] kavlinden müstebân olduğu üzere, Süleymân'ın Dâvûd'a hibetullah olmasıdır. Ve hibe, vâhibin cezâ-i vifâk veyâ istihkâk tarîkiyle olmayan i'tâsıdır. İmdi o, ni'met-i sâbika ve hüccet-i bâliğa ve darbe-i müessiredir.

Ya'ni Süleymân (a.s.) ile onun musâhibi olan Cenâb-ı Âsaf'daki ihtisâsın

471 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 168 (beyit: 536-537).

sebebi, Allah Teâlâ'nın "Biz Dâvûd'a Süleymân'ı vebh ettik" (Sâd, 38/30) kavlından zâhir olduğu vech ile, Süleymân'ın Dâvûd'a hibetullah olmasıdır. Ve hibe ise, mevhubün-lehin evvelce sebkedenden hizmetine mükâfâten veyâhud bir sebeble kesbettiği istihkâk tarîkiyle vâki' olan bir atâ değildir. Belki inâyet-i ezeliyye ve rahmet-i rahmânîyye-i imtinâniyyedir. Binâenaleyh Süleymân'ın vücûdu, Dâvûd için ni'met-i sâbıkadır. Zîrâ hilâfet-i zâhire-i ilâhiyye Dâvûd hakkında kâmil ve onun ekmeiyeti Süleymân'da zâhir oldu. Ve gerek kendinin ve gerek ümmetinin a'yânı üzerine yevm-i kıyâmette hüccet-i bâliğadır; ve muhâlifîn ve küffârdan a'dâsı hakkında darbe-i müessiredir. Binâenaleyh Süleymân, Dâvûd'a Allâh'ın hibesi olduğu için gerek Süleymân'da ve gerek onun feyz-i hüccetiyle müstefiz olan Cenâb-ı Âsaf'da hâsıl olan ihtisâs-ı tasarruf dahi Allâh'ın hibesi oldu.

وَأَمَّا عِلْمُهُ ﷺ فَقَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ﴾ مَعَ تَقْيِيزِ الْحُكْمِ، وَكَلًّا
 آتَاهُ اللَّهُ حُكْمًا وَعِلْمًا، فَكَانَ عِلْمُ دَاوُدَ عَلِمًا مُؤْتَى آتَاهُ اللَّهُ، وَعِلْمُ سُلَيْمَانَ
 عِلْمُ اللَّهِ فِي الْمَسْأَلَةِ، إِذْ كَانَ هُوَ الْحَاكِمُ بِلَا وَاسِطَةٍ، فَكَانَ سُلَيْمَانُ تَرْجَمَانًا
 حَقٌّ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ.

Ve Süleymân (a.s.)in ilmîne gelince, o da hükmün nakîziyle berâber Hak Teâlâ'nın فَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ (Enbiyâ, 21/79) [Biz Süleymân'a tefhîm ve ta'lîm ettik.] kavlidir. Ve hüküm ile ilmi cümleye Allah Teâlâ i'tâ etti. Binâenaleyh ilm-i Dâvûd, ilm-i mu'tâdır ki, onu Allah Teâlâ verdi. Ve mes'elede Süleymân'ın ilmi, ilmullahdır. Zîrâ bilâ-vâsita o hâkim oldu. Böyle olunca Süleymân, mak'ad-ı sıdkta Hakk'ın tercümânı oldu. [16/37]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) sûre-i Enbiyâ'da vâki' وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكَلَّا آتَيْنَاهَا حُكْمًا وَعِلْمًا إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ, فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكَلَّا آتَيْنَاهَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/78-79) [Ve Dâvud ile Süleymân'ı da zikret ki, onlar tarla hakkında hüküm veriyorlardı. O vakit ki, onun içinde kavmin koyunları yayılmıştı; ve Biz de onların hükümlerine şahitler olduk. Biz o tarla ve koyun hükmünü Süleymân'a tefhîm ve ta'lîm ettik. Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan vak'a-i muhâkemeye işâret ederler. Bu vak'anın hulâsaten beyânı budur ki: Biri koyun sürüsü ve diğeri

tarla sâhibi olmak üzere iki köylü muhâkeme olmak için Dâvûd (a.s.)'ın huzûruna gelirlir; ve âtidedeki vech ile muhâkeme cereyân eder:

Tarla sâhibi –Yâ halîfetullah! Bu adamın koyunları bir gece benim tarla-
ma girip ekinimi ekl ve ifsâd etmişler. Hakkımı da'vâ ederim.

Dâvûd (a.s.) –Ey koyunların sâhibi olan kimse! Bu da'vâ hakkında sen
ne diyorsun?

Koyun sâhibi –Evet, böyle oldu.

Dâvûd (a.s.) –Mâdemki ikrâr ediyorsun, o hâlde koyunlarını tarla sâ-
hibine ver!

Tarafeyn bu hüküm üzerine dışarı çıktılar. Süleymân (a.s.) bu hükme
vâkîf olunca hemen pederinin yanına girip dedi:

– Başka vech ile hükmolunsa daha güzel olurdu.

Dâvûd (a.s.) –O daha güzel hüküm, nasıldır?

Süleymân (a.s.) –Koyunlar, tarla sâhibine ve tarla dahi koyunların sâ-
hibine emâneten verilsin. Koyunların sâhibi, tarlayı evvelki hâline getirin-
ceye kadar zahmet çeksin; ve bozuk mahsûl ile intifâ' etsin. Hâl-i aslîsine
ircâ ettikde îade eylesin. Ve o vakte kadar dahi tarla sâhibi koyunların sütü
ve yağı ve yünü ile nefî'lensin. Bu sûretle her ikisi dahi behredâr olsunlar.

İmdi Süleymân (a.s.)'ın ilimdeki ihtisâsına gelince, bu ihtisâs Hak
Teâlâ'nın فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ (Enbiyâ, 21/78-79) ya'ni "Biz o tarla ve koyun hük-
münü Süleymân'a tefhîm ve ta'lîm ettik" kavliyle zâhirdir. Maahâzâ bu hü-
küm bâlâda îzâh olunduğu üzere yekdiğerinin nakîzi idi. Fakat Hak Teâlâ
"Koyun kıssasındaki mes'eleyi Süleymân'a biz tefhîm ettik" buyurduğu ci-
hetle, bu mes'eledede Süleymân'ın ilmi Allâh'ın ilmi [16/38] olmuş olur. Zîrâ
Süleymân (a.s.)'ın mazharında bilâ-vâsıta hâkim olan "Allah" idi; ve Süley-
mân ise "mak'ad-ı sıdk"ta bi-hasebi'l-mazhariyye Hakk'ın tercümânı oldu.
Ve tecellî-i zâtî indinde Cenâb-ı Süleymân'ın beşeriyeti fânî idi. Binâena-
leyh şecere-i Mûsâ sûretinde vücûd-ı Süleymân'dan kâil ve hâkim olan Hak
idi. Süleymân (a.s.)'ın hükmüne münâkız olan Dâvûd (a.s.)'ın hükmüne
gelince, bu hüküm dahi Allah Teâlâ hazretlerinin hazret-i Dâvûd'a verdiği
ilim ve hükmü idi. Zîrâ Hak Teâlâ âyet-i kerîmede وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (En-
biyâ, 21/79) ya'ni "Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik" buyurur. Fakat bu

hüküm, Süleymân (a.s.)ın hükmü gibi bilâ-vâsıta sâdır olan hükm-i ilâhî değil, belki beşeriyet vâsıtasıyla sâdır olan ve ictihâda müstenid bulunan hükm-i Hak idi. İşte iki hüküm arasındaki fark budur. Ya'ni vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın muhtelif mertebelerinden sâdır olan hükümlerdir.

كَمَا أَنَّ الْمُجْتَهِدَ الْمُصِيبَ لِحُكْمِ اللَّهِ الَّذِي يَحْكُمُ بِهِ اللَّهُ فِي الْمَسْأَلَةِ،
لَوْ تَوَلَّاهَا بِنَفْسِهِ أَوْ بِمَا يُوحَى بِهِ لِرَسُولِهِ لَهُ أَجْرَانِ، وَالْمُنْخَطِئُ لِهَذَا الْحُكْمِ
الْمُعَيَّنِ لَهُ أَجْرٌ مَعَ كَوْنِهِ عِلْمًا وَحُكْمًا، فَأُعْطِيَتْ هَذِهِ الْأُمَّةُ الْمُحَمَّدِيَّةُ رُتْبَةَ
سُلَيْمَانَ فِي الْحُكْمِ وَرُتْبَةَ دَاوُدَ، فَمَا أَفْضَلُهَا مِنْ أُمَّةٍ.

Hükûmullahda musîb olan müctehid gibi ki, Allah bir mes'eled e o hüküm ile hükmeder. Eğer kendi nefsiyle veyâhud Hakk'ın resûlüne vahyolunan şeyle o mes'eleye mütevellî olursa, onun için iki ecir vardır. Ve ilim ve hüküm olmakla berâber bu hükm-i muayyende, muhtî olan müctehid için bir ecir vardır. İmdi bu ümmet-i Muhammediyye, hükümde rütbe-i Süleymân ve rütbe-i Dâvûd verildi. Binâenaleyh onu, sâir ümmetten efdal kılan şey nedir? Ne şerîf ümmettir!

Ya'ni Süleymân (a.s.) koyun ve tarla mes'elesinde, hükmünde isâbet eden müctehid gibidir. Ve Allah bir mes'eled e müctehid-i musîbin hükmettiği hükümle hükmeder. Eğer Allah Teâlâ hazretleri o mes'eleye Rûh-ı a'zam (s.a.v.) sûretiyle bi-nefsihî veyâhud resûlüne vahyolunan şeyle mütevellî olursa, bi-hasebi'l-mazhariyye kendisinden hüküm sâdır olan müctehid, bu hükmünde musîb olduğu için [16/39] iki ecir kazanır.⁴⁷² Bu iki ecirden birisi, hükümde doğruluğuna ve diğeri, çalışmasına karşıdır; ve bu hükm-i muayyende hatâ eden müctehid için dahi bir ecir vardır ki, bu da onun sa'yine mukâbilidir. Maahâzâ hatâ eden müctehidin bu hükmü, Hak Teâlâ'nın *وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا* (Enbiyâ, 21/79) ya'ni "Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik" âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan hüküm ve ilim de dâhildir. Binâenaleyh müctehid-i muhtînin hatâsı zuhûr edinceye kadar, şer'an o hüküm ile amel etmek vâcibdir.

Ve şerîat-ı Muhammediyye, iki nevi' üzerinedir: Birisi "şerîat-ı Muhammediyye-i asliyye"; diğeri "şerîat-ı Muhammediyye-i ictihâdiyye" dir.

472 Bk. Buhârî, "İtisâm", 22; Müslim, "Akdıye", 6.

Şeriat-ı muhammediyye-i asliyye, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in zamân-ı saâdetlerinde hüküm buyurdıkları şeriatıdır ki, bunda aslâ hatâ mutasavver değildir. Ve şeriat-ı ictimâdiyye, zamân-ı saâdetten sonra fukahâ-yı kirâmın zann-ı gâlib üzerine hükmettikleri şeriatıdır ki, bu zann-ı gâlibde hatâ vukûu derkârdır. Ve âhir zamanda zuhûr edecek olan Mehdî, şeriat-ı muhammediyye-i asliyye ile hükmedeceğinden, ictimâda müstenid olan mezâhib-i muhtelifenin hükmü kalmayacaktır. İşte bu ümmet-i muhammediyyeye, hükümde, Süleymân ve Dâvûd (aleyhime's-selâm)ın rütbeleri verilmiştir. Bir mes'ele hakkında verdiği hükümde isâbet eden hâkim Süleymân ve hatâ eden dahi Dâvûd (aleyhime's-selâm)a benzer. Binâenaleyh bak ki bu ümmete ne derece şerâfet ihsân olunmuştur!

وَلَمَّا رَأَتْ بَلْقَيْسُ عَرْشَهَا مَعَ عَلِيهَا بِيُعْدِ الْمَسَافَةَ وَاسْتِحَالَهٖ اِنْتِقَالِهٖ فِي تَلِكِ الْمُدَّةِ عِنْدَهَا ﴿قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ﴾، وَصَدَّقَتْ بِمَا ذَكَرْنَا مِنْ تَجْدِيدِ الْخَلْقِ بِالْأَمْثَالِ، وَهُوَ هُوَ، وَصَدَّقَ الْأَمْرُ، كَمَا أَنَّكَ فِي زَمَانِ التَّجْدِيدِ عَيْنُ مَا أَنْتَ فِي الزَّمَنِ الْمَاضِي.

Vaktâki Belkîs tahtını gördü, bu'd-i mesâfeye ilmi ve o müddette onun intikâli, indinde müstahîl olmakla “Keennehû odur” (Neml, 27/42) dedi. Ve halkın emsâl ile tecdîdinden bizim zikr [16/40] ettiğimiz şey ile, doğru söyledi. Hâlbuki o, odur. Emr ise sâdiktir. Nitekim sen, zamân-ı tecdîdde, zamân-ı mâzîde olduğunun “ayn”ısın.

Ya'ni Belkîs Süleymân (a.s.)ın huzûruna gelip de tahtını o mecliste hâzır gördüğü vakit, Sebâ şehriyle bulunduğu mahal arasındaki mesâfenin uzaklığını bildiği ve müddet-i cüz'iyeye zarfında tahtın bu mesâfeyi kat'ederek intikâl etmesi, kendisince gayr-ı mümkün bulunduğu cihetle, Süleymân (a.s.) tarafından أَهْكَذَا عَرُشُكَ (Neml, 27/42) ya'ni “Tahtın böyle midir?” tarzında vâki' olan suâle cevâben: “Gûyâ hemen hemen odur” dedi; ve “Ta kendisidir!” demedi. Belkîs'in bu sözü, halkın emsâl ile tecdîdi hakkında bizim zikrettiğimiz hakâyika nazaran doğru oldu. Zîrâ oradaki sûret, Belkîs'in mekânındaki tahtın sûretidir, başka sûret değildir. Fakat buradaki vücûd-ı müşahhas Sebâ şehrindeki vücûd-ı müşahhas değildir. Binâenaleyh Belkîs'in sîga-i teşbîh ve kelime-i temsîl ile كَأَنَّهُ هُوَ (Neml, 27/42)

[Gûyâ hemen hemen odur.] demesi pek muvâfık idi. Ve Süleymân (a.s.) bu hakîkati bildiği için Belkîs'a: *أَهَذَا عَرْشُكَ* ya'ni "Tahtın bu mudur?" demedi; "Tahtın böyle midir?" dedi; ve Belkîs'in cevâbı da ona muvâfık oldu. Ve tahtın buradaki vücûd-ı müşahhası, Sebâ şehrindeki vücûd-ı müşahhasına benzediği ve fakat sûreti, ayn-ı sâbitesinin sûreti olduğu için emr sâdıktır. Nitekim insanın zerrât-ı vücûdu beş veyâ yedi senede bir kerre kâmilen teceddüd eder. Binâenaleyh sen bi-hasebi's-sûret bugün, o eski sûretinin "ayn" ısn. Fakat vücûd i'tibâriyle "ayn" ı değilsin.

Ma'lûm olsun ki, âlemin suver ve nukûşu, ilm-i ilâhîde sâbit olan suver ve nukûşun gayrı değildir; ve bu mertebede o suver ve nukûş vücûd-ı ilmî ve hayâlî ile mülebbestir. Vücûd-ı mutlak-ı Hak, her mertebeye tenezzül ettikçe bu sûretlere, o mertebenin îcâbına göre bir kisve-i taayyün verir. Binâenaleyh her bir mertebede zâhir olan nakış ve sûret, o sûret-i ilmiyye ve hayâliyyenin "ayn"ıdır. [16/41] Fakat vücûdları birbirinin "ayn" ı değildir. Meselâ senin şimdiki sûretin ilm-i ilâhîdeki sûretinin "ayn"ıdır. Fakat şimdiki vücûdun ne âlem-i misâldeki ve ne âlem-i şehâdetteki, bilfarz yirmi sene evvelki vücûdunun "ayn" ı değildir. Velâkin o vücûdunun sûreti, yine o ilm-i ilâhîde sâbit olan sûretindir. Vücûdun değışmekle sûretin değışmedi.

Suâl: Benim sûretim doğduğum vakit böyle değil idi. Sonra saçım sakalım çıktı. İhtiyarladım yüzüm buruştu, eski tarâvetim gitti. Binâenaleyh vücûdumun tebeddülüyle sûretim dahi tebeddül etmiş oldu?

Cevâb: Evvelen, seni yedi sene evvel tanıyan kimse, yedi sene sonra gördüğü vakit yine tanır. Bu, senin esas sûretinin tebeddül etmediğine delîldir. Sâniyen, senin bu âlem-i şehâdette kaç sene muammer olacağın ve her sinnde ne sûrette bulunacağın ilm-i ilâhîde sâbittir. Binâenaleyh senin vücûdun her ân-ı gayr-ı münkasimde ma'dûm ve müteâkiben mevcûd olduğu hâlde, sûretin sâbittir.

Misâl: Bir ressâm bir levha tasvîr edeceği vakit hayâlinde ona bir vücûd verir. Ba'dehû onu hâriçte tasvîr eder. O hâriçte tasvîr ettiği levha mahvolursa, o sûret mâdemki ressâmın hayâlinde sâbittir, ona yine vücûd verir. Bu ikinci levha vücûd i'tibâriyle evvelkinin "ayn" ı değildir. Fakat sûret i'tibâ-

riyle “ayn”ıdır, gayrı değildir.

ثم إنه من كمالِ علمِ سليمانَ التَّنْبِيهِ الَّذِي ذَكَرَهُ فِي الصَّرْحِ، فَـقِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ، وَكَانَ صَرْحًا أَمْلَسَ لَا أُمَّتَ فِيهِ مِنْ زُجَاجٍ، فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً أَي مَاءً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِيهَا حَتَّى لَا يُصِيبَ الْمَاءُ ثَوْبَهَا، فَنَبَّهَهَا بِذَلِكَ عَلَى أَنَّ عَرْشَهَا الَّذِي رَأَتْهُ مِنْ هَذَا الْقَبِيلِ، وَهَذَا غَايَةُ الْإِنْصَافِ، فَإِنَّهُ أَعْلَمَهَا بِذَلِكَ إِصَابَتَهَا فِي قَوْلِهَا: ﴿كَأَنَّهُ هُوَ﴾.

[16/42] Ba'dehû kasrın meyânında zikrelediği tenbîh, Süleymân'ın kemâl-i ilmindedir. “İmdi ona köşke gir, denildi.” Ve köşk zücâcdan olup pek beyaz ve şeffaf idi. “Ve vaktâki onu gördü, lücce, ya'ni su zannetti; ve esvâbına su isâbet etmemek için, bacaklarını açtı.” (Neml, 27/44) Böyle olunca, gördüğü tahtının da bu kabîlden olduğuna, bununla tenbîh eyledi. Ve işte bu insâfın gâyesidir. Zîrâ muhakkak bu tenbîh ile, onun كَأَنَّهُ هُوَ (Neml, 27/42) [Gûyâ hemen hemen odur.] kavlindeki isâbetini ona i'lâm etti.

Ya'ni taht mes'elesinden sonra, köşkün beyânında Süleymân (a.s.) tarafından Belkîs'a vâki' olan tenbîh, Cenâb-ı Süleymân'ın kemâl-i ilmindedir. Ma'lûmdur ki Süleymân (a.s.) gâyet beyaz ve şeffaf billûrdan bir köşk i'mâl ettirmiş idi ki, altında su ve suyun içinde de balıklar var idi. Belkîs'a bu köşke gir, denildi. O da köşkün sathının kemâl-i şeffâfiyyetinden sudan geçilecek zu'miyle, paçaları ıslanmamak için, sıvadı ve bacaklarını açtı. Yürümeğe başlayınca, su olmayıp, bastığı mahallin billûr olduğunu anladı.

Süleymân (a.s.)ın Belkîs'ı köşke idhâli, tahtının dahi bu kabîlden olduğuna, ya'ni tahtın vücûdu, Sebâ şehrindeki tahtının vücûdunun “ayn”ı olmayıp onun müşâbihi ve fakat sûret i'tibâriyle, onun “ayn”ı olduğuna tenbîh eyledi. Nitekim Belkîs'in paçalarını sıvayıp bastığı mahal, sûret i'tibâriyle suyun “ayn”ıdır. Çünkü billûrun sûreti, şeffâfiyeti hasebiyle meşhûd değildir. Fakat vücûd i'tibâriyle mahsustur; ve suyun aynı değildir. Binâenaleyh bu köşk mes'elesi, müşâbehet-i vücûda ve ayniyyet-i sûrete tenbîhtir; ve bu tenbîh dahi, Süleymân (a.s.) tarafından Belkîs hakkında son derece insaftır. Zîrâ Cenâb-ı Süleymân bu tenbîhi ile, Belkîs'in kendi tahtı hakkında “Sanki odur” demesindeki isâbeti, [16/43] ona tefhîm

ve i'âm etmiş oldu. Çünkü tahtın vücûdu, mekân-ı Belkîs'daki tahtın müşâbihi olduğundan, Belkîs'in "Ona benzer" demesi doğru olur.

فَقَالَتْ عِنْدَ ذَلِكَ: ﴿رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ﴾ أَيِ إِسْلَامِ
سُلَيْمَانَ ﴿لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، فَمَا انْقَادَتْ لِسُلَيْمَانَ بَلِ انْقَادَتْ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ،
وَسُلَيْمَانُ مِنَ الْعَالَمِينَ، فَمَا تَقَيَّدَتْ فِي انْقِيَادِهَا كَمَا لَا تَقَيَّدُ الرَّسُلُ فِي
اعْتِقَادِهَا فِي اللَّهِ، بِخِلَافِ فِرْعَوْنَ، فَإِنَّهُ قَالَ: ﴿رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾، وَإِنْ كَانَ
يَلْحَقُ بِهَذَا الانْقِيَادِ الْبَلْقِيسِيِّ مِنْ وَجْهِهِ، وَلَكِنْ لَا يَقْوِي قُوَّتَهُ، فَكَانَتْ أَفْقَهُ مِنْ
فِرْعَوْنَ فِي الانْقِيَادِ لِلَّهِ.

İmdi bunun indinde: "Yâ Rab tahkîkan ben nefsimi zulmettim ve Süleymân ile, ya'ni islâm-ı Süleymân ile Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a teslîm ve münkâd oldum" (Neml, 27/44) dedi. Böyle olunca Süley-
mân'a münkâd olmadı, belki Rabbü'l-âlemîne münkâd oldu; ve Sü-
leymân ise âlemîndendir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın hakkındaki
i'tikâdlarında resûller takayyüd etmedikleri gibi, Belkîs de inkıyâ-
dında takayyüd etmedi, Fir'avn'a muhâlif olarak. Zîrâ o "Mûsâ ve
Hârûn'un Rabb'ine" (A'râf, 7/122) dedi. Vâkıâ bu inkıyâd ile bir vecih-
den Belkîs'in inkıyâdına lâhik olur. Velâkin onun kuvveti kadar kavî
olmaz. Böyle olunca Belkîs, Allâh'a inkıyâdda, Fir'avn'dan efkah idi.

Ya'ni Belkîs Süleymân (a.s.)ın bâlâda îzâh olunan insâfını gördüğü va-
kit, Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulduğu üzere رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) ya'ni "Ya Rab, muhakkak ben nefsi-
me küfür ve şîrk ile veyâhud te'hîr-i îmân ile zulmettim; ve bunun böyle
olduğunu şimdi anladığım için, Süleymân nasıl Rabbü'l-âlemîne münkâd
olmuş ise, ben dahi öylece teslîm ve münkâd oldum" dedi. Belkîs, Süley-
mân'a münkâd oldum, demedi; belki âlemlerin Rabb'ine inkıyâd ettim,
dedi. Ve Cenâb-ı Süleymân ise, âlemler mefhûmu içinde dâhildir. Binâe-
naleyh Belkîs sûret-i mutlakada [16/44] inkıyâd etmiş oldu ve inkıyâdını
takyîd etmedi. Nitekim resûllerin dahi Allah Teâlâ hakkındaki i'tikâdla-
rı mukayyed olmayıp, mutlakdır. Ve Belkîs'in bu inkıyâdı, Fir'avn'ın in-
kıyâdına muhâlif oldu. Zîrâ Fir'avn "Ben Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine
îmân ettim" dedi. Ve "Mûsâ ve Hârûn" kavliyle îmânını takyîd etti. Vâkıâ

Fir'avn'ın bu mukayyed olan inkıyâdı, Belkîs'in mutlak olan inkıyâdına bir vecihden lâhik olur. Zîrâ enbiyânın îmânları mutlaktır; ve onlara tâbî olanların îmânları dahi bu itlâka dâhil olur. Fakat tarz-ı inkıyâdda kaydolduğundan, Belkîs'in kuvvet-i inkıyâdı kadar kavî değildir.

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm'de Fir'avn'ın takyîdi بِهَ الَّذِي آمَنْتَ بِهِ (Yûnus, 10/90) ya'ni "Benî İsrâîl'in îmân ettiğine îmân ettim" tarzında vâki' olmuştur. Ve Fir'avn رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (A'râf, 7/122) [Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine.] dememiştir.

Cevâb: Sehare îmân ettikleri vakit رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (A'râf, 7/122) [Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine.] demişler idi. Ve bu sihirbazlar Benî İsrâîl'den idi. Ve diğerk taraftan "Mûsâ ve Hârûn" (aleyhime's-selâm) dahi Benî İsrâîl'den idiler. Binâenaleyh Fir'avn bu kavliyle "Benî İsrâîl'in îmân ettikleri Mûsâ ve Hârûn'un, veyâhud Benî İsrâîl'den olan Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine îmân ettim" demiş oldu. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) dahi, takyîdde bu esâsi beyân buyurdu.

Şu hâlde Belkîs âlemlerin Rabb'ine inkıyâd eylediği ve âlemlerin Rabb'i ise, Rabb-i mutlak ve Rabbü'l-erbâb olduğu için, inkıyâd husûsunda Fir'avn'dan daha fakîh ve daha âlim oldu. Zîrâ Fir'avn'ın inkıyâdı Mûsâ ve Hârûn'un Rabb-i hâslarına oldu. Binâenaleyh Fir'avn'ın îmânı daha zaîf idi.

وكان فرعونُ تَحْتِ حَكْمِ الْوَقْتِ حَيْثُ قَالَ: آمَنْتُ بِالَّذِي آمَنْتَ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ، فَخَصَّصَ، وَإِنَّمَا خَصَّصَ لِمَا رَأَى السَّحْرَةَ قَالُوا فِي إِيمَانِهِمْ بِاللَّهِ: رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ، فكان إسلامُ بلقيسَ إسلامَ سليمانَ إِذْ قَالَتْ: مَعَ سُلَيْمَانَ، فَتَبِعَتْهُ، فما يَمُرُّ سليمانَ بِشَيْءٍ مِنَ الْعَقَائِدِ إِلا مَرَّتْ بِهِ مُعْتَقِدَةً ذَلِكَ، [16/45] كما كُنَّا نَحْنُ عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ الَّذِي الرَّبُّ تَعَالَى عَلَيْهِ، لَكُونَ نَوَاصِينَا فِي يَدِهِ، وَيَسْتَحِيلُ مُفَارَقَتُنَا إِيَّاهُ، فَتَحْنُ مَعَهُ بِالْتَّضْمِينِ وَهُوَ مَعَنَا بِالْتَّصْرِيحِ، فَإِنَّهُ قَالَ: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيَّمَا كُنْتُمْ، وَنَحْنُ مَعَهُ بِكَوْنِهِ آخِذًا بِنَوَاصِينَا، فَهُوَ تَعَالَى مَعَ نَفْسِهِ حَيْثُمَا مَشَى بِنَا مِنْ صِرَاطِهِ، فما أَحَدٌ مِنَ الْعَالَمِ إِلا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ، وَهُوَ صِرَاطُ الرَّبِّ تَعَالَى، وَكَذَا عَلِمْتَ بِلَقِيْسٍ مِنْ سُلَيْمَانَ فَقَالَتْ: لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَمَا خَصَّصْتَ عَالَمًا مِنْ عَالَمٍ.

Ve Fir'avn, “Benî İsrâîl'in îmân ettikleri şeye îmân ettim” (Yûnus, 10/90) dediği haysiyetle, vaktin hükmü tahtında idi. Binâenaleyh tahsîs etti; ve ancak sehare Allâh'a îmânlarında “Rabb-i Mûsâ ve Hârûn” dediklerini gördüğü için tahsîs etti. İmdi Belkîs'in islâmı, “maa Süleymân” dediği için, islâm-ı Süleymân oldu. Böyle olunca ona tâbi' oldu. Binâenaleyh Belkîs, ancak akâidden Süleymân'ın yanından geçtiği şeyin yanından geçti. Nitekim biz, Rab Teâlâ'nın üzerinde bulunduğu sırât-ı müstakîm üzerindeyiz. Zîrâ bizim nâsiyelerimiz onun yedindedir; ve bizim ondan müfâratimiz müstahîldir. Böyle olunca o bizimle tazmîn ile ve biz O'nunla tasrîh ileyiz. Zîrâ muhakkak **وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ وَهُوَ** (Hadîd, 57/4) [Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir.] dedi. Ve Hak bizim nâsiyelerimizi âhiz olmakla, biz Hak ile berâberiz. İmdi Hak Teâlâ, sırât-ı müstakîminden bizim ile mâşî olduğu haysiyetle, kendi nefsiyledir. Böyle olunca âlemden hiçbir kimse yoktur, illâ ki sırât-ı müstakîm üzeredir. O da Rab Teâlâ'nın sırâtıdır. Ve Belkîs Süleymân'dan dahi böyle bildi, **لِّلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** (Neml, 27/44) [Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a] dedi; ve âlemden bir âlemi tahsîs etmedi.

Ya'ni Fir'avn, Benî İsrâîl'in garktan necâtı ve kendi üzerine galebeleri vaktinde “Benî İsrâîl'in îmân ettikleri şeye îmân ettim” (Yûnus, 10/90) dedi; ve onun îmânı vaktin hükmüne tebaan vâki' oldu. Binâenaleyh Benî İsrâîl'den olan sihirbazların Allah Teâlâ'ya îmânlarında “Rabb-i Mûsâ ve Hârûn” (A'râf, 7/122) deyiş îmânlarını tahsîs ettiklerini ve bu tahsîs ettikleri îmân sebebiyle garktan kurtulduklarını gördüğü için, Fir'avn dahi, onların bu îmân ile nâil oldukları necâta nâil olacağını ümîd ederek, îmânını [16/46] Benî İsrâîl'in îmânıyla tahsîs etti. Hâlbuki bu kıyâsında iki vech ile hatâ etti. Zîrâ sehare **آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ** (A'râf, 7/121) [Âlemlerin Rabbine îmân ettik.] demek sûretiyle îmânlarını evvelen itlâk ve ta'mîm ve ba'dehû **رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ** (A'râf, 7/122) [Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine.] diyerek nebîlerinin îmânıyla tahsîs etmiş idiler. Fir'avn bunun farkına varmadı. İkincisi Fir'avn, îmânını seharenin îmânı gibi, nebîlerinin îmânıyla da takyîd edemeyip, Benî İsrâîl'in îmânıyla tahsîs etti. Fakat Belkîs “islâm-ı Süleymân ile Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a teslim ve münkâd oldum” (Neml, 27/44) dediği için, onun islâmı, Süleymân (a.s.)'ın islâmı oldu. Binâenaleyh Belkîs

emr-i teslîm ve inkiyâdda tamâmıyla Süleymân (a.s.)a tâbi' olmuş oldu; ve bu tebaiyeti sebebiyle, Süleymân (a.s.) i'tikâddan nasıl bir i'tikâdın yanından geçti ise, Belkîs dahi o i'tikâdın yanından geçti. Zîrâ yol bilmeyen bir kimse, yol bilen bir rehberle tâbi' olup onunla berâber gittiği vakit, tamâmıyla rehberin geçtiği yollardan geçer ve aslâ ondan ayrılmaz. Ve tâbi' olan Belkîs'in, metbû' olan Süleymân (a.s.)a tebaiyeti şuna benzer ki, bizim rûhumuz ve müdebbirimiz olan Rabb-i hâsslarımız, her birerlerimizin nâsiyelerinden tutup, bizi kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde çeker, götürür. Bizim ondan ayrılmamız mümkün değildir; zîrâ biz ona tâbiiz, o bizim metbûumuzdur; ve bizim nâsiyelerimiz o ism-i hâssın yedindedir.

Şu hâlde Rabb-i hâss bizim bâtınımız olduğu için biz zımnem O'nunla berâberiz; ve biz O'nun zâhiri olduğumuz için, O sarîhan bizimle berâberdir. Ve bu, zımnem bizim O'nunla ve sarîhan O'nun bizimle berâber olduğumuzun delîli, Hak Teâlâ hazretlerinin *وَهُوَ مَعَكُمْ أَتَيْتُمْ* (Hadîd, 57/4) ya'ni "Siz nerede olsanız O sizinle berâberdir" kavli-şerîfidir. Zîrâ nerede olur isek olalım, O'nun bizimle berâber olması, O bizim bâtınımız, biz O'nun zâhiri olmamıza mütevakıftır. Binâenaleyh Hak, esmâsi yediyle bizim nâsiyelerimizi tuttuğu için biz Hak ile berâberiz. Ve bizim vücûdât-ı müteayyinemiz, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın [16/47] bu esmâsi hasebiyle taayyünü ve takayyüdünden ibâret olup, O'nun vücûdunun gayrı olmadığından, her bir ismin sırât-ı müstakîminde bizimle berâber yürüyen Hak'tır. Binâenaleyh Hak, kendi nefsiyle berâberdir. Ve mâdemki suver-i âlemden her birisi bir ismin mazharıdır; ve o isim kendi mazharını nâsiyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde götürür; şu hâlde efrâd-ı âlemden, sırât-ı müstakîm üzerinde olmayan hiçbir ferd yoktur; ve bu sırât dahi Rabb-i mutlakın esmâsına mahsûs olan sırâttır. Ve Belkîs, Cenâb-ı Süleymân'ın zımnem ve tebaan Allah ile olduğunu bildi; *لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* (Neml, 27/44) [Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a] dedi. Ve Allah cemî'-i âlemlerin mürebbsi olduğu için, âlemden birini tahsîs etmedi. Zîrâ Cenâb-ı Süleymân insân-ı kâmilidir; ve insân-ı kâmil ism-i câmiin mazharıdır. Binâenaleyh Süleymân (a.s.)a tebaiyyet, erbâb-ı müteferrikayı câmi' olan Rabb-i mutlakın sırât-ı müstakîmi üzerinde meşyi iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ* (Yûsuf, 12/39) ya'ni "Erbâb-ı

müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kakhâr olan Allah mı hayırlıdır?” Binâenaleyh Belkîs, îmânında ta'mîm etti, tahsîs etmedi.

وَأَمَّا التَّسْخِيرُ الَّذِي اخْتَصَّ بِهِ سُلَيْمَانُ ﷺ وَفُضِّلَ بِهِ غَيْرَهُ وَجَعَلَهُ اللَّهُ لَهُ مِنَ الْمُلْكِ الَّذِي لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ فَهُوَ كَوْنُهُ عَنْ أَمْرِهِ، فَقَالَ: ﴿فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ﴾، فما هو من كونه تَسْخِيرًا فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ فِي حَقِّنَا كُلَّنَا مِنْ غَيْرِ تَخْصِيصٍ: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ﴾، وقد ذَكَرَ تَسْخِيرَ الرِّيحِ وَالتُّجُومِ وَغَيْرِ ذَلِكَ، وَلَكِنْ لَا عَنْ أَمْرِنَا بَلْ عَنْ أَمْرِ اللَّهِ، فَمَا اخْتَصَّ سُلَيْمَانُ إِنْ فَهَمْتَ إِلَّا بِالْأَمْرِ مِنْ غَيْرِ جَمْعِيَّةٍ وَلَا هِمَّةٍ بَلْ بِمُجَرَّدِ الْأَمْرِ، وَأَمَّا قُلْنَا ذَلِكَ، لِأَنَّا نَعْلَمُ أَنَّ أَجْرَامَ الْعَالَمِ تَنْفَعِلُ لَهُمْ النَّفُوسِ إِذَا أُقِيمَتْ فِي مَقَامِ الْجَمْعِيَّةِ، وَقَدْ عَايْنَا ذَلِكَ فِي هَذَا الطَّرِيقِ، فَكَانَ مِنْ سُلَيْمَانَ مُجَرَّدُ التَّلْفُظِ بِالْأَمْرِ لِمَنْ أَرَادَ تَسْخِيرَهُ مِنْ غَيْرِ هِمَّةٍ وَلَا جَمْعِيَّةٍ.

Ve Süleymân (a.s.)ın muhtass kılındığı ve onun sebebiyle kendinin gayrisına fâzıl olduğu ve Allah Teâlâ'nın onun için, ondan sonra bir kimseye lâyük olmayan mülkten kıldığı teshîre gelince; o, [16/48] onun “emr”inden değildir. Binâenaleyh Hak Teâlâ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ (Sâd, 38/36) ya'ni “Biz ona rüzgârı teshîr ettik; onun emriyle cereyân eder” dedi. Zîrâ Allah Teâlâ bizim hepimizin hakkında min-gayrı-tahsîs مِنْهُ جَمِيعًا (Câsiye, 45/13) ya'ni “Allah Teâlâ göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı” der. Ve rüzgârın ve yıldızların ve bunun gayrisının teshîrini zikretti. Velâkin bizim emrimizden değil, belki Allâh'ın emrindedir. İmdi eğer anladın ise, Cenâb-ı Süleymân ancak cem'i-yetsiz ve himmetsiz emre, belki mücerred emre muhtass kılındı. İşte biz ancak bunu dedik. Zîrâ biz biliriz ki, nûfûs, makâm-ı cem'iyyette ikâme olundukta, muhakkak ecrâm-ı âlem, onların himmetleriyle münfail olur; ve muhakkak biz bunu, bu tarîkte muâyene ettik. İmdi teshîrini murâd ettiği kimse için, Süleymân'dan himmetsiz ve cem'i-yetsiz olarak mücerred “emr” ile telaffuz vâki' oldu.

Ya'ni şu teshîr ki, Süleymân (a.s.)a muhtass kılındı; ve Cenâb-ı Süleymân o teshîr sebebiyle, efrâd-ı âlemden kendisinin gayrı üzerine fâzıl oldu; ve Hak Teâlâ bu teshîri, Süleymân (a.s.)a mahsûs bir mülkten kıldı ki,

ondan sonra hiçbir kimse için bu mülk ile zuhûr lâıyk olmaz. İşte bu teshîrin Cenâb-ı Süleymân'a ihtisâsı, onun bir şeyde "himmet" ve "cem'iyet-i kalb" ve "taslît-i vehm" ile tasarruf etmesi değil, belki bu teshîrin mücerred onun "emr"i ile olmasıdır. Böyle olunca Hak Teâlâ "Biz ona rüzgârı teshîr ettik, onun emri ile cereyân eder" (Sâd, 38/36) dedi. Ve rüzgârın cereyânını Cenâb-ı Süleymân'ın emrine tâbi' kıldığını beyân buyurdu. Şu hâlde onun ihtisâsı, teshîrde değil, belki bu teshîrin onun "emr"iyle olmasındadır. Eğer teshîrde ihtisâs sâhibi idi denilir ise, bu doğru olmaz. Çünkü Hak Teâlâ bizim hepimiz hakkında bilâ-tahsîs "Allah Teâlâ göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" (Câsiye, 45/13) buyurmuş ve rüzgârın ve yıldızların ve bunlardan gayrısının teshîrini zikretmiştir. Velâkin Cenâb-ı Süleymân hakkında beyân buyurduğu gibi, bunların bizim "emr"imizle müsahhar olduğunu beyân etmemiştir. Belki onların bize müsahhariyeti Hakk'ın emriyledir.

Şu hâlde eğer sen bu bahsi anladsın ise [16/49] bildin ki, Cenâb-ı Süleymân'ın ihtisâsı, ancak kuvâsını cem'etmeksizin ve himmetini sarfeylemeksizin, "emr"e ve belki mücerred "emr"edir. Zîrâ himmetle tasarruf, mutavassıtların şânıdır; ve tasarrufta isneyniyet vardır. Ve kümmel ise ulûhiyete müzâhim olmak istemez; meğer ki emr-i Hak vârid ola. O vakit cem'iyet-i kalb ve himmet ile tasarrufa tasaddî eder. Fakat Süleymân (a.s.) teshîrdeki ihtisâsı hasebiyle böyle tasarruf etmedi, ya'ni onda cem'iyet-i kalb ve himmet hâsıl olmadı, yalnız "emr" etti; işte o kadar!

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), biz ancak bunu dedik; ya'ni Cenâb-ı Süleymân teshîre, cem'iyet-i kalb ve himmet ile ve ervâh-ı felekiyyenin muâvenetiyle ve havâss-ı umûr-i tabîiyye ile ve esmâ-i ilâhiyye ve sâir emsâli ile değil, mücerred emr ile muhtass kılındı dedik, buyurur. Zîrâ teshîrde iki sûret vâki'dir: Birisi böyle mücerred "emr" ile, diğeri de "taslît-i himmet" ile. Çünkü ecrâm-ı âlem nüfûs-i kâmilenin himmetlerinden müteessir olur. Velâkin ecrâm-ı âlemin bu teessür ve infîali nüfûs-i kâmile makâm-ı cem'iyete ikâmet olduğu vakitte olur. Zîrâ makâm-ı cem'iyette mugâyeret-i i'tibârî kalkar. Binâenaleyh bu makâmda, fiil-i bende fiil-i Hak olur; ve Hak Teâlâ ise her şeye kâdirdir. İşte ancak kırk kişinin yerine vaz'ede bildiği Hayber Kalesi kapısının İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû ve radı-

yallâhu anh) efendimiz tarafından münferiden koparılması bu kabıldendir. Nitekim Cenâb-ı İmâm kapının yerine vaz'ında o kırk kişinin içinde idi. Kendisine dediler ki: “Bu kapıyı yalnız başına koparan sen değil miydin? Şimdi neden müşkilât çekiyorsun?” Cevâben buyurdular ki: وَاللَّهِ مَا قَلَعْتُ بَابَ حَيِّسٍ ya'ni “Vallâhi Hayber kapısını koparan ben değilim!”

Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hâli te'yîden “Muhakkak biz bu tarîk-i Hak'ta ecrâm-ı âlemin nüfûs-i kâmilenin himmetleriyle münfail ve müteessir olduğunu gördük” buyururlar. İşte mahzâ ihtisâs hasebiyle, Cenâb-ı Süleymân'dan yalnız “emr” ile telaffuz vâki' oldu. Ya'ni teshîrini murâd ettiği kimse için, kalbinde cem'iyet ve himmet mevcûd olmaksızın, yalnız “Bu böyle olsun!” diye “emr” ile telaffuz [16/50] vâki' oldu. Şu hâlde Cenâb-ı Süleymân ile nüfûs-i kâmilenin teshîrleri arasındaki fark, birinin himmet-siz “emr” lafzı ile ve diğerrinin himmet ve cem'iyet-i kalb ile vâki' olmasından ibârettir. Binâenaleyh Cenâb-ı Süleymân'ın nefsi teshîrde, nüfûs-i kâmilede fazla bir meziyeti yoktur. Onun ihtisâsı ancak mücerred “emr” iledir.

وَأَعْلَمَ أَيَّدَنَا اللَّهُ وَإِيَّاكَ بِرُوحٍ مِنْهُ، أَنَّ مِثْلَ هَذَا الْعَطَاءِ إِذَا حَصَلَ لِلْعَبْدِ أَيَّ عِبْدٍ كَانَ فَإِنَّهُ لَا يَنْقُصُهُ ذَلِكَ مِنْ مُلْكٍ آخِرَتِهِ وَلَا يُحَسِّبُ عَلَيْهِ، مَعَ كَوْنِهِ سَلِيمَانَ ﷺ طَلَبَهُ مِنْ رَبِّهِ، فَيَقْتَضِي ذَوْقُ الطَّرِيقِ أَنْ يَكُونَ قَدْ عُجِّلَ لَهُ مَا أُدْخِرَ لغيره، وَيُحَاسِبُ بِهِ إِذَا أَرَادَهُ فِي الْآخِرَةِ، فَقَالَ اللَّهُ لَهُ: ﴿هَذَا عَطَاؤُنَا﴾، وَلَمْ يَقُلْ لَكَ وَلَا لغيرِكَ، ﴿فَأَمْتُنْ﴾ أَيَّ أَعْطِ، ﴿أَوْ أَمْسِكْ بِغيرِ حِسَابٍ﴾.

Ma'lûmun olsun ki, Allah Teâlâ, kendi tarafından rûh ve tevfiik ile bizi ve seni te'yîd eylesin! Tahkîkan böyle atâ, hangi abd olursa olsun, bir abd için hâsıl olduğu vakit, o atâ, o abdin mülk-i âhiretinden eksiltmez ve onun üzerine hesâb olunmaz. Maahâzâ Cenâb-ı Süleymân onu Rabb'inden taleb etti. İmdi zevk-i tarîk iktizâ eder ki, onun gayrı için iddihâr olunan atâ, Cenâb-ı Süleymân için ta'cîl olundu. Onu murâd ettiği vakit, âhirette onunla muhâsebe oluna. Böyle olunca Allah Teâlâ onun için “Bu bizim atâmızdır” (Sâd, 38/39) dedi. Hâlbuki “senin için ve senin gayrın için” demedi. “İmdi ihsân et, ya'ni onu ver! Yâhud bi-gayrı-hisâb imsâk et!”

Ya'ni Süleymân (a.s.)a bi-tarîki'l-in'âm verilmiş olan mülk ve tasarruf gibi bir atâ, herhangi bir abde verilirse, o atâ o abde âhirette verilecek olan mülkten hiçbir şey eksiltmez. Ya'ni o abde, işte sana dünyâda şu ni'met verildiği için, burada verilen ni'metlerin noksan olmuştur; [16/51] ve dünyâda verilen bu ni'metin mahsûbu, âhuret ni'metinden icrâ olunmaz. Maahâzâ Süleymân (a.s.) رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا (Sâd, 38/35) [Yâ Rabbi beni mağfîret et ve bana mülk ihsân eyle!] diye bu mülk ve tasarrufu Rabb'inden talep etmiş idi. Onun bu talebine nazaran tarîk-i Hakk'ın zevki bunu iktizâ eder ki, Süleymân (a.s.)ın gayrı için âhirette iddihâr olunan atâ, onun için ta'cîl bulunduğu cihetle, Cenâb-ı Süleymân onu istediği vakit âhirette bu atâ ile muhâsebe olunsun. Zîrâ zevk-i tarîk, talep abdin kendi nefsinden vâki' olduğu vakit, bu talebi üzerine kendisine vâsıl olan atâdan dolayı âhirette muhâsebe olunması iktizâ eder. Fakat Cenâb-ı Süleymân'ın talebi üzerine vâki' olan ta'cîl bu kabîlden değildir. Çünkü Allah Teâlâ Süleymân (a.s.)a “Bu, bizim atâmızdır” (Sâd, 38/39) dedi. “Senin için ve senin gayrın için” demedi. Binâenaleyh “sen ister ihsân et, ya'ni ver; ve ister imsâk eyle!” Bundan dolayı âhirette senin üzerine hesâb yoktur, buyurdu.

فَعَلِمْنَا مِنْ ذَوِقِ الطَّرِيقِ أَنَّ سُؤَالَ ذَلِكَ كَانَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ، وَالطَّلَبُ إِذَا وَقَعَ عَنِ الْأَمْرِ الْإِلَهِيِّ كَانَ لِلطَّلَابِ لَهُ الْأَجْرُ التَّامُّ عَلَى طَلَبِهِ، وَالْبَارِي تَعَالَى إِنْ شَاءَ قَضَى حَاجَتَهُ فِيمَا طَلَبَ مِنْهُ وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ، فَإِنَّ الْعَبْدَ قَدْ وَفَّى مَا أُوجِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنْ امْتِثَالِ أَمْرِهِ فِيمَا سَأَلَ رَبَّهُ فِيهِ، فَلَوْ سَأَلَ ذَلِكَ مِنْ نَفْسِهِ عَنْ غَيْرِ أَمْرِ رَبِّهِ لَهَذَا لَحَاسِبُهُ بِهِ.

İmdi biz tarîkin zevkinden bildik ki, onun bunu istemesi, Rabb'inin emrinden vâki' oldu. Ve talep emr-i ilâhîden vâki' olduğu vakit, tâlib için talebi üzerine ecr-i tâm hâsıl olur; ve Bârî Teâlâ, dilerse, kendisinden talep ettiği şeyde, onun hâcetini kazâ eder; ve dilerse imsâk eylesin. Zîrâ abd, Allah Teâlâ'nın, hakkında Rabb'inden suâl ettiği şeyde emre imtisâlinde, onun üzerine vâcib kıldığı emri ifâ etti. İmdi eğer bunu, [16/52] Rabb'i emretmeden, kendi nefsinden suâl ederse, Rabb'i onu bunun sebebiyle elbette muhâsebe eder.

Ya'ni biz, sırât-ı müstakîm olan tarîk-i Hakk'ın zevkinden bildik ki, Sü-

leymân (a.s.)ın kendisinden sonra hiçbir kimseye lâıyk olmayan bir mülkü talep etmesi, Rabb'inin emriyle vâki' oldu; ve bu talebini Rabb'inin emriyle icrâ etti. Ve talep emr-i ilâhî ile vâki' oldukda, tâlibin talebi üzerine ecr-i tâm hâsıl olur. Çünkü Hak Teâlâ اُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] buyurdu. Ve makâm-ı seyyidiyyet, atâ ve ihsânı ve makâm-ı abdiyyet ise züll-i suâli iktizâ eder. Binâenaleyh abd, seyyidine karşı vazîfesini îfâ etmekle ecre müstahak olur. Ve Bârî Teâlâ hazretleri dilerse, abdin kendisinden talep ettiği şeyi ihsân ederek, onun hâcetini kazâ eder; ve dilerse, "lebbeyk" ile icâbet edip, atâsını te'hîr ve imsâk eyler. Atâyânın envâi ile abd tarafından vâki' olan suâlât hakkındaki tafsîlât ve îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etmiştir, oraya mürâcat olunsun. Emr-i ilâhî ile vâki' olan suâlde, Hak ister abdin murâdını versin, ister te'hîr ve imsâk etsin, abd me'cûrdur. Çünkü o talebde Rabb'inin emrine imtisâl etmiştir; ve onun üzerine vâcib kıldığı emri edâ ve îfâ eylemiştir. Fakat abd, bu atâyı, Rabb'i emretmeksizin, hod-be-hod talep eder ve onun bu talebi üzerine Rabb'i dahi istediği atâyı verirse, elbette bu atâ sebebiyle onu muhâsebe eder. Bu hâlin beyne'l-halk dahi böyle olduğu âtîdeki misâl ile tavazzuh eder: [16/53]

Misâl: Bir pâdişâh-ı âdil, ricâl-i hükûmetten birinin isti'dâdını, bir vilâyette rızâsına muvâfık bir sûrette, vâlîlik edebilecek bir hâlde görür. Bu me'mûriyeti, usûlü dâiresinde resmen talep etmesini emreder. O da emr-i pâdişâhîye imtisâlen o me'mûriyeti talep eder. Pâdişâh o kimseye, ister bu me'mûriyeti ihsân etsin ve ister bir mânia haylûletiyle onun bu talebini is'âf etmesin, pâdişâhın nazarında o kimse marzîdir. Zirâ emre imtisâl etti ve bu atâyı hod-be-hod talep etmedi. Fakat bir kimse pâdişâha, onun böyle bir emri olmaksızın, hod-be-hod bir arıza takdîm ederek: "Bana şu me'mûriyeti ihsân edin; rızâ-yı şâhânenize muvâfık hizmetler ederim, şöyle yaparım, böyle yaparım" diye talebde bulunsa ve pâdişâh dahi onun bu talebini: "Bakalım bu adam dediklerini yapabilecek mi?" diyerek is'âf etse, elbette onu murâkabe altında tutar; ve bilâhere onun o me'mûriyetteki ef'âlini muhâsebe eder; ve va'dini incâz etmemiş ise itâb eyler.

وهذا سارٍ في جميع ما يُسأل فيه الله تعالى، كما قال لبيته محمد ﷺ:

﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾، فَاُمْتَثَلَ أَمْرَ رَبِّهِ فَكَانَ يُطَلَّبُ الزِّيَادَةَ مِنَ الْعِلْمِ، حَتَّى كَانَ إِذَا سِيقَ لَهُ لَبَنٌ يَتَأَوَّلُهُ عِلْمًا كَمَا تَأَوَّلَ رُؤْيَاهُ، لَمَّا رَأَى فِي النَّوْمِ أَنَّهُ أُتِيَ بِقَدَحِ لَبَنٍ فَشَرِبَهُ وَأَعْطَى فَضَّلَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالُوا: فِيمَا أُوتِيَتْهُ؟ قَالَ بِالْعِلْمِ، وَكَذَلِكَ لَمَّا أُسْرِيَ بِهِ أَتَاهُ الْمَلِكُ بِإِنَاءٍ فِيهِ لَبَنٌ وَإِنَاءٍ فِيهِ حَمْرٌ، فَشَرِبَ اللَّبَنَ، فَقَالَ لَهُ الْمَلِكُ: «أَصَبْتَ الْفِطْرَةَ أَصَابَ اللَّهُ بِكَ أُمَّتَكَ.» فَالْلبُّنُ مَتَى ظَهَرَ فِي الرُّؤْيَا فَهُوَ صُورَةُ الْعِلْمِ، فَهُوَ الْعِلْمُ تَمَثَّلَ فِي صُورَةِ اللَّبَنِ، كَجَبْرَائِيلَ تَمَثَّلَ فِي صُورَةِ بَشَرٍ سَوِيٍّ لِمَرْيَمَ.

[16/54] Ve bu, Allah Teâlâ'nın suâl olunduğu cemî-i şeyde sârîdir. Nitekim Nebî'si Muhammed (s.a.v.)e وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) [Yâ Rab! Bana ilmi ziyâde et!] dedi. Binâenaleyh Rabb'inin emrine imtisâl edip ilimden ziyâdeyi taleb eder oldu. Hattâ vâki' oldu ki, ona sût verildiği vakit, rü'yâsını te'vîl ettiği gibi, onu "ilim" ile te'vîl ederdi. Vaktâki nevmde ona bir kadeh sût verildiğini gördü, onu içti; ve onun artanını Ömer ibn el-Hattâb (r.a.)e verdi. "Onu ne ile te'vîl ettin?" dediler. "İlim ile" dedi. Ve kezâlik isrâ olunduğu vakit, melek ona bir kap getirdi ki, içinde sût var idi; ve bir kap getirdi ki, içinde şarâb var idi. Sütü içti. İmdi melek ona; "Fitrâtı isâbet ettin; Allah Teâlâ ümmetini sana isâbet etsin!" dedi. Binâenaleyh "sût", ne vakit rü'yâda zâhir olsa, o "ilm" in sûretidir. O, "sût" sûretinde temsîl olunan "ilim" dir. Cebrâîl'in Meryem'e beşer-i seviyy sûretinde temsîl olunduğu gibi.

Ya'ni bâlâda zikrolunan hüküm, Hak Teâlâ'dan taleb olunan her şeyde sârîdir. Nitekim Nebiyy-i edîbi, Muhammed (s.a.v.)e وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) ya'ni "Yâ Rabbi, bana ilmi ziyâde et, de!" buyurdu. Buna binâen (S.a.v.) Efendimiz Rabb'inin emrine imtisâl edip izdiyâd-ı ilmi taleb eder oldu. Hattâ kendilerine âlem-i histe "sût" verilse, âlem-i hissi, hayâle ilhâk buyurduğu için, rü'yâsını te'vîl ettiği gibi, o "sût"ü "ilim" ile te'vîl ederdi. Ve rü'yâsında te'vîli budur ki: Vaktâki uykusunda, ona bir kadeh sût verildiğini gördü; o sûtü içip artanını Hz. Ömer (r.a.)e verdi. Bu rü'yâlarını ashâb-ı kirâm muvâcehesinde beyân buyurdıklarında onlar: "Yâ Resûlallâh sûtü ne ile te'vîl ettin?" dediler. Cevâben: "İlim ile te'vîl

ettim” buyurdular.⁴⁷³ “Süt” ile “ilim” arasındaki münâsebet budur ki, süt, etfâl-i nâkisanın ebdânını terbiye [16/55] edip kemâle getirir. İlim dahi ervâh-ı nâkısayı terbiye edip kemâl mertebesine îsâl eder. Ve kezâ leyle-i Mi'râc'da (S.a.v.) Efendimiz isrâ olundukları vakit, bir melek onlara iki kap takdîm etti ki, birinin içinde süt, diğerrinin içinde şarâb var idi. Fahr-ı âlem Efendimiz sütü ihtiyâr edip içti. Melek ona: “Yâ Resûlallah fitrat-ı islâmı isâbet ettin. Allah Teâlâ ümmetini sana eriştirsin” dedi.⁴⁷⁴ Zîrâ bir nebînin ümmeti kendisine vâsil olmakla dînde onun geçtiği şeyin yanında mürûr eder. Binâenaleyh “süt”, her ne vakit rü'yâda görülse, o sûret “ilim”in sûretidir; ve görünen şey, süt sûretinde temsîl olunan ilimdir. Cebrâîl (a.s.), Meryem (aleyhe's-selâm)a nasıl ki beşer-i seviyy sûretinde temsîl olundu ise, “ilim” dahi râîye menâmında öylece “süt” sûretinde temsîl olundu.

وَلَمَّا قَالَ ﷺ: «الْأَناسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا» بَنَى عَلَى أَنَّهُ كُلُّ مَا يَرَاهُ الْإِنْسَانُ فِي حَيَاتِهِ الدُّنْيَا إِنَّمَا هُوَ بِمَنْزِلَةِ الرَّؤْيَا لِلنَّائِمِ خِيَالًا، فَلَا بُدَّ مِنْ تَأْوِيلِهِ.

Aleyhi's-selâm [Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar.] buyurdukda, insanın dünyâsı hayâtında gördüğü her şey, uyuyan kimsenin rü'yâsı menzilesindedir, hayâldir. Böyle olunca onun te'vîli lâzımdır.

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz, hadîs-i şerîflerinde “Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar” buyurmakla, bu âlem-i his ve şehâdetde gördüğümüz sûretlerin, rü'yâlarımızda gördüğümüz sûretler gibi, “hayâl”den ibâret olduğunu bize tasrîh ettiler ve bizi îkâz eylediler. Binâenaleyh rü'yâda gördüğümüz suver-i hayâliyyenin maânî-i münâsibesini teemmül edip onları nasıl [16/56] te'vîl edersek, dünyâda gördüğümüz suver-i mahsûseyi dahi öylece te'vîl etmemiz lâzım gelir. İşte, (S.a.v.) Efendimiz, âlem-i hissi, âlem-i hayâle ilhâk buyurduğu için kendilerine her ne vakit “süt” verilse, rü'yâlarını te'vîl buyurdıkları gibi, o sütü “ilim” ile te'vîl ederler idi. Zîrâ her bir sûret, ma'nâya şahsiyet verir. Ma'nâ latîf olup görünmez iken, bir sûret-i kesîfeye taalluk edince meşhûd ve mahsûs olur; ve Hakk'ın şuûnâtı ve ahvâl-i zâtîy-

473 Buhârî, “İlim”, 22; “Ta'bîr”, 15, 37; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 2; Tirmizî, “Rü'yâ”, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, s. 109.

474 Buhârî, “Eşribe”, 12; Müslim, “İmân”, 74.

yesi maânî-i latîfeden ibâret olduğundan mahsûs ve meşhûd olmak için suver-i kesîfe ister. Binâenaleyh cismâniyyet-i kesîfe ve unsuriyyeden olan bu dünyânın sûretlerinden ve eşkâlinden her birisi, bir şe'n-i ilâhîyi temsîl ve teşhîs eder.

İşte insân-ı ârif bu âlemde bir sûret gördükde onu te'vîl edip ma'nâsına intikâl eder. İnsân-ı câhil ise her bir sûreti, hayvanın ot ve saman görmesi gibi görür; ya'ni te'vîl edip ma'nâsına intikâl etmez. Belki hayvâniyyetine mülâyim ve hazz-ı nefsâniyyesine muvâfık gelen suver ile telezüz ve gelmeyen ile teellüm eder. Eğer ârif gibi ma'nâsına intikâl ede idi, pür-ezvâk olurdu. Bu bahsin tafsîli çoktur, belki müstakil bir kitâb olur. Ârife bu kadar işâret kâfidir. Beyit:

هر آن نقشی که در صحرا نهادیم تو زیبا بین که ما زیبا نهادیم

Tercüme: “Bizim sahrâ-yı vücûda vaz'ettiğimiz o her bir nakış ve sûreti, sen yakışıklı gör ki, biz onu yakışıklı olarak vaz'ettik.”⁴⁷⁵

İmdi A'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz, mâdemki bu his ve şehâdet âlemi-ni, rü'yâ menzilesine vaz'edip âlem-i hayâle ilhâk buyurdu, görülen her bir sûreti te'vîl etmek lâzımdır; ve onun te'vîl-i icmâlî ve te'vîl-i tafsîlisi vardır. Te'vîl-i icmâlîsi budur ki: Bu suver-i âlemin her biri bir şe'n-i Hakk'ın sûretidir; ve vücûd-ı vâhid-i Hak, bu şuûnât hasebiyle, yekdiğerine zıd olan muhtelif sûretlerde zâhir olmuştur. Ve Hakk'ın şuûnâtı sıfât ve esmâsıdır; ve sıfat mevsûfun ve esmâ müsemânın “ayn”ıdır. Ve sûret zâhir olunca, ma'nâ, ya'ni şe'n-i Hak bâtın olur. Binâenaleyh bu gördüğümüz suverin zâhiri ve bâtını Hak'tır. Nitekim buyurur: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) [Evvel O'dur ve Âhir O'dur ve Zâhir O'dur ve Bâtın O'dur.] [16/57] Te'vîl-i tafsîliye gelince: Suver-i âlemden her birisi bir ism-i ilâhînin mazharı olup, o ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür; ve her bir mazharda ânen-fe-ânen Rabb-i hâssın hazînesinde mahzûn olan ahkâm zâhir olur. Binâenaleyh ârif, bu âlemde her ânda kendinden zâhir olan ahkâma nâzır olup, o ahkâm-ı zâhire ve mahsûsenin ma'nâlarına intikâl eder. Ve bundan kendi isti'dâdını ârif olduğu gibi bu usûl üzere diğçerlerinin isti'dâdına dahi vâkıf olur.

475 Beyit Ahmed Nâmekî-yi Câmî'ye (v. 536/1141) âittir. Bk. *Dîvân-i Şeyh Ahmed-i Câm -Jendepîl-*, s. 301.

Şiir:

وَهُوَ حَقٌّ فِي الْحَقِيقَةِ   إِنَّمَا الْكُونُ حَيَالٌ
حَازَ أَسْرَارَ الطَّرِيقَةِ   وَالَّذِي يَفْهَمُ هَذَا

Muhakkak kevn hayâldir; o da hakîkatte Hak'tır. Ve bunu anlayan kimse esrâr-ı tarîkati hâizdir.

Ya'ni bu âlemin, anâsır-ı basîtanın eşkâl-i hendesiyye dâiresinde ic-timâından hâsil olan nukûş-i cismânîleri ve suver-i hissiyyeleri ancak hayâl-den ibârettir. Zîrâ her ne kadar onların vücûdları, gölgelerin vücûdları gibi, âlem-i histe mevcûd ise de, o eşkâl bozulup gâib olur; ve zıllın vücûdu gibi zâil olur. Beyt-i Câmî (k.s.):

آرى عالم همه خيالىست ولى   پيوسته درو حقيقتى جلوه گروست

Tercüme: “Evet âlem, bütün hayâldir. Fakat onda dâimâ bir hakîkat cilvegerdir.”⁴⁷⁶

Ve o cilveger olan hakîkat dahi, vücûd-ı vâhid-i Hak'tır. Nitekim bir kimse bir âyîne mukâbilinde kâim olsa, onun sûreti âyîne de zâhir olur. Âyinedeki sûret hakîkatte ma'dûm ise de âlem-i histe mevcûddur; zîrâ basar-ı hissî onu görür. Ancak o bir hayâlden ibârettir. Onun hakîkati şahs-ı kâimin sûretidir. Şahs-ı kâimin tecellî-i kıyâmı zâil olunca o zıll ü hayâl dahi zâil olur. Binâenaleyh o vücûd-ı hayâlînin kayyûmu, şahs-ı kâimdir. İşte bunun gibi suver-i âlemden her bir sûret Hakk'ın esmâsından bir ismin âyînesi olup, onda o ismin suver-i ahkâmı cilvegerdir; ve Hakk'ın vücûd-ı mutlak-ı latîfi, her bir ismin muktezâsına göre, o sûret-i kesîfede müteayyin ve mütekayyid olmuştur. [16/58] Buhâr-ı latîfin tekâsûf edip, bilfarz mik'ab şeklinde ve sâir eşkâlde incimâdı gibi. Buzun vücûdu histe mevcûd ve meşhûd ise de, buhâr-ı latîfin o şekilde takayyüd ve taayyün etmesinden mütehasıl bir vücûd-ı izâfidir. O taayyün ve takayyüd zâil olunca, mutlakıyete rücû' eder. Binâenaleyh buzun vücûdu bir hayâl olup, onda cilveger olan hakîkat buhâr-ı latîfin vücûd-ı mutlakıdır. İşte bu misâller ile de zâhir olduğu vech ile, bu âlem-i kevnin hayâl olduğunu ve hakîkat cihetinden Hak olduğunu zevkan anlayan kimse, esrâr-ı tarîkati hâiz ve hakîkat-i hâle

476 Câmî, *Levâiyh*, s. 90.

vâkîf olur; ve Allâh'a sülûke muvaffak bulunur.

فَكَانَ ﷺ إِذَا قُدِّمَ لَهُ لَبِنٌ قَالَ: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ»، لِأَنَّهُ كَانَ يَرَاهُ فِي صُورَةِ الْعِلْمِ، وَقَدْ أُمِرَ بِطَلَبِ الزِّيَادَةِ مِنَ الْعِلْمِ، وَإِذَا قُدِّمَ إِلَيْهِ غَيْرُ اللَّبَنِ قَالَ: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ»، فَمَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ مَا أَعْطَاهُ بِسُؤَالٍ عَنِ أَمْرِ إِلَهِيٍّ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحَاسِبُهُ فِي الدَّارِ الْآخِرَةِ، وَمَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ مَا أَعْطَاهُ بِسُؤَالٍ عَنِ غَيْرِ أَمْرِ إِلَهِيٍّ فَلَا أَمْرَ فِيهِ رَاجِعٌ إِلَى اللَّهِ، إِنْ شَاءَ حَاسَبَهُ وَإِنْ شَاءَ لَمْ يُحَاسِبْهُ، وَأَرْجُو مِنَ اللَّهِ فِي الْعِلْمِ خَاصَّةً أَنَّهُ لَا يُحَاسِبُهُ بِهِ، فَإِنَّ أَمْرَهُ لِتَبِيئِهِ ﷺ بِطَلَبِ الزِّيَادَةِ مِنَ الْعِلْمِ عَيْنُ أَمْرِهِ لِأُمَّتِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»، وَأَيُّ أُسْوَةٍ أَعْظَمَ مِنْ هَذَا النَّاسِي لِمَنْ عَقَلَ عَنِ اللَّهِ.

İmdi Sallallâhu aleyhi ve sellem'in hâli bu idi ki, ona “süt” takdîm olundukda: “İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve ondan ziyâde eyle!” der idi. Zîrâ muhakkak onu “ilim” sûretinde görür oldu ve hâlbuki “ilim”den ziyâdenin talebi ile emrolundu. Ve ona sütün başkası takdîm olundukda: “İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve bizi ondan hayırlısıyla it'âm eyle!” der idi. İmdi Allah Teâlâ, bir kimseye verdiği şeyi, emr-i ilâhî ile suâl sebebiyle verse, muhakkak Allah Teâlâ onu dâr-ı âhirette muhâsebe etmez. Ve Allah Teâlâ, bir kimseye verdiği şeyi, emr-i ilâhî olmaksızın suâl sebebiyle verse, onun hakkında emr, Allah Teâlâ'ya râcî'dir. Dilerse onu muhâsebe eder ve dilerse onu muhâsebe etmez. Ve ben Allah'dan hâssaten ilim recâ ederim ki, onu onunla hesâb etmez. Zîrâ Nebî'si (a.s.)a, “ilim”den [16/59] ziyâdeyi taleble olan emri, onun ümmetine emrinin “ayn”ıdır. Zîrâ Allah Teâlâ “Elbette sizin için Resûlullah'da üsve-i hasene vardır” (Ahzâb, 33/21) der. Ve fehmi Allah'dan olan kimse için, bu teessîden a'zam hangi üsve vardır?!

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), (S.a.v.) Efendimiz'in âlem-i hissi âlem-i hayâle il-hâk edip suver-i hissiyyeyi te'vîl buyurdıklarını diğere bir delîl ile te'yîd ederek derler ki: Fahr-i âlem Efendimiz'e “süt” takdîm olunduğu vakit اللَّهُمَّ الْبَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ [İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve ondan ziyâde eyle!]⁴⁷⁷

477 Ebû Dâvud, “Et'ime”, 21; Tirmizî, “Daavât”, 54; İbn Mâce, “Et'ime”, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 440.

derler idi. Çünkü sütün sûretini “ilim” ile te’vîl ettikleri için, izdiyâdını talep eylerler idi. Zîrâ izdiyâd-ı ilim talebine me’mûr olmuş idi. Fakat süttten başka bir şey takdîm olundukda ondan hayırlısını talep ederlerdi; ve ondan hayırlısı, ma’nâ-yı ilme dâll olan “süt” idi.

İmdi bâlâda îzâh olunduğu üzere, Allah Teâlâ bir kimseye bir şeyi emr-i ilâhîsiyle vâki’ olan talebi üzere verse, o ihsânının hesabını sormaz. Fakat emr-i ilâhîsi olmaksızın abdin hod-be-hod vâki’ olan talebi üzerine verdiği şeyin hesabını dilerse sorar, dilemezse sormaz. Bunun için Şeyh (r.a.) buyurur ki: “Ben Allah’dan bilhassa ilim recâ ederim ki, onu o ilim ile muhâsebe etmez.” Çünkü Allah Teâlâ Peygamber’ine ilimden ziyâdeyi taleble emretmiştir. Onun bu emri, Peygamber’in ümmetine olan emrinin “ayn”ıdır. Zîrâ Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’inde “Elbette sizin için Resûlullah’da güzel ve makbûl tarîk ve peyrevlik vardır” (Ahzâb, 33/21) buyurur. Biz Peygamberimiz’in hısâline iktidâ ve ona peyrev olduğumuzda, bittabi’ emr-i ilâhîye tâbi’ olmuş oluruz. Şu hâlde Peygamber izdiyâd-ı ilmi Hakk’ın emri ile talep etmiş idi. İlimden ziyâdeyi talep ettiğimiz vakit, biz de Hakk’ın emriyle talep etmiş bulunuruz. Binâenaleyh bu talebimiz üzerine Hak Teâlâ bize ilim ihsân etse onunla muhâsebe olunmayız. İmdi ilmin izdiyâdı talebinde Hz. Peygamber’e olan emrin, bize olan emr olduğunu, Allah Teâlâ’nın tefhîm buyurduğu kimse için, [16/60] bu iktidâ ve peyrevlikten daha güzel ve daha azîm hangi üsve ve tarîk vardır!?

وَلَوْ تَبَّهْنَا عَلَى الْمَقَامِ السَّلِيمَانِيِّ عَلَى تَمَامِهِ لَرَأَيْتَ أَمْرًا يَهْوُلُكَ الْإِطْلَاعُ عَلَيْهِ،
فَإِنَّ أَكْثَرَ عُلَمَاءِ هَذِهِ الطَّرِيقَةِ جَهَلُوا حَالَةَ سَلِيمَانَ وَمَكَانَتَهُ، وَلَيْسَ الْأَمْرُ كَمَا
زَعَمُوا.

Ve eğer biz makâm-ı Süleymânî’ye tamâmı üzere tenbîh ede idik, sen bir emri görürdün ki, onun üzerine ittilâ’, sana hevl verirdi. Zîrâ bu tarîkin ekser-i ulemâsı, Süleymân (a.s.)ın hâletini ve mekânetini câhil oldular. Hâlbuki emr, onların zu’mettikleri gibi değildir.

Ya’ni biz bu fass-ı münîfde Süleymân (a.s.)ın hâlet ve mekânetinden bir nebze bahsettik. Eğer o hazretin makâmını tamâmıyla îzâh ede idik, muttali’ olduğun emr, sana dehşet verir idi. Zîrâ ulemâ-i zâhir şöyle dursun, bu tarîk-i sûfîyye ulemâsının pek çoğu Süleymân (a.s.)ın hâletini ve

mekânetini bilemediler de, onun Rabb'i hakkındaki ma'rifetine muvâfık olmayan sözleri söylediler. Ya'ni Cenâb-ı Süleymân'ın Belkîs'a gönderdiği mektûbun başında evvelâ kendi ismini ve ba'dehû ismullâhı zikrettiğini ve “Yâ Rabbi bana bir mülk ver ki benden sonra kimseye lâıyk olmasın!” (Sâd, 38/35) diye duâ etmesiyle de, mülk-i dünyâyı, mülk-i âhîret üzerine takdîm eylediğini zannettiler. Hâlbuki Cenâb-ı Süleymân, ism-i câmî' olan ism-i Rahmân'ın mazharı bulunan halîfetullâh fi'l-arz idi. Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz عَفْوَةَ اللّٰهِ جَنَاحَ بَعُوْصَةٍ ya'ni “Allah indinde dünyâ, sivrisineğin bir kanadıyla veznolunmaya lâıyk değildir”⁴⁷⁸ buyurduğu hâlde, Cenâb-ı Süleymân'ın bu kadar azîm bir mertebeye nâiliyetiyle berâber, lâ-şey olan dünyâyı talep etmesi, nasıl tecvîz olunur? Cüz'î bir mülâhaza bunun böyle olmadığını idrâk için kifâyet eder. إِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَذِكْرٍ لِّمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kâf, 50/37) [Tahkîkan bunda, kalb sâhibi olan ve müşâhid olduğu hâlde ilkâ-yı sem' eden kimse için pend ve nasîhat vardır.] [16/61] Beyit:

سرّ وحدت منطق الطّيرست جامی لب ببند
جز سلیمانرا نشاید فهم این اسرار را

Tercüme: “Ey Câmî, sus ki sırr-ı vahdet kuş dilidir. Bu esrârı anlamak Süleymân'dan gayrısına lâıyk değildir.”⁴⁷⁹

İbtidâ: 17 Rebîu'l-âhîr 1335 ve 28 Kânûn-i sâni 1332

[10 Şubat 1917], Cumartesi gecesı saat 3

İntihâ: Cümâde'l-âhire 1335 ve 5 Yeni Nisan 1333

[5 Nisan 1917], Perşembe günü sabahı saat 1,5

478 Tirmizî, “Zühd”, 23; *İbn Mâce*, “Zühd”, 3.

479 *Dîvân-ı Câmî*, I, s. 205.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

XVII

فَصُّ حِكْمَةٍ وَجُودِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ دَاوُدِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ DÂVÛDİYYE'DE OLAN HİKMET-İ VÛCÛDİYYE BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın tenezzülâtı, kemâlât-ı es-mâiyyesinin zuhûru içindir; ve kemâlât-ı esmâiyye ise ancak cemî-i es-mânın fiilen zuhûruna müstaid olan insân-ı kâmil mertebesine tenezzüle ve onun taayyünü ile müteayyin olmağa mütevakkıftır. Zîrâ taayyünâttan insan gibi ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan hiçbir taayyün mevcûd değildir. Sûret-i insâniyye cemî-i esmâ ahkâmının fiilen zuhûruna müsâid olduğundan dolayı vücûd, bu sûret-i insâniyyede hilâfet-i ilâhiyye ile tamâm olur; ve bu nev'-i insânîde evvelen kendisinde hilâfet zâhir olan Âdem (a.s.) idi. Fakat taht-ı hükmüne dâhil olan kimseler kendi zürriyetinden ibâret olmak üzere kalîlül'efrâd olduğu için Âdem (a.s.)ın hilâfeti, risâleti mutazammın olmadı. Bu sebeble ondaki hilâfetin ba'zı ahkâmı kuvvede kalıp fiilen zuhûra gelmedi. Zîrâ zuhûr, def'î olmayıp tederîcdir. Nitekim *التَّائِي مِنَ الرَّحْمَنِ* [Teennî Rahmân'dandır.] buyurulmuştur. İşte kâide-i tekâmüle binâen Cenâb-ı Âdem'in zürriyatı peyderpey tekessür ederek en evvel ahkâm-ı risâlet Nûh (a.s.) ile zâhir oldu. Ondan sonra ahkâm-ı hilâfet zuhûr ve inbisâtta tederîcen tezâyüd ederek Dâvûd (a.s.)ın zuhûr-ı vücûdu ile tamâm oldu. İşte bu tamâmiyet sebebiyle *إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ* [17/2] *وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَاتٌ* (Sâd, 38/18-19) [Biz dağları ona teshîr ettik ki, akşam sabah onunla berâber tesbîh ederler idi; ve kuşları dahi teshîr ettik ki, toplanıp cümlesi onun tesbîhini tekrâr ederler idi.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, kendisinde teshîr ile hilâfet zâhir olan Dâvûd (a.s.) oldu; ve *وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ* (Sâd, 38/20) [Ve onun mülkünü kuvvetlendirmiştik ve ona hikmet ve fasl-ı hitâb ver-

miş idik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vech ile, Dâvûd (a.s.)da mülk ve hikmet ve nübüvvet müctemi' oldu. Ve Hak Teâlâ جَعَلْنَا دَاوُودَ إِنَّا جَعَلْنَاكَ يَا دَاوُودَ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik. Binâenaleyh sen hak ve adl ile hükmet!] âyet-i kerîmesinde dahi onu istihlâf eylediğini sarâhaten beyân eyledi; ve bu ahkâm-ı hilâfet onun mahdûmu olan Süleymân (a.s.)da, bu cem'iyette iştirâkleri hasebiyle kemâl buldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَكُلَّ آتَيْنَا حُكْمًا وَعَلَّمْنَا (Neml, 27/15) [Kasem olsun ki, Dâvud'a ve Süleymân'a bir ilim verdik.] ve يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ (Neml, 27/16) [Ey nâs! Bize mantıku't-tayr ta'lîm buyuruldu, hem bize her şeyden verildi.] ve وَكُلَّ آتَيْنَا حُكْمًا وَعَلَّمْنَا (Enbiyâ, 21/79) [Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik]. Ahkâm-ı hilâfette vâki' olan iştirâklerinden dolayı her ikisi de bu ni'mete şükren اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيْرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِيْنَ (Neml, 27/15) [Bizi mü'min kullarından birçoğu üzerine tafdil buyuran Allâh'a hamdolsun!] dediler.

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) [Senin Rabb'in melâikeye ben yeryüzünde bir halîfe kılıcıyım dediği vakit.] kavli-celîli⁴⁸⁰ Âdem (a.s.) hakkında değil midir?

Cevâb: Bu kelâm gerek Âdem'e ve gerek onun evlâdından zuhûr edecek olan kâmillere şâmil olur. Fakat bâlâda beyân olunduğu üzere Cenâb-ı Âdem hilâfetin kâffe-i ahkâmı ile zâhir olmadı. Binâenaleyh buradaki hilâfetin Dâvûd (a.s.)ın hilâfetine işâret olması müreccahtır. Çünkü melâike bu hitâb-ı ilâhîye cevâben أَنُجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ (Bakara, 2/30) ya'ni "İlâhî sen yeryüzünde fesâd eden ve kan dökken kimseleri halîfe kılar mısın?" dediler. Hâlbuki Hz. Âdem cem'iyet-i küffârî perîşan ve kanlarını döküp vücûdlarını izâle etmek sûretiyle yeryüzünde fesâd etmedi. Dâvûd (a.s.) ise birçok küffârın kanını döktü; ve Câlût'u katledip mülkünü ifsâd etti. Şübhe yok ki bu hâl, sûrete nisbetle ifsâd idi; fakat hakîkatte ıslâh idi. [17/3]

Suâl: Emr-i hilâfet Dâvûd (a.s.)da tamâm ve Süleymân (a.s.)da da bi-hükmi'l-iştirâk kâmil olunca (S.a.v.) Efendimiz'e emr-i hilâfette ne kalır?

480 Âdil Bey nüshası: + "kavl-i celîli" (s. 2).

Cevâb: *Fusûs*'un hitâmı olan "hikmet-i ferdiyye"de görüleceği ve **Fass-1 Şîsî**'de izâh olunduğu üzere Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz kâffe-i taayyünâtın mebdeidir; ve hakikat-i muhammediyesi ile kâffe-i taayyünâtı ve kemâlâtı muhîttir. Âlemde bu kemâlâtın kâffesiyle zuhûru alâ-tarîki'l-hatmdir. Binâenaleyh bilcümle enbiyânın kemâlâtı, hakikat-i muhammediye mertebesinden nâzil olur. Şu hâlde fahr-i rusül Efendimiz, gerek Dâvûd (a.s.)in ve gerek sâir enbiyânın hâiz olduğu ve olmadığı bilcümle kemâlâtı câmi'dir.

İşte kemâl-i vücûdî, Dâvûd (a.s.)da etemm olarak zâhir olduğu için Hz. Şeyh (r.a.) "hikmet-i vücûdiyye"yi Kelime-i Dâvûdiyye'ye muhtass kıldı.

***

إِعْلَمَ أَنَّهُ لَمَّا كَانَتِ النَّبُوءَةُ وَالرَّسَالَةُ اخْتِصَاصًا إِيَّاهَا لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ الْإِكْتِسَابِ أَعْنِي نَبُوءَةَ التَّشْرِيعِ، كَانَتْ عَطَايَاهُ تَعَالَى لَهُمْ مِنْ هَذَا الْقَبِيلِ مَوَاهِبَ لَيْسَتْ جَزَاءً، وَلَا يَطْلُبُ عَلَيْهَا مِنْهُمْ جَزَاءً، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُمْ عَلَى طَرِيقِ الْإِنْعَامِ وَالْإِفْضَالِ، فَقَالَ: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ﴾ يَعْنِي لِإِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلِ ﷺ، وَقَالَ فِي آيُوبَ ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ﴾، وَقَالَ فِي حَقِّ مُوسَى ﷺ: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا﴾ إِلَى مِثْلِ ذَلِكَ، فَالَّذِي تَوَلَّاهُمْ أَوَّلًا هُوَ الَّذِي تَوَلَّاهُمْ آخِرًا فِي عَمُومِ أَحْوَالِهِمْ أَوْ أَكْثَرِهَا، وَلَيْسَ إِلَّا اسْمُهُ الْوَهَّابُ، وَقَالَ فِي حَقِّ دَاوُدَ: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا﴾، فَلَمْ يَقْرَنْ بِهِ جَزَاءً يَطْلُبُهُ مِنْهُ، وَلَا أَخْبَرَ أَنَّهُ أُعْطَاهُ هَذَا الَّذِي ذَكَرَهُ جَزَاءً.

[17/4] Ma'lûm olsun ki, vaktâki nübüvvet ve risâlet ihtisâs-ı ilâhî oldu, onlarda ya'ni nübüvvet-i teşrî'de iktisâbdan bir şey yoktur. Allah Teâlâ'nın onlara olan atâyâsı, bu kabîlden mevâhib oldu ki cezâ değildir; ve onun üzerine onlardan cezâ taleb etmez. Binâenaleyh onun onlara i'tâsı in'âm ve ifdâl tarîki üzeredir. Böyle olunca "Biz ona İshâk ve Ya'küb'u vehb ettik" (En'âm, 6/84) dedi, ya'ni İbrâhîm Halîl (a.s.)a. Ve Eyyûb hakkında "Biz ona ehlini ve onlarla berâber onların mislini vehb ettik" (Sâd, 38/42) dedi. Ve Mûsâ hakkında dahi "Biz ona rahmetimizden birâderi Hârûn'u nebî olarak bahşettik"

(Meryem, 19/53) dedi; emsâline varıncaya kadar. İmdi onları evvelen tevellî eden isim, ahvâllerinin umûmunda veyâhud ekserinde, onları âhiren dahi tevellî eder, hâlbuki o isim, onun Vehhâb isminden gayrı değildir. Ve Dâvûd hakkında “Biz Dâvûd’a indimizden fazl i’tâ eyledik” (Sebe’, 34/10) dedi; ve ona cezâyı mukârin kılmadı ki, onu ondan talep ede; ve bu zikrettiği şeyi muhakkak ona cezâ olarak verdiğini ihbâr etmedi.

Ya’ni nübüvvet ve risâlet, hiçbir amel mukâbilinde kazanılmamış olan inâyet-i ezeliyyeden ibârettir; ve nübüvvet-i teşrî’de aslâ kesb ve sa’yin dahli yoktur. Hak Teâlâ hazretlerinin enbiyâ (aleyhimü’s-selâm)a olan atâları, sebkeden amellerine mükâfâten onlar hakkında bezlolunan mevâhib kabîlinden değildir. Ve Hak Teâlâ onlara bahşettiği nübüvvet üzerine enbiyâ (aleyhimü’s-selâm)dan amel talep etmez. O mertebe onlara bilâ-ivaz verilmiştir. Şu hâlde nübüvvet ve risâletin enbiyâ ve rusûl (aleyhimü’s-selâm) a verilmesi mahzâ in’âm ve ifdâl tarîkiyledir. Bu ancak rahmet-i hâssa-i zâtıyyedir, ki bu bâbdaki izâhât **Fass-1 Süleymânî**’de geçti. Vâkıâ onlar çok şükrederler; ve çok amel işlerler. Fakat bu in’âm ve ifdâl mukâbilinde onlardan ivaz talep olunmaz. Onlar bunu mahzâ abdiyetlerinin zuhuru için yaparlar. Bunlar hakkındaki atâyânın mevâhib kabîlinden olduğu bâlâda zikrolunan âyât-ı kerîme ile âyât-ı mümâsileden anlaşılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ enbiyâ (aleyhimü’s-selâm)a [17/5] verdiği atâyâyı onlardan sebkeden bir hizmet mukâbilinde vermediği gibi, verdikten sonra dahi onlardan bir hizmet ve ivaz talep etmez.

İmdi zât-ı ahadiyyenin kendi zâtına tecellîsi indinde, evvelen enbiyânın a’yân-ı sâbitelerinde mutasarrıf olan isim, bu a’yân-ı sâbitelerinin muktezâsı üzere, sonra da a’yân-ı hâriciyyelerini icâd etmekle onlarda mutasarrıf oldu. Hâlbuki onları tevellî eden ve onlarda mutasarrıf olan isim “Vehhâb” isminden gayrı değildir. A’yân-ı sâbite ve Hakk’ın işbu a’yân-ı sâbitenin talepleri üzerine hüküm ve kazâsı bahsi **Fass-1 Üzeyrî** evâilinde mürûr etti. Beyit:

نکینجد در افضالِ تو چند و چون	زهی فضلِ فیضِ تو از حدِّ فزون
مبّرًا نوالت ز نیلِ عوض	منزّه عطایت ز شوبِ غرض

Tercüme: “Hadden efzûn olan senin feyzinin fazlı ne hoştur! Senin if-

dâlin kemmiyet ve keyfiyete sığmaz. Atâ-yı ilâhî'n şâibe-i garazdan münez-zeh ve ihsân-ı rabbânî'n ivaza nâiliyetten müberrâdır.”⁴⁸¹

وَلَمَّا طَلَبَ الشُّكْرَ عَلَى ذَلِكَ بِالْعَمَلِ طَلَبَهُ مِنْ آلِ دَاوُدَ، وَلَمْ يَتَعَرَّضْ لِذِكْرِ دَاوُدَ لِيَشْكُرَهُ الْآلُ عَلَى مَا أَنْعَمَ عَلَيْهِ عَلَى دَاوُدَ، فَهُوَ فِي حَقِّ دَاوُدَ عَطَاءُ نِعْمَةٍ وَإِفْضَالٍ، وَفِي حَقِّ آلِهِ عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ لِطَلَبِ الْمُعَاوَضَةِ، فَقَالَ تَعَالَى: ﴿اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّاكِرِينَ﴾، وَإِنْ كَانَتِ الْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَدْ شَكَرُوا اللَّهَ عَلَى مَا أَنْعَمَ بِهِ عَلَيْهِمْ وَوَهَبَهُمْ، فَلَمْ يَكُنْ ذَلِكَ عَنْ طَلَبٍ مِنَ اللَّهِ، بَلْ تَبَرَّعُوا بِذَلِكَ مِنْ نَفْسِهِمْ، كَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ شُكْرًا لِمَا غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ، فَلَمَّا قِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ قَالَ: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَاكِرًا؟» وَقَالَ [17/6] فِي نُوحٍ: ﴿إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَاكِرًا﴾، فَالشَّاكِرُ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ قَلِيلٌ.

Ve buna amel ile şükürü talep ettikde, onu âl-i Dâvûd'dan talep etti; ve Dâvûd'un zikrine taarruz etmedi, tâ ki âl, Dâvûd'a in'âm olunan şeye şükredile! İmdi o, hakk-ı Dâvûd'da ni'meten ve ifdâlen atâdır; ve onun âli hakkında, taleb-i muâvazadan nâşî, bunun gayrı üzerinedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ *الشَّاكِرُونَ مِنْ عِبَادِي الشَّاكِرُونَ* (Sebe', 34/13) ya'ni "Ey âl-i Dâvûd, şükren amel ediniz; ve benim şekûr olan ibâdim azdır" buyurdu. Vâkiâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm), Hakk'ın onlara in'âm ettiği ve vehb eylediği şeye şükrettiler. Bu Allah tarafından talebden nâşî vâki' olmadı. Belki bununla kendi nefislerinden teberru' ettiler. Nitekim Resûlullah (s.a.v.), Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek olan günâhının gafırına şükren, iki ayakları şişinceye kadar kâim oldu. Ona bunun hakkında denildiği vakit *أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَاكِرًا* ya'ni "Ben abd-i şekûr olmayayım mı?" buyurdu. Ve Nûh hakkında da *إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَاكِرًا* (İsrâ, 17/3) [Muhakkak Nûh (a.s.) pek çok şükreden bir abddir.] dedi. Hâlbuki Allâhın kullarından şekûr olan azdır.

Ya'ni Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a olan inâyet-i ezeliyyesine mukâbil ameli ve şükürü talep ettiği vakit, bu ameli ve şükürü Hz. Dâvûd'dan talep etmedi,

481 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 113; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 259.

âl-i Dâvûd'dan taleb etti. Zîrâ enbiyâ (aleyhimüs-selâm) âl ve ashâbı ve kavmi arasında, karanlıkta îkâd olunan bir sirâc-ı münîr gibidir. Sirâc-ı münîr ise karanlıkta kalanlar için bir ni'mettir. Binâenaleyh şükür ondan münevver olanların uhdesine terettüb eder; ve o sirâcî îkâd edene teşekkür etmek lâzım gelir. Şu hâlde Dâvûd (a.s.) hakkındaki [17/7] atâ, ona ni'meten ve ifdâlen vâki' olmuştur; ve onun âlinden amel ve şükür ivazı taleb olduğundan, onlar hakkında atâ, in'âm ve ifdâl tarîkiyle değildir. Onun için Hak Teâlâ "Ey âl-i Dâvûd, şükren amel ediniz! Ve benim mübâlağa ile şâkir olan kullarım azdır" (Sebe', 34/13) buyurdu. Vâkiâ enbiyâ (aleyhimüs-selâm) Hakk'ın kendilerine in'âm ve vehb eylediği atâyâya şükrettiler; ve şükren amel-i kesîr ifâ eylediler. Fakat onların bu şükür ve amelleri, Hak tarafından taleb olduğu için değil idi. Belki kendileri tarafından teberru' idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz *لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ* (Fetih, 48/2) ya'ni "Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhlarını gafr ve setreyledi" âyet-i kerîmesi nâzil olduğu vakit, mübârek ayakları şişinceye kadar gece vakti kâim oldu. Ona dediler ki: "Yâ Resûlallah, Hak Teâlâ geçmiş ve gelecek zünûbunu mağfîret eylediğini ihbâr buyurdu. Niçin bu kadar nefsi-nefsine cefâ ediyorsunuz?" Kemâl-i saâdetle buyurdular ki: "Ben mübâlağa ile şükreden bir kul olmayayım mı?"⁴⁸²

Suâl: Enbiyâda zünûbdan ismet şart değil midir? Husûsiyle Sallallâhu aleyhi ve sellemden hiçbir zelle sâdır olmadığı zâhirdir. Böyle iken onun evvelen ve âhiren ne gibi günâhları var idi ki, Allah Teâlâ onları gafr ve setr buyuracağını va'deyledi?

Cevâb: Bu husûsta akvâl-i kesîre vardır. Hz. Mevlânâ (r.a.) *Fîhi Mâ Fîh* nâmındaki kitâb-ı münîflerinde bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde böyle buyururlar: "İbn-i Atâ der ki: Mustafâ (s.a.v.) mi'râcda Sidretü'l-müntehâ'ya vâsıl olduğu vakit ki, orası bâlâ-yı arştır, ve Hz. Cibrîl'in âşiyânesidir, bu makâmdan dahi mürûr etmek istedi. Refîki olan Hz. Cibrîl adını geri aldı. Hz. Fahr-i âlem Efendimiz buyurdular ki: Ey karındaşım Cebrâîl, bu heybetli mevzi'de beni yalnız mı bırakıyorsun? Nidâ geldi [17/8] ve Hak

482 Buhârî, "Teheccüd", 6; "Tefsîr", 48; "Rikâk", 20; Müslim, "Kıyâmet", 18; Tirmizî, "Salât", 187; Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl", 17; *İbn Mâce*, "İkâmetu's-salât", 200; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, s. 138.

Teâlâ itâben buyurdu ki: Bu iki üç adımda onunla mı ülfet ettin? İşte bu لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Fetih, 48/2) [Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhlarını gafr ve setreyledi.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulan günâhdan murâd bu günâhdır. Ya'ni seni ülfetten ve gayrın ünsiyetinden pâk ettik ve gayrıdan müstağnî kıldık, demektir. Ve derler ki, Peygamber (aleyhi's-sâlâtü ve's-selâm) Efendimiz'in istiğfârı ayıklık hâlinde hâlet-i mestîden idi. Ve ba'zıları derler ki, belki mestlik hâlinde ayıklık hâlinden istiğfâr eyledi. Ve ba'zıları derler ki, her iki hâlden müstağfir idi. Zîrâ onun nazarı Hakk'a idi. Ve sekr ve sahv ise kâbil-i televvün olan bendegâna mahsustur. O hazrete nisbetle ne sekir ne de sahv vardır. İmdi mâdemki Hakk'a nâzır idi, her iki hâlden dahi müstağfir idi. Zîrâ bu sekir ve sahv iki renkidir. O ise rengin eserinde mahvolduğu vakit, her ikisinden de müstağfir olup kabza-i ilâhîde bulunur idi, derler.”⁴⁸³

Velhâsıl enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın istiğfârları, ehl-i nefis olan kimselerden sâdır olan günâhlara karşı vâki' olan istiğfâr gibi değildir. Belki “Hasenâtü'l-ebrâr seyyiâtü'l-mukarrebîn” ya'ni “Ebrârın hasenâtı mukarrebînin seyyiâtıdır” mûcibince kendi makâmât-ı aliyeleri iktizâsınca zünûb addolunan ba'zı ahvâldendir. İşte Fahr-i âlem Efendimiz'in bu ahvâl-i mahsûsanın setr ve gafrı va'dolunduğuna şükren nefis-i nefislerine meşakkat verdiler. Bu ise şükr-i teklîfi değil, belki şükr-i teberruîdir. Fakat enbiyâyâ tâbi' olanların şükrü atâyâ-yı ilâhiyyeye karşı şükr-i teklîfidir ki farzdır. Bu şükrü terkederlerse farzı terketmiş olurlar. Ve Hak Teâlâ Nûh (a.s.) hakkında dahi شُكْرًا إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (İsrâ, 17/3) ya'ni “Muhakkak Nûh (a.s.) pek çok şükreden bir abddir” buyurdu. Ve şükr-i teberruî, şükr-i teklîfidir a'lâdır; ve bu şükür diğerinden ekmeldir. [17/9]

فَأُولُ نِعْمَةٍ أَنْعَمَ اللَّهُ بِهَا عَلَى دَاوُدَ أَنْ أَعْطَاهُ اسْمًا لَيْسَ فِيهِ حَرْفٌ مِنْ حُرُوفِ
الْإِتِّصَالِ، فَقَطَّعَهُ عَنِ الْعَالَمِ بِذَلِكَ إِخْبَارًا لَنَا عَنْهُ بِمُجَرَّدِ هَذَا الْاسْمِ، وَهِيَ
الدَّالُّ وَالْأَلِفُ وَالْوَاوُ، وَسَمَّى مُحَمَّدًا بِحُرُوفِ الْإِتِّصَالِ وَالْإِنْفِصَالِ، فَوَصَّلَهُ
بِهِ وَفَصَّلَهُ عَنِ الْعَالَمِ، فَجَمَعَ لَهُ بَيْنَ الْحَالَيْنِ فِي اسْمِهِ كَمَا جَمَعَ لِذَاوُدَ بَيْنَ
الْحَالَيْنِ مِنْ طَرِيقِ الْمَعْنَى، وَلَمْ يَجْعَلْ ذَلِكَ فِي اسْمِهِ، فَكَانَ ذَلِكَ اخْتِصَاصًا

483 Bk. *Fihî Mâ Fih*, s. 214.

لِمُحَمَّدٍ عَلَى دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَعْنِي التَّنْبِيَةَ عَلَيْهِ بِاسْمِهِ، فَتَمَّ لَهُ الْأَمْرُ مِنْ
جَمِيعِ جِهَاتِهِ، وَكَذَلِكَ فِي اسْمِهِ أَحْمَدُ، فَهَذَا مِنْ حِكْمَةِ اللَّهِ.

İmdi evvelki ni'met ki Allah Teâlâ onunla Dâvûd'a in'âm eyledi, ona bir isim verdi ki, onda hurûf-i ittisâlden bir harf yoktur. Binâenaleyh onu âlemden kat'etti; bununla, mücerred bu isim ile ondan bize ihbâren. O hurûf dahi "dâl" ve "elif" ve "vâv"dır. Muhammed (s.a.v.)i hurûf-i ittisâl ve infisâl ile tesmiye eyledi. Binâenaleyh onu kendine vasletti ve onu âlemden fasleyledi. Böyle olunca, Dâvûd için ma'nâ tarîkenden iki hâl beynini cem'ettiği gibi, onun isminde iki hâl beynini cem'eyledi; ve Dâvûd'un isminde bunu yapmadı. Şu hâlde bu, Dâvûd üzerine Muhammed (a.s.) için ihtisâs, ya'ni onun üzerine ismiyle tenbîh oldu. İmdi onun için emr, cemî'i cihâtından tamâm oldu; ve onun "Ahmed" isminde dahi böyledir. Binâenaleyh bu, Al-lâh'ın hikmetindedir.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın Dâvûd (a.s.)a ihsân eylediği ilk ni'met, ona âlemden kat'eylediğini müş'ir olmak üzere Hz. Dâvûd'a bir isim vermesidir ki, bu isimde hurûf-i ittisâlden bir harf yoktur. Ya'ni دَاوُد [Dâvûd] ismini teşkîl eden "dâl" ve "elif" ve "vâv" harfleri kendilerinden sonra gelen harflere bitişmez. İşte Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a mücerred bu ismi vermekle [17/10] âlemden kat'ettiğini bize ihbâr eyledi; ve Muhammed (s.a.v.)i ise hem hurûf-i ittisâl ve hem de hurûf-i infisâl ile tesmiye etti. Zîrâ "mîm" ve "hâ" harfleri mâbâdlerine muttasıl olabilirse de "dâl" harfi mâbâdine muttasıl olmaz. İşte Hak Teâlâ onu kendi zâtına vasl ve âlemden fasletti; ve bu infisâl ve ittisâlden ibâret olan iki hâl beynini (S.a.v.) Efendimiz'in ism-i şerifinde cem'etti. Binâenaleyh Sallallâhu aleyhi ve sellem'in infisâl ve ittisâli lafzen ve ma'nen vâki' oldu. Fakat Dâvûd (a.s.)da bu iki hâl beynini ma'nâ tarîkiyle cem'etti. Ya'ni Dâvûd (a.s.)ın lafz-ı isminde âlemden inkıtâ zâhir olur ise de, Hakk'a ittisâli zâhir değildir. O ittisâl ancak Dâvûd isminin delâlet eylediği ma'nâda mevcûddur. İşte Hak Teâlâ, Sallallâhu aleyhi ve sellem'in ism-i şerîfi hilâfına olarak, Dâvûd (a.s.)ın isminde bu ittisâl ve infisâli zâhiren cem'etmedi. Ve ittisâl ile infisâlin ism-i şerîf-i Muhammedîde cem'i, Sallallâhu aleyhi ve sellem için, Dâvûd (a.s.) üzerine ihtisâstır, ya'ni ism-i şerîfi ile bu ihtisâsa tenbîh olundu. Binâenaleyh Muhammed

(aleyhi's-salâtü ve's-selâm) için emr-i cem' her cihetten, ya'ni lafız ve ma'nâ cihetlerinden tâm oldu; ve onun "Ahmed" ism-i şerîfi dahi böyledir. Zîrâ "elif" ve "dâl" hurûf-i infisâliyle "hâ" ve "mîm" hurûf-i ittisâlınden mürekkebtir. İşte Muhammed ve Dâvûd (aleyhime's-selâm)ın ism-i şeriflerinde vâki' olan bu tenbîh hikmet-i ilâhiyyedendir. Zîrâ vücûdda lafzen ve kitâbeten ve aklen ve hissene vâki' olan şeylerin kâffesi hikmet-i ilâhiyyeden hâlî değildir. Bu maânî ukûl-i nazariyyeden mestûrdur. Bunu ancak nûr-i ilâhî ile nazar eden erbâb-ı basîret müşâhede eder.

ثم قال في حقِّ داودَ ﷺ فيما أعطاهُ على طريقِ الإنعامِ عليه تَرْجِيحِ الْجِبَالِ معه والتَّسْبِيحِ، فَتَسْبِيحٌ لِتَسْبِيحِهِ لِيَكُونَ لَهُ عَمَلُهَا، وَكَذَلِكَ الطَّيْرُ، وَأَعْطَاهُ [17/11] الْقُوَّةَ وَنَعْتَهُ بِهَا، وَأَعْطَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَضَلَ الْخِطَابِ، ثُمَّ الْمِنَّةُ الْكُبْرَى وَالْمَكَانَةُ الرَّؤْفَى الَّتِي حَصَّهُ اللَّهُ بِهَا التَّنْصِيصُ عَلَى خِلَافَتِهِ، وَلَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مَعَ أَحَدٍ مِنْ أَوْلَادِهِ جَنَسِهِ وَإِنْ كَانَ فِيهِمْ خُلَفَاءُ، فَقَالَ: يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ ﴿أَي: مَا يَخْطُرُ لَكَ فِي حُكْمِكَ مِنْ غَيْرِ وَحْيٍ مِنِّي﴾ [فِيضْلِكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ] أَي عَنْ الطَّرِيقِ الَّذِي أَوْحَىٰ بِهَا إِلَى الرَّسُولِ.

Ba'dehû Dâvûd (a.s.) hakkında, alâ-tarîki'l-in'âm dağların onunla berâber tesbîh ve tercîini, ona i'tâsı hakkında dedi. İmdi amelleri ona mahsûs olmak için, onun tesbîhinden nâşî tesbîh ederler; ve kuşlar dahi bunun gibidir. Ve ona kuvvet verdi ve onu onunla vafsetti; ve ona hikmeti ve fas-ı hitâbı verdi. Bâ'dehû Allah Teâlâ'nın onunla onu tahsîs eylediği minnet-i kübrâ ve mertebe-i kurbettir ki, onun hilâfetine tansîstir. Her ne kadar içlerinde hulefâ vâki' oldu ise de, ebnâ-i cinsi olan enbiyâdan birisine bunu yapmadı. İmdi يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (Sâd, 38/26) ya'ni "Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik. Binâenaleyh sen hak ve adl ile hükmet; ve hevâyâ tâbi' olma [ya'ni vahyi ilâhîden gayrı olarak hâtırına hutûr eden şeye tâbi' olma]⁴⁸⁴ ki, seni Allâh'ın yolundan, ya'ni resûllere vahyettiğim tarîkten idlâl eder" dedi.

484 *Fusûs* neşirlerinde mevcut olan bu cümleyi Ahmed Avni Bey'in şerhini dikkate alarak metne ekledik.

Hiz. Şeyh (r.a.) Dâvûd (a.s.) hakkındaki in'âm ve ifdâl-i ilâhiyyeyi ta'dâden beyân buyurur ki: Bâlâda zikrolunan ilk ni'metten sonra Hak Teâlâ hazretleri Cenâb-ı Dâvûd hakkında، *إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ*، وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (Sâd, 38/18-19) ya'ni "Biz dağları ona teshîr ettik ki, akşam sabah onunla berâber tesbîh ederler idi; [17/12] ve kuşları dahi teshîr ettik ki, toplanıp cümlesi onun tesbîhini tekrâr ederler idi" ve *وَلَقَدْ وَادَّكُرْنَا عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِذْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ* (Sebe', 34/10) ya'ni "Biz Dâvûd'a indimizden fazl verdik. Ey dağlar ve kuşlar, onunla berâber tesbîhi tekrâr edin, dedik" buyurdu. Ve Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a *وَادَّكُرْنَا عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ* (Sâd, 38/17) ya'ni "Kuvvet sâhibi olan abdimiz Dâvûd'u zikreyle!" ve *وَأَلَّكْنَا لَهُ* (Sebe', 34/10) ya'ni "Biz ona demiri yumuşattık" âyet-i kerîmelerinde beyân buyurduğu üzere, kuvvet i'tâ etti; ve onu kuvvet ile vasfeyledi. Ve *وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ* (Sâd, 38/20) ya'ni "Biz ona hikmeti ve fasl-ı hitâbı verdik" âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu vech ile Hak Teâlâ Cenâb-ı Dâvûd'a hikmeti, ya'ni zâhirde siyâset-i halk ve tedbîr-i memleket ilimlerini ve bâtında dahi hakâyık-ı ilâhiyye ve merâtib-i esmâiyye ve kevnîyye ilmini i'tâ etti. Ve fasl-ı hitâbı, ya'ni hak ve bâtlı tefrîk için Hak ile halk beyninde vâsita olmak mertebesini verdi ki, Dâvûd (a.s.) huzûr-i nebevîlerine arzolunan bir da'vâyı bilâ-şek ve tevakkuf fasl eyler idi. Bu zikrolunan ni'metten sonra Hak Teâlâ Cenâb-ı Dâvûd'a en büyük ihsânı ve yakınlık mertebesini verip *يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ* (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik.] âyet-i kerîmesinde bu ihsânı ve bu mertebeyi nass-ı kâtı' ile beyân buyurdu; ve bu ihsân ve mertebenin kendisine mahsûs bulunduğunu bu vech ile tansîs eyledi. Vâkıâ sâir enbiyâ arasında dahi halifeler mevcûd idi. Fakat Hak Teâlâ hazretleri Dâvûd (a.s.) hakkında yaptığı gibi onun ebnâ-yı cinsi olan enbiyâdan hiçbirisinin hilâfetini böyle nass-ı sarîh ile beyân buyurmadı. Ve Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede Hiz. Dâvûd'un hevâyâ, ya'ni vahy-i ilâhîden gayrı olarak hâtırına hutûr eden şeye tâbi' olmamasını, zîrâ o şey Allâh'ın yolundan, ya'ni tarîk-i vahyden şaşıracağına bildirdi. Zîrâ bir mes'eleye akl-ı nazârî ile de hükmetmek vardır. Bu hüküm ise bittabi' vahy-i ilâhîye benzemez. İşte hakkında nass olmayan bir mes'eledede müctehidlerin hatâları akl-ı nazârî sebebiyledir. [17/13]

ثم تَأَذَّبَ سُبْحَانَهُ مَعَهُ، فقال: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾، وَلَمْ يَقُلْ لَهُ: «فَإِنَّ ضَلَلْتَ عَن سَبِيلِي فَلَكَ عَذَابٌ شَدِيدٌ»، فَإِنْ قُلْتَ: وَأَدَمُ ﷺ قَدْ نَصَّ عَلَيَّ خِلَافَتِهِ، قُلْنَا: مَا نَصَّ مِثْلَ التَّنْصِيصِ عَلَيَّ دَاوُدَ، وَإِنَّمَا قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ: ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾، وَلَمْ يَقُلْ: إِنِّي جَاعِلٌ آدَمَ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً، وَلَوْ قَالَ لَمْ يَكُنْ مِثْلَ قَوْلِهِ: ﴿إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً﴾ فِي حَقِّ دَاوُدَ، فَإِنَّ هَذَا مُحَقَّقٌ وَلَيْسَ ذَلِكَ كَذَلِكَ، وَمَا يَدُلُّ ذِكْرَ آدَمَ فِي الْقِصَّةِ بَعْدَ ذَلِكَ عَلَيَّ أَنَّهُ عَيَّنُ ذَلِكَ الْخَلِيفَةَ الَّذِي نَصَّ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَجَعَلَ بِأَلْكَ لِإِخْبَارَاتِ الْحَقِّ عَنِ عِبَادِهِ إِذَا أُخْبِرَ، وَكَذَلِكَ فِي حَقِّ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلِ قَالَ: ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ وَلَمْ يَقُلْ خَلِيفَةً، وَإِنْ كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّ الْإِمَامَةَ هُنَا خِلَافَةٌ، وَلَكِنْ مَا هِيَ مِثْلُهَا، لِأَنَّهُ مَا ذَكَرَهَا بِأَخْصَ أَسْمَائِهَا وَهِيَ الْخِلَافَةُ.

Ondan sonra Hak Sübhânehû onunla teeddüb eyledi. Binâenaleyh “Allâh’ın yolundan dönüp şaşırان kimseler için, yevm-i hisâbı unuttuklarından dolayı, azâb-ı şedîd vardır” (Sâd, 38/26) buyurdu; ve ona “Eğer sen benim yolumdan dönüp şaşırان olacak olursan, senin için azâb-ı şedîd vardır” demedi. Ve eğer sen, hâlbuki Âdem’in hilâfetine tansîs olundu, dersen, biz deriz ki: Dâvûd’a olan tansîs gibi tansîs olunmadı; ve ancak melâikeye “Muhakkak ben yeryüzünde bir halîfe kılarım” (Bakara, 2/30) dedi. Ve “yeryüzünde Âdem’i halîfe kılarım” demedi. Ve eğer diye idi Dâvûd hakkında olan “Biz seni halîfe kıldık” (Sâd, 38/26) kavli gibi olmazdı. Binâenaleyh bu muhakkaktır. Hâlbuki o bunun gibi değildir. Ve kıssada bundan sonra Âdem’in zikri, o Allah Teâlâ’nın nasseylediği halîfenin “ayn”ı olduğuna delâlet etmez. Böyle olunca ibâdından haber verdiği vakit, sen kalbini ihbârât-ı Hakk’a çevir! Ve kezâ İbrâhîm Halîl hakkında “Ben seni nâsa imâm kılarım” (Bakara, 2/124) dedi ve “Seni nâsa halîfe kılarım” demedi. [17/14] Vâkıâ biz biliriz ki, muhakkak burada imâmet, hilâfettir. Velâkin o, onun gibi değildir. Zîrâ onu esmâsının ehassı ile zikretmedi. Ve o hilâfettir.

Ya’ni Hak Teâlâ hazretlerinin Dâvûd (a.s.)a olan in’âmından birisi dahi ona karşı edeb muâmelesini icrâ buyurmasıdır. Zîrâ Hak Teâlâ: “Yâ

Dâvûd, biz seni yeryüzünde halife kıldık. Nâs arasında hak ve adl ile hükmet, hevâya tâbî' olma!" (Sâd, 38/26) buyurduktan sonra, "Eğer sen tarîk-i Hak'tan inhîrâf edecek olur isen senin için azâb-ı şedîd vardır" demedi de, bu ma'nâyı "Allâh'ın yolundan dönüp şaşırın kimseler için, yevm-i hisâbı unuttuklarından dolayı azâb-ı şedîd vardır" (Sâd, 38/26) tarzında sûret-i umûmiyyede beyân eyledi. Bu ise Dâvûd (a.s.)a karşı Cenâb-ı izzet tarafından edeb muâmelesidir. Zîrâ bir kimseye "Sözümü tutmaz isen seni şöyle yaparım, böyle yaparım" demek başka; ve "Sözümü tutmayanları şöyle, böyle yaparım" demek yine başkadır.

Ve eğer sen, Dâvûd (a.s.)ın hilâfeti hakkında nass vârid olduğu gibi Âdem (a.s.) hakkında da nass vârid olmuştur, diye bizim sözümüze i'tirâz edecek olursan, senin bu i'tirâzın vârid değildir. Zîrâ Hak Teâlâ melâikeye hitâben *إِنِّي جَاعِلٌ آدَمَ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* (Bakara, 2/30) buyurdu. *إِنِّي جَاعِلٌ آدَمَ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* buyurmadı. Ya'ni "Ben yeryüzünde halife kılıcıyım" dedi. "Ben yeryüzünde Âdem'i halife kılıcıyım" demedi. Ve "câil" ism-i fâildir, hem hâle hem de istikbâle delâlet eder. *بِإِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* (Bakara, 2/30) kavli işitildiği vakit, halife acabâ hâlde olan Âdem midir, yoksa istikbâlde gelecek olan hulefâ mıdır, diye zihinde tereddüd vâkî' olur. Şu hâlde bu nass ile buyurulan halife muayyen değildir. Fakat *يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ* (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halife ettik.] nassındaki hilâfetin Dâvûd (a.s.)a mahsûs olduğu sarîhtir. Binâenaleyh "İnnî câilün" nassı Dâvûd (a.s.) hakkındaki nass gibi değildir. Diğer taraftan Hak Teâlâ *خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ* *يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ* ya'ni "Yeryüzünde ben Âdem'i halife kılıcıyım" demiş olsa idi bile, bu kavli *يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ* (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halife ettik.] kavli gibi olmaz idi. Zîrâ "cealnâ" [kıldık] fiil-i mâzî sığasıdır; [17/15] bir emri vâkii gösterir. "Câil" [kılıcı] kelimesi ise, bir fiil-i muhakkakı ifâde etmez. Binâenaleyh "Biz seni halife kıldık" hitâbı tahakkuk eden bir fiili ifâde eder. Eğer denecek olursa ki *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* (Bakara, 2/30) [Ben yeryüzünde halife kılıcıyım.] âyet-i kerîmesinden sonra *وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا* [Allah Teâlâ Âdem'e esmâ-i ilâhiyyesini ta'lîm buyurdu.] ve *قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ* [Ey Âdem, onlara onların isimlerini haber ver!] (Bakara, 2/31, 33) âyetleriyle diğer âyât-ı müteselsilede Âdem (a.s.)ın zikrolunması, hilâfetin

ona râci' olduğuna karîne değil midir? Biz deriz ki bu zikir, Âdem (a.s.)'ın bu nass-ı şerifte beyân olunan halîfenin “ayn”ı olduğuna delâlet etmez. Zîrâ Hak Teâlâ ona “Yâ Âdem, ben seni yeryüzünde halîfe ettim” buyurmadı. Binâenaleyh Dâvûd (a.s.) hakkındaki nass sarîhtir. Şu hâlde Hak Teâlâ kullarının ahvâlini ihbâr buyurduğu vakit, sen ihbârât-ı Hakk'a nazar-ı basîret ve cem'iyet-i kalb ile nazar eyle! Eğer nazar-ı aklî ile muhâkeme edersen ihbârât-ı ilâhiyyeden maksûd olan ma'nâyı doğru anlayamazsın. Bu hilâfet mes'alesi İbrâhîm Halîl (a.s.) hakkında dahi böyledir. Zîrâ Hak Teâlâ onun hakkında İنا مامًا لِناسٍ انا مامًا (Bakara, 2/124) ya'ni “Biz seni nâsa imâm kılıcıyız” buyurdu; “nâsa halîfe kılıcıyız” demedi. Vâkıâ biz burada “imâmet”in “hilâfet” ma'nâsına geldiğini biliriz. Fakat “imâmet” hilâfet gibi değildir. Çünkü Hak Teâlâ İbrâhîm (a.s.)'ı, “hilâfet”ten ibâret olan ehass-ı esmâsıyla zikretmedi; “imâmet”ten ibâret olan eamm-ı esmâsıyla zikretti. Binâenaleyh onun hilâfeti hakkında dahi Dâvûd (a.s.)'ın hilâfeti gibi nass-ı sarîh yoktur.

ثم في داود من الاختصاص بالخلافة أن جعله خليفة حُكْم، وليس ذلك إلا عن الله، فقال له: ﴿فأحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ﴾، وخلافة آدم قد لا تكون من هذه المرتبة، فتكون خلافته أن يخلف من كان فيها قبل ذلك لا أنه نائب عن الله [17/16] في خلقه بالحكم الإلهي فيهم، وإن كان الأمر كذلك وقع، ولكن ليس كلامنا إلا في التنصيص عليه والتصريح به، والله في الأرض خلأئف عن الله وهم الرُّسل، وأما الخلافة اليوم فعن الرُّسل لا عن الله، فإنهم ما يحكُمون إلا بما شرع لهم الرُّسل لا يخرجون عن ذلك، غير أن هاهنا دقيقة لا يعلمها إلا أمثالنا، وذلك في أخذ ما يحكُمون به مما هو شرع للرُّسل ﷺ، فالخليفة عن الرسول من يأخذ الحكم بالتفيل عنه ﷺ، أو بالاجتهاد الذي أصله أيضًا منقولٌ عنه ﷺ، وفينا من يأخذه عن الله، فيكون خليفة عن الله بعين ذلك الحكم، فتكون المادَّة له من حيث كانت المادَّة لرسوله ﷺ، فهو في الظاهر متبوع لعدم مخالفته في الحكم كعيسى ﷺ إذا نزل فحكَّم، وكالتبويِّ مُحَمَّدٍ ﷺ في قوله: ﴿أولئك الذين هدى الله فبهداهم اقتده﴾، وهو في حق ما يعرفه من صورة الأخذ مختصَّ مُوافقٌ، وهو فيه

بِمَنْزِلَةٍ مَا قَرَّرَهُ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ شَرْعٍ مَنْ تَقَدَّمَ مِنَ الرُّسُلِ بِكُونِهِ قَرَّرَهُ، فَاتَّبَعْنَاهُ
 مِنْ حَيْثُ تَقَرَّرَهُ لَا مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ شَرَعٌ لغيرِهِ قَبْلَهُ.

Ondan sonra Dâvûd hakkında hilâfet, onun ihtisâsındandır ki Hak, onu halîfe-i hükm kıldı. Bu ise, ancak Allah'dan oldu. Böyle olunca ona *فَأَحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ* (Sâd, 38/26) [Nâs arasında hak ve adil ile hükmet!] dedi. Ve Âdem'in hilâfeti bu mertebeden vâki' olmaz. Binâenaleyh onun hilâfeti, Allah'dan nâib olup O'nun halkında hükm-i ilâhî ile onlar hakkında hükmetmekle değil, bundan evvel mertebeli hilâfette vâki' olan kimseyi hâlif olmakla vâki' olur. Her ne kadar emr böyle vâki' oldu ise de. Fakat bizim kelâmımız, onun üzerine tansîs [17/17] ve onunla tasrîh hakkındadır. Hâlbuki Allâh'ın yeryüzünde, Allah'dan halîfeleri vardır; ve onlar da resûllerdir. Velâkin bugün hilâfet resûllerdendir, Allah'dan değildir. Zîrâ onlar, ancak resûlün onlara şer'ettiği şeyle hükmederler; bundan dışarıya çıkmazlar. Şu kadar var ki, burada bir incelik vardır. Onu ancak bizim emsâlimiz bilir. Bu da Resûl (a.s.) için şer'olunan şeyden, onunla hükmettikleri şeyin ahzındadır. Binâenaleyh resûlden halîfe olan kimse, hükmü, Resûlullah (s.a.v.)den nakl ile ahzeder. Yâhud aslı, kezâlik Resûl (s.a.v.)den menkûl olan icthâd ile alır. Ve bizim içimizde onu Allah'dan ahzeden kimse vardır. Böyle olunca bu hükmün "ayn"ı ile Allah'dan halîfe olur. İmdi onun Resûl (s.a.v.) için mâdde olması haysiyetinden, onun için mâdde olur. Binâenaleyh o, nüzûl edip hükmettiği vakit İsâ (a.s.) gibi, zâhirde hükümde ona adem-i muhâlefetten dolayı mütebi'dir. Ve Allah Teâlâ'nın "O enbiyâ Allah Teâlâ'nın hidâyet ettikleridir. Binâenaleyh sen onların hidâyetlerine iktidâ et!" ma'nâsına olan *أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبُهْدَاهُمْ أَقْتَدِهِ* (En'âm, 6/90) kavlinde nebî Muhammed (s.a.v.) gibidir. Ve o halîfe sûret-i ahzından ârif olduğu şey hakkında muhtass-ı muvâfıktır. Ve o, onda, Nebî (s.a.v.)in rusûlden tekaddüm eden kimsenin şer'inden takrîr ettiği şey menzilesindedir. Onu takrîr etmekle, biz ona, ondan evvel onun gayrına şer'olduğu haysiyetten değil, onun takrîri haysiyetinden tâbi' olduk.

Ya'ni Hz. Âdem'in hilâfeti hakkında nass-ı sarîh olmadığı gibi İbrâhîm (s.a.)ın hilâfeti hakkında da sarâhat yoktur, yalnız onun imâmeti tasrîh edilmiştir. Ve "imâmet" ile "hilâfet" arasında mantıkan niseb-i erbaadan

umûm ve husûs-ı mutlak nisbeti vardır. Zîrâ her bir halîfe imâmdır; ve her imâm ise halîfe değil, belki ba'zı imâm halîfe olur. Şu hâlde Hak Teâlâ Cenâb-ı İbrâhîm'i, "hilâfet" ten [17/18] ibâret olan ehass-ı esmâsıyla zikretmedi. Belki "imâmet" ten ibâret olan eamm-ı esmâsıyla zikreyledi. Hâlbuki Hak Teâlâ Cenâb-ı Dâvûd'u bilhassa "hükümde halîfe" kıldı. O hem imâmeti ve hem de hilâfeti câmi'dir; ve hilâfeti hakkında nass-ı sarîh dahi vârid olduğundan aslâ tereddüde mahal yoktur. Ve "hükümde hilâfet" ise, ancak kâffe-i esmâyı muhît ve câmi' olan "Allah" ismine mazhariyetle olur. Ya'ni Allah'dan istihlâf tarîkiyledir. Zîrâ bu ism-i câmiin gayrı bulunan esmâ-i ilâhiyyeden birinin mazharı olan kâmilde tasarruf-ı tâm zâhir olmaz. Onun tasarrufu o ismin husûsiyetine münhasır kalır. İşte Cenâb-ı Dâvûd'un hilâfeti Allah'dan olduğu için, Allah Teâlâ ona فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) ya'ni "Beynen-nâs cemî'-i esmânın ahkâmını Hak ile tatbîk eyle." buyurdu. Ve Hz. Âdem'in hilâfeti ise, hakkında nass-ı sarîh vârid olmuş olan bir mertebeden vâki' değildir. Zîrâ Hak Teâlâ'nın melâikeye hitâben: "Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım" (Bakara, 2/30) buyurmasıyla ezhânda tereddüd vâki' olup: "Acabâ Hz. Âdem, kendinden evvel Hak tarafından halîfe kılınan biri tarafından mı, yoksa doğrudan doğruya Allah tarafından mı istihlâf olunmuştur?" der. Maahâzâ Hz. Âdem yeryüzünde Allâh'ın halîfesidir; ve onun nâibidir; ve emr böyle vâki'dir. Fakat bizim kelâmımız, Dâvûd (a.s.) hakkında nass-ı sarîh ile hilâfetin sûret-i kat'iyede beyân buyurulduğunu zikretmekten ibârettir. Yoksa Dâvûd (a.s.)dan başka, Allâh'ın, yeryüzünde doğrudan doğruya Allah tarafından istihlâf olunan halîfeleri vardır ki, onlar peygamberân-ı izâm (aleyhimüs-selâm)dır. Fakat Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'den sonra risâlet munkatı' olduğundan bugün hilâfet Allah'dan değil resûllerdendir. Zîrâ bugün ümmet-i Muhammed içinde zâhiren eimme-i müctehidîn ve bâtinen evliyâ-i kümmel ve aktâb gibi mevcûd olan hulefâ, ancak Resûl (a.s.)ın onlara şer'ettiği şeyle hükmeder. Onlar hükm-i şerîattan dışarı çıkmazlar. Ancak burada bir incelik vardır ki, o inceliği zevkan ve hâlen ilim ve mertebede bizim emsâlimiz olan muhakkikîn bilir. [17/19]

Bu incelik dahi budur ki: Eimme-i müctehidîn ve evliyâ-i kümmel bir mes'elede hükmederler; ve bu hükmü Resûlullah (s.a.v.)in şerîatından alır-

lar. Bu sûrette onlardan Resûl'den halîfe olurlar. Zîrâ bu hükmü Resûlullah hazretlerinden naklen aldılar. Fakat bu hükmü edebilmek için tahsîl-i ilim lâzımdır. Hâlbuki ilm-i zâhir-i şer'iatı bilcümle dekâyıkıyla herkesin tahsîli müşkildir. Kümmel-i evliyâ arasında ilm-i zâhir-i şer'iatı mütebahhir olmayan ve yalnız zarûrât-ı dîniyesiyle iktifâ eden zevât-ı kirâm pek çoktur. Bununla berâber bir mes'ele-i şer'iyyenin halli husûsunda kendilerine vâki' olan mürâcaat üzerine, bu zevât-ı kirâm muvâfık-ı şer'-i Ahmedî olmak üzere cevâblar verip ulemâyı hayrete düşürürler. Ezcümle ümmî olan evliyâ-i kirâmdan Şeybân-ı Râî hazretlerine sorarlar ki: Bir kimse beş vakit namazdan birini fevtetse; fakat fevtettiği namâzın hangi vakte âit olduğunu tahattur edemese, o kimse ne yapsın? Cevâben buyururlar ki: O kimse beş vaktini gaflet içinde geçirmiştir; beş vaktini dahi kazâ etmek lâzım gelir. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) *Fîhi Mâ Fîh* nâmındaki eser-i âlilerinde buyururlar ki: “Şeyh Nessâc-ı Buhârî (k.s.) sâhib-dil bir merd-i azîm idi. Mollalar ve eâzım, ziyâret kasdıyla onun nezdine gelirler ve iki diz üstü otururlar idi. Şeyh ümmî idi. Onun lisânından Kur'ân'ın ve ahâdisin tefsîrini dinlemek isterler idi. O der idi ki: “Ben Arapça bilmem. Siz Kur'ân'ın ve hadîsin tercümesini söyleyiniz, ben de onun ma'nâsını söyleyeyim!” Onlar âyetin tercümesini söylerler; o da onun tefsîr ve tahkîkine başlayıp: “Mustafâ (s.a.v.) filân makâmda iken bu âyet geldi; ve o makâmın ahvâli böyledir” diyerek o makâmın derecesini ve onun yollarını ve urûcunu tafsîlen beyân eder idi.” İşte görülüyor ki, bu hükmü Allah'dan ahzediyorlar. Fakat ahzettikleri ahkâm Resûl (a.s.)'ın şer'iatından başka bir şey değildir. “Kur'ân kıyâmete kadar münzeldir” dediklerinin ma'nâsı bu dakîkaya müsteniddir. [17/20] Binâenaleyh ümmet-i Muhammed içinde olan evliyâ-i kümmel bu hükmün “ayn”ı ile Allah'dan halîfe olur. Şu hâlde Allah'dan ahz husûsu, Resûlullah (s.a.v.) için mâdde vâki' olduğu gibi, evliyâ-i kümmel için de mâdde olur.

İmdi âhir zamanda İsâ (a.s.) nüzûl edip, nasıl tamâmıyla şer'iat-ı muhammediyye üzere hükmedecek ise, o hulefâ dahi öylece zâhiren hükümde şer'iat-ı muhammediyyeye muvâfık olarak hükmederler. Ve onlar Resûl (a.s.)a tâbi' olurlar. Ve bu hulefânın hâli tıpkı Allah Teâlâ'nın **أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ** (En'âm, 6/90) [O enbiyâ Allah Teâlâ'nın hidâyet ettik-

leridir. Binâenaleyh sen onların hidâyetlerine iktidâ et!] kavline muhâtab olan hâtemü'l-enbiyâ Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Efendimiz'in hâline benzer. Zîrâ Sallallâhu aleyhi ve sellem hidâyet-i ilâhiyye ile mühtedî olan enbiyâ-yı sâbıkanın bu hidâyetlerine iktidâ ile me'mûr oldu. Hâlbuki hidâyetin me'hazı birdir. Enbiyâ-yı sâbıka o hidâyeti nereden ahzettise, Sallallâhu aleyhi ve sellem dahi oradan alır. Binâenaleyh enbiyâ-yı sâbıka için mâdde vâki' olan ahz husûsu, Sallallâhu aleyhi ve sellem için de mâdde vâki' olur. İşte evliyâ-i kümmelin şerîat-ı muhammediyyeye muvâfık olarak doğruca Allah'dan ahzetmesi hâli budur. Ve o halife Allah'dan aldığı şeyi bilmek husûsunda resûle tâbi' değildir. Zîrâ bilişi kendi nefesine âit olan ihtisâs-ı ilâhîdir. Fakat almak husûsunda resûle muvâfıktır. Zîrâ resûle muhâlefeti yoktur. Ve Hak'tan aldığı şeyi ihtisâs-ı ilâhî ile bilip zâhırde resûlün hükmüne muvâfık olan bir hükmü, o hulefânın takrîr etmesi, Nebî (a.s.)'ın kendinden evvel gelen peygamberlerin şerîatını, kendi şerîatında bize takrîr etmesi menzilesindedir. Biz enbiyâ-yı sâlifinin şerîatına, ancak Nebîmiz (s.a.v.)'in bize kendi şerîatı sırasında takrîr ettiği için tâbi' olduk. Yoksa biz o şerîata Nebî'mizin gayrı olan bir nebînin şerîatı olduğu için tâbi' olmadık.

وكذلك أَخَذُ الْخَلِيفَةَ عَنِ اللَّهِ عَيْنٌ مَا أَخَذَهُ مِنْهُ الرَّسُولُ، فَنَقُولُ فِيهِ بِلِسَانِ الْكَشْفِ خَلِيفَةُ اللَّهِ وَبِلِسَانِ الظَّاهِرِ خَلِيفَةُ رَسُولِ اللَّهِ، ولهذا مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ [17/21] وما نَصَّ بِخِلاَفَةِ عَنْهُ إِلَى أَحَدٍ وَلَا عَيْنَهُ لِعَلِّمِهِ أَنَّ فِي أُمَّتِهِ مَنْ يَأْخُذُ الْخِلاَفَةَ عَنْ رَبِّهِ، فَيَكُونُ خَلِيفَةً عَنِ اللَّهِ تَعَالَى مَعَ الْمُؤَافَقَةِ فِي الْحُكْمِ الْمَشْرُوعِ، فَلَمَّا عَلِمَ ذَلِكَ ﷺ لَمْ يَحْجُرِ الْأَمْرَ، فَلِلَّهِ خِلاَفَةٌ فِي خَلْقِهِ يَأْخُذُونَ مِنْ مَعْدِنِ الرَّسُولِ وَالرُّسُلِ مَا أَخَذَتْهُ الرُّسُلُ عَلَيْهِمُ السَّلَامَ، وَيَعْرِفُونَ فَضْلَ الْمُتَقَدِّمِ هُنَاكَ، لِأَنَّ الرَّسُولَ قَابِلٌ لِلزِّيَادَةِ، وَهَذَا الْخَلِيفَةُ لَيْسَ بِقَابِلٍ لِلزِّيَادَةِ الَّتِي لَوْ كَانَ الرَّسُولُ قَبْلَهَا، فَلَا يُعْطَى مِنَ الْعِلْمِ وَالْحُكْمِ فِيمَا شَرَعَ لَهُ إِلَّا مَا شَرَعَ لِلرَّسُولِ خَاصَّةً، فَهُوَ فِي الظَّاهِرِ مُتَّبِعٌ غَيْرُ مُخَالَفٍ بِخِلاَفِ الرُّسُلِ، أَلَا تَرَى عَيْسَى ﷺ لَمَّا تَخَيَّلَتْ الْيَهُودُ أَنَّهُ لَا يَزِيدُ عَلَى مُوسَى مِثْلَ مَا قُلْنَا فِي الْخِلاَفَةِ الْيَوْمَ مَعَ الرَّسُولِ، آمَنُوا بِهِ وَأَقْرَبُوا، فَلَمَّا زَادَ حُكْمًا أَوْ نَسَخَ حُكْمًا كَانَ قَدِ قَرَّرَهُ مُوسَى لِكُونَ عَيْسَى رَسُولًا لَمْ يَحْتَمِلُوا ذَلِكَ، لِأَنَّهُ خَالَفَ اعْتِقَادَهُمْ فِيهِ، وَجَهَلَتْ الْيَهُودُ الْأَمْرَ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ، فَطَلَبَتْ قَتْلَهُ.

Ve Resûl'ün Allah'dan ahzettığı şeyin “ayn”ını, halîfenin Allah'dan ahzetmesi dahi böyledir. Binâenaleyh biz onun hakkında, lisân-ı keşf ile “halîfetullâh” ve lisân-ı zâhir ile “halîfe-i Resûlullah” deriz. Ve bundan dolayı Resûl (a.s.), muhakkak kendi ümmetinde hilâfeti Rabb'inden ahzeden kimse olduğunu bildiği için, hilâfetle kendisinden hiçbir kimseye nassetmediği ve bir kimseyi ta'yîn eylemediği hâlde vefât eyledi. Böyle olunca hükm-i meşrû'da muvâfakatla berâber Allah Teâlâ'dan halîfe olur. İmdi vaktâki Sallallâhu aleyhi ve sellem bunu bildi, emri hacr etmedi. Böyle olunca, Allah Teâlâ için onun hakkında hulefâ vardır ki, rusûl (aleyhimü's-selâm)ın ahzettığı şeyi, Resûl'ün ve rusûllerin ma'deninden alırlar; ve burada mütekaddem olanın fazlını ârif olurlar. Zîrâ Resûl ziyâdeye kâbilidir; ve bu halîfe, ziyâdeye kâbil değildir. Öyle ki eğer Resûl ola idi, onu kabûl ederdi. İmdi ona teşrî' olunan şeyde, ilim ve hükümden, ancak hâsaten resûle teşrî' olunan şey i'tâ olunur. [O, zâhirde resûlün hilâfına olarak müttebi'dir, muhâlif değildir.] Sen Îsâ (a.s.)ı görmez misin? Vaktâki yahûdîler, tahayyül ettiler ki, [17/22] bugün resûl ile hilâfet hakkında bizim dediğimiz gibi, muhakkak o, Mûsâ üzerine ziyâde etmez. Ona îmân ettiler ve ona ikrâr eylediler. Îsâ (a.s.) resûl olduğu için, vaktâki bir hükmü ziyâde etti veyâhud bir hüküm nesheyletti, ki Mûsâ (a.s.) onu takrîr etmiş idi, buna tahammül etmediler. Zîrâ onun hakkında i'tikâdlarına muhâlefet eyledi. Ve yahûdîler, emri hakîkati üzere câhil oldular. Binâenaleyh katlini talep eylediler.

Ya'ni Resûl (a.s.)ın Allah'dan aldığı hükmün “ayn”ını, halîfenin Allah'dan alması, Resûl (a.s.)ın enbiyâ-yı sâlifinin ahkâmını Allah'dan almasına benzer. Resûl'ün o aldığı hüküm, ahzde nasıl müstakil ve zâhirde o şerâyi'-i sâlifeye muvâfık ise, halîfe de ahzde müstakil ve zâhirde öylece şerîat-ı muhammediyyeye muvâfıktır. Şu hâlde biz o halîfe hakkında lisân-ı keşf ile “halîfetullah” ve lisân-ı zâhir ile “halîfe-i Resûlullah”dır deriz. İşte bunun için Resûl (a.s.), kendinden sonra kimin halîfe olacağını ta'yîn etmeksizin vefât etti. Zîrâ Resûl (a.s.), kendi ümmeti içinde hilâfeti Rabb'inden ahzeden kimse olduğunu bilir. Böyle olunca o halîfe zâhirde Resûl'ün şerâtına muvâfakatle berâber doğrudan doğruya Allah'dan ahzelediği hükm-i meşrû'da Allah'dan halîfe olur. İşte Resûl (a.s.), bu dakîkayı bildiği cihetle, emr-i hilâfeti hacr ve men'etmedi; ve hilâfeti kendi hilâfetine hasretmedi,

belki hilâfet kapısını açık bırakmakla hilâfet-i ilâhiyyeye işâret etti.

Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın kendi halkında birtakım hulefâsı vardır ki, resûl (aleyhimüs-selâm)ın aldığı ahkâmı onların aldığı ma'denden ve menba'dan alırlar; ve bu ahz makâmında, kendilerinden evvel kâim olmuş olan resûlün fazlını ârif olurlar. Çünkü Resûl ahkâmda ziyâdeyi kabûl eder, ya'ni kendisine gelen şerîatın ahkâmı, kendinden evvel gelen resûlün ahkâm-ı şer'iyyesinden ziyâde olur. Fakat halîfe hakkında bu vârid değildir. Halîfeye ancak tâbî' olduğu resûlün ahkâm-ı şer'iyyesi vârid olur. O ahkâmdan ziyâdeyi kabûl etmez. [17/23] Hâlbuki o halîfe, eğer resûl olaydı, ahkâmda ziyâdeyi kabûl eder idi. Binâenaleyh halîfeye ilim ve hükümden bir şey verildiği vakit, ancak hâssaten resûle teşrî' olunan şey verilir; ondan fazla bir şey verilmez. Sen Îsâ (a.s.)ı görmüyor musun? Halîfe resûle tâbî'dir, ona muhâlif bir hüküm ile zâhir olmaz, dediğimiz gibi, yahûdîler Hz. Îsâ'yı, şer'-i Mûsâ (a.s.)ı ikâmeyle me'mûr bir halîfe zannettiler ve Mûsâ (a.s.)ın getirdiği şerîat üzerine bir hüküm ziyâde etmez tahayyül eylediler. Evvelen îmân ettiler; ve onun nübüvvetine ikrâr eylediler. Çünkü şerîat-ı Mûsâ'da bunun gibi enbiyâ çok idi. Îsâ (a.s.)ı da onlardan biri zannettiler. Hâlbuki Îsâ (a.s.) resûl olduğu ve resûl ise ziyâdeyi kabûl ettiği için, vaktâki şerîat-ı Mûsâ üzerine bir hüküm ziyâde etti ve Hz. Mûsâ'nın şerîatında mukarrer kılmış olduğu bir hükmü neshetti, yahûdîler bu hâle tahammül edemediler. Zîrâ Îsâ (a.s.) yahûdîlerin kendi hakkındaki i'tikâdlarına muhâlif olarak zâhir oldu. Yahûdîler ise hakikat-i hâli bilmediklerinden Îsâ (a.s.)ın katline kıyâm ettiler. Bilmediler ki Îsâ (a.s.)ın şerîat-ı Mûsâ'dan ibkâ ettiği ahkâm kendi şerîatı olduğu içindir. Yoksa Mûsâ (a.s.)ın şerîatı olduğu için değildir.

Misâl: Bilfarz hükûmet bir ticâret kânûnnâmesi neşreder. Bir müddet o kânûnun ahkâmıyla amel olunur. Ba'dehû efrâdın muâmele-i ticâriyyesi tevessü' eder; ve halkın inkişâf eden isti'dâdât-ı ticâriyyesi o kânunnâme ahkâmından ba'zılarının neshini ve ba'zılarının ibkâsını ve yeniden birtakım ahkâm daha vaz'ını îcâb ettirir. Binâenaleyh hükûmet yeniden bir ticâret kânûnnâmesi yapmak lüzûmunu hisseder; ve bu kânûnun sonuna bir mâtde ilâve edip der ki: Filân târihli ticâret kânûnnâmesinin hükmü bu kânûn ile mefsûhdur. Her ne kadar yeni kânûnda eski kânûnun birtakım ahkâmı [17/24] mevcûd bulunur ise de, artık mahkemeler o kânûndan

bahisle hükmetmezler. Zîrâ efrâdın isti'dâdına göre yeni kânûn yapılmıştır; ve o kânûn müstakildir, evvelki kânûn ile aslâ münâsebeti kalmamıştır. İşte bunun gibi nesh-i şerâyi' ve irsâl-i rusûl, ancak halkın isti'dâdâtıyla alâkadâr bir keyfiyettir. Ve ümmet-i Muhammed'in isti'dâdâtı derece-i kusvâya vâsıl olduğundan (S.a.v.) Efendimiz'in getirdiği şeriat dahi ekmel-i şerâyi'dir; ve kıyâmete kadar bâkîdir. Nitekim ondan sonra hiçbir resûl zuhûr etmemiştir ve etmeyecektir. Ve ümmet-i Muhammed'in isti'dâdâtının derecesine fî-zamâninâ sekene-i arzda görülen efkâr ve ihtirâât şâhiddir. Zîrâ arzda sâkin olan akvâmın kâffesi ümmet-i Muhammed'dir. Şu kadar ki bir kısmı "ümmet-i da'vet", diğeri kısmı "ümmet-i icâbet"tir. Ya'ni bir kısmı ahkâm-ı Kur'ân'ı kabûl etmiş, diğeri henüz etmemiştir; el'ân da'vet olunmaktadırlar. Ve Avrupalıların "Biz ümmet-i İsâ'yız" demeleri makbûl değildir. Zîrâ şeriat-ı İseviyye, şeriat-ı muhammediyye ile mensûhtur. Nasıl ki hükûmet yeni bir kânûn neşrettikten sonra, ba'zı mahâkim "Hayır biz eski kânûn üzerine hükmederiz, yeni kânûnu tanımıyoruz" diyemezler; derlerse onların bu da'vâları nefsü'l-emirde bâtıl olur.

فكان من قِصَّتِهِ ما أَخْبَرَنَا اللهُ تَعَالَى في كِتَابِهِ العَزِيزِ عَنْهُ وَعَنْهُمْ، فَلَمَّا كان رَسُولًا قَبْلَ الرِّيَاضَةِ إِمَّا بِنَقْصِ حُكْمٍ قد تَقَرَّرَ أو زِيادَةِ حَكْمٍ، على أَنَّ النَّقْصَ زِيادَةُ حَكْمٍ بلا شَكٍّ، والخِلافَةُ اليَوْمَ ليس لها هذا المَنْصِبُ، وإِنَّمَا تَنْقُصُ أو تَزِيدُ على الشَّرْعِ الَّذِي قد تَقَرَّرَ بالاجْتِهَادِ لا على الشَّرْعِ الَّذِي شَافَهُ به مُحَمَّدٌ ﷺ، فقد يَظْهَرُ من الخِليفَةِ ما يَخالِفُ حَدِيثًا ما في الحَكْمِ، فَيُتَخَيَّلُ أَنَّهُ من الاجْتِهَادِ، وليس كذلك، وإِنَّمَا هذا الامامُ لَمْ يَثْبُتْ عِنْدَهُ من جِهَةِ الكَشْفِ ذلكَ الخَبَرُ عن النَّبِيِّ ﷺ، ولو ثَبَتَ لَحَكَمَ به، وإن كان الطَّرِيقُ فيه العَدْلَ عن العَدْلِ فَمَا هو مَعْصُومٌ من الوَهْمِ ولا من النِّقْلِ على المَعْنَى، فَمِثْلُ هذا يَقَعُ من الخِليفَةِ اليَوْمِ، وكذلك يَقَعُ من عيسى ﷺ، فَإِنَّه إِذا نَزَلَ يَرْفَعُ كَثِيرًا من شَرعِ الاجْتِهَادِ [17/25] المُتَقَرَّرِ، فَيُبَيِّنُ بِرَفْعِهِ صِوَرَةَ الحَقِّ المَشْرُوعِ الَّذِي كان عليه ﷺ، ولا سِيمًا إِذا تَعَارَضَتْ أَحكامُ الأُمَّةِ في النَّازِلَةِ الوَاحِدَةِ، فَنَعْلَمُ قَطْعًا أَنَّهُ لو نَزَلَ وَحْيًا لَنَزَلَ بِأَحَدِ الوُجُوهِ، فَذلكَ هو الحُكْمُ الإلهيُّ، وما عَداهُ وإن قَرَّرَهُ الحَقُّ فهو شَرْعٌ تَقْريرٌ لِرَفْعِ الحَرَجِ عن هذه الأُمَّةِ واتِّساعِ الحُكْمِ فيها.

İmdi Kitâb-ı Azîz'inde Allah Teâlâ'nın ondan ve onlardan bize ihbâr eylediği şey, onun kıssasından vâki' oldu. Böyle olunca vaktâki resûl oldu, ya mukarrer olan hükmü naksetmekle veyâhud bir hükmü ziyâde etmekle, ziyâdeyi kabûl etti. Zîrâ naks, bilâ-şek bir hükmün ziyâdeliğidir. Hâlbuki hilâfet için bugün bu mansıb yoktur. Ve Muhammed (s.a.v.)in müşâfehe olunduğu şer' üzerine değil, ancak ictihâd ile takarrür eden şer' üzerine naks ve ziyâde eyler. İmdi ba'zan halîfeden, hükümde bir hadîse muhâlif olan şey zâhir olur. Binâenaleyh onun ictihâddan olduğu tahayyül olunur. Hâlbuki böyle değildir. Ve ancak bu imâm indinde, o haber keşf cihetinden nebîden sâbit olmadı; ve eğer sâbit ola idi onunla hükmederdi. Ve her ne kadar onun hakkında olan tarîk, adlden adl oldu ise de, o adl vehimden ve ma'nâyâ nakilden ma'sûm değildir. İmdi bugün halîfeden bunun misli vâki' olur. Ve kezâlik Îsâ (a.s.)dan vâki' olur. Zîrâ o nüzûl ettiği vakit mukarrer olan şer'-i ictihâddan çoğunu kaldırır. Şu hâlde o, ref'i ile Resûl (a.s.)ın, onun üzerine olduğu, hakk-ı meşrû' sûretini tebyîn eyler. Husûsiyle nâzile-i vâhidede eimmenin ahkâmı teâruz ettikde, kat'â ma'lûm olur ki, eğer vahy nâzil ola idi, elbette vücûhun biri ile nâzil olur idi. Binâenaleyh o vech hükm-i ilâhîdir. Ve onun mâadâsı, her ne kadar Hak onu takrîr etti ise de, o, bu ümmetten haracın ref'i ve hükmün ittisâi için şer'-i takrîrdir. [17/26]

Yâ ni Allah Teâlâ'nın bize Îsâ (a.s.)dan ve yahûdîlerden Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr eylediği emr, Îsâ (a.s.)ın kıssasından vâki' oldu. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Îsâ (a.s.) ile yahûdîler arasındaki mâcerâyı tasrîh etmeyip, yalnız Allah Teâlâ hazretlerinin Kitâb-ı Azîz'inde bu kıssayı bize ihbâr ettiğini beyân ile iktifâ buyurdu. Zîrâ bu bâbdaki ihbârât-ı kur'âniyenin tefsîrinde akvâl-i muhtelif vardır. Ve Hz. İbn Abbâs ve Talha ibn Alî (radıyâllâhü anhümâ) وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) [Yâ Habîbim, senden evvel gelen ricâlden bir racûl için huld ve bekâ kılmadık.] âyet-i kerîmesi hasebince إِنَّنِي مُتَوَفِّيكَ (Âl-i İmrân, 3/55) [Muhakkak seni vefât ettirecek olan Ben'im.] ve فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي (Mâide, 5/117) [Vaktâki Sen beni aldın.] âyet-i kerîmelerini vefât ile tefsîr eylemişlerdir; ve i'tikâd-ı Nasârâ dahi bunun üzerinedir. Vallâhu a'lem bi's-savâb! Ve bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Îsevî**'de mürûr etti.

Vaktâki Îsâ (a.s.) resûl oldu, ya Mûsâ (a.s.)ın şerîatında mukarrer olan bir hüküm eksiltmekle veyâhud o şerîat üzerine bir hükmü ziyâde etmek

sûretiyle hükümde ziyâdeyi kabûl etti. Zîrâ mukarrer olan bir hükmü eksiltmek dahi bilâ-şek ziyâdeyi kabûl etmektir. Çünkü bu hüküm dahi yeni bir hükümdür. Fakat halîfe böyle yapamaz. O Sallallâhu aleyhi ve sellem'in şer'i üzerine ne bir hüküm ziyâde edebilir ve ne de o şer'attan bir hüküm eksiltilebilir. Zîrâ o şer'at (S.a.v.) Efendimiz'e alâ-tarîki'l-müşâfehe vârid olmuştur; ve nass-ı kâtî'dır. Halîfe, resûl değildir ki, bu şer'at üzerine bir şey ziyâde etsin veyâ ondan bir hüküm eksiltsin. Halîfe, eimmenin icthâdı ile takarrür eden, şer'-i Resûl üzerine bir hükmü ziyâde veyâ ondan bir hükmü naksedebilir.

Meselâ “mess-i nisâ” hâlinde İmâm-ı Şâfiî hazretlerine göre abdest bozulur, İmâm-ı A'zam hazretlerine göre bozulmaz. Hâlbuki âyet-î kerîmede *أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ* (Nisâ, 4/43) [Veyâ kadınlara dokunduğunuzda.] nassı vârid olmuştur. Bu şer'-i Resûl'dür. Fakat bundaki hüküm icthâd ile takarrür etmiştir. Abdestin mess-i nisâ ile bozulması ve bozulmaması yekdiğerini münâkız olan [17/27] iki hükümdür. Ve eimme-i müctehidîn her iki kavl hakkında da delîl ikâme buyururlar. Fakat (S.a.v.) Efendimiz'in bu husûstaki amel-i kat'ileri ne idi? İşte bu cihet halîfeye alâ-tarîki'l-keşf ma'lûm oldukda, icthâd ile takarrür eden bu şer' üzerine bir hükmü ziyâde eder veyâ ondan bir hükmü tenkîs eyler.

Halîfe, ba'zan bir mes'eledede hükmeder ki, o hüküm bir hadîse muhâlif olur; ve bu hükmü gören ehl-i hicâb: “Mevrid-i nassda icthâda mesâğ yoktur, hâlbuki bu zât hadîs mevcûd iken bu mes'eledede icthâd etti; binâ-naleyh bu hüküm bâtıldır” diye iddiâyâ kıyâm ederler; ve onlar halîfeyi nass muvâcehesinde icthâd etti tahayyül ederler. Bu ise, onların tahayyül ettikleri gibi değildir. Belki bu hadîsin Sallallâhu aleyhi ve sellem'den sudûru bu İmâm indinde keşf cihetinden sâbit olmamıştır da, onun için böyle hükmetmiştir; ve eğer keşf cihetinden o hadîsin Nebî (a.s.)a nisbeti onun indinde sâbit ola idi, elbette bu hadîs-i şerîf mûcibince hükmeder ve nass mevcûd iken bittabi' o mes'eledede icthâd etmezdi. Eğer i'tirâzan denecek olur ise ki: “İmâm indinde sâbit olmayan hadîs, Sallallâhu aleyhi ve sellem'e varıncaya kadar racül-i adden racül-i adle intikâl etmek sûretiyle bize vâsıl olmuştur. Buna adem-i i'timâd nasıl câiz olur?” Hz. Şeyh (r.a.) bu i'tirâza cevâben buyururlar ki: O racül-i adl vehimden ve ma'nâ-

ya intikâlden ma'sûm değildir. Ya'ni racül-i adl bir hadîsi naklederken o kelâmda tevehhüm ettiği bir ma'nâyı ifâdeye sa'yeder. Bundan kendisinin bile haberi olmaz; hadîs-i sâf naklettiğini zanneder. Bu hâl umûr-i âdiyede dâimâ bizim başımızdadır. Meselâ birisi bir söz söyler. Aradan hayli vakit geçer. Biz o sözü diğer bir kimseye naklederken tevehhüm ettiğimiz ma'nâ vech ile ifâde ederiz. Hâlbuki kâilin murâdı bizim ifâde ettiğimiz ma'nâ değildir. İşte halifeden herkesin nass zannettiği [17/28] şeye bu sebeble muhâlif hüküm vâki' olur. Ve bu hâl İsa (a.s.)dan dahi vâki' olur. Zîrâ İsa (a.s.) âhir zamanda nüzûl ettiği vakit, eimmenin ictihâdâtı ile takarrür eden şer'den birçoklarını kaldırır. Binâenaleyh İsa (a.s.), bu gibi ahkâm-ı kesîreyi kaldırmakla, Resûl (a.s.) kendi zamân-ı saâdetlerinde, nasıl bir hakk-ı meşrû' sûreti üzerine idiyse, o hakk-ı meşrû' sûretini tebyîn eder; ve ondan evvel zuhûr edecek olan Hz. Mehdî dahi böyledir. Mezâhib-i erbaayı ref'edip dîn-i hâlis üzerine hükmedecektir. Onun için Hz. Mehdî'ye muhâlif olanların pek çoğu ulemâ-i zâhirdendir. Ehl-i keşf olan evliyâ ise o hazrete tâbî' olacaklardır. Husûsiyle nâzil olan bir hükümde eimmenin ahkâmı teâruz ederse, bu ahkâm-ı müteârizanın ref'i evlâ-bi't-tarıktır. Zîrâ bu ihtilâfa bakılınca sûret-i kat'iyede ma'lûm olur ki, eğer esâsında ihtilâf olunan mes'ele hakkında vahy nâzil olsa idi, vücûh-i muhtelifeden biri ile nâzil olur idi; ve o vech-i vâhid dahi hüküm-i ilâhî olurdu. Ve hüküm-i ilâhîden gayrı olan vecihleri, her ne kadar eimmenin ictihâdâtı hasebiyle, Hak takrîr etmiş ise de, o şer'-i takrîr bu ümmetten haracın ref'i ve hükmün genişlemesi içindir. Zîrâ eimmenin ahkâm-ı muhtelifesi olmasa, hükkâm ba'zı mesâilde hüküm için güçlük çekerler idi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ (Bakara, 2/185) ya'ni "Allah Teâlâ size kolaylık murâd eder ve size güçlük murâd etmez." İşte bu sebebden dolayı müctehid ictihâdında hatâ ederse de, yine kendisine bir sevâb yazılır.

وَأَمَّا قَوْلُهُ ﷺ: «إِذَا بُوِيعَ الْحَلِيفَتَانِ فَأَقْتُلُوا الْآخَرَ» وَفِي رَوَايَةٍ «مِنْهُمَا» هَذَا فِي الْخِلَافَةِ الظَّاهِرَةِ الَّتِي لَهَا السَّيْفُ، وَإِنْ اتَّفَقَا فَلَا بُدَّ مِنْ قَتْلِ أَحَدِهِمَا بِخِلَافِ الْخِلَافَةِ الْمَعْنَوِيَّةِ، فَإِنَّ لَا قَتْلَ فِيهَا، وَإِنَّمَا جَاءَ الْقَتْلُ فِي الْخِلَافَةِ الظَّاهِرَةِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِذَلِكَ الْخَلِيفَةِ هَذَا الْمَقَامُ [17/29] وَهُوَ خَلِيفَةُ رَسُولِ اللَّهِ إِنْ عَدَلَ،

فَمِنْ حُكْمِ الْأَصْلِ الَّذِي بِهِ تُخَيَّلُ وجودُ الْهَيْنِ، ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ وَإِنْ اتَّفَقَا، فَنَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّهُمَا لَوْ اخْتَلَفَا تَقْدِيرًا لَنَفَذَ الْحُكْمُ أَحَدَهُمَا، فَالْتَّائِفُ الْحُكْمُ هُوَ الْإِلَهِ عَلَى الْحَقِيقَةِ، وَالَّذِي لَمْ يَنْفُذْ حُكْمَهُ لَيْسَ بِإِلَهِ، وَمِنْ هُنَا نَعْلَمُ أَنَّ كُلَّ حُكْمٍ يَنْفُذُ الْيَوْمَ فِي الْعَالَمِ أَنَّهُ حُكْمُ اللَّهِ وَإِنْ خَالَفَ الْحُكْمَ الْمُقَرَّرَ فِي الظَّاهِرِ الْمُسَمَّى شَرْعًا، إِذْ لَا يَنْفُذُ إِلَّا حُكْمُ اللَّهِ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ، لِأَنَّ الْأَمْرَ الْوَاقِعَ فِي الْعَالَمِ إِنَّمَا هُوَ عَلَى حُكْمِ الْمَشِيئَةِ الْإِلَهِيَّةِ، لَا عَلَى الْحُكْمِ الشَّرْعِ الْمُقَرَّرِ وَإِنْ كَانَ تَقْرِيرُهُ مِنَ الْمَشِيئَةِ، وَلِذَلِكَ نَفَذَ تَقْرِيرُهُ خَاصَّةً، فَإِنَّ الْمَشِيئَةَ لَيْسَ لَهَا فِيهِ إِلَّا التَّقْرِيرُ، لَا الْعَمَلُ بِمَا جَاءَ بِهِ.

İDA BÜYÜCÜ HİLÂFETİNİN İHTİLÂFINA İHTİLÂF OLUNUR. İmdi aslın hükümündendir ki, onunla iki ilâhın vücûdu tahayyül olunur. Hâlbuki لَوْ كَانَ ve bir rivâyette مِنْهُمَا ya'ni “iki halîfeye bîât olunduğu vakit onlardan diğeri katlediniz!” kavline gelince; bu, kendisi için kılıç olan hilâfet-i zâhire hakkındadır; ve her ne kadar ittifâk etseler bile, hilâfet-i ma'neviyye hilâfına olarak, elbette ikisinden birisinin katli lâzımdır. Zîrâ hilâfet-i ma'neviyyede katli yoktur; ve katli ancak hilâfet-i zâhire hakkında geldi. Ve her ne kadar bu halîfede, bu makâm yok ise de, eğer adâlet ederse, o halîfe-i Resûlullah'dır. İmdi aslın hükümündendir ki, onunla iki ilâhın vücûdu tahayyül olunur. Hâlbuki لَوْ كَانَ (Enbiyâ, 21/22) ya'ni her ne kadar ittifâk etseler dahi, “Eğer yerde ve gökte, Allah'dan başka ilâhlar olsa idi zemîn ve âsumân fesâda varırdı”. Böyle olunca biz biliriz ki, eğer ikisi takdîren ihtilâfa düşerlerse, elbette onlardan birinin hükmü nâfiz olur idi. Binâenaleyh hükmü nâfiz olan hakîkatte ilâhdır; ve hükmü nâfiz olmayan ise ilâh değildir. Ve biz buradan biliriz ki, bugün âlemde nâfiz olan her bir hüküm muhakkak Allâh'ın hükmüdür; her ne kadar şer' denilen zâhirde mukarrer hükme muhâlif olursa da. Zîrâ nefis-i emirde ancak Allâh'ın hükmü nâfizdir. [17/30] Çünkü âlemde vâki' olan emr, meşiyet-i ilâhiyye hükmü üzeredir. Her ne kadar şer'in takrîri meşiyetten vâki' oldu ise de, şer'-i mukarrer hükmü üzere değildir. Ve bunun için hâssaten şer'in takrîri nâfiz oldu. Zîrâ meşiyet için, şer' hakkında ancak takrîr vardır; şer'in getirdiği şeyle amel yoktur.

Ya'ni birisi i'tirâz edip dese ki: “Bir asırda ehl-i keşf evliyânın taaddüdü

görülyor. Bunlar hükmü Allah'dan ahzettiklerine göre, her biri bir halîfe-dir. Ya'ni zâhirde "halîfe-i Resûlullah", bâtında "halîfetullah"dır. Hâlbuki (S.a.v.) Efendimiz: "İki halîfeye bât olunduğu vakit onlardan birini katle-diniz!"⁴⁸⁵ buyuruyor. Bu zevâtın zamân-ı vâhid içinde taaddüd edip icrâ-yı hilâfetleri nasıl olur?"

Hz. Şeyh (r.a.) bu i'tirâz-ı mukaddere cevâben buyururlar ki: Bu ha-dîs-i şerîf sâhib-i seyf olan hilâfet-i zâhire erbâbı hakkındadır. Zîrâ sâhib-i seyf olan iki halîfe zuhûr ettiği vakit, aralarında ihtilâf zuhûrundan dolayı, beyne'n-nâs sefk-i dimâ' vâki' olur; ve ibâdullâhın râhatı münselib olup memleket umûru fesâda varır. Beyit:

در شهر بکوی یا تو باشی یا من کاشفته بود کار ولایت بدو تن

Tercüme: "Şehr içindeki bir mahallede ya sen olursun, ya ben. Zîrâ iki hükümdâr ile vilâyetin işi müşevveş olur."⁴⁸⁶

Binâenaleyh zuhûr eden ikinci halîfenin katli lâzım gelir. Eğer onlar aralarında ittifâk etseler bile, bu ittifâkları makbûl değildir. Çünkü her ikisi de bir memlekette tasarrufa kıyâm edeceklerinden, dâimâ ihtilâf zuhûru tabîidir. Hâlbuki hilâfet-i ma'neviyye böyle değildir. Onlar seyf ile zâhir olmadıklarından taaddüdlere hâlinde, fesâd-ı ümmet ihtimâli yoktur. Bu sebeble emr-i katl ancak hilâfet-i zâhire [17/31] erbâbı hakkında vârid olmuştur.

Eğer birisi i'tirâzan der ise ki: "Seyf ile tasarrufa kıyâm eden kimse-de hükmünü Allah'dan ahzedecek kudret-i ma'neviyye ve binâenaleyh makâm-ı keşf yoktur ki ona halîfe diyelim?" Hz. Şeyh (r.a.) bu suâl-i mukaddere dahi cevâben buyururlar ki: Vâkiâ bu halîfede, bu makâm-ı keşf yoktur. Fakat hükm-i şerîatın infâzına sa'yedip icrâ-yı adâlet ederse, o sâhib-i seyf olan kimse dahi emr-i adâlette, "halîfe-i Resûlullah"dır. İmdi seyf ile zâhir olan iki halîfeden ikincisinin katli hakkındaki hüküm, öyle bir asıldan inbiâs eder ki, o asıl dahi iki ilâhın tahayyül olunmasıdır. Ve o aslın hükmü dahi, Hak Teâlâ hazretlerinin لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

485 Müslim, "İmâret", 15; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 169; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, IX, s. 466.

486 Irâkî, *Lemaât*, s. 73.

(Enbiyâ, 21/22) ya'ni "Yerde ve gökte Allah'dan başka ilâhlar ola idi, onlar fesâda varır idi" kelâm-ı şerifinde beyân buyurulmuştur. Eğer bu muhayyel olan ilâhlar ittifâk etmiş olsalar bile, onların bu ittifâkıyla husûle gelecek olan sükûn-ı fesâd muvakkat olur idi. Zîrâ mâdemki onlarda dâiye-i tassarruf vardır, elbette ihtilâf zuhûr eder. Ve biz biliriz ki, eğer bu muhayyel olan ilâhlar takdîren ihtilâfa düşseler, elbette ikisinden birisinin hükmü nâfiz olur. Zîrâ ihtilâf zuhûru takdîrinde her ikisi yekdîğerine karşı kendi kuvvetlerini isti'mâle başlarlar. Ve kuvvetlerinin hudûdu dahi yekdîğerinden ayrılmış olacağından, bu mahdûd kuvvetler ile devâm eden mücâdelât netîcesinde biri gâlib diğeri mağlûb olmak lâzım gelir. Ve netîcede gâlib gelen ilâhın hükmü nâfiz olur. Şu hâlde iki ilâhdan hükmü nâfiz olan hangisi ise, hakîkatte ilâh olan o olur; ve mağlûb olup hükmü nâfiz olmayan ise, artık ilâh değildir.

Ve biz bugün bu aslın hükmünden bilip anlıyoruz ki, elyevm âlemde, her ne kadar şer' denilen ve zâhirde mukarrer bulunan ahkâma mugâyir birtakım ahvâl cereyân etmekte ise de, o âlemin hey'et-i mecmûasında nâfiz olan her bir hüküm yine muhakkak Allâh'ın hükmüdür. Zîrâ ulûhiyet mertebe-i vâhidedir; [17/32] ve ilâh, ilâh-ı vâhiddir. Binâenaleyh nefsi emirde ancak Allâh'ın hükmü nâfizdir. Çünkü âlemde vâki' olan emr, a'yân-ı kevnîyeden her birinin hakîkati olan ayn-ı sâbitenin lisân-ı isti'dâdı ile Hak'tan taleb ettiği hâl ne ise, onun üzerine taalluk eden meşiyet-i ilâhiyye hükmüncedir. A'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhîde sûret-i sübûtu ve isti'dâd bahisleri **Fass-ı Üzeyrî**'de tafsîl olunmuştur. Vâkıâ şer'in takrîri dahi meşiyet-i ilâhiyyeden vâki' olmuştur. Fakat âlemde vâki' olan emrin kâffesi, şer'-i mukarrer hükmü üzerine değildir. Zîrâ âlemde şer' ile amel etmeyenler, amel edenlerden daha çoktur. Binâenaleyh meşiyet-i ilâhiyye şer'i nasıl takrîr etmiş ise, muhâlif-i şer' olan umûru dahi öylece takrîr etmiştir. Zîrâ âlemde cereyân eden ahkâm, ancak Hakk'ın hükmüdür. O'nun dilediği şey elbette vâki' olur; dilemediği şeyin vukûu mümkün değildir.

İşte bunun için hâssaten şer'in takrîri nâfiz oldu, ya'ni "Şer' âlemde mevzû'dur" hükm-i husûsîsi nâfiz oldu. Yoksa, "Mevzû' olan şer' ile, ona muhâlefet edenlerin amel etmesi kat'iyyen murâd olunmuştur" hükm-i umûmîsi nâfiz olmadı. Eğer böyle bir hükm-i umûmî olsa idi, hükm-i şer'e

kimse muhâlefet edemez idi. Zîrâ şer' hakkında ancak takrîr vardır; şer'in getirdiği şeyle amel etmek behemehâl mukarrer değildir. Onun için resûller, ancak tebliğ'e me'mûrdur. وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ (Nûr, 24/54) [Resûle âid olan vazîfe tebliğden başkası değildir.] Ve şer' "emr-i teklîfî"dir, "emr-i irâdî" değildir; ve emr-i teklîfî ile emr-i irâdî bahisleri **Fass-ı Ya'kûbî'de** mürûr etti.

فَالْمَشِيئَةُ سُلْطَانُهَا عَظِيمٌ، وَلِهَذَا جَعَلَهَا أَبُو طَالِبٍ الْمَكِّيَّ عَرَشَ الذَّاتِ، لِأَنَّهَا لِذَاتِهَا [17/33] تَقْتَضِي الْحُكْمَ، فَلَا يَقَعُ فِي الْوُجُودِ شَيْءٌ وَلَا يَرْتَفِعُ عَنْهُ خَارِجًا عَنِ الْمَشِيئَةِ، فَإِنَّ الْأَمْرَ الْإِلَهِيَّ إِذَا حُولِفَ هُنَا بِالْمُسَمَّى مَعْصِيَةً فَلَيْسَ إِلَّا الْأَمْرَ بِالْوَاسِطَةِ لَا الْأَمْرَ التَّكْوِينِيَّ، فَمَا خَالَفَ اللَّهَ أَحَدٌ قَطُّ فِي جَمِيعِ مَا يَفْعَلُهُ مِنْ حَيْثُ الْأَمْرُ الْمَشِيئَةُ، فَوَقَعَتِ الْمُخَالَفَةُ مِنْ حَيْثُ أَمْرُ الْوَاسِطَةِ، فَافْهَمُ.

İmdi meşiyetin saltanatı büyüktür; ve bunun için Ebû Tâlib Mekki onu "arş-ı zât" kıldı. Zîrâ o, li-zâtihâ hükmü muktezîdir. Binâenaleyh vücûdda "meşiyet"ten hâriç olarak bir şey vâki' olmaz ve ondan bir şey mürtefi' olmaz. Şu hâlde burada ma'siyetle müsemmâ olan şeyle emr-i ilâhîye muhâlefet olundukda, ancak vâsita ile olan emirdir, "emr-i tekvînî" değildir. Binâenaleyh bir kimse, emr-i meşiyet haysiyetinden vâki' olan O'nun cemî'i fiilinde, aslâ Allah Teâlâ'ya muhâlefet etmedi. Böyle olunca muhâlefet, emr-i vâsita haysiyetinden vâki' oldu. İyi anla!

Ma'lûm olsun ki "meşiyet" lugatta "hâhiş, istek ve irâde" ma'nâsındır. Fakat "meşiyet" ile "irâde" arasında, muhakkikîn ıstılâhınca fark vardır. Şöyle ki "meşiyet"-i Hak, ezeli ve ebedîdir ve onun menşei zâtıdır; ve o, bir ma'dûmun îcâdına veyâ bir mevcûdun in'idâmına taalluk eden hâhiştir. "İrâde" ise, yine hâhiş-i zâtıdır. Fakat bir ma'dûmun îcâdına taalluk eden hâhiştir. Şu hâlde "meşiyet", "irâde"den eamm olur. Ya'ni her irâde meşiyettir, fakat her meşiyet irâde değildir. Ve zât-ı Hakk'a mensûb olan hâhişin ma'nâsı, zât-ı Hakk'ın kendi zâtına tecellisine, zâtın hâhişidir. Binâenaleyh bu talebin menşei zâtıdır; esmâ ve sıfât değildir. Zîrâ zât-ı sıfır mertebesinde esmâ ve sıfât yoktur ki, menşe'-i taleb ve hâhiş olabilsinler. Onlar ancak bu tecellî-i zâtî ile ilm-i Hak'ta [17/34] peydâ olurlar; ve on-

dan sonra, o esmânın îcâdına irâde-i ilâhiyye taalluk eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: **إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ** (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz “Kün!” dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] Bu âyet-i kerîme ile beyân buyurulan hakâyık ve bahs-i tekvîn **Fass-ı Sâlihî**'de tafsîl olunmuştur. Bu bahis gâyet dakîktir; iyi teemmül edilmek lâzımdır.

Bu îzâhâtan anlaşıldığı üzere “meşiyet”in saltanatı, kuvveti ve kudreti büyüktür. İşte bunun için Ebû Tâlib Mekkî (k.s.) hazretleri meşiyeti “arş-ı zât” kıldı.⁴⁸⁷ Ebû Tâlib Mekkî hazretleri eâzım-ı muhakkikînden bir zât-ı şerîftir. Tercüme-i hâli Mevlânâ Câmî hazretlerinin *Nefehâtü'l-Üns* ile Ferîdüddîn Attâr hazretlerinin *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında mündericidir; ve *Kütü'l-Kulûb* nâmındaki eser-i münîfin sâhibidir. Ve “meşiyet”in “arş-ı zât” olmasının sebebi budur ki, meşiyet, zâtından dolayı bir hüküm iktizâ eder. Binâenaleyh “meşiyet”ten hâriç olarak hiçbir şey mevcûd ve hiçbir şey ma'dûm olmaz. Ya'ni îcâd ve idâm meşiyetin saltanatı ve kuvveti tahtındadır.

Şu hâlde şer'in vücûdu meşiyetin hükmüyle olduğu gibi, şerîata muhâlefetin vücûdu dahi yine meşiyetin hükmüyledir. Ve şerîat, enbiyâ (aleyhimüs-selâm) vâsıtalarıyla olan emirdir; “Kün!” kavliyle vâki' olan emir ya'ni “emr-i tekvînî” değildir. Binâenaleyh namaz kılmak ve oruç tutmak gibi enbiyâ vâsıtasıyla gelen emir “meşiyet” cihetinden vâki' olan emir olmadığı için, bu emre muhâlefet olunabilir; ve muhâlefet vukûunda da ona “ma'siyet” tesmiye olunur. Eğer şerîatle amel, meşiyet cihetinden ola idi, hiçbir kimsenin muhâlefete mecâli olmaz idi. Zirâ Allah Teâlâ'nın “meşiyet” cihetinden vâki' olan bilcümle fiilinde, hiçbir kimse Allah Teâlâ'ya muhâlefet edemez. Binâenaleyh Allah Teâlâ'ya olan muhâlefet, ancak enbiyâ vâsıtasıyla gelen emirde vâki' oldu. Bu bahis, hem mühim ve hem de incedir, iyi anla!

وعلى الحقيقة فالأمر المشيئة إنما يتوجه على إيجاد عين الفعل لا على من ظهر على يديه، فيستحيل ألا يكون ولكن في هذا المحل الخاص، فوَقَّتَا

487 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 70 (312. bâb).

يُسَمَّى بِهِ مُخَالَفَةً لِأَمْرِ اللَّهِ وَوَقْتًا [17/35] يُسَمَّى مُوَافَقَةً وَطَاعَةً لِأَمْرِ اللَّهِ،
وَيَتَّبِعُهُ لِسَانُ الْحَمْدِ وَالذَّمِّ عَلَى حَسَبِ مَا يَكُونُ.

Böyle olunca emr-i meşîyyet, hakîkatte ancak fiilin “ayn”ının îcâdına tevceüh eder, fiil yedeyni üzerinde zâhir olan kimsenin üzerine değil. Şu hâlde vâki’ olmaması müstahîl olur, velâkin bu mahall-i hâssda. İmdi bir vakitte ona, emr-i ilâhîye muhâlefet tesmiye olunur; ve bir vakitte dahi, emr-i ilâhîye muvâfakat ve tâat tesmiye olunur. Binâenaleyh lisân-ı hamd ve zemm, vâki’ olan şey hasebiyle, fiile tâbi’ olur.

Ya’ni emr-i meşîyyet hakîkatte kendisinden fiil sâdır olan kimsenin üzerine değil, o kimseden sâdır olan fiilin “ayn”ının îcâdına tevceüh eder. Zîrâ bir şeyin vücûdu ve ademi “meşîyyet”in kuvvet ve saltanatı tahtındadır. Onun kudretinin hâricinde hiçbir şeyin vukûu mümkün değildir.

Ma’lûm olsun ki “meşîyyet” mertebe-i ahadiyyette zâtın zuhûra olan hâhişinden ibârettir. İşte bu meşîyyet hasebiyle zât, kendine tecellî ettikde, zâtında bilkuvve mündemic olan nisebin sûretleri, onun ilminde peydâ olur; ve bu suver-i nisebiyyeye “a’yân-ı sâbite” tesmiye olunur. Ve a’yân-ı sâbite hîn-i sübûtlarında Hakk’ın ne sûretle ma’lûmu oldularsa, irâde-i ilâhiyye dahi, vücûd-ı hâricide, onların o sûretlerle zâhir olmalarına taalluk eder. Şu hâlde, “ilim”, ma’lûm olan a’yân-ı sâbiteye ve “irâde” dahi ilme ve bunların cümlesi de “meşîyyet”e tâbi’ olurlar. Ve mâdemki îcâd ve idâm ancak meşîyyetin hükmüyle vâki’ olmaktadır, bu takdîrde meşîyyet bittabi’ abdden sâdır olan fiilin “ayn”ının îcâdına tevceüh eder. Yoksa kendisinden fiil sâdır olan abd üzerine tevceüh etmez. Zîrâ cebir yoktur. Belki abdin iki eli üzerinde zâhir [17/36] olan fiil kendi isti’dâd-ı ezelisî hasebiyledir. Eğer abd fiilinde mecbûr ise, bu cebir Hak tarafından değil belki abdin kendi tarafındandır. Abdin isti’dâd-ı ezelisine gelince, bu isti’dâd mec’ûl ve mahlûk değildir ki, “Bu isti’dâdı ona kim vermiştir?” suâli vârid olabilsin. A’yân-ı sâbitenin sübûtu ve “isti’dâd-ı gayr-ı mec’ûl” **Fass-ı Üzeyri**’de emsile ile îzâh olunmuştur; oraya mürâcaat buyurulsun.

İmdi bu tafsilât ma’lûm olduktan sonra anlaşılır ki, abdde fiilin “ayn”ının vâki’ olmaması müstahîl olur. Velâkin emr-i meşîyyet ayn-ı kâbile olan

abdin kâbiliyetindeki fiilin “ayn” ını bu mahall-i hâs olan abdde îcâd eder. Böyle olunca abdden sâdır olan fiile, bir i'tibâra göre, emr-i ilâhîye “muhâlefet” tesmiye olunur; ve bir i'tibâra göre de emr-i ilâhîye “muvâfakat” ve “tâat” tesmiye olunur.

Ma'lûm olsun ki, emr-i ilâhî iki kısımdır: Biri enbiyâ ve evliyâ ve eimme-i müctehidîn vâsıtasıyla olan “emr-i teklîfî” dir. Diğeri dahi meşîyyet-i ilâhîyye ile bir şeyin vukûuna olan “emr-i tekvînî” dir. Abdin isti'dâd-ı ezelişi üzerine terettüb eden emr-i tekvînî, eğer emr-i teklîfîye muhâlefeti iktizâ ediyorsa, vücûd-ı hâricîde muhakkak ondan muhâlefet zuhûra gelir. Binâenaleyh ondan küfür, cehil ve isyân sâdır olur. Zîrâ “emr-i tekvînî” îcâbı budur; ve onun ayn-ı sâbitesi lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan bu sûretle zuhûru taleb etmiştir; ve Hak dahi onun o sûretle vukûunu murâd eylemiştir. Böyle olunca abd kendi isti'dâdının iktizâsına muhâlefet edemez. Şu hâlde vücûd-ı hâricîde, ya'ni bu âlemde, abdden küfür ve isyân sudûrunda “emr-i teklîfî” ye nazaran, Allâh'a muhâlefet etti, deriz; ve “emr-i tekvînî” ye nazaran emr-i ilâhîye muvâfakat ve itâat eyledi, deriz. Ve bu sûrette lisân-ı hamd ve zemm, âlem-i şehâdetde fiilin vukûuna göre, ancak bu fiile tâbî' olur. [17/37] Ya'ni abdden zâhir olan fiil, “emr-i teklîfî” ye ve bilvâsıta olan emr-i ilâhîye muvâfık ise, şer'an mahmûd olur; ve eğer muhâlif ise o fiil şer'an mezmûm olur. Emr-i meşîyyete göre abd her iki hâlde dahi Hak'ka itâat etmiş bulunur. Zîrâ abd, kendi Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhînin sırat-ı müstakîmi üzerinde yürür; ve hiçbir kimsenin kendi Rabb-i hâssı olan ismin ahkâmına muhâlefete kudreti yoktur. Binâenaleyh her bir isim, kendi abdinden râzıdır; ve abd dahi cemî'-i ahvâlinde ona mutî'dir.

ولمَّا كَانَ الْأَمْرُ فِي نَفْسِهِ عَلَى مَا قَرَّرْنَاهُ لِذَلِكَ كَانَ مَالُ الْخَلْقِ إِلَى السَّعَادَةِ عَلَى اخْتِلَافِ أَنْوَاعِهَا، فَعَبَّرَ عَنْ هَذَا الْمَقَامِ بِأَنَّ الرَّحْمَةَ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ، وَأَنَّهَا سَبَقَتْ الْغَضَبَ الْإِلَهِيَّ، وَالسَّابِقُ مُتَقَدِّمٌ، فَإِذَا لَحِقَهُ هَذَا الَّذِي حَكَمَ عَلَيْهِ الْمُتَأَخَّرُ حَكَمَ عَلَيْهِ الْمُتَقَدِّمُ، فَتَأْتِيهِ الرَّحْمَةُ إِذْ لَمْ يَكُنْ غَيْرَهَا سَابِقًا، فَهَذَا مَعْنَى «سَبَقَتْ رَحْمَتُهُ غَضَبَهُ»، لِتَحْكُمَ عَلَى مَنْ وَصَلَ إِلَيْهَا، فَإِنَّهَا فِي الْعَايَةِ وَقَفَتْ، وَالْكُلُّ سَالِكٌ إِلَى الْعَايَةِ، فَلَا بُدَّ مِنَ الْوُصُولِ إِلَيْهَا، فَلَا بُدَّ مِنَ الْوُصُولِ إِلَى الرَّحْمَةِ وَمُقَارَفَةِ الْغَضَبِ، فَيَكُونُ الْحُكْمُ لَهَا فِي كُلِّ وَاصِلٍ إِلَيْهَا

يَحْسَبُ مَا تُعْطِيهِ حَالُ الْوَاصِلِ إِلَيْهَا.

Ve vaktâki emir, hadd-i zâtında bizim takrîr ettiğimiz üzere oldu, bunun için halkın meâli, saâdet envânının ihtilâfı üzere, saâdetedir. İmdi Hak Teâlâ bu makâmdan “rahmet”i her bir şeye vâsi’ olmasıyla ta’bîr eyledi; ve muhakkak rahmet, gazab-ı ilâhîyi sâbıktır. Hâlbuki sâbık mütekaddemdir. İmdi onun üzerine hükmeden müteahhir, abde lâhik oldukça, onun üzerine mütekaddem olan hükmeder. Böyle olunca abde rahmet neyleder. Zîrâ rahmetten gayrı sâbık olmadı. İşte bu, “Rahmeti gazabını sebkât etti” sözünün ma’nâsıdır, tâ ki ona vâsıl olan kimse üzerine hükmede! Zîrâ o, gâyetta vâkıftır. Hâlbuki küllîsi gâyeye sâlıktır. Binâenaleyh gâyeye vusûl lâbüddür. [17/38] Rahmete vusûl ve gazaba müfârakat lâbüddür. Şu hâlde rahmete vâsıl olanın hâlinin i’tâ ettiği şey hasebiyle, ona vâsıl olan her bir kimse hakkında, hüküm rahmet içindir.

Ya’ni emir, hadd-i zâtında bizim dediğimiz gibi olup, emr-i meşîyyet i’tibâriyle hiçbir kimsenin Hakk’a muhâlefete mecâli olmayınca, elbette bilcümle halkın âkibeti saâdete müncer olur. Zîrâ gerek “emr-i teklîfi” olan şerîata riâyette amel etsin, gerek etmesin, herkes “emr-i tekvînî” olan emr-i meşîyyete mutî’ ve münkâddır; ve mutî’ ve münkâd olanların sonu da elbette saâdete çıkar. Velâkin saâdetin envâ’-ı muhtelifesi vardır. Çünkü saâdet, emr-i nisbîdir. Nitekim bu âlemde dahi böyledir. Bir hâl birisine göre saâdettir; ve diğere göre değildir. Meselâ adam vardır ki, âile gâilesiyle iştigâli kendisi için saâdet addeder. Zîrâ onun isti’dâdı, meşrebi ve zevki bunu iktizâ eder. Fakat yine adam vardır ki, infirâdı ve gâileden masûn olarak ferâğ-i bâl ile yaşamağı saâdet bilir. Bu da onun isti’dâdına göre olan bir meşreb ve zevktir. Sâir ahvâl-i kesîre de buna makıyştır.

Binâenaleyh Hak Teâlâ’nın *وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ* (A’raf, 7/156) ya’ni “Benim rahmetim her şeye geniştir” âyet-i kerîmesi bu makâmı beyân buyurmuştur. Ve *سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي* [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] hadîs-i kudsîsi mücibince, muhakkak rahmet-i ilâhiyye gazab-ı ilâhîyi geçmiştir; ya’ni rahmet gazabdan evveldir. Zîrâ rahmet aslî, ve gazab ârîzîdir. Asl olan şey elbette evveldir; ve ârîzî olan şey dahi muahhardır; ve sâbık olan rahmet, gazab-ı ârîzî üzerine mütekaddemdir. Çünkü gazab emr-i

şerîata muhâlif olan a'mâle karış ârız olur. Hâlbuki شَاكِلِيَه عَلٰى يٰعْمَلُ (İsrâ, 17/84) [De ki: Herkes kendi tabiatı ve tarîkati üzerine amel eder.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vech ile, ehl-i âlemin kâffesi emr-i meşîyyete itâat üzeredir. Meşîyyet-i ilâhiyye hükmü ile vücûd-ı Hak âyînesinde, a'yân-ı sâbite peydâ oldu. O a'yân ne sûretle sübût buldular ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu oldular. Binâenaleyh vücûd-ı kevnîde o vech ile zâhir olmaları için irâde-i ilâhiyye taalluk etti. Onlar da bu âlemde [17/39] öylece zuhûr ettiler. Şimdi emr-i meşîyyete muhâlefete kimin mecâli olur? İşte, sû'-i hâtîmeden ziyâde sû'-i fâtihadan havf etmek lâzımdır, dediklerinin ma'nâsı budur.

Misâl: Tiyatro müellifleri, tiyatro sahnelerinde oynanacak oyunları tertîb ederler. Bunda gösterilen eşhâsın her birisine bir vazîfe tevdi' olunur. Enzâr-ı âmmeye vaz'ından mukaddem tecrübesi icrâ olunur. Bilfarz Zeyd'e adâlet ve Amr'a zulüm ve Ali'ye zâlimi te'dîb ve Hakkı'ya birisini katl ve Hind'e fuhuş vesâire gibi vazâifin ifâsı düşer; ve bu vazâif herkesin isti'dâdına nazaran taksîm olunur. Zîra adâlet vazîfesini bi-hasebi'l-isti'dâd mükemmelen ifâ edebilecek olan bir kimseye vazîfe-i zulm tevdi' olursa, isti'dâdı müsâid olmadığı için hakkıyla ifâ edemez; oyun zevksiz olur. Bu ise müellifin eserinde riâyet etmiş olduğu kâide-i hikmete muğâyir olur. Zîrâ "hikmet" her şeyi yerli yerine vaz' etmektir. İmdi oyun enzâr-ı umûmiyyeye vaz' olduğu vakit her bir şahıs bi-hasebi'l-isti'dâd kendisine tevdi' olunan vazîfeyi icrâ eder. Onun hâricine çıkmak ihtimâli yoktur. Rubâî:

ای بر تو پدید هر چه پنهان کردم   عصیان همه بر آمید غفران کردم
گیرم که بسی خلاف فرمان کردم   آخر نه هر آنچه خواستی آن کردم

Tercüme: "Ey her gizlemiş olduğum şey Sana zâhir olan Zât-ı kerîm! Ben bütün isyânı gufrân ümîdiyle icrâ ettim. Farzedeyim ki hilâf-ı emr-i şerîat birçok amel ettim. Nihâyet Sen her ne murâd etmiş isen ben onu yapmadım mı?"⁴⁸⁸ [17/40]

Mâdemki rahmet, sâbık ve mütekaddemdir, şu hâlde abd üzerine, "emr-i teklîfi"ye muhâlif amelinden dolayı, hükmeden gazab-ı müteahhir, abde lâhik olduğu vakit, bu abd üzerine mütekaddem olan rahmet

488 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 172; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 138, 268.

hükmeder. Böyle olunca rahmet, abde şâmil olur. Çünkü rahmetten başka sâbık olan bir şey yoktur. Binâenaleyh herkesin âkıbeti “rahmet”e müncer olduğu sâbit oldu. Zîrâ hiçbir kimsenin emr-i meşîyyete muhâlefete kudreti yoktur. İşte bu zikrolunan kelâm سَيَقْتَرَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] hadîs-i kudûsinin ma'nâsıdır. “Rahmet”e vâsıl olan kimse üzerine, o rahmetin hükmetmesi için, Hakk'ın asl olan rahmeti, ârızî olan gazabını geçti. Çünkü rahmet nihâyette durmuştur. Ve halkın kâffesi dahi gâyeye vusûl için sâidir; ve halk mâdemki yürümektedir, elbette yolun nihâyeti olan rahmete vâsıl olacaktır; ve rahmete vusûl ile gazabdan ayrılacaktır. Binâenaleyh rahmete vâsıl olan her bir kimsenin hâli, onun ne vech ile rahmete vusûlünü iktizâ etmiş ise, rahmete vâsıl olan her bir kimse hakkında, hüküm rahmetindir. Zîrâ rahmete vâsıl olan kimselerin ahvâli muhtelifdir. Binâenaleyh onlar üzerine hâkim olan rahmet dahi muhtelif olur.⁴⁸⁹

Meselâ ba'zı kimselerin isti'dâdı gazab muktezâsından iltizâzı icâb eder. Şu hâlde cehennem denilen mahal, onun hakkında ayn-ı cennet olur. Eğer cennet denilen mahall-i râhata idhâl olursa, orada rahatsız olur. Ve ba'zı kimselerin isti'dâdı, rızâ muktezâsından tezevvuku icâb eder. Onun hakkında dâr-ı naîm olan cennet mahall-i râhat ve dâr-ı intikâm ve gazab olan cehennem mahall-i azâb olur. Ve ba'zısının hâli ibtidâen gazab ve intihâen rızâ ile telezzüzü iktizâ eder; ve ba'zısının hâli derecât-ı âliyyeye vusûlü iktizâ eder.

Velhâsıl “rahmet” nisbîdir. Bir kimseye göre olan rahmet, diğerine göre azâbdır. Bu ahvâlin nazîri bu âlem-i şehâdetde dahi çoktur. Meselâ necâset içinde bulunmak insan için azâbdır. Fakat onunla tegaddî eden necâset böceği ve hınzır gibi hayvânât için ni'met ve râhattır. Ve gül koklandıkça insana râhat verir; hâlbuki necâset böceği gül kokusundan müteezzî olup bayılır, onun için gül kokusu ve gülistân ayn-ı cehennemdir. İşte böyle binlerce misâl vardır. Sâirleri dahi buna makıyştır. Bu esâs üzerine herkes isti'dâdının iktizâ eylediği rahmete vâsıl olur. [17/41]

489 Âdil Bey nüshası: “Binâenaleyh rahmete vâsıl olan her bir kimsenin hâli, ne vech ile rahmete vusûlünü iktizâ etmiş ise, onun hakkında öyle olmasına verilecek hüküm rahmetindir. Zîrâ ahvâl muhtelif olduğundan onlar üzerine hâkim olan rahmet dahi muhtelif olur.” (s. 35)

Şiir:

فَمَنْ كَانَ ذَا فَهْمٍ يُشَاهِدُ مَا قُلْنَا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَهَمٌ فَيَأْخُذُهُ عَنَّا

İmdi fehim sâhibi olan kimse bizim dediğimiz şeyi müşâhede eder; ve eğer fehmi yok ise onu bizden alsın!

Ya'ni birinci mertebe olan şühûd mertebesinde bulunup da, Cenâb-ı Hak'tan kendisine fehim ve basîret ihsân olunmuş kimse, "Herkesin âkıbeti rahmete çıkar" dediğimizi, bu mertebe-i şühûdda müşâhede eder. Ve eğer ikinci mertebe olan î mân ve taklîd mertebesinde bulunduğundan dolayı bir kimsede min-tarafillâh verilmiş bir fehim ve basîret yok ise, o ilm-i şühûdîyi bizden alsın! Zîrâ biz hakîkati kemâl-i vuzûh ile beyân ettik.

فَمَا تَمَّ إِلَّا مَا ذَكَرْنَا فَاَعْتَمِدْ عَلَيْهِ وَكُنْ بِالْحَالِ فِيهِ كَمَا كُنَّا

Binâenaleyh ancak bizim zikrettiğimiz vâki'dir. Sen ona i'timâd et; ve onun hakkında hâl ile bizim olduğumuz gibi ol!

Ya'ni vücûdda vâki' olan şey, ancak bizim zikrettiğimiz gibi, herkesin âkıbeti "rahmet"e müncer olmaktan ibârettir. Bizim bu kavlimiz istidlâl üzerine değil, belki müşâhedeye mübtenîdir. Binâenaleyh bizim bu kavlimize i'timâd et! "Hz. Şeyh-i Ekber, bunu böyle dedi ammâ, hakîkat-i hâlin böyle olduğu neden ma'lûm? Belki muhâkemesinde hatâ etmiştir" deme! Zîrâ müşâhedede hatâ olmaz. Eğer bizim sözü müze i'timâd edersen, bizim bunu müşâhede ile mütehakkık olduğumuz gibi, bir gün gelir ki, bu hakîkat hakkında sen dahi müşâhede ile mütehakkık olursun.

فَمِنْهُ إِلَيْنَا مَا تَلَوْنَا عَلَيْكُمْ وَمِنَّا إِلَيْكُمْ مَا وَهَبْنَاكُمْ مِنَّا

Size tilâvet ettiğimiz şey, bize O'ndandır; ve bizden size vehb ettiğimiz şey, bizden sizedir. [17/42]

Ya'ni size beyân ettiğimiz hakâyık bize, Hak'tan vârid olan şeydir; ve bizim size vehb ettiğimiz bu maârif ve hakâyık, bizim vâsıtamızla size gelen vârid-i Hak'tır. Zîrâ biz "halîfetullâh"ız. Bu gibi maârif, halka bi-hasebi'l-isti'dâd bizim vâsıtamızla tevzî' olunur.

وَأَمَّا تَلِيْسُنُ الْحَدِيدِ فَقُلُوبٌ قَاسِيَةٌ يُلَيِّنُهَا الرَّجْرُ وَالْوَعِيدُ، تَلِيْسُنُ النَّارِ الْحَدِيدَ،

وتَلْيِينُ الْحَدِيدِ مَا هُوَ صَعْبٌ، وَإِنَّمَا الصَّعْبُ قُلُوبٌ أَشَدُّ قَسْوَةً مِنَ الْحِجَارَةِ، فَإِنَّ الْحِجَارَةَ تُكْسِرُهَا وَتُكَلِّسُهَا النَّارُ وَلَا تُلْيِينُهَا، وَمَا أَلَانَ لَهُ الْحَدِيدَ إِلَّا لِعَمَلِ الدَّرُوعِ الْوَاقِيَةِ تَنْبِيْهَا مِنَ اللَّهِ أَنْ لَا يُتَّقَى الشَّيْءُ إِلَّا بِنَفْسِهِ، فَإِنَّ الدَّرُوعَ يُتَّقَى السِّنَانُ وَالسَّيْفُ وَالسَّكِّينُ وَالنَّصْلُ، فَاتَّقَيْتَ الْحَدِيدَ بِالْحَدِيدِ، فَجَاءَ الشَّرْعُ الْمُحَمَّدِيُّ بِ«أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ»، فَافْهَمَ، فَهَذَا رُوحُ تَلْيِينِ الْحَدِيدِ، فَهُوَ الْمُتَّقِمُ الرَّحِيمُ، وَاللَّهُ الْمُؤَفَّقُ.

Ve telyîn-i hadîde gelince, kendilerini zecr ve vaîd telyîn eden kulûb-i kâsiyedir. Ateş demiri yumuşatır ve demiri yumuşatmak güç değildir; ve ancak kasvette taştan daha şedîd olan kalbler güçtür. Zîrâ ateş, taşı kırar ve onu kireç hâline koyar; ve o kalbleri yumuşatmaz. Ve Hz. Dâvûd'a Hak Teâlâ, bir şeyin kendi nefsi, ancak kendi nefsiyle vikâye olduğunu, Allah tarafından tenbîh olarak, demiri ancak dūrû'-ı vâkiye amelinden dolayı yumuşak kıldı. Zîrâ zırhlar sebebiyle, mızrak ve kılıç ve bıçak ve demirden olan ok ucu ittikâ olunur. Binâenaleyh sen demiri, demire siper yaparsın. Böyle olunca şer'-i Muhammedî «أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ» ya'ni "Senden sana sığınırım" ile geldi. İyi anla! İşte, bu telyîn-i hadîdin rûhudur. Binâenaleyh Hak, Müntakim'dir ve Rahîm'dir. Ve Allah Teâlâ muvaffıktır. [17/43]

Ya'ni, Dâvûd (a.s.)'ın mu'cize olarak yed-i mübâreki ile demiri yumuşatmasına gelince: Bu telyîn-i hadîd keyfiyeti zecr ve vaîd ile yumuşayabilen kulûb-i kâsiye sûretidir. Ateş, demiri nasıl yumuşatır ise, kulûb-i kâsiye dahi ahvâl-i mahşeri ve ehvâl-i cehennemi zikrederek tahvîf olunmakla öylece yumuşar. Zîrâ demirin tab'ında, ateş içinde yumuşamak hâssası bulunduğu gibi, bu vücûd-ı kesîf-i hayvânînin muktezayâtıyla katılmış olan mü'minlerin kalblerinde dahi, va'z ve nasîhat işitmekle ve evliyâullahdan kerâmât-ı kevnîye görmekle, öylece yumuşamak hâssası vardır. Fakat demir cemâdattan olup tasarruf sâhibi olmadığı için, onu bir kimsenin ateşe koyup yumuşatması kolaydır. Zîrâ ondan aslâ muhâlefet sudûru ihtimâli yoktur. Ve ateşe vaz'olundukda dahi, ateş onu kemâl-i sühûletle yumuşatır; ve taşı dahi kırar ve kireç hâline koyar. Velâkin kulûb-i kâsiye taştan daha şedîd ve katı olduğu için değme söz ona te'sîr etmez.

Meselâ hevâ-yı nefesine tâbî' bir mü'mine: "Bu yaptığın fiil şer'e muhâflıftır. Hak Teâlâ rûz-ı cezâda maâsiye mücâzât edecektir. Kendine acıamaz mısın?" denilse hiddet edip: "Senin nene lâzım, her koyun kendi bacağından asılır!" cevâbıyla mukâbele edip, yine lezzât-ı nefsânîyyesine meşgûl olur. Onun için ârif-i billâh olan kimseler bu kulûb-i kâsiye erbâbını envâ'-ı hiyel ile avlamağa sa'yederler. Zirâ onlarda tasarrufât-ı nefsânîyye vardır. Demir gibi bî-tasarruf değildir. Binâenaleyh onları yumuşatmak, demiri yumuşatmaktan daha güçtür. Ve Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a bir şeyin kendi nefsi, ancak kendi nefsiyle muhâfaza olduğunu tenbîh için, esnâ-yı harbde insanın vücûdunu muhâfaza eden zırhların i'mâlinden dolayı, demiri o hazrete yumuşak kıldı. Zirâ esnâ-yı harbde düşman tarafından insana tevcih olunan mızrak ve kılıç ve bıçak ve ok uçlarına karşı vücûd zırhlar ile muhâfaza olunur. Hâlbuki zırhlar da demirden ve esliha da demirden ma'mûldür. Binâenaleyh sen esnâ-yı muhârebede demiri demire siper ittihâz edersin. İmdi sen kendini nasıl ki demire karşı demir ile [17/44] vikâye edersen, öylece nefsini Allâh'a karşı, Allah ile muhâfaza etmen icâb eder. İşte bu hakîkate mebnî (S.a.v.) Efendimiz **أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ** ya'ni "Yâ Rabbi Sen'den Sana sığınırım" buyurdu.

Hakk'a karşı Hakk'ı siper ittihâz etmek iki vech ile icmâl olunur: Birisi budur ki: Abdin vücûd-ı abdânîsi, vücûd-ı Hakkânîde fânî olur. Binâenaleyh vücûd-ı Hakkânî vücûd-ı abdânîye siper olur. Bu hâlde abd için havf ve hüzn yoktur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: **أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ** وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (Yûnus, 10/62) [Âgâh olun! Allâh'ın evliyâsı için korku yoktur ve onlar mahzûn olmazlar.] İkincisi: Abdin vücûd-ı abdânîsi bâkî olmakla berâber esmâ-i celâliyye-i Hak'tan esmâ-i cemâliyye-i Hakk'a ilticâ eder. Binâenaleyh abd kendi nefsinin Hakk'a karşı yine Hak'la muhâfaza etmiş bulunur. Meselâ "Müntakim" ism-i celâlîsinden, "Rahîm" ism-i cemâlîsine kaçır.

İşte Dâvûd (a.s.)a mu'cize olarak telyîn-i hadîd verilmesinin rûhu budur. Ya'ni demir mefhûmu müttehîd olmakla berâber bir i'tibâra göre insanı katleder; ve bir i'tibâra göre de muhâfaza eder. İşte bunun gibi "Allah" dahi vâhid olmakla berâber cemî'-i esmânın merciidir. Keserât-ı esmâiyyesi hasebiyle kâh kahr ve intikâm ve kâh lutuf ve rahmet ile tecellî eyler.

Demir mefhûmda tevhîd olunduğu gibi, zât-ı Hak dahi tevhîd olunmak îcâb eder. Bu hakâyık-ı gâmızayı anlamak husûsunda Allah Teâlâ hazretleri kullarına tevfiik ihsân eyler. وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (Bakara, 2/207) [Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.]

İbtidâ: 17 Muharrem 1336 ve 2 Teşrîn-i sâni 1333

[2 Kasım 1917], Cum'a sabahı saat 3,5

İntihâ: 14 Safer 1336 ve 28 Teşrîn-i sâni 1333

[28 Kasım 1917], Çarşamba sabahı saat 3,45

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

XVIII

فَصُّ حِكْمَةٍ نَفْسِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ يُؤُسِّيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ YÛNUSİYYE’DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ NEFESİYYE BEYÂNINDADIR.

Bu hikmet feth-i “fâ” ile “nefesiyye” [نَفْسِيَّةٍ] midir, yoksa sükûn-i “fâ” ile “nefsiyye” [نَفْسِيَّةٍ] midir? Bunda iki kavil vardır. Şârih-i *Fusûs* Müeyyedüddîn Cendî (k.s.), Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.)ın hatt-ı dest-i âlileriyle “fâ” nın fethi üzere نَفَسٌ (nefes) bulunduğunu beyân buyurur. Ve Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın üvey oğlu ve mürîdi bulunan şeyh-i kebîr Sadreddîn-i Konevî (k.s.) dahi kezâlik, *Fükûk’*ünde bu hikmeti Hz. Şeyh’in feth-i “fâ” ile “hikmet-i nefesiyye” beyân buyurduğunu ihbâr eyler. Bundan anlaşılıyor ki, bu hikmetin iki vech ile de tesmiyesi câizdir.

Vech-i evvel ile tesmiyesinin sebebi budur ki: Tafsîlâtı kütüb-i tefâsîrde beyân olunduğu üzere Yûnus (a.s.)a ehli ve evlâdı ve kavmi cihetinden envâ’-ı belâyâ müteveccih oldu; ve Hak Teâlâ onu cemî’-i kürbetten nefes-i Rahmânîsiyle tenfis eyledi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ (Enbiyâ, 21/88) ya’ni “Biz ona gamdan necât verdik.” Hâlbuki Dâvûd-ı Kayserî hazretleri şerhinde “Bu hikmetin takrîrinde ona delâlet eder bir şey yoktur” buyururlar. Ve filhakıka bu fass-ı münîfin münderecâtı bilmütâlaa anlaşılacağı üzere, bu neş’et-i insâniyyenin muhâfaza-i nizâmına dâirdir. Onun için şârihîn-i kirâm hazarâtı, bu hikmetin sükûn-i “fâ” ile vech-i sâni üzere, “hikmet-i nefsiyye” olması cihetine daha ziyâde meyl buyurmuşlardır. [18/2] Fakat Sadreddîn-i Konevî hazretleri, bu kelimenin sûret-i telaffuzunu Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimizin fem-i âlilerinden biddefeât işitmiş olacaklarından bu husûsta onların kavli-i şerîfleri burhân-ı vâzıhdır. Ve Hz. Şeyh-i Ekber’in hatt-ı dest-i âlileriyle feth-i “fâ” ile “nefesiyye” sûretinde bulunması da bir vesîkadır.

Her iki kavlin tevfiği husûsunda bu fakîr-i hakîre lâyh olan ma'nâ budur ki: Hak Teâlâ hazretlerinin muhâfazasını murâd eylediği nefis-i insânînin bekâsı “nefes” vâsıtasıyladır. Zîrâ alınan her nefes mümidd-i hayât ve çıkarılan her nefes dahi müferrih-i zâttır. Ve insan gam ve eleme mübtelâ olduğu vakit, içinde bir zazyık hisseder. Esbâb-ı gam zâil olunca, “ooh!” diye geniş bir nefes alır. Ve şiddet-i gamdan nefesi munkatı' olup terk-i hayât edenler pek çoktur. İşte Yûnus (a.s.) bu hikmette beyân olunan hakâyıkı mertebe-i nübüvveti hasebiyle ârif olduğu için bekâ-yı “nefes”i te'mînen belâyâdan firâr edip bir gemiye bindi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *ذُئِبِقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ* (Sâffât, 37/140) [Hani o, dolu bir gemiye kaçmıştı.]; ve orada diğer bir belâyâ giriftâr oldu; ve âkıbet bu belâyâ-yı müteselsileden necât bularak geniş bir nefes aldı. Binâenaleyh bu hikmete feth-i “fâ” ile “hikmet-i nefesiyye” tesmiye olunduğu vakit, “nefs”in nizâmına sebep olan şey zikredilmiş olur. Vallâhu âlem bi-murâdihî. [Allah murâdını en iyi bilendir.]

***

إِعْلَمَ أَنَّ هَذِهِ النَّشْأَةَ الْإِنْسَانِيَّةَ بِكَمَالِهَا رُوحًا وَجِسْمًا وَنَفْسًا خَلَقَهَا اللَّهُ عَلَى صُورَتِهِ، فَلَا يَتَوَلَّى حَلَّ نِظَامِهَا إِلَّا مَنْ خَلَقَهَا، إِمَّا بِيَدِهِ وَلَيْسَ إِلَّا ذَلِكَ أَوْ بِأَمْرِهِ، وَمَنْ تَوَلَّاهَا بِغَيْرِ أَمْرِ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَتَعَدَّى حُدَّ اللَّهِ فِيهَا، وَسَعَى فِي خَرَابٍ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ بِعِمَارَتِهِ.

Bil ki, muhakkak bu neş'et-i insâniyyeyi, kemâliyle rûhen ve cismen ve nefsen Allah Teâlâ kendi sûreti üzere halketti. Binâenaleyh onun nizâmının çözümlmesine, onu halkedenden gayrısı mütevellî olmaz. Ya eliyle, hâlbuki bunun gayrı yoktur, yâhud onun emri ile... Ve Allâh'ın emri olmaksızın ona tevellî eden kimse, muhakkak kendi nefsi-ne zulmeder ve onun hakkında Allâh'ın haddini tecâvüz eyler; ve Allah Teâlâ'nın imâretiyle emreylediği şeyin harâbında sa'yeder. [18/3]

Ya'ni bu sûret-i insâniyye öyle bir sûrettir ki, Hak Teâlâ hazretleri onu kemâliyle rûhen ve cismen ve nefsen kendi sûreti üzerine halketti. Zîrâ cism-i âlem Hakk'ın zâhiridir; ve Hak âlemin rûhu ve bâtınıdır; ve Hayât,

Sem', Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn Hakk'ın sıfâtıdır. Ve kezâ insanın cismi, insanın zâhiridir; ve rûhu o cismin bâtınıdır; ve insan dahi tâdâd olunan sıfât ile muttasıfıdır. Binâenaleyh bu neş'et-i insâniyye sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur. Böyle olunca bu neş'et-i insâniyye nizâmının çözümlmesine ve bozulmasına, o neş'eti halkedenden gayrısı mübâşeret etmez ve onun hall-i nizâmına mübâşeret eden Hâlık, yâ kendi yed-i kudreti ile mübâşir ve mütevellî olur ki, âlemde bundan gayrısı vâki' olmaz. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا* (Zümer, 39/42) ya'ni "Allah Teâlâ nefisleri hîn-i mevtlerinde müteveffâ kılar." Zîrâ katl, esbâb-ı muhtelifle ile olur; ve esbâbın kâffesi müsebbib olan Hakk'ın yed-i kudretindedir. Binâenaleyh bir kimse esbâbdan bir sebeble katlolunsa, mün'akid olan sûret-i beşeriyyesinin nizâmı, Hâlık'ının yed-i kudretiyle çözülmüş olur. Veyâhud bu neş'et-i insâniyyenin Hâlık'ı, onun hall-i nizâmına, kendisinin emri olan emr-i şer'î ile mütevellî olur. Zîrâ emr-i şer'î olan kısâs, sûret-i beşeriyye nizâmının bozulmasına emirdir. Ve bu neş'et-i insâniyyenin emr-i ilâhî olan emr-i şer'î olmaksızın, hall-i nizâmına mütevellî olan ve o binâullâhı yıkan kimse, muhakkak kendi nefisine zulmeder; ve bu neş'et hakkında Allah Teâlâ'nın vaz'ettiği haddi tecâvüz eyler; ve Allah Teâlâ hazretlerinin imâreti ile emrettiği binânın harâbına çalışır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ* (Talâk, 65/1) ya'ni "Allâh'ın hudûdunu tecâvüz eden kimse muhakkak kendi nefisine zulmeder."

وَأَعْلَمُ أَنَّ الشَّفَقَةَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ أَحَقُّ بِالرَّعَايَةِ مِنَ الْغَيْرَةِ فِي اللَّهِ، وَأَرَادَ دَاوُدُ ﷺ بُنْيَانَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَبَنَاهُ مِرَارًا، فَكُلَّمَا فَرَّغَ تَهَدَّمْ، فَشَكَّى ذَلِكَ [18/4] إِلَى اللَّهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: «إِنَّ بَيْتِي هَذَا لَا يَقُومُ عَلَى يَدَيَّ مَنْ سَفَكَ الدِّمَاءَ»، فَقَالَ دَاوُدُ: يَا رَبِّ أَلَمْ يَكُنْ ذَلِكَ فِي سَبِيلِكَ؟ قَالَ: «بَلَى، وَلَكِنَّهُمْ أَلَيْسُوا بِعِبَادِي؟» قَالَ: يَا رَبِّ فَاجْعَلْ بُنْيَانَهُ عَلَى يَدَيَّ مَنْ هُوَ مِنِّي، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: «إِنَّ ابْنَكَ سُلَيْمَانَ بَيْتِي»، فَالْعَرَضُ مِنْ هَذِهِ الْحِكَايَةِ مُرَاعَاةَ هَذِهِ النَّشْأَةِ الْإِنْسَانِيَّةِ، وَأَنَّ إِقَامَتَهَا أَوْلَى مِنْ هَدْمِهَا، أَلَا تَرَى عَدُوَّ الدِّينِ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ فِي حَقِّهِمُ الْجَزِيَّةَ وَالصُّلْحَ إِتْقَاءً عَلَيْهِمْ، وَقَالَ: ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾ أَلَا تَرَى مَنْ وَجَبَ عَلَيْهِ الْقِصَاصُ كَيْفَ شُرِّعَ لِيُولِيَّ

الدَّمِ أَخَذُ الْفِدْيَةِ أَوْ الْعَفْوِ، فَإِنْ أَبِي فَحِينَئِذٍ يُقْتَلُ، أَلَا تَرَاهُ سَبْحَانَهُ إِذَا كَانَ
أَوْلِيَاءَ الدَّمِ جَمَاعَةً فَرَضِي وَاحِدًا بِالذِّيَّةِ أَوْ عَفَا وَبَاقِي الْأَوْلِيَاءِ لَا يُرِيدُونَ إِلَّا
الْقَتْلَ كَيْفَ يُرَاعَى مَنْ عَفَا وَيُرَجَّحُ عَلَيَّ مَنْ لَمْ يَعْفُ، فَلَا يُقْتَلُ قِصَاصًا، أَلَا
تَرَاهُ ﷺ يَقُولُ فِي صَاحِبِ النَّسْعَةِ: «إِنْ قَتَلَهُ كَانَ مِثْلَهُ»، أَلَا تَرَاهُ تَعَالَى يَقُولُ:
﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا﴾، فَجَعَلَ الْقِصَاصَ سَيِّئَةً، أَيْ يَسُوءُ ذَلِكَ الْفِعْلُ مَعَ
كَوْنِهِ مَشْرُوعًا، ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾، لِأَنَّهُ عَلَى صَوْرَتِهِ، فَمَنْ
عَفَا عَنْهُ وَلَمْ يَقْتُلْهُ فَأَجْرُهُ عَلَى مَنْ هُوَ عَلَى صَوْرَتِهِ، لِأَنَّهُ أَحَقُّ بِهِ إِذَا أَنْشَأَهُ لَهُ.

Bil ki Allâh'in kulları üzerine şefkat, fillâhi gayretten riâyete ehaktır. Dâvûd (a.s.) Beyt-i Makdis'i binâ etmek diledi. Binâenaleyh onu mirâren binâ etti. Her ne vakit fâriğ olsa yıkılır idi. Böyle olunca Allah Teâlâ'ya bunu şikâyet etti. Allah Teâlâ ona vahyeyledi ki: "Muhakkak benim bu beytim kanlar dökken kimsenin iki eli üzerinde kâim olmaz." İmdi Dâvûd (a.s.) dedi: "Yâ Rab, bu senin yolunda olmadı mı?" Hak Teâlâ buyurdu: "Evet, velâkin onlar benim kullarım değil midir?" Cenâb-ı Dâvûd dedi: "Yâ Rab, onun bünyânını benden olan kimsenin iki eli üzerine kıl!" Böyle olunca Allah Teâlâ ona vahyetti ki: "Muhakkak senin oğlun Süleymân onu binâ eder." İmdi bu hikâyeden garaz, bu neş'et-i insâniyenin mürââtıdır; ve muhakkak onun ikâmesi hedminden [18/5] evlâdır. Sen adüvv-i dîni görmez misin ki, Allah Teâlâ onları ibkâ için, onlar hakkında cizyeyi ve sulhu farzetti. Ve *وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ* (Enfâl, 8/61) ya'ni "Eğer onlar sulha meylederse, sen dahi onlar için sulha meylet; ve Allah Teâlâ'ya tevekkül eyle!" dedi. Sen üzerine kısâs vâcib olan kimseyi görmez misin? Veliyy-i dem için fidye ahzı veyâ afv nasıl şer'olundu? İmdi eğer ibâ ederse bu takdîrde katlolunur? Sen onu görmez misin? Evliyâ-i dem bir cemâat olup da birisi diyete râzı olduğu veyâ afveylediği ve bâkî evliyâ ancak katli murâd eyledikleri vakit Hak Sübhânehü afveden kimseye nasıl riâyet, ve afvetmeyen kimselere nasıl tercîh eder? Binâenaleyh kısâsan katlolunmaz. Görmez misin ki, Resûl (a.s.) ip sâhibi hakkında "Onun katli onun mislidir" buyurur. Sen Allah Teâlâ'yı görmez misin? *سَيِّئَةٌ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا وَجَزَاءُ* (Şûrâ, 42/40) ya'ni "Seyyienin cezâsı onun gibi bir seyiyedir" buyurur. Binâenaleyh kısâsı, seyylie kıldı. Ya'ni meşrû olmakla berâber bu fiil, fenâ

olur. İmdi “bir kimse afvetse ve ıslâh eylese, onun ecri Allah üzerindedir.” (Şûrâ, 42/40) Zîrâ onun sûreti üzeredir. Böyle olunca bir kimse ondan afvetse ve onu katletmese, onun ecri, sûreti üzerine olduğu kimse üzerinedir. Zîrâ ona ehaktır. Çünkü onu kendisi için inşâ etti.

Yâ'ni ehl-i İslâm aleyhine harbe kıyâm eden küffâr ve müşrikîn hakkında Hak Teâlâ her ne kadar *حَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ* (Enfâl, 8/65) yâ'ni “Ey Nebî, mü'minleri kıtâle teşvîk et!” ve *فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ* (Tevbe, 9/5) yâ'ni “Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz!” ve *وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً* (Tevbe, 9/36) yâ'ni “Müşrikler sizi nasıl kâffeten katlederlerse, siz de onları öylece kâffeten katlediniz!” âyet-i kerîmeleriyle, emsâli olan âyât-ı kur'âniyyede kıtâl ile emretmekte ise de, ma'lûmun olsun ki, Allâh'ın kullarına şefkat etmek, onları Allah yolunda gayretten dolayı öldürmekten daha ziyâde riâyet olunmaya lâyıktır. Eğer emr-i ilâhî sarâhaten müşrikînin katli hakkında olup dururken, onlara şefkat etmeye riâyetin ehak olduğuna delîlin nedir? [18/6] diyecek olursan, cevâbı budur ki: Dâvûd (a.s.) Beyt-i Makdis'i binâ etmek istedi ve binâ etti. Binâ hitâmında yıkıldı. Birkaç defa böyle oldu. O hazret bu hâlden Hakk'a şikâyet eyledi. Vahy-i ilâhî geldi ki: “Benim beytim kan dökken kimsenin elleriyle binâ olunmaz.” Hz. Dâvûd “Yâ Rab, sefk-i dimâ' senin yolunda olmadı mı?” dedi. Hak Teâlâ “Evet, velâkin onlar benim kullarım değil midir?” buyurdu. Nihâyet Dâvûd (a.s.)'ın talebi üzerine Beyt-i Makdis'in Süleymân (a.s.)'ın yediyle binâ olunacağı vahyolundu. İşte bu hikâyeden garaz, sûret-i ilâhiyye üzerine olan bu neş'et-i insâniyyeye riâyet lâzım geldiğini beyândır.

Suâl: Hak Teâlâ hazretleri bir taraftan “Müşrikleri öldürün!” diye emrediyor. Diğer taraftan dahi kullarının kanı döküldüğünü hoş görmüyor. Bunlar yekdiğerinin nakîzi olan iki hüküm değil midir?

Cevâb: Ma'lûm olsun ki, müşriklerin katli Allah yolunda gayretten dolayı emrolunmuştur. Ve “gayret” “gayriyet”ten müştahtır. Binâenaleyh bir kimse Hak yolunda gayret etse, kendisinin ve muhîtinin Hakk'ın gayrısı olduğunu isbât etmiş olur. Hâlbuki **Fass-ı Dâvûdî**'nin nihâyetlerinde îzâh olunduğu üzere emir ikidir: Biri “emr-i tekvînî”, diğeri de “emr-i teklîfî” dir. Emr-i tekvînî abdin isti'dâd-ı ezeli üzerine terettüb eden emir-

dir. Eğer onun isti'dâdı, emr-i teklîfî olan emr-i şerîata muhâlefeti îcâb ediyorsa, dünyâ dediğimiz bu âlem-i kesîfde, muhakkak ondan enbiyâya muhâlefet zuhûra gelir. Binâenaleyh o kimse küfür ve şirkinde ma'zûrdur. Zîrâ şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'n olan onun ayn-ı sâbitesi lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan bu sûretle zuhûru istemiştir. Hak dahi ifâza-i vücûd ile onu o sûretle izhâr buyurmuştur. Şu hâlde kâfir ve müşrikten sâdır olan fiil, bir i'tibâra göre emr-i ilâhîye muvâfık ve bir i'tibâra göre de muhâlifdir. İşte yekdîğerine münâkız görünen hükmi-î ilâhî dahi birbirinin zıddı olan merâtib hasebiyle vâki' olmuş olur. [18/7]

Zîrâ vücûd-ı vâhidin merâtib-i muhtelifede zuhûru, her bir mertebenin kendisine mahsûs olan ahvâline göre, ahkâm-ı muhtelifeyi îcâb eder. Meselâ buhâr, buhâr mertebesinde iken kemâl-i letâfetten görünmez; tekâsûf edip bulut mertebesine tenezzül edince göz ile görülür. Daha tekâsûf edip su olunca kuvve-i lâmise vücûdunu hisseder. Bir mertebe daha tekâsûf edip buz olunca elde durur; ve istenilen şekle ifrâğ olunur. Buhârın bu mertebeleri, buhârın terkîbine başka bir şey dâhil olmakla zuhûra gelmedi; belki onun sıfât-ı ârızası, ma'dûm iken mevcûd oldu. İşte görülüyor ki buhâr dediğimiz mefhûm vâhidü'l-vücûd iken, merâtib-i muhtelifede zuhûrundan dolayı taaddüd husûle geldi; ve her bir mertebenin hükmü başka başka oldu. Su ile tahâret mümkün olduğu hâlde bulutla tahâret mümkün değildir; ve kezâ eriyip su olmadıkça buz, suyun hizmetini îfâ edemez.

Bu misâlde olduğu gibi iltâf-ı latîf olan vâhid-i hakîkî, her bir mertebeye tenezzülünde bir hükmü îcâb eder. Zîrâ muktezayât-ı merâtib muhtelifdir. Ve âlem-i kesîf-i şehâdet şerîatın vücûdunu iktizâ ve kânûn-ı ilâhîyi ref' için mü'minîn ile harbe kıyâm eden küffâr ve müşrikînin katlini îcâb eder; ve eğer küffâr îmân etmeyip de kîtâle kıyâm etmezlerse katlolunmazlar. Zîrâ sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan neş'et-i insâniyyenin ibkâsı, onu yıkmaktan evlâdır. Sen din düşmanlarını görmüyor musun ki, Allah Teâlâ onları ibkâ için cizyeyi ve sulhu farzedip “Eğer onlar sulha meylederlerse, sen dahi sulha meylet!” (Tevbe, 9/7) buyurdu. Ve kezâ adam öldürdüğü için kısâsı îcâb eden kâtili görmüyor musun? Maktûlün velîsinin fidye alması veyâ kâtili afvetmesi nasıl meşrû' kılındı? Eğer kâtil fidye vermekten ibâ ederse katlolunur. Kezâ görmez misin ki, maktûlün velîleri müteaddid

olup da içlerinden birisi, diyet almağa râzı olsa veyâhud kâtili afvetse, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri o velînin rızâsına veyâ afvına nasıl riâyet buyuruyor; ve onu affetmeyen kimselere nasıl tercih ediyor? İşte bu sûrette kâtil kısâs olarak katlolunmaz. Ve kezâ görmez misin ki, (S.a.v.) Efendimiz, [18/8] maktûlün ipi elinde bulunan bir kimsenin katli taleb olundukda, o ip sâhibi hakkında, mahzâ elinde maktûlün ipi bulunduğu için, “Kısâsan katli taleb olunan bu kimsenin katli, maktûlün katli gibidir” buyurur.⁴⁹⁰ Ve kezâ görmez misin ki, Allah Teâlâ hazretleri “Fenâlığın cezası, onun gibi bir fenâlıktır” (Şûrâ, 42/40) buyuruyor. Binâenaleyh kısâsı fenâlık addediyor. Ya’ni kısâs meşrû’ olmakla berâber fenâ bir fiil olmuş oluyor.

İşte bu hikmete mebnî Hak Teâlâ hazretleri Kur’ân-ı Kerim’de فَمَنْ عَفَا اللَّهُ وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ (Şûrâ, 42/40) ya’ni “Bir kimse afvetse ve islâh eylese, o afv ve islâhın ecri Allah üzerinedir” buyurur. Zîrâ kâtil sûret-i ilâhiyye üzeredir. Binâenaleyh bir kimse kâtilden onun cürmünü afvetse ve o kâtili katletmese, o afvın ecri, kâtili kendi sûreti üzerine halkeden Allah Teâlâ üzerinedir. Zîrâ Hak, kullarından afva ehaktır. Çünkü kullarını, onlar sebebiyle esmâsını ve sıfâtını izhâr etmek üzere, kendi nefsi için inşâ eyledi; ve nitekim hadîs-i kudside buyurdu: يَا ابْنَ آدَمَ خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي ya’ni “Ey âdemoğlu, eşyâyı senin için ve seni de Benim için halkettim.”⁴⁹¹

وما ظَهَرَ بِالاسْمِ الظَّاهِرِ إِلَّا بِوَجُودِهِ، فَمَنْ رَاعَاهُ إِنَّمَا يُرَاعِي الْحَقَّ، وَمَا يُدْمُ الْإِنْسَانُ لِعَيْنِهِ، وَإِنَّمَا يُدْمُ الْفِعْلُ مِنْهُ، وَفَعْلُهُ لَيْسَ عَيْنُهُ، وَكَلَامُنَا فِي عَيْنِهِ، وَلَا فَعَلَ إِلَّا لِلَّهِ، وَمَعَ هَذَا دَمٌ مِنْهَا مَا دَمَّ، وَحَمِيدٌ مِنْهَا مَا حَمِيدٌ، وَلِسَانُ الدَّمِّ عَلَى جِهَةِ الْعَرَضِ مَذْمُومٌ عِنْدَ اللَّهِ، فَمَا مَذْمُومٌ إِلَّا مَا ذَمَّهُ الشَّرْعُ، فَإِنَّ دَمَ الشَّرْعِ لِحِكْمَةٍ يَعْلَمُهَا اللَّهُ، أَوْ مَنْ أَعْلَمَهُ اللَّهُ، كَمَا شَرَعَ الْقِصَاصَ لِلْمَصْلَحَةِ، إِتْقَاءً لِهَذَا النَّوْعِ وَإِرْدَاعًا لِلْمُتَعَدِّي حُدُودَ اللَّهِ فِيهِ: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾، وَهُمْ أَهْلُ لُبِّ الشَّيْءِ الَّذِينَ عَثَرُوا عَلَى سِرِّ النَّوَامِيسِ الْإِلَهِيَّةِ وَالْحِكْمِيَّةِ.

490 Müslim, “Kasâme”, 10; Ebû Dâvud, “Diyât”, 3; Nesâî, “Kasâme”, 5.

491 Ahmed Gazzâlî, *et-Tecrîd*, s. 25; İbnü'l-Arabî, *Nurlar Hazinesi – Mişkâtü'l-Envâr*-, s. 126. İbnü'l-Arabî *Fütûhât'ta*, *Tedbîrât'ta* ve diğer risâlelerinde yer verdiği bu haberi, er-Rabâî'nin *Cüz'*ünden aktarır. Ayrıca bk. Münâvî, *Feyzül-Kadîr*, V, s. 366.

Ve ism-i Zâhir ile ancak onun vücûduyla zâhir oldu. Binâenaleyh ona riâyet eden kimse, ancak Hakk'a riâyet eder. Ve insan "ayn"ından nâşî zemmolunmaz; ancak ondan vâki' olan fiil zemmolunur; ve onun fiili ise, onun "ayn"ı değildir. Hâlbuki bizim kelâmımız onun "ayn"ı hakkındadır. Fiil ise ancak Allâh'ındır. Ve maahâzâ onlardan zemmolunan şey zemmolundu; ve onlardan hamdolunan şey hamdolundu. Ve lisân-i zem garaz cihetiyle indallah mezmûmdur. İmdi şer'in zemmettiği şeyin gayrı mezmûm yoktur. Zîrâ şer'in zemmi hikmetten nâşîdir ki, onu Allah bilir; yâhud Allâh'ın bildirdiği kimse bilir. Nitekim kısâs, bir maslahat için şer'olundu. Bu nev' için ibkâ ve onun hakkında hudûdullâhı tecâvüz eden için irdâ'dır. **وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ** (Bakara, 2/179) ya'ni "Ey elbâb sâhibleri, sizin için kısâsta hayât vardır." [18/9] Ve onlar şeyin lübbünün ehlidir ki, nevâmîs-i ilâhiyye ve hikemiyenin sırrına muttali' oldular.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın ism-i Zâhir ile zuhûru, ancak abdin vücûd-ı kesîfi ile vâki' oldu. Binâenaleyh abdin o vücûd-ı kesîfine riâyet edip, onu imhâya sa'yemese, ancak Hakk'ın ism-i Zâhir'inin ibkâsına ve onun icrâ-yı ahkâm etmesine riâyet etmiş olur.

Suâl: İnsan, mâdemki Hakk'ın sûretidir ve onun vücûd-ı kesîfi Hakk'ın ism-i Zâhir'idir, şu hâlde onu zemmetmek câiz olmamak lâzım gelir. Hâlbuki biz insânı zemmedip dururuz.

Cevâb: İnsân "ayn"ından ya'ni vücûd-ı kâiminden ve zâtından dolayı zemmolunmaz. Belki kendisinden sâdır olan fiil zemmolunur; ve insândan sâdır olan fiil, kendisinin "ayn"ı değildir. Ve "İnsan Hakk'ın sûreti üzerinedir; ve O'nun ism-i Zâhir'idir" sözü, insânın "ayn"ı hakkında söylenmiş bir sözdür.

Suâl: İnsan, fiilinden dolayı zemmolunduğu vakit, fiilin insana isnâdı lâzım gelmez mi? Hâlbuki fiil ancak Allâh'ındır ve fâil ancak Hak'tır?

Cevâb: Evet, fiil Allâh'ındır, velâkin bu fiil, mertebe-i abdiyyette zâhir olur. Eğer abdin vücûd-ı kesîfi olmasa, bu ef'âl-i mezmûmenin zuhûr edeceği mahal bulunmazdı. İmdi bu vücûdât-ı kesîfe-i ibâd, şuûnât-ı ilâhiyyenin birer âyîneleri mesâbesindedir. Bu âyînelerde zâhir olan suver, esmâ-i ilâhiyyenin muktezayâtı olan ahvâldir; ve o isimlerden her birisi,

birer Rabb-i hâsstur; ve her Rabb-i hâss, kendinin merbûbu olan abdden râzıdır. Velâkin Rabbü'l-erbâb ve cemî'-i esmâyı câmi' olan "Allah", her ismin muktezâsı olan ahvâlden râzı değildir. Meselâ Mudill ismi, kendi merbûbu olan kâfirin küfründen râzıdır. Fakat Mudill isminin Rabb'i olan "Allah" bu ismin muktezâsından râzı değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) [Hak Teâlâ ibâdının küfrüne râzı olmaz.] buyurur. Onun için Allah Teâlâ hazretleri kendisinin râzı olduğu ve olmadığı ef'âli mertebe-i risâlete bi't-tenezzül vaz'eylediği şerâyi' ile ibâdına i'lân etti.

Suâl: Demek ki, Hakk'ın râzı olduğu ve olmadığı birtakım şuûnâtı var. Hak râzı olduğu şuûnunu izhâr ve râzı olmadığını terketmek mümkün değil miydi?

Cevâb: Bilocümle şuûnât muktezâ-yı zâtullahdır. Zuhûr dahi şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'ndir. Binâenaleyh şuûnât-ı zâtiyyeden ba'zılarının terk-i izhârı kâbil değildir. Bu ise, acz ve noksan değil, ayn-ı kudret ve kemâldir. [18/10]

Misal: İnsan, sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olup kendisinde görme, bilme, işitme ve söyleme ilh... gibi birtakım şuûn vardır. Mâdemki işitilecek şey vardır, insan bu şe'n-i zâtîsiyle zâhir olur; ve insan için işitmeyi terketmek kâbil değildir. Bu adem-i kâbiliyyet onun aczi değil belki kemâlidir. Noksan ve adem-i kudret, onun sağırlığıdır. Ve kezâ insanda rızâ ve gazab sıfatları mevcûddur. Gazabını tahrîk edecek ahvâlin vukûunda insan bu sıfatla zâhir olur, meğer ki kendisinde şe'n-i hilm gâlib ola. Ve şe'n-i hilm dahi şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir. Binâenaleyh sıfat-ı hilm ile zuhûr dahi muktezâ-yı zâtıdır. Çok kerre vâki' olur ki, ba'zı kimseler, gazab ile zâhir olacakları yerde hilm ile ve hilm ile zâhir olacakları yerde dahi gazab ile zâhir olurlar. Ve sebebi suâl olursa: "Ne yapayım, ben de bu hâlimden râzı değilim, velâkin muktezâ-yı zâtım olan bu ahvâl rızâm olmaksızın benden zâhir oluverir" cevâbıyla mukâbele ederler. Râzı olmadığı ef'âlin insandan zuhûru zevk ile bilinecek bir şeydir. Her insan, bilfarz aksırık ve öksürük gibi bî-nihâye olan kendi şuûnâtını tedkik edecek olursa bunun nasıl bir şey olduğunu ve bunun terk-i izhârı kâbil olup olmadığını bilir.

İmdi mezâhirde zâhir olan ef'âl-i mezmûme vücûdât-ı kesîfenin îcâbâtıdır; ve bu vücûdât ise, müstakil olmayıp izâfî olduklarından onlardan zâhir olan ef'âl-i mezmûme dahi, umûr-i ademîyyededir. Mertebe-i zât bunlardan münezzehtir. Onun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de buyurur. مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ (Nisâ, 4/79) ya'ni "Sana iyiliklerden bir şey isâbet ederse Allah'dandır." Zîrâ zâttan zâhir olan şey haseneden başka bir şey değildir. Ve وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) ya'ni "Sana fenâlıktan isâbet eden şey nefsendendir." Zîrâ seyyie senin nefsinden ibâret olan vücûd-ı kesîfinin iktizââtıdır.

Vâkıâ ibâdın taleb-i nefsleri vaktinde, ef'âli îcâd eden Hak'tır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (Sâffât, 37/96) [Allah Teâlâ sizi ve amellerinizi yarattı.] buyurur. Fakat fiilin îcâdı Hakk'a nisbeten hikmettir. Abdden sudûru abde nisbeten mezmûmdur. Eğer fiil şer'e muvâfık olarak sâdir olursa, onun îcâdı Hakk'a nisbeten hikmet olduğu gibi, abde nisbeten dahi mahmûd olur. Çünkü abd, sûret-i insâniyyenin tesviyesinden maksûd olan gâyeye teveccüh etti. Velâkin bir kimse garazına muvâfık olmadığı için, bir şeyi zemmetse, o zemm Allah indinde mezmûmdur. Zîrâ lisân-ı zemm garaz ciheti üzerine olursa câiz değildir. Meselâ ziyâretine gidilen bir kimse, beni kâimen istikbâl etmedi, diye zemm olunmaz. Eğer zemm olunursa, bunda nefsin hazzı ve garazı vardır. Çünkü nefis, herkesin kendisine ihtirâm etmesini ister. Aksi hâlde nefis tekebbür ve hiddet edip, o kimseyi zemme başlar. İşte bu gibi zemmler indallah mezmûmdur. Şu hâlde ancak şer'in zemmettiği şeyler mezmûmdur. Zîrâ şâriin garazı, insânın hayvâniyyete inhimâkini men'etmek ve sûret-i ilâhiyyeyi himâye eylemekten başka bir şey değildir. Şer'in bir fiili zemmetmesi, hikmete müsteniddir ki, onu ancak Allah Teâlâ ve onun bildirdiği kullar bilir.

Nitekim kısâs bir maslahat için meşrû' kılındı. O maslahat dahi bu nev'-i insânînin ibkâsını t'emmîn ve o nev'-i insânî [18/11] hakkında, hudûd-i ilâhîyi tecâvüz eden kimseleri, geriye çekmekten ibârettir. Onun için Hak Teâlâ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ (Bakara, 2/179) ya'ni "Sizin için kısâsta hayât vardır" buyurdu. Bu kelâmın iki vechi vardır: Birisi kâtilin kısâs olunduğunu herkes görür. Bu ibretten müteessir olup, bir kimseyi katle niyet edenler varsa, ona cür'et edemezler. Binâenaleyh kısâs zımında nev'-i

insânînin hayâtı ibkâ edilmiş olur. İkincisi “sizin için” zamîr-i muhâtabı maktûlün velîsine râci’ olur. Bu hâlde âyet-i kerîmenin ma’nâsı: Ey maktûlün velîleri, siz kâtilden fidye alıp veyâ afvedip onu kısâsın hükmünden tahlîs ederseniz, nev’-i insânîden bir ferdin hayâtını ibkâ etmiş olursunuz. Bu âyet-i kerîmeyi ikinci vech ile tefsîr, bu bahse daha münâsib görünür. Âyet-i kerîmenin mâba’di الأُولَى [Ey elbâb sâhibleri!]dir. Binâenaleyh Hak Teâlâ kısâsta hayât olduğunu “ülü’l-elbâb” a hitâben beyân buyurur. Ve “ülü’l-elbâb” bir şeyin mağzını ve içini bilen kimselerdir. Ve onlar Hak ve enbiyâ cânibinden vaz’olunan şerâyi’-i ilâhiyyenin ve hükemâ ve ukalâ taraflarından zamân-ı fetrette vaz’olunan şerâyi’-i hikemiyyenin sırrına muttali’ oldular.

وَإِذَا عَلِمْتَ أَنَّ اللَّهَ رَاعَىٰ هَذِهِ النَّشْأَةَ وَإِقَامَتَهَا فَأَنْتَ أَوْلَىٰ بِمُرَاعَاتِهَا، وَلَكَ
بِذَلِكَ السَّعَادَةُ، فَإِنَّهُ مَا دَامَ الْإِنْسَانُ حَيًّا، يُرْجَىٰ لَهُ تَحْصِيلُ صِفَةِ الْكَمَالِ
الَّذِي خُلِقَ لَهُ، وَمَنْ سَعَىٰ فِي هَدْمِهِ فَقَدْ سَعَىٰ فِي مَنَعِ وَصُولِهِ لِمَا خُلِقَ لَهُ،
وَمَا أَحْسَنَ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَلَا أُتَبِّئُكُمْ بِمَا هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَفْضَلُ مِنْ
أَنْ تُلْقُوا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا رِقَابَهُمْ وَيَضْرِبُوا رِقَابَكُمْ؟ ذَكَرَ اللَّهُ.»

Ve sen muhakkak Allah Teâlâ’nın bu neş’ete riâyet ettiğini ve onu ikâme eylediğini bildiğin vakit, sen dahi onun mürââtına evlâsın. Bu sebeble senin için saâdet vardır. Zîrâ mâdemki insân hayydir, kendisi için halkolunan sıfat-ı kemâlin tahsîli, onun için [18/12] recâ olunur. Ve onun hedmine sa’yeden kimse, onun için halkolunan şeye, onun men’-i vusûlü hakkında sa’yeder. Resûlullah (s.a.v.)in “Âgâh olun, size düşmanlarınıza mülâkî olup onların boyunlarını vurmanızdan ve onların sizin boyunlarınızı vurmalarından sizin için hayırlı ve efdal olan şeyi haber vereyim mi? Zikrullah’dır!” kavli ne güzeldir!

Ya’ni bâlâda serdedilen, delâil ile Allah Teâlâ hazretlerinin bu neş’et-i insâniyyeye riâyet edip onun ikâmesini murâd eylediğini bildiğin vakit, sen dahi bu neş’etin ikâmesine evlâ-bi’t-tarîk riâyet edersin. Çünkü bu neş’et-i insâniyyeye riâyet sebebiyle senin için saâdet hâsıl olur. Zîrâ bu sûret-i ilâhiyyeye riâyet ettiğin için ecir kazanırsın; ve bu ecir dahi, o sûretin sâhibi olan Allah üzerinedir. Ve sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan neş’et-i insâ-

niyyenin illet-i mürââtı budur ki, insan hayâtta olduğu müddetçe, kendisi için halkolunan sıfat-ı kemâlin tahsili onun için ümîd olunur. Zirâ Hak, esmâsıyla mezâhirde zâhir olur; ve her bir isim kendi mazharını nâsiyesinden tutup, kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde o sırâtın nihâyetine doğru çeker götürür; ve o sırâtın nihâyetine vusûl, o ismin kemâline vusûldür; ve o neş'et-i insâniyyenin yıkılmasına sa'yeden kimse, o insanın ism-i hâssının hazînesinde meknûz ve fiilen zuhûru mukadder olan şeye, onun vâsil olmamasına sa'yeder. Zirâ mezâhir esmâ için âyine gibidir. Âyine kırıldığı vakit, onun mukâbilinde duran şahsın sûreti artık mün'akis olmaz olur. Binâenaleyh bir insan katledildiği vakit, onun mazhar olduğu ism-i hâssın âyinesi kırılmış olur. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in kavli ne güzeldir ki, kemâl-i irfânla buyurur: "Ey mü'minler âgâh olunuz, size bir şey haber vereyim mi ki, o şey, düşmanlarınıza mülâkî olup fi-sebilillâh onların boyunlarını vurmanızdan ve onlar sizin boyunlarınızı vurup sizin Allah yolunda şehîd olmanızdan hayırlı ve efdaldir. [18/13] O şey zikrullahdır!"⁴⁹² İşte bu hadîs-i şerîf dahi, bünyân-ı ilâhî olan neş'et-i insâniyyenin ikâmesine delîldir.

وذلك أنه لا يعلم قدر هذه النشأة الإنسانية إلا من ذكر الله الذكر المطلوب منه، فإنه تعالى جلس من ذكره، والجلس مشهود الذكر، ومتى لم يشاهد الذكر الحق الذي هو جلسه فليس بذكر، فإن ذكر الله سار في جميع العبد، لا من ذكره بلسانه خاصة، فإن الحق لا يكون في ذلك الوقت إلا جلساً للسان خاصة، فيراه اللسان من حيث لا يراه الإنسان بما هو رآه، فافهم هذا السر في ذكر الغافلين، فالذكر من الغافل حاضر بلا شك، والمذكور جلسه، فهو يشاهده، والغافل من حيث غفلة ليس بذكر، فما هو جلس الغافل، فإن الإنسان كثير ما هو أحد العينين، والحق أحد العين كثير بالأسماء الإلهية، كما أن الإنسان كثير بالأجزاء، وما يلزمه من ذكر جزء ما ذكر جزء آخر، فالحق جلس الجزء الذكر منه، والآخر متصف بالغلظة عن الذكر، ولا بد أن يكون في الإنسان جزء يذكر به يكون الحق جلس ذلك الجزء، فحفظ باقي الأجزاء بالعناية.

492 Tirmizî, "Daavât", 6; *İbn Mâce*, "Edeb", 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIII, s. 34.

Ve bunun beyânı budur ki, muhakkak bu neş'et-i insâniyyenin kadrini, ancak ondan matlûb olan zikir ile Allah Teâlâ'yı zikreden kimse bilir. Zîrâ Hak Teâlâ, O'nu zikreden kimsenin celîsidir; ve hâlbuki celîs, zâkirin meşhûdudur; ve zâkir kendisinin celîsi olan Hakk'ı, ne vakit müşâhede etmezse, zâkir değildir. Zîrâ zikrullah, abdin hey'et-i mecmûasında sârîdir. O'nu zikreden kimsenin lisânına hâss değildir. Zîrâ Hak, bu vakitte ancak hâsseten lisânın celîsi olur. İmdi lisân, O'nu gördüğü şeyle, insanın [18/14] O'nu görmediği haysiyetten görür. Böyle olunca gâfillerin zikri hakkında bu sırrı anla! Binâenaleyh, gâfilden zâkir olan bilâ-şek hâzırdır; ve mezkûr onun celîsidir. Şu hâlde o, O'nu müşâhede eder. Ve gâfil olan gafleti haysiyetiyle zâkir değildir. Böyle olunca O, gâfilin celîsi değildir. Zîrâ muhakkak insan kesîrdir, ahadü'l-ayn değildir. Ahadü'l-ayn olan Hak dahi esmâ-i ilâhiyye ile kesîrdir. Nitekim muhakkak insan eczâ ile kesîrdir; ve bir cüz'ün zikrinden diğer cüz'ün zikri lâzım gelmez. Binâenaleyh Hak, ondan zâkir olan cüz'ün celîsidir. Ve diğeri gafletle muttasıftır; ve insanda O'nu zikreder bir cüz' olmak ve Hak bu cüz'ün celîsi bulunmak lâbüddür. Böyle olunca bâkî eczâyı inâyetle hıfzeder.

Ya'ni "zikrullâh"ın, fî-sebîlillâh muhârebeden ve şehîd olmaktan efdal olmasının îzâhı şu vech iledir ki: Sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan bu neş'et-i insâniyyenin lâyıkı vech ile kadrini, ancak Allâh'ı zikreden kimse bilir. Ve zâkirden matlûb olan lâyıkı vech ile zikir, Allah Teâlâ'yı cemî'-i kuvâ ve a'zasıyla havâtırını toplayarak bir kimsenin zikretmesidir. Zîrâ Hak Teâlâ kendisini zikreden kimsenin celîsidir. Nitekim hadîs-i kudsîde *أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي* ya'ni "Ben Ben'i zikreden kimsenin celîsiyim" buyurur; ve celîs olan kimse ise hâzırdır, gâib değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ zâkirin meşhûdudur. Ve zâkir kendisinin celîsi olan Hakk'ı, esnâ-yı zikrinde müşâhede etmediği vakitlerde, o kimse Hakk'ı zâkir değildir. Ve zâkirin bu müşâhedesini, suver-i mâddiyyenin müşâhedesini gibi hissî değildir; belki zevkîdir. Ve Hakk'ın zevkan müşâhedesini, ancak insana mahsûs olan bir keyfiyettir. Şu hâlde Hakk'ı zevkan müşâhedenin mahalli olan bu neş'et-i insâniyyenin kadrini esnâ-yı zikrinde Hakk'ı müşâhede eden ârif bilir. Cühelâ ve bilhassa bu husûsta cehâlet-i kesîfe erbâbı olan mâddiyyûn bu hakîkattan gâfildirler. Zîrâ Allâh'ı matlûb vech ile zikreden abd-i ârifin hey'et-i

mecmûasında zikrullah sârîdir. Ve bu zikir onun yalnız lisânına mahsûs değildir. Belki [18/15] o kimse Hakk'ı lisânen zâhiri ve rûhen ve kalben bâtını ile zikreder.

Eğer bir kimse Hakk'ı yalnız lisânen zâhiri ile zikredecek olursa, bu vakitte Hak, ancak hâssaten lisânın celîsi olur. Yoksa Hak, o abdin hey'et-i mecmûasının celîsi olmaz. Bu hâlde Hakk'ı müşâhede eden ancak lisân olur. Zîrâ lisân "Allah, Allah!" diye zikrettiği vakit, başka kelimenin telaffuzuyla meşgûl olamaz; ancak bu lafızda müstağrak ve müstehlek olur. Fakat lisânı, "Allah" deyip de kalbi mâsivâ ile meşgûl ise, Hak onun kalbinin celîsi olmaz; ve onun kalbi zevkan Hakk'ın müşâhedesinde değildir. Bunun aksi olarak kalbi Hakk'ı zâkir olup da, lisânı zâkir olmasa, Hak onun kalbinin celîsidir. Binâenaleyh Hakk'ın celîsiyeti, lisânın zikrullahla iştigâli iledir. Şu hâlde yalnız lisânen Hakk'ı zikreden kimsenin lisânı, kendisine mahsûs olan bir keyfiyetle Hakk'ı görür ki, insan hey'et-i mecmûasıyla, lisânının müşâhede ettiğini görmez. Çünkü o abdin sâir a'zâsı lisânının zikrinden müteessir değildir. Binâenaleyh O'nun müşâhedesinden dahi gâfil olur. Böyle olunca gâfillerin zikri hakkında olan bu sırrı ta'mîk et ve iyice anla!

Zîrâ gâfilin hangi uzvu zikir ile meşgûl ise bilâ-şek o uzuv huzûr-ı Hak'tadır; ve zikrolunan Hak dahi, o uzvun celîsidir. Şu hâlde, o uzuv, Hakk'ı müşâhede eder. Ve abdin zikr-i Hak'tan gâfil olan uzuvları ve cüz'leri, bu gafleti haysiyetiyle Hakk'ı zâkir değildir. Binâenaleyh Hak, abdin gâfil olan cüz'lerinin celîsi değildir. Çünkü insan kuvâ ve a'zâsı cihetinden kesîrdir; bu i'tibârla ahadü'l-ayn değildir. Fakat şahsiyeti i'tibâriyle ahadü'l-ayndır. Meselâ Zeyd, hey'et-i mecmûası i'tibâriyle bir şahısdır. Velâkin elleri, ayakları, gözü, kulağı, ağzı, burnu ilh... gibi a'zâsı çoktur. İşte ahadü'l-ayn olan Hak Teâlâ dahi, insanın eczâ ile kesîr [18/16] olması gibi, esmâ-i ilâhiyyesi ile kesîrdir. Bunun için insanın bir cüz'ünün zikrinden, sâir eczâsının zikri lâzım gelmez. Meselâ insan eliyle bir şeyle meşgûl iken lisânı, elinin meşgûl olduğu şeyden bahsetmeyip, başka bir şey söyleyebilir. Ve kulağı, meşgûliyetinden mütehasıl sadâyı dinlemeğe meşgûl olmayıp bir diğer kimsenin mükâlemesini istimâ' ile iştigâl eder. Ve kezâ eli başka bir yerde gözü başka yerde olabilir. Binâenaleyh her bir uzvu bir şeyle meşgûl iken sâir a'zânın o uzva muvâfakatı lâzım gelmez. Şu hâlde her bir uzvun celîsi meşgûl olduğu

hizmetten ibâret olur. Bunun gibi Hak, insanın zâkir olan cüz'ünün celîsi olur; ve zâkir olmayan cüz'-i diğ̈er, zikreden cüz'den gafletle muttasıfdir. Ve insanda, Hakk'ı zikreden bir cüz'ün bulunması ve o cüz'ün zikri hasebiyle Hak onun celîsi olması lâbüddür ki, Hak inâyeti ile sâir zikretmeyen eczâyı dahi muhâfaza buyursun.

Binâenaleyh ey sâlik, “Ben cemî'-i kuvâ ve a'zâmla ve külliyetimle Hakk'ı zikredemiyorum; ve yalnız lisânen zikredebiliyorum. Şu hâlde Hak benim hey'et-i mecmûamın celîsi olmuyor ve zikrim noksan oluyor” diyerek zikirten fütûr getirme! Zirâ Hak Teâlâ lisânın zikri sebebiyle, inâyeten sâir kuvâ ve a'zânı dahi hıfzeder; ve senin eczâ-yı bâkîyen dahi bu inâyet sâyesinde cemî'-i vücûh ile gafletle muttasıf olmaz.

وما يَتَوَلَّى الْحَقُّ هَدْمَ هَذِهِ النَّشْأَةِ بِالْمُسَمَّى مَوْتًا فَلَيْسَ بِإِعْدَامٍ، وَإِنَّمَا هُوَ تَفْرِيقٌ، فَيَأْخُذُهُ إِلَيْهِ، وَلَيْسَ الْمُرَادُ إِلَّا أَنْ يَأْخُذَهُ الْحَقُّ إِلَيْهِ، ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾، فَإِذَا أَخَذَهُ إِلَيْهِ سَوَّى لَهُ مَرْكَبًا غَيْرَ هَذَا الْمَرْكَبِ مِنْ جِنْسِ الدَّارِ الَّتِي يَنْتَقِلُ إِلَيْهَا، وَهِيَ دَارُ الْبَقَاءِ لَوْجُودِهِ عَلَى الْإِعْتِدَالِ، فَلَا يَمُوتُ أَبَدًا أَيَّ لَا تَفْتَرِقُ أَجْزَاؤُهُ.

Ve bu neş'eti, Hakk'ın “mevt” ile müsemmâ olan şeyle hedmi tevliyeti, i'dâm değildir; ve o, ancak tefrîktir. Binâenaleyh onu kendisine ahzeder; ve murâd, ancak onu Hakk'ın kendisine ahzıdır; [18/17] ve “emrin küllîsi Hakk'a rücû' eyleyler” (Hûd, 11/123). İmdi onu kendisine ahzettiği vakit, intikâl eylediği dârın cinsinden, bu merkebin gayrı olarak ona bir merkebe tesviye eder. Onun vücûdu i'tidâl üzerine olduğu için, o, dârü'l-bekâdır. Böyle olunca ebeden ölmez, ya'ni eczâsı müteferrik olmaz.

Ya'ni Allah Teâlâ hazretlerinin bu neş'et-i insâniyyeye riâyet eylediği ve onun ibkâsını te'mîn eyleyecek ahkâm vaz' buyurduğu bâlâda beyân edildiği hâlde, bu vücûdun harâbîsini mûcib olan “mevt” dediğimiz hâlde Hakk'ın tevellîsi [hakkında] senin suâline karşı, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: Hakk'ın “ölüm” denilen şeyle, bu neş'et-i insâniyyeyi yıkmaya müteveccih ve mütevellî oluşu, onu i'dâm değildir. Belki o ölüm onun terkîbini tefrîktir.

Ma'lûm olsun ki, sırası geldikçe fusûs-ı sâirede dahi îzâh olunduğu üzere her şeyin “hakîkat”ı ve rûhu, kendi ayn-ı sâbitesidir. Ve ayn-ı sâbitesi dahi şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'nden ibârettir. Şuûnât-ı zâtîyye ise, zâtın “ayn”ıdır. Binâenaleyh zâtı ta'rif etmek nasıl mümkün değil ise, şe'ni dahi öylece ta'rif mümkün değildir. Onun için rûhdan suâl olunduğu vakit قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (İsrâ, 17/85) [Ey Resûlüm de ki, rûh Rabb'imim emrinden ve şe'nindedir.] âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Emr, “şe'n” ma'nâsınadır. Rûhu bundan daha belîğ bir sûrette ta'rif mümkün değildir. Nitekim bu âlem-i kesâfette bir insânın bile şuûnâtını ta'rif etmek mümkün değildir. Bu şuûnât ancak o insanın ef'âli ve ahvâli müşâhede olundukça fehmlunabilir.

İmdi Hakk-ı mutlakın vücûd-ı latîfi bi't-tenezzül evvelen mertebe-i ervâhda; ve sâniyen mertebe-i misâlde; ve sâlisen mertebe-i şehâdette, o a'yân-ı sâbitenin suverine göre müteayyin olur; ve bu kisve-i taayyün, her bir mertebenin cinsinden bulunur. Ve âlem dediğimiz bu mertebe-i şehâdetteki kisve-i taayyün, kimyâgerlerin bittahlîl buldukları yetmiş küsur anâsır-ı basîtanın tereküb ve imtizâcından husûle gelir. Binâenaleyh herhangi bir insanın hakîkati, kendi ayn-ı sâbitesidir; ve ayn-ı sâbitesi [18/18] dahi esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûret-i ilmiyyesidir. İşte onun “rûh”u o ism-i hâstır. Ve bu ismin her bir mertebenin îcâbına göre bir kisve-i taayyüne bürünmesi, kendi kemâlâtının zuhûru içindir. Ve her mevtındaki müddet-i meksi, o mevtında zuhûru mukadder olan kemâlâtının tamâmına kadardır. Ba'dehû eceli gelip diğer mevtına intikâl eder; ve o mevtının cinsinden ona diğer bir kisve-i taayyün verilir; ve evvelki libâs-ı taayyününü, kendisinden intikâl ettiği mevtında bırakır. İşte mertebe-i ahadiyyetten kopup, evvelâ mertebe-i ilme; sâniyen mertebe-i ervâha; ve sâlisen mertebe-i misâle; ve râbian mertebe-i şehâdete bu sûretle nüzûl eder; ve burada nüzûl hitâm bulur. Ondan sonra rücû' başlar. Bu dünyâda dahi o ismin bi-hasebi'l-isti'dâd kemâlât-ı mukadderesinin zuhûru tamâm olduktan sonra eceli gelmekle, anâsırdan mürekkeb olarak verilen cesed, “ölüm” denilen şeyle münhedim olur. Bu ise i'dâm değildir. Zîrâ o “isim” mün'adim olmaz. Belki “ölüm” denilen şey anâsır-ı müctemianın tefrîkenden ibâret olur. Şu hâlde Hak Teâlâ insanın rûhunu ve hakikatini kendi tarafına çeker ve onun cesedini teşkil eden eczâ-yı muhtelifeden her

birisi dahi kendi aslına rüçû' eyler. Binâenaleyh bu neş'et-i insâniyyenin hedminden Hakk'ın murâdı, ancak Hakk'ın onu kendisine ahzetmesidir. Ve emrin kâffesi Hakk'a rüçû' eder.

Hak Teâlâ o neş'et-i insâniyyeyi kendisine ahzettiği vakit, onun rûhu için bu âlem-i unsurîdeki merkebden başkaca bir merkeb tesviye eder; ve o merkeb onun intikâl eylediği dârın cinsinden olur. Şu kadar ki, esmâ-i cemâliyyenin mazharı olan insanlar âlem-i şehâdette, ahkâm-ı şer'iyyeye tevessül ile, a'mâl-i sâliha işlemiş ve ahlâk-ı hasene ile muttasıf olmuş bulunacaklarından, mevt ile âlem-i berzaha intikâl ettiklerinde, kendilerine o âlemin cinsinden verilen merkeb, ahsen-i takvîm üzerine olan, sûret-i insâniyye üzerine olur. [18/19] Ve esmâ-i celâliyyenin mazharı olan insanlar dahi bu âlemde ahkâm-ı şer'iyyeye muhâlefetle, sû'-i amel işlemiş ve ahlâk-ı zemîme ve sıfât-ı hayvâniyye ile muttasıf olmuş bulunacaklarından, onlara verilen merkeb dahi, kendilerinde gâlib olan sıfât-ı hayvâniyyeye göre, suver-i hayvâniyye üzerine olur. Zîrâ hayvânât mezâhir-i celâliyyedir. Binâenaleyh âlem-i berzah sâlihîne göre dâr-ı sürûr ve tâlihîne göre de dârü'l-bevâr olur. Velhâsıl insân-ı müntakilin âlem-i berzah-taki merkeb-i misâlîsi akâidi, ahlâkı ve sıfât-ı gâlibesi ve a'mâli hasebiyle terkîb olunup, bu merkeb ile ebedî merâtib-i uhreviyye ve ilâhiyyede kat'-ı merâtib eder. Ve onların ervâhı olan esmâ-i ilâhiyyenin kemâlâtı nelerden ibâret ise mezâhir-i berzahiyeye âyînelerinde mün'akis olarak zâhir olur. Ve âlem-i berzahın vücûdu i'tidâl üzere olduğundan, dâr-ı bekâdır. Şu hâlde verilen merkeb ecsâd-ı dünyeviyye gibi inhilâl kabûl etmez; ve inhilâl kabûl etmeyince, ebediyyen ölüm yoktur, ya'ni o merkebin eczâsı dağılmaz.

Ey mü'min, ölüm senin için tuhfedir. Bu cesed-i kesîfin gamm-ı iftirâkını münkirîne bırak! Havf-ı mevt ile lertzân olan onlar olsun. Nitekim Hz. Mevlâna (r.a.) buyururlar: Beyt:

ای که ازین تن قفصی می پری	رخت بیالایِ فلک می بری
زندگی تازه به بین بعد ازین	چند ازین زندگی سرسری
مرگ حیانتست، و حیانتست مرگ	عکس نماید نظرِ کافری
خانهٔ تن گر شکند، همین منال	خواجه، یقین دان که بزندان بری

Tercüme:

*Ey kafes-i tenden uçan yâr-ı cân
Rahtını eflâke edersin resân
Tâze hayât gör de yaşa ba'de-zîn
Serseriyâne yaşamaktan usan
Mevt hayâtır ve hayâtır ölüm
Kâfir onun aksini eyler gümân
Ger yıkılırsa ten evi ağlama
Mahbesini yıktın efendi inan⁴⁹³ [18/20]*

Ve *Mesnevî-i Şerîflerinde* dahi buyururlar:

تو بگویی زندهام ای غافلان	خلق گوید مرد مسکین آن فلان
هشت جنت در دلم بشکفته است	گر تن من همچو تنها خفته است
چه غم است از تن در آن سرگین بود	جان خفته در گل و نسرین بود
کو بگلشن خفت یا در گولخن	جان خفته چه خبر دارد ز تن
نعره یا لیت قومی یعلمون	می زند جان در جهان آبگون

Tercüme: “Halk derler ki: “O filân miskin öldü.” Sen de dersin ki: “Ey gâfiller, ben diriylim. Eğer benim benim böyle tek ü tenhâ uyumuş ise, gönlümde sekiz cennet açılmıştır. Uyumuş can, gül ve nesrin içinde olunca, ten o gübre içinde olursa ne gam vardır? Uyumuş cânın bedenden ne haberi vardır ki, o beden gülşende mi, yâhud külhanda mı uyudu? Cihân-ı sâf içinde cân یَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ (Yâsîn, 36/26) ya'ni “Kavmim bilse idiler, ne olurdu” nârasını vurur.”⁴⁹⁴

İmdi mü'minîn, âlem-i berzahra terakkiyât-ı dâime içinde buldukları için, Hz. Şeyh (r.a.) onların tafsîl-i ahvâlinde bahis buyurmayıp, münkirînin avâkıb-i ahvâlini beyânen derler ki:

وَأَمَّا أَهْلُ النَّارِ فَمَا لَهُمْ إِلَى النَّعِيمِ، وَلَكِنْ فِي النَّارِ، إِذْ لَا بُدَّ لِمُورَةِ النَّارِ بَعْدَ
انْتِهَاءِ مُدَّةِ الْعِقَابِ أَنْ تَكُونَ بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى مَنْ فِيهَا، وَهَذَا نَعِيمٌ، فَنَعِيمٌ
أَهْلِ النَّارِ بَعْدَ اسْتِيفَاءِ الْحُقُوقِ نَعِيمٌ خَلِيلِ اللَّهِ حِينَ أُقْبِيَ فِي النَّارِ، فَإِنَّهُ لِلَّهِ

493 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 671 [beyit: 17555 vd. (Füruzânfer neşri: 3172. gazel)]. Krş.

Dîvân-ı Kebîr (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), V, s. 122 (beyit: 1108 vd.).

494 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 557-558 (beyit: 1736-1740).

تَعَدَّبَ بِرُؤْيَيْهَا وَمِمَّا تَعَوَّدَ فِي عِلْمِهِ وَتَقَرَّرَ مِنْ أَنَّهَا صُورَةٌ تُؤَلِّمُ مَنْ جَاوَرَهَا
 مِنَ الْحَيَوَانِ، [18/21] وَمَا عَلِمَ مُرَادَ اللَّهِ فِيهَا وَمِنْهَا فِي حَقِّهِ، وَبَعْدَ وَجُودِ
 هَذِهِ الْأَلَامِ وَجَدَ بَرْدًا وَسَلَامًا مَعَ شُهُودِ الصُّورَةِ اللَّوْنِيَّةِ النَّارِيَّةِ فِي حَقِّهِ، وَهِيَ
 نَارٌ فِي عُيُونِ النَّاسِ.

Ve ehl-i nâra gelince, onların meâli naîmedir; velâkin nâr içindedir. Zîrâ müddet-i ikâbın intihâsından sonra, sevret-i⁴⁹⁵ nâr için, onun içinde olan kimseler üzerine, berd ü selâm olmak lâbüddür; ve bu naîmdir. İmdi istîfâ-yı hukûktan sonra ehl-i nârın naîmi, nâra ilkâ olunduğu hinde, Halîlullah'ın naîmidir. Zîrâ İbrâhîm (a.s.) onun rû'yeti ile ve onun ilminde, muhakkak hayvandan ona mücâvir olan kimseyi te'lîm eden bir sûret olduğu müteavved ve mütekarrer olmakla müteazzeb oldu. Hâlbuki kendi hakkında onda ve ondan Allâh'ın murâdını bilmedi. Ve bu âlâmın vücûdundan sonra kendi hakkında sûret-i levniyye-yi nâriyyenin şühûduyla berâber, berd ü selâm buldu. O ise, nâsın gözlerinde nâr idi.

Fass-ı Hûdî' nin nihâyetinde dahi beyân olunduğu üzere, dâr-ı âhirette ehl-i nârın meâli naîme ve rahmete müntehî olur. Fakat onların ni'meti, yine nâr içindedir. Zîrâ onlar “cehennem” denilen dâr içinde hulûd üzeredirler; edebiyen oradan çıkamazlar. Ve ikâb müddetinin inkizâsından sonra elbette ateşin sevreti ve harâreti gidip, içinde bulunan kimseler üzerine, o ateş soğuk ve selâmet olur. Çünkü ateş cânib-i Hak'tan ihrâka me'mûrdur; ve emrolunduğu şeye aslâ muhâlefet şânından olmayan bir abd-i mutî'dir. Ve kulların dünyâda işledikleri maâsî mütenâhîdir; ve ateş ise, onları, mütenâhî olan ma'siyetleri kadar ta'zibe me'mûrdur. Müddet-i azâb münkazıye olunca, ateşin sıfat-ı zâtıyyesi olan harâret ref' olunup, sıfat-ı ârızası olan [18/22] soğukluk ve selâmet ikâme olunur. Ateşin soğuması aklen dahi müsteb'ad değildir. Fennen ma'lûmdur ki, taayyünât-ı kesîfe fezâda ecsâm-i küreviyye hâlinde tekevvün eder. Cehennem ta'bîr

495 Ahmed Avni Bey, Arapça metinde kelimeyi “sûret” şeklinde tespit etmiş olsa da, Bosnevî'nin tercihini dikkate alarak tercüme ve şerhte “sevret” şeklinde yazmıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 444. “Sevret”in “hiddet ve şiddet” anlamları için bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Mubît Tercümesi*, II, s. 2036-2037. Âdil Bey kelimeyi “sûret” şeklinde yazar.

olunan küre-i azîme-i ateşin dahi fezâda mütekevindir; ve bu küre-i âteşin edvâr-ı medîdeden sonra ale'l-kâide teberrüd ve tassallüb eder. İşte bu ateşin soğuması ve selâmet-bahş olması, ehl-i nârın naîmidir. İstifâ-yı hukûk-i ilâhiyyeden, ya'ni ma'siyetleri mikdârı ta'zîb olunduktan sonra, ehl-i nârın mazhar-ı naîm olması, İbrâhîm Halîlullah (a.s.)ın Nemrûd tarafından ateşe ilkâ olduğu hinde mazhar olduğu naîme müşâbihdir. Çünkü İbrâhîm (a.s.) bilir idi ki, ateş, hayvan cinsinden kendisine mukârin ve mücâvir olan kimseye elem veren bir sûrettir; ve o sûretin ihrâk ile vücûda elem vermesi muktezâ-yı âdettir. İşte onun ilminde bu ma'nâ mütekarrer olduğundan, ateşi görmeye muazzeb oldu. Yoksa nârın ihrâkıyla muazzeb olmadı. Ve Cenâb-ı İbrâhîm o sûrette ve o sûretten kendi nefsi hakkında Allâh'ın murâdı ne olduğunu bilmedi. Binâenaleyh alelâde yakmak şânından olan ateşin sûretini görmeye vehmen muazzeb oldu. Ve mancınık vâsıtasıyla ateşe ilkâ olduğu vakit, bu âlâm-ı vehmiyyenin vücûdundan sonra, kendi nefsi hakkında, sûret-i levniyye-yi nâriyyeyi görmeye berâber, o ateşi soğuk ve selâmet-bahş bir hâlde buldu; ve nâr onun vücûd-ı mübâreki- ni ihrâk ile te'lîm etmedi. Hâlbuki ateşin o kırmızı renkteki sûreti, onu temâşâ eden nâsın gözlerinde ayn-ı nâr idi; ve bu nâs, kendi görüşlerine nazaran, o ateş İbrâhîm (a.s.)ı yakar zannettiler.

فَالشَّيْءُ الْوَاحِدُ يَتَنَوَّعُ فِي عُيُونِ النَّاطِرِينَ، هَكَذَا هُوَ التَّجَلِّيُ الْإِلَهِيُّ، فَإِنَّ شِئْتَ قُلْتَ إِنَّ اللَّهَ تَجَلَّى فِي مِثْلِ هَذَا الْأَمْرِ، وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ إِنَّ الْعَالَمَ فِي النَّظَرِ إِلَيْهِ وَفِيهِ مِثْلُ الْحَقِّ فِي التَّجَلِّيِ، فَيَتَنَوَّعُ فِي عَيْنِ النَّاطِرِ بِحَسَبِ مِرَاجِ النَّاطِرِ، أَوْ يَتَنَوَّعُ مِرَاجُ النَّاطِرِ لِتَنَوُّعِ التَّجَلِّيِ، وَكُلُّ هَذَا سَائِعٌ فِي الْحَقَائِقِ.

İmdi şey-i vâhid, bakanların gözlerinde mütenevvi' olur. Tecellî-i ilâhînin hükmü böyledir. Binâenaleyh [18/23] dilersen, muhakkak Allah Teâlâ bu emrin mislinde tecellî etti, dersin; ve dilersen, muhakkak âlem, ona ve onda nazar etmekte tecellîde Hak gibidir, dersin. Böyle olunca nâzırın "ayn"ında, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Yâhud nâzırın mizâcı, tecellînin tenevvüünden mütenevvi' olur. Bunun hepsi, hakâyıkta câizdir.

Ya'ni ateş İbrâhîm (a.s.)ın "ayn"ında berd ü selâm ve nâsın uyûnunda

dahi nâr-ı muhrik görüldüğü cihetle, şey'-i vâhiden ibâret olan bu ateş, ona nazar edenlerin gözlerinde mütenevvi' olmuş olur. İşte tecellî-i ilâhî böyledir. Çünkü o tecellî-i ilâhî hadd-i zâtında birdir; velâkin kavâbil o isti'dâdât hasebiyle muhtelif olur. Ehl-i hicâb bunu bilmedikleri için, bir emri bildikleri şeye hasrederler. Binâenaleyh idrâklerinden hafî olan ba'zı tecelliyâtı inkâr ederler. Nitekim ateşin o kırmızı renkli sûretini, ehl-i hicâb gördükleri vakit, Hakk'ın o mazhardan mutlakâ kahr ile zâhir olacağına hükmederler; ve aynı mazhardan lutuf ile zuhûrunu inkâr eylerler. Binâenaleyh sen şey'-i vâhidin kâbiliyyet-i halâyık hasebiyle tenevvü' edip envâ'-ı muhtelifle ile zâhir olduğunu bildikten sonra, dilersen nârın İbrâhîm (a.s.) a berd ü selâm ve sâir nâsın gözlerine ateş olarak zâhir olması gibi, merâyâyı a'yânda, suver-i muhtelifle ile mütecellî olan ancak Allah'dır dersin. Ve dilersen, muhakkak a'yân-ı âlem, ona nazar indinde vücûd-ı Hak mir'âtında, suver-i muhtelifle ile mütecellîdir; ve âlem, suver ile tecellî ve zuhûrda, Hak gibidir, dersin. Böyle olunca âlem, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Nitekim vücûdunda harâret ziyâde olan kimse havayı sıcak ve pek üşümüş olan kimse dahi yine aynı havayı soğuk görür. Şu hâlde âlemde olan [18/24] hava, ona nâzır olan kimselerin mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Yâhud nâzırın mizâcı, tecellînin tenevvüünden dolayı mütenevvi' olur. Zîrâ ârif, nâmütenâhî olan tecelliyât-ı ilâhiyye-i muhtelifeye tâbi'dir. Binâenaleyh mizâc kaydından halâs olmuş olan nâzır-ı ârif, tecelliyât-ı ilâhiyyenin tenevvüü hasebiyle mütenevvi' olur. Ve bu tecellîye âit olan bahis **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti. Ve işte bu iki i'tibârın küllîsi, hakâyıkta câizdir. Ya'ni Hakk'ın, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olması câiz olduğu gibi, kayd-ı mizâcdan kurtulan zevâtın mizâcı, tecellînin tenevvüüne tâbi' olması da câizdir. Evvelki hâl, gayr-ı kâmil olan ârife göredir. Çünkü Hak o ârif-i gayr-ı kâmile kalbi hasebiyle tecellî eder. İkinci hâl ise, ârif-i kâmile göredir. Zîrâ onun kalbi tecelliyât-ı ilâhiyyeye tâbi'dir.

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) ahvâl-i âhireti beyândan fâriğ olduktan sonra, insanın mevt ile Hakk'a rücû' etmesi sadetine gelerek buyururlar ki:

وَلَوْ أَنَّ الْمَيِّتَ أَوْ الْمُقْتُولَ أَيْ مَيِّتٍ أَوْ أَيِّ مُقْتُولٍ كَانَ إِذَا مَاتَ أَوْ قُتِلَ لَا يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى لَمْ يَقْضِ اللَّهُ بِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا شَرَعَ قَتْلَهُ، فَالْكُلُّ فِي قَبْضَتِهِ،

فَلَا فِقْدَانَ فِي حَقِّهِ، فَشَرَعَ الْقَتْلَ وَحَكَّمَ بِالْمَوْتِ لِعَلِمِهِ بِأَنَّ عِبْدَهُ لَا يَفُوتُهُ،
فَهُوَ رَاجِعٌ إِلَيْهِ، عَلَى أَنَّ فِي قَوْلِهِ: ﴿وَالَّذِي يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾ -إِيذَانًا بَأَنَّهُ هُوَ
عَيْنُ الْأَمْرِ- أَيُّ فِيهِ يَقَعُ التَّصَرُّفُ وَهُوَ الْمُتَّصِرُفُ.

[18/25] Ve eğer meyyit veyâ maktûl, herhangi meyyit veyâ maktûl olursa olsun, öldüğü veyâ katlolunduğu vakit, Allah Teâlâ'ya rücû' etmese idi, Allah Teâlâ bir kimsenin mevtine hükmetmez ve onun katlini meşrû' kılmazdı. Binâenaleyh hepsi onun kabzasındadır. Şu hâlde onun hakkında fıkdan yoktur. Böyle olunca Allah Teâlâ, abdi kendisini fevtetmediğine ilminden nâşî, katli meşrû' kıldı ve mevt ile hükmetti. İmdi Hak Teâlâ'nın ﴿وَالَّذِي يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾ (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi O'na râci'dir" kavlinde, -onun O'na râci' olmasına îzân ve işâret vardır ki, muhakkak O, emrin "ayn"ıdır-.⁴⁹⁶ Ya'ni tasarruf O'nda vâki'dir ve O, mutasarrıfıdır.

Ya'ni mutî' veyâ âsî olan meyyit, veyâhud zulmen veyâ kısâsan katlolunan maktûl, öldüğü veyâ katlolunduğu vakit, eğer Allah Teâlâ hazretlerine rücû' etmeseydi, Allah Teâlâ hiçbir kimsenin ecel-i mev'ûdu hulûlüyle mevtine hükmetmez ve küffâr ve müşrikînin harben ve kâtilerin kısâsan katlolunmalarını meşrû' kılmazdı.

Ma'lûm olsun ki, sırası geldikçe fusûs-ı sâirede dahi îzâh olunduğu üzere, anâsırdan mürekkeb olan cesed-i insânî vücûd-ı müstakîl sâhibi değildir. Belki o vücûd, vücûd-ı hakîkî-i Hakk'a muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir. Su ile buzun vücûdu arasındaki nisbet tasavvur olunursa bu ma'nâ "ilmen" anlaşılır. Fakat "ilmen anlamak" ile vehm-i istiklâl insandan zâil olmaz. İnsan bu hakîkati bilmekle berâber, yine "Benim elim, benim ayağım, benim vücûdum" der durur. Vaktâki Hak, nûr-i zâtî ile sâlike tecellî edip, bilfarz [18/26] su içine atılan bir buz parçası gibi, vücûdunun o nûr içinde eriyerek mahvolduğu ve kendi vücûd-ı kesîfi gibi muhîtte bulunan bilcümle eşyâ-yı kesîfe sûretlerinin dahi, o nûr-i muhîtte zâil olduğunu görür, kendinde "Benimdir..." diyecek bir vücûd bulamaz; ve işte

496 Arapça metinde ve tercümede tire işâreti içerisinde verdiğimiz kısımlar *Fusûs* metninde bulunmamakta olup Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 446.

bu vakit, o sâlikten vehm-i istiklâl “zevkan” mürtefi’ olur. Ve insan vehm-i istiklâl ile muttasıf iken, bittabi’ isneyniyet içindedir. Bu ise şirkidir. Zîrâ Hakk’ın vücûdu mukâbilinde, kendisinde bir vücûd tasavvur eder. Hâlbu-ki Hak Teâlâ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ (Tevbe, 9/5) [Müşrikleri öldürünüz!] buyurur. Ve bununla şirk-i celîde ısrâr eden keferenin vücûd-ı izâfilerinini izâlesini emreder. Ve fakat şirk-i hafîde bulunan mü’minînin vücûd-ı izâfilelerini dahi ecel-i mev’ûdlarıyla ortadan kaldırır. Ve bu âmmeye şâmil olan mevt-i ıztırârînin hikmeti, Hakk’ın onları şirk-i vücûddan kurtarıp, kendine ahzından ibârettir. Bu âlemde iken mevt-i ihtiyârî ile ölenlerin mevt-i sûrîleri ise, bir vecihden âmmeye muvâfakat içindir. Yoksa onların Hakk’a vusûl için, mevt-i ıztırârîye ihtiyaçları yoktur. Diğer bir vecihden dahi Hak’la kendi aralarında gâyet ince bir gömlekten ibâret kalmış olan, vücûd-ı sûrîlerinin ref’i içindir. Beyit:

*Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim
Dem-i vuslatta bana hâil ola pîrehenim*

Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin son hastalıkları zamânında, Sadreddîn-i Konevî hazretleri iyâdetlerini teşrîf edip شَفَاكَ اللَّهُ شِفَاءً عَاجِلًا [Allah sana âcil şifâ versin!] buyururlar. Hz. Pîr-i destgîr: “Bundan sonra, şifâ sizin olsun. Âşık ile maşûk arasında ancak kıldan bir gömlekten ziyâde bir şey kalmamıştır. Nûrun nûra vâsıl olduğunu istemez misiniz?” buyururlar. [18/27] Beyit:

من شدم عريان زتن او از خیال   می خرامم در نهایت الوصال

Tercüme: “Ben tenden, o da hayâlden soyundu. Şimdi visâlin nihâyetlerindehîrâmeylerim.”⁴⁹⁷

İmdi mâdemki mevt umûmîdir ve bunun da hikmeti, Hakk’ın emvâtı kendine ahzıdır, şu hâlde hepsi onun kabzasındadır. Böyle olunca ölü hakkında fıkdan yoktur, ya’ni ölen kimse mefkûd olmuş olmaz. İşte Allah Teâlâ, abdi kendisinden münfek olmadığını bildiği için, küffâr-ı müşrikînin harben ve kâtilin kısâsan katlini meşrû’ kıldı; ve kâffe-i nâsın alelâde mevtine hükmetti. Zîrâ abd, neş’et-i dünyeviyyeden neş’et-i uhreviyyeye intikâl ettikde, Hakk’a rücû’ eder. Çünkü her bir mevtin vücûd-ı Hakk’ın

497 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 235 (beyit: 4639).

bi-hasebî't-tenezzül bir mertebesi ve her bir mertebedeki suver dahi, onun merâyâ-yı esmâiyyesidir. Ve ism-i Zâhir'in hîtasından çıkan suver, ism-i Bâtın'ın hîtasına dâhil olur; ve Zâhir ile Bâtın ancak Hak'tır. Eğer mevt ile abdin Hakk'a rücûuna delîl istersen, Hak Teâlâ hazretlerinin *وَالَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهُ* (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi ona râci'dir" kavli buna delîldir. Ve bu kavilde muhakkak, Hak emrin "ayn"ı olduğuna işâret vardır. Zîrâ abdin sûretinde, mukayyed olan hüviyyet-i Hak, mevt ile abdin o sûret-i mukayyedesi çözüldüğü vakit, hüviyyet-i mutlakasına rücû' eder. Ve abdin vücûdu, vücûd-ı Hakk'ın bi't-tenezzül, o sûrette müteayyin ve müteakayyid olmasından başka bir şey değildir. O taayyün bozulduğu ve o kayd çözüldüğü vakit, ıtlâka rücû' eyler.

Meselâ yekpâre bir sicim alınıp üzerine üç düğüm yapılırsa, mutlak olan sicim o düğümler ile mukayyed olmuş olur. Düğümlerin hüviyeti ve aslı [18/28] sicim ise de, taayyünü i'tibâriyle o düğümler, sicim değildir. Aralarında mutlakiyet ve mukayyediye farkları vardır. Zîrâ "mutlak" başka, "mukayyed" yine başkadır. Fakat düğümler çözüldüğü vakit, onlar sicime rücû' ederler. Ve rücû' edenle, rücû' olunan şey ancak sicimden ibârettir. Şu kadar ki mukayyed olan sicim, ya'ni düğüm, mutlak olan sicime rücû' eylemiş oldu.

İşte mukayyed olan taayyün-i insânînin mevt ile Hakk'a rücûu dahi bu misâle mutâbıktır. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.), "Emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder" (Hûd, 11/123) kavlini tefsîren: "Tasarruf Hak'ta vâki'dir; ve mutasarrıf olan ancak O'dur" buyururlar. Ya'ni Hak ism-i Zâhir'i hasebiyle suver-i halkıyyede müteayyin olduğundan, bu mertebede münfail olarak O'nda tasarruf vâki' olur. Ve kezâ Hak, ism-i Bâtın'ı hasebiyle suver-i esmâiyyede müteayyin olduğundan, fâil ve mutasarrıf olur. Zîrâ Hak, Bâtın'ı i'tibâriyle "müessir" ve Zâhir'i i'tibâriyle "müesserün-fih"dir. Ve müessir ile müesserün-fih bahsi, **Fass-ı İlyâsî**'de tafsîl olunmuştur.

فَمَا خَرَجَ عَنْهُ شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ عَيْنَهُ، بَلْ هُوَ عَيْنُهُ عَيْنُ ذَلِكَ الشَّيْءِ، وَهُوَ الَّذِي يُعْطِيهِ الْكَشْفُ فِي قَوْلِهِ: ﴿وَالَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهُ﴾.

İmdi O'ndan bir şey hurûc etmedi ki onun "ayn"ı olmasın; belki O'nun

hüviyeti bu şeyin “ayn”ıdır, ve O’nun *وَإِنِّيهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهُ* (Hûd, 11/123) [Emrin kâffesi ona rücû’ eder.] kavlinde, keşfin i’tâ eylediği budur.

Ma’lûm olsun ki, zât-ı Hak mertebe-i ahadiyyette, zuhûra meyletti. Ya’ni zuhûra meşîyyet-i zâtiyye taalluk eyledi. Zâtı ile zâtına tecellî etti. Bu tecellî ile zâtında bilkuvve mündemic olan [18/29] niseb ve şuûnâtın, ya’ni esmâ ve sıfâtın, sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ oldu ve bu tecellî ile zât-ı ahadî mertebe-i vâhidîyyete tenezzül edip ismi “Allah” oldu. Zîrâ bu mertebeden evvel bir isim ve sıfat ve na’t ile ondan haber vermek mümkün değildir. Ve tecellî eden ile tecellî olunan şey’-i vâhid olduğu gibi, suver-i ilmiyye, ya’ni hakâyık-ı eşyâ olan a’yân-ı sâbite dahi o şey’-i vâhidin “ayn”ıdır.

Zât-ı mutlak bu mertebeden sonra, o suver-i ilmiyye hasebiyle mertebe-i ervâha tenezzül buyurdu. Tenezzül zât-ı mutlakın tenezzülü olduğu için mertebe-i ervâh dahi onun “ayn”ıdır. Zîrâ vücûd, ancak zât-ı vâhidin vücûdudur.

Bâdehû yine bi-hasebi’l-esmâ ve’s-sıfât mertebe-i misâle tenezzül eyledi. Ya’ni a’yân-ı sâbiteye kendi vücûd-ı latîfini teksîf ederek mertebe-i misâlin cinsinden birer kisve-i taayyün giydirdi. Binâenaleyh esmâ ve sıfât kendisinin olduğu gibi, onların taayyünâtı dahi yine kendisindedir. Ondan sonra şu içinde bulunduğumuz mertebe-i şehâdete tenezzül etti; ve yine o esmâ ve sıfâta, bu âlemin cinsinden birer libâs-ı taayyün iksâ eyledi; ve onun vücûd-ı latîfi bu âlemde eksef oldu; ve bu kesâfetle ism-i Zâhir’in kemâlâtı zuhûra geldi; ve ism-i Zâhir, ism-i Bâtın’ın yedinden aldığı şeyleri, kendi yedinde izhâr etti. Binâenaleyh ayn-ı vâhide olan Hak ism-i Bâtın yedi ile “fâil” ve ism-i Zâhir’i yedi ile de “kâbil” oldu. Şu hâlde Hak’tan bir şey hurûc etmedi ki, Hakk’ın “ayn”ı olmasın. Belki Hakk’ın hüviyeti o şeyin “ayn”ıdır. Ya’ni her bir mertebe-i kesîfede vâki’ her bir taayyünde muhtefî olan zât-ı latîf’tir. Ve zât-ı Hak, o taayyünâtın Kayyûm’udur. Şu hâlde Hak, kendisini, yine kendisi ile gizlemiştir. Hak’tan zâhir bir şey yok iken, ehl-i hicâb, Hakk’ı âfâkta [18/30] arayıp dururlar. Beyt-i Hazret-i Hüdâyî (k.s.):

Zuhûru perde olmuştur zuhûra

Gözü olan delîl ister mi nûra

İşte bu îzâhât ma’lûm olduktan sonra anlaşılır ki, bir şey Hakk’a rücû’

etmedi ki o şey, Hakk'ın "ayn"ı olmasın. Binâenaleyh Hakk'a rücû' eden her şey, Hakk'ın "ayn"ıdır. Zîrâ keskin nazar sâhibi isen, sen vücûdda Hakk'ın gayrı bir vücûd görmezsin. Ve Hak Teâlâ hazretlerinin **وَالَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهُ** (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder" kavlinde keşfin itâ ettiği ma'rifet budur. Sakın bu ma'rifetten gâfil olma! **وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ** (Ahzâb, 33/4) [Ve Allah doğru söyler ve O, sebîle hidâyet eyler.]

İbtidâ: 14 Safer 1336 ve 29 Teşrîn-i sâni 1333
[29 Kasım 1917], Perşembe sabahı saat 2,5

İntihâ: 2 Rebîu'l-evvel 1336 ve 17 Kânûn-i evvel 1333
[17 Aralık 1917], Pazartesi sabahı saat 4

XIX

فَصُّ حِكْمَةٍ غَيْبِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ أُيُوبِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ EYYÛBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN
HİKMET-İ GAYBİYYE BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki, Eyyûb (a.s.)'ın ayn-ı sâbite-i gaybisi iktizâsınca, bu âlem-i şehâdette vücûdunda zâhir olan marazın zevâli için Hak Teâlâ اُرْكُضْ اِلَيْهِ اَعْيُنُنَا وَمَا نَرَا لَكَ اِنْشَاءً (Sâd, 38/42) [Ayağınla yere vur, bu muğteseldir; ya'ni soğuk sudur.] buyurdu; ve onun için cânib-i gaybdan soğuk su izhâr eyledi; ve bu soğuk su vâsıtasıyla onun vücûdundaki harâret-i zâide tenâkus ederek mizâcı mertebe-i i'tidâle geldi. Binâenaleyh belânın ibtidâ cânib-i gaybdan nüzûlü ve bâdehû sabır ve mücâhedesine mukâbil, yine cânib-i gaybdan mâ'-i bâridin zuhûru, "hikmet-i gaybiyye"nin Kelime-i Eyyûbiyye'ye tahsîsine sebep oldu. Vâkıâ Hak Teâlâ hazretleri, kâffenin gaybül-guyûbu ve O'nun hüviyeti ulvî ve süflî bilcümle eşyâya sârî olduğu cihetle, ne kadar kelimât-ı ilâhiyye varsa, bu "hikmet-i gaybiyye"nin hepsine taalluku mevcûd olup, hiçbir kelime-i vücûdun bu bâbda ihtisâsı yok ise de, bu ahkâm-ı gaybiyyenin revîş-i zuhûru, Eyyûb (a.s.)'ın kelime-i vücûdunda evvelen ve âhiren bir sûret-i husûsiyyede vâki' olduğu cihetle, "hikmet-i gaybiyye" onlara tahsîs kılındı. Ve ancak ümmet-i muhammediyyeden Eyyûb (a.s.)'ın kitâbını hâlen kırâat eden, ya'ni belâya mübtelâ olup, sabır ve mücâhededen sonraki münâcaatı üzerine bu belâdan halâs olan her bir ferd, bu "hikmet-i gaybiyye"nin zevkiyle mütezevvik oldu. [19/2]

***

إِعْلَمَنَّ أَنَّ سِرَّ الْحَيَاةِ سَرَى فِي الْمَاءِ، فَهُوَ أَصْلُ الْعَنَاصِرِ وَالْأَرْكَانِ، وَلِذَلِكَ جَعَلَ

اللَّهُ مِنَ الْمَاءِ كُلِّ شَيْءٍ حَيٍّ، وَمَا تَمَّ شَيْءٌ إِلَّا وَهُوَ حَيٌّ، فَإِنَّهُ مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَهُوَ يُسَبِّحُ بِحَمْدِ اللَّهِ، وَلَكِنْ لَا يُفْقَهُ تَسْبِيحُهُ إِلَّا بِكَشْفِ الْهَيْ، وَلَا يُسَبِّحُ إِلَّا حَيٌّ، فَكُلُّ شَيْءٍ حَيٍّ، فَكُلُّ شَيْءٍ الْمَاءِ أَصْلُهُ.

Ma'lûm olsun ki, muhakkak hayâtın sırrı suda sârî oldu. Böyle olunca o, anâsır ve erkânın aslıdır; ve işte bunun için Allah Teâlâ diri olan her şeyi sudan halketti. Ve vücûdda bir şey yoktur, illâ ki o diri olduğu hâlde mevcûddur; zîrâ hiçbir şey yoktur; illâ ki o, Allâh'ın hamdiyle tesbîh eder olduğu hâlde mevcûddur; velâkin onun tesbîhi fehmlunmaz, ancak keşf-i ilâhî ile fehmlunur; ve Hakk'ı ancak diri olan şey tesbîh eder. Binâenaleyh her şey diridir ve her şeyin aslı sudur.

“Hayât” sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır; ve evvelen kendisi ile hüviyyet-i ilâhiyye zâhir olan şey “hayât”tır. Bunun için, sıfat-ı Hayât, sıfât-ı sâire üzerine tekaddüm-i zâtî ile tekaddüm etmiştir. Ve mümkinâttan evvelen kendisi ile “hayât” zâhir olan şey dahi sudur. Bunun için su, her bir şeyin evveli ve aslı oldu; ve hayâtın sırrı suda sârî oldu. İşte bu sebebe binâen Hak Teâlâ hayât sâhibi olan her şeyi sudan yarattı. Ve vücûdda zîrûh olmayan bir şey yoktur; çünkü suver-i âlemden her bir sûret bir ismin mazharıdır; ve her bir isim, cem'î-i esmâyı hâvîdir. Binâenaleyh her bir zerrede “Hayy” ismi mütecellîdir. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de لَا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا (İsrâ, 17/44) ya'ni “Hiçbir şey yoktur, illâ ki Hakk'ın hamdiyle tesbîh eder; velâkin siz onun tesbîhini anlamazsınız” buyurulduğu üzere, vücûdda Allâh'ın hamdiyle tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur. Ancak onların tesbîhleri, Allâh'ın keşfiyle anlaşılır. Ve her şey mâdemki Hakk'ı hamd ile tesbîh ediyor, o hâlde onlarda hayât vardır. Zîrâ hayâtı olmayan şey, tesbîh edemez. Ve mümkinâttan evvelâ kendisi ile hayât zâhir olan şey su olunca, [19/3] mümkinât ta'bîri tahtına dâhil olan bütün eşyâ-yı âlemin aslı su olmuş olur.

أَلَا تَرَى الْعَرْشَ كَيْفَ كَانَ عَلَى الْمَاءِ، لِأَنَّهُ مِنْهُ تَكْوَنَ فَطَفًا عَلَيْهِ، فَهُوَ يَحْفَظُهُ مِنْ تَحْتِهِ.

Sen arşı görmez misin ki, nasıl su üzerine vâki' oldu? Zîrâ ondan tekevvün etti. Binâenaleyh onun üzerine tâfi ve mürtefi' oldu. Böyle olunca su, arşı altından hıfzeder.

Sen arşı, ya'ni âlem-i ecsâmın hey'et-i mecmûasını görmez misin nasıl su üzerine vâki' oldu? Zîrâ ecsâm, latîfin tekâsüfünden husûle gelen vücûdât-ı i'tibâriyye ve izâfiyyedir.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de *ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ* ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ (Fussilet, 41/11) ya'ni "Ba'dehû Hak Teâlâ semâya müstevî oldu, hâl-buki o duman, ya'ni sehâbe idi." Ve hadîs-i şerîfte dahi *إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ دُرَّةً بَيْضَاءَ، وَصَارَ نِصْفُهَا مَاءً وَنِصْفُهَا نَارًا، فَحَصَلَ مِنْهَا دُخَانٌ، فَخَلَقَ فَنَظَرَ الْجَلَالَ وَالْهَيْبَةَ، فَذَابَتْ حَيَاءً، وَصَارَ نِصْفُهَا مَاءً وَنِصْفُهَا نَارًا، فَحَصَلَ مِنْهَا دُخَانٌ، فَخَلَقَ* فَخَلَقَ فَنَظَرَ الْجَلَالَ وَالْهَيْبَةَ، فَذَابَتْ حَيَاءً، وَصَارَ نِصْفُهَا مَاءً وَنِصْفُهَا نَارًا، فَحَصَلَ مِنْهَا دُخَانٌ، فَخَلَقَ *يَا'NI "Allah Teâlâ gayet beyaz renkte bir dürre yarattı. Ona celâl ve heybetiyle nazar etti. O dürre hayâdan nâşi eridi. Yarısı su ve yarısı ateş oldu; ve ondan duman husûle geldi. Ve semâları dumandan halkeyledi; ve arzı dahi onun köpüğünden yarattı. Binâenaleyh onun arşı su üzerine vâki' oldu" buyurmuştur. Bu hadîs-i şerîf âyet-i kerîmeyi tefsîr eder. Ve "dürre-i beyzâ" dan murâd, cemî' -i ekvân kendisinden mütekevvin olan "akl-ı evvel"dir. Ve Hakk'ın ona nazar-ı Celâl ile bakması, o akl-ı evvelin taayyünü ile Hakk'ın vücûd-ı mutlakının ihticâb etmesidir. Çünkü nazar-ı Cemâl vech-i Hakk'ın kendi nûruyla tecellîsidir ki, bunda tesettür yoktur. Nazar-ı Celâl ise vech-i Hakk'ın [19/4] gayrı ile tesettürüdür. Ve "gayr" dan murâd mutlakıyetten mukayyediye tenezzüldür; ve mutlakın mukayyede ihtifâsıdır. Yoksa vücûdda Hak'tan gayrı bir şey yoktur. O'nun zuhûru zuhûruna perde olmuştur. Ve "dürre-i beyzânın erimesi" dahi mâhiyeti ademden ibâret bulunan mümkinin kendisinde varlık görmekten istihyâ ederek, nefsinde mütelâşi olduğu hînde, bi-hasebi'l-esmâ, Hakk'ın mümkün libâsıyla zuhûrudur. Zîrâ dürre-i beyzâ, ya'ni akl-ı evvel, suver-i mümkinâtın kâffesine ilk mâddedir. Ve "onun yarısının ateş olması", taayyünât-ı nûriyye ile ervâhın ondan tekevvün etmesidir. Ve "yarısının su olması", ecsâmın tekevvünü içindir. Zîrâ âlem-i ecsâmın hey'et-i mecmûası su üzerine mebnî olmuştur.*

Tedkîk-i mâddiyyât ile hakâyık-ı eşyâya muttali' olmağa çalışan ehl-i nazar ve istidlâl derler ki: Ecrâm, bidâyet-i hâllerinde bir sehâbe halinde bulunup, tadrîcen küreler şeklinde tekâsüf etmişlerdir. Sıkleti teneffüs

ettiğimiz havadan nisbet kabûl etmez derecede daha az olan bu sehâbe mütecânis ve müvellidü'l-mâdan bile hafif bir gazdan müteşekkil idi. Bu gâzî küreler, eczâ-ı ferdiyyelerinin kendi merkezlerine doğru müncezib olması ve bu harekât-ı ile'l-merkeziyyeden mütezâyiden neş'et eden tekâsûf ve tezelluk ve harâret; ve harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı kimyeviyye ve yekdiğerinden iştikâk eden kuvâ-yı tabîiyye te'sîrâtı, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, hadîd, kalsiyum ilh... gibi anâsırın teşekkülünü mûcib olmuştur ki, bu anâsır-ı ibtidâiyyenin cümlesi, müvellidü'l-mâ'nın ez'âfi ve mürekkebâtı gibi bir sûrette teşekkül etmişlerdir. Ecrâmın "necm-i sehâbî" hâlinde pertev-feşân olduğu zamanlarda bu anâsırın kâffesi bugün güneşde yanmakta olduğu gibi yanmakta idi. Ba'dehû bu ateş, suya münkalib olmuştur. Zîrâ ateş ile su, hikmet-i tabîiyye ahkâmınca yekdiğerinin zıddı olan seyyâlden ibâret iseler de, bi'l-kimyâ aynı anâsırın muhasalâtıdır. Ve hattâ bugün küremizin etrâfında temevvüc eden bahr-ı muhît [19/5] evvelce ateş olan, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Bu husustaki îzâhât **Fass-ı İsevî**'de geçti. İşte görülyor ki bu tâife dahi tedkîkâtlarında, hadîs-i şerîf-teki ihbâr-ı icmâlîye vâsil olabilmişlerdir. Fakat akl-ı nazarî ve istidlâlât ile bu kadar gidilebilir. Zîrâ⁴⁹⁸ *Mesnevî-i Şerîf*'de buyrulur:

پای استدالیان چوبین بود پای چوبین سخت بی تمکین بود

Tercüme: "İstidlâlî olan ukûl-i cüz'iyeye erbâbının ayakları ağaçtandır; ağaçtan ma'mûl ayak ise pek dayanıksızdır."⁴⁹⁹

Velhasıl âlem-i ecsâm sudan tekevvin etmiştir. Binâenaleyh buzun vücûdunu hıfzettiği gibi, su, ecsâmı tahtından ve bânından hıfzeder. Vücûdda ateşin sudan evvel olmasının sırrı budur ki, فَأُحْبِبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Bilinmeğe muhabbet ettim...] hadîs-i kudsîsinde beyân buyrulan muhabbetin harâretiyle halk-ı eşyâyâ irâde-i ilâhiyye teveccüh etmiştir.

كَمَا أَنَّ الْإِنْسَانَ خَلَقَهُ اللَّهُ عَبْدًا، فَتَكَبَّرَ عَلَى رَبِّهِ وَعَلَا عَلَيْهِ، وَهُوَ سُبْحَانَهُ مَعَ
هَذَا يَحْفَظُهُ مِنْ تَحْتِهِ بِالنَّظَرِ إِلَى عُلُوِّ هَذَا الْعَبْدِ الْجَاهِلِ بِنَفْسِهِ.

498 Âdil Bey nüshası: "Nitekim" (s. 4).

499 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 73 (beyit: 2162).

Nitekim Allah Teâlâ insanı, abd halketti. İnsan ise Rabb'i üzerine tekebbür eyledi; ve O'nun üzerine teâlâ etti. Hâlbuki Hak Sübhânehü maahâzâ, kendi nefesine câhil olan bu abdin ulüvvüne nazar ile onu tahtından hıfzeder.

Ya'ni buzun vücûdunu içinden hıfzettiği gibi, su, ecsâmı tahtından ve içinden nasıl hıfzederse, Allah Teâlâ dahi, abd olarak yarattığı insanı öylece tahtından ve bătınından hıfzeder. Zîrâ abdin vücûdu, Hakk'ın vücûd-ı mutlakının sûret-i abdde takayyüd ve taayyününden ibârettir; ve onun vücûdu vücûd-ı Hakk'a muzâf olan bir vücûd-ı i'tibâridir ki, onda aslo-lan ademdir. İnsan ise kendi vücûd-ı kesîfini gördü. Hakk'ın vücûdu, onu bătınından ve tahtından hıfzedecek olduğu hâlde, kendisini bir vücûd-ı müstakîl sâhibi zannedip, Rabb'i üzerine tekebbür etti. [19/6] Ve onun tekebbürü budur ki, bătınından mutasarrıf olan Hak iken, onu hiçe sayıp, kendi tasarrufunu isbât eder; ve bu sûretle Rabb'i üzerine ulüv da'vâsında bulunur. Bu da'vânın hiffet ve şiddeti herkesin cehil ve irfânı nisbetindedir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri, abdin tekebbür ve ulüvvü ile berâber, bu nefisini bilmeyen abdin ulüvvüne bakarak, onu tahtından ve bătınından hıfzeder. Zîrâ hıfzetsen ma'dûm olurdu. Meselâ su buzun vücûdunu içinden hıfzeder; su akıp gidiverince buzun vücûdu meydandan gâib olur.

وهو قوله ﷻ: «لَوْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلِ لَهَبٍ عَلَى اللَّهِ»، فَأَشَارَ إِلَى أَنَّ نِسْبَةَ التَّحْتِ إِلَيْهِ كَمَا أَنَّ نِسْبَةَ الْفَوْقِ إِلَيْهِ فِي قَوْلِهِ: «يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ»، وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»، فَلَهُ الْفَوْقُ وَالتَّحْتُ، وَلِهَذَا مَا ظَهَرَتْ الْجِهَاتُ السُّتُّ إِلَّا بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْإِنْسَانِ، وَهُوَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَنِ.

Ve o Resûl (a.s.)in “Eğer bir ip sarkıtsanız, Allâh'ın üzerine düşerdi” kavlidir. İmdi işâret etti ki, tahtın ona nisbeti, onun يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ (Nahl, 16/50) ya'ni “Rablerinden fevklerinden korkarlar” ve وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ (En'âm, 6/18) ya'ni “O kullarının fevkinde kâhirdir” kavlinde vâki' olan “fevk”in ona nisbeti gibidir. Binâenaleyh onun için “fevk” ve “taht” vardır. Ve li-hâzâ altı cihet, ancak insana nisbetle zâhir oldu; ve insan sûret-i Rahmân üzeredir.

Ya'ni Hakk'ın abdi tahtından hıfzetsen, (S.a.v.) Efendimiz'in “Eğer siz

ipi sarkıtsanız, Allâh'ın üzerine düşerdi” kavlinin ma'nâsıdır. Ve Hak Teâlâ hakkında tahtiyet vasfının cevâzına bundan daha vâzih delil olmaz. Ve Fahr-i âlem Efendimiz bu hadîs-i şerîflerinde işâret buyurdular ki, “taht”ın Allah Teâlâ'ya nisbeti zikrolunan âyet-i kerîmelerdeki “fevk”in ona nisbeti gibidir. Ya'ni “fevk” ve “taht” Hakk'a mütesâviyen nisbet olunur. Zîrâ zâhir olan Hakk'ın vücûdu olduğu gibi, bâtın olan dahi kezâ Hakk'ın vücûdudur. Binâenaleyh Hak vücûdu ile zâhiri ve bâtını ve üstü, altı muhîttir. Şu hâlde Hakk'ı fevkîyet ve tahtiyetle tavsîf câizdir. Ve fevkîyet ve tahtiyetin Allah Teâlâ'ya nisbeti müsâvî olduğu için, altı cihet, ancak insana nisbetle zâhir oldu ki, bu altı cihet; ön, arka, sağ, sol, alt, üsttür. Zîrâ zât-ı mutlaka bir hadd ile mahdûd olmaktan münezzehtir. Sûret-i insâniyyede takayyüd ve taayyün [19/7] ettikde, bu altı cihât ile mahdûd olur; ve insan cemî'-i esmâ üzerine ihâta sâhibi olduğundan sûret-i Rahmân üzerinedir. Zîrâ ism-i Rahmân cemî'-i esmâyı müştemildir; ve bütün cihât-ı mütekâbilede mevcûddur. Şu hâlde “Hak, abdi tahtından hıfzeder” denildiği vakit, onda fevkîyet yoktur, ma'nâsı anlaşılmamalıdır. Zîrâ bâlâda zikrolunan îzâhât ile sâbit oldu ki, Hak hakkında tahtiyet ve fevkîyet müsâvîdir.

وَلَا مُطْعِمَ إِلَّا اللَّهُ، وَقَدْ قَالَ فِي حَقِّ طَائِفَةٍ: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾، ثُمَّ نَكَرَ وَعَمَّمَ فَقَالَ: ﴿وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ﴾، فَدَخَلَ فِي قَوْلِهِ: ﴿وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ كُلُّ حُكْمٍ مُنْزَلٍ عَلَى لِسَانِ رَسُولٍ أَوْ مُلْكِهِمْ، ﴿لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ﴾، وَهُوَ الْمُطْعِمُ مِنَ الْفَوْقِيَّةِ الَّتِي نُسِبَتْ إِلَيْهِ، ﴿وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ﴾، وَهُوَ الْمُطْعِمُ مِنَ التَّحْتِيَّةِ الَّتِي نُسِبَتْهَا إِلَى نَفْسِهِ عَلَى لِسَانِ رَسُولِهِ الْمُتَرْجِمِ عَنْهُ ﷺ.

Hâlbuki it'âm edici ancak Allah'dır. Ve tahkîkan Allah Teâlâ bir gürûh hakkında buyurdu: وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (Mâide, 5/66) ya'ni “Eğer onlar Tevrât ve İncil ahkâmını ikâme etseler.” Ba'dehû tenkîr ve ta'mîm edip وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ (Mâide, 5/66) ya'ni “Rablerinden onlara inzâl olunan şeyi” dedi. İmdi Hak Teâlâ'nın وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ kavlinde lisân-ı resûl üzere münzel veyâ mülhem olan her bir hüküm dâhil oldu. لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ (Mâide, 5/66) ya'ni “Onlar fevklerinden yerlerdi.” Hâlbuki ona nisbet olunan fevkîyet cihetinden mut'im olan

ancak O'dur. وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ (Mâide, 5/66) ya'ni "Onlar ayaklarının altından yerlerdi." Hâlbuki Allah'dan mütercim olan O'nun Resûl'ü (s.a.v.)in lisânı üzere Hakk'ın kendi nefesine nisbet ettiği tahtiyet cihetinden mut'im olan ancak Allah'dır.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Hakk'a nisbet olunan fevkiyet ve tahtiyeti daha ziyâde tanzih maksadıyla buyururlar ki: وَهُوَ يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ (En'âm, 6/14) ya'ni "O it'âm eder, it'âm olunmaz" âyet-i kerîmesi muktezâsınca mut'im olan ancak Allah'dır. Ve Hak Teâlâ Müsevî ve İsevîler hakkında âyet-i kerîmede buyurur ki: [19/8] وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ (Mâide, 5/66) ya'ni "Eğer kavm-i Mûsâ ve İsâ, Tevrât ve İncil'in ve Rab'lerinden kendilerine inzâl olunan şeyin ahkâmını ikâmet etseler, fevklerinden ve ayaklarının altından yerler idi." Hak Teâlâ bu âyet-i kerîmede Tevrât ve İncil'i zikrederek onların ikâmet-i ahkâmını ta'rif ve tahsîs etti. Ve ba'dehû onlara Rab'lerinden inzâl olunan şeyin ikâmet-i ahkâmını tenkîren ve ta'mîmen beyân eyledi. Ve bu "inzâl olunan şey" ta'bîrinde, melek vâsıtasıyla inzâl olup, Peygamber'in lisânından sâdır olan ahkâm dâhil olduğu gibi, doğrudan doğruya Peygamber'in kalbine ilham tarîkiyle nâzil olan ahkâm dahi dâhil olur. İşte kavm-i Mûsâ ve İsâ bu sûretlerle Cenâb-ı Hak'tan münzel olan şeyin ahkâmını tutmuş olsalardı, fevklerinden ve ayaklarının altından yerler idi; ve Hak onları gerek fevklerinden ve gerek tahtlarından it'âm ederdi; ve onların fevklerinden ekletmeleri, esmâ-i ilâhiyenin iki elleri üzere vârid olan atâyâ-yı rabbâniyyeye nâilîyetleridir; ve ayaklarının altından yemeleri dahi, tarîk-i Hak'ta ayaklarıyla yürüyerek, nâsiyelerinden tutan Rabb-i hâslarının kemâllerine vusûlleridir. Ve Allâh'ın tercümânı olan O'nun Resûl'ü (s.a.v.) Efendimiz'in lisânıyla لَوْ دَلَيْتُمْ بِحَبْلِ لَهَبٍ عَلَى اللَّهِ [Eğer bir ip sarkıtsanız, Allâh'ın üzerine düşerdi.] kavlinde tahtiyeti kendi nefesine nisbet eder. Zîrâ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ، إِنَّهُ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (Necm, 53/3) ya'ni "Allâh'ın Resûl'ü hevâ-yı nefsâniden söylemez. Onun söylediği ancak ona vahyolunan şeydir" âyet-i kerîmesi mücibince, bâlâdaki hadîs-i şerîf, Hakk'ın ona vahyettiği kelâmdır; ve Cenâb-ı Peygamber Hakk'ın tercümânıdır. Binâenaleyh tahtiyet cihetinden mut'im olan dahi Hak'tır.

İmdi Hak vücûduyla abdin sûretinde müteayyin ve mütekayyid olmak-

la onu üstünden it'âm ederek hıfzeyler; ve abdin vücûdu Hakk'ın vücûduna muzâf olan bir vücûd olup, Hak onun içi ve bâtını olmakla onu tahtından it'âm ederek hıfzeyler. Eğer Hak abdi fevkinden ve tahtından it'âm ederek hıfz [19/9] etmemiş olsa ma'dûm olurdu.

ولو لم يكن العرشُ على الماءِ ما انحفَظَ وجودُهُ، فإنه بالحياةِ ينحفَظُ وجودُ
الحيِّ، ألا ترى الحيَّ إذا مات الموتَ العرفيَّ تنحلَّ أجزاءُ نظامه وتندمُّ قواه
عن ذلك النظم الخاصِّ.

Ve eğer arş, su üzerine vâki' olmasaydı, onun vücûdu münhafız olmazdı; zîrâ dirinin vücûdu, hayât ile münhafız olur. Sen diriyi görmez misin ki, mevt-i orfî ile öldüğü vakit, onun nizâmının eczâsı münhall ve onun kuvâsı bu nazm-ı hâstan mün'adim olur.

Ya'ni âlem-i ecsâmın hey'et-i mecmûası su üzerine vâki' olmasaydı onların vücûd-ı cismânîleri münhafız olmazdı. Çünkü su Hayy isminin mazharıdır; ve her bir şey diridir; ve dirinin vücûdu ise, hayât ile münhafız olur; ve dirinin hayât ile inhifâzı zâhirdir. Zîrâ sen diri olan insanı görmez misin ki, herkesin bildiği ölüm ile öldüğü vakit, onu bâtınından hıfzeden hayât munkatı' olup, onun nizâm-ı mahsûs ile manzûm olan eczâsı dağılır; ve onun sem' ve basar gibi birtakım kuvâsı, bu nazm-ı hâs olan cesedinden mün'adim olur.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Hz. Eyyûb'un zevkine ve meşrebine münâsib olan mukaddemâtı beyân ettikten sonra onun hâlini zikre şûrû' edip bu-yururlar ki:

قال اللهُ تعالى لأَيُّوبَ: ﴿ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَعْنِي مَاءً بَارِدًا، لِمَا كَانَ عَلَيْهِ
مِنْ إِفْرَاطِ حَرَارَةِ الْأَلَمِّ، فَسَكَتَهُ اللهُ بَيْرِدِ الْمَاءِ، وَلِهَذَا كَانَ الطَّبُّ نَقْصًا مِنَ الزِّيَادَةِ
وَزِيَادَةً فِي النَّقْصِ، فَالْمَقْصُودُ طَلَبُ الْإِعْتِدَالِ، وَلَا سَبِيلَ إِلَيْهِ إِلَّا أَنَّهُ يُقَارِبُهُ وَإِنَّمَا
قُلْنَا وَلَا سَبِيلَ إِلَيْهِ، أَعْنِي لِلْإِعْتِدَالِ مِنْ أَجْلِ أَنَّ الْحَقَائِقَ وَالشُّهُودَ تُعْطِي التَّكْوِينَ
مَعَ الْأَنْفَاسِ عَلَى الدَّوَامِ، وَلَا يَكُونُ التَّكْوِينُ إِلَّا عَنِ مَيْلٍ يُسَمَّى فِي الطَّبِيعَةِ انْحِرَافًا
أَوْ تَغْفِينًا وَفِي حَقِّ الْحَقِّ إِرَادَةً، وَهِيَ مَيْلٌ إِلَى الْمُرَادِ الْخَاصِّ دُونَ غَيْرِهِ، وَالْإِعْتِدَالُ
يُؤَدِّنُ بِالسَّوَاءِ فِي الْجَمِيعِ، وَهَذَا لَيْسَ بِوَاقِعٍ، وَلِهَذَا مَنَعْنَا مِنْ حُكْمِ الْإِعْتِدَالِ.

[19/10] Allah Teâlâ Cenâb-ı Eyyûb'e *أَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ* (Sâd, 38/42) ya'ni "Ayağınla yere vur, bu muğteseldir; ya'ni soğuk sudur" dedi. Çünkü onun üzerinde elem-i harâretinin ifrâti vâki' idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu suyun soğukluğuyla teskîn etti. Ve işte bunun için tıb, ziyâdeden naks ve nakıda ziyâde oldu. Böyle olunca maksûd taleb-i i'tidâldir. Hâlbuki ona yol yoktur, ancak ona karîb olur. Ve tahkîkan hakâyık ve şühûd, ale'd-devâm enfâs ile tekvîni i'tâ ettiğî ecilden, biz ancak ona, ya'ni i'tidâle, yol yoktur dedik. Ve tekvîn ancak meyilden vâki' olur ki, tabiât hakkında "inhirâf" veyâ "ta'fîn" ve Hak hakkında da "irâde" tesmiye olunur. O dahi murâd-ı hâssa meyletmektir, onun gayrisına değil. Ve i'tidâl cemîisinde müsâviyeti müş'irdir. Bu ise vâki' değildir. Ve işte bundan dolayı biz hükm-i i'tidâli men'ettik.

Ya'ni vücûdu birtakım çıban ve yaralarla ma'lûl olan Eyyûb (a.s.)a Allah Teâlâ "Ayağınla yere vur bu muğteseldir ya'ni soğuk sudur; ve vurduğun yerden çıkan su ile yıkan ve iç!" (Sâd, 38/42) buyurdu; ve Cenâb-ı Eyyûb dahi emr-i ilâhî mûcibince hareket etti. Zîrâ Eyyûb (a.s.)ın vücûdunda ki elem-in harâreti derece-i ifrâta varmış idi. Hak Teâlâ o harâreti suyun soğukluğuyla teskîn etti. Ve bu bürûdet ile, onun vücûdundaki harâret-i zâide tenâkus ederek mizâcı mertebe-i i'tidâle geldi. Ve işte bu esâsa mebnî "tabâbet" dediğimiz ilm-i tedâvînin hulâsası, tabiatta i'tidâli bozan ziyâdeyi tenkîs ve noksânı dahi tezyîd etmekten ibâret oldu. Zîrâ etibbâ marîzin mizâcına nazar edip, kendisinde hâl-i tabîiden fazla harâret görürlerse onu tenkîse ve eğer harâret-i garîziyenin hâl-i tabîiden noksan olduğunu görürlerse, onu da tezyîde hizmet edip ilâçlarını ona göre tertîb ederler. Binâenaleyh tıbdan maksûd olan şey [19/11] taleb-i i'tidâldir. Hâlbuki tam ve hakîkî i'tidâle yol yoktur; ve ona vusûl mümkün değildir. Şu kadar var ki, vücûd-ı insânînin i'tidâli, bu i'tidâl-i hakîkiye karîbdir. İşte o kadar. İşte bu sebebden dolayı etibbâ-yı hâzıka "Tâmmü's-sihha hiçbir adam yoktur; herkesin mizâcında mutlaka az çok bir inhirâf vardır" derler. Binâenaleyh tâmmü's-sihha zannolunan kimsenin mizâcı i'tidâl-i hakîkiye en ziyâde karîbdir. Yoksa mizâcı i'tidâl-i hakîkiye mâlik hiçbir kimse yoktur.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunun sebep ve illetini tavzîhen buyururlar ki: Mu-hakkak hakâyık ve şühûd, ale'd-devâm enfâs ile tekvîni i'tâ ettiğî için, biz,

ancak i'tidâle yol yoktur, dedik. Zîrâ eşyâ her ânda tecellî-i ilâhî ile “halk-ı cedîd”dedir. Bir ânda ma'dûm ve bir ânda mevcûd olur. Ve eşyânın hakâyıkı, a'yân-ı sâbite mertebesinden onların sûretlerini mer-tebe-i şehâdet verir; ve mer-tebe-i şehâdet dahi ale'd-devam enfâs ile bu verilen suveri alır. Binâenaleyh âlem her ânda fenâ-pezîr olur; ve yine o ân içinde ve kemâl-i sür'atle diğ-er âlem peydâ olur. Ve bu teceddüd-i emsâl hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî** ile **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etmiştir; ve oralara mürâcaat olunsun!

“Tekvîn”e gelince, bu tekvîn ancak meyil tarîkiyle vâki' olur, başka bir sûretle olmaz. Zîrâ bir şeyin vücûduna ve ademine bir meyil lâzımdır ki maksad husûle gelebilsin. İlm-i tabîatta bu meyle “inhirâf” ve “ta'fîn” denir. Ve kevn, ancak in'idâmdan sonra olur; in'idâm ise ancak bâtına meyil ile husûle gelir. Ve bu meyle, hayvan hakkında, tabîatta “inhirâf” tesmiye olunur. Ve onun gayrısı olan mürekkebât hakkında dahi “ta'fîn” denir. Nitekim meyve ve süt ve taâm gibi şeylerin mizâcı tagayyür ettiği vakit “taaf-fün etti” derler; ve hattâ hayvan, meyyit oldukda, artık onun hayvâniyeti kalmamış olduğundan, onun cesed-i bî-rûhu hakkında bu ta'bîr isti'mâl olunur. Ve Cenâb-ı Hakk'a nisbetle bu meyle “irâde” tesmiye olunur; ve “irâde” murâd-ı hâssa meyletmek ve onun gayrısına meyletmemektir. [19/12] Ve “i'tidâl” ise her tarafa müsâvî sûrette teveccühü müş'irdir; ve bu emr ise âlemde vâki' değildir. Çünkü âlem, kevn ve fesâd üzerine müsteniddir; ve eşyâ, her ânda ma'dûm ve mevcûd olur. Eğer i'tidâlin hükmü âlemde cârî olmak lâzım gelse, hiçbir şey vücûda gelmez; ve vücûdda olan şey dahi mütegayyir olmaz idi. Ya'ni bu âleme artık âlem-i kevn ve fesâd dememek lâzım gelir idi. İşte bunun için âlemde hükm-i i'tidâli men'ettik, ya'ni i'tidâl-i hakîkiye yol yoktur dedik.

Ma'lûm olsun ki, i'tidâl ve onun ademi, yekdiğ-erine mugâyir olan iki şeyden mürekkebe nisbetle vâki' olur. Hâlbuki vücûd ile adem arasında terkîb yoktur ki, onda i'tidâl vardır veyâ yoktur, denilsin. Şeyh (r.a.) hazretlerinin bu kelâmdan maksûd-ı âlîleri: Âlemin “irâde” tesmiye olunan meyl-i Hak'tan vücûd bulduğunu ve âlemde mütehakkık olan meylin devâm üzere bulunduğunu, ya'ni mâil ister basît olsun, ister mürekkeb olsun, bu meylin zevâl-pezîr olmadığını ve meylin vücûduyla berâber i'tidâl

mümkün bulunmadığını ve çünkü i'tidâl, ancak mürekkebe olan bir şeyin eczâsı arasında, kemmiyeten ve keyfiyeten, ziyâde ve noksan bulunmayıp müsâvât husûliyle mutasavver olduğunu isbât etmektedir.

وقد وَرَدَ فِي الْعِلْمِ الْإِلَهِيِّ النَّبَوِيِّ اتِّصَافُ الْحَقِّ بِالرِّضَا وَالْغَضَبِ وَالصِّفَاتِ الْمُتَقَابِلَةِ، وَالرِّضَا مُزِيلٌ لِلْغَضَبِ، وَالْغَضَبُ مُزِيلٌ لِلرِّضَا عَنِ الْمَرَضِيِّ عَنْهُ، وَالْإِعْتِدَالُ أَنْ يَتَسَاوَى الرِّضَا وَالْغَضَبُ، فَمَا غَضِبَ الْغَاضِبُ عَلَى مَنْ غَضِبَ عَلَيْهِ وَهُوَ عَنْهُ رَاضٍ، فَقَدْ اتَّصَفَ بِأَحَدِ الْحُكْمَيْنِ فِي حَقِّهِ وَهُوَ مَيْلٌ، وَمَا رَضِيَ الرَّاضِي عَمَّنْ رَضِيَ وَهُوَ غَاضِبٌ عَلَيْهِ، فَقَدْ اتَّصَفَ بِأَحَدِ الْحُكْمَيْنِ فِي حَقِّهِ وَهُوَ مَيْلٌ.

Ve tahkîkan ilm-i ilâhî-nebevîde Hakk'ın rızâ ve gazab ile ve sıfât-ı mütekâbile ile ittisâfı vardır. Hâlbuki rızâ gazabı izâle edicidir; ve gazab dahi, marziyyun-anhdan rızâyı izâle edicidir. Ve i'tidâl, rızâ ile gazabın mütesâvî olmasıdır. Binâenaleyh gazab eden, gazab ettiği kimse üzerine [19/13] ondan râzı olduğu hâlde gazab etmedi. Böyle olunca onun hakkında iki hükmün biriyle muttasıf oldu, o da meyildir. Ve râzı olan, kendisinden râzı olduğu kimseden, onun üzerine gazab ettiği hâlde râzı olmadı. Binâenaleyh muhakkak onun hakkında iki hükmün biriyle muttasıf oldu, o da meyildir.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsinin rızâ ve gazab ile ve Hâdî ve Mudill ve men' ve i'tâ ve Kahr ve Latîf ve Celâl ve Cemâl gibi birtakım mütekâbil sıfatlar ile tavsîf buyurmuştur. Nitekim âyet-i kerîmede de buyrulur: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) [Allah onlardan râzı oldu ve onlar da O'ndan râzı oldular.] ve وَعَظَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ (Fetih, 48/6) [Allah onlara gazab etti.] ve مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ (Kehf, 18/17) [Allah Teâlâ kime hidâyet ederse işte hidâyete eren odur.] ve وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا (Kehf, 18/17) [Kimi de ıdlâl ederse artık onun için bir irşâd edici velî bulamazsın.]

Hak râzı olduğu zamanda gazab etmez; zîrâ sıfat-ı rızâ, sıfat-ı gazabı izâle eder. Ve Hak râzı olduğu kimseye gazab etse bu sıfat-ı gazab, o kimse hakkındaki sıfat-ı rızâyı izâle eder. Binâenaleyh rızâ ile gazab aynı zamanda bir yerde müctemi' olmaz. Hâlbuki i'tidâl, rızâ ile gazabın mütesâvî olması

ve bu iki sıfattan birisine meyil olmaması ile hâsıl olur. Bu iki sıfatın bir zamanda bir yerde ictimâı mümkün olmayınca, beynlerinde müsâvât dahi mutasavver olmaz. Müsâvât mutasavver olmayınca i'tidâl husûlü de kâbil değildir. Binâenaleyh Hak gazab ettiği vakit, mağzûbun-aleyh hakkında ve râzı olduğu vakit dahi, marzıyyun-anh hakkında iki hükmün biriyle muttasıf olur ki, bu ittisâf da meylden ibârettir. Velhâsıl şahs-ı vâhid hakkında aynı zamanda Hakk'ın gazab ve rızâsı ittihâd etmediği gibi, sâir sıfâtı dahi müttehid olmaz. Mutlakâ bir tarafa meyil lâzımdır.

وَأَمَّا قُلْنَا هَذَا مِنْ أَجْلِ مَنْ يَرَى أَنَّ أَهْلَ النَّارِ لَا يَزَالُ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ دَائِمًا
أَبَدًا فِي زَعْمِهِ، فَمَا لَهُمْ حُكْمُ الرِّضَا مِنَ اللَّهِ، فَصَحَّ الْمَقْصُودُ، فَإِنْ كَانَ
كَمَا قُلْنَا مَأْكُلِ أَهْلِ النَّارِ إِلَى إِزَالَةِ الْأَلَامِ وَإِنْ سَكَنُوا النَّارَ، فَذَلِكَ رِضًا، فَزَالَ
الْغَضَبُ لِرِزْوَالِ الْأَلَامِ، إِذْ عَيْنُ الْأَلَمِ [19/14] عَيْنُ الْغَضَبِ إِنْ فَهِمْتَ، فَمَنْ
غَضِبَ فَقَدْ تَأَذَّى، فَلَا يَسْعَى فِي انْتِقَامِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِ بِإِبْلَامِهِ إِلَّا لِيَجِدَ
الْغَاضِبُ الرَّاحَةَ بِذَلِكَ، فَيَنْتَقِلُ الْأَلَمُ الَّذِي كَانَ عِنْدَهُ إِلَى الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِ.

Ve ancak biz bunu, zu'munda, ehl-i nâr üzerlerine Allâh'ın gazabı dâimen ebeden zâil olmaz, gören kimseden dolayı dedik. Binâenaleyh onlar için Allah'dan hükm-i rızâ yoktur. İmdi maksûd sahîh oldu. Eğer bizim dediğimiz gibi olursa, her ne kadar nârda sâkin olurlarsa da, ehl-i nârın meâli âlâmın izâlesinedir. Bu da rızâdır. İmdi âlâmın zevâli için gazab zâil oldu. Çünkü, eğer anladınsa elemin “ayn”ı, gazabın “ayn”ıdır. Böyle olunca gazab eden kimse, muhakkak kendi nefsinde mütezzî oldu. Binâenaleyh gâzıb, ancak râhat bulmak için, mağzûbun-aleyh olan kimsenin intikâmında, ona îlâm etmekle, sa'yeder. Böyle olunca onun indinde olan elem mağzûbun-aleyhe intikâl eder.

Ya'ni bizim “Hak gazab ettiği vakit mağzûbun-aleyh ve râzı olduğu vakit dahi, marzıyyun-anh haklarında, gazab ve rızâ hükümlerinin biriyle muttasıf olur; ve bu ittisâf da meyilden ibârettir” dememiz, mütekellimîne karşı cevâb ve îzâhdır. Çünkü onlar, ehl-i cehennem üzerine Allâh'ın gazabı dâimî ve ebedîdir, zannederler. Binâenaleyh onlara göre rızâ-yı ilâhî hüküm-fermâ olmaz. Bu sûrette mütekellimînin kavli üzerine de bizim

kelâmımızda kasdolunan ma'nânın sıhhati sâbit olur. Zîrâ mâdemki Hak, onların zu'mlarınınca, ehl-i cehennem üzere dâimâ ve ebeden gazab eder, şu hâlde gazab ve rızâ hükümlerinden birisine Hakk'ın meyli ve 'itidâl olmadığı sâbit olmuş olur. İmdi emir bizim dediğimiz gibi olacak olursa, ya'ni ehl-i cehennem, cehennemde mukîm oldukları hâlde, onların meâlî rahmete ve izâle-i âlâma olacak olursa, izâle-i âlâm onlar hakkında rızâdır. Şu hâlde âlâmın zevâlinden nâşî gazab zâil olmuş oldu. Zîrâ Hak Teâlâ sana anlamaklık ihsân ederse, elemin "ayn"ı, gazabın "ayn"ı olduğunu anlarsın; çünkü elem gazabdan zuhûr eder. Hattâ öfkelenen kimse, muhakkak kendi nefsinde [19/15] mütezzî olur. Binâenaleyh bir kimse birine kızdığı vakit, ona elem verecek bir kavil veyâ fiil ile o kimseden intikâm almağa çalışır. Kızan kimsenin bu sa'yi, ancak kızdığı kimseyi te'lîm ederek nefsinde râhat bulmak içindir. Binâenaleyh gâzıbın indinde, gazabdan münbais olan elem, bu sûretle mağzûbun-aleyh olan kimseye intikâl eder.

والحقُّ إذا أفردته عن العالم يتعالى علوًّا كبيرًا عن هذه الصفة على هذا الحدِّ، وإذا كان الحقُّ هويَّة العالم فما ظهرت الأحكام كلها إلا فيه ومنه، وهو قوله: ﴿وَالَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهَا حَقِيقَةً وَكَشْفًا، فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ﴾ جَبَابًا وَسِتْرًا، فليس في الإمكان أبدع من هذا العالم، لأنه على صورة الرِّحْمَنِ، أوجدته الله أي ظهر وجوده تعالى بظهور العالم، كما ظهر الإنسان بوجود الصورة الطبيعيَّة، فنحن صورته الظاهرة، وهويته رُوح هذه الصورة المُدبِّرة لها، فما كان التدبير إلا فيه كما لم يكن إلا منه، فهو الأوَّل بالمعنى، والآخِر بالصورة، وهو الظاهر بتغيُّر الأحكام والأحوال، والباطن بالتدبير، وهو بكلِّ شيءٍ عليمٌ، فهو على كلِّ شيءٍ شهيدٌ، ليعلم عن شهود لا عن فكرٍ، فكَذَلِكَ عِلْمُ الْأَذْوَاقِ عَنِ الشُّهُودِ لَا عَنِ الْفِكْرِ وَهُوَ الْعِلْمُ الصَّحِيحُ، وَمَا عَدَاهُ فَحَدَسٌ وَتَخْوِينٌ لَيْسَ بِعِلْمٍ أَصْلًا.

Ve sen, Hakk'ı âlemden ayırdığın vakit, bu sıfattan, bu had üzere ulüvv-i kebîr ile müteâlî olur. Ve Hak âlemin hüviyeti oldukda, ahkâmın hepsi ancak O'nda ve O'ndan zuhûr eder. Ve o da Hak Teâlâ'nın وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهَا (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi O'na rüçû' eder" kavlidir. Bu, hakikat ve keşif tarikiyledir. İmdi hicâben ve setren "O'na

ibâdet et ve O'nun üzerine tevekkül eyle!" Böyle olunca imkânda bu âlemden daha bedî' âlem yoktur. Zîrâ Allah Teâlâ onu sûret-i Rahmân üzere îcâd etti. Ya'ni Hak Teâlâ'nın vücûdu, âlemin zuhûru ile zâhir oldu. Nitekim insan, sûret-i tabîiyyenin vücûdu ile zâhir oldu. İmdi biz, O'nun sûret-i zâhiresiyiz; ve O'nun hüviyeti, bu sûret-i zâhirenin rûhudur ki, onun [19/16] müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr, ancak O'ndan olduğu gibi, ancak O'nda vâki' oldu. İmdi O, ma'nâ ile Evvel'dir; ve sûret ile Âhir'dir; ve O ahkâm ve ahvâlin tagayyürü ile Zâhir'dir; ve tedbîr ile Bâtın'dır; ve O her şeyi Âlîm'dir. Binâenaleyh O, her şey üzere Şehîd'dir. Tâ ki şühûddan bile, fikirden değil. İşte bunun gibi, ilm-i ezvâk dahi, fikirden değil şühûddandır; ve o ilm-i sahîhdir; ve onun mâadâsı zan ve tahmîndir, aslâ ilim değildir.

Ya'ni eğer sen Hakk'ı, âlem dediğimiz halktan ayırır isen ve O'na halktan ayrı nazarıyla bakarsan, Hakk'ın gazabı mağzûbun-aleyh olan kimseye intikâl ettikde, kendi nefsinde rahat bulmaktan ganî, ve rızâ ve gazab sıfatlarından, nihâyet derecede büyüklük ile müteâlî olur. Zîrâ Hak, zâtı haysiyetiyle âlemlerden ganîdir; ve o mertebede bir sıfat ile mevşûf ve bir isim ile müsemmâ olmaz. Cemî'-i izâfâttan âlî ve bilcümle kuyûddan berîdir. Ve eğer Hakk'a, âlemin hüviyeti nazarıyla bakacak olur isen, ahkâmın kâffesi, bu ahkâm-ı kesretin zuhûruna kâbiliyeti i'tibâriyle, ancak Hak'ta ve bunların mebdei olmak i'tibâriyle de ancak Hak'tan zâhir olur. Zîrâ Hak sıfât ve esmâsı cihetinden hem "fâil" ve hem de "münfail"dir. Bu i'tibâr ile, ahkâm-ı kesîreyi Hak cânibine isnâd edersen, beis yoktur. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın **Fass-ı Sâlihî**'de nisbet-i tekevvünü Hak'tan nefyedip, bende tarafına isnâd buyurması, icmâl ve tafsîle nazarandır. Ve ahkâmın kâffesinin, Hak'ta ve Hak'tan zuhûrunun delili, Hak Teâlâ hazretlerinin **وَاللّٰهُ يُرْجِعُ الْأُمْرَ كُلَّهُ** (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi O'na râci' olur" kavlinin ma'nâsıdır. Ve bu ma'nâ hakîkaten ve keşfen öyledir.

İmdi ey tâlib-i ma'rifet, mâdemki âlemin kâffesi hakîkaten ve keşfen Hakk'a rücu' ediyor; ve sen ise âlemdensin ve âlemden zâhir olan dahi Hakk'ın hüviyetidir, şu hâlde herhangi tarafa teveccüh edersen, ibâdetten ve belki ubûdiyetten geri kalma! Ve Hak ahkâm-ı keserât ile ve libâs-ı taayyünât ile ihticâb etmiştir. Sen bu hicâbı ve örtüyü nazarından ref'edip, bu hicâbât ve estâr-ı sûriyye altında olan Hakk'a tevekkül et ve gaflet uykusu

hicâbından çık! Sen kimsin ve neredesin ve matlûbun [19/17] nerededir, bunları bil! Emîr Seyyid Ali Hemedânî (kaddesallâhu sırrahüs-sâmî) ne güzel buyurur! Şiir:

فرار گنجی و از فاقه در تک و پویی	میان آبِ حیاتی و آب می جویی
که گر نظر بحقیقت کنی تو آن گویی	تو گویی دوست همچوئی و نمیدانی
و گر نه از خم زلفش تو خود یکی مویی	ز بوی زلفش ازان غافلای که مزکومی
چو نیک در نگری اصل و فرع آن رویی	رخس که آینه بنمود آن ترا از تست
تو مشک طینت واز جهل جیفه میجویی	سرادقِ جبروتی معطر از دم تست
تو در مزابل طبع و هوا چه می پویی	خطائِرِ ملکوت از تو زیب می یابند
میان کلخن حرص و حسد چه می پویی	گلی ز گلشن وصلی فتاده اندر خاک
رهت دهند اگر دست دل ز خود شویی	بیزم مجلس خاصش علائیا نفسی

Tercüme: “Sen âb-ı hayât ortasındasın, hâlbuki su arıyorsun. Hazîne-nin üstündesin; ve fakr u ihtiyaçtan tek ü pû içindesin. Sen dost deyip arar durursun; ve bilmezsin ki, eğer hakîkatle nazar edersen gûyâ sen O’sun. O’nun zülfünün kokusundan nezle olduğundan gâfilsin; ve yoksa sen, O’nun zülfünün kıvrımından bir kılsın. Sana âyinenin gösterdiği bir vech, sendendir. Eğer sen asl u fer’e dikkatle bakarsan, o vecihsin. Âlem-i ceberûtun perdesi, senin nefesinden muattardır. Sen müşk-tıynet olduğun hâlde cehilden dolayı cîfe aramaktasın. Hatâir-i melekût, senden zîb ü zînet bulurlar. Sen tab’ u hevâ mezbelelerinde niçin pûyân oluyorsun? Sen gülşen-i vuslattan toprağa düşmüş bir gülsün; hırs ve hased külhanı miyânında ne koşuyorsun? Ey Alâî, eğer kendini terkedersen, sana bir nefes onun meclis-i hâssınayol verirler.”⁵⁰⁰

İmdi âlemin hüviyeti, Hakk’ın hüviyeti olunca ve âlemde mevcûd olan umûrun kâffesi Hakk’a rücû’ [19/18] edince, âlem-i imkânda bu âlemin nizâmından daha bedî’ ve daha güzel âlem olmaz. Zîrâ Hak âlemi sûret-i Rahmân üzerine îcâd etti. Çünkü âlem sûret-i Rahmân üzerine mahlûk olan hakîkat-i insâniyyede müctemî’ bulunan şeyin tafsîlidir. Ya’ni insanın vücûdu sûret-i tabîiyye ile zâhir olduğu gibi, Hak Teâlâ’nın vücûdu

500 Şiir için bk. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu’l-Beyân*, s. 277. İlk iki beyit için bk. Lâhicî, *Mefâtihu’l-İcâz*, s. 349.

dahi, suver-i âlem ile zâhir oldu. Çünkü insanın hakîkati ma'nâ-yı latîf-tir. Görünmek için mutlakâ bir sûret-i kesîfeye taalluku lâzımdır. İşte bu sebebden nâşî, insanı ta'rîf edeceğimiz vakit "hayvân-ı nâtıktır" deriz. "Hayvan" ise onun sûret-i kesîfe-i cismâniyyesidir; ve "nâtık" ise, ma'nâ-yı latîf-i rûhânîsidir. Binâenaleyh sûret, ma'nâ ile kâim ve ma'nâ sûret ile meş-hûddur. İşte Hak dahi böyledir. Hakk'ın bî-nihâye letâfette olan vücûd-ı mutlakını mâddeden mücerred olarak görmek mümkün değildir. Onun ezhânda zuhûru suver-i ma'neviyye ile ve hâriçte zuhûru da, suver-i kesîfe-i âlem iledir. Bir ârif ne güzel buyurur:

حق جانِ جهان است و جهان جمله بدن   اصنافِ ملائکه حواسِّ این تن
افلاك و موالید و عناصر همه اعضا   توحید همین است و دیگرها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânı ve cihân ise bilcümle bedendir. Esnâf-ı melâike bu bedenin, bu tenin havâssidir. Eflâk ve mevâlîd ve anâsır a'zâdır. İşte tevhîd ancak budur. Başka kelâmlar hep kesreti müş'irdir."

İmdi mâdemki Hak Teâlâ'nın vücûdu suver-i âlem ile zâhirdir ve biz dahi âlemin sûretlerindeniz, şu hâlde biz O'nun sûret-i zâhiresiyiz; ve O'nun hüviyeti, bu sûret-i zâhirenin rûhudur, bu sûretin müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr, ancak Hak'tan sudûr ettiği gibi, ancak Hakk'ın vücûdunda vâki' olur. Böyle olunca Hak, ma'nâ i'tibâriyle Evvel'dir ve sûret i'tibâriyle de Âhir'dir; ve ahkâm ve ahvâlin tagayyürü i'tibâriyle Zâhir'dir; ve bu sûret-i zâhirenin rûhu olup, onu tedbîr etmesi i'tibâriyle [19/19] Bâtın'dır; ve Hak her şeyi Alîm'dir. Fakat O'nun bilişi, fikirden hâsıl olan ilim ile değil, şühûddan ve huzûrdan hâsıl olan ilim iledir. Binâenaleyh Hak her şey üzerine Şehîd ve hâzırdır. Zîrâ bir kimse görmediği şey hakkında istidlâl ile i'mâl-i fikr ederek bir ilim hâsıl eder. Gördüğü ve huzûrunda hâzır bulunduğu şeyi bilmek için tefekkür etmesine hâcet yoktur; onun ilmi, şühûdî olur. İşte Hakk'ın ilmi dahi şühûdîdir; ve böylece tarîk-i Hak'ta seyr ü sülûk eden enbiyâya zevk ile hâsıl olan ilim dahi fikr ve istidlâlden değil, belki müşâhededen müstefâddır; ve şühûddan hâsıl olan ilim ise, ilm-i sahihtir; ve bunun hâricinde kalanlar aslâ ilim değildir; belki zan ve tahmîndir.

Bir gün risâlet-penâh (S.a.v.) Efendimiz huzûr-ı ashâb-ı kirâmda

İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû) hazretlerinin meşreblerinde hakikat gâlib olduğunu beyân buyurup, bunu isbât için, bir çanak içinde biraz bal getirerek ortaya vaz' buyururlar; ve hâzırûna bunun içinde ne olduğunu birer birer suâl ederler. Her biri oturdukları yerde "Baldır!" cevâbını verirler. Sıra Hz. İmâm'a gelince, yerinden kalkıp, çanaktaki baldan bir parmak alarak tadına baktıktan sonra "Baldır yâ Resûlallah!" buyurur; ve bu sûretle Hz. İmâm'ın hükmüyle sâir ashâb-ı kirâmın hükmü beynindeki kuvvet zâhir olur. Zîrâ Hz. İmâm'ın ilmi şühûdî ve huzûrî olduğu için bu ilmin hilâfî zuhûr etmek ihtimâli yoktur. Bu ilim, ilm-i sahihtir. Diğer zevât-ı kirâmın hükümleri ise, nazarî ve istidlâlîdir; bu ilim tahallûf edebilir. Zîrâ câiz ki, çanak içindeki şey bala müşâbih bir mâdde ola. Binâenaleyh ilm-i istidlâlî, ilm-i sahih değildir, belki zann-ı gâlib ve tahmîndir."

ثُمَّ كَانَ لِأَيُّوبَ ﷺ ذَلِكَ الْمَاءِ شَرَابًا لِإِزَالَةِ أَلَمِ الْعَطَشِ، الَّذِي هُوَ مِنَ النَّصَبِ وَالْعَذَابِ الَّذِي مَسَّهُ بِهِ الشَّيْطَانُ، أَيْ الْبُعْدِ عَنِ الْحَقَائِقِ أَنْ يُدْرِكَهَا عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ فَيَكُونُ يَادْرَاكِهَا فِي مَحَلِّ الْقُرْبِ، فَكُلُّ مَشْهُودٍ قَرِيبٌ مِنَ الْعَيْنِ وَلَوْ كَانَ بَعِيدًا بِالْمَسَافَةِ، فَإِنَّ الْبَصَرَ [19/20] يَتَّصِلُ بِهِ مِنْ حَيْثُ شُهِدَهُ، وَلَوْلَا ذَلِكَ لَمْ يَشْهَدَهُ أَوْ يَتَّصِلُ الْمَشْهُودُ بِالْبَصَرِ كَيْفَ كَانَ، فَهُوَ قَرِيبٌ بَيْنَ الْبَصَرِ وَالْمُبْصَرِ، وَلِهَذَا كَتَبَ أَيُّوبُ ﷺ فِي الْمَسِّ، فَأَضَافَهُ إِلَى الشَّيْطَانِ مَعَ قُرْبِ الْمَسِّ، فَقَالَ: الْبَعِيدُ قَرِيبٌ مِنِّي لِحِكْمَةِ فِي.

Ba'dehû bu su, Eyyûb (a.s.)a bedenindeki zarar ve azâbdan hâsıl olan susama elemi izâle için şarâb oldu. Öyle azâb ki şeytan, ya'ni idrâkiyle mahall-i kurbda olacağı hakâyıkı alâ mâ-hiye-aleyh idrâk etmekten bu'd, onu onunla messetti. İmdi her ne kadar mesâfe ile baîd olursa da, her bir meşhûd, göze karîbdir. Zîrâ onun şühûdu haysiyetiyle muhakkak basar, ona muttasıl olur; ve eğer böyle olmasa idi, onu müşâhede etmezdi. Yâhud nasıl olursa olsun, meşhûd, basara muttasıl olur. Binâenaleyh o, basar ile mubsar arasında karîbdir. İşte bunun için, Eyyûb (a.s.) da messde şeytanı kinâyeye etti. Binâenaleyh kurb-i mess ile berâber, onu şeytana izâfe eyledi. Böyle olunca "Bende olan hikmetten nâşi, baîd, benden karîbdir" dedi.

Hz. Şeyh (r.a.) birtakım hakâyıkı beyân buyurduktan sonra, Eyyûb

(a.s.)ın hikmeti mes'elesine rüçû' edip derler ki: Emr-i ilâhî ile Eyyûb (a.s.) ayağını yere vurmakla zemînden kaynayan su, ona kâbil-i şürb oldu; ve bedenindeki illet ve azâbdan hâsıl olan susuzluk elemini izâle etti. Onun bedenindeki azâb, öyle bir azâb idi ki, şeytan Cenâb-ı Eyyûb'u o azâb ile messeyledi. Nitekim Hz. Eyyûb'den naklen Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: *أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ* (Sâd, 38/41) ya'ni "Yâ Rab, şeytan beni nusb ve azâb ile messetti." Ve "şeytan" lugatta *شَطْرَنَ* [şetane] ve *شُطُونًا* [şütünen] masdarından müştakk olup "bu'd" ma'nâsına müsta'mel olduğundan burada, bu ma'nâ ile tefsîr buyurulmuştur. Ya'ni "Beni bu'd, öyle bir azâb ile messetti ki, o sebeble ben hakâyıkı, olduğu hâl üzere [19/21] idrâk etmekten uzak olurum; ve o hakâyık öyle hakâyıktır ki, onları idrak ettiğim vakit, mahall-i kurbda bulunurum" demek olur. Ve şeytana "şeytan" denilmesi Hak'tan ve hakâyıktan son derece baîd olmasından nâşîdir. Zîrâ Hak Tealâ hazretleri şeytanı, hazret-i kurbdan hazîz-i bu'd-ı tabîiye kovmuş ve *فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ* (Sâd, 38/77) [Melâike arasından çık! Sen rahmet-i rahîmiyemden matrûdsun.] buyurmuştur. Ve "recm" bir şeyi yukarıdan aşağıya atmak ma'nâsına olduğundan, "Sen hazret-i kurbdan çık, çünkü sen hazret-i ulýâdan, merkez-i süflî-i tabâyia atılmışsın" demek olur. Ve *وَإِنَّ عَلَيْكَ وَإِنَّ عَلَيْكَ* (Sâd, 38/78) [Ve muhakkak ki, la'netim kıyâmet gününe kadar senin üzerinedir.] "La'net", îhâş ve tard ma'nâsınadır. Ya'ni "Benim la'netim kıyâmete kadar senin üzerine olsun!" buyurur. Zîrâ yevm-i kıyâmette zulmet-i tabîiyyenin hükmü mürtefi' olur; ve o vakit şeytanın üstünde oturup, icrâ-yı ahkâm eylediği tâc ve taht yıkılır. Binâenaleyh şeytanın bu'du ve tardı yevm-i kıyâmete kadar devâm eder; ondan sonra şeytana la'net yoktur. Çünkü şeytanın iktizâ-yı aslîsi mevânî'-i tabîiyyedir ki, bu mevânî'-i tabîiyye, rûhu hakâyık-ı ilâhiyye ile tahakkuktan men'eder. Nitekim bu hakîkati herkes, bu âlem-i tabîatta, bu vücûd-ı tabîisi ile, her an müşâhede eder ve kendi nefsinde zevkan idrâk eyler. Zîrâ nefis dediğimiz bu vücûdât-ı tabîiyyemiz, şeytanın üstünde hükmettiği âlem-i tabîatın birer cüz'üdür. Binâenaleyh şeytan âlem-i tabîatı muhîttir; ve şu hâlde bizim vücûdumuzun hâricinde değildir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz "Şeytan damarlardaki kan gibi cereyân eder"⁵⁰¹ buyururlar. Onun için şeytan Hak

501 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 11, Müslim, "Selâm", 9.

Teâlâ'ya hitâben: *فَاعْبُدْكَ لَا تُغْوِيَهُمْ أَجْمَعِينَ* (Sâd, 38/82) ya'ni "İzzetin hakkı için kullarının hepsini azdırayım" dedi. Zîrâ bilir ki bu âlem-i tabîatta her şey, hükm-i tabîatın altındadır; ve iktizâât-ı zulmânîyye, hazarât-ı nûrânîyyeye suûdu men'eder. Ba'dehû şeytan, *إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ* (Hicr, 15/40) ya'ni "Senin ibâdetin ile zulmet-i tabâyî'den ve kesâfet-i mevânî'den [19/22] kurtulanlar müstesnâdır" dedi. Zîrâ onlar şeytanın taht-ı tasarrufuna verilen memleketten çıkmışlardır. Onun bu gibi zevât-ı kirâma tasallutu imkânı kalmaz. Nitekim Hâce Hâfız (k.s.) buyurur: Beyit:

تو کز سرای طبیعت نمی روی بیرون کجا بکوی حقیقت سفر توانی کرد

Tercüme: "Sen hâne-i tabîattan dışarıya çıkmıyorsun; hakikat mahallesinenasılseferedebilirsin?"⁵⁰²

Bu mukaddeme anlaşıldıktan sonra ma'lûm olur ki, vücûdât-ı müteayyenimize ârız olan ilel ve eskâm, bu âlem-i tabîatın iktizââtındandır. Ve âlem-i tabîat ise, cem'î-i müştemilâtıyla berâber Hak'tan baîd olup hicâb-ı cemâl-i Hak'tır. Ve şeytan ibâdı, bu vesâit-i tabîiyye ile iğfâl ve iğvâ eyler; ve şeytanın vücûdu ancak bir müvesvis ve bir mihek olmaktan ibârettir. Zîrâ bir müvesvis ve bir mihek olmadıkça emîn ile hâin, ve merd ile nâ-merd ve kalp ile nakd-ı ceyyid zâhir olmaz. Görülmez mi ki, insana bir elem ve illet ârız olsa hâtırı perîşan ve gece ve gündüz onunla meşğûl ve nâlân olur; ve ibâdet-i Hak'tan geri kalır. İşte bu sebebden dolayı Eyyûb (a.s.) "Şeytan beni nusb ve azâb ile messetti", ya'ni "Âlem-i tabîatta bu'dun envâi çoktur; fakat bu bu'd, benim vücûd-ı tabîîmi zarar ve azâb tarzında mess ile karîb oldu; binâenaleyh o bu'dun mess ile kurbu hasebiyle, hakâyıkı olduğu hâl üzere idrâk etmekten uzak olurum. Hâlbuki o hakâyıkı idrâk ettiğim hînde ben mahall-i kurbda bulunurum" buyurdu. Zîrâ idrâk olunan şey, idrâk eden kimseye karîbdır; ve her meşhûd olan şey, her ne kadar mesâfe i'tibâriyle baîd ise de, göze karîbdır. Zîrâ keyfiyyet-i rü'yet gözden çıkan şuâ sebebiyle vâki' olur, diyenlerin fikir ve mezhebine göre, basar şühûdu hayisiyetiyle meşhûda muttasıl olur. Eğer basarın meşhûda ittisâli olmasa idi, onu müşâhede etmezdi. Veyâhud keyfiyyet-i rü'yet, ziyâ vâsıtasıyla hayâl-i meşhûdun gözdeki adeseye intibâi sebebiyle [19/23] vâki' olur, diyenlerin

502 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, I, s. 359.

mezhebine göre, meşhûd basara muttasıl olur. Bu iki mezhebden hangisine göre vâki' olursa olsun, mesâfe uzak ve yakın olsa dahi, görülen şey, basar ile gören kimse arasında karîbdir. İşte baîd, karîb olduğundan dolayı Eyyûb (a.s.) *أَنْتَ مَسَّنِي الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ* (Sâd, 38/41) [Yâ Rab, şeytan beni nusb ve azâb ile messetti.] kavlinde vâki' olan mess, ya'ni dokunma, ta'bîrini kinâyeten isti'mâl etti; ve messin, ya'ni dokunmanın, yakınlığıyla berâber, o messi şeytana, ya'ni uzaklığa muzâf kıldı. Binâenaleyh gûyâ Eyyûb (a.s.) buyurdu ki: “Bende mevcûd olan hikmetin muktezâsı olmak üzere, baîd olan şeytan nusb ve azâb ile bana dokunmak sûretiyle, bana yaklaştı.” Ve Eyyûb (a.s.)da mevcûd olan hikmet, müteayyin olan Hak'tan, bu taayyün sebebiyle onun ihticâbıdır ki, bu hicâb-ı taayyünün galebesinden nâşi Hak'tan baîd olur.

Suâl: Eyyûb (a.s.) bir nebiyy-i zîşân idi. Binâenaleyh Hak'ın inâyet-i ezeliyesi hasebiyle zümre-i muhlasîne dâhil ibâdullahdan idi. Ve şeytan ise *إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ* (Hicr, 15/40) [Senin ibâdetin ile zulmet-i tabâyi'den ve kesâfet-i mevânî'den kurtulanlar müstesnâdır.] deyip bu zevâta tasallutu olamayacağını beyân etmiş ve Hak Teâlâ hazretleri dahi şeytana *إِنَّ عِبَادِي* (Hicr, 15/42) *لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ* (Hicr, 15/42) ya'ni “Benim kullarım vardır ki, senin için onların üzerine kuvvet-i tasarruf yoktur” diye hitâb eylemiştir. Hâl böyle iken şeytanın Eyyûb (a.s.)ı nusb ve azâb eylemesi nasıl olur?

Cevâb: Ma'lûm olsun ki, esfel-i sâfilîn-i tabiata merdûd olan insan Hak'tan baîd ve *إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ* (Asr, 103/2) ya'ni “İnsan elbette hüsrân içindedir” âyet-i kerîmesi mûcibince, bu bu'd hasebiyle, sûret-i umûmiyyede mutlakâ hüsrandadır. Çünkü vücûdât-ı müteayyineleri şeytanın mahtidi olan âlem-i tabiatta zâhir olmuştur. Bunun için (S.a.v.) Efendimiz, “Benim de şeytanım var idi, [19/24] elimde müslüman oldu” buyurmuşlardır. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'in vücûd-ı unsûrleri dahi bu âlem-i tabiattan mahlûk idi; binâenaleyh şeytanın mahtidi üzerinde vâki' olmuş idi. Enbiyâ-yı izâm hazarâtının kâffesi de bittabi' bu hükümde dâhildir. Şu kadar ki a'yân-ı sâbitelerinde mündemic olan hakâyıkın bu âlem-i tabiatta zâhir olan vücûd-ı müteayyinlerinde îcâb ettirdiği hikmetler muktezâsı olmak üzere seyr ü sülûk ile ânen-fe-ânen terakkî edip bu hüsrandan halâs olurlar. Ve onların havâss-ı ümmetleri dahi, bu saâdetlilerin isrine

iktifâ ettikleri için bunlar da: *إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ* (Asr, 103/3) [İmân eden ve amel-i sâlih işleyen ve birbirlerine hak ile tavsiye eden ve sabır ile vasiyet eden kimseler müstesnâdır.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan istisnâ sebebiyle hüsrandan kurtulan zümreye dâhil bulunurlar. İşte bundan anlaşıldığı üzere şeytanın bilâ-tefrîk nev'-i insân üzerine tasallutu vâki' olur. Fakat enbiyâ ile onların havâss-ı ümmetleri üzerinde kuvve-i tasarrufiyesi yoktur. Ya'ni onların üzerinde şeytanın tasallutu bir eser husûle getirmez. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde buyururlar ki; “Evliyâullahdan birisi, bir veliyy-i ilâhîden naklen dedi ki: Şeytanı rü'yâmda gördüm; ona tevâhidde ve tevekkülde imâm olan Şeyh Ebû Medyen (r.a.) ile hâlin nedir? diye sordum. Benim onunla hâlim ve onun hâtırına bir şey ilkâ etmem şuna benzer ki, bir kimse denizin içine tebevül eder. Ona: Niçin tebevül ettin? diye sorarlar. O da der ki: Tahâret etmesinler, diye bahr-i muhîti telvîs etmek için tebevül ettim. Hiç bundan daha câhil bir kimse olur mu? İşte onun kalbine karşı benim hâlim böyledir diye cevâb verdi.”⁵⁰³

İşte Eyyûb (a.s.)¹, şeytanın nusb ve azâb ile mesetmesi dahi bu kabîl-dendir. Şeytan zarar ve azâb ile mesetmek sûretiyle musallat oldu. Fakat sabrını ihlâl etmek sûretiyle bir te'sîr ilkâ edemedi. Şu kadar vardır ki, Cenâb-ı Eyyûb vücûd-ı mübârekinde müteayyin olan illetle meşgûl oldu; ve o illetin taayyünü ise, idrâk ile mahall-i kurbda olacağı hakâyıki, olduğu hal üzere [19/25] idrâk etmesine hicâb oldu ki, bu da bu'd idi.

وقد عَلِمْتَ أَنَّ الْقُرْبَ وَالْبُعْدَ أَمْرَانِ إِصْافِيَانِ، فَهُمَا نِسْبَتَانِ لَا وَجُودَ لِهَمَا فِي الْعَيْنِ مَعَ ثُبُوتِ أَحْكَامِهِمَا فِي الْبَعِيدِ وَالْقَرِيبِ.

Ve muhakkak sen bildin ki, kurb ile bu'd, iki emr-i izâfîdir; ve baîd ve karîbde ikisinin dahi ahkâmı sübût bulmakla berâber, her ikisi de “ayn”da vücûdları olmayan nisbetlerdir.

Ya'ni her meşhûd olan şeyin, mesâfe i'tibâriyle her ne kadar uzak olsa da, göze yakın olmasından dolayı sen yakınlık ile uzaklığın iki emr-i izâfîden ibâret olduğunu bildin. Kurb ile bu'd, hakîkatte vücûdları olmayan iki

503 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 421 (72. bâb).

nisbettir. Maahâzâ uzak ve yakın dediğimiz mesâfelerde her ikisinin dahi ahkâmı sâbittir. Eğer “bu’d” denilen şeyin hakîkatte vücûdu olaydı, mesâfe-i bâidede vâki’ olan meşhûd, basar ile mubsar arasında karîb olmamak lâzım gelirdi. Ve kezâ her bir karîb olan şey zulmetin hicâb olması sebebiyle görülmez. Binâenaleyh o şey, yakın olduğu hâlde hicâb-ı zulmet sebebiyle bâid olur. Ve kezâ bir cisim göze pek ziyâde yaklaştırılınca görülmez. Şu hâlde onun şiddet-i kurbu ayn-ı bu’d olur. İşte bu îzâhâtan anlaşılır ki, kurb ile bu’dun hakîkatte vücûd-ı müstakilleri olmayıp, iki emr-i izâfiden ibârettir; ve bâid ve karîb de ahkâmı sâbit olan iki nisbettir. Karîb, bâid ve bâid dahi karîb olduğu için, Eyyûb (a.s.) “Bu’d beni messetti” buyurdu. Zirâ mess, ya’ni sıvama ve dokunma fiili, bir şey bir şeye yaklaşmayınca vâki’ olmaz. Binâenaleyh bu’d, mess fiili ile, Cenâb-ı Eyyûb’a karîb olmuştur. [19/26]

وَاعْلَمَ أَنَّ سِرَّ اللَّهِ فِي أَيُّوبَ الَّذِي جَعَلَهُ عِبْرَةً لَنَا كِتَابًا مَسْطُورًا حَالِيًّا تَقْرُوهُ
هَذِهِ الْأُمَّةُ الْمُحَمَّدِيَّةُ لِتَعْلَمَ مَا فِيهِ، فَتَلْحَقَ بِصَاحِبِهِ تَشْرِيفًا لَهَا.

Ma’lûm olsun ki, tahkîkan Allah Teâlâ’nın Eyyûb’deki sırrı ki, Hak onu bize ibret ve kitâb-ı mastûr-ı hâlî kıldı; onda olan şeyi bilmek için, bu ümmet-i muhammediye onu kırâat eder. Böyle olunca onun sâhibine lâhik olur; onun için teşrîfdir.

Ya’ni Allah Teâlâ hazretlerinin Eyyûb (a.s.)a vaz’ettiği sırr-ı ibtilâ, bizlere ibret olması ve hurûf ve zurûf ile yazılmış bir kitâb değil, hâlen yazılmış bir kitâb olarak zuhûr etmesi içindir. Çünkü Hak Teâlâ Eyyûb (a.s.)ı ibtidâ belâya giriftâr etti; ve sonra da onun bu belâyâ sabretmesine karşı necât verdi. Binâenaleyh Eyyûb (a.s.)ın vücûd-ı saâdeti bir kitâb oldu ki, onun yazıları, ibtilâsının ahvâli ve sabır ve tahammülünün ahkâmıdır. Bunlar ise ahvâlden ibârettir. Şu hâlde hazretin vücûdu bir kitâb-ı mastûr-ı hâlî olmuş olur. Ve o kitâbın münderecâtına muttali’ olmak için, bu ümmet-i muhammediye, onu hâlen okurlar. Ya’ni Cenâb-ı Eyyûb gibi belâlara dûçâr olup sabrederler; ve bu sabırları mukâbelesinde necât bulurlar; ve netîcede dahi sabır ve rızâda ve mükâfatta Eyyûb (a.s.)ın makâmına lâhik olurlar. İşte mahzâ ümmet-i muhammediyeye ibret olmak için Hak Teâlâ

hazretlerinin bir nebiyy-i zîşânını belâya giriftâr kılması şübhesiz ümmet-i muhammediyyeyi teşrîf ve tekrîmdir. *Mesnevî*:

آمّتِ مرحومه زين رو خواندماں آن رسولِ حق و صادق در بيان

Tercüme: “O beyânda sâdik olan Hakk’ın resûlü, bize bu yüzden “üm-met-i merhûme” buyurdu.”⁵⁰⁴ Ya’ni bu ümmet-i merhûme ta’bîri, kendilerinden evvel gelen enbiyâ (aleyhimü’s-selâm) ile, onların ümmetlerinin ahvâli onlara ibret olduğu için isti’mâl buyurulmuştur. [19/27]

فَأَنْتَى اللَّهُ عَلَيْهِ -أَعْنِي عَلَى أَيُّوبَ- بِالصَّبْرِ مَعَ دُعَائِهِ فِي رَفْعِ الضَّرِّ عَنْهُ،
فَعَلِمْنَا أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا دَعَا اللَّهَ فِي كَشْفِ الضَّرِّ عَنْهُ لَا يَقْدَحُ فِي صَبْرِهِ، وَأَنَّهُ
صَابِرٌ، وَأَنَّهُ «نَعْمَ الْعَبْدُ» كَمَا قَالَ: «إِنَّهُ أَوَّابٌ»، أَي رَجَاعٌ إِلَى اللَّهِ لَا إِلَى
الْأَسْبَابِ، وَالْحَقُّ يَفْعَلُ عِنْدَ ذَلِكَ بِالسَّبَبِ، لِأَنَّ الْعَبْدَ يُسْتَنْدُ إِلَيْهِ، إِذِ الْأَسْبَابُ
الْمُزِيلَةُ لِأَمْرِ مَا كَثِيرَةٌ وَالْمُسَبَّبُ وَاحِدُ الْعَيْنِ، فَرُجُوعُ الْعَبْدِ إِلَى الْوَاحِدِ الْعَيْنِ
الْمُزِيلِ بِالسَّبَبِ ذَلِكَ الْأَلَمَ أَوْلَى مِنَ الرُّجُوعِ إِلَى سَبَبٍ خَاصٍّ رَبِّمَا لَا يُؤَافِقُ
عِلْمَ اللَّهِ فِيهِ، فَيَقُولُ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَسْتَجِبْ لِي، وَهُوَ مَا دَعَا، وَإِنَّمَا جَنَحَ إِلَى
سَبَبٍ خَاصٍّ لَمْ يَقْتَضِهِ الزَّمَانُ وَلَا الْوَقْتُ.

İmdi Allah Teâlâ onun üzerine, ya’ni kendisinden ref’-i durr hakkında vâki’ olan duâsıyla berâber, Eyyûb üzerine sabr ile isnâ eyledi. Böyle olunca biz bildik ki, muhakkak bir abd, kendisinden durrun keşfi hakkında, Allah Teâlâ’ya duâ ettikde, sabrı hakkında kadh vermez. Ve muhakkak “o, sâbirdir”; ve muhakkak “o, ni’me’l-abddir”. Nitekim “o evvâbdır” (Sâd, 38/44) ya’ni esbâba değil, Allâh’a reccâ’dır, dedi. Ve hâlbuki bunun indinde sebep ile Hak işler, zîrâ abd ona müsteniddir. Çünkü umûrdan bir emri müzîl olan esbâb çoktur; ve müsebbib ise vâhidü’l-ayndır. Binâenaleyh abdin, bu elemi sebep ile müzîl olan vâhidü’l-ayna rücûu, çok kerre ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık olmayan sebep-i hâssa rücûundan evlâdır. İmdi “Tah-kîkan Allah Teâlâ benim için isticâbet etmedi” der. Hâlbuki o duâ etmedi, ancak ne zamânın ve ne de vaktin iktizâ etmediği sebep-i hâssa meyletti.

504 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 331 (beyit: 3161).

Ya'ni Eyyûb (a.s.) أَنِّي مَسْنِي الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (Enbiyâ, 21/83) [Şüphe yok, beni zarar kapladı, ve Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.] deyip, bedenindeki [19/28] illetin ve hastalığın zevâlini istediği hâlde, Hak Teâlâ hazretleri onu sabr ile medhetti. İşte biz bundan bildik ki, bir kul başına gelen belânın ref'i için Allâh'a duâ etse, o sabırsızlık sayılmaz; o yine sâbirdir; ve Hak Teâlâ'nın Eyyûb (a.s.) hakkında buyurduğu نِعْمَ الْعَبْدُ (Sâd, 38/44) ya'ni "Ne güzel kuldur!" medhi tahtına dâhil olur; ve Cenâb-ı Eyyûb gibi o da memdûh kullar zümresine girer. Ve nitekim Hak Teâlâ Eyyûb (a.s.) hakkında إِنَّهُ أَوَّابٌ (Sâd, 38/44) buyurdu, ya'ni "Kulum Eyyûb esbâba değil, mübâlağa ile Allâh'a rücû' edicidir" dedi.

Suâl: Bâlâda denilmiş idi ki: "Hak Teâlâ'nın vücûdu, âlemin zuhûru ile zâhir oldu. Biz Hakk'ın sûret-i zâhiresiyiz ve Hakk'ın hüviyeti bu sûret-i zâhirenin rûhudur ki, onun müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr ancak O'ndan olduğu gibi, ancak O'nda vâki' oldu. O ma'nâ ile Evvel'dir, sûret ile Âhir'dir; ve ahkâm ve ahvâlin tagayyürü ile Zâhir'dir; ve tedbîr ile Bâtın'dır." Hâlbuki esbâb dahi suver-i âlemden birer sûrettir ve onlar dahi Hakk'ın sûret-i zâhiresidir; ve Hakk'ın hüviyeti bu esbâb-ı sûriyyenin rûhudur ki, onların müdebbiridir. Binâenaleyh esbâbdan rücû' etmek, Hak'tan rücû' etmek değil midir?

Cevâb: Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki: Abd, sebep ile Hakk'a rücû' etmiş olsa dahi, o sebep perdesi arkasından fâil olan Hak'tır. Ve bütün suver-i âlem nasıl ki Hakk'a müstenid ise, suver-i âlemden bir sûret olan abd dahi öylece Hakk'a müsteniddir. Kendisi gibi âlemin bir sûreti olan sebebe müstenid değildir. Ve suver-i âlem kesîr olduğu gibi, umûrdan herhangi bir emrin [19/29] izâlesinde müessir olan suver-i esbâb dahi pek çoktur; ve müsebbib ise ayn-ı vâhidedir. Eğer abd, başına gelen bir belâyı esbâbdan bir sebebe teşebbüs ile def'etmeğe kıyâm ederse, câiz ki, o sebebin o belâyı def'etmesi, veyâhud teşebbüs olunan vakitte te'sîr edebilmesi, ilm-i ilâhîde sâbit olmamış bulunur; ve bu hâlde de o sebep, o belânın def'ine aslâ kârger-i te'sîr olamaz. O belânın ne zamân ve vakitte hangi sebep ile mündefi' olacağını, ancak vâhidü'l-ayn olan müsebbibü'l-esbâb bilir. Binâenaleyh abd ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık olmayan bir sebep-i hâssa rücû' edeceği yerde, bu belâyı herhangi bir sebep

ile izâle edici olan müsebbib-i vâhidü'l-ayna rücû' ederse, elbet daha a'lâ olur. Hâlbuki abd ekseriyâ böyle yapmayıp, ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık bulunmayan sebep-i hâssa rücû' eder; ve onun bu sebebe teşebbüsle berâber Hakk'a duâ etmesi müessir olmadığını görüp, "Hak Teâlâ benim duâmı kabûl etmedi" der. Hâlbuki o, hakîkatte duâ etmedi. Belki ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitenin, lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan taleb etmiş olduğu şeye muhâlif bir şeyi istedi. Ya'ni içi başka, dışı başka talebde bulundu. Veyâhud istediği şey isti'dâdına muvâfıktır; fakat henüz zamân-ı zuhûru ve vakt-i bürûzu gelmemiştir ki, bu âlem-i vücûdda zâhir olabilsin. Bu hâlde abd ancak ne zamânın ve ne de vaktin iktizâ etmediği sebep-i hâssa meyletmiş bulunur; ve sonra da duâ ettim de Hak kabûl etmedi, der. Duâ bahsi **Fass-ı Şîsî**'de ve kazâ ve kader hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-ı Üzeyri**'de beyân olunmuştur. Oraya mürâcaat buyurulsun.

فَعَمِلَ أَيُّوبُ بِحِكْمَةِ اللَّهِ إِذْ كَانَ نَبِيًّا، لِمَا عَلِمَ أَنَّ الصَّبْرَ هُوَ حَسْبُ النَّفْسِ
عَنِ الشُّكْوَى عِنْدَ طَائِفَةٍ، وَلَيْسَ ذَلِكَ بِحَدٍّ لِلصَّبْرِ عِنْدَنَا، وَإِنَّمَا حَدُّهُ حَسْبُ
النَّفْسِ عَنِ الشُّكْوَى [19/30] لَغَيْرِ اللَّهِ لَا إِلَى اللَّهِ، فَحَجَبَ الطَّائِفَةَ نَظَرُهُمْ
فِي أَنَّ الشَّاكِيَ يَقْدَحُ بِالشُّكْوَى فِي الرِّضَا بِالْقَضَاءِ، وَلَيْسَ كَذَلِكَ، فَإِنَّ الرِّضَا
بِالْقَضَاءِ لَا تَقْدَحُ فِيهِ الشُّكْوَى إِلَى اللَّهِ وَلَا إِلَى غَيْرِهِ، وَإِنَّمَا تَقْدَحُ فِي الرِّضَا
بِالْمَقْضِيِّ، وَنَحْنُ مَا خُوِّبْنَا بِالرِّضَا بِالْمَقْضِيِّ، وَالضَّرُّ هُوَ الْمَقْضِيُّ، مَا هُوَ
عَيْنُ الْقَضَاءِ.

İmdi Eyyûb Allâh'ın hikmeti ile amel etti, zîrâ nebî idi. Çünkü bilindi ki, tahkîkan sabır, tâife indinde, şekvâdan nefsi habsetmektir. Hâlbuki bu, bizim indimizde sabır için hadd değildir. Ve ancak onun haddi, Allâh'a değil Allâh'ın gayrına şekvâdan nefsi habsetmektir. İmdi tahkîkan şâkinin şekvâ etmesiyle kazâyâ rızâda kadh vermesinde, nazarları tâifeyi mahcûb etti. Hâlbuki böyle değildir. Zîrâ kazâyâ rızâda Allah Teâlâ'ya ve O'nun gayrına şekvâ kadh vermez; ve ancak makzîye rızâda kadh verir; ve hâlbuki biz makzîye rızâ ile hitâb olunmadık. Ve durr ise makzîdir; o, kazânın "ayn"ı değildir.

Ya'ni Eyyûb (a.s.) bir nebiyy-i zîşân olduğu için, hakîkat-i emri bilip, hikmet-i ilâhiyye muktezâsı üzere, belâ vaktinde sabretti; ve vakt-i mer-

hûnu gelince de, illetin def'i için duâ eyledi. Ve durrun keşfi hakkında Hakk'a duânın sabra kadh verir denilmesi, ulemâ-i zâhir ve makâm-ı tahkika vâsil olmayan ehl-i sülûk denilen tâife indinde, sabrın şekvâdan nefsi habsetmek olduğu bilindiği içindir. Hâlbuki bizim indimizde, ya'ni muhakkikîn indinde, sabrın ta'rifi böyle değildir. Bizim indimizde sabrın ta'rifi "Allâh'a değil, Allâh'ın gayrına şekvâdan nefsi habsetmektir." Ya'ni bir abd bir belâya giriftâr oldukda, onun eleminden Hakk'a şikâyet ederse sabrına zarar vermez. Ancak Hakk'ın gayrına şikâyet etmeyip, nefsinin zabtetmelidir. Eğer o kimse [19/31] dūçâr olduğu belâdan kendi gibi bir abd-i âcize şikâyet ederse, ona sâbir denilmez. Allâh'a şikâyet sabra zarar verir diyen tâifeyi hicâba düşüren şey budur ki, onların nazarında şâkî şikâyet etmekle kazâ-yı ilâhîye râzı olmamış olur. Ya'ni onlar şikâyet eden kimseye, şikâyet ettiği vakit, kazâ-yı ilâhîye râzı olmamış nazarıyla bakarlar; ve onların bu nazarları kendilerini hakikat-i emirden hicâba düşürür. Hâlbuki emrin hakikati böyle değildir. Zîrâ gerek Allâh'a ve gerek Hakk'ın gayrına olan şikâyet, şâkînin kazâya râzı olmasına kadh vermez. Belki şikâyet eden kimse, bu şikâyeti ile kazâya değil, makzî olan şeye râzı olmamış bulunur. Hâlbuki bize makzî olan şeye râzı olun diye hitâb olunmadı; ve mübtelâ olduğumuz durr ise makzî olan şeydir. Bu da kazânın "ayn"ı değildir. Kazâ başka, makzî başkadır.

Ma'lûm olsun ki: Kazâ, **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olduğu üzere, Allâh'ın eşyâda hükmüdür; ve Allâh'ın eşyâda hükmü, Allâh'ın eşyâya ve eşyâda olan ilminin haddi üzerinedir; ve Allâh'ın eşyâda ilmi dahi ma'lûmât nefislerinde ne hâl üzere sâbit idiyseler, o ma'lûmâtın Hakk'a i'tâ ettikleri şeyin haddi üzerinedir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde buyururlar ki: "Kazâ makzînin gayrıdır; ve kazâ a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına râcî" olan kadere muvâfık îcâd ve ahkâmıdan ibârettir. Binâenaleyh kazâ, sıfât-ı fiiliyye-i Hak'tandır; ve ona rızâ farzdır; ve niçin şöyle böyle kazâ etti diye Hak'tan şikâyet etmek haramdır. Velâkin makzîye râzı olmak mutlaka farz değildir; belki küfür ve sâir ma'âsî gibi, âsâr-ı kazânın kendisinden sudûrundan dolayı, mükellefin râzı olmayıp şikâyet etmesi zarûrî ve vâcibdir." *Mesnevî:*

راضيم در كفر ز آن رو كه قضاست   ني از آن رو كه نزاع و خبث ماست

[19/32] Tercüme: “Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım; bu rızâ, bizim nizâmımız ve hubsümüz olması cihetinden değildir.”⁵⁰⁵

Bu îzâhâtta anlaşıldığı üzere, bir belâya giriftâr olan kimse “Yâ Rabb, bu belâyı def’ et!” diye duâ edebilir; ve bu duâ Allâh’a şikâyettir. Onun bu şikâyeti sabrına mâni’ olmadığı gibi, Hakk’ın kazâsına râzı olmaması da demek değildir. Müşteki ancak makzî olan belâya râzı olmamış olur; ve biz makzîye râzı olmakla emrolunmadığımızdan, bu adem-i rızâ makdûh olmaz.

Misâl: Tabîb bir hastaya fenâ kokulu bir ilâç içirmek istese, hasta tabîbin bu hükmü ile mütezzî olur. Fakat onun bu hükmü muktezâ-yı hikmet olup, kendisindeki hastalığı izâle edeceğini bilir. Hasta bunu bilmekle berâber: “Aman tabîb efendi, bu ilâç pek fenâ kokuyor, benim ona tahamülüm yoktur. Ricâ ederim izâle-i marazda bu ilâç makâmına kâim olabilecek daha sehlü’l-isti’mâl bir ilâç ver!” diye şikâyet etse, bu şikâyet tabîbin hükmünden ve kazâsından değildir. Belki hasta makzî olan ilâca râzı olmamış olur.

وَعَلِمَ أَيُّوبُ أَنَّ فِي حَبْسِ النَّفْسِ عَنِ الشَّكْوَى إِلَى اللَّهِ فِي رَفْعِ الضَّرِّ مُقَاوَمَةً الْقَهْرِ الإِلَهِيِّ، وَهُوَ جَهْلٌ بِالشَّخْصِ إِذَا ابْتَلَاهُ بِمَا تَتَأَلَّمُ مِنْهُ نَفْسُهُ فَلَا يَدْعُو اللَّهَ فِي إِزَالَةِ ذَلِكَ الأَمْرِ الْمُؤَلَّمِ، بَلْ يَتَّبِعِي لَهُ عِنْدَ المُحَقِّقِ أَنْ يَتَضَرَّعَ وَيَسْأَلَ اللَّهَ فِي إِزَالَةِ ذَلِكَ عَنْهُ، فَإِنَّ ذَلِكَ إِزَالَةٌ عَنِ جَنَابِ اللَّهِ عِنْدَ العَارِفِ وَصَاحِبِ الكَشْفِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ وَصَفَ نَفْسَهُ بِأَنَّهُ يُؤَذَى، فَقَالَ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾، وَأَيُّ أَدَى أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يَتَّبِلِكَ اللَّهُ بِبِلَاءٍ عِنْدَ غَفْلَتِكَ عَنْهُ أَوْ عَنْ مَقَامِ الإِلَهِيِّ لَا تَعْلَمُهُ لِتَرْجِعَ إِلَيْهِ بِالشَّكْوَى فَيَرَفَعَهُ عَنْكَ فَيَصِحَّ الأَفْتِقَارُ الَّذِي هُوَ حَقِيقَتُكَ، فَيَرْتَفِعَ عَنِ الحَقِّ الأَدَى بِسُؤَالِكَ إِيَّاهُ فِي رَفْعِهِ عَنْكَ، إِذْ أَنْتَ صُورَتُهُ الظَّاهِرَةُ، وَأَنْتَ لَا تُرَاجِعُهُ فِي إِزَالَةِ ذَلِكَ البِلَاءِ.⁵⁰⁶

Ve Eyyûb (a.s.) bildi ki, durrun ref’i hakkında tahkîkan Allah Teâlâ’ya sekvâdan nefsin habsinde [19/33] kahr-ı ilâhîye mukâvemet vardır;

505 Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, V, s. 365-366 (beyit: 1364).

506 *هو حَقِيقَتُكَ، فَيَرْتَفِعَ عَنِ الحَقِّ الأَدَى بِسُؤَالِكَ إِيَّاهُ فِي رَفْعِهِ عَنْكَ، إِذْ أَنْتَ صُورَتُهُ الظَّاهِرَةُ، وَأَنْتَ لَا تُرَاجِعُهُ فِي إِزَالَةِ ذَلِكَ البِلَاءِ* cümlesi, Dâvûd-ı Kayserî, Bâlî, *Tevîlül-Muhkem* nüshalarında mevcut değildir. (A. Avni Konuk).

ve o da şahsı ile olan cehildir ki, Allah Teâlâ onu, nefsi onda müteellim olur bir şeye mübtelâ ettikde, bu emr-i müellimin izâlesinde Allah Teâlâ'ya duâ etmez; belki ona lâıyk olan, muhakkik indinde tazarru' etmek ve kendinden bunun izâlesinde Allah'dan suâl eylemektir. Zîrâ sâhib-i keşf olan ârif indinde bu, Cenâb-ı İlâhîden izâledir. Çünkü Allah Teâlâ, muhakkak nefsi ezâ olunmakla vafetti. Binâenaleyh إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Ahzâb, 33/57) [Allâh'a ve Resûlüne ezâ eden kimseler.] dedi. Ve bundan daha büyük hangi ezâ vardır ki, Allah Teâlâ seni, ondan veyâhud bilmediğin bir makâm-ı ilâhîden gafletin indinde, bir belâya mübtelâ eder, tâ ki sen O'na rücû' edesin. Binâenaleyh O da senden onu ref'eyleye de, senin hakîkatin olan iftikârın sahîh ola. Netîcede de, senden onun ref'i hakkında, O'na suâlin sebebiyle, Hak'tan ezâ mürtefi' ola. Zîrâ sen O'nun sûret-i zâhiresisin. Hâlbuki sen bu belânın izâlesinde O'na mürâci' değilsin.

Ya'ni Eyyûb (a.s.) kendisine ârız olan marazın ref'i hakkında Allah Teâlâ hazretlerine şikâyetten nefsi habsetmek husûsunda, Allâh'ın kahrına karşı koymak ve mukâvemet etmek olduğunu bildiğinden, izâle-i marazı hakkında Hakk'a duâ etti. Ve kahr-ı ilâhîye mukâvemet ise, kişinin cehlinden neş'et eder. Ve cehil ile muttasıf olan bir kişiyi, Allah Teâlâ bir belâya mübtelâ edip, o kimsenin nefsi o belâdan müteellim olsa, kendisine elem veren bu belânın izâlesini Hak'tan talep etmez. Çünkü ibtilâdan garaz nedir ve kendisinden belânın ref'ine say' etmek, kimin hakkında sa'yetmektir, bunu bilmez. Binâenaleyh bu, revîş-i münâsib değildir. Belki muhakkik olan kimse indinde o kimseye lâıyk olan şey, yalvarmak ve kendisinden bu belânın izâlesini Hak'tan talep etmektir. Zîrâ keşf sâhibi olan ârif-i billâh indinde, abdin o belâyı kendi nefsinden izâlesi, Cenâb-ı İlâhîden izâle etmek olur. [19/34] Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Ahzâb, 33/57) âyet-i kerîmesinde "Allâh'a ve Resûlüne ezâ eden kimseler" diyerek, nefsi ilâhîsini "ezâ olunmakla" vafetti. Ve Hakk'ın "ezâ olunmak" gibi sıfât-ı mahlûkât ile ittisâfı, sıfât ve esmâsı i'tibâriyledir. Zâtı i'tibâriyle bu gibi sıfât-ı halkıyyeden münezzehdir; ve hattâ zât-ı ahadiyyesi i'tibâriyle kendi sıfâtından bile tenzîh olunur. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette bilcümle sıfât ve esmâ mahv ve müstehlektir; velâkin mertebe-i sıfât ve esmâda böyle değildir. Ve suver-i âlemden her bir sûret,

Hakk'ın bir ism-i müteayyenidir; ya'ni o sûretle taayyün etmiş bir isimdir. Ve sen o sûretlerden bir sûretsin; ve senin hüviyetin ve bâtının o isimdir; ve sen o ismin zâhirisin. Binâenaleyh senin sûretinde müteezzî ve müteellim olan Hak'tır; ve sen nefsenden belânın izâlesine sa'yettiğin vakit, o belâyı Hak'tan izâle etmeğe sa'yetmiş olursun.

İmdi sen, Hak'tan veyâhud bilmediğin bir makâm-ı ilâhîden gaflet ettiğin vakit, ona rüçû' etmen için Allah Teâlâ seni bir belâyâ mübtelâ ede; ve senin rüçûun sebebiyle o belâyı senden ref'eyleye de, hakîkatin olan iftikârın ve acz ve ubûdiyetin sahîh ola; ve netîcede de, o belânın ref'i hakkında vâki' olan talebin üzerine, bâlâda zikir ve îzâh olunduğu vech ile, sen O'nun sûret-i zâhiresi olduğun için, Hak'tan ezâ mürtefi' ola. Ve hâl böyle iken sen bu belânın izâlesinde Hak Teâlâ'ya rüçû' etmeyip, sen belâyâ sabredeceğim, diye kahr-ı ilâhîye mukâvemette bulunasın; Hakk'a bundan daha büyük hangi ezâ vardır? Binâenaleyh sen, sana ârız olan belânın ref'i için Hakk'a mürâcaat etmediğin vakit, senin taayyününden ve mazharından o belâ ile müteellim olan Hakk'a ezâ etmiş olursun. Bu ise ezâ-yı a'zamdır. Böyle olunca ehl-i belâ Hakk'a tazarru' ve niyâz etmeli ve kendi sûretinde müteayyin olan Hakk'a ezâdan tevakkî edip, إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ (Ahzâb, 33/57) [Allâh'a ezâ eden kimseler...] âyet-i kerîmesi mefhûmu tahtına dâhil olmamalıdır. [19/35]

كما جاع بعض العارفين فبكي، فقال له في ذلك من لا ذوق له في هذا الفن معاتباً له، فقال العارف: «إنما جوعني لأبكي»، يقول: إنما ابتلاني بالضر لأسأله في رفعه عني، وذلك لا يقدر في كوني صابراً.

Nitekim âriflerin ba'zısı acıktı, ağladı. Bu fende zevki olmayan bir kimse ona muâtib olarak bunun hakkında söyledi. Böyle olunca ârif dedi ki: "Ancak beni ağlamam için acıktırdı." Gûyâ der ki, benden onun ref'i hakkında, O'ndan suâl etmem için, beni durra mübtelâ eyledi. Ve bu, benim sâbir olmama kadh vermez.

Ya'ni ibtilâdan garaz ne olduğunu ve kendisinden belânın ref'ine sa'yetmek kimin hakkında sa'yetmek idiğini bilen âriflerden ba'zılarının karnı acıktı; ve bu açlığın verdiği elemden dolayı ağladı. Ve fass-ı münîfde beyân

buyurulan ma'rifette zevk sâhibi olmayan bir kimse o ârife itâb edip: “Niçin Hak'ın ibtilâsına karşı sabretmiyorsun?” dedi. O ârif dahi ona cevâben: Hak Teâlâ beni ağlamam için acıktırdı. Hak Teâlâ hazretleri gûyâ bana der ki: “Ben seni açlık elemine onun için mübtelâ ettim ki, o elemine ref'i hakkında benden suâl edesin. Ve sen benim abdimsin; iftikâr ve acz, senin muktezâ-yı zâtındır. Bana arz-ı ihtiyâc eyle ki, ubûdiyetin sâbit olsun!”⁵⁰⁷ Binâenaleyh benim O'ndan dilenmem, sâbir olmama kadh vermez, dedi.

فَعَلِمْنَا أَنَّ الصَّبْرَ إِنَّمَا هُوَ حَبْسُ النَّفْسِ عَنِ الشَّكْوَى لِعَيْبِ اللَّهِ، وَأَعْنِي بِالغَيْرِ وَجْهًا خَاصًّا مِنْ وَجْهِ اللَّهِ، وَقَدْ عَيَّنَ الْحَقُّ وَجْهًا خَاصًّا مِنْ وَجْهِ اللَّهِ، وَهُوَ الْمُسَمَّى وَجْهَ الْهُيُوتِ، [19/36] فَيَدْعُوهُ مِنْ ذَلِكَ الْوَجْهِ فِي رَفْعِ الضَّرِّ لَا مِنَ الْوَجْهِ الْأُخْرَى الْمُسَمَّاةِ أَسْبَابًا، وَلَيْسَتْ إِلَّا هُوَ مِنْ حَيْثُ تَفْصِيلُ الْأَمْرِ فِي نَفْسِهِ، فَالْعَارِفُ لَا يَحْجُبُهُ سُؤَالُهُ هُوِيَّةَ الْحَقِّ فِي رَفْعِ الضَّرِّ عَنْهُ عَنْ أَنْ تَكُونَ جَمِيعُ الْأَسْبَابِ عَيْنُهُ مِنْ حَيْثِيَّةٍ خَاصَّةٍ.

İmdi biz bildik ki, muhakkak sabır, nefsi Allâh'ın gayrısına şekvâdan habsetmektir. Ve “gayr” ile murâdım, vücûhullahdan bir vech-i hâstir; ve muhakkak Hak Teâlâ vücûhullahdan bir vech-i hâssî ta'yîn eyledi; ve o dahi “vech-i hüviyyet”le müsemmâdır. Binâenaleyh o, ref'-i durr hakkında “esbâb” tesmiye olunan vücûh-ı âhardan değil, bu vecihden duâ eder; ve hâlbuki o, kendi nefsinde emrin tafsili hay-siyetinden O'nun gayrı değildir. İmdi ârifin, kendinden zararın ref'i hakkında hüviyyet-i Hak'tan suâl etmesi, esbâbın kâffesi haysiyet-i hâssadan onun “ayn”ı olmaktan onu mahcûb etmez.

Ya'ni bir kimse başına gelen bir belâdan Allâh'a şikâyetle def'i için duâ ederse, onun bu şikâyeti sabrına zarar vermez. Fakat Allah'dan gayrısına şikâyet ederse, o kimseye sâbir denmez.

507 “Üstad Ebu Ali Dekkâk (r.a.)'ın şunu anlattığını işitmişim: “Sûfîlerden biri bir şeyhin ziyâretine gitmiş, onu ağlar vaziyette görmüş, neden ağladığını sormuş, ben açım, cevabını almış, bunun üzerine: Senin gibisi açlıktan ağlar mı? diye sormuş. Şeyh de: Sus, bilmiyor musun ki, aç kalmamdan (Allah'ın) murâdı ağlamamdır, karşılığını vermişti.” Bk. *Kuşeyri Risâlesi*, s. 230. Krş. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 45 (73. bâb); III, s. 313 (125. bâb); VII, s. 211 (505. bâb); VIII, s. 181 (559. bâb).

Suâl: Cemî'-i mevcûdât Hakk'ın sûret-i zâhiresidir. Binâenaleyh vücûdda Hakk'ın gayrı bir şey yoktur ki, ona şikâyet olunsun. Şu hâlde Allâh'ın gayrısına şikâyet nasıl mutasavver olur?

Cevâb: Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki: “Ben “Allâh'ın gayrı” demekle vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech-i hâssı murâd ederim. Ve bu ta'bîr ile murâd, ister cüz'î [19/37] ister küllî olsun, taayyünât ile müttekayyid olan hüviyyet-i müteayyinedir; yoksa hüviyyet-i mutlaka değildir.”

Ve Hak Teâlâ hazretleri, abd duâ etmek için vücûh-ı ilâhiyyesinden bir vech-i hâssı ta'yîn ve tahsîs eyledi; ve o vech-i hâssa dahi “vech-i hüviyyet” tesmiye olunur ki, vücûh-ı ilâhiyyenin hepsini câmi' olan “hüviyyet-i mutlaka”nın vechidir; ve o vech “Allah” ismidir. Binâenaleyh abd, zararın ref'i hakkında Hakk'a duâ edeceği vakit “Yâ Allah!” deyip, o vech-i hâssa teveccüh eder; yoksa gayrullah denilen vücûh-ı hâssa-i ilâhiyyeden birisine teveccüh etmez; ya'ni “esbâb” tesmiye olunan diğer vecihler ile suâl ve duâ etmez. Ve hâlbuki vücûh-ı âhar denilen esbâb, o vech-i hâssın hüviyyetinden gayrı değildir. Zîrâ esbâb kendi nefsinde emr-i hüviyyetin tafsîlidir. Ya'ni hüviyyet-i mutlakanın vechi olan “Allah” ismi, cemî'-i vücûhun, ya'ni kâffe-i esmânın “ayn”ıdır; ve bu vech-i hâssın cemî'-i vücûhda tafsîli, ya'ni “Allah” isminin bilcümle esmâ ile tafsîli, kendi nefsinde tafsîlidir. Ne kadar esmâ varsa hepsi Allah isminin tahtında mündemcidir. Bu ismi, Rezzâk, Raûf, Atûf, Mu'tî, Vehhâb ilh... isimleriyle tafsîl eder isen, Allah isminin kendi nefsinde tafsîli olur. Binâenaleyh Allâh'ın gayrısına şikâyetten nefsi habsetmek, vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech-i hâs olan hüviyyet-i mutlakanın vechine meyletmek demek olur. Ya'ni “Allah” ism-i câmiine meyletmek olur.

İşte bu îzâhâtta ma'lûm olur ki, ârif, kendi nefsinden zararın [19/38] ref'i hakkında hüviyyet-i Hak'tan suâl ettiği vakit, vücûh-ı âhar tesmiye olunan esbâbın kâffesi Hakk'ın “ayn”ı olduğunu bilir. Ve cemî'-i vücûhda, o vech-i hâssı, ya'ni vech-i hüviyyeti müşâhede eder; ve vücûh-ı sâireyi görmekle vech-i hüviyyetten hicâba düşmez. Zîrâ ârifin nazarında gayriyet yoktur. Fakat ârif olmayan kimsenin nazarında gayriyet mevcûddur. Meselâ kerîm olan bir şahs-ı ganî, bir fakîre ihsân etse, ârif o şahsı es-

mâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûret-i müteayyinesi ve vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech bildiği ve o isim, ism-i câmiin taht-ı hîtasında bulunduğu için, onu Hakk'ın “ayn”ı görür; ve o ihsânı Hak'tan bilir. Velâkin gayr-ı ârif, bu marifetten mahcûb olduğu cihetle, o şahsı Hakk'ın gayrı ve o ihsânı o şahıstan bilir. Velhâsıl ârif, tafsîl ve icmâlden hicâba düşmez.

وهذا سرٌّ لا يُلازمُ طَريقَتَه إِلا الأُدبَاءُ من عِبَادِ اللّهِ الأُمَنَاءِ على أَسْرَارِ اللّهِ، فَإِنَّ
لِلّهِ أُمَنَاءَ لا يَعْرِفُهُمُ إِلا اللّهُ، وَيَعْرِفُ بَعْضُهُم بَعْضًا.

Ve bu bir sırdır ki, esrâr üzere ümenâ olan ibâdullahdan, üdebâdan gayrı kimse, onun tarîkine mülâzim olmaz; zîrâ Allah için “ümenâ” vardır ki, Allah'dan gayrı onları kimse bilmez; ve onların ba'zısı, ba'zısını bilir.

Bu zikrolunan hakâyık, ya'ni bir belâya giriftâr olduğu vakit, o belâ ve zararın [19/39] ref'i hakkında “vech-i hüviyyet” tesmiye olunan vech-i hâssa ve ism-i câmi' olan “Allah” ismine teveccüh ederek “gayrullah” ve “esbâb” denilen vücûh-ı hâssa-i ilâhiyyeden birisine teveccühle suâl ve taleb etmemek; ve fakat, esbâbın kâffesi Hakk'ın “ayn”ı olduğunu bilmek ve esbâb nâmı tahtında bulunan bu vücûh-ı sâireyi görmekle berâber, vech-i hüviyyetten hicâba düşmemek bir sırdır ki, bu sırrın tarîkinde ancak esrâr-ı ilâhiyyeye muttali' olan ve “emîn” ve Hak'la cemî'-i ahvâl ve umûrunda edeb üzere bulunan ibâdullah müdâvim ve mülâzimdir. Ve bu esrâra ale'd-devâm riâyet üzere bulunan onlardır. Ve Allâh'ın bu gibi esrârını tevdî' buyurduğu kullar vardır ki, onları ancak yine kendisi bilir; ve onların ba'zısı, ba'zısını bilir. Ya'ni Hakk'ın bildirmesiyle bu gibi “ümenâ” yekdîğerini dahi bilirler.

Bir gün üstâd-ı ekremim Mesnevîhân Mehmed Es'ad Dede Efendi (r.a.) hazretlerinin Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde, esîr-i firâş oldukları bir sırada, huzûr-ı lâmiu'n-nûrlarında oturuyor idim. Yanlarında ilâç şişeleri dizili idi. Fikrimden bu geçti: “İlâhî, senin gâfil kulların hasta oldukları vakit, başlarının ucuna ilâç şişelerini dizip onlardan istişfâ ederler. Sûret-i zâhirede âriflerin dahi böyle yapıyor; bunları tefrîk etmek ne kadar müşkil bir iştir!” Bu fikrin vürûdunu müteâkib Hazret (k.s.) hemen mübârek ellerine ilâç

şişelerinden birini alıp fakîre hitâben: “Bunlar hicâbdır; şifâ Hak’tandır” buyurdular. Onların bu hitâbları, esbâbın kâffesi Hakk’ın “ayn”ı olduğunu ve esbâbı görmekle vech-i hüviyyetten hicâba düşmemek lâzım geldiğini ihtâr ve ârif ile gâfilin farkını fakîre ifhâm idi. [19/40]

وَقَدْ نَصَحْنَاكَ، فَاعْمَلْ وَإِيَّاهُ سُبْحَانَهُ فَاسْأَلْ.

Ve tahkîkan biz sana nasîhat ettik. İmdi sen onunla amel et ve Allah Sübhânehû ve Teâlâ’dan suâl eyle!

Ya’ni biz bu fass-ı münîfde sabrın ne demek olduğunu ve bir belâya giriftâr olduğun vakit, o zararın ref’i hakkında ne yolda hareket etmek lâzım geldiğini tafsîlen beyân ederek sana nasîhat ettik. Ey tarîk-i edebde yürümek ve Allâh’ın “emîn” kullarından olmak isteyen ârif, sen bu nasîhatler ile amel et! Ve kendinden zararın ref’i hakkında vech-i hüviyyetin hicâbâtı olan esbâba meyletmeyip, cemî’-i vücûh-ı ilâhiyyeyi câmi’ bulunan, Allah Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden suâl et! Ve kahr-ı ilâhiye mukâvemet gibi bir cehâletten tahlîs-i girîban eyle! Ve binnetîce abdiyetin hasebiyle acz ve iftikârın sâbit olsun. Beyit:

گرچه نقدِ معرفت دریای ماست   بندگی و عجز و حیرت جای ماست

Tercüme: “Her ne kadar nakd-i ma’rifet, bizim deryâmız ise de, ubûdiyet ve acz ve hayret bizim makâmımızdır.”

Mesnevî:

عجزِ تو از شکر شکر آمد تمام   فهم کن در یابِ قَدِّ تَمَّ الْكَلَامِ

Tercüme: “Senin şükürden aczin tam şükür olarak geldi. Bu bâbın hakikatinde lebib ol, iyi anla! Kelâm bitti...”⁵⁰⁸

İbtidâ: 14 Cümâde’l-âhire 1335 ve 7 Yeni Nisan 1333

[7 Nisan 1917], Cumartesi gecesi saat 1

İntihâ: Recep 1335, 26 Nisan 1333 [26 Nisan 1917],

leyle-i Perşembe saat-i ezânî 3

⁵⁰⁸ Bahrü'l-Ulûm Leknevî, *Şerh-i Mesnevî*, III, s. 312.

XX

فَصُ حِكْمَةٍ جَلَالِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يَحْيَوِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ YAHYÂVİYYE’DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ CELÂLİYYE BEYÂNINDADIR]

“Hikmet-i celâliyye”nin Kelime-i Yahyâviyye’ye tahsîsindeki sebebler budur ki: Evvelen, kahra muhtass olan sıfât-ı ilâhiyye ve esmâ-i rabbâniyye “Celâl” ile müsemmâdır; ve isneyniyeti müş’ir olan ve gayr ve mâsivâ denilen taayyünâtın kahrı ve vahdet-i ıtlâkıyyenin isbâtı, Celâl’in şânındandır. Zirâ Celâl, evveliyete ırcâ’ için mevcûdâtı nefyeder. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Mü’min, 40/16) [Bugün mülk kimindir? Vâhid ve Kahhâr olan Allâh’ındır!] buyurur. Ve âyet-i kerîmedeki isimler, esmâ-i celâliyyededir. Ve bu vahdet Yahyâ (a.s.)da dahi mevcûd olup onun ismi ve sıfatı ve sûreti ve ma’nâsı ona mugâyir değil idi. Ve Yahyâ (a.s.), kendinden evvel mevcûd olan hiçbir ferdin “Yahyâ” ismiyle tevsîm olunmaması sûretiyle, isimde mazhar-ı evveliyet oldu. Sâniyen, Yahyâ (a.s.)ın hâlinde kabz ve haşyet ve rikkat ve huşû’ gibi ahkâm-ı celâliyye gâlib idi. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ondan ihbâren buyururlar ki: قَالَ يَحْيَىٰ لِعِيسَىٰ مُعَافِيَا لَهُ جِئِنَ ضَجِجِكَ: كَأَنَّكَ قَدْ آمَنْتَ مَكْرَ اللَّهِ وَعَذَابَهُ، فَأَجَابَهُ: عِيسَىٰ كَأَنَّكَ قَدْ آيَسْتِ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَرَحْمَتِهِ، فَأَوْحَىٰ اللَّهُ إِلَيْهِمَا أَنَّ أَحْبَبُّمَا إِلَيَّ أَحْسَنُكُمَا يَحْيَىٰ يَأْتِي ya’ni “Yahyâ (a.s.), Îsâ (a.s.)a güldüğü bir vakitte itâb edip: “Sen Allâh’ın mekr ve azâbından sanki emînsin!” dedi. Îsâ (a.s.) ona: “Güyâ sen de Allâh’ın fazl ve rahmetinden me’yûssun!” diye cevâb verdi. Hak Teâlâ hazretleri [20/2] her ikisine vahyedip buyurdu ki: “Muhakkak sizden bana en sevgiliniz, bana zannı ahsen olanınızdır.”⁵⁰⁹ Ve Yahyâ (a.s.) âkıbetü’l-emr küffâr tarafından şehîd edildi. Kısâsan yetmiş bin küffâr katlolunmadıkça

509 Konevî, *el-Fükûk*, s. 246; *Fihî Mâ Fih*, s. 47; Kayserî, *Şerhu Fusûsi’l-Hikem*, II, s. 1130.

feverân-ı demi sâkin olmadı. İşte bu iki sebebdan dolayı “hikmet-i celâliyye” Kelime-i Yahyâviyye’ye mukârin kılındı.

***

هذه حكمه الأُولِيَّةِ فِي الْأَسْمَاءِ، فَإِنَّ اللَّهَ سَمَّاهُ يَحْيَى، أَيَّ يَحْيَى بِهِ ذِكْرُ
زَكَرِيَّا، وَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا، فَجَمَعَ بَيْنَ حُصُولِ الصِّفَةِ الَّتِي فِيْمَنْ
غَبَرَ مِمَّنْ تَرَكَ وَلَدًا يَحْيَى بِهِ ذِكْرُهُ وَبَيْنَ إِسْمِهِ بِذَلِكَ، فَسَمَّاهُ يَحْيَى، فَكَانَ
اسْمُهُ يَحْيَى كَالْعِلْمِ الدَّقِيقِيِّ.

İşte bu, esmâda hikmet-i evveliyedir. Zîrâ Allah Teâlâ onu “Yahyâ” tesmiye etti. Ya’ni Zekeriyâ’nın zikri onunla hayy olur. Ve “Onun için evvelden hem-nâm kılmadı.” (Meryem, 19/7) İmdi bir veled terkeden şahs-ı gâbirde o veled ile onun zikri hayy olan sıfatın husûlü beyniyle onun ismi beynini cem’etti; onu Yahyâ tesmiye eyledi. Binâenaleyh onun ismi olan Yahyâ ilm-i zevkî gibi oldu.

Ya’ni bu hikmet-i Yahyâviyye esmâda hikmet-i evveliyedir. Çünkü Allah Teâlâ Yahyâ (a.s.)ı “Yahyâ” ismiyle tesmiye etti ki, Zekeriyâ (a.s.)ın ismi Yahyâ (a.s.) ile diri olur, demektir; ve Yahyâ (a.s.) için kendisinden evvel bu isim ile bir kimseyi tesmiye ederek hem-nâm kılmadı. Binâenaleyh âlemde ibtidâ bu isim ile müsemmâ olan ancak Yahyâ (a.s.) oldu. Şu hâlde Allah Teâlâ hazretleri Yahyâ (a.s.)ı Yahyâ ismiyle tesmiye etmekle Zekeriyâ (a.s.)ın nübüvvet vesâire gibi terketmiş olduğu sıfat ile onun bekâ-yı zikri arasını cem’etti. Ya’ni Yahyâ ismi, Yahyâ (a.s.) için, kendisinden evvel kimsenin tesmiye olunmadığı bir ism-i alem olmakla berâber, Zekeriyâ (a.s.)ın bekâ-yı zikrini ve ihyâ-yı nâmını mu’lin bir sıfat oldu. [20/3] Binâenaleyh Yahyâ (a.s.)ın ismi olan “Yahyâ” zevkî bir ilim gibi oldu. Zîrâ “Yahyâ” ismi iki fâideye delâlet etti ki, birisi “sıfat” diğeri “âlemiyet”tir. Meselâ “bal” bir isimdir, ki bir nevi’ tatlıya âlem olmuştur. Onun sıfatı halâvettir. Bir kimse balı görse ve bilse de tatmasa, halâveti hakkında ilm-i zevkîsi yoktur. Fakat onu tadan kimse indinde balın âlemiyet ve sıfattan ibâret olan iki fâidesi hâsil olur. İşte bunun gibi “Yahyâ” denildiği vakit birisi isim ve diğeri onun sıfatı olan “hayât” mülâhaza olundu. Bu ise i’tibâr-ı

zevkîdir. Çünkü ehl-i âdete göre bir isim zikrolunduğu vakit, onun sıfatı mülâhaza olunmak kâideden değildir. Meselâ “Ahmed” deriz. “Hamd” masdarından müştakk olan bu ismin müsemmâsı bulunan kimsede sıfat-ı hâmidîyyet aklımıza bile gelmez. Velâkin ism-i Yahyâ böyle değildir. Onda alemiyet ve sıfat mülâhaza olduğu cihetle, ilm-i zevkî gibi oldu.

فَإِنَّ آدَمَ حَيِّيَّ ذَكَرَهُ بِشَيْثٍ، وَنُوْحًا حَيِّيَّ ذَكَرَهُ بِسَامٍ، وَكَذَلِكَ الْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، وَلَكِنْ مَا جَمَعَ اللَّهُ لِأَحَدٍ قَبْلَ يَحْيَى بَيْنَ الْإِسْمِ الْعَلَمِ مِنْهُ أَيْ الصَّادِرِ مِنْهُ وَبَيْنَ الصَّفَةِ، إِلَّا لِرُكْرِيَّا عِنَايَةً مِنْهُ، إِذْ قَالَ: ﴿وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا﴾، فَقَدَّمَ الْحَقَّ عَلَى ذِكْرِ وَلَدِهِ، كَمَا قَدَّمْتَ آسِيَةَ ذَكَرَ الْجَارِ عَلَى الدَّارِ فِي قَوْلِهَا: ﴿عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ﴾، فَأَكْرَمَهُ اللَّهُ بِأَنْ قَضَى حَاجَتَهُ، وَسَمَّاهُ بِصِفَتِهِ حَتَّى يَكُونَ اسْمُهُ تَذْكَارًا لِمَا طَلَبَ مِنْهُ نَبِيُّهُ زَكَرِيَّا.

Zîrâ tahkîkan Âdem'in zikri Şîs ile diri oldu; ve Nûh'un zikri dahi Sâm ile diri oldu. Sâir enbiyâ (a.s.) dahi böyledir. Velâkin Allah Teâlâ Yahyâ'dan evvel hiçbir kimse için ondan, ya'ni kendisinden, sâdır olan ism-i alem ile sıfat beynini cem'etmedi. Ancak kendi cânibinden Zekerîyyâ'ya inâyet olarak cem'etti. Çünkü لَدُنْكَ وَلِيًّا dedi. (Meryem, 19/5) [Yâ Rab kendi indinden bana bir velî bahşet!] dedi. Velelinin zikri üzerine [20/4] Hakk'ı takdîm eyledi. Nitekim Âsiye, عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ (Tahrîm, 66/11) [Bana kendi indinde cennette bir beyt ihsân et!] kavlinde zikr-i cârrı, beyt üzerine takdîm etti. İmdi Allah Teâlâ onun hâcetini kazâ etmekle ona ikrâm eyledi. Ve onu sıfatı ile tesmiye etti, tâ ki nebîsi Zekerîyyâ'nın O'ndan taleb ettiği için, onun ismi tezkâr ola!

Ya'ni Âdem (a.s.)ın isminin zikri Şîs (a.s.) ile ve Nûh (a.s.)ın isminin zikri dahi Sâm ile diri ve bâkî oldu. Ve sâir enbiyâ (a.s.)ın isimlerinin zikirleri dahi böylece onların evlâdlarıyla bekâ buldu. Fakat Allah Teâlâ hazretlerinin Yahyâ (a.s.)dan evvel peygamberlerden hiçbirisine kendi cânib-i ilâhîsinden bir isim vererek o ism-i alem ile bu ismin mutazammın olduğu sıfat beynini cem'etmesi vâkî' olmadı. Bu lutf-i mahsûs, mahzâ cânib-i ilâhîsinden vâkî' olan inâyetten dolayı, ancak Zekerîyyâ (a.s.)a oldu. Zîrâ Zekerîyyâ (a.s.) “Yâ Rab kendi indinden bana bir velî bahşet!” (Meryem,

19/5) diye duâ etmiş ve Hakk'ın zikrini oğlunun zikri üzerine takdîm etmiş idi. İşte bu sebeble Allah Teâlâ إِنَّا نَبُشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى (Meryem, 19/7) ya'ni "İsmi Yahyâ olan gulâm ile sana müjde veririz" hitâbıyla ona ikrâm ve Yahyâ (a.s.)ı hibe ederek hâcetini kazâ eyledi. Nitekim Fir'avn'ın zevcesi olan Âsiye dahi "Bana kendi indinde cennette bir beyt ihsân et!" (Tahrîm, 66/11) kavlinde civâriyyet-i Hakk'ı, beyt üzerine takdîm etmiş idi. Zikr-i Hakk'ı oğlunun zikri üzerine takdîm ettiği için, Hak Teâlâ Zekeriyâ (a.s.)'ın hâcetini öyle bir vech ile kazâ eyledi ki ona oğul verdi, ad dahi taktı. Ve ism-i alem olan bu ad ile Zekeriyâ (a.s.)'ın sıfatı olan "hayât" ma'nâsını dahi cem'etti. Binâenaleyh "Yahyâ" ismi, Zekeriyâ (a.s.)'ın "hayât" zikrini müş'irdir. Ve Zekeriyâ (a.s.)'ın zikri Yahyâ (a.s.) ile diridir.

لَآئِهِ لَللَّهِ آتَرَ بَقَاءَ ذِكْرِ اللَّهِ فِي عَقْبِهِ، إِذِ الْوَلَدُ سِرُّ أَبِيهِ، فَقَالَ: ﴿يَرْتُنِّي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ﴾، وَلَيْسَ تَمَّ مَوْرُوثٌ فِي حَقِّ هَؤُلَاءِ إِلَّا مَقَامُ ذِكْرِ اللَّهِ وَالِدَعْوَةِ إِلَيْهِ.

Zîrâ Zekeriyâ (a.s.) kendi akibinde zikrullâhın bekâsını ihtiyâr eyledi. Çünkü oğul babasının [20/5] sırrıdır. Böyle olunca "Bana vâris ola ve hânedân-ı Ya'küb'a vâris ola" dedi (Meryem, 19/6). Ve hâlbuki bunda onlar hakkında makâm-ı zikrullahdan ve ona da'vetten gayrı, mevrûs yoktur.

Ya'ni Zekeriyâ (a.s.)'ın فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (Meryem, 19/5) [Yâ Rab kendi indinden bana bir velî bahşet!] diye duâ etmesinin sebebi, kendinden sonra zikrullâhın bekâsını ihtiyâr etmesi idi. Evlâd babasının sırrı olduğu için kendisine ve hânedân-ı Ya'küb'a vâris olacak bir oğul istedi. Hâlbuki enbiyâ (a.s.)'ın zikrullah makâmından ve Hakk'a da'vetten başka mâl-i mevrûsleri yoktur. Zîrâ onlar vâris taleb edince kendilerinden sonra zikrullâhın bekâsına hizmet edecek ve ehl-i hicâbı Hakk'a da'vet eyleyecek bir veled isterler.

ثُمَّ إِنَّهُ بَشَّرَهُ بِمَا قَدَّمَ مِنْ سَلَامِهِ ﷺ عَلَيْهِ ﴿يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا﴾، فَجَاءَ بِصَفَةِ الْحَيَاةِ وَهِيَ اسْمُهُ، وَأَعْلَمَ سَلَامُهُ عَلَيْهِ، وَكَلَامُهُ صِدْقٌ، فَهُوَ مَقْطُوعٌ بِهِ.

Ba'dehû onu, يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/15) [Doğdu-

ğu ve öldüğü ve diri olarak ba'solunduğu günde.] kavliyle onun üzerine olan onun selâmından, onu mukaddem kıldığı şeyle müjdeledi. İmdi sıfat-ı hayâtı getirdi; ve o dahi onun ismidir; ve selâmı ile ona i'lâm etti. Ve onun kelâmı doğrudur, o kelâm maktûun-bihdir.

Ya'ni ba'dehû Hak Teâlâ hazretleri, Yahyâ (a.s.) hakkında وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/15) ya'ni "Doğduğu ve öldüğü ve diri olarak ba'solunduğu günde onun üzerine selâm oldu" kavliyle vaf-ı selâmeti beyân buyurarak onu kendi akrânı arasında mukaddem kıldığını Zekeriyâ (a.s.)a tebşîr etti. Binâenaleyh Hak Teâlâ Yahyâ (a.s.)ı, kendisinin sıfat-ı zâtıyyesi olan "Hayât" ile vafeyledi. Ve Yahyâ (a.s.)ın ismi, hem ism-i alem ve hem de sıfatı müş'ir olduğu [20/6] cihetle "hayât" sıfatı onun ismidir. Ve Hak Teâlâ nefsiyle Yahyâ üzerine "selâm" ettiğini Zekeriyâ (a.s.)a berâ-yı beşâret i'lâm eyledi. Binâenaleyh Yahyâ (a.s.)ın doğduğu günde, ya'ni enâniyetle ihticâbı ve zuhûr-ı nefis sebebiyle Hak'tan bu'du mûcib olan libâs-ı taayyüne büründüğü günde; ve öldüğü, ya'ni sıfât-ı nef-sâniyyesi vücûd-ı Hak'ta fânî olduğu günde; ve hayy olarak ba'solunduğu, ya'ni fenâ-fillâh makâmından sonra vücûd-ı Hakkânî ile bekâsının tahakkuku gününde Allah Teâlâ hazretlerinin onu selâmetle vafetmesi Kelâm-ı Hak'la sâbittir. Ve Kelâm-ı Hak ise nass-ı kâtî'dir, onda kizb ve hatâ ihtimâli yoktur.

وَأَنَّ كَانَ قَوْلُ الرُّوحِ: ﴿وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا﴾
أَكْمَلُ فِي الْاِتِّحَادِ فَهَذَا أَكْمَلُ فِي الْاِتِّحَادِ وَالْاِعْتِقَادِ وَأَرْفَعُ لِلتَّأْوِيلَاتِ.

Ve eğer Rûh'un وَسَلَامٌ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/33) [Doğduğum ve öldüğüm ve diri olarak ba'solunduğum günde selâm benim üzerime olsun.] kavli, ittihâdda ekmele ise, bu, ittihâd ve i'tikâdda ekmele ve te'vîlât için erfa'dır.

Ya'ni eğer i'tirâz sûretiyle denilecek olursa ki: "Hak Teâlâ Îsâ (a.s.)ın dahi evvelen ve âhiren selâmetini Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr buyurmuş olduğu hâlde, bu "selâm"ın evvelen ve âhiren Yahyâ (a.s.)a mahsûs olması ve bu selâm ile onu akrânı üzerine takdîm etmesi nasıl sahîh olur?" Cevâben denilir ki: eğer Rûhullah olan Îsâ (a.s.)ın "Doğduğum ve öldüğüm ve diri ola-

rak ba'solunduğum günde selâm benim üzerine olsun” (Meryem, 19/33) kavli ittihâdda ekmel ise, Yahyâ (a.s.)'ın selâmı, ittihâd ve i'tikâdda ekmel ve te'vîlât için dahi erfâ'dır.

İttihâdda ekmel oluşu budur ki: Allah Teâlâ Cenâb-ı Yahyâ'nın vücûd-ı izâfisinde olan nefsi üzerine selâm eder; ve bu selâm kâffe-i vücûh-i ilâhiyyeyi câmi' olan hüviyyet-i mutlakadan vâki' olmuş bir hitâbtır. Fakat Îsâ (a.s.)'ın vücûd-ı izâfisinde ve mukayyedeinde vâki' olan kendi nefesine selâmı, vücûh-i ilâhiyyeden [20/7] bir vech-i hâs tarikiyledir. Binâenaleyh kâffe-i vücûh-i ilâhiyyeyi câmi' olan hüviyyet-i mutlaka vechinden gelen selâm, bu vücûhdan bir vechiden sâdır olan selâmdan, ittihâdda ekmeldir. Şu kadar var ki selâm, Îsâ (a.s.)'ın mazharından ve onun vücûd-ı mukayyedinden nâzil olduğu için, ahadiyet şühûdunda, o hazretin kemâl-i temkîn üzere bulunduğu anlaşılıyor. Fakat bu selâm, Yahyâ (a.s.)'ın mazharından ve onun vücûd-ı müteayyininden sâdır olmadığı cihetle, o hazretin bu şühûdda kemâl-i temekkünü müstedell değildir. Zîrâ fark mahsûstur.

i'tikâdda ekmel ve te'vîlât için erfâ oluşu dahi budur ki: Hakk'ın Yahyâ (a.s.) üzerine olan selâmı, onun Rabb'i olduğu ve hüviyyet-i mutlakası bulunduğu haysiyetle vâki' olduğundan hicâb-ı isneyniyyet ile muhtecib olan ehl-i nefis ve akâid-i mukayyede erbâbı indinde te'vîle muhtaç değildir. Onlar Yahyâ (a.s.)a Rabb'i tarafından selâm vâki' olduğuna bilâ-te'vîl i'tikâd ederler. Fakat Îsâ (a.s.)'ın selâmı, te'vîle muhtaçtır. Çünkü Cenâb-ı Îsâ, kurb-i nevâfil mertebesine göre, lisân-ı Hak'la kendi nefsi üzerine selâm eder. Veyâhud kurb-i ferâiz mertebesine göre, Cenâb-ı Îsâ'nın mazhariyetinde müteayyin olan Hak Teâlâ, lisân-ı Îsâ (a.s.) ile kendi nefesine selâm eder. Binâenaleyh akâid-i mukayyede erbâbı, te'vîl olunmadıkça bu kelâmı tasdik etmezler. Şu hâlde Îsâ (a.s.)'ın nefsi üzerine selâmı, Rabb'i tarafından Yahyâ (a.s.) üzerine vâki' olan selâm gibi i'tikâd husûsunda ekmel ve te'vîlât için erfâ değildir. Velhâsıl birisine herkes i'tikâd eder; ve te'vîlât onda merfû'dur. Diğerine ise i'tikâd etmez; zîrâ te'vîlât merfû' değildir.

فَإِنَّ الَّذِي أَنْخَرَقَتْ فِيهِ الْعَادَةُ فِي حَقِّ عَيْسَىٰ إِنَّمَا هُوَ النَّطْقُ، فَقَدْ تَمَكَّنَ
عَقْلُهُ وَتَكَمَّلَ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ الَّذِي أَنْطَقَهُ اللَّهُ فِيهِ، وَلَا يَلْزَمُ لِلْمُتَمَكِّنِ مِنْ

النُّطْقِ عَلَىٰ أَيِّ حَالَةٍ كَانَ الصِّدْقُ فِيمَا بِهِ [20/8] يَنْطِقُ بِجَلَّابِ الْمَشْهُودِ
 لَهُ كَيْحَيِّي، فَسَلَامُ الْحَقِّ عَلَىٰ يَحْيَىٰ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ أَرْفَعُ لِلْإِلْتِبَاسِ الْوَاقِعِ فِي
 الْعِنَايَةِ الْإِلَهِيَّةِ مِنْ سَلَامِ عَيْسَىٰ عَلَىٰ نَفْسِهِ، وَإِنْ كَانَتْ قَرَأَيْنِ الْأَحْوَالِ تَدُلُّ
 عَلَىٰ قُرْبِهِ مِنَ اللَّهِ فِي ذَلِكَ وَصِدْقِهِ إِذْ نَطَقَ فِي مَعْرِضِ الدَّلَالَةِ عَلَىٰ بَرَاءَةِ
 أُمَّهِ فِي الْمَهْدِ.

Zîrâ muhakkak Îsâ hakkında, kendisinde âdet münharık olan şey, ancak nutuktur. Böyle olunca Allah Teâlâ'nın onu tantik ettiği bu zamanda, onun akli mütemekkin ve mütekemmil oldu. Ve nutka kâdir olan kimseye, her ne hâl üzerine olursa olsun, söylediği şeyde Yahyâ gibi meşhûdün-leh hilâfına olarak, sıdk lâzım değildir. Binâenaleyh Hakk'ın Yahyâ üzerine selâmı, bu vecihden inâyet-i ilâhiyyede vâki' olan iltibâs için, Îsâ'nın nefsi üzerine olan selâmından erfa'dır. Her ne kadar karâin-i ahvâl, Cenâb-ı Îsâ'nın beşik içinde vâlidesi Meryem'in berâetine delâlet ma'razında nutk ettiği vakit, bunda Allah Teâlâ'ya kurbuna ve onun sıdkına delâlet ederse de.

Ya'ni Îsâ (a.s.) hakkında hârikulâde olarak vâki' olan şey, beşik içinde iken onun tekellüm etmesidir. Zîrâ beşikteki çocuğun söz söylemesi âdete muhâliftir; ve söz söylemek için akılda kudret ve mükemmeliyet lâzımdır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın Hak tarafından intâkı zamânında onun akli mütemekkin ve mütekemmil oldu. Ve nutk ister mu'cize gibi âdete muhâlif ve ister kelâm-ı bâliğ gibi âdete muvâfık olarak vâki' olsun, nutka kâdir olan kimseye sıdk lâzım değildir. Ya'ni her söz söyleyen kimsenin sözü doğru olmak lâzım gelmez. O söz nefsi-i emre muvâfık olmayabilir. Fakat Yahyâ (a.s.) gibi meşhûdün-leh buna muhâliftir. Çünkü onun selâmetine şehâdet eden Hak'tır. Ve Îsâ (a.s.) ise kendi nefesine selâm etti. Bunun her ikisi dahi inâyet-i ilâhiyyedir. Fakat Hakk'ın Yahyâ (a.s.) üzerine olan selâmı, Cenâb-ı Yahyâ hakkındaki inâyet-i ilâhiyyede vâki' olan iltibâsı ref'eder. Zîrâ Hak kelâmında sâdıktır; ve Hak söylediği vakit doğru söyler. [20/9] Fakat Îsâ (a.s.)ın kendi nefsi üzerine selâmı, onun hakkında olan inâyet-i ilâhiyyede vâki' iltibâsı ref'etmek husûsunda Hakk'ın Yahyâ (a.s.)a olan selâmı gibi değildir. Çünkü her nâtıkın nutkunda sıdk lâzım gelmez. Her ne kadar karâin-i ahvâl o nutukta Îsâ (a.s.)ın Allah Teâlâ'ya kurbuna ve bu

nutukta sıdkına delâlet ederse de, ref'-i iltibâsda yine Hakk'ın Cenâb-ı Yahyâ'ya olan selâmı akvâdır. Ve karâin-i ahvâl budur ki, Îsâ (a.s.) vâlidesi olan Hz. Meryem'in, münkirînin ona isnâd ettiği töhmet-i zinâdan berâetine delâlet ma'razında beşik içinde tekellüm etmesidir. Zîrâ hilâf-ı âdet bir mu'cizenin zuhûru bir lüzûma müsteniddir. O lüzûm ise, Hz. Meryem'in sübût-i berâeti idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Îsâ vâlidesinin berâetine şehâdet için söylediği sözde sâdiktır.

فَهُوَ أَحَدُ الشَّاهِدِينَ، وَ الشَّاهِدُ الْآخِرُ هَرَّةُ الْجِدْعِ الْيَابِسِ، فَسَقَطَ رُطْبًا جَبِيًّا
 مِنْ غَيْرِ فَعْلٍ وَلَا تَذْكَيرٍ كَمَا وَلَدَتْ مَرْيَمُ عَيْسَى مِنْ غَيْرِ فَعْلٍ وَلَا ذَكَرٍ وَلَا
 جَمَاعٍ عَرَفِيٍّ مُعْتَادٍ.

İmdi o, iki şâhidin birisidir; ve diğeri kurumuş hurma ağacını tahrîkidir. İmdi Meryem Îsâ'yı nasıl zevc ve erkek olmaksızın ve mu'tâd olan cimâ'-ı örfî vukû' bulmaksızın doğurdu ise, fahl ve tezkîr olmaksızın, ter ü tâze hurma sukût etti.

Ya'ni Îsâ (a.s.)ın beşik içinde tekellümü iki şâhidden birisidir; ve diğeri şâhid ise Meryem, (19/25) (مَرْيَمُ، 19/25) وَهُرِّي إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ تُسَافِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَبِيًّا [Ey Meryem! Hurma ağacını kendi tarafına doğru salla; toplamaya lâyık sana tâze hurma düşer.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, Hz. Meryem'in kuru hurma ağacını tahrîk etmesidir. [20/10] Ve kuru ağacın tahrîkini müteâkib ter ü tâze hurma döküldü. Hâlbuki zürâ' hurma ağacının erkeğini dişisine aşılımadıkça hurma vermez. Mutlakâ mahsûl vermek için telkîh lâzımdır. İşte Hz. Meryem bâkire olduğu ve aslâ kendisine bir erkek takarrüb ederek herkesin bildiği cimâ'-ı mu'tâd vâki' olmadığı hâlde nasıl ki Hz. Îsâ'yı doğurdu ise, hurma ağacı dahi bilâ-telkîh ve ancak tahrîk ile ter ü tâze hurma verdi. İşte bu da ikinci şâhiddir; ve Hz. Îsâ'nın sıdk-ı kelâmı hakkındaki karâindir.

لَوْ قَالَ نَبِيٌّ: آتَيْتِي وَمُعْجِزَتِي أَنْ يَنْطِقَ هَذَا الْحَائِطُ، فَتَطِقَ الْحَائِطُ، وَقَالَ فِي
 نُطْقِهِ: تَكْذُوبُ مَا أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، لَصَحَّتِ الْآيَةُ وَتَبَّتْ بِهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ،
 وَلَمْ يُتَلَفَّتْ إِلَى مَا نَطَقَ بِهِ الْحَائِطُ، فَلَمَّا دَخَلَ هَذَا الْاِحْتِمَالُ فِي كَلَامِ عَيْسَى
 بِإِشَارَةِ أُمَّهُ إِلَيْهِ وَهُوَ فِي الْمَهْدِ، كَانَ سَلَامُ اللَّهِ عَلَى يَحْيَى أَرْفَعُ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ.

Eğer bir nebî, benim âyetim ve mu'cizem “Bu duvarın tekellümüdür” dese, duvar nutkeylese ve nutkunda “Sen kâzibsin, resûlullah değil-sin” dese, elbette âyet sahîh olur ve onunla muhakkak onun resûlullah olduğu sâbit bulunur idi; ve duvarın söylediği şeye iltifât olunmaz idi. İmdi vaktâki bu ihtimâl, beşik içinde olduğu hâlde, vâlidesinin ona işâreti ile olan kelâm-ı Îsâ'ya dâhil oldu, Yahyâ'nın selâmı bu vecihden erfa' oldu.

Ya'ni her söz söyleyenin sözü, doğru olmak lâzım gelmediği için, eğer bir peygamber, “İşte benim nübüvvetime [20/11] alâmetim ve mu'cizem bu duvarın söz söylemesidir” deyip de duvar dahi lisâna gelip söz söylese ve sözü dahi “Sen yalancısın, resûlullah değilsin” kelâmından ibâret bulunsa, elbette o alâmet sahîh olur ve duvarın söz söylemesiyle, onun resûlullah olduğu sâbit bulunur idi; ve duvarın “Sen yalancısın, resûlullah değilsin” sözüne iltifât olunmaz idi. Zîrâ nutka kudreti olan her nâtıkın sözü doğru olmak icâb etmez. İşte vâlidesi olan Hz. Meryem'in işâreti ile, beşik içinde olduğu hâlde Îsâ (a.s.)dan sâdır olan kelâma dahi, ehl-i hicâba göre, bu ihtimâl dâhil olduğundan, Hakk'ın Yahyâ (a.s.)a olan selâmı, bu vecihden erfa' olur. Çünkü Hakk'ın kelâmına ve selâmına bu ihtimâl dâhil olmaz.

فَمَوْضِعُ الدَّلَالَةِ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ مِنْ أَجْلِ مَا قِيلَ فِيهِ إِنَّهُ ابْنُ اللَّهِ، وَفَرَعَتِ الدَّلَالَةَ
بِمُجَرَّدِ النُّطْقِ، وَأَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ عِنْدَ الطَّائِفَةِ الْأُخْرَى الْقَائِلَةِ بِالنُّبُوَّةِ، وَبَقِيَ مَا
زَادَ فِي حُكْمِ الاحْتِمَالِ فِي النَّظَرِ الْعَقْلِيِّ حَتَّى ظَهَرَ فِي الْمُسْتَقْبَلِ صِدْقُهُ فِي
جَمِيعِ مَا أَخْبَرَ بِهِ فِي الْمَهْدِ، فَتَحَقَّقَ مَا أَشَرْنَا إِلَيْهِ.

İmdi onun “abdullah” olduğunun mevzi'-i delâleti, onun hakkında “ibnullah” denilmesi eclindendir. Hâlbuki mücerred nutk ile delâlet fâriğ oldu. Zîrâ nübüvvetle kâil olan tâife-i uhrâ indinde o, abdullahdır. Ve beşik içinde ihbâr eylediği şeyin kâffesi müstakbelde zâhir oluncaya kadar, ziyâde olan şey, nazar-ı aklî indinde, ihtimâl hükümünde bâkî kaldı. Böyle olunca sen, işâret olunan şeyi tahkîk et! [20/12]

Ya'ni onun “abdullah” olduğu hakkındaki mevzi'-i delâlet mu'teberdir. Çünkü Îsâ (a.s.)ın اِنِّي عَبْدُ اللَّهِ (Meryem, 19/30) [Ben Allâh'ın kuluyum.]

kavlından herkesin “abdullah” olmadığı ma'nâsı tavazzuh eder. Zîrâ insanların çoğu “abdü'n-nefs” ve binnetîce “abdü'd-dünyâ” ve “abdü'd-dînâr” ve “abdü'z-zevce” olur. Ve kısm-ı kesîri dahi “abdü'l-Hâdî” ve “abdü'r-Rez-zâk” vesâire gibi bir ism-i hâssın abdiyetiyle mümtâz bulunur. Hâlbuki “abdullah” ancak kendi ve onun mülkü Hak Teâlâ hazretlerinin mülkü olan kimsedir. Ya'ni “abdullah” cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan zât-ı saâdet-simâttır. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar:

دستِ او را حق چو دستِ خویش خواند تا يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيِّدِيهِمْ براند

Tercüme ve îzâh: “Hak mâdemki onun eline kendi eli ta'bîr buyurdu, فَوقَ أَيِّدِيهِمْ (Fetih, 48/10) âyet-i kerîmesinin mefhûm-i münîfine kadar sürdü, götürdü.”⁵¹⁰ Ya'ni hadîs-i kudside كُنْتُ لَهُ يَدًا [Onun tuttuğu eli olurum.] buyurdu; ve Kur'ân-ı Kerîm'de dahi “Allâh'ın eli onların ellerinin fevkindedir” (Fetih, 48/10) dedi. Binâenaleyh bekâ-billâh mertebesinde bulunan evliyâullâhın eli herkesin elinin fevkinde olur, zîrâ Hak'ın yedir.

Binâenaleyh “abdullah” sıfatını hâiz olmak her bir insanın kârı değildir. İşte Îsâ (a.s.)'ın beşik içinde iken söylediği وَجَعَلَنِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي (Meryem, 19/30) ya'ni “Muhakkak ben Allâh'ın kuluyum; bana kitâb verdi ve beni peygamber kıldı” kavli, Îsâ (a.s.) hakkında “Allâh'ın oğludur” diyen Nasârâ'nın kelâmı mukâbilinde vâki' olduğu için, kendisinin ibnullah” olması hayâlini ref'etti; ve vâlide-i muhteremesinin zinâdan tahâretini isbât eyledi. Ve mücerred nutk ile, onun “abdullah” olması üzerine delâlet tamâm ve sahîh oldu. Ve Hz. Îsâ (a.s.), ümmetinden kendisinin nübüvvetine kâil olan ehl-i Habeş gibi [20/13] diğer bir tâife nezdinde muhakkak “abdullah”dır, Allâh'ın oğlu değildir. Ve nazar-ı aklî indinde her nutkeden kimsenin kelâmı, doğru olmak lâzım gelmediği cihetle, Hz. Îsâ'nın beşik içindeki إِنَّنِي عَبْدُ اللَّهِ (Meryem, 19/30) [Ben Allâh'ın kuluyum.] kelâmından, “abdullah” ma'nâsı üzerine ziyâde olan nutku müstakbelde nübüvvetle meb'ûs oluncaya kadar, sıdk ve kizbe ihtimâl hükmünde bâkî kaldı. Vaktâki nübüvvetle ba'solundu, beşik içinde ne söylemiş ise, hepsinin sıdkı zâhir olduğu cihetle bu hükm-i ihtimâl dahi mündefi' oldu.

510 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 297 (beyit: 3013).

İmdi sen bu fass-ı münîfte beyân buyurulan maârifî tahkîk et ve iyi anla! Ve Yahyâ (a.s.)'ın Îsâ (a.s.) üzerine tafdîl edilmiş olduğunu tahayyül etme! Ve Îsâ (a.s.)'ın kendi nefisine olan selâmı ile, Yahyâ (a.s.) üzerine olan Hakk'ın selâmı arasındaki farkı ayn-ı basîretle müşâhede et! Ve akâid-i mukayyede erbâbı indinde hangisinin muhtâc-ı te'vîl olduğunu ve hangisinin olmadığını bil! ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ! (Cum'a, 62/4) [İşte bu Allâh'ın fazlıdır, bunu dilediğine verir.]

İbtidâ: Recep 1335 ve 27 Nisan 1333 [27 Nisan 1917],
Cum'a sabahı saat 1,5

İntihâ: 11 Mayıs 1333 ve Recep 1335 [11 Mayıs 1917],
yevm-i Cum'a saat-i ezânî 2

[KELİME-İ ZEKERİYYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ MÂLİKİYYE BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

Ma'lûm olsun ki, Zekeriyâ (a.s.)ın müdebbiri olan ism-i hâss "Mâlik" ism-i şerîfidir. Binâenaleyh hazret-i şehâdette onun vücûdunda zâhir olan dahi, bu ismin hazînesinde meknûz bulunan ahvâl olduğundan, kendisi min-indillâh bu ismin muktezâsı olmak üzere, kuvvet-i tâmme ve himmet-i müessire ile müeyyed oldu; zîrâ "Mâlik," şiddet ve kuvvet ma'nâsına olan "mülk"ten me'hûzdür; ve "mülk," kudret ve tasarruf ma'nâsına dahi gelir. İmdi mâlikiyet-i Hak, Zekeriyâ (a.s.)ın vücûdunda zâhir oldu. Çünkü onun vücûd-ı şerîfi "yevmü'd-dîn" gibi oldu; ve "kıyâmet" ma'nâsına olan "yevmü'd-dîn"de Hakk'ın kemâl-i mâlikiyeti zuhûr ettiği cihetle Hak Teâlâ "yevmü'd-dîn"e Mâlik ism-i şerîfini muzâf kılıp, sûre-i Fâtihâ'da مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (Fâtihâ, 1/4) [Yevmü'd-dînin Mâlik'i] buyurdu; binâenaleyh Cenâb-ı Zekeriyâ rahmet ve nîkmetin zuhûru husûsunda yevmü'd-dînin ahvâli ile mütehakkık olduğundan, yevmü'd-dîn menzilesinde oldu. Şu hâlde Hak Teâlâ hazretleri "Mâlik-i yevmi'd-dîn" olduğu gibi "Mâlik-i Zekeriyâ" oldu. Çünkü Hak Teâlâ yevm-i mezkûrde ba'zan rahmet ve ba'zan azâb eder; ve bu günde rahmet ve azâbın zuhûru ile O'nun mâlikiyeti zâhir olur. İşte Zekeriyâ (a.s.)ın vücûdunda dahi Hak bu iki şe'n ile zâhir oldu. Rahmeti ile zuhûru budur ki, onun zevce-i muhteremesi âkır ve kendisi pek ihtiyar olduğu hâlde وَلِيًّا مِن لَدُنكَ وَيَسًّا (Meryem, 19/5) ya'ni "Bana indinden bir velî bağışla" diyerek Hak'tan bir sâlih oğul taleb etti. Ve Hak Teâlâ dahi duâsını müstecâb edip, o hazretin hâiz olduğu ma'rif-i ilâhiyye ve esrâr-ı rabbâniyye ve ahlâk-ı hamîdeye vâris olarak ona Yahyâ (a.s.)ı bahşetti. Ve nîkmetle zuhûru budur ki, Hak Teâlâ onu şiddetle ahzett;

[21/2] o hazreti testere ile küffâr ikiye biçtiler. O dahi buna sabredip, mazhar olduğu ism-i hâssın muktezâsı olarak Hak'tan bu belânın ref'ini talep etmedi. İşte bu sebebe binâen “hikmet-i mâlîkiyye”, Kelime-i Zekerîyyâviyye'ye tahsîs kılındı. *Mesnevî*:

پس قیامت شو قیامت را بین دیدن هر چیز را شرطست این
عقل گردی عقل را دانی کمال عشق گردی عشق را بینی جمال

Tercümesi: “İmdi kıyâmet ol, kıyâmeti gör; her şeyi görmek için bu şarttır. Akl olursan, akli kemâliyle bilirsin. Aşk olursan aşkı cemâliyle görürsün.”⁵¹¹

***

إِعْلَمُ أَنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ وَجُودًا وَحُكْمًا، وَأَنَّ وَجُودَ الْغَضَبِ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ بِالْغَضَبِ، فَسَبَقَتْ رَحْمَتُهُ غَضَبَهُ، أَيَّ سَبَقَتْ نِسْبَةَ الرَّحْمَةِ إِلَيْهِ نِسْبَةَ الْغَضَبِ إِلَيْهِ.

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Allâh'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu; ve muhakkak gazabın vücûdu dahi, Allâh'ın gazaba olan rahmetindendir; binâenaleyh O'nun rahmeti gazabını sebkât eyledi. Ya'ni rahmetin O'na nisbeti, gazabın O'na nisbetini sebkât etti.

Fass-ı Süleymânî'de tafsîl olduğu üzere “rahmet”, biri zâtî, diğeri sıfâtî olmak üzere iki kısımdır. Bunlar da husûsiyet ve umûmiyet i'tibâriyle iki kısımdır. Her şeye vâsi' olan rahmet, “rahmet-i âmme-i zâtîyye”dir; ve bu rahmet Hak'ın muktezâ-yı zâtıdır; çünkü Hak bizzât “Cevâd”dır. Eğer böyle olmasa, vücûd-ı mutlak-ı Hak'ta zuhûr bulunmaz idi. İşte zât-ı Hak'ın muktezâsı olan bu rahmet sâyesinde, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnât-ı Hak, onun kendi [21/3] zâtında kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, ilminde sübût buldu; ve Hak zât-ı ahadiyyetinde sıkıntı içinde kalmış olan esmâsını nefes-i Rahmânîsi ile tenfîs edip, onlara vücûd-ı ilmî vermek sûretiyle cümlesini bu sıkıntıdan âzâd etti. Binâenaleyh bu rahmet,

511 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 264 (beyit: 772, 774).

hükmen her şeye vâsi' oldu. Ve rahmet-i âimme-i zâtiyye icâbıyla, ilimde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin sûretleri, kendi hükümleri dâiresinde, a'yân-ı kevnîyye sûretleriyle zâhir olduğu cihetle, bu rahmet-i zâtiyye, şu içinde bulunduğumuz hazret-i şehâdetde dahi vücûden her şeye vâsi' oldu. İmdi rahmet-i Hak, bilcümle nisebe ve a'yân-ı sâbite ve hâriciyyeye şâmil olunca, niseb-i ademîyyeden ibâret olan gazaba dahi şâmil bulunur; ve binâenaleyh gazabın vücûdu dahi, gazaba olan rahmet-i ilâhiyyeden olur. Fakat gazabın Hakk'a nisbeti, rahmetin Hakk'a nisbetinden sonradır; çünkü gazab rahmete nisbetle ârızî bir şeydir. Meselâ suyun hâl-i tabîisi cereyândır; ve donması, ârızîdir. Ve kezâ insanın hâl-i tabîisi gazab değildir; onun gazabı bir sebep tahtında zuhûr eden bir sıfat-ı ârızadır; ve sıfat-ı ârızada asl olan ise ademdir; binâenaleyh gazab niseb-i ademîyyededir. Ve **Fass-1 Üzeyri**'de tafsîl olunduğu üzere, gazab-ı ilâhî bir şeyin kemâl ve saâdete bilküllîyye adem-i kâbiliyyetinden veyâ noksân-ı kâbiliyyetinden o şeye terettüb eder. Ve gazabın şer ve şekâvet olması mağzûbun-aleyhe nisbetledir. Yoksa gazab, Hakk'a nisbetle merhûmdur; çünkü Hakk'ın tecellî-i Rahmânîsiyle mevcûd olmuştur; ve mevcûd olan her şey tecellî-i Rahmânî ile merhûmdur.

وَلَمَّا كَانَ لِكُلِّ عَيْنٍ وُجُودٌ يَطْلُبُهُ مِنَ اللَّهِ، لَذَلِكَ عَمَّتْ رَحْمَتُهُ كُلَّ شَيْءٍ،
فَإِنَّهُ بِرَحْمَتِهِ الَّتِي رَجَمَهُ بِهَا قَبِيلَ رَحْمَتِهِ فِي وُجُودِ عَيْنِهِ، فَأَوْجَدَهَا، فَلِذَلِكَ
قُلْنَا إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ وَجُودًا وَحُكْمًا.

[21/4] Vaktâki her “ayn” için vücûd oldu; binâenaleyh onu Allah'dan talep eder. Bunun için O'nun rahmeti her şeye⁵¹² âmm oldu; zîrâ Hak, şol rahmetiyle ki, her şeye onunla rahmet etti, o şey vücûd-ı aynîsinde O'nun rahmetini kabûl etti. Binâenaleyh Hak o şeyi icâd eyledi. İşte bunun için biz, muhakkak Allâh'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu, dedik.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin gayr-ı kâbil-i ta'dâd esmâ-i zâtiyyesi vardır ki, onlara “mefâtih-i gayb” tesmiye olunur. Zât-ı ahadiyyette bilkuvve mevcûd olan bu esmâ, zâtlarıyla fiilen zuhûr isterler ve müsemmaları olan

512 *Fusûs* neşirlerinde bu kelime “ayn” şeklindedir. Ancak Ahmed Avni Bey, muhtemelen Bosnevî'yi esas aldığı için “şey” şeklinde yazmıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 459.

zât-ı Hak, diyk-ı ademden o esmâyı ihrâc ve onları nefes-i Rahmânîsi ile tenfis edip mertebe-i ilimde izhâr eyler. İşte bu tenfis, esmâya rahmettir. Bu tecellî Hakk'ın kendi zâtında kendi zâtına vâki' olur. İlm-i Hak'ta peydâ olan bu suver-i latîfeye "a'yân-ı sâbite" derler ki, âlem-i dünyâdaki suver-i kesîfenin hakâyıkıdır; ve bunların vücûdu "vücûd-ı hükmi"dir. Onların zıllı olan suver-i kesîfe-i âlem ise "vücûd-ı aynî"dir. İşte mâdemki her bir "ayn" için vücûda gelmek imkânı mevcûddur; o "ayn", o vücûdu Allah'dan talep eder.

Ma'lûm olsun ki, bilcümle emr üç vecih üzeredir:

1. Vücûd-ı mahzdır. Bu vücûd, ezelen ve ebeden ademi kabûl etmez; vücûd-ı hakîkî-i Hak gibi.

2. İmkân-ı mahzdır ki, ezelen ve ebeden bir sebep ile vücûdu kabûl eder; vücûd-ı izâfî-i a'yân gibi.

3. Adem-i mahzdır ki, ezelen ve ebeden vücûdu kabûl etmez; şerîk-i Bârî veyâhud iki vücûd-ı nâmütenâhî gibi.

İşte görülüyor ki, âlemin vücûd-ı izâfîsi, vücûd-ı mahz ile adem-i mahz arasında vâki' olmuştur. Zîrâ bir ciheti ademe ve diğeri ciheti dahi vücûda nâzırdır. İmdi a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyenin ve a'yân-ı kevnîyye dahi a'yân-ı sâbitenin zıllı olup, bu vücûd-ı zillîlerinin zuhûrunu Allah'dan [21/5] talep ettikleri ve Allâhü Zülcelâl hazretleri dahi feyz-i akdesiyle esmâya rahmet edip onları mertebe-i ilimde "hükmen", ve feyz-i mukaddeysiyle dahi mertebe-i aynda "vücûden" izhâr eylediği için, O'nun rahmeti her şey hakkında umûmî oldu. Binâenaleyh bu i'tibâra göre her şey merhûmdur; ve bu rahmette İblîs dahi dâhildir; zîrâ vücûd-ı ilmîde îcâd etmek sûretiyle Hak Teâlâ'nın rahmet ettiği her şey, vücûd-ı aynîsinde de O'nun rahmetini kabûl etti. İşte suver-i esmâiyye, rahmet-i zâtîyye-i âmme ile, ilm-i ilâhîde sâbit olduktan sonra, vücûd-ı aynîye tâlib olmalarıyla Hak Teâlâ o rahmet ile onları vücûd-ı aynîde îcâd ettiği için biz, Allâh'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu dedik.

وَالْأَسْمَاءُ الْإِلَهِيَّةُ مِنَ الْأَشْيَاءِ، وَهِيَ تَرْجِعُ إِلَى عَيْنٍ وَاحِدَةٍ، فَأَوَّلُ مَا وَسِعَتْ
رَحْمَةُ اللَّهِ شَيْئِيَّةً تِلْكَ الْعَيْنِ الْمُوجِدَةِ لِلرَّحْمَةِ بِالرَّحْمَةِ.

Ve esmâ-i ilâhiyye eşyâdandır; ve hâlbuki esmâ-i ilâhiyye ayn-ı vâhideye râci'dir. İmdi Allâh'ın rahmetinin vâsi' olduğu evvelki şey, o "ayn"ın şey'iyetidir ki, rahmet ile rahmet-i mûcidedir.

Ya'ni, Allâh'ın rahmeti her şeye vâsi'dir, dediğimiz vakitte, esmâ-i ilâhiyye dahi "her şey" ta'bîri tahtına dâhil olur; zîrâ esmâ-i ilâhiyye dahi eşyâdandır. Ve esmâ-i ilâhiyye ise, Rahmân isminin hakîkati olan ayn-ı vâhideye râcidir; ve Rahmân ismi ism-i câmi'dir. Binâenaleyh her bir ismin rahmetten haz ve nasîbi vardır. İmdi Allâh'ın rahmetinin vâsi' olduğu evvelki şey, rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i esmâiyyeyi mûcid olan o ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir.

Mal'ûm olsun ki, Hak ahadiyyü'z-zât, ve vâhidiyyü'l-esmâ ve's-sıfâtır. Ve "Allah" [21/6] tesmiye olunan vücûdun zâtında hiçbir vech ile kesret yoktur; belki o vücûd, zât ile ahaddir; ve zât-ı ahadiyyet tecelliden müberrâdır. Çünkü âlemlerden ganîdir. Ve bu zât için vücûh-i gayr-ı mütenâhiye vardır ki, esmâ ve sıfâtı muktezî olan ulûhiyet o vücûhu cem'eder. Şu hâlde hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile berâber zâttan ibâret olduğundan esmâ ve sıfâta nazaran, küll-i mecmûû olan ayn-ı vâhidedir. Ve bu küll-i mecmûû, o ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir; ve Rahmân ismi, cemî'-i esmâyı muhît olduğu cihetle, bu ayn-ı vâhide bu ismin hakîkati olur. Binâenaleyh Hakk'ın Rahmân'a mensûb olan nefes ile ilk tenfis ettiği şey, zât-ı ahadiyyetinde bilkuvve mevcûd olan esmânın hazret-i ilmiyyede izhâr buyurduğu sûretlerdir. Şu hâlde Hak, rahmet-i zâtiyye-i âmmesi ile esmâsına rahmet etmiş olur. Binâenaleyh o ayn-ı vâhidenin şey'iyeti ki, esmâ ve sıfâta nazaran küll-i mecmûûdur; işte bu şey'iyet rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i esmâiyyeyi icâd eder. Bu bahis **Fass-1 Şuayb**'da tafsîl olunmuştur. Oraya mürâcaat buyurulsun.

فَأَوَّلُ شَيْءٍ وَسَعَتِ الرَّحْمَةُ نَفْسُهَا، ثُمَّ الشَّيْئَةُ الْمُشَارُ إِلَيْهَا، ثُمَّ شَيْئَةٌ كُلُّ مَوْجُودٍ يُوجَدُ إِلَى مَا لَا يَتَنَاهَى دُنْيَا وَآجِرَةً عَرَضًا وَجَوْهَرًا، مُرَكَّبًا وَبَسِيطًا.

İmdi rahmetin vâsi' olduğu evvelki şey, onun nefsidir. Ba'dehû müşâ-rünileyhâ olan şey'iyettir. Ba'dehû gerek dünyâda gerek âhirette, araz olsun ve cevher-i mürekkebe veyâ basît olsun, ilâ-mâ-lâ-nihâye vücûd bulan her mevcûdun şey'iyetidir.

Ya'ni rahmet-i zâtiyye-i âmmenin vâsi' olduğu evvelki şey rahmetin kendi nefsidir. Çünkü bir "ayn" lâzımdır ki, rahmet ona taalluk edebilsin; binâenaleyh rahmet-i zâtiyye; ibtidâ ayn-ı rahmâniyyenin şey'iyetine [21/7] vâsi' olur; ve rahmet o "ayn"ın şey'iyetine vâsi' olunca, ibtidâ kendi nefesine vâsi' olmuş olur. Ba'dehû rahmetin vâsi' olduğu şey, bâlâda işâret olunan ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir; ve bu ayn-ı vâhide bilcümle a'yânın mebdei ve aslıdır; ve bu da "hakikat-i Muhammediyye"dir ki, Allah Teâlâ onu âlemlere rahmet olmak üzere icâd eyledi. Binâenaleyh o, ayn-ı rahmettir; ya'ni âlemleri onun vücûdundan icâd etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik.] ve hadîs-i kudsîde dahi خَلَقْتِكَ مِنْ نُورِي وَخَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ مِنْ نُورِكَ ya'ni "Yâ Habîbim, seni nûr-i vücûdumdan halkettim ve eşyâyı dahi senin nûrundan yarattım"⁵¹³ buyurulmuştur. Ve bu mertebe, Hakk'ın zât-ı ahadiyyet mertebesinden vâhidiyet mertebesine tenezzülüdür ki, esmâ ve sıfâta nazaran küll-i mecmû' olan ayn-ı vâhidedir. İşte ikinci derecede, bu ayn-ı vâhidenin şey'iyetine vâsi' oldu. Ondan sonra rahmetin vâsi' olduğu şey, gerek dünyâda ve gerek âhirette, araz olsun ve cevher-i mürekkeb veya basît olsun, ilâ-mâ-lâ-nihâye vücûd bulan her mevcûd-i izâfinin şey'iyetidir.

Ma'lûm olsun ki, şey'iyeti sâbit olmayan ancak adem-i mahzdır. Onun için ondan hiçbir şey çıkmaz; ve vücûd-ı mahz ki, Hakk'ın vücûd-ı mutlakıdır ve esmâ ve sıfât ki, o vücûd-ı mahzın niseb-i ademîyesidir, ya'ni bilkuvve mevcûddur ve bilfiil zâhir değildir, işte bunlar için şey'iyet sâbittir; ve şey'iyeti sâbit olan şeyler için elbette zuhûr vardır.

Binâenaleyh rahmet bâlâda zikrolunan tertîb üzere, sâbit olan şey'iyetlere vâsi' oldu; ve hattâ rahmet, vücûd-ı Hakk'ın niseb-i ademîyesinden bir nisbet olduğu için, rahmetin kendi nefesine dahi vâsi' oldu; çünkü vücûd-ı Hak'ta onun dahi şey'iyeti sâbittir. Şu hâlde o dahi zuhûr ister; binâenaleyh rahmet-i zâtiyye-i âmmenin ona dahi şümûlü [21/8] olmak tabiidir. Burada bir suâl vârid olur, şöyle ki: Rahmet-i ilâhiyye vücûden ve hükmen her şeye şâmil olur, buyuruluyor. Hâlbuki bu kadar mağzûb olan

513 Bâli Efendi, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, s. 256.

eşyâ vardır. Bunların hepsi nasıl merhûm olur? Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki:

وَلَا يُعْتَبَرُ فِيهَا -أَوْ فِي سِعَةِ الرَّحْمَةِ- حُصُولُ غَرَضٍ وَلَا مُلَائِمَةٌ طَبَعٍ، بَلِ
الْمُلَائِمُ وَغَيْرُ الْمُلَائِمِ كُلُّهُ وَسِعَتْهُ الرَّحْمَةُ الْإِلَهِيَّةُ وَجُودًا.

Ve eşyâda -yâhud sia-i rahmette-,⁵¹⁴ bir garazın husûlü ve tab'ın mülâyemeti mu'teber değildir; belki mülâyimin ve gayr-ı mülâyimin hepsine rahmet-i ilâhiyye vücûden vâsi'dir.

Ya'ni eşyânın îcâdında veyâhud rahmetin vücûden ve hükmen bilcümle eşyâya vâsi' olmasında bir maksad vardır ki, o da ancak vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bilkuvve kendisinde mevcûd olan nisebinin isti'dâdları vech ile fiilen zuhûrudur. Bu da onların nefes-i Rahmânî ile tenfisiyle hâsıl olur. İşte bu hepsine şâmil olan bir rahmettir. Binâenaleyh bu rahmetin şümûlünde eşyâ hakkında husûsî bir garazın husûlü ve onların tab'ına mülâyim gelen şey mu'teber değildir. Her şeyin isti'dâd-ı ezelişi ne ise, bu rahmetin nüzûlünde îmân ve hidâyet ve ni'met ve zevk ve râhat gibi tab'a mülâyim gelen; ve küfür ve dalâlet ve nıkmet ve elem ve râhatsızlık gibi tab'a gayr-ı mülâyim gelen birtakım ahvâl o şeye vârid olur. Şu hâlde rahmet-i ilâhiyye, mahzâ vücûd verdiği için, mülâyim olsun, gayr-ı mülâyim olsun hepsine vâsi' oldu.

Misâl: Yağmurun yağması yeryüzünde ne kadar nebâtât varsa hepsinin gül, veyâ ekle sâlih meyve vermesi gibi husûsî bir garazın husûlü veyâhud tab'a mülâyim gelen mevâddın zuhûru için değildir. [21/9] Belki rahmetin nüzûlüyle her nebâtın isti'dâdına göre onda bilkuvve mevcûd olan semerât fiilen zâhir olur. Gül ağacından gül, diken ağacından diken ve kayısı ağacından lezîz ve ahlâ kayısı ve zakkûm ağacından dahi zakkûm zâhir olur. Hâlbuki hepsinin sebab-i zuhûru olan rahmet birdir. İhtilâf-ı semerât, ağaçların ihtilâf-ı isti'dâdındandır. Beyit:

514 *Fusûs* metninde bulunmayan bu açıklayıcı ifâde Ahmed Avni Bey tarafından muhtemelen Bosnevî esas alınarak ilâve edilmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 461.

*Halkın isti'dâdına vâbestedir âsâr-ı feyz
Ebr-i nîsândan sade f dürdâne, ef'i semm kapar*⁵¹⁵

İşte bunun gibi zât-ı ahadiyyette mahfi olan esmâya rahmet-i zâtiyye-i âmmenin şümûlü ale's-seviyyedir. مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ (Mülk, 67/3) [Halk-ı Rahmân'da tefâvüt göremezsin.] âyet-i kerîmesi mûcibince rahmet-i rahmâniyyenin her bir isim üzerine sereyânında tefâvüt yoktur. Tefâvüt ancak esmâ-i ilâhiyyenin isti'dâdâtındadır. Rahmet-i rahmâniyyenin feyezânında Hâdî isminin mazharı olan “ayn” da sûret-i hidâyet, ve Mudill isminin mazharı olan “ayn” da dahi sûret-i dalâlet zâhir olur.

وقد ذكّرنا في الفتوحات المكية أنّ الأثر لا يكون إلا للمعدوم لا للموجود، وإن كان للموجود فيحكم المعدوم، وهو علم غريب ومسألة نادرة، ولا يعلم تحقيقتها إلا أصحاب الأوهام، فذلك بالذوق عندهم، وأمّا من لا يؤثّر فيه الوهم فهو بعيد عن هذه المسألة.

Ve tahkîkan biz Fütûhât-ı Mekkiyye'de zikrettik ki, muhakkak “eser”, mevcûd için değil, ancak ma'dûm için vâki' olur; ve her ne kadar mevcûd için olursa da ma'dûmun hükmü hasebiyledir; ve bu ilim, garîbdir ve mes'ele-i nâdiredir; ve onun hakîkatini ancak evhâm sâhipleri bilir. İmdi bu ilim, onların indinde zevk ile hâsıl olur; velâkin kendisinde vehm müessir olmayan kimse bu mes'eleden uzaktır.

Ya'ni *Fütûhât-ı Mekkiyye* nâmındaki eser-i cesîm-i münîfin yetmiş üçüncü bâbında mastûr olan yirmi ikinci [21/10] ve yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü suâllerin cevâbında;⁵¹⁶ ve kezâ beş yüz elli sekizinci bâbında îzâh buyurulduğu⁵¹⁷ üzere: “Eser” vücûd-ı Hak'ta müessir olan a'yân-ı sâbite-i ma'dûme için vâki'dir; yoksa Hakk'ın vücûdu için vâki' değildir. Vücûd-ı Hak'a muktezî olan şey, a'yânın isti'dâd ve kabîliyetlerine göre, ifâza-i vücûd etmektir; ve “eser”, her ne kadar vücûd-ı Hak için sâbit ise de, bu sübût, ma'dûmun hükmü hasebiyledir. Niseb-i ilâhiyye olan esmâ, zât-ı ahadiyyette hâl-i ademde iken, müsemmaları olan Hak'tan kendile-

515 Mehmed Emin Belîğ (v. 1174/1761), *Dîvân-ı Belîğ*, s. 57.

516 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 83-88 (73. bâb).

517 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, s. 309-310 (558. bâb).

rine vücûd i'tâ etmesine hükmederler. Mevcûd-i hakîkî olan Hak dahi, ma'dûm olan nisebinden müteessir olup, onlara vücûd i'tâsına teveccüh eder. Binâenaleyh eser, evvelen ma'dûm için mevcûdda zâhir olur; ba'dehû ma'dûm olan nisebin hükmü ve talebi hasebiyle vücûd-ı Hak için sâbit olur.

Misâl: Bir mi'mârın zâtında mündemiç olan sıfat-ı mi'mâriyyet, lisân-ı isti'dâd ile zuhûr taleb eder; mi'mâr dahi kendisinin bir nisbet-i ademiyyesi olan o sıfatın talebini is'âf için zihninde bir binâ sûreti tahayyül eyler. Bu sûret ilim mertebesinde peydâ olan bir "ayn"dır. Mi'mârın vücûdu mevcûd ve fakat onun nisbeti olan mi'mâriyet sıfatı kendi vücûdunda mahfî ve müstehlek olduğundan ma'dûm idi. İmdi şahs-ı mi'mârın mevcûd olan vücûdu, ma'dûm olan nisbetinden müteessir olup, o mi'mâriyet sıfat ve nisbetine vücûd i'tâsına teveccüh etti. Şu hâlde "eser", evvelâ ma'dûm olan nisbet için, mevcûd olan mi'mârda zâhir oldu; ba'dehû o nisbet-i ma'dûmun "Beni izhâr et" diye lisân-ı isti'dâd ile vâki' olan hükmü ve talebi hasebiyle mi'mârın vücûdu için sâbit oldu. Binâenaleyh eser, mi'mârın vücûdunda müessir olan onun ilmindeki binânın sûret-i ma'dûmesi için vâki'dir. Yoksa mi'mârın vücûdu için vâki' değildir. Şahs-ı mi'mârın vücûduna lâzım olan şey, onun zihninde peydâ olan binâ sûretinin kâbiliyetine göre, o binâyı hâriçte inşâ etmektir. [21/11]

Bu ilim, gâyet garîb ve pek nâdir bir mes'eledir; ve ma'dûmun mevcûdda te'sîri mes'eslesini hakîkatiyle anlayan, ancak evhâm sâhipleridir; zîrâ bir emr-i ademîden ibâret olan vehm, onların mevcûd olan vücûdlarında te'sîr ederek, hadd-i zâtında ma'dûm olan birtakım vehmî şeyleri, kuvve-i hayâliyyelerinde îcâd ederler; ve bu îcâd ettikleri suver-i vehmiyyeden nefsleri, pek ziyâde müteessir olur. Meselâ çocukları, umacı geliyor, diye korkuturlar. Çocuk, vücûdunu hiç görmediği bir sûret-i mahûfeyi kuvve-i hayâliyyesinde îcâd edip, bu sûret-i vehmiyyeden korkar. Ve kezâ pek çok kimseler, gece tenhâ bir hânede kalamazlar. Hâne derûnunda ferd-i âferîde olmadığı kendilerine ma'lûm iken, vehimlerinde îcâd ettikleri suver-i mahûfeden müteessir olurlar. Ve ba'zı kimseler aslâ vücûdlarında hastalıktan eser olmadığı hâlde, kendilerinde bir maraz-ı vehmî îcâd ederler; ve bundan halâs olamadıkları takdîrde, vücûdları müteessir olup helâk

olurlar. İşte ma'dûmun mevcûdda te'sîri budur; ve bu ilim, ashâb-ı evhâm indinde zevkan hâsıl olur. Velâkin kendisinde vehmin te'sîri olmayan kimseler, bu ma'dûmun mevcûdda te'sîri mes'elesinin ne keyfiyetle vâki' olduğunu hakîkaten ve zevkan bilemezler. O kimseler bu mes'eleden uzaktır. Ve her bir insanın kuvve-i hayâlinde, vücûdu olmayan şeyi, halkettiğine dâir olan bahis **Fass-ı İshâkî**'de mürûr ettiğinden oraya mürâcaat olunsun.

Şiir:

فَرَحْمَةُ اللَّهِ فِي الْأَكْوَانِ سَارِيَةٌ   وَفِي الذَّوَاتِ وَفِي الْأَعْيَانِ جَارِيَةٌ

İmdi Allâh'ın rahmeti ekvânda sârîdir; zevâtta ve a'yânda cârîdir.

Ya'ni rahmet-i rahmâniyye, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb-i Hakk'ı mertebe-i ilimde izhâr ettiği ve hâriçte [21/12] hâdis olan a'yân-ı kevniyye ise mertebe-i ilimde peydâ olan a'yân-ı sâbitenin sûretleri bulunduğu cihetle bu rahmet-i rahmâniyye ekvânda sârî oldu. Ta'bîr-i diğerle îcâd, hüviyyet-i ilâhiyyenin suver-i kevniyye-i kesîfede ihtifâsıdır. Buhâr-ı latîfin, buzda ihtifâsı gibi. Ve eşyâ ancak rahmet-i rahmâniyye ile mevcûd oldu. Ve rahmet, her ne kadar mertebe-i vâhidiyyette bu hüviyetin gayrı ise de, vücûd-ı Hakk'ın niseb-i ademiyyesinden bir nisbet olduğu için, mertebe-i ahadiyyette onun "ayn"ıdır. Binâenaleyh rahmet-i ilâhiyye, zevâtta, ya'ni niseb-i ademiyyenin şey'iyetlerinde ve bu nisebin suveri olan a'yânda, ya'ni a'yân-ı sâbitede, cârîdir; ve suver-i kesîfe-i halkıyyede hüviyyet-i ilâhiyyenin ihtifâsı hasebiyle de cem'î-i ekvânda sârîdir.

مَكَانَةُ الرَّحْمَةِ الْمُتَمَلَّى إِذَا عُلِمَتْ مِنَ الشُّهُودِ مَعَ الْأَفْكَارِ عَالِيَةً

Rahmet-i müslânın mertebesi, şühûddan bilindiği vakit, efkâr üzerine âlîdir.

Mîmin zammı ile "müslâ" [مُتَمَلَّى], "efdal"ın müennesi olan "fudlâ" [فُضِّلَى] ma'nâsına gelir. Ya'ni pek ziyâde artkın ve taşkın olan rahmetin mertebesi, şühûd tarîkiyle ma'lûm oldukda, fikirlerin idrâkinden âlî olur; ve o rahmeti fikirler idrâk edemez. Zirâ şühûdda isneyniyet kalkar ve şühûd ve şâhid ve meşhûd şey'-i vâhid olur; binâenaleyh fikrin orada medhali bulunmaz. Hâlbuki fikir, hicâbdır; isneyniyet olan mahalde hükmü cârîdir.

فَكُلُّ مَنْ ذَكَرْتُهُ الرَّحْمَةَ فَقَدْ سَعُدَ، وَمَا تَمَّ إِلَّا مِنْ ذَكَرْتُهُ الرَّحْمَةَ، وَذَكَرُ
الرَّحْمَةِ الْأَشْيَاءَ عَيْنُ إِيجَادِهَا إِيَّاهَا، فَكُلُّ مَوْجُودٍ مَرَحُومٌ، وَلَا تُحْجَبُ يَا وَلِيَّ
عَنْ إِدْرَاكِ مَا قُلْتَاهُ بِمَا تَرَاهُ مِنْ أَصْحَابِ الْبَلَاءِ وَمَا تُؤْمِنُ بِهِ مِنَ آلامِ الْآخِرَةِ
الَّتِي لَا تَفْتُرُ عَمَّنْ قَامَتْ بِهِ.

[21/13] İmdi rahmetin zikrettiği her bir kimse, muhakkak saîd oldu; ve hâlbuki vücûdda rahmetin zikrettiği kimseden gayrı yoktur; ve rahmetin eşyâyı zikri, onları îcâdının “ayn”ıdır. İmdi her mevcûd olan şey merhûmdur. Ey dostum, ashâb-ı belâdan gördüğün şey ile ve onunla kâim olan kimseden nâkis kılınmayan âlâm-ı âhiretten ona mü'min olduğun şey ile, bizim zikrettiğimiz şeyin idrâkından hicâba düşme!

Ya'ni rahmet-i zâtîyye-i âmmenin, kendi taht-ı hîtasına aldığı her bir kimse saâdet-i vücûd ile saîd oldu; ve hâlbuki vücûda gelen her bir kimse, elbette rahmetin zikrettiği ve taht-ı hîtasına almış olduğu kimsedir. Ve rahmetin eşyâyı zikretmesi, îcâd etmesinin “ayn”ıdır. Zîrâ eşyâ, nefes-i Rahmânînin onları tenfisinden evvel şey'-i mezkûr değil idi; tenfis ile berâber şey'-i mezkûr oldu. Binâenaleyh rahmetin onları zikri ayn-ı îcâddır. Böyle olunca her mevcûd olan şey, rahmet-i vücûd ile merhûm olmuş olur. Şu hâlde dünyâda erbâb-ı ni'met ve ashâb-ı belâ ve âhirette ashâb-ı naîm ve ehl-i azâb bu rahmet-i vücûd ile merhûmiyette dâhildirler. Zîrâ nefes-i Rahmânî ile ketm-i ademden sâha-i vücûda gelmişlerdir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) her mevcûdun merhûm olduğu ifâdesine vâki' olacak i'tirâzı def' için buyururlar ki: Ey dostum, seni dünyâda ashâb-ı belâda müşâhede ettiğin birtakım elemler mahcûb etmesin ve sen şimdi dünyâda bulunduğun hâlde, îmân ettiğin âlâm-ı âhiretten mahcûb olma; ve âlâm-ı âhîret öyle bir şeydir ki, vücûdu ile kâim olduğu kimseden nâkis kılınmaz. İşte sen bu elemlerin dünyâdakilerini görüp ve âhirettekilerine de îmân edip “Rahmet nasıl umûmî olur ki, dünyâda ehl-i belâ ve âhirette dahi ehl-i azâb, zahmet içindedir?” deme! Zîrâ bâlâda zikrolunduğu üzere rahmetin şümûlünde eşyâ hakkında husûsî bir garazın husûlü ve onların tab'ına mülâyim gelen şey mu'teber değildir. Rahmet-i ilâhiyye gerek tab'a

mülâyim gelsin ve gerek [21/14] gelmesin mahzâ vücûd-bahş olduğu için her şeye şâmil olur.

وَأَعْلَمَ أَوْلَا أَنَّ الرَّحْمَةَ إِنَّمَا هِيَ فِي الْإِبْجَادِ عَامَّةً، فَبِالرَّحْمَةِ بِالْأَلَامِ أَوْجَدَ
الْأَلَامَ، ثُمَّ إِنَّ الرَّحْمَةَ لَهَا أَثَرٌ بِوَجْهَيْنِ، أَثَرٌ بِالذَّاتِ وَهُوَ إِبْجَادُهَا كُلُّ عَيْنٍ
مَوْجُودَةٍ، وَلَا تَنْظُرُ إِلَى غَرَضٍ وَلَا إِلَى عَدَمٍ غَرَضٍ، وَلَا إِلَى مُلَائِمٍ وَلَا إِلَى
غَيْرِ مُلَائِمٍ، فَإِنَّهَا نَاطِرَةٌ فِي عَيْنِ كُلِّ مَوْجُودٍ قَبْلَ وُجُودِهِ، بَلْ تَنْظُرُ فِي عَيْنِ
ثُبُوتِهِ، وَلِهَذَا رَأَتْ الْحَقَّ الْمَخْلُوقَ فِي الْأَعْتِقَادَاتِ عَيْنًا ثَابِتَةً فِي الْعِيُونِ الثَّابِتَةِ،
فَرَحِمَتْهُ بِنَفْسِهَا بِالْإِبْجَادِ، وَلِذَلِكَ قُلْنَا إِنَّ الْحَقَّ الْمَخْلُوقَ فِي الْأَعْتِقَادَاتِ أَوْلُ
شَيْءٍ مَرْحُومٍ بَعْدَ رَحْمَتِهَا بِنَفْسِهَا فِي تَعَلُّقِهَا بِإِبْجَادِ الْمَرْحُومِينَ.

Evvelâ ma'lûmun olsun ki, muhakkak rahmet, ancak îcâdda umûmî-
dir. Binâenaleyh âlâma rahmetiyle âlâmı îcâd etti. Ba'dehû bil ki, mu-
hakkak rahmet için "eser" iki vech ile dir. Biri bizzât eserdir; ve o da
O'nun her ayn-ı mevcûdu îcâdîdır. Ve garaza ve adem-i garaza ve
mülâyime ve gayr-ı mülâyime nazar etmez; zîrâ vücûdu kabûl eden
her mevcûdun "ayn"ına nâzırdır. Belki onun "ayn"ının sübûtunda na-
zar eder. Bunun için i'tikâdâtta mahlûk olan Hakk'ı uyûn-i sâbitede
ayn-ı sâbite gördü. İmdi Hakk'ın kendi nefsine rahmeti îcâd ile dir; ve
işte bundan dolayı biz "Tahkîkan i'tikâdâtta mahlûk olan Hak, mer-
hûmînin îcâdına taallukda kendi nefsine rahmetinden sonra, mer-
hûm olan şeyin evvelidir" dedik.

Ya'ni rahmet, sûret-i umûmiyyede a'yân-ı sâbiteyi ve a'yân-ı hâriceyi
îcâd etmiştir; ve elem dahi a'yândan birisidir. Binâenaleyh Hak elemlere
rahmet edip onları îcâd eyledi. Bu böylece ma'lûm olduktan sonra, şunu
da bil ki, rahmetin te'sîri iki vech ile olur: Birisi bizzât te'sîridir. Bizzât
te'sîri bir garaz-ı husûsîye ve gayr-ı mülâyime nazar etmeksizin, [21/15]
rahmetin her ayn-ı mevcûdu îcâd etmesidir; zîrâ her mevcûd isti'dâdına
göre vücûdunu Hak'tan nasıl kabûl etti ise, rahmet o mevcûdun "ayn"ına
nazar eder. Belki rahmet, herhangi bir mevcûdun "ayn"ının sübûtunda, o
mevcûda nazar eder. فَإِنَّهَا نَاطِرَةٌ فِي عَيْنِ كُلِّ مَوْجُودٍ قَبْلَ وُجُودِهِ، بَلْ تَنْظُرُ فِي عَيْنِ ثُبُوتِهِ.
[Zîrâ vücûdu kabûl eden her mevcûdun "ayn"ına nâzırdır. Belki onun "ay-
n"ının sübûtunda nazar eder.] ibâresindeki قبل kelimesi Bosnevî ve Ya'kûb

Hân şerhlerinde bâ'nın kesri ile [قَبِلَ], mâzî sîgasıdır, denilmiş ve “kabûl etti” ma'nâsı verilmiştir. *Tevîlü'l-Mubkem* ve Bâlî Efendi şerhlerinde bâ'nın sükûnuyla [قَبِلَ] “evvel” ma'nâsı verilip, mâzî sîgası değildir, denilmiştir. Bu şerhte dahi mâzî ma'nâsı isti'mâl edilmiştir. “Evvel” ma'nâsına göre ibârenin tercümesi şöyle olur: “Zirâ rahmet, onun vücûdundan evvel, her bir mevcûdun “ayn”ına nâzırdır; belki ona “ayn”ının sübûtu hâlinde nazar eder.” Evvelki ma'nâya göre بَلْ تَنْظُرُ [Belki nazar eder.] zamîrsiz olarak getirilmiştir. İkinci ma'nâda بَلْ تَنْظُرُهُ [Belki ona nazar eder.] zamîr ile isti'mâl olunmuştur. Maahâzâ her iki sûrette de murâd rahmetin her bir mevcûdun ilm-i ilâhîde “ayn”ının sübûtu hâline nazar ettiğini beyândan ibârettir.

İşte rahmet ilm-i ilâhîde sâbit olan “ayn”a nazar ederek îcâd ettiği için, akâid-i mukayyede ashâbının i'tikâdlarında hayâlen mahlûk olan Hakk'ı onların uyûn-i sâbitelerinde, ayn-ı sâbite gördü; zirâ her bir kimsenin ayn-ı sâbitenin kuvvetinde her ne mevcûd ise, o kimse herhangi mevtında bulunursa bulunsun, hissen ve hayâlen, o ahvâl zuhûr eder. İmdi a'yân-ı sâbite rahmet-i zâtiyye ile merhûm olunca, onların ahvâli dahi merhûm olur. Ve Hakk-ı mu'tekad ise erbâb-ı i'tikâdâtın a'yân-ı sâbiteleri ahvâlden bir hâldir. Binâenaleyh rahmet, a'yân-ı sâbitenin îcâdı sûretiyle kendi nefsi-ne rahmet etmekle, hayâlde mahlûk [21/16] olan Hakk'a rahmet etti. Ve âlemde ne kadar insan mevcûd ise Hak hakkında her birinin birer i'tikâd-ı mahsûsu vardır ki, birinin i'tikâdı diğerrinin i'tikâdına benzemez; ve bu i'tikâdât şuûnât-ı ilâhiyyeden birer şe'ndir. Bu şuûnât ise îcâd ile zâhir olur. Binâenaleyh Hakk'ın zuhûr-ı şuûnâtı îcâd ile olduğu için, rahmet bu îcâd ile kendi nefsi-ne rahmet eder. İşte bundan dolayı i'tikâdâtta mahlûk olan Hak, merhûm olan a'yân-ı sâbitenin îcâdına taalluk sûretiyle rahmetin kendi nefsi-ne rahmetinden sonra, merhûm olan şeyin evvelidir. Ya'ni rahmet, a'yân-ı sâbiteyi îcâd sûretiyle evvelâ kendi nefsi-ne rahmet etti; ondan sonra da a'yân-ı sâbitenin bir hâli olan Hakk-ı mahlûka rahmet etti.

ولها أثر آخر بالسؤال، فيسأل المحجوبون الحق أن يرحمهم في اعتقادهم،
وأهل الكشف يسألون رحمة الله أن تقوم بهم، فيسألونها باسم الله، فيقولون
يا الله ارحمنا، ولا يرحمهم إلا قيام الرحمة بهم، فلها الحكم، لأن الحكم

إِنَّمَا هُوَ فِي الْحَقِيقَةِ لِمَعْنَى الْقَائِمِ بِالْمَحَلِّ، فَهُوَ الرَّاجِمُ عَلَى الْحَقِيقَةِ، فَلَا يَرْحَمُ اللَّهُ عِبَادَهُ الْمُعْتَنَى بِهِمْ إِلَّا بِالرَّحْمَةِ، فَإِذَا قَامَتِ الرَّحْمَةُ بِهِمْ وَجَدُوا حُكْمَهَا ذَوْقًا، فَمَنْ ذَكَرْتَهُ الرَّحْمَةُ فَقَدْ رُجِمَ.

Ve rahmet için, suâl sebebiyle, eser-i diğeri vardır. İmdi mahcûb olanlar, i'tikâdlarında olan Hak'tan kendilerine rahmet etmesini talep ederler. Ve ehl-i keşf ise, Allâh'ın rahmetini, kendileri ile kâim olmasını talep ederler. Binâenaleyh onlar, rahmeti "Allah" ismiyle suâl eyerler. Böyle olunca *يَا اللَّهُ اِرْحَمْنَا* [Yâ Allah bize rahmet et!] derler; ve rahmetin onlarla kıyâmından gayrı, onlara rahmet etmez. [21/17] Şu hâlde onlar için hüküm vardır. Zîrâ hüküm ancak hakîkatte bir mahal ile kâim olan ma'nâ için sâbittir. İmdi o, hakîkat üzere râhimdir. Böyle olunca Allah Teâlâ inâyet olunmuş olan kullarına ancak rahmetle rahmet eder. Binâenaleyh rahmet onlarla kâim oldukda, onlar onun hükmünü zevkan bulurlar. Şu hâlde rahmetin zikrettiği kimse muhakkak rahmet olundu.

Bâlâda rahmetin iki vech ile te'siri olduğu ve bir vechin bizzât olan te'siri bulunduğu zikir ve îzâh olunmuş idi. Şimdi de ikinci vecih te'siri beyân buyrulur: Rahmetin eser-i diğeri talep cihetindedir. Hakîkat-i hâlden muhtecib olan kimseler, kendi hayâllerinde halkedip i'tikâd eyledikleri Hak'tan kendilerine rahmet etmesini talep ederler. Hâlbuki rahmet evvelki cümlelerin şerhinde îzâh olduğu vech ile, hayâlde mahlûk olan Hakk'a rahmet etmiş idi. Binâenaleyh ehl-i hicâb, muhtâc-ı rahmet olan Hakk-ı mahlûktan, rahmet talep ederler; ve cennete olan rağbetlerinden ve cehennemden havflerinden dolayı, günâhlarının afv ve mağfiret olunmasını Hakk-ı mukayyeden isterler. Ehl-i keşf ise böyle değildir. Onlar rahmetin kendileriyle kâim olmasını ilâh-ı mukayyeden değil, ilâh-ı mutlakdan suâl ederler; ve bu suâllerini ismullah ile ederler de, "Yâ Allah bize rahmet et!" derler; zîrâ onlar Hak hakkında i'tikâd-ı mahsûs sâhibi değildirler. Cemî'-i mukayyedâta Mutlak'ı müşâhede ederler; ve ilâh-ı mutlak ancak rahmetin onlar ile kıyâmı sûretiyle rahmet eder. Ve bu sûrette rahmet hazret-i ilâhiyye-i mukayyeden değil, hazret-i ilâhiyye-i mutlakadan onlar ile kâim olur. Binâenaleyh rahmetle kâim olan ehl-i keşf için onlar üzerine hüküm

sâbittir. Çünkü herhangi bir sıfat ile [21/18] kâim olan bir mahal o sıfatın hükmündedir; zîrâ hüküm ancak hakikatte bir mahal ile kâim bulunan ma'nâ için sâbittir. Meselâ suver-i âlemden her bir sûret, bir ism-i ilâhînin mazharıdır; ve o ismin hükmü onun mahall-i tecellîsi olan o sûret ile kâimdir; ve o sûret o ismin hükmü tahtındadır. Bu sûret bozulduktan sonra mahal kalmayacağı cihetle o ismin hükmü o sûretten zâil olur.

İmdi hakikatte “râhim” olan ancak ma'nâdır; ve her ne kadar rahmetle kâim bulunan mahalle “râhim” denilmiş olsa bile, râhim o mahalle hâkim olan ma'nâ-yı rahmettir. Böyle olunca Allah Teâlâ hazretleri inâyet-i eze-liyye sâhibi olan ehl-i keşf kullarına, rahmetin onlar ile kıyâmı sûretiyle, ancak rahmet ile rahmet eder; ve rahmet onlar ile kâim oldukça, rahmetin hükmünü kendi nefislerinde zevkan müşâhede ederler. Çünkü bir mahall-i müdrik, kendi vücûdunda olan bir hâli ve o hâlin kendi vücûdunda hâkim olduğunu zevkan bilir; ve rahmetin kendisine mahal ittihâzı sûretiyle zikrettiği kimse muhakkak rahmet olunan kimsedir. Bu ma'nâ فَقَدْ رُحِمَ [Muhakkak rahmet olundu.] sîga-i mechûl ile olduğuna göredir. Sîga-i ma'lûm [فَقَدْ رَحِمَ] ile olduğuna göre ma'nâ: “Rahmet-i rahîmiyenin mahal ittihâz etmek sûretiyle zikrettiği kimse, muhakkak irşâda ehil olduğundan gayra rahmet eder.”

وإِسْمُ الْفَاعِلِ هُوَ الرَّحِيمُ وَالرَّاحِمُ، وَالْحُكْمُ لَا يَتَّصِفُ بِالْخَلْقِ، لِأَنَّهُ أَمْرٌ
تَوْجِبُهُ الْمَعْنَى لِذَوَاتِهَا، فَالْأَحْوَالُ لَا مَوْجُودَةٌ وَلَا مَعْدُومَةٌ، أَي لَا عَيْنَ لَهَا فِي
الْوُجُودِ، لِأَنَّهَا نِسْبَةٌ، وَلَا مَعْدُومَةٌ فِي الْحُكْمِ، لِأَنَّ الَّذِي قَامَ بِهِ الْعِلْمُ يُسَمَّى
عَالِمًا وَهُوَ الْحَالُ، فَعَالِمٌ ذَاتٌ مَوْصُوفَةٌ بِالْعِلْمِ، مَا هُوَ عَيْنُ الذَّاتِ وَلَا عَيْنُ
الْعِلْمِ، وَمَا تَمَّ إِلَّا عِلْمٌ وَذَاتٌ قَامَ بِهَا هَذَا الْعِلْمُ، [21/19] فَكَوْنُهُ عَالِمًا حَالٌ
لِهَذِهِ الذَّاتِ بِاتِّصَافِهَا بِهَذَا الْمَعْنَى، فَحَدَّثْتَ نِسْبَةَ الْعِلْمِ إِلَيْهِ فَهُوَ الْمُسَمَّى
عَالِمًا.

Ve ism-i fâil rahîm ve râhimdir; ve hüküm halk ile muttasıf olmaz; zîrâ o bir emirdir ki, maânî kendi zevâtı için onu îcâb eder. İmdi ahvâl mevcûd değildir; ma'dûm da değildir. Ya'ni ahvâl için vücûdda “ayn” yoktur; zîrâ onlar nisbettir; ve ahvâl hükümde ma'dûm dahi değildir.

Çünkü kendisiyle ilim kâim olan kimse “âlim” tesmiye olunur, o ise hâldir. Binâenaleyh âlim ilim ile mevsûf olan bir zâttır. O zâtın “ayn”ı değildir; ilmin dahi “ayn”ı değildir. Hâlbuki vâki'de ilimden ve kendisiyle ilim kâim bulunan zâttan gayrı yoktur; ve onun âlim oluşu bu ma'nâ ile ittisâfı sebebiyle bu zât için hâldir. Böyle olunca ona “ilm”in nisbeti hâdis oldu; binâenaleyh ona “âlim” denildi.

Ya'ni rahîm ve râhim ism-i fâil ise de, bunda hâkim olan rahmettir; ve rahmetle mevsuf olan zâta rahmet izâfe olunursa “rahîm” ve “râhim” tesmiye olunur; ve hükme-i rahmet mahlûkiyetle muttasıf değildir. Çünkü hâriçte onun vücûd-ı aynîsi yoktur, belki bir emr-i ma'nevîdir; ancak zihinde ma'kul ve ma'lûmdur. Maânî kendi zâtları için bu hükümleri iktizâ eder. Ve rahmet bânın olduğu hâlde, onun hükmü vücûd-ı hâricîde zâhir olur; ve hüküm bir hâlden ibârettir. Ahvâl ise mevcûd değildir; zîrâ işte vücûdu budur diye “ayn”en gösterilemez; ve ma'dûm dahi değildir; zîrâ vücûd-ı aynî üzerinde zâhir olan bir eserdir. Çünkü kendisinde “ilm” nisbeti mevcûd olan kimseye “âlim” deriz; ve “ilm” dediğimiz nisbet ise, bir hâlden ibârettir. Binâenaleyh “âlim” denilince vasf-ı ilim ile [21/20] mevsûf olan bir zât anlaşılır. Bu hâl, ya'ni onun âlim oluşu zâtın “ayn”ı değildir. Meselâ bir kimseye tahsîl-i ilim etmeksizin “âlim” denilmez. Hâlbuki tahsîlden evvel onun zâtı mevcûddur, fakat henüz âlimiyeti yoktur. Eğer “âlim” o kimsenin “zât”ının “ayn”ı olsa, ona “âlim” denilmediği bir zamanda, zâtının mevcûd olmaması lâzım gelir. Şu hâlde “âlim” onun zâtının “ayn”ı değildir. Âlim ilmin dahi “ayn”ı değildir; zîrâ bir kimsenin henüz ilim ile muttasıf olmadığı bir zamanda dahi “ilm” mefhûmu mevcûddur; ve bu ilim mevcûd olmakla berâber, o kimse henüz âlim değildir; binâenaleyh “âlim” “ilm”in “ayn”ı değildir. Maahâzâ meydana da ancak “ilm” ve ilimle kâim bulunan zât vardır. Ve “âlim”in âlim oluşu, bu âlimiyet ma'nâsıyla ittisâfı sebebiyle bu zât için hâldir; ve hâl ise hâdistir. Binâenaleyh “âlim” olan kimseye “ilm” nisbeti hâdis oldu; ve mâdemki o kimse, hâlden ibâret olan ilim ile muttasıf oldu, artık ona “âlim” denir.

وَالرَّحْمَةُ عَلَى الْحَقِيقَةِ نِسْبَةٌ مِنَ الرَّاحِمِ وَهِيَ الْمُوجِبَةُ لِلْحُكْمِ، فَهِيَ الرَّاحِمَةُ،
وَالَّذِي أَوْجَدَهَا فِي الْمَرْحُومِ مَا أَوْجَدَهَا لِيَرْحَمَهُ بِهَا، وَإِنَّمَا أَوْجَدَهَا لِيَرْحَمَ
بِهَا مَنْ قَامَتْ بِهِ.

Ve ale'l-hakîka rahmet, “râhim” tarafından bir nisbettir ve o hüküm için mûcibdir; böyle olunca o, rahmettir. Ve merhûmda rahmeti îcâd eden, o rahmeti îcâd etmedi, tâ ki o merhûma rahmet ede. Ve ancak rahmet kendisi ile kâim olan kimseye, o rahmetle râhim olmak için, rahmeti îcâd eyledi.

Ya'ni hakîkatte rahmet “râhim”in nisbetleri cümlesinden bir nisbettir; ve bu “rahmet” nisbeti, sâhibi üzerine hükmü mûcibdir; ya'ni bu nisbet-i rahmet, “Rahmet et!” diye râhim üzerine hükmeder; zîrâ râhim bu rahmet sebebiyle râhimdir ve onu “râhim” kılan bu “rahmet” nisbetidir. [21/21] Binâenaleyh zât-ı râhim üzerine hükmü mûcib olan nisbet, rahmettir. Ve merhûm olan şeyde rahmeti îcâd eden mûcid, bu rahmetle rahmet etmek için, o rahmeti îcâd etmedi. Belki bu merhûm râhim gibi, onunla rahmet etmek için bu rahmeti îcâd etti. Binâenaleyh evvelen mevcûd olmak i'tibâriyle rahmet-i rahmâniyye ile ve bâde'l-vücûd hâline münâsib kemâle vusûlü indinde dahi, rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olan kimsede rahmetin îcâdı, bu iki rahmetle merhûm olduktan sonra, diğerlerine râhim olmak içindir. Ve bu hâlde o abd, Rabb'inin sıfatıyla mevsûf olup, kendileriyle rahmet kâim olan kimselere râhim olur. Nitekim Hak bir abidine sıfât-ı fiiliyyeden olan sıfat-ı kudreti i'tâ etmiş olsa, ondan havârik-ı âdât ve envâ'-ı mu'cizât ve kerâmât sâdır olur. Hâlbuki rahmet, kâffe-i sıfât-ı fiiliyyenin mebbeididir. Zîrâ onların a'yânı rahmet sebebiyle mevcûd olur.

وهو سُبحانَهُ ليس بِمَحَلٍّ لِلْحَوَادِثِ، فليس بِمَحَلٍّ لِإِجَادِ الرَّحْمَةِ فِيهِ، وهو الرَّاحِمُ، ولا يكونُ الرَّاحِمُ رَاحِمًا إِلَّا بِقِيَامِ الرَّحْمَةِ بِهِ، فَتَبَّتْ أَنَّهُ عَيْنُ الرَّحْمَةِ.

Ve Hak Sübhânehû hazretleri, havâdis için mahal değildir. Böyle olunca kendisinde rahmetin îcâdı için mahal değildir; ve hâlbuki o, Râhim'dir; ve Râhim, ancak onunla rahmetin kıyâmı sebebiyle Râhim olur. İmdi sâbit oldu ki O, rahmetin “ayn”ıdır.

Ya'ni Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri mahall-i havâdis değildir, tâ ki rahmet, onun zâtı üzerine bir sıfat-ı zâide olarak hâdis olsun. Binâenaleyh Hak kendi nefsinde rahmetin îcâdı için dahi mahal değildir. Hâlbuki Hak Teâlâ cemî'-i esmâ ve sıfât ve a'yân [21/22] ve ekvâna rahmet eder. Çünkü

o Râhim'dir; ve Râhim ise, ancak kendisiyle rahmetin kıyâmı sebebiyle Râhim olur; ve Hakk'ın rahmetiyle kıyâmı kendi nisbet-i zâtıyyesiyle kıyâmı demektir; ve nisbet ise zâtın "ayn"ıdır, gayrı değildir. İmdi sâbit oldu ki, Hak "rahmet" in "ayn"ıdır.

وَمَنْ لَمْ يَذُقْ هَذَا الْأَمْرَ وَلَا كَانَ لَهُ فِيهِ قَدَمٌ مَا اجْتَرَأَ أَنْ يَقُولَ إِنَّهُ عَيْنُ الرَّحْمَةِ
أَوْ عَيْنُ الصِّفَةِ، فَقَالَ مَا هُوَ عَيْنُ الصِّفَةِ وَلَا غَيْرَهَا، فَصِفَاتُ الْحَقِّ عِنْدَهُ لَا
هِيَ هُوَ وَلَا هِيَ غَيْرُهُ، لِأَنَّهُ لَا يَقْدِرُ عَلَى نَفْيِهَا، وَلَا يَقْدِرُ أَنْ يَجْعَلَهَا عَيْنَهُ،
فَعَدَلَ إِلَى هَذِهِ الْعِبَارَةِ، وَهِيَ عِبَارَةٌ حَسَنَةٌ، وَغَيْرُهَا أَحَقُّ بِالْأَمْرِ مِنْهَا وَأَرْفَعُ
لِلْإشْكَالِ، وَهُوَ الْقَوْلُ بِنَفْيِ أَغْيَانِ الصِّفَاتِ وَجُودًا قَائِمًا بِذَاتِ الْمُوصُوفِ،
وَإِنَّمَا هِيَ نِسْبٌ وَإِضَافَاتٌ بَيْنَ الْمُوصُوفِ بِهَا وَبَيْنَ أَغْيَانِهَا الْمَعْقُولَةِ.

Ve bu emri zevketmeyen ve onun için onda kadem olmayan kimse, Hak rahmetin "ayn"ıdır; yâhud sıfatın "ayn"ıdır, demeğe cür'et etmedi. Hak sıfatın "ayn"ı değildir, gayrı da değildir, dedi. Bu böyle olunca sıfât-ı Hak onun indinde "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû" dur; zîrâ o kimse sıfât-ı Hakk'ın nefyine kâdir değildir. Ve onu, O'nun "ayn"ı kılmağa da kâdir değildir. İmdi bu ibâreye udûl etti. Bu da ibâre-i hasenedir. Ve onun gayrısı ondan emre ehaktır; ve işkâl için dahi erfa'dır. O dahi mevsûfun zâtıyla kâim vücûd olduğu hâlde a'yân-ı sıfâtın nefyiyle olan kavildir. Ve ancak a'yân-ı sıfât, mevsûf ile onlar arasında ve onların a'yân-ı ma'kûlesi beyninde niseb ve izâfâttır.

Ya'ni rahmet onunla kâim olduğunu zevkan bilmeyen ve Mâtürîdî ve Eş'arîler gibi, kendisi için bu emrde kadem-i sülûk sâbit olmayan kimse, alelîtlâk "Hak, rahmetin "ayn"ıdır veyâhud sıfatın "ayn"ıdır" [21/23] demeğe cesâret edemez; zîrâ o kimsede vehm-i isneyniyyet gâlibdir. Bu vehim sâikasıyla Hakk'ı kemâliyle tenzîh etmemiş olmaktan korkar. Binâenaleyh o kimse der ki: "Hak, sıfatın ne aynıdır, ne gayrıdır." Şu hâlde onun indinde sıfât-ı Hak, "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû" dur. Ya'ni "Sıfat, ne Hakk'ın hüviyetidir ve ne de Hakk'ın gayrıdır". Zîrâ o kimse Hakk'ın zâtından, sıfâtın nefyine muktedir değildir; ve onun indinde sıfât mevcûd olduğundan, bu sûrette gayrın vücûdunu isbât etmiş olur. Ve "Sıfât-ı Hak, zâtın "ayn"ıdır" diyemez. Çünkü zâta nazaran itlâk ve sıfâta nazaran dahi takyîd ile hükmo-

lunur. Binâenaleyh zât ile sıfât arasında itlâk ve takyîd husûsunda mugâyeret sâbittir. İşte bunun için Mâtürîdî ve Eş'arî tâifesi, Hak hakkında “lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû” ibâresine tecâvüz etti; ve “Sıfat, ne Hakk'ın hüviyetidir ve ne de Hakk'ın gayrıdır” dedi. Ve bu ibâre iyi bir ibâredir; zîrâ bi-haseb-i zâhir, ayniyet veyâ gayriyet takdîri üzerine vârid olan şey, vârid olmaz. Çünkü zât münhasıran sıfâtın “ayn” ı i'tibâr olunsa, zât sıfâtle mukayyed olmak lâzım gelir; ve münhasıran gayrı i'tibâr olunsa, iki vücûd isbât edilmiş olup, zât kendi nefsinde nâkıs olmak icâb eder. Böyle olunca bu ibârenin gayrı olan ibâre nefsü'l-emrde ehak ve elyaktır ve işkâli daha ziyâde ref'eder. Ve o ibâre dahi, “A'yân-ı sıfât, mevsûf olan Hakk'ın zâtıyla kâim bir vücûd-ı izâfî olup, zâtın vücûd-ı hakîkîsi ve müstakilli üzerine ziyâde olmuş bir vücûd-ı müstakil değildir; belki o a'yân-ı sıfât, mevsûf olan zât-ı Hak ile kendileri arasında ve kendilerinin a'yân-ı ma'külesi, ya'ni suver-i zihniyyeleri [21/24] beyninde birtakım niseb ve izâfâtur” kavlidir.

İşte bu ibâre “lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû” ibâresinden daha ziyâde nefsü'l-emre lâyıktır; zîrâ sıfât-ı Hak, hâriçte müstakillü'l-vücûd değildir. Fakat akılda zât-ı Hak üzere zâid olarak mevcûddur. Çünkü akılda onların hakâyık-ı mümtâzesi sâbittir; velâkin hâriçte “ayn”ları ve vücûdları yoktur. Binâenaleyh onların hâriçte vücûdları, Hak Teâlâ hazretlerinin ayn-ı zâtıdır. İşte muhakkik olan ârif-i billâhın kavli budur. Gerçi hükemânın birçoğu ve Mu'tezile tâifesi dahi böyle söylemişlerse de, bu söz onlardan zevkan sâdir olmamıştır. Belki nazar-ı aklî ile bu kavli ihtiyâr ettiler; ve nazar-ı aklî ile olan hükümde ayak kayıp varta-i hatâya düşmek ihtimâli kesîrdir. Fakat ârif-i muhakkik ki, sıfât-ı Hak olan rahmetin kendisiyle kâim olduğunu zevkan bilmiştir; onun bu sözü nazar-ı aklîye değil müşâhedeye müstenid bulunduğundan nefsü'l-emrden şaşmak ihtimâli yoktur.

وَإِنْ كَانَتْ الرَّحْمَةُ جَامِعَةً، فَإِنَّهَا بِالتَّسْبِيَةِ إِلَى كُلِّ اسْمٍ إِلَهِيٍّ مُخْتَلِفَةً، فَلِهَذَا يُسْأَلُ سُبْحَانَهُ أَنْ يَرَحِمَ بِكُلِّ اسْمٍ إِلَهِيٍّ، فَرَحِمَهُ اللَّهُ، وَالْكِنَايَةَ هِيَ الَّتِي وَسَعَتْ كُلَّ شَيْءٍ، ثُمَّ لَهَا شُعَبٌ كَثِيرَةٌ تَتَعَدَّدُ بِتَعَدُّدِ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ، فَمَا تَعَمُّ بِالتَّسْبِيَةِ إِلَى ذَلِكَ الْإِسْمِ الْخَاصِّ الْإِلَهِيِّ فِي قَوْلِ السَّائِلِ يَا رَبِّ ارْحَمْنَا، وَغَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الْأَسْمَاءِ حَتَّى الْمُنتَقِمِ لَهُ بِأَنْ يَقُولَ يَا مُنْتَقِمِ ارْحَمْنَا.

Vâkiâ rahmet câmi'dir. Binâenaleyh rahmet her bir ism-i ilâhîye nisbetle muhtelifdir. İşte bunun için, Hak Sübhânehû'nun rahmet etmesi, her bir ism-i ilâhî ile suâl olunur. Böyle olunca Allah ona rahmet eder; ve kinâye, her şeye vâsi' olan rahmettir. Ba'dehû bu rahmetin şua-b-i kesîresi vardır ki, esmâ-i ilâhiyenin taaddüdü ile müteaddid olur. [21/25] İmdi sâilin **يَا رَبِّ ارْحَمْنِي** [Yâ Rab bana rahmet et!] kavlinde olan bu ism-i hâssa nisbetle âmm olmaz; ve esmâdan bunun gayrı, hattâ Müntakim ismi ile, onun için **يَا مُنْتَقِمُ ارْحَمْنِي** [Yâ Müntakim bana rahmet et!] demeklik vardır.

Ya'ni rahmet-i zâtiyye her ne kadar envâ'-ı rahmetin kâffesini câmi' ise de, esmâ-i muhtelifeye nisbetle muhtelif olur. Çünkü her bir isim, kendi mazharına ve dâisine, kendi hakikatının i'tâ ettiği rahmetle rahmet eder. İşte bu ihtilâftan dolayı, esmâsından her bir ismi ile rahmet etmesi Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden suâl olunur. Binâenaleyh sâil Hakk'ın hangi isim ile rahmet talep etmiş ise, Allâhü Zülcelâl hazretleri ona o isim ile rahmet eder. Meselâ hasta olan kimse "Yâ Şâfi, irhamnî" [Ey Şifâ verici, bana rahmet et!] ve karnı aç olan kimse "Yâ Rezzâk, irhamnî" [Ey Pek çok rızık verici, bana rahmet et!] ve fakîr olan kimse "Yâ Ganî, irhamnî" [Ey Her şeyden müstağnî olan zengin, bana rahmet et!] ve müznib olan kimse dahi "Yâ Gaffâr, irhamnî" [Ey Pek çok mağfiret edici, bana rahmet et!] diye duâ eder. Hak Teâlâ dahi Şâfi, Rezzâk, Ganî ve Gaffâr isimlerinin iktizâsına göre tecellî buyurup, ona rahmet eyler. **وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ** (Arâf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] âyet-i kerîmesinde mütekellimden kinâye olan zamîre muzâf rahmet, vücûden ve hükmen kâffe-i eşyâya vâsi' olan rahmettir. İşte kinâye olan zamîr-i mütekellim her şeye vâsi' olan rahmete ve zâta delâlet eder. Çünkü Hakk'ın rahmeti zâtının "ayn"ıdır.

Rahmetin her şey hakkında âmm olduğu bilindikten sonra bu da ma'lûm olsun ki, bu rahmetin birçok şu'beleri vardır ki, bu şu'belere, esmâ-i ilâhiyenin taaddüdü ile müteaddid olur. Binâenaleyh "Yâ Rabb, irham!" [Yâ Rab, rahmet et!] dediğimiz vakitte Hakk'tan kemâlât ile mevsûf kılınmağı [21/26] murâd ettiğimiz için, bu talep-i rahmet ism-i hâssa nisbetle umûmî değildir; belki husûsî bir rahmet olur; zîrâ bir ism-i hâssa ilâhînin

hazînesindeki kemâlâtı talep etmiş olduk; ve esmâ-i ilâhiyeden bu ismin gayrısıyla vâki' olan suâllerimiz de böyledir. Meselâ “Yâ Settâr, irhamnî” [Ey günahları pek çok örtücü, bana rahmet et!] dediğimiz vakitte “Settâr” isminin hazînesindeki ahvâli istemiş oluruz. Bu ise husûsî bir rahmettir. Hattâ esmâdan Müntakim ismiyle “Yâ Müntakim, irhamnî” [Ey intikâm alıcı, bana rahmet et!] demek vardır; ve sâil bu duâsıyla kendisine zulmeden zâlimden ahz-ı intikâmı ve bu sûretle azâbın tahaffûfünü murâd eder. Bu da kezâlik bir rahmet-i hâssadır.

وذلك لأنَّ هذه الأسماء تدلُّ على الذاتِ المُسمَّاةِ، وتدلُّ بحَقَائِقِهَا على مَعَانٍ مُخْتَلِفَةٍ، فهو يدْعُو بها في الرَّحْمَةِ من حيث دلَّلتْهَا على الذاتِ المُسمَّاةِ بذلك الإِسْمِ لا غيرَ لا بما يُعْطِيهِ مَدْلُولُ ذلك الإِسْمِ الَّذِي يَنْفَصِلُ به عن غيرِهِ وَيَتَمَيَّزُ، فَإِنَّهُ لا يَتَمَيَّزُ عن غيرِهِ وهو عنده دَلِيلُ الذَّاتِ، وَإِنَّمَا يَتَمَيَّزُ بِنَفْسِهِ عن غيرِهِ لِذَاتِهِ.

İşte bu budur. Zîrâ muhakkak bu esmâ-i ilâhiyye zât-ı müsemmâya delâlet eder; ve esmâ dahi hakâyıkıyla muhtelif ma'nâlara delâlet eyler. İmdi o [21/27] dâî rahmet hakkında, gayrı haysiyetiyle ve onunla gayrısından munfasıl ve mütemeyyiz olan bir ismin medlûlünün i'tâ ettiği şeyle değil, esmânın bu isimle müsemmâ olan zâta delâleti haysiyetinden o isimlerle duâ eder. Zîrâ o isim, onun indinde zâtın delîli olduğu hâlde, kendisinin gayrından mütemeyyiz olmaz ve ancak zâtından dolayı kendi nefsiyle gayrdan mütemeyyiz olur.

Yâ'ni sâilin bir ism-i husûsî ile suâlinde rahmetin umûmî olması bu vech ileddir. Zîrâ sâilin rahmet talep ettiği esmâ-i hüsnâ müsemmânın zâtına delâlet eder; ve bu esmâ dahi yekdîğlerinden başka olan hakikatleri iktizâsınca, muhtelif ma'nâlara delâlet eder.

Meselâ Rezzâk, Şâfi, Muhyî isimleri, zât-ı Hakk'ın isimleri olduğu için bu isimleri işittüğümüz vakit, müsemmâ olan Hakk'ın zâtına intikâl ederiz. Fakat bu isimlerin zâtları ve hakikatleri birbirinden ayırıcıdır ve hizmetleri başka başkadır. Rezzâk'tan şifâ i'tâsı sûretiyle rahmet talep olunmaz. Diğerleri de böyledir. İşte bu esmânın, hakikatlerinin iktizâ ettiği muhtelif ma'nâlara delâleti budur. Binâenaleyh “Yâ Rezzâk, irhamnî” ve “Yâ Şâfi, ir-

hamnî” gibi birtakım isimlerle rahmet taleb eden dâî, bu isimlerle müsem-mâ olan zâta delâleti cihetinden mezkûr isimlerle duâ eder; başka cihetten, ya'ni ismin zâta delâletinden gayrı olan delâleti cihetinden ve sâir isimlerden ayrılmış olan o ismin medlûlünün verdiği bir ma'nâ-yı husûsî ile duâ etmez. Sebebi budur ki, duâ eden kimsenin indinde, zikrettiği isim zâtın delîli olmak i'tibâriyle başka isimlerden ayrı değildir. Ne kadar esmâ varsa zâta delâlet husûsunda hepsi müttehiddir. Fakat kendi ma'nâ-yı husûsîlerine ve hakikatlerine delâlette, müttehid değildirler. [21/28] Şu hâlde her bir ismin iki medlûlü olmuş olur: Birisi zât, diğeri sâir esmâdan infisâl ve temeyyüz eylediği ma'nâ-yı hâstır.

إِذِ الْمُصْطَلَحُ عَلَيْهِ بِأَيِّ لَفْظٍ كَانَ حَقِيقَةً مُتَمَيِّزَةً بِذَاتِهَا عَنْ غَيْرِهَا، وَإِنْ كَانَ
الْكُلُّ قَدْ سَبَقَ لِيَدُلُّ عَلَى عَيْنٍ وَاحِدَةٍ مُسَمَّاءٍ، فَلَا خِلَافَ فِي أَنَّهُ لِكُلِّ اسْمٍ
حُكْمٌ لَيْسَ لِلآخِرِ، فَذَلِكَ أَيْضًا يَنْبَغِي أَنْ يُعْتَبَرَ، كَمَا يُعْتَبَرُ دَلَالَتُهَا عَلَى الذَّاتِ
الْمُسَمَّاءِ .

Çünkü herhangi lafız ile olursa olsun, mustalahun-aleyh, kendi zâtıyla kendisinin gayrisından mütemeyyiz bir hakîkattir. Her ne kadar esmânın hepsi, ayn-ı vâhideye delâlet etmek için vaz'olundu ise de... İmdi onda hilâf yoktur ki, her bir isim için, başkası için olmayan bir hüküm vardır. Binâenaleyh bu, yine vaz'olunduğu gibi i'tibâr olunmak münâsibdir. Nitekim esmânın, zât-ı müsemmayâya delâleti i'tibâr olunur.

Ya'ni herhangi lafız ile olursa olsun, Arapça, Türkçe, Fârisîce olsun, bir ma'nâyı anlatmak için, o ma'nâ üzerine ıstılâh vaz'olunur. Bu üzerine ıstılâh vaz'olunan ma'nâ, kendi zâtıyla kendisinin gayrisından ayrılmış bir hakîkattir. İşte esmâ-i melfûza-i ilâhiyye birtakım hakâyık-ı ilâhiyyeyi anlatmak için vaz'olunmuş birer ıstılâhtır; ve o hakâyıkın her birisi yekdîğelerinden başka olduğu için, esmâ-i melfûza dahi muhtelif ma'nâlara delâlet eder. Meselâ Alîm ismi, ayn-ı ilim ile Kâdir isminden ve Kâdir ismi dahi ayn-ı kudret ile Alîm isminden mütemeyyizdir. Fakat Hakk'ın zâtına delâlet [21/29] etmeleri i'tibâriyle aralarında hiçbir fark yoktur. Ve esmânın kâffesi her ne kadar ayn-ı vâhideye delâlet etmek için vaz'olundu ise de,

mâdemki her bir isim o ayn-ı vâhidenin nisebi olan bir ma'nâya ve bir hakîkate delâlet ederler, bu i'tibârla yekdiğerinden tefrîk olunurlar.

Misâl: “İnsan” mefhûmu, ayn-ı vâhidedir. Fakat bunun gülme, ağlama, söyleme, yazma, okuma ilh... gibi birtakım nisbetleri vardır. Bu ma'nâları anlatmak için, her kavim kendi lisânına göre birer isim vaz'etmiştir. Gülen, ağlayan, söyleyen, yazan, okuyan ilh... gibi. İşte bu isimlerin cümlesi insana mahsûs olan birtakım nisebden ibâret olmakla ayn-ı vâhide olan bu mefhûma delâlet etmek üzere mevzû'dur. Fakat bu isimlerin delâlet ettiği ma'nâlar arasında fark olduğundan biri diğere delâlet etmez. Nitekim gülme ağlamanın “ayn”ı değildir.

İmdi her bir isme mahsûs bir hüküm vardır ki, kendisinden başka olan bir isimde o hüküm yoktur. Binâenaleyh sâil Hakk'a duâ ettiği vakit “Yâ Ganî”, “Yâ Kerîm”, “Yâ Latîf” gibi birtakım esmâ-i ilâhiyyeyi zikrettikde, bu esmâ onun indinde nasıl ki zâta delâlet eder ve bu esmâ ile o dâî zât-ı Hakk'ı murâd eyler ise, “Yâ Allah” “Yâ Rahmân” diye duâ ettiği vakit dahi, muhtâc olduğu şey hangi ismin yediyle ihsân olunacak ise, o ismin hükmünü nazar-ı i'tibâra almak lâzımdır; zîrâ atâyâ-yı ilâhiyye, hademe-i esmâdan bir hâdimin iki eli üzerine vâki' olur. Binâenaleyh hasta duâ ettiği vakit kendisinin muhtaç [21/30] olduğu şifâyı îsâl edecek olan “Şâfi” ismini; ve aç olan kimse dahi “Rezzâk” ismini nazar-ı i'tibâra almalıdır. Ve atâyâ-yı esmâiyyenin tafsilâtı **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti.

ولهذا قال أبو القاسم ابن قسي في الأسماء الإلهية: إنَّ كلَّ اسمٍ على انفرادِهِ مُسمَّى بِجَمِيعِ الأَسْمَاءِ الإلهيةِ كُلِّها، إذا قَدَّمْتَهُ في الذِّكْرِ نَعْتَهُ بِجَمِيعِ الأَسْمَاءِ، وذلك لِدَلالَتِها على عَيْنٍ واحِدَةٍ، وإنَّ تَكَثَّرَتِ الأَسْمَاءُ عَلَيْها واخْتَلَفَتْ حَقائِقُها أي حَقائِقُ تِلْكَ الأَسْمَاءِ.

Ve işte bunun için Ebu'l-Kāsım bin Kasî, esmâ-i ilâhiyye hakkında dedi ki: Muhakkak her bir ism-i ilâhî, infirâdı üzere, hepsi cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâdır. Zikirde onu takdîm ettiğin vakit, onu cemî'-i esmâ ile vasfedersin. Bu dahi esmânın ayn-ı vâhide üzerine delâletinden nâşîdir; her ne kadar esmâ ayn-ı vâhide üzerine mütekessir ve her ne kadar onların hakâyıkı, ya'ni bu esmânın hakâyıkı muhtelif olur ise de.

Ve esmânın kâffesi ayn-ı vâhîde olan zât-ı Hakk'a delâlet ettiği için, Cenâb-ı Ebu'l-Kâsım bin Kasî, *Hal'-i Na'leyn* isimindeki kitâbında, esmâ-i ilâhiyye hakkında buyurdu ki: Her bir ism-i ilâhî münferiden cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâdır. Ya'ni esmâ-i ilâhiyyeden her biri münferiden kendi hakikatlerine delâlet etmeleri hasebiyle muhtelif ise de, ayn-ı ahadiyyette müttehiddirler. Münferiden herhangi bir ism-i Hakk'ı zikretmiş olsan, o ismi, esmâ-i ilâhiyyenin kâffesi ile vasfetmiş olursun. Bu da esmânın ayn-ı vâhîde olan zât-ı Hakk'a delâletinden nâşîdir. Bu bâbdaki tafsilât [21/31] îrâd-ı misâl sûretiyle **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etmiştir.

ثُمَّ إِنَّ الرَّحْمَةَ تُنَالُ عَلَى طَرِيقَيْنِ، طَرِيقِ الْوُجُوبِ، وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾، وَمَا قَيَّدَهُمْ بِهِ مِنَ الصِّفَاتِ الْعِلْمِيَّةِ وَالْعَمَلِيَّةِ.

Ba'dehû muhakkak rahmete iki tarîk üzere nâil olunur. Birisi tarîk-i vücûbdur. O da Hakk'ın *فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ* (A'râf, 7/156) [Ben rahmeti ittikâ edenler ve zekât verenler için farz kıldım.] kavlidir. Ve onları sıfât-ı ilmiyye ve ameliyyeden onunla takyîd eylediği şeydir.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bâlâda rahmetin iki vech ile te'sîri olup birisinin bizzât ve diğerrinin suâl sebebiyle vâki' olduğunu beyân buyurmuş idi ki, bunlardan birisi "rahmet-i vücûb," ya'ni "rahmet-i hâssa" ve diğeri "rahmet-i imtinân," ya'ni "rahmet-i âmme" idi. Şimdi de rahmete iki tarîk üzere nâil olunduğunu îzâh ederler.

Rahmete nâil olunan iki tarîkten birisi tarîk-i vücûbdur. Bu da Hak Teâlâ hazretlerinin *فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ* (A'râf, 7/156) ya'ni "Ben rahmeti ittikâ edenler ve zekât verenler için farz kıldım" âyet-i kerîmesinden müstefâddır. Zîrâ Hak Teâlâ *عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ* (En'âm, 6/12) [O kendi zâtı üzerine rahmeti yazmıştır.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu rahmeti, onlar için kendi üzerine vâcib kıldı. Ve bu rahmet, namaz ve oruç ve hac ve zekât gibi sıfât-ı ameliyyeden ve ma'rifet-i Hak gibi sıfât-ı ilmiyyeden o müttakileri takyîd eylediği şey mukâbilinde [21/32] onlara vâsil olur. Zîrâ rahmet-i vücûb, **Fass-ı Süleymânî**'de tafsil olunduğu üzere ba'de'l-vücûd, muktezâ-yı isti'dâd hasebiyle sâdir olan amel mukâbilinde

vâki' olur. Binâenaleyh bir kimse bu âlem-i şehâdette Hakk'ın Resûl'üne îmân ve şerîatına tevessül edip a'mâl-i sâliha işler ve ma'rifet-i ilâhiyye tahsîl eylerse, Hakk'ın kendi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet-i hâssaya nâil olur. Fakat bu rahmet-i vücûb, rahmet-i imtinândandır. Çünkü hükmü hâss olan Rahîm ismi, duhûl-i tazammun ile, hükmü âmm olan Rahmân isminin tahtına dâhil olur. Zîrâ Hak zât-ı ahadiyyette mahfî olan esmâya rahmet-i zâtiyye-i âmmesiyle rahmet edip onları sıkıntıdan tenfis etti; ve cümlesinin hakâyıkı, ilm-i ilâhîde sâbit oldu. Velâkin bu hakâyık-ı sâbite içinde bulunan ba'zı hakâyık hakkında hubb-i ezelişi eseri olmak üzere, inâyet-i mahsûsa-i ilâhiyyesi sebketti ki, bunlar dahi enbiyâ ve evliyâ ve bilcümle müminlerin a'yân-ı sâbiteleridir. İşte o hakâyıkın mezâhiri bu âlem-i vücûda gelince bu inâyet-i ezeliyye hasebiyle onlardan a'mâl-i sâliha zâhir oldu. Ve bu amelleri mukâbilinde dahi Hak onlara kendi üzerine vâcib kıldığı rahmet ile tecellî eyledi. Binâenaleyh rahmet-i vücûb, rahmet-i imtinâna dâhil oldu. Çünkü bunların vücûdu rahmet-i imtinân ile zâhir olmasaydı; rahmet-i hâssanın mahall-i tecellîsi bulunmaz idi. *Mesnevî*: [21/33]

بلکه شرطِ قابلیتِ دادِ اوست داد لب و قابلیتِ هستِ پوست

Tercüme: “Belki şart-ı kâbiliyyet O'nun atâsıdır. Atâ iç, ve kâbiliyyet kabukgibidir.”⁵¹⁸

Bundan dahi anlaşıldığı üzere abdin a'mâl-i sâliha ifâsına muvaffakiyeti dahi Hakk'ın atâsı ve fazl-ı ihsânıdır. Binâenaleyh abdin ameliyle tefâhuru kadar kendisi için bâdî-i hicâb ve hacâlet bir şey yoktur.

وَالطَّرِيقُ الْآخِرُ الَّذِي تُنَالُ بِهِ هَذِهِ الرَّحْمَةُ طَرِيقُ الْإِمْتِنَانِ الْإِلَهِيِّ الَّذِي لَا يَقْتَرِنُ بِهِ عَمَلٌ، وَهُوَ قَوْلُهُ: «وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ»، وَمِنْهُ قِيلَ: «لِيُغْفَرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ»، وَمِنْهَا قَوْلُهُ: «إِعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ»، فَأَعْلَمَ ذَلِكَ.

Ve tarîk-i âhar, ki bu rahmete onunla nâil olunur, tarîk-i imtinân-ı ilâhîdir ki, bir amel ona mukterin değildir. O da Hak Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَمِنْهَا قَوْلُهُ: «إِعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ» (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.]

518 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 500 (beyit: 1538).

kavlidir. Ve **لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ** (Fetih, 48/2) [Tâ ki Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhını mağfiret edel..] denilmesi ondandır. Hak Teâlâ'nın **إِعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ عَفَرْتُ لَكَ** [Ne istersen yap, muhakkak ben senin zünûbunu mağfiret ettim!] kavli dahi ondandır. İmdi bunu bill!

Ya'ni rahmete nâil olunan iki tarîkten ikincisi, tarîk-i imtinân-ı ilâhîdir. Rahmet-i imtinân **Fass-ı Süleymânî**'de îzâh olduğu üzere, zât-ı ahadiyyede mündemic olan bilcümle esmâ-i [21/34] Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtıyla olan tecellîsi ile ilminde peydâ kılmasıdır. Hakâyık-ı eşyâ olan bu suver-i ilmiyyenin bu sûretle sübûtu için, onların hiçbir amel ve hizmetleri sebkemiş değildir. Belki zât-ı Hakk'ın mahz-ı ihsânıdır; ve bu rahmet-i imtinânın delîli Hak Teâlâ hazretlerinin **وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ** (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] kavli kerîmidir. Binâenaleyh bu rahmet, vücûdun kâffesine şâmindir; ve hiçbir şey bu rahmetten hâlî değildir. Hattâ Hakk'ın esmâsı, mertebe-i ahadiyyette, zâtının "ayn"ı olduğu cihetle, zât-ı Hakk'a da şâmindir. Zîrâ hakîkatte rahmet, Râhim'in nisbetleri cümlesinden bir nisbet olduğundan, Râhim olan Hakk'ın "ayn"ıdır. İşte bu rahmet, hiçbir amel mukâbilinde vâki' olmayıp, belki zâtın muktezâsı bulunduğu için "rahmet-i imtinân" nâmıyla tevsîm olundu. Ve sûre-i Fetih'de Hak (celle ve alâ) hazretleri cânibinden (S.a.v.) Efendimiz'e hitâben "Tâ ki Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhını mağfiret edel.." (Fetih, 48/2) buyurulması dahi bu tarîk-i imtinândandır. Ve kezâ Hak Teâlâ'nın "Ne istersen yap, muhakkak ben senin zünûbunu mağfiret ettim!"⁵¹⁹ kavli dahi rahmet-i imtinân kabîlindedir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretlerinin inâyet-i ezeliyyesine mazhariyet, hiçbir amel mukâbilinde değildir; ve bu rahmet her ne kadar rahmet-i hâssa ise de, bâlâda îzâh olduğu üzere, rahmet-i imtinândandır. Zîrâ hükmü hâss olan Rahîm ismi, duhûl-i tazammun ile hükmü âmm olan Rahmân isminin tahtına dâhil olur; ve bu rahmet, hubb-i ezeli eserdir; ve bu rahmetle muhâtab olan zevât-ı saâdet-simât hakkında iki vecih vârid olur:

Birinci vecih budur ki: Bu zât [21/35] fenâ-fillâh ve bekâ-billâh makâ-

519 Müslim, "Tevbe", 5. Ayrıca bk. Buhârî, "Cihâd", 141; Ebû Dâvud, "Cihâd", 97; Tirmizî, "Tefsîr", 60.

mında kâim olup sıfât-ı beşeriyeden taarrî eder; ve artık onun için bu sıfâta rücû' mümkün olmaz. Binâenaleyh onun fiili, Hakk'ın fiili olduğu cihetle, Hızır (a.s.)'ın gulâmı katletmesi ve gemiyi delmesi gibi sûret-i zâhirede şer'e muhâlif görünen a'mâlinden muâheze olunmaz. Ne yaparsa yapsın ma'zûr ve me'mûrdur.

İkinci vecih budur ki: Abd henüz sıfât-ı beşeriyesinden fânî olmamış bulunduğu hâlde ondan sâika-i nefis ile ba'zı muhâlefet sudûr eder; bunlar ise zünûb-i sarîhtir. Fakat hakkında inâyet-i ezeliyye sebkettiği ve kendisi Gaffâr isminin mazharı düştüğü için, Hak Teâlâ hazretleri hubb-i ezelişi eseri olmak üzere onun zünûbunu setr ve mağfiret eder. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur: لَوْ لَا أَنْتُمْ تَذُنُّونَ لَذَهَبَ اللَّهُ بِكُمْ وَجَاءَ بِقَوْمٍ يُذُنُّونَ فَيَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ يَا 'ni "Eğer siz günâh işlememiş olsanız Allah Teâlâ sizi giderir ve bir kavim getirir ki, onlar günâh işleyip Allâh'a istiğfâr ederler ve Hak dahi onları mağfiret eder." İşte sırr-ı mağfiret budur. Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz bu inâyeti *Fihî Mâ Fih* nâmındaki kitâb-ı müniflerinde böyle beyân buyururlar:

اصل آن عنایتست، تو امیری دو غلامت باشد. یکی خدمتهای بسیار کرد و برای تو سفرهای بسیار کرد، وان دیگر کاهلست در بندگی، آخر می بینم که محبت هست بآن کاهل بیش از آن بنده خدمتکار، آن بنده خدمتکار را ضایع نمی گذاری، اما چنین می افتد. بر عنایت حکم نتوان کردن. [21/36] این چشم راست و چشم چپ هر دو از ظاهر یکیست، عجب آن چشم راست چه خدمت کرد که چشم چپ نکرد؟ و همچنین جمعه بر باقی ایام فضیلت یافت که «إِنَّ لِلَّهِ أَرْزَاقًا غَيْرَ أَرْزَاقِ كُتَيْبَ لَهُ فِي اللُّوحِ فَلَيْطُلِبُهَا فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ» اکنون این جمعه چه خدمت کرد که روزهای دیگر نکردند، اما عنایت باو گرد و این تشریف مخصوص.

Ya'ni "Asl olan o inâyettir. Sen bir emîrsin, iki kölen vardır: Birisi çok hizmet edip, senin için birçok seferler kılar; diğeri ise kölelik husûsunda tenbeldir. Sonunda görüyorum ki senin tenbel köleye, o bende-i hizmetkârdan ziyâde muhabbetin vardır. O bende-i hizmetkârı da metrûk bırakmazsın; velâkin böyle vâki' olur. İnâyete hükmetmek mümkün değildir. Bu sağ göz ve sol gözün zâhirde her ikisi de birdir. Acabâ o sağ göz ne hizmet etti ki sol göz olmadı? Yevm-i cum'a dahi böylece eyyâm-ı mütebâkiyeden efdal oldu. Nitekim buyurulmuştur: "Allah Teâlâ hazretlerinin rızıklardan

başka rızıkları olduğu levhde muharrerdir; imdi o rızıkları cuma günü taleb et!” Şimdi bu cuma eyyâm-ı sâirenin etmediği ne hizmetleri etti? Velâkin Hak Teâlâ, inâyeti ve teşrîf-i mahsûsu ona etti.”⁵²⁰

İmdi bu inâyet erbâbı mestûrdur. Hakk'ın kimi mağfiret edeceği ve kimi etmeyeceği bilinmez. Binâenaleyh ibâda lâzım olan terk-i maâsî ve iştigâl-bi't-tââtır. Bi-hasebi'l-beşeriyye ma'siyet sudûrunda âh u enîn ile iştigfâr lâzımdır. Âh u enîn ise kalbde nedâmet husûlüyle olur. Nedâmet-i kalbiyye olmaksızın lisânen iştigfâr müsmir değildir. Ve Hak Teâlâ hazretleri Gaffâru'z-zünûbdur, deyip ma'siyetin birini icrâ ve diğerine de niyyet [21/37] etmek alâmet-i inâyet değil, neûzü billâh alâmet-i bu'd ve şekâvet-tir. İşte sırr-ı mağfiret, ezelde sebkemiş olan muhabbet-i ilâhiyyeden ibârettir. Ve bu dahi rahmet-i imtinân kabîlindendir; zîrâ bâ-illet olan inâyet-i ilâhiyyenin o kimseye taallukudur: Binâenaleyh bunun böyle olduğunu bil! Beyit:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي سُلْطَانُهُ نَعَتْ الْأَزَلِّ   الْوَالِدُ الْفَرْدُ الَّذِي غُفْرَانُهُ يَمْحُو الرَّكَلِ

[Saltanatı na't-i ezelî olan Allâh'a hamdolsun! O Vâhid, Ferd'dir ki O'nun gufrân ve mağfireti günâhları yok eder.]

İbtidâ: 13 Mayıs 1333 ve 22 Recep 1335

[13 Mayıs 1917], ba'de'l-asr saat 11 Pazar günü

İntihâ: 30 Haziran 1333 ve 10 Ramazan 1335

[30 Haziran 1917], yevm-i Cumartesi saat 5

XXII

فَصُّ حِكْمَةٍ إِنْبَاسِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ الْبِاسِيَّةِ

BU FASS-I ŞERÎF KELİME-İ İLYÂSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ İNÂSİYYE'NİN BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı İlyâs mizâc-ı rûhânîsi hasebiyle suver-i melekiyye mizâcına ve mizâc-ı cismânîsi hasebiyle de suver-i beşeriyye mizâcına mensûb olduğundan, sûret-i rûhâniyyesi cihetinden suver-i rûhâniyye olan melâike ile ünsiyet edip beynlerinde vâki' olan hükmi-î iştirâk sebebiyle onların merâtib-i rûhâniyyesinde, onlar ile musâhabe etti. Ve sûret-i cismâniyyesi cihetinden dahi, suver-i cismâniyye olan insanlar ile ünsiyet edip, sûret-i tabîiyye-i unsuriyyede onlar ile olan iştirâk hasebiyle onlar ile muhâlata eyledi. Binâenaleyh Hz. İlyâs iki sûreti câmi' ve iki âlem arasında berzahiyetle zâhir oldu.

İmdi “rûh” ile, “nefs” ta'bir ettiğimiz cesed, hakîkatte şey'-i vâhiddin ibârettir. Aralarındaki fark letâfet ve kesâfetten başka bir şey değildir. Mer-tebe-i kesâfette rûha “nefs” ve kuvâsına da kuvâ-yı tabîiyye ta'bir olunur. Fesâd ve fenâ keyfiyeti ancak bu cesed-i kesîf-i unsurîye taalluk eder. Ni-tekim buhâr ile buz hakîkatte şey'-i vâhiddir. Aralarındaki fark letâfet ve kesâfetten ibârettir. Bulut, su ve buz buhârdan başka bir şey olmadığı hâl-de, her mertebede isimleri değişir. Ve latîf olan buhârın, buzun cismine taalluku derkârdır. Bu taalluk [22/2] hulûl ve itihâd sûretiyle değildir; zîrâ hulûl ve itihâd yekdiğerinin gayrı olan iki şey arasında vâki' olur. Şu kadar ki buzun kesb-i letâfet etmesi, sûretinin fesâdından sonra mümkün olur. Velâkin kesîf olan cesed-i insânînin kesb-i letâfet etmesi, mutlakâ suver-i cesedânîsinin infisâhını îcâb etmez; sûret bâkî iken keyfiyyet-i letâfet husûle gelir. O cesed artık rûh-ı musavverdir. İşte bu cesed kesb-i letâfet ile rûh mertebesine irtikâ ettikde onun için mevt yotkur. Ve rûhun bedene ta-

alluku ta'bîri bu îzâhâtta anlaşılır; ve böyle cesedden bu hazret-i şehâdette âsâr-ı rûhiyye zâhir olur. Nitekim kibâr-ı evliyâullâhın menâkıbında bir zamanda muhtelif mahallerde huzûr ve muhtelif sûretlerde zuhûr gibi pek çok ahvâlin vukûu naklolunmuştur ki, bunların cümlesi rûhun şânındandır. Ve böyle bir kimsenin kuvâ-yı tabiiyyesi, kuvâ-yı rûhâniyyesinde mahv ü müstehlek olur. Maahâzâ halk nazarında sûret-i cesedâniyyesi manzûr olduğundan, bu cihetten ehl-i kesâfet ile üns ve muhâlata eder; ve letâfet ve rûhâniyeti cihetiyle de ehl-i letâfet olan melâike-i kirâm ile ünsiyet ve musâhabe eyler. Nitekim Hızır ve Îsâ (aleyhime's-selâm)ın hâlleri budur. Şu kadar vardır ki, Hızır (a.s.)ın sûret-i beşeriyyesi üzerine sûret-i melekiyyesi gâlib olduğundan nâsın gözlerinden muhtefi kaldı. Sûret bâkî iken kesb-i letâfet olunması keyfiyetini akıl ile idrâk mümkün olmaz. Bunu, ecsâdı rûh-ı musavver olan zevât-ı kirâm zevkan bilirler. *Mesnevî:*

پس قیامت شو قیامت را بین دیدن هر چیز را شرطست این

Tercüme: “İmdi kıyâmet ol, kıyâmeti gör! Her şeyi görmek için bu şarttır.”⁵²¹ [22/3]

Beyit:

*Yok ol! Bilmek dilersen bilmek oldur
O ol, bulmak dilersen bulmak oldur*

Meselâ ateşte kıpkırmızı olan demir parçası, sûret-i kesîfesi mevcûd iken ateşin vasfiyle mevsûf olur, kendisine temâs edeni yakar. O bu hâlde iken hem demirdir, hem de ateştir. *Mesnevî:*

شد ز رنگ و طبع آتش محتشم گوید او من آتشم من آتشم

Tercüme: “Demir ateşin renk ve tab’ından muhteşem oldukda o, ben ateşim ben ateşim, der.”⁵²²

İşte İlyâs (a.s.) dahi neş’et-i melekiyye ile neş’et-i insâniyye beyninde böylece berzah gibi olup, her iki tarafın ahkâmını câmi’ oldu.

***

إِلْيَاسُ هُوَ إِدْرِيسُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ نَبِيًّا قَبْلَ نُوحٍ، وَرَفَعَهُ اللَّهُ مَكَانًا عَلِيًّا، فَهُوَ فِي

521 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 264 (beyit: 772).

522 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 377 (beyit: 1339).

قَلْبِ الْأَفْلَاقِ سَاكِنٌ وَهُوَ فَلَكُ الشَّمْسِ، ثُمَّ بُعِثَ إِلَى قَرْيَةٍ بَعَابِكَ، وَيَعْلُ
اسْمُ صَنَمٍ، وَبِكَ هُوَ سُلْطَانُ تِلْكَ الْقَرْيَةِ، وَكَانَ هَذَا الصَّنَمُ الْمُسَمَّى بَعْلًا
مَخْصُوصًا بِالْمَلِكِ.

İlyâs, İdrîs (a.s.)dır ki, Nûh'dan evvel nebî idi. Allah Teâlâ onu mekân-ı aliyye ref'etti. İmdi o eflâkin kalbinde sâkin idi. O da şemsdir. Ba'dehû Baalbek karyesine ba'solundu. Ve "Baal" bir putun adıdır; ve "Bek", o karyenin sultânıdır; ve "Baal" denilen bu put melike mahsûs idi. [22/4]

Fass-1 Hûdî'de beyân olunduğu üzere, Hz. Şeyh (r.a.) ervâh-ı enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ı müşâhede etmiş idi. Hakîkati vech ile vâki' olan bu şühûda binâen bu fass-ı münîfde İlyâs (a.s.)ın ayn-ı İdrîs (a.s.) olduğunu beyân buyurur.

Fass-1 İdrîsî'de izâh olunduğu üzere Cenâb-ı İdrîs kesret-i riyâzâtan dolayı sıfât-ı beşeriyye-i tabîyyeden insilâh edip, cesed-i unsuriyyeden ve onun ahkâmından soyundu; ve telattuf edip sıfât-ı rûhâniyye ve hey'et-i nûrâniyye ile bâkî kaldı. Binâenaleyh onun nefsi kesîfinin hey'eti rûh-ı münevverinin hey'etine tebeddül etti; ve sûreti dahi hey'et-i rûhâniyyeye münâsib olan sûret-i misâliyye-i nûrâniyyeye münkalib oldu. İşte bu hâli ile ervâh-ı semâviyyenin eşrefi olan felek-i Şems'in rûhâniyeti mertebesine urûc eyledi. Zîrâ Cenâb-ı İdrîs (a.s.) on altı sene yiyip içmedi ve uyumadı. Bittabi' beden-i kesîfi, latîf olup kendisine rûhâniyet galebe etti. Felek-i Şems kendi manzûmesini teşkil eden seyyârâta nazaran mahall-i kutb ve küre-i arza nazaran dördüncü felektir.

Şöyle ki: Birincisi medâr-ı Arz, ikincisi medâr-ı Zühre, üçüncüsü medâr-ı Utârid ve dördüncüsü onların kutbu olan Şems'dir; ve cismâniyetle felek-i Şems'e urûc mâddeten mümkün değildir; ve urûc mümkün olduğu farzolunsa, cismi ihrâk ve kesâfet-i vücûdu izâle eder. Zîrâ küre-i Şems, küre-i Arz gibi bir cism-i sulb değil, mâyi'-i nârî veyâ buhâr-ı nârî hâlidir. O makâma ancak rûhen urûc mümkündür. Zîrâ rûh-ı latîf, cism-i kesîf gibi ateşte yanıp inhilâl etmez. Bunun delîl-i bâhiri telattuf eden evliyâullâhın ateşte muhterik olmamasıdır.

İşte İdrîs (a.s.) kemâl-i letâfetinden mahall-i kutbdan ibâret olan mekân-ı aliyye ref'olundu. Ba'dehû "Emîrin putu" ma'nâsına gelen "Baalbek" karyesine resûl olarak nâzil oldu. Nitekim âhir zamanda Îsâ (a.s.) dahi böylece [22/5] nüzûl edecektir. Fakat bu nüzûlden tenâsüh vehmine düşülmesin. Zîrâ tenâsüh, rûhun, bir bedenden müfâratından sonra araya zaman girmeksizin, diğeri bir bedene taallukundan ibârettir; ve bu i'tikâda göre rûhun beden-i cismânîye taalluku dâimîdir. Hâlbuki İdrîs (a.s.)'ın İlyâs ismiyle nüzûlü böyle değildir. Belki İlyâs (a.s.) mekân-ı aliyyeden rûh-ı musavver hâlinde olarak nâzil olan İdrîs (a.s.)'dır.

وكان إيلياسَ الَّذِي هُوَ إِدْرِيسُ قَدْ مُثِّلَ لَهُ انْفِلاقُ الْجَبَلِ الْمُسَمَّى بُنْيَانَ مِنْ
الْبُنْيَانَةِ وَهِيَ الْحَاجَةُ عَنْ فَرَسٍ مِنْ نَارٍ وَجَمِيعِ الْآيَةِ مِنْ نَارٍ، فَلَمَّا رَأَى رَكِبَ
عَلَيْهِ فَسَقَطَتْ عَنْهُ الشَّهْوَةُ، فَكَانَ عَقْلًا بِلَا شَهْوَةٍ، فَلَمْ يَتَّقَ لَهُ تَعَلُّقٌ بِمَا
تَتَعَلَّقُ بِهِ الْأَعْرَاضُ النَّفْسِيَّةُ.

Ve İdrîs olan İlyâs'a, "hâcet" ma'nâsına gelen "lübânet"ten "Lübân" tesmiye kılınan dağın infilâkı, ateşten bir at olarak temsil olundu; ve onun cemî'i âyeti ateşten idi. İmdi vaktâki atı gördü, üzerine bindi; ondan şehvet sâkıt oldu. Böyle olunca şehvetsiz akıl oldu. Binâenaleyh ağız-ı nefsanîyenin kendisine müteallik olduğu şeye onun için taalluk bâkî kalmadı.

Ya'ni Cebel-i Lübân yarılıp İlyâs (a.s.)a ateşten bir at sûreti gösterildi. "Lübân" "lübânet"ten müştaktır; ve "lübânet", hâcet ma'nâsına gelir; ve Cebel-i Lübân Beyrût civârında kâindir. Ve dağın yarılıp içinden ateşten at sûretinin hurûcu âlem-i misâlde vâki' oldu. Binâenaleyh âlem-i hisse münâsib olan ma'nâ ile ta'bîr iktizâ eder; ve onun ta'bîri budur ki: "Cebel" Hz. İlyâs'ın taayyün-i cismânîsine işârettir; ve "cebelin infilâkı", kesret-i riyâzette o taayyün-i kesîfin inşikâkına işârettir. "Yarılan mahalden ateşten at çıkması", Cenâb-ı İlyâs'ın mazhar olduğu ism-i hâs muktezâsınca kendi taayyününden sâdır olan a'mâl sûretidir. "Çıkan ata rükûbu", menzîl-i maksûda vusûl için [22/6] o a'mâl-i sâlihaya rükûbunun sûretidir. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan her birisinin bir mezheb-i mahsûsu ve tarîk-i hâssı olup, bu tarîke göre de bir "merkeb"i vardır; ve bu husûsiyet dahi

onun isti'dâd-ı zâtîsi mûcibincedir. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fass-1 Sâlihî**'de:

مِنَ الْآيَاتِ آيَاتِ الرَّكَائِبِ وَذَلِكَ لِاخْتِلَافِ فِي الْمَدَاهِبِ

[Merkûb olan şeyler âyâtı, âyâttandır; ve bu da mezâhibde ihtilâftan nâşidir.] buyurlar. Bu bahsin tafsîli orada mürûr etmiştir. “Atın ateşten olması” Hz. İlyâs üzerine harâret-i şevkin galebesi ve nûr-i kudsün istilâsı sûretidir. Ve “âyetin ateşten olması”, ya'ni cebelin ateşten ve atın dahi ateşten musavver oluşu, Hz. İlyâs'ın taayyününün ve a'mâlinin kemâl-i letâfetine işârettir; zîrâ erkân-ı erbaanın eltafi “harâret”tir.

İmdi Cenâb-ı İlyâs o merkûbu gördüğü vakit, üzerine bindi; ve ondan şehvet sâkıt oldu. Zîrâ şehvet, bu taayyün-i kesîfin îcâbâtındandır. Hâlbuki o telattuf etmiş idi. Binâenaleyh Cenâb-ı İlyâs şehvetsiz akl-ı mücerred oldu. Bu sebebden dolayı şehvet-i nikâh ve gazab ve kibir ve hased gibi ağrâz-ı nefsâniyenin müteallik olduğu şeye, o hazretin taalluku kalmadı. Zîrâ bunların mahalli taayyün-i kesîfdir; ve mahal kalmayınca bittabi' hâll dahi kalmaz.

فَكَانَ الْحَقُّ فِيهِ مُتَرَهًّا، فَكَانَ عَلَى النَّصْفِ مِنَ الْمَعْرِفَةِ بِاللَّهِ، فَإِنَّ الْعَقْلَ إِذَا تَجَرَّدَ لِنَفْسِهِ مِنْ حَيْثُ أَخَذَهُ الْعُلُومَ عَنْ نَظَرِهِ كَانَتْ مَعْرِفَتُهُ بِاللَّهِ عَلَى التَّنْزِيهِ لَا عَلَى التَّشْبِيهِ.

İmdi Hak, İlyâs'da münezzehe oldu. Böyle olunca ma'rifet-i ilâhiyyeden nisf üzerine oldu. Zîrâ akıl kendi nefsiyle mücerred oldukda, ulûmu nazarından aldığı haysiyetten, onun Allah Teâlâ'ya ma'rifeti, teşbîh üzere değil, tenzîh üzere olur.

Ya'ni Hak, makâm-ı aklî olan Cenâb-ı İlyâs'da münezzehe oldu. Çünkü Hz. İlyâs, şehvâtta mücerred olup, rûh-ı mücerred olarak kaldı. Ve şehvâtta mücerred olan melâike ve ervâh ve ukûlün ma'rifeti, tenzîh üzere olduğundan onda dahi tenzîh zâhir oldu. Nitekim melâike وَنَحْنُ نُسَبِّحُ وَنَحْمَدُكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ (Bakara, 2/30) [Hâlbuki biz Seni hamd ile tesbîh ediyoruz ve Seni takdîs ediyoruz.] dediler. Ve tenzîh ma'rifet-i ilâhiyyenin yarısıdır. Zîrâ akıl, mücerred olarak [22/7] kendi nefsiyle olduğu vakit, ulûmu nazar-ı aklîsinden alır. Bu sebeble de onun Allah Teâlâ'ya ma'rifeti teşbîh üzere

rine değil, tenzîh üzerine olur. Nitekim akl-ı nazarîlerine tâbî' olan ulemâ-i zâhir dahi teşbîhden ürküp tenzîh ederler; ve onların teşbîhden zevkleri yoktur.

وإذا أَعْطَاهُ اللَّهُ الْمَعْرِفَةَ بِالتَّجَلِّي كَمَلَّتْ مَعْرِفَتُهُ بِاللَّهِ، فَفَنَزَهُ فِي مَوْضِعِ التَّنْزِيهِ
تَنْزِيهَا حَقِيقِيًّا لَا رَسْمِيًّا، وَشَبَّهَ فِي مَوْضِعِ التَّشْبِيهِ تَشْبِيهَا شَهَوْدِيًّا كَشْفِيًّا،⁵²³
وَرَأَى سَرِيَّانَ الْحَقِّ بِالْوُجُودِ فِي الصُّوْرِ الطَّبِيعِيَّةِ وَالْعُنْصُرِيَّةِ، وَمَا بَقِيَتْ لَهُ صُورَةٌ
إِلَّا وَيَرَى عَيْنَ الْحَقِّ عَيْنَهَا، وَهَذِهِ الْمَعْرِفَةُ التَّامَّةُ الْكَامِلَةُ الَّتِي جَاءَتْ بِهَا
الشَّرَائِعُ الْمُنَزَّلَةُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، وَحَكَمَتْ بِهَذِهِ الْمَعْرِفَةِ الْأَوْهَامُ كُلُّهَا.

Ve Allah Teâlâ ona ma'rifeti tecellî ile verdiği vakit, onun ma'rifeti ilâhiyyesi kâmil olur. Binâenaleyh mevzi'-i tenzîhde, tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder, tenzîh-i resmî ile değil. Ve teşbîh mevziinde dahi, teşbîh-i şühûdî ve keşfî ile teşbîh eder; ve suver-i tabîyye ve unsuriyede Hakk'ın vücûdu ile sereyânını görür. Ve onun için bir sûret bâkî kalmaz; illâ ki onun "ayn"ını Hakk'ın "ayn"ı görür. Ve bu, Allah tarafından münzel olan şerâyiin getirdiği ma'rifet-i tâtme-i kâmilemdir; ve evhâmın küllîsi bu ma'rifetle hükmetti.

Ya'ni Allah Teâlâ, akla ma'rifeti tecellî ile verdiği vakit, artık o kendi nazarından kurtulup ma'rifetin nısfı olan tenzîh üzerine olmaz ve teşbîh üzerine de olmaz; belki itlâk üzerine olur. Çünkü tecellî ile olan ma'rifet, Hakk'ı takyîd ve tahdîd etmez. Binâenaleyh onun ma'rifeti kemâlde olur. Şu hâlde bu akıl, Hakk'ı tenzîh mevziinde, tenzîh-i resmî ile değil, belki tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder. Ve teşbîh mevziinde dahi, kendisinin müşâhede ve keşfî üzerine teşbîh eyler; zîrâ Hakk'ın vücûdunun hâri-cinde bir vücûd ve sûret müşâhede etmez ki, Hakk'ı [22/8] ondan tenzîh etsin; ve Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd isbât etmez ki, vehmiyle Hakk'ı ona teşbîh eylesin. Hak kendi nefsinin nereden tenzîh ve teşbîh etmiş ise, o da O'nu oralarda tenzîh ve teşbîh eder. Onun tenzîhi nazar-ı aklî-nin verdiği tenzîh-i resmî değil, tecellînin i'tâ ettiği tenzîh-i hakîkîdir; ve

523 *Dâvûd-ı Kayserî* ve *Kâşânî* nüshalarında *فَنَزَهُ فِي مَوْضِعِ التَّنْزِيهِ وَشَبَّهَ فِي مَوْضِعِ التَّشْبِيهِ* ve *Bâlî Efendi* nüshasında *فَنَزَهُ بِمَوْضِعِ وَشَبَّهَ فِي مَوْضِعِ* vâki'dir. Metin, *Ya'kûb Hân* ve *Bosnevî* nüshaları üzerine yazılmıştır. (A. Âvni Konuk)

teşbîhi dahi şühûdî ve keşfidir, ya'ni müşâhedeye müsteniddir. Ve o kimse vücûd-ı Hakk'ın suver-i tabîiyye ve unsuriyyede ne vech ile sereyân ettiğini görür; ve onun nazarında hiçbir sûret kalmaz ki, o sûretin “ayn”ını Hakk'ın “ayn”ı görmesin; ya'ni her bir sûretin “ayn”ını, Hakk'ın “ayn”ı görür. İşte Hakk'ın kendi nefsini tenzîh ve teşbîh ettiği mevzî'lerde, bu kimsenin Hakk'ı tenzîh ve teşbîh etmesi öyle bir ma'rifet-i tâmme-i kâmiledir ki, cânib-i Hak'tan münzel olan şerâyi' bu ma'rifeti getirmiştir; ve evhâmın hepsi dahi bu ma'rifetle hükmeylemiştir. Ya'ni nazar-ı akliye tâbî' olan ehl-i zâhir, ki kuvve-i vehmiyye sâhipleridir, onların cümlesi bu ma'rifetle hükmederler; zîrâ vehm, mutlak hakkında takyîd ve mukayyed hakkında dahi ıtlâk ile hükmeder. Ve kezâ mevcûdun ademine ve ma'dûmun dahi vücûduna hükmeyleyler. Gerçi şerâyi' tenzîh ve teşbîh üzerine vârid olmuştur; fakat bunlarda ifrât ve tefrît câiz değildir; belki tenzîh içinde teşbîh ve teşbîh içinde dahi tenzîh etmek lâzımdır. Bu bahsin tafsilî **Fass-ı Nûhî'**de mürûr etmiştir.

ولهذا كانت الأوهام أقوى سلطاناً في هذه النشأة من العقول، لأن العاقل ولو بلغ ما بلغ في عقله لم يخل عن حكم الوهم عليه والتصور فيما عقل، فالوهم هو السلطان الأعظم في هذه الصورة الكاملة الإنسانية، وبه جاءت الشرائع المنزلة، فشبهت ونزهت، شبهت في التنزيه بالوهم ونزهت في التشبيه بالعقل، فارتبط الكل بالكل، فلم يمكن أن يخلو تنزيهه عن تشبيهه ولا تشبيهه عن تنزيهه، قال تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾، فنزهه وشبهه، ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾، فشبهه.

Ve bunun için evhâm, bu neş'et-i insâniyyede, galebede ukûlden daha kavî oldu. [22/9] Zîrâ âkıl, her ne kadar onun akli, bâliğ olduğu şeye bâliğ olduysa da, onun üzerine vehmin hükmünden ve aklettiği şeyde tasavvurdan hâlî değildir. İmdi “vehm”, bu sûret-i kâmile-i insâniyyede sultân-ı a'zamdır. Ve şerâyi'-i münzele dahi onunla geldi. Böyle olunca teşbîh etti ve tenzîh etti; tenzîhde vehm ile teşbîh etti ve teşbîhde de akıl ile tenzîh etti. Binâenaleyh küll külle murtabit oldu. İmdi tenzîhin teşbîhden ve teşbîhin tenzîhden hâlî olması mümkün değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ (Şûrâ, 42/11)

[O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] dedi, tenzîh ve teşbîh etti. وَهُوَ السَّوِيْعُ الْبَصِيْرُ (Şûrâ, 42/11) [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] dedi; teşbîh eyledi.

Ya'ni "vehm", müdrekât-ı akliyye üzerine tenzîh ve teşbîh ile hükmettiği için, bu neş'et-i unsuriyye-i insâniyyede evhâm, ukûlden daha kavî oldu; zîrâ âkılın akli, ne kadar kemâle vâsıl olursa olsun yine vehme müntehî olur. Ve âkıl vehmin ahkâmından kurtulmaz ve onun müdrekât-ı akliyyesi suver-i vehmiyyeden mücerred kalmaz. Binâenaleyh "vehm", bu sûret-i kâmile-i insâniyyede sultân-ı a'zamdır; ve şerâyi'-i münzele mâdemki insan için geldi ve vehm dahi insan üzerinde sultân-ı a'zamdır, şu hâlde şerâyi' dahi vehmin hükmüyle nâzil oldu. Böyle olunca hem teşbîh ve hem de tenzîh etti. Ya'ni şerâyi' makâm-ı tenzîhde lisân-ı vehm ile teşbîh eyledi. Zîrâ vehm ancak suver-i hissiyyede maânî-i cüz'iyenin idrâkini i'tâ eder. O vehm, müşahhas ve kendinin gayrından mufârik ve cism ve cismânî veyâhud zamânî veyâ mekânî olmaktan münezzeh olarak hâriçte bir vücûd tasavvur eder; bu ise ayn-ı teşbîhtir. Ve kezâ şerâyi' makâm-ı teşbîhde lisân-ı akl ile tenzîh eder; zîrâ akıl, vehmin isbât eylediği gavâşî-i hissiyyeden maânî-i külliyyeyi mücerred kılar. Binâenaleyh teşbîhin küllîsi tenzîhin küllîsine ve tenzîhin küllîsi teşbîhin küllîsine murtabit oldu; ve binnetice tenzîhin teşbîhden ve teşbîhin tenzîhden hâlî olması mümkün değildir. Zîrâ senin O'nu tenzîh ettiğin nekâyisin kâffesi, O'nun merâtib-i kevnîyyede zuhûru indinde O'nun için sâbittir. Hâlbuki bu teşbîhtir; ve senin O'nu teşbîh edip [22/10] O'nun için isbât eylediğin kemâlâtın kâffesi mertebe-i ahadiyyetinde O'ndan nefyolunur, bu da tenzîhtir. Böyle olunca Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] buyurdu. Ve bu âyette hem tenzîh ve hem de teşbîh etti.

Şöyle ki: كَمِثْلِهِ [ke-mislihî]deki "kâf" zâid i'tibâr olunursa, "O'nun misli bir şey yoktur" demek olur. Bu ma'nâya göre mümâselet nefyolunduğu için bu tenzîhtir. Ve eğer "kâf" zâid i'tibâr olunmayıp "misli" ma'nâsına alınırsa, ma'nâ "O'nun mislinin misli bir şey yoktur" demek olur. Bu ise ayn-ı teşbîhtir; zîrâ evvelâ Hakk'ın misli isbât ve bâdehû bir şeyin onun misline benzemesi nefyolunur. İmdi isbât-ı misli, teşbîh ve bir şeyin benzemesinin

o mislden nefyi, tenzihdir. Bu ise tenzihde teşbih ve teşbihde tenzih olur.

Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] buyurdu. Bununla da teşbîh etti; zîrâ bu kelâm işitildiği vakit, işiticilikte ve görücülükte Hakk'ın halka benzediği ma'nâsı anlaşılır. İşte bu teşbîhtir. Fakat fehm-i havâssa göre bu âyet dahi hem teşbîhi ve hem tenzîhi câmi'dir. Teşbîhi câmi' olduğu zikrolundu. Tenzîhi câmi' olması dahi budur ki: هُوَ [hüve/O] zamîrinin evvelen zikri ve سَمِيعٌ [Semî'] ve بَصِيرٌ [Basîr] kelimelerinin harf-i ta'rîf ile gelmesi "hasr" ifâde eder; ve bu sûrette ma'nâ "Semî' ve basîr olan ancak Hakk'tır; başka semî' ve basîr yoktur" demek olur. Bu da tenzihdir.

وهي أعظم آية نزلت في التنزيه، ومع ذلك لم تخل عن تشبيهه بالكاف، فهو أعلم العلماء بنفسه، وما عبّر عن نفسه إلا بما ذكرناه، ثم قال: ﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾، وما يصفونه إلا بما تُعْطِيهِ عُقُولُهُمْ، فنزهة نفسه عن تنزيههم، إذ حدّوه بذلك التنزيه، وذلك لقصور العقول عن إدراك مثل هذا.

Ve bu, tenzih hakkında nâzil olan âyetin a'zamıdır; ve bununla berâber "kâf" sebebiyle teşbîhden hâlî olmadı. İmdi O kendi nefsi-ne a'lem-i ulemâdır. Hâlbuki ancak bizim zikrettiğimiz şeyle kendi nefisinden ta'bîr etti. Ba'dehû "Senin Rabb'in olan Rabb-i izzet vasfettikleri şeyden münezzehtir" (Sâffât, 37/180) dedi. Hâlbuki onu ancak akıllarının i'tâ ettiği şeyle vafederler. [22/11] İmdi kendi nefsinin onların tenzihinden tenzih etti; zîrâ onlar bu tenzih ile Hakk'ı tahdîd ettiler. Bu da, bunun mislini idrâkten, ukûlün kusûrundan nâşîdir.

Ya'ni bu لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] âyeti tenzih hakkında nâzil olan âyetin a'zamıdır. Maahâzâ edât-ı teşbîh olan "kâf" sebebiyle teşbîhden hâlî değildir; nitekim bâlâda izâh olundu. İmdi Allah Teâlâ, Hakk'ın nefsinin bilen ulemânın a'lemidir. Ya'ni kendi nefsinin kullarının ulemâsından elbette daha ziyâde bilir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretlerinin kendi nefisinden beyân buyurduğu şey, ancak akıl ve vehim hükmüyle vâki' olan tenzih ve teşbîhden bizim zikrettiğimiz şeydir. Ondan sonra Hak Teâlâ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (Sâffât,

37/180) ya'ni "Senin Rabb'in olan Rabb-i izzet halâyıkın vasfettikleri şeyden münezzehtir" buyurdu. Hâlbuki halâyık O'nu ancak akıllarının i'tâ ettiği vasıf ile tavsîf ederler. Binâenaleyh Hak Teâlâ kendi nefsinin halâyıkın akılları ile icrâ eylediği tenzîhden tenzîh buyurdu. Çünkü akıl ile tenzîh edenler Hakk'ı tahdîd ettiler. Zîrâ akıllarıyla tenzîh edenler, "Hak cisim, cevher ve araz vesâire değildir" dediler. Hâlbuki âlemde bunlar vardır.

Meselâ: Hak bir hadd ile mahdûd olan cisimden münezzehtir, denildiği vakit: Hak bundan hâriçtir, cismin hudûdu biter Hakk'ın hudûdu başlar, demek olur; zîrâ yekdiğere mugâyir olan iki şeyin başka türlü temyîzi mümkün değildir. Hâlbuki Hak hakkında tahdîd mümteni'dir. Belki cisim, vücûd-ı mutlak-ı latîfin bi-hasebi's-sıfât mertebe-i kesâfete tenezzülünden husûle gelen bir vücûd-ı izâfîdir. Binâenaleyh o latîf ile bu kesîf beyninde bir hadd ta'yîni mümkün değildir. İşte bunun için Hak kendi nefsinin halâyıkın tenzîh-i aklîsinden tenzîh etti; ve Hakk'ın kendi nefsinin böyle tenzîh etmesi, Hakk'ın kendi nefsinin idrâk ettiği gibi, ukûlün idrâk edememesinden nâşîdir. Zîrâ ukûl-i beşeriyye nazar-ı fikrî [22/12] ile mukayyedir. Hakk'ın nefsinin ancak tecellî ve keşf-i şühûdî-i nûrî ile münevver olan ukûl bilirler. Zîrâ bu gibi zevât indinde ma'lûmdur ki, teşbîh ve tenzîh ancak zâhir ve bâtın dediğimiz iki şe'n-i ilâhînin birbirine nisbeti i'tibâriyle söylenen sözlerdir. Yoksa teşbîh ile tenzîh, Hakk'ın hakîkati için zâtîdir; çünkü Zâhir ve Bâtın isimleri Hakk'ın şuûnât-ı zâtîyesidir; ve şuûnâtı ise O'nun zâtının "ayn"ıdır; binâenaleyh vücûd-ı Hak hem tenzîhi ve hem de teşbîhi câmi'dir. Bu hakîkati ise ancak mütehakkıkın zevkan ve şühûden bilirler. Nazar-ı fikrî ile mukayyed olan ukûl, suâl üzerine suâller ve bahs üzerine bahisler icâd edip mes'eleyi içinden çıkılmaz bir hâle sokarlar.

ثُمَّ جَاءَتِ الشَّرَائِعُ كُلُّهَا بِمَا تَحْكُمُ بِهِ الْأَوْهَامُ، فَلَمْ تَخْلُ الْحَقَّ عَنْ صِفَةٍ يَظْهَرُ فِيهَا، كَذَا قَالَتْ وَبِذَا جَاءَتْ، فَعَلِمَتِ الْأُمَّمُ عَلَى ذَلِكَ، فَأَعْطَاهَا الْحَقُّ التَّجَلِّيَّ، فَالْحَقَّتْ بِالرُّسُلِ وَرَائِهِ، فَتَنَطَّقَتْ بِمَا نَطَقَتْ بِهِ رُسُلُ اللَّهِ: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ»، فَ«اللَّهُ أَعْلَمُ» مُوجَّهٌ، لَهُ وَجْهٌ بِالْخَبَرِيَّةِ إِلَى رُسُلِ اللَّهِ، وَلَهُ وَجْهٌ بِالْإِبْتِدَاءِ إِلَى «أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ»، وَكِلَا الْوَجْهَيْنِ حَقِيقَةٌ فِيهِ، لَذَلِكَ قُلْنَا بِالتَّشْبِيهِ فِي التَّنْزِيهِ وَبِالتَّنْزِيهِ فِي التَّشْبِيهِ.

Ba'dehû şerâyiin hepsi, evhâmın hükmettiği şeyle geldi. Binâenaleyh onda zâhir olduğu bir sıfattan Hakk'ı hâlî kılmadı. Böyle dedi ve böyle getirdi. İmdi ümem bunun üzerine bildi. Böyle olunca Hak onlara tecelliyi i'tâ eyledi. Şu hâlde verâseten resûllere lâhik oldu. Binâenaleyh Allâh'ın resûllerinin nâtık olduğu şeyle nâtık oldu. اللّٰهُ الَّذِي أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'âm, 6/124) ya'ni "Allah risâletini nerede kılacağını pek a'lâ bilir." İmdi اللّٰهُ أَعْلَمُ [Allah pek a'lâ bilir.] müveccedir. Onun için رُسُلِ اللّٰهِ [Allâh'ın resûlleri]a haberiyle bir vecih vardır. Ve اللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ [Risâletini nerede kılacağını pek a'lâ bilir.] ya ibtidâ ile [22/13] bir vecih vardır; ve iki vechin ikisi de bunda hakîkattir. Bunun için biz tenzîhde teşbîh ile ve teşbîhde de tenzîh ile kâil olduk.

Ya'ni kâffe-i şerâyi', evhâmın hükmettiği şeyle vârid oldu; ve evhâmın hükmettiği şey, tenzîh ve teşbîhtir. Binâenaleyh şerâyi' Hakk'ın zâhir olduğu bir sıfattan, Hakk'ı hâlî kılmadı. Zîrâ bir sıfattan Hakk'ın zuhûru lâbüddür; ve O'nun için bu sıfatın sübûtu, ayn-ı teşbîhtir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Hak Teâlâ buyurur: اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا (Secde, 32/4) [Allah, o zâttır ki, gökleri ve yeri ve bunların aralarında bulunanları altı günde yaratmıştır, sonra da arş üzerine istivâ buyurmuştur.]; ve كَذَٰلِكَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (Fetih, 48/10) [Allâh'ın eli onların ellerinin fevkindedir.], اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) [Allah onlar ile istihzâ eder.]. İşte bu âyet-i kerimelerdeki "istivâ" ve "yed" ve "istihzâ" sıfât-ı teşbîhiyedir. Görülüyor ki şerîat, evhâmın hükmettiği teşbîhle vârid oldu. Ve şerâyiin tenzîhi dahi, ukûlün nefsü'l-emri idrâk husûsundaki kusûrundan nâsîdir. Bunun için Hak kendi nefsinin ukûlün tenzîhinden tenzîh buyurdu.

İşte şerâyi' tenzîh ve teşbîhde böyle dedi; ve evhâmın hükmettiği şeyle geldi. Böyle olunca ümmetlerin kâffesi, evhâmın hükmettiği şeyle gelen şerâyi' üzerine bildi, ya'ni muktezâ-yı vehm ile bildi; ve binnetîce dahi Hak, o ümmetlerin kâmillerine tecelliyi i'tâ etti. Ve Hak ma'rifeti, tecellî ile verdiği vakit, o kâmil olan kimsenin ma'rifeti dahi kâmil olur. Ve o kâmil verâset tarîki ile resûllere lâhik olur. Binâenaleyh resûller ne söyledi ise, onlar da onu söylerler; ve resûllerin söylediği şey ise, evhâmın hükmeylemediği şeydir. Zîrâ şerâyi' evhâmın hükmeylemediği şeyle gelmiştir. Ve şerâyiin

evhâmın hükmettiği şeyle geldiği *اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ* (En'âm, 6/124) [Allah risâletini nerede kılacağını pek a'lâ bilir.] âyet-i kerîmesinde dahi meşhûddur; zîrâ bu âyette vâki' *اللَّهُ أَعْلَمُ* [Allah pek a'lâ bilir.] kavlinde iki vecih vardır: Birisi “haberiyyet” diğeri de “ibtidâiyet” tir.

Şöyle ki, bu âyet-i kerîmenin ibtidâsı budur: *وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ* (En'âm, 6/124). [22/14] Ma'nâsı: “Onlara bir âyet geldikde rusûlullâha gelenin misli gelmedikçe îmân etmeyiz; derler. Allah risâletini nerede kılacağını bilir.” Bu ma'nâyâ göre *اللَّهُ* [Allah] kavli “mübtedâ” ve *أَعْلَمُ* [a'lemu] kavli “haber” dir. İşte vecin birisi budur. “Haberiyyet” e gelince *حَتَّى نُؤْتَىٰ* *وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ* cümlesi bir cümle-i tâmdır. Onu tetmîm için başka kelâm ilâvesine lüzûm yoktur. Ve ma'nâ böyle olur: “Onlara bir âyet geldikde, gelen şeyin misli bize gelmedikçe îmân etmeyiz dediler.” Binâenaleyh *رُسُلُ اللَّهِ* [rusûlullah] bu cümlenin hâricinde kalır. Hâlbuki bu *رُسُلُ اللَّهِ* bir cümle-i nâkısadır, tamâm olmak için bir haber ister. İşte bunun haberi dahi *اللَّهُ أَعْلَمُ* kavlindeki *اللَّهُ* dır. Şu hâlde ibâre böyle olur: *رُسُلُ اللَّهِ، اللَّهُ، هُوَ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ* ya'ni “Allâh'ın resûlleri, Allah'dır. O risâletini nerede kılacağını daha ziyâde bilir.” İmdi bu cümlede *رُسُلُ اللَّهِ* “mübtedâ” ve *اللَّهُ* onun haberi olmuş olur. Ve *أَعْلَمُ* kavli dahi mübtedâ-yı mahzûf olan *هُوَ* nin haberi bulunur. “Allâh'ın resûlleri, Allah'dır” demek, Allah, resûllerin hüviyeti ve resûller, Allâh'ın sûreti olmak i'tibârıyla, rusûlullah, Allah'dır demek olur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hazretleri ve *فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ* ya'ni “Beni gören Hakk'ı görür” buyurdu. Zîrâ resûllerin her biri insân-ı kâmilidir; ve insân-ı kâmil “Allah” ism-i câmiinin mazharıdır; ve “Allah” ismi, bütün esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olunca insân-ı kâmil dahi cem'i-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı düşer. İşte *إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَىٰ صُورَتِهِ* [Allah Teâlâ âdemi sûreti üzerine halketti.] hadîs-i şerîfnde beyân buyurulan “âdem” den murâd, insân-ı kâmilidir. Zîrâ cem'iyyet-i esmâyâ mazhariyetinden dolayı Hakk'ın sûretidir; ve Hak onun hüviyetidir. [22/15] İmdi Hak resûllerin hüviyeti ve resûller Hakk'ın sûreti olması haysiyetiyle *اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ* (En'âm, 6/124) ya'ni “O risâletini nerede kılacağını a'lemidir” kelâmı, tenzîhde vehm ile ayn-ı teşbîh oldu. Çünkü Allah Teâlâ resûllerin hüviyetini kendi hüviyetinin yerine vaz'etti.

Zikrolunan iki vecihten ibtidâiyet vechi ulemâ beyninde meşhûr olan ve inde'l-kırâa vehleten ezhâna mütebâdir olan vecihtir. Vech-i haberiyyet ise, ulemâ-i zâhir tarafından kolaylıkla kabûl olunacak bir vecih değildir. Fakat nefis-i emrde kelâm-ı Hak'tır. Ve Hak resûllerin hüviyeti ve resûller Hakk'ın sûreti olduğuna (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı.] ve emsâli âyât-ı kur'âniyye şahiddir. Ve bu kelâmda her iki vecih dahi hakîkattir. Ya'ni bir vechi mecâz ve bir vechi de hakikat değildir. Velâkin âyet-i remyde, ehl-i zâhir Allâh'ın atmasını mecâz itibâr ederler. Ehl-i hakikat indinde ise remyeden Hak'tır. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: İşte bu iki vechin hakikat olmasından dolayı biz, tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh ile kâil olduk. Ya'ni Hakk'ın hüviyeti, resûllerin hüviyetinin “ayn”ı olunca, resûllerde olan teşbîh, Hakk'ın hüviyetinde olan tenzîh için; ve Hakk'ın hüviyetinde olan tenzîh dahi, resûllerde olan teşbîh için sâbit olur.

وبعد أن تقرر هذا فنرخصي السُّتورَ ونُسِّدِلُ الحُجُبَ على عينِ المُنتَقِدِ والمُعْتَقِدِ،
وإن كَانَا من بعضِ صُورٍ ما تجلَّى فيها الحقُّ، ولكن قد أُمِرْنَا بالسُّتْرِ لِيُظْهَرَ
تَفَاضُلُ اسْتِعْدَادِ الصُّورِ، فَإِنَّ المُتَجَلِّيَ فِي صُورَةٍ هُوَ بِحُكْمِ اسْتِعْدَادِ تِلْكَ
الصُّورَةِ، فَيُنْسَبُ إِلَيْهِ مَا تُعْطِيهِ حَقِيقَتُهَا وَلَوَازِمُهَا، لِأَبَدٍ مِنْ ذَلِكَ، مِثْلُ مَنْ
يَرَى الحَقَّ فِي النَّوْمِ وَلَا يُنْكِرُهُ هَذَا، وَأَنَّهُ لَا شَكَّ الحَقُّ عَيْنُهُ.

Ve bunu takrîrden sonra biz ayn-ı müntekid ve mu'tekid üzere sûtûru irhâ' ve hucübu isdâl ederiz. [22/16] Her ne kadar Hakk'ın tecellî eylediği sûretlerin ba'zısından vâki' oldular ise de. Velâkin sûretlerin tefâzul-i isti'dâdı ve tahkîk bir sûrette mütecellî, o sûretin isti'dâdı hükmüyle olduğu zâhir olmak için, biz setr ile emrolunduk. Binâenaleyh o sûretin hakikatının ve levâzımının i'tâ ettiği şey tecellîye nisbet olunur. Ondandır lâbüddür; uykuda Hakk'ı gören kimse gibi ki, bu inkâr olunamaz; ve şek yoktur ki muhakkak Hak, onun “ayn”ıdır.

Ya'ni tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh ne demek olduğunu takrîr ettikten sonra, biz müntekidin, ya'ni nazar-ı aklî ve burhânî ile istidlâl eden kimsenin ve mu'tekidin, ya'ni mukallid olan mü'minin gözü üzerine mâni'-i hissî olan perdeleri salıveririz ve mâni'-i aklî olan hicâbatı indiririz.

Gerçi müntekid ile mu'tekidin her birisi, Hakk'ın kendilerinde tecellî eylediği sûretlerden birer sûrettir ve Hak onlarda mütecellî ve zâhir ve şehîd ve hâzırdır. Fakat biz şerâyi'-i münzele mûcibince setr ile emrolunduk, tâ ki sûretlerin isti'dâdları arasında fark olduğu ve bir sûrette mütecellî olan Hakk'ın, o sûretin isti'dâdı hükmünce zuhûru zâhir olsun. Çünkü sûretler esmâ-i ilâhiyyenin mezâhiridir; ve esmâ-i ilâhiyye dahi yekdiğerinden farklıdır. Binâenaleyh onların îcâbatı olan isti'dâdât dahi mütefâvittir; ve Hakk'ın mezâhir-i esmâ olan sûretlerde zuhûru, o esmânın îcâbatı olan isti'dâdât mûcibince. Böyle olunca o sûretin hakikatının ve levâzımının i'râ ettiği şey, mütecellî olan Hakk'a nisbet olunur. Bu mes'eleyi ancak Hak kendisine isti'dâdının sûretinde tecellî eden kimse zevkan bilir. Binâenaleyh nefesine nisbet ettiği şeyi ona mensûb kılar; ve bu tecellî ile sûretler beynindeki tefâzul ve tefâvütü müşâhede edip Hakk'ı hem teşbîh ve hem de tenzîh eyler. Ve tecellîde sûretlerin isti'dâdlarının zuhûru lâzımdır. Ve rü'yâda suver-i ilâhiyyeden bir sûretin rü'yeti bu mes'ele gibidir. Ârif rü'yâda vâki' olan bu rü'yetten yakazada olan şeyi de bilir. Zîrâ yakaza hakikatte rü'yâ ve hayâldir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz [22/17] *الْأَنَسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا* [Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar.] buyururlar ki, bunun tafsîli **Fass-1 Yûsufî**'de geçti. Ve kezâ Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz

إِنَّمَا الْكَوْنُ خَيَالٌ   وَهُوَ حَقٌّ فِي الْحَقِيقَةِ

[Muhakkak kevn hayâldir; o da hakikatte Hak'tır.] buyururlar. Bunun tafsîli de **Fass-1 Süleymânî**'de mürûr eyledi. İmdi rü'yâda bir kimse Hakk'ı görse, o kimse Hakk'ı görmüştür; bu inkâr olunmaz. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz *رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ شَابٌّ* ya'ni "Rabb'imi gâyet güzel genç sûretinde gördüm"⁵²⁴ buyurur; ve Hak şübhesiz bu görülen sûretin "ayn" ıdır.

فَتَبِعُهُ لَوَائِمُ تِلْكَ الصُّورَةِ وَحَقَائِقُهَا الَّتِي تَجَلَّى فِيهَا فِي النَّوْمِ، ثُمَّ بَعْدَ ذَلِكَ يُعْبَرُ أَيْ يُجَاوَزُ عَنْهَا إِلَى أَمْرٍ آخَرَ يَفْتَضِي التَّنْزِيهَ عَقْلًا، فَإِنْ كَانَ الَّذِي يُعْبَرُهَا دَا كَشَفٍ أَوْ إِيْمَانٍ فَلَا يَجُوزُ عَنْهَا إِلَى تَنْزِيهِهِ فَقَطُّ بَلْ يُعْطِيهَا حَقَّهَا مِنَ التَّنْزِيهِ وَمِمَّا ظَهَرَتْ فِيهِ التَّشْبِيهُ، فَلَفْظَةُ اللَّهِ عَلَى التَّحْقِيقِ عِبَارَةٌ -عَنِ الْمَرْتَبَةِ الْكَلِيَّةِ

524 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 151 (3. bâb); IV, s. 12 (188. bâb). Krş. Tirmizî, "Tefsîr", 38; Hemedânî, *Temhidât*, s. 58, 76 vd.; Baklî, *Meşrebül-Ervâh*, s. 133

الَّتِي هِيَ مَرْتَبَةُ الْأَلُوْهِيَّةِ الْجَامِعَةِ لِلْجَمْعِيَّةِ الْأَسْمَائِيَّةِ الْفَعَّالِيَّةِ وَالْجَمْعِيَّةِ الْمَظْهَرِيَّةِ
الْإِمْكَانِيَّةِ الْإِنْفَعَالِيَّةِ- لِمَنْ فَهَمَ الْإِشَارَةَ.

İmdi uykuda Hakk'ın kendisinde tecellî eylediği o sûretin levâzımı ve hakâyıkı Hakk'a tâbi' olur; bundan sonra, ondan emr-i âhara ubûr, ya'ni tecâvüz olunur ki, aklen onu tenzîh iktizâ eder. İmdi onu ta'bîr eden kimse, keşf veyâ îmân sâhibi olursa, ondan yalnız tenzîhe tecâvüz etmez; belki onun, tenzîhden ve o sûrette zâhir olan şeyden, ki teşbîhdir, hakkını ona verir. İmdi "Allah" lafzı, işâreti fehmeden kimse için ale't-tahkîk, mertebe-i külliyyeden ibârettir ki, –o da cem'iyet-i esmâiyye-i ilâhiyye-i fa'âliyye ve cem'iyet-i mazhariyye-i imkâniyye-i infîliyyeyi câmi' olan mertebe-i ulûhiyyettir-.⁵²⁵ [22/18]

Ya'ni bir kimse Hakk'ı bir sûrette rü'yâsında görse, Hakk'ın mütecellî olduğu o sûretin levâzımı ve hakâyıkı Hakk'a nisbet olunur; ve o sûretin levâzımı, şekil ve vaz' ve vücûd gibi şeylerdir ki, bunların cümlesi Hakk'a tâbi'dir. Bu ise ayn-ı teşbîhdir. Ba'dehû bu rü'yâyı ta'bîr eden kimse, akıl ve nazar ashâbından ise, o sûretten geçip der ki: "Hak sûretten münezzehtir. Bu sûretten murâd, maânî-i münâsibeden şu ve şudur." Binâenaleyh sûretten tenzîh-i mücerred için, farkına varmaksızın tahdîdi ve belki maânî-i mücerrede ve ukûl gibi sûretleri olmayan şeyler sebebiyle teşbîhi iltizâm eder. Ve eğer muabbir keşif ve ayân veyâhud taklîd ve îmân sâhibi ise, Hak'tan sûreti nefy ile tenzîh etmez. Belki o sûretin tenzîhden olan hakkını verir. Ya'ni o sûreti, Hak Teâlâ hazretlerinin tecellî eylediği sûretlerden bir sûret i'tibâr eder. Fakat Hakk'ı, o sûretle takyîd etmez. O kimse Hakk'ı ne o sûrete hasreder ve ne de bütün sûretlerden tecrîd eder; ve o kimse der ki: "Hak zâtı hasebiyle suver-i akliyye ve misâliyye ve hissiyyeden münezzehtir. Zîrâ ukûl ve evhâm O'nun zâtını idrâktan âcizdir. Velâkin esmâsı ve sıfâtı ve merâtib-i avâlimde zuhûru hasebiyle, o sûretten münezzehtir değildir." Binâenaleyh tenzîh ve teşbîh ile kâil olup ta'bîrinde her iki makâmın hakkını i'tâ eyler. Böyle olunca "Allah" lafzı, işâreti anlayan kimseye göre ale't-tahkîk mertebe-i külliyyeden ibârettir; ve o mertebe-i külliyye dahi

525 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 473.

fa'âl olan esmâ-i ilâhiyyeyi ve mertebe-i imkânda esmâdan münfail olan mezâhiri câmi'dir; bu da ulûhiyet mertebesidir. Zîrâ zât-ı mutlakanın "Allah" ile tesmiyesi ve O'nun bu isimle takyîdi câiz değildir; çünkü o mertebede me'lûh yoktur.

Metinde vâki' المرتبة الكليّة عن العبارة على التحقيق عبارة *ibâresi Ya'kûb Hân* ve *Bosnevî* nüshalarına göre alınmıştır. *Dâvûd-ı Kayserî*, *Kâşânî* ve *Bâlî* ve *Tevîlü'l-Muhkem* nüshalarına göre الإشارة لِمَنْ فَمَهْمُ الإِشَارَةِ sûretinde vâki'dir. Şu hâlde ma'nâ "İmdi "Allah" ale't-tahkik işâreti anlayan kimse için ibâredir". Ya'ni "Allah" lafzı, hakikatte işâreti anlayan kimse için her şeyi kâbil olan ibâre-i umûmîdir, [22/19] demek olur. Ve bu iki metinden evvelkisi mufassal, ikincisi mücmeldir. Aralarındaki fark budur. Ve "Allah" lafzı hakkındaki îzâh, bâlâda zikrolunan رُسُلُ اللَّهِ، اللَّهُ، هُوَ أَعْلَمُ حَيْثُ أرسل الله، هو أعلم حيث أرسلته [Allâh'ın resûlleri, Allah'dır. O risâletini nerede kılacağını daha ziyâde bilir.] kelâmına mütealliktir. Zîrâ اللَّهُ أَعْلَمُ [Allah daha ziyâde bilir.] kavlinin, birisi "haberiyet", diğeri "ibtidâiyet"ten ibâret olan iki vechi vardır; ve bu iki vechin hakikat ve tenzihle teşbih beyninde vâki' olduğu yukarıda geçti. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) şimdi de bu zikrolunan ma'nânın netîcesini beyânen اللَّهُ أَعْلَمُ [Allah daha ziyâde bilir.]deki اللَّهُ [Allah] lafzı, hakikatte, işâretten anlayan kimse için bir ibâredir ki, onun zımında resûllerin sûretinde zâhir olan Hak'ın hakikati mündemiçtir, buyurur. İşte اللَّهُ [Allah] ibâresinin işâreti budur; ve bu işâret evvelki metne göre bâlâda tafsîl olundu.

رُوحُ هَذِهِ الْحِكْمَةِ وَفَضُّهَا أَنَّ الْأَمْرَ يَنْقَسِمُ إِلَى مُؤَثِّرٍ وَمُؤَثَّرٍ فِيهِ، وَهَمَّا عِبَارَتَانِ، فَالْمُؤَثِّرُ بِكُلِّ وَجْهِ [وَعَلَى كُلِّ حَالٍ وَفِي كُلِّ حَضْرَةٍ] هُوَ اللَّهُ، وَالْمُؤَثَّرُ فِيهِ بِكُلِّ وَجْهِ وَعَلَى كُلِّ حَالٍ وَفِي كُلِّ حَضْرَةٍ هُوَ الْعَالَمُ، فَإِذَا وَرَدَ فَالْحَقُّ كُلُّ شَيْءٍ بِأَصْلِهِ الَّذِي يُنَاسِبُهُ، فَإِنَّ الْوَارِدَ أَبَدًا لَا يَبْدَأُ أَنْ يَكُونَ فَرَعًا عَنْ أَصْلِ، كَانَتِ الْمَحَبَّةُ الْإِلَهِيَّةُ عَنِ التَّوَافُلِ مِنَ الْعَبْدِ، فَهَذَا أَثَرٌ بَيْنَ مُؤَثِّرٍ وَمُؤَثَّرٍ فِيهِ، كَانَ الْحَقُّ سَمِعَ الْعَبْدَ وَبَصَّرَهُ وَقُوَاهُ عَنِ هَذِهِ الْمَحَبَّةِ الْإِلَهِيَّةِ، فَهَذَا أَثَرٌ مُقَرَّرٌ لَا تَقْدِيرُ عَلَى إِنْكَارِهِ لثُبُوتِهِ شَرَعًا إِنْ كُنْتَ مُؤْمِنًا.

Ve bu hikmetin rûhu ve zübdesi: Muhakkak emir, müessir ve mües-

serün-fîhe münkasımdır; ve onlar iki ibâredir. Ve müessir her vech ile [her hâlde ve her hazrette]⁵²⁶ ancak Allah'dır; ve müesserün-fîh her vech ile ve her hâlde ve her hazrette ancak âlemdir. İmdi bir vârid vârid oldukda, her şeyi ona münâsib olan aslına ilhâk et! Zîrâ vârid, ebeden bir asıldan fer' olmak lâbüddür. Muhabbet-i ilâhiyye abdden nevâfilden oldu. İmdi bu, müessir ve müesserün-fîh arasında bir eserdir. Hak, bu muhabbet-i ilâhiyyeden, abdin sem'i ve basarı ve kuvâsı oldu. Binâenaleyh bu, bir eser-i mukarrerdir ki, şer'an sübûtundan dolayı, eğer mü'min isen sen onu inkâr edemezsin. [22/20]

Ya'ni bu "hikmet-i inâsiyye"nin rûhu ve hulâsası budur ki: Vücûd biridir; o da Hakk'ın vücûdudur; ve bu vücûd bi-hasebi'l-i'tibâr iki kısma münkasımdır. Birisi müessir ve diğeri müesserün-fîhdir. Binâenaleyh "Allah" dediğimiz vakit, bu ibâre-i umûmîden yekdiğerine mütekâbil iki ibâre olduğunu fehmederiz ki, birisi mertebe-i fiiliyyeden ibâret olan müessir; ve diğeri, mertebe-i infîaliyyeden ibâret bulunan müesserün-fîhdir. Ya'ni bir mertebede kendisinden fiil sâdır olur; ve diğeri mertebede o sâdır olan fiili kabûl eder.

Misâl: Şahs-ı vâhid sağ elinde bulunan bir akçeyi sol eline vaz'ettikde, sağ el fiil-i vaz'ın fâili ve sol el dahi bu fiil-i vaz'ın kâbili olur. Hâlbuki bu almak vermek vücûd-ı vâhidde vukû' bulur. Binâenaleyh vücûd-ı vâhidde iki i'tibâr olur ki, birisi müessir olan i'tâ, diğeri müesserün-fîh olan ahzdir. Şu hâlde müesserün-fîh dahi ayn-ı vücûd olmuş olur.

Misâl-i diğeri: İnsanın zâhiri ve bîatını vardır. Zîrâ insanı târif etmek istediğimiz vakit "hayvân-ı nâtık" deriz. "Hayvan" onun zâhiri ve "nâtık" bîatınıdır. İmdi insanın nefs-i nâtıkası ki, bîatını olduğu için görünmez; işte bu nefs-i nâtika insanın zâhirinde müessirdir. Çünkü insanın zâhiri olan a'zâ ve cevârihi, nefs-i nâtikanın hükmüyle müteharriktir. Meselâ insanın bîatını, "Haydi kalk, falan mahalle git; orada sana şu menfaat vardır!" der. O kimse de kalkıp oraya gider. Bittabi' oraya cismiyle azîmet eder. İşte onun zâhiri olan cisim müesserün-fîh olur. Demek ki insanın vücûdu vâhidü'l-ayn iken onda biri müessir ve diğeri müesserün-fîh olmak üzere iki i'tibâr vardır.

526 Bu ibâreyi *Fusûs* neşirlerinden hareketle ekledik.

İşte bunun gibi, vücûd-ı âlem Hakk'ın zâhiri; ve Hak, vücûd-ı âlemin bânını ve hüviyetidir; ve her ikisi vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin iki i'tibârıdır. Binâenaleyh her vech ile müessir ancak Allah'dır. [22/21] Ve her vech ile ve her hâlde ve cemî'-i hazrette müesserün-fih olan dahi, ancak âlem dediğimiz Hakk'ın zâhiridir. İşte emr-i vücûdun müessir ile müesserün-fihe inkisâmı bu "hikmet-i inâsiyye"nin rûhu ve zübdesi oldu. Zîrâ ancak bu inkisâm, Hak'la âlem beynindeki münâsebeti tefhîm eder.

Suâl: Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'den naklen⁵²⁷ **Fass-ı Zekerıyyâvî**'de "Muhakkak eser, mevcûd için değil, ancak ma'dûm için vâki' olur; ve her ne kadar mevcûd için olursa da ma'dûmun hükümü hasebiyledir" buyurmuş idi. Hâlbuki burada eserin vücûd-ı izâfî ile mevcûd olan âlem hakkında vâki' olduğunu beyan buyurur. Bu iki kelâm yekdîğerine muhâlif olmaz mı?

Cevâb: **Fass-ı Zekerıyyâvî**'de misâl ile îzâh olunduğu üzere, eserin ma'dûm için olması mertebe-i ahadiyyete göredir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette zât-ı ahadiyyenin bütün nisebi kendi zâtında mahv ve müstehlek ve ma'dûmdur. Binâenaleyh burada te'sîr, işbu niseb-i ademıyyenin, vücûda isti'dâdları hasebiyle, sâhib-i niseb olan Hak'tan vücûd talep ettikleri vakit, hak tarafından "Kün!" kavlinin sudûrunu îcâb etmekten ibârettir. Ve "Kün!" kavlinin sudûrundan ibâret olan eser, her ne kadar vücûd-ı Hak için sâbit olur ise de, bu sübût, ma'dûm olan niseb-i mezkûrenin hükmü hasebiyledir. Buradaki te'sîr ise, mertebe-i vâhidıyyete göredir. Ve Hak, vâhidü'l-esmâ ve's-sıfâttır; ve bu mertebede ismi "Allah"dır. Ve bu mertebe-i ulûhiyyet fa'âl olan cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve mertebe-i imkânda esmâdan münfail olan bilcümle mezâhiri câmi'dir. Binâenaleyh burada te'sîr, esmâ-i fa'âleden, mezâhir-i münfaileyedir. Böyle olunca iki kelâm yekdîğerine muhâlif olmaz. Evvelki kelâm başka bir hakîkati ve ikinci kelâm ise diğer bir ma'rifeti müşîr olmuş olur. [22/22]

İmdi sana bir vârid, ya'ni te'sîr-i Hak vârid olduğu vakit, sen her şeyi kendi aslına ilhâk et! Meselâ vücûd ve ilim ve kudret gibi kemâlât-ı ilâhiyye vârid olursa, bunlar hazret-i ilâhiyyeden vârid olmuş olacağından, sen o

527 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 83-88 (73. bâb).

kemâlâtı kendi aslı olan hazret-i ilâhiyyeye ilhâk eyle! Ve fakr ve acz ve açlık ve susuzluk gibi nekâyis-i kevnîyye vârid olursa, bunlar âlem-i imkândan vârid olmuş olacağından sen, o nekâyisi kendi aslı olan âleme nisbet eyle! Zîrâ vârid ebeden bir asıldan fer' olmak lâbüddür. Ya'ni vârid, müessir veyâ müesserün-fih olan aslı-i küllîden bir fer' olur; ve her ikisinin aslı dahi bâlâda zikrolunduğu üzere Hak'tır. Ve eğer "Hakk'ın müesserün-fih olması nasıl olur?" diyecek olursan, hadîs-i kurb-i nevâfilî teemmül et! Zîrâ abd tarafından vâki' olan nevâfil, Hak'ta te'sîr edip Hakk'ın mücib-i muhabbeti olur. İşte Cenâb-ı Şeyh (r.a.) misâl olarak îrâd edip buyururlar ki: Muhabbet-i ilâhiyye abd cânibinden vâki' olan nevâfilden münbais oldu. Böyle olunca muhabbet-i ilâhiyye vâridi, nevâfilden ibâret olan müessir ile, Hak'tan ibâret bulunan müesserün-fih arasında hâsıl olan bir eserdir; ve Hak bu muhabbet-i ilâhiyyeden nâşî, abdin sem'i ve basarı ve kuvâsı oldu. Bu eser lisân-ı şer'in nâtik olduğu bir eser-i mukarrerdir ki, sen şer'a îmân etmiş isen bunu aslâ inkâr edemezsin; ve eğer inkâr edersen sana mü'min denmez, zîrâ şer'iatı inkâr etmiş olursun.

وَأَمَّا الْعَقْلُ السَّلِيمُ فَهُوَ إِذَا صَاحِبُ تَجَلَّى إِلَهِي فِي مَجَلَى طَبِيعِي فَيَعْرِفُ مَا قُلْنَا، وَإِنَّمَا مُؤْمِنٌ مُسْلِمٌ يُؤْمِنُ بِهِ كَمَا وَرَدَ فِي الصَّحِيحِ، وَلَا بُدَّ مِنْ سُلْطَانٍ الْوَهْمِ أَنْ يَحْكُمَ عَلَى الْعَاقِلِ الْبَاحِثِ فِيمَا جَاءَ بِهِ الْحَقُّ فِي هَذِهِ الصُّورَةِ لِأَنَّهُ مُؤْمِنٌ بِهَا، وَأَمَّا غَيْرُ الْمُؤْمِنِ فَيَحْكُمُ بِالْوَهْمِ عَلَى الْوَهْمِ، فَيَتَحَيَّلُ بِنَظَرِهِ الْفِكْرِيِّ، إِنَّهُ قَدْ أَحَالَ عَلَى اللَّهِ مَا أَعْطَاهُ ذَلِكَ التَّجَلِّي فِي الرُّؤْيَا، وَالْوَهْمُ فِي ذَلِكَ لَا يُفَارِقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُ لِعَفَلَاتِهِ عَنْ نَفْسِهِ.

Ve akl-ı selîme gelince, imdi o, ya meclâ-yı tabîide tecellî-i ilâhî sahi-bidir, şu hâlde bizim dediğimiz şeyi ârifdir; veyâhud mü'min-i müs-limdir ki, ona îmân eder. Nitekim hadîs-i sahîhde vârid oldu. [22/23] İmdi sultân-ı vehmin, bu sûrette geldiği şeyde bâhis olan âkil üzerine hükmetmesi lâbüddür; zîrâ ona mü'mindir. Ve gayr-ı mü'mine gelince, vehm üzerine vehm ile hükmeder. Böyle olunca o, nazar-ı fikrîsi ile tahayyül eder ki tahkîkan o rü'yâda bu tecellînin i'tâ eylediği şeyi Allah üzerine muhâl gördü. Hâlbuki bunda vehm, kendi nefsinden gâfil olduğu için, şuûru olmadığı haysiyetten ona mufârik değildir.

Ya'ni akl-ı selîm ki, akâid-i fâsideden sâfi ve fitrat-ı asliyye ve letâfet-i ezeliyye üzerine olan kalbdır. Böyle bir kalb sâhibi olan kimse ya meclâ-yı tabîi bulunan sûret-i insâniyyede tecellî-i ilâhî sâhibidir. Ya'ni bu neş'et-i unsuriyye-i insâniyyede ve sûret-i tabîiyyede keşf ve ayân sâhibidir. Şu hâlde o kimse, bizim dediğimizi bilir; ve biz nevmde ve nevmin gayrısında Hakk'ın sûretlerde zuhûrunu beyân etmiş ve emr-i vücûd müessir ve müesserün-fihe münkasimdir ilh... demiş idik; keşf ve şühûd ile bu dediklerimizin hakikatini bilir. Veyâhud o akl-ı selîm sâhibi, tecellî sâhibi olmayıp resûllere ve ehl-i keşfe teslim ve onların evâmirine münkâd olur; ve bu vasıfta olan kimse mü'min-i müslimdir. Binâenaleyh bizim dediğimizin hakikatine keşfen ve şühûden muttali' olmasa bile îmân eder. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)den rivâyet olunan uzun bir hadîs-i sahîhde Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiği beyân buyurulmuştur: Yevm-i kıyâmette Rabbü'l-âlemîn (Tebâreke ve Teâlâ) hazretleri bir ednâ sûrette tecellî edip "Ben sizin Rabb'inizim!" der. O'nu görenler "Biz senden Allâh'a sığınırız ve biz Allâh'a hiçbir şeyi teşrîk etmeyiz!" derler. Bu hâl iki veyâ üç def'a vâki' olur. Nihâyet Allâhü Zülcelâl hazretleri onların itikâdlarının sûretlerine göre tecellî buyurur. Bu hâlde "Sen bizim Rabbimizsin!" derler. İşte keşf ve ayân sâhibi bunu zevkan bilir; ve mü'min-i müslim dahi böyle olduğuna îmân eder. Binâenaleyh Hak gerek âlem-i menâmda ve gerek âlem-i yakazada suverde mütecellîdir.

İmdi Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiğini haber veren Resûl'e îmân eden âkıl ki, Hakk'ın rü'yâda gördüğü sûrette tecellî ettiğinden bâhisdir; bu sûrette onun üzerine elbette sultân-ı vehm hükmeder; ve Hakk'ın suverde tecellisine mü'min [22/24] olduğundan lisân-ı vehm ile teşbîh eder ve lisân-ı akl ile de tenzîh eyler. Ve resûller ile şerâyiye îmân etmeyen kimselere gelince, bunlar vehm-i sırf ile karışık akıl sâhipleri olduğundan vehm üzerine vehm ile hükmeder. O kimse nazar-ı fikrî ile tahayyül eder ki, rü'yâda kendisine tecellînin itâ ettiği sûreti Allah Teâlâ üzerine muhâl gördü. Ya'ni nazar-ı fikrî ile tahayyül edip der ki: "Bana rü'yâda zâhir olan bu sûrette Hakk'ın tecellisî muhâldir." Filvâki' aklının îcâbı olan bu tenzîhde isâbet eder. Velâkin nefsü'l-emrde Hak cemî'-i suverde mütecellî olduğu ve resûller ile şerâyiin getirdiği şey vehm ile teşbîh etmekten ibâret bulun-

duğu cihetle, vehmen teşbîh etmesi lâzım gelirken, vehmin bu hükmünü, vehm-i fâsidiyle ibtâl eder. Binâenaleyh vehm üzerine vehm ile hükmetmiş olur; zîrâ şerâyie îmân etmediğinden bu vartaya düştü. Hâlbuki kendi nefsinden gâfil olduğu için, o farkına varmaz; ammâ vehm ondan mufârik değildir. Ya'ni rü'yâsında gördüğü şeyi Hakk'ın şânına gayr-ı münâsib tahayyül etti. Binâenaleyh o sûretten tenzîh ile hükmeyletti; ve o gördüğü şeyi vehme hamletti ve ondan teberri eyledi. Maahâzâ vehm kendisinden ayrılmadı. Belki bu hüküm kendisinde hâkim olan vehimdendir. Fakat nefsinden gâfil olduğu için böyle olduğuna vâkıf değildir. Eğer nefsini bile idi, böyle hükmetmezdi; belki hükmettiğine muhâlif ve rü'yâda gördüğü sûrete muvâfık olarak hükmederdi. Zîrâ gerek kendi nefsi ve gerek başkasının nefsi, hüviyyet-i Hakk'ın gayrı değildir. Cemî'-i mevâtında Hakk'ın hüviyyetinden hâriç hiçbir şey yoktur.

ومن ذلك قوله: ﴿أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾، قال تعالى: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ﴾، إذ لا يكون مُجِيبًا إِلَّا إِذَا كَانَ مَنْ يَدْعُوهُ، وَإِنْ كَانَ عَيْنُ الدَّاعِي عَيْنَ الْمُجِيبِ، فَلَا خِلَافَ فِي اخْتِلَافِ الصُّورِ، فَهُمَا صُورَتَانِ بِلَا شَكٍّ، وَتِلْكَ الصُّورُ كُلُّهَا كَالْأَعْضَاءِ لِزَيْدٍ، فَمَعْلُومٌ أَنَّ زَيْدًا حَقِيقَةً وَاحِدَةً شَخْصِيَّةً، وَأَنَّ يَدَهُ لَيْسَتْ صُورَةَ رِجْلِهِ وَلَا رَأْسَهُ وَلَا عَيْنَهُ وَلَا حَاجِبَهُ، فَهُوَ الْكَثِيرُ الْوَاحِدُ، الْكَثِيرُ [22/25] بِالصُّورِ الْوَاحِدِ بِالْعَيْنِ، وَكَالْإِنْسَانِ بِالْعَيْنِ وَاحِدٌ بِلَا شَكٍّ، وَلَا نَشْكُ أَنَّ عَمْرًا مَا هُوَ زَيْدٌ وَلَا خَالِدٌ وَلَا جَعْفَرٌ، وَأَنَّ أَشْخَاصَ هَذِهِ الْعَيْنِ الْوَاحِدَةِ لَا تَتَنَاهَى وَجُودًا، فَهُوَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا بِالْعَيْنِ فَهُوَ كَثِيرٌ بِالصُّورِ وَالْأَشْخَاصِ.

Ve Hak Teâlâ'nın اِدْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] kavli bundandır. Hak Teâlâ، وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ (Bakara, 2/186) [Benim kullarım sana benden suâl ederler ise, imdi ben karîbim. Bana duâ ettiği vakit, dâînin duâsına icâbet ederim.] buyurdu. Zîrâ mücib ancak kendisinden suâl eden olduğu vakitte olur; her ne kadar dâînin “ayn”ı, mücibin “ayn”ı ise de. İmdi sûretlerin ihtilâfında hilâf yoktur. Onlar bilâ-şek iki sûrettir; ve bu sûretlerin hepsi, Zeyd'in a'zâsı gibidir. İmdi ma'lûm-

dur ki, muhakkak Zeyd, şahsen bir hakîkattir; ve muhakkak onun eli, ayağının ve başının ve gözünün ve kaşının sûreti değildir. Böyle olunca Hak, kesir olan vâhiddir. Sûretler ile kesirdir, “ayn” ile vâhidir; ve bilâ-şek “ayn” ile vâhid olan insan gibidir. Ve biz şekketmeyiz ki muhakkak Amr, Zeyd değildir; Hâlid dahi değildir; Ca’fer de değildir; ve muhakkak bu ayn-ı vâhidenin şahısları vücûden mütenâhî değildir. İmdi insan, her ne kadar “ayn” ile vâhid ise de, o, suver ve eşhâs ile kesirdir.

Ya’ni Hak Teâlâ hazretlerinin “Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!” (Mü’min, 40/60) buyurması bu kabîldendir. Ya’ni emr-i vücûdun müessir ve müesserün-fih münkasım olduğunu gösterir. Ve kezâ Hak Teâlâ “Benim kullarım sana benden suâl ederler ise, imdi ben karîbim. Bana duâ ettiği vakit, dâinin duâsına icâbet ederim” (Bakara, 2/186) buyurdu. Burada bittabi’ bir duâ eden, bir de duâya icâbet eden mevcûd olmak lâzımdır. Abd duâ ettiği hinde, onun duâsı Hakk’a te’sîr eder. Bu hâlde Hak müesserün-fih olur. [22/26] Ve Hak abdin talebini is’âf buyurduğu hinde Hak müessir ve abd müesserün-fih olur. Binâenaleyh emr-i vücûdda bu iki i’tibâr olmadıkça fâilîyet ve kâbiliyet zâhir olmaz. Şu hâlde mücîb, ki fâildir, ancak kendisi tarafından vârid olacak bir ihsânı kabûl eyleyecek bir dâî olmadıkça mücîb olmaz. Her ne kadar duâ eden abdin hüviyeti, icâbet eden Hakk’ın hüviyeti olduğu cihetle, duâ eden abdin “ayn”ı, hakîkatte, mücîb olan Hakk’ın “ayn”ı ise de, bu i’tibârda isneyniyet mevcûddur. Ve sûretlerin ihtilâfî âşikârdır; bunda aslâ kıyl ü kâle mahal yoktur. Ve dâî zâhir, mücîb dahi bâtın olmak i’tibâriyle, şübhesiz vücûd-ı vâhidin ayrı ayrı iki sûretidir. Ve bu sûretlerin cümlesi, misâlen Zeyd’in a’zâsına benzer; zîrâ bu sûretlerin kâffesi vücûd-ı vâhid-i Hak’ta zâhir ve O’nun üzerine târîdir; binâenaleyh Hakk’ın a’zâsı gibidir. Rubâî-yi Ömer Hayyâm:

حق جانِ جهان است و جهان جمله بدن   اصنافِ ملائکه حواسِّ این تن
افلاك و مواليد و عناصر همه اعضا   توحيد همين است و ديگرها همه فن

[Hak cihânın cânı ve cihân ise bilcümle bedendir. Esnâf-ı melâike bu bedenin, bu tenin havâssidir. Eflâk ve mevâlîd ve anâsır a’zâdır. İşte tevhit ancak budur. Başka kelâmlar hep kesreti müş’irdir.]

Meselâ Zeyd şahsen hakîkat-i vâhidedir. Elinin sûreti ayağının sûretine

ve kaş ve gözünün sûretleri dahi diğer a'zâlarının sûretine benzemez. Fakat Zeyd'in vücûdu, bu a'zânın hey'et-i mecmûasından ibâret olduğu cihetle, Zeyd a'zâsının “ayn” ıdır. Velâkin bir uzvu diğer uzvunun aynı değildir. Demek ki Zeyd suver-i a'zâsına nazaran kesîr ve şahsının “ayn” ına nazaran vâhiddir. Şu hâlde Zeyd kesîr olan vâhiddir. İşte Hak dahi “ayn” ile vâhid ve suver-i a'zâ ile kesîr olan insan gibidir. Ve kezâ insan mefhûmu “ayn” ile vâhid ve efrâd ile kesîrdir. Zîrâ insan denildiği vakit zihne tebâdür eden şey, onun Zeyd, Amr, Hâlid ilh... gibi efrâdının sûretleri değil, belki ma'nâ-yı vâhiden ibârettir. Binâenaleyh insan “ayn” ile vâhiddir; ve onun efrâdının sûretleri ise vücûden mütenâhî değildir; ve onun bu nâmütenâhî olan efrâd-ı yekdiğerinin “ayn” ı değildir.

وقد عَلِمْتَ قَطْعًا إِنْ كُنْتَ مُؤْمِنًا أَنَّ الْحَقَّ تَعَالَى عَيْنُهُ يَتَجَلَّى يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُورَةٍ فَيُعْرَفُ، [22/27] ثُمَّ يَتَحَوَّلُ عَنْهَا فِي صُورَةٍ فَيُعْرَفُ، وَهُوَ الْمُتَجَلَّى لَيْسَ غَيْرُهُ فِي كُلِّ صُورَةٍ، وَمَعْلُومٌ أَنَّ هَذِهِ الصُّورَةَ مَا هِيَ تِلْكَ الصُّورَةُ الْآخَرَى، فَكَأَنَّ الْعَيْنَ الْوَاحِدَةَ قَامَتْ مَقَامَ الْمَرْأَةِ، فَإِذَا نَظَرَ النَّاطِرُ فِيهَا إِلَى صُورَةٍ مُعْتَقَدِهِ فِي اللَّهِ عَرَفَهُ فَأَقْرَبَهُ، وَإِذَا اتَّفَقَ أَنْ يَرَى فِيهَا مُعْتَقَدَ غَيْرِهِ أَنْكَرَهُ، كَمَا يَرَى فِي الْمَرْأَةِ صُورَتَهُ وَصُورَةَ غَيْرِهِ، فَالْمَرْأَةُ عَيْنٌ وَاحِدَةٌ، وَالصُّورُ كَثِيرَةٌ فِي عَيْنِ الرَّائِي، وَلَيْسَ فِي الْمَرْأَةِ صُورَةٌ مِنْهَا جُمْلَةً وَاحِدَةً مَعَ كَوْنِ الْمَرْأَةِ لَهَا أَثَرٌ فِي الصُّورِ بَوَجْهِهِ، وَمَا لَهَا أَثَرٌ بَوَجْهِهِ، فَالْأَثَرُ الَّذِي لَهَا كَوْنُهَا تَرُدُّ الصُّورَةَ مُتَغَيِّرَةَ الشَّكْلِ مِنَ الصَّغَرِ وَالْكِبَرِ وَالطُّوْلِ وَالْعَرْضِ، فَلَهَا أَثَرٌ فِي الْمَقَادِيرِ، وَذَلِكَ رَاجِعٌ إِلَيْهَا، وَإِنَّمَا كَانَتْ هَذِهِ التَّغْيِيرَاتُ مِنْهَا لِاخْتِلَافِ مَقَادِيرِ الْمَرَايَا.

Ve eğer sen mü'min isen muhakkak kat'â bildin ki, tahkîkan Hak Teâlâ yevm-i kıyâmette bir sûrette tecellî edip bilinir. Ba'dehû ondan bir sûrete tahavvül edip bilinir.⁵²⁸ Hâlbuki O, mütecellî olandır; her

528 *Fusûs* neşirlerinde ve diğer şerhlerde buradaki ibâre *ثُمَّ يَتَحَوَّلُ فِي صُورَةٍ فَيُعْرَفُ*, *ثُمَّ يَتَجَلَّى يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي صُورَةٍ فَيُعْرَفُ* [Hak kıyâmet gününde bir sûrette tecellî edip o sûrette bilinecek, başka bir sûrette tecellî ettiğinde ise inkâr edilecektir. Sonra ilk sûretten başka bir sûrete tahavvül edecek ve o sûrette bilinecektir.] şeklindedir. Ancak Ahmed Avni Bey, muhtemelen Bosnevî'yi tâkip ederek metni

bir sûrette O'nun gayrı yoktur; ve ma'lûmdur ki bu sûret, o diğer sûret değildir. İmdi sanki ayn-ı vâhîde âyîne makâmında kâim oldu. Binâenaleyh nâzır, onda Hak hakkındaki mu'tekadının sûretine nazar ettikde, onu bilir ve ona ikrâr eder; ve onda kendi mu'tekadının gayrını görmek tesâdüfü vâkî' oldukda, onu inkâr eder. Nitekim âyîne içinde kendi sûretini ve başkasının sûretini görür. İmdi âyîne, ayn-ı vâhîdedir; ve râînin gözünde sûretler çoktur. Hâlbuki âyîne için sûretlerde bir vech ile eser mevcûd ve bir vech ile eser gayr-ı mevcûd olmakla berâber, âyîne cümle-i vâhîde olarak ondan bir sûret yoktur. İmdi onun için olan eser, sıgar ve kiberden ve tûl ve arzdan mütegayyiru'ş-şekl olduğu hâlde, sûreti reddetmektir. Binâenaleyh eser, mekâdîredir; ve bu eser ona râcî'dir. Ve ondan olan bu tagay-yürât, ancak âyînelerin ihtilâf-ı mekâdîrinden nâşî vâkî' oldu.

Ya'ni Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiğine dâir olan hadîs-i sahîh-i nebevîye îmân ettin ise, sûret-i kat'îyyede [22/28] bildin ki, Hak Teâlâ yevm-i kıyâmette bir sûrette tecellî eder ve o sûrette bilinir. Ba'dehû bu sûretten başka bir sûrete tahavvül eder; bu kerre de o sûrette bilinir. Hâlbuki her iki sûrette de mütecellî olan ancak Hak'tır; ve her bir sûrette O'ndan başka mütecellî olan yoktur. Ve bu ma'lûmdur ki, Hakk'ın birinci def'ada tecellî ettiği sûret, ikinci def'ada tecellî ettiği sûret değildir; ya'ni bu iki sûretler başka başkadır. Böyle olunca Hakk'ın "ayn"ı olan ayn-ı vâhîde, bir âyîne gibi olmuş olur. Şu hâlde Hak hakkında bir i'tikâd-ı mahsûs sâhibi olan nâzır, âyîne gibi olan bu ayn-ı vâhîdede Hak hakkındaki i'tikâdının sûretine baktığı vakit, "Bu sûret tam benim i'tikâdıma muvâfıktır" deyip Hakk'ı bu sûrette bilir ve ona ikrâr eder; ve o ayn-ı vâhîde âyînesinde, tesâdüfen kendi i'tikâdının gayrını görse, i'tikâd-ı mahsûsuna muvâfık olmadığı için, onu inkâr eder. Hâlbuki ayn-ı Hak olan ayn-ı vâhîde bir mir'ât gibidir ki, bu âyîne bilcümle i'tikâdâtın sûretleri muntabî'dir. Bu ona benzer ki, bir kimse âyîneye nazar eder. O âyîne içinde kendi sûretini gördüğü gibi başkalarının sûretlerini dahi görür. Âyîne ayn-ı vâhîdedir; fakat râînin gözünde birçok sûretler vardır. Maahâzâ âyînenin içinde görülen o sûretlerin hiçbirisi, hakîkî bir sûret değildir; zîrâ bu sûretler âyînenin içinde değildir.

---

inşâ ettiği için bu şekilde yazmıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 476.

Bununla berâber o sûretlerde âyînenin bir vech ile te'sîri vardır ve bir vech ile de yoktur.

Âyînenin suverde te'sîri budur ki: Bir kimse âyîneye nazar ettiği vakit, eğer o âyîne küçük veyâ büyük veyâ uzun veyâ enli ise, suver-i muntabia dahi âyînenin icâbâtına tâbî' olur. Meselâ muka'ar veyâ muhaddeb bir âyîneye bakılsa, insanın sûretini şişman ve kısa boylu ve yassı başlı veyâ ince uzun bir hâlde gösterir. Hâlbuki nâzırın şekli böyle değildir. İşte bu âyînenin sûrette te'sîridir. Ve âyînenin sûretlerde te'sîri olmadığı budur ki, onda mün'akis olan sûretlerde kendisinin aslâ medhali bulunmamasıdır. Zîrâ nâzır ona muhâzî gelmedikçe onda kendiliğinden bir sûret zâhir olmaz. Şu hâlde âyîne bir vech ile müessir ve bir vech ile de müteessirdir. [22/29] Ve kezâ râî dahi âyîneye karşı hem müessir ve hem de müteessirdir. İmdi mâdemki âyîne suver-i mün'akiseyi mütegayyir olduğu hâlde reddediyor; bu te'sîr âyînenin mekâdîrinden mütehasıl bir te'sîrdir; ve bu te'sîr âyîneye râci' olup, âyînelerin ihtilâf-ı mekâdîrinden husûle gelir.

فَأَنْظُرُ فِي الْمِثَالِ مَرَأَةً وَاحِدَةً مِنْ هَذِهِ الْمَرَائِيَا، لَا تَنْظُرُ الْجَمَاعَةَ، وَهُوَ نَظْرُكَ مِنْ حَيْثُ كَوْنُهُ ذَاتًا، فَهُوَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ، وَمِنْ حَيْثُ الْأَسْمَاءُ الْإِلَهِيَّةُ فَذَلِكَ الْوَقْتُ يَكُونُ كَالْمَرَائِيَا، فَأَيُّ اسْمٍ إِلَهِيٍّ نَظَرْتَ فِيهِ نَفْسَكَ أَوْ مَنْ نَظَرَ فَأَنْمَا يَظْهَرُ فِي النَّظَرِ حَقِيقَةُ ذَلِكَ الْأَسْمِ، فَهَكَذَا هُوَ الْأَمْرُ إِنْ فَهِمْتَ، فَلَا تَجَزَعُ وَلَا تَخَفُ، «فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الشَّجَاعَةَ وَلَوْ عَلَى قَتْلِ حَيَّةٍ»، وَليستِ الْحَيَّةُ سِوَى نَفْسِكَ، وَالْحَيَّةُ حَيَّةٌ لِنَفْسِهَا بِالصُّورَةِ وَالْحَقِيقَةِ، وَالشَّيْءُ لَا يُقْتَلُ عَنْ نَفْسِهِ، وَإِنْ فُسِدَتِ الصُّورَةُ فِي الْحَسِّ فَإِنَّ الْحَدَّ يَضْبِطُهَا وَالْخَيَالَ لَا يُزِيلُهَا.

İmdi misâlde, bu âyînelerden bir âyîneye nazar et; cemâate nazar etme! Ve o, Hakk'ın zât olması haysiyetinden senin nazarındır, O âlemlerden ganîdir; ve esmâ-i ilâhiyye haysiyetinden, bu vakitte, âyîneler gibi olur. Binâenaleyh senin nefsin hangi ism-i ilâhîye nazar ederse veyâhud her kim nazar eylerse, nâzıra, ancak o ismin hakîkati zâhir olur. İmdi eğer anladın ise, o emir böyledir. Böyle olunca ceza' ve havf etme; zîrâ "Allah Tealâ, hayyeyi öldürmek üzerine bile olsa, şecâati sever", hâlbuki hayye, senin nefsinin gayrı değildir; ve hayye, sûreti ve hakîkati ile kendi nefsi için hayyedir. Ve bir şey kendi

nefsinden katlolunmaz; her ne kadar histe sûret ifsâd olundu ise de.
Zîrâ hadd, onu zabteder ve hayâl onu izâle etmez. [22/30]

Ya'ni bâlâda zikrolunan âyîneler misâlinde, eşkâli mütegayyir kılan âyînelere nazardan vazgeç de, her bir sûreti hâl-i aslîsinde reddeden bir âyîneye nazar et! Ve senin o nazarın Hakk'ın zâtîyeti cihetinden olan nazarındır. Zîrâ suveri mütegayyir olarak gösteren âyîneler, esmâ-i ilâhiyye âyînelelidir; ve her bir sûreti hâl-i aslîsinde gösteren bir âyîne dahi, ahadiyyet-i zâtîyye âyînesidir ki, her bir ismin ezelde sûret-i istî'dâdı ne ise aslâ tağyîr etmeksizin onu reddeder. Eğer esmâya nazar edersen, her birisi bir âyîne mesâbesinde bulunan o esmânın mezâhirinde vech-i vâhid-i Hakk'ı türlü türlü görürsün; ve bu nazar, senin hâtırına tefrika verir. Fakat derûnunda cemî'-i suver manzûr olan ahadiyyet-i zâtîyye âyînesine nazar edersen, vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın sûretini vahdet üzere müşâhede edersin. Hakk'ın zâtîyeti cihetiyle olan nazarın netîcesinde, Zât'ın âlemlerden ganî olup hiçbir sûret ve şekil tahtına duhûle muhtaç olmadığını ve ahadiyyet-i zâtîyye âyînesinde görünen suver-i âlemin ancak Zât'ın şuûnâtı olan esmâsı i'tibâriyle zâhir olduğunu anlarsın. Eğer esmâ-i ilâhiyye haysiyetinden vücûd-ı Hakk'a nazar edersen, her bir isim bir âyîne mesâbesinde olduğundan, Hak âyîneler gibi olur.

İmdi senin nefsin veyâ gayrın nefsi, herhangi ism-i ilâhîye nazar etse, nazarında o isme mahsûs olan hakikat zâhir olur. Meselâ Rezzâk ismine nazar olundukda, onun muktezâ-yı hakikatının ma'nâ-yı irzâk olduğu ve Şâfi' ve Râfi' ve Cebbâr ve sâir esmâ-i ilâhiyyenin hakâyıkından başka bir hakikati bulunduğu zâhir olur. Binâenaleyh eğer zikrolunan hakâyıkı anladın ise, Hak hakkındaki emrin böyle olduğuna aslâ şekk ve şübhen kalmadı. Şu hâlde ceza' etme ve korkma; fenâ-fillâh ile nefsini öldürmeğe çalış! Ve مَوْتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] emr-i âlîsine imtisâl et! Bu zikrettiğimiz [22/31] ma'rifet-i Hakk'a vusûl yolunda, belâlara sabreyle! Zîrâ senin vücûdun ve nefsin ayn-ı sâbitenin sûretidir. Ve ayn-ı sâbiten ahadiyyet-i zâtîyye âyînesinde müteayyin olan bir ismin zıllıdır; ve ism-i hâssın dahi şuûnât-ı zâtîyyeden bir şe'ndir; ve şuûnât ise zâtın "ayn"ıdır. Binâenaleyh zât, senin hakikatındır. İmdi senin hakikatın mertebe-i zâtın tenezzül ede ede mertebe-i şehâdete kadar gelmiştir; ve her bir mevtına

tenezzülünde o mevtının îcâbına göre bir kisve-i taayyüne bürünmüştür. Eğer bu mevtın-ı şehâdette yetmiş altı anâsır-ı basîtadan dokunmuş bir kisveye bürünen hakîkatin, bu kisveden soyunup bu sûret-i cismâniyyeden müfârat ederse, ma'dûm olacağım diye korkma! Hakîkatin, bu kesif libâsı çıkardığı ânda, ona intikâl edeceği mevtının îcâbına göre bir kisve-i latîf-i taayyün giydirirler. Nitekim Mevlâna (r.a.) buyururlar. *Mesnevû*:

از جمادی مردم و نامی شدم	و ز نما مردم بحیوان بر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم	پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
جمله دیگر بمیرم از بشر	تا بر آرم از ملائک پروسر
بار دیگر از ملک قربان شوم	آنچه اندر وهم ناید آن شوم
پس عدم کردم چون ارغنون	گویدم کائاً إِلَیْهِ رَاجِعُونَ

Tercüme: “Cemâdlık mertebesinden öldüm ve nebât oldum. Nebât mertebesinden de öldüm, hayvân ile berâber oldum. Hayvanlıktan öldüm ve âdem oldum. Şu hâlde ölmekten ne korkayım? Ne vakit ölmekten noksan oldum? Hamle-i diğerde beşer mertebesinden ölürüm, melâike arasından kanad ve baş çıkarmak için. Bir kerre de melek mertebesinden kurbân olurum; o şey ki vehme gelmez, o olurum. Şu hâlde ben adem olurum; adem ise erganûn gibi bana söyler ki: “Biz Allâh’a râci’leriz.”⁵²⁹ Ya’ni adem-i taayyünden ibâret olan kendi aslıma vâsıl olurum. Kendi hakîkatim, bî-taayyün olan bahr-i Zât’a dalıp müstehlek olduktan sonra, bî-taayyün olarak, erganûn gibi bana “Biz Allâh’a râci’leriz” (Bakara, 2/156) der. [22/32]

İşte mâdemki hakîkatin, her mevtında bir kisve-i taayyün ile zâhir oluyor, şu hâlde nefsinin sûretini şedâid-i mücâhede ile hal’ etmek husûsunda şeci’ ol; zîrâ (S.a.v.) Efendimiz “Yılanın katli üzerine bile olsa Allah Teâlâ şecâati sever”⁵³⁰ buyurdu. Yılan ise, senin nefsinden gayrısı değildir. Zîrâ yılan senin vücûd-ı zâhirini nasıl sokup zehirle ifsâd ederse, nefis dahi, sifât-ı zemîmesi ile senin ma’nânı öylece tasmîm ederek, hayât-ı ma’neviyye-i ebediyyeye vusûlden men’eder.

“Katl-i nefis”den murâd, bittabi’ intihâr etmek değildir. Belki ehlullâhın

529 Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, VI, s. 396-397 (beyit: 3887-3892).

530 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, I, s. 408 (31. bâb); Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s. 403; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VI, s. 215; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 154.

“mevt-i ahmer” dedikleri mevttir ki, bu da nefsin arzûlarına muhâlefetle sıfâtını izâle etmekten ibârettir. Nefis sıfâtından taarrî edince, sıfât-ı Hak'la muttasıf olur ve kesâfeti letâfete tahavvül eder. Nitekim bu fass-ı münîfin mukaddemesinde îzâh edilmiştir. Binâenaleyh hayye-i nefsini bu sûretle katle çalış! Ve hayye kendi nefsi için sûreti ve hakîkati i'tibâriyle hayyedir. Eğer katlolunsa meydanda kalan sûret-i cismânîsine yine hayye derler; ve hakîkati rûh-ı hayvânî olduğu için, hakîkati i'tibâriyle de hayyedir. Binâenaleyh yılan, sûreti cihetinden katlolunsa, hakîkati cihetinden bâkî olup maktûl olmaz. Bunun gibi senin nefsin dahi, sıfât-ı zemîmesinden maktûl olsa ve mevt-i ihtiyârî ile ölse, hayât-ı hakîkiyye-i ilâhiyye ile diridir. Binâenaleyh bir kimsenin her ne kadar histe mevcûd olan sûret-i zâhiresi ifsâd olunsa bile, kendi zâtından ve hakîkatinden öldürülemez. Zîrâ hadd, ya'ni ilm-i ilâhî, onu zabteder; ve hayâl, ya'ni âlem-i misâl, onu izâle etmez. Velhâsıl senin hakîkatin üzerine târî olan sûretinden mevt-i sûrî sebebiyle müfâratat etsen, ancak senin zâhirin mün'adim olur; ve sen Hakk'ın bekâsıyla ebeden bâkî olursun. [22/33] Zîrâ sen vücûd-ı vâhid-i Hak mir'âtında müntabi' olan ayn-ı sâbitenin sûretisin. Zâhirin fânî olunca hakîkatin vücûd-ı Hak'la bâkîdir. Bu da senin için fenâ değil ayn-ı bekâdır. Böyle olunca bu sûret-i cesedâniyyeden soyunduğumda yok olacağım diye ceza' etme ve korkma!

وإذا كان الأمر على هذا فهذا هو الأمان على الذوات والعزة والمنعة، فإنك لا تقدر على إفساد الحدود، وأي عزة أعظم من هذه العزة، فتتحيل بالوهم أنك قتلت، وبالعقل والوهم لم تنزل الصورة موجودة في الحد، والدليل على ذلك: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾، والعين ما أدركت إلا الصورة المحمديّة التي ثبت لها الرمي في الحسن، وهي التي نفى الله الرمي عنها أولاً، ثم أثبت لها وسطاً، ثم عاد بالاستدراك إلى أن الله هو الرامي في صورة محمديّة، ولا بُد من الإيمان بهذا.

Ve emr bunun üzerine oldukda, bu, zevât üzerine emân ve izzet ve hırâsettir. Zîrâ sen, hudûdun ifsâdına kâdir değilsin. Ve bu izzetten daha büyük ne izzet vardır? Binâenaleyh sen, vehm ile katlettiğini

tahayyül edersin. Hâlbuki hadde mevcûd olan sûret akıl ve vehm ile zâil olmadı. Ve buna delîl *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ* (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı!]'dir. Göz ise, ancak histe kendisi için remy sâbit olan sûret-i muhammediyyeyi idrâk etti. Hâlbuki o, bir sûrettir ki, Allah Teâlâ evvelen remyi ondan nefyetti; sonra onun için vasatta isbât eyledi. Ondan sonra istidrâk ile muhakkak sûret-i muhammediyyede ancak râmî olan Allâh'a rücu' etti; ve buna îmân lâbüddür.

Ya'ni emr, bir kimsenin her ne kadar histe mevcûd olan sûret-i zâhiresi ifsâd olunsa bile, kendi zâtından ve hakikatinden öldürülemeyip ilm-i ilâhînin onu zabtetmesi ve âlem-i misâlin [22/34] onu izâle etmemesi merkezinde olunca, katl-i nefis zevât ve hakâyık üzerine, adem-i mahz olmaktan emân ve izzet ve men'at ya'ni hirâset olmuş olur. Çünkü sen onun sûret-i zâhiresini ifsâd eylemekle ilm-i ilâhîdeki sûretini bozamazsın. Ve bu izzetten daha büyük hangi izzet vardır? İmdi sen nefsini zât-ı Hak'ta katl ve ifnâ eylediğini ve yâhud başka birisini herhangi bir sûretle katl ve i'dâm eylediğini tahayyül edersin. Bu ancak senin vehminden mütevellid bir hükümdür; yoksa sen onun hakikatini ifnâ ve izâleye aslâ muktedir değilsin. Hiç hadde, ya'ni ilm-i ilâhîde, mevcûd olan sûret, akıl ve vehm ile zâil olur mu?

Misâl: Bir ressâm gâyet mâhirâne bir sûret tasavvur edip onu tersîm etse ve bir kimse o levhayı ateşe atıp ihrâk eylese, o kimsenin ifnâ ettiği şey ancak histe mevcûd olan levhadan ibârettir. Ressâmın ilminde mevcûd olan o levhanın sûreti bâkîdir. Ressâm dilerse o levhanın bin mislini daha tasvîr eyler. Hâlbuki o kimse vehmiyle resmi ifnâ ve izâle ettiğini tahayyül eder. Onun akıl ve vehmi ile ressâmın ilmindeki sûret elbette zâil olmaz.

Ve bunun böyle olduğunun delîli *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ* (Enfâl, 8/17) ya'ni “Yâ Habîbim, attığın vakitte sen atmadın; velâkin Allah Teâlâ attı!” âyet-i kerîmesidir. Hâlbuki remy-i Muhammedîye nazar eden göz, ancak kendisi için fiil-i remy sâbit olan sûret-i muhammediyyeyi idrâk eder. Cesed-i Muhammedî ise, bir sûrettir ki, Allah Teâlâ âyet-i kerîmede *وَمَا رَمَيْتَ* kavliyle atmayı evvelen ondan nefyetti, ya'ni “Sen atmadın!” buyurdu; sâniyen âyet-i kerîmenin vasatında atmak fiilini *إِذْ رَمَيْتَ* kavliyle

sûret-i muhammediyye için isbât etti, ya'ni "attığın vakitte" buyurdu; ve kelâmın nihâyetinde dahi edât-ı istidrâk olan لَكِنَّ [lâkin] kelimesiyle sûret-i muhammediyyede atan Allâh'a rücû' eyledi. [22/35] Mü'min olan kimse- nin elbette bu âyet-i kerîmeye îmân etmesi iktizâ eder. Çünkü kelâm-ı Hak'tır.

فَانظُرْ إِلَىٰ هَذَا الْمُؤْتَّرِ حَتَّىٰ أَنْزَلَ الْحَقَّ فِي صُورَةٍ مُّحَمَّدِيَّةٍ، وَأَخْبَرَ الْحَقُّ نَفْسُهُ عِبَادَهُ بِذَلِكَ، فَمَا قَالَ أَحَدٌ مِّنَّا عَنْهُ ذَلِكَ، بَلْ هُوَ قَالَ عَنِ نَفْسِهِ، وَخَبْرُهُ صِدْقٌ، وَالْإِيمَانُ بِهِ وَاجِبٌ سَوَاءٌ أَدْرَكْتَ عِلْمَ مَا قَالَ أَوْ لَمْ تُدْرِكْهُ، فِيمَا عَلِمْتَ أَنْتَ وَإِنَّمَا مُسْلِمٌ مُّؤْمِنٌ، وَمِمَّا يَدُلُّكَ عَلَىٰ ضَعْفِ النَّظَرِ الْعَقْلِيِّ مِنْ حَيْثُ فَكَّرَهُ كَوْنُ الْعَقْلِ يَحْكُمُ عَلَىٰ الْعِلَّةِ أَنَّهَا لَا تَكُونُ مَعْلُومَةً لِّمَنْ هِيَ عِلَّةٌ لَهُ، هَذَا حُكْمُ الْعَقْلِ لَا خَفَاءَ بِهِ، وَمَا فِي عِلْمِ التَّجَلِّيِّ إِلَّا هَذَا، وَهُوَ أَنَّ الْعِلَّةَ تَكُونُ مَعْلُومَةً لِّمَنْ هِيَ عِلَّةٌ لَهُ.

İmdi bu müessire nazar et, hattâ Hakk'ı sûret-i muhammediyye-ye inzâl eyledi. Ve Hak kendi nefsinin ibâdına bununla ihbâr eyledi. Binâenaleyh bizden hiçbir kimse ondan bunu demedi; belki O kendi söyledi. Hâlbuki O'nun haberi doğrudur. Dediği şeyin ilmini ister idrâk et, ister etme, müsâvidir; ona îmân vâcibdir. Şu hâlde sen ya âlimsin veyâhud müslim-i mü'minsin. Tahkîkan "İllet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olmaz" diye aklın "illet" üzerine hükmeder oluşu, nazar-ı aklînin fikri haysiyetinden sana onun za'fına delâlet eden şeydendir. [Aklın bu hükmü açıktır, aslâ hafâ yoktur.]⁵³¹ Hâlbuki ilm-i tecellîde ancak bu vardır; ve o da "Tahkîkan illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur"dur.

Ya'ni râmî olan müessire nazar et ki, fiilini mezâhirde izhâr için Hakk'ı nasıl sûret-i muhammediyyeye inzâl etti. Zîrâ bâlâda izâh olunduğu üzere, emr-i vücûd müessir ve müesserün-flîhe münkasım idi. Çünkü vücûd-ı âlem Hakk'ın zâhiri ve Hak, vücûd-ı âlemin bâtını ve hüviyetidir. Ve her ikisi dahi vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin birer i'tibârıdır. Şu hâlde müessir ve müesserün-flîh bir vücûddan [22/36] ibâret olmuş olur. Ve bu

531 Bu cümle, *Fusûs* metninde yer aldığı için Ahmed Avni Bey'in şerhinden hareketle eklenmiştir.

inkisâm Hak'la âlem beynindeki münâsebeti ta'yîn eyler. İmdi Hak ism-i Bâtın'ı ile müessir ve ism-i Zâhir'i ile müesserün-fihdir. İşte taayyün ve sûret-i Muhammedî mazhar-ı ism-i Zâhir olup, bi-hasebi'z-zâhir "atmak" fiili bu sûretten zâhir oldukda, bil ki, bu müessir olan Hakk'ın sûret-i muhammediyyeye tenezzülüdür. Ve Hak *وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى* (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı.] âyet-i kerîmesinde kendi nefsini, ibâdına bu tenezzül ile ihbâr buyurdu; yoksa bu hâli, biz zümre-i ibâddan hiçbir kimse söylemedi; bunu bize haber veren Hak'tır ve O'nun haberi elbette doğrudur. Kendi nefsini sûret-i muhammediyyede râmî kıldığını müş'ir olan kelâm-ı Hakk'ın sırrını aklın ister ihâta etsin, ister etmesin, müsâvîdir. Ona behemehâl îmân vâcibdir. Eğer bu kavlin ma'nâsını hakîkati ile idrâk edersen, sen âlimsin; ve eğer idrâk etmez isen müslim-i mü'minsin, ya'ni îmân-ı taklîdî sâhibisin. Ve eğer işittiğin kavlin sırrını aklın ihâta etmezse, ma'lûm olsun ki akıl, nazar-ı fikrîsi cihetinden vehm ile karışiktır; ve eşyâyı hakîkati üzere idrâk husûsunda zayıftır; ve aklın za'fına delâlet eden şeyden birisi de budur ki:

Akıl, illet üzerine hükmedip der ki; "İlet kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz". İşte aklın hükmü budur; onun bu hükmü açıktır, aslâ hafâ yoktur. Hâlbuki ilm-i tecellînin verdiği budur ki; "Muhakkak illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur." Çünkü illet, zât-ı ahadiyyedir. Ma'lûl, ademde sâbit olan, ya'ni bilkuve sâbit olan şeydir; zîrâ ademde sâbit olan şeyin îcâdını mûcib olan Hakk'ın vücûdudur; ve bu ademde sâbit olan şey, ancak vücûd-ı Hak'la mevcûd olur. Şu hâlde ademde sâbit olan şeyin îcâdında illet, vücûd-ı Hak'tır; ve sâbit olan şey ise ma'lûldür. Ve illetin kendi ma'lûlü için ma'lûl olmasına gelince, o da bu vech ile olur:

Ma'dûm olan a'yân-ı sâbite –ki illet olan zât-ı ahadiyyenin ma'lûlüdür– isti'dâd ve kâbiliyetleri ile ilm-i ilâhîde sübûtları hâlinde, illet olan zât-ı ahadiyyeden kendilerinin îcâdını talep ederler. Zîrâ [22/37] ma'lûl olan a'yân-ı sâbitenin talepleri olmasa idi, onların illeti olan zât-ı ahadiyye onları îcâd etmezdi; ve zât-ı ahadiyye olmasa idi, onun ma'lûlü olan a'yân-ı sâbite dahi mevcûd olmaz idi. Binâenaleyh Hakk-ı mûcîd, mevcûdun îcâdında illet olduğu gibi, Hakk'ın îcâd etmesine illet dahi, a'yân-ı sâbitenin kendi isti'dâdları ile Hak üzerine hükmedip îcâdı O'ndan talep etmesidir.

Zîrâ **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunduğu üzere, her hâkim, hükmeylediği şeyle hükmeylediği şeyde mahkûmün-aleyhdır. Şu hâlde illet, illet olmakla berâber, kendi ma'lûlünün dahi ma'lûlü olur. Ve kezâlik ma'lûl dahi, ma'lûl olmakla berâber, kendi illetinin illeti olur. Ta'bîr-i dîğerele zât-ı ahadiyye hem illet ve hem de ma'lûl olduğu gibi, a'yân-ı sâbite dahi hem ma'lûl ve hem de illet olur. İşte ilm-i tecellînin i'tâ ettiği "Tahkîkan illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur" kavlinin îzâhı budur.

Misâl: Mâhir bir ressam tarafından tersîm olunan bir levhanın illeti, o ressamın vücûdudur; zîrâ ressamın vücûdu olmasa, o levha vücûd bulmazdı. Şu hâlde ressamın vücûdu illet ve levhanın vücûdu dahi o illetin ma'lûlüdür. Fakat mevcûd olan ressamın nisebinden bir nisbet olan ressamîyet sıfatı olmayıp da, bu sıfat ondan bir levha tersîm edip izhâr etmesini lisân-ı isti'dâd ile taleb etmese, o şahs-ı mevcûddan bu levha zuhûra gelmez idi. Binâenaleyh levhanın icâdına sebep olan şey, kendi mûcîdinden vücûdunun izhârını taleb etmesidir. Bu sûrette levha ma'lûl iken, emr-i izhârın illeti olur. Ve bu vech ile illet olan ressamın vücûdu, emr-i izhârda kendinin illeti olan levha-i ma'lûlün illeti olmuş olur.

وَالَّذِي حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ صَحِيحٌ مَعَ التَّجْرِيدِ فِي النَّظَرِ، وَغَايَتُهُ فِي ذَلِكَ أَنْ يَقُولَ [22/38] إِذَا رَأَى الْأَمْرَ عَلَى خِلَافِ مَا أَعْطَاهُ الدَّلِيلُ النَّظَرِيُّ: إِنَّ الْعَيْنَ بَعْدَ أَنْ ثَبَتَتْ أَنَّهَا وَاحِدَةٌ فِي هَذَا الْكَثِيرِ فَمِنْ حَيْثُ هِيَ عِلَّةٌ فِي صُورَةٍ مِنْ هَذِهِ الصُّورِ لِمَعْلُولٍ مَا، فَلَا تَكُونُ مَعْلُولَةً لِمَعْلُولِهَا فِي حَالِ كَوْنِهَا عِلَّةً، بَلْ يَنْتَقِلُ الْحُكْمُ بِانْتِقَالِهَا فِي الصُّورِ، فَتَكُونُ مَعْلُولَةً لِمَعْلُولِهَا فَيَصِيرُ مَعْلُولُهَا عِلَّةً لَهَا، هَذَا غَايَتُهُ إِذَا كَانَ قَدَّرَ الْأَمْرَ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ وَلَمْ يَقِفْ مَعَ نَظَرِهِ الْفِكْرِيِّ، وَإِذَا كَانَ الْأَمْرُ فِي الْعِلِّيَّةِ بِهَذِهِ الْمَثَابَةِ فَمَا ظَنُّكَ بِاتِّسَاعِ النَّظَرِ الْعَقْلِيِّ فِي غَيْرِ هَذَا الْمَضِيحِ.

Ve aklın onunla hükmettiği şey, fikirde tecrîd⁵³² ile sahihtir; ve delîl-i nazarînin ona i'tâ ettiği şeyin hilâfı üzere emri gördüğü vakit, onun bunda gâyesi "Tahkîkan "ayn"ın bu kesîrde vâhid olduğu sâbit ol-

532 Ahmed Avni Bey sayfa kenarında kelimenin "tahrîr" şeklinde yazıldığına da îşâret eder. Nitekim mevcut neşirlerin çoğunda kelime "tahrîr" şeklinde yazılmıştır.

duktan sonra, o bu sûretlerden bir sûrette bir ma'lûl için illet olduğu haysiyetten, kendi ma'lûlüne illet olması halinde ma'lûl olmaz; belki hüküm, suverde onun intikâli ile müntakil olur; binâenaleyh kendi ma'lûlü için ma'lûl olur ve ma'lûlü dahi onun için illet olur” demesidir. Emri alâ-mâ-hüve-aleyh takdîr edip,⁵³³ kendi nazar-ı fikrîsi ile vâkıf olmadığı vakit, onun gâyesi budur. Ve emr, illiyet hakkında bu mesâbede olduğu vakit, bu mazîkın gayrısında, nazar-ı aklînin ittisâna senin zannın nedir?

Ya'ni akıl nazar-ı fikrîsinde, illet ile ma'lûl arasındaki nisbetten tecerrüd ile hükmederse, bu hüküm ettiği şey sahihtir. Eğer nazar-ı fikrî ma'nâyı tezâyüften, ya'ni illet ile ma'lûl arasındaki nisbetten, tecrîd olunmazsa aklın hükmü “İllet, kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz” düstûrundan ibâret olur. Zîrâ akıl, nazar-ı fikrîde der ki: Şey'-i evvelin vücûdu şey'-i sâînin [22/39] vücûduna mütevakıf değildir; binâenaleyh şey'-i sâî, nasıl şey'-i evvelin vücûduna illet olur; ve şey'-i evvel dahi şey'-i sâînin nasıl ma'lûlü olabilir? Aksi kabûl edilse devir lâzım gelir; ve meselâ “Tavuk yumurtadan ve yumurta tavuktan hâsıl olur” devrine benzer. İşte nazar-ı fikrîye müstenid olan kavâid-i mantıkiyyece aklın hükmü budur. Zîrâ nazar-ı fikrî mücerred olmadığı takdîrde akıl, vücûd-ı illet ile vücûd-ı ma'lûlü müstakillen isbât eder. Şu hâlde bittabi' birinin vücûdu evvel ve diğerrinin vücûdu ondan sonra olmak iktizâ eder. Ve bu sûrette de ikincinin vücûdu birincinin vücûduna mütevakıf olur. Fakat nazar-ı fikrîden mücerred olarak akıl ile hükmeden kimse, illetin zâtı ile ma'lûlün zâtını iki muhtelif mertebede zâhir olmuş olan şey'-i vâhidten ibâret bulur; ve illet ile ma'lûliyeti o şey'-i vâhidin nisbetlerinden ibâret bilir. Ve aklını nazar-ı fikrîden tecrîd eden âkıl, emri, delîl-i nazarînin verdiği netîce hilâfında olarak tecellî ile gördükde, onun bu hükümde gâyesi şu söz olur ki: “Haydi, zât-ı mûcide olan “ayn”ın bu suver-i kesîrede vâhid olduğunu isbât ve teslim edelim. O ayn-ı vâhide mâdemki bu sûretlerden bir sûrette herhangi bir ma'lûl için illet oluyor. Böyle kendi ma'lûlüne illet olup dururken, artık o ma'lûl olmaz; belki o ayn-ı vâhide bir sûrette bir ma'lûl için illet olup, onun üze-

533 İlgili ibâre, diğerr neşirlerde قَدَّرَ الأَمْرَ şeklinde değil قَدَّرَ الأَمْرَ [emri görüp] şeklindedir .

rine illiyetle ve onun ma'lûlüne dahi ma'lûliyetle hükmolunup dururken, ma'lûlünün sûretine intikâl etmekle kendindeki illiyet hükmü kalkıp yerine ma'lûliyet hükmü kâim olur; ve onun ma'lûlündeki ma'lûliyet hükmü dahi hükm-i illiyete intikâl eyler. İşte illet ancak bu sûrette kendi ma'lûlü için ma'lûl ve onun ma'lûlü dahi kezâ bu hâlde kendinin illeti olur." İşte o âkıl, emri hakîkati üzere takdîr edip nazar-ı fikrîsiyle vâkîf ve ona tâbî' olmasa, bu zikrolunan hüküm, onun vâsıl olduğu müntehâ olur. Eğer takdîr mertebesinden geçip, tecellî-i ilâhîye nâiliyetle şühûd mertebesine vâsıl olaydı, bu hüküm onun nihâyeti olmazdı. Nazar-ı fikrîden mücerred olan akl-i sahîhin hükmü illiyet hakkında [22/40] bu mesâbede olunca, bu dar olan mahallin gayrı yerde nazar-ı aklînin genişliğine senin zannın ne derecede vardır? Var kıyâs eyle!

فَلَا أَعْقَلَ مِنَ الرُّسُلِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ، وَقَدْ جَاءُوا بِمَا جَاءُوا بِهِ فِي الْخَيْرِ
عَنِ الْجَنَابِ الْإِلَهِيِّ، فَأَثْبَتُوا مَا أَثْبَتَهُ الْعَقْلُ، وَزَادُوا فِي مَا لَا يَسْتَقِلُّ الْعَقْلُ
بِإِدْرَاكِهِ وَمَا يُحِيلُهُ الْعَقْلُ رَأْسًا وَيُقِرُّ بِهِ فِي التَّجَلِّيِّ، فَإِذَا خَلَا بَعْدَ التَّجَلِّيِّ
بِنَفْسِهِ حَارَ فِيمَا رَأَى، فَإِنْ كَانَ عَبْدَ رَبِّ رَدَّ الْعَقْلَ إِلَيْهِ، وَإِنْ كَانَ عَبْدًا نَظَرَ رَدَّ
الْحَقَّ إِلَى حُكْمِهِ.

İmdi rusûl (sallavâtullâhi aleyhim)den daha âkıl yoktur; ve muhakkak onlar cenâb-ı ilâhîden haberde getirdiklerini getirdiler. Böyle olunca aklın isbât ettiği şeyi isbât ettiler; ve aklın, idrâkine müstakil olmadığı ve re'sen muhâl görüp tecellîde ikrâr ettiği şeyi ziyâde ettiler. Binâ-naleyh akıl, tecellîden sonra kendi nefsiyle hâli kaldıkda, gördüğü şeyde hâir olur. İmdi eğer abd-i Rab olursa akli O'na reddeder; ve eğer abd-i nazar olursa, Hakk'ı onun hükmüne reddeder.

Ya'ni resûlân (aleyhimûs-selâm) meb'ûs oldukları ümmetin her bir ferdinden daha akıllıdır. Hâlbuki onların cenâb-ı ilâhîden getirdikleri ahbârda üç şey vardır: Birisi aklın isbât ve kabûl edebildiği, diğeri de aklın idrâkine müstakil olmadığı şeydir. Ve aklın idrâkine müstakil olmadığı şeyler teşbîhi mutazammın olan âyât-ı kur'âniyye ve ahâdis-i şerîfedir ki, bunlar da:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ (Bakara, 2/15) [Allah onlar ile istihzâ eder.]
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ (Tevbe, 9/111) [Allah Teâlâ mü'minlerden nefislerini sa-

tın aldı.] ve يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (Fetih, 48/10) [Allâh'ın eli onların ellerinin fevkindedir.] gibi âyât-ı kur'âniyye ve لَوْ دَلَيْتُمْ بِحَبْلِ لَهَبٍ عَلَى اللَّهِ [Eğer bir ip sarkıtsanız o mutlakâ Allâh'ın üzerine düşerdi.] ve emsâli ahâdis-i şerîfedir. Gerçi teşbîhi mutazammın olan sıfâtı işittiği vakit akl-ı sahîh onları muhâl görmez; fakat idrâkinde müstakil değildir. [22/41] Üçüncüsü dahi delîl-i nazarîsine muhâlif olduğu için aklın muhâl gördüğü şeydir ki, akıl ancak tecellîde ona ikrâr eder. Ya'ni âlem-i histen gâib olup, o şeyin hakîkati tecellî-i ilâhî ile ona münkeşif olur; ve bu vakitte gördüğü şeye ikrâr eder. Zîrâ akıl o mevâtın hükmü tahtına girer. Meselâ bir kimse rü'yâsında deniz üstünde yürür ve havada uçar. Hâlbuki âlem-i histe bunların vukûu akla muhâlifdir. Fakat âlem-i histen gaybûbet edip uyuyan kimse kendi nefsinde bu hâllerin vukûunu görmekle mevât-ı rü'yâ ve hayâlde akli bu tecellîye ikrâr eder; zîrâ vâki'dir, aslâ inkâra mecâl yoktur. Vaktâki bu tecellînin hükmü zâil olup akıl mertebe-i hisse rücû' eder ve kendi nefsiyle yalnız kalır, bu tecellîde gördüğü şeyde hayrete düşer. Sebeb-i hayreti bir mevâtın hükmü diğer mevâtı setretmesinden ibârettir. İmdi kendisine tecellî vâki' olan abd, abd-i Rab ise, ya'ni o abdin vücûdunda hâkim olan Rab ise, aklını Rabb'ine tevdi' eder; ve bu sûrette de akıl Rabb'in tecellîsine tâbi' olur. Ve eğer nazar-ı fikrîsinin ve aklının bendesi ise, onun vücûdunda nazar ve akli hâkim olacağından, Hakk'ı nazar-ı fikrîsinin hükmüne reddeder. Meselâ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا تُكْسِبُونَ (Yâsîn, 36/65) ya'ni "Biz o günde ağızlarını mühürleriz; iktisâb eyledikleri şeyi bize elleri söyler ve ayakları şehâdet eder" âyet-i kerîmesini, nazar-ı fikrî sâhibi olan feylesoflar işittikleri vakit, eğer âhireti münkir olmayanlardan iseler: "El nasıl söz söyler ve ayak nasıl şehâdet eder? Belki el ve ayak üzerinde bir alâmet peydâ olup, söz makâmına kâim olur. Nitekim bu âlemde bir kimsenin ağız ve bıyıkları yağlı olsa ve taâm eseri bulunsa, o kimse tekellüm etmeksizin, onun ağız yemek yediğine şehâdet eder" derler ve bu ihbârı te'vîl ederler. Zîrâ elin ve ayağın tekellümü tavr-ı akıldan hâriç bir şeydir. Onlar ise aklın bendesidirler. Binâenaleyh bu ihbârı akıllarının hükmüne tâbi' kılarlar. Eğer Rabb'in bendesi olsa idiler, bu ihbârı bilâ-te'vîl kabûl ederlerdi. Zîrâ bu mevât-ı şehâdet onları, mevât-ı âhiretin hükmünden mahcûb kılmıştır. Çünkü mevât-ı şehâdette el ve ayak söz söylemez. [22/42]

وهذا لا يكون إلا مادام في هذه النَّشْأَةِ الدُّنْيَوِيَّةِ مَحْجُوبًا عن نشأة الأخرويَّةِ في الدُّنْيَا، فَإِنَّ العارفينَ يَظْهَرُونَ هُنَا كَأَنَّهُمْ في الصَّوْرَةِ الدُّنْيَوِيَّةِ لِمَا يَجْرِي عَلَيْهِمْ من أَحْكَامِهَا، وَاللَّهُ تَعَالَى قَدْ حَوَّلَهُمْ في بَوَاطِنِهِم في النَّشْأَةِ الأخرويَّةِ، لَا بُدَّ من ذَلِكَ، فَهُمُ بِالصَّوْرَةِ مَجْهُولُونَ إِلَّا لِمَنْ كَشَفَ اللَّهُ عن بَصِيرَتِهِ أَعْطِيَّةً، فَأَدْرَكَ، فما من عارفٍ باللَّهِ من حيث التَّجَلِّي الإلهيِّ إلا وهو على نَشْأَةِ الأخرويَّةِ، قَدْ حُشِرَ في دُنْيَاهُ وَنُشِرَ من قَبْرِهِ، فهو يَرَى ما لا يَرُونَ وَيَشْهَدُ ما لا يَشْهَدُونَ عِنَايَةً من اللَّهِ ببعضِ عِبَادِهِ في ذلك.

Ve bu, ancak dünyâda neş'et-i uhreviyeden mahcûben bu neş'et-i dünyeviyyede oldukça vâki' olur. Zîrâ ârifler, onların üzerinde dünyâ ahkâmından câri olan şeyden dolayı, onlar dünyâda gûyâ sûret-i dünyeviyyede zâhir olurlar. Hâlbuki Allah Teâlâ onları, kendi bâtinlarında neş'et-i uhreviyyeye tahvîl etti. Bu lâbüddür. Binâenaleyh onlar sûret ile mechûldürler; ancak Allah Teâlâ'nın, örtüleri basîretinden keşfettiği kimse için mechûl değildirler. Şu hâlde onlar idrâk etti. İmdi tecellî-i ilâhî haysiyetinden, ârif-i billâhdan bir ârif yoktur, illâ ki o, neş'et-i âhiret üzere olduğu hâlde dünyâsında mahşûr ve kabrin-den menşûr oldu. Böyle olunca o, bunda ba'zı ibâdına Allah'dan bir inâyet olarak, görülmeyen şeyi gördü ve müşâhede olunmayan şeyi müşâhede etti.

Ya'ni bu tahayyür veyâ Hakk'ı aklın hükmüne reddetmek, bu mevtın-ı dünyâda olduğu müddetçe vâki' olur. Zîrâ bu mevtının hükmüyle neş'et-i uhreviyeden hicâb altına girmiştir. Dünyâ, müşâhedât-ı uhreviyyeye perde olur. Eğer dünyâda olduğu hâlde, ondan hicâb kalkıp, neş'et-i âhirette olan şeye ittılâ'-ı şühûdî ile muttali' olursa, tecellîden nâsî idrâk eylediği şeyde, artık aklın nizâi kalmaz. [22/43] Ve bu sûrette de, ne Hakk'ı aklın hükmüne reddeder ve ne de hayrete düşer; zîrâ ârifler dünyâda sûret-i dünyeviyyede sıfât-ı dünyeviyye ile zâhir olurlar. Onları gören ehl-i hicâb, kendileri gibi ehl-i dünyâdan zannederler; çünkü yemek, içmek ve uyumak ve tehhül gibi bu neş'et-i dünyeviyyenin ahkâmı onların üzerinde câridir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُصِيرُونَ (Arâf, 7/198) ya'ni "Yâ Habîbim, sen onları, sana nazar eder görürsün, hâlbuki onlar

görmezler” buyurulur. Zîrâ ehl-i hicâb olan küffâr-ı Kureyş, Fahr-i âlem (S.a.v.) Efendimiz’in sûret-i müteayyinelerine nazar edip beşeriyet husûsunda kendilerine müşâbih görürler ve bâtın-ı Muhammedî’den bî-haber bulunurlar idi. *Mesnevî*:

کاولیا را همچو خود پنداشتند	همسری با انبیا برداشتند
ما و ایشان بسته خوابیم و خور	گفته اینک ما بشر ایشان بشر
هست فرقی در میان بی منتها	این ندانستند ایشان از عمی
و آن خورد گردد همه نور احد	این خورد گردد همه بخل و حسد
گر چه ماند در نیشتن شیر و شیر	کار پاکانرا قیاس از خود مگیر

Tercüme: “Enbiyâ ile müsâvât da’vâsında bulundular; evliyâyı kendileri gibi zannettiler. Dediler ki: İşte biz de beşer, onlar da beşerdir. Biz ve onlar uyku ve taâma bağlanmışız. Onlar körlükten bunu bilmediler ki, arada nihâyetsiz bir fark vardır.⁵³⁴ Bu, yer, bütün buhul ve hased olur; o ise yer, hep nûr-i Ahad olur.⁵³⁵ Pâk olanların işini kendine makıys tutma. Zîrâ “şîr” ve “şîr” tahrirde birbirine benzer.”⁵³⁶

Fakat ma’nâlarında azîm fark vardır. Birisi gıdâ-yı latîf olan “süt” ve diğeri “yırtıcı arslan”dır. [22/44] Binâenaleyh onların zâhirleri sıfât-ı dünyeviyye ile muttasıf olmakla berâber Allah Teâlâ onları bâtınlarında neş’et-i uhreviyyeye tahvîl buyurdu; ve onlar için bu mevtın-ı dünyâda neş’et-i uhreviyyeye üzere zuhûr lâbüddür. Aksi hâlde ârif olmazlardı. İmdi mâdemki onların zâhirleri sıfât-ı dünyeviyye ile muttasıftır, bu hâlde onlar sûret i’tibâriyle nazar-ı âmmede mechûldürler. Halk onları bilemezler. Onları bilenler, basar-ı basâretlerinden, Hak Teâlâ hazretlerinin örtüleri keşfettiği kimselerdir. Bunları ancak onlar idrâk edebilirler. Binâenaleyh tecellî-i

534 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 163 (beyit: 269- 271).

535 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 164 (beyit: 277).

536 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 162 (beyit: 276). Ahmed Avni Bey bu beyitleri

Sipehsâlâr Tercümesi’nde manzum olarak tercüme etmiştir (s. 80):

<i>Bir göründü onlara hep enbiyâ</i>	<i>Sandılar onlar gibidir evliyâ</i>
<i>İşte derler biz beşer, onlar beşer</i>	<i>Biz gibi onlar uyur, hem yer içer</i>
<i>Körlüğünden bilmedi onlar bunu</i>	<i>Ortada fark-ı azîm olduğunu</i>
<i>Yer biri ammâ olur buhl ü hased</i>	<i>Diğeri yer de olur nûr-ı Ahad</i>
<i>Evlüyâyı kendine tutma nazîr</i>	<i>Gerçi bir imlâda vâki’ şîr u şîr</i>

ilâhî haysiyetiyle, mevtın-ı dünyâda iken, neş'et-i âhîret üzere mahşûr ve kabrinden menşûr olmayan bir ârif-i billâh yoktur. Bu ârif-i billâh, avâmın görmediği şeyi görür ve müşâhede etmediği şeyi müşâhede eder. Bu âlem-i dünyâda iken ârifin neş'et-i âhîret üzere muaccelen mahşûr ve menşûr olması, Allah Teâlâ'dan ba'zı ibâdına inâyettir.

Mevtın-ı Dünyâda Haşr ve Neşr:

Ma'lûm olsun ki, ârifin kalbine tecellî-i ilâhî-i zâtî vârid oldukda, onun vücûdu, bu tecellî-i ilâhîde muzmahil olur; ve fenâ-fillâh dedikleri hâl budur; ve bu hâl مَوْتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] mücibince ölmekten evvel ölmektir. Bu hâli müteâkib ârifin vücûd-ı abdânîsinin hükmü zâil ve mütelâşî olup vücûd-ı Hakkânîde zâhir olur ki, bu da fenâdan sonra bekâdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ hazretleri إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (Nisâ, 4/48) [Şübhe yok ki Allah Teâlâ, zât-ı ulûhiyyetine şerîk ittihâz edilmesini mağfiret etmez. Onun dûnunda olanı da dilediği kimse için mağfiret eder.] buyurur. Lisân-ı işâretle ma'nâ-yı münîfi budur ki: "Tahkîkan Allah Teâlâ, vücûd-ı izâfîsini müstakîl bir vücûd zannedip, Hakk'ın vücûd-ı müstakilli muvâcehesinde bi'l-isbât kendi vücûdunu Hakk'ın vücûduna teşrîk eden kimsenin vücûd-ı abdânîsini vücûd-ı Hakkânîsi ile gafr ve setretmez. Ve bunun mâdûnu olup bu vücûd-ı izâfînin şânından olan nekâyis ve mezâmmı, abdin isti'dâd-ı ezelîsi gafr ve setri iktizâ ettiği takdîrde, bu vech ile ma'lûm-i ilâhî olan abdin ayn-ı sâbîtesi [22/45] muktezâsınca, gafr ve setre irâde-i ilâhiyye taalluk eyler." İmdi ârif-i billâh ذَنْبٌ آخِرٌ ya'ni "Senin vücûdun bir günâhtır ki, diğer bir günâh ona kıyâs olunmaz" misdâkınca, kendi vücûdunu Hakk'ın vücûduna teşrîk etmez; ve Hak Teâlâ dahi kemâl-i keremiyle ona tecellî buyurmakla, vücûd-ı abdânîsi vücûd-ı Hakkânîde muzmahil olur. Nitekim Mevlânâ (r.a.) efendimiz bu makâma işâreten buyururlar. Beyit:

طلب قيامت زدند صور حشر میدمند   وقت شد ای مردگان، حشر مجدد رسید
بُعِثَ مَا فِي الْقُبُورِ، حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ   آمد آواز صور، روح بمقصد رسید

Tercüme: "Kıyâmet davulunu çaldılar; sûr-i haşrı üflediler. Ey ölüler, vakit geldi; yeni haşr erişti. Kabirlerdeki ba's olunup zâhir oldu; sudûrda

olan şeyler temyîz olunup meydâna çıktı (Âdiyât, 100/9-10). Sûrun âvâzı geldi; rûh maksada vâsıl oldu.”⁵³⁷

Ve Şemsî-i Sivâsî (k.s.) buyurur. Beyit:

“*Mûtû kable en temûtû*” *sırrına mazhar olan*
Haşr u neşri bunda gördü nefha-i sûr olmadan”

Sıfât-ı ilâhiyenin tecellîsi ile sıfât-ı abdin mahvolması, misâlen bir demirin ateşte kıpkırmızı olmasına benzer. Bu sûretle ateşte kızan demir, yine demirdir; fakat onun demirlik sıfatını ateşin sıfatı setretmiştir. O dakikada o demir “Ben ateşim” dese doğru söyler. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı İbrâhîmî**’nin evâilinde mürûr etti. Abdin vücûdu vücûd-ı Hakkânîde muhtefî ve mestûr olduğu vakit, bu neş’et-i dünyeviyyede, neş’et-i âhîret üzere mahşûr olur. Zîrâ vücûd-ı abdânîsinin helâk olduğu bir gün olmakla bu vakit, onun kıyâmet-i kübrâsıdır ve Hak’la cem’ olduğu gündür. Binâ-naleyh onun yevm-i haşridir; ve mahbûs [22/46] olduğu beden kabrinden menşûr olup tecellî-i ilâhînin bahşettiği ma’rifet sâyesinde Hak hakkındaki akîde-i husûsî kaydından kurtulur ve sâha-i vesîa-i itlâka perrân olur.

***

فمن أراد العُثورَ على هذه الحِكمَةِ الإِلَهِيَّةِ الإِدْرِيسِيَّةِ الَّتِي أَنْشَأَهَا اللَّهُ
نَشَأَتَيْنِ، فَكَانَ نَبِيًّا قَبْلَ نُوحٍ، ثُمَّ رُفِعَ وَنَزَلَ رَسُولًا بَعْدَ ذَلِكَ، فَجَمَعَ اللَّهُ
لَهُ بَيْنَ الْمَنْزِلَتَيْنِ، فَلْيَنْزِلْ عَنْ حُكْمِ عَقْلِهِ إِلَى شَهْوَتِهِ وَلْيَكُونَ حَيَوَانًا مُطْلَقًا
حَتَّى يَكْشِفَ مَا يَكْشِفُهُ كُلُّ دَابَّةٍ مَاعَدَا الثَّقَلَيْنِ، فَحِينَئِذٍ يَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ تَحَقَّقَ
بَحَيَوَانِيَّتِهِ، وَعَلَامَتُهُ عَلَامَتَانِ، الْوَاحِدَةُ هَذَا الْكَشْفُ، فَيَرَى مِنْ يُعَذِّبُ فِي
قَبْرِهِ وَمَنْ يُنَعَّمُ، وَيَرَى الْمَيِّتَ حَيًّا وَالصَّامِتَ مُتَكَلِّمًا وَالْقَاعِدَ مَاشِيًّا، وَالْعَلَامَةُ
الثَّانِيَةُ الْخَرَسُ، بِحَيْثُ إِنَّهُ لَوْ أَرَادَ أَنْ يَنْطِقَ بِمَا رَأَى لَمْ يَقْدِرْ، فَحِينَئِذٍ يَتَحَقَّقُ

537 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 597 [beyit: 15536-37 (Fürüzânfer neşri: 882. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Şeğmeler–*, I, s. 299; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), IV, s. 391 (beyit: 3261 vd.). Bu beyitlerin ilki Kûçek Dervîş Mustafa Ded’e’nin (v. 1095/1684) Beyâtî Mevlevî Âyini’nin üçüncü selâmında okunur. Âyinin güftesinin Ahmed Avni Bey tarafından yapılan manzum tercümesi için bk. *Türk Mûsikîsi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri*, VII, s. 323-326.

بَحْيَوَاتِيَّتِهِ، وَكَانَ لَنَا تَلْمِيذٌ قَدْ حَصَلَ لَهُ هَذَا الْكَشْفُ غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يُحْفَظْ عَلَيْهِ
الْحَرَسُ، فَلَمْ يَتَحَقَّقْ بِبَحْيَوَاتِيَّتِهِ.

İmdi kim ki bu hikmet-i İlyâsiyye-i İdrîsiyye'ye ittîlâi murâd iderse -ki Allah Teâlâ onu iki neş'ette inşâ etti; Nuh (a.s.)dan evvel nebî idi; ba'dehû ref'olundu ve bundan sonra resûl olarak nâzil oldu; Allah Teâlâ onun için iki menzilet beynini cem'etti- aklının hükmünden şehvetine nüzûl etsin ve hayvân-ı mutlak olsun; tâ ki ins ve cinnin gayrı her bir dâbbenin keşfettiği şeyi keşfede. İşte bu vakitte o hayvâniyeti ile mütehakkık olduğunu bilir; ve onun alâmeti, iki alâmettir: Birisi bu keşiftir; böyle olunca kabrinde kimin muazzeb ve kimin mün'am olduğunu görür; ve ölüyü diri ve susanı söyleyici ve oturanı yürüyücü görür. Ve ikinci alâmet dilsizliktir; şu vech ile ki, eğer o kimse gördüğünü söylemek istese kâdir olmaz. İşte bu zamanda hayvâniyeti ile mütehakkık olur. Bizim bir şâkirdimiz var idi ki, bu keşf, onun üzerine dilsizlik hıfzolunmaksızın, ona hâsıl olmuş idi; binâenaleyh hayvâniyeti ile mütehakkık olmadı. [22/47]

Ya'ni Nûh (a.s.)dan evvel nebî olup semâya ref'olunan İdrîs (a.s.), ba'dehû İlyâs nâmıyla resûl olarak Baalbek karyesine nâzil oldu. Allah Teâlâ onun için biri nübüvvet ve diğeri risâlet olmak üzere iki menzilet beynini cem'etti. İmdi kim ki İlyâs (a.s.)ın hikmetine muttali' olmak isterse, aklının hükmünden, ya'ni semâdan mahall-i nefis ve şehvetine, ya'ni arza tenezzül etsin ve hayvân-ı mutlak olsun. Ya'ni eşyâda tasarruf husûsunda akli müzâhim olmayıp vâridât-ı rahmâniyyeye münkâd olan hayvan gibi olsun. Tâ ki akılları emr-i tasarrufta müzâhim bulunan sekaleynin, ya'ni ins ve cinnin gayrı olan her bir dâbbenin keşfettiği şey, ona da münkeşif olsun. Ve bu bir makâmdır ki, İlyâs (a.s.)ın rûhâniyeti onda müşâhede olunur; ve bu inkişâf indinde makâm-ı hayvâniyyetle tahakkukun nasıl olduğu bilinir; ve şehevât-ı cismâniyye ve lezzât-ı tabîyyeden inkitâ' ile tekrâr makâm-ı akli-i mücerrede intikâle şâyân olur. Ve bu makâm-ı hayvâniyyetle tahakkukun alâmeti ikidir: Alâmetin birisi, kabristan ziyâretine gittiği vakit, kabrinde kimin muazzeb ve kimin mütena'im olduğunu müşâhede eder; ve meyyiti hayât-ı berzahıyye ile diri olarak görür; ve sâ-miti dahi kelîmât-ı rûhâniyye-i melekûtiyye ile mütekellim görür; ve kâidi,

harekât-ı ma'nevîye ve misâliyye ile mâşî görür. Bu keşfin ikinci alâmeti dahi, (fethateyn ile) “hares”dir, ya'ni dilsizliktir. O vech ile ki gördüğü şeyi söylemek istese, söyleyemez. İşte bunlar hayvâniyetle tahakkukun alâmetleridir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyurlar ki: “Bizim bir şâkirdimiz vardı, ona bu keşf hâsıl oldu; velâkin dilsizlik alâmeti vâki' olmadığından keşfen vâki' olan müşâhedâtını lisân-ı hiss ile tekellüm ederd; bu sebebden makâm-ı hayvâniyetle mütehakkık olamadı.”

Mesnevî-i Şerîf'in üçüncü cildinde beyân buyrulur ki:⁵³⁸ Bir kimse Mûsâ (a.s.)dan [22/48] behâim ve tuyûrun lisânlarına vâkıf kılınmasını istid'â eyledi. Mûsâ (a.s.) dahi o şahsa: “Bu senin için zararlı bir şeydir, bundan vazgeç!” buyurdu ise de o kimse ısrârında devâm etti. Nihâyet emr-i ilâhî ile tavuk ve horoz ve kelb gibi hayvânâtın lisânını anlamak istid'âdını bahşeyledi. Sabahleyin hizmetçi sofrayı silktili; o kimse de berâ-yı tecrübe hayvanların yanına gitti. Horoz bir ekmek parçasını kapdı; köpek horozu hitâben: “Sen bana zulmediyorsun; sen hubûbatı yiyebilirsin ben yiyemem, benim nasîbim ekmektir, haydi git!” dedi.

Horoz: Gam yeme, yarın efendinin atı ölecek; doyuncaya kadar atın etinden yersin, bütün köpeklere de bayram olur.

Efendi bunu işitip anlar, hayvanı satar. Ertesi gün yine ekmek silkerler, horoz yine kapar.

Köpek: Ey horoz, bu ne kadar yalan, hani efendinin atı ölecekti? Sen hem zâlim ve hem de kâzibsin.

Horoz: At öldü, ama başka yerde öldü; zirâ efendi atı sattı. O ziyânı başkasına yükledi. Fakat yarın katırı ölecek, işte o vakit köpeklere ziyâfet olur.

Efendi bunu işitince katırı da satar. Velhâsıl horoz, ba'dehû kölenin öleceğini haber verir. Efendi onu da satar. Nihâyet efendinin öleceğini ihbâr eder. Efendi bu haberden müşevveş olup feryâd ve zâr ile Mûsâ (a.s.)a mürâcaat eder.

Bu kıssada Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz birçok nesâyih ve hakâyık beyân buyurlar. Burada maksûd olan hayvânâtın keşfini beyândır. Hay-

538 Krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 240-262.

vanın keşfini haber vermesine gelince *Mesnevî-i Şerîf*'in beyânı *Fusûs*'a muğâyir değildir. Zîrâ Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin “Hayvan gördüğünü söyleyemez” buyurması lisân-ı hisse göredir; yoksa hayvan kendi âlem-i misâlinde rûhu ve ma'nâsı ile mütekellimdir. Zîrâ hayvan dahi bir ismin mazharıdır. Ve esmâ-i ilâhiyyeden herhangi bir ismi alsan onda cem'î-i esmâ mündemicedir. Böyle olunca Mütekellim ismi dahi esmâ-i ilâhiyyeden olduğundan, hayvanın mazharı olduğu isimde, bu isim dahi dâhildir. Bu ma'rifeti iyi teemmül et! [22/49]

وَلَمَّا أَقَامَنِي اللَّهُ تَعَالَى فِي هَذَا الْمَقَامِ، تَحَقَّقْتُ بِحَيَوَانِيَّتِي تَحَقُّقًا كَلِيًّا،
فَكَنتُ أَرَى وَأُرِيدُ النُّطْقَ بِمَا أُشَاهِدُهُ فَلَا أُسْتَطِيعُ، فَكَنتُ لَا أَفْرُقُ بَيْنِي وَبَيْنَ
الْخُرْسِ الَّذِينَ لَا يَتَكَلَّمُونَ.

Vaktâki Allah Teâlâ beni bu makâmda ikâme eyledi, ben tahakkuk-ı küllî ile hayvâniyetimle mütehakkık oldum. İmdi ben görür idim ve müşâhede ettiğim şeyle nutku murâd eder idim; kâdir olmazdım. Binâenaleyh ben kendim ile tekellüm etmeyen dilsizler arasını farketmez idim.

Tahakkuk-ı küllîden murâd hem keşf ve hem de harestir. Eğer keşf vâki' olup da lisân ebkem olmayıp nutk ederse, makâm-ı hayvâniyyetle tahakkuk-ı küllî vâki' olmaz.

فَإِذَا تَحَقَّقَ بِمَا ذَكَرْنَاهُ انْتَقَلَ إِلَى أَنْ يَكُونَ عَقْلًا مُجَرَّدًا فِي غَيْرِ مَادَّةٍ طَبِيعِيَّةٍ،
فَيَشْهَدُ أُمُورًا هِيَ أَصُولٌ لِمَا يَظْهَرُ فِي الصُّورِ الطَّبِيعِيَّةِ، فَيَعْلَمُ مِنْ أَيْنَ يَظْهَرُ
هَذَا الْحَكْمُ فِي صُورَةِ الطَّبِيعِيَّةِ عِلْمًا ذَوْقِيًّا.

İmdi bizim zikrettiğimiz şeyle tahakkuk ettiği vakit, bilâ-mâdde-i tabîyye akl-ı mücerred olmaklığa intikâl eder. Binâenaleyh birtakım umûru müşâhede eder ki, onlar suver-i tabîyyede zâhir olan şeyin usûlüdürler. Böyle olunca bu hükmün sûret-i tabîyyede nereden zâhir olduğunu ilm-i zevkî ile bilir.

Ya'ni sâlik zikrolunan makâm-ı hayvâniyyetle mütehakkık oldukça, kesif olan mâdde-i tabîyye ve unsuriyenin dahli olmaksızın akl-ı mü-

cerred olmak mertebe-i latîfesine intikâl eder. Ya'ni kendisini kuyûd-ı tabîyyeden muarrâ olan akl-ı mücerred mertebesinde bulur; ve o vakit anlar ki, idrâk denilen şeyin [22/50] vücûdu, bu cesed-i unsurî dimâğının teşekkülâtından münbais bir emr değil imiş. Belki suver-i tabîyyede zâhir olan ahkâm-ı muhtelif, suver-i tabîyyeye tenezzül eden a'yân-ı sâbitenin ma'naları imiş. İşte sâlik bu mertebeye intikâlinde suver-i tabîyyede zâhir olan birtakım umûrun bu vech ile asıllarını müşâhede eder ve ilm-i zevkî ile bilir ki, hakikat-i vâhide olan vücûd-ı mutlak, zât-ı ahadiyyet mertebesinde zâtın "ayn"ıdır; ve a'yân-ı sâbite mertebesinde ma'kul olan ma'nâ-yı sırfdır; ve ukûl mertebesinde dahi akl-ı mücerred, ve nefis mertebesinde dahi nefstir; ve mertebe-i hayvâniyyette hayvandır; ve nebât ve cemâd mertebelerinde de nebât ve cemâddır. Velhâsıl o sâlik vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i letâfeti olan makâm-ı ahadiyyetten merâtib-i kesîfeye sûret-i tenezzülâtını ve ulvî ve süflî âlemlerde ve şerîf ve hasîs ve azîm ve hakîr olan eşyâda keyfîyyet-i zuhûrunu ve binâenaleyh Hakk'ı, merâtib-i vücûdun kâffesinde müşâhede edip ilm-i zevkî ile bilir. اللَّهُمَّ يَسِّرْ لَنَا بِجَاهِ نَبِيِّنَا ﷺ [Allâh'ım! Nebimiz Muhammed'in (s.a.v.) hâiz bulunduğu mertebe hürmetine bize kolaylaştır.]

Beyt-i hakîr:

*Güllerde çimenlerde bütün işvelenirsin
Her gamzede, her bir müjdede şîvelenirsin
Âlem seni puthâned, mescidde ararken
Her zerrede bir şân ile sen cilvelenirsin*

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hikmet-i İlyâsiyye'ye ıttılâı, sâlikin kendi hayvâniyetiyle mütehakkık olmasına mütevakkıf kıldı. Zîrâ İdrîs (a.s.) ibtidâ riyâzât-ı vefire ile akl-ı mücerred makâmına, ya'ni mertebe-i kesâfet-i beşeriyeden mertebe-i letâfet-i melekîyyeye irtikâ etti ve mele-i a'lâda [22/51] Hakk'ın şühûdu menzilesine vâsıl oldu. Ondan sonra Baalbek karyesine mürsel olan Cenâb-ı İlyâs sûretinde akl-ı mücerred mertebesinde meretebe-i şehvet olan kesâfet-i cismâniyye mertebesine nâzil ve âlem-i esfelde dahi Hakk'ın şühûdu ve onunla tahakkuku derecesine nâil oldu. Binâenaleyh sâlik kendi aklının hükmünden makâm-ı şehvetine nüzûl edip hayvân-ı mutlak olmadıkça hikmet-i İlyâsiyye'yi zevkan bilemez.

Suâl: Kesret-i riyâzâtla akl-ı mücerred makâmına irtikâ eden İdrîs (a.s.)'ın sûret-i müteayyinesi, Baalbek karyesine nâzil olan İlyâs (a.s.)'ın "ayn"ı mıdır, yoksa gayrı mıdır?

Cevâb: İdrîs ve İlyâs (aleyhime's-selâm) "ayn" ve hakikat cihetinden bir-
dir ve yekdiğerinin "ayn"ıdır; ve taayyün-i sûrî ve zuhûr-ı şahsî cihetinden
iki kimsedir ve yekdiğerinin gayrıdır; zîrâ ayn-ı vâhîde olan Hak bi-hase-
bi'l-esmâ suver-i kesîrede zâhir olur. Ve mâdemki suver-i kesîrede zâhir
olan ayn-ı vâhîdedir; binâenaleyh onun zâhir olduğu sûretlerden her bir
sûretin "ayn"ı, diğeri bir sûretin veyâ sûretlerin "ayn"ının aynıdır; ve ayn-ı
vâhîdenin zâhir olduğu o sûretler beyninde mugâyeret bulunmak hasebiyle
de her bir sûretin "ayn"ı, diğeri bir sûretin veyâ sûretlerin "ayn"ının gayrıdır.

فَإِنْ كُوشِفَ عَلَى أَنَّ الطَّبِيعَةَ عَيْنُ نَفْسِ الرَّحْمَنِ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا، وَإِنْ
اِقْتَصَرَ مَعَهُ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ فَهَذَا الْقَدْرُ يَكْفِيهِ مِنَ الْمَعْرِفَةِ الْحَاكِمَةِ عَلَى عَقْلِهِ،
فِيَلْحَقُ بِالْعَارِفِينَ.

İmdi muhakkak "tabîat", nefes-i Rahmânînin "ayn"ı olduğu üzerine
keşfolunursa, muhakkak hayr-ı kesîr i'tâ olundu. Ve onunla berâber
eğer bizim zikrettiğimiz şey üzerine iktisâr ederse, [22/52] o hâlde
aklı üzerine hâkim olan ma'rifetten bu kadarı ona kifâyet eder; binâe-
naleyh âriflere lâhik olur.

Ya'ni makâm-ı hayvâniyyetle mütehakkık olup kesîf olan mâdde-i ta-
bîiyye ve unsuriyyenin dahli olmaksızın akl-ı mücerred olmak mertebe-i
latîfesine intikâl eden ve kendisini kuyûd-i tabîiyyeden muarrâ olan akl-ı
mücerred mertebesinde bulan sâlike, "tabîat" nefes-i Rahmânînin "ayn"ı
olduğu keşfolunsa, bu sâlike hayr-ı kesîr i'tâ edilmiş olur. Zîrâ bu mertebe-
de, bu keşf ba'zı meşâribe hâsıl olur ve ba'zı meşâribe de hâsıl olmaz. Meşâ-
rib muhtelif olduğu için ba'zı zevât Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin
keşf-i âlilerine muhâlif akvâlde bulunmuşlardır.

Ezcümle İmâm-ı Rabbânî *Mektûbât*'ının otuz birinci mektûbunda
yazar ki: "Ehl-i Hak meyânında mukarrer olduğu üzere ihâta ve kurb-i
Hak Teâlâ ilmîdir; ve Hak Sübhânehû hiçbir şey ile müttehid değildir. او،
[O, O'dur (teâlâ ve tekaddes); ve âlem O'nun
وتقدس وعالم غير او

gayrıdır.] ya'ni, Vâcibü'l-vücûd mümkinü'l-vücûd ile ittihâd eylemez; Hak Sübhânehû ve Teâlâ bîçûn ve bî-çigûnedir; ve âlem serâser dâğ-ı çünî ve çigûnegî ile muttasıftır. Bî-çûne ayn-ı çûn demek, Vâcib Teâlâ'ya mümkinin gayrı değıldir, demektir. Kadîm asla hâdisin aynı olmaz. Zîrâ inkılâb-ı hakâyık aklen ve şer'an muhâl ve birini diğeri üzere hamlin sıhhati aslen ve re'sen mümteni'dir. Acîbdir ki Şeyh Muhyiddîn (r.a.) ve onun tâbi'leri zât-ı Vâcib Teâlâ'ya "mechûl-i mutlak" derler; ve hiçbir hükümle mahkûm bilmezler. Maahâzâ ihâta-i zâtî ve kurb-i maiyyet-i zâtîye isbât ederler. Bu ise ancak Zât-i Teâlâ ve Tekaddes üzerine hüküm ve cesârettir. Binâenaleyh savâb olan, ulemâ-i ehl-i sünnet ve cemâatin buyurdıkları kurb-i ilmî ve ihâta-i ilmiyedir."

İşte bu kelâm Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer efendimizin meşreb-i irfânlarına muhâlifdir, fakat ihtilâf meşrebdedir. Ve şübhe yok ki İmâm-ı Rab-bânî'nin meşrebi hazret-i Şeyh-i Ekber'in meşreb-i âlîsinden dündür.

İmdi nefes-i Rahmânînin suver-i tabîyyede ve suver-i tabîyyenin dahi nefes-i Rahmânîde zuhûru cihetiyle, nefes-i Rahmânî suver-i tabîyyenin "ayn"ı olduğu sâlike münkeşif olursa, ona hikmet-i külliyye-i ilâhiyye [22/53] i'tâ olunur; ve bu hikmet dahi, nâmütenâhî olan a'yân-ı halkiyye sûretlerini vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın taklîb etmesidir; ve hayr-ı kesîr ise vücûd-ı vâhid-i Hak'tır. Ve nefes-i Rahmânî, **Fass-ı Şuaybî**'nin evâilinde ve **Fass-ı İsevî**'de mürûr etti; tafsîli oradan anlaşılır. Ve eğer sâlik bizim zikrettiğimiz şey üzere akl-ı mücerred makâmıyla iktisâr eder ve suver-i tabîyyede zâhir olan ahkâm-ı muhtelif, suver-i tabîyyeye tenezzül eden a'yân-ı sâbitenin ma'naları olduğu ona münkeşif olmazsa, akl-ı nazarîsi üzerine hâkim olan ma'rifetten bu kadar ma'rifet ona kifâyet eder; ve bu kadar ma'rifetle dahi ârifin zümresine iltihâk eyler.

وَيَعْرِفُ عِنْدَ ذَلِكَ ذَوْقًا، ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ﴾، وَمَا قَتَلَهُمْ إِلَّا
الْحَدِيدُ وَالضَّارِبُ وَالَّذِي خَلَقَ هَذِهِ الصُّورَ، فَبِالْمَجْمُوعِ وَقَعَ الْقَتْلُ وَالرَّمْيُ،
فِيشَاهِدُ الْأُمُورَ بِأَصُولِهَا وَصُورِهَا، فَيَكُونُ تَأْمَنًا، فَإِنَّ شَهْدَ النَّفْسِ كَانَ مَعَ
التَّمَامِ كَامِلًا، فَلَا يَرَى إِلَّا اللَّهَ عَيْنَ مَا يَرَى، فَيَرَى الرَّائِي عَيْنَ الْمَرِيئِ. وَهَذَا
الْقَدْرُ كَافٍ، وَاللَّهُ الْمُؤَفِّقُ الْهَادِي.

Ve bunun indinde **فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ** (Enfâl, 8/17) [Siz onları öldürmediniz, velâkin onları Allah Teâlâ öldürdü.] kelâm-ı ilâhisini zevkan ârif olur. Ve onları ancak demir ve dârib ve bu sûretleri halkeden katletti. Binâenaleyh mecmû' ile katl ve remy vâki' oldu. İmdi umûru usûlüyle ve sûretleriyle müşâhede eder. Şu hâlde tâm olur. Eğer nefsi müşâhede ederse tamâm ile kâmil olur. Binâenaleyh gördüğü şeyin “ayn”ını Allah'dan gayrı [22/54] görmez. İmdi râîyi mer'înin “ayn”ı görür; ve bu kadar kâfidir. Ve Allah Teâlâ muvaffık ve Hâdî'dir.

Ya'ni sâlik akl-ı nazarîsi üzerine hâkim olan bâlâda mezkûr ma'rifeti tahsîl ettiği vakit, “tabîat”ın ancak Rahmân olduğunu zevkan ârif olur. Ve binâenaleyh **فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ** (Enfâl, 8/17) ya'ni “Ehl-i îmân küffârı katletmediler; velâkin onları Allah Teâlâ katleyledi” âyet-i kerîmesi ki, “tabîat”ın ancak Rahmân olduğuna delîldir, bunu ma'nâsını zevkan anlar. Hâlbuki vücûdlarında nazar-ı fikrîlerine müstenid olan akılları hükmeden ehl-i felsefe buna ihtimâl vermezler; ve ulemâ-i zâhir bu hükmü vermekten korkarlar. Zîrâ Hakk'ı vücûd-ı mümkinden kemâl-i şiddetle tenzîh-i resmî ile tenzîh etmek vehimlerine muvâfık gelir. Tenzîh-i sırf ise, Hakk'ı tahdîd etmektir. Zîrâ, bir şey bir şeyden münezzeh olunca ikisinin hudûdu tefrîk edilmiş olur. Binâenaleyh vücûdlarında aklı hâkim olan kimseler yarım ma'rifet sâhibidirlere. Fakat aklın bendeliğinden kurtulan ve Allah Teâlâ tarafından aklına tecellî ile ma'rifet ihsân olunan kimse Hakk'ı tenzîh mahallinde, tenzîh-i resmî ile değil, tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder; ve tecellînin verdiği ma'rifet iktizâsınca Hakk'ın vücûdunun hâricinde bir vücûd ve sûret müşâhede etmeyip, belki “tabîat” Rahmân'ın “ayn”ı olduğunu zevkan bildiğinden, teşbîh mahallinde dahi, kendini müşâhedesini ve keşfi üzerine Hakk'ı teşbîh eyler. İşte buna binâen zikrolunan âyet-i kerîmenin [22/55] ma'nâsını zevkan anlar. Zîrâ ehl-i küfrü esnâ-yı harbde ancak esliha-i hadîdiyye ve top ve tüfenk gibi âlât-ı sâire ve bir de dârib ve râmî olan mü'minlerin sûretleri ve mü'minlerin sûretlerini halkeden Hak, öldürdü. Binâenaleyh “öldürmek” ve “atmak” bunların hey'et-i mecmûasıyla vâki' oldu. İşte akl-ı mücerred mertebesine terakkî edip bu mertebeye mahsûs olan tecellînin verdiği ma'rifetle iktisâr eden sâlik, bu dünyâda ve âlem-i histe gördüğü umûru böylece esâslarıyla ve sûretleriyle müşâhede eder; ve

bu kadar ma'rifetle ârifin zümresine lâhik olur; ve ma'rifette tamâm olur, ya'ni nâkısul-ma'rifeye olmaz. Fakat sâlik akl-ı mücerred makâmına terakkî ettikten sonra makâm-ı hayvânîyyeti olan makâm-ı şehvetine nüzûl eder; ve nefes-i Rahmânî suver-i tabîyyenin “ayn”ı olduğunu müşâhede ederse, evvelki makâmda tahsîl ettiği ma'rifet-i tâmmeye ile berâber kâmil olur, ya'ni ma'rifette kemâl sâhibi olur ve aksâ-yı ma'rifete vusûl bulur. Bu ma'rifet-i tâmmeye-i kâmile sâyesinde, gördüğü şeyin “ayn”ını görmez; ancak Allâh'ı görür. Ya'ni suver-i müteayyineyi görmez, belki her sûrette zâhir ve müteayyin olan vücûd-ı vâhid-i Hakk'ı görür. Abdullah Balyânî hazretleri ne güzel buyurur! [22/56] Rubâî:

تا حق بدو چشم سر نینم هر دم   از پای طلب می نشینم هر دم
گویند خدا به چشم سر نتوان دید   آن ایشانند و من چنینم هر دم

Tercüme: “Her dem Hakk'ı başın iki gözüyle⁵³⁹ görmedikçe, dâimâ O'nu müşâhede talebinden vazgeçmem. Hak, baş gözü ile görülemez derler. Söyleyen onlardır, ben her dem böyleyim.”⁵⁴⁰

İmdi bu müşâhede sâhibi, râiyi mer'ûnin “ayn”ı görür. Ya'ni râî, ki kendi nefsidir, mer'ûnin “ayn”ı görür; ve bu sûrette de gören ve görülen ve müşâhede eden ve müşâhede olunan şey'-i vâhid olur. Nitekim Hallâc-ı Mansûr (k.s.) hazretleri bu makâma işâretle buyurur. Beyit:

أَأَنْتَ أَمْ أَنَا هَذَا الْعَيْنُ فِي الْعَيْنِ   حَاشَاكَ حَاشَايَ مِنْ اثْبَاتِ اثْنَيْنِ

Tercüme: “Aynda olan bu “ayn”, sen misin yoksa ben miyim? İkilik isbâtından seni ve beni tenzîh ederim.”⁵⁴¹

Ve Mahmûd-i Şebüsterî (k.s.) *Gülşen-i Râz'*larında bu ma'rifeti şu beyitlerde böyle buyururlar. Beyit:

539 Âdil Bey nüshası: “iki baş gözümle” (s. 55).

540 Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, s. 305.

541 Ahmed Avni Bey, Hallâc'a âit bu beyti *Lemaât*'taki hâliyle kaydetmiş ve *Lemaât Tercümesi'*nde Abdurrahman Câmî'den mülhem olarak şöyle îzâh etmiştir: “Ya'ni zâhiriyyet ve mazhariyyet haysiyetlerinden nazar ederim, görürüm ki hep benim. İtlâk i'tibâriyle zâhirim, takayyüd i'tibâriyle mazharım, itlâk ve takayyüd ise benim sıfatımdır; hâlbuki benim sıfatım benim “ayn”ımdır, böyle olunca ben, ikilik isbâtından münezzehtir olurum.” *Lemaât*, s. 47. Beytin yer aldığı diğer kaynaklar için bk. *Mecmûa-i Âsâr-ı Hallâc*, s. 367-368.

عدم آئینه عالم عکس و انسان
چو چشم عکس در وی شخص پنهان
تو چشم عکسی و او نور دیده
بدیده دیده را دیده که دیده

Tercüme: “Adem âyîne, âlem aks ve insan dahi aksin gözü gibidir; onda şahıs gizlidir. Sen aksin gözüsün ve Hak dahi nûr-i dîdedir. Şu hâlde [22/57] göz ile görülen şeyi kimin gözü görmüş olur?”⁵⁴²

Meselâ bir şahıs âyîneye bakar, o şahsın aksi âyîne de görünür. Âyîneye mün’akis olan sûret, şahs-ı nâzırın sûreti olduğundan, râide ne var ise mer’î olan akiste dahi o mevcûddur. Ve asıl olan göz râînin gözü olduğundan akseden sûretin elbet gözü dahi mer’î olur. Ve râînin gözünde aks-i mer’înin sûreti nasıl müntabi’ ise, aks-i mer’înin gözünde dahi, râînin sûreti tamâmıyla müntabi’dir. İmdi sûret-i asliyyenin gözü, nasıl ki kendi aksinin sûretine nâzır ise, aksin gözü dahi öylece dîde-i asl ile yine o asla nâzırdır. Binâenaleyh râî kendi kendine nazar eder. İşte bu misâlde olduğu vech ile bu müşâhede sâhibi, ki âyîneye mün’akis olan râînin sûreti mesâbesindedir, onun müşâhedesi râî olan Hakk’ın müşâhedesidir. Binâenaleyh Hak kendi kendine nazar eder; ve binnetîce dahi râî ayn-ı mer’î olur.

İşte “Hikmet-i İnâsiyye”nin müstenid olduğu bu kadar ma’rifet, sâlikin ma’rifet-i tâmmе-i kâmile sâhibi olması için kâfidir. Zevkan bu mertebeye vâsıl olmayan sâlikin himmeti âlî olursa, Allah Teâlâ hazretleri onu bu mertebeye vusûle muvaffak eder ve ona bu ma’rifette doğru yolu gösterir. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَىٰ ذَٰلِكَ [Bundan ötürü Allâh’a hamdolsun!]

İbtidâ: 15 Temmuz 1333 ve 25 Ramazan 1335

[15 Temmuz 1917], yevm-i Pazar vakt-i zuhrda

İntihâ: 6 Zi’l-hicce 1335 ve 24 Eylül 1333

[24 Eylül 1917], sabah saat-i ezânî 2,5 yevm-i Pazar

⁵⁴² Lâhicî, *Mefâtihu’l-İcâz*, s. 95-96 (beyit: 139-140). Krş. *Gülşen-i Râz* (tercüme ve şerh: A. Avni Konuk), s. 159-162. İkinci beytin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 83):
O çeşm-i aksi sen o nûr-i dîde   *Ki dîde dîdeye oldu bedîde*

XXIII

فَصُ حِكْمَةٍ إِحْسَانِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ لُقْمَانِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ LOKMÂNIYYE'DE VÂKİ' HİKMET-İ İHSÂNIYYE BEYÂNINDADIR

“Hikmet-i ihsâniyye”nin Kelime-i Lokmâniyye’ye tahsîsinin vechi budur ki: وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (Lokmân, 31/12); وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ (Bakara, 2/269) ya’ni “Biz Lokmân’a hikmet verdik”; “Ve hikmet verilen kimseye, hayr-ı kesîr verildi” âyet-i kerîmesinin şehâdeti vech ile Hz. Lokmân sâhib-i hikmettir; ve hikmet verilen kimseye hayr-ı kesîr verilmiş olduğu için o sâhib-i hayırdır; ve hayır ise, ihsândır; ve ihsânın üç mertebesi vardır:

Birincisi: Ma’nâ-yı lugavîsidir ki, lâzım olan şey için lâzım olan fiili, lâzımı vech ile işlemektir. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur: إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا ذُبْحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَةَ، فَإِذَا قَاتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ “Allah Teâlâ her şey üzerine ihsânı yazdı; binâenaleyh zebhettiğiniz vakit, zebhayı güzel yapınız; ve harben küffârı veyâ kısâsan kâtili öldürdüğünüz vakit, güzel öldürünüz!”⁵⁴³

İkincisi: Huzûr-ı tâm ile gûyâ âbid Rabb’ini müşâhede eder gibi ibâdet etmektir. Nitekim hadîs-i şerîfte تَرَاهُ كَأَنَّكَ تَرَاهُ الْإِحْسَانَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ ya’ni “İhsân, senin Rabb’ini görür gibi [23/2] ibâdet etmelidir” buyrulur.

Üçüncüsü: Rabb’i her şeyle berâber ve her şeyde müşâhede etmektir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى (Lokmân, 31/22) ya’ni “Vechini Allâh’a teslîm eden kimse, muhsindir. Binâenaleyh muhakkak urve-i vüskâya temessük etti.” Ya’ni zâtını ve kalbini teslîm ettiği hinde Allah Teâlâ’yı müşâhede eyledi.

543 Müslim, “Sayd”, 11; Ebû Dâvud, “Dahâya”, 11; Tirmizî, “Diyâr”, 14; Nesâî, “Dahâya”, 22; İbn Mâce, “Zebâih”, 3.

İmdi “hikmet” ile “ihsân” arasındaki râbıta zâhirdir. Zîrâ “hikmet” luga-
 gaten “Bir şeyi yerine koymak” demektir; ve bir şeyi yerine koymak ise,
 lâzım olan bir iştir; ve “ihsân” ise, lâzım olan bir işi lâzımı vech ile işlemek-
 tir. Hz. Lokmân hikmet sâhibi olduğundan oğluna ihsân ile vasiyet etti.
 Tafsîli fassın metninde gelecektir. Hz. Lokmân nebî midir, yoksa racül-i
 sâlih midir, bunda ihtilâf vardır. Saîd İbnü'l-Müseyyeb nübüvvetine kâil-
 dir. Ekserûn ise, velîdir, dediler. Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) nübüvvetine kâilen
 bu fass-ı münîfde onların hikmetini beyân buyurdular.

***

إِذَا شَاءَ إِلَٰهُ يُرِيدُ رِزْقًا   لَهُ فَالْكَوْنُ أَجْمَعُهُ غِذَاءٌ

İlâh, rızık irâdesine meylettiği vakit, kevnin ecmaı onun gıdâsıdır.

Fass-ı Dâvûdî nihâyetlerinde dahi îzâh olunduğu üzere meşiyet Zât'a
 ve irâde Mürîd ismine taalluk ettiği için, aralarında fark vardır. “Meşiyet”,
 zâtın zuhûra meyl ve hâhişidir. Binâenaleyh meşiyet ayn-ı zâtdır; ve îcâd
 ile i'dâmı muhîttir. “İrâde” ise îcâda taalluk eder. [23/3] Şu hâlde meşiyet,
 irâdeden eamdır. Gıdâ vücûd-ı insânide ihtifâ eder; ve vücûd, gıdâ-yı
 muhtefinin ahkâmından neşv ü nemâ bulup kesâfet peydâ eyler; ve gıdâ
 vücûdun rızkıdır.

Bu mukaddeme ma'lûm olduktan sonra, beyt-i şerîfin şerhan ma'nâsı
 bu olur ki: Allah Teâlâ'nın meşiyeti, kendi vücûdu için irâde-i rızka ta-
 alluk ettiği vakit, kevnin ecmaı O'nun gıdâsıdır. Zîrâ Hak, esmâ ve sıfâtı
 cihetinden, âlem-i şehâdetde ancak a'yân-ı ekvân ile zâhir olur. Ve zuhûr
 ve butûn ve esmâ ve sıfâttan kat'-ı nazar olundukda, zâtı cihetinden âlem-
 lerden ganîdir. İmdi mertebe-i ulûhiyyette ve vâhidiyyette, vücûd-ı Hak'ta
 sübût bulan a'yân-ı sâbite, O'nda ihtifâ eylediği ve vücûd-ı Hak, a'yân-ı
 sâbite ile kesîf ve müteayyin olduğu cihetle, a'yân-ı mezkûre Hakk'ın gıdâsı
 ve Hak bunlar ile merzûk olur. Binâenaleyh meşiyet-i ilâhiyye, irâde-i
 rızka taalluk ettiği vakit, a'yân-ı ekvânın ecmaı Hakk'ın gıdâsı olur; ve bu
 bâbdaki îzâhât **Fass-ı İbrâhîmî**'de mürûr etti.

وَإِنْ شَاءَ إِلَٰهُ يُرِيدُ رِزْقًا   لَنَا فَهُوَ الْغِذَاءُ كَمَا يَشَاءُ

Ve eğer meşiyet-i ilâhiyye bizim için irâde-i rızka taalluk ederse, o

meşiyeti iktizâ ettiği gibi gıdâdır.

Ya'ni zât-ı Hak, zuhûra meyledip, bizi merzûk etmek isterse, meşiyetinin iktizâ ettiği gibi, Hak bizim için gıdâdır. Zîrâ meşiyet-i zâtıyye iktizâsınca, Hak kendi zâtına, kendi zâtı ile tecellî ettikde zâtında bilkuvve mündemic olan niseb sûretleri, ilminde peydâ olur. [23/4] Ve bu mertebe-i vâhidîyette zât-ı Hak bu suver-i ilmiyyede, ya'ni a'yân-ı sâbitede, ihtifâ eyler; ve zât-ı Hak bu sûrette a'yân-ı sâbitenin gıdâsı olup onları kendi vücûdu ile merzûk kılar. Ve bu mertebeden sonra gelen ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerinde dahi Hakk-ı latîf, kendi vücûdunu, bu a'yân-ı sâbite hasebiyle teksîf etmiştir. Binâenaleyh Hak bizi, kendi meşiyeti iktizâ ettiği gibi, kendi vücûdu ile îcâd etmiştir. Ve gıdâ, mütegaddide nasil ihtifâ etmiş ise, hüviyyet-i Hak dahi bizim vücûdumuzda öylece muhtefî bulunmuştur.

Misâl: Bulutun hüviyeti buhârdır. Zîrâ bulut buhârın şekl-i mütekâsîfidir. Ondan sonra bir derece daha tekâsüf edince su olur; ve yine tekâsüf ettiği vakit, buz olur. Bulutun, suyun ve buzun vücûdlarında ihtifâ eden buhârdır. Binâenaleyh buhâr cümlesinin gıdâsı olur; ve onların cümlesini kendi vücûduyla merzûk kılmış bulunur.

مَشِيَّتُهُ إِرَادَتُهُ فَقُولُوا   بِهَا قَدْ شَاءَهَا فَهِيَ الْمَشَاءُ

O'nun meşiyeti, irâdesidir. Binâenaleyh deyiniz ki, O meşiyetle irâdeyi diledi. Böyle olunca irâde, meşiyetin murâdıdır.

Ya'ni “meşiyet”, Zât'ın “ayn” ıdır. Zîrâ Zât'ın zuhûra olan meylidir. Ve “irâde” Mürîd isminin menşei olan sıfattır. Ve sıfât ise şuûnât-ı zâtıyyeden ibâret olduğu cihetle zâtın “ayn” ıdır; ve kezâ meşiyet îcâd ve i'dâma taalluk eder. İrâde ise, yalnız îcâda taalluk eder. Binâenaleyh ma'dûm olan bir şeyin îcâdında “meşiyet” ile “irâde” müttehid ve müttefik olurlar. İşte bu i'tibârât üzere Hakk'ın meşiyeti, onun irâdesi olmuş olur. İmdi zât-ı Hak, zuhûra meyl ve hâhiş [23/5] gösterdikde, bu meşiyeti ile bilcümle sıfâtın sübûtunu diledi; ve irâde ise bu sıfatlardan bir sıfattır. Binâenaleyh Hak bu meyanda meşiyeti ile “irâde”yi de diledi; ve meşiyet irâdeyi dileyince irâde meşiyetin murâdı olmuş olur. Binâenaleyh meşiyet ve irâde hakkında, siz bu zikrolunan hükmü veriniz.

يُرِيدُ زِيَادَةً وَيُرِيدُ نَقْصًا   وَلَيْسَ مَشَاوُهُ إِلَّا الْمَشَاءُ

Ziyâdeyi irâde eder ve naksı irâde eder. Hâlbuki O'nun meşiyetinden gayrı meşiyet yoktur.

Ya'ni meşiyet ba'zan ziyâdeyi, ya'ni ma'dûm olan şeyin îcâdını irâde eder; ve ba'zan dahi naksı, ya'ni mevcûd olan şeyin i'dâmını irâde eyler. Hâlbuki gerek îcâd ve gerek i'dâmda meşiyet-i mutlakadan gayrı Hakk'ın meşiyeti yoktur.

فَهَذَا الْفَرْقُ بَيْنَهُمَا فَحَقُّ   وَمِنْ وَجْهِ فَعَيْنُهُمَا سَوَاءٌ

İmdi bu, ikisinin arasındaki farktır. Binâenaleyh tahkîk et! Ve bir vecihden ikisinin “ayn”ı birdir.

Ya'ni bâlâda îzâh olduğu üzere meşiyet ile irâde arasında bir vecihden fark ve mübâyenet vardır. Bu farkı tahkîk et! Ve bir vecihden dahi Hakk'ın meşiyeti, O'nun irâdesi olduğundan ikisinin “ayn”ı müsâvi ve müttehiddir. [23/6]

قال الله تعالى: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾، ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾، فَلُقْمَانُ بِالنَّصِّ هُوَ ذُو الْخَيْرِ الْكَثِيرِ بِشَهَادَةِ اللَّهِ لَهُ بِذَلِكَ، وَالْحِكْمَةُ قَدْ تَكُونُ مُتَلَفِّظًا بِهَا وَمَسْكُوتًا عَنْهَا، مِثْلُ قَوْلِ لُقْمَانَ لِإِبْنِهِ: ﴿يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ﴾ فهذه حكمة مَنْطُوقٌ بِهَا، وَهِيَ أَنْ جَعَلَ اللَّهُ هُوَ الْآتِي بِهَا، وَقَرَّرَ اللَّهُ ذَلِكَ فِي كِتَابِهِ، وَلَمْ يَرُدَّ هَذَا الْقَوْلَ عَلَى قَائِلِهِ.

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ (Lokmân, 31/12) وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ فَاللَّهُ تَعَالَى اللَّهُ الَّذِي يَخْتَارُ مَنْ يَشَاءُ لِيُؤْتِيَهُ الْحِكْمَةَ وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (Bakara, 2/269) ya'ni “Muhakkak biz Lokmân'a hikmeti i'tâ ettik”; “ Ve hikmet verilen kimseye muhakkak hayrı kesîr i'tâ olundu” buyurdu. Binâenaleyh Lokmân nass ile ve Allah Teâlâ onun için buna şehâdet etmekle, hayrı kesîr sâhibidir. Ve hikmet ba'zan mütelaffazun-bihâ ve ba'zan meskûtün-anhâ olur. Lokmân'ın oğluna olan يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ (Lokmân, 31/16) ya'ni “Ey oğulcuğum! Muhakkak insanın erzâk ve a'mâli, eğer hardaldan bir habbe miskâli olsa, o

amel ve rızık habbesi bir kaya içinde, yâhud göklerde veyâ arzda bulunsa, Allah Teâlâ onu ihzâr eder” kavli gibi ki, işte bu hikmet, hikmet-i mantûkun-bihâdır. O da budur ki: Lokmân Allah Teâlâ’yı, o habbe ile muhzır kıldı; ve Allah Teâlâ bunu kitâbında takrîr etti; ve bu kavli kâiline reddetmedi.

Hikmet, hakâyık-ı eşyâya hâliyle ma’rifettir. Zîrâ ancak hakâyık-ı eşyâyı lâyıkiyla ârif olan kimse, hükmünü mahalline vaz’eder. Hikmetten bî-behre olanların eşyâ hakkında verdikleri hüküm, yerinde olmaz. Onların hükümleri hatâdan sâlim değildir. Allah Teâlâ hazretleri bâlâda zikrolunan âyet-i kerîmede ve nass-ı münîfde şehâdet buyurduğu üzere, Hz. Lokmân’a [23/7] hikmet verdi; ve hikmet ise, hayr-ı kesîrdir. Ve hikmet ba’zan söylenir ve ba’zan meskût bırakılır. Ve telaffuz olunan ve söylenen hikmet, Hz. Lokmân’ın oğluna hitâben beyân ettiği kelâmdır ki, Hak Teâlâ onu bâlâda zikrolunan âyet-i kerîmede bildirdi. İşte bu hikmet, mantûkun-bihâ olan, ya’ni söylenilen hikmettir. Zîrâ Hz. Lokmân Allah Teâlâ’yı habbe ile muhzır kıldı; ve Hak Teâlâ bu kelâmı, kâili olan Hz. Lokmân’a reddetmeyip kendi kitâbında zikretti. Ve bu hikmet, Allah Teâlâ hazretlerinin kâffe-i eşyâyı zâtıyla ve ilmi ile muhît olduğunu bildikten sonra söylenebilir. İşte bu kelâm hakâyık-ı eşyânın kemâ-hiye ma’rifetine taalluk ettiği için Hak, onu kâiline reddetmedi de, kitâb-ı kerîminde bu hakikati ümmet-i Muhammed’e ihbâr buyurdu. Zîrâ Hak Teâlâ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ (Burûc, 85/20) [Allah, onları arkalarından kuşatmıştır.] ve وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) [Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir .] âyet-i kerîmeleri mûcibince, bilcümle ulvî ve süflî merâtibi zâtıyla muhîttir. Şu hâlde her ihzâr kıldığı, rûhânî ve sûrî erzâk ve ağdiyenin, Hak Teâlâ hazretleri, hakîkat cihetinden “ayn”ı olur.

وَأَمَّا الْحِكْمَةُ الْمَسْكُوتُ عَنْهَا وَعُلِمَتْ بِقَرِينَةِ الْحَالِ فَكَوْنُهُ سَكَتَ عَنِ الْمُؤْتَى
إِلَيْهِ بِتِلْكَ الْحَبَّةِ، فَمَا ذَكَرَهُ، وَمَا قَالَ لِأَبْنِهِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِلَيْكَ أَوْ إِلَى غَيْرِكَ،
فَأَرْسَلَ الْإِنْتِيَانَ عَامًّا، وَجَعَلَ الْمُؤْتَى بِهِ فِي السَّمَاوَاتِ إِنْ كَانَ أَوْ فِي الْأَرْضِ
تَنْبِيْهَا لِيَنْظُرَ النَّاطِرُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ﴾.

Ve hikmet-i meskûtün-anhâya gelince, hâlbuki o, karîne-i hâl ile bi-

lindi, habbe ile mü'tâ-ileyh olandan onun sâkit olmasıdır. İmdi onu zikretmedi; ve oğluna “Allah onu sana veyâ senin gayrına ihzâr eder” demedi. Binâenaleyh ityânı âmmen irsâl etti; ve nâzırın, Allah Teâlâ'nın وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ (En'âm, 6/3) [O göklerde ve yerde Allah'dır.] kavline nazar etmesi için tenbîh olarak [23/8] mü'tâ-bihi semâvâtta veyâhud arzda kıldı.

Yâ'ni Hz. Lokmân'ın oğluna hitâben söyleyip Kur'ân'da ihbâr buyurulan kelâmda meskût bıraktığı hikmet, habbenin kime ityân olunduğunu beyân etmemesidir. Hz. Lokmân yalnız, habbe ister semâvâtta, ister yerde ve ister kaya içinde olsun, Allah Teâlâ onu ihzâr eder, dedi. Bu habbe kendisine ihzâr olunan şahsı zikretmedi; ve Allah, tahsîsan o habbeyi sana ve senden başkalarına getirir, demedi. Belki habbenin ihzârını sûret-i umûmiyyede zikretti. Ve Hz. Lokmân nâzırın “O göklerde ve yerde Allah'dır” (En'âm, 6/3) âyet-i kerîmesine nazar etmesi için, tenbîh olmak üzere ihzâr olunan habbeyi semâvâtta veyâ arzda kıldı. Ve Hz. Lokmân'ın tahsîs etmeyip, ta'mîm etmesindeki hikmet budur ki: Allah Teâlâ, taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyindir; ve Hak o taayyünât ile müteayyin olunca bittabi' onların cümlesinde hâzırdır. Gerek sûrî ve gerek ma'nevî erzâk dahi o müteayyinât cümlesindedir; ve kezâlik merzûk olan eşhâs dahi âmmeten bu müteayyinâta dâhildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ rızk ile merzûkun “ayn”ı olup, rızkı bu haysiyetle âmmeye getirir. Zîrâ Allâh'ın yerde ve göklerde Allah olması, bilcümle taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyin olup, onlarda hâzır olmasına mütevakkıfdır. Ve eğer taayyünâtın ve rızk ile merzûkun gayrı olsa, vücûd-ı Hakk'ın mahdûd olması ve O'nun hudûd-ı vücûdu, bunların hudûdundan ayrı bulunması lâzım gelip, bu sûrette âmmeye ityân-ı rızk müşkil olurdu. Binâenaleyh Allah Teâlâ vücûd-ı latîfini teksîf edip, bizim a'yân-ı ademiyyemizin gıdâsı ve rızkı olduğu gibi, vücûd-ı kevnî ve hissîde dahi gıdâ sûretinde bizim rızkımız oldu.

Ey tâlib-i hakikat, bu sözlerden ürkme! Vücûd birdir, o da Hakk'ın vücûd-ı hakîkisidir. O vücûd-ı hakîkî her bir mertebede birer sûretle cilveger olur. Suver-i kesîre, esmâsının kesretinden münbaisdir. Vahdet-i vücûdu tasdîkten ürken ancak evhâmdır. Zîrâ nazar-ı vehmî Hakk'ın vücûduyla vücûd-ı kevnî arı görür. [23/9]

فَنَبَّهَ لِقَمَانُ بِمَا تَكَلَّمَ بِهِ وَبِمَا سَكَتَ عَنْهُ أَنَّ الْحَقَّ عَيْنُ كُلِّ مَعْلُومٍ، لِأَنَّ
المَعْلُومَ أَعْمٌ مِنَ الشَّيْءِ، فَهُوَ أَنْكَرُ النَّكِرَاتِ .

İmdi Lokmân tekellüm ettiği şeyle ve kendisinden sükût eylediği şeyle, muhakkak Hak, her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu haber verdi. Zîrâ ma'lûm, şeyden eammdır. Binâenaleyh ma'lûm, nekerâtın enkeridir.

Ya'ni Hz. Lokmân oğluna hitâben tekellüm eylediği kelâm ile, Hak her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu haber verdi ki, bâlâda biraz îzâh edilmiş idi. Ve kezâ sükût edip, bu kelâmda karîne-i hâl ile bize ihbâr eylediği şey dahi, yine bu ma'nâdır. Zîrâ taayyünâttan her biri ve taayyünât cümlesinden bulunan her bir rızık şey'-i ma'lûmdan ibârettir; ve Hak bu ma'lûm olan taayyünâtın ne sûretle "ayn"ı olduğu yukarıda îzâh olundu. İşte Hz. Lokmân'ın tekellüm ettiği kelâmla haber verdiği ma'nâ budur. Ve âlem-i kesîf-i şehâdette müteayyin olan eşyâ-yı ma'lûmeden her biri, kendi a'yân-ı sâbitelerinin zilleri olduğu ve a'yân-ı sâbite ise, ilm-i ilâhîde sâbit olan suver-i ma'lûme-i esmâiyye bulunduğu cihetle, Hak bunların dahi "ayn"ı olur. Ta'bîr-i diğerele Hak, zâhir olan a'yân-ı hâriciyyenin "ayn"ı olunca, onların bâtını olan a'yân-ı sâbitenin dahi "ayn"ı olur. Binâenaleyh Hak, bir şeyin zâhirinin "ayn"ıdır; diye tekellüm edilmekle iktifâ olunup, Hak o şeyin bâtınının "ayn"ıdır; denilmekten sükût edilse, karîne-i hâl ile bu ma'nâ haber verilmiş olur. Böyle olunca Hz. Lokmân gerek söylediği ve gerek sükût ettiği şeyle, Hak her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu tenbîh etmiş oldu.

Hz. Şeyh (r.a.) burada: "Hak her şeyin "ayn"ıdır" demedi de, "Hak her ma'lûmun "ayn"ıdır" dedi. Bunun sebebi nedir? diye suâl olunursa, cevâbı budur ki: [23/10] Zîrâ "ma'lûm", şeyden eammdır. Binâenaleyh ma'lûm nekerâtın enkeridir. Bunun îzâhı budur ki, "ma'lûm"un üç ve "şey"nin iki mertebesi vardır. Ma'lûmun mertebeleri şunlardır:

1. Taayyün-i evvel. Ya'ni vahdet mertebesinde Hakk'ın bilcümle şuûnât-ı zâtîyyesinin tafsîlâtı müstehlektir; hiçbirisi diğerelede mümtâz değildir; ve Hak bu mertebede kendi zâtında bilkuvve mündemic olan niseb ve şuûnâtını icmâlen bilir; ve bu ilim, Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir ve kadîmdir; ve "ilim", "âlim" ve "ma'lûm" bu mertebede şey'-i vâhid

olduğu cihetle, Hakk'ın bu ilmi, ma'lûma tâbi' değildir. Ve bilcümle niseb ve şuûnât-ı zâtiyye burada yekdiğerinin “ayn”ı olduğundan, bunlara “eşyâ” ta'bîr olunamaz. Ve هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا (İnsân, 76/1) [Muhakkak insan üzerine gayr-ı mahdûd olan uzun zamandan bir zaman geldi ki, şey'-i mezkûr değil idi.] âyet-i kerîmesinde bu ma'nâya işâret buyrulur. Şu hâlde bu mertebede şuûnâttan hiçbirisi şey'-i mezkûr değil iken, ind-i Hak'ta “ma'lûm” olan ancak yine Hak'tır.

2. Zâtının “ayn”ı olan meşîyyet-i Hak'la, ya'ni Hakk'ın zâtının zuhûra olan meyli ile, Hakk'ın zâtında bilkuvve mündemic olan şuûnât ilm-i ilâhîde müteayyin olup taayyün-i ilmî kisvesini giyerler; ve ilm-i ilâhîde ne sûretle müteayyin oldularsa, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar; ve bu şuûnâtın her birerleri bu mertebede yekdiğerinden ayrılırlar. İşte bu suver-i ilmiyyeye “eşyâ-yı gaybiyye” itlâk olunur; ve bu mertebenin adı mertebe-i vâhidîyyettir ki, zât-ı latîf-i Hak'ın, mertebe-i vahdetten bu mertebeye tenezzülünden ibârettir. Vücûd-ı hissî ve şehâdiye gelen her bir vücûd, irâde-i ilâhiyye ile, bu mertebeden nâzil olarak mevcûd olur.

3. Hazret-i şehâdet mertebesinde müteayyin olan eşyâ-yı kesîfedir ki, ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında mevcûd olduğu için, onların vücûdları, bu mertebeden evvelki mevcûdâtın cümlesinden azhar ve ecma' olur; ve bunların her birisine hem “şey” ve hem de “ma'lûm” itlâk olunur. Zîrâ yekdiğerinden hudûd-ı hissî ile mahdûd olmuşlardır. [23/11]

“Şey”in mertebelerine gelince, bunun dahi iki mertebesi vardır denilmiş idi:

1. “Şey”in ilk mertebesi, “ma'lûm”un ikinci mertebesinden itibâren bed'eder. Nitekim tafsîl olundu; ve bu mertebe ma'lûmât-ı ilmiyye mertebesidir.

2. Şu içinde bulunduğumuz âlem-i kesîf-i şehâdet mertebesidir. Bunun îzâhı da ma'lûmun üçüncü mertebesinde geçti. Binâenaleyh **Fass-ı Sâlihî**'de tekvîn bahsinde îzâh olunan şey'iyet, ilm-i ilâhî mertebesinde sâbit olur.

İşte “ma'lûm”un “şey”den eamm olması budur; ve “ma'lûm”, evvelki mertebesine nazaran pek mechûl olduğundan, enker-i nekerât oldu. Zîrâ

“ayn-ı vâhide” kavlimizin aynıdır. Ba'dehû “A'râz ile muhtelif olur” dedi. O dahi bizim “Suver ve niseb ile mütekessir ve muhtelif olur, tâ ki mütemeyyiz ola!” kavlimizdir. İmdi sûreti ya a'râzı yâhud mizâcı haysiyetiyle “Bu, bu değildir” denilir. Binâenaleyh nasıl istersen de! Ve cevheri haysiyetiyle bu, bunun “ayn”ıdır.

Ya'ni Hz. Lokmân'ın neş'eti, hikmet ve ma'rifette kâmil olmak için müşârünileyh hazretleri o hikmeti tetmîm etti ve kemâliyle aldı. Binâenaleyh “Muhakkak Allah Latîf'dir” (Lokmân, 31/16) dedi. Ve bir isim ile müsemmâ olan ve kendi hudûduyla mahdûd bulunan her bir şeyde, Allah Teâlâ'nın o şeyin “ayn”ı olması, O'nun son derece letâfetinden ve lutfu ile bilcümle eşyâda sereyânındandır. Ve Hak kendi vücûd-ı latîfini tek-sîf ederek şuûnât-ı ilâhiyyesi hasebiyle suver-i eşyâda zâhir olmuş ve bu mertebe-i kesîfede ayrı ayrı birer isimle tevsîm olunmuştur. Bu böyle iken eşyâdan bir şey ve meselâ bir kaya parçası ele alınıp “Bu Hak'tır” denmez. [23/13] Belki bu âlem-i kesâfette, o şeye delâlet etmek üzere, onun şânına muvâfık bir ıstılâh vaz'edilmiştir ki, o da “kaya” lafzıdır. İşte o şey bu isim ile tevsîm olunur. Binâenaleyh “Bu göktür, bu yerdir, bu kayadır, bu ağaçtır, bu hayvandır, bu melektir, bu rızıktır, bu taâmıdır” denilir; ve bunların cüz'iyâtı dahi buna makıyştır. Meselâ ağaç mefhûm-i küllîsi tahtında, meşe, ihlamur, kestâne, erik, nar, hurma, ayna, elma ilh... ağaçlar vardır. Maahzâ bu eşyânın her birisinden zâhir olan ve her birisinde kesâfette görünen ayn-ı vâhide-i Hak'tır. Nitekim Eşâire, ya'ni mütekellimîn derler ki: “Âlemin cümlesi cevher ile mütemâsildir.” Binâenaleyh âlem cevher-i vâhiden ibârettir. Mütekellimînin bu “Âlemin küllîsi cevher-i vâhiden ibârettir” sözü, bizim “Eşyânın her birisinden zâhir olan ve her birisinde görünen ayn-ı vâhidedir” kavlimize mutâbıktır. Mütekellimîn bu düstûru vaz'ettikten sonra derler ki: “Cevher-i vâhiden ibâret olan âlem, a'râz ile muhtelif olur.” Onların bu sözleri dahi bizim “Ayn-ı vâhide suver ve niseb ile muhtelif olur, tâ ki yekdîğlerinden ayrılınsınlar!” kavlimize tevâfuk eder. İmdi mütekellimînin kavline göre, “Bu taş, sûreti ve a'râzı ve mizâcı cihetinden, bu ağacın “ayn”ı değildir” denildiği gibi, “Cevheri cihetinden, bu ağaç bu taşın ‘ayn’ıdır” denilebilir. Ve kezâ bizim kavlimize göre de “Sûretleri cihetinden bu ağaç, bu taşın “ayn”ı değildir” denildiği gibi, “Ayn-ı

vâhîde hasebiyle bu ağaç bu taşın ‘ayn’ıdır” denilir.

ولهذا يُؤخَذُ عَيْنُ الْجَوْهَرِ فِي حَدِّ كُلِّ صَوْرَةٍ وَمِزَاجٍ، فَتَقُولُ نَحْنُ إِنَّهُ لَيْسَ سِوَى الْحَقِّ، وَيُظَنُّ [23/14] الْمُتَكَلِّمُ أَنَّ مُسَمَّى الْجَوْهَرِ وَإِنْ كَانَ حَقًّا مَا هُوَ عَيْنَ الْحَقِّ الَّذِي يُطَلِّقُهُ أَهْلُ الْكَشْفِ وَالتَّجَلِّيِّ، فَهَذَا حِكْمَةٌ كَوْنِهِ لَطِيفًا.

Ve bunun için her sûret ve mizâcın haddinde cevherin “ayn”ı ahz olunur. Böyle olunca biz deriz ki: “Muhakkak cevher Hakk’ın gayrı değildir.” Hâlbuki mütekellim, muhakkak müsemmâ-yı cevher her ne kadar Hak ise de, o cevher ehl-i keşf ve tecellînin itlâk eylediği Hakk’ın “ayn”ı değildir, zanneder. İmdi işte bu, O’nun “Latîf” olmasının hikmetidir.

Ya’ni Eş’arîler indinde âlemin küllîsi cevher-i vâhîdden ibâret olduğu ve cevheriyet cihetinden bir şey diğer şeyin “ayn”ı bulunduğu için, her sûretin ve her mizâcın hadd ve târîfinde cevherin “ayn”ı ahz olunur. Zîrâ bir şey târîf olunurken a’râzı zikrolunur. Hâlbuki bu a’râz cevherin “ayn”ıdır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Şuaybî**’de mürûr etti. Biz deriz ki: Her bir sûret ve mizâcın târîfinde “ayn”ı ahz olunan cevher Hakk’ın gayrı değildir. Hâlbuki Eş’arîler, ya’ni mütekellimîn, cevher isminin müsemmâsı her ne kadar Hak ise de, o cevher ehl-i keşf ve tecellînin itlâk ettiği Hakk’ın “ayn”ı değildir zannederler; ve suver-i âlemin kâffesinin cevheri bir olduğunu söyledikleri hâlde o cevherin “ayn”ı başka, Hakk’ın “ayn”ı başkadır deyip, iki “ayn” isbât etmiş olurlar. Fakat hakikat-i hâl onların dediği gibi değildir. Gerek bu fasta ve gerek sâir faslarda ve husûsiyle **Fass-ı Ya’kûbî**’de tekrâr-ale’t-tekrâr îzâh bulunduğu vech ile, vücûd-ı Hak ile, vücûd-ı halk arasında letâfet ve kesâfetten başka bir gayriyet yoktur. Zîrâ vücûd-ı hakîkî birdir; ve vücûdda hakikat-i vâhîde ve ayn-ı vâhîde olan Hak’tan başkası yoktur; ve halkın vücûdu, Hakk’ın vücûd-ı latîfine muzâf olan kesâfetten başka bir şey değildir. Allah var idi ve O’nunla berâber bir şey yok idi, el’ân dahi öyledir; [23/15] vücûdda O’nunla berâber ebedî bir gayr yoktur; ve O, vücûdda şirketten münezzehtir; ve gayriyet O’nun saltanat-ı vahdetinin kahrı altında müstehtektir. Beyit:

قهersh آن كز غير در وادى او ديار نيست

مالك ملك بقا جز واحد قهار نيست

اوست کز نور ظهورش می نماید این و آن   و آنچه می پنداریش عالم بجز پندار نیست

Tercüme: “Mülk-i bekânın mâliki, Vâhid-i Kakhâr'dan gayrısı değildir. O'nun kahrı odur ki, O'nun vâdî-i vücûdunda devreden bir gayr yoktur. O'nun nûr-i zuhûrundan görünen bu ve o, O'dur. Senin vehm-i vücûduna kâil olduğun âlem, vehm ü gümândan başka bir şey değildir.”⁵⁴⁴

Ehl-i basîret indinde, âlemde zâhir olan O'dur; ve âlem O'nun gayrı değildir. Fakat keserâtı müşâhedemizden dolayı, vâhidetü'l-ayn olan Hakk'ı müşâhede edecek bizlerde göz yoktur. Beyit:

موسىٰ نیست که آوازِ انا الحق شنود   ورنه این زمزمه در هر شجرى نیست که نیست

Tercüme: “Bir Mûsâ yoktur ki, “Ene'l-Hak” sadâsını işitsin. Yoksa bu zemzeme her bir şecerde ma'dûm değildir.”⁵⁴⁵

Hak Teâlâ hazretleri kimin çeşm-i kalbini açtı ise, o kimsenin basîretinde kendisinin gayrını nefyetti ve “ayn” ını isbât eyledi.

ثم نَعَتَ فَقَالَ: ﴿حَبِيرٌ﴾ أَيَّ عَالِمًا عَنِ إِخْتِيَارٍ، وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ﴾، وَهَذَا [23/16] هُوَ عِلْمُ الْأَذْوَاقِ، فَجَعَلَ الْحَقُّ نَفْسَهُ مَعَ عِلْمِهِ بِمَا هُوَ الْأَمْرُ عَلَيْهِ مُسْتَفِيدًا عِلْمًا، وَلَا يُقَدَّرُ عَلَىٰ إِنكَارٍ مَا نَصَّ الْحَقُّ عَلَيْهِ فِي حَقِّ نَفْسِهِ، فَفَرَّقَ تَعَالَىٰ مَا بَيْنَ عِلْمِ الذَّوْقِ وَالْعِلْمِ الْمُطْلَقِ، فَعِلْمُ الذَّوْقِ مُقَيَّدٌ بِالْقَوَىٰ.

Ba'dehû vasfedip حَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Habîr'dir.] dedi; ya'ni ihtibâr-dan âlim olarak. Ve o, O'nun نَعْلَمَ حَتَّىٰ نَبْلُوَنَّكُمْ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi imtihan ederiz... tâ ki bilelim!] kavlidir. Bu da ilm-i ezvâktır. İmdi Hak Teâlâ emr, onun üzerine olan şeyi bilmekle berâber, nefsinin bir ilme müstefid eyledi. Hâlbuki Hak Teâlâ'nın, kendi nefsi hakkında, onun üzerine nass eylediği şeyin inkârına ikdâr olunmaz. Böyle olunca Hak Teâlâ, “ilm-i zevk” ile ilm-i mutlak arasını tefrîk etti. Binâenaleyh ilm-i zevk kuvâ ile mukayyedir.

544 Beyitler için bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 226; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 307.

545 Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 307. Beyit Hâfız-ı Şîrâzi'ye atfedilir, fakat dîvânın yaygın neşirlerinde mevcut değildir.

Ya'ni Hz. Lokmân Hak Teâlâ hazretlerini إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf'dir, Habîr'dir.] diyerek vasfeyledi. Letâfet-i Hak hakkındaki tafsîlât, bâlâda zikrolundu. Cenâb-ı Lokmân “Latîf” vasfından sonra “Habîr” vasfını zikreyledi ki, “Hak Teâlâ ihtibâr ve imtihân ile hâsıl olan ilim ile âlimdir”, demek olur; ve bu ilm-i ihtibârî dahi Hak Teâlâ'nın وَلَنُبَلِّغَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) ya'ni “Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim!” kavlından müstefâddır. Bu ilm-i ihtibârî dahi, ilm-i ezvâktır.

Ma'lûm olsun ki, **Fass-ı Şîsî**'de bu âyet-i kerîmenin tefsîri arasında mürûr etmiş idi ki, ilm-i Hak ikidir: Biri “ilm-i zâtî”, diğeri “ilm-i esmâî ve sıfâtî”dir. İlm-i zâtî Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir. Bu ilim zât ile berâber kadîm olup ma'lûma tâbî' değildir. Zîrâ mertebe-i zâtta ilim, ma'lûm ve âlim şey'-i vâhiddir; ve zât bu mertebede isim ve sıfat ve nâttan ganîdir. [23/17] İlm-i esmâî ve sıfâtî ise, Hakk'ın niseb-i zâtîyyesinden müstefâd olmakla berâber, ma'lûma tâbî'dir; ve ma'lûm bilkuvve zâtta mündemic olan suver-i esmâiyyenin, Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtına tecellîsi indinde, bi-hasebi'l-isti'dâd, ilm-i ilâhîde sübûtuyla hâsıl olur.

Misâl: Bir mahbûbe-i devrân, müddet-i ömründe hiçbir âyîne görmemiş ve âyîneye bakmamış olduğu hâlde kendinin mahbûbe olduğunu bilir. Bu, onun kendi güzelliğine ilm-i zâtîsidir. Vaktâki bir âyîneye nazar eder, onda cemâlini müşâhede edince, kendi cemâli hakkında bir ilm-i zevkî hâsıl olur ki, bu da, ilm-i sıfâtîsidir. Evvelki ilm-i icmâlî idi; sonraki ilmi ise tafsîldir.

Diğer misâl: Bir kimse kendisinde, gülme, ağlama ve tekellüm sıfatları mevcûd olduğunu bilir; ve bilfarz hiç gülmemiş ve ağlamamış ve tekellüm etmemiş bile olsa, bu sıfatların kendisinde mevcûd olduğuna ilmi vardır. Zîrâ zâtına olan ilmi, şuûnât-ı zâtîyyesini muhîttir. Vaktâki kuvvede olan bu sıfatlar, kendisinden fiilen zâhir olur, ya'ni fiilen güler ve ağlar ve tekellüm eder. “Hâ! işte benim gülmemin, ağlamamın ve tekellümümün tarzı ve şîvesi böyle imiş” der; ve bu tarz ve şîveler, güldükten ve ağladıktan ve tekellüm eyledikten sonra ma'lûm olur; ve onun ilmi, bu sûretle ma'lûma tâbî' olur. Evvelki ilim, ilm-i icmâlî idi; sonraki ilim ise, ilm-i tafsîlî

olur ki, ba'de'l-ihtibâr ve'l-imtihân hâsıl olan bir "ilm-i zevkî"dir. Maahâzâ ma'lûma tâbî' olan bu ilim, o kimsenin vücûdu hâricinden değil, belki yine kendi zâtından müstefâddır; ve bu istifâde de, kendisinin niseb-i zâtıyyesi [23/18] olan sıfâtından vâkî' olur.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri, emri hakîkati üzere bilmekle berâber kendi nefisini, bir ilmi istifâde etmekle vasfeyledi. Hâlbuki Hak Teâlâ'nın حَتَّى نَعْلَمَ (Muhammed, 47/31) [Tâ ki bilelim!] kavli ile kendi nefsi hakkında nass eylediği şeyin inkârına mecâl yoktur. Nasıl inkâr olunabilir ki, Hak Teâlâ: "Biz sizi imtihan ederiz, tâ ki sizden mücâhidîni ve sâbirîni bilelim!" (Muhammed, 47/31) buyurmakla, kendi bilişini sarâhaten imtihanâ ta'lik buyuruyor; ve mücâhede ve sabredenlerin kimler olduğunu imtihanından sonra bileceğini tefhîm ediyor. Binâenaleyh Allah Teâlâ "ilm-i zevk" ile, ilm-i mutlak arasını tefrîk etti. Zîrâ ilm-i mutlak "Alîm" hazretinden ve ilm-i zevk ise "Habîr" hazretindedir. Bu iki ismin husûsiyeti, bu ilimlerin temeyyüzünü îcâb etmiştir. Ve ilm-i mutlak zât üzere zâid bir ilim değildir. "İlm-i zevk" ise, esmânın zâta verdiği ilm-i zâiddir; ve esmânın zâta verdiği bu ilim, yine zâttan hâriç bir şey değildir. Ey sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olan insan! Bâlâdaki misâle göre kendini iyice anladın ise, bu iki ilim arasındaki farkı, kendi nefsinde zevkan bilmiş oldun.

Böyle olunca ilm-i zevk kuvâ ile mukayyedir. Zîrâ ilm-i zevk ancak kuvâ-yı rûhâniyye veyâhud kuvâ-yı cismâniyye ile tahassul eder. Şu hâlde her bir kuvve-i rûhânî ve her bir uzv-i cismânî ile abde, Hak o abdin kuvâ ve a'zâsının "ayn"ı olduğu hakkında, ilm-i zevkî hâsıl olmak lâzımdır ki, abdin vücûd-ı kesîfi sûretinde müteayyin olan, vücûd-ı latîf-i Hak için ilm-i zevkî ve ihtibârî hâsıl olsun. Bu ise ancak insân-ı kâmilin mazharında vâkî' olur. Zîrâ insân-ı kâmil [23/19] "Allah" ism-i câmiinin mazharı olduğundan, onda bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin ahkâmı fiilen zâhir olur. Binâenaleyh insân-ı kâmilin ilm-i zevkîsi, Hak'ın kendi sıfât ve esmâsı sûretlerini, insân-ı kâmilin âyîne-i vücûdunda müşâhede etmesiyle Hak için hâsıl olan ilm-i zevkîdir. İnsân-ı kâmilin bu ihâtasından dolayı, Hak Teâlâ hazretlerinin, halâyıkın bâtınlarına ve niyyetlerine ittılâi, insân-ı kâmilin ittılâından ibârettir. Ve insân-ı nâkîsta ise, bu cem'iyet-i esmâiyeye mazhariyet bulunmayıp, ba'zı esmânın ahkâmı fiilen zâhir olmuş ve

ba'zısının ahkâmı ise kuvvede kalmış olduğundan, onun sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk bulunması bilkuvvedir. Binâenaleyh ondaki “ilm-i zevkî” de nâkıstır. Şu kadar ki her bir şahs-ı nâkısın kendi ahvâl-i bâtinîyesini müşâhede etmesi, Hakk'ın “ayn”ıyla onun bâtınını müşâhede eylemesidir. Bu da insân-ı nâkista fiilen zâhir olan esmâ ahkâmı kadar, Hak için ilm-i zevkî husûlünden ibârettir.

وقد قال تعالى عن نفسه إنه عين قوى عبده في قوله: «كُنْتُ سَمْعَهُ»، وهو قُوَّةٌ من قُوَى العبدِ، «وَبَصَرُهُ» وهو قُوَّةٌ من قُوَى العبدِ، «وَلِسَانُهُ» وهو عُضْوٌ من أَعْضَاءِ العبدِ، «وَرِجْلُهُ وَيَدُهُ»، فما اقتصَرَ في التَّعْرِيفِ على القُوَى فحَسِبُ حَتَّى ذَكَرَ الأَعْضَاءَ، وليس العبدُ بغيرٍ لهذه الأَعْضَاءِ والقُوَى، فَعَيْنٌ مُسَمَّى العبدِ هو الحقُّ، لا عَيْنُ العبدِ هو السَّيِّدُ، فَإِنَّ النَّسَبَ مُتَمَيِّزَةٌ بِذَوَاتِهَا، وليس المَنسُوبُ إليه مُتَمَيِّزًا، فَإِنَّهُ لَيْسَ تَمَّ سِوَى عَيْنِهِ فِي جَمِيعِ النَّسَبِ، فهو عَيْنٌ وَاحِدَةٌ ذَاتُ نِسَبٍ وَإِضَافَاتٍ وَصِفَاتٍ.

[23/20] Ve tahkîkan Allah Teâlâ kendi nefsinden ihbâr etti ki, muhakkak o abdinin kuvâsının “ayn”ıdır, كُنْتُ سَمْعُهُ [Ben onun işitmesiyim.] kavlinde; hâlbuki o sem' abdin kuvâsından bir kuvvettir; وَبَصَرُهُ [Onun görmesiyim.] kavlinde, hâlbuki o basar abdin kuvâsından bir kuvvettir; وَلِسَانُهُ [Onun lisânıyım.] kavlinde, hâlbuki o lisân abdin a'zâsından bir uzuvdur; وَرِجْلُهُ وَيَدُهُ [Onun tutan eli ve yürüyen ayağıyım.] kavillerinde. Böyle olunca Allah Teâlâ ta'rîfde ancak “kuvâ” üzere iktisâr etmedi, a'zâyı da zikretti; hâlbuki abd bu a'zâ ve kuvâ için gayrı değildir. İmdi müsemma-yı abdin “ayn”ı Hak'tır. Abdin “ayn”ı, seyyid değildir. Zîrâ niseb, zevâtıyla mütemeyyizdir, hâlbuki mensûbun-ileyh mütemeyyiz değildir. Çünkü vücûdda cemî'i nisebde O'nun “ayn”ının gayrı yoktur. Böyle olunca O, niseb ve izâfât ve sıfât sâhibi olan ayn-ı vâhidedir.

Ya'ni “ilm-i zevk” kuvâ ile mukayyed olduğu için Hak Teâlâ hazretleri [Bir kulu sevdiğim zaman onun işitmesi, görmesi, lisânı, ayağı, eli...yim.] hadîs-i kudsîsinde, kendi nefsinden haber verip, kendisi sevdiği kulunun sem'i ve basarı gibi kuvâsı; ve dili ve ayağı ve eli gibi a'zâsı olduğunu beyân eyledi. Ve bu hadîsde Hak

Teâlâ abdin yalnız kuvâsı olduğunu beyân ile iktifâ etmeyip, a'zâsını da zikretti. Hâlbuki abd bu a'zâ ve kuvânın hey'et-i mecmûasından ibârettir; ve bu a'zâ ve kuvâ, abdin gayrı şeyler değildir. İmdi Hak, abdin kuvâ ve a'zâsı olunca, müsemmâ-yı abdin “ayn”ı olmuş olur. Binâenaleyh abd, ubûdiyet nisbetinden mücerred olduğu hâlde, onun hüviyeti ve hakîkati Hak'tır. Fakat abdin “ayn”ı, sıfat-ı ubûdiyetle muttasıf olduğu hâlde, seyyidin “ayn”ı değildir. Çünkü siyâdetle muttasıf olan ancak “seyyid”dir, ubûdiyetle muttasıf olan abd değildir. Ve siyâdet, ubûdiyetin zıddı olduğundan, bir yerde ictimâi mutasavver değildir. [23/21]

Suâl: Abd, kuvâ ve a'zâsının hey'et-i mecmûasından ibârettir. Hak müsemmâ-yı abdin “ayn”ı olunca, abdin “ayn”ı seyyidin neden “ayn”ı olmuyor?

Cevâb: Niseb, kendi zâtları ve hakikatları i'tibâriyle yekdiğerinden ayrılırlar. Meselâ “görme” nisbeti “işitme” nisbetinin gayrıdır; ve “bilme” nisbeti, “dileme” nisbetinden başka bir şeydir. İmdi vücûd-ı abdde müteayyin olan Hakk'a bu nisbetlerin her birisi hasebiyle ayrı ayrı ilimler hâsil olur. İşte bu nisbetler gibi, “ubûdiyet” ve “siyâdet” nisbetlerinin zâtları ve hakikatları arasında da fark vardır. Vâkıâ bu nisbetlerin mensûbun-ileyhi olan Hakk'ın vücûd-ı vâhidi mütemeyyiz değildir. Çünkü ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde cem'î-i niseb müstehlek olduğundan, onda gayriyyet-i i'tibâriyye yoktur; ve ubûdiyet ve siyâdetle zâhir ve müteayyin olan ancak vücûd-ı vâhid-i Hak'tır. Fakat meretebe-i abde bi't-tenezzül, abdin vücûdunda ubûdiyetle zâhir oldukda, bu vücûd-ı abd bi-hasebi'l-meretebe, siyâdetle muttasıf olan vücûdun “ayn”ı değildir. Binâenaleyh Hak, ayn-ı vâhide olmakla berâber, niseb ve izâfât ve sıfât sâhibidir. Zîrâ nâmütenâhî sıfatları ve isimleri olduğu gibi, vücûd-ı latîfinin tenezzülü hasebiyle, kendi vücûd-ı hakîkisine muzâf olan merâtib-i muhtelifesi vardır. Ve isimlerinin her birisinde bir husûsiyet mevcûd olup, bu husûsiyetlerle yekdiğerinden ayrıldıklarından birbirinin “ayn”ı değildir. Meselâ Mudill ismi Hâdî isminin “ayn”ı değildir. Zîrâ birisi hidâyeti, diğeri dalâleti iktizâ eder. Bunların havâssı ise birbirine benzemez. Ve kezâ hazret-i ervâh, hazret-i misâle ve hazret-i misâl ise hazret-i şehâdete benzemez; aralarında fark-ı azîm vardır. [23/22]

Hafî olmasın ki, bu vahdet-i vücûd meselesinde tîz-fehm olmak lâzımdır. Zirâ kıldan ince ve kılıçtan keskin bir sırâttır. Binâenaleyh bu mes'e- lede ba'zı kimseleri semâ-i hidâyete ve ba'zılarını dahi çâh-ı dalâlete çeker. Dalâlete düşenler derler ki: “Mâdemki cemî'-i merâtib-i vücûd, vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hakk'a muzâf olan vücûdâtтан ibârettir; ve bizim vücûdumuz dahi onun vücûdunun gayrı değildir; ve bizim vücûdumuz da, müte- ayyin olan esmâsı hasebiyle Hak'tır; ve her bir isim kendi mazharını sırât-ı müstakîme çekip götürmektedir; ve her bir isim kendi mazharından râzı- dır; şu hâlde hakîkatte tâat ile ma'siyet yeksândır; şerîat ise emr-i i'tibârîdir. Binâenaleyh abde lâzım olan zevk ve râhat içinde zuhûrâta tâbi' olmaktır.” İşte bu tâife ta'til-i şerîat eden ve nefislerinin hevâsına tâbi' olan birtakım zındıklardır ki, Hak Teâlâ onlar hakkında buyurur: وَأَصَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً (Câsiye, 45/23) [Onu Allah bir ilim üzere- rine şaşkırtmış ve kulağı ve kalbi üzerine mühür basmış ve gözü üzerine bir perde kılmıştır.] Bu tâifeyi bu ilim ıdlâl etmiş ve kulakları ve kalbleri mü- hürlenmiş ve gözlerine nefis-i mevhûmlarının perdesi örtülmüştür. Onlar bu sözlerinin hakîkatine muttali' olmuş ve vücûd-ı vehmîlerinden kurtul- muş olsalar idi, her mertebede zâhir olan Hakk'ın emrine kemâl-i edeble imtisâl edip, nâil-i hidâyet olurlar idi. Binâenaleyh vücûd-ı mevhûmlarını sevkettikleri zevk ve râhata mukâbil, onlar için azîm azâb vardır. نَعُوذُ بِاللَّهِ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ اللَّهِ [Nefislerimiz şerhlerinden Allâh'a sığınırız!] مِنَ شُرُورِ أَنْفُسِنَا [Allah'dan yine Allâh'a sığınırız!]

فَمِنْ تَمَامِ حِكْمَةِ لَقْمَانَ فِي تَعْلِيمِهِ ابْنِهِ مَا جَاءَ بِهِ فِي هَذِهِ الْآيَةِ مِنْ هَدْيَيْنِ
الاسْمَيْنِ الْإِلَهِيَيْنِ، «لَطِيفًا خَبِيرًا» سَمَّى بِهِمَا اللَّهَ تَعَالَى، فَلَوْ جَعَلَ ذَلِكَ فِي
الْكُونِ وَهُوَ الْوَجُودُ فَقَالَ: «كَانَ» لَكَانَ أَتَمَّ فِي الْحِكْمَةِ وَأَبْلَغَ.

İmdi Lokmân'ın bu âyette “Latîf” ve “Habîr” olarak bu iki ism-i ilâhî- den [23/23] getirdiği şeyi, kendi oğluna ta'lîminde Allah Teâlâ'yı onlar ile tesmiyesi, onun hikmetinin tamâmındandır. Eğer bunu, kevn- de kılssa idi, ki o vücûddur, كَانَ [kâne] der idi, hikmette etemm ve eblağ olurdu.

Ya'ni Hz. Lokmân فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي

اللَّهُ (Lokmân, 31/16) [Ey oğulcuğum! Muhakkak insanın erzâk ve a'mâli, eğer hardaldan bir habbe miskâli olsa, o amel ve rızık habbesi bir kaya içinde, yâhud göklerde veyâ arzda bulunsa, Allah Teâlâ onu ihzâr eder.] âyet-i kerîmesinde beyân olunduğu vech ile oğluna hikmet ta'lîm ettiği ve nasîhat verdiği sırada, bu âyet-i kerîmenin nihâyetinde إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] dedi; ve Allah Teâlâ'yı bu iki isim ile tesmiye ederek, oğluna Allah Teâlâ'yı "Latîf" ve "Habîr" olarak bildirdi. Zîrâ Hz. Lokmân'ın hikmetinin tamâmı, Allah Teâlâ'yı bu iki isim ile tesmiye etmek idi. O da öyle yaptı; ve kendi kelime-i vücûdunda mündemic olan hikmeti oğluna telkîn etti. Fakat Hz. Lokmân كَانَ اللَّهُ لَطِيفًا خَبِيرًا [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] demeyip de إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ [Allah Teâlâ el'ân ve dahi vücûden Latîf ve Habîr'dir.] demiş olsaydı ve "Latîf" ve "Habîr" isimlerini "kevn" masdarına –ki kelime-i vücûdiyyedir– muzâf kılmış olsa idi, hikmette etemm ve nasîhatta eblağ olmuş olurdu. Zîrâ "kevn" masdarından müştakk olan "kâne", Allah Teâlâ'nın ezelde bu iki vasıflar ile mevsûf olduğuna ve bu iki vasıf onun zâtının muktezâsından bulunduğuna delâlet ederdi. Ve bu hâlde de ma'nâ, "Allah Teâlâ ezelde kendi zâtında Latîf ve Habîr olduğu gibi, el'ân dahi Latîf ve Habîr'dir" demek olurdu. Nitekim كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ kavliyle, "Allah Teâlâ ezelde mevcûd idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi; ve el'ân dahi mevcûd olup yine O'nunla berâber bir şey yoktur" ma'nâsı murâd olunur. Ve bu kavle ilâve olunan "el'ân kemâ-kân" onun tefsîri olmuş olur. Fakat bu etemmiyet ve eblağiyet hasâis-i muhammediyedendir. Şu kadar ki Hz. Lokmân'ın hükmü dahi kendi mertebesine ve zamânına nisbetle kemâl üzeredir. Zîrâ ma'rifette noksan, şân-ı nübüvete lâayık değildir. [23/24]

فَحَكَى اللَّهُ تَعَالَى قَوْلَ لَقْمَانَ عَلَى الْمَعْنَى كَمَا قَالَ لَمْ يَزِدْ عَلَيْهِ شَيْئًا، وَإِنْ كَانَ قَوْلُهُ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾ مِنْ قَوْلِ اللَّهِ فَلَمَّا عَلِمَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ لَقْمَانَ أَنَّهُ لَوْ نَطَقَ مُتَمِّمًا لَتَمَّمَ بِهِذَا.

İmdi Allah Teâlâ kavli-i Lokmân'ı, dediği gibi, ma'nâ üzere hikâye etti; ve onun üzerine bir şey ziyâde etmedi. Ve her ne kadar Lokmân'ın إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.]

kavli, Allâh'ın kavlinden ise de, vaktâki Allah Teâlâ âlim oldu ki, eğer o mütemmim olarak nutk ede idi, elbette bununla tetmîm ederdi.

Ya'ni Hz. Lokmân mensûb olduğu kavmin lisânı üzere oğluna nasihat etmiş idi. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm Arabî lisânı üzere nâzil olduğundan Allah Teâlâ, onun kendi lisânıyla dediği ma'nâyı lisân-ı Arabîye nakl ile olduğu gibi hikâye etti; ve onun oğluna beyân ettiği ma'nâ üzerine bir şey ziyâde etmedi. Vâkıâ bâlâda zikrolunan âyet-i kerîmede Lokmân'a isnâd olunan إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] kavli Allâh'ın kavlinden ise de, bu kavli, oğluna hitâben söylediği kelâmı, Hz. Lokmân'ın meskût bıraktığı hikmettir ki karîne-i hâl ile bilinir. Zîrâ yukarıda îzâh olunduğu üzere, Allâh'ın yerde ve gökte Allah olması, bilcümle taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyin olup, onlarda hâzır olmasına ve bilcümle taayyünât ile müteayyin olup onlarda huzûru dahi "Latîf bulunmasına ve âlem-i tafsîlde ilm-i zevk husûlü dahi "Habîr" olmasına mütevakkıfıdır. İşte Hz. Lokmân'ın söylediği hikmette meskût bıraktığı hikmet budur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bildi ki, eğer Hz. Lokmân, hikmet-i mantûkun-bihâyı tetmîmen, hikmet-i meskûtün-anhâyı da nutk edeydi, kendi lugatı üzere elbette إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] kavliyle tetmîm ederdi.

İmdi bu kavli Arabî her ne kadar zâhirde Hak Teâlâ'nın kavli ise de, indimâcen ve tercemeten Hz. Lokmân'ın kavlidir. Şu hâlde Hak Teâlâ [23/25] kavli Arabî Lokmân'ı, onun dediği ve murâd eylediği gibi, ma'nâ üzerine nakledip ona bir şey ziyâde etmedi. Eğer ziyâde ede idi, كَانَ اللَّهُ لَطِيفًا خَبِيرًا [Allah Teâlâ el'ân ve dahi vücûden Latîf ve Habîr'dir.] der idi. Böyle demedi. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Lokmân'ın mertebesini ve onun zamânına nisbetle ne şeyin kemâl olduğunu bilir. Ve bu hikmet ise zevk-i Muhammedî üzere olan hikmettir. Hâlbuki Hz. Lokmân ümmet-i Muhammed'den olmadığı için, bu zevki hâiz değildir. Zîrâ enbiyâ (aleyhimüs-selâm) nübüvvetleri merâtibinin hıfzı için, makâm-ı Muhammedîye ittilâ'dan memnû' olmuşlardır. Fakat bu âlemden intikâl ettikten sonra, hükm-i nübüvvet bâkî kalmayacağından, berâzih-i uhreviyyede makâm-ı Muhammedîye ittilâ'dan memnû' olmazlar.

وَأَمَّا قَوْلُهُ: ﴿إِنَّ تَكُّ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ﴾ لِمَنْ هِيَ لَهُ غِذَاءٌ، وَلَيْسَ إِلَّا الذَّرَّةَ الْمَذْكُورَةَ فِي قَوْلِهِ: ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾، فَهِيَ أَصْغَرُ مُتَعَدِّ، وَالْحَبَّةُ مِنَ الْخَرْدَلِ أَصْغَرُ غِذَاءٍ، وَلَوْ كَانَ ثَمَّ أَصْغَرُ لَجَاءَ بِهِ، كَمَا جَاءَ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بُعُوضَةً﴾، ثُمَّ لَمَّا عَلِمَ أَنَّهُ ثَمَّ مَا هُوَ أَصْغَرُ مِنَ الْبُعُوضَةِ قَالَ: ﴿فَمَا فَوْقَهَا﴾ يَعْنِي فِي الصَّغَرِ، وَهَذَا قَوْلُ اللَّهِ، وَالتِّي فِي «الزَّلْزَلَةِ» قَوْلُ اللَّهِ أَيْضًا، فَأَعْلَمَ ذَلِكَ، فَتَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى مَا اقْتَصَرَ عَلَى وَزْنِ الذَّرَّةِ وَثَمَّ مَا هُوَ أَصْغَرُ، فَإِنَّهُ جَاءَ بِذَلِكَ عَلَى الْمُبَالَغَةِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

Ve Lokmân'ın *إِنَّ تَكُّ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ* (Lokmân, 31/16) [Eğer hardaldan bir habbe miskâli olsa.] kavline gelince, o habbe kendi için gıdâ olan kimseye mahsustur. Hâlbuki o, Hak Teâlâ'nın *ذَرَّةٌ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ*, *وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ* (Zelzele, 99/7-8) [Kim ki, zerre miskâli hayır yaparsa, onun mukâbilini görür ve kim ki, zerre miskâli şer yaparsa, onun mislini görür.] kavlinde mezkûr olan zerrenin gayrı değildir. Binâenaleyh o zerre müteğaddînin asgarıdır; ve hardaldan bir habbe dahi gıdânın asgarıdır; ve eğer [23/26] müteğaddî nev'inde zerreden daha küçük bir şey ola idi, Allah Teâlâ elbette onu getirir idi. Nitekim *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بُعُوضَةً* (Bakara, 2/26) [Allah Teâlâ sivrisineği darb-ı mesel olarak îrâd etmekten istihyâ muâmelesi yapmaz.] kavlini getirdi. Ba'dehû vücûdda sivrisinekten daha küçük bir şey olduğu ilm-i ilâhîde sâbit oldukda *فَمَا فَوْقَهَا* (Bakara, 2/26) [sivrisineğin mâfevki] dedi, ya'ni küçüklükte. Ve işte bu, Allâh'ın kavlidir; ve sûre-i Zelzele'de olan dahi kezâ Allâh'ın kavlidir. İmdi bunu bil! Böyle olunca muhakkak Allah Teâlâ vücûdda ondan asgar bir şey olduğu hâlde zerrenin vezni üzere iktisâr etmediğini biz biliriz. Zîrâ muhakkak zerreyi mübâlağa üzere getirdi. Hâlbuki Allah Teâlâ a'lemdir.

Ya'ni Hz. Lokmân'ın "Eğer hardaldan bir habbe miskâli olsa" kavlinde zikrolunan habbe, kendisi için gıdâ olan kimseye mahsustur. Ya'ni "hardaldan bir habbe miskâli" gâyet küçük bir şeydir. Binâenaleyh gâyet küçük olan bir gıdâ, küçük olan müteğaddîye mahsustur. Ve bu gâyet küçük olan müteğaddî dahi, zerreden başka bir şey olamaz. Nitekim Hak Teâlâ'nın *فَمَنْ*

يَعْمَلُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Zelzele, 99/7-8) [Kim ki, zerre miskâli hayır yaparsa, onun mukâbilini görür ve kim ki, zerre miskâli şer yaparsa, onun mislini görür.] kavlinde zerrenin gâyet küçük bir şey olduğu zikrolunur. Binâenaleyh zerre müteğaddînin en küçüğüdür; ve hardaldan bir habbe dahi o küçük müteğaddînin gıdâsıdır.

Ma'lûm olsun ki zerre, alelâde göz ile görülemeyecek derecede küçüktür. Bu zerre lisân-ı Frengîde “atom” ta'bîr ettikleri şey değildir. Zîrâ “atom” henüz âlet vâsıtasıyla da görülemez. Burada “zerre” gözle görülebilen şeyler ma'nâsınadır. Ve her bir atom müteaddid elektrondan tereküb eder; ve her bir elektronun vezni, bir miligramın milyonda birinin milyarda birinin milyarda biri veznindedir. Hayret-efzâ olan bu [23/27] asgariyetin ne alelâde göz ile ve ne de âlet vâsıtasıyla müşâhede mümkün olmayıp, eserden istidlâl edilmiş bir nazariyye olduğu zâhirdir. İmdi bu, merâtib-i asgariyyette keyfiyyet-i tegaddî olmayıp, onların büyümeleri tegaddînin gayrı bir sûretle vâki' olduğu ve tegaddî ancak mikrop derecesindeki zerrelere başladığı anlaşılır. Nitekim keşfen vâki' olan müşâhedeleyi üzerine Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*lerinde böyle buyururlar:

ذره‌ها دیدم دهانشان جمله باز   گر بگویم خوردشان گردد دراز

Tercüme: “Cümlesinin ağızları açık zerrelere gördüm. Eğer onların taâmlarını veyâ küçüklüklerini söylersem uzun olur.”⁵⁴⁶

Bu zerrelere dahi vücûdları alelâde göz ile değil, belki hurdebîn (mikroskop) vâsıtasıyla müşâhede olunan verem, vebâ ve tifo ilh... gibi basillerden başka şeyler değildir. Fennen sâbittir ki, bu hayvânât-ı sagîre kendilerinden küçük habbeler ile tegaddî ederler. Şu hâlde bu habbecikler o zerrelere ibâret olan hayvancıkların gıdâsı olurlar; ve eğer müteğaddî nev'inde zereden daha küçük bir şey mevcûd olaydı, elbette Allah Teâlâ onu zikreder idi. Nitekim Allah Teâlâ مَا بَعُوضَةٌ مِّثْلًا مَا يَضْرِبُ أَنْ يَسْتَحْيِيَنَّ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ (Bakara, 2/26) [Allah Teâlâ sivrisineği darb-ı mesel olarak îrâd etmekten istihyâ muâmellesi yapmaz.] âyet-i kerîmesinde sivrisineği misâl getirdi; ondan sonra da مَا فَوْقَهَا (Bakara, 2/26) buyurdu. Ya'ni “küçüklükte sivrisineğin mâfevki” demektir. [23/28]

⁵⁴⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 24 (beyit: 26).

Şu hâlde Allah Teâlâ'nın ilminde, vücûdda sivrisinekten daha küçük bir şey bulunduğu sâbit olduğu için, böyle buyurdu. Ve filhakîka da küçük-lükte sivrisineğin fevkinde, bâlâda îzâh olunduğu üzere, mikrolara kadar müteselsilen birçok nevi' hayvânât-ı sagîre ve onların gıdâsı olmaya sâlih bulunan elektronlardan mürekkebat atomları mevcûddur. İşte bu إِنَّ اللَّهَ لَا يَمُنُّ بِشَيْءٍ أَهْوَىٰ مِنْ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Bakara, 2/26) [Allah Teâlâ sivrisineği darb-i mesel olarak îrâd etmekten istihyâ muâmelesi yapmaz.] âyet-i kerîmesi ile, sûre-i Zelzele'de vakî' olan فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Zelzele, 99/7-8) [Kim ki, zerre miskâli hayır yaparsa, onun mukâbilini görür ve kim ki, zerre miskâli şer yaparsa, onun mislini görür.] âyet-i kerîmeleri Allah Teâlâ'nın kavlidir. Hâlbuki Allah Teâlâ merâtib-i muhtelifedeki tecelliyâtını bildiği cihetle kelâmında hakikat-i hâli beyân buyurur. Binâenaleyh sen dahi bunun böyle olduğunu hakîkati üzere bil! Ve muhakkaktır ki, Allah Teâlâ vücûdda zerreden daha küçük bir şey mevcûd olduğu hâlde, zerreyi intihâb etti. Zîrâ onun fevkindeki küçüklüğü, basar-ı hissî âlet ile bile idrâk edemez. Böyle olmakla berâber küçüklüğü, vezn için, bu zerre üzerine iktisâr etmedi. Zîrâ biz biliriz ki, vücûdda zerreden daha küçük olarak, göz ile görülebilen bir şey yoktur. Gerek âletsiz ve gerek âlet ile gözün göremediği atomlar ile, bu atomları terkîb eden elektronlar ise, ancak mertebe-i akılda mevcûddur. Allah Teâlâ basar-ı hissî ile görülebilecek, zerreden daha küçük bir şey olmadığını bildiği için, zerreyi küçüklükte mübâlağa üzerine beyân buyurdu.

Keşfiyyât-ı fenniyyeden başkasına kulak asmayan ve ihbârât-ı enbiyâ ve evliyâyı istihfâf eden mahdûdu'l-akl dinsizlerde zerre kadar insâf varsa, merâtib-i asgariyyetin [23/29] keşfiyyât-ı fenniyyeden mukaddem, enbiyâ ve evliyâ hazarâtı tarafından ihbâr buyurulmuş olduğunu kabûl etmeleri lâzım gelir. Fakat bu insâf nerede!

وَأَمَّا تَصْغِيرُهُ اسْمَ ابْنِهِ فَتَصْغِيرُ رَحْمَةٍ، وَلِهَذَا وَصَّاهُ بِمَا فِيهِ سَعَادَتُهُ إِذَا عَمِلَ
بِذَلِكَ، وَأَمَّا حِكْمَةُ وَصِيَّتِهِ فِي نَهْيِهِ إِتْيَاهُ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ
عَظِيمٌ وَالْمَظْلُومُ الْمَقَامُ، لِأَنَّهُ نَعْتَهُ بِالْإِنْقِسَامِ، وَهُوَ عَيْنٌ وَاحِدَةٌ، فَإِنَّهُ لَا
يُشْرِكُ مَعَهُ إِلَّا عَيْنُهُ، وَهَذَا غَايَةُ الْجَهْلِ، وَسَبَبُ ذَلِكَ الْإِشْرَاكُ أَنَّ الشَّخْصَ

الَّذِي لَا مَعْرِفَةَ لَهُ بِالْأَمْرِ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ، وَلَا بِحَقِيقَةِ الشَّيْءِ إِذَا اخْتَلَفَتْ عَلَيْهِ الصُّورُ فِي الْعَيْنِ الْوَاحِدَةِ، وَهُوَ لَا يَعْرِفُ أَنَّ ذَلِكَ الْاِخْتِلَافَ فِي عَيْنٍ وَاحِدَةٍ جَعَلَ الصُّورَةَ مُشَارِكَةً لِأُخْرَى فِي ذَلِكَ الْمَقَامِ، فَجَعَلَ لِكُلِّ صُورَةٍ جُزْءًا مِنْ ذَلِكَ الْمَقَامِ.

Lokmân'ın oğlunun ismini tasgîr etmesine gelince: “Tasgîr” rahmettir; ve bunun için, onunla amel ettiği vakit, onda onun saâdeti bulunan şeyle vasiyet etti. Ve onun لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ (Lokmân, 31/13) ya'ni “Allâh'a şirk koşma!” kavliyle oğlunu şirkten nehyindeki vasiyetinin hükmüne gelince: “Muhakkak şirk, zulm-i azîmdir” (Lokmân, 31/13); ve mazlûm, makâmdır. [23/30] Zîrâ onu inkisâm ile vasfeyledi; ve hâlbuki o ayn-ı vâhidedir. Çünkü O'na ancak onun “ayn”ını işrâk eder; ve bu ise cehlin gâyesidir. Ve bu işrâkin sebebi: Muhakkak öyle bir şahıs ki, onun için emrin alâ-mâ-hüve-aleyh ma'rifeti hâsıl değildir; ve onun üzerine ayn-ı vâhidede suver muhtelif olduğu vakit, bir şeyin hakîkatine onun ma'rifeti yoktur; hâlbuki o, bu ihtilâfin ayn-ı vâhide içinde olduğunu ârif değildir; bu makâmda olan bir sûreti, diğer sûrete müşâreke eder. Binâenaleyh her bir sûret için bu makâm-dan bir cüz' ihdâs eder.

Ya'ni Hz. Lokmân'ın, oğluna hitâb ederken sîga-yı tasgîr ile “Yâ büneyye” ya'ni “Ey oğulcuğum” demesine gelince: Onun bu tasgîri, tasgîr-i rahmettir; ve Hz. Lokmân oğluna olan merhametinden nâşî ona öyle bir şey tavsiye etti ki, oğlu, o vasiyetle amel ettiği vakit, nâil-i saâdet olur; ve onun saâdeti bu tavsiye olunan şeyle amelde mündericidir. Ve Cenâb-ı Lokmân'ın “Allâh'a şirk koşma!” (Lokmân, 31/13) kavli ile oğlunu şirkten nehyetmesinin hikmetine gelince: Bu da, “Şirkin zulm-i azîm” (Lokmân, 31/13) olmasından nâşîdir. Ve zulüm olan şirkte, mazlûm olan makâm-ı ahadiyyettir. Zîrâ müşrik, ayn-ı vâhideden ibâret olan o makâmı inkisâm ile vasfetmekle zulmetti. Çünkü müşrik vücûdda Allah Teâlâ'ya bir şeyi ortak kılrsa, ancak O'nun “ayn”ı olan şeyi ortak kılmış olur. Bu ise cehlin son derecesidir.

Meselâ bir kimse “Hakk'ın vücûdu başka ve âlemin vücûdu başkadır” demiş olsa, âlemin vücûdunu Hakk'ın vücûduna ortak kılmış olur. Bu ise

cemî'-i vücûhu câmi' olup, ayn-ı vâhideden ibâret bulunan mertebe-i ulûhiyyete karşı zulümdür. Zîrâ âlem hakkındaki hükmünü mahall-i lâyıkına vaz'etmedi; ve o ayn-ı vâhide inkisâm kabûl etmez iken, onu inkisâm ile vasfetti. Ve eltaf-ı latîf olan zât-ı Hak, kendi [23/31] vücûdunu teksîf ederek esmâsına vücûdât-ı izâfîyye verdiği ve âlem dediğimiz suver-i muhtelifenin hey'et-i mecmûası bundan ibâret olmakla Hakk'ın "ayn"ı bulunduğu cihetle vücûd-ı izâfî-i âlemi, Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsi muvâcehesinde isbât edip, O'na teşrîk eden kimse, ancak Hakk'ın "ayn"ını O'na müşârik kılmış olur. Bu ise son derece cehildir. Eğer o kimse, ayn-ı vâhide olan mertebe-i ulûhiyyet ile, O'nun merâtib-i tenezzülâtı beynlerindeki münâsebeti bilmiş olsa idi, böyle yapmazdı.

Misâl: Buz hadd-i zâtında suyun incimâdından ibârettir. Suyun terkîbine bir şey dâhil olmakla buz hâsıl olmadı. Belki incimâd suyun sıfat-ı ârızasıdır. İmdi bir kimse su ile buzun vücûdunu ayrı bilip, her birerlerinin istiklâliyle hükmetse, o kimse suyun vücûduna yine suyun vücûdunu şerîk kılmış olur. Bu ise bittabi' bir hükme-i câhilânedir. Burada suyun zâtına hicâb olan şey, ancak suyun sıfatıdır.

Ve Hakk'ın "ayn"ını, O'na teşrîk etmenin sebebi budur ki: Emrin ne hâl üzere olduğunu ve şeyin hakîkatini ârif olmayan şahıs, ayn-ı vâhidede zâhir olan suver-i muhtelifeyi gördüğü vakit, bu ihtilâfın o ayn-ı vâhide içinde olduğunu ve ondan hâriç bir sûret mevcûd olmadığını bilmez; ve o ayn-ı vâhide makâmında bir sûreti, diğer sûrete müşârik kılar. Binâenaleyh her bir sûret için bu makâmdan bir cüz' ihdâs eder, ya'ni o ayn-ı vâhideyi suvere göre cüz'lere ve aksâma taksîm eder.

وَمَعْلُومٌ فِي الشَّرِيكِ أَنَّ الْأَمْرَ الَّذِي يَخُصُّهُ مِمَّا وَقَعَتْ فِيهِ الْمُشَارَكَةُ لَيْسَ عَيْنَ
الْآخِرِ الَّذِي شَارَكَهُ، إِذْ هُوَ لِلْآخِرِ، فَإِذَنْ مَا تَمَّ شَرِيكَ عَلَى الْحَقِيقَةِ، فَإِنَّ كُلَّ
وَاحِدٍ عَلَى حَظِّهِ مِمَّا قِيلَ فِيهِ إِنَّ بَيْنَهُمَا مُشَارَكَةً فِيهِ، وَسَبَبُ ذَلِكَ الشَّرَكَةُ
الْمُشَاعَةُ، وَإِنْ كَانَتْ مُشَاعَةً فَإِنَّ التَّصْرِيفَ مِنْ أَحَدِهِمَا يُرْبِلُ الْإِشَاعَةَ، ﴿قُلِ
ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ﴾، هَذَا رُوحُ الْمَسْأَلَةِ.

Ve şerîkte, ma'lûmdur ki, muhakkak kendisinde müşâreke vâki' olan

şeyden ona mahsûs bulunan emir, [23/32] ona müşârik olan şerîk-i âhar emrinin “ayn”ı değildir. Zîrâ o âhar içindir. Böyle olunca vücûdda hakikat üzere şerîk yoktur. Zîrâ hakkında, muhakkak ikisinin bey-ninde onda müşâreke vardır, denilen makâmdan her bir ahad kendi hazzı üzeredir; ve bunun sebebi, şirket-i müşâadır. Ve her ne kadar müşâa ise de, muhakkak ikisinin birisinde tasrîf işâayı izâle eder. قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ (İsrâ, 17/110) [Ey Resûl’üm de ki: Rabb’inizi Allah, yâhud Rahmân ismi ile çağırın!] İşte bu, mes’elenin rûhudur.

Ya’ni “Bir şeyde iki kimse şerîkdir” denildiği vakit, ma’lûmdur ki, o müşterek olan şeyde her bir şerîke mahsûs birer emir vardır ki, bu emir-ler yekdiğerinin “ayn”ı değildir. Ya’ni müşterek olan bir şey üzerinde iki şerîkten birine âit olan emir başka, diğere âit olan emir yine başkadır; birbirinin “ayn”ı değildir. Binâenaleyh hakikat-i hâle bakılırsa, vücûdda şerîk yoktur. Çünkü her mâlik, müşterek olan bir şeyde, kendisine âit olan emre müstakillen mâliktir. Ve bir şey hakkında “İki şerîk arasında müşâreket vardır” denilince, o müşterek olan şeyden her bir şerîk kendi hazzı üzeredir. Birinin hazzından, diğeri nasîbedâr değildir. Binâenaleyh âlemde zâhir olan sûretlere göre, hakikatte şerîk yoktur.

Ma’lûm olsun ki, mertebe-i ulûhiyyet cemî’-i esmâyî câmi’ olan ayn-ı vâhidedir. Mahall-i adîdede îzâh olunduğu üzere, bu suver-i kesîre o ayn-ı vâhidenin suver-i esmâiyyesinden ibârettir. Her bir isim, o ayn-ı vâhideye delâlet etmesi i’tibâriyle müşterektir. Fakat her bir ismin o ayn-ı vâhideden bir hazzı vardır ki, diğere isimde o hazz yoktur. Meselâ Hâdî ismindeki hazz, Mudill isminde ve Nâfi’ ismindeki hazz dahi Dârr isminde yoktur. Ve “Şerîkin vücûdu vardır” denilmesinin sebebi şirket-i müşâadır. Ya’ni kâbil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhidede esmânın iştirâkidir. Çünkü herhangi bir isim alınsa, kâbil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhideye delâlet eder. Maahâzâ ayn-ı vâhide beyne’l-esmâ müşâa olmakla berâber o ayn-ı vâhidenin, kendi esmâsından herhangi birisinde tasarrufu bu müşâiyeti kaldırır. [23/33] Ve Hak Teâlâ âlemde tasarruf-ı mutlak sâhibidir. Binâenaleyh ayn-ı vâhide olan mertebe-i ulûhiyyette müşâiyet, ya’ni mezâhir-i esmâiyyeden ibâret bulunan suver-i âlemden her birinin hisse-i şâyiası yoktur; ve müşâiyet olmayınca, ne zâhirde ve ne de hâkikatte o ayn-ı vâhidede şerîk yoktur. قُلْ

ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ (İsrâ, 17/110) [Ey Resûl'üm de ki: Rabb'inizi Allah, yâhud Rahmân ismi ile çağırın!] âyet-i kerîmesi, bu şirk meselesinin ve onun hakîkatinin rûhudur. Zîrâ bir şey ancak kendisini terbiye eden rûhu ile mütehakkık olur. Ve müşriklerin, ayn-ı vâhideyi sûretlere göre cüz'lere ve aksâma taksîm etmek sûretiyle isbât ettikleri şirk ise emr-i vehmîdir. Nefsü'l-emirde onun hakîkati ve rûhu yoktur. Binâenaleyh da'vâlarındaki kizblerinden nâşî, bu müşrikler mağfiret olunmaz. Ya'ni onların vücûd-ı vehmîleri vücûd-ı Hakkânî ile setrolunmaz. Ve "Allah" ismi ile "Rahmân" ismi arasındaki şirk ise, onlardan her birisinin zâta delâletinden nâşî emr-i hakîkîdir; ve o ancak bu âyetten müstefâd olur. Buna kâil olanlar da'vâ-yı sâdika ile şerîk isbât ettikleri için, müddeâlarının sıdkından dolayı, bu müşrik-i hakîkîlerin vücûd-ı abdânîleri, vücûd-ı Hakkânî ile setrolunur. هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (Haşır, 59/22) [O Allah ki, kendisinden başka ilâh yoktur!]

İbtidâ: 3 Safer 1336 ve 14 Kânûn-i evvel 1333

[14 Aralık 1917], Salı gecesi saat 2,5

İntihâ: 19 Rebîu'l-evvel 1336 ve 3 Kânûn-i sâni 1334

[3 Ocak 1918], Perşembe gecesi saat 4,5

XXIV

فَصُّ حِكْمَةِ إِمَامِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ هَارُونِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ HÂRÛNİYYEDE MÛNDERİC
HİKMET-İ İMÂMIYYE BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki: **Fass-ı Dâvûdî**'de dahi izâh olunduğu üzere her bir halîfe "imâm" dır; fakat her bir "imâm" halîfe değil, belki ba'zı imâm halîfedir. Binâenaleyh "imâmet" ve "hilâfet"i câmi' olan bir kimseye "halîfe" denildiği vakit, imâmet, hilâfetin bir ismi olmuş olur. Nitekim buradaki imâmet dahi, böylece hilâfetin bir ismidir. İmâmet cânib-i Hak'tan ya bilâ-vâsita veyâhud bilvâsita tevcîh olunur. Hârûn (a.s.)da bu iki kısım imâmetin her ikisi de sâbit oldu. Çünkü Mûsâ ve Hârûn (aleyhime's-selâm) müstereken seyf ile ba'solundular; ve seyf ile ba'solunan her bir resûl hulâfâ-i Hak'tan bir halîfedir ve ülü'l-azmdendir. Diğer taraftan Hârûn (a.s.) ın imâmeti, Mûsâ (a.s.) tarafından tevcîh olunan hilâfeti de câmi'dir. İşte Hârûn (a.s.) bilâ-vâsita ve bilvâsita olan iki kısım imâmeti hâiz olduğu için, "hikmet-i imâmiyye" Kelime-i Hârûniyye'ye mukârin kılındı. Şühûd ve ihsân mertebesine vâsıl olunmayınca mertebe-i imâmete nâil olunmayacağı cihetle, bu "hikmet-i imâmiyye," "hikmet-i ihsâniyye"yi müteâkiben beyân olundu. [24/2]

***

إِعْلَمُ أَنَّ وُجُودَ هَارُونَ عليه السلام كَانَ مِنْ حَضْرَةِ الرَّحْمُوتِ بِقَوْلِهِ: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا﴾ يَعْنِي لِمُوسَى ﴿أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا﴾، فَكَانَتْ نُبُوَّتُهُ مِنْ حَضْرَةِ الرَّحْمُوتِ، فَإِنَّهُ أَكْبَرُ مِنْ مُوسَى سِنًّا وَكَانَ مُوسَى أَكْبَرُ مِنْهُ نُبُوَّةً، وَلَمَّا كَانَتْ نُبُوَّةُ هَارُونَ مِنْ حَضْرَةِ الرَّحْمَةِ لِذَلِكَ قَالَ لِأَخِيهِ مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلَامُ:

﴿يَا ابْنَ أُمَّ﴾، فَنَادَاهُ بِأُمَّه لَا بِأَبِيهِ، إِذْ كَانَتِ الرَّحْمَةُ لِأَلُمِّ دُونَ الْأَبِ أَوْفَرَ فِي الْحُكْمِ، وَلَوْلَا تِلْكَ الرَّحْمَةُ مَا صَبَّرْتَ عَلَيَّ مُبَاشَرَةَ التَّرِيبَةِ، ثُمَّ قَالَ: ﴿لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي﴾ ﴿فَلَا تُشْمِتْ بِي الْأَعْدَاءَ﴾، فَهَذَا كُلُّهُ نَفْسٌ مِنْ أَنْفَاسِ الرَّحْمَةِ.

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Hârûn (a.s.)'in vücûdu, “Biz ona (ya'ni Mûsâ'ya) rahmetimizden birâderi Hârûn'u nebî olarak vebbettik” (Meryem, 19/53) kavliyle, hazret-i rahamût'tan idi. Binâenaleyh onun nübüvveti hazret-i rahamût'tan oldu. İmdi muhakkak o sinnen Mûsâ'dan ekber ve Mûsâ dahi nübüvveten ondan ekber idi. Vaktâki Hârûn'un nübüvveti rahmetten oldu, bunun için karındaşı Mûsâ (a.s.)a “Yâ ibn-i ümm” dedi. Binâenaleyh ona ebi ile değil ümmü ile nidâ etti. Çünkü rahmet, eb için değil, ümm için hükümde evferdir; ve eğer bu rahmet olmağa idi, mübâşeret-i terbiyeye sabretmez idi. Ba'dehû لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي (Tâhâ, 20/94) [Sakalım ve saçımı tutma!] وَفَلَا تُشْمِتْ بِي الْأَعْدَاءَ (A'râf, 7/150) [Düşmanlarımı güldürme!] dedi. İmdi bunun hepsi enfâs-ı rahmetten bir nefestir.

Ya'ni Hârûn (a.s.)'in vücûdu، وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا، (Meryem, 19/53) ya'ni “Biz rahmetimizden Mûsâ'ya, karındaşı Hârûn'u nebî olarak vebbettik” âyet-i kerîmesi mûcibince, hazret-i rahamût'tan idi; ve “rahamût”, rahmetin mübâlağasıdır. Nitekim âlem-i melâikeye “melekût” ve âlem-i mücerredâta da “ceberût” tesmiye olunur. Ve Hz. Hârûn'un nübüvveti ancak rahmetten münbais idi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) hulkan haşîn ve dînen ziyâde sâhib-i salâbet idi. Nutukta dahi fasîh değil idi. Hz. Hârûn ise, ahlâk-ı hasene ve fesâhat-ı lisâniyye [24/3] sâhibi olduğundan, hulku ve fesâhati ile emr-i da'vette kendisine muîn ve zahîr olmak için, Mûsâ (a.s.) karındaşı Hârûn (a.s.)'in da'vette iştirâkîni Hak'tan talep etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Mûsâ'dan naklen beyân buyuruluyor: قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي، وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي، وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي، وَيَفْقَهُوا قَوْلِي، وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي، هَارُونَ أَخِي، اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي، وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي، كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا، وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا، إِنَّكَ بَصِيرٌ (Tâhâ, 20/25-35) [Dedi ki: Yâ Rabbi! Benim göğsüme genişlik ver; ve benim için işimi kolaylaştır; ve dilimden düğümü çöz ki sözümü iyice anlayabilsinler. Ve bana âilemden bir vezîr kıl! Kardeşim Hârûn'u.

Onunla arkamı kuvvetlendir ve onu işimde ortak kıl, tâ ki, seni çokça tesbîh edelim ve seni çokça zikreleyelim! Şüphe yok ki, Sen bizi bihakkın görücüsün.] Binâenaleyh Hz. Hârûn'un emr-i da'vette ve nübüvvetle iştirâki Hz. Mûsâ'ya Hak'tan rahmet oldu. Ve Hz. Hârûn Cenâb-ı Mûsâ'dan yaşça büyük idi. Fakat nübüvvet itibâriyle Hz. Mûsâ; ondan büyük idi. Zîrâ onun nübüvveti bi'l-asâle ve Hz. Hârûn'un nübüvveti ise bi'l-iştirâk idi. Binâenaleyh Hz. Hârûn küçük karındaşı olan Cenâb-ı Mûsâ'ya rahmet-i uhuvvet kâidesince, nübüvvetle iştirâkinden evvel dahi rahîm idi. Fakat adem-i nübüvveti hasebiyle da'vette muîn değil idi. Onun için Mûsâ (a.s.) وَأَشْرِكُهُ فِي أَمْرِي (Tâhâ, 20/32) ya'ni "Onu benim emr-i da'vetimde müşârik kıl!" münâcâtıyla Hak'tan emr-i da'vette dahi onun kendisine muâvenetini talep etti. Binâenaleyh Hârûn (a.s.)ın vücûdu hem hilkaten hem de da'veten Hz. Mûsâ'ya rahmet oldu. Ve Cenâb-ı Hârûn'un nübüvveti, hazret-i rahmetten vâki' oldukda, karındaşı Mûsâ (a.s.)a "Yâ ibn-i ümm!" ya'ni "Ey anamın oğlu!" diyerek vâlidesinin tavassutuyla hitâb etti. Ana ve baba bir karındaş oldukları hâlde Hz. Hârûn'un pederi vâsıtasıyla nidâ etmeyip de bu sûretle hitâbı, kendi vücûdunun hazret-i rahmetten vâki' olmasından nâşîdir. Zîrâ rahamât-ı tabîyyenin etemmi, rahmet-i ümûmettir; ve çünkü rahmet hükümde baba için değil, ana için daha çoktur; ve eğer o rahmet-i tabîyye, anada mevcûd olmasaydı, çocuğunu terbiye etmek gibi, gâyet ağır bir vazîfenin mübâşeretine sabretmezdi. Zîrâ gece uykularını fedâ etmek ve onun vakitli vakitsiz kirlerini temizlemek ve envâ'-ı ta'zibâtına tahammül etmek, ancak merhametin galebesiyle olur. Bu merhamet-i tabîyye olmasa, vâlidenin bu azâba tahammülü [24/4] müstahîldir. İşte Hârûn (a.s.) rahmet-i zâtîyye ve tabîyye ile me'lûf olan vâlidesinin ismiyle Hz. Mûsâ'ya hitâb ettikten sonra "Sakalımı ve saçımı tutma!" (Tâhâ, 20/94) ve "Düşmanlarımı güldürme!" (A'râf, 7/150) dedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) Tûr'a gidip gaybûbet buyurduğu vakit, Tâhâ sûre-i şerîfesinde beyân buyurulduğu üzere, Benî İsrâîl, Sâmirî'nin i'mâl-gerdesi olan buzağıya tapmağa başlamışlar ve Hârûn (a.s.) Benî İsrâîl arasına tefrika düşeceği havfiyle onları men'de mübâlağa buyurmamış ve Hz. Mûsâ'nın avdetine intizâr eylemiş idi. Mûsâ (a.s.) Tûr'dan avdet ettiği vakit, Benî İsrâîl'i bu hâlde görünce gazab edip "Bunları bu hâlden niçin men'etmedin?" diye kendisinden

sinnen büyük olan Cenâb-ı Hârûn'un saçını ve sakalını tutup çekmiş idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Hârûn, Hz. Mûsâ'nın gazabına karşı, îcâbât-ı rahmetten olan maânî ile hitâb etti. Şu hâlde onun bu kelâmı Mûsâ (a.s.) için, rahmet-i rahmâniyye enfâsından bir nefes oldu.

وَسَبَبُ ذَلِكَ عَدَمُ التَّثَبُّتِ فِي النَّظَرِ فِيمَا كَانَ فِي يَدَيْهِ مِنَ الْأَلْوَاحِ الَّتِي أَلْقَاهَا
 مِنْ يَدَيْهِ، فَلَوْ نَظَرَ فِيهَا نَظَرَ تَثَبُّتٍ لَوَجَدَ فِيهَا الْهُدَى وَالرَّحْمَةَ، فَالْهُدَى هُوَ
 بَيَانُ مَا وَقَعَ مِنَ الْأَمْرِ الَّذِي أَغْضَبَهُ مِمَّا هُوَ هَارُونُ بَرِيءٌ مِنْهُ، وَالرَّحْمَةُ بِأَخِيهِ،
 فَكَانَ لَا يَأْخُذُ بِلِحْيَتِهِ بِمَرَأَى مِنْ قَوْمِهِ مَعَ كِبَرِهِ وَأَنَّهُ أَسَنُ مِنْهُ، فَكَانَ ذَلِكَ
 مِنْ هَارُونَ شَفَقَةً عَلَى مُوسَى ﷺ، لِأَنَّ نُبُوَّةَ هَارُونَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، فَلَا يَصْدُرُ
 مِنْهُ إِلَّا مِثْلُ هَذَا.

Ve bunun sebebi, elvâhtan, onun iki elinde olan şeye nazarda adem-i tesebbütüdür ki, ellerinden onları attı. Eğer onlara nazar-ı tesebbüt ile nazar edeydi, onlarda hüdâ ve rahmeti bulur idi. [24/5] İmdi hüdâ, emirden vâki' olan şeyin beyânı idi ki, Hârûn'un berî olduğu şeyden Mûsâ'yı iğzâb eyledi. Ve rahmet, karındaşına idi. İmdi büyüklüğü ve ondan daha yaşlı olması ile berâber kavmi mazharında onun sakalını tutmaz idi. Binâenaleyh bu, Hârûn'dan Mûsâ (a.s.)a şefkat oldu; zîrâ Hârûn'un nübüvveti Allâh'ın rahmetindedir. Böyle olunca ondan ancak bunun misli sâdır olur.

Burada gerek sûre-i Ar'râf'da ve gerek sûre-i Tâhâda ihbâr buyurulan vak'anın icmâlen beyânı lâzım geldi. Ma'lûm olsun ki, Mûsâ (a.s.) Tûr'a gittiği vakit, onun efrâd-ı ümmetinden olan Sâmirî, alâ-tarîki'l-keşf, ata binmiş olduğu hâlde Cebrâîl (a.s.)ın sûret-i mütemessilesini müşâhede etmiş ve onun atının bastığı mahalden bir kabza toprak almış idi. Sâmirî, Sâmir kabilesine mensûb Mûsâ bin Zafer isminde bir şahıstır. Ba'dehû bu şahıs Hz. Mûsâ tarafından vekil olarak bırakılan Hârûn (a.s.)a mürâcaatla "Benî İsrâîl, Mısır'dan hurûclarından mukaddem, Kıbtîlerden düğün ve bayram için istiâre ettikleri küpe, gerdanlık ve bilezik vs. misillü hilyâtı aralarında alıp satıyorlar. Bu hâl âriyet olan emvâlde tasarruf demek olup, devâmı münâsib değildir. Bunların cümlesini toplayıp ihrâk edelim!" dedi. Hârûn (a.s.) bu teklîf-i meşrûu muvâfık buldu. Bu hilyâtın cümle-

sini toplayıp Sâmirî eritti; ve kendisinin kuyumculukta mahâreti olmakla bu ma'denden bir buzağı sûreti i'mâl etti; ve hîn-i izâbede aldığı bir kabza toprağı o halîtaya karıştırdı. O buzağıdan sadâ zâhir oldu. Zîrâ Sâmirî Hz. Cibrîl'in mazhar-ı sıfat-ı hayât olduğuna bi-tarîki'l-keşf vâkıf olmuş olduğundan, onun atının bastığı yerde dahi bu sırr-ı hayâtın sereyânını idrâk eylemiş idi. Benî İsrâîl'in senelerden beri me'lûf [24/6] oldukları putpe-restlik meylerinden bi'l-istifâde Benî İsrâîl'e "İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır" diye onları idlâl ve iğvâ eyledi, ve onlar da bu buzağıya tapmaya başladılar. Hârûn (a.s.) her ne kadar onlara "Ey nâs, bu buzağı sebebiyle fitneye düştünüz; buna tapmayın, sizin Rabb'iniz Rahmân'dır. Bana tâbi' olun; ve benim emrime itâat edin!" dedi ise de onlar: "Biz Mûsâ avdet edinceye kadar, behemehâl buzağıya tapmakta kâim olacağız" diye cevâb verdiler.

Mûsâ (a.s.) Tûr'da iken Hak Teâlâ hazretleri ona *فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ* (Tâhâ, 20/85) ya'ni "Senden sonra biz kavmine fitne ilka ettik ve Sâmirî onları idlâl eyledi" buyurdu. Mûsâ (a.s.), gazab ve hüzn ile kavmine rücu' edip, vuku'-ı hâli gördükde; "Benden sonra ne fenâ amel ettiniz!" deyip Tûr'dan getirdiği elvâh-ı *Tevrât*'ı hiddetle elinden yere attı; ve Cenâb-ı Hârûn'un saçından ve sakalından tutup çekti. Hârûn (a.s.) dahi bâlâda zikrolunduğu üzere Mûsâ (a.s.)'ın gazabına karşı îcâbât-ı rahmetten olan maânî ile hitâb edip cevâb verdi. Mervîdir ki, elvâh-ı *Tevrât* eczâ-yı münkasim olarak yedi parça idi. Cenâb-ı Mûsâ'nın hiddetle yedinden atmasını müteâkib altı parçasının cüz'leri ref'olunup bir parçasının eczâsı kaldı. *وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْتَهَبُونَ* (Arâf, 7/154) [Vaktâki, Mûsâ'dan o öfke sükûnet buldu, levhaları aldı; ve onun bir nüshasında Rablerinden korkanlar için bir hidâyet ve bir rahmet olduğu yazılmış bulunuyordu.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vech ile, Hz. Mûsâ'nın gazabı sâkin oldukda, yere attığı elvâhı yine eline aldı; ve bu bakıyye-i elvâhta hüdâ ve rahmet muharrer idi.

İmdi Hz. Mûsâ'nın karındaşı Cenâb-ı Hârûn'a karşı olan gazabının sebeb-i zuhûru, elinde olup yere attığı elvâhın mündericâtına sâbit bir nazarla nazar etmemesi oldu. Zîrâ fikri, ihbâr-ı ilâhî üzerine, kavminin hâl-i dalâleti ile meşgûl idi; ve fikir bir şeyle meşgûl olduğu vakit, göz gördüğü şeye tamâmıyla mün'atıf olmaz. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) eğer elvâha nazar-ı

tesebbüt ile baka idi, elvâhta muharrer olan hüdâ ve rahmeti görür [24/7] ve Hârûn (a.s.) üzerine sıfat-ı gazabla zâhir olmaz idi. Çünkü elvâhta muharrer olan hüdâ Hz. Mûsâ'yı iğzâb eden emr-i vâkiin beyânı idi. Ve emr-i vâki' ise Hz. Hârûn'un Benî İsrâîl'i ıdlâlden berâeti idi. Zîrâ kavminin Sâmîri tarafından ıdlâl olunduğu Hak tarafından kendisine ihbâr buyurulmuş ve şu hâlde Cenâb-ı Hârûn'un bu husûsta aslâ dahil bulunmamış ve tarîk-i hüdâ ise lâyük olanların muâhazesini îcâb etmiş iken, Mûsâ (a.s.)'ın elvâha dikkatle nazar edip hüdâyı görmemesi zuhûr-ı gazabına sebep oldu. Ve kezâ elvâhta mastûr olan rahmet dahi birâderine olan rahmet idi. Eğer elvâha nazar edeydi, kavminin huzûrunda kendinden daha yaşlı olan Cenâb-ı Hârûn'un büyüklüğü ile berâber sakalından tutmaz idi. Binâenaleyh bu "Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!" (Tâhâ, 20/94) ve "Benim düşmanlarımı güldürme!" (Arâf, 7/150) kavli Cenâb-ı Hârûn'dan Mûsâ (a.s.)'a şefkat oldu. Zîrâ Hz. Mûsâ'nın bu vaz'ı sebebiyle onun düşmanlarının Cenâb-ı Mûsâ'ya şemâtet etmeleri muhtemel idi. Cenâb-ı Hârûn Mûsâ (a.s.)'ın düşmanlarının kendi yüzünden gülmelerini istemedi. Bu, Hz. Mûsâ'ya onun şefkatidir. Ve Hârûn'un nübüvveti Al-lâh'ın rahmetinden olduğu için, Hz. Mûsâ'ya elvâhta olan rahmet ile nutkeyledi ki, ondan ancak rahmet ve şefkate müteallik kelâm sâdır olur.

ثُمَّ قَالَ هَارُونُ لِمُوسَى: ﴿إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ۖ فَتَجْعَلَنِي سَبَبًا فِي تَفْرِيقِهِمْ، فَإِنَّ عِبَادَةَ الْعِجْلِ فَرَّقَتْ بَيْنَهُمْ، فَكَانَ مِنْهُمْ مَنْ عَبَدَهُ اتِّبَاعًا لِلسَّمَرِيِّ وَتَقْلِيدًا لَهُ، وَمِنْهُمْ مَنْ تَوَقَّفَ عَنْ عِبَادَتِهِ حَتَّى يَرْجِعَ مُوسَى إِلَيْهِمْ فَيَسْأَلُوهُ فِي ذَلِكَ، فَخَشِيَ هَارُونُ أَنْ يُنْسَبَ ذَلِكَ الْفُرْقَانُ بَيْنَهُمْ إِلَيْهِ.

[24/8] Ba'dehû Cenâb-ı Hârûn, Hz. Mûsâ'ya فَرَّقْتَ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ (Tâhâ, 20/94) ya'ni "Ben senin, 'Benî İsrâîl arasında tefrika düşürdün!' demenden korktum" ki, "sen beni onların tefrikinde sebep kılarısın" dedi. Zîrâ buzağıya tapmak onların arasını tefrik eyledi, Sâmîri'ye ittibâan ve ona taklîden, onlardan buzağıya tapanlar oldu. Ve bunun hakkında ona suâl etsinler diye, Hz. Mûsâ'nın onlara rücûuna kadar, buzağının ibâdetinde tevakkuf edenler bulundu. Binâenaleyh Hârûn (a.s.), onların beynindeki furkân kendisine nisbet olunur diye korktu.

Ya'ni Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hârûn'a *يَا هَارُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَأَنْصَيْتَ أَمْرِي* (Tâhâ, 20/92, 93) ya'ni “Ey Hârûn, çün ki sen onların şaşırıklarını gördün; bana mütâbaattan seni men'eden ne idi? Yoksa bana âsî mi oldun?” dedikde, Hârûn (a.s.) *يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي* (Tâhâ, 20/94) ya'ni “Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!” dedikten sonra *إِنِّي أَخَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَفْرِيْقَهُمْ* (Tâhâ, 20/94) [Ben senin, “Benî İsrâîl arasında tefrika düşürdün!” demenden korktum.] dedi. [Sen beni onların tefrikinde sebep kılarınsın.] kavli, Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hârûn'dan naklolunan kelâm cümlesinden değildir; ibâre-i *Fusûs*'tur. Hz. Şeyh (r.a.) *فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ* (Tâhâ, 20/94) [Benî İsrâîl arasına tefrika düşürdün.] kavlini îzâhen îrâd buyurmuştur. Zîrâ Sâmirî buzağıyı i'mâl ettiği vakit Benî İsrâîl'e *هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى* (Tâhâ, 20/88) ya'ni “İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır” demiş ve Benî İsrâîl fikren iki fırkaya ayrılarak, bir fırkası hemân Sâmirî'ye tâbî' olup ona takliden buzağıya tapmağa başlamış ve bir fırkası dahi Hz. Hârûn'un men'i üzerine *لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا* (Tâhâ, 20/91) ya'ni “Biz, Mûsâ bize rücû' edinceye kadar behemhâl ona tapmakta mukîm olacağız” deyip, buzağının hakîkaten kendilerinin ve Mûsâ'nın ilâhı olup olmadığını, Hz. Mûsâ'nın avdetinde kendisinden sormak şartıyla buzağıya ibâdetle tevakkuf ve tereddüd etmiş idi. Ya'ni bir kısmı şeksiz ve bir kısmı da şekk ile ilâh-ı mec'ûle [24/9] taptılar. Bu ise, cidâli ve hattâ sefk-i dimâyı mûcib olabilecek bir tefrika idi. Hârûn (a.s.) ın nübüvveti Allâh'ın rahmetinden olduğu için *إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ* (Tâhâ, 20/90) ya'ni “Bu buzağı sebebiyle fitneye düştünüz; hâlbuki sizin muhakkak Rabb'iniz Rahmân'dır. Bana tâbî' olun ve benim emrime itâat edin!” demekle iktifâ edip beynlerinde cidâl ve sefk-i dimâ' ve bu sûretle tefrika-i azîm havfinden nâşî men'lerinde mübâlağa etmedi; ve onlara olan bu hitâbı dahi rahmeti mutazammındır. Zîrâ *رَبَّكُمْ* [Rabb'iniz Allah'dır.] demedi, *رَبَّكُمْ الرَّحْمَنُ* [Rabb'iniz Rahmân'dır.] dedi. Çünkü “Allah” cemî'-i esmâyı câmi' olduğundan kahr ile dahi mütecellî olur; ve “Rahmân” ise, rahmetle mütecellîdir.

فكان موسى ﷺ أعلم بالامر من هارون، لأنه علم ما عبده أصحاب العجل
لعليه بأن الله قد قضى ألا يُعبَدَ إلا إياه، وما حكَمَ اللهُ بشيء إلا وقع،

فَكَانَ عَتَبَ مُوسَى أَخَاهُ هَارُونَ لِمَا وَقَعَ الْأَمْرُ فِي إِنْكَارِهِ وَعَدَمِ اتِّسَاعِهِ، فَإِنَّ
الْعَارِفَ مَنْ يَرَى الْحَقَّ فِي كُلِّ شَيْءٍ بَلْ يَرَاهُ عَيْنَ كُلِّ شَيْءٍ، فَكَانَ مُوسَى
يُرَبِّي هَارُونَ تَرْبِيَةً عِلْمٍ وَإِنْ كَانَ أَصْغَرَ مِنْهُ فِي السِّنِّ.

Ve Mûsâ (a.s.) emri, Hârûn'dan a'lem idi. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasını kazâ eylediğine ilminden nâşî, ashâb-ı iclin ne şeye ibâdet ettiklerini bildi. Ve Allah Teâlâ bir şeye hükmetmedi, illâ o şey vâki' oldu. Böyle olunca Mûsâ'nın, birâderi Hârûn'a atbi, onun inkârında ve adem-i ittisâında [24/10] vâki' olan emirden nâşî oldu. Zîrâ ârif, Hakk'ı her şeye müşâhede eden, belki O'nu her şeyin "ayn"ı gören kimsedir. İmdi Mûsâ, her ne kadar sinnde ondan asgar idiye de, Hârûn'u terbiye-i ilim ile terbiye ederdi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا (Tâhâ, 20/92) [Ey Hârûn, çün ki sen onların şaşırıldıklarını gördün; bana mütâbaattan seni men'eden ne idi?] hitâbıyla Hârûn (a.s.)ın saçını ve sakalını tuttu; ve onun gazabı sûret-i zâhirede buzağının ilâh olmasını inkâr tarîkiyle vâki' oldu. Ve nitekim Hârûn (a.s.) dahi, Hz. Mûsâ'nın gıyâbında buzağının ilâh olmasını inkâr etmiş idi. Ve ilm-i zâhire göre onun ilâh olmasını inkâr etmek pek tabî bir hâldir. Velâkin Mûsâ (a.s.), hakikat-i emri Hz. Hârûn'dan daha ziyâde bildiği cihetle, Cenâb-ı Hârûn'un buzağıya ibâdeti inkâr ettiğini müşâhede eylediği ve bu ise ilm-i hakîkate mugâyir olduğu için, gazabının sebep-i bâtînîsi bu idi. Çünkü Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasına hükmettiğini bildi. Binâenaleyh buzağıya tapanların ne şeye taptıklarını bildi. Ve Allah Teâlâ neye hükmetmiş ise o şey muhakkak vâki' olur. Onun hükmünün hilâfı zâhir olmak ihtimâli yoktur. Hâlbuki Allah Teâlâ إِلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا لِيَّاهُ (İsrâ, 17/23) [Ey Habîbim! Senin Rabb'in ancak O'na ibâdet etmenizi kazâ eyledi, ya'ni hükmetti.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu üzere, kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasına hükmetti.

Suâl: Denildi ki: "Allah Teâlâ kendisinden gayrısına ibâdet olunmamasına hükmetti; ve O'nun hükmettiği şey muhakkak vâki' olur." Hâlbuki mecûsiler ateşe ve putperestler taştan ve tahtadan i'mâl ettikleri birtakım

sûretlere ve akvâm-ı sâire dahi tahayyül ettikleri sûretlere taparlar. Bu hâl hüküm-i ilâhînin hilâf-ı vukûu değil midir? [24/11]

Cevâb: **Fass-ı Nühî'**de izâh ve tafsîl bulunduğu üzere, bilcümle eşyâ mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir; ve onların vücûdu, vücûd-ı mutlakın takayyüd ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh putperestlerin taptukları as-nâm dahi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın takayyüd ve taayyünü olduğundan putperestler, onlara tapmakla Hakk'ın gayrısına tapmış olmazlar. Çünkü vücûdda O'ndan gayrı bir şey yoktur. Binâenaleyh bir âbid, ibâdet için hangi bir şeye teveccüh etse, o ibâdet, hakîkatte Allah Teâlâ'ya râci' olur. Onların küfrü ancak Hakk-ı mutlakı takyîd ve tahdîd etmelerinden münbaisdir. İşte Sâmirî tarafından ilâh ittihâz olunan buzağıya ibâdet dahi bu kabîldendir. Şu hâlde ne şeye ibâdet olunursa olunsun, Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrısına ibâdet olunmaması hakkındaki hükmüne muhâlif bir hâl vâki' olamaz.

İmdi Mûsâ (a.s.)ın birâderi Hârûn (a.s.)a karşı itâbı onun buzağıya ibâdetine inkârında ve adem-i ittisâında vâki' olan emirden dolayı oldu. Çünkü ârif olan kimse Hakk'ı her şeyde görür; ve belki Hakk'ı her şeyin "ayn"ı olarak müşâhede eder. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), ondan sinnen küçük olmakla berâber, daha ârif olduğu için, Hârûn (a.s.)ı terbiye-i ilim ile terbiye eder idi.

Suâl: Hârûn (a.s.) emr-i nübüvvette Mûsâ (a.s.)ın şerîki olduğu hâlde, Benî İsrâîl buzağıya ibâdet ettikleri vakit, onun onlara inkârı ve buzağı ibâdetini havsalasına sığdıramaması, hakikat-i hâle adem-i ittılâını icâb eder. Hâlbuki bundan, bir nebiyy-i zîşâna ma'rifette noksan isnâdı lâzım gelir? [24/12]

Cevâb: **Fass-ı Üzeyrî'**de dahi geçtiği üzere, nübüvvet velâyetin zâhiri ve velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Ve bir nebîye ilm-i risâletten ümmetinin isti'dâdı kadar verilir; ne ziyâde ve ne de noksandır. Binâenaleyh ilm-i risâlette enbiyâya aslâ noksan isnâdı câiz değildir. Nitekim Hârûn (a.s.)ın buzağı ibâdetine inkârı bi-hasebi'n-nübüvve kemâldir. Velâkin ilm-i hakikat, ki enbiyâ (aleyhimüs-selâm) buna cihet-i velâyetleriyle muttali' olurlar, bu ma'rifete adem-i ittılâ'ları câiz olur; ve Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan

Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm) kıssası bu cevâzın burhânıdır. Ve enbiyâ (aleyhimüs-selâm) بَعْضِ بَلَدِ الرُّسُلِ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bakara, 2/253) [Bu resûllerin ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl ettik.] âyet-i kerîmesi muktezâsınca mütefâzıl olduklarından, Mûsâ (a.s.) sinnen küçük olmakla berâber, hakikat-i hâli Hârûn (a.s.)dan a'ref idi.

وَلَذَلِكَ لَمَّا قَالَ لَهُ هَارُونُ مَا قَالَ رَجَعَ إِلَى السَّامِرِيِّ، فَقَالَ لَهُ: ﴿فَمَا حَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾ یعنی فيما صَنَعْتَ مِنْ عُذُوكِ إِلَى صُورَةِ الْعِجْلِ عَلَى الْاِخْتِصَاصِ، وَمَا حَطْبُكَ مِنْ صُنْعِكَ هَذَا الشَّيْخِ مِنْ حُلِيِّ الْقَوْمِ، حَتَّى أَخَذْتَ بِقُلُوبِهِمْ مِنْ أَجْلِ أَمْوَالِهِمْ، فَإِنَّ عَيْسَى ﷺ يَقُولُ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَلْبُ كُلِّ إِنْسَانٍ حَيْثُ مَالُهُ، فَاجْعَلُوا أَمْوَالَكُمْ فِي السَّمَاءِ تَكُنْ قُلُوبُكُمْ فِي السَّمَاءِ»، وَمَا سُمِّيَ الْمَالُ مَالًا إِلَّا لِكَوْنِهِ بِالذَّاتِ تَمِيلُ الْقُلُوبُ إِلَيْهِ بِالْعَادَةِ، فَهُوَ الْمَقْصُودُ الْأَعْظَمُ فِي الْقُلُوبِ لِمَا فِيهَا مِنَ الْأَفْتِقَارِ إِلَيْهِ.

Ve bunun için Hârûn, ona dediğini dedikde, Sâmirî'ye rücû' etti. Ona فَمَا حَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ (Tâhâ, 20/95) ya'ni "Ey Sâmirî, murâdın nedir?" dedi ki, ihtisâs üzere buzağı sûretine udûlden sun'ettiğin şeyde şânın nedir? Ve huliyy-i kavimden [24/13] bu şebahı yapmandan murâdın nedir? Tâ ki emvâlleri eclinden onların kalblerini ahzettin, demektir. Zîrâ İsâ (a.s.) Benî İsrâîl'e: "Ey Benî İsrâîl, her insanın kalbi malının cihetindedir. Binâenaleyh siz emvâlinizi semâda farzedin ki, kalbleriniz semâda olsun!" dedi. Hâlbuki ancak kulûb, bizzât âdet⁵⁴⁷ ile ona mâil olduğundan dolayı mala "mal" tesmiye olundu. Böyle olunca kalbde ona iftikârdan nâşî, o mal kulûbda maksûd-ı a'zamdır.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) Hârûn (a.s.)ı ilim terbiyesi ile terbiye ettiği için, Cenâb-ı Hârûn Hz. Mûsâ'ya onun gazabına karşı وَلَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا تَأْخُذْ بِرَأْسِي (Tâhâ, 20/94) [Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!] kavlini söylediği vakit, Mûsâ (a.s.) Sâmirî'ye dönüp ona: "Ey Sâmirî şânın ve murâdın nedir?" ya'ni "İlâh-ı mutlak ibâdetinden husûsiyet üzere buzağı sûretinde ilâh-ı mukayyed ibâdetine tecâvüzün olan sun'unda murâdın

547 Diğer neşirlerde kelime "âdet" değil "ibâdet" şeklindedir. Ahmed Avni Bey, Bosnevi'yi tâkiben "âdet" kelimesini tercih etmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 500.

nedir? Ve kavmin hilyât ve tezyînâtından bu şebahı, ya'ni cism-i kesîfi yapmandan murâdın nedir? Tâ ki onların kalblerini emvâllerinden dolayı ahz u zabtettin!” dedi. Zîrâ insanın kalbi malının bulunduğu tarafa meyyâldir. Sâmirî dahi buzağıyı Benî İsrâîl'in yedindeki hilyâttan i'mâl ettiği cihetle, onların kalbleri malları olan buzağı cihetine meyletti. Çünkü İlsâ (a.s.) Benî İsrâîl'e hitâben: “Ey Benî İsrâîl! Her bir insanın kalbi, malının bulunduğu cihettedir. Böyle olunca siz emvâlinizi semâda, ya'ni ulüvvde farzedin; tâ ki kalbleriniz semâya, ya'ni ulüvve, mâil olsun!”⁵⁴⁸ buyurdu. “Semâ”dan murâd, semâ-i esmâ-i ilâhiyye ve “mal”dan murâd dahi, esmâ hazînelerinde meknûz olan tecelliyât ve atâyâ-yı ilâhiyyedir. Hâlbuki mala “mâl” denilmesi [24/14] ancak kalblerin bizzât, âdetle ona mâil olmasından nâşîdir. Nitekim “mâl canın yongasıdır” darb-ı meseli meşhûrdur. Binâenaleyh, kalbde mala ihtiyâc ve iftikâr hissi bulunduğu için, o mal kalblerde maksûd-ı a'zamdır. Bosnevî ve Ya'kûb Han nüshalarında تَوَيْلُ الْقُلُوبِ إِلَيْهِ بِالْعَادَةِ [Kulûb, bizzât âdet ile ona mâil olur.] ve Kâşânî, Bâlî Efendi ve Dâvûd-ı Kayserî ve *Tevîl-i Muhkem* nüshalarında إِلَيْهِ بِالْعِبَادَةِ [bizzât ibâdet ile] sûretinde muharrerdir. Bu sûretlere göre ma'nâ: “Hâlbuki mala “mal” tesmiyesi, ancak kalblerin bizzât ibâdetle ona mâil olmasından nâşîdir” olur. Zîrâ mala meyledip onun tasarrufu tahtında bulunanlar abdül-mâldir; ve abdiyyet-i mâli kabûl ile ibâdet-i Hak'tan i'râz edenler pek çoktur.

وليس للصُّورِ بقاءً، فلا بُدَّ مِنْ ذَهَابِ صُورَةِ الْعِجْلِ لَوْ لَمْ يَسْتَعَجِلْ مُوسَى بِحَرْقِهِ،
فَعَلَبَتْ عَلَيْهِ الْعَيْرَةُ، فَحَرَّقَهُ، ثُمَّ نَسَفَ رَمَادَ تِلْكَ الصُّورَةِ فِي الْيَمِّ نَسْفًا، وَقَالَ لَهُ:
﴿وَأَنْظُرْ إِلَى إِلَهِكَ﴾، فَسَمَّاهُ إِلَهًا بِطَرِيقِ التَّنْبِيهِ لِلتَّعْلِيمِ لِمَا عَلِمَ أَنَّهُ بَعْضُ
الْمَجَالِي الْإِلَهِيَّةِ ﴿لِنُحَرِّقَهُ﴾.

Ve suverin bekâsı yoktur. Binâenaleyh eğer Mûsâ, onu yakmakla isti'câl etmese idi, buzağı sûretinin zehâbı lâbüddür. İmdi onun üzerine gayret galebe etti; onu yaktı. Ba'dehû o sûretin külünü denize

548 Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, s. 87; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLVII, s. 456. İbnü'l-Arabî bu rivâyete *Fütühât*'ında da yer verir ve benzer muhtevâlî hadîs-i şerîflerle irtibâtını kurar. Bk. *Fütühât-ı Mekkiyye*, II, s. 301 (70. bâb); IV, s. 365 (281. bâb); VI, s. 41 (364. bâb). Ayrıca bu söz Hz. İsa'nın “Dağ Vaazı”nda geçmektedir. Bk. Matta, 5-7.

savuruş savurdu; ve ona “İlâhına bak!” dedi. İmdi onun mecâlî-i ilâhiyyeden ba’z olduğunu bildiğinden nâşî, bi-tarîki’t-tenbîh ta’lîm için, ona “ilâh” tesmiye etti. “Biz onu elbette yakarız” (Tâhâ, 20/97) dedi.

Ya’ni Benî İsrâîl suver-i kesîfenin hiçbirisinde bekâ olmadığını ve binâenaleyh o suverden birisi olan buzağının sûreti dahi fânî olduğunu bildikleri hâlde, mahzâ mallarından ma’mûl olduğu için, kalbleri [24/15] o sûrete meyledip taptılar. Ve pek tabûdir ki sûretlerin bekâsı yoktur. Eğer Mûsâ (a.s.) o buzağı sûretini yakıp imhâ etmek husûsunda acele etmese idi bile, suver-i sâire-i âlem gibi mutlakâ o sûret dahi er geç kendi kendine bozulup gidecek idi. Fakat Mûsâ (a.s.) üzerine gayret galebe ettiği için, onun imhâsı husûsunda acele edip, o sûreti ateşte yaktı; ve ba’d’l-ihrâk onun külçe külçe olan külünü deryâ içine savuruş savurdu. Zîrâ Benî İsrâîl’in isti’dâdı “tenzîh”i iktizâ ederdi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın getirdiği şerîat dahi tenzîh üzerine idi; ve tenzîh ise, ilm-i Kur’ân’ı değil, ilm-i furkânı muktezîdir; ve ilm-i Kur’ân tenzîhde teşbîhi ve teşbîhde tenzîhi iktizâ eder. İşte Mûsâ (a.s.)ın meşrebinde tenzîh gâlib olmakla, kendisine gayret, ya’ni buzağı sûreti Hakk’ın gayrı olduğu ve Hakk’ın o sûretten münezzeh bulunduğu mülâhazası galebe ederek, o sûretin imhâsında acele etti; ve onu yaktı. Ve Mûsâ (a.s.)a bu tenzîh ve gayret galebe etmekle berâber, buzağı sûretinin mecâlî-i ilâhiyyeden bir meclâ olduğuna dahi ilmi var idi. Velâkin bu teşbîh ciheti gâlib değil idi. İşte bu hakîkati dahi tenbîh tarîkiyle ta’lîm için Sâmirî’ye hitâben *وَإَنْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَّنُحَرِّقَنَّهُ* (Tâhâ, 20/97) ya’ni “Müdâvemetle taptığın ilâhına nazar et ki, biz onu elbette yakarız” dedi ve o buzağı sûretini “ilâh” ile tesmiye etti. Ve onun buzağı sûretini yakmasının hikmetine gelince:

فَإِنَّ حَيَوَانِيَّةَ الْإِنْسَانِ لَهَا التَّصَرُّفُ فِي حَيَوَانِيَّةِ الْحَيَوَانِ لِكَوْنِ اللَّهِ سَخَّرَهَا لِلْإِنْسَانِ، وَلَا سِيَّما وَأَصْلُهُ لَيْسَ مِنْ حَيَوَانٍ، فَكَانَ أَعْظَمَ فِي التَّسْخِيرِ، لِأَنَّ غَيْرَ الْحَيَوَانِ، مَا لَهُ إِرَادَةٌ، بَلْ هُوَ بِحُكْمِ مَنْ تَصَرَّفَ فِيهِ مِنْ غَيْرِ إِبَاءَةٍ.

[24/16] Zîrâ Allah Teâlâ onu insana teshîr eylediği cihetle, insanın hayvâniyeti için, hayvanın hayvâniyetinde tasarruf vardır. Ve bâhusûs hâlbuki buzağının aslı hayvandan değildir. Binâenaleyh teshîrde hay-

vandan a'zamdır. Zirâ hayvanın gayrıdır. Onun için irâde yoktur. Belki emr, bilâ-ımtinâ' kendisinde tasarruf eden kimsenin hükmüyledir.

Ya'ni Allah Teâlâ hayvanın hayvâniyetini insana teshîr ettiği ecilden, insanın hayvâniyeti için hayvanın hayvâniyetinde tasarruf vardır. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri *وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ* (Câsiye, 45/13) ya'ni “Semâvât ve arzda olan mahlûkâtı sizin için müsahhar kıldı” buyurur. Nev'-i insân mahlûkât-ı arzıyyenin kâffesinde tasarruf etmekle berâber semâda uçan kuşları dahi hükmüne münkâd kılar. Ve fi-zamâninâ görüldüğü üzere terakkiyât-ı fenniyye sebebiyle semâda uçar ve sun'î bulutlar ihdâs eder. Ve insân-ı kâmilin ve ehl-i havâsstan olan insân-ı nâkısın yerde ve gökte başka türlü tasarrufâtı dahi vardır ki, erbâbının ma'lûmudur.

Buzağı üzerindeki tasarrufa gelince: Onun aslı hayvan cinsinden değildir. Cemâddan ibâret olan hilyâttan yapılmış bir sûrettir; ve hayvanın gayrıdır. Binâenaleyh insanın yedinde hayvandan daha ziyâde müsahhar'dır. Çünkü onun hayvan gibi irâdesi olmadığı için, insân onu ne şekil ve vaziyete koysa, aslâ kendisinden muhâlefet⁵⁴⁹ zâhir olmaksızın onun tasarrufuna tâbi' olur. Binâenaleyh cemâdât inkıyâd ve teslim husûsunda hayvandan a'zamdır. Hâlbuki insanın hayvâniyeti, hayvanın hayvâniyetinde dahi tasarruf ederse de, irâdesi olduğu cihetle, tasarruf-ı insânîye muhâlefet eder. Ve insan, hayvanı birtakım âlât ve hiyel ve desâis ile zabtedip, onu kendi irâdesi dâiresinde hareket etmeğe bırakmaz. İşte insanın hayvâniyeti, hayvanın hayvâniyetinde mutasarrıf olunca, aslı hayvan cinsinden olmayan buzağı üzerinde elbette onun imtinâi olmaksızın keyfe-mâ-yeşâ mutasarrıf'dır; çünkü o cemâddır. [24/17] Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), hayvan hakkında revâ görmeyeceği bir tarz ile, ya'ni yakmak sûretiyle buzağıyı imhâ etti. Gerçi Mûsâ (a.s.) onu kırıp parçalamak sûretiyle de imhâ edebilirdi. Fakat bi'l-ıhrâk imhâyı münâsib gördü. Çünkü Mûsâ (a.s.), tecellî-i nûrîyi ateş sûretinde müşâhede etmiş idi; ve ona dıraht-ı âteşînden *إِنِّي أَنَا اللَّهُ* (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbı gelmiş idi. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur. Beyit:

تو آن نوری که با موسی همی گفت   خدایم من، خدایم من، خدایم

549 Ahmed Avni Bey nüshası: “muhâlif”. Âdil Bey nüshası: “muhâlefet”.

Tercüme:

“*Sen ol bir nûrsun, Mûsâ’ya derdin*
Hudâyım ben, Hudâyım ben, Hudâyım!”⁵⁵⁰

Ve diğer bir beyt-i şerîflerinde dahi kendilerine vâki’ olan bu tecellîye işâreten buyururlar. Beyit:

درخت آتشین دیدم، ندا آمد که جانانم
مرا می خواند آن آتش، مگر موسیٰ عمرانم
دَخَلْتُ النَّيَّهَ بِالْبَلَوَىٰ وَذُقْتُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ
جهل سال است چون موسیٰ بگرد این بیابانم

Tercüme:

“*Dıraht-ı âteşîn gördüm, dedi: “Ben işte cânânem”*
Beni çağırdı âteş gâlibâ Mûsâ-yı İmrân’em
Düşüp tihe belâ çektim ve tattım menn ü selvâyı
Tamam kırk yıl ki, Mûsâ misli devvâr-ı beyâbânem”⁵⁵¹

İşte Mûsâ (a.s.) bu sebebe binâen ateşi buzağı sûretine taslît etti ve yakıp külünü deryâya savurdu. Ve bu fiili ile Hak Teâlâ hazretlerinin böyle bir tecellîsi vukûunda keserât-ı sûriyyenin buzlar gibi eriyeceğini ve cemî’-i zerrât-ı unsuriyyenin kül gibi savrulup muzmahil olacağını gösterdi. Nitekim ölüm dediğimiz hâl, bunun her an gördüğümüz şâhid-i belîğidir. Zirâ mevt, [24/18] tecellî-i zâtîdir. Havf-ı mevt ile lertzân olanlar, ancak bizim gibi vücûd-ı vehmîsi kendisinin malı olduğunu zannedenlerdir. Bu vehimden âzâd olup mü’min-i hakîkî bulunan evliyâullah ise bu tecellînin teşnesidirler. Nitekim hadîs-i şerifte الْمَوْتُ تُحْفَةُ الْمُؤْمِنِ [Mevt, mü’minin armağanıdır.]⁵⁵² buyurulmuştur.

وَأَمَّا الْحَيَوَانُ فَهُوَ ذُو إِرَادَةٍ وَعَرَضٍ، فَقَدْ يَقَعُ مِنْهُ الْإِبَاءَةُ فِي بَعْضِ التَّصْرِيفِ،

550 *Divân-ı Kebîr*, II, s. 957 [beyit: 25336 (Füruzânfer neşri: 1526. gazel)]. Krş. Can, *Divân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 334; *Divân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), VI, s. 265 (beyit: 2246). Tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 65.

551 *Divân-ı Kebîr*, I, s. 847 [beyit: 22360-61 (Füruzânfer neşri: 1414. gazel)]. Krş. Can, *Divân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 338; *Divân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), V, s. 643 (beyit: 5856 vd.). Tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 65.

552 Kelâbâzî, *Babru’l-Fevâid*, I, s. 182; İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, VIII, s. 199; Deylemî, *el-Firdevs*, IV, s. 238; Beyhakî, *Şuabul-İmân*, XII, s. 292; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, s. 383.

فإن كان فيه قُوَّةٌ إظهارٍ ذلك ظَهَرَ منه الجُمُوحُ لِمَا يُرِيدُهُ منه الإنسانُ، وإن لم تكن له هذه القُوَّةُ أو يُصَادِفُ غَرَضَ الحَيَوَانِ انْقَادَ مُذَلَّلًا لِمَا يُرِيدُهُ منه، كما يَنْقَادُ الإنسانُ مثله لأمرٍ فيما رَفَعَهُ اللهُ به من أَجْلِ المَالِ الَّذِي يَرْجُوهُ منه، المُعَبَّرُ عنه في بعضِ الأحوالِ بالأُجْرَةِ، في قوله: ﴿وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا﴾، فما تُسَخَّرُ له مَنْ هو مثله إلا مِنْ حَيَوَانِيَّتِهِ لا من إنسانِيَّتِهِ، فإنَّ المِثْلَيْنِ ضِدَّانِ، فَيُسَخَّرُهُ الأَرْفَعُ في المَنْزِلَةِ بالمَالِ أو بالجَاهِ بِإنسانِيَّتِهِ، وَيُسَخَّرُ له ذلك الأَخْرُ إمَّا خَوْفًا أو طَمَعًا من حَيَوَانِيَّتِهِ لا من إنسانِيَّتِهِ، فما تُسَخَّرُ له مَنْ هو مثله، أَلَّا تَرَى ما بَيْنَ البَهَائِمِ مِنَ التَّخْرِيشِ، لَأَنَّهَا أمثالٌ، فالْمِثْلَانِ ضِدَّانِ، فلذلك قال: ﴿وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ﴾، فما هو مَعَهُ في دَرَجَتِهِ، فَوَقَعَ التَّسْخِيرُ من أَجْلِ الدَّرَجَاتِ.

Ve hayvana gelince, o irâde ve garaz sâhibidir. Binâenaleyh ba'zan, ba'zı tasrîfte ondan imtinâ' vâki' olur. İmdi onda bunun izhâr-ı kuvveti olursa, insanın ondan murâd ettiği şey için, ondan serkeşlik zâhir olur; ve eğer onun bu kuvveti olmazsa, yâhud hayvanın garazına muvâfik olursa, ondan onu murâd ettiği şey için [24/19] müzellelen münkâd olur. Nasıl ki insan, Allâh'ın onunla ref'ettiği şeyde, ondan umduğu mal eclinden, kendisinin misline inkıyâd eder. Öyle mal ki, ba'zı ahvalde ondan "ücret" ile ta'bîr olunur. Ve O'nun kavlinde وَرَفَعْنَا وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا (Zuhruf, 43/32), ya'ni "Biz onların ba'zısını ba'zısının derecâtı fevkinde ref'ettik; tâ ki onların ba'zısı ba'zısını sühriyy, ya'ni metbû' ittihâz edeler!" mansûstur. İmdi onun misli olan kimse, ona insâniyetinden değil, ancak hayvâniyetinden müsahhar olur. Zîrâ iki misil zıddırlar. Binâenaleyh onu, mal veyâ câh ile menzilette erfa' olan, insâniyeti ile teshîr eder. Ve bu diğeri ona, insâniyetinden değil, ya havfen ya tamaan hayvâniyetinden müsahhar olur. Şu hâlde kendi misli olan ona müsahhar olmadı. Behâyim arasında adem-i imtizâcdan vâki' olan şeyi görmez misin? Zîrâ onlar emsâldir ve misiller zıddıdır. Ve bunun için وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ (En'âm, 6/165) [Allah Teâlâ ba'zınızı ba'zınızın derecâtı fevkinde ref'etti.] dedi. Böyle olunca o, onun derecesinde onunla berâber değildir. Binâenaleyh teshîr derecât eclinden vâki' oldu.

Ya'ni cemâdda irâde olmadığı için, bilâ-ımtinâ' kendisinde tasarruf eden kimsenin hükmüne tâbi' olur. Hayvana gelince, onda irâde ve garaz olduğundan, kendisinde tasarruf etmek isteyen kimsenin ba'zı tasarrufâtına ba'zı vakit mümânaat eder. Binâenaleyh hayvan, kendisinde mevcûd olan irâde ve garazı izhâr için, kendisinde kuvvet bulacak olursa, insanın irâdesine karşı serkeşlik eder. Meselâ ba'zı at vardır ki, ancak sâhibinin rükûbunu murâd eder; onun gayrısının rükûbu irâde ve garazına muvâfık değildir. Eğer ona yabancı bir kimse binmek ister [24/20] ve onu zabte-demeyecek kadar da acemi bulunur ise, o at irâde ve garazını izhâr için kendinde kuvvet bulacağından, o yabancıya karşı serkeşlik edip, üstüne bindirmez. Ve eğer hayvanda irâde ve garazını izhâr edecek kuvvet bulunmazsa, ya'ni yabancı râkib, üstâd olup o atı zabtedebilirse veyâhud insanın garazı, hayvanın garazına müsâdif ve muvâfık olur ise, ya'ni ancak sâhibinin rükûbuna muvâfakat eden o ata sâhibi râkib olacak olursa, hayvan zelîl olarak münkâd ve mutî' olur.

Nitekim Allah Teâlâ hazretleri bir insanı “mansıb” gibi zâhirî ve “ilim” gibi bâtınî bir derece ihsâniyle ref'eder. Ve derecesi merfû' olan bir insana, onun misli olan diğeri bir insan, ondan mal ve ilim umduğu için, münkâd olur ve onun tasarrufu tahtına girer; ve o umulan mala ba'zı ahvâlde “ücret” ta'bir olunur. Ya'ni bir mansıb sâhibine hâdim olan bir kimse mal mukâbilinde onun emrine münkâd olur ki, bu hâlde o mala “ücret” tesmiye olunur. Ve umulan mala ba'zı ahvâlde ücret tesmiye olunmaz. Meselâ bir kimse kendisiyle münâsebeti bulunan mansıb sâhibi veyâ zengin bulunan bir adama, bana ihsân eder; veyâ zarûrette bulunduğu vakit bana ikrâz eyler mülâhazasıyla onu gücendirmemek için emrine itâat eder. Ve bu merfûiyyet-i derece Hak Teâlâ hazretlerinin *وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ* (Zuhruf, 43/32) ya'ni “Biz onların ba'zısını ba'zısının derecâtı fevkinde ref'ettik; tâ ki onların ba'zısı ba'zısını metbû' ve mutâ' itihâz ederler!” kavlinde beyân buyurulmuştur.

İmdi sâhib-i mansıb olan bir insana, kendi gibi bir insan olan kimsenin müsahhariyeti ve itâatı, o tâbi' olan şahsın insâniyeti cihetinden değil, belki hayvâniyeti cihetinden inbiâs eder. İnsâniyeti cihetinden tâbiyyet ve metbûiyyet mümkün değildir. Çünkü her iki insan yekdiğeri misli ise

de başka başkadır; ve yekdiğerinden başka olan iki misl ise zıddırlar. Ve iki zıd ise, الضَّدَّانِ لَا يَجْتَمِعَانِ [İki zıd bir araya gelmez.] kâidesince müctemî' olmazlar. Binâenaleyh kadr ve menzileti mal ve câh ile merfû' olan kimse, eşhâs-ı sâireyi insâniyeti ile teshîr eder; ve ona tâbî' ve müsahhar olanlar ise, [24/21] insâniyetleri cihetinden değil, belki havfen ve tamaan hayvâniyetleri cihetinden müsahhar ve tâbî' olurlar. Böyle olunca bir insan kendi gibi olan bir insana tâbî' ve münkâd olmamış olur. Her ne kadar ehl-i hicâb ve gaflet bir insanın diğeri insana tâbî' olduğunu zannederlerse de, bu tâbiyet ve metbûiyet mes'elesinin iç yüzü zikrolunduğu vech iledir.

Behâyim arasındaki adem-i imtizâcı görmüyor musun? Hiçbirisi diğeri tasarrufu tahtına girmek istemez; ve aralarında her an kavga eksik değildir. Çünkü birisi diğeri tasarruf etmek ister, diğeri ise ona karşı serkeşlik eder. Zirâ onlar hayvâniyette yekdiğerinin mislidir; ve misli olanlar ise yekdiğerinin zıddıdır. Meğer ki iki hayvanın garaz ve irâdeleri yekdiğerine muvâfık düşe; o vakit biri diğeri münkâd olur. Ve meselâ dişi hayvan irâde ve garazına muvâfık düştüğü vakit, erkek hayvanın var'ına müsâade eder; aksi hâlde serkeşlik eder. Ve yekdiğerinin misli olup zıdd olanlar, birbirine münkâd olmadıkları için, Hak Teâlâ hazretleri insana hitâben وَرَفَعَ بَعْضُكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ (En'âm, 6/165) ya'ni "Allah Teâlâ ba'zınızı ba'zınızın derecâtı fevkinde ref'etti" buyurdu. Böyle olunca tâbî' metbûun derecesinde onunla berâber değildir; ve metbû' derecede tâbî'den erfa'dır. Binâenaleyh teshîr, dereceden dolayı vâki' olur.

والتَّسْخِيرُ عَلَى قِسْمَيْنِ، تَسْخِيرٌ مُرَادٌ لِلْمُسَخَّرِ قَاهِرٌ فِي تَسْخِيرِهِ لِهَذَا الشَّخْصِ الْمُسَخَّرِ، كَتَسْخِيرِ السَّيِّدِ لِعَبْدِهِ، وَإِنْ كَانَ مِثْلَهُ فِي الْإِنْسَانِيَّةِ وَكَتَسْخِيرِ السُّلْطَانِ لِرِعَايَاهُ وَإِنْ كَانُوا أَمْثَالًا لَهُ، فَسَخَّرَهُمْ بِالذَّرَجَةِ، وَالْقِسْمُ الْآخَرُ تَسْخِيرٌ بِالْحَالِ، كَتَسْخِيرِ الرَّعَايَا لِلْمَلِكِ الْقَائِمِ بِأَمْرِهِمْ فِي الذَّبِّ عَنْهُمْ وَحِمَايَتِهِمْ وَقِتَالِ مَنْ عَادَاهُمْ وَحِفْظِ أَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَيْهِمْ، وَهَذَا كُلُّهُ تَسْخِيرٌ بِالْحَالِ مِنْ الرَّعَايَا يُسَخَّرُونَ بِهِ فِي ذَلِكَ مَلِكِهِمْ، وَيُسَمَّى عَلَى الْحَقِيقَةِ [24/22] تَسْخِيرَ الْمَرْتَبَةِ، فَالْمَرْتَبَةُ حَكَمَتْ عَلَيْهِ بِذَلِكَ، فَمِنْ الْمُلُوكِ مَنْ سَعَى لِنَفْسِهِ، وَمِنْهُمْ مَنْ عَرَفَ الْأَمْرَ، فَعَلِمَ أَنَّهُ بِالْمَرْتَبَةِ فِي تَسْخِيرِ رِعَايَاهُ، فَعَلِمَ قَدْرَهُمْ

وَحَقَّهُمْ، فَاجْرَهُ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ أَجْرَ الْعُلَمَاءِ بِالْأَمْرِ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ، وَأَجْرٌ
 مِثْلِي هَذَا يَكُونُ عَلَى اللَّهِ فِي كَوْنِ اللَّهِ فِي شُؤْنِ عِبَادِهِ، فَالْعَالَمُ كُلُّهُ مُسَخَّرٌ
 بِالْحَالِ مَنْ لَا يُمَكِّنُ أَنْ يُطْلَقَ عَلَيْهِ اسْمُ مُسَخَّرٍ، قَالَ تَعَالَى: ﴿كُلَّ يَوْمٍ هُوَ
 فِي شَأْنٍ﴾.

Ve teshîr iki kısım üzerinedir. Biri müsahhır için murâd olan teshîr-
 dir ki, şahs-ı müsahharı teshîrinde kâhirdir. Her ne kadar insâniyette
 onun misli ise de, seyyidin abdin teshîri gibidir. Ve her ne kadar
 onun için emsâl iseler de, sultân reâyâsını teshîri gibidir. İmdi onları
 derece ile teshîr eyledi. Ve kısm-ı diğەر, hâl ile teshîrdir. Reâyânın
 meliki teshîrleri gibidir ki, onlardan zulmü men'etmekte ve onların
 himâyelerinde ve onlara adâvet eden kimsenin kîtâlinde ve onların
 mallarını ve nefislerini onların üzerine, onun hıfzında, onların emriyle
 kâimdir. Ve bunun cümlesi reâyâ tarafından hâl ile teshîrdir ki, melik-
 lerini bunlarda teshîr ederler. Ve hakîkatte “teshîr-i mertebe” tesmiye
 olunur. İmdi mertebe onun üzerine bunlar ile hükmetti. Böyle olunca
 mülûkten ba'zısı kendi nefsi için sa'yetti; ve onlardan ba'zısı emri ârif
 oldu. Binâenaleyh bildi ki, mertebe ile kendi reâyâsının teshîrindedir.
 İmdi onların kadrlerini ve haklarını bildi. Böyle olunca Allah Teâlâ,
 bunun üzerine ona, alâ-mâ-hüve-aleyh emr ile olan ulemânın ecrini
 ücret olarak verdi. Ve Allah Teâlâ ibâdının şuûnunda olduğundan
 dolayı, bunun misli ecr, Allah üzerine olur. İmdi âlemin küllîsi O'nun
 üzerine ism-i müsahhar itlâkı mümkün olmayan zât-ı Hakk'ı müsah-
 hırdır. Ve Hak Teâlâ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'ni “O her
 ânda bir şe'ndedir” buyurdu.

Ya'ni “teshîr” iki kısım üzerine vâki' olur: Bir kısmı, teshîr eden kim-
 seye isnâd olunan teshîrdir ki, [24/23] kendisine müsahhar ve tâbi' olan
 şahsı teshîrinde kâhirdir. Ya'ni bu kısım teshîr, teshîr-i kahrîdir. Nitekim
 bir köle insâniyette efendisinin ve tebaa dahi pâdişâhlarının misli iseler de,
 efendi kölesine ve pâdişâh efrâd-ı tebaasından birisine bir şey emr ve teklîf
 ettiği vakit, onlar cebren ve kahren, kendi keyf ve irâdelerini terkedip,
 köle efendisinin ve tebaa pâdişâhının irâdesine tâbi' ve müsahhar olurlar.
 Binâenaleyh efendi kölesini ve pâdişâh tebaasını derece ile teshîr ederler.
 Ve teshîrin diğەر kısmı, hâl ile teshîrdir. Bu da tebaanın pâdişâhı teshîri

gibidir ki, pâdişâh reâyâsından zulüm ve cevri men'etmek ve onları himâ-ye eylemek ve tebaasına adâvet eden milletler ile harb ve kıtâl etmek ve onların mallarını ve canlarını muhâfaza eylemek husûslarında tebaasının emriyle kâimdir. Bu ta'dâd olunan umûrun cümlesi, reâya tarafındandan hâl ile teshîrdir ki, pâdişâhlarını bu umûrda teshîr ederler; ve pâdişâh bu husûslarda tebaasının müsahharı ve tâbiidir. Bu teshîr zâhirde hâl ile teshîr ise de, hakîkatte teshîr-i mertebedir; ve bu mertebe dahi mertebe-i saltanattır. İşte bu mertebe-i saltanat pâdişâhın üzerine zikrolunan umûrun kâffesiyle hükmetti. Ve pâdişâh dahi kendi mertebe-i saltanatının îcâbına tâbi' ve müsahhar oldu.

İmdi pâdişâhlardan ba'zısı kendi nefsi için sa'yetti. Ya'ni "Tebaamın mal ve canları mahfûz olsun ve onların emvâl ve servetinden istifâde edeyim; ve tebaam kuvvetli olsun, onlar vâsıtasıyla dâhilî ve hâricî düşmanlarımdan intikâm alayım; ve azîmü'ş-şân bir pâdişâh olup kimseler bana mukâvemette cesâret edemesin!" diyen bir pâdişâh kendi nefsi için çalışır. Ve pâdişâhlardan ba'zısı emri ârif olarak, kendi mertebesi ile reâyâsının [24/24] yed-i teshîrinde olduğunu ve binâenaleyh onların kadrlerini ve haklarını bildi. Bu takdîrde Allah Teâlâ hazretleri onun bu irfânı üzerine o pâdişâha, hakîkat-i emri ârif olan ulemânın ecrini ecr olarak verdi. Ve Allah Teâlâ ibâdının şuûn ve ef'âlinde ve amellerinin sûretlerinde mütecellî olduğu için, onlarda Hakk'ı müşâhede eden ve ibâdın zâhiri hasebiyle, Hak Teâlâ'nın teshîrinde bulunduğunu bilen böyle bir sultân-ı ârifin ecri Allah üzerinedir. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri, ibâdının şuûnu ve onların hâcetlerinin kazâsı üzerinedir. Bir kimse garaz-ı nefsinden nâşî olmayıp, ancak Allah için bununla kâim bulunursa, şübhesiz böyle bir kimsenin ecri Allah üzerine olur.

İmdi âlemin küllîsi zât-ı Hakk'ı müsahhırdır, ya'ni teshîr edicidir. Fakat âlem zât-ı Hakk'ı teshîr etmekle berâber O'na "Müsahhar", ya'ni "Tâbi'" ismini vermek mümkün değildir. Ve Hak Teâlâ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'ni "O her ânda bir şe'ndedir" buyurdu. Bu şân ise, ancak ibâdının şuûnudur.

Ma'lûm olsun ki, diğer fasslarda dahi kirâren beyân buyurulduğu üzere vücûd-ı hakîkî, ancak Hakk'ın vücûd-ı vâhid-i latîfenden ibârettir. Bu

vücûd-ı latîf-i hakîkî esmâ-i nâmütenâhîsi hasebiyle, merâtib-i kesâfete tenezzül edip, suver-i muhtelifle ile taayyün ve takayyüd etmiştir. Binâenaleyh ibâdın şuûnunda vücûd ve hakikat cihetinden mütecellî olan ancak Haktır; aslâ ortada gayr yoktur. Tesmiye-i gayriyyet onun taayyün ve takayyüdü cihetinden vâki' olur. Ve **Fass-ı İlyâsî**'de "Vücûd"un müessir ve müesserün-fih kısımlarına münkasım olduğu beyân edilmiş idi. Ya'ni ayn-ı vâhide-i Hak bir i'tibâr ile "müessir" ve bir i'tibâr ile "müesserün-fih"dir. Âlem Hakk'ın zâhiri olup müesserün-fihdir; ve Hak ise âlemin bâtını olup müessirdir. Binâenaleyh teshîr eden ve teshîr olunan ancak Hakk'ın kendi nefsidir; ve gayr [24/25] yoktur ki Hak, onun müsahharı olsun.

Misâl: İnsanın şahsı ayn-ı vâhidedir; ve insanın bâtını onun endîşesidir; ve zâhiri onun cismidir; ve bu cism-i zâhirî, endîşesiyle müteharriktir. Ve bâtını "Kalk yazı yaz!" demedikçe, yed-i zâhiri kalemi alıp yazı yazmaz. Binâenaleyh bâtını müessir ve cismi müesserün-fih olmuş olur. Zîrâ bâtını zâhirinde te'sîr eder. Maahâzâ gerek müessir ve gerek müesserün-fih o şahsın ayn-ı vâhidesidir. İşte bunun gibi insanın zâhiri olan cismi, bâtını olan endîşesinin müsahharı ve tâbiidir; ve bâtını olan endîşesi dahi zâhiri olan cisminin müsahharı ve metbûudur. Şu hâlde teshîr eden ve teshîr olunan, ancak şahsın ayn-ı vâhidesinden ibârettir. Burada gayrın vücûdu yoktur.

فكانَ عَدَمُ قُوَّةِ إِرْدَاعِ هَارُونَ بِالْفِعْلِ أَنْ يَنْفُذَ فِي أَصْحَابِ الْعِجْلِ بِالتَّسْلِيطِ
عَلَى الْعِجْلِ كَمَا سَلَّطَ مُوسَى عَلَيْهِ، حِكْمَةً مِنَ اللَّهِ ظَاهِرَةً فِي الْوُجُودِ لِیُعْبَدَ
فِي كُلِّ صُورَةٍ، وَإِنْ ذَهَبَتْ تِلْكَ الصُّورَةُ بَعْدَ ذَلِكَ فَمَا ذَهَبَتْ إِلَّا بَعْدَ مَا
تَلَبَّسَتْ عِنْدَ عَابِدِهَا بِاللُّوْهِيَّةِ، وَلِهَذَا مَا بَقِيَ نَوْعٌ مِنَ الْأَنْوَاعِ إِلَّا وَعُْبِدَ إِمَّا
عِبَادَةً تَأَلُّهُ وَإِمَّا عِبَادَةً تَسْخِيرٍ، وَلَا بُدَّ مِنْ ذَلِكَ لِمَنْ عَقَلَ، وَمَا عُْبِدَ شَيْءٌ مِنْ
الْعَالَمِ إِلَّا بَعْدَ التَّلَبُّسِ بِالرَّفْعَةِ عِنْدَ الْعَابِدِ وَالظُّهُورِ بِالذَّرَجَةِ فِي قَلْبِهِ، وَلِذَلِكَ
تُسَمَّى الْحَقُّ لَنَا بِـ«رَفِيعِ الدَّرَجَاتِ»، وَلَمْ يَقُلْ رَفِيعَ الدَّرَجَةِ، فَكَثَّرَ الدَّرَجَاتِ
فِي عَيْنٍ وَاحِدَةٍ، فَإِنَّهُ قَضَى أَلَّا يُعْبَدَ إِلَّا إِيَّاهُ فِي دَرَجَاتٍ كَثِيرَةٍ مُخْتَلِفَةٍ،
أَعْطَتْ كُلَّ دَرَجَةٍ مَجْلَى إِلَهِيًّا عُْبِدَ فِيهَا، وَأَعْظَمُ مَجْلَى عُْبِدَ فِيهِ وَأَعْلَاهُ
«الْهَوَى»، كَمَا قَالَ: «أَفْرَأَيْتَ [24/26] مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ»، فَهُوَ أَعْظَمُ
مَعْبُودٍ، فَإِنَّهُ لَا يُعْبَدُ شَيْءٌ إِلَّا بِهِ، وَلَا يُعْبَدُ هُوَ إِلَّا بِذَاتِهِ، وَفِيهِ أَقُولُ:

İmdi Mûsâ'nın buzağı üzerine taslît olunması gibi, buzağı ashâbı hakkında, buzağı üzerine taslît ile tenfîze fiil ile Hârûn'un adem-i kuvvet-i men'i, her bir sûrette ibâdet olunmak için vücûdda Allah'dan zâhir bir hikmet oldu. Ve her ne kadar bu sûret, bundan sonra zâil olursa da; ancak onun âbidi indinde ulûhiyetle mütelebbis olduktan sonra zâhib oldu. Ve bunun için ancak ya ibâdet-i teellüh veyâhud ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunduğu hâlde, envâ'dan bir nevi' bâkî kaldı. Böyle olunca taakkul eden kimse için bu ibâdetten lâbüddür. Hâlbuki âlemden bir şeye, ancak âbidin indinde rif'atle mütelebbis olduktan ve onun kalbinde bir derece ile zuhûrdan sonra ibâdet olundu. Ve bundan dolayı Hak, bize "Refîu'd-derecât" ile mütesemmî oldu; ve "Refîu'd-derece" demedi. Binâenaleyh ayn-ı vâhidede derecâtı teksîr eyledi. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ derecât-ı kesîre-i muhtelifede ancak kendisine ibâdet olunmasını kazâ etti. Şöyle ki, her bir derece, bir meclâ-yı ilâhîyi i'tâ edip onda ibâdet olundu. Ve kendisinde ibâdet olunan a'zam-ı meclâ "hevâ"dır. Nitekim Hak Teâlâ مَنْ أَفْرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ (Câsiye, 45/23) [Hevâsını kendisine ilâh ittihâz eden kimseye nazar eder misin?] buyurdu. İmdi o, ma'bûdun a'zamıdır. Zîrâ bir şeye ancak onun sebebiyle ibâdet olunur. Hâlbuki ona, ancak zâtı ile ibâdet [24/27] olunur. Ve onun hakkında ben derim:

Ya'ni Mûsâ (a.s.) buzağı üzerine fiilen musallat olup, onu bi'l-ihrâk imhâ etti. Fakat Hârûn (a.s.), Benî İsrâîl'i buzağıya tapmaktan kavlen men'etti; ve Mûsâ (a.s.) gibi, onun üzerine fiil ile musallat olup, buzağıya tapanlar hakkında hükmünü tenfîz etmeğe kâdir olmadı. Ve Cenâb-ı Hârûn'un bu husûstaki adem-i kudreti, Allah Teâlâ'ya her bir sûrette ibâdet olunmuş olmak için, vücûdda bir hikmet olmak üzere zâhir oldu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz Ve'n-Necm sûre-i şerîfesini tilâvet buyurdıkları sırada, lisân-ı saâdetlerinden تِلْكَ الْغُرَانِيُّ الْعَلَى، وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَكُنْتَجِي [Bunlar âli gurnûklardır ve onların şefâatleri elbette ümîd olunur.] kelâmı sâdir olmakla orada hazır olan putperestân-ı Kureyş: "Muhammed (s.a.v.) bizim putlarımızı da medhetti" deyip, sûre-i şerîfenin âhirindeki secde âyeti kırâat buyuruldukdaki, mü'minîn ile berâber secdeye vardılar. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*'de bu ma'nâyı beyânen buyururlar.

Tercüme: “Putu medh etmek avâmın dâmı içindir. İşte تِلْكَ الْغَرَائِيقُ kelâmını böyle bil!”⁵⁵³

553 Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, XI, s. 499-501 (beyit: 1547). Ahmed Avni Bey beyti şöyle izâh eder: “Putu lisâna alıp medh etmek avâmmı vahdet tarafına avlamak için bir tuzaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz Ve’n-Necm sûre-i şerifesini mü’minler ile kâfirlerden mürekkebe bir cem’iyet içinde okuduğu vakit أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ، وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى (Necm, 53/19) ya’ni “İlâh olarak Lât ve Uzzâ ve diğer üçüncü Menât’ı mı gördünüz?” âyetinden sonra lisân-ı şeriflerinden، تِلْكَ الْغَرَائِيقُ الْعُلَى، ya’ni “Bunlar âli gurnûklardır ve onların şefâatleri elbette ümîd olunur” ibâresi zâhir oldu. Binâenaleyh hem mü’minler ve hem de kâfirler müttehiden secde ettiler. Gerçi mü’minlerin secdesi Hak için ve kâfirlerin secdesi ise putları medholunduğu için idi. Fakat bu âlem-i sûrette iki zıddın ictimâi vâki’ oldu ve vahdet-i sûrî husûle geldi. “Gurnûk”, “boynu uzun su kuşu ve yumuşak tenli delikanlı” ma’nâlarıdır. “Garânik”, bu kelimenin cem’idir. Bu kırâatı müteâkib Cibrîl-i Emîn geldi. Bu ibârenin Kur’ân’dan olmadığını ve şeytanın ilkâsı bulunduğunu haber verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem hazretleri pek ziyâde kederlendi ve kalb-i şeriflerine büyük bir korku müstevli oldu. Hak Teâlâ hazretleri tesellî buyurup, sûre-i Hacc’da olan وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلَّا يُلْقِيَ الشَّيْطَانَ فِي مَقْبَلِهِ فَنَسَخْنَا اللَّهُ مَا يُلْقِيَ الشَّيْطَانَ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ، لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِيَ الشَّيْطَانَ فِي مَقْبَلِهِمْ مَرْصَدًا لِّلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ وَالْقَاسِيَةَ قُلُوبُهُمْ (Hacc, 22/52-53) ya’ni “Ey Resûlüm! Biz senden evvel bir resûl ve nebî göndermedik, ancak o resûl ve nebî kendi tarafından bir şey temennî ettiği vakit, şeytan onun murâd ettiği şeye ilkâ ederdi. Müteâkiben Allâh Teâlâ şeytanın ilkâ ettiği şeyi bozar, sonra Allah Teâlâ kendi âyâtını tahkîm eder. Ve Allâh Teâlâ âlim ve hakîmdir. Çünkü Allâh Teâlâ şeytanın ilkâ ettiği şeyi, kalblerinde maraz olanlar ve kalbleri kâsiye olanlar için fitne ve imtihân kılar” âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. Bu mes’ele hakkında tefsîr âlimlerinin ihtilâfları vardır. Ba’zıları bu haber uydurmadır, aslâ vâki’ değildir; zirâ şeytan vahye karışamaz, derler. Ve ba’zıları da bu ibâreyi okuyan peygamber değil idi; şeytan idi, derler. Velhâsıl bu ihtilâfâtın esbâb-ı mûcibesiyile burada zikri uzundur. Şeytanın ilkâsı mes’lesi yukarıda zikrolunan âyet-i kerîme ile sâbittir. Hz. Pîr aslı olmayan bir nakli *Mesnevî-i Şerif*lerinde kâle almazlar. Nitekim âtîdeki beyitte bu vak’ada bir sırr-ı ilâhî olduğu beyân buyurulmuştur. Vak’anın iç yüzüne gelince, şu mütâlaât vardır: Abdülkerîm-i Cîlî (k.s.) *el-İnsânü’l-Kâmil* isimindeki kitabında 57. bâbının birinci faslında şöyle buyurlar: “Ma’lûm olsun ki, Allâh Teâlâ vak’âki nefsi muhammediyeyi zâtından yarattı, hâlbuki zât-ı Hak iki zıddı cem’edicidir. Cemâl ve nûr ve hüda sıfatları cihetinden nefsi Muhammedî (s.a.v.)den melâike-i âlîni yarattı; ve celâl ve zulmet ve dalâl sıfatları cihetinden dahi nefsi Muhammedî (s.a.v.)den İblîs’i ve etbânı yarattı ilh...” Bu beyândan anlaşılır ki, hakikat-i muhammediyye İblîs’i dahi muhîttir. Sûre-i şerîfe okunan mahalde ashâb-ı cemâl olan mü’minler bulunduğu gibi, ashâb-ı celâl olan kâfirler de var idi. Zıddı câmi’ olan hakikat-i muhammediyyeden nâzil olan sûre-i şerîfe, bu câmiyyet hasebiyle, ehl-i dalâle âid olan ibâre dahi, bu hakikat-i muhammediyyenin lisân-ı celâli ile okunuverdi. Bunun üzerine orada secde etmeyen bir ferd kalmadı;

Gerçi o ibâdet olunan sûret, zâhib ve zâil olur. Fakat o sûret ancak ona ibâdet eden âbidin indinde ulûhiyetle mütelebbis olduktan sonra zâil olur. Ve nitekim buzağının sûreti, Benî İsrâîl'den ona tapanların indinde, ulûhiyetle mütelebbis olduktan sonra, Mûsâ (a.s.) tarafından ihrâk edilmek sûretiyle zâil ve zâhib oldu. [24/28]

İmdi Hakk-ı mutlakın zât-ı vâhidi, mer-tebe-i letâfetten mer-tebe-i kesâfete tenezzül edip, esmâsı hasebiyle ulvî ve süflî kâffe-i sûretlerle müteayyin ve onlarda zâhir olduğu cihetle, Allah Teâlâ'ya suver-i âlem-den her bir sûrette ibâdet olunmak lâzım geldiği için, envâ'-ı mahlûkât-tan ibâdet olunmayan bir mahlûk kalmadı. Binâenaleyh putperestlerin ağaca ve taş-a ve güneşe ve aya ve yıldızlara ve hayvânâta ve buzağı gibi sûretlere tapmaları gibi, ona ya ibâdet-i teellüh ile ibâdet olundu; veyâhud halkın emvâle ve câh ve menâsıba tapmaları gibi, ibâdet-i teshîr ile ibâdet olundu. Şu kadar var ki, ibâdet-i teshîre "ibâdet" tesmiye etmek halk indinde âdet olmadı. Yoksa bir kimsenin kalbinde, hangi şeyin muhabbet ve saltanatı zâhir olmuş ise, o kimse o şeyin abdidir.

Meselâ, kalbi mal muhabbetiyle müsahhar olan "abdül-mâl" ve muhabbet-i câh ile müsahhar olan "abdül-câh" ve kadın muhabbeti ile müsahhar olan "abdü'n-nisâ" ve nefsinin muhabbeti gâlib olan "abdü'n-nefs" ve muhabbet-i küffâr gâlib olan "abdül-kefere" dir. Ve her bir abd kendi ma'bûduyla berâberdir. Nitekim hadîs-i şerîfte *مَعَ مَنْ أَحَبَّ مِنَ الْمَرْءِ* ya'ni "Kişi sevdiği ile berâberdir"⁵⁵⁴ buyrulur.

---

ve bu âlem-i sûrette ve şehâdette dahi, zıddeyni câmiyyetin sırrı inkişâf etti. Fakat Resûl-i Ekrem hazretlerinin taayyün-i Muhammedîsi ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmi olduğundan, bu lisân-ı celâlî, lisân-ı cemâliye muhâlif idi. Bu nokta-i nazardan Hak Teâlâ, lisân-ı cemâlî ile okunan âyât-ı kur'âniyyeden, lisân-ı celâlî ile okunan ibâreleri bozdu ve neshetti ve âyât-ı cemâliyyeyi tahkîm buyurdu... Bu Ve'n-Necm sûresinde lisân-ı celâlî ile acele okunan ibâre sûrenin müştemilâtından olmayıp, kalblerinde küfür ve inkâr marazı olan kimseler için fitne ve imtihan-ı ilâhî idi; ve fitne ve imtihanın sırrı budur ki: sûre-i şerîfe okunurken hem hidâyet ve hem de dalâlet ibâreleri mezkûr oldu. Orada bulunan efrâd-ı beşerden saâdet-i ezeliyyeleri sâbit olanlar, ibâre-i hidâyete ve şekâvet-i ezeliyyeleri sâbit olanlar dahi ibâre-i dalâlete nazar edip secde ettiler. Binâenaleyh bir tâifenin hidâyet-i fiiliyyeleri ve bir tâifenin dalâlet-i fiiliyyeleri zuhûra geldi. Zîrâ bu âlem-i şehâdet âlem-i ef'âldir; ve netîcede *وَلِلَّهِ الْحُكْمُ الْبَالِغُ* (En'âm, 6/149) ya'ni "Allâh Teâlâ için hüccet-i bâliğa sâbittir" âyet-i kerîmesinin sırrı âşikâr oldu."

554 Buhârî, "Edeb", 96; Müslim, "Birr", 50.

İmdi her sûrette Hakk'ı taakkul ve fehmeden kimse için, Hakk'ın her bir sûrette ya ibâdet-i teellüh veyâ ibâdet-i teshîr ile ma'bûd olması ve ona o sûretlerde ibâdet olunması lâzımdır. Zîrâ teshîr ve tesahhür, merâtib-i mevcûdâtın kâffesi arasında vâki'dir. Ve mevcûdât ve belki Hak ile halk arasındaki irtibât, ancak bu teshîr ve tesahhür sebebiyledir. Çünkü irtibât için iftikâr lâzımdır; ve iftikâr ise, teshîr ve tesahhürü iktizâ eder. Hâlbuki suver-i âlemden olan bir şeye, ancak o şey, âbidînin indinde rif'at ile mütelebbis olduktan sonra ve onun kalbinde bir derece ile zuhûrdan sonra ibâdet olundu. [24/29] Zîrâ her derecede zâhir olan ma'bûdlardan bir şeyin abdi vardır. Ve o derecede hakikat üzere ma'bûd olan ise, ancak Hak'tır. Binâenaleyh o derecede olan âbidin indinde Hak rif'atle mütelebbis olduktan sonra âbid, o şeye ibâdet eder.

İşte suver-i âlemden kendisine ibâdet olunan eşyânın her birisi, ona tapan kimsenin kalbinde rif'atle mütelebbis olup, bir derece ile zuhûrdan sonra, ibâdet olunduğu için sûre-i Mü'min'de vâki' olan رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ (Mü'min, 40/15) [Dereceleri yükselten, arşın sâhibi olan Allah Teâlâ, kendi emrinden olan vahyi, kullarından dilediğine ilkâ buyurur.] âyet-i kerîmesinde, Hak Teâlâ zât-ı azîmü'ş-şânını "Refi'ud-derecât" olarak bildirdi; ve "Refi'ud-derece" demedi. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendi vücûdu olan ayn-ı vâhidede, derecâtı teksîr etti; ve rif'ati derecelere mahsûs kıldı. Eğer "Refi'ud-derece" buyurmuş olsa idi, rif'ati bir dereceye tahsîs buyurmuş olurdu. Hâlbuki hakikat-i hâl rif'atin derecâta mahsûs olmasıdır. Çünkü muhakkak Allah Teâlâ, derecât-ı kesîre-i muhtelifede, kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasına hükmetti. O vech ile ki her bir derece bir meclâ-yı ilâhîyi iktizâ etti; ve Hakk'a o derecede ibâdet olundu. Ve kendisinde Hakk'a ibâdet olunan meclânın en büyüğü ve a'lâsı "hevâ"dır, ya'ni istek ve hâhiştir. Nitekim Hak Teâlâ sûre-i Câsiye'de اَفْرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ (Câsiye, 45/23) ya'ni "Hevâsını kendisine ilâh ittihâz eden kimseye nazar eder misin?" buyurdu. Böyle olunca "hevâ", ma'bûdun en büyüğüdür. Zîrâ bir şeye ancak hevâ sebebiyle ibâdet olunur. Zîrâ âbidin kalbinde meyil ve muhabbet olmadıkça, o âbid, ibâdet ettiği şeye teveccüh etmez. Hâlbuki hevâyâ, yine kendi zâtı, ya'ni nefsi hevâ ile [24/30] ibâdet olunur. Binâenaleyh suver-i âlemden herhangi bir sù-

rete, ister ibâdet-i teellüh ve ister ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunsun, sebebi “hevâ”dır. Şu hâlde hevânın yine kendi zâtı ile kendine ibâdet olunur. Şu kadar ki hevâ, ma’nâ-yı bî-sûret olduğu için bâtıdır; onun “ayn”ı zâhir değildir; ancak suver-i ma’bûdât ile zâhir olur. Ve hevâ hakkında ben böyle derim:

Şiir:

وَحَقُّ الْهَوَىٰ إِنَّ الْهَوَىٰ سَبَبُ الْهَوَىٰ فَلَوْلَا الْهَوَىٰ فِي الْقَلْبِ مَا عُيِدَ الْهَوَىٰ

Hevâ hakkı için, muhakkak hevâ, sebep-i hevâdır. İmdi eğer kalbde hevâ olmasa idi, hevâyâ ibâdet olunmaz idi.⁵⁵⁵

Ma’lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretleri hadîs-i kudsîde كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا “Ben bir gizli hazîne idim. Bilinmememe muhabbet ettim” buyurmuştur. Şu hâlde cem’-i merâtibde ve o merâtibin mezâhirinde zuhûr-ı Hakk’a sebep olan hubb-i ahadî olmuş olur. Ve bu muhabbet, hubb-i küllî-i ilâhîdir; ve O’nun mezâhirinin her birerlerinde zâhir olan muhabbet ise, muhabbet-i cüz’îdir; ve bu hubb-i cüz’înin sebebi ise, o hubb-i küllîdir. Ve eğer bu hubb-i küllî-i ilâhî, insanın kalbinde ve bâtınında mündemic olmasa idi, mertebe-i nefste zâhir olan hevâyâ ibâdet olunmaz idi. Çünkü mertebe-i nefste zâhir olan hevâ, mertebe-i kalbde ve bâtında olan hevânın “ayn”ıdır. Gayriyetleri ancak ihtilâf-ı mertebe i’tibâriyledir. Ma’nânın hurûf ve elfâza irtibâtı gibi. Onun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) hubb-i ilâhîye kasem edip “Hakk’ın hubb-i ahadîsi olan hevâ, hevâ-yı cüz’înin sebebidir. Ve eğer hevâ-yı ilâhî kalbde olmasa idi, mezâhirde zâhir [24/31] olan hevâyâ ibâdet olunmaz idi” buyururlar. Ve yine Hz. Şeyh-i Ekber *Fütûhât-ı Mekkiyye*’de buyururlar ki: “Ba’zı mükâşefâtta, hevâyı, ulûhiyetle zâhir, kendi arşı üzerinde kâid ve onun cem’-i âbidleri onu ihâta edip indinde vâkîf oldukları hâlde müşâhede ettim; ve ben suver-i kevnîyede o hevâdan a’zam bir ma’bûd müşâhede etmedim.”⁵⁵⁶

555 Beyit için ayrıca bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 173 (331. bâb); VII, s. 304 (558. bâb)

556 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 173 (331. bâb).

أَلَا تَرَى عِلْمَ اللَّهِ بِالأَشْيَاءِ، مَا أَكْمَلَهُ، كَيْفَ تَمَّمَّ فِي حَقِّ مَنْ عَبَدَ هَوَاهُ
وَاتَّخَذَهُ إِلَهًا، فَقَالَ: ﴿وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ﴾، وَالضَّلَالَةُ الْحَيْرَةُ، وَذَلِكَ أَنَّهُ
لَمَّا رَأَى هَذَا الْعَابِدَ مَا عَبَدَ إِلا هَوَاهُ بِانْقِيَادِهِ لَطَاعَتِهِ فِيمَا يَأْمُرُهُ بِهِ مِنْ عِبَادَةِ
مَنْ عَبَدَهُ مِنْ الأَشْخَاصِ، حَتَّى عِبَادَتَهُ لِلَّهِ كَانَتْ عَنْ هَوَى أَيْضًا، لِأَنَّهُ لَوْلَمْ
يَقَعْ لَهُ فِي ذَلِكَ الْجَنَابِ المُقَدَّسِ هَوَى وَهُوَ الإِرَادَةُ بِمَحَبَّتِهِ مَا عَبَدَ اللَّهُ وَلَا
آثَرُهُ عَلَى غَيْرِهِ، وَكَذَلِكَ كُلُّ مَنْ عَبَدَ صُورَةً مَا مِنْ صُورِ العَالَمِ وَاتَّخَذَهَا إِلَهًا
مَا اتَّخَذَهَا إِلا بِالْهَوَى، فَالْعَابِدُ لَا يَزَالُ تَحْتَ سُلْطَانِ هَوَاهُ، ثُمَّ رَأَى المَعْبُودَاتِ
تَتَنَوَّعُ فِي العَابِدِينَ، فَكُلُّ عَابِدٍ أَمْرًا مَا يُكْفِرُ مَنْ يَعْبُدُ سِوَاهُ، وَالَّذِي عِنْدَهُ
أَدْنَى تَبْئِهِ يَحَارُ لِاتِّحَادِ الهَوَى بِلِ لأَحَدِيَّةِ الهَوَى، فَإِنَّهُ عَيْنٌ وَاحِدَةٌ فِي كُلِّ
عَابِدٍ، «فَأَضَلَّهُ اللَّهُ»، أَي حَيْرَهُ «عَلَى عِلْمٍ» بِأَنَّ كُلَّ عَابِدٍ مَا عَبَدَ إِلا هَوَاهُ
وَلَا اسْتَعْبَدَهُ إِلا هَوَاهُ سِوَاءَ صَادَفَ الأَمْرَ المَشْرُوعَ أَوْ لَمْ يُصَادَفْ.

Allâh'ın eşyâya olan ilmini görmez misin? Ne ekmeldir! Allah Teâlâ, hevâsına ibâdet eden ve onu ilâh ittihâz eden kimse hakkında, ilmi nasıl tetmîm eyledi. Binâenaleyh عِلْمِ اللَّهِ عَلَى عِلْمٍ (Câsiye, 45/23) ya'ni "Allah Teâlâ onu ilim üzere idlâl etti" buyurdu; hâlbuki dalâlet, "hayret"tir; ve tetmîm ve tekmi'l budur. Beyânı budur ki: Vaktâki Hak gördü ki, âbid, ancak kendi hevâsına ve hevâsının tâatına inkiyâdı sebebiyle ibâdet etti; o şeyde ki o ona, hevâyâ ibâdet eden eşhâsın ibâdetinden olduğu hâlde, onunla emreder. Hattâ onun Allâh'a ibâdeti dahi kezâlik hevâdan oldu; zîrâ onun için bu cenâb-ı mukaddeste hevâ -ki onun muhabbeti ile olan irâdedir- olmasa idi, Allâh'a ibâdet etmez ve O'nu gayr üzere ihtiyâr eylemezdi. Ve kezâ suver-i âlemden bir sûrete ibâdet edip onu ilâh ittihâz eden kimse, onu ancak hevâ ile ilâh ittihâz etti. Böyle olunca âbid kendi hevâsının taht-ı saltanatından zâil değildir. Ondandır vaktâki [24/32] Hak Teâlâ gördü ki, ma'bûdât âbidlerde tenevvü' eder; imdi bir emre âbid olan onun gayrısına tapan kimseyi tekfir eder. Ve indinde ednâ ittîlâ' hâsıl olan âbid, hevânın ittihâdından ve belki hevânın ahadiyetinden nâsî hayrete düşer. Zîrâ o her bir âbidde ayn-ı vâhidedir. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu idlâl eyledi. Ya'ni her bir âbidin ancak kendi hevâsına ibâdet etmesi ve ister emri meşrûa müsâdif olsun ister müsâdif olmasın, ubûdiyette ancak kendi hevâsı, ale's-seviyye onu isti'mâl

eylemesi ile, ilim üzere hayrete düşürdü.

Fass-ı Lokmânî'de îzâh olunduğu üzere "ma'lûm", "şey" den eammdır; ve "şey" in ilk mertebesi "ma'lûm" un ikinci mertebesinden başlar; ve "şey" in ikinci mertebesi, âlem-i kesîf-i şehâdetdir. Binâenaleyh Hakk'ın eşyâya olan ilmi, ilm-i esmâî ve sıfâtîdir ki, bunun tafsîli dahi emsile îrâdı sûretiyle **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. İmdi Allâh'ın eşyâya olan ilm-i tafsîlisini görmez misin? O ilim, ne ekmel bir ilimdir! Ve Allah Teâlâ, hevâsına ibâdet eden ve hevâsını ilâh ittihâz eyleyen kimse hakkında ilmi nasıl tetmîm etti? Ve bu tetmîme işâreten وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ (Câsiye, 45/23) [Allah Teâlâ onu ilim üzere idlâl etti.] buyurdu. Hâlbuki dalâlet, "hayret" tir; ve hevâsına ibâdet eden ve onu ilâh ittihâz eden kimse hakkında ilmin tetmîmi ve tekmîli "dalâlet" olan "hayret" iledir. Ve ilmin "hayret" ile tetmîmi şu vech iledir ki: Vaktâki Hak Teâlâ vücûd-ı tafsîlide gördü ki, âbid, hevâyâ ibâdet eden eşhâsın ibâdeti cinsinden olarak hevâsının emriyle ibâdet ettiği şeyde, ancak kendi hevâsına ve hevâsının tâatına inkiyâdı sebebiyle ibâdet etti. Hattâ âbidin Allâh'a ibâdeti bile, kezâlik hevâdan neş'et etti. Zirâ âbidin nârdan necâta veyâ ihrâz-ı derecâta veyâhud kemâlât-ı nefsiyyeye veyâ Hakk'ın sıfâtına [24/33] veyâhud zâtına muhabbeti gibi bir muhabbet ile irâdeden ibâret olan hevâsı, o cenâb-ı mukaddes-i ilâhîde vâki' olmasa idi, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmez ve Hakk'ı "gayr" ta'bir olunan mezâhir üzerine tercih eylemez idi. Ve kezâ mâsivâ-yı Hak i'tibâr olunan suver-i âlemden bir sûrete ibâdet edip, onu ilâh ittihâz eden kimse dahi, o sûreti, ancak hevâ ile ilâh ittihâz eyledi. Şu hâlde âbid, dâimâ saltanat-ı hevâsının tah-tında mahkûmdur. Her neye ibâdet ederse etsin mutlakâ hevâsı sebebiyle ibâdet eder.

Bu görüşten sonra, vaktâki Hak Teâlâ, ma'bûdâtta âbidlerin mütenev-vî' olduğunu gördü, böyle olunca, umûrdan bir emre ibâdet eden her bir âbid, kendisinin ibâdet ettiği emirden gayrı bir emre ibâdet eden kimseyi tekfir ve inkâr eyler. Meselâ, müslim nasrânîyi, ve nasrânî müslimi ve güneşe tapan hayvana tapanı ilh... inkâr eder. Bu hal ibâdet-i teellüh-de böyle olduğu gibi ibâdet-i teshîrde dahi böyledir. Meselâ "abdül-mâl" "abdül-câh" in revişini ve tarz-ı hayâtını inkâr eder. Nitekim ehl-i ticâret, ehl-i mansıbın hâlini beğenmez. Ve indinde ednâ ıtılâ' ve tenebbüh hâsil

olan âbid ise, hevânın bilcümle âbidlerde müttehîd olmasından ve belki hevânın ahadiyetinden nâşî, ma'bûdât arasından bir ma'bûdu intihâb edip, onu ibâdete tahsîs edemediği cihetle, bu ma'bûdât-ı mütenevvia arasında “hayret”e düşer. Çünkü her bir âbid hevâsına tapar; ve “hevâ” âbidlerin cümlesinde ayn-ı vâhidedir.

İşte Hak Teâlâ vücûd-ı tafsîlide bu hâllerin böyle olduğunu gördüğü ve ilm-i ihtibârî ile bildiği için, kendinde azıcık ittîlâ' hâsıl olan âbidi idlâl eyledi. Ya'ni o âbidi, ilim üzere “hayret”e düşürdü. Zîrâ o âbid bildi ki, her bir âbid ancak kendi hevâsına ibâdet eder ve ubûdiyete [24/34] o âbidi isti'mâl eden ancak kendi hevâsıdır. Onun bu hevâsı ister emr-i meşrûa müsâdif olsun, ister olmasın müsâvîdir. Meselâ ibâdet-i teshîrde bir kimse “abdü'n-nisâ” olur; onun bu hevâsı kendisini nikâh ile dört kadın almağa veyâhud müteaddid câriye alıp istimtâa sevkeder. Bu ise emr-i meşrûdur. Binâenaleyh onun hevâsı emr-i meşrûa müsâdif olur. Ve bir diğeri yine “abdü'n-nisâ” olur. Fakat gayrın taht-ı nikâhında veyâ taht-ı temellükünde bulunan hür kadınlar ve câriyelerle istimtâa meyleder ki, bu hâl zinâ olduğu için, o âbidin hevâsı emr-i gayr-ı meşrûa müsâdif olur. Fakat her iki sûrette de o âbidleri ale's-seviyye kendi hevâları isti'mâl etmiştir.

والعارفُ المُكَمَّلُ مَنْ رَأَى كُلَّ مَعْبُودٍ مَجَلَّى لِلْحَقِّ يُعْبَدُ فِيهِ، وَلِذَلِكَ سَمَّوْهُ
كُلَّهُمْ إِلَهًا مَعَ اسْمِهِ الْخَاصِّ بِحَجَرٍ أَوْ شَجَرٍ أَوْ حَيَوَانٍ أَوْ إِنْسَانٍ أَوْ كَوْكَبٍ
أَوْ مَلَكٍ، هَذَا اسْمُ الشَّخْصِيَّةِ فِيهِ، وَالْأَلُوْهِيَّةُ مَرْتَبَةٌ تَخَيَّلَ الْعَابِدُ لَهَا أَنَّهَا مَرْتَبَةٌ
مَعْبُودَةٍ، وَهِيَ عَلَى الْحَقِيقَةِ مَجَلَّى الْحَقِّ لِيَبْصُرَ هَذَا الْعَابِدُ الْخَاصُّ الْمُعْتَكِفُ
عَلَى هَذَا الْمَعْبُودِ فِي هَذَا الْمَجَلَّى الْمُخْتَصِّ، وَلِهَذَا قَالَ بَعْضُ مَنْ عَرَفَ
مَقَالَةَ جَهَالَةٍ: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾، مَعَ تَسْمِيَّتِهِمْ بِأَسْمَاءِ
أَلِهَةٍ، حَتَّى قَالُوا: ﴿أَجْعَلِ الْأَلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾، فَمَا
أَنْكَرُوهُ بَلْ تَعَجَّبُوا مِنْ ذَلِكَ، فَإِنَّهُمْ وَقَفُوا مَعَ كَثْرَةِ الصُّوَرِ وَنَسْبَةِ الْأَلُوْهِيَّةِ
لَهَا، فَجَاءَ الرَّسُولُ وَدَعَاهُمْ إِلَى إِلَهٍ وَاحِدٍ يُعْرَفُ وَلَا يَشْهَدُ بِشَهَادَتِهِمْ أَنَّهُمْ
أَتَّبَعُوهُ عِنْدَهُمْ وَعَتَقَدُوهُ فِي قَوْلِهِمْ: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾
لِعِلْمِهِمْ بِأَنَّ تِلْكَ الصُّوَرَ حِجَارَةً، وَلِذَلِكَ قَامَتِ الْحُجَّةُ عَلَيْهِمْ فِي مَنْعِهِمْ

عن عبادَتِهِمْ- بقوله: ﴿قُلْ سَمُّوهُمْ﴾، فما يُسَمُّوْنَهُمْ [24/35] إلا بما يَعْلَمُونَ
أنَّ تلكَ الأَسْمَاءَ لَهُمْ حَقِيقَةٌ.

Ve ârif-i mükemmil, kendisine ibâdet olunan her bir ma'bûdu, Hak için meclâ gören kimsedir. Ve bunun için onların kâffesi taş, ya ağaç, ya hayvan, ya insan, yâhud yıldız, ya melek ism-i hâssı ile berâber onu "ilâh" tesmiye ettiler. Bu, onun hakkında ism-i şahsiyettir. Ve ulûhiyet bir mertebedir ki, âbid onun için kendi ma'bûdunun mertebesi olduğunu tahayyül eder. Hâlbuki o, bu meclâ-yı muhtassta bu ma'bûd üzere mu'tekif olan bu âbid-i hâssın basarı için hakikat üzere Hakk'ın meclâsıdır. Ve bunun için, ârif olan ba'zı kimse, makâle-i cehâlet bulunan اللّٰهُ زُلْفَى (Zümer, 39/3) ya'ni "Biz putlara ancak, bizi Hakk'a takrîb etmeleri için ibâdet ediyorum" dediler. Maahâzâ onlara "âlihe" tesmiye ettiler. Hattâ وَاحِدًا إِلَٰهًا (Sâd, 38/5) ya'ni "Muhammed (a.s.) bu ilâhları ilâh-ı vâhid mi yaptı? Muhakkak bu acîb şeydir!" dediler. İmdi onlar onu inkâr etmediler, belki ondan müteaccib oldular. Zîrâ onlar kesret-i suver ile ve ulûhiyetin o suvere nisbeti ile vâkif oldular. Binâenaleyh Resûl geldi ve onları onların –bu sûretlerin– hicâre olduğuna ilimlerinden nâsî اللّٰهُ زُلْفَى (Zümer, 39/3) [Biz putlara ancak, bizi Hakk'a takrîb etmeleri için ibâdet ediyoruz.] kavillerinde i'tikâd ettikleri ve indlerinde isbât eyledikleri ve onların şehâdetleriyle bilinen ve meşhûd olmayan ilâh-ı vâhide da'vet etti; ve bundan dolayı قُلْ سَمُّوهُمْ (Ra'd, 13/33) ya'ni "Onları isimleriyle zikredin!" kaviliyle –onları ibâdetlerinden men'de–⁵⁵⁷ onların üzerine hüccet kâim oldu. Binâenaleyh onlar o suveri, ancak hakikaten onlara mahsûs olduğunu bildikleri o esmâ ile tesmiye ederler.

Ya'ni mükemmil olan ârif o kimsedir ki, gerek ibâdet-i teellüh ve gerek ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunan her bir ma'bûdu, Hakk'ın esmâ ve sıfâtının zâhir olduğu birer meclâ ve mazhar görür. [24/36] İşte her bir ma'bûd bir meclâ ve mazhar-ı Hak olduğu için, taş, ağaca, hayvânâta, insana, yıldıza ve meleğe ve sâir eşyâya tapan kimselerin cümlesi, bu taptıkları şeylerin

557 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 507.

kendilerine mahsûs olan taş, ağaç gibi isimlerini zikretmekle berâber, bir de “ilâh” tesmiye ettiler. Meselâ mecûsîlere “Bu taptığın ne şeydir?” denilse, “Ateştir” der. “O hâlde niçin buna taparsın?” denilse, “Ma’bûddur” diye cevâb verir. Bu taş, ağaç ve ateş, onların şahsiyetlerinin ve taayyünlerinin ismidir. Ve ulûhet, eşyâ-yı muhtelifeye tapan âbidlerin o eşyâda tahayyül ettikleri ulûhet mertebelerini câmi’ olan bir mertebe-i refiadır. Her bir ma’bûdun âbidi, ulûhet mertebesi, kendi ma’bûdunun mertebesi olduğunu ve kendi ma’bûdu, o mertebede müteayyin bulunduğunu ve mertebe-i ulûhet, kendi ma’bûdunda müteayyin olduğunu tahayyül eder. Hâlbuki o âbidin tahayyül ettiği mertebe-i ulûhet, hakîkatte ulûhet-i mutlaka mertebesi değildir. Belki bu ma’bûd-ı mukayyed, o ma’bûd üzerine mu’tekif olan bu âbid-i hâssın cism-i kesifinin gözü için Hakk’ın bir meclâsıdır ki, o âbid, eşyâ-yı kesife içinden bu meclâ ve mazharı intihâb edip, ona tapar.

İşte zikrolunan hakîkatten nâşî, bunun böyle olduğunu idrâk eden ba’zı putperestler “Biz taştan ve ağaçtan yaptığımız putlara bizi Allâh’a yaklaştırsın diye ibâdet ediyoruz” dediler ki, bu söz, makâle-i cehâlettir; ya’ni emri hakîkat üzere bilmeyen kimselerin sözüdür. Zîrâ puta tapan ukalâdan ba’zıları, elleriyle yaptıkları asnâma “İlâhdır” dedikten sonra düşündüler ki, âlemdede “ilâh” dedikleri şeyden başka birçok eşyâ mevcûddur. Eğer bu taptıkları şey münhasıran ilâh olsa, diğer eşyâ nedir? Ve bunlarda mutasarrıf olan kimdir? Çünkü kendilerinin ilâhı muhîtinde tasarruf edemez. Binâenaleyh karar verdiler ki, bir ilâh-ı hakîkî vardır. Bu taptıkları ma’bûd onun timsâlidir ki, kendilerini bu ilâh-ı hakîkiye takrîb eder. [24/37] Şu hâlde makâle-i cehâleti söylemekle berâber, o asnâma “ilâh” tesmiye ettiler; hattâ dediler ki: “Resûl müteaddid ilâhları bir ilâh mı yaptı? Muhakkak bu acîb şeydir!” (Sâd, 38/5) Binâenaleyh bu sözleriyle onlar Resûl (a.s.) ın da’vet ettiği ilâh-ı vâhidi inkâr etmediler. Belki bu ilâh-ı vâhide da’vetten müteaccib oldular. Çünkü sanem-perestân kesret-i suver ile ve ulûhet mertebesinin o suver-i kesîreye nisbeti ile vâkîf oldular. Zîrâ putperestlerden her bir tâifenin taptığı sanem başka başkadır. Kiminin putu insan ve kiminin putu hayvan şeklinde ve kiminin putu ağaçtan ve kiminin taştandır; ve her tâife diğerinin “ilâh” ittihâz ettiği sanemi kabûl etmeyip onun ulûhiyetini inkâr eder. Binâenaleyh meydanda ilâh ittihâz olunan bu kadar

ma'bûdlar mevcûd iken Resûl (a.s.)ın ilâh-ı vâhîde da'vetinden müteacib oldular. Filhakika da müteaddid olan bu ilâhlar bir ilâh olmaz; çünkü ilâh-ı vâhid, müteaddid ilâhlardan müttehad değildir. Bu da'vet ilâh-ı mutlaka da'vet idi.

İmdi Resûl geldi ve onları bu ilâh-ı vâhîde da'vet etti. Bu öyle bir ilâh-ı vâhid idi ki, sanem-perestân taptıkları sûretlerin taştan ma'mûl olduğunu bildikleri için “Biz onlara bizi Allâh’a yaklaştırsın diye tapıyoruz” (Zümer, 39/3) sözleriyle ona itikâd ettiklerini beyân etmişler ve indlerinde onu isbât eylemişlerdi. Ve bu ilâh-ı vâhid onların bu şehâdetleriyle bilinmiş ve fakat meşhûd olmamış idi. Ve işte bu âbidler, putlarının taştan ma'mûl olduğunu bildikleri için Hak Teâlâ قُلْ سَمُّوهُمْ (Ra'd, 13/33) ya'ni “Ey Resûlüm, sen onlara de ki, ilâhlarınızı isimleriyle yâdediniz!” buyurdu. Ve bu kavil ile taştan ma'mûl olan asnâma ibâdetten men'etmekte, Hak tarafından onlar üzerine hüccet kâim oldu. Zîrâ onlar ma'bûdlarını isimleriyle yâdet-seler, taş, ağaç, ay, yıldız, güneş, âteş ilh... gibi kendilerine mahsûs olan esâmîyi zikretmeleri iktizâ eder. Bunlar ise bittabi' ibâdete lâyık değildirler. Bu bahis hakkında **Fass-ı Nûhi'**de de îzâhât mevcûd olduğundan oraya da mürâcaat buyurulsun. [24/38]

وَأَمَّا الْعَارِفُونَ بِالْأَمْرِ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ فَيُظْهِرُونَ بِصُورَةِ الْإِنْكَارِ لِمَا عُبِدَ مِنَ الصُّورِ -مع علمهم بأنهم ما عبدوا من تلك الصور أعيانها، وإنما عبدوا الله فيها بحكم سلطان التجلي الذي عرفوه منهم-، لأن مرتبتهم في العلم تُعطيهم أن يكونوا بحكم الوقت لحكم الرسول الذي آمنوا به عليهم الذي به سُموا مؤمنين، فهم عبادة الوقت، وجهله المنكر الذي لا علم له بما تجلّى، وستره العارف المُكَمَّل من نبيِّ ورسولٍ ووارثٍ عنهم، فأمرهم بالانتزاح عن تلك الصور لِمَا انتزَح عنها رسولُ الوقت اتِّباعًا لِلرَّسُولِ طَمَعًا فِي مَحَبَّةِ اللَّهِ إِثْمًا بقوله: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾.

Velâkin emri alâ-mâ-hüve-aleyh ârif olanlar, abede-i asnâmın -bu sûretlerden onların a'yânına ibâdet etmeyip, ancak onlardan ârif oldukları sultân-ı tecellînin hükmü ile, onlarda Allâh'a ibâdet ettiklerine ilimleriyle berâber-,suverden ibâdet olunan şeye inkâr sûretiyle zâ-

hir olurlar. Zîrâ muhakkak onların ilimde mertebeleri, îmân ettikleri resûlün hükmünden dolayı vaktin hükmü ile olmalarını onlar üzerine i'tâ eder ki, onlar o sebeble "mü'minîn" tesmiye olundular. İmdi onlar vaktin ibâdıdır. Ve mütecellî olan Hakk'a kendisi için ilim olmayan münkir, onu câhil oldu; ve nebîden ve resûlden ve vârisden ârif-i mükemmil olan ise, ondan onu setretti. Böyle olunca resûl-i vaktin onlardan ictinâbından nâşî, resûl-i vakte ittibâan ve Allâh'ın قُلْ إِنَّ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ (Âl-i İmrân, 3/31) [Ey nebiyy-i zîşânım, de ki! Eğer siz, Allâh'a muhabbet ederseniz, bana tâbî' olun; Allah Teâlâ sizi sevsin!] kavliyle onlara muhabbetinde tamaan, onlara o suverden ictinâb ile emreyledi.⁵⁵⁸

Ya'ni emrin hakikatini ilm-i ilâhî ve keşf-i rabbânî ile anlayan zevât-ı kirâm, taştan [24/39] ağaçtan ve ma'denden yaptıkları asnâma ibâdet eden eşhâsın, bu sûretlerin a'yânına, ya'ni vücûd-ı kesîf-i zâhirlerine tapmadıklarını ve ancak o sûretlerden anladıkları sultân-ı tecellînin hükmü ile, bu sûretlerde mütecellî olan Allâh'a ibâdet ettiklerini bilirler. Bunun böyle olduğunu bilmekle berâber, o ârifler ibâdet olunan asnâm sûretlerini inkâr sûretiyle zâhir olurlar. Çünkü onların ilimde olan mertebeleri, îmân etmiş oldukları resûlün hükmüne tebaan, mecâlî-i ilâhiyyeden bir meclâ olan vaktin hükmü muktezâsınca hareket etmelerini mûcib olur. Ve onlar resûle tâbî' oldukları için kendilerine "mü'minîn" tesmiye olundu. Zîrâ onların tâbî' oldukları vaktin resûlü, getirdiği şerîat mûcibince o sûretlere tapanları inkâr etti; ve ümmetini ilâh-ı mukayyedden, ilâh-ı mutlaka da'vet eyledi. Çünkü mukayyed her ne kadar min-haysü'l-hakîka mutlakın "ayn"ı ise de, min-haysü'z-zâhir kendi mertebesinde mutlakın "ayn"ı değildir. Binâenaleyh isneyniyet üzerine müstenid olan şerîat mûcibince elbette abede-i asnâmın inkârı lâzım gelir. Binâenaleyh ârifler "vakt"in ibâdıdır. Zîrâ Hak her bir vakitte bir tecellî ile mütecellîdir; ve vaktin resûlü, hükmü gâlib olan o tecellî üzerine olduğu gibi, ona tâbî' olan ârifler dahi, bu hükm-i gâlib dâiresinde hareket ederler. Ve resûl halkı o vakitte tecellî eden Hakk'a da'vet eder. Binâenaleyh ârifler vaktin resûlüne tabî' olup onun şerîatı mûcibince abede-i asnâmı inkâr etmekle berâber, min-haysü'l-hakîka her maz-

558 Ahmed Avni Bey'in buradaki metni Kâşânî'ye göre inşâ ettiği anlaşılmaktadır.

harda Hakk'ı ârif olurlar. Ve emri hakikat üzere bilmeyen ve zâhir-i şerîata tevessül ile iktifâ eden mü'min-i münkir ise mezâhir-i asnâmda Hakk'ın zuhûrunu bilmediği için, onlarda mütecellî olan Hakk'ı câhil oldu. Ve nebî ve resûl ve onların vârisi cinsinden olan ârif-i mükemmil, takyîdden itlâka teveccüh isti'dâdını hâiz olan kimseleri tekmiî için, suver-i asnâmda mütecellî olan Hakk'ı setretti. Böyle olunca vâris cinsinden olan [24/40] ârif-i mükemmil, asnâma ibâdet eden ehl-i hicâba o sûretlerden ictinâb etmelerini emretti. Çünkü vaktin resûlü o sûretlerden ictinâb etti; ve o sûretlerde Hakk'a ibâdet olunmak keyfiyetini men'eyledi. Ve ârif-i mükemmil dahi, Allâh'ın kendilerine muhabbet etmesine tama' ettiklerinden dolayı, resûle tebaan böyle yaptılar. Çünkü Allah Teâlâ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ (Âl-i İmrân, 3/31) ya'nı "Ey nebiyy-i zîşânım, de ki! Eğer siz, Allâh'a muhabbet ederseniz, bana tâbi' olun; Allah Teâlâ sizi sevsin!" âyet-i kerîmesinde muhabbet-i ilâhiyyeyi, ittibâ'-ı Resûl'e ta'lîk buyurdu.

فَدَعَا إِلَى اللَّهِ يُصَمِّدُ إِلَيْهِ، وَيُعَلِّمُ مَنْ حَيْثُ الْجُمْلَةُ وَلَا يُشْهَدُ، ﴿وَلَا تُدْرِكُهُ
الْأَبْصَارُ﴾ بَلْ ﴿هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾ لَلطُّفَةِ وَسَرِّيَانِهِ فِي أَعْيَانِ الْأَشْيَاءِ، فَلَا
تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ كَمَا أَنَّهَا لَا تُدْرِكُ أَرْوَاحَهَا الْمُدْبَّرَةَ أَشْبَاحَهَا وَصُورَهَا الظَّاهِرَةَ،
فَهُوَ ﴿اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ -بِالْبَوَاطِنِ وَالظُّوَاهِرِ-، وَالخَبِيرَةُ ذَوْقٌ، وَالذَّوْقُ تَجَلُّلٌ،
وَالتَّجَلُّلِيُّ فِي الصُّورِ، فَلَا بُدَّ مِنْهَا وَلَا بُدَّ مِنْهُ، وَلَا بُدَّ أَنْ يُعْبَدَهُ مَنْ رَأَاهُ بِهَوَاهُ
إِنْ فَهَمَّتْ، ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَصْدُ السَّبِيلِ﴾ .

İmdi Resûl (a.s.) İllâh'a da'vet etti ki, ona muhtâc olunur; ve icmâl hay-siyetinden bilinir ve müşâhede olunmaz; ve "Basarlar O'nu idrâk etmez" (En'âm, 6/103); belki a'yân-ı eşyâda lutfundan ve sereyânından nâşî, "O basarları idrâk eder." (En'âm, 6/103). İmdi ebsâr, kendilerinin eşbâhını ve suver-i zâhiresini [24/41] müdebbir olan ervâhını idrâk etmediği gibi, O'nu idrâk etmez. Binâenaleyh "O Latîf"tir, -bevâtın ve zevâhiri-⁵⁵⁹ "Habîr'dir"; ve "hibret" zevktir; ve "zevk" tecellîdir; ve tecellî suverdedir. Böyle olunca suver lâbüddür; ve Hak lâbüddür; ve

559 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 509.

onu gören kimsenin kendi hevâsıyla O'na ibâdet etmesi lâbüddür; eğer anladın ise. “Ve sebîlin kasdı Allâh'adır.” (Nahl, 16/9)

Ya'ni Resûl (a.s.) ümmetini ilâh-ı mutlaka da'vet etti. Ve onun da'vet ettiği ilâh öyle bir ilâh-ı mutlakdır, ki “Samed”dir, ya'ni her şeyin vücûdu O'na muhtaçtır; ve O'nun zâtı âlem-i tafsîl ve takyîd olan âlem-i mâddiyâtta müşâhede olunmayıp, icmâl ve ıtlâk cihetiyle bilinir. Ve onun kemâl-i letâfetinden ve a'yân-ı eşyâda bu letâfetiyle sereyânından dolayı, “Gözler O'nu idrâk etmez” (En'âm, 6/103), belki her şeyde letâfetle sârî olduğu için, “O gözleri idrâk eder.” (En'âm, 6/103) Nitekim insanın kendi cesedini ve kesîf olan sûret-i zâhiresini müdebbir olan rûhu mevcûd iken, insanın gözü bu rûhu idrâk etmez. İşte ebsârın O'nu idrâk edememesi de böyledir. Binâenaleyh Hak Latîf'tir; ve zâhirleri ve bâtınları Habîr'dir. Ve letâfet ve hibrete müteallik izâhât **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti. Ve “hibret” zevk ile hâsıl olur; ve “zevk” ise tecellîdir; ve tecellî dahi sûretlerde hâsıl olur. Şu hâlde Hakk'ın tecellîsi için sûretlerin vücûdu lâzımdır; ve sûretlerde mütecellî olmak için Hakk'ın vücûdu elzemdir. Bu takdîrde sûretlerde mütecellî olan Hakk'ı onlarda müşâhede eden kimsenin kendi hevâsı ve meyl-i nefsîsi ile Hakk'a ibâdet etmesi iktizâ eder. Velhâsıl, [24/42] Latîf'in müşâhedesini O'nun tecellîsi vâsıtası ile olur. Ve tecellînin vukûu için dahi bir mahall-i kesîf lâzımdır. O mahall-i kesîf dahi sûrettir.

Misâl: Zihne mütebâdir olan bir ma'nâ latîf olduğu için basar-ı hissî ile müşâhede olunmaz; o ma'nâ bir mahall-i kesîfde mütecellî olmak lâzımdır. O mahall-i kesîf dahi kâğıt üzerine mürekkeble nakşolunan suver-i hurûf ve kelimâttır. Suver-i kesîfe-i kelimât ecsâd ve maânî dahi onların ervâhı menzilesindedir. *Mesnevî:*

حس آن صافی در این جای کدر	گفت یا عمر چه حکمت بود سر
جانِ صافی بسته ابدان شده	آبِ صافی در گلی پنهان شده
معنی را بند حرفی میکنی	گفت تو بحثِ شگرفی میکنی
بند حرفی کرده تو باد را	حس کردی معنی آزاد را

Tercüme: “Rûm elçisi dedi: Ey Hz. Ömer, ne hikmet ve ne sır idi ki, o sâfi olan rûh bu münkedir olan mahalde habsoldu. Saf olan su, çamurun içinde gizlenmiş, cân-ı sâfi bedenlere bağlanmıştı. Hz. Ömer (r.a.) bu-

yurdu: Sen derin bahs açıyorsun. Ma'nâyı harfe rabtediyorsun. Âzâd olan ma'nâyı harf ve savt ile habsettin. Rüzgârı sen harfe bağladın.”⁵⁶⁰

İmdi mâdemki sûret olmayınca Latîf olan Hakk'ın müşâhedesi mümkün değildir, o hâlde sûrete bir meyl lâzımdır; ve o meyl ise hevâdır. Binâenaleyh ibâdet-i şühûdiyye ancak meyl-i nefsî ile olur. Binâenaleyh bir şeye ancak hevâ ile ibâdet olunmuş olur.

Eğer bizim bu fass-ı münifte [24/43] beyân ettiğimiz hakâyıkı anladın ise, bu böyledir. “Îzâh-ı tarîk ve beyân-ı tahkîk Allah üzerinedir.” (Nahl, 16/9) Ve yolun nihâyeti cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan mertebe-i ulûhiyyete çıkar.

İbtidâ: Rebîu'l-evvel 1336 ve 6 Kânûn-i sâni 1334
[6 Ocak 1918], Pazar sabahı

[İntihâ:] Cümâde'l-ûlâ 1336, 18 Şubat 1334
[18 Şubat 1918], Pazartesi gecesi saat-i ezânî 5

---

560 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 457-458 (beyit: 1543-1546).

XXV

فَصُّ حِكْمَةٍ عُلوِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ مُوسَوِيَّةٍ

[KELİME-İ MÛSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ
ULVİYYE BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

“Hikmet-i ulviyye”nin “Kelime-i Mûseviyye”ye izâfesine sebep budur ki: Mûsâ (a.s.) rusûl-i kirâmın birçokları üzerine vüçûh-i adîde ile sâhib-i rûchândır ve mertebesi onların mertebesinden âlîdir.

Birinci vecih: قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ (Arâf, 7/144) [Buyurdu ki: “Yâ Mûsa! Muhakkak Ben, seni risâletlerimle ve kelâmım ile nâs üzerine ihtiyâr ettim. Şimdi sana verdiğimi al!] âyet-i kerîmesinde buyurulduğu üzere Mûsâ (a.s.) bilâ-vâsıta Allah’dan ahzetmiştir.

İkinci vecih: إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ التَّوْرَةَ بِيَدِهِ hadîs-i şerîfinde beyân buyurulduğu üzere “Allah Teâlâ *Tevrât*-ı şerîfi esmâ-i ilâhiyyesinden birini tevsît buyurmaksızın kendi nefsiyle kitâbet etti”⁵⁶¹

Üçüncü vecih: Mûsâ (a.s.)ın cem’iyyet-i esmâiyyeye nisbeti, (S.a.v.) Efendimiz’in cem’iyyetine karîbdir. Zîrâ kendisinin zevki ism-i Zâhir üzerine olduğundan, meşreb-i âlîsinde tenzîh gâlib idi. İsm-i Bâtın ahkâmından dahi istihsâl-i hazz ederek zevk-i Muhammedî üzere tenzîh ile teşbîh bey-nini cem’etmek için kendisine فَلَمْ تُطْعِمْنِي وَجُعْتُ فَلَمْ تُغْدِيْنِي ya’ni “Hasta oldum, hâtırımı sormadın; acıktım, doyurmadın” gibi hitâbât-ı celîle vârid oldu. Ve ism-i Bâtın’a taalluk eden ulûm-i ledünniyye zevkiyle de müte-zevvik olması için Hızır (a.s.)ın sohbetine teşvîk buyuruldu. Nitekim bu fass-ı şerifte izâh edilecektir.

Dördüncü vecih: Kesret-i ümmet hasebiyle rusûl-i kesîre üzere fazl ve rûchânının sübûtudur. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz, kendilerine ümem arzo-

561 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XVIII, s. 406; Ebu’ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-Azame*, V, s. 1555; Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, II, s. 125.

lunduğu vakit, enbiyâdan bir nebînin ümmetini, Mûsâ (a.s.)ın ümmetinden daha çok görmediklerini hadîs-i şerîflerinde beyân buyurmuşlardır.

Beşinci vecih: Fir'avn اَنَا رَبُّكُمْ اَلْعَلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] diyerek da'vâ-yı ulviyyet etmiş idi. A'vân ve ensârı olan Fir'avn'a Mûsâ (a.s.)ın tek başına olarak galebe ve isti'lâsı zâhiren müsteb'ad olduğu hâlde Hak Teâlâ hazretleri اَنْتَ اَلْعَلَى لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ اَلْعَلَى (Tâhâ, 20/68) [Korkma, muhakkak sen a'lâsın.] buyurdu. Ve Fir'avn'a mukâbele ederek sernigün eyledi. *Mesnevî*:

اين بخورد آن را بتوفيق خدا	اژدها بود و عصا شد اژدها
تا به يزدان كه إليه المنتهى [251/2]	دست شد بالای دست این تا کجا
جمله دریاها چو سیلی پیش آن	کان یکی دریاست بی غور و کران
پیش إلا الله آنها جمله لاست	حیلها و چاره‌ها گر اژدهاست
محو شد و الله اعلم بالرشاد	چون رسید اینجا بیانم سر نهاد

Tercüme: “Fir'avn ejderhâ idi, asâ-yı Mûsâ dahi ejderhâ oldu. Tefvîk-i Hudâ ile bu, onu yedi. El, elin fevkinde oldu. Bu nereye kadardır, bilir misin? وَأَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى (Necm, 53/42) [Mezâhirin müntehâsı Rabb'inedir!] âyet-i kerîmesi mûcibince bu tefevvuk Yezdân'a kadar gider. Öyle ki yed-i Mûsâ, ki kudret-i Hak'tır, ka'r ve kenârı olmayan bir deryâdır. Bütün deryâlar onun önünde bir sel gibidir. Hileler ve tedbîrler, eğer ejderhâ farzolunursa, vücûd-ı hakîkî olan Allâh'ın önünde hepsi “lâ”dır, hayâldir. Vaktâki sözlerim buraya vâsıl oldu, hepsi secdeye baş koydu; ve harf ve savt mahv oldu, artık sûret kalmadı. Doğru yolu bilen ancak Allâhü Zülcelâl hazretleridir.”⁵⁶²

***

حِكْمَةُ قَتْلِ الْأَنْبَاءِ مِنْ أَجْلِ مُوسَى لِيُعَوَدَ إِلَيْهِ بِالْإِمْدَادِ حَيَاةً كُلِّ مَنْ قُتِلَ مِنْ أَجْلِهِ، لِأَنَّهُ قُتِلَ عَلَى أَنَّهُ مُوسَى، وَمَا تَمَّ جَهْلٌ، فَلَا بُدَّ أَنْ تَعُوذَ حَيَاتُهُ عَلَى مُوسَى أَعْنِي حَيَاةَ الْمَقْتُولِ مِنْ أَجْلِهِ، وَهِيَ حَيَاةٌ ظَاهِرَةٌ عَلَى الْفِطْرَةِ لَمْ

تَدَنَّسَهَا الْأَعْرَاضُ النَّفْسِيَّةُ، بَلْ هِيَ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَكَانَ مُوسَى مَجْمُوعَ حَيَاةٍ
مَنْ قُتِلَ عَلَى أَنَّهُ هُوَ، فَكُلُّ مَا كَانَ مُهَيَّئًا لِدَلِكِ الْمَقْتُولِ مِمَّا كَانَ اسْتِعْدَادُ
رُوحِهِ لَهُ كَانَ فِي مُوسَى، وَهَذَا اخْتِصَاصٌ إِلَهِيٌّ بِمُوسَى، لَمْ يَكُنْ لِأَحَدٍ قَبْلَهُ،
فَإِنَّ حِكْمَ مُوسَى كَثِيرَةٌ، وَأَنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى أَسْرُدُ مِنْهَا فِي هَذَا الْبَابِ
عَلَى قَدْرِ مَا يَقَعُ بِهِ الْأَمْرُ الْإِلَهِيُّ فِي خَاطِرِي، فَكَانَ هَذَا أَوَّلُ مَا شُوفِهْتُ
بِهِ مِنْ هَذَا الْبَابِ.

Mûsâ eclinden ebnânın hikmet-i katli, onun eclinden katlolunan her birinin hayâtı, ona imdâd ile avdet etmesi içindir. Zîrâ her biri Mûsâ olmak üzere katlolundu, hâlbuki cehil vâki' değildir. İmdi her birinin hayâtı, ya'ni onun eclinden maktûl olanın hayâtı, Mûsâ'ya âit olmak lâbüddür. O da fitrat üzere hayât-ı zâhiredir⁵⁶³ ki, a'râz-ı nefsiyye ile mütedennis [251/3] değildir. Belki o fitrat üzeredir. Böyle olunca Mûsâ, o olmak üzere katlolunanlar hayâtının mecmûu oldu. Binâenaleyh isti'dâd-ı rûhunun mahsûs olduğu şeyden, bu maktûl için tehiyye olunan her bir şey Mûsâ'da mevcûd idi; ve bu Mûsâ'ya ihtisâs-ı ilâhîdir. Ondan evvel bir kimseye vâki' olmadı. Zîrâ muhakak hikem-i Mûsâ çoktur. Ve ben inşâallâhu Teâlâ hâtırımında onunla emr-i ilâhî vâki' mikdâr üzere bu bâbda onları serdederim. İmdi bu, bu bâbdan onunla müşâfehe olduğum şeyin evvelidir.

Metnin îzâhından evvel bir mukaddeme îrâdına lüzûm vardır. Şöyle ki: Vücûd-ı mutlakın merâtib-i tenezzülâtı **Fass-ı Âdemî** evâilinde ve sırası düştükçe diğer fasslarda îzâh edilmiş olduğundan burada tekrârına hâcet görülemez. Bu îzâhâtan müstebân olmuştur ki, vücûd-ı mutlak nâmütenâhî niseb ve izâfât sâhibi olup, bunlar onun mertebe-i ahadiyyetinde mahv ve müstehlektir. Nisbet-i meşiyet zuhûr ve izhâra taalluk ettikde, o vücûd-ı mutlak, bu esmâ ve sıfât sûretiyle mertebe-i ilme tenezzül eder. Bu öyle bir tecellîdir ki, onun zâtından zâtına vâki' olur. Zîrâ vücûd-ı hakîkî nâmütenâhî olduğundan onun vücûdunun hudûdu yoktur ki, edeceği tecellî kendi vücûdunun hâricine vâki' olabilsin! İşte "feyz-i akdes" ta'bir

563 Diğer *Fusûs* neşirlerinde bu ifâde "hayât-ı tâhire" şeklindedir. Ahmed Avni Bey ve Abdullah Bosnevî, ifâdeyi "hayât-ı zâhire" olarak tespit etmekte ve o şekilde yorumlamaktadırlar. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 512.

olunan bu tecellî ile zâtında mündemic olan bilcümle esmâ ve sıfat sûretleri onun mertebe-i ilminde sâbit oldu; ve her bir isim ve sıfat kendilerine mahsûs olan ahvâl ile yekdîğlerinden bu mertebede temeyyüz edip ayrıldı.

İmdi her bir isimde iki delâlet vardır. Birisi Zât'a, diğeri mevzû' olduğu ma'nâya âittir. Meselâ Semî' ismi mevzû' olduğu ma'nâ i'tibâriyle Basîr, Kadîr, Mürîd ilh... isimlerinin hizmetini göremez. Ondaki beklenen "işitmek" keyfiyetidir. Bununla beraber sem'iyet Zât'ın bir sıfatı olduğundan Semî' ismi dahi Zât'ına delâlet eder. Fakat Allah ve Rahmân ve Hak gibi birtakım isimler vardır ki, onlar cemî'-i esmâyı muhît olduklarından ancak Zât'a delâlet ederler. Şu hâlde esmâ külliyyet ve cüz'iyet i'tibâriyle de yekdîğlerinden farklıdır. Binâenaleyh her bir ism-i küllînin tahtında birçok esmâ-i cüz'iyeye vardır ki, o ism-i küllî bu esmâ-i cüz'iyenin imâmı ve hâkimidir; ve esmâ-i cüz'iyeye de tâbî' oldukları esmâ-i külliyyenin ümmetleri ve hâdimleri mesâbesindedirler; ve bu esmâ-i külliyye Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdis-i şerîfede (99) aded olarak mazbûttur. Esmâ-i cüz'iyeye-i nâmütenâhiye bunların taht-ı hîtasındadır.

Meselâ bu doksan dokuz esmâdan birisi olan "Musavvir" ismini alalım. [25¹/4] Fezâdaki ecrâmdan tut da arzdeki eczâ-yı billûriyyeye varıncaya kadar ne kadar suver ve eşkâl varsa hepsi bu ism-i küllînin mazharıdır. Ve bu ism-i küllî murabbî', müsellis, mutavvil, müdevvir, muhaddib, muka'ır, münakkıt, muhattıt ilh... esmâ-i nâmütenâhiyenin reîsi ve hâkimidir. Ve reîs olan ismi "Musavvir", bir sûret izhâr edeceği vakit kendi hâdimleri mesâbesinde bulunan bu isimlerden birine veyâ birkaçına emreyler. Diğer esmâ-i külliyye de buna kıyâs olunsun.

İmdi her bir nebî bir ism-i küllînin mazharıdır. Meselâ İsmâil (a.s.)'ın mazhar olduğu ism-i küllî "Aliyy" ve Sâlih (a.s.)'ın ism-i küllîsi dahi "Fetâh" ism-i şerîfleridir. Her ne kadar enbiyâ-yı zîşân, insân-ı kâmil olmak i'tibâriyle câmi'-i cemî'-i esmâ olan Allah ism-i küllîsinin mazharı iseler de, bunlardaki ism-i küllî-i gâlib, kendi Rabb-i hâssları olan ism-i şerîftir. Binâenaleyh onlardan zâhir olan ahkâmda bu esmânın galebesi görülür. "Allah" ism-i câmiinin taht-ı hîtasında bulunan kâffe-i esmâ ahkâmının i'tidâl üzere zuhûru ancak Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'de vâki' olmuştur. Şu hâlde her bir nebî mertebe-i ilimde kendi Rabb-i hâssı olan

ism-i küllînin zımnındaki esmâ-i şerîfenin imâm ve hâkimi olduğu gibi, mertebe-i şehâdetde dahi, kendi taayyünü ile bu esmâ taayyünâtına imâm ve hâkim; ve bu mezâhir-i müteayyine dahi, o nebînin ümmeti olur. Ve Mukaddeme'de dahi beyân olunduğu üzere, Mûsâ (a.s.)'ın cem'iyet-i esmâiyyeye nisbeti, (S.a.v.) Efendimiz'in cem'iyetine karîbdir. Bu hüküm enbiyâ-yı zîşân haklarında böyle olduğu gibi, selâtîn-i sûriyye haklarında dahi böyledir. Zîrâ pâdişâh "Müdebbir" ism-i küllîsinin mazharı olup, o ismin taht-ı hîtasında olan esmânın mazharı olmak ve ona tâbî' olan efrâd-ı kesîre de, o ism-i küllînin taht-ı hîtasında bulunan esmâ-i cüz'iyenin mezâhiri bulunmak i'tibâriyle Mûsâ (a.s.)a mukâbeledede bulundu. Ve Fir'avn'ın a'vân ve ensârı olan mezâhir-i celâliyye ve kahriyye âlem-i arâz olan âlem-i şehâdetde zâhir olduğu hâlde, Mûsâ (a.s.)'ın tâbî'leri bulunan mezâhir-i cemâliyye ve lutfiyye, âlem-i şehâdetde henüz meblağ-i ricâlde müteayyin olmadığından, kuvvet-i arazıyyede Fir'avn tarafı gâlib idi. Zîrâ **Fass-ı Lûtî**'de görüldüğü vech ile, Hakk'ın ef'âli mezâhir hasebiyle vâkî' olur; ve mezâhirin kuvvet ve şiddeti hasebiyle Hakk'ın fiili dahi kavî ve şedîd olur. Böyle olunca Fir'avn'a karşı Mûsâ (a.s.)'ın bâtînen ve zâhîren kavî olması [25¹/5] lâzım idi. Onun bâtînen iktisâb-ı kuvvet etmesi bu idi ki: Rûh-ı Mûsevî'nin taht-ı hîtasında bulunup, rûh-ı Mûsevî âleminde ayrılarak merâtib-i ervâhın sonuncusu olan rûh-ı insânî mertebesine vâsıl ve sûret-i ilâhiyye üzere bulunan insan sûretinde zâhir olan ve mertebe-i insâna gelinceye kadar cemâd, nebât ve hayvan merâtibini kat'ederek merâtib-i vücûdda kemâlât-ı zâide iktisâb eden etfâl-i Benî İsrâîl ervâhının, kendilerinde bilkuvve mevcûd olan fitrat-ı asliyye ve tahâret-i ezeliyye ile insan sûretinde zâhir olduktan sonra, arâz-ı nefsiyye ile kirlenmeksizin, Fir'avn'ın kıtâli sebebiyle kendi asılları olan rûh-ı Mûsevî âlemine rücû'larıdır. Ve eğer bu ervâh-ı etfâl kat'-ı merâtib ile âlem-i şehâdete tenezzül edip, ba'dehû rücû' etmemiş olsalar idi, rûh-ı Mûsevî'nin taht-ı hîtasında olmakla berâber rûh-ı Mûsâ'ya imdâd-ı bâtînîleri kavî olmaz idi. Zîrâ ba'de't-tenezzül hâsıl olan kemâlât-ı zâide kable't-tenezzül kendilerinde mevcûd değil idi. Mûsâ (a.s.)'ın zâhîren kavî olması dahi, etfâl-i maktûle ervâhının zikrolunan imdâdı hasebiyle, Mûsâ (a.s.)da asâ ve yed-i beyzâ gibi, birçok mu'cizât-ı kaviyye zuhûru ve onun rûhunun taht-ı hîtasında

bulunup, âlem-i şehâdette dahi ona tâbi' bulunan mezâhirin kesreti sûretiyle vâki' oldu. Zîrâ bâlâda da zikrolunduğu üzere onun ümmeti rusûl-i kesîrenin ümmetlerinden çok idi. Bu mukaddemeden sonra metn-i şerîfin îzâhına şürû' edelim.

***

Ma'lûm olduğu üzere müneccimler ve kâhinler Fir'avn'a, falan zamanda Benî İsrâîl'den bir çocuk doğacak, senin saltanatının zevâli onun yediyle olacaktır, diye haber vermişler idi. Tafsîli tefâsîr-i şerîfede ve tevârih-i enbiyâda mastûrdur. Fir'avn bu haberden bîzâr olup o yılda doğan Benî İsrâîl çocuklarının katlini emretmiş idi. Katlolunan etfâl-i Benî İsrâîl'in adedi yetmiş bin olduğu rivâyet olunur. Vâkî bu kadar etfâlin hepsi Mûsâ olamaz idi. Bittabi' içlerinden birisi Mûsâ idi. Fakat hepsi, Mûsâ'dır, diye katlolundu. Her ne kadar bu yetmiş bin çocuktan hangisinin Mûsâ olduğu Fir'avn'ca mechûl ise de hakîkatte, ya'ni hazret-i ilâhiyyede, cehil yoktur. Çünkü bâlâda îzâh olduğu üzere etfâl-i maktûle Mûsâ'nın suver-i tafsilîyesidir. Binâenaleyh her bir çocuğun katlinde "Bu Mûsâ'dır!" diye Fir'avn ve avene-i havenesince hükmedilmesi, zâhirde eğri ve hakîkatte doğru idi.

İşte Mûsâ (a.s.)ın yüzünden katlolunan çocukların hikmet-i kıtâli onlardan [25¹/6] her birinin hayâtı Cenâb-ı Mûsâ'ya yardım için, rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' etmesi içindir; ve rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' eden hayât, a'râz-ı nefsâniyye ile kirlenmemiş ve sıfât-ı beşeriyye ile mülevves olmamış olup, fitrat-ı asliyye üzere zâhir olan hayâttır. Nitekim hadîs-i şerîfte o hakîkate işâret buyrulur: مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا وَقَدْ يُوَلَّدُ عَلَىٰ فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ أَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ يُنَصْرَانِهِ أَوْ يُمَجْسِسَانِهِ Ya'ni "Fitrat-ı islâmîyye üzere doğmayan hiçbir çocuk yoktur. Bu fitrat-ı İslâm'dan sonra ebeveyni onu yahûdî, nasrânî ve mecûsî yaparlar."⁵⁶⁴ Mûsâ (a.s.), Mûsâ olmak üzere katlolunan çocuklar hayât-ı sâfiyesinin mecmûu oldu. Binâenaleyh katlolunan her bir çocuğun istîdâd-ı rûhuna tahsîs olunan kemâlâttan tehiyye edilmiş olan her bir şey Cenâb-ı Mûsâ'da mevcûd idi. Zîrâ etfâl-i maktûleden her birisinin mazhar olduğu ism-i ilâhînin sûreti ilm-i ilâhîde sâbit idi. Onların hakâyıki olan

564 Buhârî, "Cenâiz", 82; Müslim, "Kader", 6; Ebû Dâvud, "Sünne", 17; Tirmizî, "Kader", 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 104.

bu esmânın kemâlâtı âlem-i kevnde ânen-fe-ânen zuhûr edecek idi. Velâkin her biri tıfl iken katlolunmakla, meblağ-i ricâle vâsıl olmak sûretiyle isti'dâdât-ı mec'ûleleri inkişâf edemedi. Bu isti'dâdları inkişâf edemeyince, isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûlelerinin ahkâmı da inkişâf edemedi; bu isti'dâdları inkişâf edemeyince, isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûlelerinin ahkâmı da in'ikâs edecek bir mir'ât-ı vücûd bulamadı; o kemâlât kuvvede kaldı. Ba'de'l-katl rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' etmekle o kemâlâtın hey'et-i mecmûası Cenâb-ı Mûsâ'da zâhir oldu.⁵⁶⁵

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin kudretinde acz mutasavver değildir. Bu kadar etfâl-i bî-günâhın katline hâcet kalmaksızın, Nemrûd vesâire gibi muârizlarına karşı diğer enbiyâya verdiği kudret-i mukâbele gibi, Mûsâ (a.s.)a da Fir'avn'a karşı, kudret-i mukâvemet ihsân edebilir idi. Onu bu tarz-ı acîbde takviye eylesindeki hikmet nedir?

Cevâb: Bu mes'ele isti'dâd-ı ezeliye taalluk eder. Zîrâ Hak Teâlâ hazretlerine, ilm-i ilâhîsinde sâbit olan [25¹/7] a'yân, lisân-ı isti'dâdıyla taleb ettikleri ahvâli i'tâ eder. Ve bir şeye isti'dâdının iktizâ ettiği şeyin gayrısını vermek hikmete mugâyirdir. Hak Teâlâ ise Hakîm'dir. Binâenaleyh mahal hasebiyle tecellî eder. Etfâl-i Benî İsrâîl'in a'yân-ı sâbiteleri, Feyyâz-ı mutlakdan lisân-ı isti'dâd ile, katlolunarak rûh-ı Mûsevî âlemine rücûu ve ona o sûretle imdâdı taleb ettikleri gibi, Mûsâ (a.s.)ın isti'dâd-ı âlîsi dahi bu hâli iktizâ eylemiş idi. Ve Fir'avn ile ensârının isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûleleri de üzerlerine bu tecellîyi celbetti. Yoksa bu tarz-ı acîbin vukûuna hâcet kalmaksızın dahi Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'ya kuvvet ihsân edebilir idi.

İşte bu etfâl-i Benî İsrâîl'in Mûsâ (a.s.) yüzünden katli ve onların hayâtlarının müctemian rûh-ı Mûsevî âlemine rücûu sûretiyle imdâd etmeleri, Mûsâ (a.s.)a bir ihtisâs-ı ilâhîdir. Zîrâ ondan evvel bu hâl hiçbir nebî için vâki' olmamıştır. Ve "hikmet-i ulviyye" sâhibi olan Mûsâ (a.s.)ın hikemi çoktur; ve ben inşâallâhu Teâlâ bu hikemlerden emr-i ilâhî ile hâtırına ilkâ olunanlarını bu fass-ı şerifte beyân edeceğim. İşte etfâl-i Benî İsrâîl'in

⁵⁶⁵ Bu bahisten sırr-ı kurbân zâhir olur. Zîrâ rûh-ı hayvânî kurban sâhibinin rûhî âlemini takviye ettiğinden, vücûb-i kurbân hem rûh-ı insânî âlemine rücû' ile terakkî eden kurban için ve hem de rûhu mukavvî olan sâhib-i kurbân için nâfi' bir emr olur. (A. Avni Konuk)

Mûsâ (a.s.) yüzünden katledilmiş olmaları hikmeti, rü'yâ-yı sâlihada sûret-i muhammediyyeden şifâhen ahz ü telakkî edip bu fasta beyân edeceğim hikmetlerin evvelkisidir.

فَمَا وُلِدَ مُوسَى إِلَّا وَهُوَ مَجْمُوعُ أَرْوَاحٍ كَثِيرَةٍ جَمَعَ قُوَى فَعَالَةٍ، لَأَنَّ الصَّغِيرَ يَفْعَلُ فِي الْكَبِيرِ، أَلَا تَرَى الطِّفْلَ، يَفْعَلُ فِي الْكَبِيرِ بِالْخَاصِّصَةِ، فَيُنزَلُ الْكَبِيرُ مِنْ رِيَاسَتِهِ إِلَيْهِ فَيَلَاعِبُهُ وَيُفَرِّقُ لَهُ وَيُظْهِرُ لَهُ بِعَقْلِهِ، فَهُوَ تَحْتَ تَسْخِيرِهِ، وَهُوَ لَا يَشْعُرُ، ثُمَّ يَشْغَلُهُ بِتَرْبِيَّتِهِ وَحِمَايَتِهِ وَتَفْقُدِ مَصَالِحِهِ وَتَأْنِيسِهِ حَتَّى لَا يَضِيقَ صَدْرَهُ، وَهَذَا كُلُّهُ مِنْ فِعْلِ الصَّغِيرِ بِالْكَبِيرِ، وَذَلِكَ لِقُوَّةِ الْمَقَامِ، فَإِنَّ الصَّغِيرَ حَدِيثُ عَهْدٍ بَرُّهُ لَأَنَّهُ حَدِيثُ التَّكْوِينِ، وَالْكَبِيرُ أَبْعَدُ، فَمَنْ كَانَ مِنَ اللَّهِ أَقْرَبَ سَخَّرَ مَنْ كَانَ مِنَ اللَّهِ أَبْعَدَ، كَخَوَاصِّ الْمَلِكِ الْمُقَرَّبِينَ مِنْهُ يُسَخَّرُونَ الْأَبْعَدِينَ، كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَبْرُزُ بِنَفْسِهِ لِلْمَطَرِ إِذَا نَزَلَ، وَيَكْشِفُ رَأْسَهُ لَهُ حَتَّى يُصِيبَ مِنْهُ، وَيَقُولُ: «إِنَّهُ حَدِيثُ عَهْدٍ بَرُّهُ»، فَانظُرْ إِلَى هَذِهِ الْمَعْرِفَةِ بِاللَّهِ مِنْ هَذَا النَّبِيِّ مَا أَجَلَّهَا وَمَا أَعْلَاهَا وَأَوْضَحَهَا، فَقَدْ سَخَّرَ الْمَطَرُ أَفْضَلَ الْبَشَرِ لِقُرْبِهِ مِنْ رَبِّهِ، فَكَانَ مِثْلَ الرَّسُولِ الَّذِي يُنَزَّلُ بِالْوَحْيِ عَلَيْهِ، فَدَعَاهُ بِالْحَالِ بِذَاتِهِ، فَيَبْرُزُ إِلَيْهِ لِيُصِيبَ مِنْهُ مَا أَتَاهُ بِهِ مِنْ رَبِّهِ، [25/8] فَلَوْلَا مَا حَصَلَتْ لَهُ مِنْهُ الْفَائِدَةُ الْإِلَهِيَّةُ بِمَا أَصَابَ مِنْهُ مَا بَرَزَ بِنَفْسِهِ إِلَيْهِ، فَهَذِهِ الرَّسَالَةُ رِسَالَةٌ مَاءٍ جَعَلَ اللَّهُ مِنْهُ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ، فَافْهَمُ.

İmdi Mûsâ (a.s.) kuvâ-yı fa'âleyi cem'etmekle, ancak ervâh-ı kesîrenin mecmûu olduğu hâlde doğdu. Zîrâ sagîr kebîrde müessirdir. Sen çocuğu görmez misin? Hâssiyetle büyükte tasarruf eder. Binâenaleyh kebîr kendi riyâsetinden ona nâzil olup onunla mülâabe eder; ve ona çocukça söyler; ve ona onun aklıyla zâhir olur. Böyle olunca o, onun taht-ı teshîrindedir. Hâlbuki o, vâkîf değildir. Ondan sonra onu kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tefakküdüne ve te'mînine meşgûl kılar, tâ ki sadrı dıyk olmaya. İşte bunun hepsi sagîrin kebîrde olan fiilindedir; ve bu makâmın kuvvetinden nâşîdir. Zîrâ çocuk Rabb'ine hadîs-i ahddir, çünkü yeni olmuştur. Hâlbuki kebîr eb'addir. İmdi Allah Teâlâ'ya akreb olan kimse Allah Teâlâ'dan eb'ad olan kimseyi teshîr eder. Nitekim mukarrebîn olan pâdişâhın havâssı, ona mukarrebîyetlerinden dolayı eb'ad olanları teshîr eder-

ler. Resûlullah (s.a.v.) nüzûlü vaktinde kendisini yağmura ibrâz ederdi; ve onun isâbet etmesi için başını açardı; ve “Onun Rabb’ine olan ahdi yenidir” buyurur idi. İmdi bu Nebî’nin bu ma’rifet-i billâhına bak ki, onu ne şey ecell ü a’lâ ve evzah eyledi! Şu hâlde yağmur, Rabb’ine onun kurbu olduğu için, efdal-i beşeri teshîr eyledi. Binâenaleyh vahy ile nâzil olan resûl gibi idi. Böyle olunca onu hâl ile bizâtihi da’vet etti. Rabb’inden ona getirdiği şey ona isâbet etmek için, kendini ona ibrâz eder idi. İmdi ondan ona isâbet eden şey sebebiyle onun için fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, kendi nefsini ona ibrâz etmez idi. Bu risâlet, suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ diri olan her şeyi ondan halkeyledi. İyi anla!

Ya’ni Mûsâ (a.s.) kendisine kuvâ-yı fa’âle mesâbesinde bulunan etfâl-i maktûlenin ervâhını cem’etmekle, bu ervâh-ı kesîrenin hey’et-i mecmûası olduğu hâlde doğdu. Zirâ çocuk büyükte tasarruf etmek [25¹/9] sûretiyle müessirdir. Sen çocuğun hâcet-i tufûliyyeti ile büyükte fâil ve mutasarrıf olduğunu görmez misin? İşte çocuğun mertebesine tenezzül edip onunla oynasır; ve onun “su” diyeceği yerde “buva” ve “taâm” diyeceği yerde “mama” ve “sıcak” diyeceği yerde de “cıs” der. “İyi”ye “cici” ve “fenâ”ya “kaka” sözleriyle çocukça söyler; ve ona çocuğun akli derecesinde görünür. İşte *كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَىٰ قَدْرِ عُقُولِهِمْ* [İnsanlara, akıllarının mertebesine göre söz söyleyiniz.]⁵⁶⁶ buyurulması da bu hakîkate müsteniddir. Böyle olunca büyük küçüğün taht-ı teshîrindedir. Hakîkat böyle iken büyük, çocuğun taht-ı teshîrinde olduğuna vâkıf değildir, ya’ni bundan gâfildir. Çocuk büyüğü kendi mertebesine tenzîl ettikten sonra, o büyüğü kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tesviyesine ve gönlü darlaşmamak için kendisinin te’nisine meşgûl kılmak sûretiyle de teshîr eder.

İşte bu zikrolunan hâllerin cümlesi, küçüğün büyükte olan te’sîrinden ve bu tasarruf tufûliyet makâmının kuvvetinden nâşîdir. Çünkü çocuğun Rabb’ine ittisâli zamânı yenidir; ve o yeni vücûd bulmuştur. O Rabb’ine karîbü’l-ahddir. Böyle olunca Allah Teâlâ’ya en yakın olan, Allah Teâlâ’dan en uzak olanı teshîr eder. Bunun bu âlemde misâli zâhirdir. Selâtîn-i sûriyenin mukarrebîn olan havâss-ı bendegânı, o pâdişâha olan kurblerinden

⁵⁶⁶ Meybudî, *Keşfü’l-Esrâr*, II, s. 328; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 6, 144. Krş. Buhârî, “İlim”, 49.

dolayı pâdişâhın daha uzak olan bendegânını teshîr ederler.

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz yağmur yağarken vücûd-ı şerîflerini yağmura tutarlar ve yağmur isâbet etmek için mübârek başlarını açarlar; ve sebebi kendilerinden istifsâr olundukda: “Rabb’ine olan ahdi yenidir” buyururlar idi.⁵⁶⁷ Sen bu Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.)in şu ma’rifet-i billâhına bak ki, o ma’rifet ne ecell ve ne a’lâ ve ne evzahdır! Yağmur, Rabb’ine zamânen karîbü’l-ittisâl olduğu için, efdal-i beşer olan Sallallâhu aleyhi ve sellemi teshîr eyledi. Binâenaleyh yağmur Cenâb-ı Peygamber’e vahy ile nâzil olan resûl, ya’ni Cibrîl (a.s.) gibi idi. Meleğin lisân-ı vahy ile da’veti gibi, yağmur dahi Cenâb-ı Peygamber’i lisân-ı hâl ile bizâtihi da’vet eyledi. Zîrâ kümmel, havâss-i zâhir ile idrâk ettikleri şeyin kâffesinde, kendilerine hazret-i ilâhiyyeden, suver-i mahsûsâtta nâzil olan ma’naları bulurlar. Husûsiyle “yağmur” hazret-i ilâhiyyeden nâzil olan [25¹/10] “ilm”in sûretidir. Ve yağmura “ibrâz-ı nefis”, rûh-ı kâmilin kendi üzerine ifâza olunan feyzin telakîsine, ve “keşf-i re’s” dahi zuhûr-ı hakâyık ve ulûmdan mevâniin ref’ine ve maânî-i külliyye ve cüz’iyyenin mahall-i zuhûru dimâğ olduğuna işârettir. Nasıl ki vicdâniyâtın mahall-i husûlü “kalb”dir. İmdi Rabb’inden Cenâb-ı Peygamber’e getirdiği hayât ve ilim ve feyz-i ilâhî kendilerine isâbet etmek için vücûd-ı şerîflerini yağmura ibrâz eder idi. Binâenaleyh yağmurdan (S.a.v.) Efendimiz’e isâbet eden feyz-i ilâhî sebebiyle, o yağmurdan kendileri için fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, vücûd-ı şerîflerini yağmura ibrâz etmez idi. Yağmurun bu risâleti suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ hazretleri Kur’ân-ı Kerim’de وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu üzere, “hayât sâhibi olan her şeyi sudan halkeyledi”. Bu hikmeti iyi anla!

وَأَمَّا حِكْمَةُ الْقَائِمِ فِي التَّابُوتِ وَرَمِيهِ فِي الْيَمِّ، فَالتَّابُوتُ نَاسُوتُهُ، وَالْيَمُّ مَا حَصَلَ لَهُ مِنَ الْعِلْمِ بَوَسَاطَةِ هَذَا الْجِسْمِ مِمَّا أَعْطَتْهُ الْقُوَّةُ النَّظْرِيَّةُ الْفِكْرِيَّةُ وَالْقُوَّةُ الْحِسِّيَّةُ وَالْحَيَالِيَّةُ الَّتِي لَا يَكُونُ شَيْءٌ مِنْهَا وَلَا مِنْ أَمْثَالِهَا لِهَذِهِ النَّفْسِ الْإِنْسَانِيَّةِ إِلَّا بَوُجُودِ هَذَا الْجِسْمِ الْعُنْصُرِيِّ، فَلَمَّا حَصَلَتْ النَّفْسُ فِي هَذَا

567 Müslim, “İstiskâ”, 1; Ebû Dâvud, “Edeb”, 104; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IXX, s. 364.

الجِسْمِ وَأُمِرَتْ بِالتَّصَرُّفِ فِيهِ وَتَدْبِيرِهِ، جَعَلَ اللَّهُ إِلَيْهَا هَذِهِ الْقُوَى آلَاتٍ، يُتَوَصَّلُ بِهَا إِلَى مَا أَرَادَ اللَّهُ مِنْهَا فِي تَدْبِيرِ هَذَا التَّابُوتِ الَّذِي فِيهِ سَكِينَةٌ لِلرَّبِّ، فَرُمِيَ بِهِ فِي الْيَمِّ لِيَحْضَلَ بِهِذِهِ الْقُوَى عَلَى فُنُونِ الْعِلْمِ، فَأَعْلَمَهُ بِذَلِكَ أَنَّهُ وَإِنْ كَانَ الرُّوحُ الْمُدَبِّرُ لَهُ هُوَ الْمَلِكُ، فَإِنَّهُ لَا يُدَبِّرُهُ إِلَّا بِهِ، فَأُصْحَبَهُ هَذِهِ الْقُوَى الْكَائِنَةُ فِي هَذَا النَّاسُوتِ الَّذِي عَبَّرَ عَنْهُ بِالتَّابُوتِ فِي بَابِ الْإِشَارَاتِ وَالْحِكْمِ، كَذَلِكَ تَدْبِيرُ الْحَقِّ الْعَالَمِ، مَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ أَوْ بِصُورَتِهِ، فَمَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ كَتَوَقُّفِ الْوَلَدِ عَلَى إِبْجَادِ الْوَالِدِ، وَالْمُسَبَّبَاتِ عَلَى أَسْبَابِهَا، وَالْمَشْرُوطَاتِ عَلَى شُرُوطِهَا، وَالْمَعْمُولَاتِ عَلَى عِلْلِهَا، وَالْمَدْلُولَاتِ عَلَى دَلَالِئِهَا، وَالْمُحَقَّقَاتِ عَلَى حَقَائِقِهَا، وَكُلُّ ذَلِكَ مِنَ الْعَالَمِ، وَهُوَ تَدْبِيرُ الْحَقِّ فِيهِ، فَمَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ.

Ve onun tâbût içine ilkâsının ve deryâyâ remyinin hikmetine gelince: “Tâbût” onun nâsûtudur. [25¹/11] Ve “deryâ” bu cisim vesâtatıyla kuvve-i nazariyye-i fikriyye ve kuvâ-yı hissiyye ve hayâliyyenin verdiği şeyden ki –onlardan ve onların emsâlinden bir şey, bu nefsi-i insâniyye için, ancak bu cism-i unsûrî sebebiyle hâsıl olur– onun için ilimden hâsıl olan şeydir. İmdi vaktâki nefsi bu cisimde hâsıl oldu ve onda tasarruf ile ve onu tedbîr ile me’mûr oldu; Allah Teâlâ bu kuvâyı onun için âlât kıldı. Kendisinde sekînet olan bu tâbûtun tedbîrinde, ondan Allah Teâlâ’nın murâd eylediği şeye onunla vâsıl olur. Binâenaleyh bu kuvâ ile fûnûn-ı ilm üzerine isti’lâ için onunla deryâyâ atıldı. Böyle olunca ona bununla i’lâm etti ki, her ne kadar melik olan rûh, onun için müdebbir ise de, onu ancak onunla tedbîr eder. Bâb-ı işâret ve hikemde, “tâbût” ta’bîr olunan bu “nâsût”ta kâin olan bu kuvâyı ona musâhib kıldı. Hak Teâlâ’nın âlemi tedbîri de böyledir. Onu ancak onunla, yâhud onun sûreti ile tedbîr eyledi. İmdi veledin vâlidin îcâdına ve müsebbebâtın kendi esbâbına ve meşrûâtın kendi şurûtuna ve ma’lûlâtın kendi illetlerine, medlûlâtın kendi delîllerine ve muhakakâtın kendi hakâyıkına tevakkufu gibi, onu ancak onunla tedbîr eyledi. Ve bunun kâffesi âlemdendir. O da Hakk’ın onda tedbîridir. Binâenaleyh onu, ancak onunla tedbîr eyledi.

Hiz. Mûsâ’nın vâlidesi tarafından bir sandık içine vaz’edilip deryâyâ atılmasındaki hikmete gelince: “Sandık” Mûsâ (a.s.)ın cisminden ibâret olan “nâsût”tur. “Deryâ” dahi bu cisim vâsıtasıyla Cenâb-ı Mûsâ’ya vârid

olan ilmin sûretidir. Zîrâ “ilim” dediğimiz şey, nazar-ı fikrî kuvvetinin ve havâss-i zâhire ve bâtinenin verdiği bir şeydir; ve bu kuvvetler dahi ancak bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyle hâsıl olur. Bilfarz bu cism-i kesîf olmasa kuvve-i sâmia, kuvve-i bâsıra, kuvve-i şâmme, kuvve-i zâika ve kuvve-i lâmise dediğimiz kuvvetler zâhir olmaz idi. İşte meselâ bir şeyin acı veyâ tatlı olduğunu bilmemiz için bu kuvvetlerden zâikamızı isti'mâl ederiz. Bu kuvve-i zâika sâyesinde bize bir ilim hâsıl olur. Diğer kuvvetler de buna makıyştır.

İmdi **Fass-ı Yûsufî**'de dahi îzâh olunduğu üzere (S.a.v.) Efendimiz كَتَّاسُ الدُّنْيَا ya'ni “Nâs uykudadırlar; öldükleri vakit uyanırlar” ve كَتَّاسُ الدُّنْيَا ya'ni “Dünyâ uyuyan kimsenin rü'yâsı gibidir” [25¹/12^a] hadîs-i şerîflerinde “dünyâ”yı âlem-i hayâle ilhâk buyururlar. Ve âlem-i hayâlden ibâret olan rü'yâda görülen sûretler, nasıl ma'nâ-yı münâsibe intikâl sûretiyle ta'bîre muhtaç bulunurlarsa, ehl-i hakikat indinde dahi, kezâ âlem-i hayâlden ibâret bulunan bu dünyâda görülen sûretler dahi, ma'nâ-yı münâsibine bi'l-intikâl öylece ta'bîre muhtaç görülür. Mûsâ (a.s.)ın sandık içine vaz'ı ve deryâyâ atılması dahi, bu âlemin sûretlerinden bir sûret idi. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz burada bu sûretleri ta'bîr ve hikmetlerini beyân buyururlar.

İmdi nefis-i insâniyye, ya'ni insanın mevcûdiyyet-i zâtıyyesi, bu cism-i kesîf-i unsurîde hâsıl ve bu cisimde tasarrufa ve onu tedbîre me'mûr olunca, Allah Teâlâ bu kuvvâ-yı zâhire ve bâtineyi nefis-i insâniyye için âlât olmak üzere halk buyurdu. Ve nefis-i insâniyye Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeylere bu kuvvetler vâsıtasıyla vâsıl olur. Ve Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeyler, vücûd-ı Hakk'ı ve halkı ve beynlerindeki irtibâtı bilmek ve eşyâyı hakikati vech ile görmek ve idrâk eylemektir. Zîrâ hillkat-i eşyâdan ve âlem ve Âdem'den maksûd ma'rifettir. Nitekim hadîs-i kudsîde كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ ya'ni “Ben bir kenz-i mahfî idim, bilinmeme muhabbet ettim, halkı bilinmem için yarattım” buyurulur. Bu ma'rifet Âdem için ayn-ı kemâldir. Ve bu kemâl nefis-i insânîde ancak bu kuvvâ-yı zâhire ve bâtine sâyesinde hâsıl olur; ve nefis-i insâniyye murâd-ı ilâhî olan bu ma'rifete, ancak bu kuvvetler ile vâsıl olur; ve bu sandûk-i cismin nefis tarafından tedbîrinde Rab için sekînet vardır.

“Sekînet”, hem “sükûn” ve hem de “mesken”den müştakk olmak câizdir. Zîrâ hilkat-i eşyâdan maksûd, zât-ı mutlakta mündemic olup, kuvvede bulunan esmâ ve sıfât-ı nâmütenâhînin fiilen zuhûr ve izhârından ibârettir. Ve zuhûr ve izhârda kemâl husûle gelmedikçe, zuhûr-ı küllîye olan meşîyyette sükûn hâsıl olmaz. Binâenaleyh insân-ı kâmil olan enbiyâ (aleyhimüs-selâm) ve onların vârislerinin cisimlerinin, nefisleri tarafından tedbîrinde, onların Rab’leri olan “Allah” ism-i câmiî için sükûn hâsıl olur. Çünkü vücûd-ı mutlakın kemâl-i celâ ve isticlâsı onların vücûduyla husûle gelmiştir. Ve “mesken”den müştakk olduğunda, insân-ı kâmilin cisminde olan “kalb”e işâret buyrulur. Nitekim hadîs-i kudsîde buyrulur: مَا وَسَعَنِي [Ben yerime ve göğüme sığmadım. Fakat mü’min olan kulumun kalbine sığırdım.] Ve kalb-i insân-ı kâmilin şerhi ve îzâhı **Fass-ı Şuaybî**’de mürûr etti.

İşte Mûsâ (a.s.) [25¹/12^b] bu kuvâ-yı zâhire ve bâtinesi ile envâ’-ı ilim üzerine isti’lâ için, “sandık” mesâbesinde olan cismi ile “ilim” mesâbesinde olan “deryâ”ya ilkâ olundu. Ya’ni Cenâb-ı Mûsâ’nın sandık ile deryâyâ ilkâ olunmasının sûreti, rûhunun cismine vaz’olunup, sandık mesâbesinde olan cisminin dahi deryâ-yı ulûma atılmasının sûretidir.

Böyle olunca, Allah Teâlâ, sandık ile deryâyâ atılması ile Cenâb-ı Mûsâ’ya şunu i’lâm etti ki: Her ne kadar melik olan rûh cismin müdebbiri ise de, cismi yine cisim ile tedbîr eder. Zîrâ kuvâ-yı zâhire ve bâtine cisimdir. Cisim olmasa bu kuvânın zuhûru ihtimâlî yoktur. Hâlbuki cismin müdebbiri, melik mâhiyetinde olan rûhdur. Velâkin âsâr-ı tedbîr zâhir olmaz. Binâenaleyh müessir olan rûh, müesserün-fîh olan cismi, ancak cisim vâsıtasıyla tedbîr edebilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ hazretleri bâb-ı işârette ve hikemde “tâbût” ta’bîr olunan bu nâsûtta, ya’ni cisimde, kâin olan bu kuvâ-yı zâhire ve bâtineyi o cisme musâhib kıldı. İşte Hak Teâlâ’nın âlemi tedbîr buyurması dahi bunun gibidir. Ya’ni rûh nasıl cism-i insânînin kayyûmu olup onu cisimden olan kuvâ-yı zâhire ve bâtine ile tedbîr ederse, Kayyûm-i âlem olan Hak Teâlâ dahi cism-i âlemi, âlemden olan şeylerle ve sûretler ile tedbîr eyler. Nitekim evlâdın vücûdu, pederin îcâdına; ve müsebbebâtın husûlü kendi sebeblerine; ve meşrûtâtın vücûdu dahi kendi şartlarına; ve ma’lûlâtın zuhûru dahi kendi illetlerine; ve medlûlât kendi

delillerine; ve muhakkakât da kendi hakâyıkına mütevakkıftır. Ve evlâd ile peder ve müsebbebât ile esbâb ve meşrûtât ile şurût ve ma'lûlât ile ilel ve medlûlât ile delâil ve muhakkakât ile hakâyık hep âlemdendir. Ve umûr-i âlem bu kâide dâiresinde tedbîr olunmaktadır. Binâenaleyh Hak Teâlâ âlemi ancak âlem ile, ya'ni âlemden olan şeyler ile tedbîr buyurur. İşte bu tedbîr, âlemde Hakk'ın tedbîridir; ve âlemi ancak yine âlem vâsıtasıyla tedbîr eyler. Bu hakîkatten gâfil olan ehl-i hicâb, âlemin yine âlem ile müdebber olduğuna bakıp, mûcid-i âlemin, âlemi îcâdından sonra, umûr-i âlemi vaz'ettiği kânûn dâiresine terkederek, tasarruf etmediğini zannederler. Ne cehl-i azîm!

وَأَمَّا قَوْلُنَا «أَوْ بِصُورَتِهِ» أَعْنِي صُورَةَ الْعَالَمِ فَأَعْنِي بِهِ الْأَسْمَاءَ الْحُسْنَى وَالصِّفَاتِ الْعُلَا الَّتِي تَسَمَّى الْحَقُّ بِهَا وَاتَّصَفَ بِهَا، فَمَا وَصَلَ إِلَيْنَا مِنْ اسْمٍ تَسَمَّى بِهِ إِلَّا وَجَدْنَا مَعْنَى ذَلِكَ [25¹/13] الْإِسْمِ وَرُوحَهُ فِي الْعَالَمِ، فَمَا ذَبَرَ الْعَالَمَ أَيْضًا إِلَّا بِصُورَةِ الْعَالَمِ، وَلِذَلِكَ قَالَ فِي خَلْقِ آدَمَ الَّذِي هُوَ الْبِرْنَآمَجُ الْجَامِعُ لِلنُّعُوتِ الْحَضْرَةِ الْإِلَهِيَّةِ الَّتِي هِيَ الذَّاتُ وَالصِّفَاتُ وَالْأَفْعَالُ: «إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ»، وَلَيْسَتْ صُورَتُهُ سِوَى الْحَضْرَةِ الْإِلَهِيَّةِ، فَأُوجَدُ فِي هَذَا الْمُخْتَصِرِ الشَّرِيفِ الَّذِي هُوَ الْإِنْسَانُ الْكَامِلُ جَمِيعَ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ وَحَقَائِقِ مَا خَرَجَ عَنْهُ فِي الْعَالَمِ الْكَبِيرِ الْمُتَفَصِّلِ، وَجَعَلَهُ رُوحًا لِلْعَالَمِ، فَسَخَّرَ لَهُ الْعُلُوَّ وَالسُّفْلَ لِكَمَالِ الصُّورَةِ، فَكَمَا أَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْعَالَمِ إِلَّا وَهُوَ يُسَبِّحُ اللَّهَ بِحَمْدِهِ، كَذَلِكَ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْعَالَمِ إِلَّا وَهُوَ مُسَخَّرٌ لِهَذَا الْإِنْسَانِ، لِمَا تُعْطِيهِ حَقِيقَةُ صُورَتِهِ، فَقَالَ: «وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ»، فَكُلُّ مَا فِي الْعَالَمِ تَحْتَ تَسْخِيرِ الْإِنْسَانِ، عَلِمَ ذَلِكَ مَنْ عَلِمَهُ وَهُوَ الْإِنْسَانُ الْكَامِلُ، وَجَهَلَ ذَلِكَ مَنْ جَهَلَهُ وَهُوَ الْإِنْسَانُ الْحَيَوَانُ.

Ve bizim «أَوْ بِصُورَتِهِ» [yâhud onun sûreti ile] kavlimize gelince, sûret-i âlemi murâd ederim, onunla da esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâyı murâd ederim ki, Hak onlar ile müsemmâ ve onlar ile muttasıftır. İmdi Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı, illâ ki muhakkak biz, o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde gördük. Binâenaleyh

âlemi, ancak yukarıdaki gibi, sûret-i âlemle tedbîr eder.⁵⁶⁸ İşte bunun için zât ve sıfât ve ef'âl olan hazret-i ilâhiyye nuûtunu câmi' enmûzec bulunan halk-ı Âdem hakkında *إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ* ya'ni "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halketti" buyurdu. Hâlbuki onun sûreti hazret-i ilâhiyyeden gayrı değildir. Binâenaleyh insân-ı kâminden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i munfasılda kendisinden hâriç olan hakâyıkı îcâd eyledi; ve onu âlemin rûhu yaptı. Binâenaleyh kemâl-i sûretinden nâsî ona ulûvv ve süflü teshîr eyledi. Nitekim âlemden Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yoktur. Kezâlik âlemden insana müsahhar olmayan bir şey yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu i'tâ eder. Böyle olunca *وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ* (Câsiye, 45/13) ya'ni "Göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" buyurdu. Binâenaleyh âlemde olan şeylerin kâffesi insanın taht-ı teshîrindedir. Onu bilen kimse âlim oldu; o da insân-ı kâmindir. Ve onu bilmeyen kimse câhil oldu; o da insân-ı hayvândır. [25¹/14]

Ya'ni bundan evvelki metinde *فَمَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ أَوْ بِصُورَتِهِ* كَذَلِكَ تَدْبِيرُ الْحَقِّ الْعَالَمِ كما دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ أَوْ بِصُورَتِهِ ibâresinde vâki' *أَوْ بِصُورَتِهِ* [yâhud onun sûreti ile] kavlimize gelince, "sûret"-ten murâdım "âlemin sûreti"dir. Şu hâlde bu ibârenin ma'nâsı: "Kezâlik Hakk'ın âlemi tedbîr buyurması, ancak âlem ile yâhud âlemin sûreti ile" demek olur. Nitekim bâlâda metnin şerhinde îzâh olundu. Binâenaleyh "âlemin sûretiyle" kavliyle benim mûradım, Hakk'ın müsemmâ olduğu ve muttasıf bulunduğu esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâdır. **Fass-ı Âdemî**'de ve diğer fasslarda îzâh olunduğu üzere, âlem ve suver-i âlem zât-ı mutlakın esmâ ve sıfâtının mezâhirinden ve bu mezâhirin vücûdât-ı kesîfesi de zât-ı eltaf-ı Hakk'ın mertebe mertebe tenezzül ve tekâsüfünden başka bir şey değildir. Şu hâlde âlem ve suver-i âlem, ilm-i ilâhîde sâbit ve muhakkak olan esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ sûretlerinden ibâret olur. Ve ilm-i ilâhîde sâbit olan sûret-i esmâiyye ile suver-i âlem arasında letâfet ve kesâfet nisbetlerinden başka bir irtibât yoktur. Bu mezâhir o suver-i esmâiyyenin zilâlidir. Böyle olunca Hakk'ın esmâsından herhangi bir isim bize vâsıl olmuş ise, biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu mutlakâ bu âlemde buluruz.

568 Buraya kadar olan tercüme Mûsâ Fassi'nın ikinci şerhinden alınmıştır. Âdil Bey nüshasında da bu şekildedir.

Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdîs-i şerîfede külliyyâtı i'tibârıyla bize doksan dokuz ism-i ilâhî vâsıl oldu. Bunlardan "Mürîd" ismini alalım. Bu ismin ma'nâsı ve rûhu kendisinin menşei olan "Îrâde" sıfatıdır. Zîrâ bu bir sıfattır ki Hayât, İlim ve Kudret gibi diğêr sıfâta benzemez. Onlardan ayrı bir sıfattır. Menş'e'de temeyyüz olunca bittabi' onlardan sudûr eden isimler arasında da temâyüz sâbit olur. İşte âlemde Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan irâde sıfatının hükümrân olduğunu biz zevkan ve vicdânen buluruz. Zîrâ görürüz ki, biz insanlar suver-i âlemde birer sûretiz; ve her birerlerimizin sûreti, suver-i esmâiyyenin mezâhirinden başka bir şey değildir. Ve bizde, bize vâsıl olan Hakk'ın Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan sıfat-ı "Îrâde" mevcûddur. Binâenaleyh kendi nefsimizde zevkan ve vicdânen Hakk'ın Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan "Îrâde" sıfatını buluruz. Ve diğêr taraftan bizde mevcûd olan irâde ve kudret ve ilim gibi sıfatlarla toplar; tüfenkler ve tayyâreler yapar ve mebânî-i âliye inşâ ederiz; ve âlemde birçok şeyler vücûda getiririz. Bu ise Hakk'ın âlemi, âlemin sûreti ile tedbîr buyurmasından başka bir şey değildir. [25¹/15]

İşte Hak âlemi yine âlem ile tedbîr buyurduğı için, (S.a.v.) Efendimiz Âdem hakkında إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ ya ni "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halkeyledi" buyurdu. Zîrâ hazret-i ilâhiyye Zât ve sıfât ve ef'âlin hey'et-i mecmûasını câmi' olan bir hazrettir; ve Âdem ise hazret-i ilâhiyyenin bilcümle nuûtunu câmi' olan bir numûnedir.

Metn-i şerîf, ba'zı nüshalarda هُوَ الْبِرْنَامَج ve ba'zılarında هُوَ الْأَنْمُودَج sûretinde vâki'dir. "Bernâmeç", "bernâme" kelime-i Fârisîsinden muarrebdir. "Bernâme" unvân-ı kitâb ma'nâsına gelir. Bu kitâbın unvânı o kitâbın câmi' olduğu bilcümle efkâr ve maânînin hulâsasıdır. Ve âlem sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur; ve Âdem ise, âlemin câmi' olduğu bilcümle maânîyi câmi' bir zübde olduğundan kitâb-ı âlemin "bernâme"sidir. Ve "enmûzec" dahi "numûne" kelime-i Fârisîsinden muarrebdir; ve numûne mensûb olduğu küllün bilcümle evsâfını câmi' bir cüzdür. Binâenaleyh "bernâmeç" ile "enmûzec" kelimelerinin her ikisi de ma'nâ-yı maksûdu ifhâm eder.

İşte Âdem hazret-i ilâhiyyenin bir "numûne"si olduğundan, onun sûreti hazret-i ilâhiyye sûretinin gayrı değildir. Zîrâ vücûd-ı Âdem, Zât ve sıfât ve ef'âlin mecmûunu câmi'dir. Demek ki Hak Teâlâ, insân-ı kâmil-

den ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve semâvât ve arzın hey'et-i mecmûasından ibâret bulunan âlem-i kebîr-i munfasilda vâki' olup, bu muhtasar-ı şerîfin vücûdundan hâriç kalan sûretlerin hakâyıkını îcâd eyledi; ve o insân-ı kâmilî, âlemin rûhu ve zübdesi kıldı. Ve insân-ı kâmil âlemin rûhu olduğu ve onun sûretinde zikrolunan kemâlât bulunduğu için, Hak Teâlâ ona, semâvât ve ervâh-ı ulviyye gibi avâlim-i ulviyyeyi ve arz ve ervâh-ı süfliyye gibi avâlim-i süfliyyeyi teshîr eyledi. Ve nasıl ki eczâ-yı âlemden Hakk'ı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yok ise, kezâlik âlemde insân-ı kâmilin taht-ı teshîrinde bulunmayan hiçbir şey yoktur. Zîrâ insân-ı kâmilin hakîkati olan "Allah" ism-i şerîfinin muktezâsı bu ismin taht-ı tasarrufunda bulunan bilcümle eczâ-yı âlemin onun taht-ı teshîrinde bulunmasını îcâb eyler. Ve her bir şeyin Hakk'ı hamd ile tesbîh etmesi hakkındaki îzâhât **Fass-ı Muhammedî** nihâyetlerinde gelecektir. İşte bu hakîkate mebnî, Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de **وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ** (Câsiye, 45/13) [Göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı.] [25'/16] buyurdu. Şu hâlde ulvî olsun, süflî olsun âlemde olan şeylerin kâffesi, insanın taht-ı teshîrinde dir. Velâkin bunun böyle olduğunu ancak insân-ı kâmil bilir. İnsân-ı hayvân ise ne kendinden ve ne de muhîtiden haberdâr değildir. Nazar-ı fikrînin îcâd-gerdesi olan felsefe, insanı hayvâniyetten kurtaramaz. Bunların efkâr ve ef'âlî **Fass-ı Âdemî** ile **Fass-ı İdrîsî**'de biraz îzâh edilmiş idi.

فكانت صورة إلقاء موسى في التَّابُوتِ في اليَمِّ صورة هلاك، في الظاهر
وفي الباطن كانت نَجاةً له من القَتْلِ، فيحْيِي كما تَحْيَا النُّفُوسُ بِالْعِلْمِ من
مَوْتِ الجَهْلِ، كما قال تعالى: ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا﴾ يَعْنِي بِالْجَهْلِ ﴿فَأَحْيَيْنَاهُ﴾
يَعْنِي بِالْعِلْمِ، ﴿وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾ وهو الهُدَى ﴿كَمَنْ مَثَلُهُ
فِي الظُّلُمَاتِ﴾ وهي الضَّلَالُ ﴿لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾ أَي لَا يَهْتَدِي أَبَدًا، فَإِنَّ
الأمر في نفسه لا غَايَةَ له يُوقَفُ عندها، فالهُدَى هو أَنْ يَهْتَدِيَ الإنسانُ
إلى الحَيْرَةِ، فَيَعْلَمُ أَنَّ الأَمْرَ حَيْرَةٌ، والحَيْرَةُ قَلْبٌ وَحَرَكَةٌ، والحَرَكََةُ حَيَاةٌ، فلا
سُكُونٌ فلا مَوْتٌ، ووُجُودٌ فلا عَدَمٌ، وكذلك في الماء الذي به حَيَاةُ الأَرْضِ،
وحركتها قوله: ﴿اهْتَزَّتْ﴾، وحملها قوله: ﴿وَرَبَّتْ﴾، وولادتها قوله: ﴿وَأَنْبَتَتْ

مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ، أَي أَنَّهُمَا مَا وَلَدَتْ إِلَّا مَنْ يُشَبِّهُهَا أَي طَبِيعِيًّا مِثْلَهَا، فَكَانَتْ الزَّوْجِيَّةُ الَّتِي هِيَ الشَّفَعِيَّةُ لَهَا بِمَا تَوَلَّدَ مِنْهَا وَظَهَرَ عَنْهَا، كَذَلِكَ وَجُودَ الْحَقِّ كَانَتْ الْكَثْرَةُ لَهُ وَتَعْدَادُ الْأَسْمَاءِ أَنَّهُ كَذَا وَكَذَا بِمَا ظَهَرَ عَنْهُ مِنَ الْعَالَمِ الَّذِي يَطْلُبُ بِنَشْأَتِهِ حَقَائِقَ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ.

İmdi Mûsâ'nın tâbût içinde deryâya ilkâsının sûreti, sûret-i helâk idi. Zâhirde ve bâtında onun için katlden necât oldu. Binâenaleyh nüfûs, ilim ile mevt-i cehilden dirildiği gibi diri oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurdu: وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ (En'âm, 6/122) "O kimse ölü idi", ya'ni (cehil ile); فَأَحْيَيْنَاهُ "Biz onu dirilttik"; ya'ni (ilim ile); وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ "Acabâ karanlıklarda olan kimseye benzer mi?" (o da dalâlettir). لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا "Ondan hâriç değildir", [25¹/17] ya'ni (ebeden doğru yolu bulamaz). Zîrâ emrin kendi nefsinde gâyesi yoktur ki onun indinde tevakkuf olunsun. Böyle olunca hüdâ insanın "hayret"e mühtedî olmasıdır. Şu hâlde ma'lûm olur ki, muhakkak emr, "hayret"tir. Ve hayret, kalak ve harekettir; ve hareket dahi hayât-tır. Binâenaleyh sükûn yoktur; şu hâlde mevt yoktur; ve vücûddur, binâenaleyh adem yoktur. Ve suda dahi böyledir ki, hayât-ı arz onun sebebiyledir; ve onun hareketi Hakk'ın اِهْتَرَّتْ ya'ni "İhtizâz eyledi" (Hac, 22/5) kavlidir. Ve onun hamli Hakk'ın وَرَبَّتْ (Hac, 22/5) ya'ni "Ziyâdeleştî" kavlidir. Ve onun vilâdeti Hakk'ın مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) ya'ni "Her bir zevc-i behîcden inbât eyledi" kavlidir. O ancak kendisine benzeyeni, ya'ni kendi gibi tabî olan şeyi doğurdu, demektir. Binâenaleyh arzdan doğan ve ondan zâhir olan şey ile arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet hâsıl oldu. Ve kezâ vücûd-ı Hak için dahi, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyenin hakâyıkını talep eden âlem cinsinden ondan zâhir olan şey sebebiyle kesret; ve muhakkak o şöyledir ve böyledir, diye ta'dâd-ı esmâ sâbit oldu.

Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın sandık içinde olduğu hâlde vâlidesi tarafından denize bırakılması sûreti, helâk sûreti idi. Zîrâ bir tıfl-ı nevzâdı, bir sandık içine koyup denizin dalgaları arasına tevdi' etmek, onun helâkine sa'yettir. İşte bu sûret-i ilkâ sûret-i helâk olmakla berâber zâhir ve bâtında Cenâb-ı Mûsâ'nın katlden necâtının sûreti oldu. Nüfûs-i beşer, nasıl ki ilim ile

mevt-i cehilden dirilir ve halâs olursa, Mûsâ (a.s.) dahi öylece diri oldu. Zîrâ tahsîl-i ilim sûreti, iz'âc-ı nefis sûretidir. İz'âc-i nefis ise ihtilâl-i sıhhati ve ihtilâl-i sıhhat dahi helâki dâîdir. Hâlbuki bu sûret zımnında nüfûs-i beşer, zâhirde ve bâtında mevt-i cehilden diri olur. Ve nüfûsun ilim ile hayât bulduğu sûre-i En'âm'da vâki' şu âyet-i kerîmede beyân buyrulur. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âyet-i kerîmeyi tefsîren ityân buyururlar: “O kimse ki cehil ile ölü idi. Biz onu ilim ile ihyâ eyledik. Ve ona bir nûr icâd ettik ki, nâs içinde o nûr ile gezer. O nûr da hidâyettir. O kimse acabâ karanlıklarda olan kimseye benzer mi? O zulümât dahi dalâlettir ki, o kimse dalâletten ibâret olan o zulümâtтан [25¹/18] hâriç değildir, ya'ni ebeden doğru yolu bulamaz.” (En'âm, 6/122) Deniz vâsıtasıyla bekâ bulan hayât-ı hissiyye-i müseviyye, “ilim” ile hâsıl olan hayât-ı akliyyeye teşbîh olunmuştur. “Su”-yun ilim sûreti olduğuna tenbîh olunur. Zîrâ kendisinden her şey hayât bulan “su” ile ebdân, nasıl hayât bulursa, “ilim” ile dahi nüfûs-i beşeriyye öylece hayât-ı ma'nevîyye bulur; ve dalâletten ibâret olan zulümâtтан kurtulur; ve zulümâtta kalanlar ise ebeden doğru yolu bulamazlar.

Ma'lûm olsun ki ilim ikidir: Birisi “ilm-i hakîkat” diğeri “ilm-i hayâl”-dir. “İlm-i hakîkat” enbiyânın ve onların vârisleri olan evliyânın tebliğ buyurdıkları ilimdir ki, “hakîkat” ile “hayâl” beynini câmi'dir. Bu ilmi tahsîl edenler hakîkat-i vücûd ile hayâl arasındaki revâbıtı ârif oldukları için “hayret”e düşerler. Bu hayret hayret-i mahmûdedir. Zîrâ ilm-i hakîkî netîcesidir. Onun için (S.a.v.) Efendimiz رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحِيْرًا ya'ni “Yâ Rabbi, sende benim hayretimi tezyîd eyle!” buyurdu. “İlm-i hayâl” dahi felâsife ile ehl-i fennin mütevaggıl oldukları ulûm-i tabiiyyedir. Bu tâife enbiyâ ve evliyânın tebliğâtına kulak asmayıp tedkîkât-ı mâddiyye ile hakîkat-i vücûdu idrâke sa'yederler. Hâlbuki mâdde ve mâddeden müteşekkil olan suver-i muhtelif hep hayâlâtтан ibârettir. Bu hayâlât ise vücûd-ı hakîkînin zıll-ı esmâsından başka bir şey değildir. Ve hayâlâta müstağrak olan kimselerin bir hayâli bırakıp diğesine yapışmak sûretiyle ömr-i azîzlerini ifnâ edeceklerine ve doğru yolu ebediyyen bulamayıp hayrete düşeceklerine şübhe yoktur. Onların bu hayreti “hayret-i mezmûme”dir. Çünkü hayâlin verdiği bir ilmin netîcesidir; ve bu ilim ayn-ı cehildir. Zîrâ bi-hasebi'ş-şuûnât tecelliyât-ı dâimedan ibâret olan emr-i ilâhînin nihâyeti yoktur ki, bu gâ-

yede tevakkuf olunabilsin. Şu hâlde hüdâ, insanın “hayret-i mahmûde”ye mühtedî olmasıdır. Çünkü ârif görür ki, vücûd birdir; ve bu suver onun bi-hasebi'l-esmâ tecelliyât-ı dâimesinden ibârettir; ve bu tecellinin nihâyeti yoktur ki, “İşte burası müşâhedenin nihâyetidir” deyip orada durabilsin. Bu sebeble hayrete düşer. Binâenaleyh bilir ki, muhakkak emr-i vücûd, “hayret” tir.

İmdi mâdemki “hayret” adem-i tevakkuf sebebiyle oluyor; şu hâlde hayret, kalak ve harektir; ve mütehayyir olan kimse muztaribdir, çırpınır durur. Ve hareket olan yerde dahi hayât vardır. [25¹/19] Ve hareket olan yerde bittabi' sükûn olmadığı gibi, hareket hayâtı müstelzim olduğundan, müteharrik için de mevt yoktur. Nitekim hadîs-i şerifte buyrulur: مَنْ صَارَ مِنَ الْأَرْضِ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) [Arzı kurumuş bir hâlde görürsün. Vaktâki, onun üzerine suyu indirdik, ihtizâz eyledi, ziyâdeleştirdi, her bir zevc-i behîcden inbât eyledi.] âyet-i kerîmesindeki Hak Teâlâ'nın اهْتَزَّتْ [ihtizâz eyledi] kavliyle sâbittir. Zîrâ semâdan yağmur nâzil oldukda arz yağmur sebebiyle “kımıldar, ihtizâz eder.” Ve arz beden-i insânîye muâdildir. Beden-i insâna ilim nüzûlünde kalak ve ıztırâb vâki' olduğu gibi, arza da su nâzil oldukda ihtizâz eder. Binâenaleyh ilmin hâliyle suyun hâli yekdiğerine müşâbihdir. Ve “arzın hamli” ne delil dahi Hak Teâlâ'nın وَرَبَّتْ ya'ni “ziyâdeleştirdi, şişti” kavlidir. Ve “arzın doğurması”nın delili de Hak Teâlâ'nın مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ya'ni “Arz behcet sâhibi olan her bir zevcden inbât eyledi” kavlidir ki, arz ancak kendisine benzeyeni, ya'ni kendi gibi tabî olan şeyi doğurdu, demektir. Binâenaleyh arz ferd ve tek bir vücûd olduğu hâlde kendine benzeyen şeyi doğurmakla, “zevcîyet” demek olan “şef'iyet” hâsıl oldu. Ya'ni arz tek bir vücûd iken kendisinden zâhir olan şeyle çift vücûd peydâ oldu. Ve işte vücûd-ı Hak dahi böyledir. Zîrâ vücûd-ı Hak ferd ve tek olduğu hâlde, neş'esiyle hakâyık-ı esmâ-i ilâhiyyeyi talep eden âlem, ferd olan vücûd-ı Hak'tan zâhir olmakla kesret zuhûra geldi. Ve Hak'tan zâhir olan âlem ile sâbit oldu ki, esmâ-i ilâhiyye

kesîr ve müteaddiddir; binâenaleyh biz Hak'tan zâhir olan âlem ile “Hak, şöyledir, böyledir” deriz. Ya'ni suver-i âleme bakıp onlarda gördüğümüz ahkâm ve âsâra nazaran Hak, Rezzâk'tır, Musavvir'dir, Mu'tî'dir, Mâni'dir, Dârr'dır, Nâfi'dir ilh... deriz. Böyle olunca ferd olan vücûd-ı Hak, kendisinden zâhir olan âlemin vücûdu ile şef' oldu; ve vücûd bir iken ikilik hâsıl oldu. [25¹/20]

فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَيُخَالِفُهُ أَحَدِيَّةُ الْكَثْرَةِ، وَقَدْ كَانَ الْحَقُّ أَحَدِيَّةَ الْعَيْنِ مِنْ حَيْثُ ذَاتُهُ، كَالجَوْهَرِ الْهَيُولَانِيِّ أَحَدِيَّةُ الْعَيْنِ مِنْ حَيْثُ ذَاتُهُ كَثِيرٌ بِالصُّورِ الظَّاهِرَةِ فِيهِ الَّذِي هُوَ حَامِلٌ لَهَا بِذَاتِهِ، كَذَلِكَ الْحَقُّ بِمَا ظَهَرَ مِنْهُ مِنْ صُورِ التَّجَلِّيِّ، فَكَانَ الْحَقُّ مَجَلَى صُورِ الْعَالَمِ مَعَ الْأَحَدِيَّةِ الْمَعْقُولَةِ، فَاَنْظُرْ مَا أَحْسَنَ هَذَا التَّعْلِيمِ الْإِلَهِيِّ الَّذِي حَصَّ اللَّهُ بِالْإِطْلَاعِ عَلَيْهِ مَنْ شَاءَ مِنْ عِبَادِهِ.

İmdi onunla mesnâ oldu; ve ahadiyyet-i kesret ona muhâlif oldu. Hâlbuki Hak Teâlâ zâtı haysiyetiyle ahadiyyü'l-ayn idi. Nitekim kendisinde zâhir olan suver ile kesîr olan cevher-i heyûlânî ahadiyyü'l-ayndır. Öyle ki o, onları bizâtihi hâmidir. Hak dahi suver-i tecelliden kendisinde zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak ahadiyyet-i ma'küliyyet ile berâber, âlem sûretlerinin meclâsı oldu. İmdi Allah Teâlâ'nın ibâdından dilediğini ittilâ' ile muhtass kıldığı bu ta'lfm-i ilâhî ne güzeldir!

Şurrâh-ı kirâm hazarâtı metinde ihtilâf etmişlerdir. Kâşânî nüshasında [İmdi onunla mesnâ oldu; ve ahadiyyet-i kesret ona muhâlefet eder.];⁵⁶⁹ ve Ya'kûb Hân nüshasında [âlemlerle ve onun hâlıkıyla sâbit oldu];⁵⁷⁰ ve Abdülganî Nâblusî nüshasında [âlemlerle sâbit oldu ve ona muhâlefet eder];⁵⁷¹ ve Mevlânâ Câmî

569 Kâşânî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Kâhire: Matbaatü'l-Meymeniyye, 1321/1904, s. 253. Bu kısımda gösterilen kelime farkları, noktalı harflerin imlâsından dolayı müphem olduğu için elimizden geldiğince Ahmed Avni Bey'in esas aldığı nüshalarla karşılaştırarak yazdık.

570 Kaşgarî, *Tavzihu'l-Beyân*, s. 327.

571 Nablusî, *Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî Halli Kelimâti'l-Fusûs*, Matbaatü'z-Zamân, 1304/1887, II, s. 275.

nüshasında وَتُخَالِفُهُ بِهٖ فَتَبَيَّنَتْ [âlemle sâbit oldu ve ona muhâlefet eder];⁵⁷² ve Bâlî Efendi nüshasında وَبِخَالِقِهِ بِهٖ فَتَبَيَّنَتْ [âlemle ve onun hâlıkıyla mesnâ oldu]⁵⁷³ vâki'dir. Ve Cenâb-ı Abdullah Bosnevî, Dâvûd-ı Kayserî hazretlerinin tarz-ı ahzına birkaç vech ile hatâ isnâd eylemiştir.⁵⁷⁴ Bâlî Efendi فَتَبَيَّنَتْ [mesnâ oldu] kelimesinin “fâ” ile olması fehme akreb ve makâma enseb olduğunu beyân eder. Fakîr, Cenâb-ı Abdürrezzâk Kâşânî'nin ibâresini siyâk-ı kelâma ve Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin maksad-ı âlîlerine daha muvâfık gördüğümden bu ibâreyi ahz ile iktifâ eyledim. Zîrâ yukarıda “Arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet hâsıl oldu” buyurulmuş ve vücûd-ı Hak için dahi, âlemin kendisinden zuhûru sebebiyle kesret sâbit olduğu zikredilmiş idi. Binâenaleyh bu beyânı ta'kîb eden ibâre فَتَبَيَّنَتْ بِهٖ [onunla mesnâ oldu] [25¹/21] olur. Ve buna, “İmdi ferd olan vücûd-ı Hak kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu, ya'ni şef' olup ikileşti” ma'nâsı verilirse zevk-âver olur. Ve bu ma'nâyı müstemi' olan kimse tarafından: “Pekâlâ, ferd olan vücûd-ı Hak kendisinden zâhir olan âlem ile şef' olunca, bu âlemin vücûdu Hakk'a muvâfık mı, yoksa muhâlif mi olur?” suâlî îrâd olunabileceğinden Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buna cevâben وَيُخَالِفُهُ أَحَدِيَّةٌ وَالكُفْرَةَ ya'ni “Suver-i âlem kesretinin ahadiyeti hey'et-i mecmûası, ferd olan vücûd-ı Hakk'a muhâlif oldu” buyurur. Zîrâ “Suver-i âlem kesretinin ahadiyeti” mertebe-i akılda sâbit olan kesret-i esmâiyye ahadiyetinin zıllıdır. Ve gölge bir i'tibâr ile, gölge sâhibinin “ayn”ı ise de, bir i'tibâr ile gayrıdır. Binâenaleyh “suver-i âlem kesretinin ahadiyeti” gayriyet i'tibârına göre ferd olan vücûd-ı Hakk'a muhâlif olur. Hâlbuki Hak Teâlâ zâtı haysiyetinden ahadiyyü'l-ayn idi. O ahadiyyet-i zâtîyyesi i'tibâriyle, kesret-i vücûdiyye ve kesret-i nisebiyye ahadiyetinden münezzehtir. Tarîkat-ı Nakşibendiyye-i Hâlidîyye'nin pîri Mevlânâ Hâlid (k.s.) hazretlerinin Mevlânâ Câmî (k.s.) taraf-ı âlîlerinden tahmîs buyurulan âtîdeki gazeli bu ma'nâyı müş'irdir. Beyit:

572 Câmî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Matbaatü'z-Zamân, 1304/1887, II, s. 312 (Nablusî şerhi kenarında).

573 Bâlî Efendi, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Dersâadet, 1309/1892, s. 390.

574 Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 519-520. Kayserî şerhinin ilgili kısmı için bk. *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, s. 1267.

گرچه در صورتِ ذرّاتِ جهان جلوه‌گری
 گاه در خود نماینده و گاه در بشری
 لیک چون ذاتِ تو از ژنگِ حدوث است بری
 نه بشر خوانمت ای دوست نه حور و نه پری
 ای همه بر تو حجابست تو چیزی دیگری

Tercüme: “Gerçi sen zerrât-ı cihân sûretinde cilvegörsün. Gâh kendini gösterirsin ve gâh beşer nikâbına bürünürsün. Fakat mâdemki senin zâtın jeng-i hudûsden berîdir; ey dost, sana ne beşer, ne hûr ve ne de perîsin diyebilirim! Ey zât-ı pâk, bütün bunların hepsi sana hicâbdır. Sen başka birşeydin!”⁵⁷⁵

Hak Teâlâ cevher-i heyûlânî gibidir. Zîrâ cevher-i heyûlânî zâtı cihe-tinden ahadiyyü'l-ayn ve kendisinde zâhir olan sûretlerin kesreti hasebiyle, kesîrdir. Onun vücûdu âlem-i histe sâbit olmayıp [25¹/22] mertebe-i akıl-da mevcûddur. Ve cevher-i heyûlânî vücûd-ı aynî ile mevcûd olmamakla berâber, Zâtı ile cem'î-i suveri hâmidir. İşte Hak dahi, suver-i tecelliden kendisinden zâhir olan şeyle cevher-i heyûlânîye benzer. Binâenaleyh Hak ahadiyyet-i ma'küliyyet üzere sâbit olmakla berâber, âlem sûretlerinin mec-lâsı oldu. Şu hâlde Hak, zât-ı ahadiyyetinde bilkuvve mevcûd olan esmâsı sûretiyle tecellîsi hasebiyle kesîrdir. Ve Hak bilkuvve zâtında mündemic olan suver-i âleme âyinedir. Zîrâ feyz-i akdesle, bilcümle esmâ sûretleri vü-cûd-ı Hak'ta zâhir olur; ve Hakk'ın ahadiyyet-i zâtiyyesi mertebe-i akılda kalır, ya'ni bu ahadiyeti akıl idrâk eder.

Misâl: Bir kiraz çekirdeği içinde nâmütenâhî ağaçlar, dallar ve yaprak-lar bilkuvve mündemicdir. Hâlbuki çekirdek ahadiyyü'l-ayndır. Nazar-ı hissî ile bakıldıkda bu kesret görünmez. Vaktâki çekirdek arza dikilip ter-biye olunur, içindeki ağaç tadrîcen zuhûr etmeğe başlar; birkaç sene sonra dalları, budakları yaprakları ve meyveleri kesîr olur. Artık çekirdek bâtın olup nazar-ı hissî ile görünmez; fakat akıl bilir ki, bu kesretin menşei bir tek çekirdektir. Binâenaleyh çekirdeğin ahadiyyet-i zâtiyyesi ahadiyyet-i

575 Şiirin bu hâli için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 67. Ahmed Avni Bey muhtemelen buradaki “Mevlânâ Câmî'nin gazel-i tahmîslerinden” kaydını dikkate almış, bu yüzden de tahmîs edilen beytin Hâlid Bağdâdî'ye âit olduğunu îmâ etmiştir. Şiirin metnine dâir ayrıca bk. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Divan*, s. 575.

ma'küliyyettir. Çekirdek bu ahadiyyet-i ma'küliyyeti ile berâber o kesîr olan dalların, yaprakların ve meyvelerin meclâsı olur.

Hakk'ın ahadiyeti ile keserât-ı âlem arasındaki irtibât, **Fass-ı Âdemî**'de tafsîl olduğundan, burada tekrâr îzâha lüzûm yoktur.

İmdi Mûsâ (a.s.)ın sandık içine vaz'edilerek denize atılması hakkındaki ihbâr-ı Kur'ânî ile Allah Teâlâ, bak ki ne güzel ta'lîmde bulundu! Nitekim bâlâda îzâh olundu. Eğer zevâhir-perestân çıkıp da: "İhbâr-ı Kur'ân'dan yukarıda îzâh olunan maânî nasıl istihrâc olundu? "Sandık"ın cism-i insânîye ve "su"yun ilme teşbîhi sûretiyle âyât-ı kur'ânîyenin tevsî-i tefsîri, indî birtakım ma'nâlardan ibârettir?" [25¹/23] diyecek olursa cevâb verilir ki: Allah Teâlâ hazretlerinin bu ta'lîm-i ilâhîsine ıtlûlâ herkesin mazhar olabileceği bir saâdet değildir. Husûsiyle kendi akıllarının taht-ı tasarrufunda bulunan ehl-i zâhir, bu maânîden aslâ nasîbdâr olamazlar. Bu maânî vese-i enbiyâ olan evliyânın kulûb-i sâfiyelerine min-indillâh münzeldir. Bu maânîye i'tirâz edenler kendi akılları dâiresinden hâriç bir şey olamayacağını zannedenlerdir. Ukûl-i selîme erbâbı indinde bu zannın butlânı zâhirdir.

وَلَمَّا وَجَدَهُ آلَ فِرْعَوْنَ فِي الْيَمِّ عِنْدَ الشَّجَرَةِ سَمَّاهُ فِرْعَوْنُ مُوسَى، و«المو» هو الماء بالفِطْرِيَّةِ و«السا» هو الشَّجْرَةُ، فَسَمَّاهُ بِمَا وَجَدَهُ عِنْدَهُ، فَإِنَّ التَّابُوتَ وَقَفَ عِنْدَ الشَّجَرَةِ فِي الْيَمِّ، فَأَرَادَ قَتْلَهُ، فَقَالَتْ امْرَأَتُهُ فِي حَقِّ مُوسَى، وَكَانَتْ مُنْطَلِقَةً بِالتَّنَطُّقِ الْإِلَهِيِّ فِيمَا قَالَتْ لِفِرْعَوْنَ، إِذْ كَانَ اللَّهُ خَلَقَهَا لِلْكَمَالِ، كَمَا قَالَ ﷺ عَنْهَا حَيْثُ شَهِدَ لَهَا وَلِمَرْيَمَ بِنْتِ عِمْرَانَ بِالْكَمَالِ الَّذِي هُوَ لِلذُّكْرَانِ، فَقَالَتْ لِفِرْعَوْنَ فِي حَقِّ مُوسَى إِنَّهُ: ﴿قُرَّةٌ عَيْنٍ لِي وَلِكَ﴾، فَبِهِ قَرَّتْ عَيْنُهَا بِالْكَمَالِ الَّذِي حَصَلَ لَهَا، كَمَا قُلْنَا، وَكَانَ قُرَّةً عَيْنٍ لِفِرْعَوْنَ بِالْإِيمَانِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ عِنْدَ الْعَرَقِ، فَقَبَضَهُ طَاهِرًا مُطَهَّرًا لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ مِنَ الْخَبْثِ، لِأَنَّهُ قَبَضَهُ عِنْدَ إِيْمَانِهِ قَبْلَ أَنْ يَكْتَسِبَ شَيْئًا مِنَ الْآثَامِ، «وَالْإِسْلَامُ يَجِبُ مَا قَبْلَهُ»، وَجَعَلَهُ آيَةً عَلَى عِنَابَتِهِ سَبْحَانَهُ بِمَنْ شَاءَ، حَتَّى لَا يَيْئَسَ أَحَدٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ لَا يَأْيَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ، فَلَوْ كَانَ فِرْعَوْنُ مِمَّنْ يَيْئَسُ مَا بَادَرَ إِلَى الْإِيمَانِ، فَكَانَ مُوسَى ﷺ كَمَا قَالَتْ امْرَأَةٌ فِرْعَوْنَ

فيه: ﴿قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا﴾، وكذلك وَقَعَ، فَإِنَّ اللَّهَ نَفَعَهُمَا بِهِ ﷺ وَإِنْ كَانَا مَا شَعَرَا بَأَنَّهُ هُوَ النَّبِيُّ الَّذِي يَكُونُ عَلَىٰ يَدَيْهِ هَلَاكُ مُلْكِ فِرْعَوْنَ وَهَلَاكِ آلِهِ.

Vaktâki Âli-i Fir'avn onu denizde ağaç indinde buldu, Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Kıbtîce "mû" su ve "sâ" dahi ağaçtır. Binâenaleyh onu [25¹/24] indinde bulunduğu şeyle tesmiye etti. Zîrâ sandık denizde ağaç indinde durdu. İmdi onun katlini murâd eyledi. Böyle olunca onun zevcesi Mûsâ hakkında söyledi; ve Fir'avn'a söylediği sözde nutk-i ilâhî ile nâтік oldu. Zîrâ Allah Teâlâ onu kemâl için hal-ketti. Nitekim, Aleyhi's-salâtü ve's-selâm onun için ve Meryem binti İmrân için, erkeklere mahsûs olan kemâl ile şehâdet ettiği haysiyetle ondan haber verdi. İmdi Mûsâ hakkında Fir'avn'a: قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ (Kasas, 28/9) ya'ni "Muhakkak o, benim ve senin için göz nûrudur" dedi. Böyle olunca onun için hâsıl olan kemâl ile, onun "ayn"ı onunla nurlu oldu. Nitekim biz dedik. Ve gark indinde Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği îmân ile, Fir'avn için de kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve mutahhar olarak kabzeyledi; hubsden onda bir şey kalmadı. Zîrâ Allah Teâlâ onu günâhlardan bir şey iktisâb etmezden evvel îmânı indinde kabzetti; ve hâlbuki "islâm mâkablini iskât eder".⁵⁷⁶ Ve onu dilediği kimseye Hak Sübhânehû kendi inâyetine bir âyet kıldı. Tâ ki hiçbir kimse rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olmaya! Zîrâ "kavmi kâfirûnun gayrı hiçbir kimse revhullahdan me'yûs olmaz" (Yûsuf, 12/87). İmdi eğer Fir'avn me'yûs olanlardan ola idi, îmâna mübâderet etmez idi. İmdi Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın zevcesinin onun hakkında قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) ya'ni "O benim ve senin için kurret-i ayn olsun. Onu katletmeyin, an-karîb bize nef' hâsıl olur" dediği gibi oldu; ve böyle vâki' oldu. Zîrâ her ne kadar onun, mülk-i Fir'avn'ın helâki ve âlinin helâki, onun iki yedi üzere olan nebî olduğuna her ikisinin de şuûru yok ise de, Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onları nefi'lendirdi.

Ya'ni Fir'avn'ın havâssı, Mûsâ (a.s.)ı deniz kenârında bir ağaç altında bulup da Fir'avn'a haber verdikleri vakit, Fir'avn o hazrete "Mûsâ" ismini

576 Hadîs-i şerîf için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, s. 349; Beyhakî, *Sünnü'l-Kübrâ*, IX, s. 206.

verdi. Ve bu isim Mısır Kıbtîleri lisânında “su” ma'nâsına olan “mû” ile “ağaç” ma'nâsına olan “sâ” kelimelerinden mürekkebirdir. Mûsâ (a.s.)ı hâmil olan sandık deniz kenârında bir ağaç altında tevakkuf ettiği için Fir'avn, o hazreti indinde bulunduğu “mû” ve “sâ”, ya'ni “su ve ağaç” isimleriyle tesmiye etti. Fir'avn zevâl-i mülkü havfiyle, etfâl-i Benî İsrâîl'i katletmekte [25¹/25] olduğundan, bunun dahi etfâl-i Benî İsrâîl'den olması ihtimâline binâen, katlini murâd etti. Velâkin Fir'avn'ın zevcesi Âsiye (r.a.) intâk-ı Hak kabilinden olarak “Bunu öldürmeyiniz; zîrâ benim ve senin için kurretü'l-ayndir. An-karîb bize menfaati olur” (Kasas, 28/9) dedi. Zîrâ Allah Teâlâ Cenâb-ı Âsiye'yi kemâl-i insânî için halketmiş idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz şu: كَمُلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَمَا كَمُلَ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَأَسِيَّةُ امْرَأَةَ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ ﷺ، وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ ya'ni “Erkeklerden birçokları kâmil oldu. Ve kadınlardan ancak İmrân'ın kızı Meryem; ve Fir'avn'ın zevcesi Âsiye; ve Muhammed (s.a.v.)in kerîmeleri Fâtıma; ve Hüveylid'in kerîmesi Hadîce (radiyallâhu anhünne)dir.”⁵⁷⁷ hadîs-i şerifinde onun hakkında erkeklere mahsûs olan kemâl ile şehâdet buyurdu. İşte erkeklere mahsûs olan kemâl için halkolunduğu cihetle Cenâb-ı Âsiye Mûsâ (a.s.) hakkında Fir'avn'a “O, benim ve senin için göz nûrudur” dedi. Mûsâ (a.s.) Cenâb-ı Âsiye'nin hakîkaten kurretü'l-aynı oldu. Çünkü isti'dâdında mündemic olan kemâlât, o hazretin nübüvveti yüzünden inkişâf etti. Kezâ Fir'avn için de kurretü'l-ayn oldu. Çünkü deryâya garkolurken آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ (Yûnus, 10/90) [Ben inandım ki, Benî İsrâîl'in îmân ettiği Allah'dan başka Allah yoktur! Ben müslümanlardanam!] dediği nass-ı kur'ân ile sâbittir. İşte bu îmân sebebiyle Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurretü'l-aynı oldu. Böyle olunca Cenâb-ı Hak Fir'avn'ı tâhir ve mutahhar olarak kabzetti ve onda habâset-i zâhiriyye ve bâtınıyyeden bir şey kalmadı. Habâset-i bâtineden bir şey kalmadı; çünkü kalben îmân etmiş idi. Ve maâsîden bir şey iktisâbına vakit kalmaksızın mağrûkan vefât etti. Ve bir kâfir îmâna gelince o dakîkaya kadar evvelce kendisinden sâdır olan küfür ve mâsiyet levsiyâtından tâhir olur. Ve onda habâset-i zâhiriyyeden bir şey

577 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 409; İbn Hibbân, *Sahîb*, XV, s. 470; Taberânî, *Mu'cemul-Kebîr*, XI, s. 336; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 539; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s. 395.

kalmadı; çünkü bir kâfir îmâna gelince üzerine gusletmek vâcib olur. Hâlbuki Fir'avn su içinde helâk oldu. Bu ise onun için gusldür. Binâenaleyh Hak Teâlâ onu mutahhar olarak kabzeyledi.

İmdi Allah Teâlâ da'vâ-yı rubûbiyyet gibi bir şenâate ictisâr eden Fir'avn'ın îmânını dilediği kimseler hakkında ibzâl buyuracağı inâyetine bir alâmet kıldı. [25¹/26] Tâ ki hiçbir kimse rahmet-i ilâhiyyesinden me'yûs olmaya! Zîrâ *لَا يَأْتِسُّ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ* (Yûsuf, 12/87) [Kavm-i kâfirûnun gayrı hiçbir kimse revhullahdan me'yûs olmaz.] âyet-i kerîmesi mûcibince rahmetinden me'yûs olanlar ancak Allâh'ı inkâr edenlerdir. Çünkü bir kimse Allâh'ı inkârda musırr oldukça ona rahmet-i ilâhiyye vâsıl olmaz. Bu ise pek tabî bir hâldir. Zîrâ sâhib-i rahmet olan bir kerîmin vücûduna i'tikâd etmeyen bir kimse, taleb-i rahmet ve kerem için mürâcaat edecek bir kapı bulamaz; ve kerîmin kapısı çalınıp ondan taleb-i rahmet olunmadıkça o kerîm dahi ibzâl-i kerem etmez. Ahvâl-i dünyeviyye bu hâlin şâhid-i belîğidir. Zîrâ bir sâil-i dünyevî herhangi bir kerîmin vücûduna ve onun keremine îmân ve i'tikâd etmedikçe onun kapısını çalmaz; ve sâil kapıyı çalmadıkça o kerîmin atâsı da o sâile vâsıl olmaz. İmdi Fir'avn eğer me'yûs olanlardan, ya'ni Allâh'ı inkârda musırr olan tâifeden olaydı îmâna mübâderet etmezdi. Demek ki Fir'avn o dakıkada kalben küfründen rücû' etmiş idi. Ve bir kimse kalben küfründen rücû' etse ve lisânen kelime-i şehâdet getirse rahmet-i ilâhiyyeye nâil ve îmânı makbûl olur. Böyle olunca Cenâb-ı Âsiye'nin nutk-ı ilâhî ile nâtık olduğu *قُوَّةٌ عَيْنِي لِي* *وَلَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا* (Kasas, 28/9) [O benim ve senin için kurret-i ayn olsun. Onu katletmeyin, an-karîb bize nef' hâsıl olur.] kelâmının hakîkati zuhûra geldi; ve Allah Teâlâ her ikisini de Mûsâ (a.s.) ile nefi'lendirdi.

***

Ma'lûm olsun ki: Abdürrezzâk Kâşânî, Dâvûd-ı Kayserî, Ya'kûb Han ve Abdullah Bosnevî hazarâtı gibi kümmelînden olan zevât, kendi şerhlerinde, Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkında, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) tarafından gerek *Fusûs*'ta ve gerek *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de tahrîr buyurulan ibârâtın kat'iyet-i müfâdına kâil olmuşlardır. Bâlî Efendi hazretleri ise kendi şer-

den muktebestir; ve bu tarz tefsîr Hz. Şeyh'e ilkâ buyurulmuş olan maânî zümresindedir. Şu hâlde kat'îdir. Ve eğer Fir'avn'ın îmânî sahîh olmasa idi, Hz. Şeyh'e bu tarz tefsîr ilkâ olunmaz ve belki bu ma'nânın aksi inzâl olunur idi. [25¹/28]

Sâniyen: Farzedelim ki Fir'avn'ın sıhhat-i îmânî hakkındaki ibârât-ı *Fusûs* kat'î olmayıp cevâz ve ihtimâle müstenid olsun; ve bunun için Hz. Şeyh Fir'avn'ın sıhhat-i îmânî hakkında tevakkuf edip âtîde gelecek olan *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış ikinci bâbında Fir'avn'ın müebbed-fi'n-nâr olduğunu beyân etmek bu tevakkuf ve zehâba mugâyir düşmez mi? Zîrâ bir kimse bir mes'ele hakkındaki kanâat-i kat'îsini beyân ettikten sonra, yine o mes'ele hakkında tereddüd ve ihtimâl dâiresinde beyân-ı mütâlaa etse, bu iki hükümden birisi zâid olur. Hz. Şeyh'in âsâr-ı aliyyesiyle aslâ alâkası olmamakla berâber, ehl-i zâhire hitâben şu nükteyi ihtâr edeyim ki: *Fütûhât-ı Mekkiyye* 590 ve *Fusûsül-Hikem* ise 628 sene-i hicriyelerinde izhâr buyurulmuştur.⁵⁷⁹ Böyle olmakla berâber her iki eser-i âlî dahi kalb-i Şeyh-i Ekber'e hâtem-i velâyet mişkâtından münzel olduğu için ihtilâf-ı münderecâttan berîdir. Eğer *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış ikinci bâbında münderic olan şu:⁵⁸⁰ أَرْبَعٌ طَوَائِفٍ فِي النَّارِ لَا يَخْرُجُونَ مِنْهَا وَهُمْ الْمُتَكَبِّرُونَ عَلَى اللَّهِ كَفَرُوا وَأَمَنَّا وَمَنْ ادَّعَى الرَّبِّيَّةَ لِنَفْسِهِ وَنَفَاها عَنِ اللَّهِ فَقَالَ: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي﴾، ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾، يريد أنه ما في السماء إله غيري، وكذلك نمرود Ma'nâ-yı şerîfi: “Dört tâife nârdadır, ondan çıkmazlar. Ve onlar Allah Teâlâ üzerine mütekebbir olanlardır; Fir'avn ve emsâli gibi ki, rubûbiyeti Allah Teâlâdan nefyedip kendi nefsi için iddiâ eden kimsedir. Fir'avn: يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي (Kasas, 28/38) dedi ki: “Semâda benim gayrım olan bir ilâh yoktur” demegi murâd eder. Ve gurûr ve onun gayrı dahi bunun gibidir. Ve ikinci tâife müşriklerdir. Ve onlar Allah Teâlâ ile berâber ilâh-ı âhar ittihâz edenlerdir ilh...” ibâresi alınmakla iktifâ olunursa, efkâr Bâlî Efendi

579 Daha önce de işâret ettiğimiz gibi İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ın telifine 598/1201 tâ-rihinde Mekke'de başlamış ve eserin son imlâsı 636/1238'de tamamlanmıştır. Bk.

Kılıç, *İbnü'l-Arabî*, s. 26-27; Addas, *Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*, s. 324, 326.

580 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 455 (62. bâb).

hazretlerinin mütâlaasına meyleder. Velâkin Hz. Şeyh *Fütûhât-ı Mekkiyye'* nin otuz kadar mahallinde î mân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkında beyânâtta bulunurlar. Ezcümle *Fütûhât'* in yüz doksan sekizinci bâbında on ikinci tevhi'dde şu ibâreler mündericidir:

ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ صَدَّقَهُ فِي إِيْمَانِهِ بِقَوْلِهِ: ﴿الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ﴾، فَدَلَّ عَلَى إِخْلَاصِهِ فِي إِيْمَانِهِ، وَلَوْ لَمْ يَكُنْ مَخْلِصًا لَقَالَ فِيهِ تَعَالَى كَمَا قَالَ فِي الْأَعْرَابِ الَّذِينَ قَالُوا: ﴿آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيْمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾، فَقَدْ شَهِدَ اللَّهُ لِفِرْعَوْنَ بِالْإِيْمَانِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَشْهَدَ لِأَحَدٍ بِالصِّدْقِ فِي تَوْحِيدِهِ إِلَّا وَيُجَازِيهِ بِهِ [25¹/29] وَبَعْدَ إِيْمَانِهِ، فَمَا عَصَى فَقَبِلَهُ اللَّهُ إِنْ كَانَ قَبْلَهُ طَاهِرًا، وَالْكَافِرُ إِذَا أَسْلَمَ وَجَبَ عَلَيْهِ أَنْ يَغْتَسِلَ فَكَانَ غَرْقُهُ غَسْلًا لَهُ وَتَطْهِيرًا حَيْثُ ﴿فَأَخَذَهُ اللَّهُ﴾ فِي تِلْكَ الْحَالَةِ ﴿نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى﴾ وَجَعَلَ ذَلِكَ ﴿لِعِبْرَةٍ لِمَنْ يَخْشَى﴾ وَمَا يُشْبِهُهُ إِيْمَانَهُ إِيْمَانٌ مَنْ غَرَّغَرَ فَإِنَّ الْمُرْغَرَ مُوقِنٌ بِأَنَّهُ مُفَارِقٌ قَاطِعٌ بِذَلِكَ، وَهَذَا الْغَرَقُ هُنَا لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ لِأَنَّهُ رَأَى الْبَحْرَ يَبَسًا فِي حَقِّ الْمُؤْمِنِينَ فَعَلِمَ أَنَّ ذَلِكَ لَهُمْ بِإِيْمَانِهِمْ فَمَا أَتَيْنَ بِالْمَوْتِ بَلْ غَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ الْحَيَاةُ فَلَيْسَ مَنَزِلَتُهُ مَنَزِلَةٌ مَن حَضَرَ الْمَوْتَ فَقَالَ: ﴿إِنِّي تُبْتُ الْآنَ﴾ وَلَا هُوَ مِنَ الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كَفَّارٌ فَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى.

Ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ Fir'avn'ın î mânını tasdik buyurdu. *الآن* (Yûnus, 10/91) [Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş idin.] âyet-i kerîmesi onun î mânının ihlâsına delîldir. Eğer Fir'avn î mânında muhlis olmaya idi, Hak Teâlâ onun hakkında Arâb hakkında buyurduğu gibi *قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا، قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا، وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيْمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ* (Hucurât, 49/14) [Arâb î mân ettik dediler; yâ habîbim de ki: İ mân etmediniz, velâkin münkâd olduk, deyiniz!] der idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ muhakkak Fir'avn'ın î mânına şehâdet eyledi. Hâlbuki cevâz olmadıkça Allah Teâlâ hiçbir kimsenin tevhi'dinde sıdkına şehâdet buyurmaz. Ve Fir'avn î mânından sonra isyân etmedi. Şu hâlde Allah Teâlâ onu tâhir olduğu hâlde kabzeyleti. Ve bir kâfir müslüman olduğu vakit onun üzerine gusûl vâcib olup, Fir'avn'ın garkı ise kendisi için gusûldür; ve Allah Teâlâ'nın onu bu hâlde ahzetmesi haysiyetiyle âhiret ve dünyâ nekâlin-den tathîrdir. Ve bunu haşyet sâhibi olan kimseler için ibret kıldı (Nâziât,

79/25, 26). Ve onun îmânı gargara hâlinde bulunan bir kimsenin îmânına benzemedi. Zîrâ gargara hâlinde bulunan kimse mufârik olduğuna sûret-i kat'iyede mûkindir. Hâlbuki bu gark, burada böyle değildir. Zîrâ Fir'avn deryâyı mü'minler hakkında kuru bir hâlde gördü; bildi ki, bu hâl îmânları sebebiyle onlar için vâki' oldu. Böyle olunca Fir'avn mevti mûkın olmadı. Belki onun zannı üzerine hayât gâlib geldi. Binâenaleyh onun mertebesi *إِنِّي تَبْتُ الْآنَ* (Nisâ, 4/18) [Şimdi muhakkak tevbe ve rücû' ettim.] diyen muhtazarın mertebesi değildir. Ve Fir'avn küffârdan olduğu hâlde ölen kimselerden değildir. İmdi onun emri Allah Teâlâ'ya râci'dir.⁵⁸¹

İşte Hz. Şeyh (r.a.)ın îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkındaki mütâlaaları budur. *Fütûhât'*ın altmış ikinci bâbı müstakillen nârdan adem-i hurûca sebep olan ahvâlin beyânına dâirdir.⁵⁸² Burada Fir'avn ve Nemrûd'un misâl olarak zikri, mahzâ zikr-i mahal irâde-i hâll kabîlinden olur. Zîrâ Fir'avn birçok seneler da'vâ-yı rubûbiyyet etti; ve onun bu hâli şübhe yok ki [25¹/30] nârdan adem-i hurûca sebep olacak ahvâlden idi. Velâkin Kur'an'ın şehâdeti vech ile kable'l-mevt îmân etmekle ve onun bu îmânının sıhhatine zâhir-i Kur'an'dan muktebes olan delâil burhân olmakla da'vâsında musıreran fevtolan Nemrûd'dan ayrıldı.

Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkındaki tefsîrâtan fâriğ olduktan sonra Hz. Şeyh'in *والأمرُ فيه إلى الله* [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] buyurması işbu tefsîrâtın adem-i kat'iyetine delâlet etmez. Belki Hz. Şeyh âdet-i seniyyeleri vech ile emri, edeben Hazret-i Hakk'a havâle buyururlar. Nitekim **Fass-ı Âdemî**'de *فهذا التعريفُ الإلهيُّ مما أدَّب الحقُّ به عبادهُ الأُدبَاءُ الأُمْنَاءُ* [İşte bu ta'rîf-i ilâhî üdebâ, ümenâ ve hulefâ olan kullarını Hakk'ın te'dîb eylediği şeydir.] buyurmuşlardır. Ve hakîkatte Hakk'a râci' olmayan hiçbir emr yoktur. Binâenaleyh *والأمرُ فيه إلى الله* [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] tevakkufa değil, edeb-maallâha mahmûl olur.

Sâlisen: Mâdemki Kur'an ve Hadîs'de Fir'avn'ın nârdan muhalled olacağı hakkında bir sarâhat yoktur; ve Kur'an'ın zâhirinden anlaşılan ma'nâ dahi onun sıhhat-i îmânının cevâzıdır; ve zâhir-i Kur'an bu tefsîrin hilâfına müsâid değildir; şu hâlde Fir'avn'ın adem-i sıhhat-i îmânına hüküm için

581 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 59 (198. bâb).

582 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 454-458 (62. bâb).

istinâd edilecek hiçbir delîl yoktur. Binâenaleyh bu husûs mahall-i tevakkuf olamaz. Zîrâ tevakkuf ancak delâilin teâruzu hâlinde olur. Mevlânâ Câmî, Abdürrezzâk Kâşânî, Dâvûd-ı Kayserî ve Abdullah Bosnevî ve Abdülganî Nâblusî ve emsâli ekâbir (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtı kendi şerhlerini bu esâsât dâiresinde yazmış olmalarıyla Hz. Şeyh'e iftirâ etmiş olmazlar. Zîrâ Bâlî Efendi hazretlerinin buyurdıkları gibi kümmelîn-i muhakkikînden olan bu zevât-ı âliyenin Hz. Şeyh'in rûhâniyetine ittisâlleri olmadığı kabûl edilemez. Ve Bâlî Efendi hazretlerinin "Sahîh değildir" dediği Dâvûd-ı Kayserî hazretlerinin bâlâda mezkûr لَمَّا كَانَ إِيمَانُ فِرْعَوْنَ كَافِرًا فِي الْبَحْرِ ... الخ münderic olan kavli Şeyh-i Ekber'in hulâsasıdır.⁵⁸³ Binâenaleyh Dâvûd-ı Kayserî hazretlerinin bu mütâlaası sahîh olmayınca Hz. Şeyh'in mütâlaası dahi sahîh olmamak lâzım gelir. Bu ise aslâ vârid değildir.

***

Bâlî Efendi hazretleri ibâre-i *Fusûs*'ta her birisi îmân-ı Fir'avn'ın makbûliyetine ve sıhhatine delîl-i kat'î olmadığını kendi şerhinde beş mâdde ile beyân ettiğinden bu beş veche burada cevâb i'tâsı da münâsib görüldü:

Evvelen: Hz. Şeyh'in «قُرَّةُ عَيْنِي لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ» وكانت مُنْطَقَةً بِالنُّطْقِ الْإِلَهِيِّ إِنَّهُ [Ve Fir'avn'a söylediği sözde nutk-i ilâhî ile nâtik oldu. "O benim ve senin için kurret-i ayn olsun. Onu katletmeyin, an-karîb bize nef' hâsıl olur." (Kasas, 28/9)] [25¹/31] kavli Hak Teâlâ'nın İbrâhîm (a.s.) dan hikâyeten بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ (Enbiyâ, 21/63) [Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır.] kavli kabîlinden olmak muhtemeldir. Bu sûrette Âsiye'den sâdır olan bu kavl Mûsâ (a.s.) için yed-i Fir'avn'dan katilden necât oldu. Mûsâ (a.s.) Fir'avn için îmân sebebiyle ister kurret-i ayn olsun ister olmasın müsâvidir. Zîrâ Mûsâ'nın hayâtına sebep oldu. Îmânı sahîh olmadığı takdîrde an-hikmetin bu kelâmın sudûrundan dolayı kizb lâzım gelmez. Çünkü o, katilden necâttir. Nitekim dediği gibi de vâki' oldu. Maahâzâ Âsiye bu kavli teşevvuk-ı veleden katilde olan şeyden dolayı ancak

583 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 58-59 (198. bâb).

murâd-ı Fir'avn üzere söyledi. Zîrâ sıbyân ebeveynin kurret-i aynidir. Şu hâlde Mûsâ (a.s.) zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Böyle olunca Âsiye *عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا* (Kasas, 28/9) [Belki bize menfaati olur.] kavlinde sıhhat-ı îmâna ihtiyâc olmaksızın sâdık oldu.

Cevâb: Bu beyânın rûh-ı ma'nâsı şudur ki: Cenâb-ı Âsiye Mûsâ'yı sevimli bir çocuk olarak gördü. Fir'avn'ın katledeceğinden korktu. Kalb-i Fir'avn'da çocuk muhabbeti olduğunu bildiği için Fir'avn'ın arzûsuna muvâfık olarak: Bu çocuk benim ve senin için kurret-i aynidir, onu öldürmeyiniz; belki bize menfaati olur, dedi. Ve Fir'avn çocuk sevdiği için Mûsâ (a.s.) zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu; ve Âsiye'nin bu sözü ile katilden kurtuldu. Şu hâlde Âsiye bu sözü zevci olan Fir'avn'ın Mûsâ'yı sevmek sûretiyle intifâını kasdeylediği için onu katilden kurtarmak mülâhazasıyla söyledi; ve bu sözünde kâzib olmadı. Demek ki bu söz Âsiye'nin ilminden ve dirâyet ve fetânetinden mütevellid bir sözdür. Ve bunu kalbinde merhameti olan her bir dirâyetli kadın zevc-i zâlime karşı söyleyebilir. Bu ise nutk-ı ilâhî ile nâtık olmak değildir. Belki mizâc-gîrâne bir sözdür. Diğer taraftan sıbyân ebeveynin kurret-i ayni olabilir ise de; gerek Âsiye ve gerek Fir'avn Cenâb-ı Mûsâ'nın ebeveyni olmadığından bu itibâr ile onların kurret-i ayni olamaz. Binâenaleyh Mûsâ'nın zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni olması vârid değildir. Zîrâ Fir'avn gibi bir cebbâr, sevmek sûretiyle intifâ' etmek için Mûsâ'dan başka kendisine istediğinden a'lâ binlerce çocuk tedârik edebilir idi. Fir'avn'ın Mûsâ'yı sevmesi [25¹/32] ve okşaması aslâ kendisi için nef' değildir. Böyle olunca Cenâb-ı Mûsâ Hz. Şeyh-i Ekber'in metn-i şerîfte *وكان قُرَّةَ عَيْنٍ لِّفِرْعَوْنَ بِالْإِيمَانِ* [Îmân ile, Fir'avn için de kurret-i ayn oldu.] buyurduğu gibi Fir'avn'ın ancak îmân sebebiyle kurretü'l-ayni olur. Demek ki Allah Teâlâ garkı indinde Fir'avn'a bir îmân itâ eyledi ki, bu îmân sebebiyle Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Hâlbuki Fir'avn îmân etmekle garkolmaktan halâs olmadı. Şu hâlde îmânının semeresini âlem-i şehâdette göremedi. Bu itibârla Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni olamaz. Binâenaleyh bu îmânın semeresini görmek âhirete kaldı. Ve âhirette [semeresi] görülecek îmân ise, makbûl ve sahîh olan îmândır; ve işte Allah Teâlâ'nın inde'l-gark Fir'avn'a itâ eylediği bu îmân-ı makbûl ve sahîh ile Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurre-

tü'l-ayni olur; ve bu sûrette de Cenâb-ı Âsiye nutk-ı ilâhî ile nâlık olmuş olur. Çünkü Fir'avn'ın âkıbeti böyle olacağını bilmediği hâlde, onun için Cenâb-ı Mûsâ'nın kurretü'l-ayni olacağını söyledi. Eğer Fir'avn bu î mânının semeresini dünyâda iktitâf edemediği gibi, âhirette dahi göremeyecek idiyse, Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın hiç de kurretü'l-ayni olamaz; bilakis onun sebab-i belâsı olur. Çünkü mülk-i sûrîsi onun yediyle muzmahil oldu; ve hayât-ı sûrîsinin zevâliyle de azâb-ı ebedîye giriftâr olacaktır. Ve bu sûrette de Cenâb-ı Âsiye'nin kelâmı haşv olmak lâzım gelir; ve nutk-ı haşv ise nutk-ı ilâhî olamaz; ve kezâ Cenâb-ı Âsiye'nin nef'i mazhar-i kemâl ve Fir'avn'ın nef'i dahi ancak nâiliyyet-i î mân olmuş olur. Binâenaleyh ibâre-i *Fusûs* sûret-i kat'iyyede î mân-ı Fir'avn'ın sıhhatine delâlet eder.

Sâniyen: Hz. Şeyh-i Ekber'in *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* [Allah Teâlâ onu î mânı indinde kabzetti.] kavli î mânın vücûdu hakkında nasstır. Bu kelâm onun sıhhat-i î mânına, ya'ni sübût-i î mânın cevâzından dolayı onun nef'ine ve vaktinde vâki' olmamasından dolayı adem-i nef'ine delâlet etmez. Zîrâ î mân min-indillâh gelen şeyi tasdiktir. Ve makbûliyyet dahi vakit hasebiyle kendisi için lâzım olan tasdîk mâhiyetinden hâriçtir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا* (En'âm, 6/158) [O günde ki, Rabb'inin ba'zı âyâtı gelir, evvelden î mân etmeyen nefse î mânının nef'i olmaz.]

Cevâb: Cenâb-ı Şeyh'in *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* [Allah Teâlâ onu î mânı indinde kabzetti.] kavli *فَإِنَّ اللَّهَ نَفَعَهُمَا بِهِ عَلَيْهِ السَّلَام* [Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onları nefi'lendirdi.] kavli-i kat'îsine nazaran Fir'avn'ın sıhhat-i î mânına delâlet eder. Çünkü Fir'avn'ın î mânı sahîh olmadığı takdîrde bâlâdaki cevâbda îzâh olunduğu üzere Mûsâ (a.s.)'ın ona aslâ [25¹/33] nef'i olmamış olur. Ve Fir'avn öyle bir günde î mân etti ki, o gün *يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ* [O günde ki, Rabb'inin ba'zı âyâtı gelir, evvelden î mân etmeyen nefse î mânının nef'i olmaz.] âyet-i kerîmesine mâsadak değıldir. Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âtîde gelecek olan ibârât-ı kat'iyye ile bu dakîkayı îzâh buyurdıkları gibi *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin bâlâda zikrolunan yüz doksan sekizinci bâbında tasrîh buyururlar.⁵⁸⁴

584 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 58-59 (198. bâb).

Sâlisen: Cenâb-ı Şeyh'in *وَجَعَلَهُ آيَةً عَلَىٰ عِنَايَتِهِ سُبْحَانَهُ بِمَنْ شَاءَ* [Ve onu dilediği kimseye Hak Sübhânehû kendi inâyetine bir âyet kıldı.] kavli, ihbârât-ı ilâhiyyede Hak Sübhânehû'nun inâyetine birçok deliller bulunduğu için, Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delil değildir. Binâenaleyh sıhhat-i îmânının, dilediği kimseye Hakk'ın inâyetine delil olmasına ihtiyâc yoktur.

Cevâb: Bu ibârenin mâkabli ve mâba'di mütâlaa ve muhâkeme olunursa hey'et-i mecmûasından Hz. Şeyh'in Fir'avn'ın sıhhat-i îmânını sûret-i kat'iyede murâd ettikleri anlaşılır. Gerçi Hak Teâlâ'nın inâyetine deliller pek çok ise de, da'vâ-yı ulûhiyyet gibi bir şenâate mücâseret eden Fir'avn gibi bir cebbâra âhir vaktinde Hakk'ın îmân-ı sahîh ve makbûl nasîb etmesi, Hakk'ın inâyetine bir âyet-i azîmedir. Zîrâ Hakk'ın bu gibi mezâhiri nâdiren zâhirdir.

Râbian: Hz. Şeyh'in *فَلَوْ كَانَ فِرْعَوْنُ مِمَّنْ يَتَّيَسُّ مَا بَادَرَ إِلَى الْإِيمَانِ* [İmdi eğer Fir'avn me'yûs olanlardan ola idi, îmâna mübâderet etmez idi.] kavline gelince ihtimâldir ki, Fir'avn Allâh'ın rahmetinden me'yûs olmadığı, velâkin rahmet-i ilâhiyyeyi recâ eylediği hâlde îmâna mübâderet etmiştir. Hâlbuki recâ, rahmet vaktinde vâki' olmadığı için kâfir olarak kalmıştır. Nitekim güneş mağribden tulû' ettiği vakitte nâsın kâffesi îmân ederler. Bu îmân ise ancak recâdan neş'et eder. Zîrâ onlar me'yûs değillerdir; ve îmâna mübâderet ederler. Lâkin recâları ve îmânları vaktinde vâki' olmadığı için hepsi kâfirdirler. İmdi ihbârât-ı ilâhiyyede va'd ve va'id gelen şeylerin inkişâfından dolayı îmân-ı Fir'avn ihtiyârdan hâriç ve zarûrî olarak vâki' oldu.

Cevâb: Kâfirin îmânı birkaç vech iledir:

1. İntikâle müteyakkın değil iken lüzûm-ı îmânı aklen idrâk ile îmân eder. Bunun îmânı bilittifâk sahîh ve makbûldür. Ve Hz. Şeyh (r.a.) indinde Fir'avn'ın îmânı bu kısımdandır. Nitekim [25¹/34] bu fassın nihâyetlerine doğru îzâh ve tafsîl buyrulur.

2. Rü'yet-i azâb vaktinde intikâle ve helâke müteyakkın olduğu hâlde îmân eder. Bu îmânın sâhibi dünyâda ve âhirette bu îmânla müntefi' olur; kavm-i Yûnus gibi.

3. Rü'yet-i azâb vaktinde intikâl ve helâke müteyakkın olduğu hâlde îmân eder. Bu îmân makbûl olduğu hâlde azâb-ı dünyâyı ref' etmez. Fakat

âhirette onunla müntefi' olur. Zîrâ onun îmânı gargara ve ihtizârdan evvel ve hayât-ı dünyâda vâki'dir.

4. Kâfir ihtizârı vaktinde îmân eder. Bunda ihtilâf vardır: Bir tâife-
inde onun îmânı makbûldür: Bu tâifenin delîli, (S.a.v.) Efendimiz'in
[وَيُحْشَرُ عَلَى مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا عَلَيْهِ كَانَ
o hâl üzere kabzolunduğu gibi, ne hâl üzere ölürse o hâl üzere haşrolu-
nur.]⁵⁸⁵ hadîs-i şerîfidir. Bu kâfir intikâle müteyakkin olup ahvâl-i âhireti
ve melâikeyi müşâhede etti ve bu müşâhede üzerine îmân-ı kavli ile ahz ve
kabzolundu; ve âhir nefesi îmânla ve kelime-i Hak ile hatm oldu. Nitekim
hadîs-i şerîfte buyrulur: [مَنْ كَانَ آخِرُ كَلِمَتِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ
Her kimin son sözü "lâ ilâhe illallah" ise cennete girer.]⁵⁸⁶ Bir tâîfeye göre de bu kâfirin
îmânı makbûl değildir.

Bunların delîli Hak Teâlâ'nın يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ
يَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا (En'âm, 6/158) [O günde ki, Rabb'i-
nin ba'zı âyâtı gelir, evvelden îmân etmeyen veya îmânında bir hayır kazan-
mayan nefse îmânının nef'i olmaz.] kavli-i şerîfidir. Nitekim Bâlî Efendi
hazretleri ikinci mütâlaasında bu âyet-i kerîme ile ihticâc buyurmuştur.
Hâlbuki bu âyet vaiddir; ve vaidden tecâvüz ise mev'ûddur. Binâenaleyh
bu âyet hâl-i ihtizârda kelime-i îmânı bittelaffuz hatmolan kimsenin bu
îmân ile intifâ' edemeyeceğine nass değildir.

Hâmisen: Hz. Şeyh'in وَفَرِيْنَةُ الْحَالِ تُعْطِي أَنَّهُ مَا كَانَ عَلَى يَقِينٍ مِنَ الْإِنْتِقَالِ لِأَنَّهُ
عَابِنَ الْمُؤْمِنِينَ يَمْشُونَ فِي الطَّرِيقِ [Ve karîne-i hâl muhakkak onun intikâlden
yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, mü'minlerin yürüdüklerini müşâ-
hede etti.] kavline gelince, onun îmânı bu sâatte helâkten necât olmak ve
kendi nefsinde da'vâ-yı rubûbiyyeti necâttan sonraya saklamak [olduğun-
dan] ve Allah Teâlâ [25¹/35] onun bu hâlini bildiğinden, îmânını kabûl
etmemek câizdir. Bunun sebebi muhakkak Fir'avn, sehare îmân ettikleri
vakit helâkten necât bulduklarını gördüğü cihetle, mücerred ikrâr-bi'l-lisâ-
nın helâkten necâta sebep olacağını zannetti; ve kendisi için dünyâda ve
âhirette nef'i olmayan bir şey işledi.

585 Müslim, "Cennet", 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, s. 413.

586 Ebû Dâvud, "Cenâiz", 20.

Cevâb: Fir'avn Mûsâ (a.s.)ın birçok mu'cizâtını görmüş olduğu gibi, muahharan dahi deryânın açılıp Benî İsrâîl'in mürûru gibi bir hârîka-i azîmeyi müşâhede etmiş idi. Bu kadar havârikî müşâhede eden bir kimşenin mücerred ikrâr-bi'l-lisân ile helâkten kurtulacağı zannına düşmesi hamâkatin son derecesi olur. Hâlbuki yıllarca, hem de da'vâ-yı ulûhiyyetle berâber, koca bir milleti idâre etmek büyük bir dirâyet ve zekâvete mütevakkıftır. Husûsiyle Hz. Şeyh-i Ekber'in âtîde gelecek olan سؤالِ وَأَمَّا حِكْمَةُ سُؤَالٍ [Ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâlinin hikmetine gelince: An-cehlin vâki' olmadı.] kavli السُّؤَالُ نِصْفُ الْعِلْمِ [Suâl, ilmin yarisıdır.] fehvâsınca, onun zekâvet ve fetânetine delâlet eder. Binâenaleyh Fir'avn'ın kanâat-i kalbiyyesi olmaksızın mücerred ikrâr-bi'l-lisân ile kurtulacağını zannederek kelime-i şehâdeti telaffuz etmesi ihtimâli aklen vârid değildir.

***

İmdi Fir'avn'ın îmânının ihlâs ve sıhhati hakkındaki delâil sâbit olmakla berâber, kendisinin azâb-ı âhirete giriftâr olması lâzım gelir. Zîrâ üzerinde bu kadar hukûk-ı ibâd vardır. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de mûmâ-ileyh hakkında يَتَّقُوا اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأُوْرَدَهُمُ النَّارَ وَيَبْسُ السُّؤَالُ الْمَوْرُودُ، وَأَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً هَٰذَا هَٰذَا يَتَّقُوا اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأُوْرَدَهُمُ النَّارَ وَيَبْسُ السُّؤَالُ الْمَوْرُودُ (Hûd, 11/98-99) [Kıyâmet gününde kavminin önüne düşer. Derken onları ateşe götürmüş olur. O varılan yer, ne kötü bir yerdir!... Onlar burada da bir la'nete tâbi tutuldular, kıyâmet gününde de. Bu yapılmış olan yardım, ne kötü bir yardımdır!] vaîdi vârid olmuştur. Bu gibi vaîd ve ta'zîb sıhhat-i îmânlarıyla berâber, sâir feseka-i mü'minîn için dahi sâbittir. Eğer denecek olursa, Fir'avn katl-i etfâl gibi mezâlîmi zamân-ı küfründe yapmış idi; ve sâika-i cehâletle icrâ etmiş olduğu bu mezâlîmden bâde'l-islâm mes'ûl olmamak lâzım gelir? Buna cevâb verilir ki, zulmün fenâ ve adlin iyi şey olduğunu akıl idrâk eder. Ve Fir'avn dirâyet ve fetânetiyle kavmi arasında mümtâz idi. Binâenaleyh akıl gibi bir ni'met-i ilâhiyyeyi hüsn-i isti'mâl etmeyip icrâ-yı zulmettiğinden dolayı elbette mes'ûldür. Husûsiyle Mûsâ (a.s.) kendisini, dîne da'vet [25¹/36] ettiğ

hâlde hîn-i garkına kadar icâbet etmeyip, bu da'vet esnâsında nice mezâlim ikâ' etti. Muhakkak bu mezâlimden mes'ûl olmak icâb eder.

وَلَمَّا عَصَمَهُ اللَّهُ مِنْ فِرْعَوْنَ ﴿أَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا﴾ مِنَ الْهَمِّ الَّذِي كَانَ قَدْ أَصَابَهَا، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ حَتَّىٰ أَقْبَلَ عَلَىٰ ثَدْيِ أُمِّهِ، فَأَرْضَعَتْهُ لِيُكْمَلَ اللَّهُ لَهَا سُورَهَا بِهِ، كَذَلِكَ عَلِمَ الشَّرَائِعَ، كَمَا قَالَ تَعَالَىٰ: ﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً﴾ أَيُّ طَرِيقًا ﴿وَمِنْهَا جَاءَ﴾، أَيُّ مِنْ تِلْكَ الطَّرِيقَةِ جَاءَ، فَكَانَ هَذَا الْقَوْلُ إِشَارَةً إِلَى الْأَصْلِ الَّذِي مِنْهُ جَاءَ، فَهُوَ غِذَاؤُهُ، كَمَا أَنَّ فَرْعَ الشَّجَرَةِ لَا يَتَغَدَّى إِلَّا مِنْ أَصْلِهِ، فَمَا كَانَ حَرَامًا فِي شَرَعٍ يَكُونُ حَلَالًا فِي شَرَعٍ آخَرَ يَعْنِي فِي الصُّورَةِ أَعْنِي قَوْلِي يَكُونُ حَلَالًا، وَفِي نَفْسِ الْأَمْرِ مَا هُوَ عَيْنٌ مَا مَضَىٰ، لِأَنَّ الْأَمْرَ خَلَقَ جَدِيدًا وَلَا تَكَرَّرَ، فَلِهَذَا نَبَّهْنَاكَ.

Vaktâki Allah Teâlâ Mûsâ'yı Fir'avn'dan ismet etti, "Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesinin fuâdî", kendisine isâbet etmiş olduğu hemmden fâriğ olduğu hâlde "sabahladı" (Kasas, 28/10). Ba'dehû Allah Teâlâ ona sütünineleri harâm etti, tâ ki kendi anasının memesine ikbâl eyleye. Binâenaleyh onun sûrûrunu bununla tekmîl için onu vâlidesi ırzâ' eyledi. İşte ilm-i şerâyi' dahi böyledir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "Biz sizden her biriniz için şir'a, ya'ni bir tarîk ve bir minhâc ittihâz eyledik" (Mâide, 5/48); ya'ni "o tarîkten geldi" demek olur. Böyle olunca bu kavî, kendisinden gelen asla işâret oldu. Binâenaleyh o, onun gıdâsıdır. Nitekim bir ağacın fer'i ancak kendi aslından mütegaddî olur. Şu hâlde bir şerîfatta harâm olan şey diğere şerîfatta helâl oldu; ya'ni sûrette helâl olur, sözümlü murâd ettim. Hâlbuki o şey nefsi emrde geçen şeyin "ayn"ı değildir. Zîrâ o halk-ı cedîddir; ve tekrâr yoktur. İşte bunun için biz sana tenbîh ettik. [25'/37]

Ya'ni Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'ı katli Fir'avn'dan hıfzıyla ilgili vakit, katledeceği havfiyle vâlidesinin mağmûm olan kalbi, oğlunun katilden necâtını haber alınca, gamdan fâriğ olduğu hâlde sabahladı. Vâlide-i Mûsâ (a.s.), oğlunun katilden halâsını haber almakla sevindikten sonra, Allah Teâlâ onun sevincini tekmîl için oğlunu kendisine emzirdi. Zîrâ Fir'avn birçok sütünineleri celbettirdiği hâlde Mûsâ (a.s.) hiçbirinin memesini emmedi. Allah Teâlâ kendi anasının memesine ikbâl etmesi için, ona başka kadınların

memelerini harâm etti. Vaktâki celbedilen sütineler arasında vâlidesi de gelmiş idi, onun memesini emmeğe başladı. Vâlidesi onu emzirmekle ikinci def'a mesrûr oldu.

İşte enbiyânın getirdikleri şerîatlerin ilmi de, Mûsâ (a.s.)a sütinelerin memeleri harâm kılınmış olmasına benzer. Zîrâ her bir peygambere ilm-i risâletten verilen şey, ancak ümmetin isti'dâdına göredir. Ondandır ne ziyâde ne de noksandır. Binâenaleyh her bir nebîye bir şerîat-ı hâssa verilmiştir. Mûsâ (a.s.) ancak kendi vâlidesinin memesini aldığı ve o memeden emdiği süt ile gıdalandığı gibi, her nebînin ümmeti dahi, kendisinin vâlidi-rûhu mesâbesinde bulunan tâbi' olduğu nebînin pistân-ı şerîatını alır; ve bu şerîat memesinden ahzylediği ilim sâyesinde rûhunu gıdalandırır; ve ona sâir enbiyânın sedâyâ-yı şerîatı harâm olur. Nitekim Hak Teâlâ enbiyâya hitâben Kur'ân'da جَعَلْنَا مِنْكُمْ شُرَعَةً وَمِنْهَا جَا وَمِنْهَا جَا (Mâide, 5/48) ya'ni "Biz sizden her biriniz için bir şir'a, [25¹/38] ya'ni tarîk ve minhâc vaz'eyledik" buyurur. Ve مِنْهَا جَا [minhâcen] kelimesi, lisân-ı işâretle مِنْهَا [minhâ] ile hemzesi mahzûf جَا [câ] kelimelerinden mürekkep olan bir ibâyeye müşâbihdir; ve "Ondan geldi" demek olur. Ve "minhâ"daki [minhâ: ondan] zamîr "şir'a" [yol]; ve "tarîk" de geldiği asla işârettir; ve o asıl dahi her bir nebînin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîdir; ve o nebînin gıdâsı bu asıldır. Zîrâ hakikat-i vâhîde olan zât-ı Hak'tan nebeân eden leben-i ulûmu, ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîden ahzeder. Nitekim bir ağacın dalları ancak kendisinin aslı olan kökünden müteğaddî olur.

İmdi her bir nebînin ümmeti ilm-i şerîat sütünü kendi aslı olan nebiyy-i metbûundan ahzettığı cihetle, bir nebînin şerîatında harâm olan şey diğerrinin şerîatında helâl olur; ve bu helâl ve harâm olmak mes'alesi, o şeyin ancak sûretine taalluk eder. Yoksa bir zamanda harâm ve diğerr zamanda helâl olan şey, nefis-i emrde ve hakîkatte yekdiğerrinin "ayn"ı değildir. Zîrâ vücûd-ı ızâfînin emri "halk-ı cedîd" üzerine müsteniddir; ve geçen şey tekrâr geri gelmez. Meselâ "şarâb" bizim şerîatımızda harâm ve şerîat-ı müseviyyede mubâhdır. Ve Mûsâ (a.s.) zamânındaki şarâblar ile zamânımızdaki şarâblar sûrette ve sekir vermekte yekdiğerrinin "ayn"ı gibi görünürler; velâkin hakîkatte yekdiğerrinin "ayn"ı değil, belki müşâbihdirler. Zîrâ bu gördüğümüz suver-i eşyâ her ân-ı gayr-ı münkasimde tecellî-i

ilâhî ile teceddüd eder. Çünkü âlemin vücûd-ı müstakilli olmayıp kendi nefsi ile ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûd olur; ve Hak dâimâ ve ebeden tecellî edegelir. Birinci tecellî asla rücû' edince, âlem ihtivâ eylediği bilcümle suver ile berâber ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin sür'atle müteâkiben zuhûrunda mevcûd olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ* (Kâf, 50/15) [Belki onlar halk-ı cedîdden şübhe içindedirler.] Ve bu “halk-ı cedîd” den şübhede olanlar, eşyâ-yı âlemden herhangi birine nazar-ı mütemâdî atfetsele o eşyâyı sâbit görürler. Zîrâ birinci tecellî, ikinci tecellîyi o kadar sür'atle ta'kîb eder ki, ikisinin arasını tefrîk mümkün olmaz. Birinin hayâli zâil olmadan, onun müşâbihi olan diğere tecellî gelir. Binâenaleyh giden tecellî, gelen tecellînin “ayn”ı değildir; ve tecellîde aslâ tekrâr yoktur. Ve bu “halk-ı cedîd” mes'elesinin, ya'ni ân-ı gayr-ı münkasimde [25¹/39] îcâd ve i'dâm keyfiyetinin, vesâit-i fenniyye ile müşâhede mümkün değildir. Zîrâ ân-ı gayr-ı münkasimin idrâki ehl-i hicâb olan erbâb-ı fen için gayr-ı kâbildir. Maahâzâ ensice-i beden-i hayvânîdeki tahallülât ve terkîbât-ı kimyeviyyenin birbirine mütekâbilan her an vâki' olduğu tedkîkât-i fenniyye ile bir dereceye kadar mahsûs olur; ve ıstîlâh-ı ehl-i hakîkatte buna “teceddüd-i emsâl” derler. Teceddüd-i emsâl hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şuaybî** ile **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etti.

İşte bir şerîatta harâm olan şeyin diğere şerîatta sûret i'tibâriyle helâl olduğunu îzâhen Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *فَلِهَذَا تَبَيَّنَاكَ* [İşte bunun için biz sana tenbîh ettik.] buyurur ki, bu “hıll” ve “hurmet” mes'elesinin sûrette vâki' olduğunu biz sana *في الصُّورَةِ* [sûrette] kavlimiz ile tenbîh eyledik demek olur.

فَكَنِّيَ عَنْ هَذَا فِي حَقِّ مُوسَى بِتَحْرِيمِ الْمَرَاضِعِ، فَأُمُّهُ عَلَى الْحَقِيقَةِ مَنْ أَرْضَعْتَهُ لَا مَنْ وَلَدْتَهُ، فَإِنَّ أُمَّ الْوِلَادَةِ حَمَلْتَهُ عَلَى جِهَةِ الْأَمَانَةِ، فَتَكُونُ فِيهَا، وَتَعْدَى بِدَمِ طَمِيئِهَا مِنْ غَيْرِ إِرَادَةٍ لَهَا فِي ذَلِكَ حَتَّى لَا يَكُونَ لَهَا عَلَيْهِ امْتِنَانٌ، فَإِنَّهُ مَا تَعْدَى إِلَّا بِمَا لَوْ لَمْ يَتَّعَدَّ بِهِ وَلَمْ يَخْرُجْ عَنْهَا ذَلِكَ الدَّمُ لَأَهْلَكَهَا، وَأَمْرَضَهَا، فَلِلْجَنِينِ الْمِنَّةُ عَلَى أُمِّهِ بِكَوْنِهِ تَعْدَى بِذَلِكَ الدَّمِ، فَوَقَّاهَا بِنَفْسِهِ مِنَ الضَّرْرِ الَّذِي كَانَتْ تَجِدُهُ لَوْ امْسَكَ ذَلِكَ الدَّمُ عِنْدَهَا وَلَا يَخْرُجُ وَلَا يَتَّعَدَى جَنِينُهَا، وَالْمُرْضِعَةُ لَيْسَتْ كَذَلِكَ، فَإِنَّهَا قَصَدَتْ بِرِضَاعَتِهِ حَيَاتِهِ وَإِبْقَاءَهُ،

فَجَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ لِمُوسَى فِي أُمَّ وَلَادَتِهِ، فَلَمْ يَكُنْ لَامْرَأَةٍ عَلَيْهِ فَضْلٌ إِلَّا لَأُمِّ
 وَلَادَتِهِ، لَتَقَرَّرَ عَيْنُهَا أَيْضًا بِتَرْبِيَّتِهِ وَتُشَاهِدَ انْتِشَاءَهُ فِي حَجْرِهَا وَلَا تَحْزَنَنَّ، وَنَجَاهُ
 اللَّهُ مِنْ غَمِّ التَّابُوتِ، فَخَرَّقَ ظُلْمَةَ الطَّبِيعَةِ بِمَا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْعِلْمِ الْإِلَهِيِّ،
 وَإِنْ لَمْ يَخْرُجْ عَنْهَا.

İmdi Mûsâ hakkında tahrîm-i merâzî' ile bundan kinâye etti. Binâenaleyh onun ümmü hakîkatte onu ırzâ' edendir; onu doğuran değildir. Zîrâ ümm-i vilâdet, onu emânet ciheti üzere hâmil oldu. [25¹/40] Böyle olunca onda mütekevvin oldu; ve bunda onun irâdesi olmaksızın onun hayzının kanı ile tegaddî eyledi; tâ ki onun için onun üzerine imtinân vâki' olmaya. Zîrâ şol şeyle mütegaddî oldu ki, eğer onunla mütegaddî olmasa idi ve bu kan ondan çıkmasa idi, onu helâk ederdi; ve onu marîz kılardı. Binâenaleyh bu kan ile mütegaddî olmakla cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir. Böyle olunca onu kendi nefsi ile öyle bir zarardan vikâye etti ki, eğer bu kanı indinde imsâk ede idi ve çıkmaya idi ve onun cenîni tegaddî etmeye idi, onu kendinde bulur idi. Hâlbuki murzîa böyle değildir. Zîrâ o onun rızâati ile onun hayâtını ve ibkâsını kasedetti. Binâenaleyh bunu Allah Teâlâ Mûsâ için, onun ümm-i vilâdeti hakkında kıldı. İmdi onun ümm-i vilâdetinin gayrı bir kadın için, onun üzerine fazl vâki' olmadı; tâ ki onun gözü yine onun terbiyesiyle aydın ola ve hacrinde onun intişâsını müşâhede ede ve mahzûn olmaya. Ve Allah Teâlâ onu gam tâbûtundan halâs etti; ve her ne kadar ondan çıkmadıysa da, Allah Teâlâ'nın ilm-i ilâhîden ona i'tâ eylediği şeyle zulmet-i tabîatı hark eyledi.

Ya'ni Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)ı diğer sütüninelerden men'etmesi her şeyin kendi aslından mütegaddî olmasından kinâyedir; ve Allah Teâlâ Mûsâ hakkında tahrîm-i merâzî' ile bundan kinâye eyledi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın anası hakîkatte onu emziren kadındır. Yoksa onu doğuran kadın değildir. Onu doğuran kadın her ne kadar zâhirde onun anası ise de hakîkatte değildir. Zîrâ doğuran ana onu emânet tarîkiyle hâmile oldu; ve o anasının vücûdunda mütekevvin oldu; ve anasının hayız kanı ile mütegaddî oldu; ve bu tekevvin ve tegaddî emrinde vâlidesinin irâdesi yoktur. Bu hal tabîaten böyle olur. Binâenaleyh bu emr-i tekevvin ve tegaddîden dolayı, ana için cenîn üzerine imtinân vâki' değildir; ya'ni cenîn anası-

nın minneti altına girmez. Zîrâ cenîn öyle bir kan ile mütegaddî oldu ki, [25¹/41] eğer bu kan ile tegaddî etmese idi ve o kan anasından çıkmamış olsa idi, o hayız kanı anasını helâk ederdi, veyâhud hasta ederdi. Demek ki cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir; ya'ni anası bu yüzden cenîne minnetdârdır. Şu hâlde cenîn anasını öyle bir zarardan hıfz ve vikâye etti ki, eğer anası bu hayız kanını indinde imsâk ede idi ve çıkmaya idi ve cenîn bu kanla tegaddî etmese idi, anası o zararı kendi vücûdunda bulur idi. Hâl-buki sûtana ile çocuğun râbitası böyle değildir. Zîrâ sûtana çocuğu emzirmekle onun hayâtını ve bekâsını kastedti. Sütüne ücret mukâbilinde emzirse bile onun bu kasdı sâbittir. Binâenaleyh Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.)ı irzâa, onu doğuran anayı tahsîs etmekle, bu fazl ve imtinânı Mûsâ (a.s.) için kendisini doğuran ana hakkında kıldı. Böyle olunca kendisini doğuran ananın gayrı bir kadın için, Cenâb-ı Mûsâ üzerine fazl ve imtinân vâki' olmadı. Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ kendi hayâtını ve bekâsını kasederek emzirmesinden dolayı yabancı bir kadına minnetdâr olmadı. Bu husûsta ancak kendisini doğuran ananın minneti altında kaldı. Ve Allah Teâlâ bunu anasının gözü, yine Cenâb-ı Mûsâ'nın terbiyesiyle aydın olmak ve kendi hacrinde onun büyümesini müşâhede ederek mahzûn olmamak için böyle yaptı.

Ve Allah Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı nâsûtundan ibâret olan tâbût-ı gamdan halâs etti; ve her ne kadar dâire-i tabiattan hârice çıkmadıysa da Cenâb-ı Mûsâ Allah Teâlâ'nın ilm-i ilâhîden kendisine i'tâ eylediği şeyle zulmet-i tabiatı yırttı. Zîrâ insan herhangi âlemde zuhûr ederse etsin mutlakâ mezâhir-i tabiiyyede zuhûr eder. Şu kadar ki suver-i tabiiyye ikidir: Birisi zulmânî, diğeri nûrânîdir. Hazret-i şehâdet her ikisini de câmi'dir; velâkin zulmâniyet gâlibdir. Âlem-i âhirette ise biri cennet ve diğeri cehennem olmak üzere [25¹/42] iki ayrı makâma tefrîk olunmuştur. Binâenaleyh âlem-i âhirette bu âlemdeki cem'iyet yoktur. İnsan bu âlemde mücâhedât ve riyâzât ve ma'rifet ile tezkiye-i nefis etmekle âlem-i kudste tabiatın asfâ ve enver olan sûretlerinde zuhûr eder. İşte Mûsâ (a.s.) dahi dâire-i tabiattan hârice çıkmamakla berâber böyle oldu.

وَفَتَنَهُ فُتُونًا أَيَّ اخْتَبَرَهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ لِيَتَحَقَّقَ فِي نَفْسِهِ صَبْرَهُ عَلَى مَا ابْتَلَاهُ
اللَّهُ بِهِ، فَأَوَّلُ مَا ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِهِ قَتْلَهُ الْقَبْطِيِّ بِمَا أَلْهَمَهُ اللَّهُ وَوَفَّقَهُ لَهُ فِي سِرِّهِ،

وَأَنَّ لَمْ يَغْلَمْ بِذَلِكَ، وَلَكِنْ لَمْ يَجِدْ فِي نَفْسِهِ أَكْثَرًا ثَابِتًا بِقَتْلِهِ مَعَ كَوْنِهِ مَا تَوَقَّفَ حَتَّى يَأْتِيَهُ أَمْرُ رَبِّهِ بِذَلِكَ، لِأَنَّ النَّبِيَّ مَعْصُومٌ الْبَاطِنِ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُ حَتَّى يُنْبَأَ أَيُّ يُخْبَرَ بِذَلِكَ، وَلِهَذَا أَرَاهُ الْخِضْرُ قَتَلَ الْغُلَامَ، فَأَنْكَرَ عَلَيْهِ قَتْلَهُ، وَلَمْ يَتَذَكَّرْ قَتْلَهُ الْقَبْطِيِّ، فَقَالَ لَهُ الْخِضْرُ: ﴿وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي﴾، يُنْبَهُ فِي هَذَا الْقَوْلِ- عَلَى مَرْتَبَتِهِ -وَهُوَ أَنَّهُ قَتَلَهُ بِالْأَمْرِ الْإِلَاهِيِّ- قَبْلَ أَنْ يُنْبَأَ، أَنَّهُ كَانَ -نَبِيًّا- مَعْصُومَ الْحَرَكَةِ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ وَإِنْ لَمْ يَشْعُرْ بِذَلِكَ.

Ve onu Allah Teâlâ'nın mübtelâ kıldığı şey üzerine, kendi nefsinde onun sabrı mütehakkık olmak için, fitneler ile meftûn eyledi; ya'ni onu mevâtın-ı kesîrede imtihân etti. İmdi Allah Teâlâ'nın onu mübtelâ kıldığı evvelki şey, Allah Teâlâ'nın ona ilhâmı ve onun sırrında ona tevfiği sebebiyle, onun Kıbtî'yi katlidir. Gerçi bunu bilmez idi. Velâkin bununla Rabb'inin emri gelinceye kadar, tevakkuf etmemekle berâber, onun katli sebebiyle nefsinde mübâlât bulmadı. Zîrâ nebî, inbâ', ya'ni bununla inbâ' oluncaya kadar, şuûru olmadığı haysiyetle, bâtin ile ma'sûmdur. Ve işte bunun için Hızır ona katli gulâmı gösterdi. Onun katlini onun üzerine inkâr etti; ve kendisi Kıbtî'yi öldürdüğünü tezekkür etmedi. Böyle olunca Hızır ona وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي (Kehf, 18/82) ya'ni "Ben bunu kendi emrim ile yapmadım" dedi. -Bu kavil de- onun mertebesine tenbîh eder ki, -o da onu emri- ilâhî ile katletti-. Zîrâ her ne kadar buna şuûru yok ise de -nebî-⁵⁸⁷ nef-sü'l-emrde ma'sûmü'l-harekedir. [25¹/43]

Ya'ni Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.)ı birtakım belâlara mübtelâ kıldı; ve Allah Teâlâ bu belâları, Mûsâ (a.s.)ın kendi nefsinde sabrı mütehakkık olmak için ona musallat eyledi; ve ilm-i ilâhîde "sâbirîn" sûretinde sâbit olmak için, onu bu fitneler ile meftûn etti; ya'ni mevâtın-ı kesîrede onu imtihân etti. Zîrâ Hak için iki nevi' ilim sâbittir: Birisi "ilm-i zâtî", diğeri "ilm-i esmâî"dir. İlm-i esmâî imtihân netîcesinde tahakkuk eder. İlm-i zâtî böyle değildir, zîrâ zât-ı Hak'ın kendisine olan ilmidir. Bu iki ilim hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî** ile **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti.

587 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısımlar *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı ifâdelerdir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 525.

Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)a musallat kıldığı belâların evvelkisi Mûsâ (a.s.)ın Kıbtî'yi Mısır'da katletmesidir; ve onun Kıbtî'yi öldürmesi Allah Teâlâ'nın ilhâmı ve onun sırrında Hakk'ın ona tevfiği sebebiyle vâki' oldu. Gerçi Mûsâ (a.s.) bu katlin, ilhâm ve tevfiğ-i ilâhî sebebiyle olduğunu bilmez idi. Çünkü henüz meb'ûs değil idi. Velâkin Kıbtî'nin katli hakkında Rabb'inin emri gelinceye kadar tevakkuf etmemekle berâber, Mûsâ (a.s.) Kıbtî'nin katli sebebiyle, nefsinde korku ve endîşe bulmadı. Nefsinde korku ve endîşe bulmaması da, nebî bâtını ile ma'sûm olmasından nâşîdir. Korku ve endîşe ise bâtıdan inbiâs eder. Fiilin ilhâm ile olduğuna min-indillâh bununla inbâ', ya'ni ihbâr, oluncaya kadar, vâkif olmadığı haysiyetiyle de, nebî bâtını ile ma'sûmdur. Ve bâtını ile ma'sûm olunca, zâhirinden sâdır olan fiilin ilhâm-ı ilâhî ile olduğuna şuûru olmasa dahi, o fiilinden dolayı kendi nefsinde korku ve endîşe bulmaz. Ve işte katli Kıbtî'nin emr-i ilâhî ile olduğuna Mûsâ (a.s.)ın adem-i şuûr ve vukûfundan nâşî, Hızır (a.s.) Cenâb-ı Mûsâ'ya katli gulâmı gösterdi. Fakat Hz. Mûsâ gulâmın kâtilini Cenâb-ı Hızır üzerine inkâr etti. Ve "Niçin nefs-i zekiyeyi öldürdün?" (Kehf, 18/74) diye i'tirâz eyledi. Hâlbuki kendisinin dahi Mısır'da Kıbtî'yi katletmiş olduğunu tahattur etmedi; ve adem-i tahatturunun sebebi, her iki katli yekdiğerine kıyâs etmemesi idi. Zirâ kendisinin Kıbtî'yi katletmesini ilhâm ile değil igvâ-yı şeytânî ve sevk-i nefsânî ile [25¹/44] vâki' zannetmiş ve هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ (Kasas, 28/15) [Bu şeytan işidir.] diyerek رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي (Kasas, 28/16) [Yâ Rabbi! Ben şüphe yok ki, nefsimi zulmettim, artık bana mağfiredt buyur!] münâcâtıyla Rabb'ine istiğfâr eylemiş idi. Hızır (a.s.)ı asfiyâdan bildiği ve ondan ef'âl-i şeytâniyye ve nefsâniyye sudûruna ihtimâl vermediği için, katli gulâma i'tirâz eyledi. Böyle olunca Hızır (a.s.), onun inkâr ve i'tirâzına cevâben: "Ben bunu kendi emrim ile yapmadım" (Kehf, 18/82) dedi. Ve bu söz ile onun o katildeki mertebesine, ya'ni onun dahi Kıbtî'yi emr-i ilâhî ile katletmiş olduğuna, tenbîh eyledi. Çünkü her ne kadar Mûsâ (a.s.)ın Kıbtî'yi katli emr-i ilâhî ile olduğuna şuûru yok idi ise de, kendisi nebî olması hasebiyle, hadd-i zâtında kendinden sâdır olan hareket ve fiilde ma'sûmdur. Ve Hızır (a.s.)ın Cenâb-ı Mûsâ'ya vâki' olan bu tenbîhi, katli Kıbtî yüzünden onda hâsil olan nedâmet ve teessüfün zevâli içindir. Çünkü katli Kıbtî ile vâki' olan

ibtılâsının hükmü tamâm olmuş idi.

وَأَرَاهُ أَيْضًا حَرَقَ السَّفِينَةَ الَّتِي ظَاهَرُهَا هَلَاكٌ وَبَاطِنُهَا نَجَاةٌ مِنْ يَدِ الْغَاصِبِ، جَعَلَ لَهُ ذَلِكَ فِي مُقَابَلَةِ التَّابُوتِ لَهُ الَّذِي كَانَ فِي الْيَمِّ مُطَبَّقًا عَلَيْهِ، فَظَاهَرُهُ هَلَاكٌ وَبَاطِنُهُ نَجَاةٌ، وَإِنَّمَا فَعَلَتْ بِهِ أُمُّهُ ذَلِكَ خَوْفًا مِنْ يَدِ الْغَاصِبِ فَرَعُونَ أَنْ يَذْبَحَهُ صَبْرًا وَهِيَ تَنْظُرُ إِلَيْهِ مَعَ الْوَحْيِ الَّذِي أَلْهَمَهَا اللَّهُ بِهِ مِنْ حَيْثُ لَا تَشْعُرُ، فَوَجَدَتْ فِي نَفْسِهَا أَنَّهَا تُرَضِّعُهُ، فِإِذَا خَافَتْ عَلَيْهِ أَلْقَتْهُ فِي الْيَمِّ، لِأَنَّ فِي الْمَثَلِ «عَيْنٌ لَا تَرَى قَلْبٌ لَا يَفْجَعُ»، فَلَمْ تَخَفْ عَلَيْهِ خَوْفَ مُشَاهِدَةِ عَيْنٍ، وَلَا حَزِنَتْ عَلَيْهِ حُزْنَ رُؤْيَةِ بَصَرٍ، وَغَلَبَ عَلَى ظَنِّهَا أَنَّ اللَّهَ رُبَّمَا رَدَّهُ إِلَيْهَا لِحُسْنِ ظَنِّهَا بِهِ، فَعَاشَتْ بِهَذَا الظَّنِّ فِي نَفْسِهَا، وَالرَّجَاءِ يُقَابِلُ الْخَوْفَ وَالْيَأْسَ، وَقَالَتْ حِينَ أُلْهِمَتْ لِذَلِكَ لَعَلَّ هَذَا هُوَ الرَّسُولُ الَّذِي يُهْلِكُ فَرَعُونَ وَالْقَبْطَ عَلَى يَدَيْهِ، فَعَاشَتْ وَسُرَّتْ بِهَذَا التَّوَهُّمِ وَالظَّنِّ بِالتَّنْظَرِ إِلَيْهَا، وَهُوَ عِلْمٌ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ.

Ve ona kezâlik hark-ı seffineyi gösterdi ki, onun zâhiri helâk ve bâtını yed-i gâsıbdan necâttir. Bunu deryâda onun üzerine mutbak olan tâbût mukâbelesinde onun için yaptı ki, onun zâhiri helâk ve bâtını necâttir. [25¹/45] Ve onun anası bunu, ancak kendisi ona nâzır olduğu hâlde, onu bağlayarak zebheder diye, gâsıb olan Fir'avn'ın yedinden havfen, şuûru olmadığı haysiyetle, Allah Teâlâ'nın ona ilhâm eylediği vahy ile yaptı. İmdi kendi nefsinde onu ırzâ' eder buldu. Böyle olunca, vaktâki onun üzerine havf etti, onu denize ilkâ eyledi. Zîrâ meselde "göz görmezse gönül muztarib olmaz" vâki'dir. Şu hâlde onun üzerine müşâhede-i ayn-ı havf ile havf etmedi; ve rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı. Ve Rabb'ine hüsn-i zannı sebebiyle muhakkak Allah Teâlâ'nın onu kendisine reddedeceği onun zannı üzerine gâlib oldu. Binâenaleyh kendi nefsinde bu zan ile yaşadı. Ve recâ, havf ve ye'se mukâbildir. Ve ilhâm olundukda bunun için dedi ki: "Belki bu, Fir'avn ve Kıbtî onun yedi üzere helâk olan resûldür." Binâenaleyh kendi tarafına nazar ile yaşadı; ve bu tevehhüm ve zan ile mesrûr oldu. Hâlbuki o nefsi emrde bir ilimdir.

Ya'ni Hızır (a.s.), Mûsâ (a.s.)a ikinci bir tenbîh ve işâret olmak üzere

râkib oldukları gemiyi deldiğini gösterdi ki, bu gemiyi delip ayıplı ve noksan kılma keyfiyetinin zâhiri tahrîb ve helâktir; iç yüzü ve bätını ise sağlam gemileri gasbeden melik-i zâlimin elinden bu gemiyi kurtarmaktır. Hızır (a.s.) bu hark-ı sefîneyi Cenâb-ı Mûsâ için sandık mukâbilinde yaptı ki, o sandık deryâda Cenâb-ı Mûsâ üzerine mutbak idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ'nın mevzû olduğu sandığın zâhiri helâk ve bätını ve iç yüzü necâtur. Zîrâ bir tıfl-ı nevzâdı bir sandık içine koyup denize atarak kendi hâline terketmek sûret-i helâktir. Ve Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi bu deryâya ilkâ keyfiyetini, gözünün önünde Cenâb-ı Mûsâ'yı bağlayarak boğazlar mülâ hazasıyla, gâsıb-ı vücûd-ı etfâl olan Fir'avn'ın yed-i zulmünden havfen yaptı. Ve bu fiili ile Allah Teâlâ'nın kendisine ilhâm eylediği vahy ile icrâ etti, hâlbuki bu işi ilhâm-ı ilâhî ile yaptığını bilmez idi. Zîrâ havâtır-ı kalbiyyenin rahmânî mi, melekî mi, şeytânî mi ve yoksa nefsânî mi olduğunu idrâk müşkildir. Maahâzâ Mûsâ (a.s.)'ın vâlidesi bu nûr-i ilhâm ile kendi nefsinde [25¹/46] oğlunu emzirir buldu. Ya'ni âkıbet oğlunun deryâdan bir vech ile halâs olarak bizzât ırzâ' edeceği hakkında kendisinde zann-ı gâlib hâsil oldu. Fakat bir taraftan Fir'avn'ın onu, gözünün önünde katletmesi havfi galebe ettiği için Cenâb-ı Mûsâ'yı deryâya ilkâ eyledi. Zîrâ "göz görmezse gönül katlanır" darb-ı meseli meşhûrdur. Onu deryâya ilkâ edince onun gözünün önünde katlolması havfi ve rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olması keyfiyeti zâil oldu. Zîrâ oğlunun helâkini artık gözü görmeyecekti. Velâkin bir taraftan dahi Rabb'ine hüsn-i zannı sebebiyle, muhakkak Allah Teâlâ'nın oğlunu kendisine âkıbet reddedeceği zannı onda gâlib idi. Binâenaleyh vâlîde-i Mûsâ, kendi nefsinde bu zan ile yaşadı. Bu, recâ tarafı idi; oğlunun helâki de havf ve ye's tarafı idi; ve recâ havf ile ye'se mukâbilidir. Ve işte sandıkta deryâya ilkâsıyla ilhâm olunduğu vakit, bu recâ ve hüsn-i zandan dolayı dedi ki: "Belki bu benim oğlum o resûldür ki, Fir'avn ile Kıbtî'nin helâki onun eliyle vâki' olacaktır." Binâenaleyh kendi lehine bakarak yaşadı; ve bu tevehhüm ve hüsn-i zan ile mesrûr oldu. Hâlbuki bu tevehhüm ve zan nefsi-i emrde bir ilimdir.

ثُمَّ إِنَّهُ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِ الطَّلِبُ خَرَجَ فَارًّا خَوْفًا فِي الظَّاهِرِ، وَكَانَ فِي المَعْنَى
حُبًّا فِي التَّجَاوِ، فَإِنَّ الحَرَكَةَ أَبَدًا إِنَّمَا هِيَ حُبِّيَّةٌ، وَيُحْبَبُ النَّاطِرُ فِيهَا

بأسبابٍ أُخْرَى، وَلَيْسَتْ تِلْكَ، وَذَلِكَ لِأَنَّ الْأَصْلَ حَرَكَةُ الْعَالَمِ مِنَ الْعَدَمِ الَّذِي كَانَ سَاكِنًا فِيهِ إِلَى الْوُجُودِ، وَلِذَلِكَ يُقَالُ إِنَّ الْأَمْرَ حَرَكَةً عَنِ سُكُونٍ، فَكَانَتْ الْحَرَكَةُ الَّتِي هِيَ وُجُودُ الْعَالَمِ حَرَكَةً حُبِّ، وَقَدْ نَبَّهَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى ذَلِكَ بِقَوْلِهِ: «كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أُعْرِفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرِفَ»، فَلَوْلَا هَذِهِ الْمَحَبَّةُ مَا ظَهَرَ الْعَالَمُ فِي عَيْنِهِ، فَحَرَكْتُهُ مِنَ الْعَدَمِ إِلَى الْوُجُودِ حَرَكَةً حُبِّ الْمُوجِدِ لِذَلِكَ، وَلِأَنَّ الْعَالَمَ أَيْضًا يُحِبُّ شُهُودَ نَفْسِهِ وَجُودًا، كَمَا شَهِدَهَا تُبُوتًا، فَكَانَتْ بِكُلِّ وَجْهِ حَرَكْتُهُ مِنَ الْعَدَمِ التُّبُوتِيَّ إِلَى الْوُجُودِ حَرَكَةً حُبِّ مِنْ جَانِبِ الْحَقِّ وَجَانِبِهِ، فَإِنَّ الْكَمَالَ مَحْبُوبٌ لِدَاتِهِ، وَعِلْمُهُ تَعَالَى بِنَفْسِهِ مِنْ حَيْثُ هُوَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ هُوَ لَهُ، وَمَا بَقِيَ إِلَّا لَهُ تَمَامُ مَرْتَبَةِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ الْحَادِثِ الَّذِي يَكُونُ مِنْ هَذِهِ الْأَعْيَانِ، أَعْيَانِ الْعَالَمِ إِذَا وُجِدَتْ فَظَهَرَتْ صُورَةُ الْكَمَالِ بِالْعِلْمِ الْمُحَدَّثِ وَالْقَدِيمِ، فَتَكْمُلُ مَرْتَبَةُ الْعِلْمِ بِالْوَجْهَيْنِ، وَكَذَلِكَ [25¹/47] تَكْمُلُ مَرَاتِبُ الْوُجُودِ، فَإِنَّ الْوُجُودَ مِنْهُ أَرْزَلِيٌّ وَغَيْرُ أَرْزَلِيٍّ، وَهُوَ الْحَادِثُ، فَالْأَرْزَلِيُّ وَجُودٌ الْحَقِّ لِنَفْسِهِ، وَغَيْرُ الْأَرْزَلِيِّ وَجُودٌ الْحَقِّ بِصُورِ الْعَالَمِ الثَّابِتِ، فَيُسَمَّى حُدُوثًا، لِأَنَّهُ ظَهَرَ بَعْضُهُ لِبَعْضِهِ، وَظَهَرَ لِنَفْسِهِ بِصُورِ الْعَالَمِ، فَكَمُلَ الْوُجُودُ، فَكَانَتْ حَرَكَةُ الْعَالَمِ حُبِّيَّةً لِلْكَمَالِ، فَأَفْهَمَ.

Ba'dehû onun üzerine taleb vâki' oldukda, zâhirde havfen firâr et-tiği hâlde çıktı. Hâlbuki ma'nâda necâta hubb idi. Zîrâ hareket ebeden ancak hubbiyyedir; ve nâzır onda esbâb-ı âhar ile mahcûb olur. Hâlbuki o değildir. Bunun beyânı: Zîrâ asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için, emr sükûndan harekettir, denilir. Böyle olunca âlemin vücûdu olan hareket, hareket-i hubb olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أُعْرِفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرِفَ ya'ni "Ben bir hazîne idim, bilinmedim. Binâenaleyh bilinmeğe muhabbet ettim" kavli ile muhakkak buna tenbîh eyledi. İmdi bu muhabbet olmasa idi, âlem kendi "ayn"ında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcidin onun için hareketidir. Ve zîrâ âlem, kezâlik vücûden kendi nefsinin şühûdunu sever. Nitekim sübûten müşâhede eyledi. Binâenaleyh onun her vech ile adem-i sübûtfiden vücûda hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve

Allah Teâlâ'nın kendi nefesine ilmi, O âlemlerden ganî olduğu haysiyetle, kendisine mahsustur. Ve ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan mütekevvîn, ilm-i hâdis ile O'nun için mertebe-i ilmin tamâm olması kaldı. A'yân-ı âlem mevcûd oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilim, vecheyn ile kâmil olur. Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi kâmil olur. Zîrâ vücûdun ba'zısı ezeli ve ba'zısı gayr-ı ezeli'dir, o da hâdistir. Ezeli, kendi nefsiyle olan vücûd-ı Hak'tır; ve gayr-ı ezeli, suver-i âlemle sâbit olan [25¹/48] vücûd-ı Hak'tır, hudûs ile tesmiye olunur. Zîrâ âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Böyle olunca, suver-i âlemle kendi nefesine zâhir olur. Şu hâlde vücûd kâmil oldu. Demek ki âlemin hareketi kemâl için hubbiye oldu. İyi anla!

Bu hâlden sonra Kıbtî'yi katli sebebiyle kavm-i Fir'avn tarafından Mûsâ (a.s.) üzerine taleb vâki' oldukda, Mısır'dan firâr ederek çıktı. Onun bu firârı zâhirde katlden havf için idi. Velâkin ma'nâda nefsinin necâtına muhabbet idi. Çünkü hareket, ebeden ancak muhabbete mensûben vâki' olur. Bu hâlin böyle olduğunu her insan kendi nefsinde zevkan bilir. İnsan her bir hareketi, ancak husûlüne muhabbet ettiği bir şey sebebiyle vâki'dir. Meselâ bir hizmetkârın efendisinden telakkî ettiği emri ifâ için vâki' olan hareketi, zâhirde tardolunmak korkusu iledir; ma'nâda ücrete muhabbetir. Ve kezâ zâhidin ibâdet cihetine olan hareketi, zâhirde havf-ı cehennem ve tama'-ı cennet sebebiyle; ma'nâda kendi nefesine kemâl-i muhabbettendir. Ve kezâ mü'min-i âşıkın emr-i Hak cânibine hareketi, zâhirde zât-ı Hakk'ın heybet-i azameti sebebiyledir; ma'nâda zât-ı Hakk'a kemâl-i muhabbetindedir. Velhâsıl harekete sebep olan şey, ancak muhabbetten ibârettir. Ve bu harekâta bakan kimseler, o hareketlerde meşhûd olan esbâb-ı zâhire ile hicâba düşer; onun esbâb-ı ma'neviyyesini göremez. Hâlbuki hareketin bâdîsi o diğer sebebler değildir. Bu hâl niçin böyle oluyor? denilirse, beyânı budur ki:

Zuhûrun aslı evvelce ademde sâkin olan âlemin vücûda hareketidir. Zîrâ meşîyyet-i ilâhiyye zuhûra taalluk ettikde, zât-ı Hak'ta mündemic ve adem-i izâfide sâkin olan esmâ-i ilâhiyye vücûd-ı hâricî ve izâfî tarafına hareket etti. Ve bu kesâfetten vücûd-ı izâfî ve mümkün husûle geldi. Nitekim bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Âdemî**'de mürûr etmiş idi. İşte bunun için, emr-i

vücûd sükûndan harekettir, denilir. Ve vücûd-ı âlem ki, zât-ı latîfin kendisinde mündemic ve adem-i izâfide sâkin olan esmâsı hasebiyle mertebe-i [25¹/49] kesâfette taayyününden ibârettir; ve bu taayyün, mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete harekettir. Ve bu hareket dahi zâtın zuhûra olan muhabbeti ile vâki'dir. Binâenaleyh âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyyeden münbais bir hareket olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz *كُنْتُ كَنَزًا لَمْ أَعْرِفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ* [Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim.] kavli ile âlemin ademden vücûda hareketi, hareket-i hubbiyye olduğu ma'nâsına işâret buyurdu. Eğer Hak Teâlâ'nın bu muhabbet-i zâtiyyesi olmasa idi; âlem, vücûd-ı hâricîden ibâret olan kendi "ayn"ında zâhir olmazdı. İmdi âlemin ademden vücûd tarafına olan hareketi, âlemin mûcidi olan zât-ı Hakk'ın muhabbetinin icâd-ı âlem için hareketidir. Zîrâ zât, zâtiyeti cihetinden ebeden tecellî etmez. Tecellîyi iktizâ eden şey şuûnât-ı zâtiyyedir; ve muhabbet ise bu şuûnâttan bir şe'ndir. Hak Teâlâ bu şuûnâtını yine kendi zâtında fiilen ve tafsîlen müşâhede etmek ve gayr i'tibâr olunan vücûd-ı hâricîde çeşm-i i'tibâr ile âsâr-ı şuûnâtını temâşâ eylemek için, bi-hasebi'l-esmâ, taayyüne ve zuhûra muhabbet etti; ve zât-ı latîfin, "âlem" dediğimiz mertebe-i kesîfi, adem-i izâfiden vücûd-ı izâfî tarafına mahzâ bu muhabbetle hareket eyledi. Ve işte bu asla nazar olundukda, hareketin ebeden muhabbetle vâki' olduğu görülür. Ve kezâ âlemin dahi kendi nefsinin vücûden müşâhedeyle muhabbeti taalluk eder. Ve nitekim âlem kendi nefsinin ademde sâbit iken müşâhede ederdi. Demek ki âlemin her vech ile adem-i sübûtîden, ya'ni mertebe-i ilimden vücûd-ı izâfî-i kesîfe hareketi, gerek Hak tarafına ve gerek kendi cânibine nazaran, hareket-i hubbden başka bir şey değildir. Zîrâ kuvvede mevcûd olan her bir şeyin fiilen zuhûru kemâldir; ve kemâl ise li-zâtihî mahbûbdur. Gerçi Hak Teâlâ hazretlerinin zât-ı ahadiyyet mertebesinde, kendi nefsinin ve zâtına olan ilmi, o mertebede âlemlerden ganî olması cihetinden, yine kendisine mahsustur. Ve bu mertebede, bu ilm-i zâtîden vücûd-ı hâricîde "gayr" ta'bîr ettiğimiz onun şuûnât-ı zâtiyyesinden hiçbir şe'nin aslâ nasîbi ve iştirâki yoktur.

Velâkin bu ilm-i zâtîden başka bir ilim daha [25¹/50] vardır ki, o ilim, "ilm-i esmâ ve sıfâtı" dir; ve bu ilim ancak hâdisin vücûduyla hâsil olur; ve

hâdis ise a'yân-ı âlemdir; ve bu a'yân mütekevvin olunca hâdis hakkında ilm-i zevkî husûle gelir. Şu hâlde Hak Teâlâ hazretlerinin merâtib-i ilminin, ancak ilm-i hâdis ile tamâm olması kalmış idi. A'yân-ı âlem mevcûd olunca, ilm-i muhdes ve kadîm ictimâ' ederek sûret-i kemâl zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilim vecheyn ile, ya'ni kadîm olan Zât'ın ve hâdis olan vücûd-ı mümkünin ilmi ile kâmil olur. Ve ilm-i zâtî ve sıfâtîye dâir olan tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de ve **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti. Bu bahsi iyi anlamak için oralara mürâcaat olunsun. Zîrâ bu bahiste pây-i akıl kayar ve zannolunur ki, Allah Teâlâ'ya noksan isnâd olunuyor. Hâlbuki Allâhü Zülcelâl hazretleri min-haysü'z-zât her şeyden ganîdir. Ve mertebe-i ilm-i Hak vecheyn ile kâmil olduğu gibi merâtib-i vücûd dahi a'yân-ı âlem ile kâmil olur. Zîrâ mertebe-i şehâdet mertebe-i tafsîldir; ve mertebe-i zât ise mertebe-i icmâldir; ve icmâl tafsîl ile kâmil olur.

Ve vücûdun ba'zısı ezeli ve ba'zısı gayr-ı ezeldir. Ve vücûd-ı gayr-ı ezeli hâdistir. İmdi "vücûd-ı ezeli" Hakk'ın kendi nefsiyle kâim olan vücûdudur. "Vücûd-ı gayr-ı ezeli" ise âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdudur ki, o âlem ilm-i ezeli-î ilâhîde "ayn" ile sâbittir. Binâenaleyh âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdu "hudûs" ile tesmiye olunur. Ya'ni suver-i muhtelifle ile zâhir olan âleme biz "hâdis" tesmiye ederiz. Fakat bu hâdis, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bir mertebesinden başka bir şey değildir. Ve buna vücûd-ı Hakk'ın gayrıdır denilmiş olsa, Hakk'ın ve âlemin vücûdları mahdûd olmak ve Hak Teâlâ, âlemi kendi vücûdunun hudûdu hâricinde olarak icâd etmek lâzım gelirdi. Ve böyle i'tikâd edenler, Hak Teâlâ hazretlerinin **أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ** (Fussilet, 41/54) [Âgâh ol! Muhakkak o her şeyi muhîttir.] kavli-î şerîfini idrâk etmeyen ukûl-i zaîfe erbâbıdır. Binâenaleyh "mertebe-i zât", "mertebe-i ilim", "mertebe-i ervâh", "mertebe-i misâl", "mertebe-i şehâdet" ve "mertebe-i insân-ı kâmil" hep vücûd-ı mutlakın birer mertebesinden ibârettir. Ve Hak bu merâtibde zâtıyla sâridir; ve kâffe-i merâtibi zât-ı şerîfiyle muhîttir; ve her bir mertebenin mâdûnu, kendisine nisbeten tafsîldir. Şu hâlde bu merâtibin hudûsü zuhûr-ı kemâl içindir. Zîrâ âlemin [25¹/51] ba'zısı, ba'zısına zâhir olur. Ve âlemin ba'zısının ba'zısına zâhir olması, suver-i âleme Hakk'ın kendi nefesine zâhir olmasıdır. Ve eğer zât bu sûretle merâtibde zâhir olmasa idi, hâl-i icmâl devâm üzere olur

idi. Ve hâl-i tafsîl mevcûd olmayınca da kemâl zâhir olmaz idi. Binâenaleyh vücûd, mertebe-i tafsîl olan âlem ile kâmil oldu. Böyle olunca âlemin hareketi, vücûdun husûl-i kemâli için vâki' oldu. Ve kemâl, li-zâtihî mahbûb olduğundan bu hareket dahi hareket-i hubbiyye oldu.

Bu bahis gâyet dakîk olduğundan Hz. Şeyh (r.a.) *ya'fa'hem* "İyi anla!" buyururlar; ve filhakîka bu bahis anlaşılmasa ise kelâm-ı *Fusûs*'un zevkine varılamaz. Ve yanlış anlayanlar ise dalâlete düşüp şeriatı ta'til etmek belâsına giriftâr olurlar. Hz. Attâr ne güzel buyuruyor. Beyit:

مردمی باید که باشد شه شناس   تا شناسد شاه را در هر لباس

Tercüme: "Pâdişâhı hakkıyla tanıyan bir adam lâzımdır ki, herhangi bir libâs içinde olursa olsun pâdişâhı tanıyabilsin!"⁵⁸⁸

أَلَا تَرَاهُ كَيْفَ نَفَسَ عَنِ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ مَا كَانَتْ تَجِدُهُ مِنْ عَدَمِ ظُهُورِ
آثَارِهَا فِي عَيْنِ مُسَمَّى الْعَالَمِ، فَكَانَتْ الرَّاحَةُ مَحْبُوبَةً لَهُ، وَلَمْ يُوصَلْ إِلَيْهَا
إِلَّا بِالْوُجُودِ الصُّورِيِّ الْأَعْلَى وَالْأَسْفَلِ، فَتَبَّتْ أَنَّ الْحَرَكَةَ كَانَتْ لِلْحُبِّ، فَمَا
تَمَّ حَرَكَةٌ فِي الْكَوْنِ إِلَّا وَهِيَ حُبِّيَّةٌ، فَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَعْلَمُ ذَلِكَ، وَمِنْهُمْ
مَنْ يَحْجُبُهُ السَّبَبُ الْأَقْرَبُ لِحُكْمِهِ فِي الْحَالِ وَاسْتِيْلَائِهِ عَلَى النَّفْسِ، فَكَانَ
الْخَوْفُ لِمَوْسَى مَشْهُودًا لَهُ بِمَا وَقَعَ مِنْ قَتْلِهِ الْقِطِيَّيِّ، وَتَضَمَّنَ الْخَوْفُ
حُبَّ النَّجَاةِ مِنَ الْقَتْلِ، فَفَرَّ لَمَّا خَافَ، وَفِي الْمَعْنَى فَفَرَّ لَمَّا أَحَبَّ النَّجَاةَ
مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ بِهِ، فَذَكَرَ السَّبَبَ الْأَقْرَبَ الْمَشْهُودَ لَهُ فِي الْوَقْتِ الَّذِي
هُوَ كَصُورَةِ الْجِسْمِ لِلْبَشْرِ، وَحُبَّ النَّجَاةِ مُضْمَنٌ فِيهِ تَضْمِينِ الْجَسَدِ لِلرُّوحِ
الْمُدَبَّرِ لَهُ، وَالْأَنْبِيَاءُ لَهُمْ لِسَانُ الظَّاهِرِ بِهِ يَتَكَلَّمُونَ لِعُمُومِ الْخِطَابِ وَاعْتِمَادِهِمْ
عَلَى فَهْمِ الْعَالِمِ السَّمِيعِ، فَلَا تَعْتَبِرُ الرُّسُلُ إِلَّا الْعَامَّةَ لِعِلْمِهِمْ بِمَرْتَبَةِ أَهْلِ الْفَهْمِ،
كَمَا تَبَّهَ ﷺ عَلَى هَذِهِ الْمَرْتَبَةِ [25¹/52] فِي الْعَطَايَا، فَقَالَ: «إِنِّي لِأَعْطِي
الرَّجُلَ وَغَيْرَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ مَخَافَةَ أَنْ يُكَيِّبَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ»، فَاعْتَبِرَ الضَّعِيفُ
الْعَقْلَ وَالنَّظَرَ الَّذِي غَلَبَ عَلَيْهِ الطَّمَعُ وَالطَّبَعُ.

Sen onu görmez misin ki, müsemmâ-yı âlemin "ayn"ında âsârının

588 Attâr, *Mantıku't-Tayr*, s. 235 (beyit: 64). Beytin Mevlânâ'ya da atfedildiği görü-
lür. Bk. Dihhudâ, *Lugatnâme*, XIII, s. 19599.

adem-i zuhûrundan nâşî, esmânın bulduğu şeyi esmâ-i ilâhiyyeden nasıl tenfis eyledi? İmdi râhat onun için mahbûb oldu. Hâlbuki ona ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî sebebiyle vâsıl oldu. Böyle olunca hareketin hubb için olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh kevnde hubba mensûb olmayan bir hareket yoktur. İmdi bunu bilen kimse ulemâdan ba'zdir. Ve nefis üzerine hükmettiğinden ve nefis üzerine istilâ eylediğinden dolayı, kendisini sebab-i akreb mahcûb eden kimse dahi ulemâdan ba'zdir. Şu hâlde Kibtî'nin katlinden vâki' olan şey ile Mûsâ (a.s.) için havf meşhûdün-leh oldu. Ve havf dahi katilden necât hissini mutazammın oldu. İmdi havf ettiği şeyden firâr etti. Ve ma'nâda Fir'avn'dan ve onun ona amelinden necâta muhabbet ettiği şey için firâr eyledi. Binâenaleyh vaktinde, meşhûdün-leh olan sebab-i akrebi zikretti ki, o sebab beşer için sûret-i cisim gibidir. Ve hubb-i necât, cesedi müdebbir olan rûhun cesedi tazammun ettiği gibi, onda mutazammındır. Ve enbiyâ için lisân-ı zâhir vardır ki, hitâbın umûmî olmasından ve âlim-i sâmiin fehmine i'timâdlarından nâşî, onunla tekellüm ederler. İmdi rusûl ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrına i'tibâr etmezler. Nitekim Resûl (a.s.) atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh eyledi de buyurdu ki: "Muhakkak ben, başkası bana daha sevgili olduğu hâlde, Allah Teâlâ'nın onu nâra düşüreceği havfından dolayı bir racûle i'tâ eylerim." Binâenaleyh üzerine tama' ve tab' gâlib olan akli ve nazarı zaîf kimseye i'tibâr etti.

Ya'ni âlem tesmiye ettiğimiz şeyin "ayn"ı zât-ı ahadiyyette muhtefî ve kâmin ve sâha-i [25¹/53] fiilde ma'dûm idi; ve esmâ-i ilâhiyyenin âsârı olan suver-i muhtelif-i âlem meritebe-i kesâfette zâhir değil idi. Hâlbuki esmâ-i ilâhiyye bu adem-i zuhûrdan nâşî kendi nefsinde sıkıntı ve ıztırâb bulur ve zevkan müşâhede ederdi. İşte sen Allah Teâlâ hazretlerini görmez misin ki, esmâ-i ilâhiyyeden bu ıztırâbı nasıl tenfis etti! Ve zât-ı Hakk'a nisbetle esmâ, zât-i insâna nisbetle nefes hükmündedir. İnsan zâtında mündemic olan nefesi tenfis ve ihrâc edince müsterîh olduğu gibi, zât-ı Hak dahi kendisinde mündemic olan esmâyı tenfis edince müsterîh olur. Binâenaleyh râhat Hak için mahbûb oldu; ve bu hâl iktizâ-yı zâtîdir; ve bir şey zâtının muktezâsından tenzîh olunamaz. Ancak zikrolunan teşbîh, zât-ı Hakk'ın tenfisine tamâmıyla mutâbık değildir. Zîrâ insan evvelâ vücûdu-

nun hâricinden müvellidü'l-humûza denilen havayı teneffüs edip, ba'dehû vücûdunda mütekevvin olan hâmir-i karbonu ihrâc ve tenfis etmek mec-bûriyetindedir. Zât-ı insânın ferah ve râhatı bu sûretle olur. Hakk'ın tenfisi ise kendi vücûd-ı mutlakının hâricinden bir şey ahzına muhtâc değildir. Zîrâ vücûd-ı mutlak nâmütenâhîdir. Onun vücûdunun hârici mutasavver değildir. Hakk'a nisbetle râhat dediğimiz şey, sâir esmâ gibi şûnât-ı ilâhiyyeden bir şey'dir; ve zât-ı Hakk'ın "ayn"ıdır. Ve bu râhata, ancak "a'yân-ı sâbite", "ervâh" ve "misâl" ve "şehâdet" gibi alâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî sebebiyle vâsil olundu. Ya'ni zât-ı mutlak mertebe-i letâfetten ale't-tedric bu mertebelere tenezzül edip, her bir mertebenin icâbına göre suver-i es-mâiyyesiyle müteayyin olmak sebebiyle bu râhat husûle geldi. Ve mâdemki Hak için mahbûb olan bu râhat tenezzülât-ı zâtîyye ile hâsıl oldu; ve tenezzülât ise hareketten başka bir şey değildir; şu hâlde hareketin hubb için olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh kevnde ve âlem-i vücûdda hubba mensûb olmayan bir hareket yoktur. Ya'ni her bir hareket muhabbet sebebiyle vâki' olur. Bu, böyle bir kâidedir ki, aslâ istisnâsı yoktur. Ve bu kânûn-i esâsiyi, ulemâdan ba'zıları [bilir]; âlem-i vücûdda vâki' olan harekâtın sebab-i zâ-hirîsine bakmayıp hakîkatine nazar ettiklerinden, onlar için sebab-i zâhirî hicâb olmaz. Ve ulemânın [25¹/54] ba'zısı ise, hicâba düşmek şânından bulunan nefis üzerine hükmettiklerinden; ve nefsin muktezâsı üzerine istilâ eyledikten sonra hakikat-i harekete nazar edemeyip, o hareketin sebab-i zâhirîsi ile mahcûb olurlar.

Binâenaleyh hakîkate nâzır olan ulemâ, Kıbtî'nin katlinden nâşî vâki' olan taleb sebebiyle, zâhiren Mûsâ (a.s.) için havf meşhûd olduğunu; ve havf dahi katilden necâta muhabbeti tazammun eylediğini; ve binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın zâhirde havf eylediği katilden ve ma'nâda ise Fir'avn'dan; ve Fir'avn'ın Mûsâ (a.s.)a yapacağı siyâsetten necâta muhabbetten firâr ettiğini bilir. Fakat âlem-i kevn, ism-i Zâhir'in mazharı olduğu ve yalnız lisân-ı hakikatle tekellüm, ahkâm-ı zâhireyi ihmâl etmek demek olacağı; ve hâlbuki ism-i Zâhir'in muktezâsı olan şeriatle gelen enbiyâ (aleyhimüs-selâm)ın lisân-ı zâhir ile tekellümü lâzım geldiği için, Mûsâ (a.s.), firâr vaktinde, meşhûdün-leh olan sebab-i akrebi zikredip لَمَّا فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'ni "Ben sizden korktuğumdan dolayı kaçtım" bu-

yurdu. Ve korku sebab-i akreb; ve necâta hubb ise onun zımında olan sebab-i baiddir; ve sebab-i akreb cism-i beşerin sûretine benzer; ve sebab-i baîd olan hubb-i necât ise, cesedin zımında cesedi müdebbir olan rûh gibi, o sebab-i akrebin zımında vâki' olup, bu sebab-i akrebi tedbîr eder. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) lisân-ı zâhir ile tekellüm buyurdu. Zîrâ enbiyâ (aleyhimüs's-selâm) umûma hitâb ettikleri ve bu hitâblarını, ulemânın fehimlerine i'timâd ettikleri için, lisân-ı zâhir ile tekellüm ederler. Binâenaleyh rusûl-i kirâm hazarâtı ehl-i fehmin mertebesini ve onların kelâmın zâhirinden bevâtınına intikâl edeceklerini bildikleri için, nâkısul-fehm olan avâmın gayrisına i'tibâr etmezler. Zîrâ getirdikleri ulûm ve şerâyii umûma teblîğ me'mûrdurlar.

Nitekim (S.a.v.) Efendimiz atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh edip buyurdu ki: "Ben atâyî öyle bir adama yaparım ki, o adamın üzerine tama' ve tab'-ı nefis galebe ettiği için Allah Teâlâ'nın onu nâra düşüreceğinden korkarım. Hâlbuki bezl-i atâ ettiğim bu adamdan daha ziyâde sevdiğim adamlar vardı. Velâkin onlarda sıfât-ı nefsânîyye gâlib olmadığı ve atâdan mahrûmiyetlerinden dolayı benden nefret ve tebâüdle nâr-ı bu'da düşmeleri havfi bulunmadığı için, emr-i atâda onları te'hîr edip bu adamların mâdûnunda bulunan ashâb-ı nefsi tercîh ve takdîm ederim."⁵⁸⁹ İşte görülyör ki [25¹/55] (S.a.v.) Efendimiz üzerlerine tama' ve tab'-ı nefsânî gâlib olan, akılları ve nazarları zaîf olan kimseleri emr-i atâda tercîh buyurdu; ve mertebesi yüksek olanları bırakıp mertebesi aşağı olanları zâhirde taltîf eyledi.

فَهَكَذَا مَا جَاءُوا بِهِ مِنَ الْعُلُومِ جَاءُوا بِهِ وَعَلَيْهِ خِلْعَةٌ أَدْنَى الْفُهُومِ لِيَقِفَ مَنْ لَا غَوْصَ لَهُ عِنْدَ الْخِلْعَةِ، فَيَقُولُ: مَا أَحْسَنَ هَذِهِ الْخِلْعَةَ، وَيَرَاهَا غَايَةَ الدَّرَجَةِ، وَيَقُولُ صَاحِبُ الْفَهْمِ الدَّقِيقِ الْغَائِصُ عَلَى دُرِّ الْحِكْمِ -بِمَا اسْتَوْجَبَ هَذَا-: «هَذِهِ الْخِلْعَةُ مِنَ الْمَلِكِ»، فَيَنْظُرُ فِي قَدْرِ الْخِلْعَةِ وَصِنْفِهَا مِنَ الثِّيَابِ، فَيَعْلَمُ مِنْهَا قَدْرَ مَنْ خُلِعَتْ عَلَيْهِ، فَيَعْتَرُ عَلَى عِلْمِ لَمْ يَحْصُلْ لغيرِهِ مِمَّنْ لَا عِلْمَ لَهُ بِمِثْلِ هَذَا، وَلَمَّا عَلِمَتِ الْأَنْبِيَاءُ وَالرُّسُلُ وَالْوَرَثَةُ أَنَّ فِي الْعَالَمِ فِي أَمْوِهِمْ مَنْ

589 Buhârî, "Îmân", 19; Müslim, "Îmân", 68; Ebû Dâvud, "Sünne", 15; Nesâî, "Îmân", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 107.

هو بهذه المثابة، عمّدوا في العبارة إلى اللسان الظاهر الذي يقَع فيه اشتراك الخاصّ والعامّ، فيفهم من الخاصّ ما فهم العامّة فيه وزيادة ممّا صحّ له به اسمٌ أنّه خاصّ، فيتميّز به عن العامّي، فأكتفى المبلّغون العلوم بهذا، فهذا حكمة قولهِ ﷺ: «فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ»، ولم يقل: ففررت منكم حبًّا في السّلامة والعافية.

İmdi böylece onların ulûmdan getirdikleri şeyi, kendisi için gavs olmayan kimse, hil'at indinde vâkıf olmak için, üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu hâlde getirdiler. İmdi “Bu hil'at ne güzeldir!” der; ve onu derecenin gâyesi görür. Ve hikem incilerine dalan fikr-i dakîk sâhibi “Bu, melikten ne şey sebebiyle bu hil'ate müstevcib oldu?” der. Binâenaleyh hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına nazar eder. Böyle olunca hil'atin kadrinden, üzerine hil'at giydirilen kimsenin kadrini bilir. İmdi bunun misli ilmi olmayan, kendisinin gayrı için hâsıl olmayan bir ilme muttali' olur. Ve vaktâkî enbiyâ ve rusûl ve verese-i muhakkik âlemde ve kendilerinin ümmetlerinde bu mesâbede olan kimse mevcûd olduğunu bildiler; ibârede kendisine hâss ve âmmin iştirâki vâki' olan lisân-ı zâhire kasettiler. Binâenaleyh hâss [25¹/56] âmmin, ondan anladığı şeyi ve ziyâdeyi anlar ki, o ziyâdeden dolayı kendisi için “hâss” ismi sahîh oldu. Böyle olunca o şey ile âmmdan mütemeyyiz olur. Şu hâlde ulûmu mübelliğ olanlar bununla iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)'ın لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) [Ben sizden korktuğumdan dolayı kaçtım.] kavlinin hikmeti budur. Ve “Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım” demedi.

Ya'ni rusûl-i kirâm hazarâtı, lisân-ı zâhir ile tekellüm ettikleri gibi, ulûm ve maârif-i ilâhiyyeden getirdikleri şeyi dahi üzerlerinde ednâ-yı fuhûm, ya'ni fehm-i zâhir libâsı olduğu hâlde getirdiler. Tâ ki zâhirden bâtına dalmak isti'dâdı olmayan kimse, bu hil'at, ya'ni ibâre-i zâhire, indinde vâkıf olsun ve nasîbini zâhir-i kelâmdan alsın. Binâenaleyh kelâmın zâhirine saplanıp kalan ednâ-yı fuhûm sâhibi: “Bu hil'at, ya'ni ibâre-i zâhire ne güzeldir!” der. Ve libâs-ı ma'nâ olan kelâm-ı zâhiri derecenin nihâyeti görür. Ve hikmetlerin incilerine dalan fehm-i dakîk sâhibi: “Bu üzerine hil'at giydirilen ne şey sebebiyle pâdişâhdan bu hil'ata müstevcib oldu?” der de,

hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına nazar eder. Zîrâ pâdişâhın vüzerâyâ ihsân edeceği libâs onların hâl ve şânlarına; ve hammallara ihsân edeceği libâs dahi onların sınıfına göre olur. Binâenaleyh fehm-i dakîk sâhibi, üzerine hil'at giydirilmiş olan kimsenin kadrini bu hil'at ve libâsın derecesinden bilir; ve öyle bir ilme muttalî' olur ki, kendisinden başkalarına bu ilim hâsıl olmamıştır; ve kendisinin gayrı için bunun gibi hikmet incilerine ilim husûle gelmemiştir. Binâenaleyh ulûm ve maânî deryâsına dalan ârif, o kelâm ile muhâtab olan kimsenin kadrini o kelâmdan anlar. Zîrâ bizim bile âhâd-i nâsa hitâbımız başka ve tahsîl-i ulûm ile fikri teâlî etmiş olan kimselere hitâbımız başka olur.

İşte bundan dolayı rusûl ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın kelâmı fehm-i zâhir üzeredir. Vaktâki rusûl ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ve onların vârisleri olan evliyâ-yı kirâm, âlemde ve kendilerine tâbî' olan kimseler arasında bu mesâbede olan, ya'ni kelâmın zâhirinden bătınına intikâl edebilen ricâl olduğunu bildiler, ibârât-ı kelâmda lisân-ı zâhire kasedtiler. Çünkü lisân-ı zâhir üzere söylenen kelâmı anlamak husûsunda [25¹/57] havâs ve avâmın iştirâkı vardır. Ve kelâm lisân-ı zâhir üzere söylenince, avâm kendi fehmi derecesinde ma'nâ-yı zâhiri anlayacağı gibi, havâs dahi anlar. Velâkin havâs, avâmın bu kelâmdan anladığı ilmi anlamakla berâber, daha ziyâdesini de anlar. İşte bu ziyâdeyi anladığı için fehm-i dakîk sâhibi olan kimseye "hâss" ismini vermek sahîh oldu; ve bu ziyâdeyi anlaması sebebiyle avâmdan ayrıldı. Şu hâlde ulûmu tebliğ eden rusûl ve enbiyâ ve onların vârisleri olan evliyâ emr-i tebliğde lisân-ı zâhir isti'mâlini kâfi gördüler. Eğer onlar kelâmlarını fehm-i havâs üzere söylemiş olsa idiler avâm inkâr eder ve adem-i ittibâ'ları sebebiyle hüsrân-ı ebedî içinde kalırlar idi. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur: *Mesnevî*:

آنچه گفتم آن بقدرِ فهمِ تست   مردم اندر حسرتِ فهمِ درست

Tercüme: "Benim söylediğim şey senin fehmin mikdârıncadır. Ben fehm-i sahîhin hasretinden öldüm."⁵⁹⁰

İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'ni "Ben sizden

590 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 553 (beyit: 2090). Ahmed Avni Bey bu beyti *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde manzûm olarak tercüme etmiştir (s. 14):

Söylediğim kudret-i fehmincedir   Fehm-i dürüst nerde ki, söz incedir

korktuğum şeyden dolayı kaçtım” buyurmasının hikmeti budur; ve onu lisân-ı zâhir üzerine söylemiştir. Eğer lisân-ı bâtın üzere söylemiş olsa idi, فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ ya ni “Ben sizden selâmet ve âfiyet muhabbetinden dolayı kaçtım” buyurur idi. Velâkin fehm-i havâs üzere söylemeyip lisân-ı zâhire kasd ve meyletti. Kur’ân-ı Kerîm’in nâlık olduğu vech ile söyledi, lisân-ı bâtın üzere söylemedi.

فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ
فِرْعَوْنَ فَكَرَّرْتُ مِنْكُمْ حَبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَافِيَةِ

İmdi Medyen’e geldi. İki câriyeyi buldu. Min-gayrı-ecr onlar için saky etti. “Ba’dehû zıll-ı ilâhîye ilticâ eyledi.” “Yâ Rabbi hayırdan bana inzâl eylediğin şeye muhakkak ben fakîrim” (Kasas, 28/24) dedi. İmdi kendisinin saky amelinin “ayn”ını, Allah Teâlâ’nın kendisine inzâl eylediği hayrın “ayn”ı kıldı; ve nefsinin, indinde olan hayırda, Allâh’a fakr ile vasfeyledi.

Yâ ni Mûsâ (a.s.) selâmet ve âfiyete muhabbetten dolayı Mısır’dan firâr ettikten sonra Şuayb (a.s.)ın diyârı olan Medyen cânibine geldi. Orada hayvanlarını sulamak üzere olan Şuayb (a.s.)ın iki kızını bir kuyu başında buldu. Bilâ-ücret onlara muâvenet edip hayvanlarını suladı. Ba’dehû zıll-ı ilâhîye teveccüh ve ilticâ eyledi.

“Zıll-ı ilâhîye teveccüh”den maksad, merâtib-i ilâhiyye ve hazarât-ı rabbâniyye ile kıyâmı ve rûhâniyet ve cismâniyeti sûretine mütecellî olan Rabb’inin şühûdunda, kendi nefsinin müşâhedesinden bilküllüye hurûcudur. Zîrâ insân-ı kâmil sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur; ve sûret-i rûhâniyye ve cismâniyyesinin hey’et-i mecmûası “Allah” ism-i câmiinin zıllıdır.

Mûsâ (a.s.), sa’yinin “ayn”ını, Allah Teâlâ’nın kendisine inzâl eylediği hayrın “ayn”ı kıldı; ve ona inzâl olunmuş olan hayır, nübüvvet ve nübüvvetin muktezâsı olan ulûmdur. Ve “su” ilmin sûretidir. Bunun için İbn Abbâs (r.a.) أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً (Ra’d, 13/17) [Semâdan su inzâl etti.] âyet-i kerîmesini “ilim” ile tefsîr etti. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) o iki câriyeye ilmi

ifâza buyurdu ki, o ilim, her ne kadar sûrette gayrı ise de, hakîkatte Allah Teâlâ'dan istifâza eylediği şeyin “ayn”ıdır. Zîrâ bununla, ilim ile tevfi̋k ve kudret ancak Allah Teâlâ'dandır. Şu hâlde Hak'tan istifâza eylediği şeyin eserini iki câriyeye ifâza etti; ve nefsinin, kendi indinde zâhir olan hayırda, Allah Teâlâ'ya fakr ve ihtiyâc ile vasfeyledi. Zîrâ feyz ancak isti'dâd hasebiyle hâsil olur; ve husûl-i feyz için, fâiz olan ma'nâya münâfi olan şeyden, belki mâsivallâhın kâffesinden, mahallin hulüvvü şarttır; ve fakîr-i tâm nev'-i beşerden kâmil-i mutlak olan kimsedir. [25¹/59]

فَأَرَاهُ الْخِضْرُ إِقَامَةَ الْجِدَارِ مِنْ غَيْرِ أَجْرٍ، فَعْتَبَهُ عَلَى ذَلِكَ، فَذَكَرَهُ بِسِقَايَتِهِ مِنْ غَيْرِ أَجْرٍ، إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ مِمَّا لَمْ يَذْكُرْ، حَتَّى تَمَنَّى ﷺ أَنْ يَسْكُتَ مُوسَى ﷺ، وَلَا يَعْتَرِضَ حَتَّى يَقْضَى اللَّهُ عَلَيْهِ مِنْ أَمْرِهِمَا، فَعِلْمُ بِذَلِكَ مَا وَفَّقَ إِلَيْهِ مُوسَى مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ مِنْهُ، إِذْ لَوْ كَانَ عَنْ عِلْمٍ مَا أَنْكَرَ مِثْلَ ذَلِكَ عَلَى الْخِضْرِ الَّذِي قَدْ شَهِدَ اللَّهُ لَهُ عِنْدَ مُوسَى وَرَكَاهُ وَعَدَّلَهُ، وَمَعَ هَذَا غَفَلَ مُوسَى عَنْ تَزَكِيَةِ اللَّهِ لَهُ وَعَمَّا شَرَطَهُ عَلَيْهِ فِي اتِّبَاعِهِ رَحْمَةً بِنَا إِذَا نَسِينَا أَمْرَ اللَّهِ، وَلَوْ كَانَ مُوسَى عَالِمًا بِذَلِكَ لَمَا قَالَ لَهُ الْخِضْرُ: ﴿مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾، أَيَّ إِنِّي عَلَى عِلْمٍ لَمْ يَحْضُلْ لَكَ عَنْ ذَوْقٍ، كَمَا أَنْتَ عَلَى عِلْمٍ لَا أَعْلَمُهُ أَنَا، فَأَنْصَفَ.

İmdi Hızır, ona min-gayrı-ecr ikâme-i cidârı gösterdi. O buna itâb etti. Böyle olunca ona, onun min-gayrı-ecr sikâyesini zikreyledi. Zikretmediği şeyden bunun gayrısının irâesine mütesaddî oldu. Hattâ (Sallallâhu aleyhi vesellem) ikisinin emrinden, Allah Teâlâ onun üzerine hikâye buyurması için, Mûsâ (a.s.)'ın sükût etmesini ve i'tirâz etmemesini temennî eyledi. İmdi Cenâb-ı Mûsâ'nın muvaffak olduğu şeyin, kendisinden ilim olmaksızın olduğu bununla bilindi. Zîrâ eğer ilimden olsa idi, Allah Teâlâ'nın Mûsâ indinde kendisi için şehâdet ettiği ve tezkiye ve ta'dîl ettiği Hızır üzerine bunun mislini inkâr etmezdi. Ve maahâzâ Mûsâ (a.s.) Allah Teâlâ'nın kendisine tezkiyesinden ve ittibânda onun üzerine şart ettiği şeyden, emrullâhı unuttuğumuz vakit, bize rahmetten nâşi gaflet etti. Ve eğer Mûsâ (a.s.), buna âlim olaydı, Cenâb-ı Hızır, ona مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) ya'ni “Zevkan ihâta etmediğin şeye” demezdi. Ya'ni bir ilim üzerine-

yim ki sana zevk ile hâsıl olmadı. Nitekim sen bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem, demektir. Binâenaleyh insâf etti.

Hızır (a.s.) Mûsâ (a.s.)a, ücret almaksızın duvarı tesviye ettiğini gösterdi. Mûsâ (a.s.) [25¹/60] onun böyle bilâ-ücret, duvarı tesviye etmesine itâb etti. Ve Kur’ân-ı Kerîm’de hikâye buyurulduğu üzere لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا (Kehf, 18/77) ya’ni “Eğer sen istese idin bu ameline mukâbil ücret alırdın” dedi. Onun bu i’tirâzı üzerine Cenâb-ı Hızır, “Evvelce sen de böyle yapmış ve Şuayb (a.s.)ın iki kerîmesinin hayvanlarını bilâ-ücret suvarmış idin. Şimdi bana niçin i’tirâz ediyorsun?” tarzında cevâb verdi; ve bu mes’eleyi Mûsâ (a.s.)ın hâtırına getirdi. Ve Cenâb-ı Hızır, Mûsâ (a.s.)ın sergüzeştlerinden bunlardan başka daha birçok ahvâl var idi ki, onları zikretmedi. Bu ahvâlin dahi irâesine mütesaddî oldu. Velâkin Mûsâ (a.s.), makâm-ı nübüvveti hasebiyle, Cenâb-ı Hızır’ın sohbetine tahammül edemedi. Cenâb-ı Hızır tarafından ancak katl-i gulâm, ta’yîb-i sefîne ve ikâme-i cidâr hâllerinden ibâret olmak üzere üç şey irâe olundu. Hattâ (S.a.v.) Efendimiz لَيْتَ أُجِيبَ مُوسَى صَبْرًا حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ أَنْبَاءِهِمَا ya’ni “Ne olaydı, kardeşim Mûsâ sabrede idi, tâ ki Allah Teâlâ bize onların haberlerinden hikâye buyura idi!”⁵⁹¹ hadîs-i şerîfnde buyurduğu üzere, Mûsâ (a.s.)ın sükût edip i’tirâz etmemesini temennî eyledi.

Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.), Ebi’l-Abbâs Hızır (a.s.)a mülâkî oldukda, Cenâb-ı Hızır onlara “Ben Mûsâ bin İmrân (a.s.) için, doğduğu günden zamân-ı ictimâmımıza⁵⁹² kadar kendi üzerinden geçen ahvâlden bin mes’ele hazırlamış idim. O onlardan üçüne sabredemedi” buyurmuştur.

Ma’lûm olsun ki, Mûsâ (a.s.) gibi ülü’l-azm bir nebiyy-i zîşânın adem-i sabrı ve Hızır’ın ilmîne adem-i ıttılâi şân-ı âlîsine nakîsa vermez. Zîrâ nebî ahkâm-ı zâhire ve şerîat-ı tâhirenin iktizââtına tâbîdir. Ona mugâyir olan ahvâle sabır ve tahammül edemez. Ve teblîğ me’mûr olan bu zevât-ı şerîfe, emr-i teblîğde kendilerine fütûr gelmemek için sırr-ı kaderden muhtecibdirler. Eğer sırr-ı kadere muttalî’ olurlar ise, nübüvvetleri cihetinden değil, nübüvvetlerinin bâtını olan velâyetleri cihetindedir. Ve onların sırr-ı kadere ıttılâ’ları, [25¹/61] ya neş’et-i dünyeviyyede vücûd-ı Hak’ta istihlâk-ı

591 Buhârî, “İlim”, 44; “Ehâdîsü’l-Enbiyâ”, 27; Müslim, “Fezâil”, 46.

592 Ahmed Avni Bey nüshası: “zaman zaman”. Âdil Bey nüshası: “zamân-ı” (s. 74).

küllî ile da'vetten gâib ve fâriğ oldukları vakit, veyâhud neş'et-i uhreviyyeye intikâl ettikleri vakit vâki' olur. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), ahkâm-ı risâlet ile ve Hızır (a.s.) ise, ahkâm-ı velâyetle zâhir olduğu için devâm-ı sohbetleri mümkün olmadı. Zîrâ ism-i Zâhir ile ism-i Bâtın yekdiğerinden mütemeyyiz ve ahkâmı yekdiğerine muhâlifdir. İşte Mûsâ (a.s.)'ın Cenâb-ı Hızır'a inkârı sebebiyle bilindi ki, onun min-indillâh muvaffak olduğu şeye kendisinin ilmi ve vukûfu yoktur. Ya'ni Hz. Mûsâ Kıbtı'yi Allah Teâlâ'nın emriyle katlettiğini bilmiyor idi. Hızır (a.s.) kat-i gulâm sebebiyle onu ikâz eyledi. Zîrâ Mûsâ (a.s.)'ın fiili ilim ve vukûf üzerine olsa idi, Allah Teâlâ hazretlerinin, Kur'ân-ı Kerîm'de وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ عِنْدِنَا رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ (Kehf, 18/65) [Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona kendi indimizden bir rahmet vermiştik. Biz ona indimizden bir ilim ta'lîm etmiştik.] kavliyle tezkiye ve ta'dîl buyurduğu Hızır (a.s.)'ın bu gibi ef'âline i'tirâz ve inkâr etmezdi. Ve Hak Teâlâ Hızır (a.s.)'ı tezkiye ve ta'dîl etmiş ve onun hakkında hüsn-i şehâdet buyurmuş iken, Mûsâ (a.s.) bu tezkiye ve ta'dîl şehâdetinden gaflet etti. Ve Mûsâ (a.s.) Hızır'a mülâkî olduğu vakit, Cenâb-ı Hızır ona فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (Kehf, 18/70) ya'ni "Eğer sen bana tâbi' olur isen ben sana ondan haber verinceye kadar bana bir şeyden suâl etme!" demiş idi. Mûsâ (a.s.) bu şarttan da gaflet etti. Mûsâ (a.s.)'ın Hakk'ın tezkiyesinden gaflet etmesi bize rahmet-i ilâhiyyeden dolayı vâki' oldu. Zîrâ beşeriyet mahall-i aczdır; insanda nisyân vardır. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) galebe-i beşeriyet hasebiyle kendisinde vâki' olan bu nisyân ve gaflet sebebiyle muâheze olunmadığı gibi, emr-i ilâhîyi nisyânımızdan dolayı bizler de muâhaze olunmayız. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz وَاللَّسِيَانِ وَاللَّخَطُاطُ وَأُمَّتِي الْخَطُاطُ وَاللَّسِيَانِ ya'ni "Benim ümmetimden hatâ ve nisyân merfû'dur"⁵⁹³ buyururlar. Ve eğer Mûsâ (a.s.), Cenâb-ı Hızır'ın min-indillâh [25¹/62] muvaffak olduğu ilmi bile idi, Cenâb-ı Hızır ona وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) ya'ni "Sen ilm-i zevkî ile ihâta etmediğin şeye nasıl sabredersin?" demez idi. Hızır (a.s.)'ın bu kavli "Bende bir ilim vardır ki, o ilim, zevk ile sana hâsıl olmadı, nasıl ki senin bildiğin ilmi ben bilmem!" demek olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hızır, ilm-i zevkîyi

593 İbn Mâce, "Talâk", 16; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 454; Taberânî, *Mu'cemul-Evsat*, VIII, s. 161.

Mûsâ (a.s.)dan ve ilm-i risâleti dahi kendinden nefyetti ve insâf edip “Senin bildiğin ilm-i risâleti ben bilmem!” dedi. Ve Hızır’ın bildiği ilmi Mûsâ (a.s.)ın bilmediğine sûre-i Kehf’de vâki’ رُشِدًا كَيْفًا (Kehf, 18/66) ya’ni “Sana ta’lîm olunan ilm-i rûşdü bana ta’lîm etmen şartıyla sana tâbi’ olabilir miyim?” kavli şâhiddir. Ve bu adem-i ilmin Mûsâ (a.s.)ın şân-ı nübüvvetine nakîsa îrâs etmeyeceği bâlâda îzâh edilmiş idi.

وَأَمَّا حِكْمَةُ فِرَاقِهِ فَلَأَنَّ الرَّسُولَ يَقُولُ اللَّهُ فِيهِ: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾، فَوَقَفَ الْعُلَمَاءُ بِاللَّهِ الَّذِينَ يَعْرِفُونَ قَدَرَ الرَّسَالَةِ وَالرَّسُولِ عِنْدَ هَذَا الْقَوْلِ، وَقَدْ عَلِمَ الْخِضْرُ أَنَّ مُوسَى رَسُولَ اللَّهِ، فَأَخَذَ يَرْتُقِبُ مَا يَكُونُ مِنْهُ لِیُؤَيِّيَ الْأَدَبَ حَقَّهُ مَعَ الرُّسُلِ، فَقَالَ لَهُ: ﴿إِنْ سَأَلْتَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي﴾، فَنَهَاهَا عَنْ صُحْبَتِهِ، فَلَمَّا وَقَعَتْ مِنْهُ التَّالِيَةُ قَالَ لَهُ الْخِضْرُ: ﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾، وَلَمْ يَقُلْ لَهُ مُوسَى لَا تَفْعَلْ، وَلَا طَلَبَ صُحْبَتَهُ، لِعَلِمِهِ بِقَدْرِ الرُّتْبَةِ الَّتِي هُوَ فِيهَا الَّتِي أَنْطَقَتْهُ بِالتَّهْيِيءِ عَنْ أَنْ يَصْحَبَهُ، فَسَكَتَ مُوسَى وَوَقَعَ الْفِرَاقُ.

Ve onun hikmet-i firâkına gelince: Zîrâ Allah Teâlâ Resûl hakkında (Haşir, 59/7) وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا getirdiği şeyi alınız ve onun nehyettiği şeyden müntehî olunuz!” buyurur. Binâenaleyh risâleti ve Resûl’ün kadrini bilen ulemâ-i billâh bu kavli indinde vâkîf oldular. Ve Hızır muhakkak bildi ki, Mûsâ (a.s.) resûldür. Binâenaleyh resûle karşı hakk-ı edebi îfâ için ondan sâdır olan şeye murâkîb olmasına şûrû’ etti. İmdi ona [25’/63] إِنْ سَأَلْتَكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي (Kehf, 18/76) ya’ni “Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edersem bana musâhib olma!” dedi. Binâenaleyh onu kendi sohbetinden nehyetti. Vaktâki ondan üçüncü vâki’ oldu, Hızır ona هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ (Kehf, 18/78) ya’ni “İşte bu, senin ve benim beynimde firâktır” dedi. Ve Mûsâ ona “Yapma!” demedi; ve sohbeti talep etmedi. Zîrâ o, ona musâhib olmaktan nehy ile intâk eden, onda olan rütbenin kadrini âlim idi. Böyle olunca Mûsâ sükût etti ve firâk vâki’ oldu.

Ya’ni Hızır (a.s.)ın Mûsâ (a.s.)dan ayrılmasının hikmetine gelince, sebebi budur ki: Allah Teâlâ hazretleri Resûl hakkında وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا

نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (Haşır, 59/7) [Resûl'ün getirdiği şeyi alınız ve onun nehyettiği şeyden müntehî olunuz!] buyurduğu için resûlün mertebesini ve risâletin kadrini bilen ulemâ-i billâh Hak Teâlâ'nın bu kavli indinde tevakkuf ettiler. Ve Cenâb-ı Hızır Mûsâ (a.s.)ın resûl olduğunu muhakkak bildi.

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin bâlâda zikrolunan kavli-i şerîfi, Hâtem-i enbiyâya nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyet-i münîfesidir. Hâlbuki Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm) zamânında Kur'ân-ı mecîd münzel değil idi. Binâenaleyh ulemâ-i billâhdan olan Hz. Hızır'ın Hak Teâlâ'nın bu kavli indinde tevakkufu ne vech ile vârid olur?

Cevâb: Bu hüküm resûl ve risâletin îcâbından olup cemî'î-i rusûl hakkında âmmdır; ve her bir resûle nâzil olan kitâbda bu ma'nâ mündemcidir. Binâenaleyh her bir nebînin ümmetine tebliğ eylediği, kavli-i Hak'tır. Ve lisân-ı Arab üzere Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'de dahi bu ma'nâ, bâlâdaki elfâz-ı arabîyye ile tebliğ buyurulmuştur. Şu hâlde Kur'ân-ı Kerîm'e hâs değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakikat قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرُّسُلِ (Ahkâf, 46/9) [De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim.] âyet-i kerîmesiyle beyân buyurulmuştur. İşte Mûsâ (a.s.)a tebliğ buyurulan *Tevrât*-ı şerîfte de aynı hüküm mevcûd olduğu için, Hızır (a.s.) bu kavli-i şerîf indinde tevakkuf etti.

Binâenaleyh Hz. Hızır resûle karşı hakk-ı edebi îfâ etmek için Mûsâ (a.s.)dan sâdir olan emre murâkib olmaya şürû' etti. Ve Mûsâ (a.s.) ona "Eğer bundan sonra sana bir şey suâl [25¹/64] edersem bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) buyurmuş idi. Bu kavli ile Mûsâ (a.s.) Cenâb-ı Hızır'ı kendi sohbetinden nehyetti. Vaktâki Mûsâ (a.s.)dan üçüncü suâl vâki' oldu, Cenâb-ı Hızır, Mûsâ (a.s.) gibi bir resûl-i zîşânın nehyine tebaan: "İşte bu üçüncü suâl, seninle benim aramda ayrılığa sebebedir" (Kehf, 18/78) dedi; ve Mûsâ (a.s.) dahi Cenâb-ı Hızır'a "Bu işi yapma!" demedi; ve devâm-ı sohbetini talep etmedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) kendisinin müteayyin olduğu rütbe-i aliyye-i risâletin kadrini bilir idi. Ve o öyle bir rütbe idi ki, kendisini Hızır'ın musâhib olmasından nehy ile intâk eyledi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Hz. Hızır'ın bu kelâmına karşı kadr-i risâleti ârif olduğu için sükût etti ve aralarında firâk vâki' oldu.

فَانظُرْ إِلَى كَمَالِ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ فِي الْعِلْمِ وَتَوْفِيَةِ الْأَدَبِ الْإِلَهِيِّ حَقَّهُ، وَإِنْصَافِ الْخِضْرِ فِيمَا اعْتَرَفَ بِهِ عِنْدَ مُوسَى حَيْثُ قَالَ لَهُ: «أَنَا عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكُهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ أَنَا»، فَكَانَ هَذَا الْإِعْلَامُ مِنَ الْخِضْرِ لِمُوسَى دَوَاءً لِمَا جَرَّحَهُ بِهِ فِي قَوْلِهِ: «وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا» مَعَ عِلْمِهِ بِعُلُوِّ رُتْبَتِهِ بِالرَّسَالَةِ وَلَيْسَتْ تِلْكَ الرُّتْبَةُ لِلْخِضْرِ، وَظَهَرَ ذَلِكَ فِي الْأُمَّةِ الْمُحَمَّدِيَّةِ فِي حَدِيثِ إِبَارِ النَّخْلِ، فَقَالَ ﷺ لِأَصْحَابِهِ: «أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ»، وَلَا شَكَّ أَنَّ الْعِلْمَ بِالشَّيْءِ خَيْرٌ مِنَ الْجَهْلِ بِهِ، وَلِهَذَا مَدَحَ اللَّهُ نَفْسَهُ بِأَنَّهُ «بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»، فَقَدِ اعْتَرَفَ ﷺ لِأَصْحَابِهِ بِأَنَّهُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ الدُّنْيَا مِنْهُ، لِكَوْنِهِ لَا خَيْرَةَ لَهُ بِذَلِكَ، فَإِنَّهُ عِلْمٌ ذَوْقٍ وَتَجْرِبَةٍ، وَلَمْ يَنْفَرِّغْ ﷺ لِعِلْمِ ذَلِكَ، بَلْ كَانَ شُغْلُهُ بِالْأَهَمِّ فَالْأَهَمُّ، فَقَدِ نَبَّهْتُكَ عَلَى أَدَبٍ عَظِيمٍ، تَنْتَفِعُ مِنْهُ إِنْ اسْتَعْمَلْتَ نَفْسَكَ بِهِ.

İmdi sen bu iki racülün ilimde kemâline ve edeb-i ilâhînin hakkını ifâsına nazar et! Ve ona “Ben bir ilim üzereyim ki Allah Teâlâ onu bana ta’lîm etti ki, sen onu bilmezsin; ve sen bir ilim üzerinesin ki, Allah Teâlâ onu sana ta’lîm eyledi ki, ben onu bilmem!”⁵⁹⁴ demesi haysiyetiyle Mûsâ indinde i’tirâf eylediği şey hakkında sen Hızır’ın insâfına bak! Binâenaleyh bu i’lâm, onun ülüvv-i mertebesini bildiği ve bu mertebe Hızır için hâsıl olmadığı hâlde مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى (Kehf, 18/68) [Sen zevkan ihâta etmediğin şeye nasıl sabredersin?] kavlinde onunla onu mecrûh eylediği şey, Hızır’dan Mûsâ’ya devâ oldu. Ve bu, ibâr-ı nahl hadîsinde ümmet-i muhammediyyeden zâhir oldu. Resûl (a.s.) ashâbına بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ [Siz dünyânızın işlerini daha iyi bilirsiniz.] buyurdu. Ve şekk yoktur ki, muhakkak bir şeye ilim, onun cehlinden hayırlıdır. Ve işte bunun için Allah Teâlâ kendi nefsinin [25¹/65] بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) [Her şeyi bilicidir.] kavliyle medhetti. İmdi muhakkak Sallallâhu aleyhi ve sellem onların mesâlih-i dünyâda kendisinden daha âlim olduğunu ashâbına i’tirâf eyledi. Zîrâ kendisi için bunda hibret yoktur. Çünkü o ilm-i zevk ve tecrübedir; ve Resûl (a.s.) bunun ilmüne iştigâl etmedi. Belki onun

594 Buhârî, “İmân”, 43; “Ehâdîsü’l-Enbiyâ”, 27; “Tefsîr”, 18; Müslim, “Fezâil”, 46; Tirmizî, “Tefsîr”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIV, s. 35.

şuğlü ehemm içinde ehemm idi. İmdi ben seni edeb-i azîme vâkır kıldım. Eğer nefsini onunla isti'mâl edersen müntefî' olursun.

Ya'ni gerek Mûsâ (a.s.)ın ve gerek Hz. Hızır'ın ilimdeki kemâllerine ve edeb-i ilâhînin hakkını yerine getirmelerine nazar et! Mûsâ (a.s.)ın Cenâb-ı Hızır ile olan münâsebetinde zâhir olan ilimdeki kemâli budur ki: Mûsâ (a.s.) kendisinin müteayyin olduğu rütbe-i aliyye-i risâletin kadrini ve bu rütbe ism-i Zâhir'in ahkâmını iktizâ edip, ism-i Bâtın'ın mazharı olan Cenâb-ı Hızır ile devâm-ı musâhabetine mâni' olduğunu bilir idi. Binâenaleyh ism-i Zâhir ahkâmının ism-i Bâtın ahkâmına mugâyeretinden nâşî, edeb-i ilâhînin hakkına riâyeten, sohbet-i Hızır'ı terketti. Ve Hz. Hızır'ın ilimdeki kemâli de budur ki: Cenâb-ı Hızır, resûl olan Mûsâ (a.s.)ın rütbesini ve risâletin kadrini ve resûlün getirdiği şeyi alıp nehyettiği şeyden ictinâb lâzım geldiğini bilir idi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ona "Eğer bundan sonra sana bir şeyden sorarsam bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) dediği için, Cenâb-ı Hızır mahzâ bir resûl-i zîşânın emrine tebaan, üçüncü suâl-den sonra *هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ* (Kehf, 18/78) [İşte bu, senin ve benim beynimde firâktir.] deyip ondan ayrıldı; ve edeb-i risâletin hakkına riâyet etti. Ve Cenâb-ı Hızır'ın insâfına nazar et ki, kendisinde Mûsâ (a.s.)ın bilmediği ve Mûsâ (a.s.)da da kendisinin bilmediği ilim mevcûd olduğunu i'tirâf eyledi.

İmdi Cenâb-ı Hızır'ın Mûsâ (a.s.)a karşı vâki' olan bu i'tirâfî hîn-i mülâkâtta "Sen zevkan ihâta etmediğin şeye nasıl sabredersin?" (Kehf, 18/68) demesine karşı bir tarziye oldu. Zirâ Cenâb-ı Hızır bu sözüyle Mûsâ (a.s.)ı mecrûh etmiş idi. Bu i'tirâfî onun yarasına ilâç oldu. Ve bu tefâzul nisbeti hurma ağacının aşılması hakkındaki hadîs-i şerifte ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Şöyle ki, (S.a.v.) Efendimiz bir sene ashâb-ı kirâmın hurma ağaçlarını aşlamakla meşgûl olduklarını müşâhede buyurdukda *لَوْ تَرَكَتُمْ لَا يَضُرُّكُمْ* ya'ni "Eğer terkederseniz size zarar vermezdi" buyurdu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm telkîhi terkettiler. O sene hurma az oldu. (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına [25¹/66] *أَنْتُمْ أَغْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ* ya'ni "Dünyânızın işlerini siz daha iyi bilirsiniz" buyurdu. İşte bu tefâzul nisbeti idi; ve (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına karşı bu tefâzulu ve onların mesâlih-i dünyâyâ daha âlim olduklarını i'tirâf eyledi. Hâlbuki bir şeyin ilmi onun ceahlinden hayırlı olduğuna şübhe yoktur. Bunun için Allah

Teâlâ hazretleri kendi nefsini بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) ya'ni “Her şeyi bilicidir” kavliyle medhetti. Ve ashâb-ı kirâmın mesâlih-i dünyâda risâlet-penâh Efendimiz'den daha âlim olmaları, (S.a.v.) Efendimiz için mesâlih-i dünyâda hibret olmamasından idi. Ve mesâlih-i dünyânın ilmi zevk ve tecrübe ile hâsıl olacağı bedîhîdir. Hâlbuki (S.a.v.) Efendimiz, umûr-i cüz'iyeye olan umûr-i dünyeviyyeye kalb-i şerîfiyle meşgûl olmadı. Belki onun iştigâli ehemm içinde ehemm olan umûr-i külliyyeye, ya'ni ilm-i nübüvvet ve risâlete idi. İşte ben sana bu tefâzul-i nisbîye müstenid olan insâf kâidesini îzâh etmekle seni edeb-i azîme vâkıf kıldım. Eğer muhîtinle olan münâsebetinde nefsini bu edeb ile kullanacak olursan onunla mün-tefi' olursun.

وقوله: ﴿فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا﴾ يُرِيدُ الْخِلَافَةَ، ﴿وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ يُرِيدُ الرَّسَالَهَ، فَمَا كُلُّ رَسُولٍ خَلِيفَةً، فَالْخَلِيفَةُ صَاحِبُ السَّيْفِ وَالْعَزْلِ وَالْوِلَايَةِ، وَالرَّسُولُ لَيْسَ كَذَلِكَ، إِنَّمَا عَلَيْهِ الْبَلَاغُ مَا أُرْسِلَ بِهِ، فَإِنْ قَاتَلَ عَلَيْهِ وَحَمَاهُ بِالسَّيْفِ فَذَلِكَ الْخَلِيفَةُ الرَّسُولُ، فَكَمَا أَنَّهُ مَا كُلُّ نَبِيِّ رَسُولًا، كَذَلِكَ مَا كُلُّ رَسُولٍ خَلِيفَةً، أَيَّ مَا أُعْطِيَ الْمُلْكَ وَلَا التَّحَكُّمَ فِيهِ.

Ve onun فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا (Şuarâ, 26/21) [Rabbim bana hüküm bahşeyledi.] kavli, hilâfeti murâd eder; ve وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) [Ve beni mürselinden kıldı.] risâleti murâd eder. İmdi her bir resûl halîfe değildir. Binâenaleyh halîfe seyf ve azl ve vilâyet sâhibidir. Hâlbuki resûl böyle değildir. Ancak onun üzerine irsâl olunduğu şeyin iblâğı lâzımdır. Eğer onun üzerine mukâtele eder ve onu seyf ile himâye ederse o, halîfe ve resûldür. Nitekim her bir nebî resûl değildir. Kezâlik her resûl halîfe değildir, ya'ni ona mülk ve onda tahakküm verilmedi.

Mûsâ (a.s.) “Rabbim bana hüküm bahşeyledi” (Şuarâ, 26/21) kavliyle Cenâb-ı Hak'tan kendisine hilâfet ihsânını murâd eder; ve “Beni mürselinden kıldı.” (Şuarâ, 26/21) kavliyle de kendisine risâlet verildiğini [25¹/67] murâd eder. İmdi her “halîfe” resûl ise de, her “resûl” halîfe değildir. Zîrâ “halîfe” kılıç sâhibidir; ve azl ve vilâyet sâhibidir. Hâlbuki resûl olan zât ancak kendisine münzel olan ahkâm-ı ilâhiyyeyi ibâdullâha

tebliğ ile me'mûrdur. Eğer resûl olan zât, ahkâm-ı ilâhiyyeyi mukâtele ile kabûl ettirir ve kendisine tâbi' olan mü'minleri kılıç ile himâye eylerse, hem halife ve hem de resûldür. Bu sûrette hilâfet, risâlet üzerine zâid bir rütbe olmuş olur. Nitekim her nebî resûl değildir. Zîrâ nebî kendisinden evvel gelen resûlün getirdiği ahkâmı te'yid ve tebliğle me'mûr olduğu hâlde resûl, ahkâm-ı müstakille ile gelen zâttır. İşte bunun gibi her resûl dahi halife değildir. Ya'ni resûl olan zâta mülk ve mülkte tahakküm i'tâ olunmadı. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) *فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ* (Şuarâ, 26/21) [Rabbim bana hüküm bahşeyledi ve beni mürselînden kıldı.] kavliyle “risâlet” ve “hilâfet”i câmi' olduğunu tasrîh buyurmuştur. Hâlbuki bu rütbelere Cenâb-ı Hızır'a i'tâ olunmadı.

وَأَمَّا حِكْمَةُ سُؤَالِ فِرْعَوْنَ عَنِ الْمَاهِيَةِ الْإِلَهِيَّةِ، فَلَمْ يَكُنْ عَنْ جَهْلٍ، وَإِنَّمَا كَانَ عَنْ اخْتِيَارٍ حَتَّى يَرَى جَوَابَهُ مَعَ دَعْوَاهِ الرَّسَالَةَ عَنْ رَبِّهِ، وَقَدْ عَلِمَ فِرْعَوْنَ مَرْتَبَةَ الْمُرْسَلِينَ فِي الْعِلْمِ فَيَسْتَدِلُّ بِجَوَابِهِ عَلَى صِدْقِ دَعْوَاهِ، وَسَأَلَ سُؤَالَ إِيهَامٍ مِنْ أَجْلِ الْحَاضِرِينَ حَتَّى يُعَرِّفَهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ بِمَا شَعَرَ هُوَ فِي نَفْسِهِ فِي سُؤَالِهِ، فَإِذَا أَجَابَهُ جَوَابَ الْعُلَمَاءِ بِالْأَمْرِ أَظْهَرَ فِرْعَوْنَ إِتْقَاءَ لِمَنْصِبِهِ أَنَّ مُوسَى مَا أَجَابَهُ عَلَى سُؤَالِهِ، فَتَبَيَّنَ عِنْدَ الْحَاضِرِينَ لِقُصُورِ فَهْمِهِمْ أَنَّ فِرْعَوْنَ أَعْلَمُ مِنْ مُوسَى، وَلِهَذَا لَمَّا قَالَ لَهُ فِي الْجَوَابِ مَا يَنْبَغِي، وَهُوَ فِي الظَّاهِرِ غَيْرُ جَوَابٍ عَلَى مَا سُئِلَ مِنْهُ، وَقَدْ عَلِمَ فِرْعَوْنَ أَنَّهُ لَا يُجِيبُهُ إِلَّا بِذَلِكَ، فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ: ﴿إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ﴾، أَي مَسْتَوْرٌ عَنْهُ عِلْمٌ مَا سَأَلْتُهُ عَنْهُ، إِذْ لَا يَنْصَوْرُ أَنْ يَعْلَمَ أَصْلًا.

Ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâlinin hikmetine gelince: An-cehlin vâki' olmadı; belki imtihândan dolayı oldu, tâ ki Rabb'inden da'vâ-yı risâletiyle berâber onun cevâbını göre! Ve Fir'avn ilimde rütbe-i mürselîni bilir idi, tâ ki onun cevâbıyla da'vâsının sıdkına istidlâl eyleye! Ve hâzırın eclinden [25'/68] suâl-i îhâm ile suâl eyledi, tâ ki o kendi nefsinde muttali' olduğu şeye, onların şuûru olmadığı haysiyetle, suâlinde onlara ta'rîf eyleye! [İmdi emri âlim olanların cevâbıyla cevâb verdiği vakit, Fir'avn mansıbını ibkâ için Mûsâ'nın,

suâline cevâb vermediğini i'lân etti.]⁵⁹⁵ İmdi onların kusûr-ı fehimlerinden dolayı hâzırîn indinde Fir'avn'ın Mûsâ'dan a'lem olduğu zâhir oldu. Ve işte bunun için vaktâki ona cevâbda lâıyık olan şeyi söyledi, hâlbuki o zâhirde kendisinden suâl olunan şeye cevâb değildir; ve muhakkak Fir'avn, o bunun gayrısı ile cevâb vermez olduğunu bildi. Binâenaleyh ashâbına dedi: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur." (Şuarâ, 26/27) Ya'ni benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ tasavvuf olunmaz.

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn hikmet-i hükûmete vâkıf zekî ve fatîn bir hükümdâr idi. Onun dirâyet ve zekâveti koca bir kavim üzerinde da'vâ-yı rubûbiyyetle berâber senelerce müstebiddâne bir sûrette icrâ-yı hükûmete muvaffak olmasıyla sâbittir. Binâenaleyh onun Mûsâ (a.s.)a mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmesi cehlinden değil, belki Mûsâ (a.s.)ı imtihan etmek maksadıyla vâkı' idi. Zîrâ Fir'avn, Rabb'i cânibinden risâletle gönderildiğini da'vâ eden Mûsâ (a.s.)ın nasıl cevâb vereceğini görmek ve âlemde mürselîn rütbesini bildiği cihetle, vereceği cevâb ile Mûsâ (a.s.)ın da'vâsının sıdkına istidlâl eylemek için, mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etti. Ve bu suâlini vüzerâ ve hükemâsından birtakım kimselerin huzûrunda îrâd eyledi; ve Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunduğu üzere onun suâli وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) tarzında idi. Ya'ni "Rabbül-âlemînin mâhiyeti ve hakîkati nedir?" dedi. Hâlbuki Fir'avn'ın ma'lûmu idi ki, rusûl (aleyhimü's-selâm)a mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl olunduğu vakit, onlar mâhiyyet-i Hak'tan ve hakîkat-i ahadiyyeden cevâb vermezler; belki Hakk'ın izâfâtıyla, ya'ni sîfât ve esmâsıyla cevâb verirler. Ve hükemâ ise mantıkla iştiğâl ettikleri ve mantık kâidesince bir şeyin hakîkatini ta'rîf, "cins" ve "fasıl" ile olacağı cihetle, bir şeyin mâhiyetinden suâl olunduğu vakit, mutlakâ "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb olan bir mâhiyetten bahsolunmak lâzım idi. Zîrâ kâide-i [25¹/69] mantığıyece her mâhiyet iki cüz'den tereküb eder. Biri o mâhiyete nisbeten eamm olup, onunla diğer mâhiyet beyninde müşterek olur. Buna

595 Buradaki cümle "imdi hakîkat-i emri bilen ulemânın cevâbıyla cevâb vermediğini izhâr etti" şeklindedir. Ancak bu hâliyle *Fusûs* ibâresini tam yansıtmadığı için, köşeli parantez içindeki cümle Mûsâ Fası üzerine Ahmed Avni Bey tarafından yazılan ikinci şerhten iktibâs edilmiştir.

“cüz’-i müşterek” ve “tamâm-ı müşterek” derler. Ve biri dahi o mâhiyete nisbeten müsâvî ve cüz’-i evvele nisbeten ahfâ olup, o mâhiyeti sâirlerinden tefrîk ve müstakillen bir mâhiyet kılar. “Eamm-ı müşterek” olan cüz’-i evvele “cins” ve cinsten ehass ve mâhiyete müsâvî olan cüz’-i sâniye “fasl” ve bu iki cüz’den bi’t-terettüb husûle gelen mâhiyete “nevi” tesmiye olunur. Ve ancak fasılların cinslere inzımâmiyle müstakil mâhiyyât-ı nev’iyye hâsıl olur. Meselâ insan, bir mâhiyyet-i nev’iyye olup “hayvan” ile “nâtık” cüz’lerinden mürekkebirdir. “Hayvan” insana nisbeten cüz’-i eamm olup insan ve sâir hayvanlara şâmil ve “tamâm-ı müşterek” olan “cins”tir. “Nâtık” dahi insana nisbetle cüz’-i müsâvî olup, nev’-i insânı sâir envâından fasl ve temyîz eden “fasl”ıdır. Kezâlik “At hayvân-ı sâhildir” ve “Hımâr hayvân-ı nâhıktır” denildikde, “at” ve “hımâr” birer mâhiyyet-i nev’iyye olup fasıllarının, cüz’-i müşterek olan hayvan cinsine inzımâmiyle tahassul etmişlerdir. Ve hâkezâ ulûm ve fûnûnda zikrolunan mesâil ve aksâmının mevzûatı birer nevi’ olup fasıllarıyla tefrîk olunmuşlardır.

İmdi Fir’avn, “Hak” için mâhiyet ve hakikat olmakla berâber, o mâhiyetin “cins” ile “fasıl”dan mürekkebe olmadığına vâkıf idi; ve huzzâra bu hakikati ta’rîf için suâlinde buna ihâm eyledi. Velâkin hâzır olan hükemâ ve ukalâ, Fir’avn’ın muttali’ olduğu bu hakikate vâkıf değil idiler. Onlar mâhiyyet-i Hakk’ın ancak “cins” ile “fasıl”dan terekkeb edeceğine kâni’ olduklarından, Fir’avn’ın suâline, Mûsâ (a.s.) tarafından bu yolda cevâb verileceğine muntazır oldular. Mûsâ (a.s.) ise onların bu zu’mu vech ile cevâb vermeyip, hakikat-i emri bilen ulemânın cevâbıyla, *رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا* (Şuarâ, 26/24) [Göklerin ve yerin ve bunların arasında bulunanların Rabbidir.] kavliyle, Hakk’ın izâfâtıyla cevâb verdiğini gördüklerinde, Fir’avn onların bu cehillerinden bi’l-istifâde, mahzâ kendi mansıb-ı riyâsetinin bekâsı için: “Bakınız, ben ne sordum. [25¹/70] Mûsâ bana ne cevâb verdi?” (Bk. Şuarâ, 26/25) dedi. Ve bu takdîrce hükemâ-yı hâzırının kusûr-i fehimlerinden nâşî, onların indinde Fir’avn’ın Mûsâ (a.s.)dan daha âlim olduğu zâhir oldu. Bu hâl hükemânın noksan olan fehimlerine nisbeten böyle idi. Yoksa hakikatte böyle değil idi. Ve Fir’avn indinde, bu cevâb ile Mûsâ (a.s.)ın sıdk-ı da’vâsı bi’d-delâle sâbit oldu. Velâkin hubb-i riyâset sâikasıyla onu izhâr edemedi. Belki huzzârın hamâkatlerinden bi’l-istifâ-

de tarîk-i tezvîre saptı. Mûsâ (a.s.) zâhirde kendisinden suâl olunan şeye cevâb vermemekle berâber, Fir'avn'ın suâline karşı lâıyk olan kelâmı söyledi. Ya'ni rubûbiyyet-i mutlakayı Hakk'a izâfe eyledi. Ve Fir'avn Mûsâ (a.s.)'ın bu kelâmın gayrısı ile cevâb vermez olduğunu bildiği hâlde, ashâbına hitâben: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur" (Şuarâ, 26/27), ya'ni benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan "mestûr" dur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ mutasavver değildir, dedi. Zîrâ mâhiyyet-i ilâhiyyeyi ve hakikat-i Hakk'ı, Hak'tan gayrı kimse bilmez.

İmdi Fir'avn'ın kelâmında iki vecih vardır: Birisi, Fir'avn huzzâra kendisini Mûsâ (a.s.)dan daha âlim göstermek için: "Ey huzzâr, bakınız ben ona mâhiyyet-i Hak'tan suâl ettim; o kavâid-ı mantıkiyyeye vâkıf olmadığı için, mâhiyetin "cins" ile "fasıl"dan tereküb ettiğini bilmedi. Mâhiyetin izâfâtıyla cevâb verdi. Benim suâlimi anlayamadı" demek idi. İkincisi, huzzâra karşı sûret-i zâhirede Mûsâ (a.s.)'ın nübüvvetini inkâren ve sûret-i bâtınede Mûsâ (a.s.)'ın cevâbı, resûle lâıyk bir cevâb olduğunu tasdikan ve onun risâletine şehâdeten: "Benim suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûr dur. Zîrâ hakikat-i Hak, Hak'tan gayrı kimsenin ma'lûmu değildir. Binâenaleyh resûl risâleti hîninde hakâyık-ı eşyâdan ve esrâr-ı kazâ ve kaderden muhtecibdir. Onun vazîfesi zât-ı mutlakaya da'vet değil, sıfât-ı ilâhiyyeye da'vettir; ve zâtan suâl olduğu vakit izâfât ile cevâb verir" demek idi.

فالسؤال صحيح، فإنَّ السؤالَ عن الماهية سؤالٌ عن حقيقة المَطْلُوبِ، ولا بُدَّ أن يكونَ على حقيقة في نفسه، وأمَّا الذين جعلوا الحدودَ مُركَّبَةً من جنسٍ وفصلٍ، فذلك في كلِّ ما يقع فيه الاشتراكُ، ومن لا جنسَ له لا يلزمُ أن لا يكونَ [25¹/71] على حقيقة في نفسه لا تكونُ لغيره، فالسؤالُ صحيحٌ على مذهبِ أهلِ الحقِّ والعلمِ الصَّحيحِ والعقلِ السَّليمِ، والجوابُ عنه لا يكونُ إلا بما أجابَ به موسى ﷺ.

İmdi bu suâl sahîhdir. Zîrâ muhakkak mâhiyetten suâl, matlûbun hakikatinden suâldir. Ve Hakk'ın kendi nefsinde bir hakikat üzere olması lâbüddür. Ve ammâ şunlar ki hadlerini, cins ve fasıldan mürekkeb kıldılar, bu kendisinde iştirâk vâki' olan her bir şeyde vardır; ve kendisi için cins olmayan kimsenin kendi nefsinde onun gayrı

için olmayan bir hakikat üzere olmaması lâzım gelmez. Böyle olunca suâl, ehl-i Hak ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm mezhebi üzere sahîhdir. Ve ondan cevâb, ancak Mûsâ (a.s.)'ın cevâb verdiği şeyle olur.

Ya'ni Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmesi sahîhdir. Zîrâ sâil bir şeyin hakikatinden ve mâhiyetinden suâl ederse, kendi matlûbunun hakikatinden suâl etmiş olur. Ve bir kişinin kendi matlûbu olan şeyin hakikatinden suâl etmesi ise sahîhdir. Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)'ın burada mâhiyyet-i Hak'tan suâlin sahîh olduğunu beyân buyurması, hükemânın zehâbını ibtâl içindir. Zîrâ ehl-i mantık indinde "mâhiyet" bâlâda îzâh olunduğu üzere "cins" ile "fasıl"dan mürekkebirdir. Onlar derler ki: "Mâhiyyet-i Hak cins ile fasıldan mürekkebe olmadığı cihetle Fir'avn'ın وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Rabbü'l-âlemînin mâhiyeti ve hakikati nedir?] kavlinde "mâ" ile mâhiyyet-i Hak'tan suâli bâtıldır, sahîh değildir." Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsinde ve zâtında bir hakikat üzeredir. Eğer böyle olmasa onun için bir hakikat olmamak lâzım gelir; bu ise bâtıldır. Ve mâdemki kendi nefsinde Hakk'ın bir hakikati mevcuttur ve sâilin matlûbu da Hakk'ı anlamaktır; binâenaleyh onun suâli, matlûbu olan Hakk'ın hakikatinden suâldir. Bu ise sahîhdir. Fakat hakikat-i Hak'tan cevâb vermek doğru değildir. Zîrâ onun kendi nefsinde olan hakikati, kendisinden gayrısının idrâki mümkün değildir. Ve ammâ şunlar ki [25¹/72] hudûd-i eşyâyı "cins" ile "fasıl"dan mürekkebe kıldılar, kendisinde cinsiyetten iştirâk vâki' olan her şeyde hudûdun vasfı vardır; binâenaleyh eğer böyle bir hadd ile mahdûd olan şeyin mâhiyetinden suâl olunursa, bu kimselerin mezheb ve kâidelerine göre, o şeyin mâhiyeti olan "hadd" ile cevâb vermek münâsib olur. Ve kendisi için cins olmayan zât-ı Hakk'ın kendi nefsinde, kendisinin gayrı için mevcûd olmayan bir hakikat üzere olmaması lâzım gelmez. Belki onun da kendi zâtında bir hakikati vardır. Böyle olunca ehl-i Hak mezhebi ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm muktezâsı üzere bu zâtın hakikatinden suâl sahîh olur. Ve belki böyle bir suâle karşı kendisi için "cins" olmayan o zâtın hakikatinden cevâb verilmeyip, ancak Mûsâ (a.s.)'ın verdiği cevâb gibi, o hakikatin niseb ve izâfâtından bahs ile cevâb verilir.

وَهُنَا سِرٌّ كَبِيرٌ، فَإِنَّهُ أَجَابَ بِالْفِعْلِ لِمَنْ سَأَلَ عَنِ الْحَدِّ الذَّاتِيِّ، فَجَعَلَ الْحَدَّ

الذَّاتِيَّ عَيْنَ إِضَافِيهِ إِلَى مَا ظَهَرَ بِهِ مِنْ صُورِ الْعَالَمِ أَوْ مَا ظَهَرَ فِيهِ مِنْ صُورِ
الْعَالَمِ، فَكَأَنَّهُ قَالَ لَهُ فِي جَوَابِ قَوْلِهِ: ﴿وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ قَالَ الَّذِي يَظْهَرُ
فِيهِ صُورُ الْعَالَمِينَ مِنْ عَلْوٍ وَهُوَ السَّمَاءُ وَسفْلٍ وَهُوَ الْأَرْضُ ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾
أَوْ يَظْهَرُ هُوَ بِهَا.

Ve bunda bir sırr-ı kebîr vardır. Zîrâ o, “hadd-i zâtî”den suâl eden kimseye “fiil” ile cevâb verdi. Binâenaleyh hadd-i zâtîyi, suver-i âlemden onunla zâhir olduğu şeye veyâhud suver-i âlemden kendisinde zâhir olan şeye izâfetinin “ayn”ı kıldı. İmdi keennehû onun وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Rabbü'l-âlemînin mâhiyeti ve hakîkati nedir?] kavlinin cevâbında ona “Eğer siz ehl-i ikân iseniz”, (Şuarâ, 26/24) semâdan ibâret olan ulüvvden ve arzdan ibâret olan süfliden âlemlerin sûretleri kendisinde zâhir olandır yâhud onlarla zâhir olandır” dedi.

Ya’ni Fir’avn’ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden vâki’ olan suâline karşı, Mûsâ (a.s.)ın hakîkat-i ilâhiyyeye muzâf olan rubûbiyyet-i mutlaka ile cevâb vermesinde büyük bir sır vardır. Zîrâ Mûsâ (a.s.) “hadd-i zâtî”den suâl eden, ya’ni “Hakîkat-i ilâhiyyeyi ta’rîf eyle!” diyen Fir’avn’a, Hakk’ın “fiil”i olan rubûbiyetle cevâb verdi; ve zât-ı Hakk’ın ta’rîfini, Rabb’in suver-i âlemden [25¹/73] zâhir olduğu şeye izâfetinin “ayn”ı kıldı. Veyâhud Rabb’in vücûdunda suver-i âlemden zâhir olan şeye onun izâfetinin “ayn”ı kıldı; ve cemî’-i rubûbiyyât-ı cüz’iyyeyi câmi’ olan rubûbiyyet-i mutlakayı Hakk’a izâfet sûretiyle ta’rîf etti. Binâenaleyh onun suver-i âlemde zâhir olduğu rubûbiyyet-i mutlaka ile tavsîfi, hakîkat-i Hakk’ı ta’rîfin “ayn”ı oldu. Zîrâ suver-i ulviyye ve süfliyyede bi-hasebi’l-esmâ müteayyin olan vücûd-ı Hak’tır; ve bu suverin kâffesi vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hak’tan mürabdır. Şu hâlde Fir’avn’ın “Rabbü'l-âlemîn ne şeydir?” (Şuarâ, 26/23) kavlinin cevâbında, Mûsâ (a.s.) “cins” ile “fasıl”dan mürekkeb olan mâhiyetten bahsetmeyip, keennehû Fir’avn’a dedi ki: “Eğer siz Hakk’ı suver-i âlemde ve kendi nefsinizde müşâhede edip, O’ndan gayrı vücûd-ı hakîkî sâhibi olmadığına müteyakkın olmuş tâifeden iseniz, Rabbü'l-âlemîn, âlemlerin suver-i ulviyye ve süfliyyesi kendisinde zâhir olan veyâhud kendisi bu sûretler ile zâhir olan zât-ı vâhiddir.” Fir’avn imtihânen sorduğu suâlin cevâbını kendi

vukûf ve şuûruna mutâbık olarak aldı. Fakat hâzır-bi'l-meclis olan hükemâ “cins” ve “fasıl” dan mürekkeb bir mâhiyetin ta'rîfine muntazır olduklarından ve onlar, Fir'avn'ın vâkîf olduğu şeyden câhil bulduklarından, Mûsâ (a.s.)ın bu cevâbı onlara kâfi gelmedi. Velâkin Fir'avn Mûsâ (a.s.) tarafından verilen cevâbın isâbetini takdîr ve da'vâ-yı risâlette sıdkını ârif olmakla berâber, hubb-i ri'yâset sâikasıyla, huzzârın zehâbından bi'l-istifâde tezvîr tarîkine zâhib olup, zâhiren Mûsâ (a.s.)ı tasdîk ile mü'mîn olmadı. Velhâsıl Mûsâ (a.s.) bu cevâb ile zât-ı Hakk'ı âlemin “ayn”ı kılmış oldu. Ve Hakk'ı revî-i risâletine muvâfık bir ta'rîf ile beyân eyledi.

فَلَمَّا قَالَ فِرْعَوْنُ لِأَصْحَابِهِ: ﴿إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ﴾، كَمَا قُلْنَا فِي مَعْنَى كَوْنِهِ مَجْنُونًا، زَادَ مُوسَى فِي الْبَيَانِ لِيَعْلَمَ فِرْعَوْنُ رُبِّيَّتَهُ فِي الْعِلْمِ الْإِلَهِيِّ، لِعَلِمِهِ أَنَّ فِرْعَوْنَ يَعْلَمُ ذَلِكَ، فَقَالَ: ﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾، فَجَاءَ بِمَا يَظْهَرُ وَيُسْتَرُّ، وَهُوَ الظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ، ﴿وَمَا بَيْنَهُمَا﴾ وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾، ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ أَيَّ إِنْ كُنْتُمْ أَصْحَابَ تَقْيِيدٍ، فَإِنَّ الْعَقْلَ تَقْيِيدٌ.

İmdi vaktâki Fir'avn ashâbına “O elbette mecnûndur” (Şuarâ, 26/27) dedi. Nitekim biz onun mecnûn olması ma'nâsında [251/74] dedik. Fir'avn ilm-i ilâhîde onun mertebesini bilmek için, Mûsâ beyânda ziyâde etti. Zîrâ Fir'avn'ın bunu bildiğini bilir idi. Binâenaleyh رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) [Maşrik ve mağribin Rabbi.] dedi. Böyle olunca zâhir ve müstetir olan şeyi getirdi; ve o zâhir ve bâtındır, وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/28) [ve bu ikisi arasında olanların]; dahi O'nun وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Hadîd, 57/3) [O her şeyi âlîmdir.] kavlidir. تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) [Eğer siz taakkul ederseniz.] Eğer siz ashâb-ı takyîd iseniz, demektir. Zîrâ akıl takyîddir.

Ya'ni Fir'avn sorduğu suâl üzerine Mûsâ (a.s.)dan Hakk'ın izâfâtıyla cevâb aldıktan sonra, o mecliste hazır olan ashâbına “Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur!” (Şuarâ, 26/27) ya'ni, “Benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur” deyince, Fir'avn ilm-i ilâhîde kendisinin mertebesini bilmek için Mûsâ (a.s.) cevâbını ziyâdeleştirdi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) muhakkak Fir'avn'ın kendi kelâmını anladığını bilir idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ مَوْقِنِينَ إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Gök-

lerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] dedikten sonra رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/28) [O maşrıkla mağribin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir. Eğer siz taakkul ederseniz.] dedi. Şu hâlde zâhir ve müstetir olan şeyi beyân etmiş oldu. Zîrâ maşrık, şemsin mahall-i zuhûrudur; ve mağrib ise şemsin mahall-i istitâridir. Ve "maşrık" ism-i Zâhir'in mazharı ve "mağrib" ism-i Bâtın'ın mazharıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ, "Rabbül-maşrıkı ve'l-mağrib" demekle hem zâhir ve hem de müstetir olan şeyi getirmiş oldu. Ve Hak Teâlâ bilcümle mezâhir ile zâhir ve müteayyindir; ve her bir mazharın bâtınıdır. Ve وَمَا بَيْنَهُمَا [ve bu ikisi arasında olanların] kavli dahi, Hak Teâlâ'nın وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Hadîd, 57/3) [O her şeyi âlimdir.] ya'ni Hak Teâlâ maşrık ile mağrib ve zâhir ile bâtın arasını; ve her bir mazhar ile zâhir ve müteayyin olmakla o mezâhiri, ve her bir mazharın bâtını olmakla onların bevâtınını âlimdir, demek olur. إِنَّ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (Şuarâ, 26/28) [Eğer siz taakkul ederseniz.] ya'ni "eğer siz ashâb-ı akil ve takyîd iseniz", demektir. Zîrâ akıl takyîdi iktizâ eder; ve aklen "teşbîh", Hakk'ı takyîd etmek demektir, ve "tenzîh" ise tahdîddir. Binâenaleyh ashâb-ı akil Hakk'ı teşbîh ettikleri vakit ecsâma teşbîh ile takyîd ederler; ve tenzîh ettikleri vakit dahi, O'nu suver-i âlemden ve ecsâmdan tenzîh ile tahdîd etmiş olurlar.

فَالجَوَابُ الْأَوَّلُ جَوَابُ الْمُوقِنِينَ، وَهُمْ أَهْلُ الْكَشْفِ وَالْوُجُودِ، فَقَالَ لَهُمْ: ﴿إِنَّ كُنْتُمْ [25¹/75] مُوقِنِينَ﴾، أَي أَهْلُ كَشْفِ وَوُجُودٍ فَقَدْ أَعْلَمْتُمْكُمْ بِمَا تَيَقَّنْتُمْوه فِي شُهُودِكُمْ وَوُجُودِكُمْ، فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا مِنْ هَذَا الصَّنْفِ فَقَدْ أَجَبْتُمْكُمْ فِي الْجَوَابِ الثَّانِي إِنْ كُنْتُمْ أَهْلَ عَقْلِ وَتَقْيِيدٍ وَحَصْرْتُمْ الْحَقَّ فِيمَا تُعْطِيهِ أَدِلَّةُ عُقُولِكُمْ، فَظَهَرَ مُوسَى بِالْوَجْهِينِ لِيَعْلَمَ فِرْعَوْنَ فَضْلَهُ وَصِدْقَهُ، وَعَلِمَ مُوسَى أَنَّ فِرْعَوْنَ عَلِمَ ذَلِكَ أَوْ يَعْلَمُ ذَلِكَ، لِكَوْنِهِ سَأَلَ عَنِ الْمَاهِيَّةِ، فَعَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ سُؤَالُهُ عَلَى اصْطِلَاحِ الْقَدَمَاءِ فِي السُّؤَالِ بِ«مَا»، فَلِذَلِكَ أَجَابَ، فَلَوْ عَلِمَ مِنْهُ غَيْرَ ذَلِكَ لَخَطَّأَهُ فِي السُّؤَالِ، فَلَمَّا جَعَلَ مُوسَى الْمَسْئُولُ عَنْهُ عَيْنَ الْعَالَمِ خَاطَبَهُ فِرْعَوْنَ بِهَذَا اللَّسَانِ وَالْقَوْمُ لَا يَشْعُرُونَ.

İmdi cevâb-ı evvel "mûkinîn" in cevâbıdır; ve onlar ehl-i keşf ve vücûd-

dur. Binâenaleyh onlara: “Eğer siz mûkînîn iseniz” (Şuarâ, 26/24) dedi. Ya’ni, “Eğer siz ehl-i keşf ve vücûd iseniz, muhakkak ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun ettiğiniz şeyi bildirdim. İmdi eğer siz bu sınıftan değil iseniz, ehl-i akıl ve takyîd iseniz ve edille-i ukûlünüzün i’tâ eylediği şeyde Hakk’ı hasrederseniz, muhakkak ben size cevâb-ı sâñide cevâb verdim” demek olur. Böyle olunca Fir’avn onun fazlını ve sıdkını bilmek için Mûsâ vecheyn ile zâhir oldu; ve Mûsâ bildi ki, muhakkak Fir’avn bunu anladı veyâhud anlar. Zîrâ Fir’avn mâhiyetten suâl etti. Binâenaleyh bildi ki, “mâ” ile suâlde onun suâli istilâh-ı kudemâ üzere değildir. İşte bunun için cevâb verdi. İmdi ondan bunun gayrını fehm ede idi, suâlde onu tahtie ederdi. Vaktaki Mûsâ, mes’ûlün-anhi ayn-ı âlem kıldı, Fir’avn ona bu lisân ile hitâb eyledi, hâlbuki kavmin şuûrları yok idi.

Ya’ni Fir’avn’ın وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Âlemlerin Rabbi olan nedir?] diye mâhiyyet-i ilâhiyyeden vâki’ olan suâline Mûsâ (a.s.)ın evvelen رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb’idir. Eğer hakîkati yakînen bilme-ye ehil kimselerseniz.] diyerek cevâb vermesi mûkînîn olan kimselere mahsûs olan cevâbdır. Ve “mûkînîn” zümresi, ehl-i keşf ve vücûd olan zevâtıtır. Zîrâ ehl-i keşf ve vücûd, eşyânın [25¹/76] vücûd-ı hakîkî-i Hakk’a muzâf olan vücûdât olup, onların Kayyûm’u Hak olduğunu ve cümlesi Rabb-i mutlakın merbûbu bulunduğunu ve kendi vücûdları dahi eşyâ-yı âlemden bir şey olup, Rabb-i mutlakın kendilerinde dahi rubûbiyetle zâhir olduğunu yakînen müşâhede ederler. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) bu ilk cevâbında: “Eğer siz ehl-i keşf ve vücûd iseniz muhakkak ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda, ya’ni âfâk ve enfüste, teyakkun ettiğiniz şeyi bildiririm” demiş oldu. Ve ondan sonra ikinci cevâba tasaddî buyurup رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) [O maşrikla mağribin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb’idir. Eğer siz taakkul ederseniz.] dedi. Ve bu cevâb dahi ehl-i akıl ve takyîde mahsûs olan cevâbdır. Zîrâ ehl-i akıl ve takyîd Hakk’ı ecsâma teşbîh ederek takyîd veyâ ecsâmıdan tenzîh ederek tahdîd ederler. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) bu ikinci cevâbında: “Eğer siz ehl-i keşf ve vücûd sınıfından olmayıp ehl-i akıl ve takyîd iseniz ve akıllarınızın îcâd eylediği deliller ile Hakk’ı cihât ve ecsâmıda hasrederseniz, teşbîh ve tenzîhi

mutazammın olan Hakk'ın zuhûr ve istitârını size bildiririm” demiş oldu.

Şu hâlde Mûsâ (a.s.) Fir'avn kendisinin fazlını ve sıdkını bilmek için zikrolunan iki vech ile zâhir oldu. Ve Fir'avn mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmiş olduğu için, Mûsâ (a.s.), bu iki vech ile verdiği cevâbı Fir'avn'ın anladığını veyâhud anlamak isti'dâdı olduğunu; ve binâenaleyh “mâ” ile mâhiyyet-i Hak'tan Fir'avn'ın suâl etmesi, ıstılâh-ı kudemâ üzere mâhiyyet-i Hak'ta “cins” ile “fasıl”dan mürekkebe bir cevâb verileceğine intizâren vâki' olmadığını bildi. Eğer Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâline bunun gayrını, ya'ni Fir'avn'ın “cins” ile “fasıl”dan mürekkebe bir cevâba intizâr ettiğini fehm ede idi, ona vecheyn ile cevâbdan sarf-ı nazar buyurup, “mâhiyyet[-i Hakk'ın], “cins” ve “fasıl”dan mürekkebe olmadığını beyân ile suâlde onu tahtie ederd. İşte Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın maksadını ârif olduğu için ona vecheyn ile cevâb verdi. İmdi vaktâki Mûsâ (a.s.) mes'ûlün-anh olan Hakk'ı âlemin “ayn”ı kıldı; Fir'avn o hazrete bu lisân ile ya'ni lisân-ı tevhîd ile hitâb eyledi. Hâlbuki o meclisde hâzır olan Fir'avn'ın vüzerâ ve ukalâsı bu suâl ve cevâbların zevkine varamadılar. Zîrâ onların ukûlü kavâid-i mantıkiyye dâiresinde mahsûr kalmış idi; ve bu sebeble kendileri kasîrül-fehm idiler. Ve Fir'avn'ın lisân-ı tevhîd ile hitâbı bervech-i âtîdir:

فقال له: ﴿لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لِأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ﴾، وَالسِّينُ فِي «السِّجْنِ» مِنْ حُرُوفِ الزَّوَائِدِ، أَي لَأَسْتُرَنَّكَ، فَإِنَّكَ أَجَبْتَ بِمَا أَيَّدْتَنِي أَنْ أَقُولَ لَكَ [25¹/77] مِثْلَ هَذَا الْقَوْلِ، فَإِنِ قُلْتَ لِي -بِلِسَانِ الْإِشَارَةِ- فَقَدْ جَهَلْتَ يَا فِرْعَوْنَ بَوَعِيدِكَ إِيَّايَ، وَالْعَيْنُ وَاحِدَةٌ، فَكَيْفَ فَرَّقْتَ، فَيَقُولُ فِرْعَوْنُ إِنَّمَا فَرَّقْتَ الْمَرَاتِبَ الْعَيْنَ مَا تَفَرَّقَتِ الْعَيْنُ وَلَا انْقَسَمَتْ فِي ذَاتِهَا، وَمَرْتَبَتِي الْآنَ التَّحَكُّمُ فِيكَ يَا مُوسَى بِالْفِعْلِ، وَأَنَا أَنْتَ بِالْعَيْنِ وَغَيْرِكَ بِالرُّتْبَةِ، فَلَمَّا فَهِمَ ذَلِكَ مُوسَى ﷺ مِنْهُ أَعْطَاهُ حَقَّهُ فِي كَوْنِهِ أَي -فِي كَوْنِ مُوسَى- يَقُولُ لَهُ لَا تَقْدِرُ عَلَى ذَلِكَ، وَالرُّتْبَةُ تَشْهَدُ لَهُ بِالْقُدْرَةِ عَلَيْهِ وَإِظْهَارِ الْأَثَرِ فِيهِ، لِأَنَّ الْحَقَّ فِي رُتْبَةِ فِرْعَوْنَ مِنَ الصُّورَةِ الظَّاهِرَةِ، لَهَا التَّحَكُّمُ عَلَى الرُّتْبَةِ الَّتِي كَانَ فِيهَا ظُهُورُ مُوسَى فِي ذَلِكَ الْمَجْلِسِ.

İmdi ona ﴿لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لِأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ﴾ (Şuarâ, 26/29) ya'ni

“Sen benden gayrı ilâh ittihâz edersen elbette ben seni mescûnînden kılarım!” dedi. “Sicn”de olan “sîn” hurûf-i zevâiddendir. Ya’ni “Ben elbette seni setrederim. Zîrâ muhakkak sen verdiğin cevâb ile benim sana bunun gibi kavî söylememi te’yîd ettin. Eğer sen –lisân-ı işâretle--:596 “Ey Fir’avn sen vâidin sebebiyle muhakkak câhil oldun. Hâlbuki “ayn” vâhiddir. Binâenaleyh sen nasıl tefrîk ettin?” der isen, Fir’avn dahi sana der ki: “Ancak merâtib, “ayn”ı tefrîk eyledi; yoksa “ayn” müteferrik olmadı; o kendi zâtında münkasim olmadı. Ve benim şimdiki mertebem, yâ Mûsâ, bilfiil sende tahakküm etmektedir. Ve “ayn” ile ben benim; ve rütbe ile senin gayrınım!” demek olur. Vaktâki Mûsâ ondan bunu fehmetti, ona: “Sen buna kâdir değilsin!” der olmakta ona onun hakkını verdi. Hâlbuki rütbe onun için, onun üzerine kudret ile ve eserini onda izhâr etmekle şâhiddir. Zîrâ Hak sûret-i zâhireden Fir’avn’ın rütbesindedir. Onun için bu mecliste, kendisinde Mûsâ’nın zuhûr ettiği rütbe üzerine tahakküm vardır.

Ya’ni Mûsâ (a.s.) Fir’avn’ın sorduğu suâle cevâben zât-ı Hakk’ı âlemin “ayn”ı kılınca, Fir’avn suver-i âlemden bir sûret olduğu ve Hak onun dahi “ayn”ı bulunduğu için, Fir’avn bu cevâba cevâb olarak Mûsâ (a.s.): “Eğer sen benden gayrı ilâh ittihâz edecek olursan ben seni mescûnînden kılarım!” (Şuarâ, 26/29) dedi. Bu kelâm sûret-i zâhirede “Ben seni mahbûsîn zümresine [25¹/78] ilhâk ederim!” demek ise de, bâlâda izâh olduğu üzere Fir’avn ibkâ-i mansıbından ve hâzır-bi’l-meclis olan vüzerâ ve hükemâsına karşı, Mûsâ (a.s.) üzerine isti’lâ fikrini ta’kîb ettiğinden dolayı, hem Mûsâ (a.s.)ın ve hem de vüzerâsının fehimlerini nazar-ı i’tibâra olarak idâre-i kelâm eyledi. “Mescûn” [مَسْجُون] “sicn” [سِجْن] kelimesinden mutasarrıftır; ve “sicn” kelimesindeki “sîn” [س] hurûf-i zevâiddendir. Ve “sîn” hazf olundukda “cenn” [جَن] kelimesi kalır; ve “cenn” kelimesinin ma’nâsı ise “setr”dir. Nitekim Hak Teâlâ فَلَئِمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ (En’âm, 6/76) [Vaktâki onun üzerine gece müstevlî oldu.] buyurur. Şu hâlde Fir’avn Mûsâ (a.s.) a cevâben: “Ben seni setrederim; zîrâ sen Hakk’ı âlemin “ayn”ı kılmak sûretiyle öyle bir cevâb verdin ki, bu cevâb ile benim أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى (Nâ-

596 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısımlar *Fustûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı ifâdelerdir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu’n-Nusûs*, s. 543.

ziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlimi te'yîd ettin. İmdi verdiğin cevâba göre, mâdemki Hak âlemin “ayn” ıdır; ve her ikimiz de suver-i âlemden bir sûretiz; ve Hakk'ın gayrı değiliz; ve mâdemki ben makâm-ı tahakkümdeyim, şu hâlde ben galebe-i fir'avniyyetim ile senin müseviyetini setrederim!” dedi.

Suâl: Bu izâhâtta Fir'avn'ın tevhîde vukûfu olduğu ve اَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlinin bu vukûfa müstenid bulunduğu anlaşılıyor. Hâlbuki Hz. Mansûr (k.s.) dahi “Ene'l-Hak” demiş idi. İkisinin arasındaki fark nedir?

Cevâb: Kable'l-îmân Fir'avn'ın tevhîdi tevhîd-i ilmî idi. Akıl ve zekâ sâhibi bu tevhîdi idrâk edebilirler. Fakat bu tevhîd-i ilmî, insanı enâniyetten ve vehm-i isneyniyetten kurtarmaz; ve vehim ve enâniyet mevcûd iken bir kimse “Ene'l-Hak” dese bu da'vâsından dolayı kâfirdir. Zîrâ vehm-i enâniyyet iktizâsı bulunan sıfât-ı beşeriyye bu da'vâsını hâlen ve fiilen tekzîb eder. Ya'ni bu müddeînin fiili kavline uymaz. Meselâ demirin kendisine mahsûs olan sıfâtı vardır; ve bu sıfât bâkî buldukça ona lâyük olan “Ben demirim!” demektir. Fakat ateşte kıpkırmızı bir hâlde geldiği vakit demirlik sıfâtından taarrî etmiş olacağından “Ben ateşim!” da'vâsında bulunsa, bu da'vâsında sâdik olur. Çünkü o vakitte ondan ateşin sıfâtı zâhirdir; ve kavli fiiline mutâbık olur. *Mesnevî:*

شد ز رنگ و طبع آتش محتشم گوید او من آتشم من آتشم

Tercüme: “Demir ateşin renk ve tab'ından muhteşem oldu. Artık o, ben ateşim, ben ateşim, der.”⁵⁹⁷

İşte Fir'avn kendisinin enâniyeti bâkî ve sıfât-ı beşeriyyesinin ahkâmı cârî iken tevhîd-i ilmî sâikasıyla bu da'vâda bulunduğu için kâzib ve kâfir oldu. Nitekim zamânımızın fen filozofları dahi [25¹/79] bu tevhîd-i ilmîden dem vururlar ve vahdet-i vücûddan bahsederler. Velâkin Nebiyy-i zîşâna tâbi' olarak vücûd-ı vehmîden ve vehm-i vücûdîden halâs olmadıkları için bu tevhîd-i ilmîleri müfid olmaz. Velâkin Hz. Mansûr ve emsâli (kaddesallâhu esrârahum), Nebiyy-i zîşâna tâbi' olup envâ'-ı mücâhedât-ı şerîat ile sıfât-ı beşeriyyelerinden taarrî etmiş ve vehm-i enâniyyet pîrâhe-

597 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 377 (beyit: 1339).

nini vücûd-ı izâfîlerinden çıkarmış ve artık onlarda zâhir olan sıfât-ı Hak bulunmuş olduğundan, bu zevâtan sâdır olan “Ene'l-Hak” kelâmında aslâ nefislerinin dahli yoktur; ve onlar bu da'vâlarında sâdıktırlar. Beyit:

*Mansûr “Ene'l-Hak” söyledi
Haktır sözü Hak söyledi*

Ve Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*'in cild-i hâmisinde bu ma'nâyı tavzîhan böyle buyururlar:

گفت منصورى أَنَا الْحَقُّ و برست	گفت فرعونى أَنَا اللهُ گشت پست
وین أَنَا را رحمة الله اى محب	آن أَنَا را لعنة الله در عقب
آن عدوى نور بود و این عشیق	ز آنکه او سنگ سیه بد این عقیق
ز اتحاد نور نى راه حلول	آن أَنَا هو بود در سِرِّ اى فضول
تا بلعلی سنگ تو انور شود	جهد کن تا سنگیت کمتر شود
دمبدم می بین بقا اندر فنا	صبر کن اندر جهاد و در عنا
وصف لعلی در تو محکم میشود	وصف سنگی هر زمان کم میشود
وصف مستی می فزاید در سرت	وصف هستی میرود از پیکرت

Tercüme: “Bir Fir'avn ben Allâh'ım dedi, alçak oldu. Bir Mansûr “Ben Hakk'ım” dedi kurtuldu. O Fir'avn'ın “ene”sinin akîbinde Allâh'ın la'neti vardır. Bu Mansûr'un “ene”si için, ey muhibb, rahmetullah vardır. Çünkü o Fir'avn kara taş idi; bu Mansûr ise akîk idi. Ve o, nûrun düşmanı idi; bu ise âşık-ı nûr idi. O “ene” sırda “hüve” idi. Ey fudûl, nûrun ittihâdından nâşi idi, tarîk-i hulûlden değil. Taşlığın azalıncaya kadar cehd et, tâ ki taşın la'liyyet ile enver ola! Cihâd ve 'anâyâ sabreyle! Dembedem bekâyı fenâda gör! Zîrâ mücâhede ile vasf-ı haceriyyet her zaman azalır; sende vasf-ı la'liyyet muhkem olur. Senin sûret-i kesîfenden vücûd-ı izâfî vasfı gider; ve senin sır ve bâtınında aşk ve mestlik sıfatı tezâyüd eder.”⁵⁹⁸ [25¹/80]

İşte Fir'avn'ın Hz. Mûsâ'ya cevâbı bu mertebeden idi. İmdi Fir'avn cevâbına devâm edip der ki: “Yâ Mûsâ, eğer sen lisân-ı işâretle bana: “Ey Fir'avn, sen vaîdin sebebiyle muhakkak câhil oldun. Ya'ni لَأَجْعَلَنَّكَ مِنْ الْمَسْجُونِينَ (Şuarâ, 26/29) [Ben seni mescûnînden kılarım!] tarzındaki

598 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 645-649 (beyit: 5302-2042).

vâdde, bu vaîdi kendi nefesine izâfe ettin; ve “Seni ben mescûnünden kırlarım” dedin; ve kendi nefisini ortaya koymakla câhil oldun. Hâlbuki vücûd-ı hakîkî ayn-ı vâhidedir. Sen kendini ve beni ortaya koymakla o ayn-ı vâhideyi nasıl tefrîk ettin?” diyecek olursan, Fir’avn dahi senin bu suâline cevâben der ki: “O vücûd-ı hakîkinin ayn-ı vâhidesi müteferrik olmadığı gibi, kendi zâtında da inkısâma uğramadı. Belki onun mertebeleri “ayn”-ı nı tefrîk eyledi; ve benim şimdiki mertebem, yâ Mûsâ, bilfiil tahakküm etmektedir; ve vücûd-ı hakîkinin ayn-ı vâhide olmasına nazaran, ben senim; ve rütbe ile senin gayrınım. Zîrâ rütbe-i fir’avniyyet ile rütbe-i müseviyyet yekdiğerinin “ayn”ı değildir.” *Mesnevî*:

چونکہ بی رنگی اسپر رنگ شد
موسی با موسی در جنگ شد
چون بیبرنگی رسی کان داشتی
موسی با فرعون دارند آشتی

[Vaktâki renksizlik rengin esîri oldu; bir Mûsâ, bir Mûsâ ile cenkte oldu. Vaktâki bî-renkliğe erişesin ki, onu tuttun idi, Mûsâ ve Fir’avn sulh tutarlar.]⁵⁹⁹

Vaktâki Mûsâ (a.s.) Fir’avn’dan bu ma’nâyı fehmetti, ona: Sen buna kâdir değilsin, demek sûretiyle ona hakkını verdi. Zîrâ Fir’avn’ın tevhdîde kudreti olmadığı bâlâdaki izâhât ile tezâhür etti. Ve tevhdîde kudret *أَخْرَجُ بِصِفَاتِي إِلَى خَلْقِي مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى وَمَنْ قَصَدَكَ قَصَدَنِي وَمَنْ أَحْبَبَكَ أَحْبَبَنِي* ya’ni “Benim halkıma benim sıfatımla çık, seni gören beni görür; ve seni kasdeden beni kasdeder; ve seni seven beni sever”⁶⁰⁰ hadîs-i kudsîsine muhâtab olan insân-ı kâmile mahsustur. Fir’avn’da bu kudret nerede! Fir’avn’da bu kudret-i bâtine olmamakla berâber rütbe-i hükümdârî mevcûd idi. Ve Fir’avn’ın bu rütbesi, Fir’avn’ın Mûsâ (a.s.) üzerine kudret ile ve bu kudret eserini Mûsâ (a.s.) üzerinde izhâr etmekle Fir’avn için şâhiddir. Zîrâ Hakk-ı mutlak Fir’avn’ın rütbesinde müteayyin olarak sûret-i zâhireden bu rütbede hükmeder; ve rütbe-i fir’avniyyenin bu mecliste rütbe-i müseviyye üzerine tahakkümü vardır. Çünkü zâhirde Fir’avn hükümdar ve sâhib-i seyfidir. Mûsâ (a.s.) ise nebiyy-i zîşân olmakla berâber o mecliste kudret-i zâhire ile muhkem değildir. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Fir’avn’ın

599 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 159-160 (beyit: 2505-2506).

600 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 277 (256. bâb).

sûret-i zâhiresinden müteessirdir. Velâkin sûret-i bâtinede rütbe-i Mûsâ (a.s.), rütbe-i Fir'avn'dan elbette a'lâdır. Çünkü ondaki cem'iyet-i esmâiyye Fir'avn'da yoktur. Ve işte bu tefevvuk-ı bâtinî netîcesidir ki, [25¹/81] Mûsâ (a.s.) âkıbet Fir'avn'ın kudret-i zâhiresini hükümsüz bıraktı; ve saltanatını zîr ü zeber eyledi. Ve bu ulviyete mebnî Hak Teâlâ hazretleri لَّا يَخْفَىٰ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ (Tâhâ, 20/68) ya'ni "Korkma, muhakkak sen a'lâsın!" buyurdu.

فَقَالَ لَهُ يُظْهِرُ الْمَانِعَ مِنْ تَعَدِّيهِ عَلَيْهِ: ﴿أَوْلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ﴾، فَلَمْ يَسْعَ فِرْعَوْنُ إِلَّا أَنْ يَقُولَ لَهُ: ﴿فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ حَتَّى لَا يَظْهَرَ فِرْعَوْنُ عِنْدَ الضُّعْفَاءِ الرَّأْيِ مِنْ قَوْمِهِ بَعْدَ الْإِنْصَافِ، فَكَانُوا يَرْتَابُونَ فِيهِ، وَهِيَ الطَّائِفَةُ الَّتِي اسْتَخَفَّهَا فِرْعَوْنُ، فَاطَّاعُوهُ، ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾ أَي: خَارِجِينَ عَمَّا تُعْطِيهِ الْعُقُولُ الصَّحِيحَةُ مِنْ انْكَارِ مَا ادَّعَاهُ فِرْعَوْنُ بِاللِّسَانِ الظَّاهِرِ فِي الْعَقْلِ، فَإِنَّ لَهُ حَدًّا، يَقِفُ عِنْدَهُ إِذَا جَاوَزَهُ صَاحِبُ الْكَشْفِ وَالْيَقِينِ، وَلِهَذَا جَاءَ مُوسَىٰ بِالْجَوَابِ بِمَا يَقْبَلُهُ الْمُوقِنُ وَالْعَاقِلُ خَاصَّةً.

İmdi kendi üzerine Fir'avn'ın taaddîsinden mâni' olan şeyi Fir'avn'a izhâr ederek ona مُبِينٍ ﴿أَوْلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ﴾ (Şuarâ, 26/30) ya'ni "Eğer ben sana bir şey-i mübîn getirecek olursam...?" dedi. Böyle olunca Fir'avn'ın ona مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ (Şuarâ, 26/31) ya'ni "Eğer sâdıklardan isen onu getir!"den gayrı demeğe tâkatı olmadı, tâ ki Fir'avn kendi kavminden zuafâ-i re'y olanlar indinde adem-i insâf ile zâhir olmaya! Binâenaleyh onlar onun hakkında irtiyâb ederler. Ve onlar Fir'avn'ın kendilerine ihânet ettiği tâifedir. İmdi onlar ona itâat ettiler. "Muhakkak onlar kavm-i fâsıkîn idiler." (Neml, 27/12) Ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ ettiği şeyin inkârından ukûl-i sahîhanın i'tâ eylediği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ akıl için hadd vardır. Ehl-i keşf ve yakîn, onu tecâvüz ettiği vakit, onun indinde vâkif olur. İşte bunun için Mûsâ "mûkîn" in ve hâssaten "âkıl" in kabûl ettiği cevâbı getirdi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kudret-i zâhiresi hasebiyle kendi üzerine ta-addîsini ve tecâvüzünü mâni' olan şeyi Fir'avn'a izhâr ederek ona: "Eğer ben sana bir şey-i mübîn getirecek olursam" (Şuarâ, 26/30) ya'ni "Ben

sana mu'cize gösterecek olursam bana taaddî edebilir misin?" dedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) burhân-ı kavlî getirmiş idi ki, bâlâda tafsîl olundu. Ve Fir'avn bu burhân-ı kavliye karşı taaddî etti ve zaîfü'r-re'y olan vüzerâ ve hükemâsı indinde Mûsâ (a.s.)ı techîl [25¹/82] eyledi. Mûsâ (a.s.) ise bunun üzerine burhân-ı fiiliden bahis buyurdu. Zîrâ burhân-ı fiilî ukûl-i zaîfe erbâbı indinde müessirdir. Fir'avn bunun üzerine mebhût olup: "Eğer da'vânda sâdiklardan isen o şeyi getir bakalım!" (Şuarâ, 26/31) dedi. Zîrâ bundan başka bir şey söyleyemez idi. Eğer söylese zaîfü'r-re'y olan kavmi indinde adem-i insâf ile zâhir olmuş olurdu. Bu da Fir'avn'ın aslâ işine gelmezdi. Çünkü onlar Fir'avn hakkında şübheye düşerler idi. Hâlbuki Fir'avn kusûr-i fehimlerinden nâşî o kavme ihânet etti; ve onlar da Fir'avn'a itâat etti. Ve onlar kavm-i fâsıkîn idiler, ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) diye ettiği da'vâyı inkâr için ukûl-i sahihanın verdiği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ Fir'avn'ın da'vâ-yı rubûbiyyeti akıl mertebesinde lisân-ı zâhir ile vâki' oldu. Hâlbuki akl-ı sahih, bir insanın rubûbiyetle zuhûrunu inkâr eder. Çünkü akıl için hadd-i muayyen vardır. Ehl-i keşf ve yakîn o hadd-i muayyeni tecâvüz ettiği vakit akıl bu hadd-i muayyende tevakkuf eder, ileriye geçemez. Ehl-i keşfin hadd-i muayyeni tecâvüz etmesi budur ki, herhangi bir sûrette mütecellî olan Hakk'ın, o tecellisini kabûl ve ikrâr ederler. Akl-ı sahih o tecellîyi ister muhâl görsün ister tecvîz etsin. Zîrâ onlar akıl ile mukayyed değildirler. Nitekim bu ma'nâya işâreten Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: Beyit:

حق ز شجر گفت منم وان شد مقبول همه   گر ز بشر گوید این دور مدارش زعمی

Tercüme ve îzâh: Hak ağaçtan Mûsâ (a.s.)اَإِنِّي أَنَا اللَّهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] dedi. Bunu akıl ile mukayyed olan ehl-i zâhirin kâffesi kabûl etti. Eğer ahsen-i takvîm üzere mahlûk olması hasebiyle ağaçtan daha efdal olan beşerden söylese; ve meselâ Hz. Mansûr'dan "Ene'l-Hak" ve Hz. Cüneyd'den "Leyse fi cübbetî sivallâh" [Cübbemde Allâh'dan başkası yoktur!] ve Hz. Bâyezîd'den "Sühbânî mâ a'zame şânî" [Ben kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne büyüktür!] sözleriyle ve sâir kümmelinden emsâlî kelâm ile mütecellî olursa, onu çeşm-i basîretin körlüğü sebebiyle inkâr etme!⁶⁰¹

601 Ahmed Avni Bey *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde bu beyti manzum olarak tercüme etmiştir (s. 66):

İşte ehl-i keşf ile ehl-i akıl arasında böyle fark olduğu için, bâlâda îzâh olunduğu üzere Mûsâ (a.s.) *رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* (Şuarâ, 26/24) [Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] kavliyle mûkînînin, ya'ni ehl-i keşf ve vücûdun; ve *رَبِّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ* (Şuarâ, 26/28) [O maşrıkla mağribin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir. Eğer siz taakkul ederseniz.] kavliyle de hâssaten [25¹/83] ehl-i aklın kabûl ettiği cevâbı verdi.

﴿فَالْقَى عَصَاهُ﴾، وهي صورة ما عَصَى به فرعونُ موسى في إِبَائِهِ عن إِبَابَةِ دَعْوَتِهِ، ﴿فَإِذَا هِيَ تُعْبَأُ مُبِينٌ﴾ أَي حَيَّةٌ ظَاهِرَةٌ، فَانْقَلَبَتِ الْمَعْصِيَةُ الَّتِي هِيَ السَّيِّئَةُ طَاعَةً أَي حَسَنَةً، كَمَا قَالَ: ﴿يُيَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ يعني في الْحُكْمِ، فَظَهَرَ الْحُكْمُ هُنَا عَيْنًا مُتَمَيِّزَةً فِي جَوْهَرٍ وَاحِدٍ، فَهِيَ الْعَصَا وَهِيَ الْحَيَّةُ وَالتُّعْبَانُ الظَّاهِرُ، فَالتَّقَمُّ أَمْثَالَهُ مِنَ الْحَيَّاتِ مِنْ كَوْنِهَا حَيَّةً وَالْعَصَى مِنْ كَوْنِهَا عَصَاً، فَظَهَرَتْ حُجَّةُ مُوسَى عَلَى حُجَجِ فِرْعَوْنَ فِي صُورَةِ عِصِيٍّ وَحَيَّاتٍ وَجِبَالٍ، فَكَانَتْ لِلسَّحَرَةِ جِبَالٌ، وَلَمْ يَكُنْ لِمُوسَى حَبْلٌ، وَالْحَبْلُ التَّلُّ الصَّغِيرُ أَي مَقَادِيرُهُمْ بِالنَّسْبَةِ إِلَى قَدْرِ مُوسَى بِمَنْزِلَةِ الْجِبَالِ مِنَ الْجِبَالِ الشَّامِخَةِ.

“Böyle olunca asâsını ilkâ etti.” Hâlbuki o, Mûsâ'nın icâbet-i da'vetinden onun imtinâında Fir'avn'ın Mûsâ'ya onunla âsî olduğu şeyin sûretidir. İmdi “o, nâgâh sü'bân-ı mübîn, ya'ni hayye-i zâhire oldu.” (Şuarâ, 26/32) Şu hâlde seyyie olan ma'siyet tâata, ya'ni haseneye münkalib oldu. Nitekim Allah Teâlâ *يُيَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ* (Furkân, 25/70) ya'ni “Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder” buyurdu, ya'ni hükümde böyle olunca. Burada hüküm cevher-i vâhidde mütemeyyiz olan “ayn” ile zâhir oldu. Binâenaleyh o asâdır ve o hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir. İmdi “hayye” olması i'tibâriyle hayyeleri; ve “asâ” olması i'tibâriyle de asâları yuttu. Şu hâlde Mûsâ'nın hücceti, “ısyıy” ve “hayyât” ve “hibâl” sûretinde olan Fir'avn'ın hüccetleri üzerine zâhir oldu. Böyle olunca sehare için hibâl var idi. Hâlbuki Mûsâ için bir habl yok idi; ve habl tell-i sagîrdir, ya'ni Mûsâ'nın kudretine

nisbetle onların mekâdiri cibâl-i şâmihadan hibâl menzilesindedir.

Ya'ni Fir'avn, Mûsâ (a.s.): "O şey'-i zâhiri getir bakalım!" (Şuarâ, 26/31) deyince, Mûsâ (a.s.) elinden asâsını bıraktı. Hâlbuki o asâ, Mûsâ (a.s.)ın da'vetini kabûlden istinkâfında Fir'avn, Cenâb-ı Mûsâ'ya ne şey ile âsî olmuş idiyse, o şeyin sûretidir. [25¹/84] Ya'ni Fir'avn Hz. Mûsâ'ya "nefs-i emmâre"si sebebiyle âsî olmuş idi. "Asâ" Fir'avn'ın bu nefsi emmâresinin sûreti idi. Nâgâh o asâ, "sü'bân-ı mübîn", ya'ni herkes tarafından görülebilen bir ejderhâ oldu. Ve "asâ"nın hayvana inkılâbı, ma'siyetin tâat-i haseneye inkılâbına işârettir. Zîrâ "asâ" ma'siyetten me'hûzdür; ve ma'siyet inkılâb ettiği vakit zıddı olan tâat olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: *أُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ* (Furkân, 25/70) [Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder.] Ve seyyie haseneye tebdîl olundukda onun "ayn"ı hasene olmaz; belki onun üzerine hasenenin hükmü terettüb eder. Onun için Hz. Şeyh (r.a.) "ya'ni hükümde" kaydıyla takyîd buyurarak, seyyienin "ayn"ı tebeddül etmeyip, ona hasenenin hükmü terettüb edeceğine işâret eyledi. Böyle olunca "asâ"nın yılan olduğu mahalde, hüküm cevher-i vâhidde mütemeyyiz olan "ayn" ile zâhir oldu. Ya'ni ayn-ı ejderhâ sûreti üzere tâata münkalib olan asânın hükmü zâhir oldu. Ve o sûret diğer sûretten mütemeyyizdir; ve her iki sûret cevher-i vâhidde zâhir oldu ki, hakîkatte onda taaddüd yoktur. Binâenaleyh o, bir i'tibâra göre asâdır; ve bir i'tibâra göre de yilandır; ve âşikâre görünen ejderhâdır. Binâenaleyh asâ bi'l-inkılâb yılan olması i'tibâriyle sehare-i Fir'avn'ın yılan sûretinde izhâr eyledikleri mevâddı; ve asâ olması i'tibâriyle de, asâ sûretinde izhâr eyledikleri şeyleri yuttu. Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın asâsı, kendi mislinde zâhir olan sûretleri iltikâm etti. Şu hâlde Mûsâ (a.s.)ın hücceti "asâ" ve "yılanlar" ve "ipler" sûretinde olan Fir'avn'ın hüccetleri üzerine gâlib oldu. Zîrâ Hak, Fir'avn'ın üzerine nebîsinin galebesini ve onun da'vâsının zuhûr-ı sıdkını murâd eyledi. Bu sebeble ayn-ı vâhide olan asâdan zâhiren yekdiğerinden ayrı olan iki sûret peydâ eyledi. Ve âkıbet Mûsâ (a.s.)ın hücceti sihribazların birtakım değnekler ve yılanlar ve ipler sûretinde izhâr eyledikleri Fir'avn'ın hüccetleri üzerine gâlib oldu. Sehare-i Fir'avn habl, ya'ni ip isti'mâl ettiler. Mûsâ (a.s.) ise habl kullanmadı. Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın izhâr ettiği mu'cize-i asâya nisbeten sehare-i Fir'avn'ın izhâr ettiği sûretler kadren küçük ve ehemmiyetsiz

idi. Zîrâ “ip” ma'nâsında müsta'mel olan “habl” asl-ı lugatta [25¹/85] “tell-i sagır”, ya'ni “küçük tepе” ma'nâsına gelir. Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın indinde habl olmayıp sehare-i Fir'avn'ın indinde habl bulunması, Mûsâ (a.s.)ın kudretine nisbetle sehare-i Fir'avn'ın mekâdîri yüksek dağların yanında bir tepecik menzilesinde olduğuna işaret eder.

فَلَمَّا رَأَتْ السَّحْرَةَ ذَلِكَ عَلِمُوا رُتْبَةَ مُوسَى فِي الْعِلْمِ وَأَنَّ الَّذِينَ رَأَوْهُ لَيْسَ مِنْ مَقْدُورِ الْبَشَرِ وَإِنْ كَانَ مِنْ مَقْدُورِ الْبَشَرِ فَلَا يَكُونُ إِلَّا مِمَّنْ لَهُ تَمَيُّزٌ فِي الْعِلْمِ الْمُحَقَّقِ عَنِ التَّخْيِيلِ وَالْإِبْهَامِ، فَأَمَّنُوا ﴿بِرَبِّ الْعَالَمِينَ، رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾ أَي الرَّبِّ الَّذِي يَدْعُو إِلَيْهِ مُوسَى وَهَارُونَ، لِعَلِمِهِمْ أَنَّ الْقَوْمَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ أَيُّ مُوسَى مَا دَعَا فِرْعَوْنَ، وَلَمَّا كَانَ فِرْعَوْنُ فِي مَنْصِبِ التَّحَكُّمِ صَاحِبَ الْوَقْتِ، وَأَنَّهُ الْخَلِيفَةُ بِالسَّنْفِ، وَإِنْ جَابَرَ فِي الْعُرْفِ النَّامُوسِيَّ، لِذَلِكَ قَالَ: ﴿أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى﴾ وَإِنْ كَانَ الْكُلُّ أَرْبَابًا بِنِسْبَةِ مَا فَأْنَا الْأَعْلَى مِنْهُمْ بِمَا أُعْطِيَتْهُ فِي الظَّاهِرِ مِنَ التَّحَكُّمِ فِيكُمْ، وَلَمَّا عَلِمَتِ السَّحْرَةُ صِدْقَهُ فِيمَا قَالَ لَمْ يَنْكِرُوهُ، وَأَقْرَبُوا لَهُ بِذَلِكَ، فَقَالُوا لَهُ: ﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ فَالذُّوْلَةُ لَكَ، فَصَحَّ قَوْلُهُ: ﴿أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى﴾، وَإِنْ كَانَ عَيْنُ الْحَقِّ فَالصُّورَةُ لِفِرْعَوْنَ.

İmdi vaktâki sâhirler bunu gördüler, ilimde Mûsâ'nın rütbesini, her ne kadar makdûr-i beşerden vâki' oldu ise de, ancak kendisi için, ilm-i muhakkakta tahayyül ve îhâmdan temeyyüz olan kimse için vâki' olacağına binâen, gördükleri şeyin makdûr-ı beşer olmadığını bildiler. Böyle olunca “Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne”, ya'ni Mûsâ ve Hârûn'un da'vet ettiği Rabb'e “îmân ettiler”. (Şuarâ, 26/48) Zîrâ onlar kavmi Fir'avn'ın, onun, ya'ni Mûsâ'nın, Fir'avn'a da'vet etmediğini bildiklerini bilirler idi. Vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i nâmûsîde cebretti ise de, mansıb-ı tahakkümde sâhib-i vakt idi; ve seyf ile halîfe idi. Bunun için أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] ya'ni küll, nisebden bir nisbetle erbâb ise de, “Ben sizin aranızda zâhirde tahakkümden bana verilen şey sebebiyle onlardan a'lâyım,” dedi. Ve vaktâki sâhirler onun dediği şeyde onun sıdkını bildiler, ona inkâr etmediler; ve ona bununla ikrâr ettiler. İmdi ona, “sen ancak bu hayât-ı dünyâda hükmedersin.

Binâenaleyh ne hüküm verirsen ver!” (Tâhâ, 20/72) devlet sana mahsusur, dediler. Şu hâlde [25¹/86] أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavli sahîh oldu. Her ne kadar Hakk'ın “ayn”ı ise de, sûret Fir'avn içindir.

Ya'ni sâhirler kendilerinin ihzâr etmiş olduğu değneklerin ve iplerin asâ-yı Mûsâ (a.s.) tarafından yutulduğunu ve onlarda zâhirde eser kalmadığını gördükleri vakit, ilm-i billâhda Mûsâ (a.s.)ın mertebe-i refiasını bildiler. Zirâ sehare Mûsâ (a.s.)ın sâhir olduğunu zannetmiş idiler; ve ilm-i sihir kavâidince, yekdîğesine mukâbele eden iki sâhirden birisi galebe ettikde, mağlûbun âlât-ı sihriyyesi mahvolmamak lâzım gelir idi. Hâlbuki eczâ-yı kimyeviyye vâsıtasıyla bir sürü yılan sûretinde zâhir olan âsar-ı sihriyye, Mûsâ (a.s.)ın asâsı tarafından bel' edilerek meydanda eserleri kalmadı. Bu hâl kavâid-i sihriyye hilâfına idi; ve kudret-i beşeriyye hâricinde bir keyfiyet idi. Vâkiâ Mûsâ (a.s.) dahi bi-hasebi't-taayyün beşer olduğu cihetle, bu hal kudret-i beşerden vâki' oldu. Fakat bu keyfiyet her beşerden zâhir olmaz. Belki ilm-i muhakkakta, ya'ni ilm-i ilâhîde, emr-i baîdin hakikatini keşfeden ve bu ilimde kendisi için tahayyül ve îhâmdan temeyyüz hâsıl olan kimseden zâhir olur. Bunun böyle olduğuna vâkıf olan sehare, gördükleri şeyin makdûr-i beşer olmadığını bildiler. Sâhirler bu bilişlerinin neticesi olarak Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbül-âlemîne, ya'ni Mûsâ ve Hârûn (aleyhime's-selâm)ın da'vet ettiği Rabb-i mutlaka îmân ettiler. Çünkü sâhirler Mûsâ (a.s.)ın Fir'avn'a da'vet etmediğini, kavm-i Fir'avn'ın bildiklerini bilir idiler. Vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i şer'îde Benî İsrâîl'e cebretti ise de, mansıb-ı tahakkümde vaktin sâhibi idi; ve seyf ile halîfe idi. Ya'ni Fir'avn tâc ve taht sâhibi bir pâdişâh-ı pür-ihtişâm olup tebaasına hükmü nâfiz ve âlem seyfinden lertzân idi. Gerçi Benî İsrâîl'e karşı, satvetini ve kuvvetini sû'-i isti'mâl ile, zulmettiği için kendisine örf-i şer'îde “cebbâr” denir ise de, bu cevri ve zulmü, seyf ile halîfe-i sûrî olmasını münâfi değildir.

İşte mülkünde hükmüne muhâlefet edebilecek bir kimse bulunmadığı için zir-i idâresinde bulunanlara: “Ben sizin rabb-i a'lânızım!” (Nâziât, 79/24) dedi. Ya'ni Benî Âdem'den her birisi kendi taht-ı idâresinde bulunan emlâk hakkında nisebden bir nisbetle erbâb ise de, “Ben sizin aranızda

zâhirde tahakkümden [25¹/87] bana verilen şey sebebiyle, ya'ni benim emir ve nehyim sizin cümlelizinin hakkında nâfiz bulunması sebebiyle, ben o er-bâbın kâffesinden a'lâyım!" demek idi. Vaktâki sâhirler, Fir'avn'ın dediği şeyde, ya'ni اَنَا رَبُّكُمْ اَلْاَعْلَىٰ (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlinde onun doğru söylediğini bildiler; onun bu kavlini inkâr etmeyip ikrâr ettiler de, dediler ki: "Saltanat-ı sûriyye sâhibi olduğun için sen, ancak bu hayât-ı dünyâda hükmedersin. Binâenaleyh ne vech ile hükmedersen et, saltanat ve mansıb-ı tahakküm sana mahsustur." (Tâhâ, 20/72) Şu hâlde Fir'avn'ın اَنَا رَبُّكُمْ اَلْاَعْلَىٰ (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] sözü sahîh oldu. Zîrâ tebaası üzerinde rubûbiyyet-i zâhiresi sâbit oldu. Fakat Fir'avn'ın sâbit olan bu rubûbiyeti, rubûbiyyet-i mutlaka değildir. Çünkü Fir'avn, her ne kadar hakikat i'tibâriyle Hakk'ın "ayn"ı ise de, sûret ve taayyün i'tibâriyle Hakk'ın gayrıdır. Zîrâ müteayyin olan şey, taayyünün aslâ "ayn"ı değildir. Meselâ buzda müteayyin olan sudur; ve taayyün buzun sûretidir. Hakikat i'tibâriyle buz, sudan ibâret ve suyun "ayn"ı ise de taayyün ve sûret i'tibâriyle buz başka, su da başkadır. İşte müteayyin olan Hak ile sûret-i Fir'avn arasında dahi bu vech ile gayriyet mevcûddur. Binâenaleyh Fir'avn'ın sûretine muzâf olan rubûbiyet, rubûbiyyet-i araziyye-i cüz'iyedir. Hakk'a nisbet olunan rubûbiyyet-i mutlaka değildir.

فَقَطَّعَ الْأَيْدِي وَالْأَرْجُلَ وَصَلَبَ بَعَيْنٍ حَقٌّ فِي صُورَةٍ بَاطِلٍ لِيُنْبِلَ مَرَاتِبَ لَا تُنَالُ إِلَّا بِذَلِكَ الْفِعْلِ، فَإِنَّ الْأَسْبَابَ لَا سَبِيلَ إِلَى تَعْطِيلِهَا لِأَنَّ الْأَعْيَانَ الثَّابِتَةَ اقْتَضَتْهَا، فَلَا تَطْهَرُ فِي الْوُجُودِ إِلَّا بِصُورَةٍ مَا هِيَ عَلَيْهِ فِي الثَّبُوتِ، إِذْ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ﷻ، وَليستُ كَلِمَاتُ اللَّهِ سِوَى أَعْيَانِ الْمَوْجُودَاتِ، فَيُنْسَبُ إِلَيْهَا الْقِدْمُ مِنْ حَيْثُ ثُبُوتُهَا، وَيُنْسَبُ إِلَيْهَا الْحُدُوثُ مِنْ حَيْثُ وَجُودُهَا وَظُهُورُهَا، كَمَا تَقُولُ «حَدَّثَ الْيَوْمَ عِنْدَنَا إِنْسَانٌ أَوْ ضَيْفٌ»، وَلَا يَلْزَمُ مِنْ حُدُوثِهِ أَنَّهُ مَا كَانَ لَهُ وَجُودٌ قَبْلَ هَذَا الْحَدُوثِ، لِذَلِكَ قَالَ تَعَالَى فِي كَلَامِهِ الْعَزِيزِ أَيُّ فِي إِيْتَانِهِ مَعَ قِدْمِ كَلَامِهِ: «مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مَنْ رَبَّهُمْ مُحَدَّثٌ إِلَّا اسْتَمْعَوْهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ»، «وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٌ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ» [25¹/88] وَالرَّحْمَةُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِالرَّحْمَةِ، وَمَنْ أَعْرَضَ عَنِ الرَّحْمَةِ اسْتَقْبَلَ الْعَذَابَ الَّذِي هُوَ عَدَمُ الرَّحْمَةِ.

İmdi sûret-i bâtılda ayn-ı Hak'la elleri ve ayakları kesti ve astı, ancak bu fiil sebebiyle nâil olunan merâtibe vusûl için. Zîrâ muhakakak esbâbın ta'tîline yol yoktur, çünkü a'yân-ı sâbite onları iktizâ eyledi. Böyle olunca ancak sübûtta üzerinde buldukları sûretle vücûdda zâhir olurlar. Zîrâ "Allâh'ın kelimeleri için tebdîl yoktur" (Yûnus, 10/64). Allâh'ın kelimeleri ise, a'yân-ı mevcûdâtın gayrı değildir. Binâenaleyh onların sübûtu haysiyetiyle onlara "kıdem" nisbet olunur; ve onların vücûdu ve zuhûru haysiyetiyle de onlara "hudûs" nisbet olunur. Nitekim sen "Bugün bizim nezdimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Hâlbuki onun hudûsünden, bu hudûsden evvel onun için vücûd olmaması lâzım gelmez. Bunun için Allah Teâlâ Kelâm-ı azîzinde, ya'ni onun ityânı hakkında, kıdem-i kelâmıyla berâber, "Onlara Rab'lerinden bir zikr-i muhdes gelmez, illâ ki onu dinleyip lu'bederler" (Enbiyâ, 21/2); ve "Onlara Rahmân'dan bir zikr-i muhdes gelmedi, illâ ki ondan i'râz eder oldular" (Şuarâ, 26/5) buyurdu. Ve rahmet ancak rahmetle gelir; ve rahmetten i'râz eden kimse, adem-i rahmetten ibâret olan azâba istikbâl eder.

Ya'ni sâhirler Fir'avn'a hitâben: "Ne vech ile hükmedersen et!" deyince, hakîkati i'tibâriyle Hakk'ın "ayn"ına mülâbis olan Fir'avn, sûret-i fâniye-i bâtılesiyile Rabb-i Mûsâ ve Hârûn'a ve Rabbü'l-âlemîne îmân eden sâhirlerin ellerini ve ayaklarını kesip onları astı. Zîrâ Hakk'ın hüviyeti, esmâsının ihtilâfı ve tekâbülü sebebiyle, âlem-i şehâdetde hak ve bâtil sûretlerinde zâhir olur. Binâenaleyh ârifler, suver-i bâtıleyi de inkâr etmezler. Çünkü bâtılın vücûdu ve zuhûru olmasa, hak zâhir olmaz idi. Nitekim الْأَشْيَاءُ تَتَكَشَّفُ بِأَضْدَادِهَا [Eşyâ zıdlarıyla inkişâf eder.] denilmiştir. Bunun için Hz. Şeyh-i Ekber'in şeyh-i âlileri Ebû Medyen Mağribî (r.a.) buyururlar:

لَا تُنَكِّرُ الْبَاطِلَ فِي طَوْرِهِ فَإِنَّهُ مِنْ بَعْضِ ظُهُورَاتِهِ

Tercüme: "Bâtılı kendi tavrında inkâr etme! Zîrâ o da Hakk'ın zuhûrâtından ba'zıdır." [25¹/89]

Fir'avn tarafından sâhirlerin salbolunmak sûretiyle katilleri, onların şehîd olarak merâtib-i uhreviyyeye vusûlleri için vâki' oldu. Zîrâ merâtib-i şühedâyâ vusûl ancak bu sûret-i bâtılede vâki' olan salb ve katl fiili sebebiyle olur. İşte bundan anlaşılır ki, küffârın vücûdu bu âlemde mü'minler için rahmettir. Zîrâ fi-sebilillâh cihâd kasdıyla küffâra bi't-tecâvüz maktûl olan

mü'minîn, şehîd olurlar. Eğer küffâr olmasa onlar mertebe-i şehâdeti ihrâz edemez idiler. Ve mertebe-i şehâdet ise merâtib-i âliye-i uhreviyyedir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (Bakara, 2/154) ya'ni "Allah Teâlâ yolunda katlolunan kimseler için ölüdür demeyin, belki onlar diridirler; fakat sizin onların keyfiyyet-i hayâtlarına vukûfunuz yoktur." Ve kezâ yine buyuruyor: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ (Âl-i İmrân, 3/169-170) ya'ni "Allah Teâlâ yolunda katlolunanları ölülerden zannetmeyiniz; belki onlar Rablerinin indinde diridirler; ve Allah Teâlâ'nın fazl ve kereminden onlara verdiği şeyden ferahlanarak rızıklanırlar ilh.." Zulmen katlolunanların da hâli böyledir. Binâenaleyh âlemde bâtulın vücûdu dahi muktezâ-yı hikmettir. Zîrâ esbâb ta'til kabûl etmez. Çünkü "esbâb" dediğimiz şey a'yân-ı sâbitenin iktizââtıdır; ve a'yân-ı sâbitenin ahvâli ve ahkâmı ve âsârı a'yân-ı hâriciyyede, ya'ni bu âlemin sûretlerinde, esbâb ile zâhirdir.

Demek ki a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde ne sûretle sâbit olmuşlar ise, vücûd-ı hâricîde dahi ancak o sûretle zâhir olurlar. Çünkü kelimât-ı ilâhiyye için tebdîl yoktur; ve a'yân-ı sâbite kelimât-ı ilâhiyye olup, mezâhirden ibâret olan a'yân-ı hâriciyye onların zılleri olduğundan kelimât-ı ilâhiyye a'yân-ı mevcûdâtın gayrı değildir. Çünkü zıll, zî-zıllın sûreti üzeredir. Böyle olunca kelimât-ı gaybiyyeden ibâret olan a'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhîde sübûtu cihetinden onlara "kıdem" nisbet olunur; ve a'yân-ı hâriciyyede, ya'ni bu kesif olan âlem-i anâsırda vücûdu ve zuhûru cihetinden onlara "hudûs" nisbet olunur. [25¹/90] Eğer bir şeye hem kıdem ve hem de hudûs nasıl nisbet olunur diyecek olursan, sana cevâben bu misâl kâfîdir: Nitekim sen: "Bugün bizim nezdimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Hâlbuki bu insan veyâ misâfir hem kıdem ve hem de hudûs ile muttasıf olmuş oldu. Binâenaleyh hâdis olan bir şeyin mutlakâ evvelden dahi vücûdu olmak lâzım gelir. Zîrâ mevcûd olmasa idi, hâdis olmaz idi. İşte bunun için Hak Teâlâ hazretlerinin "kelâm"ı kadîm olmakla berâber, o kadîm olan kelâmın vücûd-ı hâricîye inzâl ve ityânı hakkında Kelâm-i azîzinde, sûre-i Enbiyâ'da مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَنُونَ (Enbiyâ, 21/2) [Onlara Rab'lerinden bir zikir-i muhdes gelmez, illâ ki onu dinleyip lu'bederler.]; ve kezâ sûre-i Şuarâ'da وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ (Şuarâ, 21/2)

مُعْرِضِينَ (Şuarâ, 26/5) [Onlara Rahmân'dan bir zikr-i muhdes gelmedi, illâ ki ondan i'râz eder oldular.] buyurur. Bundan anlaşılır ki Hakk'ın kelâmı kadîm ve zât-ı ahadiyyette kendisinin "ayn"ı iken, elfâz ve hurûfta zuhûru hâlinde, onu hudûs sıfatıyla tavsîf buyurdu. Ve Rahmân'dan muhdes olan Kur'ân rahmettir ve Rahmân'dan nâzil olan rahmet, ya'ni Kur'ân ancak rahmetle gelir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân hakkında وَمَنْزُورٌ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ لِمَنْ يَشَاءُ (İsrâ, 17/82) [Kur'ân'dan mü'minler için bir şifâ, bir rahmet olan şeyi indiririz.] buyurur. Ve rahmetten yüz çeviren kimse adem-i rahmetten ibâret olan azâba teveccüh eder. Zîrâ insan bir şeyin dâiresinden çıkınca, diğeri bir şeyin dâiresine duhûl eder.

وَأَمَّا قَوْلُهُ: ﴿فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سِنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ﴾ ﴿إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ﴾، فَلَمْ يَدُلَّ ذَلِكَ عَلَى أَنَّهُ لَا يَنْفَعُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بِقَوْلِهِ فِي الْإِسْتِثْنَاءِ: ﴿إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ﴾، فَأَرَادَ أَنَّ ذَلِكَ لَا يَرْفَعُ عَنْهُمْ الْأَخْذَ فِي الدُّنْيَا، فَلِذَلِكَ أُخِذَ فِرْعَوْنُ مَعَ وَجُودِ الْإِيمَانِ مِنْهُ، هَذَا إِنْ كَانَ أَمْرُهُ أَمْرَ مَنْ يَتَّقَنَ بِالْإِتِّقَالِ فِي تِلْكَ السَّاعَةِ، وَقَرِينَةُ الْحَالِ تُعْطِي عَلَى أَنَّهُ مَا كَانَ عَلَى يَتَّقِينَ مِنَ الْإِتِّقَالِ، لِأَنَّهُ عَايَنَ الْمُؤْمِنِينَ يَمْسُحُونَ فِي الطَّرِيقِ الْيَبْسَ الَّذِي ظَهَرَ بِضَرْبِ مُوسَى بِعَصَاهُ الْبَحْرَ، فَلَمْ يَتَّقَنَ فِرْعَوْنُ بِالْهَلَاكِ، إِذَا آمَنَ بِخِلَافِ الْمُحْتَضِرِ، حَتَّى لَا يُلْحَقَ بِهِ.

[251/91] Ve Hak Teâlâ'nın لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سِنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ (Mü'min, 40/85 ve Yûnus, 10/98) [Bizim azâbımızı gördükleri vakitte onların îmânı kendilerine fâide vermez. Bu -kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere- ibâdî hakkında cârî olan Allâh'ın âdetidir.] kavline gelince, bu يُونُسَ (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] istisnâsında olan Hakk'ın kavli ile âhirette onlara nef' vermeyeceğine delâlet etmez. Binâenaleyh bunu murâd etti ki, onlardan dünyâda ahzı ref'etmez. Bunun için Fir'avn, ondan îmânın vücûdu ile berâber ahz olundu. Bu, onun emri, o sâatte intikâle müteyakkin olan kimsenin emri olduğuna göredir; ve karîne-i hâl muhakkak onun intikâlden yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, Mûsâ (a.s.)'ın asâsıyla denize vurması sebebiyle, zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini müşâhe-

de etti. İmdi Fir'avn îmân ettiği vakitte muhtazarın hilâfına olarak, helâke müteyakkın olmadı. Bunun için ona mülhak olmaz.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Fir'avn'ın îmânı hakkında bâlâda geçen beyânâtı tetmîmen buyurlar ki: Fir'avn'ın sıhhat-i îmânını kabûl etmeyen tâife, Fir'avn'ın îmânî îmân-ı be's olduğunu ve îmân-ı be's ise *فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ* (Mü'min, 40/85) ya'ni "Bizim azâbımızı gördükleri vakitte onların îmânı kendilerine fâide vermez." (Mü'min, 40/85); *إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ* "Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere" (Yûnus, 10/98) "İbâdı hakkında cârî olan Allâh'ın âdetidir" (Mü'min, 40/85) âyet-i kerîmeleri mûcibince fâide vermeyeceğini iddiâ ederlerse de, bu [Yûnus sûresindeki] âyet-i kerîmedeki *إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ* (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] istisnâsı îmân-ı be'sin âhirette fâide vermeyeceğine delâlet etmez. Bu âyet-i kerîme ile Hak Teâlâ hazretlerinin murâd-ı aliyyesi, îmân-ı be'sin sâhiblerine, dünyâda müteveccih olan azâbın merfû' olmayacağını beyândır. Filhakîka da kavm-i Yûnus'dan gayrisından azâb-ı dünyâ ref'edilmedi. Eğer Fir'avn'ın hâlini ve deryâda gark hîninde, dünyâdan intikâle müteyakkın olan kimsenin hâline kıyâs edecek olur isen, kendisinden zâhir olan îmânın vücûduyla berâber, azâb-ı dünyevîye ma'rûz kaldığına hükmederiz. Fakat karîne-i hâl Fir'avn'ın dünyâdan intikâl edeceğine yakîni olmadığını gösterir. Çünkü Fir'avn, Mûsâ (a.s.)'ın asâsını denize vurması sebebiyle, zâhir olan ka'r-ı deryâdaki kuru yoldan mü'minlerin yürüyüp geçtiklerini re'ye'l-ayn müşâhede etti. Ancak kudret-i ilâhiyye ile zâhir olabilecek olan bu hârikulâde hâli görünce [25¹/92] Fir'avn vahdâniyyet-i ilâhiyyeyi kalben tasdîk etti; ve kelime-i tevhîdi izhâr eyledi. Binâenaleyh Fir'avn kalben tasdîk ve lisânen dahi ikrâr etmek sûretiyle îmân ettiği vakit, Benî İsrâîl'in geçtiği gibi, kendisinin dahi deryâda garbolmayacağını zannettiği cihetle, helâke müteyakkın olmadı. Bu ise, muhtazar olan kimsenin hâli hilâfına olarak, bir îmân idi. Bunun için Fir'avn muhtazara mülhak olmaz; zîrâ [muhtazar] dünyâdan alâkasını kat'etmek üzere olduğuna kâni'dir. Fir'avn'da ise bu kanâat yok idi ki onun îmânı muhtazarın îmânına mülhak olsun.

فَأَمَّنَ بِالَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ عَلَى التِّيْقِينَ بِالنَّجَاةِ - لا على التِّيْقِينَ بالهلاكِ-

فكان كما تَيَقَّنَ لكنْ على غيرِ الصورةِ الَّتِي أَرَادَ، فَتَجَاهَ اللَّهُ مِنْ عَذَابِ
الْآخِرَةِ فِي نَفْسِهِ، وَنَجَّأَ بَدَنَهُ، كما قال تعالى: ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ
لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً﴾، لَأَنَّهُ لَوْ غَابَ بِصُورَتِهِ رَبُّمَا قَالَ قَوْمُهُ احْتَجَبَ، فَظَهَرَ
بِالصُّورَةِ الْمَعْهُودَةِ مِثْلًا لِيُعْلَمَ أَنَّهُ هُوَ، فَقَدْ عَمَّتْهُ النَّجَاةُ حِسًّا وَمَعْنَى، وَمَنْ
حَقَّقَتْ عَلَيْهِ كَلِمَةَ الْعَذَابِ الْأُخْرِيِّ لَا يُؤْمِنُ وَلَوْ جَاءَتْهُ كُلُّ آيَةٍ ﴿حَتَّى يَرَوْا
الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾ أَي يَذُوقُوا الْعَذَابَ الْأُخْرِيَّ، فَخَرَجَ فِرْعَوْنُ مِنْ هَذَا الصَّنْفِ،
هَذَا هُوَ الظَّاهِرُ الَّذِي وَرَدَ بِهِ الْقُرْآنُ.

Binâenaleyh Fir'avn, –helâke teyakkun üzere değil-,⁶⁰² necâta teyak-
kun üzere, Benî İsrâîl'in î mân ettiği şeye î mân etti. İmdi teyakkun
ettiği vâki' oldu; lâkin irâde ettiği sûretin gayrı üzere. Binâenaleyh
Allah Teâlâ ona kendi nefsi hakkında azâb-ı âhiretten necât verdi; ve
bedenini halâs etti. Nitekim Hak Teâlâ “Senin halfinde olan kavme
bir âyet olman için bugün biz sana bedenini ile necât veririz” (Yûnus,
10/92) buyurdu. Zîrâ, eğer sûretiyle gâib olsa idi, kavminin çoğu, ih-
ticâb etti, derler. Böyle olunca, o olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hû-
desiyle meyyiten zâhir oldu. Şu hâlde necât hissini ve ma'nen âmm
oldu. Ve üzerine azâb-ı uhrevî gelmesi vâcib olan kimse, ona bütün
âyet gelse “azâb-ı elfîmi görmedikçe”, (Yûnus, 10/97) ya'ni azâb-ı
uhrevîyi tatmadıkça [25¹/93] î mân etmez. Böyle olunca Fir'avn bu
sınıftan çıktı. İşte bu, öyle bir zâhirdir ki, Kur'ân onunla vârid oldu.

Ya'ni Fir'avn helâke intizâren değil, necâta intizâren î mân etti; ve bu
intizâr ettiği necât dahi vâki' oldu. Oldu ammâ, onun murâd ettiği sûretin
gayrı üzere. Zîrâ o, garkolmaktan kurtulacağını zannetmiş idi. Hâlbuki
bundan halâs olamadı; azâb-ı uhrevîden necât buldu; ve ölüsü sâhile çık-
makla tagayyübden kurtuldu. Nitekim Hak Teâlâ ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ
لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً﴾ (Yûnus, 10/92) buyurur ki: “Biz bugün sâhile ilkâ etmek sû-
retiyle sana bedenini ile necât veririz; ve rûhunu bedeninden kurtarırız; ve
yarın onu azâb-ı âhiretten halâs ederiz. Tâ ki senden sonra gelecek olan
kavme senin bu hâlin kudretime bir âyet ve nişân-ı azîm olsun!” demektir.

602 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olma-
yıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayı-
cı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 549.

Bu âyet-i kerîmenin şu tarz tefşrine i'tirâz edenler bulunabilir mütâlaasıyla فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ (Yûnus, 10/92) [Biz bugün sana necât veririz.] hitâb-ı ilâhîsi hakkında îzâhât i'tâsı münâsib görüldü. Şöyle ki: Fir'avn küfründe musırr olaydı, kelime-i tevhîdi telaffuz etmezdi. Mâdemki tevhîd etti, mutlakâ intizâr ettiği bir şey var idi. Peygamberine îmân eden bir kimsenin murâdı hiç şübhe yok ki, evvelâ azâb-ı uhrevîden, ba'dehû dünyâda, kendisine müteveccih olacak olan kahr-ı ilâhîden necâttır. Dünyâda gark sûretiyle vâki' olan kahr-ı ilâhîden necât bulamayan Fir'avn, eğer azâb-ı uhrevîden dahi necât bulamayacak ise, va'd-i necâtin mahmûlü kalmaz. Eğer بِدَنِكَ [bedenin ile] kaydına nazaran bu necât, ancak Fir'avn'ın cesed-i bî-rûhunun sâhile ilkâsıdır, denecek olursa cevaben deriz ki: Gark sûretiyle ölen bir kimsenin cesed-i bî-rûhu ister sâhile ilkâ olunsun, ister ka'r-ı deryâda nâbûd olsun, müsâvidir. Sâhile ilkâsında meyyit için bir fâide olmadığından böyle bir kimseye “Biz sana necât veririz” va'di bî-mânâ olmak lâzım gelir. Hâlbuki va'd-i ilâhî haktır, bî-ma'nâ olamaz. Binâenaleyh Fir'avn hakkında mev'ûd olan necât, rûhunun zulmet-i bedenden çıkması ve âhirette de azâb-ı uhrevîden halâsıdır. Şu hâlde bu necât hissen ve ma'nen umûmî olur. [25¹/94]

Beden-i Fir'avn'ın sâhile ilkâsına gelince: Bu da onun rubûbiyetine i'tikâd eden kavminin, bu i'tikâdı kuvvet bulmamak için, arkaya kalanlara bir âyet idi. Zîrâ eğer cesedi gâib olaydı, kavminin pek çoğu, Fir'avn Rab olduğu cihetle semâya urûc etmek sûretiyle veyâ suver-i âharla nâstan ihticâb etti, derler idi. Binâenaleyh sâir nâs gibi, Fir'avn'ın dahi denizde boğulduğu bilinmek için, ölüsü sâhile ilkâ olundu; ve sûret-i ma'hûdesiyle meyyiten halk nazarında zâhir oldu. İmdi üzerine azâb-ı uhrevî gelmesi vâcib olan kimseye zamânının peygamberi tarafından ne kadar âyât ve mu'cizât gösterilse hepsini birer sûretle te'vîl edip azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'ni azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça îmân etmez. Zîrâ bu kimsenin ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitesi, mazhar olduğu ism-i ilâhî muktezâsınca şekâvet üzerinedir. Vücûd-ı kevnîde zuhûr eden ve o ismin âyînesinden ibâret olan bu kimsenin sûretinde, elbette eser-i şekâvet zâhir olur. Binâenaleyh gayr-ı mec'ûl olan onun isti'dâd-ı ezelişi dünyâda ne kadar âyât-ı mûziha ve mu'cizât-ı bâhire görse îmân etmemesini iktizâ eder. Nitekim Ebû Cehil

Bedir gazâsında maktûlen fevt olmak üzere bulunduğu sırada kendi kâtiline hitâben: هَذَا الْحَالِ بِمَا أَنَا بِنَادِمٍ عَنْ مُخَالَفَتِكَ فِي هَذَا الْحَالِ ya'ni “Şu hâl-i katl içinde muhâlefetten nâdim olmadığımı sâhibin olan Muhammed (a.s.)a söyle!” dedi. Binâenaleyh böyle olan kimseler, azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'ni ba'de'l-mevt azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça Allâh'a ve peygambere î mân etmezler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ buyurur: إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ، وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (Yûnus, 10/96-97) [Muhakkak o kimseler ki, aleyhlerinde Rabbinin kelimesi tahakkuk etmiştir, onlar î mân etmezler. Velew ki onlara bütün âyet gelse azâb-ı elîmi görmedikçe küfürlerine devâm ederler.] Böyle olunca Fir'avn dünyâda kabile'l-mevt î mân etmekle, azâb-ı uhrevîyi görmedikçe î mân etmeyen sınıftan çıktı. Azâb-ı elîmi görmeden î mân eden sınıf-ı mü'minîne dâhil oldu.

Fir'avn hakkındaki bu kelime o kadar açık bir şeydir ki, Kur'ân bu zâhir olan şeyle vârid oldu. Şu hâlde Fir'avn'ın şekâvet-i ebediyyesine hükmedenlerin bu hükümde ısrârları ve bu bâbda te'vîlâta kıyâm etmeleri [25¹/95] mesmû' değildir. İşte Fir'avn hakkında Hz. Şeyh (r.a.) efendimizin hükm-i âlîleri bu kadar açıktır; ve ibâre-i *Fusûs*'ta tevakkufa delâlet edecek bir şey yoktur.

ثُمَّ إِنَّا نَقُولُ بَعْدَ ذَلِكَ الْأَمْرِ فِيهِ إِلَى اللَّهِ، لِمَا اسْتَقَرَّ فِي نَفْسِ عَامَّةِ الْخَلْقِ
مِنْ شِقَائِهِ، وَمَا لَهُمْ نَصٌّ فِي ذَلِكَ يَسْتَبْدُونَ إِلَيْهِ.

Ba'dehû biz deriz ki, bundan sonra onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir. Çünkü âmme-i halkın nüfûsunda onun şekâsı müstekarr oldu. Hâlbuki bunun hakkında onlara nass yoktur ki ona istinâd edeler.

Ya'ni Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden Fir'avn'ın sıhhat-i î mânı istidlâl olunduğu ve onun şekâveti hakkında nass olmadığı gibi, delâlet dahi bulunmadığı hâlde, müddet-i hayâtında envâ'-ı zulm ve taaddî icrâ ve peygamberine muhâlefetle mukâbeleye kıyâm ettiğine bakarak, âmme-i halkın nüfûsunda onun şekâveti mukarrer olduğu için, biz Fir'avn'ın sıhhat-i î mânına delâlet eden nusûs-ı kur'âniyyeyi zikrettikten sonra, ta'lîmen-li'l-edeb, Fir'avn hakkındaki emr Allâh Teâlâ'ya râci'dir, deriz.

Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin “Emr Allah Teâlâ’ya râci’dir” buyur-
maları, onun emrinde tereddüdlerinden nâşî değildir. Fir’avn hakkındaki
re’y-i âlîlerini bu fassta, nusûs-ı kur’âniyye ile her türlü şübhe ve tereddüd-
den ârî olarak, kemâl-i vuzûh ile beyân buyurmuşlardır. Nitekim bâlâdaki
ibârede اللّٰهُ فِيهِ إِلَى اللَّهِ [Onun hakkında emr Allah Teâlâ’ya râci’dir] buyur-
duktan sonra, bu beyânın illetini لِمَا اسْتَفْرَفَ فِي نَفْسِ عَامَّةِ الْخَلْقِ مِنْ شِقَائِهِ [Çünkü
âmmе-i halkın nüfûsunda onun şekâsı müstekarr oldu.] ibâresiyle tefsir
etmişlerdir. Bu ise, müddet-i ömrü sû’-i ahvâl ile geçen Fir’avn’ın rah-
met-i ilâhiyyeye mazhariyetini bir türlü havsalalarına sığdıramayan zevâta,
ta’lîm-i edebden ibârettir. Zîrâ rahmet-i ilâhiyyenin vüs’atini teemmül
ederek onun hakkındaki emri Allah Teâlâ’ya havâle etseler ve Fir’avn’ın
sarâhat-i kur’âniyye ile sâbit olan îmânı, Allah Teâlâ indinde makbûl oldu
mu, yoksa olmadı mı? Binâenaleyh kendisi indallah şakî midir, [25¹/96]
saîd midir? Bunu ancak Allah Teâlâ bilir, deseler; edebe muvâfik olur idi.
Çünkü saâdet ve şekâvet-i ezeliyye a’yân-ı sâbitenin isti’dâdına mevkûftur.
Bu ise ilm-i ilâhîdir; ve Allah Teâlâ hazretleri bildirmediğçe, bir kimsenin
zevâhir-i hâline bakıp, şekâvet veyâ saâdetine hükmetmek, ilm-i ilâhîye
iştirâk ma’nâsını mutazammın olduğu için bî-edebliktir. Ammâ Hz. Şeyh
(r.a.)ın sıhhat-i îmân-ı Fir’avn hakkındaki beyânât-ı aliyeleri, zâhir-i
Kur’ân’dan muktebes delâile müstenid olduğu için, aslâ edeb-şikenlik de-
ğildir. Edeb-şikenlik hiçbir nass ve delîle müstenid olmaksızın, zevâhir-i
hâle bakıp, sırr-ı kadere taalluk eden saâdet veyâ şekâvet hakkında hükm-i
indî i’tâsıdır.

وَأَمَّا آلَهُ فَلَهُمْ حُكْمٌ آخَرٌ، لَيْسَ هَذَا مَوْضِعَهُ، ثُمَّ لَتَعْلَمَ أَنَّهُ مَا يُقْبِضُ اللَّهُ
أَحَدًا إِلَّا وَهُوَ مُؤْمِنٌ أَيْ مُصَدِّقٌ بِمَا جَاءَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الْإِلَهِيَّةُ وَأَعْنِي مِنَ
الْمُحْتَضِرِينَ، وَلِهَذَا يُكْرَهُ مَوْتُ الْفَجَاءَةِ وَقَتْلُ الْغَفْلَةِ، فَأَمَّا مَوْتُ الْفَجَاءَةِ فَحَدُّهُ
أَنْ يَخْرُجَ النَّفْسُ الدَّاخِلُ وَلَا يَدْخُلَ النَّفْسُ الْخَارِجُ، فَهَذَا مَوْتُ الْفَجَاءَةِ، وَهَذَا
غَيْرُ الْمُحْتَضِرِ، وَكَذَلِكَ قَتْلُ الْغَفْلَةِ، بِضَرْبِ عُنُقِهِ مِنْ وَرَائِهِ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ،
فَيُقْبِضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ مِنْ إِيْمَانٍ أَوْ كُفْرٍ، وَلِذَلِكَ قَالَ ﷺ: «وَيُحْشَرُ عَلَى
مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبِضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ»، وَالْمُحْتَضِرُ مَا يَكُونُ إِلَّا
صَاحِبَ شُهُودٍ، فَهُوَ صَاحِبُ إِيْمَانٍ بِمَا تَمَّ، فَلَا يُقْبِضُ إِلَّا عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ،

لأنَّ «كَانَ» حَرْفٌ وُجُودِيٌّ، لَا يَنْجِرُ مَعَهُ الزَّمَانُ إِلَّا بِقَرَائِنِ الْأَحْوَالِ، فَيُنْفِرُ
بَيْنَ الْكَافِرِ الْمُحْتَضِرِ فِي الْمَوْتِ وَبَيْنَ الْكَافِرِ الْمَقْتُولِ غَفْلَةً وَالْمَيِّتِ فَجَاءَةً،
كَمَا قُلْنَا فِي حَدِّ الْفَجَاءَةِ.

Ve onun âline gelince, onun için başka hükm vardır. Bu onun mevzii değildir. Ondan sonra ma'lûm olsun ki, Allah Teâlâ muhtazarından bir kimseyi kabzetmez, illâ ki o kimse mü'min olduğu hâlde, ya'ni ihbârât-ı ilâhiyye onunla gelen şeye musaddık olduğu hâlde, kabzeder. Ve bunun için mevt-i füc'e ve katli gaflet mekrûh kılınır. Mevt-i füc'eye gelince, onun haddi nefes-i dâhil hurûc ede ve nefes-i hâric duhûl etmeye. [25¹/97] İşte bu mevt-i füc'edir; ve bu muhtazarın gayridir; ve katli gaflet dahi böyledir. Onun şuûru olmadığı hâlde arkasından onun boynu vurulur. Binâenaleyh îmândan veyâ küfürden ne hâl üzere olursa onun üzerine kabz olunur. Ve bunun için (S.a.v.) Efendimiz "Ne hâl üzere ölürse onun üzerine haşrolunur" buyurdu. "Nitekim olduğu hâl üzere kabz olunur." Muhtazar ise, ancak şühûd sâhibidir. Böyle olunca o, vâki' olan şeye sâhib-i îmândır. Şu hâlde ancak olduğu hâl üzere kabz olunur. Zîrâ كَانَ [kâne] harf-i vücûddir. Ona ancak karâin-i ahvâl sebebiyle zamân müncer olur. Binâenaleyh mevtte, kâfir-i muhtazar beyni ile gafleten maktûl olan ve hadd-i füc'ede zikrettiğimiz gibi füc'eten ölen kâfir, beyni fark olunur.

Ya'ni Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı, Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden istinbât olunan delâile göre, sâbit ise de onun âli ve havâssı hakkında başka hükm vardır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm Fir'avn'ın âli hakkında mü'min olduklarına şehâdet buyurmaz. Ve onlar hakkında وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ، النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45, 46) ya'ni "Âl-i Fir'avn'ı Allah Teâlâ sû-i azâb ile ihâta etti. Onlar sabah ve akşam nâra arz olunurlar. Kıyâmet kâim olduğu gün dahi, ey âl-i Fir'avn, azâbın en şiddetlisine girin!" denir; âyet-i kerîmesi vârid olmuştur. Fir'avn bu hükümde dâhil değildir. Çünkü âhir vaktinde îmân etti. Fakat onun âli ve avenesi, Fir'avn gibi, îmâna mübâşeret edip "Biz Benî İsrâîl'in îmân ettiği şeye ve Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine îmân ettik" (A'râf, 7/121, 122; Şuarâ, 26/47, 48) demediler. Belki Fir'avn'ın mazharında rubûbiyyet-i cüz'iyye-i araziyye ile zâhir olan Rabb-i mukayyede îmân ettikleri hâlde

fevtoldular. Binâenaleyh Hakk-ı mutlakın hüviyetini Fir'avn'ın mazharına hasr ve tahsîs ettikleri için küfr içinde gittiler.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âl-i Fir'avn hakkındaki mütâlaâtın bahse taalluku [25¹/98] olmadığını beyân buyurarak bu hususta îrâdî lâzım gelen hükümün îzâhından sarf-ı nazar ettiler de, ahvâl-i meyyitin tavzîhine şürû' buyurdular ve dediler ki: Muhakkak ma'lûmun olsun ki, Allah Teâlâ hâl-i ihtizâra gelmiş olan her bir kimseyi behemehâl mü'min olduğu hâlde, ya'ni elsine-i enbiyâ ile vârid olan ihbarât-ı ilâhiyye nelerden ibâret ise, o şeyleri tasdik edici olduğu hâlde kabzeder. Zîrâ her bir muhtazar emrâzdan bir marazın te'sîri tahtında zebûn olarak vücûd-ı kesîfinin sıfât-ı kesîresinden o dakîkada vâreste kalır. Âlem-i rûhâniyyetin hicâbı olan bu sıfât-ı nefsâniyye mürtefi' olunca, muhtazar basar-ı basîreti ile ahvâl-i âhireti müşâhede etmeğe başlar. Fakat kendisinde henüz hayât-ı dünyeviyye mevcûd olduğundan ahvâl-i dünyeviyye dahi basar-ı hissisinde meşhûd olur; ve bu müşâhede sebebiyle ahvâl-i âhîret ihticâb eder. Nefsi külliyyen munkatî' oluncaya kadar son dakîkaları bu hâl ile geçer. Yanında bulunanlar sayıkladığına zâhib olurlar. İşte muhtazar son dakîkalarında ahvâl-i âhireti müşâhede ettiği ve müşâhede ise, îmân-bî'l-gayb ile îmân etmediği şeyin vâki' ve hak olduğuna tasdîki iktizâ eylediği cihetle, her bir muhtazar mü'min olduğu hâlde kabzolunur. Ve muhtazar olan kimselerin kâffesi mü'min olduğu hâlde kabzolunduğu için, mevt-i füc'e ve katl-i gaflet istikrâh olunacak bir şeydir.

Mevt-i füc'enin ta'rîfi budur ki, şahıs içindeki nefesi dışarıya çıkarır ve hâriçten nefesi içerisine alamaz. Ta'bîr-i fennî ile ciğerlerindeki hâmız-ı karbonu ihrâc eder ve havâ-yı hâricîdeki müvellidü'l-humûzayı ciğerlerine cezbedemez. İşte bu hâl mevt-i füc'edir. Ve şübhe yok ki füc'eten fevtolan kimsenin hâli muhtazarın gayrıdır. Zîrâ herhangi bir marazın te'sîri tahtında onun sıfât-ı nefsâniyyesi muattal olmadığı için ahvâl-i âhireti müşâhedededen mahcûbdur; ve görmediği şeyin hakîkatine bittabi' muttali' değildir. Ve aslâ haberi olmadığı hâlde arkasından boynu vurulmak sûretiyle gaflet içinde maktûl olan kimsenin hâli dahi füc'eten fevtolan kimsenin hâli gibidir. Binâenaleyh füc'eten [25¹/99] ve gafleten maktûl olan kimseler, gerek îmândan ve gerek küfürden, ne hâl üzere bulunurlarsa o hâl üzerine

kabzolunurlar. Zîrâ her ikisi için de ahvâl-i âhireti müşâhede ederek î mân etmek mümkün olamadı. İşte bunun için (S.a.v.) Efendimiz مَا يُحْشَرُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ وَيُخْشَرُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ ya'ni "İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunduğu gibi, ne hâl üzere ölürse o hâl üzere haşrolunur" buyurdu. Hâlbuki bu hadîs-i şerîfe nazaran muhtazar ancak şühûd sâhibidir. O vukûunu basîreti ile müşâhede etmiş olduğu şeye î mân ettiği cihetle sâhib-i î mân olmuş olur. Binâenaleyh muhtazarın hâl-i kabzda bulunduğu hâl, hâl-i î mândır, hâl-i müşâhededir. Şu hâlde o ancak hâl-i î mân üzere kabzolunur. Zîrâ hadîs-i şerîfte مَا كَانَ عَلَيْهِ يُقْبَضُ عَلَى [İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunur.] buyrulur.

Ve كَانَ [kâne] "harf-i vücûdî"dir. Onun zamâna delâlet etmesi ancak karâin-i ahvâl sebebiyle olur. Şu hâlde كَانَ [kâne] bir sıfatın mevcûdiyetine delâlet eder. Ve zamâna delâlet etmediği vakit harf-i basît gibidir. Harf-i basît diğer bir harf-i basît ile tereküb edip kelime olmadıkça ma'nâya delâlet etmediği gibi كَانَ [kâne] kelimesi dahi karâin-i ahvâl olmadıkça "zaman" ma'nâsını ifâde etmez. Nitekim وَاللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (Nisâ, 4/17) denir. "Allah Teâlâ âlimdir ve hakîmdir" demek olur ki, bu cümle "Allah Teâlâ hazretlerinde ilim ve hikmet sıfatları vardır" ma'nâsına haberdır. Ve kezâ كَانَ زَيْدٌ عَالِمًا [Zeyd âlimdir.] dediğimiz vakit, Zeyd'in filân zamanda âlim olduğu ma'nâsını murâd etmeyip, Zeyd'de sıfat-ı ilmin vücûdunu ihbâr etmiş oluruz. Velâkin evvelden ganî olan Zeyd'in sonradan fakîr olduğunu müşâhede ettiğimiz vakit كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا [Zeyd ganî idi.] der isek, Zeyd'in gînâ-yı sâbıkı karînesiyle bu cümlede كَانَ [kâne] kelimesi zamâna delâlet etmiş olacağından bu cümlemin tercümesi "Zeyd ganî idi" sûretinde olur. Ve كَانَ [kâne] kelimesi hakkındaki tedkîkât **Fass-ı Lokmânî**'de إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf'dir, Habîr'dir.] cümlesinin îzâhında mürûr etmiş idi.

Binâenaleyh muhtazar olan kimse, hîn-i ihtizârında bi'l-müşâhede hakîkatine muttali' olduğu ahvâle müteyyakkın bulunduğu hâlde [25¹/100] kabzolunduğu için مَا كَانَ عَلَيْهِ يُقْبَضُ عَلَى [İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunur.] demek muvâfık olur. Ve bu cümlede "kâne" kelimesinin isti'mâli münâsib bulunur. Çünkü muhtazar hîn-i intikâlinde o hâl üzere mevcûd oldu.

İmdi كَانْ، ا، ن، ك harflerinden mürekkebe bir kelime-i vücûdiyye olduğu hâlde, Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın ona “harf-i vücûdî” ta’bîr buyurması mecâz tarîkiyledir. Zîrâ كَانْ zamâna delâlet etmediği vakit, harf gibidir; ve karînenin vücûdu ile zamâna delâlet ettiği vakit, kelimedir. Nitekim bâlâda îzâh olundu.

Velhâsıl saded-i mevte muhtazar olan kâfir ile gafleten maktûl olan veyâ mevt-i füc’enin ta’rîfinde îzâh olduğu vech ile füc’eten ölen kâfir arasında fark vardır. Zîrâ muhtazar olan kâfir ahvâl-i âhireti bi’l-müşâhede musaddık olduğu hâlde kabzolunur. Gafleten maktûl olan veyâ füc’eten ölen kâfir ise böyle bir müşâhede ve tasdik içinde bulunmaksızın münkabızdır. Ve kâfirin îmânındaki vücûh-i muhtelif bu fassın yukarısında îzâh olduğundan burada tekrârından sarf-ı nazar olundu.

وَأَمَّا حِكْمَةُ التَّجَلِّيِّ وَالْكَلَامُ فِي صُورَةِ النَّارِ، فَلِأَنَّهَا كَانَتْ بُعِيَّةَ مُوسَى، فَتَجَلَّى لَهُ فِي مَطْلُوبِهِ لِئُقْبَلَ عَلَيْهِ وَلَا يُعْرَضَ عَنْهُ، فَإِنَّهُ لَوْ تَجَلَّى لَهُ فِي غَيْرِ صُورَةِ مَطْلُوبِهِ أُعْرِضَ عَنْهُ، لِاجْتِمَاعِ هِمَّتِهِ عَلَى مَطْلُوبٍ خَاصٍّ، وَلَوْ أُعْرِضَ لَعَادَ عَلَى عَمَلِهِ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ الْحَقُّ، وَهُوَ مُصْطَفَى مُقَرَّبٌ، فَمِنْ قُرْبِهِ أَنَّهُ تَجَلَّى لَهُ فِي مَطْلُوبِهِ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ.

Ve ateş sûretinde tecellînin ve kelâmın hikmetine gelince: Zîrâ o Mûsâ'nın hâceti idi. Binâenaleyh ona matlûbunda tecellî etti, tâ ki ona teveccüh ede ve ondan i'râz etmeye! Zîrâ eğer ona matlûbunun gayrı olan sûrette tecellî ede idi, ondan i'râz eder idi. Çünkü onun himmeti matlûb-i has üzerine müctemi'dir. Ve eğer ondan i'râz ede idi, ameli üzerine avdet eder idi. Böyle olunca Hak, ondan i'râz [25¹/101] eder idi. Hâlbuki mustafâ ve mukarrebdir. İmdi onun vukûfu olmadığı hâlde, ona onun matlûbunda tecellî etmesi onun kurbundandır.

Kütüb-i tefâsirde tafsil olduğu üzere Mûsâ (a.s.) Medyen tarafına gittiği vakit, Şuayb (a.s.)ın kerîmesini tezevvüc etmiş idi. Hz. Şuayb'den vâlidesini ve karındaşını görmek için, izin alıp harem-i âlîsiyle berâber yola çıktı. Esnâ-yı seferde yolu gâib edip “Vâdî-i Eymen” denilen tarafâ düştüler. Gece karanlık olmakla berâber hava da pek soğuk idi. O esnâ-

da harem-i saâdetleri de vaz'-ı haml ediverdi. Biraz ateş yakmak îcâb etti. Cenâb-ı Mûsâ her ne kadar çakmak ile ateş yakmak teşebbüsünde bulundu ise de bir türlü ateş tutturamadı. Bu sırada uzaktan bir ateş gördü. O ateş-ten tarafa gittiği vakit, beyaz ateşle muhît yeşil bir ağaç gördü ki, o ateşin yeşil ağaca aslâ zararı yoktu; ve o havâlîde ferd-i vâhid de mevcûd değil idi. Mûsâ (a.s.) bu hâl-i tahayyürde iken ağaçtan أَنَا اللَّهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbı geldi.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz Allah Teâlâ hazretlerinin Hz. Mûsâ'ya böyle ateş sûretinde tecellî buyurarak tekellüm etmesinin hikmetini beyânen buyururlar ki: Ateş Cenâb-ı Mûsâ'nın muhtâc olduğu bir şey bulunduğu için Allah Teâlâ hazretleri ona matlûbunda tecellî etti; ve bu tecellîyi de ona teveccüh etmesi ve ondan i'râz etmemesi için yaptı. Zîrâ Cenâb-ı Mûsâ'ya, o sırada matlûbu olan ateş sûretinden gayrı bir sûrette tecellî ede idi, Mûsâ (a.s.) himmetini ateş aramak gibi bir matlûb-i hâs üzere cemm'ettiği için, matlûbunun gayrı olan sûretteki tecellîye iltifât etmez idi; ve der idi ki: "Bana şimdi ateşin şiddet-i lüzûmu vardır. Hele ben ihtiyâcım olan ateşi [25¹/102] tedârik edeyim de, ba'dehû vâki' olan şu hâl-i acîbin tahkîkine mübâşeret edeyim!" Binâenaleyh o tecellîden i'râz edip ateş talebinden ibâret olan kendi işine avdet eder idi. İmdi o Hak'tan yüz çevirmiş olur idi; ve o Hak'tan yüz çevirince Hak dahi ondan i'râz eder idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde buyururlar: مَنْ أَقْبَلَ عَلَى اللَّهِ مِنْ أَقْبَلِ اللَّهُ عَلَيْهِ بِكُلِّبِهِ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنِ اللَّهِ بِكُلِّبِهِ أَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ بِكُلِّبِهِ ya'ni "Kim ki külliyetle Allah Teâlâ'ya teveccüh ederse, Allah Teâlâ dahi ona külliyetle teveccüh eder. Ve kim ki külliyetle Allah Teâlâ'dan i'râz ederse Allah Teâlâ dahi külliyetle ondan i'râz eder."⁶⁰³ Hâlbuki Mûsâ (a.s.) Hakk'ın bir güzîdesi ve mukarrebidir. Şu hâlde Mûsâ (a.s.)nın vukûfu olmadığı hâlde, Allâhü Zülcelâl hazretlerinin ona matlûb-i hâssı bulunan ateş sûretinde tecellî buyurması, Cenâb-ı Mûsâ'nın Hak Teâlâ'ya kurbundan nâşîdir.

İmdi Hakîm-i Zülcelâl hazretlerinin bu yolda vâki' olan tecellîsi ayn-ı hikmettir; ve bu tecellîden muâmelât-ı dünyeviyye erbâbının ibret alması lâzımdır. Tecellî-i mezkûrun umûr-i dünyeviyyeye tatbîkinin misâli budur

603 Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 554.

ki: Bir sabînin hâceti oyundur. Çocuk tahsîl-i ilme ve terbiyeye da'vet olunacağı vakit, o ilim ve terbiyenin, çocuğun hâceti olan tarîk-i mel'abede izhârî lâzımdır, tâ ki sabî hâceti olan melâibe teveccüh edince, orada ilim ve terbiyeye mülâkî olup behredâr olsun! Aksi hâlde ta'lîm ve terbiyeden i'râz eder. Zîrâ çocuğun hâceti değildir. Ve kezâ bu hikmete mebnî Hz. Mevlâna (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*lerinde beyân buyurdıkları hakâyık ve maârifi hikâyât-ı latîfe ve acîbe zımnına idhâl eylemişler ve çocuklara benzeyen ehl-i gafleti, hezliyât ile cânib-i ciddiyâyta celbetmişlerdir. Nitekim buyururlar:

بیت من بیت نیست اقلیمست   هزل من هزل نیست تعلیمست

Tercüme: “Benim beytim beyit değildir, iklîmdir. Hezlim hezl değildir, ta'lîmdir.”⁶⁰⁴ [25¹/103]

Zîrâ ehl-i gafletin hâceti tefrîh-i nefis için hikâyât-ı müdhike istimâdır. Bu gibi kimselere hakâyık-ı ciddiyeyi istimâ'dan kelâl ve melâl gelir.

Şiir:

كَنَارِ مُوسَى رَأَاهَا عَيْنَ حَاجَتِهِ   وَهُوَ الْإِلَٰهَ وَلَكِنَّ لَيْسَ يُدْرِيهِ

Mûsâ'nın ateşi gibi ki, onu kendi hâcetinin “ayn”ı gördü, hâlbuki o İlâh idi, velâkin onu bilmedi.

Bu beyt-i şerîf *فَمِنْ قُرْبِهِ أَنَّهُ تَجَلَّى لَهُ فِي مَطْلُوبِهِ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ* [İmdi onun vukûfu olmadığı hâlde, ona onun matlûbunda tecellî etmesi onun kurbundandır.] ibâresinin mâba'di olarak îrâd buyurulmuştur. Bu ibâre ile berâber beytin ma'nâsı böyle olur: “Hz. Mûsâ'nın ilmi lâhik değil iken Hak Teâlâ'nın ona matlûbunda tecellî etmesi, onun Hak'a kurbundandır. Cenâb-ı Mûsâ'nın ateşi gibi ki, Mûsâ (a.s.) o ateşi hâcetinin “ayn”ı gördü. Hâlbuki nâr sûretinde mütecellî olan İlâh idi. Velâkin Cenâb-ı Mûsâ o ateşten *إِنِّي أَنَا اللَّهُ* (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbı gelmezden evvel, onun İlâh olduğunu bilmez idi.” Ve beyt-i şerîfin bâlâyâ rabtı i'tibâr olunmadığı taktîrde, ki Abdülganî Nâblusî ve Dâvûd-ı Kayserî (kaddesallâhu sırrahümâ) bu sûrette ahz buyurmuşlardır; o hâlde ma'nâ bu vech ile olur: Hak Teâlâ hazretleri sâlik-i râh-ı

604 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, s. 133.

Hudâ'ya kendi tarîkinde azim ve himmetini cem' zamânında sarfettiği sûretle tecellî buyurur. Mûsâ (a.s.)ın ateşi gibi ki, Mûsâ (a.s.) o ateşi, hâcetinin "ayn"ı gördü. Hâlbuki nâr sûretinde mütecellî olan İlâh idi ilh..."

Abdürrezzâk Kâşânî (k.s.) bu beyt-i şerîfin şerhinde buyururlar ki: Mûsâ (a.s.) mustafâ ve mahbûb idi. Allah Teâlâ onu Şuayb (a.s.)ın sohbetine sevk etmek sûretiyle kendisine cezbetti, tâ ki ona Hakk'ı tarîf edip sevdire! Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) üzerine müşâhede talebi gâlib oldu. Ve âlem-i taayyünde Hakk'ı müşâhede ise, sûretsiz mümkün olmaz.

Zîrâ **Fass-ı Muhammedî**'de görüleceği vech ile, Hakk'ı mâddeden mücerred olarak müşâhede etmek [25¹/104] ebeden mümkün değildir. Ve âlem-i şehâdetteki sûretlerin eşrefi ise ateştir. Çünkü ateşte evvelen "nûr" vardır ki, onun nûruyla muhâtındaki eşyâ meşhûd olur. Sâniyen "kahr" vardır ki, müstevlî olduğu eşyânın suverini mahv ve ifnâ eder. Sâlisen "muhabbet" vardır. Zîrâ onun nûru li-zâtihî mahbûbdur. Binâenaleyh onun bu sıfatları ile Hakk'ın sıfât-ı nûriyye ve kahriyye ve hubbiyyesi arasında münâsebet mevcûddur. Çünkü suver-i âlem Hakk'ın nûruyla münkeşif oldu. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ [Allah Teâlâ mahlûkâtı zulmette yarattı; sonra onların üzerine nûrundan saçtı] Ve Hak Teâlâ hazretleri bir şeye zâtıyla tecellî buyurdukda, o şeyin sûretini mahv ve ifnâ buyurur. Ve nûriyyet-i ilâhiyye eser-i muhabbettir. Çünkü nûr li-zâtihî sevilir.

Şu hâlde tecellî buyuracağı vakit kendi sıfâtıyla münâsebetdâr olan ateş ihtiyâcının Cenâb-ı Mûsâ'da tevîdi, Hak Teâlâ hazretlerinin Mûsâ (a.s.) a kemâl-i inâyetidir. Zîrâ bu ihtiyâc bir yular gibi Hz. Mûsâ'yı cânib-i tecellîye çekti; ve o da himmetini toplayıp külliyyen muhtâc olduğu nâra teveccüh etti; ve kendisi, hâcetinin libâsına bürünmüş olan Hakk'ın hitâbına ehil olmakla, اِنِّي اَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] nidâsını işitti.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri her ferde böylece bir ihtiyâc tevîd edip onu hâceti tarafına cezbeder. Ehl-i gaflet ednâs-ı tabîiyye ile mütedennis oldukları için "İnnî en'Allâh" hitâbının muhâtabı olmağa ehil değildiler. Maahâzâ Hakk'ın gayrı hiçbir mevcûd olmadığı ve eşyânın kâffesi Hakk'ın mezâhiri olup, Hak onların sûretinde zâhir olduğu cihetle, kâffe-i eşyâ ze-

bân-ı hâl ile “En’Allâh” [Ben Allâh’ım] deyip durmaktadır. Bu tevhîd, tevhîd-i ilmî olduğu hâlde, ehl-i gaflet bu tevhîd-i ilmîden dahi bî-haberdir. Velâkin sâlik-i tarîk-i Hudâ olan kimse, mürşidinin emrine tebaan çalışıp, kalbini gubâr-ı mâsivâdan ve ednâs-ı tabîyyeden pak edince bir makâma vâsıl olur ki, orada bu mecâzî olan varlığı fânî olur. Cemâl-i ilâhînin perdesi olup müşâhedeye mâni’ olan bu taayyün-i vehmî ve hayâl-i enâniyyet mürtefi’ [25¹/105] olunca, hem kendisini ve hem de cemî’-i zerrâtı Hakk’ın lisânıyla “Ene’l-Hak-gûyâ” [Ben Hakk’ım deyici] görür. Nitekim *Gülşen-i Râz*’da Mahmûd-i Şebüsterî hazretleri buyurur:

ندای واحد القهار بنیوش	برآور پنبه پندارت از گوش
چرا گشتی موقوف قیامت	ندا می‌آید از حق بر دوامت
درختی گویدت انی انا الله	درآر وادی ایمن که ناگاه
چرا نبود روا از نیک بختی	روا باشد انا الله از درختی

Tercüme: “Vehm ve enâniyyet pamuğunu kulaktan çıkar ve Vâhidü’l-Kahhâr’ın nidâsını işit! Hak’tan sana dâimâ nidâ gelir. Niçin sen kıyâmete muntazır olup durursun? Vâdî-i Eymen’e gel ki, hiç beklemediğin hâlde sana bir ağaç “İnnî en’Allâh” desin. Bir ağaçtan “En’Allâh” hitâbının sudûru câiz olursa, bir nîk-bahttan niçin câiz olmasın?”⁶⁰⁵

Ma’lûm olsun ki, tecellî-i Hak ya sıfâtî veyâ zâtî olur. “Tecellî-i sıfâtî”de mütecellâ-lehin vücûdu vardır ki, fânî olmadığından burada ikilik bâkîdir. Binâenaleyh kelâm ve idrâk bu mertebede mevcûd olduğundan mütecellâ-leh olan kimseye hitâb-ı ilâhî vârid olur. İşte Hz. Mûsâ (a.s.)a nâr sûretinde vâki’ olan tecellî bu kısımdandır. Buna “tecellî-i sûrî” dahi denir. İşte Mûsâ (a.s.)dan رَبِّ اَرْنِي اَنْظُرُ اَيْتِكَ (A’râf, 7/143) [Dedi ki: “Yâ Rab! Bana zâtını göster, Sana bakayım!] recâsı bu mertebede sâdir oldu. Ve Mûsâ (a.s.) bu münâcâtıyla Hakk’ı hicâbât-ı taayyünden ârî olarak görmek arzûsunda

605 Lâhicî, *Mefâtihu’l-İcâz*, s. 315-316 (beyit: 441-444). Bu beyitlerin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 132):

<i>Kulakdan penbe-i evhâmı ref’et</i>	<i>Nidâ-yı Vâhidü’l-Kahhârî sem’et</i>
<i>Gelir Hakk’ın nidâsı âyet âyet</i>	<i>Sakın sen olma mevkûf-ı kıyâmet</i>
<i>Çıkıp gel Vâdî-i Eymen’de nâgâh</i>	<i>Sana söyler şecer “İnnî en’Allâh!”</i>
<i>Kimin ki dilde şekki Hakk’a yoktur</i>	<i>Yakînen bildi birden başka yoktur</i>

bulundu. Hâlbuki rü'yet, râî ile mer'î arasında vâki' olan bir nisbetten ibârettir. Binâenaleyh mertebe-i isneyniyette vâki' olur. Mûsâ (a.s.)ın bu talebi, hâşâ cehlinden nâşî değil idi. Belki tecellî-i sûrînin fevkinde olan “tecellî-i zâtî”yi ve terakkîyi talep idi. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri mertebe-i isneyniyette rü'yet mümkün olmadığını beyânen [25¹/106] لَنْ تَرَانِي (A'râf, 7/143) [Sen Beni göremezsin!] buyurdu. İmdi Hak Teâlâ “Ben görülmem” demeyip “Sen Beni göremezsin!” dedi; ve adem-i rü'yeti Cenâb-ı Mûsâ'ya tahsîs etti. Zîrâ bu hitâb esnâsında Cenâb-ı Mûsâ tekellüm hâlinde idi. Ve kelâm ise bakıyye-i vücûd mevcûd oldukça, ya'ni isneyniyet bulundukça olur. Binâenaleyh “Len terâni” [Sen Beni göremezsin!] buyurulması “Sendeki bakıyye-i vücûd oldukça Beni göremezsin” ma'nâsını müfid olur. Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri: وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنَّ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي (A'râf, 7/143) ya'ni “Sen Beni göremezsin! Velâkin dağa bak, eğer hîn-i tecellîde yerinde sâbit ve müstekar olur ise karîben beni görürsün” buyurdu ki, hîn-i tecellîde dağın taayyünü müstekarr olur ve bu tecellî ile mahv ve müstehlek olmazsa, senin dahi taayyünün mevcûd iken, bu bakıyye-i vücûd ile beni görürsün, ma'nâsındadır. Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri dağa tecellî buyurdukda dağı pâre pâre etti. Mûsâ (a.s.) dahi bî-hûş olarak düştü. İşte bu “tecellî-i zâtî” idi. Zîrâ tecellî-i zâtîde, katrenin deryâya karışması gibi, mütecellâ-leh olan kimsenin katre-i taayyünü deryâ-yı zâtta mahv ve müstehlek olup râî ve mer'î ve rü'yet nisbetleri şey'-i vâhid olur. Şu hâlde Cenâb-ı Vâhibü'l-atâyâ hazretleri Hz. Mûsâ'nın talebini is'âfen “tecellî-i zâtî” ile tecellî buyurdu. Ve Mûsâ (a.s.) bu tecellîden dahi nasîbini aldı. Mûsâ (a.s.) mahvdan sahva gelip ve fenâdan rücû ile ifâkat buldukda: “Bakıyye-i vücûd ile görünmekten münezze ve müberrâ olduğuna îmân edenlerin evveliyim. Ve hâl-i isneyniyet bâkî iken rü'yet talebinden rücû ettim. Zât-ı bahtını tenzîh ve takdîs ederim!” (Bk. A'râf, 7/143) dedi.

Cenâb-ı Mûsâ'nın taleb-i rü'yeti cevâz-ı rü'yete burhândır. Zîrâ rü'yet muhâl olsaydı Mûsâ (a.s.) talep etmezdi. Çünkü ma'rifetullahda cehil lâzım geldiği için enbiyânın muhâlî talep etmesi câiz değildir. Şu kadar var ki, “tecellî-i zâtî”de vâki' olan rü'yet bizim basar-ı hissî ile eşyâyı müşâhedemiz gibi değildir. Zîrâ bu tecellî vaktinde ne mütecellâ-lehin sûret-i müteayyinesi ve ne de muhâtinde ki eşyânın sûretleri [25¹/107] kalır. Rü'yet ancak

zâtın zâtını rü'yetinden ibâret olur. Bu bir hâldir ki, bilinmesi zevke mütevakıftır. Elfâz ve ibârât ile tefhîm bu kadar mümkün olur.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Fâtiha, 1/2) [Hamd âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur!] وَالْحَمْدُ لِلَّهِ اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ [Hamd Latîf ve Habîr olan Allâh'a mahsustur!] اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ (Şûrâ, 42/19) [Allah kullarına Latîf'dir ve dilediğini rızıklandırır.]

**İtmâm-ı istinsâh: 7 Cümâde'l-âhire 1348 ve
11 Teşrîn-i sâni [11 Kasım] 1929**

***

Bu şerhin aslı, 1926 senesi Kânûn-ı sânisinin 22 nci Cum'a gecesini Cerrahpaşadaki hânenin yandığı sırada yandığı cibetle, ikinci def'a olarak şerbine mecbûriyet hâsıl olmuş idi. Sonra haber aldım ki ihvandan birisi tarafından bu fass istinsâh edilmiş imiş. Fakir de tekrâr ondan istinsâh ettim. [A. Avni Konuk]

KELİME-İ MÛSEVİYYEDE MÛNDEMİC OLAN HİKMET-İ ULVİYYE FASSIDIR [2. Şerh]

“Hikmet-i ulviyye”nin Kelime-i Mûseviyye’ye tahsîsindeki vech budur ki: Mûsâ (a.s.)ın resûllerin çoğu üzerine rüchânı ve ulüvv-i mertebesi dört sûretledir:

1. Melek vâsıtası olmaksızın Allah Teâlâ hazretlerinden ahzeyledi; ve O’nunla tekellüm etti.

2. Hadîs-i sahîhde vârid olduğu üzere Hak Teâlâ *Tevrât*’ı yed-i kudreti ile yazdı. Nitekim buyrulur: أَنَّهُ تَعَالَى كَتَبَ لَهُ التَّوْرَةَ بِيَدِهِ وَعَرَسَ شَجَرَةَ الطُّوبَى بِيَدِهِ أَنَّهُ تَعَالَى كَتَبَ لَهُ التَّوْرَةَ بِيَدِهِ وَعَرَسَ شَجَرَةَ الطُّوبَى بِيَدِهِ وَأَخْلَقَ آدَمَ بِيَدَيْهِ وَأَخْلَقَ جَنَّةَ عَدْنٍ بِيَدِهِ وَخَلَقَ آدَمَ بِيَدَيْهِ ya’ni “Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ’ya *Tevrât*’ı yediyle yazdı; ve şecere-i Tûbâ’yı eliyle gars etti; ve cennet-i Adn’i yediyle halkeyledi; ve Âdem’i iki yedi ile yarattı.”

3. Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz’e muhtass olan makâm-ı cem’iyyete kurbiyetidir ki, Hak Teâlâ bu kurbiyete işâreten beyan buyrulur: وَكَتَبْنَا فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ (A’râf, 7/145) [Ve onun için levhalarda her şeyden bir mev’ıza yazdık ve ahkâmın tafsîlini açıkladık.] Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de كِتَابٍ مُبِينٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (En’âm, 6/59) [Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitâbdadır.] âyet-i kerîmesiyle bu makâm-ı cem’iyyetin kemâlîne işâret buyurulmuştur.

4. Hadîs-i şerîfte Mûsâ (a.s.)ın kesret-i ümmet ile enbiyâ (aleyhimü’s-selâm) arasında imtiyâzı beyân buyurulmuştur. İşte bu vücûha binâen Kur’ân-ı Kerîm’de Mûsâ (aleyhimü’s-selâm)a hitâben لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى (Tâhâ, 20/68) ya’ni “Korkma, muhakkak sen a’lâsın!” buyurulmuştur.

Cenâb-ı Mûsâ’nın kelime-i vücûdunda “hikmet-i ulviyye” mündemic

bulunması iktizâsındandır ki, âtîde îzâh edileceği vech ile, sâir enbiyâ (a.s.) ın zuhûrunda vâki' olmayan bir hâl vâki' olup, etfâl-i Benî İsrâîl, Mûsâ (a.s.) için katlolundular; ve onların ervâh-ı cüz'iyeleri mecmûu, rûh-ı küllî-i Mûsevî'de ictimâ' ile [25²/2] onu takviye ettiler. Binâenaleyh Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu fass-ı münîfe katl-i etfâlin hikmetini beyân ile şürû'buyurdu:

***

حِكْمَةُ قَتْلِ الْأَنْبَاءِ مِنْ أَجْلِ مُوسَى لِيُعُودَ إِلَيْهِ بِالْإِمْدَادِ حَيَاةُ كُلِّ مَنْ قُتِلَ
مِنْ أَجْلِهِ، لِأَنَّهُ قُتِلَ عَلَى أَنَّهُ مُوسَى، وَمَا تَمَّ جَهْلٌ، فَلَا بُدَّ أَنْ تَعُودَ حَيَاتُهُ
عَلَى مُوسَى أَعْنِي حَيَاةَ الْمَقْتُولِ مِنْ أَجْلِهِ، وَهِيَ حَيَاةٌ ظَاهِرَةٌ عَلَى الْفِطْرَةِ لَمْ
تُدْنَسْهَا الْأَعْرَاضُ النَّفْسِيَّةُ، بَلْ هِيَ عَلَى فِطْرَةٍ.

Mûsâ eclinden katl-i ebnânın hikmeti, onun eclinden her bir katlolunanın hayâtı, imdâd ile ona âit olmak içindir. Zirâ muhakkak Mûsâ olmak üzere katlolundu. Hâlbuki cehil vâki' değildir. Binâenaleyh onun hayâtı, ya'ni onun eclinden maktûl olanın hayâtı, Mûsâ'ya âit olmak lâbüddür. Ve o, aġrâz-ı nefsiyyenin⁶⁰⁶ tednîs etmediği fitrat üzere olan hayât-ı zâhiredir; belki o fitrat üzeredir.

***

Bu hikmetin tavzîhi için bir mukaddeme lazımdır:

Vücûd-ı hakîki-i Hak, “ahadiyet”, “vahdet”, “vâhidiyet” mertebelerinde vitriyet üzere olup, libâs-ı gayriyyetle mertebe-i rûhiyyete tenezzülünde şef'iyetle muttasıftır. Ve bu şef'iyet küllül-küll olan rûh-ı Muhammedî ile zâhirdir. Binâenaleyh bu şef'iyet ve isneyniyet bir emr ve bir şe'n-i ilâhîden ibârettir. Onun için Kur'ân-ı Kerim'de يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (İsrâ, 17/85) ya'ni “Sana rûhdan suâl ediyorlar. Rabbimin emri ve şe'nidir,

606 Ahmed Avni Bey, Mûsâ Fassı'nın ilk şerhinde “a'râz” olarak tespit ettiği bu kelimeyi ikinci şerhte diğere neşirlere de mutâbık olarak “aġrâz” şeklinde yazmış, bunu tercüme ve şerhe yansıtmıştır.

diye cevâb ver!” buyurulur.

Ba'dehû küllü'l-küll olan bu rûh-ı Muhammedîde bilcümle enbiyâ ile evliyâ hazarâtının ervâh-ı külliyyeleri müteayyin olmuş ve onlardan her birine tâbi' olan ümemin ervâh-ı cüz'iyeleri henüz müteayyin olmayıp kuvvede kalmıştır. Bu hakîkate binâen hükemâ nüfûs-i külliyyenin kable'l-ecsâm ve nüfûs-i cüz'iyenin ba'de'l-ecsâm husûlüne kâil olmuşlar ve İmâm-ı Gazzâlî hazretleri dahi aynı mütâlaada bulunmuştur.

Sadreddîn-i Konevî hazretleri dahi Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinden naklen bu hakîkati beyan buyurmuşlar. [25²/3] Nitekim Mevlânâ Câmî *Kasîde-i Hamriyye*'nin:

شَرَبْنَا عَلَى ذِكْرِ الْحَبِيبِ مُدَامَةً   سَكِرْنَا بِهَا مِنْ قَبْلُ أَنْ يُخْلَقَ الْكَرْمُ

[Mahbûbun zikri ile bir şarâb nûş eyledik ve o şarâb ile henüz üzüm halkolunmazdan evvel sarhoş olduk.] beytine yazdığı şerhde bu bâbda ba'zı îzâhât i'tâ eylemiştir. Ve Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) dahi âtîdeki ebyâtta rûh-ı küllîlerinin cesedlerinden mukaddem taayyününe işâreten buyururlar:

پیش از آن کاندِر جهان باغ و می و انگور بود   از شرابِ لایزالِ جان ما مخمور بود
ما به بغدادِ جهانِ جانِ انا الحق می‌زدیم   پیش از آن کاین دار و گیر و نکته منصور بود
پیش از آن کاین نَفْسِ کُلِّ در آب و گِل معمار شد   در خراباتِ حقایقِ عیش ما معمور بود

Tercüme: “Cihânda bağ ve mey ve üzümün vücûdundan mukaddem, cânımız şarâb-ı lâ-yezâlîden mahmûr idi. Biz âlem-i cân Bağdâd'ında “Ene'l-Hak” na'rasını vurur idik. Mansûr'un dâr ü gîri ve nüktesi mevcûd olmadan mukaddem, nefsi küll su ve çamurda mi'mâr olmazdan mukaddem, hakâyık meyhânesinde bizim ıyşimiz ma'mûr idi.”⁶⁰⁷

Bu mezhebe kâil olmayanlar, ale'l-umûm ervâh-ı külliyye ve cüz'iyenin ecsâddan mukaddem tekevvününü söylerler. Şikk-ı evvele göre ervâh-ı külliyye, âlem-i ervâhdaki اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (A'râf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim?] hitâbını ve ecsâda taalluktan mukaddemki ahvâlî müdriktirler. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerine: “Elestü bi-Rabbiküm hitâbı

607 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 458 (beyit: 11719 vd. [Fürüzânfer neşri: 731. gazel]). Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 424; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölplinarlı), III, s. 481 (beyit: 3966 vd.).

yâdında mıdır?” denildikde, “Üzerinden hiç gün geçmedi” buyurmuştur. Zîrâ ervâh-ı külliyye-i müdrike üzerinden zamân geçmez; zamâna tâbi’ olan ancak ecsâddır. Ervâh-ı cüz’iyye ise ecsâda taaluktan mukaddemki ahvâli müdrik değildirler. Hadîs-i şerîfte قَبْلَ الْأَجْسَادِ الْأَرْوَاحُ ya’ni “Muhakkak Allah Teâlâ ervâhı ecsâddan mukaddem halkeyledi”⁶⁰⁸ buyurulmasından murâd, mebâdî-i silsile-i vücûd olan ervâh-ı melekiyye ve ervâh-ı külliyyedir.

İmdi ervâh-ı külliyye, küllü’l-küll olan rûh-ı Muhammedîden cevher-i nûrânî olarak âlem-i ervâhda zâhir olmuşlar ve onlardan her birinin âlem-i şehâdette zuhûrlarıyla da’vetleri vaktinde fiilen zâhir olan nüfûs-i cüz’iyye âlem-i ervâhda bilkuvve onların taht-ı hîtalarında bulunmuşlardır. Ve bu rûh-ı küllî o ervâh-ı cüz’iyyenin imâmı olur. Mevcûd olan bir çekirdek içindeki ağaçlar ve onların meyveleri ve çekirdekleri gibi. İmdi umûm-i âdemiyânda olan nüfûs-i cüz’iyye-i insânî, mizâclarının husûlünden sonra olup, evvelen mertebe-i hayvâniyyette zâhir olurlar. Eğer onların meyli tabîat tarafına olursa, bedende müstevlî ve mutasarrıf olan ancak tabîat olup dâimâ istîfâ-yı lezzât ve şehvât-ı hissî ile emreder; ve ahlâk-ı zemîme mâdeni ve ef’âl-i seyyie menbâi [25²/4] ve evsâf-ı kabîha menşei olduğu için ona “nefs-i emmâre” derler. Ve eğer terbiye olunursa “levvâme”, “mülhime”, “mutmainne”, “râziye” ve “marziyye” mertebelerini kat’edip kendi küllü ve kemâlî cânibine terakkî eyler. Velâkin nüfûs-i cüz’iyyeden her birinin hayâtı bidâyet-i zuhûrda fitrat-ı asliyye üzerine olan hayâttır ki, henüz aġrâz-ı nefsâniyye ve sıfât-ı beşeriyye ile kirlenmemiştir; ve bu fitrat, fitrat-ı islâmiyyedir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا وَقَدْ يُولَدُ (S.a.v.) Efendimiz مِمَّا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا وَقَدْ يُولَدُ ثَمَّ أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ ya’ni “Her bir mevlûd, ancak fitrat-ı islâmiyye üzere doğar. Ba’dehû onu anası babası, yahûdî ve nasrânî ve mecûsî yaparlar” buyurur. “İslâm” inkıyâd ve teslimiyet ma’nâsına olduğu cihetle mazmûn-ı hadîs-i şerîfteki hakikat her an gözlerimizin önünde mütecellidir. Zîrâ yeni doğan bir çocuğun kemâl-i saffet üzere yaşadığını ve ba’dehû muhîtinin te’sîrâtına tâbi’ olarak salâh veyâ fesâdı öğrendiğini müşâhede etmekteyiz.

608 Deylemî, *el-Firdevs*, II, s. 187; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, s. 121-123.

İmdi her bir nefs-i küllînin taht-ı hîtasında olan nüfûs-i cüz'iyenin hey'et-i mecmûası, o nefs-i küllînin hâdimleri ve etbâ ve kuvâ ve cevârihi mesâbesinde olup *الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُّجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا اتَّخَلَفَ وَمَا تَنَاقَرَ عَنْهَا اخْتَلَفَ* ya'ni “Ervâh cünûd-i mücennededir. Onlardan taârüfû olanlar i'tilâf ve tenâkürü olanlar ihtilâf ederler” hadîs-i şerîfi mûcibince her bir rûh-ı küllîye mensûb olanlar, gerek dünyâda ve gerek hayât-ı berzahîyye ve uhrevîyyede, imâmını ve yekdîgerini ârif olanlar ülfet ederler. Yabancı olanlar birbirine muhâlefet eder. Ve âyet-i kerîmede *يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِيمَانِهِمْ* (İsrâ, 17/71) ya'ni “O günde biz nâsı kendi imâmılarına da'vet ederiz” buyrulur. Bu ervâh-ı cüz'iyeden ba'zıları âlem-i şehâdette bu rûh-ı küllînin risâletle bi'setinden mukaddem ve ba'zıları onunla berâber ve ba'zıları dahi ondan sonra beden-i hissî ile zâhir olur. Rûh-ı Mûsevî'den sonra gelenler henüz müteayyin olmadıklarından, bilkuvve rûh-ı Mûsevî'de mündemicdir. Fakat merâtib-i vücûdun “rûh-ı nebâtî” ve “rûh-ı hayvânî” ve “rûh-ı insânî” mertebelerini kat'etmemiş olduklarından kemâlât-ı zâide ile muttasıf değildirler. Ve ondan evvel veyâ onunla berâber gelenler bu kemâlât-ı zâideyi iktisâb etmiş iseler de, kendi cesedlerini ve taayyün-i mahsûslarını müdebbir olup, rûh-ı Mûsevîden bir i'tibâr ile ayırdılar. Binâenaleyh henüz aġrâz-ı nefsânîyye ve sıfât-ı beşerîyye ile tedennüs etmemiş olan etfâl-i Benî İsrâîl'in ecsâm-ı müteayyineleri zâil ve bu firkat-i i'tibâriyyeleri merfû olunca, kendi külleri olan rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' ve onu takviye ederler.

Cenâb-ı Mûsâ'nın zuhûru zamânı yaklaştığı vakit, Fir'avn'ın muhîtinde bulunan hükemâ ve ulemâ Fir'avn'a dediler ki: “Filân senede Benî İsrâîl'den bir çocuk doğacak; ve senin tâc ve tahtının harâbîsi [25²/5] onun yüzünden olacaktır. Fir'avn bu kazâ-yı ilâhînin zuhûrunu men' için, o sene zarfında doğan çocukları katletti. İşte bu katlolunan çocukların ervâh-ı cüz'iyeleri rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' edip ma'nen ve mâddeten rûh-ı Mûsevîyi takviye ettiler. Ve Fir'avn onları katletmekle zâhîren câhilâne hareket edip, Cenâb-ı Mûsâ'ya yardım ve kendi irâdesiyle saltanatının zevâli esbâbına teşebbüs etti. Fakat hakîkatte kazâ-yı ilâhînin infâzına hâdim olduğundan, bu hareketinde bu nokta-i nazardan cehil yoktur. Ve rûh-ı küllî-i Mûsevînin bu ervâh-ı cüz'iyeye ile mukavvâ olmasının âlâmât-ı zâhiriyyesi de meşhûd olmuştur. Meselâ Kıbtî'yi bir yumruk ile katletmesi

ve Şuayb (a.s.)ın kerîmelerinin hayvanlarını suvarmak için, ağzında gâyet büyük bir taş olduğu cihetle, kimsenin istifâde edemediği bir kuyudan, bu taşı kuvvet-i bâzûsıyla kaldırıp istifâde etmesidir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de onun bu kuvvetine işâretle *إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرَ الْقَوِيَّ الْأَمِينُ* (Kasas, 28/26) [Ücretle kullandıklarının en hayırlısı şübhesiz ki o kuvvetli, emîn adamdır.] buyrulur. Bu kuvvetin alâmât-ı bâtiniyyesi ise Fir'avn gibi a'vân ve ensârı kesir olan bir hükümdâr-ı kavîyi, münferiden mağlûb etmesidir.

Velhâsıl ervâh-ı müteferrikanın mizâc-ı vâhid-i küllîde zuhûrları, müteferrik bir hâlde olan zuhûrlarından daha müessir ve daha kavîdir. Nitekim *ساز کاری مایه قوت بود* ya'ni "İttihâd mâye-i kuvvet olur" demişlerdir. Ve işte şer' de meşveretin mesnûn olmasının hikmeti de budur. Bu mukaddeme anlaşıldıktan sonra metnin ma'nâsı sühûletle anlaşılabilir.

***

Fir'avn'ın Mûsâ yüzünden Benî İsrâîl çocuklarını katletmesindeki hikmet, Mûsâ için her bir katlolunan çocuğun hayâtı yardım etmek üzere Cenâb-ı Mûsâ'nın rûh-ı küllîsine avdet ve rücû' etmek içindir. Çünkü katlolunan her bir çocuğa Mûsâ nazarıyla bakılarak katlolundu. Gerçi katlolunan her çocuğun taayyünü, taayyün-i Mûsevî olmadığından, sûrette cehil vâki' idi. Fakat onların her birine taalluk eden rûh, rûh-ı küllî-i Mûsevî'den bir cüz' olduğundan hakîkatte ve ma'nâda aslâ cehil vâki' değil idi. Binâenaleyh onun hayâtı, ya'ni Mûsâ yüzünden maktûl olan her bir çocuğun hayâtı hakîkatte Mûsâ'ya âit idi, ya'ni Mûsâ'nın hayâtı olmak lâbüddür; ve Mûsâ'ya âit olan o hayât dahi, ağrâz-ı nefsâniyyenin henüz kirletmemiş olduğu fitrat üzere olan hayât-ı zâhiredir. Ya'ni kuvvede olmayıp fiilen zuhûr eden ve henüz sıfât-ı beşeriyye ile mülevves olmamış bulunan hayâttır. Belki o hayât fitrat-ı islâmiyye üzeredir.

فكان موسى مَجْمُوعَ حَيَاةٍ مَنْ قُتِلَ عَلَى أَنَّهُ هُوَ، فَكُلُّ مَا كَانَ مُهَيَّئًا لَذَلِكَ
الْمَقْتُولِ مِمَّا كَانَ اسْتِعْدَادًا [25²/6] رُوحَهُ لَهُ كَانَ فِي مُوسَى، وَهَذَا اخْتِصَاصٌ
إِلَهِيٌّ بِمُوسَى لَمْ يَكُنْ لِأَحَدٍ قَبْلَهُ.

İmdi Mûsâ, Mûsâ olmak üzere katlolunanların mecmû'-ı hayâtı oldu. Binâenaleyh o maktûl için rûhunun isti'dâdı, kendisine hâs olan her

ne müheyyâ olmuş idi ise, Mûsâ'da mevcûd oldu. Ve bu, Mûsâ'ya bir ihtisâs-ı ilâhîdir ki, ondan evvel bir kimse için vâki' olmadı.

Yukarıda îzâh olunduğu üzere, nefs-i küllî-i Mûsâ'ya tâbi' olan nüfûs-i cüz'iyeye-i maktûlenin isti'dâdlarına mahsûs ve lâyük olarak, hazîne-i gayb-ı ilâhîde müheyyâ ve ihzâr olunmuş ve fakat onların hayât-ı zâhireleri devâm etmediği cihetle, mevtın-ı şehâdette zuhûr edememiş ne kadar mevâhib-i ilâhiyye var ise bunların hepsi hayât-ı Mûsâ'da zâhir ve mevcûd oldu. Çünkü Mûsâ, "Mûsâdır" diye katlolunan etfâl-i Benî İsrâîl'in mecmû'-ı hayâtı oldu. Zîrâ cüz'lerin hasâisi küllde müctemi' olur. Ve bu hâl Mûsâ (a.s.)a mahsûs olan bir tecellî-i ilâhî idi ki, kendisinden evvel hiçbir peygambere vâki' olmuş değil idi. Ve bu tecellî onun kelime-i vücûdunda mündemic olan "hikmet-i ulviyye" iktizâsıdır; ve bu iktizâ dahi onun ilm-i ilâhîdeki kabiliyyet-i ma'dûmesi ve ayn-ı sâbite-i mevhûmesinden münbaisdir.

فَإِنَّ حِكْمَ مُوسَى كَثِيرَةٌ، وَأَنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى أَسْرُدُ مِنْهَا فِي هَذَا الْبَابِ
عَلَى قَدَرٍ مَا يَقَعُ بِهِ الْأَمْرُ الْإِلَهِيُّ فِي خَاطِرِي، فَكَانَ هَذَا أَوَّلُ مَا شُوفْتُهُ
بِهِ فِي هَذَا الْبَابِ.

İmdi muhakkak Mûsâ (a.s.)ın hikemi çoktur; ve ben inşâallâhu Teâlâ bu bâbda onlardan hâtırımında emr-i ilâhî, onunla vâki' olan şey mikdârı üzere serdeylerim. Binâenaleyh bu bâbda evvelen kendisiyle müşâfehe olduğum şey bu idi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın ilm-i ilâhîde sâbit olan "ayn"ının iktizâsı olup, o ayn-ı sâbitesi hazînesinden bu âlem-i şehâdette zuhûr eden hikmetler çoktur; ve ben meşîyyet-i ilâhiyye taalluk ederse bu **Fass-ı Müsevî**'de o hikmetlerin cinsinden olup izhârına emr-i ilâhî vâki' olan şey mikdârını serd ve beyân edeceğim. Bu mikdârdan noksan ve ziyâde olan hikem-i Müsevînin beyânına me'zûn değilim. İmdi mübeşşirede, ya'ni vâkıa-i sâdıkkada, bu **Fass-ı Müsevî**'den evvelen kendisiyle, taraf-ı Aref-i enbiyâ (s.a.v.)den müşâfehe olduğum [25²/7] hikmet, Mûsâ yüzünden katlolunan etfâl-i Benî İsrâîl'in hikmeti idi.

فَمَا وُلِدَ مُوسَى إِلَّا وَهُوَ مَجْمُوعٌ أَرْوَاحٍ كَثِيرَةٍ، جَمَعَ قُوَى فَعَالَةٍ.

Böyle olunca Mûsâ, ancak ervâh-ı kesîrenin mecmûu olduğu hâlde doğdu. Kuvâ-yı fa'âleyi cem'etti.

Ya'ni insanın nefs-i nâtıkası, nasıl kuvâ-yı muhtelifesinin mecmûu ise, Mûsâ dahi öylece ervâh-ı kesîrenin mecmûu olduğu hâlde doğdu. Fa'âl olan kuvvetleri cem'etti. Meselâ insanda birçok kuvâ vardır ki, bunların ba'zısı zâhir, ba'zısı bâtındır. Kuvâ-yı zâhiresi sâmia, bâsıra, şâmme, zâika, lâmise; ve bâtinesi hiss-i müşterek, hayâl, hâfıza, vâhime, müfekkiredir; ve bu kuvâdan her birinin rûhâniyetleri vardır ki erbâbına münkeşiftir; ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri bu rûhâniyete işâreten **إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ** (İsrâ, 17/36) [Kulak ve göz ve kalbin her birinden ameli suâl olunur.] buyurur. Binâenaleyh insanın rûh-ı izâfisi ve nefs-i nâtıkası bu ervâhın mecmûu olur; ve insan kendisinde bu kuvâ-yı fa'âleyi cem'eder.

İşte bu misâle mutâbık olarak her peygamberin ümemi ve etbâi, o peygamberin nefs-i küllîsine nisbetle bu mesâbededir. İmdi rûh-ı küllî-i Mûsevî'ye nazaran rûh-ı cüz'î sâhibi bulunan her bir çocuk, Cenâb-ı Mûsâ'nın hîn-i da'vetinde ve Fir'avn ile olan mücâdelesinde muîn olmak sûretiyle, rûh-ı küllî-i Mûsevî'de mutasarrıf oldular ve onu teshîr ettiler. Zîrâ tebanın irâdesi metbû' üzerinde müessirdir. Meselâ insanın nefs-i nâtıkasına tâbi' olan kuvve-i bâsıra, bir şeyin rü'yetine meylettikde, metbû olan nefs-i nâtıkayı kendi emrinde müstağrak kılar. Sâir kuvâ da bunun gibidir; ve bu hakîkate binâen her bir nebîye ilm-i risâletten verilen şey ümmetinin isti'dâdı nisbetindedir. Ondandır ne fazla ve ne de noksandır. Ve bu hal cüz'ün küllde ve küçüğün büyükte müessir olması netîcesidir.

لَأَنَّ الصَّغِيرَ يَفْعَلُ فِي الْكَبِيرِ، أَلَا تَرَى الطُّفْلَ، يَفْعَلُ فِي الْكَبِيرِ بِالْخَاصِّيَّةِ،
فِي زُلِّ الْكَبِيرِ [25²/8] مِنْ رِيَاسَتِهِ إِلَيْهِ فَيُلَاعِبُهُ وَيُرْقِزُ لَهُ وَيُظَهِّرُ لَهُ بَعْقَلَهُ،
فَهُوَ تَحْتَ تَسْخِيرِهِ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ، ثُمَّ يَشْغَلُهُ بِرَبِّيَّتِهِ وَحِمَايَتِهِ وَتَفْقُدِ مَصَالِحِهِ
وَتَأْنِيسِهِ حَتَّى لَا يَضِيقَ صَدْرُهُ.

Zîrâ muhakkak küçük büyükte müessirdir. Sen çocuğu görmez misin? Büyükte hâsîyetle müessirdir. Binâenaleyh büyük kendi riyâsetinden onun mertebesine iner; ve onunla oynar; ve onun dili ile

söyler; ve ona onun akli ile zâhir olur. Böyle olunca o, onun teshîri altındadır; hâlbuki onun şuûru yoktur. Ondan sonra sadrı diyk olmak için, onu kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tafakkudüne ve te'nîsine meşgûl eder.

Ya'ni enbiyânın ümemi gibi ma'nen; ve herhangi bir çocuk gibi sûreten küçük olan, ma'nen ve sûreten büyük olanda müessirdir. Sen sûreten küçük olan çocuğu görmüyor musun? Sûreten büyük olan adamda çocukluk hâssiyeti ile nasıl müessir oluyor? İşte bu te'sîr netîcesi olarak büyük adam kendi riyâseti ve metbûiyeti mertebesinden, tâbî' olan çocuğun mertebesine tenezzül edip çocuk ile mülâabe eder; ve "cici", "kaka", "buva", "mama" gibi çocukça konuşur; ve çocuğa onun akli mertebesinde zâhir olur; ve onun aklınca söyler. Böyle olunca o büyük adam, küçük olan çocuğun teshîri altındadır. Büyük ve metbû' olan adam, tâbî' olan çocuğun mertebesine tenezzül ettiği vakit, sevk-i tabî ile tenezzül eder. Yoksa, bu çocuktur, ben onun mertebesine tenezzül etmeyince onunla münâsebette bulunamam, tarzında evvelce düşünüp bir muhâkeme yapmaz. Binâenaleyh onun bu teshîrde vukûfu yoktur. Bu tenezzülden sonra çocuk, sadrı diyk olmamak ve inbisât üzere bulunmak için, o büyük adamı ve kendi metbûunu, kendi terbiyesine ve himâyesine ve ihtiyâcının tedârikine ve te'nîsine meşgûl eder. [25²/9]

وهذا كله من فعل الصغير بالكبير، وذلك لقوة المقام، فإن الصغير حديث عهد بربه، لأنه حديث التكوين، والكبير أبعد، فمن كان من الله أقرب سخر من كان من الله أبعد، كخواص الملك المقرين منه يسخرون الأبعدين.

Ve bunun hepsi sagîrin kebîrdeki te'sîrindedir. Bu da kuvvet-i makâmıdandır. Zîrâ sagîr Rabb'ine hadîs-i ahddir; çünkü hadîsü't-tekvîndir; kebîr ise eb'addir. Binâenaleyh Allâh'a akreb olan, Allah'dan eb'ad olanı teshîr eder. Melek cinsinin havâssı gibi ki, kurblerinden nâsî eb'ad olanları teshîr ederler.

Ya'ni nüfûs-i cüz'iyenin nüfûs-i külliyyede ve tıfılın racülde ve binâenaleyh etfâl-i maktûlenin rûh-ı küllî-i Müsevî'de te'sîri hep sagîrin kebîrdeki te'sîrindedir. Bu te'sîr dahi sagîrin kuvvet-i makâmından ileri gelir; ve

onun makâmının kuvveti dahi Rabb'ine karîbü'l-ahd olmasından münbaisdir. Çünkü sagîrin tekvîni ve vücûd bulması yenidir. Kebîr ise tekvîn i'tibâriyle Rabb'inden çok uzaktır. Bu sebeble Allah Teâlâ'ya en yakın olan, Allah Teâlâ'dan en uzak olanı teshîr eder. Melek cinsinin havâssı gibi ki, Allah Teâlâ'ya kemâl-i kurblerinden dolayı mâdûnu olan melâikeyi ve sâir mahlûkâtı teshîr ederler.

Abdullah Bosnevî hazretleri kendi şerhinde كَخَوَاصِّ الْمَلَائِكَةِ [Melek cinsinin havâssı] ibâresindeki مَلِكٌ kelimesinin, “lâm”ın kesriyle “melik” [مَلِكٌ] olması da câiz olduğunu beyân eder. Bu sûrette ma'nâ: “Hükümdârın havâss-ı mukarrebîni gibi ki, pâdişâha yakın oldukları için, hükümdârdan uzak olan ümerâ ve tebaayı teshîr ederler” demek olur.

Suâl: Etfâl-i maktûlenin rûh-ı küllî-i Mûsevî'de te'sîri nasıl olur ki...? Cenâb-ı Mûsâ ülü'l-azm bir peygamber-i zîşân idi. Binâenaleyh kendi ümmetinin efrâdından Hakk'a daha karîb idi; ve efrâdı onun makâm-ı nübüvvetine nisbeten Hakk'a daha baîd idi?

Cevâb: Mukaddemede beyân olduğu üzere Cenâb-ı Mûsâ'nın nefs-i küllî-i âlîsi cesed-i şerîfinden mukaddem mükevven idi. Ve ümmetinin nüfûs-i cüz'iyyesi ise mizâclarının husûlünden sonradır. Binâenaleyh merâtib-i vücûd i'tibâriyle nefs-i küllî-i Mûsevî, etfâl-i maktûlenin ervâh-ı cüz'iyyesine nazaran, karîbü'l-ahd değil idi; belki baîdü'l-ahd idi. Hadîsü't-tekvîn olan ervâh-ı cüz'iyye kadîmüt-tekvîn olan nefs-i küllî-i Mûsevî'yi teshîr etti. Nitekim bu hakîkate işâreten ve bu ma'nâyı te'yîden Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âtîdeki ibârede şöyle buyururlar: [25²/10]

كان رسولُ الله ﷺ يَنْزِرُ بِنَفْسِهِ لِلْمَطَرِ إِذَا نَزَلَ وَيَكْشِفُ رَأْسَهُ حَتَّى يُصِيبَ منه، وَيَقُولُ: «إِنَّهُ حَدِيثٌ عَهْدٍ بِرَبِّهِ»، فَأَنْظُرُ إِلَى هَذِهِ الْمَعْرِفَةِ بِاللَّهِ مِنْ هَذَا النَّبِيِّ مَا أَجَلَّهَا وَمَا أَعْلَاهَا وَمَا أَوْضَحَّهَا، فَقَدْ سَخَّرَ الْمَطَرُ أَفْضَلَ الْبَشَرِ لِقُرْبِهِ مِنْ رَبِّهِ، فَكَانَ مِثْلَ الرَّسُولِ الَّذِي يَنْزِلُ إِلَيْهِ بِالْوَحْيِ عَلَيْهِ، فَدَعَا بِالْحَالِ بِذَاتِهِ فَبَرَزَ إِلَيْهِ لِيُصِيبَ مِنْهُ مَا أَتَاهُ بِهِ مِنْ رَبِّهِ، فَلَوْلَا مَا حَصَلَتْ لَهُ مِنْهُ الْفَائِدَةُ الْإِلَهِيَّةُ بِمَا أَصَابَ مِنْهُ مَا بَرَزَ بِنَفْسِهِ إِلَيْهِ، فَهَذِهِ الرَّسَالَةُ رِسَالَةٌ مَاءٍ جَعَلَ اللَّهُ مِنْهُ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ، فَافْتَهُمَ .

Resûlullah (s.a.v.) nefisini, yağmur yağdığı vakit, yağmura ibrâz ederdi ve başını açardı, tâ ki yağmurdan ona isâbet ede; ve “Rabb’ine onun ahdi yenidir” derdi. İmdi bu nebînin, bu ma’rifet-i billâhına bak ki, ne ecelldir ve ne a’lâdır ve ne evzahdır! Böyle olunca Rabb’ine kurbundan nâşî yağmur, efdal-i beşeri teshîr etti. Binâenaleyh onun üzerine vahy ile nâzil olan resûl gibi oldu. Böyle olunca onu hâl ile zâtına da’vet etti. İmdi Rabb’inden ona getirdiği şey kendisine isâbet etmek için yağmura bürûz ederdi. Eğer ondan kendisine isâbet eden şey sebebiyle ondan fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, kendi nefisini ona ibrâz etmez idi. İşte bu risâlet suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ her şeyin hayâtını ondan kıldı.

Yağmur yağdığı vakit, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz, baîdü’l-ahd olan nefis-i nefislerini, ya’ni taayyün-i şerîflerini, karîbü’l-ahd olan yağmura ibrâz buyurur ve yağmur isâbet etmek için mübârek başlarını açar idi. Sebebin-den suâl eden ashâb-ı kirâma: “Yağmur tânelerinin ahdi Rabb’ine hadîsidir ve yenidir” buyurur idi. İmdi bu Nebiyy-i zîşânın ve bu numûne-i insânın şu ma’rifet-i billâhına bak ki, ne büyüktür ve ne yüksektir ve ne açıktır! İşte görülüyor ki, taayyün i’tibârıyla Rabb’ine kurbundan nâşî, yağmur efdal-i beşeri teshîr etti. Şu hâlde yağmur vahy ile huzûr-i risâlet-penâhiye nâzil olan resûl, ya’ni melek, gibi oldu. Böyle olunca A’ref-i enbiyâ Efendimiz’i yağmur hâl ile zâtına, ya’ni hakîkatine, da’vet etti.

Ma’lûm olsun ki, ervâhın hayâtı ilimdendir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz [25²/11] *مَنْ صَارَ بِالْعِلْمِ حَيًّا لَمْ يَمُتْ أَبَدًا* ya’ni “İlim ile hayy olan ebedî ölmez!” buyururlar. Ve kezâ ecsâdın hayâtı dahi sudandır. Nitekim Hak Teâlâ *وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ* (Enbiyâ, 21/30) [Hayât sâhibi olan her şeyi sudan halkeyledik.] buyurur. İnsan ise bu âlem-i şehâdette cesed ile rûhdan, ya’ni zâhir ile bâtından, mürekkebdir ki, zâhiri cesed, bâtını ve hakîkati rûhdur. Yağmurun dahi zâhiri su, bâtını ve hakîkati hayâttır. Binâenaleyh su, “Hayy” ism-i şerîfinin mazharıdır. Şu hâlde Rabb’inden yeni gelen yağmur, lisân-ı hâl ile kendi zâtına ve hakîkatine da’vet ettiği için, efdal-i beşer Efendimiz hazretleri kendi sûret-i seniyyelerini yağmurun sûretine ibrâz etti. Ve bu sûretten ma’nâyâ intikâl ederek feyz-i akdesten nâzil olup hayât-ı rûh olan ilm-i rabbânîye müterakkıb oldu.

Ey teşne-i ma'rifet, suver-i âlemden her biri bir ma'nâ-yı rabbânîyi hâmilidir; ve bu ma'nâyı hâmilen Cenâb-ı Hak'tan risâletle insana müteveccihdir. Çünkü suver-i âlem mezâhir-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyedir; ve bu mezâhirden zâhir olan müsemmâdır. Hz. Mısrî-i Niyâzî buyurur:

Ârife eşyâda esmâ görünür

Cümle esmâdan müsemmâ görünür

Bu Niyâzî'den de Mevlâ görünür

Âdem isen "Semme vechullâh"ı bul

Kande baksan ol güzel Allâh'ı bul

İşte (S.a.v.) Efendimiz'e yağmurdan isâbet eden şey bu idi. Ve bu sebeble vahy ile nâzil melek gibi fitrat-ı nûriyye üzere nüzûl eden yağmura re's-i saâdetlerini keşf buyurdular. Bu ma'nâyı iyi anla!

وَأَمَّا حِكْمَةُ الْقَائِمِ فِي التَّابُوتِ وَرَمِيهِ فِي الْيَمِّ، فَالتَّابُوتُ نَاسُوتُهُ، وَالْيَمُّ مَا حَصَلَ لَهُ مِنَ الْعِلْمِ بِوَسَاطَةِ هَذَا الْجِسْمِ مِمَّا أُعْطِيَتْهُ الْقُوَّةُ النَّظَرِيَّةُ الْفِكْرِيَّةُ وَالْقُوَى الْجِسْمِيَّةُ وَالْخَيَالِيَّةُ الَّتِي لَا يَكُونُ شَيْءٌ مِنْهَا وَلَا مِنْ أَمْثَالِهَا لِهَذِهِ النَّفْسِ الْإِنْسَانِيَّةِ إِلَّا بِوُجُودِ هَذَا الْجِسْمِ الْعُنْصُرِيِّ، فَلَمَّا حَصَلَتِ النَّفْسُ فِي هَذَا الْجِسْمِ وَأَمْرَتْ بِالتَّصَرُّفِ فِيهِ وَتَدْيِيرِهِ جَعَلَ اللَّهُ إِلَيْهَا هَذِهِ الْقُوَى آلَاتٍ، تَتَوَصَّلُ بِهَا إِلَى مَا أَرَادَهُ اللَّهُ مِنْهَا فِي تَدْيِيرِ هَذَا التَّابُوتِ الَّذِي فِيهِ سَكِينَةٌ لِلرَّبِّ.

Ve onun tâbûta ilkâsinin ve tâbûtun dahi deryâyâ atılmasının hikmetine gelince: Tâbût onun [25²/12] nâsûtudur; ve deryâ dahi, kuvve-i nazariyye-i fikriyye ve kuvâ-yı hissiyye ve hayâliyyenin verdiği şeyden bu cisim vesâtatıyla ilimden kendisine hâsıl olan şeydir ki, bu nefsi-î insâniyye için onlardan ve onların emsâlinde hâsıl olan bir şey, ancak bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyle hâsıl olur. Vaktâki nefis bu cism-i unsurîde hâsıl oldu ve onda tasarrufa ve onun tedbîrinde me'mûr oldu, Allah Teâlâ ona bu kuvâyı âlât yaptı. Rab için kendisinde sekîne olan bu tâbûtun tedbîrinde Allah Teâlâ'nın kendisinden murâd eylediği şeye onlar ile tevassul eder.

Ya'ni Fir'avn'ın etfâl-i Benî İsrâîl'i katlettirdiği esnâda katilden sıyânet kasdıyla, Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi tarafından bir sandığa vaz'edilip, bu

sandığın dahi deryâya atılmasının hikmetine gelince: Bu “sandık” Hz. Mûsâ'nın nâsûtu ve sûret-i beşeriyesidir; “onun sandığa ilkâsı”, rûhunun sandık gibi olan cismine ta'lîkinin nazîridir; ve “sandığın denize atılması” dahi cism-i Mûsâ'nın bahr-i ilme dalmasının misâlidir. Zîrâ nefsi-nâtika-i insâniyyeye ilmi veren şey nazar-ı fikrî kuvveti ve havâss-i hamse-i zâhire ve bâtine kuvvetleridir. Bu kuvvetlerden ve bunların emsâli olan kuvvetlerden, bu nefsi-insâniyye için hâsıl olan şeyler hep bu cism-i unsurünün vücûdu sebebiyledir.

İmdi nefsi-insâniyye bu cism-i unsurîde hâsıl olunca, cesedde tasarrufa ve cismi tedbîre me'mûr oldu; ve nefsi-nâtikanın cisimde tasarrufu ve tedbîri için Allah Teâlâ, fikrî ve hissî ve hayâlî olan bu kuvvetleri, o nefse âlât yaptı. Binâenaleyh bu nefsi-nâtika, bu cisim sandığının tedbîrinde, Allah Teâlâ'nın kendisinden zuhûrunu murâd eylediği şuûnâta bu kuvvetler sebebiyle vâsıl olur. Bu cisim sandığı öyle bir sandıktır ki, kendisinde Rab için sekîne vardır.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.), bu kuvânın vücûd-ı beşerîdeki tasarrufâtını ve bu tasarrufâtın netâyicini *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye fi islâhî memleketi'l-insâniyye* nâmındaki kitâb-ı şerîfnde göstermiş ve kitâb-ı şerîf âcizleri tarafından şerh ve îzâh edilmiştir.⁶⁰⁹ Burada o îzâhât, tatvîli mûcib olur. İbâredeki “sekîne” ta'bîri hem “sükûn”dan ve hem de “mesken”den müştakk olmak câizdir. “Sükûn”dan iştikâkına göre cism-i beşer sandığı vücûd-ı mutlakın merâtib-i zuhûrunun nihâyetidir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak insân-ı kâmil [25²/13] mir'âtında kemâliyle mütecellîdir; ve celâ ve isticlânın kemâli ancak insân-ı kâmil ile vâki' olup vücûd için “sükûn” hâsıl olmuştur.

“Mesken”den iştikâkına göre: Cism-i insânîde mütekevvin olup sûret-i ilâhiyyenin in'ikâsına müsâid olan kalbi kâmil-i insânîye işâret olur. Nitekim hadîs-i kudsîde *مَا وَسَعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ* ya'ni “Arzıma ve semâma sığmadım; fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım” buyrulur. Ve kezâ Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Risâle-i Gausiyye*'lerinde: *قَالَ لِي يَا غَوْثُ، قُلْتُ لَيْبِكَ يَا رَبَّ الْعَرْشِ، قَالَ مَا ظَهَرْتُ فِي شَيْءٍ كَظُهُورِي فِي الْإِنْسَانِ. قُلْتُ هَلْ لَكَ مَكَانٌ؟ قَالَ أَنَا مَكَانُ الْمَكَانِ وَلَيْسَ لِي مَكَانٌ سِوَى الْإِنْسَانِ* ya'ni “Hak

609 Bk. Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 105-129.

Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri bana: Yâ gavs! diye hitab buyurdu. Ey arşın Rabbi, lebbeyk! dedim; Ben insanda zuhûr ettiğim gibi hiçbir şeyde zâhir olmadım, buyurdu. Yâ Rabbi, senin mekânın var mıdır? dedim. Ben mekânın mekânıyım ve insandan gayrı benim için mekân yoktur, buyurdu.” Bu hitâbâtın îzâhı uzundur. Şu kadar îzâh edeyim ki: Vücûd-ı mutlak-ı Hak nâmütenâhî olup cemî’-i taayyünât, bu vücûdda vâki’ olduğuna ve mekân taayyünât ile kâim bulunduğuna göre, vücûd-ı Hak mekânın mekânı olmuş olur. Ve vücûd-ı Hak’ta mütekevvin olan bu taayyünâttan hiçbirinin sûreti, insân-ı kâmilin sûretinden ve taayyününden gayrı, cem’iyyet-i es-mâiyye ile zuhûra müsâid değildir. Binâenaleyh taayyün-i kâmil, mekân-ı tecellî-i ilâhî olur.

فَرْمِيْ بِهِ فِي الْيَمِّ لِيَحْضَلَ بِهَذِهِ الْقُوَى عَلَى فُنُوْنِ الْعِلْمِ، فَأَعْلَمَهُ بِذَلِكَ أَنَّهُ وَإِنْ كَانَ الرُّوحُ الْمُدَبِّرُ لَهُ هُوَ الْمَلِكُ فَإِنَّهُ لَا يُدَبِّرُهُ إِلَّا بِهِ، فَأَصْحَبَهُ هَذِهِ الْقُوَى الْكَائِنَةُ فِي هَذَا النَّاسُوتِ الَّذِي عَمَّرَ عَنْهُ بِالتَّائِبَاتِ فِي بَابِ الْإِشَارَاتِ وَالْحِكْمِ، كَذَلِكَ تَدْبِيرُ الْحَقِّ الْعَالَمِ، مَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ أَوْ بِصُورَتِهِ، فَمَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ، كَتَوَقُّفِ الْوَالِدِ عَلَى إِبْجَادِ الْوَالِدِ، وَالْمُسَبِّبَاتِ عَلَى أَسْبَابِهَا، وَالْمَشْرُوطَاتِ عَلَى شُرُوطِهَا، وَالْمَعْلُولَاتِ عَلَى عِلَلِهَا، وَالْمَدْلُولَاتِ عَلَى دَلَالِهَا، وَالْمُحَقَّقَاتِ عَلَى حَقَائِقِهَا، وَكُلُّ ذَلِكَ مِنَ الْعَالَمِ، وَهُوَ تَدْبِيرُ الْحَقِّ فِيهِ، فَمَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ.

[25²/14] İmdi bu kuvvetler ile fûnûn-i ilim üzerine isti'lâ için onunla bahre atıldı. Ona bunu bildirdi ki, her ne kadar onu müdebbir olan rûh melek ise de, o onu ancak onunla tedbîr eder. Binâenaleyh bâb-ı işârât ve hikemde “tâbût” ta'bîr olunan bu nâsûtta kâin olan kuvvayı ona musâhib etti. Hakk'ın âlemi tedbîri de böyledir. Onu ancak onunla veyâ onun sûreti ile tedbîr eder. Böyle olunca veledin vâlidin îcâdına ve müsebbebâtın kendi esbâbına ve meşrûtâtın kendi şurûtuna ve ma'lûlâtın kendi illetlerine ve medlûlâtın kendi delîllerine ve muhakkakâtın kendi hakikatlerine tevakkufu gibi, onu ancak onun kendisi ile tedbîr eder; ve bunun cümlesi âlemdendir; ve o, Hakk'ın onda tedbîridir. Binâenaleyh onu ancak onun kendisiyle tedbîr eder.

Ya'ni nefs-i nâtıkanın âlâtı olan fikrî, hissî ve hayâlî olan kuvvetler ile muhtelif ilim üzerine isti'lâ için, cisim sandığı ile bahr-i ilme atıldı.

Ya'ni "sandık" cism-i Mûsâ'ya, "bahr-i cismânî" dahi bahr-i ilim ve ma'nâ-ya mukâbildir. İmdi Mûsâ'nın sandık ile denize atılmasıyla Allah Teâlâ Mûsâ'ya şunu bildirdi ki: Her ne kadar cismi müdebbir olan rûh melek, ya'ni kuvvet, ise de o kuvvet o cismi ancak yine cisim vâsıtasıyla tedbîr eder. Meselâ bir insanın bir tarafı kaşınsa, rûh onu kaşıyamaz. Ele emredip onu tahrîk eder ve o noktayı el kaşıyabilir. Şu hâlde rûh cismi, cisim vâsıtasıyla tedbîr eder. Binâenaleyh işârât ve hikem bâbında, "tâbût ve sandık" ta'bîr olunan bu nâsûtta, ya'ni sûret-i beşeriyyede, kâin olan kuvvetleri Allah Teâlâ o sûret-i beşeriyyeye musâhib kıldı. Hak Teâlâ hazretlerinin âlemi tedbîr etmesi de böyledir. Âlemi ancak âlem ile veyâ âlemin sûreti ile tedbîr eder. Böyle olunca veled, vâlidin îcâdına tevakkuf eder; ya'ni peder veledini îcâd etmedikçe veledin vücûdu husûle gelmez. Ve müsebbebâtın vücûdu dahi kendi sebeblerine bağıldır; ve meşrûtât kendi şartlarına ve ma'lûlât kendi illetlerine ve medlûlât kendi delillerine ve muhakkakât kendi hakikatlerine tevakkuf eder. Binâenaleyh cihânın cânı olan Hak, o cihânı ancak o cihânın kendisi ile tedbîr eder. Ve bu saydıklarımızın cümlesi âlemdir. Pederin veledini îcâd etmesi [25²/15] Hak'ın îcâd-ı veledde tedbîridir. Şu hâlde Hak Teâlâ âlemi ancak o âlemin kendisiyle tedbîr eder. Beyit:

*Hak kulundan intikâmın yine abdiyle alır
Bilmeyen ilm-i ledünnü ânı abd etti sanır
Fâili oldur her işin abd elinden işlenir
Berr ü yâ bahr içre onsuz sanma bir çöp deprenir⁶¹⁰*

وَأَمَّا قَوْلُنَا «أَوْ بِصُورَتِهِ» أَعْنِي صُورَةَ الْعَالَمِ فَأَعْنِي بِهِ الْأَسْمَاءَ الْحُسْنَى
وَالصِّفَاتِ الْعُلَا الَّتِي تَسْمَى الْحَقُّ بِهَا وَاتَّصَفَ بِهَا، فَمَا وَصَلَ إِلَيْنَا مِنْ اسْمٍ
تَسْمَى بِهِ إِلَّا وَجَدْنَا مَعْنَى ذَلِكَ الْإِسْمِ وَرُوحَهُ فِي الْعَالَمِ، فَمَا ذَبَرَ الْعَالَمَ أَيْضًا
إِلَّا بِصُورَةِ الْعَالَمِ.

610 Yusuf Bahrî Efendi'ye atfedilen bu beyitler Âdil Bey nüshasında şöyle kayıtlıdır (s. 20):

*Hak kulundan intikâmın yine abdiyle alır
İlm-i ledün bilmeyenler anı abd etti sanır
Her şeyin fâili oldur abd elinden işlenir
Berr ü bahr içre onsuz sanma bir çöp deprenir*

Ve bizim *أَوْ بِصَوْرَتِهِ* [yâhud onun sûreti ile] kavlimize gelince, sûret-i âlemi murâd ederim; onunla da esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâyı murâd ederim ki, Hak onlar ile müsemmâ ve onlar ile muttasıftır. İmdi Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı, illâ ki muhakkak biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde gördük. Binâenaleyh âlemi, ancak yukarıdaki gibi sûret-i âlemlerle tedbîr eder.

Ya'ni yukarıdaki ibârede *كذلك تَدْبِيرُ الْحَقِّ الْعَالَمَ مَا دَبَّرَهُ إِلَّا بِهِ أَوْ بِصَوْرَتِهِ* ya'ni "Hakk'ın âlemi tedbîri dahi böyledir; onu ancak onunla veyâ onun sûreti ile tedbîr eder" denilmiş idi. Bu ibâredeki *أَوْ بِصَوْرَتِهِ* "yâhud onun sûretiyle" kavlimizden murâdımız "âlemin sûreti" demektir. Ve "âlemin sûreti" demekten murâdımız dahi, esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâdır ki, Hak Teâlâ hazretleri bu isimler ile müsemmâ ve bu sıfatlar ile muttasıftır. Binâenaleyh "âlemin sûreti"nden murâd, onun sûret-i hakîkiyye-i bâtinesidir. Çünkü sûret-i âlem a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite dahi esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin zilleridir. Şu hâlde esmâ-i hüsnâ sûretlerinden başkaca âlemin sûreti ve hüviyeti yoktur. Ve suver-i âlem vücûd-ı vâhid-i hakîkînin esmâ ve sıfâtı hasebiyle taayyünât-ı kesîfesinden ibârettir. [25²/16]

Ma'lûm olsun ki, suver iki mertebe üzerindedir: Biri suver-i müteayyine-i zâhiredir ki, onlar his gözüyle gördüğümüz nukûş ve eşkâldir. Diğer akıl gözüyle gördüğümüz suver-i müteayyine-i bâtinedir ki, onlar mahsûs olan suver-i zâhirenin ervâhıdır. Binâenaleyh Allah Teâlâ âlemin suver-i müteayyine-i zâhiresini, ancak âlemin suver-i müteayyine-i bâtinesiyile tedbîr eder; ve bu suver-i bâtine, suver-i zâhirede âsârıyla meşhûd olur. Bu da âlemi, âlemin sûretiyle tedbîr etmektir.

Hiz. Şeyh bâlâda "Hak Teâlâ âlemi, âlemin kendi nefsiyle veyâ âlemin sûretiyle tedbîr eder" buyurmuş ve tedbîr-i ilâhînin iki sûretle vukûuna işâret etmiş idi. Âlemi âlemin sûretiyle tedbîri izâh edildi.

Âlemi, âlemin kendi nefsi ile tedbîri dahi, eczâ-yı âlemin yine eczâ-yı âlem ile tedbîridir. Bu da ateşi söndürmek için su isti'mâli gibi tedâbirdir ki, hadîs-i şerifte *يَرُدُّ بِالْقَدَرِ* ya'ni "Kader, kader ile reddolunur" buyurulmasıyla bu hakîkate işâret olunur. Zîrâ kader, kazânın tafsîli olup, onun mahall-i zuhûr ve bürûzu eczâ-yı âlem-i şehâdettir. Ve ateşin ihrâkı mukadder olduğu gibi suyun ateşi itfâsı da mukadderdir. Binâenaleyh ec-

zâ-yı âlemden ve âlemin kendi nefisinden olan ateş, yine eczâ-yı âlemden ve âlemin kendi nefisinden olan su ile itfâ edildiğine nazaran kader, kader ile merdûd olmuş olur.

İmdi âlemi, âlemin sûreti olan esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ ile Hakk'ın tedbîri ne sûretle ma'lûm olur? Suâl-i mukadderine cevâben Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı ki, biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde görmeyelim. İşte biz Hakk'ın müsemmâ olduğunu bildiğimiz herhangi bir ismin ma'nâsını ve rûhunu muhakkak âlemde gördüğümüz için, Hak Teâlâ âlemi ancak âlemin sûreti ile tedbîr eder dedik.

Meselâ eşyâ-yı âlemden bir şey olan kendimize nazar ettiğimiz vakit, nefsimizde hayât, ilim ve sem', basar, irâde ve kudret ilh... gibi birtakım sıfatlar görüyoruz. Hâlbuki Allah Teâlâ sıfat-ı kelâm ile mütecellî olup, bize nebîsi lisânından kendisinin bu sıfatlar ile ittisâfını ve bu sıfatların zâhiri olan isimler ile müsemmâ olduğunu haber verdi. [25²/17] İmdi biz zâhir olan "şey" e nazar ile, onun bâtını olan "ism" e ve ismin bâtını olan "sıfat" a ve ba'dehû bu sıfatların "mevsûf" u ve bu isimlerin "müsemmâ" sı olan vücûd-ı hakîkiye intikâl ettik. Binâenaleyh âlemin hey'et-i mecmûasını, bu isimlerin hey'et-i mecmûasına mazhar ve bunların ahkâm ve âsârının hey'et-i mecmûa-i âlemde cârî olduğunu ve binnetîce âlemin yine sûret-i âlem ile tedbîr olunduğunu gördük.

ولذلك قال في خلق آدم الذي هو الأتمودج الجامع الثعوت الحضرة الإلهية التي هي الذات والصفات والأفعال: «إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ»، وَلَيْسَتْ صُورَتُهُ سِوَى الْحَضْرَةِ الْإِلَهِيَّةِ، فَأُوجَدَ فِي هَذَا الْمُخْتَصَرِ الشَّرِيفِ الَّذِي هُوَ الْإِنْسَانُ الْكَامِلُ جَمِيعَ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ وَحَقَائِقِ مَا خَرَجَ عَنْهُ فِي الْعَالَمِ الْكَبِيرِ الْمُتَفَصِّلِ، وَجَعَلَهُ رُوحًا لِلْعَالَمِ، فَسَخَّرَ لَهُ الْعُلُوَّ وَالسُّفْلَ لِكَمَالِ الصُّورَةِ، فَكَمَا أَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْعَالَمِ إِلَّا وَهُوَ يُسَخِّحُ اللَّهُ بِحَمْدِهِ، كَذَلِكَ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْعَالَمِ إِلَّا وَهُوَ مُسَخَّرٌ لِهَذَا الْإِنْسَانِ، لِمَا تُعْطِيهِ حَقِيقَةُ صُورَتِهِ، فَقَالَ: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ﴾، فَكُلُّ مَا فِي الْعَالَمِ تَحْتَ تَسْخِيرِ الْإِنْسَانِ، عَلِمَ ذَلِكَ مَنْ عَلِمَهُ وَهُوَ الْإِنْسَانُ الْكَامِلُ، وَجَهَلَ ذَلِكَ مَنْ جَهَلَهُ وَهُوَ الْإِنْسَانُ الْحَيَوَانُ.

Ve işte bunun için, zât ve sıfât ve ef'âl olan hazret-i ilâhiyye nuûtu-
nu câmi' enmûzec bulunan halk-ı Âdem hakkında إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَىٰ
صُورَتِهِ ya'ni "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halketti" buyurdu.
Hâlbuki onun sûreti hazret-i ilâhiyyetten gayrı değildir. Binâenaleyh
insân-ı kâminden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâ-
hiyyeyi ve âlem-i kebîr-i munfasılda kendisinden hâric olan hakâyıkı
îcâd eyledi; ve onu âlemin rûhu yaptı. Binâenaleyh kemâl-i sûretin-
den nâşî ona ulüvvü ve süflü teshîr eyledi. Nitekim âlemden Allah
Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yoktur. Kezâlik âlemden
insana müsahhar olmayan bir şey yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati
onu i'tâ eder. Böyle olunca وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
مِنْهُ (Câsiye, 45/13) [25²/18] ya'ni "Göklerde ve yerde olan şeyin kâf-
fesini size müsahhar kıldı" buyurdu. İmdi âlemden olan şeyin hepsi in-
sanın taht-ı teshîrindedir. Bunu bilen, bildi ki o insân-ı kâmidir. Bunu
câhil olan câhil oldu, o da insân-ı hayvândır.

Ya'ni Allah Teâlâ âlemi, âlem ile tedbîr ettiği için zât ve sıfât ve ef'â-
lin mecmûu olan hazret-i ilâhiyyet nuûtunu ve evsâfını câmi' bir numû-
neden ibâret bulunan halk-ı Âdem hakkında, bu evsâfı câmi' olduğunu,
nefs-i nefis-i risâlet-penâhîsinde zevkan müşâhede buyuran (S.a.v.) Efen-
dimiz "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halkeyledi" buyurdu. Hâl-
buki Hakk'ın sûreti, zât ve sıfât ve ef'âlin mecmûu bulunan mertebe-i
vahdet ve ulûhiyyetten ibârettir. Nitekim şerhimizin Mukaddeme'sinde bu
merâtib îzâh edilmiş idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ, insân-ı kâminden ibâ-
ret olan bu muhtasar-ı şerîfte cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i
munfasılda kendisinden hâric olan hakâyıkı îcâd eyledi. "Bu muhtasar-ı
şerîf" ta'bîrinde karîb için olan ism-i işâret –Dîbâce'de görüldüğü üzere
bu kitâb Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz tarafından vârisi yediyle izhâr
edilmiş olduğu için– evlenen nefis-i nefis-i Risâlet-penâhiye, sâniyen vârisi
olan Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerine râci'dir. Zirâ gerek (S.a.v.) Efendimiz
ve gerek onun verese-i irfânı olan kümmelîn hazarâtı, mazhar-ı ism-i câmi'
olup, bilcümle esmânın ahkâmı ve âsârı fiilen kendilerinden zâhir olur.
Meselâ "Muhyî" ismi ile ölüyü diriltir; ve "Mümît" ismi ile diriye öldü-
rürler; ve "Hâlık" ismiyle mahlûk halkederler. Ve kezâ Hak Teâlâ âlem-i
şehâdette, ya'ni âlem-i kebîr-i munfasılda, mahlûk olup insân-ı kâmilin

vücûdundan ayrı ve hâric olan bilcümle eşyânın hakâyıkını îcâd eyledi. Zîrâ insân-ı kâmilin vücûdunda, âlemde ne kadar eşyâ var ise, sûret îtibâriyle onların nazîrini bulmak mümkün değil ise de, onların ma'nâlarını ve hakikatlerini bulmak kâbilidir. Nitekim ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan insân-ı nâkista bile ba'zı esmânın ahkâmı fiilen zâhir ve bu hakâyık mündemicdir; ve cemâd ve nebât ve hayvânâtın envâına âit hakâyık-ı süfliyyenin ve melâikenin envâına müteallik hakâyık-ı ulviyyenin vücûdu insanda mahsûstür. İşte bu sebeble insanda [25²/19] gâh sîfât-ı hayvâniyye ve gâh sîfât-ı melekîyye ve gâh sîfât-ı şeytâniyye gâlib olup, kendisinden ona göre ef'âl sâdır olur. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âlem-i kebîr-i munfasîlda olan şeylerin âlem-i sagîr olan insanda ne sûretle mevcûd olduğunu *et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye fî islâhı memleketi'l-insâniyye* nâmındaki eser-i âlilerinde tafsîlen îzâh buyururlar. Ve kezâ muhtasar-ı şerîf olan insân-ı kâmilî Allah Teâlâ âlemin rûhu yaptı da, sûretinin kemâlinden dolayı âlî ve sâfil olan eşyâyı ona teshîr etti. Zîrâ **Fass-ı Âdemî**'de îzâh olunduğu üzere âlem bî-rûh bir cesed-i müsevvâ mesâbesinde olup Âdem o âlemin rûhudur. Onun sûreti, hakâyık-ı ilâhiyyeyi ve hakâyık-ı âlemi câmi'dir. Binâenaleyh onun bu sûret-i câmia ve kâmile si sebebiyle, ulüvvü ve süflü Hak Teâlâ ona müsahhar kıldı. "Ulüvv"den murâd, ervâh-ı ulviyye ve âlem-i ervâh ve esmâ-i vücûbiyye-i ulviyye; ve "süfl"den murâd dahi eşhâs-ı süfliyye ve âlem-i şehâdet ve mezâhir-i kevnîyedir.

Âlemden Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey ve bir mevcûd olmadığı gibi, yine o âlemden insana müsahhar olmayan bir şey ve bir mevcûd yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu iktizâ eder.

Ma'lûm olsun ki, âlemde mevcûd olan her bir şey esmâ-i ilâhiyyeden birinin mazharıdır; ve herhangi bir isim alınsa, o isimde cemî'-i esmâ mündemicdir. Meselâ Semî' ve Basîr ve Kâdir ve Mürîd olmak için Hayy olmak lâzımdır; ve kezâ Hayy olunca Semî' ve Basîr ve Kâdir ve Mürîd olmak iktizâ eder. İşte bu sebeble herhangi bir ismin mazharı olan bir şey'-i mevcûdda hayât vardır. Fakat her bir şeyin sûret-i müteayyinesi bu esmânın kâffesinin zuhûr-ı ahkâmına müsâid değildir. Binâenaleyh cemâdda "hayât" bâtındır ve nebâtta mahsûstür ve hayvanda zâhirdir; insanda ise azhardır. İmdi insandaki sûret-i kemâliyye bilcümle esmâ ahkâmını izhâr

ettiği için, âlemden insanın taht-ı teshîrinde olmayan bir şey yoktur. Bu teshîr keyfiyeti kısmen insân-ı kâmilde bile meşhûd olup muhtâc-ı îzâh değildir. Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde "Allah Teâlâ, göklerde ve yerlerde olan şeyin kâffesini size müsahhar kıldı" (Câsiye, 45/13) buyurdu.

Suâl: Arzda olan insanın tasarrufu ma'lûmdur. Zîrâ insanlar buhâr ve elektrik kuvvetlerini keşf ile [25²/20] tayyâreler ile havada; ve tahtelbahirler ile deryâların karında gezmektedir. Göklerdeki tasarrufu ne sûretle olur?

Cevâb: Evvelen insandan maksûd insân-ı kâmil, insân-ı nâkıs değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de cem'-i muhâtab zamîriyle hitâben "لَكُمْ –leküm" [sizin için] buyurulması her ne kadar sûret-i umûmiyyede insanlara şâmil ise de, bu teshîr-i kâmil keyfiyeti insân-ı kâmilde fiilen ve insân-ı nâkısda bilkuvve mevcûddur. Zîrâ insân-ı nâkısda cemî'-i esmâ ahkâmı fiilen zâhir değildir, kuvvededir. İnsan-ı kâmil ise, arzda tasarruf ettiği gibi, semâvâtta da tasarruf edebilir. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ (Rahmân, 55/33) ya'ni "Ey cin ve ins tâifesi! Eğer aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûza istitâatınız varsa nüfûz ediniz bakalım! Hayır, nüfûz edemezsiniz, ancak sultân ile, ya'ni kuvve-i ilâhiyye ile nüfûz edebilirsiniz." Bu şerhin Mukaddeme'sinde âlem-i şehâdet bahsinde âlem-i Simsime hakkındaki îzâhât, burada fazla tafsîlât i'tâsına hâcet bırakmaz.

Eğer insân-ı nâkıs emr-i ilâhî dâiresinde kendi vücûdunda medfûn olan hazîneyi çıkarıp kâmil olursa, bu teshîr-i kâmilden nasîbedâr olur.

Velhâsıl âlemden olan şeyin hepsi insanın taht-ı teshîrindedir. Bunu kendi vücûdunda zevkan ve hâlen bilen ve idrâk eden insân-ı kâmil, ve bunu zevkan ve hâlen bilmeyen ve idrâk etmeyen ve kendi kıymetini takdir edemeyip, inkâr-ı hakâyık ile kendisini hayvâniyet sâhasına salıvererek huzûzât-ı nefsâniyyesine meclûb olan insân-ı hayvândır. Beyit:

تو بقیمت وراى دو جهانی چه کنم قدر خود نمیدانى

Tercüme: "Sen kıymetçe iki cihânın verâsındasın. Ne yapayım ki kendi kadrini bilmiyorsun."⁶¹¹

611 Beyit Senâyî Gaznevî'ye âittir. Bk. *Hadikatü'l-Hakîka*, s. 500. Krş. Câmî,

Ve *Risâle-i Gavsîyye*'de buyrulur: *قَالَ لِي يَا غَوْثَ الْأَعْظَمِ، الْإِنْسَانُ سَرِّي وَأَنَا سِرُّهُ وَلَوْ عَرَفَ الْإِنْسَانُ مَنِّي لَعَرَفَ عِنْدِي لَقَالَ فِي كُلِّ نَفْسٍ مِّنَ الْأَنْفَاسِ لَا مُلْكَ الْيَوْمِ إِلَّا لِي* ya'ni "Allah Teâlâ bana buyurdu: Yâ gavs-i a'zam! İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım. [25²/21] Eğer insan, benim indimde olan mertebesini bilse, enfâsdan her bir nefesde,⁶¹² bugün mülk ancak benimdir, der idi."

فَكَانَتْ صُورَةُ الْفَاءِ مَوْسَى فِي التَّابُوتِ فِي الْيَمِّ صُورَةَ هَلَاكِ فِي الظَّاهِرِ
وَفِي الْبَاطِنِ كَانَتْ نَجَاةً لَهُ مِنَ الْقَتْلِ، فَيُحْيِي كَمَا تَحْيَا النُّفُوسُ بِالْعِلْمِ مِنْ
مَوْتِ الْجَهْلِ، كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿أَوْ مَنْ كَانَ مِنِّيًا﴾ يَعْنِي بِالْجَهْلِ ﴿فَأَحْيَيْنَاهُ﴾
يَعْنِي بِالْعِلْمِ، ﴿وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾ وَهُوَ الْهُدَى ﴿كَمَنْ مَثَلُهُ
فِي الظُّلُمَاتِ﴾ وَهِيَ الضَّلَالَةُ ﴿لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾ أَي لَا يَهْتَدِي أَبَدًا، فَإِنَّ
الْأَمْرَ فِي نَفْسِهِ لَا غَايَةَ لَهُ يُوقَفُ عِنْدَهَا، فَالْهُدَى هُوَ أَنْ يَهْتَدِيَ الْإِنْسَانُ
إِلَى الْخَيْرِ، فَيَعْلَمُ أَنَّ الْأَمْرَ خَيْرٌ، وَالْخَيْرُ قَلْبٌ وَحَرَكَةٌ، وَالْحَرَكَةُ حَيَاةٌ، فَلَا
سُكُونٌ فَلَا مَوْتٌ، وَوُجُودٌ فَلَا عَدَمٌ.

İmdi Mûsâ'nın denizde sandık içine ilkâsının sûreti, zâhirde helâk ve bâtında katilden necât idi. Binâenaleyh mevt-i cehilden ilim ile hayy olan nüfûs gibi hayy oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "O kimse ölü müdür ki (ya'ni cehil ile), biz onu ihyâ ettik (ya'ni ilim ile) ve onun için bir nûr yaptık ki onunla nâs arasında yürür, (o da hüdâdır). Zulümâtta olan kimse gibi ki (o da dalâldir), ondan hâriç değildir" (ya'ni ebeden mühtedî olmaz) (En'âm, 6/122). Zîrâ nefsinde emrin gâyeti yoktur ki onun indinde vukûf olunsun. İmdi "hüdâ", insanın hayrete mühtedî olmasıdır ki, muhakkak emrin "hayret" olduğunu bilir. Ve hayret, kalak ve harekettir; ve hareket hayâttir. Böyle olunca ne sükûn, ne de mevt yoktur. Ve vücûd vardır, adem yoktur.

Yukarıda "sandık" cism-i Mûsâ'ya, ve "deniz" dahi bahr-i ilim ve ma'nâya mukâbilidir, demiş idik. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) burada diğeri bir ma'nâya işâretle buyururlar ki: Mûsâ'nın denizde sandık içine ilkâsının sûreti, zâhirde onun garkolarak helâki idi. Hâlbuki onun [25²/22] gark ve helâki mukadder olmadığından, bâtında Fir'avn'ın katilden necât idi. Binâenaleyh

Nakdu'n-Nusûs, s. 63; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 63.
612 Âdil Bey nüshası: + "enfâsdan her bir nefesde" (s. 28).

bu hâl, cehil ile ölü olan nefs-i nâtıkanın ilim ile ihyâsına tekâbüle eder ki, cismin ilim ile işğâli, zâhirde nefsin hayvâniyetini ihlâk ve bâtında nefs-i nâtıkanın mevt-i cehilden halâsıdır. Nitekim bu tekâbüle te'yîden Hak Teâlâ buyurur: “Emr böyle değil midir ki, o kimse ki mevt-i cehil ile meyyit oldu; biz onu ilim ile ihyâ ettik; ve onun için bu ilmi bir nûr yaptık ki, nâs arasında o nûr ile yürür; ve o nûr dahi, nûr-i hidâyettir; ve nûr-i ilim ile nâs arasında yürüyen kimse, karanlıklarda kalan kimseye benzer; ve o da dalâldir ve şaşkınlıktır. Ondan dışarıya çıkamaz ya'ni ebeden bir nihâyete vusûle ile mühtedî olamaz” (Bk. En'âm, 6/122). Zîrâ emr ve şe'n-i ilâhînin nefs-i emrde nihâyeti yoktur ki, o nihâyete indinde durulabilsin.

İmdi insan, ilim ile emrin nihâyeti olmadığını bilince “hayret”e düşer. Ve şu hâlde “hüdâ”, insanın ancak hayrete mühtedî olmasından ibâret olur. Ya'ni insan sâha-i ilimde sa'yedip ilerledikçe, arkasına baktığı vakit, evvelen derece-i cehline hayret eder. Sâniyen önüne baktığı vakit, sâha-i ilmin nihâyetini göremez. Ve bu hâl nihâyeti olmayan seyr fillâhdır ki, sâlik-i ilim tecellî-i ilâhîde tekrâr olmadığını ve كَلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O her ânında bir şe'ndir.] mûcibince tecelliyât-ı Hakk'ın her ân-ı gayr-ı münkasimde müceddeden vukûunu görür. Ve ihtilâf-ı esmâ hasebiyle muhtelif olan bu tecelliyât arasında bâdî-i inkâr ve bâis-i tercih olabilecek bir hâl göremez. Ya'ni meselâ, ism-i Hâdî'nin ahkâm ve âsârı muktezî olduğu gibi, ism-i Mudill'in ahkâm ve âsârı dahi muktezî olduğunu, mertebe-i ilimde çeşm-i akıl ile müşâhede edip, birini diğeri üzerine tercih ve diğeri inkâr edemez. Nitekim Şeyh-i Ekber'in şeyhi Ebû Medyen Mağribî (r. an-hümâ) buyurur. Beyit:

لَا تُنْكِرُ الْبَاطِلَ فِي طَوْرِهِ   فَإِنَّهُ مِنْ بَعْضِ ظُهُورَاتِهِ

Tercüme: “Bâtılı tavrında inkâr etme; zîrâ o da ba'zı esmâ-i ilâhiyenin zuhûrâtındandır.” [25²/23]

Böyle olunca ârif-i billâh olan insan “hayret”e mühtedî olup, ebeden emrin nihâyetini bulamaz. Bu hayret, hayret-i mahmûdedir ki, (S.a.v.) Efendimiz bu hayret hakkında رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحِيْرًا ya'ni “Yâ Rabbi, benim senin hakkında olan hayretimi tezyîd eyle!” buyurmuştur. Ve Kur'ân-ı

Kerîm'de رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) [Yâ Rab! Bana ilmi ziyâde et!] buyuruldu ki, "ilim"den murâd, seyr fillâha âit olan ilimdir; ve bunun netîcesi hayret ve dalâldir, ya'ni şaşkırmaktır. Bundan başka bir de cehilden münbais olan hayret vardır. O da meselâ, bir köylünün hiç görmediği telefonu görüp uzaktaki adam ile mükâleme edince, hayrete düşmesidir. Bu hayret hayret-i mezmûmedir. İmdi bu îzâhdan anlaşılır ki muhakkak emr, "hayret"tir; ve hayret "kalak"ı, ya'ni ıztırâbı ve hareketi îcâb eder; ve hareket dahi hayâtı istilzâm eyler. Binâenaleyh müteharrik sükûn olmadığı gibi mevt dahi yoktur; ve hayy olan için vücûd, ya'ni varlık vardır; adem, ya'ni yokluk yoktur.

Ma'lûm olsun ki, Şeyh Abdullah Ensârî hazretleri *Menâzilü's-sâirîn*'de "hayât"ı üç mertebe üzerine tesbît edip buyurur ki:

Birinci hayât, mevt-i cehilden ilim ile hayy olmaktır. Zîrâ ilim, kalbi ihyâ edip bu kalbin sâhibi taleb-i Hak husûsunda dâimâ müteharrik olur; ve hareket havâss-ı hayâtandır; ve kalb cehil ile bir ölü gibi sâkin olur. Bu ma'nâdan dolayı ilim için "hayât" ve cehil için "mevt" istiâre olunmuştur. Ve İmâm-ı Alî (kerremallâhu vecchê) efendimiz buyurur: حَيَاتُ الْقَلْبِ بِالْعِلْمِ وَمَوْتُ الْقَلْبِ بِالْجَهْلِ فَاجْتَنِبْهُ ya'ni "Hayât-ı kalb ilim ile, iğtinâm eyle; ve mevt-i kalb cehil ile, ictinâb eyle!"

İkinci hayât, mevt-i tefrikadan hayât-ı cem'dir; ve "hayât-ı cem"den murâd hayât-ı kalbiyyedir, onunla himem ve havâtır cem' olunur. Ya'ni hayât-ı kalbdır ki, sülûkte Allah Teâlâ'ya olan teveccüh ve sıhhat-i kâd husûsunda himmeti cem' eder. Ve cem'e "hayât" tesmiye olunmasının sebebi budur ki, hayât-ı ebediyyeye müeddî olur; belki o hayât-ı ebediyyenin "ayn"ıdır. Zîrâ [25²/24] o, âlem-i kudste hayât-ı rûhâniyyedir. Ve mevt-i tefrika dârü'l-bevârda meyyit olan nefislere bağılı bulunan sebeblere havâtırın tevzi'idir. Ya'ni hâne-i helâk olan dünyâda mahkûm-i mevt bulunan nefislere bağılı esbâb-ı maîşete havâtırın tevzi' edilmesidir ki, fânîye muallak olan bu havâtır dahi serâb gibi mahkûm-i fenâdır. Ve bu sûretle tevzi' ve ta'lîk-i havâtır, asıl olan ve bâkî bulunan vücûd-ı hakîkîden ayrılığı mûcib olduğundan mevt-i tefrikadır.

Üçüncü hayât, hayât-ı vücûddur. O da Hak ile hayâtıdır. Zîrâ abd fenâ

ile muzmahildir; ve O'nun vücûdu ile bâkîdir ve O'nun hayâtıyla hayyır.⁶¹³

İmdi bu beyândan müstebân oldu ki, ilim ile hayy olup birinci hayâta nâil olmadıkça ikinci ve üçüncü mertebedeki hayâtlara vusûl mümkün değildir. Ve birinciden diğer hayâtlara vusûl hareket iledir; ve bu harekete sebep ilimdir; ve ilmin nihayeti “hayret”tir. Binâenaleyh mevt-i cehilden ilim ile hayy olan hayrete düşer; ve hayret çırpınmaktır ve hareket etmektir; ve nerede hareket varsa orada hayât vardır. Binâenaleyh ilim ile hayy olan kimse için ne sükûn vardır ve ne de sükûna sebep olan mevt vardır; belki onun için vücûd-ı Hak'la bekâ vardır. Binâenaleyh adem yoktur. Fakat câhil için sükûn ve sükûna sebep olan mevt vardır. Bu hâl ilm-i zâhirî de bile nümâyandır. Nitekim ilm-i zâhirî ile mümtâz olan bir kavimde hareket ve faaliyet çoktur; ve akvâm-ı sâire arasında mevcûdiyelerini izhâr ederler. Fakat kavm-i câhil hâl-i sükûnda ve meyyit hâlidir; ve mevcûdiyelerini akvâm-ı sâire muvâcehesinde izhâr edemezler.

وكذلك في الماء الذي به حياة الأرض، وحركتها قوله: ﴿اهْتَزَّتْ﴾، وحملها قوله: ﴿وَرَبَّتْ﴾، وولادتها قوله: ﴿وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾ أي أنها ما ولدت إلا من يشبهها أي طبيعياً مثلها، فكانت الزوجة التي هي الشفعية لها بما تولد منها وظهر عنها.

[25²/25] Arzın hayâtı olan suda dahi böyledir. Onun hareketi اهْتَزَّتْ (Hac, 22/5) “İhtizâz etti” kavlidir; ve onun hamli وَرَبَّتْ “Şişti” kavlidir; ve vilâdeti وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) “Ve her bir zevc-i behici inbât eyledi” kavlidir ki o, ancak kendi müşâbihini, ya'ni misl-i tabîsini doğurdu demektir. Binâenaleyh kendisinden zâhir ve mütevellid olan şeyle onun için şef'iyetten ibâret olan zevciyet hâsıl oldu.

Ya'ni ilim, hayât ve hareketi iktizâ ettiği gibi, âlem-i sûrette ilme tekâbüle eden “su” dahi böylece hayât ve hareketi iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) ya'ni “Biz her şeyin hayâtını sudan yaptık” buyurur. Ve suyun hayât-ı arza bâdî olduğu muhtâc-ı izâh değildir. Ve su ile hayy olan arzın hareketine delîl Hak

613 Krş. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn – Tasavvufta Yüz Basamak–*, s. 136; Kâşânî, *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn*, 721-727.

Teâlâ'nın *إِهْتَزَّتْ* ya'ni "Arz ihtizâz etti" kavlidir; ve ihtizâz harekettir; ve arzın hâmile olmasına delil, Hak Teâlânın *وَرَبَّتْ* (Hac, 22/5) ya'ni "Arz şişti" kavlidir. Zîrâ bir şeyin şişmesine sebep, zâid bir şeyi hâmil olmasıdır. Ve onun doğurmasına delil *وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ* (Hac, 22/5) kavlidir. Ya'ni "Kendisine müşâbih bulunan ve kendisi gibi tabîi olan şeyi doğurdu" demektir. Binâenaleyh vücûd-ı arz vitri iken kendisinden zâhir ve mütevellid olan kendisine müşâbih ve misl-i tabîisi olan şeyle, o arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet tekevvün etti. Nitekim bir şahsın vücûdu vitri iken kendi vücûdunda mütekevvin ve hâmil-i hayât olan su, ya'ni nutfe, rahm-ı nisâyâ munsabb oldukda, vücûd-ı nisâdan kendi müşâbihi ve misl-i tabîisi tekevvün eder; ve onun vücûd-ı vitri muvâcehesinde şef'iyetten ibâret olan zevciyet ve çiftlik husûle gelir. İmdi bu husûle gelen şef'iyet, gerek arzın ve gerek şahsın vücûdlarından gayrı bir şey değildir.

كذلك وجود الحقِّ كانبِ الكثرة له وتعدُّدُ الأسماءِ أنه كذا وكذا بما ظهرَ عنه [25²/26] من العالمِ الَّذي يَطْلُبُ بِنشأته حقائقَ الأسماءِ الإلهيةِ، فنبتت به، وتخالفه أحدىَّةُ الكثرةِ، وقد كان الحقُّ أحدىِّ العَيْنِ من حيثُ ذاته، كالجَوْهرِ الهَيُولَانِيِّ أحدىِّ العَيْنِ من حيثُ ذاته، كثيرٌ بالصُّورِ الظَّاهِرَةِ فيه الَّذي هو حَامِلٌ لها بِذاته، كذلك الحقُّ بما ظهرَ عنه من صُورِ التَّجَلِّيِ، فكان الحقُّ مَجَلَى صُورِ العالمِ مع الأحدىَّةِ المَعْقُولِيَّةِ، فانظُرْ ما أَحْسَنَ هذا التَّعْلِيمِ الإلهيِّ الَّذي خَصَّ اللَّهُ بِالاطِّلاعِ عليه مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ.

Bunun gibi vücûd-ı Hak için, kendisinden zâhir olan şeyle, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyenin hakâyıkını talep eden âlem cinsinden kesret ve kezâ ve kezâ diye ta'dâd-ı esmâ sâbit oldu. Binâenaleyh onunla mesnâ oldu. Hâlbuki ahadiyyet-i kesret ona muhâlifdir. Ve Hak zâtı haysiyeti ile ahadiyyü'l-ayn idi. Cevher-i heyûlânî gibi ki, zâtı haysiyetiyle ahadiyyü'l-ayndır; ve onları bizâtihi hâmil olup, kendisinden zâhir olan sûretler ile kesîrdir. Hak dahi, suver-i tecellîden kendisinden zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak ma'küliyetin ahadiyeti ile berâber suver-i âlemin meclâsı oldu. İmdi bak ki Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğini onun üzerine ittilâa tahsîs eylediği bu ta'fîm-i ilâhî ne güzeldir!

Ya'ni vücûd-ı arz vitri iken kendisinden zâhir ve mütevellid olan ve kendisine müşâbih ve misl-i tabîisi bulunan şeyle, o arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet tekevvin ettiği gibi, vitri olan vücûd-ı Hak için dahi, yine Hakk'ın kendisinden zâhir olan âlem ile kesret ve şef'iyet sâbit oldu. Bu, öyle vitriyet ve şef'iyettir ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ sûre-i Fecr'de وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (Fecr, 89/3) [Kasem olsun şef'e ve vitre!] kelâmıyla onlara kasem buyurdu. Çünkü o âlem, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyenin hakâyıkını talep eder. Ya'ni âlem, esmâ-i ilâhiye ahkâm ve âsârının zuhûrunu ister. Vücûd-ı Hak muvâcehesinde âlem cinsinden kesret sâbit olunca, o keserâtı iktizâ eden Hâlık ve Râzık ve Mün'im ve Mu'tî ve Şâfi gibi isimlerin zikir ve ta'dâdı icâb eder. Binâenaleyh vücûd-ı Vâhid'den ibâret olan [25²/27] Hak, kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu, ya'ni ikileşti ve şef'iyet hâsıl oldu. Maahâzâ bu kesretin ahadiyeti ve şef'iyet vücûd-ı Hakk'a muhâliftir. Zîrâ vücûd-ı Hak zâtı haysiyeti ile ahadiyyü'l-ayndır; ve Hak zât-ı şerîfinin ve ayn-ı âlîsinin ahadiyeti i'tibâriyle ahadiyyet-i kesretten, ya'ni kesret-i vücûdiyye ve kesret-i nisebiyyeden münezzehdir.

Ma'lûm olsun ki, bu bahse nazaran vücûd-ı Hak için üç mertebe sâbit olur:

Birincisi ahadiyyet-i zâtiyye ve lâ-taayyün mertebesidir ki, "zât-ı sâzic"-dir; ve bu mertebe için mertebe-i akılda ne sıfat ve ne de isim mevzû'-i bahs olamaz.

İkinci mertebe vâhidiyettir ki, suver-i ilmiyye-i esmâiyye ve a'yân-ı sâbite mertebesidir. Velâkin bu suver-i ilmiyyenin hâriçte taalluk edebilecek mezâhiri olmadığından mertebe-i akılda sâbittirler. Ya'ni vücûd-ı hâricîleri ve hissîleri olmayıp, yalnız vücûd-ı zihnîleri vardır.

Üçüncü mertebe rubûbiyettir ki, vücûd-ı âlemin zuhûru ve ikinci mertebedeki suver-i ilmiyye ahkâm ve âsârının hâriçte ve âlemde bürûzu mertebesidir. Bu suver mertebe-i histe de sâbit olur.

İşte vücûd-ı vâhid-i Hak'tan zâhir olan âlem ile o vücûd-ı vâhid mesnâ olmakla berâber, kesret-i mezâhirin ahadiyetine muhâliftir. Meselâ su, suluk mertebesinde kaldıkça vâhidü'l-ayndır. Onda kesret-i nisebiyye yoktur. Fakat donup muhtelif şekillerde tebellür ederek taaddüd ve tekessür edin-

ce, artık onun suluk mertebesine, bu kesretin hey'et-i mecmûa-i ahadiyyesi muhâlif olur. Zîrâ su ile yapılan şeyler, buz ile yapılamaz. Âlem dahi böyledir. Zîrâ vâhidü'l-ayn olan âleme, kendi cinsi ve kendi misli-i tabîsi olarak, kendisinden zuhûr eden kesretin hey'et-i mecmûa-i ahadiyyesi muhâlifdir.

İstitrâd: فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ [Binâenaleyh onunla mesnâ oldu. Hâlbuki ahadiyyet-i kesret ona muhâlifdir.] ibâresinin ihtilâfına mebnî şurrâh dahi ihtilâf üzeredir. Bosnevî Abdullah Efendi hazretleri kendi şerhinde فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ [âlemlerle sâbit oldu ve ona muhâlefet eder] sûretinde almıştır. Dâvûd-ı Kayserî hazretleri فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ [âlemlerle ve onun hâlıkıyla sâbit oldu] sûretinde almış ve Cenâb-ı Bosnevî onun hatâ ettiğini isbâta gayret etmiştir. Bâlî Efendi hazretleri فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ [âlemlerle ve onun hâlıkıyla mesnâ oldu] sûretinde almış ve ba'zı mütâlaatta bulunmuştur. Kâşânî فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ [onunla mesnâ oldu ve ona muhâlefet eder] sûretinde almış ve Dâvûd-ı Kayserî de يَخَالَفُهُ [ona muhâlefet eder] kavline hatâ isnâd eylemiştir. Ya'kûb Han فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ [âlemlerle ve onun hâlıkıyla sâbit oldu] [25²/28] sûretinde almıştır. *Tevîl-i Muhkem* فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ sûretinde almıştır. Bu ihtilâf-ı ibâre nüsha-i asliyyede فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ kelimelerinin menkût olmamasından ve her şârihin kendi zevkine göre kırâat etmesinden inbiâs etmiş olması kaviyyen muhtemeldir. Zîrâ fakîr 1325 senesi Kânûn-i evvelinde Konya'da Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin kabri şerîfini ziyâretim esnâsında, mescidin kütüphanesindeki kitâblarda muharrer hurûfun menkût olmadığını gördüm. Binâenaleyh فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ kelimesinde Bâlî ve Kâşânî nüshalarını; ve فَتَبَيَّنَتْ بِهِ وَتُخَالَفُهُ kavlinde de Bosnevî hazretleri nüshasını muvâfık buldum; ve ibârenin bu sûretle terkibinde hâsıl olan ma'nâyı da Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)'ın maksad-ı âlilerine mutâbık gördüm. Tafsîlât-ı sâireden sarf-ı nazarla hatâ veyâ isâbet hükmünü kâriîn-i kirâmın zevkine havâle ederim.

Velhâsıl Hak, yukarıdaki misallere mutâbık olarak kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu; ve vitr olan vücûd-ı Hak âlem ile şef' oldu. Hâlbuki kesretin ahadiyeti vücûd-ı Hak'la muhâlifdir. Zîrâ Hak zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayndır. Nitekim cevher-i heyûlânî zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayndır; ve kendisinden zâhir olan sûretleri zâtında bilkuvve hâmil olup, o suver-i zâhire ile kesîrdir. Meselâ hokkanın içindeki mürekkeb vâhidü'l-ayndır; ve o ayn-ı vâhide, zâtında, kâtibin yazacağı birçok kelimeleri

hâmildir. Vaktâki kâtib kalemi o mürekkebe batırıp, kâğıt sahifeleri üzerine kelimeleri yazar; ve bu suver-i muhtelif mürekkebden hâsıl olmakla vahdetten kesret husûle gelmiş olur. İşte Hak dahi tecelliyât-ı sıfâtiyye ve esmâiyyesiyle, kendisinden zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak, mertebe-i ma'kûliyyette sâbit olan sıfât ve esmâ hey'et-i mecmûasının aha-diyyeti ile âlem sûretlerinin meclâsıdır. Ya'ni mertebe-i akılda sâbit olan cevher-i heyûlânî kendisinden zâhir olan suver-i kesîrenin meclâsı olduğu gibi, vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hak dahi kezâlik mertebe-i akılda sâbit olan sıfât ve esmâ ahadiyyeti ile bu sıfât ve esmânın mezâhiri olan âlem sûretlerinin meclâsı oldu.

İmdi bu ta'lîm-i ilâhîye, çeşm-i akıl ile nazar et ki, ne güzeldir! Ve Hak Teâlâ bu ta'lîm-i ilâhîsine, her kulunu değil, ancak dilediği kullarını muttali' kılar. وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ (Bakara, 2/105) [Allah Teâlâ ise rahmetini dilediğine tahsîs buyurur.] [25²/29]

وَلَمَّا وَجَدَهُ آلُ فِرْعَوْنَ فِي الْيَمِّ عِنْدَ الشَّجَرَةِ سَمَّاهُ فِرْعَوْنُ مُوسَى، وَ«الْمُو»
هو الماءُ بِالْقَبِيْطِيَّةِ وَ«السَّاءُ» هُوَ الشَّجَرُ، فَسَمَّاهُ بِمَا وَجَدَهُ عِنْدَهُ، فَإِنَّ التَّابُوتَ
وَقَفَّ عِنْدَ الشَّجَرَةِ فِي الْيَمِّ، فَأَرَادَ قَتْلَهُ، فَقَالَتْ امْرَأَتُهُ فِي حَقِّ مُوسَى،
وَكَانَتْ مُنْطَقَةً بِاللُّطْقِ الْإِلَهِيِّ فِيمَا قَالَتْ لِفِرْعَوْنَ، إِذْ كَانَ اللَّهُ خَلَقَهَا لِلْكَمَالِ،
كَمَا قَالَ ﷺ عَنْهَا حَيْثُ شَهِدَ لَهَا وَلِمَرْيَمَ بِنْتِ عِمْرَانَ بِالْكَمَالِ الَّذِي هُوَ
لِلذِّكْرِانِ.

Vaktâki âl-i Fir'avn Mûsâ'yı deniz içinde ağaç indinde buldu, Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Zîrâ مُو [mû] Kıbtîce "su" ve ساء [sâ] "ağaç"-tır. Binâenaleyh onu, indinde bulduğu şey ile tesmiye etti. Çünkü sandık denizde ağaç indinde durdu. İmdi onu öldürmek murâd etti. Onun zevcesi Mûsâ hakkında söyledi; ve Fir'avn'a söylediği şeyde nutk-ı ilâhî ile muntaka idi. Zîrâ Allah Teâlâ onu kemâl için halketti. Nitekim, Aleyhi's-selâm, onun için ve Meryem binti İmrân için, erkeklere mahsûs olan kemâle şehâdet eylediği haysiyetten haber verdi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda Mûsâ (a.s.)'ın hikmetleri çok olduğunu beyân etmiş ve Fir'avn'ın, Mûsâ için Benî İsrâîl çocuklarını katletmesinin ve Hz. Mûsâ'nın sandığa vaz'an denize ilkâ olunmasının hikmetle-

rini îzâh buyurmuş idi. Şimdi de Cenâb-ı Mûsâ'nın âl-i Fir'avn yedine düşmesi hakkındaki hikmeti beyânen buyururlar ki: Fir'avn'ın âli, ya'ni onun havâssı, Mûsâ'yı deniz içinde ağaç indinde bulunca Fir'avn'a haber verdiler; Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Çünkü Kıbtî lisânında "mû" su ve "sâ" ağaç ma'nâsındır. Binâenaleyh Fir'avn ona isim ve ma'nâ husûsunda teemmül ve tekellûf etmeyip, onu eşyâdan ne şey indinde bulmuş ise o şeyin ismiyle tesmiye etti. Fakat Fir'avn ona isim vaz'etmekle berâber, o senedeki hûn-rîzliğini unutmayıp bunu dahi katletmek istedi ise de, zevcesi olan Hz. Âsiye Fir'avn'ı katilden vazgeçirmek için Cenâb-ı Mûsâ'nın lehinde Fir'avn'a söz söyledi ki, bu söz, [25²/30] onu Hakk'ın nutk-ı ilâhîsiyle intâkı idi. Çünkü Hak Teâlâ hazretleri Cenâb-ı Âsiye'yi kemâl için halk buyurdu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz *مِنْ كَمَلٍ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٍ، وَمَا كَمَلٌ مِنْ النِّسَاءِ إِلَّا مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَآسِيَةُ امْرَأَةِ فِرْعَوْنَ، وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ ﷺ، وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ* ya'ni "Erkeklerden çok kimse kemâle geldi. Ve kadınlardan ancak İmrân'ın kızı Meryem ve Fir'avn'ın zevcesi Âsiye ve Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm)ın kerîmeleri Fâtıma ve Huveylid'in kerîmesi Hadîce (r.anhümâ) kemâle geldi" hadîs-i şerîfinde haber verdi. Ve *وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَةً* *فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ الْقَوْمِ* *الظَّالِمِينَ* (Tahrîm, 66/11) [Ve Allah, îmân etmiş olanlara, Fir'avn'ın zevcesini bir misal olarak îrâd buyurmuştur. O vakit ki şöyle demişti: "Yâ Rabbi! Benim için nezd-i ulûhiyyetinde cennette bir ev yap ve beni Fir'avn'dan ve onun amelinden kurtar ve beni zâlimler olan kavimden halâs et!"] âyet-i kerîmesi ile de Kur'ân ile şehâdet eyledi. Bu ihbâr-ı Risâlet-penâhî, onun erkeklere mahsûs olan kemâline şehâdet idi.

فَقَالَتْ لِفِرْعَوْنَ فِي حَقِّ مُوسَى إِنَّهُ: ﴿قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ﴾، فِيهِ قَرَّتْ عَيْنَهَا بِالْكَمَالِ الَّذِي حَصَلَ لَهَا كَمَا قُلْنَا، وَكَانَ قُرَّةَ عَيْنٍ لِفِرْعَوْنَ بِالْإِيمَانِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ عِنْدَ الْعَرَقِ، فَقَبَضَهُ طَاهِرًا مُطَهَّرًا لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ مِنَ الْخَبِيثِ، لِأَنَّهُ قَبَضَهُ عِنْدَ إِيْمَانِهِ قَبْلَ أَنْ يَكْتَسِبَ شَيْئًا مِنَ الْآثَامِ، «وَالْإِسْلَامُ يَجُوبُ مَا قَبْلَهُ»، وَجَعَلَهُ آيَةً عَلَى عِنَايَتِهِ سَبْحَانَهُ بِمَنْ شَاءَ حَتَّى لَا يَنْبَأَ أَحَدٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، فَ﴿إِنَّهُ لَا يَأْتِيَنَّ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾، فَلَوْ كَانَ فِرْعَوْنُ مِمَّنْ يَنْبَأُ مَا بَادَرَ إِلَى الْإِيمَانِ، فَكَانَ مُوسَى ﷺ كَمَا قَالَتْ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ فِيهِ:

﴿فُرَّةٌ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا﴾، وكذلك وَقَعَ، فَإِنَّ اللَّهَ نَفَعَهُمَا بِهِ ﷺ وَإِنْ كَانَا مَا شَعَرْنَا بِأَنَّهُ هُوَ النَّبِيُّ الَّذِي يَكُونُ عَلَىٰ يَدَيْهِ هَلَاكُ مُلْكِ فِرْعَوْنَ وَهَلَاكُ آلِهِ.

Binâenaleyh Mûsâ hakkında Fir'avn'a "Muhakkak o, benim ve senin için kurretü'l-ayndir" (Kasas, 28/9) dedi. İmdi bizim dediğimiz gibi, ona hâsıl olan kemâl sebebiyle, onun kurretü'l-ayni oldu; ve Fir'avn'a da inde'l-gark Allah Teâlâ'nın verdiği îmân sebebiyle kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve mutahhar olarak kabzeyleydi ki, onda hubs cinsinden bir şey kalmadı. Zîrâ onu âsâmdan bir şey iktisâbindan mukaddem îmânı indinde kabzetti; hâlbuki "İslâm, mâkablını [25²/31] kat'eder". Ve rahmet-i ilâhiyyeden bir kimse me'yûs olmamak için, Hak Sübhânehû dilediği kimseye olan inâyetine onu bir âyet kıldı. Zîrâ "Revhullahdan ancak kâfir olan tâife me'yûs olur." (Yûsuf, 12/87) İmdi eğer Fir'avn, me'yûs olan kimselerden olaydı, îmâna mübâderet etmezdi. Böyle olunca Mûsâ (a.s.), Fir'avn'ın zevcesi kendi hakkında dediği gibi oldu ki ﴿فُرَّةٌ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا﴾ (Kasas, 28/9) ya'ni "Benim ve senin için kurret-i ayndir, onu öldürme! Karîben bize nef'i olur" demiş idi; ve böylece vâki' oldu. Her ne kadar mülk-i Fir'avn'ın helâki ve onun âlinin helâki onun elleriyle olan nebî olduğuna onların şuûru yok idiye de, muhakkak Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onlara nef' verdi.

Ya'ni Âsiye'nin Cenâb-ı Mûsâ hakkında nutk-ı ilâhî ile muntaka olduğu kelâm, Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunduğu üzere ﴿فُرَّةٌ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا﴾ (Kasas, 28/9) ya'ni "Bu çocuk senin ve benim için göz aydınlığıdır. Onu öldürme! Yakında bize fâidesi olur, yâhud biz onu evlâd ittihâz ederiz" demesidir. Filhakîka da bizim yukarıda söylediğimiz vech ile Cenâb-ı Âsiye, kendisine erkeklere mahsûs olan kemâlin husûlü sebebiyle gözü aydın oldu; ve Fir'avn'a da, denizde boğulacağı vakit Allah Teâlâ'nın kendisine nasîb ettiği îmân sebebiyle kurret-i ayn oldu.

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn'ın îmânı âyet-i kerîme ile sâbittir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرْقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِوَيْسُ﴾ (Yûnus, 10/90) ya'ni "Deryâda garkı idrâk edince, ben

ancak Benî İsrâîl'in kendisine îmân ettiği Allah'tan başka ilâh olmadığına⁶¹⁴ îmân ettim ve müslümanlardanım, dedi.” Şurrâh-ı kirâm, nass vukûuna mebnî Fir'avn'ın îmânında müttehiddir. Fakat bu îmânın makbûliyeti hakkında ihtilâf etmişlerdir. Ezcümle Bâlî Efendi hazretleri kendi şerhinde bu husûsta tekellûf edip, Hz. Şeyh Fir'avn'ın sıhhat-i îmânında bir hükm-i kat'î vermemiş ve belki tevakkuf etmiş olduğunu isbâta sa'yetmiştir. Hâlbuki mes'ele vâzıhdır. Hz. Şeyh *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde buyururlar ki: “Fir'avn'ın îmânını beyân eden âyet-i kerîmenin mâba'dinde Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri [25²/32] *الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ* (Yûnus, 10/91) ya'ni “Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş ve müfsidlerden olmuş idin!” buyurmuştur. Eğer Fir'avn müteyakkinen îmân etmemiş olsa idi, Hak Teâlâ hazretleri onun hakkında dahi, A'râb hakkındaki *قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا* (Hucurât, 49/14) ya'ni “A'râb îmân ettik dediler; yâ habîbim de ki: İmân etmediniz, velâkin münkâd olduk, deyiniz!” kelâmını îrâd buyurur idi. Hâlbuki böyle demedi de *الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ* (Yûnus, 10/91) [Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş ve müfsidlerden olmuş idin!] buyurdu. Bu ise kalben, fesâdından rücû' etmiş olan kimseye karşı lâyük olan bir hitâbdır.⁶¹⁵

Dâvûd-ı Kayserî hazretleri kendi şerhinde *لَمَّا كَانَ إِيمَانُ فِرْعَوْنَ فِي الْبَحْرِ* حيثُ رَأَى طَرِيقًا وَاضِحًا عَبَّرَ عَلَيْهَا بَنُو إِسْرَائِيلَ قَبْلَ التَّغْرِغْرِ، وَقَبْلَ ظَهْوَرِ أَحْكَامِ الْآخِرَةِ لَهُ بِمَا يَأْتِيهِ يُشَاهِدُهُ النَّاسُ عِنْدَ الْعَرْعَرَةِ جَعَلَ إِيمَانَهُ صَحِيحًا مُعْتَدًّا بِهِ فَإِنَّهُ إِيمَانٌ بِالْغَيْبِ ya'ni “Vaktâki Fir'avn'ın îmânı, bahrde Benû İsrâîl'in üzerinden geçtiği bir tarîk-i vâzıh gördüğü haysiyetle, kabl't-tegargur ve gargara indinde nâsın müşâhede eylediği şeyden, ona ahkâm-ı âhiretin zuhûrundan mukaddem vâki' oldu; îmânını sahîh ve mu'teddün-bih olarak yaptı. Zîrâ o îmân-bi'l-gaybdır” buyurmuş ve Bâlî Efendi hazretleri bu ibâreyi Dâvûd-ı Kayserî'nin ibâre-i şerhi sûretinde telakkî ile “Bu sahîh değildir” demiştir. Hâlbuki bu ibâre *Fütûhât-ı Mekkiyye*'den me'hûzdür. Ve *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin diğer bâbında Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) da'vâ-yı rubûbiyyetin nârda hulûda sebep olacağını zikretmekle berâber, misâl olarak “Fir'avn ve Nemrûd

614 Ahmed Avni Bey nüshası: “Allâh'a”. Âdil Bey nüshası: “Allah'tan başka ilâh olmadığına” (s. 42).

615 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 59 (198. bâb).

gibi” buyurmuşlardır.⁶¹⁶ Fakat bu beyân Hz. Şeyh’in Fir’avn hakkındaki zehâbını ta’yîn etmez. Zîrâ burada maksad nârda hulûda sebep olan hâli beyân etmektedir. Gerçi Fir’avn rubûbiyet da’vâsında bulundu; velâkin gerek *Fütûhât*’ın muhtelif mahallerinde ve gerek bu *Fusûsü’l-Hikem*’de beyân buyurulduğu üzere, âyet-i kerîmedeki sarâhat mücibince, îmân edip bu da’vâdan vazgeçti; ve Nemrûd’dan ayrılmış oldu. Velhâsil gerek *Fütûhât*’tan ve gerek ibâre-i *Fusûs*’tan, Hz. Şeyh’in zehâb-ı âlîleri îmân-ı Fir’avn’ın sıhhati ve makbûliyeti cânibinedir. Zîrâ eğer Fir’avn’ın îmânı sahih değil ise âhirette ebediyyen nârda kalacaktır. Binâenaleyh bu i’tibârla Cenâb-ı Mûsâ [25²/33] Fir’avn’ın “kurret-i ayn”i olamaz; ve dünyâda mülkünü ve saltanatını harâb ettiği cihetle bu i’tibâr ile de “kurret-i ayn”i olamaz. Şu hâlde Cenâb-ı Âsiye’nin *فُرَّةٌ عَيْنٍ لِي وَلَكَ* (Kasas, 28/9) [Bu çocuk senin ve benim için göz aydınlığıdır.] kavli intâk-ı ilâhî değil, belki haşv olmak icâb eder.

Hz. Şeyh bu kavli âlîlerini te’yîden buyurur ki: Allah Teâlâ Fir’avn’ı tâhir ve mutahhar olarak kabzeyletti. Ya’ni o, Cenâb-ı Mûsâ’ya karşı mağlûbiyetini müşâhede ve garkolmak ihtimâlini derpîş edince, şirkten ve da’vâyı rubûbiyyetten rücû’ etmekle hubs-i i’tikâdîden tâhir oldu; ve îmânını izhâr etmekle evvelki hâl-i küfrü sâkit oldu. Zîrâ “İslâm mâkablini kat’eder”. Ve maâsîden bir ma’siyet irtikâbına vakit bulmaksızın garkolmakla bu tahâreti muhtell olmadı. Ve bir kâfir İslâm’a gelmekle ona gusûl ve tahâret-i zâhiriyye icâb eder. Hâlbuki Fir’avn suya garkolarak bu tahâret-i zâhiriyye dahi hâsıl olduğundan, Fir’avn bu i’tibârla da şerîat-ı müseviyyeye nazaran mutahhar olarak münkabız oldu ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunu *Fütûhât-ı Mekkiyye*’lerinde îzâh buyurmuşlardır.

Ve Fir’avn bunca sene da’vâ-yı rubûbiyyet ettiği ve ibâdullah hakkında mezâlîm icrâ eylediği hâlde onun îmân ile intikâli, rahmet-i ilâhiyyeden hiçbir kimsenin me’yûs olmaması için, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin dilediği kimseye olan inâyetine bir âyet idi. Zîrâ kulların a’zamî şenâati Fir’avn ve Nemrûd gibi pek ma’dûd olan emsâlinde zâhir olmuş idi. Binâenaleyh Fir’avn’ın bu sûretle intikâli ve devlet-i îmânın ona nasîb olması inâyet-i Hak için bir âyet-i azîme olmakla, Allâhü Zülcelâl hazretlerinin

616 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 455 (62. bâb).

vücûdunu tasdîk eden mü'minler hiçbir vakit rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olmamak icâb eder. Rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olanlar ancak kâfirlerdir. Zîrâ kâfirler vücûd-ı Hakk'ı tasdîk etmedikleri için, bu gibi felâket zamanlarında onların ilticâ edecek bir melcei yoktur. Bu i'tibârla rahmet-i ilâhiyyeden me'yûsdurlar. Bunun delîl-i vâzılı, hayâtlarında herhangi bir sebeble sıkıntıya mübtelâ olan münkirlerden ba'zılarının boyun eğip "Amân!" diyecek bir melce' bulamayarak intihâr veyâ tecennün etmeleridir.

İmdi eğer Fir'avn bu kabîl [25²/34] kimselerden olaydı felâket-i gark zamânında "Amân yâ Rabbi, ben de Benî İsrâîl gibi îmân ettim!" demez ve Allah Teâlâ hazretlerini kendisine melce' bilmez idi. Binâenaleyh zevcesinin dediği gibi, Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Gerçi Hz. Âsiye böyle dediği ve Fir'avn dahi onu katlden vazgeçtiği vakit, Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın mülkünü harâb ve havâssını helâk edecek bir nebiyy-i zîşân olduğuna ikisinin dahi vukûfu yok idi. Fakat Allah Teâlâ ind-i ilâhîsinde ma'lûm olan bu mâddeyi Cenâb-ı Âsiye'ye söyletti ve Fir'avn'ı da inandırdı. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ile her ikisine de nef' verdi. Zîrâ her bir ferdin müddet-i hayâtında ba'zan başına gelecek bir vak'ayı Hak Teâlâ ya kendisine söyletir veyâ tahayyül ettirir veyâhud diğeri birine söyletir. Dikkat edenler bu hâli tasdîk ederler.

Velhâsıl Cenâb-ı Mûsâ, îmânı sebebiyle Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Bunu başka türlü te'vîle mahal yoktur. Ve Fir'avn'ın îmânı nass-ı Kur'ân ile sâbittir. Bu îmânın makbûliyetine mebnî, onun nârdâ ebedî kalmayacağına da karâin-i kur'âniyye vardır. Bu îmânın merdûdiyetine ve nârdâ hulûduna dâir nass-ı Kur'ânî olmadığı gibi karâin-i kur'âniyye de yoktur. Nitekim Dâvûd-ı Kayserî hazretleri şu vech ile izâh ederler: Kur'ân-ı Kerîm'de يَتَذَكَّرُ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ لَمَّا فِيهَا يُحَاقُّ أَهْلَهُ بِمَا كَفَرَ وَخَسِرَ أَكْبَرًا يَتَذَكَّرُ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ لَمَّا فِيهَا يُحَاقُّ أَهْلَهُ بِمَا كَفَرَ وَخَسِرَ أَكْبَرًا (Hûd, 11/98) [Kiyâmet gününde kavminin önüne düşer. Derken onları ateşe götürmüş olur. O varılan yer, ne kötü bir yerdir!] âyet-i kerîmesi Fir'avn'ın nârdâ hulûduna nass değildir. وَأَتَّبَعْنَا لَهُمُ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ (Hûd, 11/99) [Onlar burada da bir la'nete tâbi tutuldular, kıyâmet gününde de. Bu yapılmış olan yardım, ne kötü bir yardımdır!] ve وَأَتَّبَعْنَا لَهُمُ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ (Kasas, 28/42) [Ve onlara bu dünyâda bir la'net tâbi kıldık, kıyâmet gününde ise onlar pek menfûr kimselerdendirler.] âyet-i kerîme-

lerindeki هُمْ [onlar] zamirleri kavm-i Fir'avn'a râci'dir. Ve la'net ve duhûl-i nâr îmânı münâfi değildir. Zîrâ la'net, bu'ddur; ve bu'd ise mahcûbîn ve usâtda ve müslimînden olan feskada olduğu gibi, îmân ile ictimâ' eder. Ve nâra vürûd ise onlara mahsûs değildir, belki kâffe-i nâsa âmm ve şâmil-dir. Nitekim buyrulur: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا (Meryem, 19/71) [Muhakkak sizden o cehenneme uğramayan bir kimse yoktur. Ona uğramak senin Rabb'inin hüküm ve kazâsı oldu.] Ve Fir'avn'ın îmânından sonra küfrü hakkında da Kur'an'da bir nass yoktur. Ve ondan vâki' olan hikâyât ise, îmânından mukaddem olan ahvâline taalluk eder. [25²/35] وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ، النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45-46) [Fir'avn'ın kavmini ise azâbın fenâlığı kuşattı. O ateş ki onun üzerine sabahleyin ve akşamleyin arz olunurlar ve kıyâmet kâim olacağı günde Fir'avn'ın hânedânını azâbın en şiddetlisine girdiriniz (denilir).] âyet-i kerîmeleri Fir'avn'ın âli ve havâssı hakkındadır. İslâm ile mürtefi' olmayan Fir'avn'ın mezâlîmi ve üzerindeki hukûk-ı ibâd hasebiyle ta'zîbi, kezâlik münâfi-i îmân değildir. Zîrâ onun îmânının fâi-desi nârda ebedî kalmamasıdır.

ولمَّا عَصَمَهُ اللَّهُ مِنْ فِرْعَوْنَ ﴿أَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا﴾ مِنَ الْهَمِّ الَّذِي كَانَ قَدْ أَصَابَهَا، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى ثَدْيِ أُمِّهِ، فَأَرْضَعَتْهُ لِيُكَمِّلَ اللَّهُ لَهَا سُرُورَهَا بِهِ، كَذَلِكَ عِلْمُ الشَّرَائِعِ، كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً﴾ أَيْ طَرِيقًا ﴿وَمِنْهَا جَاءَ﴾، أَيْ مِنْ تِلْكَ الطَّرِيقَةِ جَاءَ، فَكَانَ هَذَا الْقَوْلُ إِشَارَةً إِلَى الْأَصْلِ الَّذِي مِنْهُ جَاءَ، فَهُوَ غَدَاؤُهُ، كَمَا أَنَّ فَرَغَ الشَّجَرَةَ لَا يَتَغَدَّى إِلَّا مِنْ أَصْلِهِ، فَمَا كَانَ حَرَامًا فِي شَرْعٍ يَكُونُ حَلَالًا فِي شَرْعٍ آخَرَ يَعْنِي فِي الصُّورَةِ، أَعْنِي قَوْلِي يَكُونُ حَلَالًا، وَفِي نَفْسِ الْأَمْرِ مَا هُوَ عَيْنٌ مَا مَضَى، لِأَنَّ الْأَمْرَ خَلَقَ جَدِيدًا وَلَا تَكَرَّرَ، فَلِهَذَا بَيَّنَّاهُ.

Vaktâki Allah Teâlâ onu Fir'avn'dan hıfzetti, "Mûsâ'nın vâlidesinin kalbi kendisine isâbet etmiş olan gamdan fâriğ olarak sabahladı". (Kasas, 28/10) Ba'dehû Allah Teâlâ kendi vâlidesinin memelerine ikbâl etmesi için ona sütnineleri harâm etti. Binâenaleyh onunla onun sürûrunu Allah Teâlâ mükemmel kılmak için, onu vâlidesi irzâ' eyle-

di. İlm-i şerâyi' dahi böyledir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا (Mâide, 5/48) “Sizden her biriniz için biz bir şir'a, ya'ni tarîk ve minhâc vaz'ettik,” ya'ni bu tarîkten geldi. İmdi bu kavli kendisinden gelen asla işârettir. O da onun gıdâsıdır. Nitekim ağacın dalı kendi aslından mütegaddî olur. İmdi bir şer'de harâm olan şey şer'-i diğerde helâl olur; ya'ni benim “helâl olur” kavlimden murâdım “sûrette” demektir. Hâlbuki nefsi emrde o, geçen şeyin “ayn”ı değildir. Zîrâ emr halk-ı cedîddir; ve tekrâr yoktur. İşte onun için biz sana tenbîh eyledik. [25²/36]

Ya'ni Allah Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı şefâat-i Âsiye ile Fir'avn'ın katlinden muhâfaza ettiği vakit, Fir'avn'ın, oğlu olan Mûsâ'yı katledeceği korkusu ile mağmûm olan vâlide-i Mûsâ'nın kalbi bu gamdan fârîğ olarak sabahladı. Çünkü vâlide-i Mûsâ, oğlunu koyduğu sandığın Fir'avn'ın havâssı tarafından sâhil-i deryâda bulunup çıkarılarak Fir'avn'ın sarayına götürüldüğünü ve orada beslendiğini duymuş idi. Ba'dehû Cenâb-ı Mûsâ, ancak kendi vâlidesinin memelerini kabûl etmesi için ona başka sütinelerin memelerini harâm etti; ve Cenâb-ı Mûsâ kimsenin memesini emmedi. Bu esnâda birtakım sütineler arasında vâlide-i Mûsâ dahi Fir'avn'ın sarayına mürâcaat etmiş idi. Hz. Mûsâ vâlidesinin memesini emmeye başlayınca onu sarayda alıkoydular. Binâenaleyh Allah Teâlâ vâlide-i Mûsâ'nın sürûrunu velediyle mükemmel kılmak için, Mûsâ'ya vâlidesi süt verdi.

İşte ilm-i şerâyi' dahi böyledir. Ya'ni Mûsâ nasıl ki yabancı kadınların sütünü emmedi ise, bir peygamberin ümmeti olan kimseler de, diğer peygamberin şeriatını kabûl edemezler. Zîrâ her bir peygamberin şeriatı asl olan sırr-ı kadere merbûttur; ve sırr-ı kader ümmetinin isti'dâd-ı ezelisidir. Binâenaleyh her bir peygambere ilm-i risâletten verilen şey ümmetinin isti'dâdı mikdârıdır. Ondan ne ziyâde ve ne de noksandır. Nitekim diğer fasslarda sırası geldikçe beyân edilmiş idi. Binâenaleyh ihtilâf-ı şerâyi' ihtilâf-ı isti'dâddan ve ihtilâf-ı isti'dâd dahi ihtilâf-ı sıfât ve esmâdan neş'et eder. Nitekim Allah Teâlâ enbiyâ (aleyhimüs'-selâm)a hitâben لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا (Mâide, 5/48) ya'ni “Sizden her biriniz için bir şir'a, ya'ni bir tarîk ve minhâc vaz'eyledik” buyurur; ya'ni “bu tarîkten geldi” demek olur. Ve lisân-ı işâretle مِنْهَا جَا [minhâcen] denilince birisi مِنْهَا [minhâ] ve diğeri hem-

zezi mahzûf olarak جَا [câ] kelimelerinden ibâret iki kelime söylenmiş olur. Şu hâlde لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا (Mâide, 5/48) kavlinin lisân-ı işâretle ma'nâsı “Her biriniz için bir şir’a ve tarîk vaz’ettik; hâlbuki onlardan geldi.” مِنْهَا [minhâ: ondan]daki zamîr-i müennes, asl olan a’yân-ı sâbiteye râci’ olmak îcâb eder ki, bu da o nebîye tâbi’ olan ümmet efrâdının mecmûuna işâret olur. Şu hâlde bu kavl مِنْهُ جَاءَ [minhu câe: ondan geldi] ya’ni kendisinden gelen asla işâret olur ki, o asıl onun gıdâsıdır. Ya’ni her bir ferdin ayn-ı sâbitesi bir ism-i ilâhînin zıllıdır; ve o ferdin âlem-i şehâdetteki sûreti bu ayn-ı sâbitenin [25²/37] zıllıdır; ve bu ism-i ilâhî onun Rabb-i hâssıdır. O ferd, âlem-i şehâdette o asıldan müteğaddî olur. Nitekim ağacın dalı kendi aslından müteğaddî olur. Ve a’yân-ı sâbite esmâ-i muhtelifenin zilâli olmakla berâber cümlesinin müsemmâsı bir hakîkatten ibârettir; ve her bir peygamber şerîat ulûmunu ümmetin isti’dâdına göre kâffenin aslı olan bir hakîkatten alır. Binâenaleyh şerâyi’de menba’ i’tibârıyla ihtilâf yoktur. İhtilâf ancak esmâya müstenid olan suver-i a’yândadır. Böyle olunca bir peygamberin şerîatında harâm olan diğer bir peygamberin şerîatında evvelkisine⁶¹⁷ muhâlif olarak helâl olur.

İşte “bu helâl olur” kavli sûrettedir. Ya’ni ümem-i sâbikanın suver-i a’yân-ı, ümem-i lâhikanın suver-i a’yânının “ayn”ı değildir. Zirâ emr-i vücûd, dâimâ halk-ı cedîd içindedir; ve tecellîde de aslâ tekrâr yoktur. İşte bir şerîatta harâm olan şey diğer şerîatta sûret hasebiyle helâl olduğu için فِي الصُّورَةِ [sûrette] kavlimiz ile bu hakîkati sana tenbîh ettik. Meselâ: Şerîat-ı işevîyyede şarâb haram değildir, fakat şerîat-ı muhammediyyede haramdır. Maahâzâ yekdiğerine muhâlif olan bu şerîatler insanlar için gelmiştir. Fakat ümmet-i Îsâ’yı teşkil eden insanlar ümmet-i Muhammed’i teşkil eden insanların “ayn”ı olmadığı gibi, onların isti’dâdları dahi yekdiğerinin “ayn”ı değildir. Ancak onların sûretleri, suver-i emsâl ve eşbâhdır. Ve kezâ zamân-ı ümmet-i Îsâ’da mevcûd olan şarâbların sûreti zamân-ı ümmet-i Muhammed’de mevcûd olan sûretlerin “ayn”ı değildir. Belki emsâl ve eşbâhdır. Binâenaleyh tecellîde aslâ tekrâr yoktur; ve tekrâr demek bir şeyin “ayn”ının îadesi demektir. Hâlbuki vücûdda böyle bir şey yoktur. Emr-i

617 Âdil Bey nüshası: “evvelkisine” (s. 50).

vücûd dâimâ halk-ı cedîd içindedir. Binâenaleyh suver tekerrür etmez; belki sûretlerin emsâli teceddüd eder. Bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî**'dedir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın burada şerâyi'den bahis buyurması, şerâyi'-i enbiyânın dahi Mûsâ (a.s.)ın vâlidesinin sütünden gayrılarının sütünü emmemesine nazîr olmasındandır. Zîrâ âlem-i sûretteki "süt"ün âlem-i ma'nâdaki misâli "ilm"dir; ve her ümmet kendi peygamberinin ilm-i şerîatını ahze müstaid olup diğerlerinin şerîatıyla amel edemez. Bu hâl fitrî ve cibillîdir. Meselâ zamân-ı Îsevîde gelen nâs, şerîat-ı îseviyyeye tahammül isti'dâdında idi. Zâmân-ı Muhammedîde [25²/38] gelen nâs ise bu isti'dâdda değıldir. Fî-zamâninâ ümmet-i îseviyyeden olduklarını iddiâ edenler, fitraten ümmet-i Muhammed'dirler, fakat kendi fitratlarından gâfildirler. Zîrâ şerîat-ı îseviyyede birisi bir kimsenin yanağına bir tokat vursa, diğer yanağını çevirmekle mükellef idi. Îsevî olduklarını iddiâ eden ehl-i garb, acabâ bir tokat yeseler yanaklarını çevirmek isti'dâdında mıdır? Hayır, belki onların isti'dâdı *فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ* (Bakara, 2/194) ya'ni "Size tecâvüz eden kimseye, tecâvüz ettiğı şeyin misliyle tecâvüz edin!" âyet-i kur'âniyyesi mûcibince, vurulan tokada karşı derhal mukâbele ederler. Ve kezâ Îseviyyet'te ruhbâniyet olduğı hâlde, ehl-i garb bilakis muhabbet-i nisvâna mübtelâdır. Ve kezâ taaddüd-i zevcât şerîatlerinde memnû' olduğı hâlde, buna tahammülleri olmadığından, gayr-ı meşrû' müteaddid metresler ile yaşamak mecbûriyetinde kalıyorlar. Bu hâllerin cümlesi icbâr-ı fitrattır. Daha buna mümâsil şerîat-ı muhammediyye ile amel husûsunda mecbûriyyet-i fitriyyeleri pek çoktur. Numûne olarak bu kadarının zikri kâfidir. Velhâsıl her kavim kendi peygamberinin şerîatıyla âmil olmak isti'dâdındadır. Zîrâ her şey kendi aslından mütegaddîdir.

فَكَتَبَىٰ عَنْ هَذَا فِي حَقِّ مُوسَىٰ بِتَحْرِيمِ الْمَرَاضِعِ، فَأُمُّهُ عَلَى الْحَقِيقَةِ مَن
أَرْضَعَتْهُ لَا مَن وَلَدَتْهُ، فَإِنَّ أُمَّ الْوِلَادَةِ حَمَلَتْهُ عَلَىٰ جِهَةِ الْأَمَانَةِ فَتَكُونُ فِيهَا،
وَتَعْدَىٰ بِدَمِ طَمِيئِهَا مِنْ غَيْرِ إِرَادَةٍ لَهَا فِي ذَلِكَ حَتَّىٰ لَا يَكُونَ لَهَا عَلَيْهِ امْتِنَانٌ،
فَإِنَّهُ مَا تَعْدَىٰ إِلَّا بِمَا لَوْ لَمْ يَتَعَدَّ بِهِ وَلَمْ يَخْرُجْ عَنْهَا ذَلِكَ الدَّمُ لِأَهْلِكِهَا،
وَأَمْرَضَهَا، فَلِلْجَنِينِ الْمِئَةُ عَلَىٰ أُمَّهُ بِكَوْنِهِ تَعْدَىٰ بِذَلِكَ الدَّمِ، فَوَقَاهَا بِنَفْسِهِ مِنْ
الصَّرْرِ الَّذِي كَانَتْ تَجِدُهُ لَوْ امْتَسَكَ ذَلِكَ الدَّمُ عِنْدَهَا وَلَا يَخْرُجُ وَلَا يَتَعَدَّىٰ

به جَنِينُهَا، وَالْمُرْضِعَةُ لَيْسَتْ كَذَلِكَ، فَإِنَّهَا قَصَدَتْ بِرِضَاعَتِهِ حَيَاتِهِ وَإِنْقَاءَهُ،
فَجَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ لِمُوسَى فِي أُمَّ وِلَادَتِهِ، فَلَمْ يَكُنْ لَامِرًا عَلَيْهِ فَضْلًا إِلَّا لَأُمَّ
وِلَادَتِهِ لَتَقَرَّرَ عَيْنُهَا أَيْضًا بِتَرْبِيَّتِهِ وَتُشَاهِدَ انْتِشَاءَهُ فِي حَجْرِهَا وَلَا تَحْزَنَنَّ.

İmdi [Mûsâ hakkında] tahrîm-i merâzi' ile bundan kinâye etti. Binâenaleyh onun vâlidesi, onu doğuran değil, hakîkatte onu ırzâ' edenidir. Zîrâ ümm-i vilâdet onu emânet cihetinden hamleyle; onda mütekevvin oldu; ve onun için, onun üzerine imtinân vâki' olmamak için, vâlidesinin [25²/39] bunda irâdesi olmaksızın, onun hayzının kanı ile tegaddî eyledi. Zîrâ o, ancak bir şey ile mütegaddî oldu ki, eğer onunla mütegaddî olmasa idi ve eğer bu kan ondan çıkmasa idi, elbette onu helâk eder veyâ hasta eyler idi. Binâenaleyh bu kan ile mütegaddî olmakla cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir. İmdi, eğer o demi indinde imtisâk ede idi ve ondan çıkmasa idi ve onun cenîni onunla mütegaddî olmasa idi, vâlidesinin kendi vücûdunda müşâhede edecek olduğu zarardan cenîn kendi nefsiyle onu vikâye eder. Hâlbuki sûtine böyle değildir. Zîrâ o, onu emzirmekle onun hayâtını ve ibkâsını kaseder. Binâenaleyh Allah Teâlâ bunu Mûsâ için ümm-i vilâdeti hakkında yaptı. İmdi onun üzerine onu doğuran anadan gayrı bir kadının fazlı vâki' olmadı, tâ ki vâlîde-i Mûsâ'nın gözü, kezâlik onun terbiyesiyle aydın ola ve kucağında onun intişâsını müşâhede ede de mahzûn olmaya!

Ya'ni Hak Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)a sâir sûtinelerin sûtünü tahrîm etmesi, her şey kendi aslından mütegaddî olduğundan kinâye idi. Böyle olunca Mûsâ'nın anası hakîkatte onu doğuran kadın değil, ancak onu emziren kadındır. Çünkü doğuran ana Cenâb-ı Mûsâ'yı emânet tarîkiyle hâmile oldu; ve cenin vâlidesinin rahminde onun sun'u olmaksızın kendi nefsiyle tekevvin etti ve anasının rahminde hayız kanıyla mütegaddî oldu. Vâlidesi tarafından Mûsâ üzerine minnet tahmîl edilmiş olmamak için, vâlidesinin tekevvin-i Mûsâ'da ve hayzının kanıyla tegaddîsinde onun aslâ irâdesi ve şuûru yok idi. Ve çünkü Cenâb-ı Mûsâ rahm-ı mâderde münhasıran bir şey ile mütegaddî oldu ki, eğer onunla tegaddî etmese idi ve eğer bu hayız kanı ondan çıkmasa idi, elbette bu kan vâlidesini ya helâk veyâ hasta eder idi. Binâenaleyh bu muzır kan ile tegaddî etmekle cenîn tarafından vâlidesi

üzerine minnet tahmîl edilmiş olur. İmdi cenîn, vücûdunda kaldığı hâlde vâlidesine mazarratı olacak olan bu kanla tegaddî ettiği için, onu kendi nefsiyle [25²/40] vikâye etmiş olur. Hâlbuki sütüne böyle değildir. Çünkü o, çocuğu emzirmekle onun hayâtını ve ibkâsını kaseder. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu emzirmek keyfiyetini de Mûsâ (a.s.) için, kendisini doğuran ana hakkında yaptı. Böyle olunca Cenâb-ı Mûsâ'nın üzerine kendisini doğuran anadan gayrı bir kadının fazlı vâki' olmadı. Bu da vâlide-i Mûsâ'nın gözü, evlâdının katlinden necâtı ile aydın olduğu gibi, onu kendi kucagında terbiye ederek büyüdüğünü dahi görerek aydın olmak ve "Acabâ evlâdım ne hâldedir?" diye onun firâkıyla mahzûn olmamak için böyle vâki' oldu.

وَنَجَّاهُ اللَّهُ مِنْ غَمِّ التَّابُوتِ، فَحَرَقَ ظُلْمَةَ الطَّبِيعَةِ بِمَا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْعِلْمِ
الإلهيِّ، وَإِنْ لَمْ يَخْرُجْ عَنْهَا.

Ve Allah Teâlâ onu gamm-ı tâbûtta halâs etti. Binâenaleyh her ne kadar ondan çıkmadı ise de, ilm-i ilâhîden, Allah Teâlâ'nın ona itâ eylediği şey sebebiyle, tabîat zulmetini yırttı.

Ya'ni Allah Teâlâ Mûsâ'yı içine mevzû' olduğu sandığın gamından kurtardı. Ve "sandık" Mûsâ'nın sûret-i beşeriyesidir; ve bu sûret destgâh-ı tabîatta anâsırdan mürekkeben mensûc olduğu cihetle gâyet kesîf ve muzlimdir; ve rûh-ı Mûsâ bu unsur sandığının ahkâmına merbûtan mahbûstur. Rûh, tabîatın bu kesîf ve muzlim olan sûret-i unsuriyyesi ahkâmından "ilim" sebebiyle necât bulur. Nitekim yukarıda tafsîl olundu. Fakat bu kesîf sandıktan hurûc eyledikten sonra, tabîatın biri diğerinden daha latîf olan merâtibindeki sûretlerine urûc eder. Nihâyet âlem-i kudsde tabîatın en musaffâ ve en münevver olan sûretlerinde zâhir olur. Binâenaleyh Hz. Mûsâ, her ne kadar tabîattan hurûc etmedi ise de, ilm-i ilâhîden Allah Teâlâ'nın ona ihsân eylediği şey sebebiyle, tabîatın be-gâyet zulmânî olan bu cism-i unsurî ahkâmını yırttı. [25²/41]

وَفَتَنَهُ فُتُونًا، أَيَّ اخْتَبَرَهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ لِيَتَحَقَّقَ فِي نَفْسِهِ صَبْرُهُ عَلَى مَا
ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِهِ، فَأَوَّلُ مَا ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِهِ قَتْلَهُ الْقَبْطِيِّ بِمَا أَلْهَمَهُ اللَّهُ وَوَفَّقَهُ لَهُ فِي
سِرِّهِ وَإِنْ لَمْ يَعْلَمْ بِذَلِكَ، وَلَكِنْ لَمْ يَجِدْ فِي نَفْسِهِ اكْتِرَافًا بِقَتْلِهِ مَعَ كَوْنِهِ مَا

تَوَقَّفَ حَتَّى يَأْتِيَهُ أَمْرٌ رَبِّهِ بِذَلِكَ، لِأَنَّ النَّبِيَّ مَعْصُومٌ الْبَاطِنِ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُ
حَتَّى يُنَبِّأَ أَيُّ يُخْبَرَ بِذَلِكَ.

Ve onu bir fitne ile meftûn ediş etti. Ya'ni Allah Teâlâ onu mübtelâ ettiği şeye onun sabrı kendi nefsinde mütehakkık olmak için, onu mevâtın-ı kesirede de imtihân etti. İmdi Allah Teâlâ'nın onu kendisiyle mübtelâ kıldığı evvelki şey, Allah Teâlâ'nın ona ilhâmı ve onun sırrında kendisine tevfiği sebebiyle Kıbtî'yi öldürmesidir; ve gerçi bunu bilmez idi. Velâkin buna Rabb'inin emri gelinceye kadar tevakuf etmemesiyle berâber, kendi nefsinde, onun katli sebebiyle iktirâs bulmadı. Zîrâ nebî, inbâ oluncaya kadar, ya'ni bununla ihbâr olununcaya kadar, şuûru olmadığı haysiyetten ma'sûmü'l-bâtındır.

Ya'ni Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı Kur'ân-ı Kerîm'de فَتْنَاكَ فُتُونَا (Tâhâ, 20/40) buyurduğu üzere, “Bir fitne ile meftûn ediş etti” ki, bu gibi fitneler bu âlemde bilcümle enbiyâya ve onların vârisleri olan kümmelîn-i evliyâyâ ve ba'dehû alâ-derecâtihim sâir ibâda şâmidir. Nitekim hadîs-i şerîfte أَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَلَا مَثَلُ [Belânın en şiddetlisi enbiyâ üzerine, sonra evliyâ, sonra da onların emsâli üzerinedir.]⁶¹⁸ buyrulur. İşte bu sünnet-i ilâhiyye üzere Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı dahi mübtelâ eylediği beliyât ile imtihân eyledi. Zîrâ insanda bilkuve mevcûd olan sabrın derecesi, ibtilâ netîcesinde fiilen tahakkuk eder. Ve bu âlemdeki mezâhirin hikmet-i hilkati, kendi hakikatlerinde mevcûd olan ahvâl-in sâha-i fiilde zuhûr ve bürûzudur; ve ancak bu zuhûr ile Allah Teâlâ için hüccet-i bâliğa sâbit olur; ve onlar bu zuhûr eden ahvâl ile ma'lûm-i ilâhî olurlar. Nitekim وَلَتَبْلُوَنَكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim!] buyurulmuştur; ve Hakk'ın bu ilmi, ilm-i zâtî değil, ancak ilm-i sıfâtî ve esmâîdir.

İmdi Allah Teâlâ'nın Cenâb-ı Mûsâ'yı ilk mübtelâ kıldığı beliyeye Kıbtî'yi [25²/42] bir yumrukla öldürmesidir; ve Kıbtî'yi katletmesini Allah Teâlâ onun sırrında kendisine ilhâm etti; ve onu öldürmeye muvaffakiyet ve kudret verdi. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ Kıbtî'yi Allah Teâlâ'nın kendisine vâki' olan ilhâmı ve sırrında verdiği muvaffakiyet ve kudret sebebiyle

618 Tirmizî, “Zühd”, 56; İbn Mâce, “Fiten”, 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 78.

öldürdü. Vâkıa Cenâb-ı Mûsâ bu fiilin ilhâm-ı ilâhî ile olduğunu bilmezdi. Onun için bu fiil-i katli şeytana nisbet ederek *هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ* (Kasas, 28/15) [Bu şeytan işidir!] dedi. Velâkin bu fiile Rabb'inin emri ve vahyi gelinceye kadar sabr ve tevakkuf etmemesiyle berâber, Kıbtî'nin katli sebebiyle, kendi nefsinde ve bânında iktirâs ve mübâlât bulmadı, ya'ni çekinmek hissetmedi. Ya'ni emir ve vahy-i ilâhî gelmediği için, gerçi zâhiren bu fiili beğenmedi, fakat zuhûrundan dolayı da bânında da bir bîzârlık hissetmedi. Çünkü nebî bir şeyin menhî olduğu kendisine cânib-i Hak'tan inbâ olununcaya kadar, ya'ni haber verilinceye kadar, izhâr eylediği bir fiilin vârid ve ilhâm-ı ilâhî olduğuna şuûru olmasa bile, bânını kebâirden ma'sûm ve mahfûz olduğu için, o fiilinden dolayı inkâr olunmaz. Zîrâ onu kendi nefsiyle katletmedi; belki Hak, onun ihtiyârı olmaksızın, Kıbtî'yi onun yediyle katleyledi. Nitekim Hak Teâlâ *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ* (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı.] buyurur.

ولهذا أراه الخضر قتل الغلام، فانكر عليه قتله، ولم يذکر قتله القبطي، فقال له الخضر: ﴿مَا فَعَلْتَهُ عَنْ أَمْرِي﴾، يُبْهَهُ -في هذا القول- على مرتبته -وهو أنه قتله بالأمر الإلهي- قبل أن يُبَيِّأ، أنه كان -نبياً- معصوم الحركة في نفس الأمر وإن لم يشعر بذلك.

Ve işte bunun için, Hızır ona katli gulâmı gösterdi. Böyle olunca onun üzerine, onun katlini inkâr etti. Hâlbuki o Kıbtî'yi katlettiğini tezekkür etmedi. Binâenaleyh Hızır, "Onu kendi emrimden işlemedim" (Kehf, 18/82) dedi. -Bu kavil de- onun mertebesine tenbîh eder ki, o dahi ihbâr olunmazdan mukaddem, -emr-i ilâhî ile katletti-. Zîrâ o, her ne kadar buna şuûru yok ise de, ma'sûmü'l-hareke bir -nebî- idi.⁶¹⁹

Ya'ni Mûsâ (a.s.) Kıbtî'nin katli emr-i ilâhî olduğuna vâkıf olmadığı için, Cenâb-ı Hızır ona katli gulâmı gösterdi; ve Cenâb-ı Mûsâ Hızır'a karşı gulâmın katlini inkâr etti. Hâlbuki ta'lîm-i ilâhî ile kendisi Hızır'a mülâkî olduğu cihetle, ondan bir emr-i münkerin zuhûruna ihtimâl ver-

619 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısımlar *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı ifâdelerdir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 525.

meyecek idi. [25²/43] Nitekim kendisi dahi evvelce bir münker işlemeğe niyet etmediği hâlde Kıbtı'yi katletmiş idi. O sırada bu Kıbtı'nin katlini tahattur ve tezekkür edemedi. Binâenaleyh Cenâb-ı Hızır her iki katlin dahi emr-i ilâhî ile vâki' olduğuna işâreten “Bunu kendi emrimden yapmadım” (Kehf, 18/82) dedi. Ve bu kavil de onun mertebesine tenbîh eder ki, Mûsâ dahi Cenâb-ı Hak tarafından vahy ile ihbâr olunmazdan mukaddem, kalbine vârid olan emr-i ilâhî ile Kıbtı'yi katletmiş idi. Zîrâ her ne kadar bu katlin vârid-i ilâhî ile olduğuna şuûru ve vukûfu yoksa da, esâsen kendisi hareket ve ef'âlinde ma'sûm ve mahfûz bir nebî idi. Ya'ni Cenâb-ı Hızır bu kavlinde onun mertebesine tenbîhen: “Yâ Mûsâ, sen bana ta'lîm-i ilâhî ile geldin; ve Hak Sübhânehû beni sana tavsîf ederken لَدُنَّا عَلَّمَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عَلَّمَا (Kehf, 18/65) [Biz ona indimizden bir ilim ta'lîm etmiştik.] buyurdu. Bu itibârla benden bir münker sudûr etmez; ve sudûr edeni de ben kendi emrimden yapmam. Nitekim sen dahi ind-i ilâhîde nübüvvetle muttasif idin; ve ilm-i ledünnün hâl ve şânına vukûf için bana gönderildin. Sana vahy nüzûlünden mukaddem bâtınına vârid olan emr-i ilâhî ile senin Kıbtı'yi katletmen dahi, benim gulâmı katletmeme benzer. Sen de onu kendi emrinden yapmamış idin” demeği murâd eder.

Ma'lûm olsun ki, efrâd-ı beşere vârid olan her bir hâtıra bir vârid-i ilâhîdir. Fakat bu vâridât-ı ilâhiyyenin menâbii muhtelifdir. Zîrâ vücûd-ı vâhid-i hakîkî her bir mertebesinde bi-hasebi'l-esmâ zâhir olur. Eğer vâridât, Hâdî ismi hazretinden gelirse, Rahmân ve melek kapılarından gelir. Eğer Mudill ismi hazretinden gelirse nefis ve şeytan kapılarından gelir. Ve insanı harekete ve icrâ-yı fiile sevk ve tahrîk eden ancak havâtır-ı vâridedir. Eğer bu havâtır Rahmânî ve melekî olursa, hareket ve ef'âl dahi sâlih olur; ve eğer nefsânî ve şeytânî olursa hareket ve ef'âl dahi fâsid ve tâlih olur. Onun için Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) *Mesnevi*'lerinde buyururlar:

ای برادر تو همان اندیشهٔ   ما بقی تو استخوان و ریشهٔ
گر گلست اندیشهٔ تو گلشنی   ور بود خاری تو هیمةٔ گلخنی

Tercüme: “Ey birâder sen ancak düşünceden ibâretsin. Mütebâkîn kemik ve elyâftır. Eğer düşüncen gül ise, gülşen içindesin; ve eğer diken ise

sen külhanın odunusun.”⁶²⁰ [25²/44]

İmdi Mûsâ (a.s.), ism-i Hâdî'nin mazharı olan bir nebiyy-i zîşân olduğundan, ona vârid olan havâtırın ism-i Mudill hazretinden sudûru الضَّدَّانِ لا يَجْتَمِعَانِ [İki zıd bir araya gelmez.] kâidesince mümkün değil idi. Fakat henüz vahy nâzil olmadığından, nübüvvetle ittisâfını bilmez idi. Binâenaleyh kendisini ma'sûm addetmedi de, sâika-i vehm ile katl-i Kıbtî'yi amel-i şeytana nisbet etti; ve Cenâb-ı Hızır dahi katl-i gulâm ile onun mertebesine tenbîh eyledi.

وَأَرَاهُ أَيضًا خَرَقَ السَّفِينَةِ الَّتِي ظَاهَرُهَا هَلَاكٌ وَبَاطِنُهَا نَجَاةٌ مِنْ يَدِ الْعَاصِبِ، جَعَلَ لَهُ ذَلِكَ فِي مُقَابَلَةِ التَّابُوتِ لَهُ الَّذِي كَانَ فِي الْيَمِّ مُطَبَّقًا عَلَيْهِ، فَظَاهِرُهُ هَلَاكٌ وَبَاطِنُهُ نَجَاةٌ، وَإِنَّمَا فَعَلْتُ بِهِ أُمَّهُ ذَلِكَ خَوْفًا مِنْ يَدِ الْعَاصِبِ فَرَعُونَ أَنْ يَذْبَحَهُ صَبْرًا وَهِيَ تَنْظُرُ إِلَيْهِ مَعَ الْوَحْيِ الَّذِي أَلْهَمَهَا اللَّهُ بِهِ مِنْ حَيْثُ لَا تَشْعُرُ، فَوَجَدَتْ فِي نَفْسِهَا أَنَّهَا تُرَضِّعُهُ، فَإِذَا خَافَتْ عَلَيْهِ أَلْقَتْهُ فِي الْيَمِّ، لِأَنَّ فِي الْمَثَلِ «عَيْنٌ لَا تَرَى قَلْبٌ لَا يَفْجَعُ»، فَلَمْ تَخَفْ عَلَيْهِ خَوْفَ مُشَاهِدَةِ عَيْنٍ، وَلَا حَزِنَتْ عَلَيْهِ حُزْنَ رُؤْيَةِ بَصَرٍ، وَعَلَسَبَ عَلَى ظَنِّهَا أَنَّ اللَّهَ رَبِّمَا رَدَّهُ إِلَيْهَا لِحُسْنِ ظَنِّهَا بِهِ، فَعَاشَتْ بِهَذَا الظَّنِّ فِي نَفْسِهَا، وَالرَّجَاءِ يُقَابِلُ الخَوْفَ وَالْيَأْسَ، وَقَالَتْ حِينَ أَلْهَمَتْ لَذَلِكَ لَعَلَّ هَذَا هُوَ الرَّسُولُ الَّذِي يُهْلِكُ فَرَعُونَ وَالْقَبْطَ عَلَى يَدِهِ، فَعَاشَتْ وَسُرَّتْ بِهَذَا التَّوَهُّمِ وَالظَّنِّ بِالنَّظَرِ إِلَيْهَا، وَهُوَ عِلْمٌ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ.

Ve kezâ ona hark-ı seffineyi gösterdi ki, onun zâhiri helâk ve bâtını yed-i gâsıbdan necâttır. Bunu denizde, üzerine mutbak olduğu tâbût mukâbelesinde kendisi için yaptı. İmdi onun zâhiri helâk ve bâtını necâttır. Ve onun vâlidesi, ona nâzır olduğu hâlde onu mahbûsen zebheder diye, bunu gâsıb olan Fir'avn yedinden korkarak, vukûfu olmadığı haysiyetten, ona Allah Teâlâ'nın onunla⁶²¹ ilhâm eylediği vahy ile berâber yaptı. Böyle olunca kendi nefsinde onu ırzâ' edeceğini buldu. Vaktâki onun üzerine havf etti, onu deryâya ilkâ eyledi. Zîrâ meselde meşhûrdur ki “göz görmeyince gönül katla-

620 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 93-95 (beyit: 275-276).

621 Âdil Bey nüshası: +“Allah Teâlâ'nın onunla” (s. 59).

nır". Şu hâlde onun üzerine müşâhede-i ayn havfiyle havf etmedi; ve onun üzerine rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı; ve muhakkak Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı, hüsn-i zannı sebebiyle, ona redd [25²/45] edeceği, onun zannı üzerine gâlib oldu. İmdi nefsinde bu zan ile yaşadı. Ve recâ, havf ile ye'se mukâbilidir. Binâenaleyh buna ilhâm olduğu hînde belki bu, o resûldür ki, Fir'avn ve Kıbtî onun yedi üzerinde helâk olur, dedi. Böyle olunca ona nazaran bu tevehhüm ve zan ile yaşadı ve mesrûr oldu. Hâlbuki o nefsü'l-emrde ilimdir.

Ya'ni, ve kezâ Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Kehf'de beyân buyurulduğu üzere Cenâb-ı Hızır, Hz. Mûsâ'ya gemiyi deldiğini gösterdi ki, bu gemiyi delmenin dış yüzü helâke sebebidir; ve iç yüzü ise melik-i gâsıb elinden necâta sebebidir. Cenâb-ı Hızır kendi umûr-i me'mûresine âit olan bu fiili, Mûsâ'ya karşı onun deniz içinde bulunduğu sandık mukâbelesinde yaptı. Çünkü Mûsâ'nın sandık içine ve sandığın dahi denize ilkâ edilmesi, zâhiren helâke ve bâtinen necâta sebebidir. Zîrâ Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi, gözlerinin önünde ellerini ve ayaklarını bağlayıp Mûsâ'yı zebheder, diye gâsıb olan Fir'avn'ın yedinden korkarak yaptı. Bu fiili, vukûfu olmaksızın, cânib-i Hak'tan kendi bătınına ilhâm olunan⁶²² vahy ile berâber yaptı; ya'ni bu hâtıra ve vârid, Rahmânî idi; ve vâlide-i Mûsâ bu ilhâm olunan vahyin cânib-i Hak'tan olduğuna vâkıf değil idi. Belki o bu fiili, kendi aklınca böyle yaptığına kâni' idi. Burada "vahy" ta'bîrinin isti'mâl buyurulması âyet-i kerîmede وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ (Nahl, 16/68) [Rabbın bal arısına vahyetti.] kabilindendir. İşte bu fiili vahy ile olduğu için, kendi nefsinde onu emzireceğine bir itmi'nân buldu. Vaktâki vâlidesi Mûsâ üzerine Fir'avn'ın yed-i gasbindan havf etti, onu sandık içine koyup denize bıraktı. Çünkü "göz görmeyince gönül katlanır" darb-ı meseli meşhûrdur. Binâenaleyh Mûsâ'nın vâlidesi, Mûsâ'yı sandık içine koyup denize bırakmakla, gözünün önünde Fir'avn'ın zebhinden kurtarmış oldu. Ve deryâda garkolarak fevt olsa bile, garkını aynen müşâhede korkusundan vâreste kaldı; ve onun katlinden veyâ garkından rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı. Bunlar ile berâber muhakkak Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı, hüsn-i zannı sebebiyle, kendisine reddedeceği zannı da ona gâlib geldi. Ve nefsinde "Elbette oğlum

622 Ahmed Avni Bey nüshası: "eylediği". Âdil Bey nüshası: "olunan" (s. 60).

bu sandık ile deryâdan halâs olur; ve nihâyet Cenâb-ı Hak bir sûretle onu bana ihsân eder; ve ben onu emzirerek büyütürüm” [25²/46] dedi; ve bu zan ve ümîd ile yaşadı. Ve recâ ve ümîd, havf ile ye’s mukâbilidir. Çünkü ümîd munkatı’ olunca, ye’s hâsıl olur. Esâsen kendisine ilhâm olunduğu vakit: “Belki bu benim oğlum, Fir’avn’ın ve kavm-i Kıbt’ın helâki elinde olacak⁶²³ olan resûldür” dedi. Binâenaleyh bu düşüncesi kendisine nazaran tevehhüm ve zan idi; ve o bu tevehhüm ve zan ile yaşadı ve gönlü mesrûr oldu. Hâlbuki hakikate nazaran bu ma’nâ, tevehhüm ve zan değil idi; belki cânib-i Hak’tan kendisine vehb ve ilhâm olunan bir ilim idi.

ثُمَّ إِنَّهُ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِ الطَّلِبُ خَرَجَ فَارًّا خَوْفًا فِي الظَّاهِرِ، وَكَانَ فِي المَعْنَى حُبًّا فِي النَّجَاةِ، فَإِنَّ الحَرَكَةَ أَبَدًا إِنَّمَا هِيَ حُبِّيَّةٌ، وَيُحْجَبُ النَّاطِرُ فِيهَا بِأَسْبَابٍ أُخْرَى، وَلَيْسَتْ تِلْكَ، وَذَلِكَ لِأَنَّ الأَصْلَ حَرَكَةُ العَالَمِ مِنَ العَدَمِ الَّذِي كَانَ سَاكِنًا فِيهِ إِلَى الوُجُودِ، وَلِذَلِكَ يُقَالُ إِنَّ الأَمْرَ حَرَكَةٌ عَنِ سُكُونٍ، فَكَانَتْ الحَرَكََةُ الَّتِي هِيَ وُجُودُ العَالَمِ حَرَكَةً حُبِّ، وَقَدْ نَبَّهَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ عَلَى ذَلِكَ بِقَوْلِهِ: «كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أَعْرِفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ»، فَلَوْلَا هَذِهِ المَحَبَّةُ مَا ظَهَرَ العَالَمُ فِي عَيْنِهِ، فَحَرَكْتُهُ مِنَ العَدَمِ إِلَى الوُجُودِ حَرَكَةٌ حُبِّ المُوْجِدِ لِذَلِكَ.

Ondan sonra, onun üzerine taleb vâki’ oldukda, zâhirde korkup firâr ederek çıktı. Hâlbuki ma’nâda necât hubbünden nâşi idi. Zirâ hareket ebeden hubbiyedir. Ve ona nâzır olan esbâb-ı âhar ile mahcûb olur; hâlbuki bu değildir. Ve beyânı budur ki, çünkü muhakkak asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden, âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için muhakkak emr, sükûndan harekettir denilir.⁶²⁴ Binâenaleyh vücûd-ı âlemden ibâret olan hareket, hareket-i hubdür. Ve Resûlullah (s.a.v.) «أَعْرِفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ» ya’ni “Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim” kavliyle buna tenbîh eyledi. İmdi eğer bu muhabbet olmasa idi, âlem “ayn”ında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcidin buna hareketidir.

Ya’ni buraya kadar beyân olunan hikem-i müseviyyeden sonra diğer

623 Âdil Bey nüshası: +“olacak” (s. 61).

624 Âdil Bey nüshası: +“denilir” (s. 62).

bir hikmetin daha beyânına şürû' edip deriz ki: Kıbtî'yi öldürdüğü için hakkında kânûn-i hükûmet îcâbında muâmele îfâ olunmak üzere aleyhinde taleb vâki' olduğu vakit, Hz. Mûsâ zâhirde korkmak ve firâr etmek sûretiyle Mısır'dan çıktı; [25²/47] ve Şuayb (a.s.)ın sâkin bulunduğu Medyen tarafına müteveccih oldu. Hâlbuki onun Mısır'dan hurûcu ma'nâda ve bâtında necâta olan muhabbetinden neş'et etmiş idi. Ya'ni Hz. Mûsâ zâhirde Fir'avn'ın kısâsından havfen ve firâren hareket etti. Velâkin insân-ı kâmil olmak hasebiyle kendi zâtında bilkuvve mevcûd olan kemâlât-ı ilâhiyenin bilfiil zuhûruna muhabbet etti. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ'nın hareketi, hareket-i hubbiyye idi; ve hareketinin esbâb-ı hakîkiyyesi de ancak bu idi. Bu sebep-i hakîkiye Cenâb-ı Mûsâ'nın hîn-i hurûcda vukûfu ve şuûru olmak îcâb etmez. Çünkü Kıbtî'yi katletmesi gibi, firârı dahi vârid-i ilâhî idi. Ve ma'lûmdur ki, hilkat-i eşyânın bâdîsi, Hakk'ın bilinmeğe olan muhabbetidir; ve ma'rifet-i Hak ancak insân-ı kâmil mazharında hâsil olur. Zirâ vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın kemâl-i celâ ve isticlâsı ancak insân-ı kâmilin vücûdu iledir. Şu hâlde Hz. Mûsâ'nın bu hakîkate vukûfu, ister olsun ister olmasın, onun hareketi hakîkatte hareket-i hubbiyye olur. Çünkü herhangi bir hareket olursa olsun ebeden hubbiyyedir; ya'ni muhabbete mensûbdur ve muhabbet sâikasıdır. Maahâzâ o harekete bakan kimse, diğer sebepleri görüp, hakikat-i hâlden hicâba düşer. Hâlbuki o hareketin sebebi, onun zâhiren gördüğü bu sebep değildir. Ve hareketin muhabbet sâikasıyla olmasının îzâhı budur ki: Muhakkak "asıl" olan emr, âlem dediğimiz bu suver-i kesîfe hey'et-i mecmûasının, içinde sâkin olduğu adem-i izâfiden vücûd-ı izâfiye doğru hareketidir. Nitekim bir çekirdeğin içindeki ağaç, adem-i izâfide sükûn üzeredir. Vaktâki çekirdek dikilip terbiye olunur, ağaç içinde sâkin olduğu adem-i izâfi âleminden varlık cânibine doğru hareket eder ve vücûd bulur. İşte bu hakîkate mebnî muhakkak vücûdât-ı izâfiyye hakkındaki emr ve şe'n, sükûndan harekettir.

Ma'lûm olsun ki, "sükûn" dediğimiz hâlin vücûd-ı mutlak-ı Hakk'a isnâdı câiz değildir. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri mine'l-ezel ilelebed mütecellidir. Onun tecellî etmediği bir ân yoktur. Binâenaleyh ezelen ve ebeden Hâlık'tır; ve halkın ne ibtidâsı ve ne de intihâsı vardır. Velâkin mahlûkun ibtidâsı ve intihâsı vardır. Binâenaleyh sükûn ancak mahlûka

izâfe olunur. Ve âlem dahi mahlûk olduğundan onun ibtidâ-yı hâli, adem-i izâfî âleminde sükûn ve intihâ-yı hâli vücûd-ı izâfî âlemine harekettir; ve bu hareket vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın hareket-i umûmiyyesinden bir cüz'dür; ve vücûd-ı Hakk'ın ibtidâsı olmayan tecelliyât-ı umûmiyyesi ve hareket-i umûmiyyesi, hubb-i ilâhîden neş'et eden bir harekettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz'in beyân buyurdıkları [25²/48] *كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أَعْرِفْ فَأُحِبُّهُ أَنْ أَعْرِفَ* [Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim.] hadîs-i kudîsi ile bu hareket-i hubbiyyeye tenbîh eyledi. Böyle olunca âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, hubb-i ilâhînin hareketidir. Zîrâ vücûd-ı hakîkî-i Hak vücûd-ı izâfî-i âlem ile bilinir; ve Hak dahi bilinmeğe muhabbet eder. Eğer bu muhabbet olmasa idi, âlem, "ayn"ında zâhir olmaz idi. Şu hâlde âlemin adem-i izâfîden vücûd-ı izâfî cânibine hareketi, âlemin mûcidi olan Hakk'ın muhabbetinin icâd-ı âleme hareketi olur.

وَلَأَنَّ الْعَالَمَ أَيْضًا يُحِبُّ شُهُودَ نَفْسِهِ وَجُودًا، كَمَا شَهِدَهَا تُبُوتًا، فَكَانَتْ بِكُلِّ وَجْهِ حَرَكَتِهِ مِنَ الْعَدَمِ التُّبُوتِيَّ إِلَى الْوُجُودِ حَرَكَةَ حُبِّ مَنْ جَانِبِ الْحَقِّ وَجَانِبِهِ، فَإِنَّ الْكَمَالَ مَحْبُوبٌ لِذَاتِهِ، وَعِلْمُهُ تَعَالَى بِنَفْسِهِ مِنْ حَيْثُ هُوَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ هُوَ لَهُ وَمَا بَقِيَ لَهُ إِلَّا تَمَامُ مَرْتَبَةِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ الْحَادِثِ الَّذِي يَكُونُ مِنْ هَذِهِ الْأَعْيَانِ أَعْيَانِ الْعَالَمِ، إِذَا وُجِدَتْ فَظَهَرَتْ صَوْرَةُ الْكَمَالِ بِالْعِلْمِ الْمُحَدَّثِ وَالْقَدِيمِ، فَتَكْمُلُ مَرْتَبَةُ الْعِلْمِ بِالْوَجْهِينِ.

Ve zîrâ muhakkak âlem dahi, kezâlik, vücûden kendi nefsinin şühûduna muhabbet eder. Nitekim onu sübûten müşâhede eyledi. İmdi adem-i sübûtîden vücûda onun her bir vech ile hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefesine ilmi, O'nun âlemlerden ganî olması cihetinden, O'na mahsustur. Ve onun için ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan hâsıl olan ilm-i hâdis ile, ilim mertebesinin tamâmı kaldı. Mevcûd oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir olur. Binâenaleyh mertebe-i ilim iki vech ile kâmil olur.

Ya'ni hareket ebeden hubbiyye olduğu için, muhakkak âlem dahi Hak gibi, kendi nefsinin vücûden müşâhede sever. Nitekim o âlem kendi nefsinin ademde sübûten müşâhede eder idi. Ya'ni âlemin ilm-i ilâhîde ve vü-

cûd-ı izâfî âleminde ademi hâlinde bir ayn-ı sâbitesi ve bir hakîkati var idi; ve o ayn-ı sâbite ve hakîkat kendi nefsinı vücûden değil, ancak sübûten müşâhede ederdi. Fakat âlemin kendi nefsinı sübûten bu müşâhede kâfi değil idi. Kendi nefsinı vücûden dahi müşâhedeye muhabbet ettiği için, bu muhabbet sâikasıyla vücûd-ı izâfî âlemine hareket eyledi. Nitekim evvelki cümlelerin şerhinde îzâh edilmiş idi. Binâenaleyh sâbit olduğu adem-i izâfî âleminden vücûd-ı izâfî âlemine o âlemin her bir vech ile hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. [25²/49] Ve gerek Hakk'ın ve gerek halkın vücûd-ı aynîye hareketleri, ancak zuhûr-ı kemâl muhabbetten neş'et eder. Çünkü kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefsinı ilmi, O'nun âlemlerden ganî olması cihetinden kendisine mahsustur. Ya'ni âlem mevcûd olsa da, olmasa da, Hak Teâlâ'nın elbette kendi zâtına ilmi vardır; ve O'nun kendi nefsinı ilmi sâbittir ve kadîmdir. Fakat bu "ilm-i zâtî", ilm-i esmâî ve sıfâtî gibi değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ için, a'yân-ı âlemden ibâret olan bu a'yândan mütehasıl ilm-i hâdis ile, ilim mertebesinin tamâmı kaldı. Ya'ni Hakk'ın kendi zâtında ve kendi zâtına, kendi zâtıyla vâki' olan tecellisinde hâsil olan, hakâyık-ı eşyanın ve a'yân-ı sâbitenin sûretleri, vaktâki vücûd-ı kesif-i izâfî sûretleriyle zâhir olurlar, bu hâlde Hak için, kendi sıfât ve esmâsının suver-i tafsilîyesine bir ilm-i zâid hâsil olur ki, bu ilim ilm-i hâdistir. İşte vücûd-ı mutlak-ı Hak sıfât ve esmâsı hasebiyle müteayyin oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir olur. Binâenaleyh mertebe-i ilim, biri zâtı cihetiyle kadîm ve diğeri a'yân-ı âlemden zuhûru cihetiyle hâdis olarak iki vech ile kâmil olur. İlm-i zâtî ve ilm-i esmâî ve sıfâtî hakkındaki tafsilât **Fass-ı Şîsî'**de mürûr etti.

Suâl: Allah Teâlâ kendi zâtını ve kemâlâtını âlemin îcâdından evvel ve kendisinin âlem sûretlerinde zuhûrundan mukaddem bilmez mi idi? Binâenaleyh suver-i mezâhirde zuhûrun ve îcâd-ı âlemin ne fâidesi vardır?

Cevâb: Bunun fâidesi yukarıda îzâh edilmiştir. Daha ziyâde tavzih için bir misâl îrâd edeyim: Kendisinde sıfat-ı mi'mâriyyet sâbit olan bir insan bir binâ inşâ etmese de, kendi zâtını ve nefsinı ve kendisinde bir binâ inşâsına kudret olduğunu bilir. Fakat bu ilim, binâyı inşâ edip onu temâşâ ettiği vakit, mi'mâriyeti hakkında hâsil olan ilim gibi değildir. Birinci ilim,

görmeyerek bilmek ve ikinci ilim görerek bilmektir. Binâenaleyh mi'mârın evvelki ilmine ikinci ilim munzam olmakla, onda ilm-i kâmil hâsil olur; ve mi'mâr bu ikinci ilmi hâriçten almadı. Zîrâ binâyı vücûda getiren mevâdd, her ne kadar taş, toprak ve demir ve tahta gibi mi'mârın vücûdunun gayr-ı ise de, onlardan müteşekkil olan sûret, mi'mârın ilminde peydâ ettiği sûrettir; ve bu sûret, mi'mârın vücûdunun gayrından müstefâd değildir. Fakat âlemin sûreti ilm-i ilâhîde sâbit olan sûret olmakla berâber, vücûd-ı izâfîsini teşkil eden mâdde dahi, onun vücûdunun merâtibinden bir mer-tebe olduğu için, Hakk'ın gayr-ı değildir. [25²/50] Nitekim âtîdeki cümle ile Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hakîkati îzâh buyururlar.

وكذلك تَكْمُلُ مَرَاتِبُ الوجودِ، فَإِنَّ الوجودَ مِنْهُ أَزَلِيٌّ وَغَيْرُ أَزَلِيٍّ، وَهُوَ الحادِثُ، فَالْأزَلِيُّ وَجودُ الحَقِّ لِنَفْسِهِ، وَغَيْرُ الْأزَلِيِّ وَجودُ الحَقِّ بِصُورِ العَالَمِ الثَّابِتِ، فَيَسْمَى حُدُوثًا، لِأَنَّهُ ظَهَرَ بَعْضُهُ لِبَعْضِهِ، فَظَهَرَ لِنَفْسِهِ بِصُورِ العَالَمِ، فَكَمُلَ الوجودُ، فَكَانَتْ حَرَكَةُ العَالَمِ حُبِيَّةً لِلْكَمَالِ، فَافْهَمُ.

Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi tekemmül eder. Zîrâ o vücûdun ba'zısı ezeli ve ba'zısı gayr-ı ezeldir; ve o da hâdistir. İmdi ezeli li-nefsihî vücûd-ı Hak'tır; ve gayr-ı ezeli, sâbit olan âlem sûretleriyle Hakk'ın vücûdudur. Binâenaleyh hudûs tesmiye olunur. Zîrâ onun ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Binâenaleyh suver-i âlem ile nefesine zâhir olur. Şu hâlde vücûd kâmil olur. Böyle olunca âlemin kemâle hareketi hubbiyye oldu. İyi anla!

Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi a'yân-ı âlem ile kâmil olur. Çünkü a'yân-ı âlem vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın azhariyetle nüzü'l eylediği bir mer-tebedir. Ve zîrâ vücûdun merâtibinden ba'zısı ezeldir ve ba'zısı gayr-ı ezeldir; ve gayr-ı ezeli olan vücûd hâdistir. Binâenaleyh vücûd-ı ezeli Hakk'ın kendi nefsiyle olan vücûdudur; ve o vücûd ve varlık zâtın "ayn"ıdır; ve vücûd-ı gayr-ı ezeli, âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdudur; ve o suver-i âlem, ilm-i ezeli "ayn"ıyla sâbittir. Böyle olunca, âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûduna hâdistir denir. Ve âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Âlem, vücûd-ı Hakk'ın merâtibinden bir mer-tebe olunca, binnetîce Hak âlemin sûretleriyle kendi nefesine zâhir olmuş olur. Şu hâlde,

Hak mertebe-i ilminde gördüğünü mertebe-i aynda dahi müşâhede eyler. Binâenaleyh vücûd-ı hakîkî-i Hak, vücûd-ı izâfî-i âlem ile kâmil olur. İmdi bildiğini görmek kemâl olduğu ve âlem vücûd-ı Hakk'ın merâtibinden bir mertebe bulunduğu cihetle, âlemin adem-i izâfiden vücûd-ı izâfîye hareketi, nisbet-i muhabbet ile oldu. Çünkü kemâl li-zâtihi mahbûbdur. İmdi bu bahsi iyi anla da, kadîm ile hâdisi, hakikatlerini bilmek sûretiyle tefrîk et! Ve kûteh-bînlerin düştüğü varta-i inkâra düşme! [25²/51]

أَلَا تَرَاهُ كَيْفَ نَفَسَ عَنِ الْأَسْمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ مَا كَانَتْ تَجِدُهُ مِنْ عَدَمِ ظُهُورِ
آثَارِهَا فِي عَيْنِ مُسَمَّى الْعَالَمِ، فَكَانَتْ الرَّاحَةُ مَحْبُوبَةً لَهُ، وَلَمْ يُوَصَّلْ إِلَيْهَا إِلَّا
بِالْوُجُودِ الصُّورِيِّ الْأَعْلَى وَالْأَسْفَلِ، فَتَبَيَّنَتْ أَنَّ الْحَرَكَةَ كَانَتْ لِلْحُبِّ، فَمَا تَمَّ
حَرَكَةُ ظَاهِرَةً فِي الْكَوْنِ إِلَّا وَهِيَ حُبِّيَّةٌ.

Sen onu görmez misin ki, müsemmâ-yı âlemin “ayn”ında, âsârının adem-i zuhûrundan nâşi esmânın müşâhede eylediği şeyi, esmâ-i ilâhiyyeden nasıl tenfis eyledi. İmdi onun için râhat mahbûb oldu. Hâlbuki râhata, ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî ile vâsıl olundu. İmdi sâbit oldu ki, muhakkak hareket hubb içindir. Böyle olunca kevn-nde zâhir olan bir⁶²⁵ hareket ancak hubbiyye olarak vâki'dir.

Ya'ni esmâ-i ilâhiyye, kendi eserlerinin kuvvede kalıp filen zâhir olmasından dolayı sıkıntı içinde idiler. Onlar âsârının müsemmâ-yı âlemin “ayn”ında zâhir olmasını taleb ettiler. Allah Teâlâ müsemmâ-yı âlemde onların âsârını izhâr etmekle, kendi nefislerinde buldukları sıkıntıyı tenfis eyledi. Böyle olunca Hak Teâlâ için esmâsı cihetiyle râhat mahbûb oldu. Hâlbuki o mahbûb olan râhata, ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî ile vâsıl olundu. Binâenaleyh hareketin kevn-nde ancak hubb için vâki' olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh varlık içinde, kâinatta zâhir olan hiçbir hareket yoktur ki muhabbete müstenid olmasın!

فَمِنَ الْعُلَمَاءِ مَنْ يَعْلَمُ ذَلِكَ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَحْجُبُهُ السَّبَبُ الْأَقْرَبُ، لِحُكْمِهِ فِي
الْحَالِ وَاسْتِيْلَائِهِ عَلَى النَّفْسِ، فَكَانَ الْخَوْفُ لِمَوْسَى مَشْهُودًا لَهُ بِمَا وَقَعَ مِنْ
قَتْلِهِ الْقَبْطِيِّ، وَتَضَمَّنَ الْخَوْفُ حُبَّ النَّجَاةِ مِنَ الْقَتْلِ، فَفَرَّ لَمَّا خَافَ، وَفِي

625 Âdil Bey nüshası: +“zâhir olan bir” (s. 70).

المَعْنَى فَفَرَّ لَمَّا أَحَبَّ النَّجَاةَ مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ بِهِ، فَذَكَرَ السَّبَبَ الْأَقْرَبَ
المَشْهُودَ لَهُ فِي الْوَقْتِ الَّذِي هُوَ كَصُورَةِ الْجِسْمِ لِلْبَشَرِ، وَحُبُّ النَّجَاةِ مُضْمَنٌ
فِيهِ تَضْمِينِ الْجَسَدِ لِلرُّوحِ الْمُدَبِّرِ لَهُ.

İmdi bunu bilen kimse ulemâdan ba'zıdır; ve sebab-i akreb kendisini mahcûb eden kimse de onlardan ba'zıdır. Zîrâ onun hükmü filhâldir; ve onun istîlâsı nefis üzerinedir. Böyle olunca Mûsâ için havf, Kıbtî'nin katlinden vâki' olan şeyle, şühûdla oldu; ve havf, katlden necât hubbünü tazammun eyledi. İmdi havf ettiği vakit firâr etti. Hâlbuki ma'nâda Fir'avn'dan ve onun ona amelinden necâta hubbünden firâr etti. Binâenaleyh vakit içinde meşhûdün-leh olan sebab-i akrebi zikretti ki, [25²/52] o beşer için sûret-i cisim gibidir; ve hubbi necât onda mutazammındır, cesedi müdebbir olan rûhu cesed tazammun ettiği gibi.

Ya'ni bilcümle harekâtın muhabbet sâikasıyla olduğunu ulemâdan ba'zıları bilirler; ve bunlar ulemâ-i rabbâniyyedendir; ve ulemâdan ba'zıları bu hakîkati bilmezler; ve sebab-i akreb kendilerini mahcûb eder. Zîrâ böyle bir âlimin hükmü hâl içinde mahsûrdur. Ve sebab-i akrebin istîlâsı nefis-i mahcûbe üzerinedir. Meselâ karnı acıkan bir kimse kasd-ı taâm ile hareket eder. Bu hareketin sebebi sorulsa, sebab-i akreb olan, ekl-i taâmıdır, der. Hâlbuki taâm bekâ-yı hayâta sebebidir; ve bu sebab, ekl-i taâm sebebiyle örtülmüştür. Binâenaleyh o kimse bekâ-yı hayâta muhabbet ettiği için hareket etmiş olur. Fakat aç olan kimsenin verdiği hüküm filhâldir. Ya'ni o kimse zamân-ı hâl içinde açlığın hükmü altındadır. Bu cihetle ekl-i taâm sebab-i akrebi, hicâba düşen nefis üzerine müstevlîdir. İşte bunun gibi, Mûsâ için havf, Kıbtî'nin katlinden vâki' olan şey sebebiyle, ya'ni Kıbtî'yi katletmesine mukâbil Fir'avn'ın dahi onu kısâs etmesi düşüncesi sebebiyle, meşhûdün-leh oldu. Ya'ni Mûsâ Kıbtî'yi katletti, Fir'avn'ın da bu katle mukâbil kendisini kısâs edeceğini düşündü; ve nefsinde havf-ı kısâsı müşâhede etti. Hâlbuki bunun zımnında kısâstan kurtulmak muhabbeti var idi. Binâenaleyh Mûsâ zâhirde korktuğu vakit kaçtı. Velâkin ma'nâda Fir'avn'dan ve onun kendisini kısâs etmesinden kurtulmağa muhabbet ettiği için kaçtı. Şu hâlde فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) [Ben

sizden korktuğumdan dolayı kaçtım.] âyet-i kerîmesinde hikâye buyurulduğu üzere vakit içinde müşâhede ettiği sebab-i akreb olan havfi zikretti. Bu sebab-i akreb olan havf, beşer için cismin sûreti gibidir. Ve cesedi müdebbir olan rûh, cesedin zımnında olduğu gibi, hubb-i necât dahi öylece havfin zımnındadır. Ya'ni rûh gayr-ı mer'î ve cesed mer'îdir. Ve böylece sebab-i akreb çeşm-i akla mer'î ve sebab-i baîd ise onun zımnında olup gayr-ı mer'îdir.

وَالْأَنْبِيَاءُ لَهُمْ لِسَانُ الظَّاهِرِ بِهِ يَتَكَلَّمُونَ الْعُمُومَ، وَاِعْتِمَادَهُمْ عَلَى فَهْمِ الْعَالِمِ السَّامِعِ، فَلَا تَعْتَبِرُ الرُّسُلُ إِلَّا الْعَامَّةَ لِعِلْمِهِمْ بِمَرْتَبَةِ أَهْلِ الْفَهْمِ، كَمَا نَبَّهَ ﷺ عَلَى هَذِهِ الْمَرْتَبَةِ فِي الْعَطَايَا، فَقَالَ: «إِنِّي لِأَعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ مَخَافَةَ أَنْ يَكْبَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ»، فَاعْتَبِرَ الضَّعِيفَ الْعَقْلَ وَالنَّظَرَ الَّذِي غَلَبَ عَلَيْهِ الطَّمَعُ وَالطَّبْعُ، فَهَكَذَا مَا جَاءُوا بِهِ [25²/53] مِنَ الْعُلُومِ جَاءُوا بِهِ وَعَلَيْهِ خِلْعَةٌ أَدْنَى الْفُهْمِ لِيَقِيفَ مَنْ لَا غَوْصَ لَهُ عِنْدَ الْخِلْعَةِ، فيقول: مَا أَحْسَنَ هَذِهِ الْخِلْعَةَ، وَيَرَاهَا غَايَةَ الدَّرَجَةِ، وَيَقُولُ صَاحِبُ الْفَهْمِ الدَّقِيقِ الْعَائِضُ عَلَى دُرْرِ الْحِكْمِ «بِمَا اسْتَوْجَبَ هَذَا هَذِهِ الْخِلْعَةَ مِنَ الْمَلِكِ»، فَيَنْظُرُ فِي قَدْرِ الْخِلْعَةِ وَصِنْفِهَا مِنَ الثِّيَابِ فَيَعْلَمُ مِنْهَا قَدْرَ مَنْ خُلِعَتْ عَلَيْهِ، فَيَعْتُرُّ عَلَى عِلْمٍ لَمْ يَحْصُلْ لغيرِهِ مِمَّنْ لَا عِلْمَ لَهُ بِمِثْلِ هَذَا، وَلَمَّا عَلِمَتِ الْأَنْبِيَاءُ وَالرُّسُلُ وَالْوَرَثَةُ أَنَّ فِي الْعَالَمِ وَفِي أُمَّمِهِمْ مَنْ هُوَ بِهَذِهِ الْمَثَابَةِ عَمَدًا فِي الْعِبَارَةِ إِلَى اللِّسَانِ الظَّاهِرِ الَّذِي يَقَعُ فِيهِ اشْتِرَاكُ الْخَاصِّ وَالْعَامِّ، فَيَفْهَمُ مِنَ الْخَاصِّ مَا فَهَمَ الْعَامُّ مِنْهُ وَزِيَادَةً مِمَّا صَحَّ لَهُ بِهِ اسْمٌ أَنَّهُ خَاصٌّ، فَيَتَمَيَّزُ بِهِ عَنِ الْعَامِّيِّ، فَكَتَفَى الْمُبَلِّغُونَ الْعُلُومَ بِهَذَا، فَهَذَا حِكْمَةُ قَوْلِهِ ﷺ: «فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ»، وَلَمْ يَقُلْ: فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ حُبًّا فِي السَّلَامَةِ وَالْعَاقِبَةِ.

Ve enbiyâ için lisân-ı zâhir vardır ki umûma onunla tekellüm ederler; ve onların i'timâdi âlim-i sâmiin fehmi üzeredir. Binâenaleyh rusül ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrına i'tibâr etmezler. Nitekim Aleyhi's-selâm, atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh eyledi ki: "Muhakkak ben Allah Teâlâ'nın onu nâra idhâl edeceğinden havfen bir racüle i'tâ ederim; hâlbuki onun gayrısı bana ondan daha sevgilidir" dedi. İmdi üzerine tama' ve tab' gâlib olan zaîf-i ak

ve nazarı i'tibâr etti. İşte böylece getirdikleri ulûmu, üzerinde ed-nâ-yı fuhûm libâsı olduğu hâlde getirdiler, tâ ki hil'at indinde kendisi için gavs olmayan kimse vâkif ola. İmdi der ki: Bu hil'at ne güzeldir! Ve onu derecenin gâyesi müşâhede eder. Ve hikem incileri üzerine gavs eden fehm-i dakîk sâhibi der ki: Bu hil'ate melikten ne şey sebebiyle müstevcib oldu? Binâenaleyh hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına bakar da, ondan üzerine hil'at giydirilenin kadrini bilir. Böyle olunca kendisinde bunun misli ilim olmayan kimse cinsinden bulunan gayr için, hâsıl olmayan bir ilme muttalî' olur. Vaktâki enbiyâ ve rusûl ve verese muhakkak âlemde ve ümmetlerinde bu mesâbe-de kimse mevcûd olduğunu bildiler, ibârede lisân-ı zâhire kasedtiler ki, onda hâss ve âmmin iştirâki vâki' olur. Hâsstan olan, ondan âm-mın anladığı şeyi ve ziyâdesini anlar ki, onun sebebi ile kendisi için "hâss" diye bir isim sâbit oldu. Binâenaleyh o şey sebebiyle [25²/55] âmmdan mütemeyyiz olur. İmdi ulûmu teblîğ edenler bununla iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)'ın *فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خَفَّتُكُمْ* (Şuarâ, 26/21) ya'ni "Ben sizden korktuğum vakit kaçtım" kavlinin hikmeti budur. Ve "Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım" demedi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) niçin sebab-i akrebi zikretti de sebab-i baîdden bahsetmedi diye bir suâl sorulacak olursa, biz deriz ki: Enbiyâ (a.s.) umûma hitâben lisân-ı zâhir isti'mâl ederler. Zîrâ umûm arasında havâs ve avâm mevcûddur; ve bunların efrâdı arasında da ukûl ve fuhûm mütefâvittir. Binâenaleyh bu lisân-ı zâhirden herkes kendi isti'dâdı nisbetinde bir ma'nâ çıkarıp, o ma'nâyı anlar. Eğer hitâb-ı ilâhî havâssın anlayacağı bir tarzda vâki' olsa idi ve enbiyâ hazarâtı da aynı tarzda tekellüm etse idiler, anlayışları dûn olan avâmın bu hitâb ve kelâmdan nasîbleri olmaz idi. İşte bu sebeble enbiyâ lisân-ı zâhir üzere tekellüm ederler; ve halk o kelâmı kendi isti'dâdlarına göre muhtelif ma'nâda anlarlar; ve ulemâ-i zâhir arasındaki ihtilâf-ı efkârın sebebi de ancak budur. Herkes kendi anladığı ma'nânın doğru olduğunu iddiâ eder. Havâss-ı ümmet olan ehl-i hakikat böyle değildirler. Onlar mesâil-i hakâyıkta müttehiddirler. Nitekim âsâr-ı aliyyeleri meydandadır.

Enbiyâ hazarâtı lisân-ı zâhirle tekellüm ettikleri vakit onların i'timâdı, bu kelâmı dinleyen ulemâ-i billâhın fehmi üzeredir. Binâenaleyh a'ref-i

billâh olan rusûl-i kirâm hazarâtı, ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmnenin gayrına itibâr etmezler. Ancak avâmmın anlayacağı tarzda söz söylerler; ve havâs bu sözlerin zımnındaki maânî-i dakîkayı anlarlar. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, in'âm ve ihsân-ı nübüvvet-penâhîleri hakkında bu mertebeye işâretle şöyle buyurdu: “Muhakkak ben, bana daha sevgili olanlar bulunduğu hâlde, Allah Teâlâ'nın onu nâra idhâl edeceğinden korkarak, in'âm ve ihsânımı bir kimseye ederim.” Ya'ni âlim ve şerîf olup bana daha yakın ve daha sevgili olan kimselere in'âm etmem de, avâmdan mertebesi dûn olan bir kimseye ihsân ederim. Çünkü o racül-i âmmî, bana karîb olan ehl-i irfâna ihsânımı [25²/56] görüp: “Karîbine verdi de, bize vermedi” diye itirâz ve inkâr eder; ve bu inkârı sebebiyle kâfir veyâ mürted olup nâra duhûle lâıyk olur diye korkarım; demek olur. Fakat ehl-i ilim âmmîye ihsân olunduğunu görmekle itirâz ve inkâr vâdîlerine düşmez. İşte Cenâb-ı Peygamber, üzerine tama' ve tabîat-ı beşeriyye gâlib olan aklı ve nazarı zayıf bulunan kimseyi ihsân ve in'âm husûsunda mu'teber tuttu.

Hazarât-ı enbiyâ getirdikleri ulûmu da böylece üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu hâlde getirdiler. Tâ ki hikeme ve maânîye dalamayan kimseler, o hikemin libâsı ve hil'ati olan ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf etsin de o ibârât-ı zâhireyi beğenip: “Bu hil'at ve libâs ne güzeldir!” desin; ve onu derecenin nihâyeti müşâhede etsin! Nitekim ehl-i zâhir ibârât-ı zâhire ile iktifâ edip: “Ma'nâ bu kadardır, bundan ötesi yoktur!” derler. Velâkin hikem ve maânî incilerine dalan fehm-i dakîk sâhibi: “Bu, bu hil'ate melikten ne şey sebebiyle müstevcib oldu?” der. Ya'ni bu kelâmın ve latîf olan bu ibârât-ı belîğanın kâili bulunan nebiyy-i zîşân, bu belâgat-ı elfâza Melik-i mutlak olan Hak cânibinden ne şey sebebiyle isticâbe eyledi ve bu hil'ati kabûl eyledi? der de, hil'atin kadrine ve libâstan onun sınıfına bakar. Binâenaleyh o hil'atten, hil'at giydirilmiş olan zâtın kadrini bilir. Çünkü her nebînin ve her velînin hil'ati mesâbesinde olan kelâmı kendi isti'dâdı kadardır. Fehm-i dakîk sâhibi kelâm sâhibinin kadrini ve onun ilimdeki derecesini, ancak kelâmından anlar. Mısra':

Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı

Böyle olunca fehm-i dakîk sâhibi, kendisinde bunun misli bir ilim olmayan kimse cinsinden bulunan gayrın hâsıl edemeyeceği bir ilme muttali'

olur. Ya'ni ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf eden ulemâ-i zâhire için böyle bir ilim mevcûd olmadığı gibi, âtîde de hâsıl olmak [25²/57] imkânı yoktur. Zirâ hil'at indinde tevakkufla iktifâ etmiştir. Vaktâki enbiyâ ve rusûl ve onların vârisleri olan evliyâ-yı ârifin, muhakkak âlemde ve ümmetlerinde böyle hil'atten ibâret olan ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf eden ve üzerine libâs-ı latîf giydirilmiş olan maânîyi anlayan kimseler mevcûd olduğunu bildiler; fehimde havâs ve avâmmın iştirâki vâki' olmak için, ibârede lisân-ı zâhire kasd ve meylettiler. Binâenaleyh hâss kısmına mülhak olan kimseler, enbiyâ ve veresinin kelâmından hem avâm kısmının anladığı şeyi ve hem de ondan daha ziyâdesini anlar. Çünkü bu ziyâdeyi anladığı için, o kimseye "hâss" ismi verildi; ve o anladığı fazla ma'nâ sebebiyle avâmdan temeyyüz edip ayrıldı.

İbârât-ı zâhire indinde tevakkufa Kur'ân-ı Kerîm'den misâl:

Âyet-i kerîmede *يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ* (Nisâ, 4/153) buyrulur. İbâre-i zâhirden müstefâd olan ma'nâ-yı zâhir şudur: "Ehl-i kitâb, semâdan bir kitâb indirmeyi senden talep ederler. Onlar Mûsâ'dan bundan daha büyüğünü istediler de, Allâh'ı bize âşikâre göster, dediler. Binâenaleyh zulümleri sebebiyle onları sâika ahzettî."

Bu ibâre-i zâhireden fehm-i dakîk sâhibinin anladığı ziyâde ma'nâya misâl: Ehl-i kitâb kendi kitâblarının semâdan nüzûlüne îmân ettikleri ve semâdan kitâb nüzûlünü istib'âd etmedikleri ve sen dahi Kur'ân'ın semâdan nüzûlünü onlara beyân ettiğin hâlde, onlar hâsılı tahsîl ma'nâsını mutazammın olan bir şey talep ettiler. Bu talepleri mahallinde vâki' olmamakla, abes idi. Fakat onlar bu hâsılı tahsîlin daha büyüğünü Mûsâ'dan talep ettiler de, bize Allâh'ı âşikâre göster, dediler. Hâlbuki Allâh'ı mâddeden mücerred olarak görmek mümkün olmadığından, Hak sıfât ve esmâsı hasebiyle zâten suver-i eşyâda meşhûd idi. [25²/58] Görülen şeyin görülmesini talep etmek hâsılı tahsîl olup abes idi. Velâkin Hak Teâlâ, kerîm olup duâ ve talepleri kabûl ettiğinden, onların abes taleplerini de is'âfen onlara bir kerre de sâika sûretinde zâhir oldu; ve sâika sûretinde zuhûrun netîce-i tabîiyyesi helâk idi. Binâenaleyh talepleri mahalinde vâki' olmaması ve bu sûretle emr-i talebde zulmetmeleri sebebiyle, onlar hakkında tecellî-i zâtîden ibâret olan hâl-i mevt husûle geldi.

Binâenaleyh ulûmu tebliğ eden enbiyâ ve onların vârisleri bu ibâre-i zâhire ile iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَزْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'ni “Ben sizden korktuğum vakit kaçtım” kavlinde sebab-i karîbi ve zâhiri zikretmesindeki hikmet budur; ve ibâre-i zâhirenin bâtınında ve zımnında olan “Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım” kelâmını söylemedi de, onu havâssın fehmine bıraktı.

فَجَاءَ إِلَى مَدْيَنَ، فَوَجَدَ الْجَارِيَتَيْنِ، فَسَقَى لُهُمَا مِنْ غَيْرِ أَجْرٍ، ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ الإِلَهِيِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ، فَجَعَلَ عَيْنَ عَمَلِهِ السَّقْيَ عَيْنَ الْخَيْرِ الَّذِي أَنْزَلَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ، وَوَصَفَ نَفْسَهُ بِالْفَقْرِ إِلَى اللَّهِ فِي الْخَيْرِ الَّذِي عِنْدَهُ.

İmdi Medyen'e geldi. İki câriyeyi buldu. Ücret almaksızın onlar için saky etti. “Ondan sonra zıll-ı ilâhîye teveccüh etti de: Yâ Rab, hayırdan bana inzâl ettiğın şeye ben fakîrim!” (Kasas, 28/24) dedi. İmdi saky amelinin “ayn”ını, Allah Teâlâ'nın kendisine inzâl eylediği hayrın “ayn”ı yaptı. Nefsini de, onun indinde olan hayırda, Allah Teâlâ'ya fakr ile vafetti.

Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ firârdan sonra Şuayb (a.s.)ın memleketi olan Medyen tarafına geldi. Orada Şuayb (a.s.)ın kerîmelerinden ibâret olan iki câriyeyi buldu ki, onlar hayvanlarını sulamak için bir kuyunun başında durmuş idiler. Mûsâ (a.s.) ağzında büyük bir taş olan kuyuyu açıp hiçbir ücret almaksızın o iki kızcağzın hayvanlarını suladı. Bâdehû zıll-ı ilâhîye, ya'ni bir ağacın [25²/59] sâyesine ilticâ etti. Burada sâye-i şecere “zıll-ı ilâhî” buyurulması her bir mazhar kendi hakîkatinin ve ayn-ı sâbitesinin ve ayn-ı sâbitesi dahi bir ism-i ilâhînin zıllı olduğuna işârettir. Ya'ni ücretsiz sulamak fiilini icrâ ettikten sora, Cenâb-ı Mûsâ zıll-ı ilâhî olan kendi hakîkatine ve ayn-ı sâbitesine müteveccih olup: “Yâ Rab, hayırdan bana inzâl eylediğın şeye ben muhtâcım!” (Kasas, 28/24) dedi. Zîrâ acezeye şefekaten ücretsiz bir amel icrâsı ayn-ı hayır olup, bu da kendi ayn-ı sâbitesinin hazînesinde meknûz olan kemâlât-ı nübüvvetten bir kemâldir. Bu sözü söylemekle ücretsiz sulamak fiilinin “ayn”ını, Allah Teâlâ'nın onun kendi hakîkatinden inzâl eylediği hayır ve kemâlin “ayn”ı yaptı. Nefsini de ilm-i

ilâhîde olan hayırda Allah Teâlâ'ya fakr ile vasfeyledi. Zîrâ nefs-i Mûsâ kendi hakîkatinin mazharıdır; ve onun hakîkati ilm-i ilâhî mertebesinde sâbittir; ve her nefis kendi hakîkati hazînesinde meknûn olan şuûnun ânen-fe-ânen cânib-i Hak'tan nüzûlüne muhtâc ve müterakkıbdır. Nitekim âyet-i kerîmede (Hicr, 15/21) [Bizim indimizde hazîneleri olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak mikdâr-ı ma'lûm ile indiririz.] buyrulur. Bu sebebdan Cenâb-ı Mûsâ nefisini onun indinde olan hayırda Allah Teâlâ'ya fakr ve ihtiyâc ile vasfeyledi.

فَأَرَاهُ الْخِضْرُ إِقَامَةَ الْجِدَارِ مِنْ غَيْرِ أَجْرٍ، فَعَتَبَهُ عَلَى ذَلِكَ، فَذَكَرَهُ بِسِقَايَتِهِ مِنْ
غَيْرِ أَجْرٍ وَالِى غَيْرِ ذَلِكَ مِمَّا لَمْ يُذَكَّرْ، حَتَّى تَمَنَّى ﷺ أَنْ يَسْكُتَ مُوسَى ﷺ
وَلَا يَعْتَرِضَ حَتَّى يَقْصَّ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنْ أَمْرِهِمَا.

İmdi Hızır ona ücretsiz ikâme-i cidârı gösterdi. Bunun üzerine ona itâb etti. Binâenaleyh ona ücretsiz sulamağı ve bundan gayrı olup zikrolunmayan şeyi zikretti. Hattâ Sallallâhu aleyhi ve sellem Allah Teâlâ kendisine onların emrinden hikâye etmesi için Mûsâ (a.s.)'ın i'tirâz etmeyip sükût etmiş olmasını temennî eyledi.

Ya'ni Hızır, Cenâb-ı Mûsâ'nın, Medyen'e müteveccih olduğu vakit, Şu-ayb (a.s.)'ın kızlarının [25²/60] hayvanlarını ücretsiz sulamasına mukâbil, sûre-i Kehf'de hikâye buyurulduğu üzere, mâil-i inhidâm olan duvarı ücretsiz tesviye ettiğini gösterdi. Cenâb-ı Mûsâ böyle ücretsiz olarak duvarın tesviyesinden dolayı Hızır'a itâb etti. Ya'ni "Bizi bu karyede it'âmdan ibâ ettikleri hâlde, sen bizim muhtâc olduğumuz ücreti almaksızın bu duvarı niçin tesviye ettin?" dedi. Cenâb-ı Hızır dahi, Hz. Mûsâ'ya "Benim bu fiilim, senin fiiline müşâbihtir. Niçin itâb ediyorsun? Zîrâ sen Fir'avn'dan parasız pulsuz Medyen tarafına kaçtığın vakit, iki kızın hayvanlarını ücret mukâbilinde sulamadın. Onlara şefkat ettin. Hâlbuki bu ücrete muhtâc idin. Ben dahi bu duvarı senin gibi, yetimlere şefkat ettiğim için ücrete muhtaç olduğumuz hâlde bilâ-ücret tesviye ettim" dedi. Ve Hz. Mûsâ'nın sergüzeştine âit vukûata mukâbil Cenâb-ı Hızır'ın gösterdiği üçüncü vak'a-ya da Hz. Mûsâ tarafından i'tirâz vâki' olduğu ve binâenaleyh emr-i Mûsâ (a.s.)a tevfiikan, artık Hızır'ın ayrılması lâzım geleceği cihetle, Hz. Hızır,

sergüzeşt-i Mûsâ'ya âit olup Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye buyurulmamış olan vukûâtın dahi esrâr ve hikmetlerini ona beyân etti. Çünkü Mûsâ'nın her bir vak'asına mukâbil, Hz. Hızır tarafından dahi bir vak'a ihdâsı lâzım idi. Bu ise Mûsâ ile musâhabenin devâmına mütevakkıf idi. Hâlbuki Cenâb-ı Mûsâ "Eğer bir daha i'tirâz edersem, artık bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) demiş idi. Bu sebeble Hz. Hızır, hikemiyâtı misâlsiz olarak Mûsâ'ya zikir ve beyân etmeğe mecbûr oldu.

Ba'zı nüshalarda مَا لَمْ يُذَكَّرْ [zikrolunmayan] yerine مَا لَمْ نَذَكُرْ yazılmıştır. Cem'-i mütekellim sigasıyla yazılan bu kelimenin ma'nâsı "Bizim zikretmediğimiz" demek olup, bu da Hz. Şeyh (r.a.)a râci' olur. Fakat muzâri'-i mehcûl sigasıyla olmak ensebdir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de ancak üç vak'a hikâye buyurulmuş ve diğer vak'alar zikredilmemiştir. Nitekim ibâre-i âtiye bu ma'nâyı te'yîd etmektedir. Hattâ (S.a.v.) Efendimiz Allah Teâlâ hazretlerinin kendilerine inzâl buyurduğu Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm)ın emrinden hikâye etmesi için, Mûsâ (a.s.)ın ef'âl-i Hızır'a i'tirâz etmeyip sükût etmiş olmasını temennî buyurdu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz [25²/61] لَيْتَ أَحْيَى مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ أَنْبَاءِهِمَا ya ni "Keşki kardeşim Mûsâ sabrede idi de, Allah Teâlâ bize onların kıssalarından hikâye buyura idi!.." buyurdu. Ve Hz. Şeyh (r.a.) Ebi'l-Abbâs Hızır (a.s.) ile mülâkât etti. Hızır ona dedi: "Mûsâ b. İmrân'ın doğduğu günden benimle mülâkâtı zamânına kadar, onun üzerine cârî olan şeyden bin mes'ele hazırlamış idim. Onlardan üçüne sabredemedi."

فِيَعْلَمُ بِذَلِكَ مَا وَفَّقَ إِلَيْهِ مُوسَى مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ مِنْهُ، إِذْ لَوْ كَانَ عَنْ عِلْمٍ مَا
أُنْكَرَ مِثْلَ ذَلِكَ عَلَى الْخِضْرِ الَّذِي قَدْ شَهِدَ اللَّهُ لَهُ عِنْدَ مُوسَى وَزَكَاهُ وَعَدْلَهُ،
وَمَعَ هَذَا غَفَلَ مُوسَى عَنْ تَرْكِيَةِ اللَّهِ لَهُ وَعَمَّا شَرَطَهُ عَلَيْهِ فِي اتِّبَاعِهِ رَحْمَةً بِنَا
إِذَا نَسِينَا أَمْرَ اللَّهِ، وَلَوْ كَانَ مُوسَى عَالِمًا بِذَلِكَ لَمَا قَالَ لَهُ الْخِضْرُ: ﴿مَا لَمْ
تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾، أَيِ إِنِّي عَلَى عِلْمٍ لَمْ يَحْضُلْ لَكَ عَنْ ذَوْقٍ كَمَا أَنْتَ عَلَى
عِلْمٍ لَا أَعْلَمُهُ أَنَا، فَأَنْصَفَ.

İmdi Mûsâ'nın muvaffak olduğu şey, kendisinden min-gayrı-ı ilm olduğu bu sebeble bilinir. Zîrâ ilim ile ola idi, Allah Teâlâ'nın Mûsâ in-

dinde kendisi için şehâdet ettiği ve tezkiye ve ta'dîl eylediği Hızır'a bunun mislini inkâr etmez idi. Ve bununla berâber Mûsâ, onun için Allâh'ın tezkiyesinden ve kendisine ittibâi hakkında ona şart ettiği şeyden –Biz Allâh'ın emrini unuttuğumuz vakit bize rahmet olarak-gaflet etti. Ve eğer Mûsâ bunu bilse idi, Hızır ona “Zevk ile ihâta etmediğin şey” (Kehf, 18/68) demezdi. Ya'ni “Sen nasıl benim bilmediğim bir ilim üzerine isen, ben de sana zevk ile hâsıl olmayan bir ilim üzerineyim” demektir. Binâenaleyh insâf eyledi.

Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ'nın Allah Teâlâ cânibinden muvaffak olduğu katli-Kıbtî ve bilâ-ücret kızların hayvanlarını sulaması gibi ef'âle kendisinin ilmi lâhik olmadığı, bu ef'âlin müşâbihleri Hızır'dan vâki' olduğu vakit, ona inkâr etmesi sebebiyle bilinir ve anlaşılır. Çünkü bu ef'âle Allah Teâlâ tarafından muvaffakiyet verildiğini bilse idi, kendisinden sâdır olan fiilin mislini Hızır'da gördüğü vakit inkâr etmezdi. Husûsiyle Allah Teâlâ hazretleri [25²/62] Mûsâ'ya karşı Hızır'ın ilmine ve onun tahâret ve adâletine şehâdet buyurmuş idi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de *فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا* (Kehf, 18/65) [Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona kendi indimizden bir rahmet vermiştik. Biz ona indimizden bir ilim ta'lîm etmiştik.] buyrulur. Hz. Mûsâ bu inkârı ile berâber Allah Teâlâ'nın onu tezkiye etmiş olduğundan gaflet etti. Ve hattâ Cenâb-ı Mûsâ bu tezkiyeye binâen bidâyet-i mülâkatta Hızır'a *هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي* (Kehf, 18/66) ya'ni “Rüşden sana ta'lîm olunan şeyden bana öğretmen için sana tâbi' olabilir miyim?” demiş ve onun fazl ve kemâlini tasdîk edip kendisine ittibâa izin istemiş ve Cenâb-ı Hızır dahi ona *فَإِنْ فَاتِنَا تَسْأَلُنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا* (Kehf, 18/70) ya'ni “Eğer sen bana tâbi' olursan, ben sana ondan bahsedinceye kadar hiçbir şeyden suâl etme!” demiş ve Cenâb-ı Mûsâ da *سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا* (Kehf, 18/69) ya'ni “İnşâallah sen beni sâbir ve senin bir emrine muhâlefet etmez bir hâlde bulursun” cevâbıyla mukâbele etmiş idi. Hâl-buki Cenâb-ı Mûsâ hîn-i inkârında Hızır'a tebaiyeti hakkında dermeyân ettiği şarttan dahi gaflet etti. Fakat bu gaflet ve nisyânı sebebiyle muâheze olunmadığı cihetle, onun bu nisyânı bizlere rahmettir. Zîrâ bizler de Allâh'ın emrini unuttuğumuz vakit muâheze olunmayacağımıza delîldir. Ve

nitekim (S.a.v.) Efendimiz bu mes'elenin rûhunu الرَّحْمَةُ وَالنَّسِيَانُ وَأَمِّي الْخَطَا'ya ni "Benim ümmetimden hatâ ve nisyân merfû'dur; ve bu sebeble muâheze olunmazlar" hadîs-i şerîfiyle beyân buyurdular. Ve eğer Mûsâ bu ef'âle muvaffakiyetinin min-indillâh olduğunu bilse idi, Hızır ona "Zevk ile ihâta etmediğin şey" (Kehf, 18/68) demezdi. Ve Cenâb-ı Hızır'ın bundan murâdı: Sen ilm-i teşrî' ve risâleti bilirsın; ben ise bunları bilmem. Fakat ben ilm-i zevkîyi bilirim. Sen ise, sende olan nübüvvet ve risâletin muktezâsı olmak üzere o ilm-i zevkîyi bilmezsin demektir.

Ma'lûm olsun ki, ilim iki nevi'dir: Birisi Hakk'a, birisi halka taalluk eder. Hakk'a taalluk eden ilim, ilm-i bâtın olup, buna "ilm-i ledünnî" dahi derler. Bu ilmi bilenler halka teblîğ ile me'mûr değildirler; belki setr ile mükelleftirler. Ve bu ilim hasâis-i nübüvvet ve risâletten olmayıp, hasâis-i velâyettendir. Halka taalluk eden ilim ise, "ilm-i zâhirî" olup buna "ilm-i şerîat [25²/63] ve risâlet" derler. Bu ilim enbiyâ ve rusûl hazarâtına mahsûs olup, halka teblîğ ile mükelleftirler.

İmdi enbiyâ ve rusûl hazarâtının iki cihetleri olup, cihet-i zâhiriyyeleri "nübüvvet" ve cihet-i bâtiniyyeleri "velâyet"tir. Kendilerine vahiy nâzil olduğu vakit, cihet-i zâhiriyyeleri, cihet-i bâtiniyyelerini setreder; ve binâenaleyh aldıklarını bilâ-tefrîk halka siyyânen teblîğ ile mükellef olurlar; ve bu sebeble ilm-i ledünnî olan esrâr-ı kazâ ve kader ilmi kendilerinden mestûr kalır. Zîrâ aynı zamanda cihet-i zâhiriyye ile cihet-i bâtiniyyelerine nâzil olan ilmi tevhid etmek mümkün değildir. Çünkü sırr-ı kader "emr-i irâdî"ye ve şerîat "emr-i teklîfî"ye taalluk edip, ekser-i ahvâlde yekdiğerine münâfidir.

Meselâ Zeyd'in ayn-ı sâbitesi küfrü iktizâ ettiğinden irâde-i ilâhî de ona taalluk etmiştir; ve Amr'ın ayn-ı sâbitesi ise îmânı iktizâ ettiğinden irâde-i ilâhî de onun îmânına taalluk etmiştir. Hâlbuki peygamber ikisine de müsâvâten teblîğ ile mükelleftir. Eğer "emr-i irâdî" kendisine münkeşif olsa, Zeyd'e ve emsâline teblîğ-i ahkâmdan vazgeçer veyâ fütûr vâki' olur idi.

İşte enbiyâ ve rusûl-i kirâmın efdal ve eşref ve a'refi olan zübde-i kâinât ve server-i mevcûdât olan (S.a.v.) Efendimiz hazretleri bu hakîkati müşâ-

hede buyurdularından dolayı فَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ (Hûd, 11/112) [Emrolunduğun gibi müstakîm ol!] âyet-i kerîmesini müştemil olduğu için “Sûre-i Hûd beni ihtiyarlattı!” buyurdular. Çünkü emr-i ilâhîyi siyyânen teblîğ buyurduğu vakit, emr-i irâdî küfrüne taalluk eden kimse reddeder. Bu ise nebiyy-i zîşân Efendimiz’e be-gâyet girân gelir. Maahazâ teblîğ etmese olmaz. Çünkü teblîğe me’mûrdur.

İmdi bu ihticâb şân-ı nübüvveti nakîsa îrâs etmez. Zîrâ enbiyâ (a.s.) esrâr-ı kazâ ve kadere cihet-i velâyetleriyle muttali’ olurlar ve onları halka ifşâ etmezler. Fakat ilm-i şerîatı teblîğ ettikleri vakit, bu ilim kendilerince mestûr ve mensî hükmündedir.

İşte Mûsâ (a.s.) Hızır’a mülâkî olduğu vakit bu hâlde idi; ve Hızır bâlâdaki kelâmında insâf edip kendi nefsinde hakîkati tasdîk etti de: “Ben ilm-i risâlet ve nübüvveti bilmem; ve sen de risâletin hasebiyle ilm-i zevkiden hicâbdasın” dedi.

Hızır hakkında rivâyât-ı muhtelifi vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de Cenâb-ı Mûsâ ile mülâkât eden abdin Hızır olduğu musarrâh değil ise de, hadîs-i şerîfte Hızır olduğu sarâhaten beyân buyurulmuştur. Muhakkikînin âsârına nazaran Hızır’ın hayât-ı berzahîye ile hayy olup, âlem-i şehâdette sulehâ ile [25²/64] mülâkât ettiği anlaşılmaktadır. Hattâ bu ma’nâyı te’yîden Azîz Nesefî hazretleri *Risâleler*’inin birisinde buyurur ki: “Vaktâki Mûsâ (a.s.) Hızır ile sohbet ettiği esnâda taâma ihtiyâc hissettiler; önlerine bir âhû kebâbı geldi. Fakat âhûnun Mûsâ (a.s.) tarafına gelen ciheti çiğ ve Hızır tarafına isâbet eden ciheti ise pişmiş idi. Cenâb-ı Mûsâ sebebini Hızır’dan suâl etti. Hz. Hızır: “Yâ Mûsâ, ben âhiretteyim, sen dünyâdasın. Dünyâ mahall-i amel ve âhiret mahall-i cezâdır. Binâenaleyh benim ihtiyâcım hazır ve senin ihtiyâcın amele mütevakıftır. Kalk, çiğ olan âhûyu pişirmek için ateş yak!”⁶²⁶ Şeyh-i Ekber efendimizin Hızır hakkındaki beyânât-ı aliyeleri *Nefehâtü’l-Üns*’te mufassalen nakledilmiştir.⁶²⁷ Burada zikri tatvîli mûcib olur.

وَأَمَّا حِكْمَةُ فِرَاقِهِ فَلَأَنَّ الرَّسُولَ يَقُولُ اللَّهُ فِيهِ: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا

626 Azîz Nesefî, *İnsân-ı Kâmil* (trc. A. Avni Konuk), s. 238.

627 Bk. Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü’l-Üns*, s. 623, 630, 635.

نَهَاكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوا، فَوَقَفَ الْعُلَمَاءُ بِاللَّهِ الَّذِينَ يَعْرِفُونَ قَدْرَ الرَّسَالَةِ وَالرَّسُولِ
عِنْدَ هَذَا الْقَوْلِ، وَقَدْ عَلِمَ الْخِضْرُ أَنَّ مُوسَى رَسُولُ اللَّهِ، فَأَخَذَ يَرْقُبُ مَا
يَكُونُ مِنْهُ لِيُؤْفِيَ الْأَدَبَ حَقَّهُ مَعَ الرَّسُولِ، فَقَالَ لَهُ: ﴿إِنْ سَأَلْتِكَ عَنْ شَيْءٍ
بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي﴾، فَتَهَاها عَنْ صُحْبَتِهِ، فَلَمَّا وَقَعَتْ مِنْهُ الثَّالِثَةُ، قَالَ لَهُ
الْخِضْرُ: ﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾، وَلَمْ يَقُلْ لَهُ مُوسَى: لَا تَفْعَلْ، وَلَا طَلَبَ
الصُّحْبَةَ، لِعِلْمِهِ بِقَدْرِ الرَّتْبَةِ الَّتِي هُوَ فِيهَا الَّتِي أَنْطَقَتْهُ بِالنَّهْيِ عَنْ أَنْ يَصْحَبَهُ،
فَسَكَتَ مُوسَى وَوَقَعَ الْفِرَاقُ.

Ve onun hikmet-i firâkına gelince, budur ki: Muhakkak Allah Teâlâ resûl hakkında “Resûlün getirdiği şeyi alınız ve sizi nehyettiği şeyden müntehî olunuz!” (Haşır, 59/7) der. Binâenaleyh risâletin ve resûlün kadrini ârif olan ulemâ-i billâh bu kavil indinde vâkıf oldular. Ve Hızır muhakkak Mûsâ'nın resûlullah olduğunu bildirdi. Böyle olunca resûl ile edebin hakkını tevfiye etmek için ondan sâdir olan şeye murâkib olmağa şürû' etti. İmdi ona “Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edecek olursam, bana musâhib olma!” (Kehf, 18/76) dedi. Binâenaleyh onu kendi sohbetinden nehyetti. Vaktâki ondan üçüncü vâki' oldu. Hızır ona: “İşte bu, seninle benim aramda ayrılıktır!” (Kehf, 18/78) dedi. Mûsâ ona “Yapma!” demedi; ve sohbeti talep etmedi. Zîrâ ona musâhib olmaktan kendisini nehy ile intâk eden müteayyen olduğu rütbenin kadrini bildirdi. Binâenaleyh Mûsâ sükût etti; ve firâk vâki' oldu. [25²/65]

Ve Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hızır'dan ayrılmasının hikmetine gelince, o hikmet de budur ki: Muhakkak Allah Teâlâ resûl hakkındaki muâmele ve münâsebeti beyânen Kur'ân-ı Kerîm'de عَنْهُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوا (Haşır, 59/7) ya'ni “Resûlün size teblîğ ettiği şeyi alınız; ve sizi kendisinden nehyettiği şeyden müntehî olunuz, vazgeçiniz!” buyurur. Binâenaleyh risâletin ve resûlün kadrini ve mertebesini bilen ulemâ-i billâh bu kavil-i Hak indinde dururlar; ve aslâ niçin öyledir, diye hâtırlarına bir i'tirâz gelmez. Zîrâ onlar merâtib-i vücûdun zâhir ve bâtınını câmi' olan risâletin kadrini ve bu risâleti hâmil olan zâtın mertebesini, sırr-ı kadere ve sırr-ı tevhide ve merâtib-i vücûda vâkıf oldukları için bilirler. Cühelâ ise hakikat-i hâle vâkıf olmadıklarından, resûlün getirdiği şeyleri ukûl-i nâkısaları-

na tatbîk edip i'tirâz ederler. Hz. Hızır ise, Cenâb-ı Mûsâ'nın resûlullah olduğunu bilirdi. Kendisi ilm-i ledün sâhibi olup, resûlün ve risâletin kadrini kemâliyle ârif olduğundan, resûle karşı îcâb eden edebî hakkını îfâ etmek için, dâimâ onun akvâl ve ef'âline muntazır ve murâkûb olmağa başladı. Cenâb-ı Mûsâ, Hızır'a: “Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edecek olursam, benimle arkadaşlık etme!” (Kehf, 18/76) dedi; ve onu kendi sohbetinden nehyetti. Cenâb-ı Mûsâ'dan üçüncü suâl vâki' olunca, Hızır ona: “İşte bu i'tirâz aramızda ayrılığa sebebdir!” dedi. Cenâb-ı Mûsâ da Hızır'ın bu sözüne karşı, benden ayrılma, demedi ve sohbetin devâmını istemedi. Çünkü Mûsâ, müteayyen olduğu rütbe-i aliyenin kadrini ve kendisini sohbetten nehy ile intâk eden rütbe-i risâlet olduğunu bilirdi. Binâenaleyh Mûsâ sükût etti; ve ayrılık dahi vâki' oldu.

فَانظُرْ إِلَى كَمَالِ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ فِي الْعِلْمِ وَتَوْفِيَةِ الْأَدَبِ الْإِلَهِيِّ حَقَّهُ وَإِنْصَافِ
الْخِضْرِ فِيمَا اعْتَرَفَ بِهِ عِنْدَ مُوسَىٰ حَيْثُ قَالَ لَهُ: «أَنَا عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ
لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ أَنَا»، فَكَانَ هَذَا الْإِعْلَامُ
مِنَ الْخِضْرِ لِمُوسَىٰ دَوَاءً لِمَا جَرَّحَهُ بِهِ فِي قَوْلِهِ: «وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ
تُحِطْ بِهِ خُبْرًا»، مَعَ عِلْمِهِ بِعُلُوِّ مَرْتَبَتِهِ بِالرَّسَالَةِ، وَلَيْسَتْ تِلْكَ الرُّتْبَةُ لِلْخِضْرِ.

[25²/66] İmdi sen bu iki racülün ilimde kemâline ve edeb-i ilâhî hakkının îfâsına ve Hızır'ın Mûsâ indinde i'tirâf eylediği şey hakkında insâfına nazar et ki, ona: “Ben Allâh'ın bana ta'lîm eylediği bir ilim üzerineyim ki, sen onu bilmezsin; ve sen de Allâh'ın sana ta'lîm eylediği bir ilim üzerinesin ki, ben onu bilmem” dedi. [İmdi bu i'lâm, onun ulüvv-i mertebesini bildiği ve bu mertebe Hızır için hâsıl olmadığı hâlde هَلْ دَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) [İlm-i zevkî ile ihâta edemediğin bir şeye nasıl sabredersin?] kavlinde onunla onu mecrûh eylediği şey, Hızır'dan Mûsâ'ya devâ oldu.]⁶²⁸

Ya'ni sen Hz. Mûsâ ile Cenâb-ı Hızır'ın ilimde kemallerine ve edeb-i

628 Metindeki cümle şu şekildedir: “İmdi bu i'lâm, onun ulüvv-i mertebesini bilmekle berâber هَلْ دَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) sözünde onu mecrûh ettiği şey için devâ oldu. Hâlbuki Hızır'ın o mertebesi yok idi.” Ancak biz *Fusûs* ibâresini daha iyi yansıttığı için Mûsâ Fası'nın birinci şerhindeki cümleyi buraya aktarmayı uygun bulduk.

ilâhîyi hakkıyla îfâ etmelerine nazar et! İlimdeki kemâlleri, yekdâğının ilm-i zevkisine müdâhale etmemeleridir; ve edeb-i ilâhîyi hakkıyla îfâ etmeleri dahi merâtib-i vücûdun ahkâmına riâyet eylemeleridir. Ve Hızır'ın Mûsâ'ya i'tirâf eylediği hakikat husûsunda insâfına nazar et ki, ona: "Allah Teâlâ bana senin bilmediğin bir ilmi ta'lîm etti ve sana da benim bilmediğim bir ilmi ta'lîm eyledi" dedi. Hızır'ın her iki tarafın ilmi ve ceqli hakkındaki insâfî ve bu munsîfâne sözü, Mûsâ'nın kalbindeki yaraya bir merhem oldu. Çünkü Cenâb-ı Hızır yukarıda beyân olunduğu üzere Mûsâ'ya "İlm-i zevkî ile ihâta edemediğin bir şeye nasıl sabredersin" (Kehf, 18/68) demiş ve bu sözden kalb-i Mûsâ'da nev'an-mâ bir yara açılmış idi. Ve Hızır, bu sözü söylerken Mûsâ'nın rütbe-i risâletten ibâret olan ulüvv-i mertebesini bilir idi; ve bu ulüvv-i mertebe ve rütbe-i risâlet Hızır'da yok idi. Binâenaleyh Hızır "Senin bildiğini ben bilmem; benim bildiğimi de sen bilmezsin!" demekle, Cenâb-ı Mûsâ'nın sadrına şifâbahş bir söz söylemiş oldu.

Ma'lûm olsun ki, Hızır'ın bu kelâmı, kendisinin resûl ve nübüvvet-i teşriyye ile nebî olmadığına delîldir. Fakat nebiyy-i müşerriin şerîatını takviye eden ve sâhib-i kitâb olmayan bir nebî olmasını mâni' değildir. Zîrâ nebî "ihbâr eden kimse"dir. Cenâb-ı Hızır'ın sulehâya zâhir olarak onlara, tâbî oldukları peygamberlerinin şer'îyle nasihat ettiği vâkî'dir. Bu sûrette Cenâb-ı Hızır enbiyâ-yı Benî İsrâîl gibi olmuş olur. Nitekim hadîs-i şerîfte *كَانَ نَبِيَّائِ بَنِي إِسْرَائِيلَ* ya'ni "Benim ümmetimin âlimleri Benî İsrâîl'in peygamberleri gibidir"⁶²⁹ buyrulur. İşte Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) [25²/67] efendimizin *Fütûhât*'in yetmiş üçüncü bâbında *وَلَمْ يَكُنْ لِلْخَضِرِ نَبِيٌّ* ve *وَلَمْ يَكُنْ لِلْخَضِرِ نَبِيٌّ* ya'ni "Enbiyâ (aleyhimüs-selâm)a mahsûs olan nübüvvet-i teşri' Hızır için vâkî' değildir"⁶³⁰ kelâmınının ma'nâsı budur. Ve şeyh-i ârif Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin *Fükûk* ismindeki kitâb-ı şerîfinin *فَكَفَّ خَتَمَ مُحَمَّدِي* [Muhammedî fassın mührünün açılması] bahsinde "Hâtem-i enbiyânın şerîatı hükmünün âmm olmasından nâşî arzın kâffesi ona ve ümmetine mescid ve toprağı tâhir kılındı; ve onun risâle-

629 Hemedânî, *Temhîdât*, s. 5; Baklî, *Meşrebül-Ervâh*, s. 178, 287; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 231 (13. bâb); Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 159 vd.; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 83.

630 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 31 (73. bâb).

tinin ahkâmında geçmiş olan resûllerin risâleti münderic oldu. Ve onun nübüvveti hakkındaki emir de böyledir ki, Hızır (a.s.) onda dâhildir. Her ne kadar nübüvvet-i Hızır'ın i'tirâfı hakkında ehl-i hicâb ihtilâf etmişler ise de, ekâbir-i muhakkikîn arasında bunda ihtilâf yoktur"⁶³¹ kelâmı aynı ma'nâyı te'yîd eder.

وظَهَرَ ذَلِكَ فِي الْأُمَّةِ الْمُحَمَّدِيَّةِ فِي حَدِيثِ إِبَارِ النَّخْلِ، فَقَالَ ﷺ لِأَصْحَابِهِ: «أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ»، وَلَا شَكَّ أَنَّ الْعِلْمَ بِالشَّيْءِ خَيْرٌ مِنَ الْجَهْلِ بِهِ، وَلِهَذَا مَدَحَ اللَّهُ نَفْسَهُ بِأَنَّهُ «بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»، فَقَدِ اعْتَرَفَ ﷺ لِأَصْحَابِهِ بِأَنَّهُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ الدُّنْيَا مِنْهُ، لِكَوْنِهِ لَا خَيْرَةَ لَهُ بِذَلِكَ، فَإِنَّهُ عِلْمٌ ذَوْقٍ وَتَجْرِبَةٍ، وَلَمْ يَتَفَرَّغْ ﷺ لِعِلْمِ ذَلِكَ بَلْ كَانَ شُغْلُهُ بِالْأَهَمِّ فَالْأَهَمُّ، فَقَدِ نَبَّهْتُكَ عَلَى أَدبٍ عَظِيمٍ، تَنْتَفِعُ إِنْ اسْتَعْمَلْتَ نَفْسَكَ بِهِ.

Ve bu, ibâr-ı nahl hadîsinde, ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Aleyhi's-selâm ashâbına⁶³² "Siz dünyânızın mesâlihinde a'lemsiniz!" dedi. Ve şekk yoktur ki, muhakkak bir şeye ilim onun cehlinden hayırlıdır; ve bunun için Allah nefsinin "O her bir şeyi âlimdir" (Şûrâ, 42/12) diye medhetti. İmdi Sallallâhu aleyhi ve sellem ashâbına onların mesâlih-i dünyâda kendisinden a'lem olduğuna i'tirâf etti. Zîrâ bunda onun için hibret yoktur. Çünkü o zevk ve tecrübe ilmidir; ve Aleyhi's-selâm bunun ilmine meşgûl olmadı, belki onun şuglü ehemmin ehemmine idi. İmdi ben seni edeb-i azîme vâkîf kıldım. Eğer nefsinin onunla isti'mâl edersen müntefi' olursun.

Ve bu insâf veyâhud bu bi'n-nisbe olan tefâzul ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Dâvûd-ı Kayserî ve Bâlî Efendi (kuddise sırruhümâ) kendi şerhlerinde "bu" ism-i işâretini "insâf"a ve Bosnevî hazretleri "bi'n-nisbe olan tefâzul"a râci' addetmiştir. Her ikisi de rûh-ı ma'nâ i'tibârıyla bir şeydir. Zîrâ "insâf" [25²/68] "tefâzul" üzerine vâki' olur. Ya'ni "Senin bildiğini ben bilmem ve benim bildiğimi sen bilmezsin" demek, ilimde tefâzuldan neş'et eder. Ve bu iki kimseden her birisi birer cihetten yekdîğeri üzerine hem fâzıl ve hem de mefzûl olmuş olur. Ve bu fâzîliyet ve mefzûliyet hurma

631 Konevî, *el-Fükûk*, s. 261.

632 Âdil Bey nüshası: + "ashâbına" (s. 91).

ağacı aşlamak husûsuna dâir olan hadîs-i şerîfte beyân buyurulduğu üzere ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Ya'ni, bir sene (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmın hurma ağaçlarını aşladıklarını gördü; ve لَوْ تَرَكَتُمْ لَا يَضُرُّكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ ya'ni "Aşmayı terketseniz, size bir zararı olmazdı" buyurdular. Ashâb-ı kiram dahi bu kelâm-ı nebevî üzerine aşmayı terkettiler. O sene hurma az oldu. Bu hâl görülünce (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ دُنْيَاكُمْ دُنْيَاكُمْ ya'ni "Dünyanızın işlerini siz benden daha iyi bilirsiniz" buyurdu. Ve bu kelâm ile nebiyy-i zîşan Efendimiz bu husûsta ümmetinin kendi üzerlerine fazlını i'tirâf buyurdular ve insâf eylediler. Hâlbuki şübhesiz bir şeyi bilmek, bilmemekten hayırlıdır. İlmin cehilden efdal olmasından nâşi Allah Teâlâ kendi nefsinin Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Şûrâ, 42/12) "O her şeyi bilir" diye medhetti. Binâenaleyh ilm-i ilâhînin ihâta etmediği bir şey kalmadı. Server-i enbiyâ Efendimiz ise taayyün-i beşerîleri i'tibârıyla merâtib-i vücûdun ahkâmına tâbi' ve âlem-i nisbete dâhildirler. Binâenaleyh âlem-i nisbettteki fâziliyet ve mefzûliyetten elbette kendilerine de bir zevk husûlü zarûrîdir. Bu zevkin husûlü için kendilerinde mesâlih-i dünyeviyyede ilm-i zevkî ve tecrübî hâsıl değildi. Zîrâ kalb-i şerîfleriyile umûr-i cüz'iyeden ibâret olan mesâlih-i dünyeviyye ile meşgûl olmazlar idi. Belki onların iştigâli ehemm olan şeyler içinde ehemm olana idi; ve o da emr-i nübüvvet ve risâletin îcâbâtı olan umûr-i külliyyedir. Binâenaleyh resûl-i zîşân Efendimiz umûr-i cüz'iyede ashâb-ı kirâmın kendi üzerlerine fâziliyetini i'tirâf buyurdu ve insâf eyledi. Ve bu fâziliyet ve mefzûliyet nisbeti şân-ı nübüvvet nakîsa vermez. Zîrâ ehemm içinde ehemm olan umûr-i külliyyenin ilminde, ümmetine nisbeten ihâta-i külliyye sâhibidir. [25²/69]

وقوله: ﴿فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا﴾ يُرِيدُ الْخِلَافَةَ، ﴿وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ يُرِيدُ الرَّسَالَهَ، فَمَا كُلُّ رَسُولٍ خَلِيفَةٌ، فَالْخَلِيفَةُ صَاحِبُ السَّيْفِ وَالْعَزْلِ وَالْوِلَايَةِ، وَالرَّسُولُ لَيْسَ كَذَلِكَ، إِنَّمَا عَلَيْهِ بَلَاغٌ مَا أُرْسِلَ بِهِ، فَإِنْ قَاتَلَ عَلَيْهِ وَحَمَاهُ بِالسَّيْفِ فَذَلِكَ الْخَلِيفَةُ الرَّسُولُ، فَكَمَا أَنَّهُ مَا كُلُّ نَبِيِّ رَسُولًا، كَذَلِكَ مَا كُلُّ رَسُولٍ خَلِيفَةٌ أَيُّ مَا أُعْطِيَ الْمُلْكَ وَلَا التَّحْكُمَ فِيهِ.

Ve onun "Rabbim bana hüküm bahşetti" (Şuarâ, 26/21) sözü, "hilâ-

fet”i murâd eder; ve “Beni mürsellerden kıldı” (Şuarâ, 26/21) “risâlet”i murâd eder. İmdi her bir resûl “halîfe” değildir. “Halîfe”, seyf ve azil ve vilâyet sâhibidir. Hâlbuki resûl “halîfe” gibi değildir. Ancak onun üzerine irsâl olunduğu şeyin iblâğî lâzımdır. Eğer onun üzerine mukâtele eder ve onu seyf ile himâye edecek olursa bu, “halîfe” olan resûldür. Nitekim her bir nebî “resûl” değildir. Kezâlik her resûl “halîfe” değildir, ya’ni ona mülk ve onda tahakküm i’tâ olunmadı.

Ya’ni Cenâb-ı Mûsâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’de hikâye buyurulduğu üzere كُفُّوا عَن رَّبِّكُمْ إِذِ اتَّخَذَ رَبُّكُمْ لِيَاسِينَ (Şuarâ, 26/21) [Rabbim bana hüküm bahşetti.] kavli “hilâfet”i mutazammın olur; ve bu kavle ile “hilâfet”i murâd etmiş bulunur; وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) [Beni mürsellerden kıldı.] demesiyle de “risâlet”i murâd eder. Bînâenaleyh bu iki kavle ile Cenâb-ı Mûsâ nefsinde hem “hilâfet” ve hem de “risâlet”i cem’ylediğini ifâde etmiştir. Çünkü her bir resûl “halîfe” değildir. Ve “halîfe” seyf ve azl ve vilâyet sâhibidir. Ya’ni hem “resûl” ve hem de “halîfe” olan zât, emr-i ilâhîyi tebliğ ettikten sonra kabûl etmeyenler ile mukâtele eder; ve dîn-i Hakîkî kılıç ile himâye eder. Hâlbuki yalnız “resûl” olan zât, “halîfe” gibi değildir. Onun üzerine vâcib olan şey, yalnız emr-i ilâhîyi tebliğden ibârettir. Nitekim âyet-i kerîmede مَا يَأْتِيكُم مِّنَ الرَّسُولِ إِلَّا لِيُبَيِّنَ لَكُمُ الْآيَاتِ وَالْيُسُورَ وَأَلَّا تَكُونَ لِقَوْمٍ عَادُوا الصَّالَاتِ هَادِيًا ضَالِّينَ (Mâide, 5/99) ya’ni “Resûle lâzım olan ancak tebliğdir” buyrulur. Her bir resûlün “halîfe” olmaması, her bir nebînin “resûl” olmamasına benzer. Çünkü “resûl” kitâb ve şerîat-ı mahsûsa sâhibidir. Nebî ise mutlakâ kitâb ve şerîat sâhibi olmak icâb etmez. [25²/70] Nitekim enbiyâ-yı Benî İsrâil şerîat-ı müseyyeyi ve kitâb-ı *Tevrât*’ı tebliğe me’mûr idiler. Bînâenaleyh “halîfe” olmayan resûle mülk ve mülkte tahakküm ve tasarruf verilmedi. Böyle olunca “hilâfet” risâlette bir rütbe-i zâide olmuş olur.

وَأَمَّا حِكْمَةُ سُؤَالِ فِرْعَوْنَ عَنِ الْمَاهِيَةِ الْإِلَهِيَّةِ فَلَمْ يَكُنْ عَنْ جَهْلٍ وَإِنَّمَا كَانَ عَنْ اخْتِبَارٍ حَتَّى يَرَى جَوَابَهُ مَعَ دَعْوَاهِ الرَّسَالَةَ عَنْ رَبِّهِ، وَقَدْ عَلِمَ فِرْعَوْنَ مَرْتِبَةَ الْمُرْسَلِينَ فِي الْعِلْمِ، فَيَسْتَدِلُّ بِجَوَابِهِ عَلَى صِدْقِ دَعْوَاهِ، وَسَأَلَ سُؤَالَ إِيهَامٍ مِنْ أَجْلِ الْحَاضِرِينَ حَتَّى يُعْرِفَهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ بِمَا شَعَرَ هُوَ فِي نَفْسِهِ فِي سُؤَالِهِ.

Ve Fir'avn'ın "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâlinin hikmetine gelince; an-cehlin değil idi, belki Rabb'inden risâlet da'vâsıyla berâber, onun cevâbını görmek için, an-ihiyârin idi; ve Fir'avn mürselînin ilimde mertebesini bilir idi. Binâenaleyh onun da'vâsının sıdkına onun cevâbıyla istidlâl eder. Ve Fir'avn kendi nefsinde muttali' olduğu şeyi, onların şûuru olmadığı cihetten onlara ta'rîf etmek için hâzırın eclinden suâl-i îhâm ile suâl etti.

Ya'ni Hz. Mûsâ, vüzerâ ve vükelâsıyla berâber bulunduğu bir mecliste Fir'avn'ı tevhid-i ilâhiyye da'vet ettiği vakit, Fir'avn huzzâr içinde Cenâb-ı Mûsâ'ya وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) ya'ni "Âlemlerin Rabbi olan nedir?" tarzında bir suâl sormuş idi. Kur'an-ı Kerim'de bu suâlin مَا [mâ: nedir?] edâtıyla hikâye buyurulması, Fir'avn'ın "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâl ettiğini göstermektedir; ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâli cehâlet cihetinden değil idi; belki risâlet da'vâsıyla zâhir olan Cenâb-ı Mûsâ'nın vereceği cevâbı görüp tedkik etmek için imtihân cihetinden idi. Ve bir kimse herhangi bir mes'eleda birinin kudret-i ilmiyesini anlamak için imtihân tarikiyle bir suâl îrâd ederse [25²/71] o mes'eleye vukûfu olmak tabiidir. İşte Fir'avn mürsellerin ilm-i ilâhîdeki mertebesini bildiği için, Cenâb-ı Mûsâ'ya "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâl etti. Zîrâ resûllere mâhiyyet-i Hak'tan sorulduğu vakit onlar ehl-i mantığın kavâidine mutâbık cevâb vermezler, belki hakikat-i Hakk'ın izâfât ve sıfâtıyla cevâb verirler. Ve erbâb-ı mantığın kâidesine göre bir şeyin mâhiyeti "cins" ile "fasıl"dan terkîb olunur.

Meselâ: İnsanın mâhiyeti nedir? diye sorulsa "Hayvân-ı nâtıktır" diye cevâb verirler. Ve "hayvan" insanın "cins"i ve "nâtık" onun hayvanlar arasından "fasıl"ıdır. Hâlbuki Allah Teâlâ için bir "hakikat" olmakla berâber "cins" ile "fasıl"dan tereküb etmez. Zîrâ onun varlığı mukâbilinde diğer bir varlık yoktur; ve bu gördüğümüz varlıklar hep onun vücûdunun izâfâtıdır. İşte bu hakikate binâen resûller hakikat-i ahadiyyeden bahsetmezler; ve bu hakikatin idrâki mümkün olmadığı için bu hususta düşünmekten de men'ederler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللَّهِ تَتَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ (S.a.v.) Efendimiz لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللَّهِ تَتَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ ya'ni "Allâh'ın zâtında tefekkür etmeyiniz, âlâsında, ya'ni sıfâtında ve esmâsında tefekkür ediniz" buyururlar.

Fir'avn resûllerin mertebe-i ilmîni bildiği için: “Vereceği cevâb, resûllerin cevâbına muvâfık mıdır, değil midir?” diye Cenâb-ı Mûsâ’ya mâhiyyet-i Hak’tan suâl etti. Hâlbuki meclisteki hükemâ ve ukalâ ehl-i mantık ve erbâb-ı fikir ve nazar idiler. “Mâhiyyet”i “cins” ile “fasıl”dan terkîb ettikleri için, Cenâb-ı Mûsâ’dan dahi o tarzda cevâb sudûruna muntazır idiler. Fir'avn ise kendi nefsinde vâkıf olduğu şeyi, hâzırûn farkına varmaksızın, onlara ta’rîf etmek için Hz. Mûsâ’ya iki kasdı şâmil olmak üzere suâl-i îhâm ile suâl etti.

İki kasıddan birisi budur ki: Fir'avn’ın ıtılâına göre Hakk’ın “hakîkat”i vardır. Fakat bu hakîkat, enbiyâ tarafından onların bildikleri vech ile ta’rîf olunmaz, belki enbiyâ o hakîkatin izâfâtıyla cevâb verirler. Binâenaleyh Mûsâ’ya bu cevâbı verdirirken, Fir'avn bir taraftan Mûsâ’yı imtihân etmiş bulunur; ve diğer taraftan da kendi muttali’ olduğu şeyi, onlar farkına varmaksızın, Mûsâ’ya ta’rîf ettirir.

Diğer vech budur ki: Hâzırûnun zihniyetine göre “cins” ile “fasıl”dan mürekkeb bir cevâb veremeyeceğinden, mahzâ makâmını takviye için, huzzâr muvâcehesinde onu techîl etmiş olur. [25²/72]

فَإِذَا أَجَابَهُ جَوَابَ الْعُلَمَاءِ بِالْأَمْرِ، أَظْهَرَ فِرْعَوْنُ إِتْقَاءَ لِمَنْصِبِهِ أَنَّ مُوسَى مَا أَجَابَهُ عَلَى سؤَالِهِ، فَتَبَيَّنَ عِنْدَ الْحَاضِرِينَ لِقُصُورِ فَهْمِهِمْ أَنَّ فِرْعَوْنَ أَعْلَمَ مِنْ مُوسَى، وَلِهَذَا لَمَّا قَالَ لَهُ فِي الْجَوَابِ مَا يَنْبَغِي، وَهُوَ فِي الظَّاهِرِ غَيْرُ جَوَابٍ عَلَى مَا سُئِلَ مِنْهُ، وَقَدْ عَلِمَ فِرْعَوْنُ أَنَّهُ لَا يُجِيبُهُ إِلَّا بِذَلِكَ فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ: ﴿إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ﴾، أَيُّ مَسْتَوْرٍ عَنْهُ عِلْمٌ مَا سَأَلْتُهُ عَنْهُ، إِذْ لَا يُتَّصَرُّ أَنْ يَعْلَمَ أَصْلًا.

İmdi emri âlim olanların cevâbıyla cevâb verdiği vakit, Fir'avn mansıbını ibkâ için Mûsâ’nın, suâline cevâb vermediğini i’lân etti. Binâenaleyh kusûr-i fehimlerinden dolayı hâzırûn indinde Fir'avn’ın Mûsâ’dan daha âlim olduğu zâhir oldu. Ve işte bunun için ona lâ-yık olan cevâbı verdiği vakit, kendisinden suâl olunan şeye zâhirde cevâb olmadığı ve Fir'avn ise, ancak bununla cevâb vereceğini bildiği hâlde, ashâbına dedi ki: “Size gönderilen resûl[ünüz] elbette mecnûndur!” (Şuarâ, 26/27) ya’ni “Benim ona sorduğum şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ o şeyin ma’lûm olması aslâ tasavvur olunmaz.”

Ya'ni Mûsâ (a.s.), hakikat-i emri bilen ulemânın cevâbıyla cevâb verip, Hakk'ın rubûbiyetini beyân ettiği vakit, Fir'avn ilim ve irfân ve zekâ i'tibârıyla ma'nen ve tasarruf-ı sûrî i'tibârıyla mâddeten mansıb-ı âlîsini ibkâ için, Mûsâ'nın sorduğu suâle cevâb veremediğini huzzâra i'lân etti. Ya'ni demek istedi ki: "Ey huzzâr, ben Mûsâ'ya "mâ" ile hakikat-i Hak'tan suâl ettim. O ise onun hakikatinden değil, belki رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/24) [Göklerin ve yerin ve bunların arasında bulunanların Rabbi-dir.] (Şuarâ, 26/24) kavliyle Hakk'ın izâfâtından ism-i Rab ile cevâb verdi. Ben ona ne sordum, o bana ne söyledi. Demek ki benim suâlimi anlayamadı." Hâlbuki Mûsâ (a.s.) için hakikatini bilen âlimlerin verebileceği cevâbı verdi. Ve "semâvât" ile ervâh-ı ulviyye-i tabiiyyeyi ve "arz" ile eşhâs-ı unsuriyye-i süfliyyeyi murâd etti; ve Hakk'ın bunların mürebbî-i mutlakı olduğunu ve onun rubûbiyyet-i mutlakası, bilcümle rubûbiyyât-ı [25²/73] mukayyedeği câmi' ve muhît olduğunu beyân eyledi. Ve binâenaleyh Fir'avn'ın أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavliyle kendi nefesine izâfe eylediği rubûbiyyet-i mukayyedeği dahi, Hakk'ın rubûbiyyet-i mutlakası tahtına idhâl etti. Ve âyet-i kerîmenin mâbâdi olan إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Eğer hakikati yakînen bilmeye ehil kimlerseniz.] kavliyle de "Hakk'ın hakikati"ni olduğu gibi kendisinden başka hiçbir kimse bilemeyeceğine işâret etti. Ya'ni "Eğer siz ehl-i îkân iseniz Hak Teâlâ semâvât ve arzın ve onların arasındaki şeylerin Rabbidir" demekle, resûllere lâyıf olan cevâbı verdi. Fakat huzzâr-ı meclis "hakikat"ten vâki' olan suâle "cins" ile "fasıl"dan mürekkebe bir cevâb vereceğine intizâr etmekte idiler. Binâenaleyh bu cevâb ile Fir'avn, Mûsâ'nın ilmüne ve huzzâr, ceherine hükmettiler. Fakat Fir'avn, mülk ve saltanat elinden çıkar havfiyle, Mûsâ'ya îmân edip huzzâra kendi kanâatini izhâr etmedi. Onları kendi anlayışları dâiresinde bırakmak işine geldi.

İmdi huzzârın nâkıs anlayışlarından dolayı, huzzâr indinde Fir'avn'ın Mûsâ'dan daha âlim olduğu tezâhür etti. Hâlbuki mes'elenin iç yüzü böyle değil idi. Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın suâline lâyıf olan cevâbı verdi. Fakat "Hakk'ın hakikati"nden vâki' olan suâle, "cins" ile "fasıl"dan mürekkebe bir cevâb vermediği cihetle, bittabi' zâhirde suâlin cevâbı olmadı. Ve Fir'avn ise imtihân için sorduğu suâle, eğer Mûsâ resûl ise başka cevâb veremeye-

ceğini bildirdi. İşte Fir'avn, Mûsâ'nın cevâbı resûllerin cevâbına muvâfık olduğunu bildiği hâlde, "Size gönderilen resûl[ünüz] elbette mecnûndur!" (Şuarâ 26/27) ya'ni "Benim ona sorduğum "Hakk'ın hakîkatı"nin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ hakîkat-i Hakk'ın ma'lûm olması aslâ mutasavver değildir." İmdi Fir'avn bu sözü ile iki ma'nâyı murâd etti:

Birisi budur ki: "Size gönderilen resûl benim suâlimi anlayamayacak kadar gabâdir. Gabâveti zâhir olan kimseye nasıl ittibâ' olunur?" Ve bu söz huzzârın hamâkatlerine mutâbık bir kavî-i zâhirdir.

İkincisi budur ki: Fir'avn Cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan imtihân tarîkiyle suâl etti; ve lâyük olan cevâbı da aldı. Binâenaleyh zâhiri bâlâdaki ma'nâyı mahmûl olan sözü, bâtında, huzzâra karşı Cenâb-ı Mûsâ'nın risâletine şehâdettir. Ya'ni Fir'avn [25²/74] "Resûller risâletleri hengâmında hakâyık-ı eşyâdan ve esrâr-ı kazâ ve kaderden mahcûb ve mestûr olduklarından mâhiyyet-i Hakk'ın ilmi kendilerine mekşûf değildir. Onların vazîfeleri zât-ı mutlakaya da'vet olmayıp, ancak sıfât-ı ilâhiyyeye da'vettir. Zîrâ resûl, risâlet ve mürselün-ileyh ve mürsel kesreti iktizâ eder. Zât-ı mutlak ve mertebe-i ahadiyyede ise aslâ kesret mevzû'-i bahs değildir" demegi murâd etti.

فالسُّؤَالُ صَحِيحٌ، فَإِنَّ السُّؤَالَ عَنِ الْمَاهِيَّةِ سُؤَالٌ عَنِ حَقِيقَةِ الْمَطْلُوبِ، وَلَا بُدَّ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَقِيقَةٍ فِي نَفْسِهِ، وَأَمَّا الَّذِينَ جَعَلُوا الْحُدُودَ مُرَكَّبَةً مِنْ جِنْسٍ وَفَصْلٍ، فَذَلِكَ فِي كُلِّ مَا يَقَعُ فِيهِ الْأَشْتِرَاكُ، وَمَنْ لَا جِنْسَ لَهُ لَا يَلِزَمُ أَنْ لَا يَكُونَ عَلَى حَقِيقَةٍ فِي نَفْسِهِ لَا تَكُونُ لغيرِهِ، فَالسُّؤَالُ صَحِيحٌ عَلَى مَذْهَبِ أَهْلِ الْحَقِّ وَالْعِلْمِ الصَّحِيحِ وَالْعَقْلِ السَّلِيمِ، وَالْجَوَابُ عَنْهُ لَا يَكُونُ إِلَّا بِمَا أَجَابَ بِهِ مُوسَى ﷺ.

İmdi suâl sahîhdir. Zîrâ "mâhiyet"ten suâl matlûbun "hakîkat"inden suâldir; ve nefsinde bir hakîkat üzere olması lâbüddür. Ve "hudûd"u "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb yapanlara gelince bu, kendisinde iş-tirâk olan her şeyde vâki'dir. Ve kendisinin cinsi olmayan için, kendi nefsinde, onun gayrı için olmayan bir hakîkat olmamak lâzım gelmez. Binâenaleyh suâl, ehl-i Hak mezhebi ve ilm-i sahîh ve aklı selîm üzere sahîhdir; ve ondan cevâb ancak Mûsâ'nın icâbet eylediği şeyledir.

Ya'ni Fir'avn'ın Cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan suâl etmesi bâtil değil, sahîhtir. Çünkü bir şeyin “mâhiyyet”inden suâl etmek, sâilin matlûbu olan şeyin “hakikat”inden suâl etmektir. Ve Hak'ın kendi nefsinde ve zâtında elbette bir “hakikat”i olması iktizâ eder. Ve bir şeyin hadd ve ta'rîfini cins ile fasıldan terkîb eden erbâb-ı fikir ve nazara gelince: Onların bu ta'rîfleri, ancak [25²/75] cinsiyette iştirâki olan her bir şeyde vâki'dir. Nitekim yukarıda “insanın mâhiyeti” ta'rîf olunduğu sırada “hayvan cinsi”nde onun iştirâki vâki' olduğu ve fakat “nâtikiyet”i onu, bu “cins” arasından “fasl” ettiği ve ayırdığı gösterildi. Velâkin Hak Sübhânehû ve Teâlâ gibi kendisinin “cins”i olmayan bir zâtın, kendi nefsinde, yalnız kendisine mahsûs olup, başkalarına âit olmayan bir hakikat olmamak lâzım gelmez. Mâdemki vardır, elbette bir hakikati vardır. Binâenaleyh Fir'avn'ın suâli ehl-i Hak mezhebince ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm muktezâsınca sahîhdir; ve bu mâhiyyet-i Hak'tan suâle, ancak Mûsâ'nın verdiği tarzda cevâb verilebilir.

وَهُنَا سِرٌّ كَبِيرٌ، فَإِنَّهُ أَجَابَ بِالْفِعْلِ لِمَنْ سَأَلَ عَنِ الْحَدِّ الذَّاتِيِّ، فَجَعَلَ الْحَدَّ الذَّاتِيَّ عَيْنَ إِضَافَتِهِ إِلَى مَا ظَهَرَ بِهِ مِنْ صُورِ الْعَالَمِ أَوْ مَا ظَهَرَ فِيهِ مِنْ صُورِ الْعَالَمِ، فَكَانَتْ قَالِ لَهُ فِي جَوَابِ قَوْلِهِ: ﴿وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾، قَالَ الَّذِي يَظْهَرُ فِيهِ صُورُ الْعَالَمِينَ مِنْ عَلْوٍ وَهُوَ السَّمَاءُ وَسْفَلٍ وَهُوَ الْأَرْضُ ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ أَوْ يَظْهَرُ هُوَ بِهَا.

Ve bunda büyük bir sır vardır. Zîrâ o “hadd-i zâtî”den suâl edene “fiil” ile cevâb verdi. Binâenaleyh hadd-i zâtîyi suver-i âlemden onunla zâhir olduğu şeye veyâhud suver-i âlemden kendisine zâhir olan şeye izâfetinin “ayn”ı kıldı. İmdi keennehû وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Âlemlerin Rabbi olan nedir?] kavlinin cevâbında ona dedi: “Eğer siz ehl-i îkân iseniz” (Şuarâ, 26/24) semâdan ibâret olan ulüvden ve arzdan ibâret olan süfiden âlemlerin sûreti kendisinde zâhir olan veyâhud onlar ile zâhir olandır, dedi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) ya'ni “Eğer siz ehl-i îkân iseniz, göklerin ve arzın ve onların arasında olan şeylerin Rabb'idir” tarzındaki cevâbda büyük bir sır vardır. Zîrâ Cenâb-ı

Mûsâ hakîkat-i Hak'tan suâl eden Fir'avn'a "zâtın fiil"i olan "rubûbiyet"le cevâb verdi. Zîrâ âlem-i sûret, ef'âl-i ilâhiyyeden ibârettir. [25²/76] Binâenaleyh Hz. Mûsâ "hadd-i zâtî"yi ve ta'rîf-i ilâhîyi âlemin sûretlerinden kendisiyle zâhir olan şeye veyâhud âlemin sûretlerinden kendisinde zâhir olan şeye izâfetinin "ayn"ı yaptı. Ya'ni âlemlere Rabb'in izâfetinin "ayn"ını Rab için "hadd-i zâtî" kıldı. Zîrâ Rabb'i âlemlerin sûretine izâfe etmek, Rabb'in hadd-i zâtîsidir.

Meselâ: Suyu ta'rîf ederken, "Buz kütlelerinin rabbidir ve onların mü-rebbîsidir" denilmiş olsa, suyun fiili ile cevâb verilmiş olur; ve bu da suyun hadd-i zâtîsi olur. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın "Rabbül-âlemînin hakîkati nedir?" (Şuarâ, 26/23) suâline cevâben, keennehû dedi ki: Sordüğün Rabbül-âlemîn, eğer siz ehl-i îkândan iseniz, semâ-i ulvîden ve arz-ı süflîden ve onların arasındaki olan eşyâdan ne kadar sûretler var ise, hepsi kendisinde zâhir olan veyâhud mertebe-i letâfetten kesâfete bi't-tenezzül bu sûretler ile zâhir olan vücûd-ı vâhiddir.

Ma'lûm olsun ki, bu iki ta'bîrin hakîkati birdir. İster, Hak esmâ ve sıfâtının sûretleri olan a'yân-ı sâbiteye kendi vücûd-ı latîfini teksîf edip birer vücûd-ı hâricî libâsı giydirdi; binâenaleyh ulvî ve süflî suver-i âlemin kâffesi onun vücûd-ı vâhidinde zâhir oldu, dersin; ister, Hak esmâ ve sıfâtı hasebiyle mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete bi't-tenezzül âlemlerin sûretleri ile zâhir oldu, dersin. Her iki sûrette de âlemin sûretleri vücûd-ı vâhid-i Hak'la mütegaddî olmuş olur.

فَلَمَّا قَالَ فِرْعَوْنُ لِأَصْحَابِهِ: ﴿إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ﴾ كَمَا قُلْنَا فِي مَعْنَى كَوْنِهِ مَجْنُونًا زَادَ مُوسَى فِي الْبَيَانِ لِيَعْلَمَ فِرْعَوْنُ رُبِّيَّتَهُ فِي الْعِلْمِ الْإِلَهِيِّ، لِعَلِمِهِ أَنَّ فِرْعَوْنَ يَعْلَمُ ذَلِكَ، فَقَالَ: ﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾، فَجَاءَ بِمَا يَظْهَرُ وَيَسْتَتِرُ، وَهُوَ الظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ، ﴿وَمَا بَيْنَهُمَا﴾، وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾، ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ أَيِ إِنْ كُنْتُمْ أَصْحَابَ تَقْيِيدٍ، فَإِنَّ الْعَقْلَ التَّقْيِيدَ، فَالْجَوَابُ الْأَوَّلُ جَوَابُ الْمُوقِنِينَ، وَهُمْ أَهْلُ الْكَشْفِ وَالْوُجُودِ، فَقَالَ لَهُمْ: ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ أَيِ أَهْلُ كَشْفِ وَوُجُودِ، فَقَدْ أَعْلَمْتُكُمْ بِمَا تَيَقَّنْتُمُوهُ فِي شُهُودِكُمْ وَوُجُودِكُمْ، فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا [25²/77] مِنْ هَذَا الصَّنْفِ فَقَدْ أَجَبْتُكُمْ فِي الْجَوَابِ الثَّانِي

إِنْ كُنْتُمْ أَهْلَ عَقْلِ وَتَقْيِيدٍ، وَحَصَرْتُمْ الْحَقَّ فِيمَا تُعْطِيهِ أُدْلَةٌ عُقُولِكُمْ، فَظَهَرَ
 مُوسَى بِالْوَجْهِينِ لِيَعْلَمَ فِرْعَوْنُ فَضْلَهُ وَصِدْقَهُ، وَعَلِمَ مُوسَى أَنَّ فِرْعَوْنَ عَلِمَ
 ذَلِكَ أَوْ يَعْلَمُ ذَلِكَ، لَكُونَهُ سَأَلَ عَنِ الْمَاهِيَّةِ، فَعَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ سَأَلَهُ عَلَى
 اضْطِرَّاحِ الْقَدَمَاءِ فِي السُّؤَالِ بِ«مَا»، فَلِذَلِكَ أَجَابَ، فَلَوْ عَلِمَ مِنْهُ غَيْرَ ذَلِكَ
 لَخَطَّأَهُ فِي السُّؤَالِ، فَلَمَّا جَعَلَ مُوسَى الْمَسْتُوْلُ عَنْهُ عَيْنَ الْعَالَمِ خَاطَبَهُ فِرْعَوْنُ
 بِهَذَا اللَّسَانِ وَالْقَوْمُ لَا يَشْعُرُونَ.

İmdi Fir'avn, ashâbına “O mecnûndur!” (Şuarâ, 26/27) dediği vakit
 –nitekim biz onun mecnûn olması ma'nâsını beyân ettik– Mûsâ ilm-i
 ilâhîdeki rütbesini Fir'avn bilmek için, beyânında ziyâde etti. Zîrâ o,
 muhakkak Fir'avn kendisinin kelâmını anladığını bilir idi. Binâenaleyh
 رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) ya'ni “Maşrik ve mağribin Rabb'idir”
 dedi. İmdi zâhir ve müstetir olan şeyi ityân etti. Ve O zâhir ve bâtin-
 dir; “ve onların arasında olan şeyi” getirdi. Ve o, onun بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
 (Bakara, 2/29) ya'ni “Her şeyi bilir” kavlidir. “Eğer siz taakkul ederse-
 niz” (Şuarâ, 26/28) demek, eğer siz ashâb-ı takyîd iseniz demektir.
 Zîrâ “akıl” takyîddir. İmdi cevâb-ı evvel “mûkînîn”in cevâbidir; ve on-
 lar ehl-i keşf ve vücûddur. Binâenaleyh “Eğer mûkînîn iseniz” (Şuarâ,
 26/24) dedi. Eğer ehl-i keşf ve vücûd iseniz, demektir. Böyle olunca
 ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun eylediğiniz şeyi
 i'lâm ettim. Eğer siz bu sınıftan olmayıp da ehl-i akıl ve takyîd iseniz
 ve Hakk'ı akıllarınızın delîllerinin verdiği şeyde hasrederseniz, ikinci
 cevâbda cevâb verdim. Binâenaleyh Fir'avn fazlını ve sıdkını bilmek
 için, Mûsâ iki vech ile zâhir oldu; ve Mûsâ Fir'avn'ın bunu bildiği-
 ni veyâ bileceğini bildi. Zîrâ Fir'avn “mâhiyet”ten suâl etti. İmdi o مَا
 [mâ] ile suâlde, onun suâlinin ıstılâh-ı kudemâ üzere olmadığını bildi.
 İşte bunun için cevâb verdi. Eğer ondan bunu gayrını bile idi, elbette
 onu suâlde tahtie eder idi. Vaktâki Mûsâ mes'ûlün-anhî âlemin “ay-
 n”ı yaptı, Fir'avn [25²/78] ona bu lisân ile hitâb etti, hâlbuki kavmin
 şûurları yok idi.

Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın mâhiyyet-i Hak'tan sorduğu suâle ulemâ-i
 billâha lâyık olan cevâbı verdikten sonra, Fir'avn huzzâra karşı “Size gön-
 derilen resûlünüz elbette mecnûndur!” (Şuarâ, 26/27) ya'ni yukarıda izâh
 olduğu vech ile, Hakk'ın hakîkatinin ilmi ondan mestûrdur, dediği va-

kit, Hz. Mûsâ ilm-i ilâhîdeki mertebesini Fir'avn'a bildirmek için, cevâbına devâm ederek beyânını tezyîd etti. Çünkü söylediği sözlerin ma'nâsını Fir'avn'ın anladığını biliyor idi. Binâenaleyh sorduğu Rab "Maşrik ve mağribin Rabb'idir" (Şuarâ, 26/28) dedi; ve bununla zuhûr ve istitârı anlatmak istedi. Zîrâ "maşrik" şemsin mahall-i zuhûru ve "mağrib" mahall-i istitârıdır. Ya'ni Hak âlem-i ecsâmda zâhir ve âlem-i ecsâma nazaran gayr-ı mer'î olan âlem-i ervâhda bâtıdır. Ve "zât-ı ahadî" öyle bir hakîkattir ki, ecsâm ve ervâhı ve onların mâbeyninde olan âlem-i misâli terbiye eder, demegi murâd eder. Ve bu söz بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) kavlinin "ayn"ı demektir. Çünkü zâhir ve bâtını ve onların mâbeynini terbiye etmek, onları bilmekle olur. Zîrâ bir kimse bilmediği bir şeyin mürebbîsi ve sâhibi olamaz. Cenâb-ı Mûsâ'nın إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) ya'ni "Eğer siz ehl-i akıldan iseniz" demesi, eğer siz ashâb-ı takyîdden iseniz, demektir. Çünkü "akıl" takyîd ve bağdır. Zîrâ akıl ancak idrâki dâiresinde fa'âldir ve o dâire hâricine çıkamaz. Onun için ehl-i akıl, mâverâ-yı akıl olan şuûnât-ı rûhiyyeyi idrâk edemediklerinden inkâr ederler; ve sezdikleri âsâra vehim ve hayâldir, derler. Binâenaleyh dâire-i akılda mukayyed ve bağlı kalırlar.

İmdi Cenâb-ı Mûsâ'nın رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] kavli ehl-i teyakkun için verdiği cevâbdır. Ehl-i teyakkun ise, ehl-i keşf ve vücûddur. Şu hâlde "Eğer mümkün iseniz" (Şuarâ, 26/24) demek, eğer ehl-i keşf ve vücûd iseniz demektir. Ve "ehl-i keşf ve vücûd" o kimselerdir ki, onlar vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın sereyânını cemî'-i eşyâda ve kendi vücûd-ı izâfîlerinde müşâhede ederler; ve müşâhedeleri hasebiyle cemî'-i eşyânın ve kendi vücûdlarının [25²/79] mürebbîsi ancak vücûd-ı hakîki-i Hak olduğunu yakînen bilirler. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ "Eğer siz ehl-i teyakkun iseniz, ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun eylediğiniz şeyi bildirdim. Ve eğer bu sınıftan olmayıp da, vücûd-ı Hakk'ı vücûd-ı izâfi-i eşyâdan ve kendi vücûdunuzdan gayrı görüp, O'nu bunlardan tenzîh ve Hakk'ı akıllarınızda îcâd eylediğiniz delillerin çizdikleri dâirede hasrederseniz, ikinci cevâbda ya'ni رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) [Maşrik ve mağribin Rabb'idir.] tarzında cevâb verdim" demegi kastedti. Ve Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn kendisinin fazlını

ve sıdkını bilmek için, böyle iki vech ile zâhir oldu. Ve onun böyle iki vech ile zâhir oluşu, zekâveti hasebiyle, Fir'avn'ın bu nükteleri bildiğini veyâ bilecek kadar irfâna mâlik olduğunu bilmesinden nâşî idi. Çünkü Fir'avn'ın alâmet-i zekâsı mâhiyyet-i Hak'tan suâl etmesi idi.

İmdi onun “mâ” ile olan suâlinde bu suâlin ıstılâh-ı kudemâ üzere olmadığını Mûsâ (a.s.) bildi. Zîrâ kudemâ “cins” ile “fasıl”dan mürekkebe olmayan vücûdun mâhiyyetinden suâli tecvîz etmezler. Binâenaleyh Mûsâ, Fir'avn'ın anladığını ve kâbil-i hitâb olduğunu bildiği için, Fir'avn'a cevâb verdi. Eğer Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâli ıstılâh-ı kudemâ üzere olduğunu, ya'ni cins ile fasıldan mürekkebe bir cevâba intizâr ile mâhiyyetten suâl ettiğini anlamış olsa idi, bu suâlde onu tahtie eder idi ve cevâb da vermez idi. Vaktâki Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâlindeki maksadını anlayarak lâyık olan cevâbı verdi; ve bu cevâbında, yukarıda îzâh olunduğu üzere kendisinden suâl olunan Hakk'ı âlemin “ayn”ı yaptı; Fir'avn dahi ona bu lisân-ı tev-hîd ile hitâb etti. Mecliste hâzır olanlar ise, bu muhâtabanın sırrına vâkıf olmadılar.

فقال له: ﴿لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لِأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ﴾، وَالسَّيْنُ فِي «السَّجْنِ» مِنْ حُرُوفِ الرُّوَائِدِ، أَيْ لِأَسْتُرْتَكَ، فَإِنَّكَ أَجَبْتَ بِمَا أَيْدْتَنِي بِهِ أَنْ أَقُولَ لَكَ مِثْلَ هَذَا الْقَوْلِ، فَإِنْ قُلْتَ لِي بِلِسَانِ الْإِشَارَةِ فَقَدْ جَهَلْتَ يَا فِرْعَوْنَ بَوَعِيدِكَ إِيَّايَ، وَالْعَيْنُ وَاحِدَةٌ، فَكَيْفَ فَرَّقْتَ، فَيَقُولُ فِرْعَوْنُ: إِنَّمَا فَرَّقْتُ الْمَرَاتِبَ الْعَيْنِ مَا تَفَرَّقَتِ الْعَيْنُ، وَلَا انْقَسَمَتِ فِي ذَاتِهَا، وَمَرَّتِي الْآنَ التَّحَكُّمُ فِيكَ يَا مُوسَى بِالْفِعْلِ، وَأَنَا أَنْتَ بِالْعَيْنِ وَغَيْرِكَ بِالرُّبُوبِيَّةِ، فَلَمَّا فَهَمَ ذَلِكَ مُوسَى ﷺ [25²/80] مِنْهُ أَعْطَاهُ حَقَّهُ فِي كَوْنِهِ أَيْ فِي كَوْنِ مُوسَى، يَقُولُ لَهُ لَا تَقْدِرُ عَلَيَّ ذَلِكَ، وَالرُّبُوبِيَّةُ تَشْهَدُ لَهُ بِالْقُدْرَةِ عَلَيْهِ وَإِظْهَارِ الْأَثَرِ فِيهِ، لِأَنَّ الْحَقَّ فِي رُبُوبِيَّةِ فِرْعَوْنَ مِنَ الصُّورَةِ الظَّاهِرَةِ، لَهَا التَّحَكُّمُ عَلَى الرُّبُوبِيَّةِ الَّتِي كَانَ فِيهَا ظُهُورُ مُوسَى فِي ذَلِكَ الْمَجْلِسِ.

İmdi ona “Eğer benden başka bir ilâh ittihâz edecek olur isen, seni mescûnlardan yaparım!” (Şuarâ, 26/29) dedi. Ve “sicc”de olan “sîn” hurûf-i zevâiddendir. “Seni elbette ben setrederim!” demektir. Zîrâ muhakkak sen bunun gibi sözü sana söylememi, bana te'yîd ettiğin şey-

le cevâb verdin. İmdi eğer sen bana lisân-ı işâretle: “Ey Fir’avn, vâidin sebebiyle câhil oldun; hâlbuki “ayn”, vâhidedir. Binâenaleyh nasıl tefrîk ettin? der isen” Fir’avn der ki: “Ben ancak “ayn”ın merâtîbini tefrîk ettim, “ayn” müteferrik olmadı; ve o zâtında münkasım olmadı. Ve yâ Mûsâ, şimdiki hâlde benim mertebem bilfiil sende tahakküm etmektedir; ve ben “ayn” ile benim, ve rütbe ile gayrınım.” Vaktâki Mûsâ (a.s.) bunu ondan anladı ve ona kendi oluşunda, ya’ni Mûsâ oluşunda, onun hakkını verdi. Ona “Sen buna kâdir değilsin!” dedi. Hâlbuki onun için rütbe, onun üzerine kudrete ve eserini onda izhâra şehâdet eder. [Zîrâ Hak sûret-i zâhireden Fir’avn’ın rütbesindedir. Onun için bu mecliste, kendisinde Mûsâ’nın zuhûr ettiği rütbe üzerine tahakküm vardır.]⁶³³

Ya’ni Mûsâ Hakk’ı âlemin “ayn”ı yaptı. Ve Fir’avn da âlemden bir sûret olduğundan bittabi’ Hak, onun dahi “ayn”ı olmak lâzım geldi. Ve bu sebeble Fir’avn Mûsâ’ya “Eğer sen benden başka bir ilâh ittihâz edecek olursan, elbette ben seni mescûnlardan yaparım!” (Şuarâ, 26/29) dedi. Ve “mescûn”un [مَسْجُون] müştakk olduğu “sîn” [سِجْن] kelimesindeki “sîn” [س], zâid harflerendir. Binâenaleyh “sîn” sâkıt olunca, kelimenin aslı olan جَنَّ kalır; ve “cenn” kelimesinin ma’nâsı ise “setr”dir. Böyle olunca Fir’avn “Elbette ben seni setrederim”; ya’ni senin müseviyetini, Hakk’ın hüviyeti ile setrederim. Çünkü [25²/81] muhakkak sen bana öyle bir cevâb verdin ki, o cevâb ile benim أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a’lânızım!] sözümü te’yîd ettin. Zîrâ âlemi, Hakk’ın “ayn”ı yaptın. Ben dahi âlemden bir sûretim. Şu hâlde “Ben sizin rabb-i a’lânızım!” (Nâziât, 79/24) dersem, beni niçin inkâr ediyorsun?” dedi. Ve lisân-ı işâretle ben fir’avniyetime hâss olan kudret-i zâhire mertebesiyle senin mertebe-i müseviyetini setrederim, demek istedi.

Ve kezâ Fir’avn demek istedi ki: Ey Mûsâ, sen bana lisân-ı işâretle: “Ey Fir’avn, sen beni mescûnînden kılacağına beyân etmek sûretiyle vâki’ olan vâidinden dolayı câhil oldun. Çünkü ayn-ı vâhide olan Hakk’ı, benim müseviyetimi ve senin fir’avniyetini ayrı ayrı görerek tefrîk ettin. Binâenaleyh

633 Buradaki metin “Zîrâ bu mecliste mertebe-i Fir’avn için, kendisinde Mûsâ’nın zuhûru vâki’ olan rütbe üzerine sûret-i zâhireden tahakküm vardır.” şeklindedir. *Fusûs* ibâresini daha iyi yansıttığı için Mûsâ Fassî’nin birinci şerhindeki metni buraya aktarmayı uygun bulduk.

Hak ayn-ı vâhide olduğu hâlde, onu nasıl tefrîk ettin?” diyecek olursan, ben Fir’avn dahi sana cevâben derim ki: “Ben ancak ayn-ı vâhide olan Hakk’ın mertebelerini tefrîk ettim. Onun merâtibini tefrîk etmekle onun “ayn”ı müteferrik olmadı; ve o “ayn” kendi zâtında inkisâm kabûl etmiş olmadı. Yâ Mûsâ, ben mâdemki onun merâtibini tefrîk ettim ve mâdemki şimdiki hâlde benim mertebem, senin merteben üzerinde fiilen tahakküm etmektir; ve ben hakikatim olan o ayn-ı vâhide ile senim; ve fakat o “ayn”ın merâtibinden bir mertebeyi hâiz olduğum i’tibâr ile senin gayrını” dedi.

Ma’lûm olsun ki, Fir’avn kable’l-îmân, kemâl-i zekâveti i’tibâriyle tevhîd-i ilmî sâhibi idi; ve bu ilminde mütehakkık olmadığından da’vâ-sında hâlen kâzib idi. Nitekim henüz “tevhîd-i ilmî” mertebesinde olup bu tevhîd ile mütehakkık olmayan ve hâli kâlini mükezzib olan kimseler hakkında, (S.a.v.) Efendimiz شَرُّ النَّاسِ مَنْ قَامَتِ الْقِيَامَةُ وَهُوَ حَيٌّ ya’ni “Nâsın şerlisi, diri olduğu hâlde kıyâmeti kopan kimsedir” buyurur. Bu ise nefsinin sıfâtı altında zebûn olduğu hâlde “sırr-ı tevhîd”e ve inde’l-muhakkikîn “kıyâmet”in ne olduğuna vâkıf olmak demektir. Zîrâ tevhîd-i ilmî sâhibi zekâveti hasebiyle lisân-ı işâreti anlayabilir. Fakat “tevhîd-i zevkî ve şühûdî” sâhibi olmadığı cihetle kendi taayyününün hükmü, nazarında [25²/82] bâkîdir. Bu hâl içinde ilâhiyeti iddiâ ederse, halkı Hakk’a değil, kendi nefesine da’vet etmiş olur.

Mûsâ (a.s.) Fir’avn’ın murâdını anlayınca, Fir’avn’a Mûsâ oluşunun hakkını verdi. Ya’ni Fir’avn benim rütbem saltanat ve kuvvet-i zâhire ile senin rütbe-i tâbiyyetine tahakküm eder, deyince; Cenâb-ı Mûsâ ona zâhire taalluk eden nübüvvetinin hükmü, Fir’avn’ın saltanat ve kudret-i zâhiresinin fevkinde olduğunu göstermek ve nübüvvetinin hakkını izhâr etmek icâb etti de, Fir’avn’a: “Sen söylediğini yapmağa muktedir değilsin” dedi. Maahâzâ Fir’avn’ın rütbe-i saltanatu, sûret-i zâhirede tebaa hükmünde olan Mûsâ’nın üzerine kudrete ve bu kudretin eserini Mûsâ’da izhâra şehâdet eder. Çünkü etrâfına a’vân ve ensârı toplanmış olan Fir’avn’ın bu mecliste rütbesi için, Mûsâ’nın zuhûr ettiği tâbiyyet rütbesi üzerine –nübüvvetinin zâhire taalluk eden kuvveti tezâhür edinceye kadar– sûret-i zâhirde tahakküm bulunduğu muhtâc-ı îzâh değildir.

فقال له يُظهِرُ له المَانِعَ من تَعَدِّيهِ عليه: ﴿أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ﴾، فلم يَسْعَ فرعونُ إلا أن يَقُولَ له: ﴿فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ حتى لا يَظْهَرَ فرعونُ عندَ الضُّعْفَاءِ الرَّأْيِ من قومِهِ بَعْدَمِ الإِنصَافِ، وكانُوا يَرْتَابُونَ فيه، وهي الطَّائِفَةُ الَّتِي اسْتَحَقَّهَا فرعونُ، فَطَاعُوهُ، ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾، أَي خَارِجِينَ عَمَّا تُعْطِيهِ العُقُولُ الصَّحِيحَةُ من إنكَارِ ما ادَّعَاهُ فرعونُ باللِّسَانِ الظَّاهِرِ في العَقْلِ، فَإِنَّ له حَدًّا، يَقِفُ عنده إِذَا جَاوَزَهُ صاحِبُ الكَشْفِ واليَقِينِ، ولهذا جَاءَ موسى في الجَوَابِ بما يَقْبَلُهُ المُوقِنُ والعَاقِلُ خاصَّةً.

İmdi üzerine taaddîsini men'edecek şeyi ona muzhir olduğu hâlde, ona "Ya sana [25²/83] açık bir şey getirecek olursam?" (Şuarâ, 26/30) dedi. Binâenaleyh Fir'avn kendi kavminden zuafâ-yı re'y olanların yanında adem-i insâf ile zâhir olmamak için ona, ancak "Eğer doğru söylüyorsan getir bakalım!" (Şuarâ, 26/31) sözünün gayrına kâdir olmadı. Onun hakkında şübhe ederler idi. Ve onlar Fir'avn'ın kendilerine ihânet ettiği tâifedir. Böyle olunca ona itâat ettiler. Zîrâ "onlar kavm-i fâsîkîn", (Neml, 27/12) ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ eylediği şeyin inkârı cinsinden ukûl-i sahîhanın verdiği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ onun için bir hadd vardır. Sâhib-i keşf ve yakîn onu tecâvüz ettiği vakit, onun indinde durur. Ve işte bunun için Mûsâ "mûkîn" in ve hâssaten "âkıl" in kabûl edeceği cevâbı getirdi.

Ya'ni Fir'avn ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında sâhib-i kudret ve saltanat ve metbû' idi. Ve Cenâb-ı Mûsâ ise yine bu ismin taht-ı hîtasında raiyye ve tâbi' idi. Bu sebeble Fir'avn Mûsâ'ya tahakküm etmek isteyince Cenâb-ı Mûsâ, Mûsâlığını, ya'ni ism-i Zâhir'e taalluk eden kudret-i nebeviyyesini, göstermek lâzım geldi de, Fir'avn'a kudret ve saltanat-ı zâhiriyyesinin taaddîsine ve tecâvüzüne mâni' olacak mu'cizesini ona gösterici olduğu hâlde: "Ya sana açık ve vâzih bir mu'cize ve burhan gösterecek olursam, ne dersin?" (Şuarâ, 26/30) dedi. Fir'avn re'yleri zayıf olan kendi tevâbi'nin yanında adem-i insâf ile zâhir olmamak için: "Eğer doğru söylüyorsan getir de görelim!" (Şuarâ, 26/31) sözünden gayrı bir söz söyleyemedi. Ya'ni "Hayır istemem!" gibi cebbârâne bir tarzda söz söyleyemedi. Eğer böyle bir şey söyleye idi, zaîfûr-re'y olan kavmi, Fir'avn hakkında şübheye düşerlerdi;

ve haksızlık ediyor derler idi. Hâlbuki Fir'avn'ın zekâsı⁶³⁴ tâbi'lerini kendi aleyhine çevirecek tarzda ifâde-i merâma mâni' idi. Ve bu re'yleri zaîf olanlar, Fir'avn'ın kendilerini istihfâf ettiği ve onlara ihânet [25²/84] eylediği tâifedir. Onlar re'ylerinin za'findan dolayı ona itâat etmiş idiler. Çünkü onlar kavm-i fâsıkın, ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ eylediği şeyin inkârından hâriç kalmışlardır ki, o inkâr ukül-i sahihanın verdiği hükm iktizâsındandır. Ya'ni Fir'avn'ın lisân-ı zâhir ile rubûbiyet da'vâsını ukül-i sahiha kabûl etmez, reddeder. Zîrâ âlem-i taayyünât âlem-i keserâttır. Rab ile merbûbu ve İlâh ile me'lûhu ve Hâlık ile mahlûku ilh... iktizâ eder. Velâkin ehl-i keşf ve ayân ve şühûd ve îkân böyle bir sözü reddetmez. Çünkü hakîkatte vücûd-ı Hak'tan gayri bir şeyin vücûdu yoktur. Âlem-i taayyünât ve keserât vücûd-ı Hak'ın o mertebede zuhûrundan ibârettir. Fakat kavm-i Fir'avn ehl-i keşf ve ayândan olmadıkları için, Fir'avn'ın da'vâsını ukül-i sahihanın i'tâ ettiği inkârdan hâriç kalmamaları îcâb ederdi. Zîrâ aklın bir hadd-i muayyeni vardır, o haddi geçemez. Velâkin ehl-i keşf ve yakînin haddi yoktur. Binâenaleyh ehl-i keşf aklın haddini tecâvüz ettiği vakit akıl, kendi hadd-i muayyeninde tevakkuf edip, o haddin verâsından zâhir olan şeyi inkâr eder. Ve hadd-i muayyeni olan akıl "akl-ı maâş" dır. "Akl-ı maâd" ehl-i keşf ve yakîne mahsustur. Onun dahi derecâtı vardır. İşte bunun için Mûsâ yukarıda îzâh olunan cevâb-ı evvelde ehl-i yakînin ve akl-ı maâd ashâbının kabûl ve akl-ı maâş ehlinin reddedeceği cevâbı getirdi. Ve ikinci cevâbında hâssaten akl-ı maâş ehlinin de kabûl edeceği cevâbı verdi.

﴿فَالْقَى عَصَاهُ﴾، وهي صورة ما عصى به فرعون موسى في إِبَائِهِ عن إِبَابَةِ دَعْوَتِهِ، ﴿فَإِذَا هِيَ تُعْبَانُ مُبِينٌ﴾ أَي حَيَّةٌ ظَاهِرَةٌ، فَانْقَلَبَتِ الْمَعْصِيَةُ الَّتِي هِيَ السَّيِّئَةُ طَاعَةً أَي حَسَنَةً كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿يُضِلُّ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ عِنْيِي فِي الْحُكْمِ، فَظَهَرَ الْحُكْمُ هُنَا عَيْنًا مُتَمَيِّزَةً عَنْ نَظِيرَتِهَا فِي وَجُودِ وَاحِدٍ، فَهِيَ الْعَصَا وَهِيَ الْحَيَّةُ وَالتَّعْبَانُ الظَّاهِرُ، فَالتَّقَمُّ أَمْثَالَهُ مِنَ الْحَيَّاتِ مِنْ كَوْنِهَا

634 *Mesnevî* cild-i râbi'den:

عقل او بر عقل شاهان می فرود حکم حق بی عقل و کورش کرده بود
 "Onun (Fir'avn'ın) aklı şahların aklı üzerine ziyâde olur idi. Hak'ın hükmü onu akılsız ve kör etmiş idi." (A. A. Konuk) [Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 19 (beyit: 1915)]

حَيَّةٌ، وَالْعِصِيُّ [25²/85] مِنْ كَوْنِهَا عَصًا، فَظَهَرَتْ حُجَّةٌ مُوسَى عَلَى حُجَجِ
فِرْعَوْنَ فِي صُورَةِ عِصِيٍّ وَحَيَّاتٍ وَجِبَالٍ، فَكَانَتْ لِلْسَّحَرَةِ جِبَالًا، وَلَمْ يَكُنْ
لِمُوسَى حَبْلٌ، وَالْحَبْلُ التَّلُّ الصَّغِيرُ، أَي مَقَادِيرُهُمْ بِالنِّسْبَةِ إِلَى قَدْرِ مُوسَى
بِمَنْزِلَةِ الْجِبَالِ مِنَ الْجِبَالِ الشَّامِخَةِ.

“İmdi o asâsını ilkâ etti.” Hâlbuki o, Fir’avn’ın Mûsâ’ya onun da’vetine icâbetten ibâetinde kendisi ile âsî olduğu şeyin sûretidir. Binâenaleyh o, “nâgâh sû’bân-ı mübîn, ya’ni hayye-i zâhire oldu”. (Şuarâ, 26/32) Böyle olunca seyyie olan ma’siyet tâate, ya’ni haseneye inkılâb etti. Nitekim Hak Teâlâ⁶³⁵ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkân, 25/70) ya’ni “Hükümde Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdil eder” buyurdu. İmdi burada vücûd-ı vâhidde nazîresinden mütemeyyiz olan “ayn” cihetinden hüküm zâhir oldu. Binâenaleyh o, asâdır ve o hayyedir ve sû’bân-ı zâhirdir. İmdi o, hayye olması i’tibâriyle hayyât cinsinden olan emsâlini iltikâm etti. Ve asâ olması i’tibâriyle ısıyyıdır.⁶³⁶ Binâenaleyh Mûsâ’nın hücceti, Fir’avn’ın ısıyy, hayyât ve hibâl sûretinde olan hüccetleri üzerine zâhir oldu. Sehare için hibâl idi. Hâlbuki Mûsâ için habl yok idi; ve “habl” tell-i sagîrdir. Ya’ni onların kadr-i Mûsâ’ya nisbetle mekâdîri, cibâl-i şâmihadan hibâl menzilesindedir.

Ya’ni Fir’avn, muvâcehe-i huzzârda: “Eğer da’vânda sâdık isen o getireceğini söylediğin açık bir şeyi getir!” deyince Cenâb-ı Mûsâ, hayât-ı dünyeviyyenin zâhirinden başka bir şeye akli ermeyen ehl-i zâhire karşı, nübüvvetinin açık ve vâzıh bir burhânı bulunan mu’cizesini gösterdi ve asâsını bırakıverdi. Bu asâ ise Hz. Mûsâ’nın da’vetini kabûlden imtinâi husûsunda, Fir’avn’ın kendisine dayanarak [25²/86] âsî olduğu şeyin sûretidir; ve Fir’avn’ın Mûsâ’ya isyânda dayandığı şey, kendi nefs-i hayvâniyesidir. Binâenaleyh asâ, Fir’avn’ın Mûsâ’ya karşı serfûrûda tekebbürüne sebep olan nefs-i emmâresinin sûretidir.

Ma’lûm olsun ki: Ümem-i mâziyeden her birerlerinin helâk ve inkırâzlarına bâdî olan âfât-ı tabîiyye sûretleri onların peygamberlerine karşı olan

635 Âdil Bey nüshası: +“Hak Teâlâ” (s. 112).

636 İlk şerhte bu cümle “ve asâ olması i’tibâriyle de asâları yuttu” şeklinde tercüme edilmiştir.

tekebbür ve serkeşliklerine ve binâenaleyh envâ'-ı maâsiyi irtikâblarına sebep olan nefs-i emmârelerinin sûretinden başka bir şey değildir. Seylâblar, zelzeleler, harîklar, vebâlar, koleralar ve sâir emrâz-ı müstevliye sûretleri hep, ma'rifet-i ilâhiyye için mahlûk olan insanların parlak isti'dâdlarını mühmel bırakıp evsâf ve ahlâk-ı hayvâniyye ile ittisâflarının sûretleridir. Fakat ehl-i zâhir ma'nâdan sûrete ve sûretten ma'nâya intikâlât-ı dâime bulunduğunu bilmekten ve çeşm-i akl ile görmekten gâfil buldukları için, bu sözler ile istihzâ ederler. Fakat fenâ ma'nâların fenâ sûretler tevlid ettiğinin pek çok delilleri vardır.

Meselâ ma'nâdan ibâret olan efkâr-ı müteallimenin, sûretten ibâret bulunan vücûd üzerinde asabî hastalıkları intâc ettiği etibbâ indinde müselemendir. Ve kezâ bir kimse muhâtabına tecâvüz ile, bilfarz “eşek” veyâ “ahmak” dese, bu lafızların ma'nâları muhâtabın ma'nâsını tahrîk ile sûretinde onun rengine ve a'sâbına ve lisânına müessir olur. İnsan kendi sû'-i ahlâkıyla muhîtinde böyle müessir olunca, mahzâ onun idâme-i hayâtı için, mahlûk olan mürettebât-ı kevnîyye üzerinde müessir olmak ehl-i yakîn indinde pek tabîdir. Lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfedden müstenbat olan şu beyitler ne güzeldir:

گر همه نیک و بد کند	هر که کند بخود کند
آنچه بدست خود کند	کس نکند بحقّ او

Tercüme: “İyi olsun kötü olsun, her kim ne yaparsa kendisine yapar. Bir kimsenin kendi eliyle yaptığını onun hakkında kimse yapamaz.” [25²/87]

İmdi asâ, “isyân”dan me'hûzdür. Bu sebeble Fir'avn'ın amelinin ve nefs-i emmâresinin sûreti, da'vâsını ibtâl için kendi aleyhine hüccet oldu. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ asâyı ilkâ edince, zâhiren herkesin müşâhede ettiği büyük bir yılan oldu. Zîrâ fenâ ameller fenâ sûrete ve iyi ameller iyi sûrete inkılâb eder. Fakat fenâ amelden fenâ sûret tevellüdü gerçi zâhirde seyyie ise de, hükümde hasenedir. Zîrâ o fenâ sûret nefs-i serkeşi inkiyâda ve edebe ircâ' içindir. Bu i'tibâr ile asânın yılana inkılâbı, seyyieden ibâret olan ma'siyetin haseneden ibâret olan tâate tebeddülüdür. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de *سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ* (Furkân, 25/70) ya'ni “Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdil eder.” Ya'ni seyyienin haseneye

tebeddülü “ayn”da değil belki hükümedir, demek olur. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ (Âl-i İmrân, 3/30) buyurduğu vech ile “İbâdına Raûf ve Rahîm'dir”. Onların irtikâb ettikleri maâsîye karşı üzerlerine inzâl buyurduğu azâb, sûrette ve “ayn”da seyyie ise de, hükümde hasenedir. Meselâ çocuğu tedâvî için kan aldırın veyâ diğer bir ameliyye yaptıran vâlidesi, fassâd veyâ operatör önünde kemâl-i şefkatle çocuğuna nigerândır. Bu ameliyye her ne kadar çocuğun canını yaktığı için sûrette seyyie ise de, hükümde hasenedir. Zîrâ sıhhat tevlid edecektir.

İmdi asânın yılan olduğu bu mahalde bir vücûdda kendi nazîresinden ve mislinden mütemeyyiz olan “ayn” cihetinden hüküm zâhir oldu. Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ'nın elindeki asâ bir vücûd olduğu hâlde “ayn”ı cihetinden kendi nazîri olan sâir asâlara benzemeyip onlardan temeyyüz ederek ayrıldı. Binâenaleyh o, bir nazarda asâdır; ve bir nazarda da hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir; ve herkesin açıktan açığa müşâhede ettiği büyük bir yılanıdır.

Eğer bir kimse “Bir “ayn”ın [25²/88] iki hükümde zuhûru nasıl olur?” diye soracak olursa, biz cevâben deriz ki: Bu mes'ele iki hakîkatin kisve-i vâhidede istitârı ve inde'l-îcâb nevbetle zuhûru keyfiyetinden ibârettir. Zîrâ a'yân-ı kevnîyye birtakım hakâyıkın hicâbları ve sûteleridir. Nitekim ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan efrâd-ı beşer yekdîğlerinin nazîri olduğu hâlde, onların her birerlerinde saâdet ve şekâvetin ahkâmı nevbetle zâhir olur. Hâlbuki saâdet ile şekâvet yekdîğlerinin zıddıdır; ve her ikisi de hükümde yekdîğlerinden ayrı birer hakîkattir. Böyle olmakla berâber ayn-ı vâhîde olan vücûd-ı insânî bu iki hakîkatin sûtresi ve hicâbıdır. İşte asânın yılan ve nârın İbrâhîm (a.s.) üzerine berd ve selâm olmaları da bu kabîl-dendir. Bu hâlin zâhirde başka misâlleri de vardır. Fakat bahis uzayacağı için terk olundu. Ve asânın başka bir sûret-i mehîbeye tahavvül etmeyip de yılan olmasındaki sebep pek açıktır:

Ma'lûmdur ki, Fir'avn Hz. Mûsâ'ya mukâbele için, sehareyi celbe karar verdi. Sehare ise, havâss-ı ecsâmdan istiâne ederek hikemî ve kimyevî tedbîrât ve tasarrufât netîcesinde birtakım yılan sûretleri tertîb edip, Cenâb-ı Mûsâ'ya karşı sihrin bir nev'i olan nîrencât ile mukâbeleye kıyâm ettiler. Ve Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ yediyle onlar hakkındaki cezâsı amelleri cinsinden olmak iktizâ ettiği için, asâ dahi bir ejder sûretine tebeddül etti. Binâena-

leyh yılan sûretine tebeddül eden o asâ, seharenin yılan cinsinden olmak üzere tertîb ettikleri emsâlini, yılan olması i'tibâriyle yuttu. Vaktâki hayye sûretinden tekrâr asâ sûretine inkilâb etti, meydanda seharenin âsâr-ı sihri kalmadığına nazaran dahi asâ, asâ olması cihetinden onları yutmuş oldu. Binâenaleyh bu mecliste enzâr-ı halkta iki garâbet zâhir oldu: Birisi asânın yılan olması idi; ve yılan olduğu vakit asânın âsâr-ı sehareyi yutması şâyân-ı istiğrâb değil idi. Zîrâ bir ejderin kendi emsâli olan küçük yılanları yutması tabîî görünür. İkinci garâbet, yılanın [25²/89] tekrâr asâ olduktan sonra, bir yığın âsâr-ı seharenin vücûd-ı asâya intikâli ve onda nâbûd olması idi.⁶³⁷

İşte bu iki garâbet netîcesinde Mûsâ'nın hücceti Fir'avn'ın sehare vâsıtasıyla izhâr ettiği değnekler ve yılanlar ve ipler sûretinde mütehayyel olan hüccetleri üzerine zâhir ve gâlib oldu. İmdi sâhirler Hz. Mûsâ'yı da'vâsında mağlûb etmek için hibâl, ya'ni ipler isti'mâl ettiler ve onları muhayyel olarak yılan sûretinde gösterdiler. Hâlbuki Cenâb-ı Mûsâ'nın onlara galebe için kullandığı şey, habl, ya'ni ip değil idi; ve onlara gösterdiği şey de muhayyel olan yılan değil idi. Belki zâhirde herkesin açıktan açığa müşâhede ettiği hakîkî bir sü'bân, ya'ni büyük bir yılan idi. Ve seharenin hibâl isti'mâlinde bir nükte vardır. O da budur ki: "İp" ma'nâsında isti'mâl olunan "habl" lugatta "tell-i sagîr"e, ya'ni "küçük tepe"ye denir. Bu i'tibâr ile sâhirlerin, kadr-i Mûsâ'ya nisbeten mikdârları ve mertebeleri cibâl-i şâmihadan hibâl menzilesindedir. Ya'ni yüksek dağlar içinde küçük tepeler kadar bir şeydir demek olur.

فَلَمَّا رَأَتْ السَّحْرَةَ ذَلِكَ عَلِمُوا رُتَبَةَ مُوسَى فِي الْعِلْمِ وَأَنَّ الَّذِينَ رَأَوْهُ لَيْسَ مِنْ
مَقْدُورِ الْبَشَرِ وَإِنْ كَانَ مِنْ مَقْدُورِ الْبَشَرِ فَلَا يَكُونُ إِلَّا مِمَّنْ لَهُ تَمَيُّزٌ فِي الْعِلْمِ
الْمُحَقَّقِ عَنِ التَّخْيِيلِ وَالْإِيهَامِ، فَأَمَّنُوا ﴿بِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ،
أَيُّ الرَّبِّ الَّذِي يَدْعُو إِلَيْهِ مُوسَى وَهَارُونَ، لِعَلِمِهِمْ أَنَّ الْقَوْمَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ أَيُّ

637 *Mesnevî (Ankaravî, cild-i râbi', s. 182)*

نور از آن خوردن نشد افزون و بیش بل همان سانست کو بودست پیش
[Tercüme: Nûr onu yemekten artık ve ziyâde olmadı, belki ancak evvel olduğu gibi oldu. Şerh: Nübüvvet sabâhının nûru olan asâ, sihir zulmetini yuttuğu için o asânın vücûdu artmadı ve ziyâdeleşmedi, belki evvelce ne hâlde idiyse, onu yuttuktan sonra da, o hâlde oldu. Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 488 (beyit: 1661).]

موسى ما دَعَا لفرعونَ، ولمَّا كان فرعونُ في مَنْصِبِ التَّحَكُّمِ صَاحِبِ الوَقْتِ
 وَأَنَّهُ الخَلِيفَةُ بالسَّيْفِ وَإِنْ جَابَرَ فِي العُرْفِ التَّامُوسِيَّ، لِذَلِكَ قَالَ: ﴿أَنَا رَبُّكُمْ
 الأَعْلَى﴾ وَإِنْ كَانَ الكَلُّ أربَابًا بِنِسْبَةٍ مَا فَأَنَا الأَعْلَى مِنْهُمْ بِمَا أُعْطِيَتْهُ فِي
 الظَّاهِرِ مِنَ التَّحَكُّمِ فِيكُمْ، وَلَمَّا عَلِمَتِ السَّحَرَةُ صِدْقَهُ فِيمَا قَالَ لَمْ يُنْكِرُوهُ
 وَأَقْرَبُوا لَهُ بِذَلِكَ، فَقَالُوا لَهُ: ﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الحَيَاةَ
 الدُّنْيَا﴾ فَالذُّلَّةُ لَكَ، فَصَحَّ قَوْلُهُ: ﴿أَنَا رَبُّكُمْ الأَعْلَى﴾ وَإِنْ كَانَ عَيْنَ الحَقِّ
 فَالصُّورَةُ لفرعونَ، فَقَطَّعَ الأَيْدِيَّ والأَرْجُلَ وَصَلَبَ بَعَيْنِ حَقِّ فِي صُورَةٍ بَاطِلٍ
 لِنَيْلِ مَرَاتِبَ لَا تُتَالُ إِلَّا بِذَلِكَ الفِعْلِ، فَإِنَّ الأَسْبَابَ لَا سَبِيلَ إِلَى تَعْطِيلِهَا،
 لِأَنَّ الأَعْيَانَ الثَّابِتَةَ اقْتَضَتْهَا، فَلَا تَظْهَرُ فِي الوجودِ إِلَّا بِصُورَةٍ مَا هِيَ عَلَيْهِ
 فِي الثُّبُوتِ، إِذْ ﴿لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّهِ﴾، [25²/90] وَليستَ كَلِمَاتُ اللّهِ
 سِوَى أَعْيَانِ المَوْجُودَاتِ، فَيُنْسَبُ إِلَيْهَا القَدَمُ مِنْ حَيْثُ ثُبُوتُهَا، وَيُنْسَبُ إِلَيْهَا
 الحُدُوثُ مِنْ حَيْثُ وَجُودُهَا وَظُهُورُهَا، كَمَا تَقُولُ «حَدَّثَ اليَوْمَ عِنْدَنَا إنْسَانٌ
 أَوْ ضَيْفٌ»، وَلَا يَلْزَمُ مِنْ حُدُوثِهِ أَنَّهُ مَا كَانَ لَهُ وَجُودٌ قَبْلَ هَذَا الحُدُوثِ،
 لِذَلِكَ قَالَ تَعَالَى فِي كَلَامِهِ العَرِيزِ أَيُّ فِي إِتْيَانِهِ مَعَ قَدَمِ كَلَامِهِ: ﴿مَا يَأْتِيهِمْ
 مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾، ﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ
 مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ﴾، وَالرَّحْمَةُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِالرَّحْمَةِ،
 وَمَنْ أَعْرَضَ عَنِ الرَّحْمَةِ اسْتَقْبَلَ العَذَابَ الَّذِي هُوَ عَدَمُ الرَّحْمَةِ.

Sâhîrler bunu gördükleri vakit, ilimde Mûsâ'nın mertebesini ve gördükleri şey makdûr-i beşer olmadığını ve her ne kadar makdûr-i beşerden olsa bile ancak kendisi için tahyîl ve îhâmdan ilm-i muhakkakta temeyyüz hâsıl olan âriften vâki' olacağını bildiler. Binâenaleyh "Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne", ya'ni Mûsâ ve Hârûn'un da'vet ettiği Rabb'e "îmân ettiler". (Şuarâ, 26/48) Zîrâ, kavm-i Fir'avn onun, ya'ni Mûsâ'nın Fir'avn'a da'vet etmediğini bilirler idi. Ve vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i nâmûsîde cebrettiyse de, mansıb-ı tahakkümde sâhib-i vakt ve seyf ile halîfe idi. İşte bunun için "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24); ve her ne kadar küll, nisebden bir nisbetle erbâbdır, "İmdi ben zâhirden tahakkümde i'tâ olduğum şey sebebiyle onlardan a'lâyım!" dedi. Ve

sehare söylediği şeyde onun sıdkını bildikleri vakit ona inkâr etmediler ve ona bununla ikrâr ettiler. Binâenaleyh ona “Sen ancak hayâtı dünyâda hükmedersin. Binâenaleyh ne hükmedersen et, devlet sana mahsustur!” (Tâhâ, 20/72) dediler. İmdi her ne kadar Hakk’ın “ayn”ı olup sûret, Fir’avn’a mahsûs ise de, onun “Ben sizin rabb-i a’lânızım!” (Nâziât, 79/24) demesi sahîh oldu. Böyle olunca sûret-i bâtılda Hakk’ın “ayn”ına mülâbis olduğu hâlde, ancak bu fiil ile nâil olunan merâtibe neyl için, elleri ve ayakları kesti ve astı. Çünkü esbâbın ta’tiline yol yoktur. Zîrâ a’yân-ı sâbite onları iktizâ eder. Vücûdda, ancak sübûtta üzerinde bulunduğu şey sûretiyle zâhir olur. Zîrâ “Kelîmât-ı ilâhiyye için tebdîl yoktur” (Yûnus, 10/64). “Kelîmât-ı ilâhiyye” ise a’yân-ı mevcûdâtta gayrı değildir. Binâenaleyh sübûtları haysiyetinden [25²/91] onlara “kıdem” nisbet olunur. Vücûdları ve zuhûrları haysiyetinden dahi onlara “hudûs” nisbet olunur. Nitekim sen “Bugün bizim indimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu” dersin. Hâlbuki onun hudûsünden, bu hudûsden evvel onun için vücûd olmamak lâzım gelmez. Bunun için Hak Teâlâ Kelâm-ı azîzinde, ya’ni ityânı hakkında, onun kelâmı kadîm olmakla berâber مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ لَا يُغَيِّبُونَ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ “Onlara Rablerinden bir yeni zikir gelse, onu ancak dinleyip eğlenirler” ve “Onlara cânib-i Rahmân’dan bir yeni zikir gelse ancak ondan i’râz ederler” (Şuarâ, 26/5) buyurdu. Ve rahmet ancak rahmet ile gelir. Ve rahmetten i’râz eden kimse, azâba istikbâl eder ki, o rahmetin ademidir.

Ya’ni sâhirler Mûsâ (a.s.)’ın yedinde hüccet olan mu’cizesini ve asâsının kendi sihirlerine benzemediğini gördükleri vakit, ilimde Hz. Mûsâ’nın mer-tebe-i ulyâsını ve gördükleri mu’cize beşerin kudretinden hâriç bir şey olduğunu ve beşerin kudreti tahtında zâhir olsa bile, böyle bir şey izhâr etmek, herkesin kârı olmayıp, ancak kendisinde tahayyül ve îhâmdan ilm-i muhakkakta temeyyüz hâsıl olan âriften vâki’ olacağını bildiler. Ya’ni herkes “Şu elimdeki asâ yılan olsa da, düşmanlarıma karşı bir hücum ediverse...” tarzında bir hayâl yapabilir. Fakat bu hayâl, kendi mertebesinde hayâl olarak kalır; hâriçte vücûdu zâhir olamaz. Bu vücûd-ı hayâlîyi, hâriçte kisve-i taayyüne büründürüp izhâr etmek, ancak ilm-i muhakkakta sâir efrâd-ı beşerden kendisi için temeyyüz hâsıl olan bir ârifin işidir. Zîrâ

bu temeyyüz her ârifte de olamaz. Bu mes'elenin tafsîli **Fass-ı İshâkî**'de "halk-ı ârif" bahsindedir.

İşte sehare bu irfân sebebiyle "Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne, ya'ni Mûsâ ve Harûn'un da'vet ettiği Rabb'e îmân ettiler". (Bk. Şuarâ, 26/47-48) Ve onlar "Mûsâ ve Hârûn'un Rabbi" demekle bittabi' Rabbü'l-âlemîne îmânı murâd ettiler. Çünkü Fir'avn'ın kavmi, Mûsâ'nın Fir'avn'a değıl, belki Rabbü'l-âlemîne da'vet ettiğini bilirler idi. Ve Fir'avn her ne kadar örf-i nâmûsîde, ya'ni örfen kânûn-i saltanata tevfi'kan cebr ve istibdâd etti ise de, tebaası üzerine tahakküm mansıbında vaktin sâhibi ve kılıç isti'mâline salâhiyetdâr bir halîfe ve imâm idi.

İşte bu mansıb-ı tahakkümün [25²/92^a] ve seyf ile hilâfetin iktizâsından dolayı "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) dedi. Ya'ni her ne kadar benim tebaamdan her bir ferd nisebden bir nisbetle ayrı ayrı rablerdir. Fakat ben zâhirde tahakkümden bana verilen saltanat ve imâmet hasebiyle o rablerin cümlesinden a'lâyım ve hepsinin fevkindeyim, demek istedi.

Ma'lûm olsun ki, "rabb" "mâlik" ve "sâhib" ma'nâsına gelir. Nitekim şirket-i mudârabede mal sâhibine "rabbü'l-mâl" derler. "Seyyid" ve "efendi" ma'nâsına gelir. Nitekim âyet-i kerîmede فَاسْأَلْهُ إِلَىٰ رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ (Yûsuf, 12/50) [Efendine dön, ona sor.] وَبَا صَاحِبِي السَّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمْ فَاسْتَقِي رَبَّهُ وَ... أَدُكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ (Yûsuf, 12/41-42) [Ey zindan arkadaşlarım! Rû'yânızın ta'bîrine gelince: Biriniz efendisine şarâb sunacaktır... Beni efendinin yanında yâd et!] buyrulur. Ve "mürebbî" ma'nâsına gelir; "rabbü's-sabî" ve "rabbü'l-müteallim" derler.

İmdi bir hükümdârın tebaasından her biri nisebden bir nisbetle "erbâb" dır. Çünkü mallarının ve çocuklarının "rabb"idir. Velâkin üzerlerinde maslahata menûtan mutasarrıf olan hükümdarları hepsinin "rabb"idir. Binâenaleyh o "rabb-i a'lâ" ve "rabbü'l-küll" olmuş olur.

Ve rubûbiyyet-i ilâhiyye ise cemî'-i zerrât-ı kâinâta şâmil ve onların rubûbiyyet-i cüz'iyelerini muhît olduğundan Rabb-i mutlak, ancak "Rabbü'l-âlemîn" dir. Fir'avn'ın أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] (Nâziât, 79/24) kavlinin bu hakîkate şümûlü hasebiyle sâhirler, bu sözde onun sıdkını müşâhede ettikleri vakit, Fir'avn'ın bu sözünü inkâr etmediler; ve

onun mertebe-i tahakkümünü kabûl ve ikrâr ettiler de, dediler ki: “Evet, sen ancak hayât-ı dünyeviyyede sâhib-i saltanat olduğun için hükmedersin. Binâenaleyh ne hüküm edersen et, devlet sana mahsustur!” dediler.

İmdi îzâh olunan nokta-i nazara göre Fir’avn’ın “Ben sizin rabb-i a’lânızım!” (Nâziât, 79/24) kavli bâtil değil idi, belki sahîh idi. Vâkıâ Fir’avn, hakikat cihetinden Hakk’ın “ayn”ıdır; fakat sûret-i müteayyine cihetinden Hakk’ın gayrıdır. Binâenaleyh Fir’avn’ın mazharında zâhir olan rubûbiyyet-i Hakk’a “rubûbiyyet-i mutlaka” demek câiz olmaz. Zîrâ rubûbiyyet-i Hak külldür ve asıldır ve zâtîdir. Ve Fir’avn ve emsâlinin sûretlerinden zâhir olan rubûbiyyet-i Hak ise, o külden bir cüz’dür ve fer’dir ve ârızîdir. [25²/92^b]

Suâl: Fir’avn’ın أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a’lânızım!] kavlinde min-vechin sâdik olduğu îzâh olundu. Hâlbuki وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي (Kasas, 28/38) [Fir’avn dedi ki: Ey nâs! Ben, benden başka sizin için ilâh bilmiyorum!] âyet-i kerîmesine nazaran Fir’avn’ın da’vâ-yı rubûbiyyetten maksadı, da’vâ-yı ulûhiyyet olduğu anlaşılır?

Cevâb: Ma’lûm olsun ki, “ilâh” esmâ-i ecnâstandır. Hak olsun bâtil olsun her ma’bûda itlâk olunur. Sonra ma’bûdün-bi’l-hakka itlâkı galebe etti. Nitekim evvelâ her yıldız “necm” itlâk olunurken, ba’dehû gâliben “Süreyyâ” yıldızına itlâk olundu. Fakat “Allah” lafzı ancak ma’bûdün-bi’l-hakka mahsustur. Ve “ilâh” kelimesinin muhtelif ma’nâları vardır ki, âtîde ta’dâd olunur:

1. Zâtında ukûl ve efhâm mütehayyir olana “ilâh” derler.
2. Zikriyle kulûb mutmain ve sâkin olan zâta kezâ “ilâh” derler. Nitekim سَكَنتُ إِلَيْهِ [Ona i’timâd etmekle mutmain oldum] ma’nâsını murâd ederler.
3. Kendisine i’timâd olunan kimseye “ilâh” derler.

Bunlardan daha başka ma’nâları da vardır. Bu kelime hakkında daha ziyâde tafsîlât isteyenler, şârih-i *Mesnevî* İsmâîl Ankaravî (k.s.) hazretlerinin *Fütûhât-ı Ayniyye* nâmındaki eserine mürâcaat etsinler.⁶³⁸

638 Bk. Ankaravî, *Fâtiha Tefsîri Fütûhât-ı Ayniyye*, s. 40-42.

İmdi saltanat ve ihtişâmı derece-i gâyede olan Fir'avn hakkında tebaa-i cehelesi mütehayyir olduğundan onların “ilâh”ı olur. Ve makâm-ı hükm ve tasarrufta olup tebaası onun siyâsetiyle mutmainnü'l-kulûb ve sâkin olduklarından yine onların “ilâh”ı olur; ve kezâ emniyyet-i belde de onun idâresine i'timâd olunduğundan bu i'tibâr ile de kendisine “ilâh” denir. Fakat bu ulûhiyetlerin cümlesi bâlâda îzâh olunan rubûbiyyet-i araziyye kabîlindedir. Binâenaleyh makâm-ı hükm ve tasarrufta bulunan Fir'avn'ın “Ey ahâlî, ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum” (Kasas, 28/38) demesi zikrolunan ma'nâlara nazaran أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlinin nazîri olmuş olur.

İmdi Fir'avn, tebaası üzerine müstevlî olan bu rubûbiyyet-i âriziyye-i cüz'iyyesi sebebiyle onların rubûbiyyet-i âriziyye-i cüz'iyyelerinin fevkinde bulunduğundan, bu rubûbiyeti sâikasıyla sâhirlerin ellerini ve ayaklarını [25²/93] kesti; ve onları hurma ağaçlarına astı. Fakat Fir'avn bu rubûbiyyetini Hakk'ın gayrı olan kendi bâtil sûretinde Hakk'ın “ayn”ına mülâbis olduğu hâlde icrâ etti. Zîrâ her bir sûret hakîkati cihetinden Hakk'ın “ayn”ıdır. Ve bu hakikat gâh Hak ve gâh bâtil sûretlere, bürünerek zâhir olur. Fir'avn dahi bâtil sûretine bürünerek zâhir olmuş idi. Ve bu muhtelif libâslarda zuhûr, esmâ ve sıfât-ı muhtelif-i ilâhiyye iktizââtıdır. Binâenaleyh ârif-i billâh olanların nazarlarında, sûret-i bâtilde olan zuhûrât ve tecelliyât-ı ilâhiyye dahi kendi dâiresinde inkâr olunmaz. Fakat tavr-ı şerîat ile mukâyese olunursa red ve inkâr olunur. Zîrâ tavr-ı şerîatta îmân ve ihsân makbûl ve küfür ve zulüm merdûddur. Fakat Hakk'a nisbeten her ikisi de hikmettir. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber'in şeyhi Ebû Medyen Mağribî (r.an-hümâ) buyururlar:

لَا تُنْكِرُ الْبَاطِلَ فِي طَوْرِهِ   فَإِنَّهُ مِنْ بَعْضِ ظُهُورَاتِهِ

Tercüme: “Bâtili tavrında inkâr etme; zîrâ o da tecelliyât-ı ilâhiyyeden bir cüz'dür.”

Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: *Mesnevî*:

راضيم در كفر ز آن رو كه قضاست   نى از آن رو كه نزاع و خيبت ماست
كفر هم نسبت بخالق حكمت است   گر بما نسبت كنى كفر آفتست

Tercüme: “Kazâ-yı ilâhî olması cihetinden ben küfre râziyım; fakat bi-

zim hubs ve nizâmımız olması cihetinden râzı değilim. Küfür dahi Hâlık'a nisbetle hikmettir. Eğer bize nisbet edersen küfür âfettir.”⁶³⁹

Suâl: Mûsâ (a.s.) muvâcehe-i Fir'avn'da ve mecma'-i nâsta sâhirlerin sihr-i azîmlerini elindeki asâ ile ibtâl ve Fir'avn'ı ve huzzârı tedhîş etmiş olduğu hâlde, niçin kendisine îmân eden sâhirleri, bu mu'cize-i dehşet-â-veriyle Fir'avn'a karşı müdâfaa etmedi?

Cevâb: Zîrâ Mûsâ (a.s.), merâtib-i âliye-i uhreviyyeye vusûl ancak mer-tebe-i şehâdeti ihrâz etmekle [25²/94] olacağını bilir idi. Binâenaleyh sâ-hirlerin o devlet-i azîme-i uhreviyyeye nâil olmaları, ancak Fir'avn'ın onları zulmen katletmesi sebebiyle olacak idi. Bundan dahi müstebân olur ki, küffârın ve zalemenin vücûdu mü'minler için rahmettir. Zîrâ mü'minler onların zulmüyle maktûl olmalarından dolayı derecât-ı âliye-i uhreviyyeye nâil olurlar; ve zaleme ve küffâr dahi bu sebeble derekât-ı sâfile-i uh-reviyyeye sukût ederler. Ve sahâbe-i kirâmdan bir kısmının ve nûr-i dîde-i mü'minîn olan Hüseyin hazretlerinin zulmen katilleri dahi bu hikmete müsteniddir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri netâyici birtakım sebeblere ta'lîk buyurmuştur ki, o sebebler âlem-i şehâdette aslâ ta'tîl kabûl etmez. Çünkü âlem-i şehâdetteki sûretler, a'yân-ı sâbitenin netâyicidir. Bu sûretlerin hiçbirisi sebebsiz husûl-pezîr olmaz. Meselâ ateşin bir hakîkati vardır. O hakîkatin bu âlemde bir sûrete taalluku, delk ve temâsı veyâ her-kesçe ma'lûm olan diğer sebebler iledir. Ve a'yân-ı sâbite ise böyle vücûd-ı izâfî âleminde esbâb tahtında ancak ilm-i ilâhîde sâbit olan hâllerinin ik-tizâsı dâiresinde zâhir olurlar. Meselâ ateşin hakîkati gördüğümüz kırmızı bir sûrette zâhir olunca bittabi' yakar. Zîrâ o hakîkat-i ilmiyye, bir kelime-i ilâhiyyedir. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ (Yûnus, 10/64) [Kelimât-ı ilâhiyye için tebdîl yoktur!] kavliyle bu hakâyık-ı ilmiyyenin aslâ tebeddül etmeyeceğini bize bildir-miştir. Binâenaleyh hakîkatleri saâdet veyâ şekâvet üzerine ilm-i ilâhîde sâbit olanlar, dünyâda ve âhirette her ne kisve-i taayyünde zâhir olurlarsa olsunlar, bu hakîkatlerinin âsâr ve ahkâmına tâbi' olurlar. Enbiyânın tebliğ ve da'vetleri bu iki ferîkin yekdîğerinden temeyyüzü ve her birisi hakkında

639 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 365 (beyit: 1364); II, s. 35 (beyit: 2027).

hüccet-i bâliğa-i ilâhiyye husulü içindir. Bu bahsin tafsilî **Fass-ı Üzeyrî**'de ve bi'l-münâsebe diğer fasslarda dahi geçmiştir.

İşte bu kelimât-ı ilâhiyye ise a'yân-ı mevcûdâtтан başka bir şey değildir. Binâenaleyh onlara ilm-i ilâhîde sübûtları cihetinden “kîdem” nisbet olunur; ve mertebe-i kesîf-i şehâdette mâddeye bürünerek zuhûrları ve izâfî birer vücûd iktibâs etmeleri cihetinden dahi onlara “hudûs” nisbet olunur. “Bir şeyin hem kadîm ve hem de hâdis olması nasıl olur?” diyecek olursan [25²/95] bunu îzâhen deriz ki:

Meselâ sen “Bugün bizim indimizde bir adam veyâ bir misâfir hâdis ve peydâ oldu” dersin. Hâlbuki senin indinde hudûsünden evvel, o adam veyâ misâfirin “vücûd”u olmamak lâzım gelmez. O zâten evvelden mevcûd idi. Ba'dehû senin indinde hâdis ve zâhir oldu. İşte bu hakîkate mebnî Hak Teâlâ kendi Kelâm-ı azîzinde, kelâm-ı ilâhîsinin bu âlem-i şehâdete vürûdu hakkında sûre-i Enbiyâ'da *إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ* (Enbiyâ, 21/2) ya'ni “Onlara Rablerinden bir kelâm-ı muhdes gelse, dinleyip hemen istihzâ ederler.” Ve kezâ sûre-i Şuarâ'da *وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ* (Şuarâ, 26/5) ya'ni “Onlara Cenâb-ı Rahmân'dan bir kelâm-ı muhdes gelse, ondan hemen i'râz ederler” buyurdu. Hâlbuki Hak Teâlâ'nın kelâmı sıfat-ı ilâhiyyesi olmak i'tibârıyla kadîmdir. Bu âlemde harf ve savt ile leb-i peygamberîden zuhûru ve hudûsü, bu hudûsden mukaddem mevcûd olmamasını îcâb etmez. *Mesnevî*:

گر چه قرآن از لب پیغمبرست هر که گوید حق نگفت او کافرست

Tercüme: “Vâkıâ Kur'ân Peygamber'in dudağından sâdır olmuştur. Her kim Hak söylemedi derse o kimse kâfir olur.”⁶⁴⁰

Ve kezâ bunun vücûd-ı insânîde nazîri budur ki: İnsan bir mecliste söyleyeceği sözü evvelâ kendi bânında ve zihninde düşünür ve içinden söyler. Bu içinden konuşmanın hâricte vücûdu yoktur. Ba'dehû o ma'nâyı harf ve savt libâsına bürüyüp muhâtablarına izhâr ve ismâ' eder. Bu harf ve savt ile vâkı' olan kelâm bânındaki ve zihindeki kelâma nisbetle hâdistir. Binâenaleyh bu hudûsden mukaddem o kelâm esâsen insanın zâtında mevcûd idi; ba'dehû lisânında hâdis ve zâhir oldu. İşte Kelâm-ı kadîm-i Hak dahi bu misâle mutâbıktır.

640 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 87 (beyit: 2115).

Ve Rahmân'dan sâdır olan Kelâm-ı kadîm mü'minlere rahmettir. Zîrâ Hak Teâlâ (İsrâ, 17/82) [Kur'ân'dan mü'minler için bir şifâ, bir rahmet olan şeyi indiririz.] buyurur. Ve rahmet ehl-i hidâyete ancak rahmet ile gelir; [25²/96] kendi zıddı olan azâb ile gelmez. Ancak ehl-i dalâlet için azâb te'sirini ilkâ eder. Nitekim âyet-i kerîmede (İsrâ, 17/82) [Zâlimler için ise, ziyândan başka bir şey arttırmaz.] buyurulur. Çünkü ehl-i dalâlet isti'dâdları iktizâsı olarak rahmetten i'râz ederler. Çünkü onlara te'sir-i azâbı ilkâ eder. Nitekim gül kokusu insanın meşâmmına ni'met ve râhat ve lezzettir. Fakat necâset böceğine nıkmetsiz ve eziyet ve merârettir. İmdi dâire-i rahmetten yüz çeviren kimse onun zıddı olan azâb dâiresine teveccüh etmiş olur ki, o dâire-i azâbda rahmet bulunmaz. Zîrâ iki zıd ictimâ' etmez.

وَأَمَّا قَوْلُهُ: ﴿فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سِنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ﴾ ﴿إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ﴾، فَلَمْ يَدُلَّ ذَلِكَ عَلَى أَنَّهُ لَا يَنْفَعُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بِقَوْلِهِ فِي الْإِسْتِثْنَاءِ: ﴿إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ﴾، فَأَرَادَ أَنَّ ذَلِكَ لَا يَرْفَعُ عَنْهُمْ الْأَخْذَ فِي الدُّنْيَا، فَلِذَلِكَ أَخَذَ فِرْعَوْنَ مَعَ وُجُودِ الْإِيمَانِ مِنْهُ، هَذَا إِنْ كَانَ أَمْرُهُ أَمْرَ مَنْ تَيَقَّنَ بِالِانْتِقَالِ فِي تِلْكَ السَّاعَةِ، وَقَرِينَةُ الْحَالِ تُعْطِي عَلَى أَنَّهُ مَا كَانَ عَلَى يَقِينٍ مِنَ الْإِنْتِقَالِ، لِأَنَّهُ عَايَنَ الْمُؤْمِنِينَ يَمُشُونَ فِي الطَّرِيقِ الْيَبَسِ الَّذِي ظَهَرَ بِضَرْبِ مُوسَى بِعَصَاهُ الْبَحْرَ، فَلَمْ يَتَيَقَّنْ فِرْعَوْنَ بِالْهَلَاكِ، إِذْ آمَنَ بِخِلَافِ الْمُحْتَضِرِ حَتَّى لَا يُلْحَقَ بِهِ، فَأَمَّنَ بِالَّذِي آمَنَتْ بِهِ بُنُو إِسْرَائِيلَ عَلَى التَّيَقُّنِ بِالنَّجَاةِ - لَا عَلَى التَّيَقُّنِ بِالْهَلَاكِ -، فَكَانَ كَمَا تَيَقَّنَ لَكِنْ عَلَى غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي أَرَادَ، فَجَبَّاهُ اللَّهُ مِنْ عَذَابِ الْآخِرَةِ مِنْ نَفْسِهِ، وَجَبَّاهُ بَدَنَهُ كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً﴾، لِأَنَّهُ لَوْ غَابَ بِصُورَتِهِ رَبَّمَا قَالَ قَوْمُهُ احْتَجَبَ، فَظَهَرَ بِالصُّورَةِ الْمَعْهُودَةِ مَيِّتًا لِيَعْلَمَ أَنَّهُ هُوَ، فَقَدْ عَمَّتْهُ النَّجَاةُ حِسًّا وَمَعْنَى، وَمَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ الْأُخْرِيِّ لَا يُؤْمِنُ ﴿وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾ أَيَّ يَذُوقُوا الْعَذَابَ الْأُخْرِيَّ، فَخَرَجَ فِرْعَوْنَ مِنْ هَذَا الصَّنْفِ، هَذَا هُوَ الظَّاهِرُ الَّذِي وَرَدَ بِهِ الْقُرْآنُ.

Ve onun فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سِنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ (Mü'min, 40/85) إِلَّا قَوْمٌ يُؤُنْسُ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ غَدَابَ الْجَزِيِّ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (Yûnus, 10/98) [25²/97] ya'ni "Bizim be'simizi gördükleri vakitte onların î mânları kendilerine menfaat vermez. İbâdî hakkında cârî olan âdet-i ilâhiyyedir." "Kavm-i Yûnus müstesnâdır ki, onlar î mân ettikleri vakit, biz hayât-ı dünyâda onlardan azâb-ı hızyi keşfettik" kavline gelince, istisnâda إِلَّا قَوْمٌ يُؤُنْسُ (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] kavliyle bu, âhirette onlara nef' vermeyeceğine delâlet etmez. Bununla dünyâda onlardan muâheze ref' olunmayacağını murâd etti. İşte bunun için, kendisinden î mânın vücûduyla berâber Fir'avn ahzolundu. Eğer onun emri, o sâat içinde intikâle müteyakkın olan kimsenin emri olursa, budur. Ve karîne-i hâl, intikâlden yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, Mûsâ'nın denize asâsıyla vurmasından zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini muâyene etti. Binâenaleyh Fir'avn helâke müteyakkın olmadı. Zîrâ muhatazârın hilâfına olarak, hattâ ona lâhik olmayacağına bile emîn oldu. Böyle olunca -helâke teyakkun üzerine değil-,⁶⁴¹ necâta teyakkun üzerine, Benî İsrâîl'in î mân ettiğine î mân etti. İmdi teyakkunu gibi vâki' oldu; fakat irâde ettiği sûretin gayrı üzere. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona kendi nefisinden azâb-ı âhiretten necât verdi. Bedenine de necât verdi. Nitekim Hak Teâlâ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدْنِكَ لَتَكُونَنَّ لِمَنْ خَلَقَكَ (Yûnus, 10/92) ya'ni "Senin halefin olan kimselere alâmet olmak için bugünde bedenine necât verimiz" buyurdu. Eğer o sûretiyle gâib olsa idi kavmi, "İhticâb etti!" derler idi. Böyle olunca o olduğu bilirmek için, sûret-i ma'hûdesiyle ölü olarak zâhir oldu. Necât hissen ve ma'nen ona âmm oldu. Azâb-ı uhrevî kelimesi üzerine vâcib olan kimseler, velevki onlara her bir âyet gelse, "azâb-ı elîmi görmedikçe" (Yûnus, 10/97), ya'ni azâb-ı uhrevîyi tadmâdikça î mân etmez. Şu hâlde Fir'avn bu sınıftan çıktı. İşte bu öyle bir zâhirdir ki Kur'ân onunla vârid oldu.

وكان قُرَّةَ عَيْنٍ لِفِرْعَوْنَ بِالْإِيمَانِ الَّذِي أُعْطَاهُ اللَّهُ عِنْدَ الْغَرَقِ، فَقَبَضَهُ طَاهِرًا وَمُطَهَّرًا [Ve gark indinde Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği î mân ile, Fir'avn için de kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve

641 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 549.

mutahhar olarak kabzyledi.] buyurmuşlar ve Fir'avn'ın îmânı makbûl olup olmadığı hakkındaki îzâhât dahi bu bahsin şerhinde geçmiş idi. Bu beyânâta nazaran Hz. Mûsâ'ya muhâlefet ve Rabbü'l-âlemîne îmân eden sâhirlere ihânet eden Fir'avn'ın rahmetten i'râz ve azâba istikbâl eden zümreye [25²/98] dâhil olmaması îcâb eder. Hz. Şeyh (r.a.) bu ma'nâyı te'yiden ve bir suâl-i mukaddere cevâben buyururlar ki:

Hak Teâlâ hazretlerinin فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سِنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ (Mü'min, 40/85) [Bizim be'simizi gördükleri vakitte onların îmânları kendilerine menfaat vermez. İbâdı hakkında cârî olan âdet-i ilâhiyedir.] kavline gelince: Bu âyet-i kerîme be's-i ilâhîyi görüp de îmân etmeyenin âhirette menfaati olmayacağına delîl olamaz. Hak Sübhânehû ve Teâlâ bu kelâm ile îmân-ı be's sâhibleri hakkında dünyâda muâheze ve ukûbetin onlardan ref' olunmayacağını murâd eder. Zîrâ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] îmân-ı be's sâhiblerinden ancak kavm-i Yûnus'un hayât-ı dünyâda azâbı ref' olduğu beyân buyurulur.

İmdi kavm-i Yûnus'un gayrı olan îmân-ı be's sâhiblerinden azâb-ı dünyâ ref' olunmamakla, azâb-ı âhiretin dahi ref' edilmeyeceği anlaşılmaz. İşte bu hikmete mebnî, Fir'avn îmân etmekle berâber azâb-ı dünyâ olan garktan kurtulamadı. Eğer Fir'avn'ın emri, o sâat içinde intikâle müteyakkın olan ve îmân-ı be's sâhibi bulunan kimselerin emri olursa, verilen îzâhâta temâs eder. Hâlbuki karîne-i hâl intikâlden yakîn üzere olmadığını, ya'ni artık bu varta-i hevl-nâkden halâsa imkân kalmadığına hükmetmediğini i'tâ eder. Çünkü Fir'avn Hz. Mûsâ'nın denize asâsıyla vurmasından zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini gözleriyle gördü. Binâenaleyh o helâke müteyakkın, ya'ni devâm-ı hayâtından nâ-ümîd olmadı. Çünkü onun hâli hâl-i ihtizârda bulunan kimsenin hâli değildi; ve muhtazarın hilâfına olarak havâss-ı hamsesi kâmilen âlem-i zâhirin hükmü altında idi; ve hattâ îmân ettiği cihetle kendisi de mü'minler gibi bahr içindeki kuru yolda yürüyebileceğine hükmederek, hâl-i ihtizârda bulunanlara lâhik olmayacağına bile emîn oldu. Şu hâlde helâke teyakkun üzerine değil, bilakis necâta teyakkun üzerine, Benî İsrâîl'in îmân ettiği Rabbü'l-âlemîne îmân etti; ve teyakkun ettiği gibi de vâki' oldu; oldu ammâ irâde ettiği sûretin gayrı üzere vâki' oldu. Ya'ni îmânının kabulüyle Hak Teâlâ onun nefsi,

ya'ni zâtı ve rûhu hakkında azâb-ı ebedî-i âhiretten necât verdi; ve bedenine ve cesedine de necât verdi.

Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de خَلْفَكَ لِيَتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ (Yûnus, 10/92) ya'ni "Senin arkanda kalacak olanlara bir alâmet olmak üzere [25²/99] o günde bedenine necât veririz" buyurdu. Fir'avn îmân etmekle, Hak Teâlâ'nın, rûhuna âhirette ve bedenine de dünyâda necât vermesini murâd etti. Hak Teâlâ ise onun murâdının gayrı olan bir tarzda ona necât verdi. Zîrâ onun hakkında hayırlısı bu tarz idi. Çünkü senelerden beri hükûmet-i mutlaka icrâsına alışmış olan Fir'avn'ın rûhen ve bedenen necâtı hâlinde, haklarında وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ (En'âm, 6/28) ya'ni "Eğer onlar hâl-i evvelerine red ve iâde olunsalar nehyolundukları şeye avdet ederlerdi" buyurulan zümreye lâhik olması ihtimâli var idi. Binâenaleyh îmânını müteâkib gark sûretiyle kabzı, onun hakkında tecellî eden rahmet-i ilâhiyyedendir. Gerçi bedeninin denizden necâtından Fir'avn'ın zâtına bir fâide yoksa da, bu necât arkasında kalanları şirk ve dalâletten kurtarmak için, onlara bir burhân-ı celî olduğundan, bu da rahmet-i ilâhiyyeden idi. Zîrâ Fir'avn'ın beden-i mağrûku dalgalar ile sâhile atılmayıp gâib olsa idi, kavmi "Fir'avn boğulmadı, belki nazar-ı halktan ihticâb edip semâya urûc etti!" derlerdi. Nitekim Nasrânîlerin Hz. Îsâ (a.s.) hakkındaki kavilleri meydandadır.

İmdi halk tarafından Fir'avn olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hûdesiyle, ölü olarak zâhir oldu. Şu hâlde necât ona hissen ve ma'nen âmm oldu; ya'ni necât, Fir'avn'ın ma'nen rûhuna ve hissen cesedine şâmil oldu. Ve üzerlerine azâb-ı uhrevî vâcib olan, ya'ni ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesi istîdâd-ı gayr-ı me'ûlü hasebiyle şekâveti kabûl ve bu âlem-i kesîfte de, bu hakikatinin iktizâsı olarak tarîk-i küfür ve inkârdan zevk alan kimselere ne kadar ma'kul deliller getirilse, azâb-ı elîmi görmedikçe îmân ve tasdik etmezler. Nitekim Ebû Cehil, Bedir muhârebesinde katlolunduğu esnâda, kâtili olan sahâbiye "Benim için sâhibine, senin adâvetinden pişman değilim, dedi de!" diyerek vasiyet etti; ve inâd ve istikbârının şiddetini son nefesinde bile izhâr etti.

İmdi Fir'avn inâd ve istikbârında musırr olmayıp îmân ettiği için, üzerlerine kelime-i azâb-ı uhrevî vâcib olan sınıftan çıkmış oldu. İşte bu izâh

ettiğimiz bahis zevâhir-i kur'âniyyededir. Esrâr-ı kur'âniyyeden değildir ki, “Sen onu böyle te'vîl ettin, ondan zâhirde bu ma'nâ anlaşılabilir!” denilebilir. [25²/100]

ثُمَّ إِنَّا نَقُولُ بَعْدَ ذَلِكَ الْأَمْرِ فِيهِ إِلَى اللَّهِ، لِمَا اسْتَقَرَّ فِي نَفْسِ عَامَّةِ الْخَلْقِ
 مِنْ شَقَائِهِ، وَمَا لَهُمْ نَصٌّ فِي ذَلِكَ يَسْتَبِينُونَ إِلَيْهِ، وَأَمَّا آلُهُ فَلَهُمْ حُكْمٌ آخَرُ
 لَيْسَ هَذَا مَوْضِعَهُ.

Bundan sonra biz onun hakkında emir Allah Teâlâ'ya râci'dir deriz. Zîrâ âmme-i halk nüfûsunda onun şekâveti müstekarr oldu. Hâlbuki bunun hakkında istinâd edecekleri bir nass yoktur. Ve onun “âl”ine gelince, onlar için başka bir hüküm vardır ki, burası onun mevzii değildir.

Ya'ni Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirine nazaran Fir'avn'ın îmânı sâbit olduktan sonra biz Fir'avn hakkındaki emir Allah Teâlâ'ya râci'dir, deriz. Zîrâ âmme-i müslimîn ile sâir ehl-i kitâbın nefislerinde Fir'avn'ın şekâveti takarrür etmiştir. Ya'ni bunların hepsi onun ef'âl-i mezmûmesinin derece-i şenâatine nazar edip kendisine îmânı yakıştıramadıklarından dünyâda ve âhirette behemehâl eşkiyâ zümresine dâhil olacağına hükmederler. Hâlbuki onların indinde Fir'avn hakkında Cenâb-ı Hak'tan münzel bir nass-ı kat'î yoktur. Bilakis yukarıda izâh olduğu üzere îmânının sıhhatine delâlet eden âyât-ı kur'âniyye vardır. Ve bir şahsın dünyâdaki ef'âl-i şenâasına bakıp da şekâvet-i ebedîsine hükmetmek, Hak Teâlâ hazretlerinin vaîdinden aslâ tecâvüz etmeyeceğine hükmetmek demektir. Bu ise binnetice kerem-i ilâhîyi zimnen inkâr demek olacağından sû-i edebdir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri, edeb-i ilâhîsiyle müeddeb bulunan rusûl-i kirâm hazarâtının hâllerinden Kur'ân-ı Kerîm'de haber verip şöyle buyurur: يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/109) ya'ni “O günde ki, Allah Teâlâ resûlleri cem'edip, neye icâbet olundunuz? buyurur. Biz bilmeyiz, muhakkak tamâmıyla gaybları bilen ancak Sensin, derler.” İmdi rusûl arasında Mûsâ (a.s.) da mevcûd olduğundan, Hak Sübhânehû hazretlerinin bu hitâbı bittabî' ona da râci'dir. Hâlbuki bu hitâba cevâben “Ya Rab, sen bilirsin ki, Fir'avn [25²/101] benim da'vetime icâbet etmedi

de şu şenâatleri icrâ etti” demiyor ve ümmetinin emrini Cenâb-ı Hakk’a havâle ediyor. Ve kezâ sultân-ı rusül (S.a.v.) Efendimiz dahi bu hitâba Ebû Cehil ve emsâlinin rezâilinden ve çihâr-yâr-ı güzîn ve sâir ashâb-ı kirâmın fezâilinden bahis buyurmuyor. Velhâsıl rusül-i kirâmın hepsi, emri Hakk’a havâle buyuruyorlar.

Hiz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz ise vâris-i ulûm-i nebevî ve halîfe-i Hudâdır. Bu *Fusûsül-Hikem*’i, Dîbâce-i kitâbda *وَمَا أَلْقَى إِلَيَّ وَلَا أَنْزَلَ فِي هَذَا الْمَسْطُورِ إِلَّا مَا يُنَزَّلُ بِهِ عَلَيَّ* [İmdi ben, ancak bana ilkâ olunan şeyi ilkâ ederim; ve ben bu mastûr içinde, ancak benim üzerime onunla nâzil olan şeyi inzâl ederim.] buyurduğu vech ile Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz’den telakkî buyurdular. Bu telakkîden ne ziyâde, ne de eksik bir şey yazmadılar. Binâenaleyh Fir’avn’ın emr-i zâhîrisini nusûs-ı kur’ânîyyeye nazaran bilâ-tereddüd beyân buyurduktan sonra, emr-i bâtînîsini dahi rusül-i kirâma tebaan ve edeb-maallâha riâyeten bâlâda îzâh olunan âyet-i kerîme muktezâsınca Allâmü’l-guyûba ircâ’ eylediler. Esâsen *وَلِلَّهِ غَيْبٌ* (Hûd, 11/123) [Semâvât ve arzın gaybı Allâh’ındır ve emrin kâffesi ona rücû’ eder.] ve *بِيَدِهِ مَلَكُوتٌ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* (Yâsîn, 36/83) [Her bir şeyin melekûtu yed-i kudretinde olan Hakk’ı tesbîh ve takdîs ederim; siz sâdece O’na ircâ olunursunuz.] ve *وَالِىُّ اللّٰهِ تُرْجَعُ* (Bakara, 2/210) [Umûr Allâh’a rücû’ eder.] âyât-ı kur’ânîyyesi mûcibince Hakk’a râci’ olmayan bir emr yoktur.

Bunun sırrı budur ki, kazâ-yı ilâhî biri mübrem, diğeri muallak olmak üzere iki nevî’dir. “Kazâ-yı mübrem”in aslâ tebdîli mümkin değildir. Çünkü a’yân-ı sâbitenin muktezâsıdır. Ve onlar bu muktezâyaya mebnî Hakk’ın bu hüküm ve kazâsını talep etmişlerdir. Tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**’dedir. Diğeri “kazâ-yı muallak”tır. Bu kazâ tebeddül edebilir. Çünkü ba’zı umûrun vukûuna muallaktır. Meselâ: “Zeyd sa’yederse zengin olsun, etmezse olmasın!” tarzındaki hüküm gibi.

Kazâ-yı mübrem dahi iki nevî’dir: Birisi ind-i ilâhîde kazâ-yı muallak olarak sâbittir; fakat ehl-i melekût indinde kazâ-yı mübrem olarak görünür. Bu hâl hicâbât-ı ilâhiyyenin bir nevî’idir. Ya’ni kendilerine a’yân-ı sâbite âlemi mekşûf olan kümmelîn-i ibâdullâhın hicâbıdır. Bu kazâ-yı mübrem dahi şefâat-i enbiyâ ve evliyâ ile tebeddül edebilir. Fakat bu hicâb-ı

ilâhî emr-i ilâhî ile kaldırılmadıkça kimsenin şefâate mecâli olmaz. مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ (Bakara, 2/255) [Şefâat eden kimsenin Allah Teâlâ indindeki şefâati ancak Hakk'ın izni ile olur.] Diğeri indallahda dahi kazâyı mübremdir. Bu kazâ-yı ilâhînin tebdîli muhâldir.

İşte enbiyâ-yı izâm ve evliyâ-i kirâm hazarâtı bu hicâba muttali' oldukları için ilmi, Allâmül-guyûb olan Hakk'a ircâ' ederler. [25²/102] Binâenaleyh Hz. Şeyh'in bu الأمرُ فيه إلى الله [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] kavlini tereddüde hamletmek doğru değildir. Çünkü zâhir-i Kur'ân'a göre bu husûsta tereddüde mahal yoktur. Ve Hz. Şeyh'in *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de Fir'avn hakkındaki beyânât-ı aliyyesi *Fusûsu'l-Hikem*'deki beyânâtına muvâfıktır. Nitekim *Fütûhât*'ın yüz doksan sekizinci bâbında şöyle buyururlar:

ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ صَدَّقَهُ فِي إِيْمَانِهِ بِقَوْلِهِ ﴿الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ﴾ فَدَلَّ عَلَى إِخْلَاصِهِ فِي إِيْمَانِهِ، وَلَوْ لَمْ يَكُنْ مَخْلِصًا لَقَالَ فِيهِ تَعَالَى كَمَا قَالَ فِي الْأَعْرَابِ الَّذِينَ قَالُوا: ﴿آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيْمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾، فَقَدْ شَهِدَ اللَّهُ لِفِرْعَوْنَ بِالْإِيْمَانِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَشْهَدَ لِأَحَدٍ بِالصِّدْقِ فِي تَوْحِيدِهِ إِلَّا وَبِجَازِيَةِ بِهِ وَبَعْدَ إِيْمَانِهِ، فَمَا عَصَى فَعَبَلَهُ اللَّهُ إِنْ كَانَ قَبْلَهُ طَاهِرًا، وَالْكَافِرُ إِذَا أَسْلَمَ وَجَبَ عَلَيْهِ أَنْ يَغْتَسِلَ فَكَانَ غَرْقُهُ غَسَلًا لَهُ وَتَطْهِيرًا حَيْثُ ﴿فَأَخَذَهُ اللَّهُ﴾ فِي تِلْكَ الْحَالَةِ ﴿نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى﴾ وَجَعَلَ ذَلِكَ ﴿لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى﴾ وَمَا يُشْبِهُهُ إِيْمَانَهُ إِيْمَانٌ مَنْ غَرَّعَرَ فَإِنَّ الْمَغْرَعَرَ مُوقِنٌ بَأَنَّهُ مُفَارِقٌ قَاطِعٌ بِذَلِكَ، وَهَذَا الْغَرَقُ هُنَا لَمْ يَكُنْ كَذَلِكَ لِأَنَّهُ رَأَى الْبَحْرَ يَبِيسًا فِي حَقِّ الْمُؤْمِنِينَ فَعَلِمَ أَنَّ ذَلِكَ لَهُمْ بِإِيْمَانِهِمْ فَمَا أَيَقَنَ بِالْمَوْتِ بَلْ غَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ الْحَيَاةُ فَيَلِيسَ مَنَزِلَتُهُ مَنَزِلَةً مَنْ حَضَرَ الْمَوْتَ فَقَالَ: ﴿إِنِّي تُبْتُ الْآنَ﴾ وَلَا هُوَ مِنَ الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كَفَّارٌ فَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى.

Ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmânını tasdik edip *وَقَدْ* Yûnus, 10/91) ya'ni "Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş idin!" buyurdu. Bu onun îmânında ihlâsına delâlet eder. Ve eğer muhlis olmasa idi Allah Teâlâ onun hakkında, A'râb hakkında dediği gibi der idi: قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا، قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا، وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيْمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ (Hucurât, 49/14) ya'ni "A'râb biz îmân ettik dediler. Onlara de ki,

siz îmân etmediniz velâkin münkâd olduk deyiniz. Sizin kalbinize îmâna girme zamânı henüz hulûl etmemiştir.”⁶⁴² İmdi Allah Teâlâ Fir’avn’ın îmânına şehâdet buyurdu. Hâlbuki Allah Teâlâ hiçbir kimsenin tevhidinde sıdkına şehâdet etmedi. Ve Fir’avn îmânından sonra isyân etmedi. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu tâhir olarak kabzetti. Ve kâfir müslüman olduğu vakit onun üzerine gusül etmek vâcib olur. İmdi onun garkı kendisi için gusül oldu; ve mutahhar olarak kabzetti. Ba’de’l-îmân ma’siyet icrâsına da vakit kalmadı; ve bunu korkan kimseler için ibret kıldı (Nâziât, 79/25, 26); ve onun îmânı mugargır, ya’ni canı hulkûma gelen kimsenin îmânına benzemedi. Zîrâ mugargır mufârik [25²/103] olduğunu yakînen bilir; ve bu gark ise burada bunun gibi değildir. Zîrâ o mü’minler hakkında denizi kuru gördü; ve bunu onların îmân etmelerinden nâşî bildi. Binâenaleyh mevti müteyakkın olmadı. Belki ona zann-ı hayât gâlib oldu. Böyle olunca o, mevti hâzır olan kimse cinsinden olmadı; ve o, küffâr olarak ölen kimse-lerden de olmadı. Binâenaleyh onun emri Allah Teâlâ’ya râcî’dir.”⁶⁴³

Velâkin Fir’avn’ın âline ve havâssına gelince, onların hükmü başkadır. Ve bu bahis onun mahall-i tafsilî değildir. Çünkü âyet-i kerîmede وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ، النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü’min, 40/45, 46) [Âl-i Fir’avn’ı Allah Teâlâ sù-i azâb ile ihâta etti. Onlar sabah ve akşam nâra arz olunurlar. Kıyâmet kâim olduğu gün dahi, “Ey âl-i Fir’avn, azâbın en şiddetlisine girin!” denir.] âyât-ı kur’âniyesi Fir’avn’ın âli ve havâssı hakkındadır. Sebebi budur ki, onlar evvelen Fir’avn gibi Rabbü’l-âlemîne îmân etmediler, belki Fir’avn’ın rubûbiyetini tasdik ettiler. Sâniyen عُمَّالُكُمْ أَعْمَالُكُمْ ya’ni “Başınızdaki âmilleriniz ve hükümdarlarınız, kendi amellerinizdir”⁶⁴⁴ hadîs-i şerîfi mûcibince Fir’avn’ın da’vâ-yı bâtilına tahammüle ve ona inkıyâda müsâid bir isti’dâdda idiler. Eğer böyle olmasa idi Fir’avn bu kadar bî-günâh etfâl-i Benî İsrâîl’i katl gibi mezâlimin icrâsına cür’et edemezdi. Eğer i’tirâzan Hak Teâlâ’nın وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ، إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَيْنَاهُ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ، يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَيَسَّرَ الْوِرْدَ الْمَوْرُودُ، وَأَتَّبَعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ

642 Ahmed Avni Bey nüshası: “münkâd oldunuz”. Âdil Bey nüshası: “münkâd olduk deyiniz. Sizin kalbinize îmâna girme zamânı henüz hulûl etmemiştir.” (s. 134).

643 *Fütühât-ı Mekkiyye*, IV, s. 59 (198. bâb).

644 Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I, s. 164.

بِئْسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ (Hûd, 11/96-99) [Andolsun ki biz Mûsâ'yı da Fir'avn'a ve onun ileri gelenlerine mu'cizelerimizle ve apaçık bir hüccetle gönderdik de, yine onlar Fir'avn'ın emrine tâbi' oldular. Hâlbuki Fir'avn'ın emri hiç de salâhiyetli ve dürüst değildi. O, kıyâmet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o, bunları ateşe götürmüştür. Vardıkları o yer ne kötü yerdirdir! Burada da, kıyâmet gününde de la'nete tâbi' tutuldular onlar. Kendilerine verilen bu vergi ne kötü vergidir!] وَأَتَّبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنْ أَلْسِنَةِ الْمَقْبُوحِينَ (Kasas, 28/42) [Ve onlara bu dünyâda bir la'net tâbi kıldık, kıyâmet gününde ise onlar pek menfûr kimselerdendirler.] kavli gösterilirse, deriz ki: Bu âyât-ı kerîmelerde olan vaîd ve ta'zîb, îmânları sahîh olan feskâ-i mü'minîne dahi şâmil olduğundan, îmân-ı Fir'avn'ın adem-i sıhhatine delîl olamazlar.

ثُمَّ لِنَعْلَمَ أَنَّهُ مَا يُقْبَضُ اللَّهُ أَحَدًا إِلَّا وَهُوَ مُؤْمِنٌ أَيْ مُصَدِّقٌ بِمَا جَاءَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الْإِلَهِيَّةُ وَأَعْنِي مِنَ الْمُحْتَضِرِينَ، وَلِهَذَا يُكْرَهُ مَوْتُ الْفَجَاءَةِ وَقَتْلُ الْغَفْلَةِ، فَأَمَّا مَوْتُ الْفَجَاءَةِ فَحَدُّهُ أَنْ يَخْرُجَ النَّفْسُ الدَّاخِلُ وَلَا يَدْخُلَ النَّفْسُ الْخَارِجُ، فَهَذَا مَوْتُ الْفَجَاءَةِ، وَهَذَا غَيْرُ الْمُحْتَضِرِ، وَكَذَلِكَ قَتْلُ الْغَفْلَةِ، بِضَرْبِ عُنُقِهِ مِنْ وَرَائِهِ وَهُوَ لَا يَشْعُرُ، فَيُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ مِنْ إِيْمَانٍ أَوْ كُفْرٍ، وَلِذَلِكَ قَالَ ﷺ: «وَيُحْشَرُ عَلَى مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ»، وَالْمُحْتَضِرُ مَا يَكُونُ إِلَّا صَاحِبَ شُهُودٍ، فَهُوَ صَاحِبُ إِيْمَانٍ بِمَا تَمَّ، [25²/104] فَلَا يُقْبَضُ إِلَّا عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ، لِأَنَّ «كَانَ» حَرْفٌ وُجُودِيٌّ، لَا يَنْجَرُ مَعَهُ الزَّمَانُ إِلَّا بِقَرَائِنِ الْأَحْوَالِ، فَيُفَرِّقُ بَيْنَ الْكَافِرِ الْمُحْتَضِرِ فِي الْمَوْتِ وَبَيْنَ الْكَافِرِ الْمَقْتُولِ غَفْلَةً وَالْمَيِّتِ فَجَاءَةً، كَمَا قُلْنَا فِي حَدِّ الْفَجَاءَةِ.

Ondan sonra şunu muhakkak bil ki, Allah Teâlâ muhtazar olanlardan her bir kimseyi ancak mü'min olarak, ya'ni ihbârât-ı ilâhiyye kendisiyle gelen şeyi tasdik edici olarak kabzeder; ve işte bunun için mevt-i füc'e ve kat-i gaflet mekrûh kılınır. Mevt-i füc'eye gelince, onun had-di nefes-i dâhilin çıkması ve nefes-i hâricin girmemesidir. İşte mevt-i füc'e budur; ve bu, muhtazarın gayrıdır; ve kat-i gaflet de böyledir. Onun şuûru olmadığı hâlde arkasından boynu vurulur. İmdi îmandan veyâ küfürden bulunduğu hâl üzere kabzolunur; ve işte bunun için

Aleyhi's-selâm “Kişi bulunduğu hâl üzere kabzolunduğu gibi öldüğü hâl üzere mahşûr olur” buyurur. Muhtazar ise ancak şühûd sâhibi olur. Binâenaleyh o, vâki' olan şey sebebiyle îmân sâhibidir. İmdi mevcûd olduğu hâl üzere kabzolunur. Zîrâ كان [kâne] “harf-i vücûdî”-dir; ona ancak karâin-i ahvâl ile “zamân” müncer olur. Böyle olunca mevte muhtazar olan kâfir beyni ve gafleten maktûl olan ve füc'eten meyyit olan kâfir beyni tefrîk olunur. Nitekim hadd-i füc'ede beyân ettik.

Bu verilen îzâhâtta sonra şunu da muhakkak bil ki: Allah Teâlâ hâl-i ihtizârda bulunan her kimseyi ancak mü'min olarak, ya'ni ihbârât ile kendisine gelen şeyi, ya'ni Kitâbullâh'ı tasdik edici olarak kabzeder. Zîrâ hâl-i ihtizâr, hâl-i dünyâ ile hâl-i âhiretin fasl-ı müşterekidir. Çok def'a müşâhede olunur ki muhtazar, müşâhedât-ı berzahiyyesinden ba'zı şeyler haber vermeğe başladığı vakit, etrâfında bulunanlar sayıkladığına hükmederler. Hâlbuki o hezeyân ve sayıklama değildir; belki ahvâl-i berzahın kendisine alâmet-i inkişâfıdır. İşte bu inkişâf için, ansızın ölmek ve gaflette iken öldürülmek mekrûh addolunur. Ansızın ölmenin târîfi budur ki: Nefes-i dâhil çıkar ve fakat nefes-i hâriç girmez. İşte mevt-i füc'e budur; ve böyle ölen kimse, muhtazar olan kimse gibi değildir; ve gaflette iken [25²/105] öldürülmek de böyledir. Zîrâ onun şuûru ve vukûfu olmadığı hâlde arkasından boynu vurulur. Ve işte (Aleyhi's-selâm) Efendimiz ölümlerin bu ahvâlinde dolayı “İnsan yaşadığı hâl üzere kabzolunduğu gibi, öldüğü hâl üzere mahşûr olur” buyurur. Binâenaleyh o muhtazar, vâki' olan şey, ya'ni ahvâl-i berzahiyeden müşâhede eylediği şey sebebiyle îmân sâhibidir. Zîrâ gördüğü ahvâlin vücûdunu tasdik etmemek kâbil değildir. Nitekim hayât-ı dünyeviyyede azâb-ı âhireti inkârda musırr olanlar ancak o azâb-ı elîmi gördükleri vakit tasdik ederler. Böyle olunca hâl-i ihtizârda bulunan kim-seler gayba îmân getirmiş olmayıp, ancak “îmân-ı şühûdî” sâhibi olurlar. Ya'ni gördükleri şeyi tasdiğe mecbûr olurlar. Hâlbuki ind-i ilâhîde makbûl olan الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 2/3) [Şunlar ki, gayba îmân ederler...] âyet-i kerîmesi mücibince “îmân-ı gaybî”dir, îmân-ı şühûdî değildir. *Mesnevî-i Şerîfte*:

هر که محرابِ نماز ش گشت عین سوی ایمان رفتنش میدان تو شین

Tercüme: “Namazı ayn olan kimsenin îmân tarafına gitmesini sen ayıb bil!”⁶⁴⁵ buyurulması bu hakîkate muğâyir değildir. Zîrâ bu beyt-i şerîf “îmân-ı gaybî” ve tevhîd-i resmîden sonra hakikat-i tevhîde teşvîk ve tahrîzdir.

İmdi muhtazar kimse bulunduğu hal üzere kabzolunur. Zîrâ hadîs-i şerîfte *يُتَبَضَّنُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ* [Kişi mevcûd olduğu hâl üzere kabzolunur.] buyurulmuştur. Ve *كَانَ* [kâne] harf-i vücûdîdir, ya’ni kelime-i vücûdiyyedir. Bu kelimenin ancak karâin-i ahvâl sebebiyle zaman ile münâsebeti olur. Meselâ *كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* (Nisâ, 4/104) [Allah Teâlâ alîmdir ve hakîmdir.] ibâresinde *كَانَ* kelimesi “zamân”a delâlet etmediği için, iki sıfat-ı ilâhiyenin vücûdundan ve varlığından haber verir. Binâenaleyh bu cümleye “Allah Teâlâ alîmdir ve hakîmdir” ma’nası verilir. Zîrâ kadîm ve ezeli olan vücûd-ı mutlak-ı Hak’tan bu sıfatlar münfek olmadığından bu karîne sebebiyle “kâne” kelimesine zamân taalluk etmez. Fakat *كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا* [Zeyd ganî idi.] dediğimiz vakit karîne-i hâl sebebiyle “kâne” zamâna delâlet eder. Zîrâ evvelce ganî olan Zeyd’in fakrı ihbâr edilmiştir. Şu hâlde bu ibâyeye “Zeyd zamân-ı mâzide zengin idi” ma’nası verilir. Binâenaleyh hadîs-i şerîf “Kişi mevcûd olduğu hâl üzere kabzolunur” ma’nâsındadır.

Bu îzâhâta nazaran ölmek üzere bulunan kâfir ile ansızın öldürülen ve füc’eten ölen [25²/106] kâfir arasında fark hâsıl olur. Zîrâ hâl-i ihtizârda bulunan kâfirin rûhuna hicâb olan cism-i kesîfindeki kuvâ muattal olmakla kendisine ahvâl-i berzah münkeşif olur; melâike-i rahmet ve azâbı ve ahvâl-i berzahı rûh gözüyle müşâhede eder. *رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ* (Hicr, 15/2) âyet-i kerîmesinde beyan buyurulduğu üzere “Küfr edenlerin çoğu, keşke müslüman ola idik” derler. Gaflet içinde öldürülen ve füc’eten ölen kâfirler ise henüz hicâb-ı cisim içinde olduklarından çeşm-i rûhlarına bu gibi ahvâl münkeşif olmaz. Şu hâlde muhtazar olan kâfir, bulunduğu hâl üzere, ya’ni ahvâl-i âhireti gördüğü hâlde kabzolunur. Diğerleri de hicâb içinde buldukları hâlde ölürler. Binâenaleyh iki sınıfın farkı zâhir olur.

Burada sunûf-ı îmânın hulâsaten beyânı fâideden hâlî değildir. Şöyle ki:

1. Kâfir hicâb-ı cisim içinde bulunduğu ve ölümüne müteyakkın ol-

645 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 530 (beyit: 1792).

madığı hâlde, mahzâ herhangi bir sebeble kendisine kanâat gelip, tebliğ-i ilâhînin sıdkına hükmederek îmân eyler. Bu îmânın makbûliyeti inde'n-nâs vâzih olduğundan mahall-i i'tirâz değildir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) inde Fir'avn'ın îmânı bu kısımdandır.

2. Kâfir vakt-i be'ste, ya'ni azâb-ı ilâhîyi gördüğü vakitte îmân eder. Bu da iki nevi'dir. Birincisi, bu îmân sebebiyle kavm-i Yûnus gibi dünyâda muazzeb olmaz ve âhirette de müntefi' olur. İkincisi, dünyâda muazzeb olur ise de, âhirette bu îmândan fâide görür.

3. Kâfir hâl-i ihtizârda ahvâl-i berzahı müşâhede edip, henüz rûh ceseden alâkasını kat'etmemiş olduğu hâlde kelime-i Hakk'ı telaffuz eder. Bunun îmânında ihtilâf vardır. Bir tâife indinde onun îmânı makbûldür. Zîrâ onun hâli *وَإِحْشَرُ عَلَى مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا عَلَيْهِ كَانَ* [İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunduğu gibi, ne hâl üzere ölürse o hâl üzere haşrolunur.] hadîs-i şerîfine mutâbıktır; ve âlem-i âhirete bulunduğu hâl-i îmân üzere intikâl etmiştir. Ve bir tâife indinde makbûl değildir. Zîrâ bunun hâli Allah Teâlâ'nın *يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ* (En'âm, 6/158) ya'ni "O günde ki, Rabb'inin bazı âyâtı [25²/107] gelir, evvelden îmân etmeyen nefse îmânının nef'i olmaz" kavli şerîfine mutâbıktır. Fakat bu, âyet-i vaiddir. Ve kerîm olan Allah Teâlâ hazretleri *وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* (Bakara, 2/218) [Allah gafûr ve rahîmdir.] âyet-i kerîmesiyle vaîdinden tecâvüz buyuracağını va'detmiştir. Binâenaleyh son nefesinde kelime-i Hakk'ı telaffuz eden ve sıdkına cezmeden kimsenin îmânı nâfi olmayacağına delil-i kat'i değildir. Maahâzâ bu kısımlara dâhil olan her bir ferdin emri, hakîkatte Allah Teâlâ'ya râci'dir. Zîrâ Allâmü'l-guyûb olan Hak'tır.

وَأَمَّا حِكْمَةُ التَّجَلِّيِّ وَالْكَالَامُ فِي صُورَةِ النَّارِ فَلِأَنَّهَا كَانَتْ بُعِيَّةَ مُوسَى، فَتَجَلَّى لَهُ فِي مَطْلُوبِهِ لِئُقْبَلَ عَلَيْهِ وَلَا يُعْرِضَ عَنْهُ، فَإِنَّهُ لَوْ تَجَلَّى لَهُ فِي غَيْرِ صُورَةِ مَطْلُوبِهِ أَعْرَضَ عَنْهُ لِاجْتِمَاعِ هِمَّتِهِ عَلَى مَطْلُوبٍ خَاصٍّ، وَلَوْ أَعْرَضَ لَعَادَ عَلَى عَمَلِهِ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ الْحَقُّ، وَهُوَ مُصْطَفَى مُقَرَّبٌ، فَمَنْ قَرَّبَهُ أَنَّهُ تَجَلَّى لَهُ فِي مَطْلُوبِهِ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ. شعر:

كَتَارِ مُوسَى رَأَاهَا عَيْنَ حَاجَتِهِ وَهُوَ الْإِلَٰهَ وَلَكِنَّ لَيْسَ يُدْرِيهِ

[25²/108] Ve ateş sûretinde tecellî ve kelâmın hikmetine gelince: Zîrâ o, Mûsâ'nın hâceti idi. Binâenaleyh ona ikbâl etmek ve ondan i'râz etmemek için, ona matlûbunda tecellî etti. Eğer onun matlûbu olan sûretin gayrında ona tecellî ede idi, matlûb-i hâssına himmetinin ictimâmından nâşî ondan i'râz eder idi. Ve eğer i'râz ede idi, ameline avdet eder idi. Binâenaleyh Hak dahi ondan i'râz eyler idi. Hâlbuki o mustafâ ve mukarrebdir. İmdi kimi mukarreb kıldı ise, o bilmediği hâlde, ona matlûbunda tecellî etti. Şiir:

“Mûsâ'nın ateşi gibidir ki, onu hâcetinin “ayn”ı gördü. Hâlbuki o ilâh idi. Velâkin onu bilmez idi.”

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin Cenâb-ı Mûsâ'ya ateş sûretinde tecellî edip ona hitâbının ve onunla mükâleme etmesinin hikmeti bu idi ki: İnd-i ilâhîde Mûsâ (a.s.)ın ezelde nübüvveti sâbit olduğu hâlde, kendisi henüz bu nübüvveti müdrük olmayıp, hayât-ı dünyeviyyenin ilcââtında müstağ-rak idi; ve zevcesiyle berâber, soğukta, hâl-i seferde idiler. Binâenaleyh bir ateş tedârik edip ısınmağa ihtiyaçları var idi. Ve mâsivâ-yı Hak'tan ibâret olan sûret-i ateş, o dakıkada Mûsâ (a.s.)ın şedîd bir hâceti idi. Hâlbuki yine o dakıkada hük-m-i nübüvvetin âlem-i şehâdette zuhûru iktizâ etmiş idi. Hak Teâlâ, kemâl-i hâhişle teveccüh etmesi ve yüz çevirmemesi için, Cenâb-ı Mûsâ'ya matlûbu olan ateş sûretinde tecellî etti. Eğer Cenâb-ı Mûsâ bütün kuvâsını cem'ederek matlûb-i hâssı olan ateşi arayıp dururken Hak Teâlâ ona başka bir sûrette tecellî ede idi, ondan yüz çevirir idi. Ya'ni evvelâ ateşi bulayım, sonra bu hitâbın ne olduğunu anlamakla meşgûl olayım, der idi. Ve binnetîce Hak Teâlâ dahi ondan i'râz buyurur idi. Zîrâ hadîs-i şerîfte *مَنْ أَقْبَلَ عَلَى اللَّهِ بِكُلِّيَّتِهِ أَقْبَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِكُلِّيَّتِهِ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنِ اللَّهِ بِكُلِّيَّتِهِ* hadîs-i şerîfte *مَنْ أَقْبَلَ عَلَى اللَّهِ بِكُلِّيَّتِهِ أَقْبَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِكُلِّيَّتِهِ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنِ اللَّهِ عَنَّهُ بِكُلِّيَّتِهِ* ya'ni “Kim ki külliyeti ile Allâh'a teveccüh ederse Allah dahi ona külliyetle teveccüh eder; ve kim ki külliyetle Allah Teâlâ'dan yüz çevirirse Allah Teâlâ da ondan yüz çevirir” buyurulmuştur. Hâlbuki Mûsâ (a.s.) ezelde Allah Teâlâ cânibinden nebî olarak intihâb buyurulmuştur; ve o Hakk'a yakındır. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın ona matlûbu olan ateş sûretinde tecellî edip *إِنِّي أَنَا اللَّهُ* (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] diye hitâb buyurması, onun Hak Teâlâ hazretlerine olan kurbundandır. İmdi Hak Teâlâ kimi mukarreb kılsa, vukûfu olmadığı hâlde, ona kendi matlûbu

sûretinde tecellî buyurur. Bu kerîm olan Allâhü Zülcelâl hazretlerinin sünnet-i ilâhiyesidir. Hakk'ın mukarreb kıldığı o kimsenin matlûbu Mûsâ (a.s.)ın ateşi gibidir ki, o ateşi Cenâb-ı Mûsâ, hâcetinin “ayn”ı gördü. Hâl-buki o sûrette zâhir olan İlâh idi. Velâkin Cenâb-ı Mûsâ onu bilmez idi.

Şurrâh-ı kirâmdan ba'zıları له من [min] ibâresindeki قُرْبِه أَنَّهُ تَجَلَّى لَهُ [kurb] kelimesini masdar addetmiştir. Şu hâlde ma'nâ “O bilmediği hâlde ona [25²/109] matlûbu sûretinde tecellî etmesi, onun kurbundandır” tarzında olur. Ba'zıları da فَمَنْ قَرَّبَهُ kırâat etmiştir. Şu hâlde ma'nâ “İmdi kimi mukarreb kıldı ise, vukûfu olmadığı hâlde, ona kendi matlûbu sûretinde tecellî etti” tarzında olur. İbâreden sonra gelen şiire bu ma'nânın kemâl-i irtibâtı hasebiyle bu ikinci sûret muvâfıktır.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ın kendi mukarreblerine hâcetleri sûretinde tecellîsi ibtidâ-yı hâllerinde, onları mâsivâdan kendi cânibine cezb içindir. Ondan sonra bu zevât-ı saâdet-simât bu cezb-i ilâhî dâiresinde yürürler. Nitekim Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

قُلْ تَعَالَوْا آيْتَسْتَ از جذبِ حق ما بجذبِ حق تعالی میرویم

Tercüme: “قُلْ تَعَالَوْا (En'âm, 6/151) [Yâ Habîbim, kullarıma gelin, del] emri cezb-i Hak alâmetidir. Bizler Hak Teâlâ'nın cezbi ile sülûk ederiz.”⁶⁴⁶

Bu gibi ehl-i cezbın seyri, bu cezb-i ilâhîden sonra seyr fillâhda vâki' olup, Hak Teâlâ'yı münhasıran matlûbları olan eşyâ sûretinde değil, belki bilcümle eşyâ sûretlerinde müşâhede ederler; ve her bir mazhardan أَنِّي أَنَا اللَّهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbını iştirirler.

اللَّهُمَّ يَسِّرْ لَنَا بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

[Allâh'ım! Resûllerin efendisi hürmetine bu ilmi bize kolaylaştır. Al-lâh'ın salâtları o Resûl'ün üzerine, bütün âlinin ve ashâbının üzerine olsun! Ve hamd âlemlerin Rabb'i olan Allâh'a mahsustur!]

⁶⁴⁶ *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 557 (beyit: 14446 [Füruzânfer neşri: 1674. gazel]). Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), IV, s. 259 (beyit: 2168).

İstitrâd: Fakîr Fusûsu'l-Hikem şerhini Fass-ı Müsevî de dâhil olduğu hâlde, mukaddemâ inâyet-i Hak'la itmâm etmiş idim. Cerrâhpaşa civârında sâkin olduğum hânedede 345 sene-i Hicriyyesi Receb-i şerîfinin 17. ve 342 sene-i Rûmîsi Kânûn-i sânisinin 22. cumaertesi akşamı mağrible işâ arasında bağteten zuhûr eden harikta bilcümle eşyâ ve kitâblarımla berâber bu Fass-ı Müsevî dahi gâib oldu. Hamdolsun ki diğer cüz'leri harîkin zuhûrunu müteâkib efrâd-ı âileden birisine tevdîan hânededen ihrâc etmiş idim. Binâenaleyh bu noksânı itmâm için bu Fass-ı Müsevî'yi tekrâr şerhetmek iktizâ etti. Ba'dehû haber aldım ki, evvelki şerhin bir sûreti rufekâdan birisi tarafından istinsâh edilmiş imiş. Şu hâle göre bu fass-ı şerîfe fakîr tarafından bi-hikmetillâhi Teâlâ iki def'a şerh yazılmış oldu. Vel-hamdü lillâhi alâ zâlik. [A.A. Konuk]

İbtidâ: 19 Şubat 1342/1927 ve 16 Şa'bân 1345

**Hitâm: 30 Cümâde'l-âhire 1346 ve 25 Kânûn-i evvel 1343
[25 Aralık] 1927**

XXVI

فَصُّ حِكْمَةٍ صَمَدِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ خَالِدِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ HÂLİDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ SAMEDİYYE BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki, "Samed" in iki ma'nâsı vardır. Birisi "cevfi olmayan şey" e derler. Nitekim "Bu masmûd değildir" derler ki, "içi boş değildir" demektir. Diğeri "maksad" ve "melce" dir. Nitekim sûre-i İhlâs'da الصَّمَدُ (İhlâs, 112/2) [Allah, Samed'dir.] buyurulmuştur. Hâlid bin Sinân (a.s.), İsâ (a.s.) dan sonra, (S.a.v.) Efendimiz'in bi'set-i şerîflerine karîb olarak Aden cihetinde zâhir oldu. Kavmi umûr-i mühimmelerinde ona ilticâ ve teveccüh ederler ve Hak Teâlâ onun duâsı berekâtıyla üzerlerinden beliyâtı def'eyler idi. Fakat onun emrine muhâlefet ettikleri için kavmi arasında nübüvveti zâhir olmadı. İşte bu sebeble (S.a.v.) Efendimiz Hâlid (a.s.) ın nübüvvetine i'tibâr etmeyip اِنِّي اَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فَاِنَّهُ لَيْسَ بِنَبِيِّ وَيَبْنُهُ نَبِيٌّ [Muhakkak ben İsâ bin Meryem'le birlikte insanların en evlâsıyım. Benimle onun arasında bir nebî yoktur.]⁶⁴⁷ buyurdu. Çünkü Cenâb-ı Hâlid, vefât edip ahvâl-i berzahı müşâhede ettikten sonra, emr-i ilâhî ile tekrâr edilerek nübüvvet-i berzahiyeye ile zâhir olacağını iddiâ etti; ve vefâtından kırk gün sonra kabrine kasd ve ilticâ ederek kazmalarını kavmine ve evlâdına vasiyet etti. Evlâd-ı ekâbiri, beyne'l-Arab, meyyitin kabri kazılmak mûcib-i ta'yîr bir hâl olduğunu ve eğer kabri kazılrsa [26/2] halk tarafından kendilerine "evlâd-ı menbûş" lakabı verilip, bundan da nefislerine âr lâhik olacağını beyân ile, kabrin hafrına muhâlefet ederek onun vasiyetini zâyî' eylediler. Binâenaleyh kavmi bilcümle mühim olan umûrda ona mürâcaat ve ilticâ ettikleri ve Cenâb-ı Hâlid ba'de'l-vefât kavmine ve evlâdına kabrine kasd ve

647 Buhârî, "Ehâdîsü'l-Enbiyâ", 48; Müslim, "Fezâil", 40; Ebû Dâvud, "Sünne", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, s. 398.

ilticâ etmelerini vasiyet eylediği için, ism-i Samed'e mazhariyeti hasebiyle, "hikmet-i samediyye" Kelime-i Hâlidîyye'ye muhtass kılındı.

وَأَمَّا حِكْمَةُ خَالِدِ بْنِ سِنَانَ فَإِنَّهُ أَظْهَرَ بَدْعَوَةَ الثُّبُورَةِ الْبَرْزَخِيَّةِ، فَإِنَّهُ مَا ادَّعَى
الإِخْبَارَ بِمَا هُنَالِكَ إِلَّا بَعْدَ الْمَوْتِ، فَأَمَرَ أَنْ يُنَبِّشَ عَلَيْهِ وَيُسْأَلَ، فَيُخْبِرُ أَنَّ
الحُكْمَ فِي الْبَرْزَخِ عَلَى صُورَةِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا، فَيُعْلَمُ بِذَلِكَ صِدْقَ الرُّسُلِ كُلِّهِمْ
فِيمَا أُخْبِرُوا بِهِ فِي حَيَاتِهِمُ الدُّنْيَا، فَكَانَ غَرَضُ خَالِدٍ إِيمَانَ الْعَالَمِ كُلِّهِ بِمَا
جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ لِيَكُونَ رَحْمَةً لِلْجَمِيعِ، فَإِنَّهُ تَشَرَّفَ بِقُرْبِ نُبُوَّتِهِ مِنْ نُبُوَّةِ
مُحَمَّدٍ ﷺ، وَعَلِمَ أَنَّ اللَّهَ أَرْسَلَهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ.

Ve Hâlid bin Sinân (a.s.)ın hikmetine gelince: Muhakkak o da'vâsı ile nübüvvet-i berzahiyeyi izhâr eyledi. Zîrâ muhakkak o, ancak mevttten sonra berzahta olan şey ile ihbârı iddiâ etti. Böyle olunca üzerine nebş olunmasını ve suâl edilmesini emreyledi; tâ ki berzah-taki hüküm, hayât-ı dünyâ sûreti üzere olduğunu haber vere! Bununla hayât-ı dünyâlarında ihbâr ettikleri şeyde resûllerin kâffesinin sıdki biline! İmdi Hâlid'in garazı, cümleye [26/3] rahmet olmak için, resûllerin getirdiği şeye cemî-i âlemin îmânı idi. Zîrâ muhakkak o, nübüvveti, Muhammed (s.a.v.)in nübüvvetine karîb olmakla müteşerrif oldu. Ve bildi ki, Allah Teâlâ (S.a.v.) Efendimiz'i "Rahmeten li'l-âlemîn" (Enbiyâ, 21/107) olarak irsâl eyledi.

Ma'lûm olsun ki, neş'et-i dünyeviyyeden müfâratat ettikten sonra ervâhın bulunacağı "berzah", ervâh-ı mücerrede ile ecsâm arasındaki "berzah"ın gayrıdır. Zîrâ vücûdun merâtib-i tenezzülâtı ve maârici devrîdir; ve neş'et-i dünyeviyyeden evvelki mertebe, merâtib-i tenezzülâtandır ki, evveliyetle muttasıftır; ve sonraki "berzah" ise merâtib-i urûcdan olup âhîriyetle muttasıftır; ve berzah-ı ahîrde ervâha mülhak olan sûretler, evvelki "berzah"ın sûretleri hilâfında olarak, bu neş'et-i dünyeviyyede mesbûk olan a'mâlin sûreti ve ef'âlin netîcesidir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar. *Mesnevî*:

روز محشر صورتی خواهد شدن	هر خیالی کاو کند در دل وطن
هم بر آن تصویرِ حشرت واجب است	سیرتی کان بر وجودت غالب است
صورتِ هر يك عرض را نوبتی است	روزِ محشر هر عرض را صورتیست

چون ز دستت زخم بر مظلوم رست   آن درختی گشت ازو زقوم رست
این سخنهای چو مار و کژدمت   مار و کژدم گشت میگیرد دمت

Tercüme: “Her bir hayâl ki gönülde yer tutar, rûz-ı mahşerde bir sûret olacaktır.⁶⁴⁸ Senin vücûduna gâlib bulunan bir sûrete mahsûs olan sûret üzerine haşrın vacîbidir.⁶⁴⁹ Rûz-ı mahşerde her bir arazın bir sûreti vardır; ve her bir araz sûretinin neveti vardır;⁶⁵⁰ vaktâki senin elinden bir mazlûma zulüm erişir; o zulüm bir ağaç olur, ondan zakkûm yetişir.⁶⁵¹ Bu senin yılan ve akrep gibi olan sözlerin, yılan ve akrep olup senin nefesini tutarlar.⁶⁵² [26/4] Ve يُحْشِرُ أُمَّتِي عَلَى عَشْرَةِ أَصْنَافٍ بَعْضُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقِرْدَةِ، وَبَعْضُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْخَنَازِيرِ الخ ya’ni “Benim ümmetim on sınıf üzerine haşr olur. Ba’zıları maymun ve ba’zıları domuz sûreti üzere ilh...”⁶⁵³ hadîs-i şerîfi bu ma’nâyı beyân buyurur.

Binâenaleyh her iki berzahdaki sûretler yekdîğerinin “ayn”ı değildir. Velâkin suver-i âlemin misâlini müşt Emil olarak, gayr-ı mâddî ve rûhânî ve cevher-i nûrânî bir âlem olmak husûsunda her iki berzah müşt emlerdir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*’nin üç yüz yirmi birinci bâbında tasrîhan beyân buyururlar ki:⁶⁵⁴ “Bu berzah evvelki “berzah”ın gayrıdır. Evvelki “berzah”da olan şeyin âlem-i şehâdette zuhûru imkânından nâşî ona “gayb-ı imkânî” ve ikinci berzahta olan şeyin âlem-i şehâdete rücûu mümteni’ bulunmasından dolayı ona da “gayb-ı muhâlî” tesmiye olunur. Ve evvelki “berzah”ın hilâfına olarak ikinci berzahı mükâşif olan kimseler azdır. Bunun için bizden çok kimseler, evvelki “berzah”ı müşâhede ederler ve âlem-i dünyevîde vâki’ olacak hâdisâtı bu “berzah”ı mükâşif olmakla bilirler. Hâlbuki ahvâl-i mevtâyı mükâşefeye kâdir olmazlar. وَاللَّهُ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ [Ve Allah Alîm ve Habîr’dır.]” (*Şerh-i Dâvûd-ı Kayserî* kuddise sırruhû).

648 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 574 (beyit: 1793).

649 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 396 (beyit: 1408).

650 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 270 (beyit: 969).

651 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 279 (beyit: 3458).

652 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 280 (beyit: 3462).

653 Sa’lebî, *el-Keşf vel-Beyân*, XXVIII, s. 315-317; Zemahşerî, *Keşşâf*, VI, s. 298; Sü-

yûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XV, s. 198-199.

654 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 114 (321. bâb).

İmdi “gayb-ı muhâlî” tesmiye olunan berzahın mükâşifleri az olduğu için, nâs bu husûsta vâki’ olan ihbârât-ı enbiyâyı kabûl etmeyip vehm ile meşûb olan ukûl-i cüz’iyyelerinin hükmüne tâbi’ olarak ahvâl-i âhireti, kimi külliyyen inkâr ve kimi te’vîl ve kimi tenâsühü isbât eder. İşte rahmeten-lî’l-âlemîn olan (S.a.v.) Efendimiz’in bi’setine karîb bir zamanda zâhir olan Hâlid (a.s.), bilcümle nâsın bu husûstaki ihbârât-ı enbiyâyı tasdik etmeleri için, ölüp, bu berzahta olan ahvâli re’ye’l-ayn müşâhede ettikten sonra, emr-i ilâhî ile tekrâr dirilerek, oradaki hükmün hayât-ı dünyâ sûreti üzere olduğunu haber vermek murâd etti; ve kendisinin nübüvvet-i berzahiye ile zâhir olacağını da’vâ ile, öldükten sonra kabrinin kazılıp, kendisinden ahvâl-i berzahın suâl edilmesini vasiyet etti. Fakat kavmi onun vasiyetini tutmadılar, zâyi’ ettiler. Eğer halkın enzâr-ı hissiyesi muvâcehesinde [26/5] böyle bir hâl vâki’ ola idi, bittabi’ bu hâdiseyi inkâra mecâlleri kalmaz ve zarûrî îmân ederler ve Hâlid (a.s.)ın garazı olan âmme-i nâsın îmânı mes’alesi de husûl-pezîr olur idi.

وَلَمْ يَكُنْ خَالِدٌ يَرْسُولٍ، فَأَرَادَ أَنْ يَحْضُلَ مِنْ هَذِهِ الرَّحْمَةِ فِي الرَّسَالَةِ الْمُحَمَّدِيَّةِ
عَلَى حَظِّ وَافِرٍ، وَلَمْ يُؤَمَّرَ بِالتَّبْلِيغِ، فَأَرَادَ أَنْ يَحْطَى بِذَلِكَ فِي الْبَرَزَخِ لِيَكُونَ
أَقْوَى فِي الْعِلْمِ فِي حَقِّ الْخَلْقِ، فَأَضَاعَهُ قَوْمُهُ، وَلَمْ يَصِفِ النَّبِيُّ قَوْمَهُ بِأَنَّهُمْ
ضَاعُوا، وَإِنَّمَا وَصَفَهُمْ بِأَنَّهُمْ أَضَاعُوا نَبِيَّهُمْ حَيْثُ لَمْ يُبَلِّغُوهُ مَرَادَهُ، فَهَلْ بَلَّغَهُ
اللَّهُ أَجْرَ أُمَّنِيِّتِهِ، فَلَا شَكَّ وَلَا خِلَافَ أَنْ لَهُ أَجْرَ أُمَّنِيِّتِهِ، وَإِنَّمَا الشُّكُّ وَالْخِلَافُ
فِي أَجْرِ الْمَطْلُوبِ، هَلْ يُسَاوِي تَمَنِّيُّ وَقُوعُهُ مَعَ عَدَمِ وَقُوعِهِ بِالْوُجُودِ أَمْ لَا؟

Ve Hâlid resûl değil idi. İmdi risâlet-i Muhammediyyede bu rahmetten hazz-ı vâfir üzere hâsıl olmak diledi; hâlbuki teblîğ ile me’mûr olmadı. Binâenaleyh halk hakkında ilimde akvâ olmak için, bundan haz bulmağı murâd etti. Böyle olunca kavmi onu zâyi’ ettiler. Ve Nebî (a.s.) onun kavmini “Onlar zâyi’ oldular” diye vasfetmedi; belki onları “Onlar nebîlerini murâdına teblîğ etmedikleri haysiyetle izâa ettiler” diye vasfeyledi. İmdi acabâ Allah Teâlâ onu niyyetinin ecrine erişirdi mi? Şek yoktur ve hilâf yoktur ki, muhakkak onun için niyyetinin ecri vardır. Belki şek ve hilâf, matlûbun ecrindedir ki, onun temennî-i vukûu, vücûdda onun adem-i vukûu ile müsâvî olur mu, yoksa olmaz mı? [26/6]

Ya'ni Hâlid (a.s.) ayn-ı sâbitesi i'tibâriyle resûl ise de, vücûd-ı kevnîde henüz risâletle meb'ûs olmadığından, tebliğ'e me'mûr olmadığı hâlde, hakkında (Enbiyâ, 21/107) وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ [Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik.] ve (Sebe', 34/28) وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ [Biz seni ancak nâsın kâffesine gönderdik.] âyet-i kerîmeleri şeref-vârid olan risâlet-i muhammediyyede, bu rahmet-i âmmeden hazz-ı vâfir hâsıl olmasını murâd etti. Böyle olunca şimdiye kadar, hiçbir kimsenin yapmadığı vech ile ahvâl-i berzahı müşâhede ederek bu ahvâlden haber vermek sûretiyle, halk hakkında ilimde akvâ olmak için, berzahta, o rahmet-i âmmeden kendisine haz verilmesini istedi. Hâlbuki bu hâl, o hazretin nasîbi değil idi. Binâenaleyh kavmi onu izâa ettiler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, bi'setlerinden sonra, Hâlid (a.s.)'ın kerîmesine mülâkîi olduğunda, ona hitâben مَرْحَبًا يَا كَاذِبًا [Merhabâ, ey kavmi kendisini zâyi' eden nebînin kızı!]⁶⁵⁵ buyurdular. (S.a.v.) Efendimiz, Hâlid (a.s.)'ın kavmini "Onlar zâyi' oldular" diye vasfetmedi; belki "Onlar, onu murâdına îsâl etmemekle ve onun vasiyetini tutmamakla nebîlerini izâa ettiler" diye vasfeyledi. İmdi acabâ Allah Teâlâ Hâlid (a.s.)'ı, âmmenin hidâyetini murâd etmekten ibâret olan kasd ve niyyetinin ecrine vâsıl etti mi, yoksa etmedi mi? Ve şekk ve ihtilâf yoktur ki, Hâlid (a.s.) için bu kasd ve niyyetin ecri vardır; şekk ve ihtilâf ancak matlûb olan âmmenin hidâyetinin ecrindedir ki, acabâ o matlûbun vücûdda adem-i vukûu ile berâber mücerred vukûunu arzû etmek müsâvî olur mu, olmaz mı? Ya'ni niyyetin ecri [26/7] amelin ecri derecesinde midir, değil midir? Şek ve ihtilâf bundadır.

فَإِنَّ فِي الشَّرْعِ مَا يُؤَيِّدُ التَّسَاوِيَّ فِي مَوَاضِعَ كَثِيرَةٍ، كَالآتِي لِلصَّلَاةِ فِي الْجَمَاعَةِ فَتَقْوُتُهُ الْجَمَاعَةُ، فَلَهُ أَجْرٌ مِّنْ حَضَرِ الْجَمَاعَةِ، وَكَالْمُتَمَنِّيِّ مَعَ فَقْرِهِ مَا هُمْ عَلَيْهِ أَصْحَابُ الثَّرْوَةِ وَالْمَالِ مِنْ فِعْلِ الْخَيْرَاتِ، فَلَهُ مِثْلُ أُجُورِهِمْ، وَلَكِنْ مِثْلُ أُجُورِهِمْ فِي نِيَّاتِهِمْ أَوْ فِي عَمَلِهِمْ، فَإِنَّهُمْ جَمَعُوا بَيْنَ الْعَمَلِ وَالنِّيَّةِ.

Zirâ muhakkak şer'de birçok mevzi'lerde tesâvîyi te'yîd eden şey vardır. Namaz için cemâate gelen gibi ki, cemâat onu fevteder. İmdi onun için cemâate hâzır olan kimsenin ecri vardır; ve fakrı ile

655 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, s. 421; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 654.

berâber fiil-i hayrâtтан, ashâb-ı servet ve malın, onda üzerine oldukları şeyi temennî eden gibi. İmdi onun için, onların ücûru misli vardır. Velâkin onların niyyâtında veyâ amellerinde, onların ücûru mislidir. Zîrâ muhakkak onlar amel ve niyyet beynini cem'ettiler.

Şer'de tesâviyi, ya'ni niyyet ile amel beynindeki ecrin müsâvî olduğunu gösteren ahâdîs-i şerîfeden birisi budur ki, (S.a.v.) Efendimiz buyurur: مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وُضُوئَهُ، ثُمَّ سَعَىٰ إِلَى الْمَسْجِدِ فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا أَعْطَاهُ اللَّهُ تَعَالَىٰ لَهُ أَجْرٌ مِّنْ صَلَاتِهَا وَحَضَرَهَا ya'ni “Bir kimse güzelce abdest alıp mescide gittikten sonra, nâsı namazı edâ etmiş bulsa, Allah Teâlâ o kimseye, hâzır olup namaz kılan kimsenin ecrini verir.”⁶⁵⁶ Demek ki cemâatle edâ-yı salâta niyyet edip de muvaffak olmayan kimsenin kazanacağı ecir, cemâatle edâ-yı salât [26/8] husûsunda ameli sebkeden kimsenin kazandığı ecire müsâvîdir. Ve kezâ (S.a.v.) Efendimiz buyurur: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا وَمَالًا، فَهُوَ يَعْمَلُ بِعِلْمِهِ، وَيَتَصَدَّقُ بِمَالِهِ، فَيَقُولُ رَجُلٌ لَّوْ آتَانِي اللَّهُ مِثْلَ مَا رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ عِلْمًا وَمَالًا، فَهُوَ يَعْمَلُ كَمَا يَعْمَلُ فَهُمَا فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ ya'ni “Allah Teâlâ bir adama ilim ve mal verir; o kimse de ilmi ile, amel ve malı ile de tasadduk eder. Bir adam da der ki: Eğer Allah Teâlâ bana da ona verdiği şeyin mislini verse, onun yaptığını yapardım. İmdi onların ikisi de ecirde müsâvîdir.”⁶⁵⁷ Hâlbuki birisi hem niyyet ve hem de amel etti; diğeri ise yalnız temennî eyledi. Binâenaleyh bunların arasında zâhîren müsâvât olmamak îcâb eder. Zîrâ niyyetle amelin cem'i yalnız niyyet gibi değildir. Çünkü bir amel-i hayra niyyet eden kimse esbâb-ı mânia haylûletiyle, o ameli ityâna muvaffak olmayabilir. Onun için hadîs-i şerîfte مِنْ خَيْرٍ مِنْ بَيْتِ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ [Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır.]⁶⁵⁸ buyurulmuştur. Ve hattâ bazı ahvâlde bir kimsenin niyyeti amel-i hayra olduğu hâlde, o niyyeti kuvveden fiile getirmeğe teşebbüs ettiği sırada, arzûsu ve niyyeti hilâfına olarak amel-i şer sûretinde de zâhir olabilir. Binâenaleyh amel-i hayra niyyet ile berâber, ona muvaffakiyet başkadır.

وَلَمْ يَنْصُرِ النَّبِيُّ عَلَيْهِمَا وَلَا عَلَىٰ وَاحِدٍ مِنْهُمَا، وَالظَّاهِرُ أَنَّهُ لَا تَسَاوِيَّ بَيْنَهُمَا،
وَلِذَلِكَ طَلَبَ خَالِدُ بْنُ سَيَانَ الْإِبْلَاقَ حَتَّىٰ يَصِحَّ لَهُ مَقَامُ الْجَمْعِ بَيْنَ الْأَمْرَيْنِ،
فِيحْضُلِ عَلَى الْأَجْرَيْنِ.

656 Ebû Dâvud, “Salât”, 51.

657 İbn Mâce, “Zühd”, 26.

658 Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, s. 185; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, III, s. 292.

Ve Nebî (a.s.v.) her ikisine ve her ikisinden birisine nassetmedi. Ve zâhir olan budur ki, her ikisinin arasında tesâvî yoktur. Ve bunun için, Hâlid bin Sinân iblâğî taleb etti; tâ ki kendisi için iki emr arasında makâm-ı cem' sahîh ola; [26/9] binâenaleyh ecreyn üzerine hâsıl ola!

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz bâlâda zikrolunan hadîs-i şerîflerde cemâate yetişemeyen musallî ve fakîr-i mütemennî için hem niyyet ve hem de amel ecri hâsıl olacağını ve niyyet ile amel ecirlerinden birisinin verileceğini nassetmedi; belki cemâate hâzır olup namaz kılanın ecri verileceğini itlâk üzere beyân buyurdu. Ya'ni cemâatle edâ-yı salât eden kimsenin niyyetine mukâbil verilen ecir mi, yoksa hem niyyetin ve hem de amelin ecri mi verileceğini tasrîh buyurmadı. Ve kezâ fakîr-i mütemennî ile ganiyy-i mütesaddıkın alelîtlâk ecirde müsâvî olduğunu beyân buyurdu. Bu müsâvât niyyette mi, yoksa hem niyyet ve hem de amelde mi; bunu nassetmedi. Ve zâhir olan niyyetin ecri ile amelin ecri arasında müsâvât bulunmamasıdır. Ve işte bu adem-i müsâvât için Hâlid bin Sinân (a.s.), niyyet ile amel arasında kendisine cem' makâmı hâsıl olmak üzere iblâğ-ı nübüvveti ve nübüvvet-i berzahiyeye ile zâhîr olup bu husûstaki ihbârâtı taleb etti. Böyle olunca kendisine hem niyyet ve hem de amel ecri hâsıl olur. Eğer niyyetle amel ecirleri arasında tesâvî olsa idi; o hazret yalnız niyyetle iktifâ edip, nübüvvet-i berzahiyeye ile zuhûr için ihtiyâr-ı külfet buyurmaz idi.

İbtidâ: 28 Şubat 1334 ve 16 Cümâde'l-ülâ 1336

[28 Şubat 1918], Perşembe gecesi

İntihâ: 8 Mart 1334 ve 24 Cümâde'l-ülâ 1336

[8 Mart 1918], leyle-i Cum'a saat-i ezânî 3

XXVII

فَصُّ حِكْمَةٍ فَرْدِيَّةٍ فِي كَلِمَةِ مُحَمَّدِيَّةٍ

**BU FASS KELİME-İ MUHAMMEDİYYE’DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ FERDİYYE BEYÂNINDADIR.**

“Hikmet-i ferdiyye” nin Kelime-i Muhammediyye’ye tahsisindeki sebep budur ki: Hakikat-i muhammediyye, bilcümle taayyünâtın evvelidir; ve kâffe-i mevcûdâtın a’yân-ı sâbitelerini ve hakâyıkını müştemeldir. Onun fevkinde hiçbir isim ve sıfat ve na’î ile mevsûf ve mevsûm ve men’ût olmayan “zât-ı sırf” vardır ki, cem’-i taayyünâttan münezzehdir. Zîrâ zât-ı ahadiyye, zâtiyeti hasebiyle tecelliden müstağnîdir. Binâenaleyh onun vücûd-ı mutlakı zâtiyeti hasebiyle aslâ tecellî etmez. Onun tecellîsi ancak onda bilkuvve mevcûd olan sıfât ve esmâ icâbıdır. Bilfarz zât-ı ahadiyyette mündemic ve bilkuvve mevcûd sıfât ve esmâ bulunmasa, zât zâtiyeti üzere kalır ve ondan ebeden tecellî vâki’ olmaz idi. Fakat onda bilkuvve sıfât ve esmâ-i nâmütenâhiye bulunduğundan ve bunlar lisân-ı isti’dâdlarıyla zuhûr taleb ettiklerinden, zât-ı sırf, lâ-taayyün mertebesinden mertebe-i ilme tenezzül ederek, o sıfât ve esmâ-i nâmütenâhiyenin sûretleri, ilm-i Hak’ta müteayyin ve her birisinin hakikati yekdîğherinden mütemeyyiz oldu. Bu mertebeye, mertebe-i vâhidîyyet ve mertebe-i sıfât ve esmâ ve “hakikat-i muhammediyye” derler. Ahadiyet mertebesiyle arasındaki fark, ancak taayyünsüzlük ile taayyünden ibârettir. Bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**’de mürûr etti. Şu hâlde (S.a.v.) [27/2] Efendimiz’in hakikati cem’-i taayyünâtın mebdei olmak i’tibâriyle vücûdda vâhid ve ferddir. Ve kezâ bilcümle taayyünâtı muhîr olmak i’tibâriyle de külliyetle muttasıftır. Nitekim Ferîdüddîn Attâr (k.s.) *Bî-ser-nâme*’lerinde bu makâma işâreten buyururlar. Beyit:

احمد است این جا احد ای مردِ کار   سرِّ حق را با تو گویم آشکار

میم را بردار احمد شد احد   فهم کن معنی الله الصمد

Tercüme: “Ey iş adamı, sırr-ı Hakk’ı sana açıkça söyleyeyim ki, bu âlem-i taayyünde Ahad, Ahmed’dir, mîm-i taayyünü kaldır, Ahmed Ahad olur. İşte “Allâhu’s-Samed’in ma’nâsını anla!”⁶⁵⁹

Ve kezâ *Gülşen-i Râz* sâhibi (k.s.) buyurur. Beyit:

احد در میم احمد گشت ظاهر   در این دور اول آمد عین آخر
ز احمد تا احد يك ميم فرق است   جهانی اندرآن يك ميم غرق است

[27/3] Tercüme: “Ahad, Ahmed’in mîm-i taayyününde zâhir oldu. Bu devirde evvel âhirin “ayn”ı geldi. Ahmed’den Ahad’e kadar fark bir mîm-den, ya’ni taayyünden ibârettir. Bütün mevcûdât-ı cihân o mîm-i taayyün içindemüstağraktır.”⁶⁶⁰

Ve kezâ Mirzâ Bîdil (k.s.) buyurur. Rubâî:

آن جوهرِ ایجاد و صفات و اسما   آن آینه قدرت ذاتِ یکتا
درغیب احد است و در شهادت احمد   اینست رموزِ خواجه هر دو سرا

Tercüme: “O zât-ı ahadiyyenin âyîne-i kudreti ve o sıfât ve esmâ îcâd ve izhârının cevheri mertebe-i gaybda Ahad’dır; ve mertebe-i şehâdette ise, Ahmed’dir. İşte her iki cihân seyrinin rumûzu budur.”⁶⁶¹

***

Velhâsıl zât-ı ahadiyyenin kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtı ile olan tecellîsinden ibâret “feyz-i akdes” ile ibtidâ müteayyin olan ancak “hakikat-i muhammediyye”dir; ve mertebede ona müsâvî bir taayyün yoktur. O hakikat, vücûd-ı mutlak-ı Hakk’ın öyle bir mertebe-i külliyye ve

659 Attâr, *Bî-ser-nâme*, s. 55.

660 Lâhicî, *Mefâtihu'l-İcâz*, s. 21 (beyit: 19). İlk beyit Şebüsterî’ye âit olmakla birlikte ikinci beytin söyleyeni belli değildir. Ancak bâzı yazma nüshalarda bu beytin Şebüsterî’ye atfî sözkonusudur. Bk. *Gulshan ı Raz –The Mystic Rose Garden–* (ed. E. H. Whinfield), 1880, s. 3 (beyit: 20). Ayrıca bk. *Gülşen-i Râz* (tercüme ve şerh: A. Avni Konuk), s. 59.

661 Rubâî için bk. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzihu'l-Beyân*, s. 348. Krş. *Rubâiyât-ı Bîdil*, s. 1.

ferdiyyesidir ki, cemî'-i taayyünâtı müştemil ve muhîttir. Ve işte “rûh-ı Muhammedî” budur. Onun için (S.a.v.) Efendimiz **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوْحِي** [Allâh'ın ilk yarattığı benim rûhumdur.] **نُورِي** [Benim nûrumdur.] buyurmuşlardır. Ferîdüddîn-i Attâr (k.s.) *Mantıku't-Tayr*'da buyururlar. Beyit:

بود نور جانِ او بی هیچ ریب	آنچه اول شد پدید از جیبِ غیب
گشت عرش و کرسی و لوح و قلم	بعد زان آن نورِ مطلق زد علم
یک علم ذریت است و آدم است	یک علم از نورِ پاکش عالم است

Tercüme: “Ceyb-i gaybdan ibtidâ zâhir olan şübhesiz onun nûr-i cânı idi. Ba'dehû o nûr-i mutlak bayrak çekti; arş ve kürsî ve levh ve kalem peydâ oldu. Onun nûr-i pâkinden çekilen bayrağın birisi âlemdir; diğeri dahi Âdem ve onun zürriyetidir.”⁶⁶²

Ve şems-i hakikat Mevlânâ-yı Muhammedî-sîret (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*'in cild-i sâdisinde buyururlar. *Mesnevî*:

[27/4] گم کنی هم متن و هم دیباجه را	چون جدا بینی ز حق این خواجه را
بنده را در خواجه خود محو دان	دو مگوی و دو مدان و دو مخوان
شرم دار ای احوال از شاه غیور	خواجه را چون غیر گفتی از قصور
دیدن او دیدن خالق شدست	مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ اِحْمَدُ بَدَسْتُ

Tercüme: “Vaktâki bu Seyyidü'l-kevneyni sen Hak'tan ayrı gördün, kitâb-ı kâinâtın hem metnini ve hem de dîbâcesini gâib ettin.⁶⁶³ İki deme, iki bilme ve iki okuma! Bendeyi kendi efendisinde mahv olmuş bil!⁶⁶⁴ Kusûr-ı fehminden nâşî, efendiye “gayr” dediğin vakit, ey şaşî, Gayûr olan şâhdan utan!⁶⁶⁵ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit, sen atmadın!] âyet-i kerîmesindeki “râmî” Ahmed'dir. Onu görmek Hâlîk'ı görmek olmuştur.⁶⁶⁶”

İmdi nübüvvet, (S.a.v.) Efendimiz'in vücûd-ı şerîfleriyle hatmolundu-

662 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 276; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 53.

663 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 412 (beyit: 3237).

664 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 411 (beyit: 3235).

665 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 401 (beyit: 3205).

666 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 406 (beyit: 3217).

ğu gibi, bu *Fusûsu'l-Hikem* dahi “hikmet-i ferdiyye” ile hatmolundu. Ve kezâ Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz, nasıl cemî'-i hakâyıkı câmi' ise “hikmet-i ferdiyye” dahi bilcümle hikemi câmi'dir.

***

إِنَّمَا كَانَتْ حِكْمَتُهُ فَرْدِيَّةً، لَأَنَّهُ أَكْمَلُ مَوْجُودٍ فِي هَذَا النَّوْعِ الْإِنْسَانِيِّ، وَلِهَذَا بُدِئَ بِهِ الْأَمْرُ وَخْتِمَ، فَكَانَ نَبِيًّا وَأَدْمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطَّيْنِ، ثُمَّ كَانَ بِنَشْأَتِهِ الْعُنْصُرِيَّةِ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ.

Onun hikmeti, ancak ferdiyye oldu. Zîrâ o, bu nev'-i insânîde mevcûdun ekmelidir; ve bunun için emr onunla bed'olundu ve onunla hatmolundu. İmdi Âdem, mâ' ile tıyn beyninde olduğu hâlde, o nebî idi. Ondan sonra neş'et-i unsuriyesi ile hâtemü'n-nebiyyîn oldu. [27/5]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Kelime-i Muhammediyye'nin “hikmet-i ferdiyye”-ye mukârin bulunmasının sebebini îzâhen buyururlar ki: (S.a.v.) Efendimiz'in hikmeti ancak ferdiyyedir. Zîrâ onun hakîkati, mukaddemede dahi beyân olduğu üzere, fevkinde ancak zât-ı ahadiyye bulunan cem'iyet-i ilâhiyye makâmı ile münferiddir; ve o makâm “Allah” isminin mazharıdır; ve Allah ismi ise cemî'-i esmâyı câmi' olan ism-i a'zamdır. Şu hâlde bu makâm zât-ı ahadiyyenin en evvel müteayyin olduğu bir makâm-ı taayyündür; ve cemî'-i taayyünâtın mebdei ve menş'idir; ve binâenaleyh bilcümle taayyünâtı şâmidir. Vücûdda ona müsâvî ve onun nazîri olan bir taayyün bulunmadığı için bir mertebe-i ferdiyyedir. Ve (S.a.v.) Efendimiz, bu nev'-i insânîde mevcûdun ekmelidir. Zîrâ Hak, zuhûr-ı küllî ile onun vücûdunda zuhûr etmiştir. Çünkü enbiyâ (a.s.) bu nev'in ekmelidir; ve onlardan her birisi bir ism-i küllînin mazharıdır.

Ve külliyâtın kâffesi ism-i ilâhî tahtında dâhildir; ve o ism-i ilâhînin mazharı dahi (S.a.v.) Efendimiz'dir. Böyle olunca o, bu nev'in efrâdının ekmele olur. İşte bu sebeble emr-i vücûd onunla bed'olunup onunla hatmolundu. Çünkü a'yândan en evvel “feyz-i akdes” ile müfâz olan şey, onun ayn-ı sâbitesidir; ve en evvel ekvândan hâriçte “feyz-i mukaddes” ile mevcûd olan şey, onun rûh-ı mukaddesidir. Binâenaleyh emr-i vücûd onunla

bed' ve emr-i risâlet, en sonra onunla hatmolundu. Ve nev'-i Âdem âb ve kil arasında bulunmakta iken (S.a.v.) Efendimiz nebî idi. Çünkü zât-ı ahadiyyenin mertebe-i vâhidiyyete tenezzülünden ibâret bulunan hakikat-i muhammediyye bilcümle suver-i ilmiyye-i esmâiyyeyi câmi' olduğu gibi, vücûd-ı Hakk'ın ervâh-ı mücerrede mertebesine tenezzülünde dahi, rûh-ı Muhammedî cemî'-i ervâhı câmi' olan rûh-ı küllî oldu. Ve o mertebede kâffe-i ervâh-ı beşeriyye ve melekîyyeye meb'ûs oldu. Ve ervâh levh-i mahfûz mertebesinde müteayyin olup hakâyık-ı nûrâniyyeleri mezâhiri ile yekdîğlerinden ayrıldıktan sonra, Allah Teâlâ hazretleri [27/6] o rûh olan hakikat-i muhammediyyeyi, müteayyin olan bu mezâhir-i nûrâniyyenin, zât-ı ahadiyyenin bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfat zuhûrundan ibâret olduğunu haber vermek için, nebî olarak onlara ba's buyurdu. (S.a.v.) Efendimiz ba'dehû neş'et-i unsuriyyesi ile enbiyânın hâtemi oldu. Çünkü hakikat-i muhammediyye şecere-i kevnin çekirdeği mesâbesindedir; ve çekirdek ağacın mebdei ve onun meyvesi de hâtem-i kemâlâtıdır. Meyvenin zuhûrundan sonra fasl-ı harîf gelmekle, ağacın yaprakları dökülüp zevâle yüz tutar. Onun için nübüvvet ve dîn ve kemâl-i zuhûr emirleri şecere-i kevnin meyvesi olan onların vücûd-ı unsurîleri ile hatmolundu.

وَأَوَّلُ الْأَفْرَادِ الثَّلَاثَةُ، وَمَا زَادَ عَلَى هَذِهِ الْأَوَّلِيَّةِ مِنَ الْأَفْرَادِ فَإِنَّهَا عَنْهَا، فَكَانَ لِلَّهِ أَوَّلٌ دَلِيلٌ عَلَى رَبِّهِ، فَإِنَّهُ أُوتِيَ جَوَامِعَ الْكَلِمِ الَّتِي هِيَ مُسَمِّيَاتُ أَسْمَاءِ آدَمَ، فَأَشْبَهَ الدَّلِيلَ فِي تَثْلِيثِهِ، وَالذَّلِيلُ دَلِيلٌ لِنَفْسِهِ، وَلَمَّا كَانَتْ حَقِيقَتُهُ تُعْطِي الْفَرْدِيَّةَ الْأَوَّلَى بِمَا هُوَ مُثَلَّثُ النَّشْأَةِ، لِذَلِكَ قَالَ فِي بَابِ الْمَحَبَّةِ الَّتِي هِيَ أَصْلُ الْوُجُودِ: «حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ» بِمَا فِيهِ مِنَ التَّثْلِيثِ، ثُمَّ ذَكَرَ «النِّسَاءَ وَالطَّيِّبَ وَجَعَلْتَ قُرَّةَ عَيْنِهِ فِي الصَّلَاةِ».

Ve efrâdın evveli üçtür; ve efrâddan bu evveliyet üzerine zâid olan şey muhakkak ondandır. Böyle olunca Resûl (a.s.), Rabb'ine delîlin evvelidir.⁶⁶⁷ Binâenaleyh cevâmîu'l-kelim verildi ki, o da esmâ-i Âdem

667 *Fusûs* neşirlerinde ve Ahmed Avni Bey'in aşağıda da belirteceği üzere bâzı şerhlerde "edellü'd-delîl" olarak yer alan bu ifâde, Yâkub Han ve Bosnevî şerhlerinde "evvelü'd-delîl" olarak tespit edilmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 559; Yâkub Han, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 349.

müsemmeyâtıdır. Şu hâlde Sallallâhu aleyhi ve sellem onun teslîsinde delîle müşâbih oldu; ve delîl, kendi nefsi için delîldir. Vaktâki onun hakîkati, müselles-i neş'et olması sebebiyle, ferdiyyet-i ûlâyı verdi. Bunun için aslı vücûd olan muhabbet bâbında, onda teslîsten olan şeyden nâşî, *مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ*, *ya'ni* “Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdireldi” buyurdu.⁶⁶⁸ Ba'dehû nisâyı ve tıybi zikretti; ve onun kurretü'l-ayni namazda mec'ûl oldu. [27/7]

Fass-ı Sâlihî'de tafsîl olunduğu üzere, tekvîn ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid idi ki, o da Hak tarafından “zât”, “irâde” ve “kavl”; ve “şey” tarafından dahi, ilm-i ilâhîde sâbit olan onun “şey'iyet”i, “Kün! kavlini istimâ” ve “emre imtisâl”idir. Ve bir şeyin tekevünü için Hakk'ın bu ferdiyyet-i selâsiyyesi, şeyin ferdiyyet-i selâsiyyesine mukâbil olmak lâzımdır. Ferd adedlerin ilk mertebesi üçtür. Onun mâdûnunda “iki” ile “bir” vardır. İki adedi çifttir. “Bir” ise, aded değil belki bilcümle adedlerin menşeidir ki, bu cihet evvelki fasslarda îzâh olundu. Üçün fevkinde, beş, yedi, dokuz ve on bir ilh... nâmütenâhî tek adedler vardır. Binâenaleyh lâ-taayyün olan zât-ı ahadî, zuhûra meylettikde, onda bilkuvve mevcûd olan şuûnâtın sûretleri ilminde peydâ olur. İşte bu mertebe-i ilimde bilcümle mevcûdâtın şey'iyetleri sâbit olur. Ve ilk sâbit olan şey, bilcümle şey'iyâtı câmi' olan hakîkat-i muhammediyedir ki, o, şey'-i külldür. İmdi mükevvenâtın mertebe-i ilimden mertebe-i “ayn”a gelmesi için, Hak tarafından onun “zât”ı, “irâde”si ve “Kün!” kavli; ve hakîkat-i muhammediye tarafından dahi, onun ilm-i ilâhîde sâbit olan “şey'iyet-i külliyye”si ve “Kün! kavlini istimâ” ve “emre imtisâl”i lâzım gelir. İşte bu sebeble Kelime-i Muhammediyye “hikmet-i ferdiyye” ile tavsîf olundu.

Bu mukaddeme ma'lûm olduktan sonra anlaşılır ki, ferd adedlerin evveli “üç”tür. Bu evvelki mertebe üzerine zâid olan diğer ferd adedler, o evveliyet mertebesinin teferruâtındandır. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz Rabb'ine olan delîlin evvelidir. Çünkü mecmû'-i âlem, Hakk'ın bilcümle sıfât ve esmâsının mazharı olmak i'tibâriyle muzhir [27/8] olan Hakk'ın nefsine ve zâtı-

668 Nesâî, “İşretü'n-Nisâ”, 1; Abdürrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, IV, s. 321; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, s. 307vd.; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 174; Kelâbâzî, *Bahrul-Fevâid*, I, s. 113; Zebîdî, *İthâfî's-Sâde*, VI, s. 60-61.

na delîldir; ve onların tekevvinü ise ferdiyete müsteniddir. Şu hâlde cemî' -i âlem mazhar-ı ferdiyyettir. Hâlbuki ibtidâ mazhar-ı ferdiyyet olan hakikat-i muhammediyedir ki, âlemde mevcûd olan kâffe-i sîfât ve kemâlât-ı ilâhiyyeyi câmi'dir. Böyle olunca Rabb'ine olan delîlin evveli (S.a.v.) Efendimiz'dir.

Şerh-i Kâşânî ve Bâlî'de ibâre رَّبِّهِ الدَّلِيلِ عَلَى رَبِّهِ sûretinde vâki' olup أول [evvel] yerine أدل [edell] isti'mâl olunmuştur. Ma'nâ "Rabb'ine delîlin edelli olur" demektir. Rûh-ı ma'nâ değışmez. (S.a.v.) Efendimiz'in Rabb'ine ilk delîl olması, onun delâil-i sâire üzerine tafazzulunu îcâb eder.

Böyle olunca bâlâda îzâh olunan cem'iyet i'tibâriyle, Resûl (a.s.)a cevâmiu'l-kelim verilmiş oldu. Ve "kelim" ise, ta'lîm-i ilâhî ile Âdem (a.s.)ın bildiği esmâ-i ilâhiyyenin müsemmeâtıdır. Vâkıâ kelimât-ı ilâhiyye fûrûu i'tibâriyle nâmütenâhîdir. Fakat o fûrû', üç asıldan teşa'ub eder. Bu üç aslın birincisi: Mertebe-i ilmde sâbit olan hakâyıktır ki, onların hasâisi "fâiliyet" tir. İkincisi: Mertebe-i imkânda zâhir olan onların ukûsüdür ki, hasâisi "münfaiyet" tir. Üçüncüsü: Cemî' -i kemâlâtı câmi' olan hakâyık-ı insâniyyedir ki, mertebe-i imkânda zâhir oldu.

İşte bu ta'dâd olunanlar, nâmütenâhî olan şuûnât-ı zâtiyyenin asıllarıdır; ve hakikat-i zâtiyye bu şuûnâtın cümlesini muhîttir. Nitekim buyrulur: وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا (Nisâ, 4/126) [Allah her şeyi muhîttir.] (S.a.v.) Efendimiz'in hakîkati, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i vücûb ile mertebe-i imkânı arasında, berzahiyet-i kübrâ ile müteayyin olduğundan, kendilerine bu cevâmiu'l-kelim verildi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) kendisinde müctemi' olan teslîste delîle benzedi. Bunun îzâhı budur ki:

Îcâd-ı maânî husûsunda "delîl", ya'ni kıyâs-ı mantıkî ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müsteniddir. [27/9] Bunda mutlakâ üçten mürekkeb olan "nizâm" ve "şart-ı mahsûs"a riâyet olunmak lâzımdır. Meselâ bir kıyâs-ı iktirânî tertîb edip, ondan bir netîce çıkarmak için iki "mukaddeme" îrâd olunur; ve her bir "mukaddeme" iki "müfred"i hâvî bulunur ki, bu sûrette "müfred" dört olur. Bu dört müfreden biri, iki mukaddemeyi yekdiğerine rabt için tekerrür eder. İşte delîlin "nizâm-ı mahsûs" üzere olması budur. Ve "nizâm-ı mahsûs"a riâyet olunarak tertîb olunan delîlde tekerrür eden "müfred" terk olundukta, üç "müfred" kalır.

Meselâ âlemin hâdis olduğu netîcesini tekvîn için şu vech ile bir kıyâs-ı iktirânî ve delîl tertîb ederiz: “Âlem mütegayyirdir”; “Her mütegayyir hâdistir”; “Öyle ise âlem hâdistir.” Burada mukaddemenin biri “Âlem mütegayyirdir” ve diğeri “Her mütegayyir hâdistir” cümleleridir; ve her bir mukaddemede “âlem, mütegayyir, mütegayyir, hâdis” müfredleri mevcûddur. Tekerrür eden “mütegayyir” müfredi terk olundukda “âlem, mütegayyir, hâdis” müfredleri kalır ki, “nizâm-ı mahsûs” ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid olmuş olur; ve bu sûrette de “Âlem hâdistir” netîcesi tekevün eder; ve delilde bu vech ile “nizâm-ı mahsûs”a riâyet olunmak lâzım geldiği gibi, “şart-ı mahsûs”a da mürâât iktizâ der. Ve ilm-i mantıkta “şart-ı mahsûs”, hükümün illetten eamm veyâ ona müsâvî olmasından ibârettir.

Meselâ şöyle bir “delîl”, ya’ni kıyâs-ı iktirânî tertîb edelim: “İnsan hayvandır”; “Her hayvan cisimdir”; “Öyle ise her insan cisimdir.” Bu delilde bâlâda izâh olduğu vech ile teslîse müstenid “nizâm-ı mahsûs” olduğu gibi “şart-ı mahsûs” da vardır. Çünkü “hüküm” olan cisim, “illet” olan hayvandan daha umûmîdir. Zîrâ her hayvan cisimdir. Fakat her bir cisim hayvan değildir. Ve kezâ diğeri bir “delîl” yapıp diyelim ki: “İnsan hayvandır” ve “Her hayvan hassâstir”; “Öyle ise insan hassâstir.” Bunda da hüküm olan “hassâs” [27/10] illet olan “hayvan”a müsâvîdir. Çünkü her hayvan hassâs ve her hassâs hayvandır.

İşte görülüyor ki, icâd-ı maânî için, nizâm-ı mahsûs ve şart-ı mahsûs üzerine tertîb olunan delîller, ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müsteniddir. Ve (S.a.v.) Efendimiz’de dahi ferdiyyet-i selâsiyye müctemi’ olduğundan onlar dahi “delîl”e benzemiş oldu. Zîrâ vücûd-ı şerîfleri, netîce-i âlemin bâdî-i tekvînidir. Fakat “delîl”, ya’ni kıyâs-ı mantıkî bir vech ile medlûlün, ya’ni delâlet ettiği ma’nânın gayrıdır. Hâlbuki Hakk’a evvel delîl olan Resûl (a.s.) kendi nefesine delîldir. Zîrâ Resûl (a.s.)ın nefsi, zât-ı mutlak-ı Hakk’ın onda taayyününden ibârettir. Binâenaleyh nefsi Muhammedî, Hakk’ın gayrı değildir ki, Hakk’a ilk delîl olduğu vakit onun medlûlü olan Hakk’ın gayrı olsun. Şu hâlde onun Hakk’a delâleti, Hakk’ın kendi zâtına delâletidir. Ve nefsi Muhammedî, zât-ı mutlakın bir mertebe tenezzülünden ibâret olmakla, zât ile nefsi Muhammedî arasındaki fark, taayyünsüzlük ile taayyünden ibârettir. *Mesnevî:*

آفتاب آمد دلیل آفتاب
گر دلیلت باید از وی رو متاب
از وی ار سایه نشانی میدهد
شمس هر دم نورِ جانی میدهد

Tercüme: “Güneşin delili, güneş geldi. Eğer sana delil lâzım ise ondan yüz çevirmel! Eğer sâye ondan bir nişân verirse, güneş her dem bir nûr-i cân verir.”⁶⁶⁹

İmdi (S.a.v.) Efendimiz’in hakîkati, Hak tarafından “zât”, “irâde” ve “kavl” ve kendi tarafından dahi “şey’iyet” ve “Kün! kavlini istimâ” ve “emre imtisâl”den ibâret olarak ferdiyyet-i ûlâyı verdiği için, kendisinde olan bu ferdiyyet-i selâsiyyeden nâşî, asl-ı vücûd olan “muhabbet” bâbında “Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirdi” buyurdu. Ondandır da bu üç şeyi beyânen “nisâ”yı ve “ıyb”i [27/11] ve “onun kurretü’l-aynı namazda mec’ûl olduğunu” zikretti. Ve muhabbetin asl-ı vücûd olması budur ki: كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Ben mahfî bir hazîne idim. Bilinme muhabbet ettim.] hadîs-i kudsîsi mûcibince zât-ı mutlakın eltaf-ı latîf olan mertebe-i ahadiyyetten, kesîf olan mertebe-i vâhidiyyete ve ba’delhû ale’t-tedric kesâfetle ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerine tenezzülü bilimeklige olan muhabbetinden münbaisdir. Eğer bu muhabbet-i zâtiyye olmasa idi, bu vücûdât-ı izâfiyye zâhir olmazdı. Binâenaleyh asl-ı vücûd muhabbetten ibâret oldu.

فَابْتَدَأَ بِذِكْرِ النِّسَاءِ وَأَخَّرَ الصَّلَاةَ، وَذَلِكَ لِأَنَّ الْمَرْأَةَ جُزْءٌ مِنَ الرَّجُلِ فِي أَصْلِ ظُهُورِ عَيْنِهَا، -كما أَنَّ الْإِنْسَانَ بَعْضُ ظَهْوَرَاتِ الْحَقِّ وَالْحَقُّ أَصْلُهُ وَمَنْشُؤُهُ-، وَمَعْرِفَةُ الْإِنْسَانِ بِنَفْسِهِ مُقَدِّمَةٌ عَلَى مَعْرِفَتِهِ بِرَبِّهِ، فَإِنَّ مَعْرِفَتَهُ بِرَبِّهِ نَتِيجَةٌ عَنْ مَعْرِفَتِهِ بِنَفْسِهِ، لِذَلِكَ قَالَ ﷺ: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»، فَإِنْ شِئْتَ قَلْتَ بِمَنْعِ الْمَعْرِفَةِ فِي هَذَا الْخَبَرِ وَالْعَجِزِ عَنِ الْوُصُولِ، فَإِنَّهُ سَائِعٌ فِيهِ، وَإِنْ شِئْتَ قَلْتَ بِثُبُوتِ الْمَعْرِفَةِ، فَالْأَوَّلُ أَنْ تَعْرِفَ أَنَّ نَفْسَكَ لَا تَعْرِفُهَا فَلَا تَعْرِفُ رَبَّكَ، وَالثَّانِي أَنْ تَعْرِفُهَا فَتَعْرِفُ رَبَّكَ.

İmdi “nisâ”nın zikri ile ibtidâ etti ve “salât”ı te’hîr eyledi. Bu da “kadın”ın kendi “ayn”ının asl-ı zuhûrunda, muhakkak racûlden bir cüz’ olmasından nâşîdir. -Nitekim “insan” Hakk’ın ba’zı zuhûrâtıdır; ve

⁶⁶⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 126 (beyit: 116-117).

Hak onun aslı ve menşeidir.⁶⁷⁰ Ve insanın nefesine ma'rifeti, kendi Rabb'inin ma'rifetine mukaddemedir. Zîrâ onun Rabb'ine ma'rifeti, onun kendi nefesine ma'rifetinden neticedir. Bunun için Resûl (a.s.) "Kendi nefisini ârif olan kimse Rabb'ini ârif olur" buyurdu. Binâenaleyh eğer istersen bu haberde men'-i ma'rifetle ve vusûlden acz ile kâil olursun. Zîrâ muhakkak o, onun hakkında câizdir; ve eğer istersen ma'rifetin sübûtu ile kâil olursun. İmdi evvelkisi, muhakkak sen kendi nefisini ârif olmadığını ârif olursun; [27/12] şu hâlde Rabb'ini ârif olmazsın. Ve ikincisi nefisini ârif olursun; binâenaleyh Rabb'ini ârif olursun.

Ya'ni kadının "ayn"ının asl-ı zuhûru, erkeğin bir cüz'ü olarak vâki' olduğu için, "muhabbet" bâbında beyân buyurduğu üç şeyden ibtidâ kadını ve sonra da namazı zikretti. Zîrâ vücûdda asl olan "fâilîyet" tir; ve "münfaiyyet" neticedir; ve mazhar-ı fâilîyyet erkek ve mazhar-ı münfaiyyet ise kadındır. Binâenaleyh kadın erkeğin neticesidir; ve netice cüz'dür. Şu hâlde kadın asl-ı zuhûrda erkeğin cüz'ü olmuş olur. Nitekim insan Hakk'ın ba'zı zuhûrâtıdır; ve Hak insanın aslı ve menşeidir. Zîrâ hakikat-i insâniyye olan hakikat-i Muhammediyye, lâ-taayyün olan zât-ı ahadiyyenin mertebe-i taayyüne tenez-zülüdür. Eğer zât-ı mutlak, libâs-ı taayyüne bürünüp mukayyed olmasa idi, onun tafsîli ve zâhiri olan vücûd-ı insânî sâha-ârâ-yı bürûz olmaz idi. Beyit:

جمالِ خویش بر صحرا نهادیم	فرستادیم آدم را به بیرون
اگر چشمت بود پیدا نهادیم	جمالِ ما بین زین راز پنهان
که گوهر پیش نا بینا نهادیم	وگر چشمت نباشد آن چنان دان
اگر چه این همه اسما نهادیم	مشو احوال مسما جز یکی نیست

Tercüme: "Âdem'i mertebe-i icmâlimizden hâriç olan mertebe-i tafsîle gönderdik; cemâlimizi izhâr ettik. Bu gizli sırdan cemâlimizi temâşâ et; eğer gözün varsa, o cemâlimizi meydâna koyduk. Eğer gözün yoksa, öyle bil ki, körün önüne bir gevher vaz'ettik. [27/13] Vâkiâ bütün bu esmâdan ibâret olan taayyünâtı izhâr ettik. Fakat sen şaşî olma! Müsemâmâ birden gayrı değildir!"⁶⁷¹

670 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 559.

671 Beyitler Ahmed Nâmekî-yi Câmî'ye (v. 536/1141) âittir. Bk. *Divân-ı Şeyh*

Böyle olunca insanın kendi nefesine ma'rifeti, Rabb'inin ma'rifetine mukaddemedir. Çünkü insanın Rabb'ine ma'rifeti, onun kendi nefesine ma'rifetinden netîcedir. Ya'ni insan kendi nefsinin sıfât-ı infîlîyye ve merbûbiyye ile muttasıf olduğunu ârif olmadıkça, Hakk'ın sıfât-ı fiiliyye ve rubûbiyye ile muttasıf olduğunu bilmez. Zîrâ fâilîyet, münfailîyet ile zâhir olur. İşte insanın kendi nefesine ma'rifeti⁶⁷² Rabb'inin ma'rifetine mukadde-me olduğu için (S.a.v.) Efendimiz: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ [Kendi nefsinin ârif olan kimse Rabb'ini ârif olur.] buyurdu. Zîrâ vücûd-ı izâfî-i insânî vücûd-ı hakîkî-i Hakk'ın cüz'ü gibi olduğundan ve cüz'ün vafından küllün vafına intikâl olunabileceğinden, insan kendi vücûd-ı cüz'îsinin vafını ârif olmakla Hakk'ın vücûd-ı küllîsinin vafını ârif olur.

İmdi sen istersen “Hakk'ın ma'rifeti mümkün değildir; ve onun ma'rifetine vusûlden herkes âcizdir” diyebilirsin. Çünkü onun hakkında böyle demek câizdir. Zîrâ mertebe-i itlâkta Hakk'ı kendi hakîkatı vech ile bilmek mümkün değildir; kendini ancak yine kendi bilir. Ve istersen “Hakk'ı bilmek mümkündür” deyip, onun ma'rifetini isbât edebilirsin. Çünkü vücûd-ı insânî ile sâir mevcûdât Hakk'ın onların suverinde taayyün ve takayyüdünden zuhûra gelmiştir; ve vücûd-ı latîf-i Hak onların eşkâl ve suverinde mütekâsif olmuştur. Binâenaleyh zât-ı latîf-i Hak mertebe-i letâfette görünmez ve bilinmez iken, bu mertebe-i kesâfette görünmüş ve bilinmiştir. İmdi bu iki kavilden “Hak bilinmez” kavline göre, sen hakikat-i gaybiyyesi i'tibâriyle kendi nefsinin bilmediğini bilirsin; ve bu hâlde de Rabb'ini ârif [27/14] olmamış bulunursun. Zîrâ senin nefsinin hakîkatı, mertebe-i itlâkta Hakk'ın “ayn”ıdır; ve o mertebede Hakk'ı bilmek mümkün değildir ki, nefsinin hakikatini bilesin; ve ikincisi olan “Hak bilinir” kavline göre dahi, sen nefsinin sıfât-ı kemâliyye ile ârif olduğun için, Rabb'ini de ârif olursun. Zîrâ görürsün ki, senin vücûdunda hayât, ilim, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn gibi birtakım sıfatlar sâbittir. Hâlbuki bu vücûdun, Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsinin muzâf olan bir vücûd-ı izâfîdir; ve o vücûd-ı hakîkî senin vücûd-ı izâfînin kayyûmudur. Eğer o vücûd-ı hakîkîde bu sıfatlar sâbit olmasa idi, onların âsârı bu sûretle sende dahi zâhir olmaz

Ahmed-i Câm –Jendepîl–, s. 301. İlk beyti krş. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 63.
672 Ahmed Avni Bey nüshası: “muhabbeti”. Âdil Bey nüshası: “ma'rifeti” (s. 12).

idi. İşte bu sûretle senin nefs-i mütekâsifinin isti'dâdı kadar, onda zâhir olan kemâlâtın, Hakk'ın kemâlât-ı nâmütenâhiyesinin sübûtuna istidlâl edersin. Sultan Veled (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*lerinde bu ma'nâyı îzâhen şu vech ile buyururlar.

نورِ شان ریخت بر سر از رحمت	خلق را حق چو ساخت در ظلمت
از صفاتِ قدیمِ علم و سخا	اندر ایشان نهاد گوهرها
وز صفتهاش ذاتِ او بینی	تا که در خود صفاتِ او بینی
آورد در دکان ودر بازار	همچو عطار کو ز هر انبار
همه را نآورد بیکبار او	اندکی آورد نه بسیار او
پر ز در هر یکی دو صد خر وار	باشد انبارها ورا بسیار
قدر هر طبله و بکلبه برد	نهد از هر یکی بطلبه خرد
عاقلی زان بداند آن بی شک [27/15]	گرچه در طبله ها بود اندک
اندروش صفاتِ الرحمن	هست دکانِ حق تنِ انسان
گرچه اندک بود بدان ز صفا	پس تو در خود ببین صفاتِ خدا
سیر کن زین قلیل سوی کثیر	که چسان است آن صفاتِ منیر
مکن اندر میان هر دو تو فصل	زین صفاتِ قلیل رو سوی اصل
چون ازو می رسد ترا یاری	دل بحق ده اگر دلی داری

Tercüme: “Vaktâki Hak, halkı zulmette yarattı, onların üzerine rahmet-i rahmâniyyesinden reşş-i nûr eyledi. Onlara ilim ve sehâ gibi sıfât-ı kadîmesinden, gevherler vaz'etti, tâ ki kendinde onun sıfatlarını göresin ve onun sıfatlarından da zâtını müşâhede edesin! Nitekim attâr, dükkâna ve pazara her yığından getirir. Fakat çok değil, az getirir; birdenbire hepsini getirmez. Onun her birisi iki yüz hayvan yükü ile dolu, çok anbarları vardır. Her birinden küçük tablaya vaz'eder. Her bir tablanın ve dükkânın alabileceği kadar nakleder. Her ne kadar tablalarda az olur ise de, bir âkıl bundan o anbarların [dolu] olduğunu şeksiz bilir. İşte Hakk'ın dükkânı dahi, insanın tenidir. Onun içinde Rahmân'ın sıfatları vardır. Böyle olunca sen kendinde sıfât-ı Hudâ'yı gör! Her ne kadar o sıfât-ı münîrin nasıl olduğu, sen de onlar ile az zâhir olur ise de, sen bu kadardan, kesîr cânibine seyr et! Bu sıfât-ı kalîlden, asıl tarafına git; her ikisinin arasın-

da fasl-ı müşterek olup kalma! Mâdemki ondan sana inâyet erişiyor, eğer bir gönlün varsa o dili Hakk'a ver!"⁶⁷³

فكان مُحَمَّدٌ ﷺ أَوْضَحَ دَلِيلٍ عَلَى رَبِّهِ، فَإِنَّ كُلَّ جُزْءٍ مِنَ الْعَالَمِ دَلِيلٌ [27/16] عَلَى أَصْلِهِ الَّذِي هُوَ رَبُّهُ، فَأَفْهَمَ، وَإِنَّمَا حُبُّبٌ إِلَيْهِ النَّسَاءُ، فَحَنَّ إِلَيْهِنَّ، لِأَنَّهُ مِنْ بَابِ حَيْنِ الْكَلِّ إِلَى جُزْئِهِ، فَأَبَانَ بِذَلِكَ الْخَبَرَ عَنِ الْأَمْرِ فِي نَفْسِهِ مِنْ جَانِبِ الْحَقِّ فِي قَوْلِهِ فِي حَقِّ هَذِهِ النَّشْأَةِ الْإِنْسَانِيَّةِ الْعُنْصُرِيَّةِ ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾، ثُمَّ وَصَفَ نَفْسَهُ بِشِدَّةِ الشَّوْقِ إِلَى لِقَائِهِ، فَقَالَ لِلْمُشْتَأَقِينَ: «يَا دَاوُدُ إِنِّي أَشَدُّ شَوْقًا إِلَيْهِمْ» يَعْنِي لِلْمُشْتَأَقِينَ إِلَيْهِ، وَهُوَ لِقَاءٌ خَاصٌّ، فَإِنَّهُ قَالَ فِي حَدِيثِ الدَّجَالِ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ لَنْ يَرَى رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ»، فَلَا بُدَّ مِنَ الشَّوْقِ لِمَنْ هَذِهِ صِفَتُهُ.

İmdi Muhammed (s.a.v.) Rabb'ine en ziyâde vâzih olan delîldir. Zîrâ âlemden her bir cüz', kendisinin aslı olan Rabb'ine delîldir. Binâenaleyh iyi anla! Ve ona ancak nisâ' sevdirildi. O da onlara müştâk oldu. Zîrâ o küllün cüz'üne şevki bâbındandır. İmdi o, bu haber ile Hakk'ın bu neş'et-i unsuriyye hakkında (Hicr, 15/29) [Ben insana rûhumdan nefhettim.] kavlinde cânib-i Hak'tan nefsi-emri izhâr eyledi. Ba'dehû Hak kendi nefsinin, insanın likâsına şiddet-i şevk ile vafetti. Binâenaleyh müştâkîn için: "Yâ Dâvûd benim de onlara -ya'ni kendisine müştâk olanlara- şevkim eşedir" buyurdu. O da likâ-yı hâstır. Zîrâ Resûl (a.s.) hadîs-i Deccâl'de "Sizden biriniz ölmedikçe Rabb'ini müşâhede etmez!" dedi. Böyle olunca, kendisinde bu sıfat olan kimse için şevk lâbüddür.

Ya'ni âlemin her bir cüz'ü kendi Rabb-i hâssı olan bir isme delîldir; ve her bir isim dahi müsemma olan ayn-ı vâhide-i ulûhiyyete delîldir. Hâl-buki Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in hakîkati vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın lâ-taayyün mertebesinden, taayyün mertebesine tenezzülünden ibâret olduğu cihetle, esmâ-i muhtelif-i ilâhiyyeden [27/17] ibâret olan erbâb-ı müteferrikanın kâffesini câmi' olduğu gibi, sûret-i unsuriyye-i muhammediyye dahi, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın, sûret-i insâniyyeye gelinceye kadar

673 Sultan Veled, *İbrîdânâme* (trc. A. Gölpınarlı), s. 12 (b. 126 vd.). Ayrıca bk. Câmi, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 88; Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 350-351.

tenezzül eylediği bilcümle merâtibi muhtevî ve cemî'-i merâtibin neticesi ve zübdesi olduğundan ve binâenaleyh onun Rabb'i Rabbü'l-erbâb olan "Allah" bulunduğundan Rabb'ine en vâzih delîl oldu.

İmdi (S.a.v.) Efendimiz küll olduğu ve kadın ondan bir cüz' bulunduğu için, küllün cüz'üne meyl ve iştîyâkı kâidesince ancak ona kadın sevdirdi. O da kadınlara müştâk oldu. Maahâzâ onun iştîyâkı yine kendi nefsinedir. Çünkü cüz', hakîkati i'tibâriyle küllün "ayn"ıdır; ve taayyünü i'tibâriyle ise gayrıdır. Ve bir şeyin muhabbeti ancak kendi nefsinedir. Zîrâ zuhûr, Hakk'ın kendi zâtına olan hubbü iledir; ve cemî'-i mevcûdâtta sârî olan muhabbet hâkikatte bu hubb-i zâtînin tafsîlinden ibârettir; ve iştîyâk dahi ayrılıktan münbaisdir. Eğer küll ile cüz' arasında ayrılık vâkî' olmasa idi, külliyet ve cüz'iyet sıfatları zâhir olmaz ve küllün cüz'üne muhabbeti ve iştîyâkı husûle gelmez idi.

İmdi (S.a.v.) bu *حُبِّبِ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثَ... الخ* [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirdi...] hadîs-i şerîfi ile Hakk'ın bu neş'et-i unsuriyye hakkında "Ben Âdem'e rûhumdan nefhettim" (Hicr, 15/29) kavlinde mündemic olan nefsi emri izhâr buyurdu; ve bu kavilde mündemic olan nefsi emri dahi budur ki: Allah Teâlâ kendi rûh-ı küllîsinden insana nefhetmekle, rûh-ı insânî rûh-ı küllî-i ilâhîden cüz' gibi oldu. Binâenaleyh sûret-i kesîfe-i insâniyyede müteakyyid ve müteayyin olan Hakk-ı latîfin, insana meyli ve iştîyâkı, küllün cüz'üne meyli ve iştîyâkı gibidir. Hak insana kendi rûhundan nefhettikten sonra, sûret-i insâniyyede zuhûru ve taayyünü habesıyla kendi nefsinin insanın likâsına şiddet-i şevk ile vasfeyledi. Şu hâlde onun insana iştîyâkı [27/18] kendi nefesine iştîyâkı demek olur.

Böyle olunca Allah Teâlâ kendisine müştâk olanlar hakkında buyurdu ki: "Ey Dâvûd, benim dahi onlara iştîyâkım pek şedîddir."⁶⁷⁴ Ya'ni Allah Teâlâ'ya müştâk olanların iştîyâkından Allah Teâlâ'nın onlara olan iştîyâkı daha şiddetlidir. Eğer "Hak Teâlâ her şeyde hâzır ve her şeyi müşâhid olduğu hâlde O'nun müştâkîne iştîyâkı ne ma'nâyâ gelir?" denilecek olursa, "Hakk'ın müştâkîne olan şevki ve iştîyâkı likâ-yı hâstır" cevâbı verilir. Çünkü Hak, müştâkînin vücûdunda müteayyindir; ve bu taayyün arada

674 Deylemî, *el-Firdevs*, V, s. 240; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, s. 202; Gazzâlî, *İhyâ*, VI, s. 458 (kitâbu zemmi'l-câh ve'r-riyâ); Sühreverdi, *Avârif*, I, s. 238 (10. bâb).

hicâb-ı likâdır. Ölüm ile ortadan kalkmadıkça likâ-yı etemm hâsıl olmaz.

Meselâ su incimâd edip buz şeklinde müteayyin olur. Buzun taayyün-i mahsûsu erimedikçe onda mahbûs olan su, vech-i etemm üzere deryâya mülâkî olmaz. Binâenaleyh bilfarz suyun buza iştiyâkı, kendi nefesine iştiyâkıdır. Zîrâ Resûl (a.s.) Deccâl'den bâhis olan hadîs-i şerîfnde “Sizden biriniz ölmedikçe Rabb’ini müşâhede etmez!”⁶⁷⁵ buyurdu. Şu hâlde abd, mevt vaktinde hâsıl olan likâ-yı hâssa müştâk olmak lâzımdır, tâ ki Hak onun iştiyâkından daha şedîd bir iştiyâk ile ona müştâk olsun! Ve mevt hadd-i zâtında hicâb-ı tabîatın ve beden-i kesîf ahkâmının kalkmasından ibâret olan bir hâl olduğu cihetle bu likâ-yı hâs, hem “mevt-i irâdî” ve hem de “mevt-i tabîî”ye şâmindir, denilmiştir. Fakat mevt-i irâdîde bu beden-i kesîfin hükmü zâil olsa bile, taayyün mevcûd olduğu cihetle, mevt-i tabîî gibi değildir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin maraz-ı mevtlerinde Şeyh-i kebîr Sadreddîn-i Konevî (k.s.) hazretleri onların iyâdetlerini teşrîf edip *عَاجِلًا شَفَاكَ اللَّهُ شِفَاءً عَاجِلًا* [Allah sana âcil şifâlar versin!] buyurmasıyla, Hz. Pîr-i destigîr: “Bundan sonra *اللَّهُ شَفَاكَ اللَّهُ* [Allah sana şifâlar versin!] sizin olsun. Âşık ile maşûk arasında kıldan bir gömlekten ziyâde bir şey kalmamıştır. İstemez misiniz ki nûr, Nûr’a vâsıl olsun?” buyurmuşlardır. [27/19] Demek ki mevt-i irâdîde, bu vücûd-ı müteayyin, kıldan bir gömlek derecesinde bir hicâb oluyor. Mevt-i tabîîde ise bu gömlek dahi kalmıyor. Beyit:

Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim

Dem-i vuslatta bana hâil ola pîrehenim

فَشَوْقُ الْحَقِّ لِهَؤُلَاءِ الْمُقَرَّبِينَ مَعَ كَوْنِهِ يَرَاهُمْ، فَيُحِبُّ أَنْ يَرَوْهُ وَيَأْتِيَ الْمَقَامُ ذَلِكَ، فَأَشْبَهَ قَوْلَهُ: «حَتَّى نَعْلَمَ» مَعَ كَوْنِهِ عَالِمًا، فَهُوَ يَشْتَأِقُ لِهَذِهِ الصِّفَةِ الْخَاصَّةِ الَّتِي لَا وُجُودَ لَهَا إِلَّا عِنْدَ الْمَوْتِ، فَيُبَلِّغُ بِهَا شَوْقَهُمْ إِلَيْهِ، كَمَا قَالَ تَعَالَى فِي حَدِيثِ التَّرَدُّدِ وَهُوَ مِنْ هَذَا الْبَابِ: «مَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي فِي قَبْضِ رُوحِ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَائِتَهُ وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ لِقَائِي» فَبَشَّرَهُ بِالْقَاءِ، وَمَا قَالَ لَهُ وَلَا بُدَّ لَهُ مِنَ الْمَوْتِ لِئَلَّا يُعْطَمَ بِذِكْرِ الْمَوْتِ.

Binâenaleyh Hakk’ın şevki, onları görür olması ile berâber, bu mu-

675 Müslim, “Fiten”, 19; Tirmizî, “Fiten”, 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, s. 76.

karrebîn için sâbittir. Böyle olunca kendisini görmelerine muhabbet eder; ve makâm-ı dünyâ bunu men'eyler. İmdi onun kavli, âlim olmasıyla berâber "Tâ ki biz bilelim!" (Muhammed, 47/31) kavline benzedi. Öyle ise o, ancak mevt indinde kendisi için vücûd olan bu sıfat-ı hâssaya müştâk olur. Binâenaleyh onların ona olan şevkleri onunla sâkin olur. Nitekim Hak Teâlâ hadîs-i tereddüde buyurdu; ve o bu bâbdandır: "Ben fâil olduğum bir şeyde, mevti kerîh gören mü'min kulunun rûhunun kabzında tereddüd ettiğim gibi, tereddüd etmedim; ve Ben onun mesâetini kerîh görürüm. Hâlbuki [27/20] ona Benim likâm lâbüddür." İmdi onu likâ ile müjdeledi; ve onun için, ona mevt lâbüddür, demedi, tâ ki onu zikr-i mevt ile mağmûm etmeye!

Ya'ni Hak Teâlâ mukarrebîn olan kullarını cemî'-i ahvâllerinde müşâhid olmakla berâber Hakk'ın onlara şevki sâbittir. Binâenaleyh hicâb olan bu beden-i kesîf-i unsurînin taayyünü ortadan kalkmakla, Hak Teâlâ bu mukarrebînin kendisini bilâ-hicâb müşâhede etmelerine muhabbet eder; ve makâm-ı dünyâ mûcib-i kesret olduğundan bu rü'yeti men'eder. Zîrâ bu beden-i kesifte hicâb-ı tabîat ve beşeriyet vardır. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in أَنَا بَشَرٌ مِّثْلَكُمْ (Kehf, 18/110) ve أَنَا أَعْضَبُ كَمَا يَعْضَبُ الْبَشَرُ (Kehf, 18/110) ya'ni "Ben de sizin gibi beşerim" ve "Ben beşerin gazab ettiği gibi gazab ederim"⁶⁷⁶ buyurmaları, bu dakıkaya işârettir. Şu hâlde Hak Teâlâ'nın يَا دَاوُدُ إِنِّي أَشَدُّ شَوْقًا إِلَيْهِمْ [Yâ Dâvûd, benim de onlara şevkim eşdedir!] kavli-i kerîmi وَلَتَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنَ الصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi elbette imtihan ederiz, tâ ki sizden mücâhidin ve sâbirini biz bilelim!] kavli-i münîfine benzer. تَا كِي بِيْلِيْمِ! [Tâ ki biz bilelim!] kavli hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de ve **Lokmânî**'de "ilm-i zâtî" ve "ilm-i esmâî" bahsinde geçti. Ya'ni Hak Teâlâ zâtında mündemic olan bilcümle şuûnâtını ilm-i zâtî ve ezeli ile bilip dururken "Sizden sâbir ve mücâhid olanlar kimlerdir? Bilmek için sizi imtihan ederiz" buyurdu. Ve mukarrebîn ise şuûnât-ı ilâhiyyeden olduğu ve şuûnât-ı ilâhiyye ise, zâtının gayrı olmadığı hâlde "Benim onlara şevkim daha ziyâdedir!" buyurdu. İşte gerek imtihan-ı ilâhî ve gerek iştiyâk-ı ilâhî, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i imkâna bi't-tenezzül bu mertebede zuhûruna taalluk etmekle, her iki kavil yekdîğerine benzer. Zîrâ şey'-i latîfin mertebe-i kesâfete tenez-

676 Müslim, "Birr", 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 262.

zülû hâlinde, onun sıfât-ı ârızasından ibâret olan bu kesâfet, o şey'-i latîfin hicâbı olur. Binâenaleyh bu kesâfet ortadan kalkmalı ki, o şey'-i kesîfle mevcûd olan latîf, aslına [27/21] rüçû' edebilsin. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendisine müştâk olan mukarrebînde husûle gelen "rü'yet" sıfat-ı hâssasına müştâk olur. Ve bu rü'yet sıfat-ı hâssası dahi, ancak ölüm vaktinde, abdin vasf-ı abdiyyeti hâiz olan vücûd-ı kesîfinin ahkâmı kalktığı hinde husûle gelir. Ve o mukarrebînin dünyâda yaşadıkları müddetçe, Hakk'a olan iş-tiyâkları, ölümleri vaktinde husûle gelen bu "rü'yet" sıfat-ı hâssasıyla sâkin olur. Fakat inde'l-mevt vâki' olan bu rü'yet sıfat-ı hâssası, hayât-ı dünyâda ancak beden-i unsurîden gayrı hicâbı kalmamış olanlara göredir. Yoksa bu hayât-ı dünyeviyyede kalbinde taallukât-ı imkâniyye bulunan, ya'ni suver-i âlemden birtakım sûretlere muhabbet bulunanlara göre, bu rü'yet sıfat-ı hâssası vâki' olmaz. Onların çeşm-i ervâhına bu taallukât perde olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur (İsrâ, 17/72) وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ (İsrâ, 17/72) ya'ni "Bu hayât-ı dünyeviyyede a'mâ olan kimseler âhirette dahi a'mâdır-lar." Binâenaleyh bu âlemde iken dîde-i kalbden hicâbât-ı imkâniyye ve sıfât-ı beşeriyye gışâvelerini atmak ve inde'l-mevt dahi hicâb-ı bedenin irtifâıyla rü'yet-i Hak sıfat-ı hâssasıyla müşerref olmak iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ "tereddüd"e dâir olan hadîs-i kudsîde: "Ben mevti kerîh gören mü'min kulunun rûhunun kabzında tereddüd ettiğim gibi, fâil olduğum bir şeyde tereddüd etmedim. Ve ben onun ölümden istikrâhını kerîh görürüm. Hâlbuki ona benim likâm lâbüddür!"⁶⁷⁷ buyurdu. Ve bu hadîs-i kudsî likâ-yı ilâhîye müştâk olan ibâd-ı mukarrebînde husûle gelen rü'yet sıfat-ı hâssasına Hakk'ın iştiyâkını gösterir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri, kendine vusûle sebep olan mevttten istikrâh eden abd-i mü'minin, likâ-yı Hakk'a müştâk olduğu hâlde rûhunu kabzetmek istediği cihetle, o abdin mevti kerîh gördüğü esnâda rûhunu kabzetmekte tereddüd buyuruyor. Binâenaleyh hadd-i zâtında her bir nefis ölümü kerîh gördüğü ve ölüm mevzû'-i bahis olduğu vakit gam-gîn olduğu cihetle [27/22] Hak Teâlâ hazretleri bu hadîs-i kudsîde مِنَ الْمَوْتِ وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ الْمَوْتِ ya'ni "Hâlbuki mev't lâzımdır" demeyip

677 Buhârî, "Rikâk", 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIII, s. 261. "Hâlbuki ona benim likâm lâbüddür" ibâresi için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IXX, s. 441; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, s. 355.

ya'ni “Benim likām lābüddür” kavli ile abdi likā-yı hâs ile müjdeledi. Ve bunu dahi ölümü zikrederek abdi mağmûm etmemek için böyle buyurdu.

Suâl: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Ankebût, 29/57) ya'ni “Her bir nefis mevti tadacaktır” buyurdu; ve “mevt”i zikretti. İbâdı bundan mağmûm olmaz mı?

Cevâb: Evvelen bu âyet-i kerîme umûma hitâben nâzil oldu. Binâenaleyh mü'min ve gayr-ı mü'min bununla muhâtabdır. Hâlbuki emmârelik mertebesinde nefis hayvâniyetle muttasıftır. Ve onun serkeşliğini zikr-i mevt ile mağmûm edip kesretmek iktizâ eder. Ve nüfûs-i âbiyyeye ölümden daha müessir bir va'z ve nasîhat yoktur. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) risâlet-penâh (S.a.v.) Efendimiz'den nasîhat istedikde, bu hakîkate işâreten buyurdular ki: كَفَى بِالْمَوْتِ وَاِعْظًا يَا عُمَرُ ya'ni “Yâ Ömer, sana va'z ve nasîhat olarak ölüm kifâyet eder.”⁶⁷⁸ Sâniyen Hak Teâlâ hazretleri bu âyet-i kerîmede yalnız ölümün zikriyle iktifâ buyurmayıp onun netîcesini dahi mâba'dinde ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (Ankebût, 29/57) kavliyle beyân buyurdu. Ya'ni “Her bir nefis ölümü tadacaktır. Ba'dehû bizim cânibimize rücû' edeceklerdir” dedi. Şu hâlde mevt sebab-i rücû'dur; ve rücû' ise sebab-i mülâkâtır. Binâenaleyh âyet-i kerîme hem zikr-i mevti ve hem de tebşîr-i likā-yı hâssı câmi' olmuş olur. Hadîs-i kudsîde ise عَبْدِي الْمُؤْمِنِ [mü'min kulum] buyurulduğuna nazaran bu hitâb, hitâb-ı hâstır. Zîrâ nüfûs-i mukarrebînin serkeşliği, muvâzabat-ı şerîatle zâil olmuş ve arada ancak vücûd-ı hakîkî ile vücûd-ı izâfiden mütevellid bir zevk-i isneyniyyet kalmış olduğundan, abd-i mü'min yalnız likā-yı hâs ile müjdelendiği. [27/23]

وَلَمَّا كَانَ الْعَبْدُ لَا يَلْقَى الْحَقَّ إِلَّا بَعْدَ الْمَوْتِ كَمَا قَالَ ﷺ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَرَى رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ»، لَذَلِكَ قَالَ تَعَالَى: «وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ لِقَائِي»، فَاشْتِيَاقُ الْحَقِّ لَوْجُودِ هَذِهِ النَّسَبَةِ.

Resûl (a.s.)ın “Sizden biriniz muhakkak Rabb'ini görmez, tâ ki öle!” buyurduğu gibi, vaktâki abd Hakk'a ölümden sonra mülâkî olur, işte bunun için Allah Teâlâ “Benim likām lābüddür!” dedi. Binâenaleyh

678 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 146.

Hakk'ın iştîyâkı bu nisbetin vücûdu içindir.

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz'in إِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَرَى رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ [Sizden biriniz muhakkak Rabb'ini görmez, tâ ki öle!]⁶⁷⁹ buyurduğu vech ile, abd Hakk'a ancak ölümden sonra mülâkî olduğu için Allah Teâlâ bâlâda zikrolunan hadîs-i tereddüdde ölümden istikrâh eden abd-i mü'mine kendi likâsının lâbüd olduğunu beyân eyledi. Binâenaleyh Hak mevtin vücûdu indinde, abdde hâsıl olan nisbet-i rü'yete müştâktır; ve Hakk'ın iştîyâkı, mevt esnâsında vâki' olan bu nisbetin vücûdu içindir.

Şiir:

يَحْنُ الْحَبِيبُ إِلَى رُؤْيَتِي   وَإِنِّي إِلَيْهِ أَشَدُّ حَيْنًا

Habîb benim rü'yetime müştâktır; hâlbuki benim ona iştîyâkım eşeddir.

Hz. Şeyh (r.a.) bu şiiri Hak tarafından inşâd ile buyururlar ki: Benim abd-i habîbim, cemâl-i bâ-kemâlimin “rü'yet”ine müştâktır. Hâlbuki benim ona iştîyâkım onun bana olan iştîyâkından daha şedîddir. Zîrâ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ (Mâide, 5/54) [Allah onları sever ve onlar da Allâh'ı severler.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu [27/24] üzere Hakk'ın muhabbeti, abdin Hakk'a muhabbetinden mukaddemdir. Eğer Hakk'ın abde muhabbeti olmasa idi, abd Hakk'a muhabbet etmez idi. Beyit:

Aşk odu evvel düşer maşûka ondan âşka

Şem'i gör ki, yanmadan yandırmadı pervâneyi

وَتَهْفُو النَّفْسُ وَتَأْتِي الْقَضَا   فَأَشْكُو الْأَيْنِ وَيَشْكُو الْأَيْنَا

Ve nüfûs muztaribdir ve kazâ men'eder. Binâenaleyh ben enînden şikâyet ederim; o da enînden şikâyet eder.

Ya'ni nüfûs, iştîyâk-ı likâ ile muztarib olurlar ve döğünürler. Hâlbuki mûcib-i likâ olan ölüm, kazâ olunduğu vakitten evvel gelmez. Binâenaleyh mûcib-i likâ olan ölümü, kazâ men'eder. Böyle olunca mûcib-i likâ olan mevti, kazânın men'etmesinden dolayı ben şikâyet ederim; ve vücûd-ı kesîf-i izâfisi, bana vusûle mâni' olduğundan nâşî de, benim habîbim dahi bu firâktan şikâyet eder. *Mesnevî*:

679 Müslim, “Fiten”, 19; Tirmizî, “Fiten”, 56.

بشنو از نی چون حکایت می کند
از جداییها شکایت می کند
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش

Tercüme: “Neyden işit, nasıl hikâyet ediyor; ayrılıklardan şikâyet ediyor. Kendi aslından uzak düşen her bir kimse vakt-i visâlini tekrâr arar durur.”⁶⁸⁰

İmdi bî-taayyün olan Hakk-ı latîf, mertebe-i imkâna tenezzülünde, abd-i müştâkın sûret-i kesîfesinde müteayyin olduğundan abd-i müştâkın Hakk'a iştiyâkı, Hakk'ın kendi nefesine iştiyâkından ibâret olur. [27/25]

فَلَمَّا أَبَانَ أَنَّهُ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ، فَمَا اشْتَأَقَ إِلَّا لِنَفْسِهِ، أَلَا تَرَاهُ، خَلَقَهُ عَلَى صَوْرَتِهِ، لِأَنَّهُ مِنْ رُوحِهِ، وَلَمَّا كَانَتْ نَشَأَتُهُ مِنْ هَذِهِ الْأَرْكَانِ الْأَرْبَعَةِ الْمُسَمَّاةِ فِي جَسَدِهِ أَخْلَاطًا حَدَّثَتْ عَنْ نَفْسِهِ اشْتِعَالَ بِمَا فِي جَسَدِهِ مِنَ الرُّطُوبَةِ، فَكَانَ رُوحُ الْإِنْسَانِ نَارًا لِأَجْلِ نَشَأَتِهِ، وَلِهَذَا مَا كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى إِذَا فِي صُورَةِ النَّارِ وَجَعَلَ حَاجَتَهُ فِيهَا، فَلَوْ كَانَتْ نَشَأَتُهُ طَبِيعِيَّةً لَكَانَ رُوحُهُ نُورًا.

İmdi vaktâki muhakkak ona kendi rûhundan nefhettiğini beyân eyledi, binâenaleyh ancak kendi nefesine müştâk oldu. Sen onu görmez misin? Onu kendi sûreti üzere halketti. Zîrâ o, kendi rûhundur. Ve vaktâki onun neş'eti, onun cesedinde ahlât ile müsemmâ olan bu erkân-ı erbaadan oldu, cesedinde rutûbetten olan şey sebebiyle, nefsinden⁶⁸¹ iştiâl hudûs eyledi. Böyle olunca insanın rûhu, onun neş'eti eclinden “nâr” oldu. Ve işte bunun için Allah Teâlâ Mûsâ'ya ancak “nâr” sûretinde tekellüm etti; ve onun hâcetini onda kıldı. İmdi onun neş'eti tabîyye olaydı, elbette rûhu nûr olurdu.

Ya'ni vaktâki Hak Teâlâ hazretleri “İnsana kendi rûhumdan nefhettim” (Hicr, 15/29) buyurdu, binnetîce ancak kendi nefesine müştâk olmuş oldu. Zîrâ abdin vücûd-ı kesîf-i mukayyedinde müteayyin olan Hak'tır. Ve bu vücûd-ı kesîfe kendi rûh-ı küllîsinden nefhetmiştir. Binâenaleyh bu i'tibâr ile abd, Hak'tır; ve ona menfûh olan rûh dahi Hak'tır. Ve Hak ile abd

680 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 71, 76 (beyit: 1, 4).

681 *Fusûs* neşirlerinde bu kelime “nefs” değil “nefh” şeklindedir. Ahmed Avni Bey, Bosnevî'yi dikkate alarak kelimeyi “nefs” şeklinde tespit eder ve yorumlar. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisü'n-Nusûs*, s. 564.

arasında hicâb olan bu vücûd-ı kesîf, ortadan ancak mevt ile kalkar. Ve abd-i kâmilin mevdi [27/26] indinde Hakk'ın müştâk olduğu şey, bu likâ-yı hâstır. Bu likâ-yı hâs ise, bir emr-i i'tibâridir. Şu hâlde hakîkatte Hakk'ın iştiyâkı yine kendi nefesine olmuş olur. Sen Hak Teâlâ hazretlerini görmez misin ki *إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ* [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzere hal-ketti.] hadîs-i şerîfnde haber verildiği üzere insanı kendi sûreti üzerine yarattı. Çünkü insan, onun rûh-ı küllîsindedir. Ve insanın sûret-i ilâhiye üzere mahlûk olması, Hakk'ın Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn sıfatlarını câmi' bulunması i'tibâriyledir. Hakk'ın bu sıfât-ı külliyesi, abdin vücûd-ı kesîfnde cüz'iyetle zâhir olmuştur. Vaktâki insanın neş'et-i sûriyesi onun cesedinde müctemi' olup kan, safrâ, sevdâ ve balgamdan ibâret erkân-ı erbaadan vücûd buldu, cesedinde rutûbetle hâsil olan harâret-i garîziye sebebiyle, onun zâtından ve nefsinden iştiâl hâdis oldu. Şu hâlde, insanın neş'et-i sûriyesi bu vech ile olduğu için, rûh-ı hayvânîsi “nâr” oldu.

***

Ma'lûm olsun ki: Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin, insanın neş'et-i sûriyesi erkân-ı erbaadan vücûd bulduğunu beyân buyurması, tıbb-ı atîk kânûnu mücibince; ve muhakkikînin kabûl-gerdesi olan esâsât dahi budur. İlm-i tıbb-ı atîk esâsâtının mücmelen beyânı budur ki:

Hakîm-i mutlak hazretleri âlem-i kesâfet olan dünyâyı ve onda olan eşyâyı dört rükünden halkeyledi ki, bunlar da havâ, nâr, toprak ve sudur; ve bunlardan her birinin birer tabîat-ı asliyesi vardır ki, havânınki bârid, nârınki hâr, toprağınki yâbis ve suyunki râtıbdır. Bu dört “rükün”den her birinin beden-i insânîde birer meskeni vardır ki, onlar da balgam, [27/27] safrâ, sevdâ ve demdir. Etibbâ bunlara “ahlât-ı erbaa” tesmiye ederler. Safrânın tabîatı hâr ve yâbistir. Unsur-ı nâr-ı tabîiden mütevelliddir. Meskeni vücûd-ı insânîde merâredir. Merârenin meskeni baştır. Demin tabîatı, hârr-ı ratıbdır, havâ-yı tabîiden mütevelliddir. Vücûd-ı insânîde meskeni karaciğerdir. Balgamın tabîatı bârid-i ratıbdır, unsur-i mâdan mütevellid-

dir. Vücûd-ı insânîde meskeni akciğerdir. Sevdânın tabîatı bârid-i yâbistir; ve unsur-i arzdan mütevelliddir. Vücûd-ı insânîde meskeni dalaktır. Harâret safrâdan, sürûr demden, gam balgamdan ve havf sevdâdan müte-hassıldır. İşte etibbânın “ahlât-ı erbaa” tesmiye ettikleri bunlardır. Kıvâm-ı beden bu ahlât-ı erbaa ileddir. Bedenin salâhı bunların i'tidâli ve fesâdı dahi birinin galebesiyle olur.

Zaman dört kısma münkasimdir: Yaz, sonbahar, kış ve ilkbahardır. Yazın tabîatı hârr-ı yâbistir. Bu vakit vücûd-ı insânîde safrâ ziyâdelendir. Sonbaharın tabîatı bârid-i yâbistir; sevdâ ziyâdeleşir. Kışın tabîatı bârid-i ratbdır. Bu mevsimde balgam ziyâde olur. İlkbahar hârr-ı ratb-ı leyyindir. Bu mevsimde dem tezâyüd eder. Safrâya her bir bârid-i ratb ve deme her bir bârid-i yâbis ve balgama her bir hârr-ı yâbis ve sevdâya her bir hârr-ı ratb devâ-yı nâfî'dir. Binâenaleyh her bir illetin devâsı zıddı ileddir. Velâkin bu edviyenin te'sîrâtı tabîi değıldir, belki bi-iznillâhdır.

Suâl: Tecârib-i medîdeye ve keşfiyyât-ı fenniyyeye müstenid olan tıbb-ı cedîd, tedâvî-i emrâz hakkında birtakım kavâid-i cedîde vaz'etmiş olduğundan tıbb-ı atikin bu kavânînine iltifât etmiyor. Hakâyıkın bu esâsât-ı metrûkeye istinâdı şâyân-ı nazardır. [27/28]

Cevâb: Hangi tıb olursa olsun, esâs, evvelen marazın teşhîsi ve sâniyen o marazın tedâvisidir. Eski ve yeni tıbba göre, her bir marazın birtakım a'râzı vardır. Etibbâ emrâzı, bu a'râzından teşhîs eder; ve ona göre tedâvî eyler. Keşfiyyât-ı fenniyye a'râzın usûl-i ta'yînini tebdîl etmiş ve ezcümle vücûd-ı insânîde marazın tekevvinüne sebep olan basillerin vücûdunu izhâr eylemiştir. Bittabi' marazın tedâvisi için dahi birtakım usûl-i cedîde vaz'etmiştir. Diğer taraftan tıb ile alâkadâr olan kimyâ-yı cedîd dahi anâsır-ı basıtayı keşfedip yekdiğerinden evsâfını temyîz eylediğı cihetle klor, sodyum, potasyum, iyot ilh... gibi birtakım anâsır-ı basitanın edviye olarak isti'mâline başlanmıştır. Hâlbuki tıbb-ı atikte bu anâsır-ı basîta, mürekkebât hâlinde isti'mâl olunur; ve marîz olanların meâli helâke değıl ise, kesb-i âfiyet ederler. Tıbb-ı cedîd ise mikrop nazariyyesi dâiresinde tedâvî eder. Bir taraftan ağıdiye vâsıtasıyla vücûdu takviye ve diğer taraftan mikropların te'sîrini izâle edebilecek ilâçlar verir. Etibbâ-yı cedîde kendi nazariyyeleri dâiresinde müstağrak olduklarından tıbb-ı atikin kânunları

ile meşgûliyeti abes görürler; ve her iki tıbbın kavâid-i esâsiyyesini tevfiğe lüzûm görmezler.

Hattâ Fransız etibbâsından biri, Fransa hükûmeti tarafından Madagaskar'ın zabtı esnâsında yerli etibbânın hastalarını usûl-i atıka dâiresinde tedâvî ettiklerini ve müsmir netîceler zuhûra geldiğini göyerek: “Biz kendi usûl-i tebâbetimizde saplanıp kaldık. Bu yerli etibbânın usûl-i tedâvîlerini tedkîk edip istifâde etmek hâtırımıza gelmiyor. Onlar merzâyı pekâlâ tedâvî edebiliyorlar” demiş idi. Hadd-i zâtında tıbb-ı cedîdin, tıbb-ı atıka iltifât etmemesiyle onun butlânı lâzım gelmez. Çünkü, kânûn-i atık dâiresinde vâki' olan tedâvî netîcesinde merzâ îade-i âfiyet etmektedir. [27/29] Tıbb-ı cedîd, mikropların hâriçten alındığını gösteriyor. Acabâ bu mikropların tıbb-ı atıkin gösterdiği ahlât-ı erbaadan birinin galebesiyle vücûdda tekevvün etmediği neden ma'lûm? Eğer bi't-tedkîk böyle olduğu tezâhür ederse, galebesi görülen ahlâtın hadd-i i'tidâle ircâna hizmet etmek usûlünün, o mikropların vücûdda inkırâzına sebep olacağı pek tabîi bir netîce olur. Bugün hâriçten vücûda giren her bir mikrobun her vücûdda tahrîbât îkâ' edemediği etibbâ-yı cedîde tarafından i'tirâf olunmakta, bunun için de, o vücûdun mikroplara mukâvemet ettiği nazariyesi ileriye sürülmektedir. Bu cihet dahi bâlâdaki mütâlaayı müeyyiddir. Çünkü ahlât-ı erbaası hadd-i i'tidâlde bulunan bir vücûda, hâriçten sirâyet eden mikroplar, vücûddaki bu i'tidâli bozamadıkları için, te'sîr edemeyebilirler. Bu esâsâtın tedkîki ve atık ve cedîd tıb ahkâmının tevfiği, münsıf ve hâzık etibbânın himmetine kalmış bir şeydir.

***

İmdi insanın erkân-ı erbaasından en latîfi rûkn-i harûrîsidir. Ve bedeninin hayâtı harâret-i garîziyyenin devâmıyladır; ve bu harâret munkatı' olunca, rûh-ı hayvânî dahi munkatı' olur. Ve harâret-i garîziyyenin bekâsı rutûbet-i garîziyyenin bekâsıyladır. Rutûbet fânî olunca harâret dahi kesilir. Zîrâ rutûbet cesed-i insânîde bulunan unsur-i mâdan mütevelliddir. Ve **Fass-ı Eyyûbî**'de dahi îzâh olunduğu üzere ateş ile su, hikmet-i tabîiye

ahkâmınca yekdîğerinin zıddı olan seyyâlden ibâret ise de, bi'l-kîmyâ aynı anâsırın muhassalâtıdır. Ve hattâ bugün küremizin etrâfında temevvüc eden bahr-ı muhît evvelce ateş olan, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebirdir.

İşte insanın vücûd-ı kesîfi bu âlemden mahlûk olduğu ve bu âlem-i tabîînin menşei ateş bulunduğu için hayvânât-ı sâirenin rûhu için insanın rûh-ı hayvânîsi dahi, cesedinde rutûbet-i garîziyye sebebiyle kendi nefsin-den ve zâtından iştiâl eden nâr oldu. Ve âlem-i tabîatin [27/30] menşei ateş olmasının sırrı, merâtib-i kesîfede zuhûr ile bilinmeğe olan muhabbet-i ilâhiyye harâretiyle halk-ı eşyâya irâde-i ilâhiyyenin tevçîhidir. Mâdemki âlem-i kesâfetin aslı ateştir; ve âlem-i kesâfette mütekevvin olan insanın rûh-ı hayvânîsi dahi nârdır, bunun için Hak Teâlâ hazretleri, Mûsâ (a.s.)a, ancak nâr sûretinde mütecellî olup ona hitâb etti; ve o sırada Mûsâ (a.s.) ın muhtâc olduğu şey dahi nâr idi. Zîrâ ısınmak için ateş aramağa gitmiş idi. Onun hâceti nâr olduğu ve vücûd-ı kesîfi, erkân-ı erbaanın ictimâından hâsıl olduğu için, tecellî nâr sûretinde vâki' oldu. Ve eğer Mûsâ (a.s.) ın neş'eti ba'zı melâike-i kirâmın neş'eti gibi, gayr-ı unsurî ve tabîi-î nûrî ola idi, onun rûhu sûret-i nâriyyede değil, sûret-i nûriyyede zâhir olur idi.

Nûr ile nâr arasındaki fark budur ki, nâr yakar, nûr ise yakmaz. Binâenaleyh ateşten münbais olan aydınlığa “ziyâ” denir, nûr denmez. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur: جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا (Yûnus, 10/5) [Güneşi ziyâ ve ayı nûr yaptı.] Ve hikmet-i tabîiyye ulemâsı dahi bunda müttehiddir. Onlara göre de ziyânın menbai harâret ve elektriğin menbai dahi ziyâdır. Bunların üçü dahi şey'-i vâhiddir. Bu şey'-i vâhid, ihtizâzât-ı muhtelifelerinden dolayı suver-i muhtelifede zâhir olmuşlardır. Şu hâlde bir cism-i nârî-i muzîden, bir cism-i gayr-ı muzîye vârid olup ondan akseden aydınlığa “nûr” tesmiyesi câiz olur. Zîrâ kamerin ışığı ona güneşten vâsıl olan ziyâdan mütevelliddir. İşte insanın cism-i kesîfinde bizâtihi keyfiyyet-i ihtirâk vâki' olduğundan rûh-ı hayvânîsi nârîdir. Ve melâike-i kirâmın ba'zıları ki, onlar Âdem'e secde ile teklîf olundular, onların vücûdu, îzâh olunan anâsırdan terekkeb etmediği ve binâenaleyh onları vücûdunda bizâtihi keyfiyyet-i ihtirâk vâki' olmadığı için, rûhları nûrîdir. [27/31]

وَكُنِّي عَنْهُ بِالنَّفْحِ، يُشِيرُ إِلَى أَنَّهُ مِنْ نَفْسِ الرَّحْمَنِ، فَإِنَّهُ بِهَذَا النَّفْسِ الَّذِي هُوَ النَّفْحُ ظَهَرَ عَيْنُهُ، وَبِاسْتِعْدَادِ الْمَنْفُوحِ فِيهِ كَانَ الْاِشْتِعَالُ نَارًا لَا نُورًا، فَبَطَنَ نَفْسُ الْحَقِّ فِيمَا كَانَ بِهِ الْإِنْسَانُ إِنْسَانًا، ثُمَّ اشْتَقَّ لَهُ شَخْصًا عَلَى صَوْرَتِهِ سَمَاءُ امْرَأَةٍ، فَظَهَرَتْ بِصَوْرَتِهِ، فَحَنَّ إِلَيْهَا حَيْنَ الشَّيْءِ إِلَى نَفْسِهِ، وَحَنَّتْ إِلَيْهِ حَيْنَ الشَّيْءِ إِلَى وَطَنِهِ، فَحُبِّبَ إِلَيْهِ النِّسَاءَ، فَإِنَّ اللَّهَ أَحَبَّ مَنْ خَلَقَهُ عَلَى صَوْرَتِهِ، وَأَسْجَدَ لَهُ مَلَائِكَتُهُ النَّوْرِيِّينَ عَلَى عِظَمِ قَدْرِهِمْ وَمَنْزِلَتِهِمْ وَعُلُوِّ نَشَاتِهِمِ الطَّبِيعِيَّةِ.

Ve ondan “nefh” ile kinâye etti. Muhakkak onun nefes-i Rahmânîden olduğuna işâret eyler. Zîrâ nefh olan bu nefes ile, onun “ayn”ı zâhir oldu. Ve menfûhun-fîhin isti’dâdı sebebiyle, iştiâl nâr oldu, nûr olmadı. Binâenaleyh insanın onun sebebiyle insan olduğu şeyde Hakk’ın nefesi bâtin oldu. Ba’dehû onun için, onun sûreti üzere, şahs-ı âharı müştakk kıldı; “kadın” tesmiye eyledi. Onun sûreti üzere zâhir oldu. Böyle olunca ona müştâk oldu, şeyin kendi nefsine iştiyâkıdır. Ve kadın ona müştâk oldu, şeyin kendi vatanına iştiyâkıdır. İmdi ona kadın sevdirdi. Zîrâ Allah Teâlâ kendi sûreti üzere halkettiği kimseye muhabbet etti. Ve onların kadrleri ve menziletleri azîm ve neş’et-i tabîyyeleri âlf iken, onun için melâike-i nûriyyîne secde ettirdi.

Ya’ni Hak Teâlâ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [Ben insana rûhumdan nefhettim.] kelâmında rûhdan “nefh” ile kinâye etti ki, bu kelâm ile rûhun, nefes-i Rahmânîsinden hâsıl olduğuna işâret eder. Zîrâ “üfleme” nefes ile olur; [27/32] ve üflemeden ibâret olan bu nefes ile hâriçte evlenen insanın rûhu ve ba’dehû vücûd-ı kesîfi zâhir oldu; ve bu nefes-i Rahmânî bilcümle eşyânın ilk mâddesidir; ve nefes-i Rahmânî vücûd-ı Hakk’ın “ayn”ıdır; ve menfûhun-fîh, ki neş’et-i unsuriyyedir, onun isti’dâdı sebebiyle nefesinden iştiâl hâdis oldu. Bu iştiâl dahi nâr oldu, nûr olmadı. Nitekim bâlâda izâh olundu. Böyle olunca insan, ki rûh-ı hayvânîsiyle insandır, işte onun bu rûh-ı hayvânîsinde nefes-i Rahmânî bâtin oldu; ve rûh-ı hayvânîsi sebebiyle insan denilen mahlûk dahi o nefes-i Rahmânînin zâhiri oldu. Ba’dehû Âdem için, o Âdem’in sûreti üzere, diğer bir şahsı ondan müştakk kıldı; ve ona “kadın” tesmiye etti. Zîrâ vücûdda zükûret ünûsetten mukaddem-

dir; ve ünûset, zükûretten müştaktır. Binâenaleyh kadın, Âdem dediğimiz insanın sûreti üzere zâhir oldu. Şu hâlde Âdem, bir şeyin kendi nefesine iştîyâkı kabîlinden olarak, kadına müştâk oldu. Ve kadın dahi, bir şeyin kendi vatanına ve aslına iştîyâkı kabîlinden olarak, Âdem'e müştâk oldu. Bu takdîrce kadın, insana sevdirdi. Çünkü Allah Teâlâ kendi sûreti üzere yaratmış olduğu insana muhabbet etti. Ve melâike-i nûriyyîne Âdem için secde ettirdi. Maahâzâ Âdem'e secde eden melâikenin kadr ve menziletleri azîm ve neş'et-i tabîyyeleri dahi Âdem'in neş'etinden âlî idi. Ya'ni Hak Teâlâ kendi sûreti üzere yarattığı insanı sevdiği gibi, insan dahi kendi sûreti üzere kendinden iştîkâk eden kadını sevdi demek olur.

فَمِنْ هُنَاكَ وَقَعَتِ الْمُنَاسِبَةُ، وَالصُّورَةُ أَعْظَمُ مُنَاسِبَةً وَأَجْلَهَا وَأَكْمَلُهَا، فَإِنَّهَا زَوْجٌ أَيْ شَفَعَتْ وجودَ الحقِّ، كما كانتِ الْمَرْأَةُ شَفَعَتْ بِوجودِهَا الرَّجُلَ، فَصَيَّرَتْهُ زَوْجًا، فَظَهَرَتِ الثَّلَاثَةُ: حَقٌّ وَرَجُلٌ وَامْرَأَةٌ، فَحَنَّ الرَّجُلُ إِلَى رَبِّهِ الَّذِي هُوَ أَصْلُهُ حَنِينَ الْمَرْأَةِ [27/33] إِلَيْهِ، فَحَبَّبَ إِلَيْهِ رَبُّهُ التَّسَاءَ كَمَا أَحَبَّ اللَّهُ مَنْ هُوَ عَلَى صَوْرَتِهِ، فَمَا وَقَعَ الْحُبُّ إِلَّا لِمَنْ تَكَوَّنَ عَنْهُ، وَقَدْ كَانَ حُبُّهُ لِمَنْ تَكَوَّنَ مِنْهُ، وَهُوَ الْحَقُّ، فِلهَذَا قَالَ: «حُبَّبَ إِلَيَّ»، وَلَمْ يَقُلْ أَحَبَّبْتُ مِنْ نَفْسِهِ لِتَعَلُّقِ حُبِّهِ بِرَبِّهِ الَّذِي هُوَ عَلَى صَوْرَتِهِ حَتَّى فِي مَحَبَّتِهِ لِامْرَأَتِهِ، فَإِنَّهُ أَحَبَّهَا بِحُبِّ اللَّهِ إِلَيْهَا تَخَلُّقًا إِلَهِيًّا.

İmdi münâsebet, buradan vâki' oldu. Hâlbuki sûret, münâsebet cihe-tinden a'zam ve ecell ve ekmeldir. Zîrâ o zevc kıldı, ya'ni vücûd-ı Hak'ı şef'etti. Nitekim kadın kendi vücûdu ile racülü şef'etti. Binâenaleyh onu zevc kıldı. Böyle olunca Hak ve racül ve kadın olarak selâse zâhir oldu. İmdi racül, kadının aslına iştîyâkı kabîlinden olarak, kendi aslı olan Rabb'ine müştâk oldu. Şu hâlde Allah Teâlâ kendi sûreti üzere olan kimseyi sevdiği gibi, Rabb'i ona nisâyı sevdirdi. İmdi muhabbet, ancak ondan tekevün eden kimseye vâki' oldu; ve muhakkak onun muhabbeti ondan tekevün eden kimse için oldu ki, o da Hak'tır. İşte bunun için "Bana sevdirdi" dedi. Ve onun hubbünün, sûreti üzerine olduğu Rabb'ine taallukundan dolayı, kendi nefsinden "Ben sevdim" demedi; hattâ onun mer'esine olan muhabbetinde. Zîrâ onu, Allah Teâlâ'nın ona hubbû vâsıtasıyla, tahalluk-ı ilâhîden nâşif sevdi.

Ya'ni erkek ile kadın ve insan ile Hak arasındaki münâsebet buradan vâki' oldu. Zîrâ sûret-i âdemoiyye, sûret-i ilâhiyyeden ve nisâ' dahi Âdem'den müştaktır. Binâenaleyh erkeğin kadına iştiyâkı, Hakk'ın Âdem'e iştiyâkını müş'ir bir temsildir; ve münâsebet husûlünde sûret, a'zam ve ecell ve ekmeldir. Zîrâ sûret, ferd olan vücûd-ı Hakk'ı [27/34] zevc kıldı; ya'ni vitr olan vücûd-ı Hakk'ı şef'etti. Ve ferd-i latîf mertebe-i kesâfete tenezzül edip sûret bağlamadıkça meşhûd olmaz; ve sûretle meşhûd olunca o sûret-i kesîfe o ferd-i latîfin zevci olur; ve teklik ile çiftlik zuhûra gelir. Meselâ buhâr-ı latîf kendi mertebesinde ferddir. Vaktâki tekâsûf edip bulut olur, göze görünür. Zîrâ buhâr bî-sûret iken sûret ile müteayyin oldu. Binâenaleyh o bulutun sûreti vücûdda buhârın zevci oldu. Ve buhâr mertebe-i letâfette vitr iken bulut mertebesine tenezzül ettikde şef'iyet tezâhür eyledi; ve bulut buhârdan müştakk oldu. İşte sûret-i insâniyye vücûd-ı Hakk'ı şef'ettiği gibi, erkekten müştakk olan kadının vücûdu dahi, erkeği şef'etti; ve racül ferd iken onu çift kıldı. Şu hâlde biri Hak, diğeri racül ve bir diğeri kadın olmak üzere üç şey zâhir oldu; ve üç adedi tek adedlerin ilk mertebesidir. Nitekim **Fass-ı Sâlihî**'de tafsîl olundu.

Binâenaleyh kevn ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid olduğu gibi muhabbet dahi bu ferdiyet üzerine müstenid oldu. Zîrâ racül Hak'tan ve kadın racülden müştakk olup yekdiğerine muhabbet ettiler; ve bunun netîcesi olmak üzere racül, kadının kendi aslı bulunan erkeğe iştiyâkı kabîlinden olarak, kendi aslı olan Rabb'ine müştâk oldu. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendi sûreti üzerine halkettiği kimseyi, ya'ni racülü sevdiği gibi, o racüle kendisinden müştakk olan kadını sevdirdi. Şu hâlde racülün muhabbeti ancak kendisinden mütekevvin olan kadına vâki' oldu; ve racülün muhabbeti dahi kendinin aslı olan Hakk'a vâki' oldu. Çünkü o vücûd-ı Hak'tan mütekevvin oldu. Binâenaleyh racülün muhabbetinde asl olan muhabbet-i ilâhiyyedir; ve kadına olan muhabbet ise muhabbet-i ilâhiyyenin fer'idir. İşte racül, muhabbet-i ilâhiyye üzerinde sâbit olduğu için [27/35] (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde حُبِّبَ إِلَيَّ ya'ni "Bana sevdirdildi" buyurdu. Ve أَحْبَبْتُ ya'ni "Ben kendi nefsimden sevdim" buyurmadı. Çünkü onun muhabbeti, onu kendi sûreti üzerine halkeden Rabb-i mutlakadır. Hattâ racülün kendi kadınına olan muhabbeti dahi, yine Rabb'ine mütealliktir. Zîrâ

kadına olan muhabbet, muhabbet-i ilâhiyye ile; ve muhabbet-i ilâhiyye asıl, muhabbet-i nisâ ise fer'dir; ve racülün kadına muhabbeti, tahalluk-ı ilâhî ile mütehallik olmasından nâşîdir. Çünkü tahalluk-i ilâhî kendinden müştakk olan ve kendi sûreti üzerine bulunan insana muhabbettir; ve kadın, racülün sûreti üzere, racülden müştakk olduğundan, bu tahalluk-ı ilâhî neticesi olarak racül kadına muhabbet etmiştir. *Mesnevî*:

پرتو حق است آن معشوق نیست خالقست آن گویا مخلوق نیست

Tercüme: “Kadın pertev-i Hak’tır; o maşûk değildir. Ve mazhar-ı ilâhî olması i’tibâriyle o gûyâ Hâlık’tır, mahlûk değildir.”⁶⁸²

وَلَمَّا أَحَبَّ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ طَلَبَ الْوُضْلَةَ، أَيَّ غَايَةَ الْوُضْلَةِ الَّتِي تَكُونُ فِي الْمَحَبَّةِ، فَلَمْ تَكُنْ فِي صُورَةِ النَّشَاقَةِ الْعُنْصَرِيَّةِ أَعْظَمَ وَضْلَةً مِنَ النَّكَاحِ، وَلِهَذَا تَعْمُ الشَّهْوَةُ أَجْزَاءَهُ كُلَّهَا، وَلِذَلِكَ أُمِرَ بِالْإِغْتِسَالِ مِنْهُ، فَعَمَّتِ الطَّهَارَةُ كَمَا عَمَّ الْفَنَاءُ فِيهَا عِنْدَ حُصُولِ الشَّهْوَةِ، فَإِنَّ الْحَقَّ غَيُورٌ عَلَى عَبْدِهِ أَنْ يَعْتَقِدَ أَنَّهُ يَلْتَدُّ بِغَيْرِهِ، فَطَهَّرَهُ بِالْعُسْلِ لِيَرْجِعَ بِالنَّظَرِ إِلَيْهِ فَيَمَنَّ فَنَى فِيهِ، إِذْ لَا يَكُونُ إِلَّا ذَلِكَ، فَإِذَا شَاهَدَ الرَّجُلُ الْحَقَّ فِي الْمَرْأَةِ كَانَ شُهُودُهُ فِي مُنْفَعِلٍ، وَإِذَا شَاهَدَهُ فِي نَفْسِهِ مِنْ حَيْثُ ظَهَرُ الْمَرْأَةِ عَنْهُ شَاهَدَهُ فِي فَاعِلٍ، [27/36] وَإِذَا شَاهَدَهُ مِنْ نَفْسِهِ مِنْ غَيْرِ اسْتِحْضَارِ صُورَةٍ مَا تَكُونُ عَنْهُ كَانَ شُهُودُهُ فِي مُنْفَعِلٍ عَنِ الْحَقِّ بِلَا وَاسِطَةٍ، فَشُهُودُهُ لِلْحَقِّ فِي الْمَرْأَةِ أَتَمُّ وَأَكْمَلُ، لِأَنَّهُ يُشَاهِدُ الْحَقَّ مِنْ حَيْثُ هُوَ فَاعِلٌ مُنْفَعِلٌ، وَمِنْ نَفْسِهِ مِنْ حَيْثُ هُوَ مُنْفَعِلٌ خَاصَّةً.

Vaktâki erkek kadına muhabbet etti, vuslatı istedi; ya'ni muhabbette vâki' olan vuslatın gâyesini talep etti; imdi neş'et-i unsuriyye sûretinde nikâhdan a'zam vuslat olmadı. Ve işte bunun için şehvet, onun bütün eczâsına âmm olur. Ve bundan dolayı ondan iğtisâl ile emrolundu. Binâenaleyh husûl-i şehvet indinde onda fenânın âmm olması gibi, tahâret âmm oldu. Zîrâ muhakkak Hak Teâlâ abdi üzerine gayûrdur ki, kendisinin gayrısı ile iltizâz eylediğini i'tikâd ede. Böyle olunca kendisinde fânî olduğu kimsede, ona nazar ile Hak'a rücû' etmesi için, onu gusl ile tathîr eyledi. Çünkü bunun gayrı vâki' değildir. İmdi erkek, Hak'ı kadında müşâhede ettikde, onun şühûdu

682 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 148 (beyit: 2475).

münfailde oldu; ve kadının kendisinden zuhûru haysiyetinden Hakk'ı kendi nefsinde müşâhede ettikde, onu fâilde müşâhede eyledi. Ve kendisinden mütekevvîn olan şeyin sûretini istihzâr etmediği haysiyetle onu nefsinden müşâhede ettikde, onun şühûdu bilâ-vâsita Hak'tan münfailde vâki' olur. Binâenaleyh racülün Hak için şühûdu, kadında etemm ve ekmeldir. Zîrâ Hakk'ı fâil ve münfail olduğu haysiyetten müşâhede eder. Ve kendi nefsinden şühûdu, hâssaten racülün münfail olması haysiyetiyedir.

Vaktâki erkek Allâh'ın sevdirmesi ile kadına muhabbet etti, kadına kavuşmak istedi. [27/37] Ya'ni icâb-ı muhabbet olan kavuşmak keyfiyetinin nihâyetini talep etti. Bu neş'et-i unsuriyye sûretinde ve bu kesâfet-i cismâniyyede, nikâhdan, ya'ni cimâdan daha büyük bir vuslat vâki' olmadı. İşte erkek kadını ve kadın erkeği sevip her ikisi de yekdiğerinden vuslatın nihâyeti olan cimâı talep ettikleri için, hîn-i inzâlde şehvet, vücûdlarının bilcümle eczâsına sirâyet edip, erkek kadının ve kadın erkeğin sûretinde ve şehvette fânî oldular; ve şehvet onların eczâ-yı vücûdlarına umûmen sirâyet ettiği için cimâdan gusletmekle emrolundular. Binâenaleyh şehvetin husûlü indinde erkeğin kadında ve kadının erkekte fenâlarının umûmî olması gibi, her ikisi hakkında dahi tahâret umûmî oldu. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri kulları üzerine gayûrdur. Bu gayretinden nâşi, istemez ki kulları, kendisinin gayrı olan suver ile iltizâz eyledikleri i'tikâdında bulunsunlar. Binâenaleyh erkeğin fânî olduğu kadından ve kadının şehvetle fânî olduğu erkekten, Hakk'a nâzır olmaları ve Hakk'a rücû' eylemeleri için, gayr ile iltizâz i'tikâdından mütehasıl olan cenâbetten Hak onları gusûl ile tathîr eyledi. Zîrâ vücûd-ı Hakk'ı mükevvênâtın vücûdundan gayrı gören kimseler, esnâ-yı cimâda kadının sûretinde fânî olurlar; ve kadının vücûdundan lezzet aldıkları i'tikâdında bulunurlar. Onlar gerek kendinin ve gerek kadının sûretinde müteayyin olanın Hak olduğundan gâfildirler. Velâkin müşâhede sâhibi olan ârif, her sûrette Hakk'ı müşâhede eder. Ve racül Hakk'ın ve kadın dahi racülün sûretinde zâhir olduğu cihetle, racüle nisbeten Hakk'ın [27/38] fâiliyetini ve kadına nisbeten Hakk'ın münfailiyetini müşâhede eder. Ve binnetice Hakk'ı, kadının mazharında ekmel-i vech üzere müşâhede eyler. Zîrâ vücûdda, nefs-i emr bundan başka bir şey değildir.

İmdi racül vuslat hâlinde Hakk'ı kadında müşâhede eylediği vakit, onun Hakk'ı müşâhedeşi münfailde olur. Çünkü kadın mahall-i infîâldir; ve racül Hakk'ı, mahall-i infîâl olan kadının sûretinde zuhûru i'tibâriyle, müşâhede etmiş olur. Ve racül kadının kendisinden zuhûru i'tibâriyle Hakk'ı, hâlet-i vuslatta, kendi nefsinde müşâhede ettiği vakit, Hakk'ı fâilde müşâhede eder. Çünkü kadın, racülün sûretinde olarak, racülden zâhir olduğu cihetle, kadın bu i'tibârla fâil olur. Binâenaleyh bu müşâhede sâhibi Hakk'ı kendi nefsinde fâiliyet sıfatı ile müşâhede eylemiş olur; ve racül kendinden mütekevvin olan kadının sûretini istihzâr etmediği hâlde, Hakk'ı kendi nefsinde müşâhede eyledikde, onun şühûdu bilâ-vâsıta Hak'tan münfailde vâki' olur; ve bu şühûd sâhibi, iki evvelki şühûd beynini cem'etmiş bulunur. Çünkü onun nefsi bilâ-vâsıta Hak'tan münfaildir. Binâenaleyh Hakk'ı vech-i evvel üzere hem fâilde ve vech-i sâni üzere hem de münfailde müşâhede etmiş olur. Böyle olunca, racülün Hak için olan şühûdu, kadında etemm ve ekmeldir. Çünkü racül üçüncü vech üzere Hakk'ı kadında hem fâil ve hem de münfail olarak müşâhede eder. Ve racülün kendi nefsinde Hakk'ın şühûdu, hâssaten racülün münfail olması haysiyetiyedir. Çünkü Hak racülü kendi sûreti üzerine halkettiği için racül münfaildir. Ve kadına nisbetle Hakk'ı [27/39] kendi nefsinde müşâhede etse, onun Hak hakkındaki şühûdu bilhassa fâilde vâki' olmuş olur. Binâenaleyh racülün Hak hakkındaki şühûdu, hem fâiliyet ve hem de münfailiyetle olduğu için, kadında etemm ve ekmeldir.

فلهذا أَحَبَّ ﷺ النِّسَاءَ لِكِمَالِ شُهُودِ الْحَقِّ فِيهِنَّ، إِذْ لَا يُشَاهَدُ الْحَقُّ مُجَرَّدًا
عَنِ الْمَوَادِّ أَبَدًا، فَإِنَّ اللَّهَ بِالذَّاتِ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ، فَإِذَا كَانَ الْأَمْرُ مِنْ
هَذَا الْوَجْهِ مُمْتَنِعًا، وَلَمْ تَكُنِ الشَّهَادَةُ إِلَّا فِي مَادَّةٍ فَشُهُودُ الْحَقِّ فِي النِّسَاءِ
أَعْظَمُ الشُّهُودِ وَأَكْمَلُهُ، وَأَعْظَمُ الْوُصْلَةِ النَّكَاحُ، وَهُوَ تَنْظِيرُ التَّوَجُّهِ الْإِلَهِيِّ
عَلَى مَنْ خَلَقَهُ عَلَى صُورَتِهِ لِيَخْلُقَهُ، فَيَرَى فِيهِ نَفْسَهُ، فَسَوَاهُ وَعَدَلَهُ، وَنَفَخَ
فِيهِ مِنْ رُوحِهِ الَّذِي هُوَ نَفْسُهُ، فَظَاهَرَهُ خَلْقًا، وَبَاطَنَهُ حَقًّا، وَلِهَذَا وَصَفَهُ
بِالتَّدْبِيرِ لِهَذَا الْهَيْكَلِ، فَإِنَّهُ تَعَالَى ﴿يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ﴾ وَهُوَ الْعُلُوُّ،
﴿إِلَى الْأَرْضِ﴾، وَهُوَ أَسْفَلُ السَّافِلِينَ، لِأَنَّهَا أَسْفَلُ الْأَرْكَانِ.

İşte bunun için Resûl (a.s.), onlarda Hakk'ın kemâl-i şühûdundan dolayı nisâyâ muhabbet etti. Zîrâ Hak, mevâddan mücerred olarak ebeden müşâhede olunmaz. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla âlemlerden ganîdir. İmdi emr, bu vecihden mümteni' ve şühûd ancak mâdde-de vâki' olduğda, Hakk'ın nisâda olan şühûdu, şühûdun a'zamı ve ekmelidir; ve vuslatın a'zamı dahi cimâ'dır. O da Hak Teâlâ'nın kendisine halîfe olması için, kendi sûreti üzere halkettiği kimseye teveccüh-i ilâhînin nazîridir. Binâenaleyh onda kendi nefsinin görür. İmdi onu tesviye ve ta'dîl etti. Ve onun nefesi olan kendi rûhundan onda nefheyledi. Böyle olunca onun zâhiri halk ve bâtını Hak'tır. İşte bundan dolayı onu bu heykel için tedbîr ile vasfeyledi. Zîrâ Allah Teâlâ emri, "semâdan tedbîr eder" (Secde, 32/5); ve o, arza ulüvvdür; o da [27/40] esfel-i sâfilîndir. Zîrâ o, erkânın esfelidir.

Bâlâda zikrolunan îzâhâtta dolayı kadınlarda Hakk'ın kemâl-i şühûduna mebnî, (S.a.v.) Efendimiz, Hakk'ın sevdirmesiyle nisâyâ muhabbet etti. Velâkin kadınlarda Hakk'ı ekmele-i vech üzere müşâhede edebilmek, her bir ferden kârı değildir. Buna mazhar-ı Muhammedî ister. Mahzâ huzûzât-ı nefsâniyyelerini istîfâ için kadına perestîş eden cehele bu şühûddan gâfildir. Onlar bu âlemde gördükleri sûretleri müstakillü'l-vücûd zannettiklerinden, suver-i âlemden herhangi birine, mahzâ onun zâtından dolayı alâka ederler. Vaktâki o sûret bozulur, şûrîde olurlar. Fakat insân-ı kâmil, bu âlemin kesîf olan sûretlerinden her birinde Hakk'ı o sûretin muktezâsına göre gâh fâiliyet ve gâh münfaiyet ile müşâhede ettiği gibi, o suver-i kesîfeden biri olan kadında, hem fâiliyet ve hem de münfaiyet ile müşâhede eyler. Binâenaleyh kadın mazharında Hakk'ı suver-i sâireden daha mükemmel bir vech ile temâşâ eder. Ve Hakk'ı müşâhede için mezâhirin vücûdu lâzımdır. Zîrâ Hakk'ı mâddeden mücerred olarak görmek ebeden mümkün değildir. Çünkü Hak eltaf-ı latîftir. Ve bî-nihâye latîf olan vücûd-ı mutlak mertebe mertebe tekâsûf etmedikçe mer'î olmaz. Nitekim diğer fasslarda dahi beyân olunduğu üzere, latîf olan buhârı o mertebede görmek mümkün değildir. Evvel emirde tekâsûf edip bulut olmak lâzımdır. Fakat bulut dahi latîf olduğundan hiss-i basarın gayrı olan havâs ile idrâk olunmaz. Bir mertebe daha tekâsûf edip su olmak lâzımdır. Velâkin su dahi mâdûnuna nisbetle latîf olduğundan eşkâl-i muhtelifede zâhir olmaz. Birtakım sûret-

ler ile zuhûr için incimâd edip buz olmak iktizâ eder. İşte latîf olan buhâr, havâss-i hamse-i zâhirenin mecmûu ile ancak buz mertebesine tenezzül ettiği vakit meşhûd ve mahsûs olur. Maahâzâ buhâra buhâr denebilmek için [27/41] o, bu sûretlerin hiçbirine muhtaç değildir; onların cümlesinden müstağnîdir. İşte bu misalden vâzihan anlaşılacağı vech ile, latîf olan zât-ı Hakk'ı mâddelerden mücerred olarak müşâhede etmek ebeden mümkün olmaz. Zîrâ zât-ı latîf-i Hak, o mertebe-i letâfetinde âlemlerden, ya'ni merâtib-i kesîfe-i sâiresinden ganîdir. Bu hakîkatten gâfil olan mâddiyyûn, zât-ı latîfin sıfât-ı ârızasından ibâret olan kesâfetten mütehasıl mâddeye i'tibâr edip hakîkat-i vücûdu, "mâdde" ve "kuvvet" nâmıyla ikiye tefrîk ederek: "Mâdde ve kuvvet ezeldir ve ebedidir" hükmünü vermişlerdir. Bu hüküm, onların vehminden mütevellid bir hükümdür.

İmdi mâddeden mücerred olarak Hakk'ın şühûdu mümteni' ve Hakk'ı müşâhede ancak mâddede vâki' olunca suver-i mâddiyyeden biri olan kadında Hakk'ın şühûdu suver-i mâddiyye-i sâireden daha mükemmel ve daha azîm olur. Ve biraz yukarıda îzâh olunduğu üzere vuslatın a'zamı dahi cimâ'dır; ve cimâ' dahi, Hak Teâlâ'nın kendisine halîfe kılmak için, kendi sûreti üzere halkettiği Âdem'e, hubb-i zâtîsi ile vâki' olan teveccühünün nazîridir. Zîrâ *فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ* [Bilinmeğe muhabbet ettim...] hadîs-i kudsîsi mûcibince Hak Teâlâ bilinmeğe muhabbet etti. Bu hubb-i zâtîsi ile halk-ı âleme teveccüh eyledi; ve şecere-i kevnin semeresi olarak Âdem zâhir oldu; ve Âdem Hakk'ı bilcümle esmâsı ile bildi. Çünkü Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzerine halketti; ve Âdem kendini bilmekle Hakk'ı ârif oldu; ve Hak dahi kendi sûreti üzere halkettiği Âdem'i halîfe kılıp, onda kendi nefsini müşâhede eyledi; ve Hak Teâlâ Âdem'i tesviye ve ta'dil ederek, nefes-i Rahmânîsi olan kendi rûhundan ona nefhelediği cihetle Âdem'in zâhiri halk ve bâtını Hak olmuş olur. İşte cimâ' dahi bu teveccüh-i ilâhînin nazîridir. Çünkü erkek [27/42] bu cimâ' vâsıtasıyla kendi sûretinin misli olan veledini izhâr etmek ister; ve veledin aslı pederin nutfesidir; ve nutfe ise pederin nefsidir; ve veled zâhir oldukda peder onda bâtın olur. İşte insanın zâhiri halk ve bâtını Hak olduğundan dolayı, Allah Teâlâ Âdem'i bu heykel-i insânî için, müdebbir kıldı; ve onu *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* (Bakara, 2/30) [Ben yeryüzünde bir halîfe kılıcıyım.] kavlinde tedbîr ile vasfeyledi. Çünkü

halîfe müdebbirdir. Ve onu tedbîr ile vasfının beyânı budur ki, Hak Teâlâ “emr-i vücûdu semâdan tedbîr eder” (Secde, 32/5); ve semâ, arza nisbeten ulüvvdür; ve arz, esfel-i sâfilîndir. Zîrâ erkânın esfelidir. Ve âlem-i insânîde kadının erkeğe nisbeti arzın semâyâ nisbeti gibidir; ve sâfil olan arz, âlî olan semâdan nâzil ve vâsıl olan yağmur ve harâret ile hazîne-i vücûdunda meknûz olan mevâddı nasıl tevlîd ederse, sâfil olan kadın dahi, âlî olan racûlden kendisine vâsıl ve nâzil olan şeyle veled tevlîd eyler.

وَسَمَّاهُنَّ بِالنِّسَاءِ، وَهُوَ جَمْعٌ لَا وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ، وَلِذَلِكَ قَالَ ﷺ: «حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: النِّسَاءُ»، وَلَمْ يَقُلِ الْمَرْأَةَ، فَرَاعَى تَأَخُّرَهُنَّ فِي الوجودِ عَنْهُ، فَإِنَّ النِّسَاءَةَ هِيَ التَّأخِيرُ، قَالَ تَعَالَى: ﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ﴾ وَالبَيْعُ بِنِسِيئَةٍ يَقُولُ بِتَأخِيرٍ، فَلِذَلِكَ ذَكَرَ النِّسَاءَ، فَمَا أَحَبَّهُنَّ إِلَّا بِالْمَرْبَةِ، وَإِنَّهِنَّ مَحَلُّ الْإِنْفَعَالِ، فَهِنَّ لَهُ كَالطَّبِيعَةِ لِلْحَقِّ، الَّتِي فَتَحَ فِيهَا صُورَ الْعَالَمِ بِالتَّوَجُّهِ الْإِرَادِيِّ وَالْأَمْرِ الْإِلَهِيِّ الَّذِي هُوَ النِّكَاحُ فِي عَالَمِ الصُّورِ الْعُنْصُرِيَّةِ، وَهَمَّةٌ فِي عَالَمِ الْأَرْوَاحِ الثُّورِيَّةِ، وَتَرْتِيبُ مُقَدِّمَاتٍ فِي الْمَعَانِي لِلْإِنْتِجَاجِ، وَكُلُّ ذَلِكَ نِكَاحُ الْفَرْدِيَّةِ الْأُولَى فِي كُلِّ وَجْهِ مِنْ هَذِهِ الْوُجُوهِ.

Ve onları “nisâ” ile tesmiye etti. Ve o, lafzından kendisi için vâhid olmayan cem’dir. Ve bundan dolayı Resûl (a.s.): حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirdi: Nisâ’...] buyurdu, [27/43] “mer’e” demedi. Binâenaleyh vücûdda nisânın ricâlden teahhurlarına riâyet etti. Zîrâ muhakkak النِّسَاءَةُ [en-nûs’et] “te’hîr”dir. Allah Teâlâ الْكُفْرَ فِي الزِّيَادَةِ (Tevbe, 9/37) ya’ni “Te’hîr, küfürde ziyâdedir” buyurdu. Ve nûs’e ile bey’, te’hîr ile kâildir. İmdi bunun için nisâyı zikreledi. Böyle olunca onlara ancak mertebe ile muhabbet etti; ve muhakkak onlar, mahall-i infîâldir. Binâenaleyh racûl için nisâ’, Hak için tabîat gibidir. Öyle tabîat ki, teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile âlemin sûretlerini onda fethetti; öyle teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ki, suver-i unsuriyye âleminde nikâh ve ervâh-ı nûriyye âleminde himmet ve intâc için maânîde tertîb-i mukaddemâttır. Ve bunun kâffesi, bu vücûhdan her bir vecihde ferdiyyet-i ûlânın nikâhıdır.

Ya’ni Resûl (a.s.) kadınları “nisâ” tesmiye etti. Ve “nisâ” lafzı bir cem’dir ki, bu lafızdan “bir kadın” ma’nâsı anlaşılmaz, kadınların kâffesi-

ni şâmildir. Bu şümûlden dolayı (S.a.v.) Efendimiz: “Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirdi: Nisâ’...” buyurdu. Nisâ’ lafzı yerine “mer’e” demedi. Binâenaleyh “nisâ” lafzını isti’mâl buyurmakla vücûdda “nisâ”nın “ricâl”-den muahhar olduklarını işâreten beyâna riâyet etmiş oldu. Çünkü “nisâ” lafzı “nüs’et”ten müştaktır; ve “nüs’et” “te’hîr” ma’nâsına gelir. Nitekim Allah Teâlâ hazretleri Kur’ân-ı Kerîm’de *زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ* (Tevbe, 9/37) buyurmuştur ki, “Te’hîr, küfürde ziyâdedir” demek olur. Ve “nüs’e ile bey” derler ki, semen-i mebûin te’hîri ma’nâsını ifâde eder. Türkçe’de “veresiye satış” ta’bîr olunur. İşte (S.a.v.) Efendimiz kadınların kâffesine şâmil ve vücûdda [27/44] kadınların ricâlden muahhar oldukları ma’nâsını müfîd olduğu için, nisâyı “nisâ” ile tesmiye etti, “mer’e” demedi. Çünkü “nisâ” lafzının ifâde ettiği ma’nâyı “mer’e” ifâde etmez.

İmdi Resûl (a.s.), nisâyı ancak mertebe ile muhabbet etti; ve nisâ’, mahall-i infîâldir. Zîrâ cins-i nisâ’, cins-i ricâlden, ricâlin sûreti üzere mahlûktur; ve vücûdda fâilîyet, münfaiyetten mukaddemdir; ve kadın, erkeğin fâilîyetinden münfail olur; ve bu infîâl netîcesinde kadından nev’-i beşer tevellüd eder. Ve Hak Teâlâ bilinmeğe muhabbet etti, Âdem’i yarattı; ve marîfet-i ilâhiyye nev’-i beşer ile hâsıl oldu. Binâenaleyh Âdem’in vücûdu, muhabbet-i ilâhiyye ile zâhir oldu. Şu hâlde racûlden münfailen kendisinden benî beşer zâhir olan nisâyı hubb-i ilâhî taalluk etti. Ve (S.a.v.) Efendimiz’in nisâyı muhabbeti dahi, onların mahall-i infîâl olan mertebesinden dolayı, onlara vâki’ oldu.

İmdi nisâ racûl için tabîat gibidir. Öyle tabîat ki, teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile âlemin sûretlerini onda fethetti. (Tabîat hakkındaki tafsîlât **Fass-1 İdrîsî**’de ve **Fass-1 İsevî**’de ve irâde ve meşîyet-i ilâhiyye hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-1 Üzeyrî** ve **Lokmânî**’de ve tekvîn hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-1 Sâlihî**’de mürûr etti.) Öyle teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ki, suver-i unsuriyye âleminde nikâh ve ervâh-ı nûriyye âleminde himmet ve intâc için maânîde tertîb-i mukaddemâttır. Ve bu zikrolunan şeylerin kâffesi vecihlerden her bir vecihde ferdiyyet-i ûlâ olan üç adedinin nikâhıdır. Ferdiyyet-i selâsiyye ve icâd-ı maânî hakkındaki tafsîlât kezâ **Fass-1 Sâlihî**’de ve himmet hakkındaki îzâhât dahi **Fass-1 Lûtî** ve **İshâkî**’de mürûr eyledi. Burada icmâlen beyânı budur ki:

“Tabîat” ulûhiyetin zâhiriyeti olan hakikat-i vâhidedir. اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا ارَدْنَاهُ اَنْ نَّقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz “Kün!” dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, ilm-i ilâhîde şey’iyetleri sâbit olan suver-i ilmiyye-i ilâhiyyenin zilâli, ki [27/45] suver-i âlemdir, hakikat-i vâhîde olan “tabîat” ta zuhûruna teveccüh-i irâdî ve “Kün!” emr-i ilâhîsi şeref-sâdır oldukda, o eşyâ kendi nefslerini icâd ederler. Ve emr-i tekvîn, gerek Hak ve gerek şey tarafından ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. “Hak” tarafından ferdiyyet-i selâsiyye “zât” ve “irâde” ve “kavl” dir. Ve “şey” tarafından dahi “ilm-i ilâhîde sâbit olan onun şey’iyeti”, “Kün! kavli ilâhîsini istimâi” ve “emre imtisâli” dir. Binâenaleyh âlem-i tabîatta âlemin sûretlerinin fethi ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid oldu. Ve bu teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî suver-i unsuriyye âleminde nikâhdır. Bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Zîrâ burada “Hak” ve “racül” ve “mer’e” sâbittir. Zîrâ Hak teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile kendi sûreti üzerine racülü halketti ve ona muhabbet etti; ve mer’e racülün sûreti üzere racülün zâhir olup racül ona muhabbet etti; ve racül kendi mislinin izhârî için vuslatın a’zamı olan cimâi taleb etti. Binâenaleyh racül nisâda suver-i beşeriyyeyi cimâi ile fetheder. Bu da suver-i unsuriyye âleminde teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhîdir.

Ervâh-ı nûriyye âleminde, bu teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî himmettir. Zîrâ âlem-i ervâhın sûretleri himmetle fetholunur. Bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Çünkü “Hak”, “sâhib-i himmet” ve “himmət olunan şey” sâbittir; ve bu ferdiyyet-i selâsiyyenin netîcesi âlem-i ervâhda tekevün eden sûrettir; ve kezâ teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî, maânî âleminde icâd-ı maânîde tertîb-i mukaddemâttır ki, bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Çünkü bir kıyâs-ı mantıkî tertîb edip “Âlem mütegayyirdir; her mütegayyir hâdistir; öyleyse âlem hâdistir” desek, bunda biri “Âlem mütegayyirdir” ve diğeri “Her mütegayyir hâdistir” tarzında iki mukaddeme tertîb etmiş oluruz. Bu mukaddemelerin her birinde ikişer müfred vardır ki, bunlar: “Âlem, mütegayyir; mütegayyir, hâdis” kelimeleridir. Velâkin ikinci mukaddemedeki “mütegayyir” kelimesi tekerrür etmiştir. Bunun hizmeti iki mukaddemeyi –racül ile nisâ arasında vâki’ olan nikâh gibi–

yekdiğerine rabtettir. Binâenaleyh [27/46] bu mükerrer müfredden sarf-ı nazar olundukda “âlem, mütegayyir, hâdis” müfredleri kalır ki, “Öyle ise âlem hâdistir” netîcesi bu üç “müfred”den tevellüd eder. Bu sûrette îcâd-ı maânî ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid olmuş olur.

فَمَنْ أَحَبَّ النِّسَاءَ عَلَى هَذَا الْحَدِّ فَهُوَ حُبُّ إِلَهِي، وَمَنْ أَحَبَّهُنَّ عَلَى جِهَةِ
الشَّهْوَةِ الطَّبِيعِيَّةِ خَاصَّةً نَقَصَ عِلْمُ هَذِهِ الشَّهْوَةِ، فَكَانَ صُورَةً بِلَا رُوحٍ عِنْدَهُ،
وَإِنْ كَانَتْ تِلْكَ الصُّورَةُ فِي نَفْسِ الْأَمْرِ ذَاتِ رُوحٍ، وَلَكِنَّهَا غَيْرُ مَشْهُودَةٍ،
لِمَنْ جَاءَ لِأَمْرَاتِهِ أَوْ لِأَنْثَى حَيْثُ كَانَتْ لِمُجَرِّدِ الْإِلْتِذَاذِ، وَلَكِنْ لَا يُدْرِكُ لِمَنْ،
فَجَهْلٌ مِنْ نَفْسِهِ مَا يَجْهَلُ الْغَيْرُ مِنْهُ مَا لَمْ يُسَمِّهِ هُوَ بِلِسَانِهِ حَتَّى يَعْلَمَ، كَمَا
قَالَ بَعْضُهُمْ:

صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ   غَيْرَ أَنْ لَمْ يَعْرِفُوا عَشِقِي لِمَنْ

كذلك هذا أَحَبُّ الْإِلْتِذَاذِ، فَأَحَبُّ الْمَحَلِّ الَّذِي يَكُونُ فِيهِ وَهُوَ الْمَرَأَةُ، وَلَكِنْ
غَابَ عَنْهُ رُوحُ الْمَسْأَلَةِ، فَلَوْ عَلِمَهَا لَعَلِمَ بِمَنْ التَّدَّ وَمَنِ التَّدَّ، وَكَانَ كَامِلًا.

İmdi kim ki, nisâya bu hadd üzere muhabbet etse, o hubb-i ilâhîdir; ve kim ki onlara hâssaten şehvet-i tabîyye üzere muhabbet etse, bu şehvetin ilmi onda nâkis olur. İmdi onun indinde rûhsuz bir sûret oldu; ve gerçi o sûret, nefs-i emrde zât-ı rûhdur. Velâkin o, imreesine veyâ hangisi olursa olsun ünsâya iltizâz-ı mücerreden dolayı mübâşeret eden kimse için gayr-ı meşûddur. Velâkin kime muhabbet ettiğini idrâk etmez. Binâenaleyh bilinceye kadar o, onu lisânıyla tesmiye etmedikçe, gayrın onu ondan câhil olduğu şeyi kendi nefsinden câhil oldu. Nitekim onların ba'zısı: “Muhakkak benim âşık olduğum nâs indinde sahîh oldu. Şu kadar var ki, benim aşkımin kime olduğunu bilmediler” dedi. Bunun gibi bu da iltizâza muhabbet etti. Binâenaleyh kendisinde iltizâz vâki' olan mahalle muhabbet eyledi; [27/47] o da mer'edir. Velâkin mes'elenin rûhu ondan gâib oldu. Eğer bile idi, kiminle iltizâz ettiğini ve iltizâz edenin kim olduğunu bilir ve kâmil olur idi.

Ya'ni kim ki nisâya, onlarda Hakk'ın kemâl-i şühûdundan dolayı muhabbet etse, onun muhabbeti hubb-i ilâhîdir; ve o kimse Hakk'a muhabbet edip Hak'la iltizâz eyler. Ve nisâya hâssaten şehvet-i tabîyye üzere muhabbet eden

kimsede o şehvet ve muhabbetin ilmi noksandır. O kimse kendisine vârid olan şehvet ve muhabbetin hubb-i ilâhî olduğunu ve kiminle lezzet bulduğunu bilmez. Binâenaleyh öyle bir muhabbet, böyle bir muhabbet indinde rûhsuz bir sûret olur. Vâkıâ hubb-i ilâhî ile nazar eden kimsenin nazarında sûret, rûhun zâtıdır. Velâkin o sûret, kendi zevcesine veyâhud meşrû'ül-istimtâ' olan sâir bir kadına, mücerred iltizâz kasdıyla cimâ' eden kimse için meşhûd değildir. Çünkü o kimse, kime muhabbet ettiğini ve kiminle iltizâz eylediğini idrâk etmez. İmdi bir kimsenin nâmahrem olan bir kadına kendisinde hâsıl olan muhabbet üzerine şehveti galeyâna gelse, zinâdan tevakkî etmelidir. Gerçi o şehvet ve muhabbet dahi, hubb-i ilâhîdir. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri zinâ hakkında *إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا* (Nisâ, 4/22) [Şübhe yok ki, o hayâsızlıktır ve menfûrdur ve ne fenâ bir yoldur.] buyurduğu için âlâtarîkî'z-zinâ kadına mübâşeret, vücûh-i adîde ile memkût ve makdûh bir şeydir. Nitekim Fahreddîn-i Irâkî (k.s.) *Kitâb-ı Lemaât*'ın yirminci lem'asında bu husûsta izâhât-ı âtiyeyi i'tâ buyururlar: “Ve eğer muhibb, her bir sûrette vech-i maşûku görecek gibi mükâşif olursa, nâ-marzîde onun vechini görse bile rızâ vermemelidir. Zîrâ onun nâ-marzîde olan vechi, ona râzî olmamasıdır. *وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ* (Zümer, 39/7) [Hak Teâlâ ibâdının küfrüne râzî olmaz.] Bir muhibb ki, Hakk'ı Hak ile görür ve âlemi Hak görür; münkerâta Hak ile, Hak üzerine, [27/48] Hak için inkâr eyler. Ve bu inkârda hüccetini ikâme edip şer'an harâm olan her bir şeyde cemâl-i Hakk'ı görmez. Şübhesiz ondan ictinâb eyler; belki ona tab'an râğbeti olmaz. Burada bir şübhe müzâhame eyler. Şöyle ki, muhibb mâdemki mahkûm-i tecellîdir; ve tecellî, bütün eşyâyı şâmildir, tecellîyi nazarından nasıl def' edebilir? Buna cevâben deriz ki, tecellî iki nevi'dir: Tecellî-i zât ve tecellî-i esmâ ve sıfât.

Muhibb tecellî-i zâtîyi kuvveti ve istilâsı hasebiyle def'edemez. Ammâ tecellî-i esmâ ve sıfâtı def'e kâdirdir. (Çünkü bu tecellî kuvve-i temyîz ve tasarrufu ref'edecek kuvveti hâiz değildir.) Muhibb tecellî-i kahrîyi tecellî-i lutfî ile def'edebilir; ve nâ-meşrû' olan her bir şeyde kahır ve celâl ve marzî olan her bir şeyde, nişân-ı lutf ve cemâl görür. Burada *أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ* [Yâ Rabbi, saht ve kahrından rızâna sığınırım.] der; ve tecellî-i zâtîde *أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ* [Sen'den Sana sığınırım.] der.”⁶⁸³

683 Krş. Irâkî, *Lemaât*, s. 129-130.

İşte ârifin kendi menkûhası veyâ memlûkesi olmayan kadınlara karşı olan mesleği budur. İmdi nisâyâ hâssaten şehvet-i tabîiyye üzere muhabbet eden ve mücerred iltizâz için mübâşeret eyleyen kimse, kendi nefsinden câhil oldu; ve kendi nefsi mezâhir-i ilâhiyyeden bir mazhar olduğunu ve hubb-i ilâhî ile iltizâz eylediğini ve Hakk'ın kadında fâiliyet ve münfailiyet ile müşâhed bulunduğunu bilmedi. Nitekim kadına mübâşeret eden kimse, kendi lisânıyla “Ben nisâyâ muhabbet ve mübâşerette hubb-i ilâhî ile iltizâz ederim” demedikçe, onun bu hâlini başkaları da bilmez. Böyle bir müşâhede sâhibinin kadına mübâşeretini, şehvet-i tabîiyye ile iltizâzdan ibâret zannederler; ve ârif bu hâlini gayra i'lâm edinceye kadar, onun kadınıyla mücâmaatini, gâfilin mücâmaati gibi telakkî ederler. Zîrâ sûret-i cimâda ittihâd vardır. Ârif ile gâfilin cimâında şeklen fark yoktur, ancak ma'naları başkadır. Nitekim bu müşâhede sâhibi olan âriflerden [27/49] biri:

صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ   غَيْرَ أَن لَمْ يَعْرِفُوا عِشْقِي لِمَنْ

Ya'ni “Muhakkak benim âşık olduğum, nâs indinde sahîh oldu. Şu kadar var ki aşkımin kime olduğunu bilmediler” dedi.⁶⁸⁴

Bu beyt-i şerîf sultânül-âşıkîn Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) efendimizin bir gazel-i şerîfinden müstahreaddir.

Dîvân-ı Kebîr-i âlilerinde münderic olan gazel-i Arabî şudur:

يَا غَرَّالَا بَيْنَ غِرْلَانِ الْبَيْمَنِ   أَنْتَ عَيْبِي أَنْتَ رُوحِي فِي الْبَدَنِ
يَا صَغِيرَ السَّنِّ يَا رَطْبَ الْبَدَنِ   يَا قَرِيبَ الْعَهْدِ مِنْ شُرْبِ اللَّبَنِ
صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ   غَيْرَ أَن لَمْ يَعْرِفُوا عِشْقِي لِمَنْ
رُوحُهُ رُوحِي وَرُوحِي رُوحُهُ   مَنْ رَأَى رُوحَيْنِ عَاشَا فِي الْبَدَنِ
إِقْطَعُوا وَصَلِي وَإِنْ شِئْتُمْ صِلُوا   كُلُّ شَيْءٍ مِنْكُمْ عِنْدِي حَسَنٌ
يُوسِفِيُّ الْوَجْهِ تُرْكِي الْقَفَاءِ   دَيْلَمِيُّ الْحَدِّ رُومِيُّ الدَّفَنِ

[Ey Yemen âhûları arasındaki bir âhû, sen bedende benim gözüm ve rûhumsun! Ey yaşı küçük ve bedeni tâze, ey süt içmekten karîbu'l-ahd! Nâs indinde benim âşık olduğum sâbit oldu; şu kadar ki, aşkımin kime

684 Beyit Ebûbekr eş-Şiblî'ye (v. 334/946) âittir. Bk. Serrâc, *el-Luma'*, s. 349; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, s. 401; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 598.

olduğunu bilmediler. Onun rûhu benim rûhum ve benim rûhum da onun rûhudur; bir bedende iki rûhun yaşadığını kim gördü? İster benimle sizin aramızı açın, ayırın, ister ulaştırın, kavuşturun; bence, sizden ne gelirse gelsin; iyidir, güzeldir! Ey Yûsufî yüzlü, Türk başlı, Deylemî saçlı, çenesi Rum ülkesi halkının çenesine benzeyen dost.]⁶⁸⁵

Bu gazelin ebyâtında, ba'zı nüshalarda, takdîm ve te'hîr vâki' olmuştur. Hattâ mûsîkî-şinâsân-ı mevleviyândan Eyyûbî Zekâî Dede (rahmetullahi aleyh) tarafından "Sûz-i Dil" makâmından bestelenmiş olan Âyin-i Şerîf bu gazelin şu ebyât-ı şerîfesiyle başlar:

يَا صَغِيرَ السِّنِّ يَا رَطْبَ الْبَدَنِ	يَا قَرِيبَ الْعَهْدِ مِنْ شُرْبِ اللَّبَنِ
رُوحُهُ رُوحِي وَرُوحِي رُوحُهُ	مَنْ رَأَى رُوحَيْنِ عَاشَا فِي الْبَدَنِ
صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ	غَيْرَ أَنْ لَمْ يَعْرِفُوا عِشْقِي لِمَنْ

Şu hâlde Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz كما قال بعضهم [Onların ba'zısının dediği gibi] kavliyle Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimize işâret buyurmuş olurlar. Zîrâ âriflerin bu iki nûr-i dîdesi, yekdiğeriyle Konya'da ve Şâm-ı şerîfte mülâkât edip sohbet etmiş idiler. Binâenaleyh bu beyt-i şerîfte cenâb-ı pîr-i destigîr, lisân-ı mübârekleriyle: "Halk zanneder ki, ben mahlûka âşıkım; velâkin benim aşkım mahlûkun mazharında zâhir ve mütecellî olan Hakk'adır. Ancak onlar benim aşkımin kime olduğunu bilmediler" [27/50] buyurmadıkça, câhiller onların aşkından haberdâr olmadılar. Ve kezâ ârif dahi iltizâza muhabbet etti. Binâenaleyh kendisinde iltizâz vâki' olan mahalle, ya'ni kadına muhabbet eyledi. Fakat onun iltizâzı hubb-i ilâhî iledir. Çünkü Hakk'ı mâddeden mücerred olarak müşâhede mümkün değildir. Kadın ise, mâddedir; Hak, onun mazharında zâhir olmuştur. Ârif kadını severse, ancak hubb-i ilâhî ile iltizâzın mahalli olduğu için sever. Fakat mücerred iltizâz için kadını seven câhil böyle değildir. Mes'elenin rûhu o câhilden gâibdir. Eğer ârifin bilmiş olduğu rûh-ı mes'eleyi bile idi, kadının mazharında kiminle iltizâz ettiğini ve kendi mazharında kimin iltizâz eylediğini bilir ve kâmil olur idi. Velâkin bilmedi, merte-

685 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 566 (beyit: 14676 vd. [Fûruzânfer neşri: 2127. gazel]). Tercüme için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 33-34; Can, *Dîvân-ı Kebîr – Seçmeler–*, III, s. 51; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), IV, s. 287 (beyit: 2398 vd.).

be-i hayvânîde kaldı. Nitekim Mevlânâ Câmî (k.s.) buyurur. Rubâî:

عشق ار نه کمالِ نسلِ آدم بودی   آوازهٔ عشق در جهان کم بودی
ور شهوتِ نفسِ عشق بودی خر و گاو   سر دفترِ عاشقانِ عالم بودی

Tercüme: “Eğer aşk nesl-i Âdem’in kemâli olmasa idi, cihânda aşkın sıyt ve şöreti noksan olurdu. Ve eğer nefsin şehveti aşk olaydı, eşekler ve öküzler, uşşâk-ı âlem defterinin en başına kaydolunurlardı. Zîrâ şehvet husûsunda eşeklerle öküzler, insana tekaddüm eder.”

وكما نَزَلَتِ الْمَرْأَةُ عَنْ دَرَجَةِ الرَّجُلِ بِقَوْلِهِ: ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾ نَزَلَ
المَخْلُوقُ عَلَى صُورَةٍ عَنِ دَرَجَةِ مَنْ أَنْشَأَهُ عَلَى صُورَتِهِ مَعَ كَوْنِهِ عَلَى
صُورَتِهِ، فَبِلِئَالِ الدَّرَجَةِ الَّتِي تَمَيَّزَ الْحَقُّ بِهَا عَنْهُ بِهَا كَانَ الْحَقُّ غَيْبًا عَنِ
العَالَمِينَ وَفَاعِلًا أَوَّلًا، فَإِنَّ الصُّورَةَ فَاعِلٌ ثَانٍ، فَمَا لَهُ الْأَوَّلِيَّةُ الَّتِي لِلْحَقِّ،
فَتَمَيَّزَتِ الْأَعْيَانُ بِالْمَرَاتِبِ، فَأَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ [27/51] كُلُّ عَارِفٍ،
فَلِذَا كَانَ حُوبُ النِّسَاءِ لِمُحَمَّدٍ ﷺ عَنِ تَحْيِيبِ الْهَيْبِ، وَأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ﴿أَعْطَى
كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾ وَهُوَ عَيْنُ حَقِّهِ، فَمَا أَعْطَاهُ إِلَّا بِاسْتِحْقَاقٍ اسْتَحَقَّهُ بِمُسَمَّاءُ
أَيَّ بَدَاتِ ذَلِكَ الْمُسْتَحَقُّ.

Hak Teâlâ'nın دَرَجَةٌ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (Bakara, 2/228) [Ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbittir.] kavliyle mer'e, racûl derecesinden nâzil olduğu gibi, Hakk'ın sûreti üzerine olmakla berâber, sûret üzerine mahlûk olan insan dahi onu kendi sûreti üzerine inşâ eden Hakk'ın derecesinden nâzil oldu. İmdi bu derece ki, Hak racûlden onunla temeyyüz etti, Hak onunla âlemlerden ganî ve fâil-i evvel oldu. Zîrâ sûret fâil-i sânidir. Binâenaleyh Hak için olan evveliyet, onun için yoktur. Böyle olunca a'yân, merâtib ile temeyyüz eyledi. Şu hâlde her bir ârif, her bir hak sâhibine hakkını verdi. İşte bunun için hubb-i nisâ, Muhammed (s.a.v.)e tahtîb-i ilâhîden vâki' oldu. Ve muhakkak Allah Teâlâ “Her şeye halkını verdi.” (Tâhâ, 20/50) O da, onun ayn-ı hakkıdır. Binâenaleyh onu ancak istihkâk ile verdi ki, o şey, ona müsemması ile, ya'ni bu müstahakk, zâtıyla müstahak oldu.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin “Ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbittir” (Bakara, 2/228) kavlinde beyân buyurulduğu üzere, kadın erke-

ğın derecesinden aşağı olduğu gibi, Hakk'ın sûreti üzerine mahlûk olan racül dahi, sûret-i Hak üzere olmakla berâber, o racülün kendi sûreti üzere inşâ buyuran Hakk'ın derecesinden daha aşağı oldu. Zîrâ vücûdda fâiliyet mukaddem ve münfailiyet muahhardır. Binâenaleyh racül sûreti üzerine zâhir olan kadın, racülün derecesinden aşağı olduğundan ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbit olur. Ve kezâ sûret-i Hak [27/52] üzerine mahlûk olan racül dahi, Hakk'ın derecesinden aşağıdır. Böyle olunca Hak, racülden temeyyüz ettiği bu derece ile âlemlerden ganî ve fâil-i evvel oldu. Çünkü Hakk'ın zâtı mutlak ve bî-taayyündür. Racül ise, taayyüne ve bu taayyün ile müteayyin olabilmek için vücûd-ı Hakk'a muhtaçtır. İşte racül bu vasfıyla zât-ı mutlakın derecesinden mütemeyyiz oldu; ve Hak itlâk-ı zâtîsi cihetinden bilcümle taayyünâttan münezzehe olduğu cihetle keserât-ı müteayyineden ibâret olan âlemlerden ganî oldu; ve menşe'-i taayyünât zât-ı mutlak olduğundan, Hak fâil-i evvel oldu. Zîrâ sûret fâil-i sânidir. Ve Hakk'ın evveliyeti, fâil-i sâni olan o sûrette yoktur. Burada "sûret"ten murâd, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın taayyün-i evvel mertebesine tenezzülünden ibârettir ki, bu mertebeye "hakikat-i külliyye-i insâniyye" ta'bir olunur; ve "hakikat-i muhammediyye" de denir. Bu mertebenin birçok ıstılâhâtı vardır. Şu hâlde Hak, mertebe-i itlâkıyla taayyün-i evvel mertebesine nazaran fâil-i evvel olduğu gibi, taayyün-i evvelin sûretiyle de fâil-i sânidir. Çünkü zât-ı mutlak, bu mertebede müteayyin olarak esmâ ve sıfâtı ile suver-i kevnîyenin fâilidir. Binâenaleyh vücûdda iki fâil olmayıp, fâil-i evvel Hakk'ın mertebe-i itlâkı ve fâil-i sâni yine Hakk'ın ilk mertebe-i tenezzülü olan sûret-i hakikat-i insâniyyedir. Böyle olunca a'yân-ı sâbite, ilm-i ilâhî mertebesinde, gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdlarıyla, birtakım nisebî temeyyüzleriyle yekdiğerinden ayrıldı. A'yân-ı sâbite ve isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl hakkındaki îzâhât **Fass-ı Üzeyri'**de misâl îrâdı sûretiyle beyân olundu.

İmdi erkek ile kadının derecelerinde müteayyin olan ancak Hakk'ın vücûd-ı vâhididir. Fakat Hakk'ın onlarda taayyünü, onların a'yân-ı sâbiteleri muktezâsındadır. Racülün mazharında fâiliyet ve mütekaddemiyet ile; ve kadının mazharında dahi münfailiyet ve müteahhariyet ile zâhir olur. Zîrâ onların a'yân-ı sâbitelerinin kâbiliyet ve isti'dâdı bunlardır. Binâenaleyh üzerlerine ale's-seviyye vâki' olan tecellîyi kabûl ettikleri vakit, a'yân bu

isti'dâdları hasebiyle yekdîğerinden mütemeyyiz olurlar. Ve her bir “ayn”ın isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü ne ise Hak'tan, istihkâkı olan o şeyi talep eder. Bu takdîrce hakâyıka vâkıf olan her bir ârif, [27/53] hak sâhibi olan her bir “ayn”a hakkını verir.

İşte hakâyıka vâkıf olan ârif her şeye hakkını verdiği için Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in nisâyâ olan muhabbeti Allah Teâlâ hazretlerinin sevdirmesiyle vâki' oldu. Ve çünkü Allah Teâlâ her bir şeyin ayn-ı sâbitesinin iktizâsı ne ise, o şeye onu verdi. Cevâd-ı mutlakın verdiği o şey, o şeyin ayn-ı hakkıdır. Şu hâlde Hak, atâyâ-yı ilâhiyyesini ancak istihkâka müsteniden verdi ki, o şey, o atâyâyâ müsemmâsı ile, ya'ni zâtı ve hakîkati ile müstahak oldu. Atâyâ-yı ilâhiyye hakkındaki tafsilât **Fass-ı Şisî**'de mürûr etti. Binâenaleyh cemî'-i hakâyıkı muhît olması hasebiyle ârif-i küll olan (S.a.v.) Efendimiz'e, onun hakîkatinin ve zâtının hakkı olan muhabbet-i nisâ verildi; ve o da insân-ı kâmilin hakkını vererek, Hak'ın sevdirmesiyle nisâyâ muhabbet etti.

وَأَمَّا قَدَمَ النَّسَاءِ لِأَنَّهُنَّ مَحَلُّ الْإِنْفَعَالِ، كَمَا تَقَدَّمَتِ الطَّبِيعَةُ عَلَى مَنْ وَجَدَ
منها بالصُّورَةَ، وليستِ الطَّبِيعَةُ عَلَى الْحَقِيقَةِ إِلَّا النَّفْسَ الرَّحْمَانِيَّ، فَإِنَّهُ فِيهِ
انْتَفَحَتْ صُورُ الْعَالَمِ أَعْلَاهُ وَأَسْفَلِهِ لِسَرَيَانِ النَّفْخَةِ فِي الْجَوْهَرِ الْهَيُولَانِيِّ فِي
عَالَمِ الْأَجْرَامِ خَاصَّةً، وَأَمَّا سَرَيَانُهَا لِيُوجِدَ الْأَرْوَاحَ التُّورِيَّةَ وَالْأَعْرَاضِ فَذَلِكَ
سَرَيَانٌ آخَرٌ.

Ve ancak nisâyı takdîm etti; zîrâ onlar mahall-i infiâldir. Nitekim “tabîat” kendisinden sûret ile mevcûd olan şey üzerine tekaddüm etti. Hâlbuki tabîat, hakîkatte, ancak nefes-i Rahmânîdir. Zîrâ nefha, cevher-i heyûlânide, hâssaten âlem-i ecrâm hakkında sereyân ettiği için, onda suver-i âlemin a'lâsı ve esfeli müntefih oldu. Ve onun ervâh-ı nûriyye ve a'râz için sereyânına gelince, bu başka sereyândır. [27/54]

Ya'ni nisâ mahall-i infiâl oldukları için, Resûl (a.s.) حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi: Kadın, güzel koku ve kurretü'l-aynim namazda kılındı.] hadîs-i şerîfinde, kendisine sevdirildiğini beyân buyurduğu üç şeyden “nisâ”yı

evvelen zikretti. Ve evvelen zikrolunmalarına mahall-i infîâl olduklarının sebep oluşu budur ki, onlar racül-i fâilin takarrübünden müteessir olup, vücûdlarına nâzil olan nutfeyi, müddet-i muayyene zarfında terbiye ederek, bî-sûret olduğu hâlde sûret-i insâniyyeye ifrâğ ve tevlîd ederler. Şu hâlde nisâ', nev'-i insânînin asl-ı vücûdudur; ve nisâ', mâdemki kendisinden mütevellid olan evlâd sûretlerinden mukaddemdir ve şecere-i kevnin semeresi dahi insandır; binâenaleyh bu tekaddüm-i vücûdîden dolayı nisânın ibtidâ zikri iktizâ etti. Ve “tıyb” ile “namazda kurretü'l-ayn”, levâzım-ı insâniyyeden olduğundan bunların da “nisâ”dan sonra zikri lâzım geldi. Nitekim tabîat, kendisinden mütekevvîn olan birtakım suver-i mevcûde üzerine tekaddüm etti. Zîrâ insan, hayvan, nebât ve cemâd envânın sûretleri tabîattan tekevvün etti; ve bu sûretler tabîatta zâhir oldu; ve tabîat hakkındaki îzâhât **Fass-ı İdrîsî** ve **İlyâsî**'de mürûr etti.

İmdi âlem-i tabîatta zâhir olan suver-i kesîfe, ondan evvel mertebe-i ilimde sâbittir ve latîftir. O suver-i ma'küle ancak mertebe-i tabîata tenez-zül edince kesîf olup meşhûd olurlar. Tabîat ise ancak nefes-i Rahmânîden ibârettir. Çünkü gerek mertebe-i ilm-i ilâhîde peydâ olan esmâ-i ilâhiyye sûretleri ve gerek mertebe-i imkânda zâhir olan suver-i kesîfe, nefes-i Rahmânî ile tabîatta zâhirdir; ve nefes-i Rahmânî bilcümle eşyâ için ilk mâddedir. Nitekim insan, soğuk havâyâ nefesini salıverip “hoh” dediği vakit, vücûdundaki harâret-i garîziyye ile ısınmış olan havâ ağzından duman hâlinde çıkar. İşte bunun gibi فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Bilinmeğe muhabbet ettim...] hadîs-i kudsîsinde beyân buyurulan hubb-i ilâhî harâretiyle [27/55] Hak Teâlâ hazretlerinin, halk-ı eşyâyâ irâdesi teveccüh etmekle, ahadiyyet-i zâtiyyesinde bilkuvve mevcûd ve mahfî olan bilcümle esmâsını nefes-i Rahmânîsi ile tenfis eyledi; ve latîf olan nefes-i Rahmânî, kesîf olan mertebe-i tabîatta bâtın ve tabîat-ı kesîfe onun zâhiri oldu. Şu hâlde tabîat nefes-i Rahmânînin “ayn”ıdır; ve mahall-i infîâl olan tabîat bilcümle suverin asl-ı vücûdu olmakla o sûretlerin kâffesine tekaddüm etti; ve tabîat hakîkatte ancak nefes-i Rahmânîden ibâret olduğundan suver-i âlemin a'lâsı ve esfeli o nefes-i Rahmânîde müntefih oldu. Zîrâ hâssaten âlem-i ecrâm sûretlerini izhâr etmek için nefha-i Rahmânî, cevher-i heyûlânî olan tabîat-ı mukayyede sereyân eder. “Heyûlâ”, “suver ve eşkâli kabûl eden ilk mâdde”ye

derler. Ve tabîat, ki nefes-i Rahmânînin “ayn” ıdır, âlem-i ecrâmın sûretleri, nefha-i Rahmânînin sereyânıyla, o cevher-i heyûlânide zâhir olur.

Nitekim ilm-i hey'et ulemâsı rasadât ve istidlâlât ile keşfetmişlerdir ki, ecrâmın aslı birtakım sehâb-ı muzîlerden ibârettir. Küre-i arzın devr-i senevîsi i'tibâriyle milyonlarca seneler mürûriyle bu sehâb-ı muzîler, gittikçe kesâfet peydâ edip evvelen “ateş”e ve sâniyen “su”ya ve sâlisen “cemâd”a inkılâb ederler. Ondan sonra bu küreler üzerinde nebâtât ve hayvânât zâhir olur. Ve âyet-i kerîmede ذُحَانَ (Fussilet, 41/11) [Bâdehû vücûd-ı mutlak-ı Hak semâya istivâ etti, hâlbuki o duman idi.] buyurulması dahi bidâyet-i teşekküllerinde ecrâmın duhân hâlinde bulduklarına işârettir. İşte nefha-i ilâhiyyenin tabîat-ı mukayyede sereyânı budur. Bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı İsevî**'de geçti.

Fakat bu nefha-i ilâhiyyenin, ervâh-ı nûriyyenin ve a'râzın vücûdu için sereyânı, başka bir sereyândır. Çünkü o nefha, cevher-i rûhânî olan tabîat-ı mutlakada, cismiyetten mücerred olduğu hâlde, sereyân etmek sûretiyle ervâh-ı nûriyyeyi îcâd eder; ve a'râzın îcâdı dahi, nefes-i Rahmânînin zâhiri olan tabîat-ı mukayyede vâsıtasıyla olur; ve “cevher” ile “araz” hakkındaki tafsîlât [27/56] **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti. İmdi mahall-i infiâl olan tabîat, kendisinde vücûd bulan suver üzerine, sûret-i ma'külesi ile tekaddüm ettiği gibi, mahall-i infiâl olan nisâ dahi, kendi sûreti ile kendisinden tellüd eden nev'-i beşerin sûretleri üzerine tekaddüm eyledi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) hadîs-i şerîfnde, evvelâ nisâyı zikretti.

ثُمَّ إِنَّهُ ﷺ غَلَبَ فِي هَذَا الْخَبَرِ التَّائِيثَ عَلَى التَّذْكَيرِ، لِأَنَّهُ فَصَدَ التَّهْتَمُ بِالنِّسَاءِ فَقَالَ: «ثَلَاثٌ»، وَلَمْ يَقُلْ: «ثَلَاثَةٌ» بِالْهَاءِ الَّذِي هُوَ لِعَدَدِ الذُّكْرَانِ، إِذْ فِيهَا ذَكَرَ «الطَّيِّبَ» وَهُوَ مُذَكَّرٌ، وَعَادَةُ الْعَرَبِ أَنْ تَغْلِبَ التَّذْكَيرَ عَلَى التَّائِيثِ، فَتَقُولُ: «الْفَوَاطِمُ وَزَيْدٌ خَرَجُوا» وَلَا تَقُولُ: «خَرَجْنَ»، فَغَلَبُوا التَّذْكَيرَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا عَلَى التَّائِيثِ، وَإِنْ كُنَّ جَمَاعَةً، وَهُوَ عَرَبِيٌّ، فَرَأَى النَّبِيُّ ﷺ الْمَعْنَى الَّذِي فَصَدَ بِهِ فِي التَّحْبِيبِ إِلَيْهِ مَا لَمْ يَكُنْ يُؤْتَرُ حُبَّهُ، فَعَلَّمَهُ اللَّهُ مَا لَمْ يَكُنْ يَعْلَمُ، وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْهِ عَظِيمًا، فَغَلَبَ التَّائِيثَ عَلَى التَّذْكَيرِ بِقَوْلِهِ: «ثَلَاثٌ» بغيرِ هَاءٍ، فَمَا أَعْلَمَهُ ﷺ بِالْحَقَائِقِ، وَمَا أَشَدَّ رِعَايَتَهُ لِلْحَقُوقِ.

Ondan sonra (S.a.v.) Efendimiz, bu haberde te'nîsi tezkîr üzerine gâlib kıldı. Zîrâ o nisâyâ tehemmümü kasedetti. Binâenaleyh ثَلَاثٌ [selâs] dedi; ve aded-i zükrâna mahsûs olan هَاء ile ثَلَاثَةٌ [selâse] demedi. Zîrâ onda tıybin zikri vardır, hâlbuki tıyb müzekkerdir. Ve Arab'ın âdeti, tezkîri te'nîs üzerine tağlîb etmektir. Şu hâlde وَزَيْدٌ خَرَجُوا [Fâtıma'lar ve Zeyd çıktılar.] der ve خَرَجْنَ [kadınlar çıktılar] demez. Her ne kadar tezkîr, te'nîs üzerine vâhid ve nisâ cemâat olursa da Arab tezkîri tağlîb eyledi. Hâlbuki Resûl (a.s.) Arabîdir. İmdi Nebî (s.a.v.), [27/57] ona tehabbübde, onunla, hubbünü kendi nefsi ile ihtiyâr etmediği şey kasdolunan ma'nâyâ riâyet etti. Böyle olunca Allah Teâlâ ona bilmediği şeyi ta'lîm eyledi; ve Allah Teâlâ'nın fazlı onun üzerine azîm oldu. Binâenaleyh "hâ" sız ثَلَاثٌ [selâs] kavli ile te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb eyledi. Şu hâlde Sallallâhu aleyhi ve sellem hakâyika ne kadar âlimdir ve hukûkun riâyetine ne kadar şedîddir!

Ya'ni Resûl (a.s.) nisâyı ibtidâ zikrettikten sonra bu hadîs-i şerîfte, te'nîsi tezkîr üzerine gâlib kıldı. Zîrâ nisâyâ ihtimâmı kasdeyledi. Binâenaleyh حُتِبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirdildi.] hadîs-i şerîfinde, aded-i zükrâna mahsûs olan "hâ" ile ثَلَاثَةٌ [selâse] demeyip ثَلَاثٌ [selâs] buyurdu. Çünkü ثَلَاثٌ de müzekker olan "tıyb" kelimesinin zikri mündemicdir. Hâlbuki ibârede müzekker ile müennes müctemi' olunca Arab'ın âdeti tezkîri te'nîs üzerine gâlib kılmaktır. Şu hâlde Arab "Fâtıma'lar ve Zeyd çıktılar" diyeceği mahalde وَزَيْدٌ خَرَجُوا der; ve خَرَجُوا fiilini cem'-i müzekker olarak isti'mâl eder. Erkek olan Zeyd bir kişidir ve kadın olan Fâtıma'lar müteaddiddir, deyip müennes sîgasiyle خَرَجْنَ [kadınlar çıktılar] demez. Erkek bir kişi de olsa tezkîri te'nîs üzerine gâlib kılar. Hâlbuki (S.a.v.) Efendimiz kavm-i Arab'ın en fasihidir. Bakılırsa bu hadîs-i şerîfte kâide-i Arab üzerine tezkîri te'nîs üzerine gâlib kılmaları iktizâ eder idi. Maahâzâ [27/58] böyle yapmadılar. Zîrâ bu hadîs-i şerîflerinde öyle bir ma'nâyâ riâyet buyurdular ki, o ma'nâ ile nisâ muhabbetinin kendi kalb-i şerîflerine cânib-i Hak'tan ilkâ olunup, hubb-i nisâyı kendi nefisleriyle ihtiyâr etmedikleri kasdolundu. İşte kâide-i Arab hilâfına olarak Resûl (a.s.), te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb buyurmakla bu ma'nâyı kasdeylediler. Binâenaleyh Allah Teâlâ, (S.a.v.) Efendimiz'e bilmediği şeyi ta'lîm buyurdu. Onlara ta'lîm olunan şey dahi, nisâ nev'-i insânînin asl-ı vücûdu olup

mahall-i infîâl oldukları idi. Böyle olunca bu ta'lîm ve tahbîb-i nisâ (S.a.v.) Efendimiz üzerine Allah Teâlâ'nın fazl-ı azîmi oldu. Zîrâ ma'rifet-i hakâyık Allah Teâlâ'nın fazl-ı azîmidir. İşte kadınlarda asliyet ma'nâsı mevcûd olduğu cihetle, (S.a.v.) Efendimiz, onların hâline i'tinâ ve ihtimâm kasdıyla "hâ" sız olarak "selâs" kavliyle te'nîsi tezkîr üzerine gâlib kıldı. Nazar et ki, (S.a.v.) Efendimiz eşyânın hukûkuna ne kadar şiddetle riâyet buyurmuştur ve ilm-i hakâyıkı ne güzel bilirler!

ثُمَّ إِنَّهُ جَعَلَ الْخَاتِمَةَ نَظِيرَةَ الْأُولَى فِي التَّائِيثِ، وَأَدْرَجَ بَيْنَهُمَا الْمَذَكَّرَ، فَبَدَأَ بِالنِّسَاءِ وَخَتَمَ بِالصَّلَاةِ وَكِلْتَاهُمَا تَأْيِيثٌ، وَالطَّيِّبُ بَيْنَهُمَا كَهَوِّ فِي وُجُودِهِ، فَإِنَّ الرَّجُلَ مُدْرَجٌ بَيْنَ ذَاتِ ظَهَرَ عَنْهَا وَيَبِينُ امْرَأَةً ظَهَرَتْ عَنْهُ، فَهُوَ مُتَحَقِّقٌ بَيْنَ مُؤَنَّثَيْنِ: تَأْيِيثٌ ذَاتٍ، وَتَأْيِيثٌ حَقِيقِيٍّ، كَذَلِكَ النِّسَاءُ تَأْيِيثٌ حَقِيقِيٍّ، وَالصَّلَاةُ تَأْيِيثٌ غَيْرُ حَقِيقِيٍّ، وَالطَّيِّبُ مُذَكَّرٌ بَيْنَهُمَا، كَأَدَمَ بَيْنَ الذَّاتِ الْمَوْجُودِ هُوَ عَنْهَا وَيَبِينُ حَوَاءَ الْمَوْجُودَةِ عَنْهُ، وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ: الصِّفَةُ فَمُؤَنَّثَةٌ أَيْضًا، وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ: الْقُدْرَةُ فَمُؤَنَّثَةٌ أَيْضًا، فَكُنْ عَلَى أَيِّ مَذْهَبٍ شِئْتَ، [27/59] فَإِنَّكَ لَا تَجِدُ إِلَّا التَّائِيثَ يَتَقَدَّمُ حَتَّى عِنْدَ أَصْحَابِ الْعِلَّةِ الَّذِينَ جَعَلُوا الْحَقَّ عِلَّةً فِي وُجُودِ الْعَالَمِ، وَالْعِلَّةُ مُؤَنَّثَةٌ.

Ba'dehû te'nîste, hâtimeyi nazîre-i ûlâ kıldı; ikisinin arasına müzekkeri derceyledi. Binâenaleyh "nisâ" ile başladı, "salât" ile hatmetti; ve onların ikisi de te'nîstir; ve ikisinin arasında "tiyb", onun vücûdunda, o gibidir. Zîrâ racûl, kendisinden zâhir olduğu zât ve kendisinden zâhir olan mer'e beyninde müdrecedir. İmdi racûl, iki müennes arasında mütehakkıktır: Te'nîs-i zât ve te'nîs-i hakîkî. Kezâlik "nisâ" dahi te'nîs-i hakîkîdir; ve "salât" te'nîs-i gayr-ı hakîkîdir. Ve "tiyb" ikisinin arasında, kendisinden mevcûd olduğu zât ile, kendisinden mevcûd olan Havvâ arasındaki Âdem gibi, müzekkerdir. Ve eğer dilersen "sıfat"tır dersin; o hâlde yine müennestir; ve eğer dilersen "kudret"tir dersin; o hâlde yine müennestir. İmdi sen hangi mezheb üzerine olmak istersen ol. Zîrâ sen ancak te'nîsi tekaddüm eder bulursun. Hattâ vücûd-ı âlemde Hakk'ı "illet" ittihâz eden ashâb-ı illet indinde bile; "illet" ise müennestir.

Ya'ni Resûl (a.s.) bu hadîs-i şerîfte te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb buyur-

duktan sonra hâtime olan “salât”ı, te’nis-te, ibtidâ zikrelediği “nisâ”ya nazîre kıldı; ve “nisâ” ile “salât” arasına, müzekker olan “tıyb”i derc eyledi. Şu hâlde nisâ ile başladı, salât ile bitirdi. Ve “nisâ” ile “salât” müennestir; ve bu iki müennesin arasında müzekker olan “tıyb”, müennes olan “zât”-ı Hak’la, kezâ müennes olan “nisâ” arasında vücûdda müzekker olan racül gibidir. Ve “racül”, insân-ı kâmil olan Resûl’dür. Zîrâ racül, zât-ı Hak’ın sûreti [27/60] üzere, zât-ı Hak’tan zâhir oldu; ve kadın dahi racülün sûreti üzere, racülden zuhûr etti. Binâenaleyh racül, zât ile nisâ arasında vâki’ oldu. Şu hâlde “racül” iki müennes arasında mütehakkık olmuş oldu ki, birisi te’nis-i zât, diğeri te’nis-i hakîkîdir. Ve “zât”ın te’nisi gayr-ı hakîkî ve “nisâ”nın te’nisi ise hakîkîdir; ve kezâlik hadîs-i şerifte mezkûr olan “nisâ” te’nis-i hakîkî ve “namaz” ise, te’nis-i gayr-ı hakîkîdir; ve bu hakîkî ve gayr-ı hakîkî olan iki te’nis arasında “tıyb”, zât-ı mûcide ile Âdem’in vücûdundan zâhir olan Havvâ aralarında Âdem gibi müzekkerdir. Eğer sen istersen mütekellimînin mezhebi vech ile zâta mugâyir addettiğin “sıfat” ve “kudret-i Hak’ı”, Âdem’in vücûduna sebep tut! Âdem’in vücûduna tekaddüm eden “sıfat” ve “kudret” yine müennestir. Velhâsıl Âdem’in menşeyini hangi mezhep üzere alırsan al, müennesi tekaddüm etmiş bulursun. Hattâ ashâb-ı illet olan hükemânın mezhebi üzere “zât” hakkında “sıfat” i’tibâr etmeksizin “min-haysü-hiye” vücûd-ı âlemin “illet”idir demiş olsan, yine müennes tekaddüm etmiş olur. Zîrâ “illet” müennes-i gayr-ı hakîkîdir. Ve illet ile ma’lûle müteallik izâhât **Fass-ı İlyâsî**’de geçti.

وَأَمَّا حِكْمَةُ الطَّيِّبِ وَجَعَلَهُ بَعْدَ النِّسَاءِ فَلِمَا فِي النِّسَاءِ مِنْ رَوَائِحِ التَّكْوِينِ، فَإِنَّهُ «أَطْيَبُ الطَّيِّبِ عِنَاقُ الْحَبِيبِ»، كَذَا قَالُوا فِي الْمَثَلِ السَّائِرِ، وَلَمَّا خُلِقَ الرَّسُولُ عَبْدًا بِالْأَصَالَةِ لَمْ يَرْفَعْ رَأْسَهُ قَطُّ إِلَى السِّيَادَةِ بَلْ لَمْ يَزَلْ سَاجِدًا وَاقِفًا مَعَ كَوْنِهِ مُنْفَعِلًا حَتَّى كَوَّنَ اللَّهُ عَنْهُ مَا كَوَّنَ، فَأَعْطَاهُ رُتْبَةَ الْفَاعِلِيَّةِ وَالتَّأْتِيرِ فِي عَالَمِ الْأَنْفَاسِ الَّتِي هِيَ الْأَعْرَافُ الطَّيِّبَةُ، فَحَبَّبَ إِلَيْهِ الطَّيِّبَ فَلِذَلِكَ جَعَلَهُ -أَيَّ الطَّيِّبِ فِي الذَّكْرِ- بَعْدَ النِّسَاءِ، فَرَاعَى الدَّرَجَاتِ الَّتِي لِلْحَقِّ فِي قَوْلِهِ: ﴿رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ﴾ لِاسْتَوَائِهِ عَلَيْهِ بِاسْمِهِ الرَّحْمَنِ، فَلَا يَبْقَى فِيمَنْ حَوَى [27/61] عَلَيْهِ الْعَرْشُ مَنْ لَا تُصِيبُهُ الرَّحْمَةُ الْإِلَهِيَّةُ، وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى:

﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾، وَالْعَرْشُ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ، وَالْمُسْتَوِي الرَّحْمَنُ،
فَبِحَقِيقَتِهِ يَكُونُ سَرَيَانُ الرَّحْمَةِ فِي الْعَالَمِ، قَدْ بَيَّنَّاهُ فِي غَيْرِ مَوْضِعٍ مِنْ هَذَا
الْكِتَابِ، وَمِنَ الْفُتُوحِ الْمَكِّيِّ.

Ve “tiyb”in ve onu “nisâ”dan sonra kıldığının hikmetine gelince, nisâda revâiyih-i tekvîn olduğundan dolayıdır. Zîrâ “Atyeb-i tiyb, inâk-ı habîbdir”. Mesel-i sâirde böyle dediler. Vaktâki Resûl, bi'l-asâle “abd” olarak halkolundu, aslâ başını siyâdete kaldırmadı. Belki münfa-il olmasıyla berâber, sâcid ve vâkîf olarak zâil olmadı. Hattâ Allah Teâlâ ondan tekvîn ettiğini tekvîn eyledi. İmdi ona rütbe-i fâilîyyeti ve a'râf-ı tayyibe olan âlem-i enfâsta te'sîri i'tâ eyledi. Binâenaleyh ona “tiyb” sevdirdi. İşte bundan dolayı onu, ya'ni -tiybî, zikirde⁶⁸⁶ nisâdan sonra kıldı. Böyle olunca Hakk'ın رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ (Mü'min, 40/15) [Dereceleri yükselten, arşın sahibi olan Allah Teâlâ.] kavlinde, Hak için olan derecâta riâyet eyledi. Zîrâ onun üzerine, onun istivâsı Rahmân ismiyledir. Şu hâlde bir kimse kalmadı ki, onun üzerine arş'ın ihâtası olsun da, o kimseye rahmet-i ilâhiyye isâbet etmesin. O da Allah Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] kavlidir. Ve arş her şeye vâsî'dir; ve müstevî Rahmân'dır. İmdi âlemde, onun hakîkati ile rahmetin sereyânı vâkî' olur. Nitekim biz onu bu kitâbdan ve Fütûh-i Mekkî'den bir mevziin gayrında beyân ettik.

Ve güzel kokuların Resûl (a.s.)a sevdirmesi ve “güzel koku”yu Resûl (a.s.)ın [27/62] “nisâ”dan sonra zikretmesi, şu hikmete mebnîdir ki, nisâda tekvîn kokuları vardır. Zîrâ nev'-i beşerin tevellüd ettiği mahal nisâdır. Velâkin nisâ, racülün cimâından münfaillen tevlîd-i veled eyler. Binâenaleyh nisâ mahall-i infîldir. Hâlbuki fiilin fâile izâfeti etemmdir. Emr-i tekvînün fâile izâfeti kavî ve münfaile izâfeti zaîf olduğu için, Hz. Şeyh (r.a.) bu izâfet-i zaîfeye işâreten, nisâda tekvîn kokuları vardır, buyurdu. İşte bu tekvîn kokusu, güzel kokularla münâsebetdâr olduğundan, Resûl (a.s.)a güzel kokular cânib-i Hak'tan sevdirdi; ve Resûl (a.s.) hadîs-i şerîfnde

686 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 575.

“güzel koku”yu, “nisâ”dan sonra zikreledi. Hattâ mesel-i meşhûrda أَطِيبُ الْعَيْنِ عِنَاقُ الطَّيِّبِ ya'ni “Tıybin atyebi, habîbin inâkıdır” derler. Zîrâ kişi sevdiğine mülâkî olunca boynuna sarılır ve onu koklar; ve maşûkunun kokusunu hiçbir kokuya tercih etmez.

Vaktâki (S.a.v.) Efendimiz, cemî'-i taayyünâtın mebdei olarak halkolundu ki, Hakk'ın taayyün-i evvel mertebesidir; ve bu mertebe tasarrufât-i ilâhiyye için mahall-i infîâldir ve bi'l-asâle ubûdiyyet-i mahza mertebesidir. İşte (S.a.v.) Efendimiz mebdeiyetle muttasıf iken aslâ başını siyâdete kaldırmadı. Ya'ni hilâfet-i kübrâ ile mütehakkık iken tasarrufa meyletmedi. Belki tasarrufât-ı ilâhiyyeden münfail olmakla berâber ebeden hazret-i ulûhiyyette sâcid ve bâb-ı rubûbiyyette vâkıf olarak, aslâ ubûdiyetten zâil olmadı. Nihâyet Allah Teâlâ hazretleri bu hakikat-i muhammediyyeden ve taayyün-i evvelden cemî'-i mükevvenâtı tekvîn ve icâd eyledi. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur: إِنَّ اللَّهَ لَمَّا خَلَقَ الْعَقْلَ قَالَ لَهُ [27/63] أَقْبِلْ فَأَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ لَهُ أَدْبِرْ فَأَدْبَرَ فَقَالَ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي بِكَ أَخَذْتُ وَبِكَ أَعْاقِبُ ya'ni “Tahkîkan Allah Teâlâ akli halkettikde ona “Gel!” dedi, geldi. Bâdehû “Git!” dedi, gitti. Buyurdu ki: İzz'im ve Celâl'im hakkı için seninle alıp seninle vereyim ve seninle müsâb ve seninle muâkab kılayım!”⁶⁸⁷ Ve “akıl”dan murâd اللّهُ نُورِي [Allâh'ın ilk yarattığı benim nûrumdur.] hadîs-i şerîfi mûcibince rûh-ı Muhammedî (s.a.v.)dir.

İmdi hakikat-i muhammediyye bilcümle taayyünâtı muhît ve külliyetle muttasıf olduğu cihetle bu taayyün-i evvel mertebesinin mâdûnunda bulunan kâffe-i merâtibde kendisine cânib-i Hak'tan fâiliyet ve a'râf-ı tayyibe olan âlem-i enfâsta te'sîr i'tâ olundu. “Âlem-i enfâs”tan murâd âlem-i ervâhdır ki, vücûdda enfâslarıyla müessirdir. Ve “a'râf-ı tayyibe”den murâd dahi, revâyh-i tayyibe-i vücûdiyyedir. Zîrâ ervâh, mevcûdât-ı kesife-i şehâdiyyenin mebdeidir. Suver-i mevcûdât ondan evvel mertebe-i ilm-i ilâhîde sâbittir. Ervâh mertebe-i ilim ile mertebe-i şehâdet arasında vâki' olduğu için kendilerinin mâdûnu olan merâtib-i vücûdiyyede nefesleriyle müessir olurlar; ve a'yân-ı ezeliyye-i ilmiyye için revâyh-i vücûdiyye oldukları cihetle, “a'râf-ı tayyibe” vasfıyla mevsûfdurlar. Binâenaleyh nesâyim-i tekvîn, enfâs-ı rahmâniyye-i rûhiyyedir; ve a'râf, revâyh-i tayyibedir.

687 Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, IV, s. 442; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, VI, s. 348; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VII, s. 372; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 275.

İmdi âlem-i enfâs mertebe-i şehâdette nisâ menzilesindedir. Nisâda tekvîn kokuları mevcûd olduğu gibi, âlem-i enfâsta dahi vücûd kokuları vardır. Zîrâ vücûd-ı şehâdîde hâsıl olan şey ancak âlem-i enfâs sebebiyledir. Binâenaleyh Resûl (a.s.)a “nisâ” gibi “güzel kokular” dahi sevdirdi; ve güzel kokular araz olup, kendisi ile kâim bulunduğu [27/64] cevherin vücûdundan müteahhir olduğu için, Resûl (a.s.) “tıyb”i, “nisâ”dan sonra zikreyledi. İmdi hadîs-i şerîflerinde ibtidâ nisâyı ve sonra tıybı zikretmekle, Hak Teâlâ hazretlerinin “Hak refi’u’d-derecâtur; Zü’l-arş’tır” (Mü’min, 40/15) kavlinde Hak için sâbit olan derecâta riâyet buyurdu. Zîrâ Hak Teâlâ derecât-ı kesîre-i muhtelifede zâhir oldu. Bunun için Kur’ân-ı Kerîm’de “refi’u’d-derece” demeyip “Refi’u’d-derecât” dedi; ve her bir derece bir meclâ-yı ilâhîyi iktizâ etti; ve Hakk’a o derecede ibâdet olundu; ve kendisinde Hakk’a ibâdet olunan meclânın en büyüğü ve a’lâsı “hevâ”dır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Hârûnî**’de mürûr etti. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz bu hadîs-i şerîflerinde meclâ-i ilâhiyyeyi iktizâ eden derecâta riâyet buyurdu.

İmdi derecâtın evvelkisi akl-ı evveldir ki, âdem-i hakîkîdir; ve ikincisi nefs-i külliyyedir ki, Havvâ’dır. Müzekker olan akl-ı evvel, müennes olan zât-ı Hak ile nefs-i külliyye arasında vâki’dir. Şu hâlde (S.a.v.) Efendimiz, akl-ı evvel mertebesinden, merâtib-i vücûdun nihâyeti olan mertebe-i cismiyye-i insâniyyeye varıncaya kadar, ne kadar mertebe varsa cümlesine bi’l-işâre riâyet buyurmuş oldu. Ve Hak Teâlâ Zü’l-arş’tır. Çünkü Hak “Rahmân” ismi ile arş üzerine müstevîdir. Binâenaleyh üzerine arşın ihâtası olup da kendisine rahmet-i ilâhiyye isâbet etmemiş bulunan bir kimse kalmadı. Ve rahmet-i ilâhiyyenin bu umûmiyeti Hak Teâlâ’nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A’râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] kavli ile sâbittir; ve arş-ı Rahmânî her şeyi muhîttir; ve arş üzerine müstevî olan, ism-i Rahmân’dır. Binâenaleyh Rahmân isminin hakîkati ile âlemde rahmetin sereyânı vâki’ olur. Nitekim bu *Fusûsu’l-Hikem*’in [27/65] müteaddid mahallerinde ve *Fütûhât-ı Mekkîyye*’de beyân olunmuştur. Ya’ni **Fass-ı Süleymânî** ve **Fass-ı Şuaybî** ve **Fass-ı Zekerîyyâvî**’de ve *Fütûhât-ı Mekkîyye*’nin beş yüz elli sekizinci bâbında tafsîl ve îzâh kılınmıştır.⁶⁸⁸ Burada hulâsaten beyânı budur ki: Rahmet dört asıl üzerine mebnîdir:

688 Bk. *Fütûhât-ı Mekkîyye*, VII, s. 294-295 (558. bâb).

1. Rahmet-i âmme-i zâtiyyedir. Bu rahmet, Hakk'ın kendi zâtına tecellîsi indinde, zât-ı ahadiyyette mahfî bulunan bilcümle esmâya suver-i ilmiyye bahşeder. Binâenaleyh cemî'-i esmâya âmm olur.

2. Rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir. Bu rahmet dahi, Hakk'ın kendi esmâsından ba'zılarına muhabbeti âsârından olan inâyet-i ezeliyyesidir. Nitekim rahmet-i âmme-i zâtiyye ile ilm-i ilâhîde peydâ olan ba'zı esmânın sûretleri nübüvvetle ve îmân ile sübût bulmuştur. Ve onlar enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın ve onlara tâbi' bulunan mü'minînin ale'd-derecât a'yân-ı sâbiteleridir.

3. Rahmet-i âmme-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet, rahmet-i âmme-i zâtiyye hükmünün hazret-i şehâdette zuhûrunu iktizâ eder.

4. Rahmet-i hâssa-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet dahi, rahmet-i hâssa-i zâtiyye hükmünün kezâ hazret-i şehâdette izhârından ibârettir.

İmdi Hakk'ın rahmeti her şeye vâsi'dir denildiği vakit, esmâ-i ilâhiyye dahi “her şey” ta'bîri tahtına dâhil olur. Zirâ esmâ-i ilâhiyye dahi “eşyâ”-dandır; ve esmâ-i ilâhiyye ise, Rahmân isminin hakîkati olan ayn-ı vâhideye râci'dir; ve Rahmân ismi, ism-i câmi'dir. Binâenaleyh Allâh'ın rahmetinin muhît olduğu en evvelki şey, rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i sıfâtiyyeyi îcâd eden o ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir. Zirâ hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile [27/66] zâttan ibâret olduğundan esmâ ve sıfâta nazaran “küll-i mecmûû” olan ayn-ı vâhidedir; ve bu “küll-i mecmûû” ve ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir; ve Rahmân ismi, cemî'-i esmâyı muhît olduğu cihetle, bu ayn-ı vâhide, bu Rahmân isminin hakîkati olur; ve arş-ı vücûd üzerine müstevî olan Rahmân'dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: الرَّحْمٰنُ عَلٰى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (Tâhâ, 20/5) [Rahmân arş üzerine müstevî oldu.] Ve bu arş-ı vücûd, Hakk'ın nefes-i Rahmânîsi ile tenfis ettiği hakikat-i muhammediyyedir ki, bilcümle hakâyık-ı rûhâniyye ve cismâniyyeyi câmi'dir. Şu hâlde bu arş-ı vücûdun taht-ı hîtasında olup da kendisine rahmet isâbet etmemiş bulunan hiçbir şey yoktur. Hattâ, bu rahmette, İblîs bile dâhildir. Çünkü mevcûd olmuştur; ve her mevcûd olan, merhûmdur. Şu kadar ki bu rahmet, rahmet-i zâtiyye-i âmmedir.

وقد جَعَلَ الطَّيِّبَ تَعَالَى الْحَقِّ فِي هَذَا الْإِلْتِحَامِ النَّكَاحِيِّ فِي بَرَاةِ عَائِشَةَ فَقَالَ:

﴿الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ﴾، فَجَعَلَ رَوَائِحَهُمْ طَيِّبَةً، لِأَنَّ الْقَوْلَ نَفْسٌ، وَهُوَ عَيْنُ الرَّائِحَةِ، فَيَخْرُجُ بِالطَّيِّبِ وَالْخَبِيثِ عَلَى حَسَبِ مَا يَظْهَرُ بِهِ فِي صُورَةِ النُّطْقِ، فَمِنْ حَيْثُ هُوَ الْهَيِّ بِالْأَصَالَةِ كُلُّهُ طَيِّبٌ، وَمِنْ حَيْثُ مَا يُحْمَدُ وَيُدْمُ فَهُوَ طَيِّبٌ وَخَبِيثٌ، فَقَالَ فِي خَبَثِ الثَّوْمِ: هِيَ «شَجَرَةٌ أَكْرَهُ رِيحَهَا» وَلَمْ يَقُلْ أَكْرَهُهَا، فَالْعَيْنُ لَا تُكْرَهُ، وَإِنَّمَا يُكْرَهُ مَا يَظْهَرُ مِنْهَا، وَالكَرَاهَةُ لِذَلِكَ إِمَّا عُرْفًا بِعَدَمِ مُلَاءَمَةِ طَبَعٍ أَوْ غَرَضٍ أَوْ شَرَعٍ أَوْ نَقْصٍ عَنِ كَمَالِ مَطْلُوبٍ، وَمَا ثُمَّ غَيْرُ مَا ذَكَرْنَاهُ.

[27/67] Muhakkak Hak Teâlâ tıybi, bu iltihâm-ı nikâhîde, berâet-i Âişe hakkında kıldı. Binâenaleyh “Habîsât habîslere ve habîsler habîsâta ve tayyibât tayyiblere ve tayyibler tayyibâta mahsustur. Onlar dedikleri şeyden berîdirler” (Nûr, 24/26) buyurdu. İmdi onların revâ-yihini tayyib kıldı. Zîrâ kavî nefestir; ve o, râyihanın “ayn”ıdır. Böyle olunca nutuk sûretinde onunla zâhir olduğu şey hasibi üzere, tayyib ve habîs ile hurûc eder. İmdi hû bi'l-asâle⁶⁸⁹ ilâhî olduğu haysiyetten hepsi tıybidir; ve mahmûd ve mezmûm olduğu haysiyetten, o tayyib ve habîstir. Binâenaleyh sarmısak hakkında: “O, bir nebâtîr ki, ben onun kokusunu kerîh görürüm” buyurdu; ve “Ben onu kerîh görürüm” demedi. Böyle olunca “ayn” mekrûh kılınmaz ve belki ondan zâhir olan şey mekrûh kılınır. Ve kerâhet, bundan dolayı, ya örfendir, ya tab'a mülâyim olmamasıyladır; yâhud garazla, ya şer' ile, ya kemâl-i matlûbdan naks iledir; ve bizim zikrettiğimiz şeyin gayri vâki' değildir.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri “tıyb”i, erkek ile kadın arasında vâki' olan bu nikâh-ı şehâdîde Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r.anhâ)nın berâeti hakkında ist'imâl buyurdu الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ (Nûr, 24/26) [Habîsât habîslere ve habîsler habîsâta ve tayyibât tayyiblere ve tayyibler tayyibâta mahsustur.] âyet-i kerîmesini inzâl eyledi. Ve Cenâb-ı Âişe (r.anhâ)ya sû'-i zan eden, zalemeye karşı tayyibe olan Hz. Âişe'nin tayyib olan Resûl (s.a.v.)e mahsûs olduğunu beyân etti;

689 Âdil Bey nüshası: +“bi'l-asâle” (s. 66).

ve bu berâeti *أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ* (Nûr, 24/26) [Onlar dedikleri şeyden berîdirler.] kavliyle bilcümle ezvâc-ı mutahharâta teşmîl eyledi. Binâenaleyh tayyib olanların revâiyhini, ya'ni kavillerini tayyib kıldı. Zîrâ tayyib olan kimseler, kelime-i tayyibe, ya'ni [27/68] doğru söz söylerler; ve habîs olan kimseler ise kelime-i habîse, ya'ni yalan söz söylerler; ve bu âyet-i kerîme ile sâbit olur ki, Ümmü'l-mü'minîn Âişe (r.anhâ) aleyhinde her ne sûretle olursa olsun ta'nedenler habîstir. Zîrâ o tayyibdir; ve tayyib olan Resûl'e mahsustur; ve onun hakkında kavli-i habîs söyleyenlerin kendileri habîstir. Zîrâ kavli-i habîs, habîs olan kimselere mahsustur.

İmdi Hak Teâlâ tayyib olanların kavillerini, ki onların revâyihidir, tayyib kıldı. Çünkü kavli nefestir; ve nefes ise, râyihanın "ayn"ıdır. Binâenaleyh nefes, nutuk sûretinde zâhir olduğu vakit, tayyib olan kimseden tayyib ve habîs olan kimseden dahi, habîs olarak hurûc eder. Fakat nefes, hadd-i zâtında hû'-i ilâhî, ya'ni nefes-i ilâhî olmak itibâriyle onun kâffesi tayyibdir. Ancak müteneffisin hâline nazaran mahmûd ve mezmûm olur; ve mahmûd olduğu vakit, tayyib ve mezmûm olduğu vakit dahi habîs denir. Binâenaleyh nefesin medh ve zemmi, mahallin ahvâline taalluk eden bir keyfiyetten ibârettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz sarmısak hakkında: "Ben onu kerîh görürüm" demeyip "O bir nebâtıdır ki, ben onun kokusunu kerîh görürüm" buyurdu.⁶⁹⁰ Böyle olunca bir şeyin "ayn"ını ve zâtını mekrûh kılmak câiz değildir. Belki onun "ayn"ından zâhir olan şey mekrûh kılınır. Zîrâ râyiha o "ayn"ın vücûduyla kâim olan bir arazdır. Ve (S.a.v.) Efendimiz "Sarmısığın kokusunu ben kerîh görürüm" buyurarak, istikrâhu nefsi-nefislerine izâfet buyurduğu için, kerâhetin emr-i nisbî olduğu anlaşıldı.

İşte bu sebeble kerâhet ya örfen olur; ya'ni bir şey bir kavmin örfünde kerîh olur ve diğer bir kavmin örfünde kerîh olmaz. Meselâ Çinliler yumurtayı kokduktan sonra [27/69] yerler. Akvâm-ı sâire indinde kokmuş yumurta kerîhtir. Veyâhud kerâhet tab'a mülâyim gelmemesinden dolayı vâki' olur. Meselâ ba'zı kimseler süt, kaymak ve peynir gibi şeylerden istikrâh edip aslâ ağızlarına koymazlar; ve kezâ tütün, içenlere hoş ve içmeyenlere nâhoş gelir. Veyâhud kerâhet, bir kimsenin garazına muvâfık gelmedi-

690 Müslim, "Mesâcid", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, s. 148.

ği için olur. Meselâ sû'-i ahlâk ile muttasıf olan bir kimseye, hüsn-i ahlâka müteallik söz söylense, bu sözler onun garazına muvâfık olmadığı için, kerih görüp yine kendi bildiğini yapar. Hâlbuki bu sözler, hüsn-i ahlâk ile ittisâf kâsında bulunan kimselere muvâfık gelir. Veyâhud kerâhet, şer'a mugâyir olmaktan nâşi vâki' olur. Hâlbuki bir şer'atta mekrûh olan bir şey, diğer bir şer'atta mekrûh değildir. Veyâhud bu kerâhet, bir şeyde aranılan kemâl, o şeyde nâkıs olmakla vâki' olur. Meselâ güzel kokusu olan bir kâğıt parçasını ceplerinde saklarlar. Kokusu zâil olunca, artık cepte taşımayı kerih görüp atarlar. Velhâsıl kerâhet, bu beş sebep tahtında vâki' olur. Vücûdda bu zikrolunan sebeplerden gayrı altıncı bir sebep yoktur. Binâenaleyh kâinatta bir vecihden mezmûm olan şey diğer vecihden mahmûddur.

وَلَمَّا انْقَسَمَ الْأَمْرُ إِلَىٰ خَيْبٍ وَطَيْبٍ كَمَا قَرَّرْنَا، حُبَّبَ إِلَيْهِ الطَّيِّبُ دُونَ
الْخَيْبِ وَوَصَفَ الْمَلَائِكَةَ بِأَنَّهَا تَتَأَذَىٰ بِالرَّوَاحِ الْخَيْبَةِ لِمَا فِي هَذِهِ
النَّشْأَةِ الْعُنْصُرِيَّةِ [27/70] مِنَ التَّعْفِينِ، فَإِنَّهُ مَخْلُوقٌ ﴿مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ
حَمًا مَسْنُونٍ﴾ أَيْ مُتَغَيَّرُ الرِّيحِ، فَتَكَرَّهُهُ الْمَلَائِكَةُ بِالذَّاتِ، كَمَا أَنَّ مِزَاجَ
الْجُعَلِ يَتَضَرَّرُ بِرَائِحَةِ الْوَرْدِ وَهِيَ مِنَ الرَّوَاحِ الطَّيِّبَةِ، فَلَيْسَ رِيحُ الْوَرْدِ
عِنْدَ الْجُعَلِ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ، وَمَنْ كَانَ عَلَىٰ مِثْلِ هَذَا الْمِزَاجِ مَعْنَىٰ وَصُورَةً
أَضَرَّ بِهِ الْحَقُّ إِذَا سَمِعَهُ وَسُرَّ بِالْبَاطِلِ، وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ
وَكَفَرُوا بِاللَّهِ﴾، وَوَصَفَهُمُ بِالْحُسْرَانِ فَقَالَ: ﴿أَوْلَيْكَ هُمْ الْخَاسِرُونَ﴾
﴿الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ﴾ فَإِنَّهُ مَنْ لَمْ يُدْرِكِ الطَّيِّبَ مِنَ الْخَيْبِ فَلَا إِدْرَاكَ لَهُ.

Vaktâki emr, bizim takrîr ettiğimiz gibi, habîse ve tayyibe münkasim oldu, ona habîs değil, tayyib sevdirdi. Ve bu neş'et-i unsuriyyede ta'fîn olduğu için melâikeyi revâiyih-i habîse ile müteezzi olmalarıyla vasfeyledi. Zîrâ o "hame-i mesnûn, ya'ni mütegayyiru'r-rîh bulunan salsâldan mahlûktur" (Hicr, 15/26). Binâenaleyh melâike bizzât onu kerih görür. Nitekim necâset böceğinin mizâcı, gül kokusu ile mutazarrır olur; hâlbuki o revâiyih-i tayyibedendir. Böyle olunca gül kokusu, necâset böceğinin indinde, güzel koku değildir; ve ma'nen ve sûreten bu mizâcın misli üzerine vâki' olan kimse, hakkı istimâ' ettiği vakit, ona zarar verir; ve bâtil ile mesrûr olur. Ve o dahi, Hak Teâlâ'nın بِاللَّهِ وَكَفَرُوا بِالْبَاطِلِ (Ankebût, 29/52) [Şunlar ki bâtil-

la mü'min oldular ve Allah Teâlâ'ya kâfir oldular.] kavlidir. Ve onları hüsrân ile vasfeyledi. Binâenaleyh *أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ، الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ* (Ankebût, 29/52) [İşte onlar, nefislerine hüsrân ve ziyân eden, hâsiründür.] buyurdu. Zîrâ tayyibi habîsten temyîz etmeyen kimsenin idrâki yoktur.

Ya'ni bâlâda zikrolunduğu üzere emr-i vücûd, habîs ve tayyib kısımlarına münkasim oldukda, (S.a.v.) Efendimiz'e emr-i vücûdun bu iki kısmından habîs değil, tayyib sevdirildi; [27/71] ve bu neş'et-i unsuriyyede taaffün mevcûd olduğu için, (S.a.v.) Efendimiz, melekleri fenâ kokular ile müteezzî olmalarıyla vasfeyledi.⁶⁹¹ Zîrâ cesed-i Âdem, “kokmuş kara topraktan mütehassıl tıyn-ı yâbisten halkolunmuştur” (Hicr, 15/26). Binâenaleyh melâike bizzât bu neş'et-i unsuriyyede olan taaffünü kerîh görür. Zîrâ melâikenin neş'eti, neş'et-i nûriyyedir. Bunun için bir mü'min, melâike-i kirâmın mûcib-i istikrâhı olmamak üzere cesedini ve libâsını tathîr etmek ve dâimâ abdestli bulunmak ve güzel kokular sürünmek lâzımdır. Ve melâike nasıl fenâ kokulardan müteezzî olursa, necâset böceği dahi onların aksi olarak, gül kokusu ile mutazarrır olur. Hâlbuki gül kokusu, güzel kokulardandır. Binâenaleyh necâset böceği, mâdemki bundan mutazarrır oluyor, şu hâlde gül kokusu, onun indinde güzel koku değildir. Ve ma'nen ve sûreten mizâcı, necâset böceğinin mizâcına benzeyen kimse, hakkı dinlediği vakit, ondan mutazarrır ve müteezzî olur; ve bâtil ile mesrûr olur. Haktan müteezzî ve bâtıldan mesrûr olan kimseler hakkında Hak Teâlâ: *وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ* (Ankebût, 29/52) ya'ni “Şunlar ki bâtıla mü'min oldular ve Allah Teâlâ'ya kâfir oldular” buyurdu. Ve onları hüsrân ile vasfederek *أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ، الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ* (Ankebût, 29/52) ya'ni “İşte onlar, nefislerine hüsrân ve ziyân eden, hâsiründür” dedi. Zîrâ iyiyi fenâdan temyîz etmeyen kimsenin idrâki yoktur.

هين از او بگريز اگر چه معنويست	نقد را از قلب نشناسد غويست
گر يقين دعوى کند او در شكيبست	رسته و بر بسته پيش او يکيبست
چونش اين تمميز نبود احمق است	ايچنين کس گر زکي مطلق است

[27/72] Tercüme: “Mübtelâ-yı enâniyyet olan kimse, nakdi kalbdan tem-

691 Müslim, “Mesâcid”, 17.

yîz etmez bir gümrâhdır. Âgâh ol, her ne kadar o ma'nevî ise de ondan kaç! Neşv ü nemâsı olanla olmayan, onun önünde birdir. O her ne kadar yakîn da'vâ ederse de, şekk içindedir. Eğer böyle bir kimse, halk nazarında zekî-i mutlak ise de, mâdemki onun bu temyîzi yoktur, o kimse ahmaktır.”⁶⁹²

فَمَا حُبِّبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَّا الطَّيِّبُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، وَمَا تَمَّ إِلَّا هُوَ، وَهَلْ يُتَصَوَّرُ أَنْ يَكُونَ فِي الْعَالَمِ مِزَاجٌ لَا يَجِدُ إِلَّا الطَّيِّبَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ أَوْ لَا يَعْرِفُ الْخَبِيثَ أَمْ لَا؟ قُلْنَا: هَذَا لَا يَكُونُ، فَإِنَّا مَا وَجَدْنَاهُ فِي الْأَصْلِ الَّذِي ظَهَرَ الْعَالَمُ مِنْهُ وَهُوَ الْحَقُّ، فَوَجَدْنَاهُ يَكْرَهُ وَيُحِبُّ، وَلَيْسَ الْخَبِيثُ إِلَّا مَا يُكْرَهُ وَلَا الطَّيِّبُ إِلَّا مَا يُحِبُّ، وَالْعَالَمُ عَلَى صِفَةِ الْحَقِّ، وَالْإِنْسَانُ عَلَى الصُّورَتَيْنِ فَلَا يَكُونُ تَمَّ مِزَاجٌ لَا يُدْرِكُ إِلَّا الْأَمْرَ الْوَاحِدَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، بَلْ تَمَّ مِزَاجٌ يُدْرِكُ الطَّيِّبَ مِنَ الْخَبِيثِ، مَعَ عِلْمِهِ بَأَنَّهُ خَبِيثٌ بِالذَّوْقِ وَطَيِّبٌ بِغَيْرِ الذَّوْقِ، فَيَشْغَلُهُ إِدْرَاكُ الطَّيِّبِ مِنْهُ عَنِ الْإِحْسَاسِ بِخَبِيثِهِ، هَذَا قَدْ يَكُونُ، وَأَمَّا رَفْعُ الْخَبِيثِ مِنَ الْعَالَمِ أَيْ: مِنَ الْكَوْنِ فَإِنَّهُ لَا يَصِحُّ، وَرَحْمَةُ اللَّهِ فِي الْخَبِيثِ وَالطَّيِّبِ، وَالْخَبِيثُ عِنْدَ نَفْسِهِ طَيِّبٌ، وَالطَّيِّبُ عِنْدَهُ خَبِيثٌ، فَمَا تَمَّ شَيْءٌ طَيِّبٌ إِلَّا وَهُوَ مِنْ وَجْهِ فِي حَقِّ مِزَاجٍ مَا خَبِيثٌ، وَكَذَلِكَ بِالْعَكْسِ.

İmdi Resûlullah (s.a.v.)e, her şeyden ancak tayyib sevdirdi. Hâlbuki vücûdda ancak o vâki'dir. Ve âlemde bir mizâc mevcûd olsun ki, her şeyden ancak tayyibi bulsun ve habîsi bilmesin, tasavvur olunur mu, yoksa olunmaz mı? Biz, bu olmaz deriz. Zîrâ biz kendisinden âlem zâhir olan asılda, onu bulmadık; ve o Hak'tır. İmdi biz O'nu kerîh görür ve muhabbet eder bulduk. Hâlbuki “habîs”, ancak mekrûh kılınan ve “tayyib” ancak sevilen şeydir. Ve âlem sıfat-ı⁶⁹³ Hak üzerinedir. İnsan ise, iki sûret üzerinedir. Binâenaleyh âlemde, her şeyden ancak emr-i vâhidi idrâk eden bir mizâc bulunmaz. Belki zevk ile habîs ve bi-gayr-ı zevk tayyib olduğunu [27/73] bilmekle berâber, habîsten tayyibi idrâk eden bir mizâc bulunur. Böyle olunca ondan tayyibin idrâki, onun hubsünü ihsâstan onu işgâl eder. Bu az vâki'

692 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 51-52 (beyit: 2556-58).

693 Bu kelime *Fusûs* neşirlerinde “sûret” olarak kayıtlıdır. Ahmed Avni Bey, Bosnevî'yi tâkip ederek kelimeyi “sıfat” şeklinde tespit eder. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 579.

olur. Velâkin âlemden, ya'ni kevnden, hubsün ref'i muhakkak sahîh değildir; ve habîs ve tayyibde Allâh'ın rahmeti vardır. Ve habîs kendi nefsi indinde tayyibdir; ve tayyib olan şey onun indinde habîstir. Binâenaleyh vücûdda, bir vech ile emziceden bir mizâc hakkında habîs olmayan bir şey yoktur; ve aks ile de böyledir.

Ya'ni mâdemki vücûdda “tayyib” ve “habîs” nisbetleri vardır ve bu iki nisbetin ayrı ayrı erbâbı mevcûddur, şu hâlde (S.a.v.) Efendimiz'e ancak her şeyden tayyib sevdirdi. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz rûhen ve ceseden tayyib olduğu cihetle, vücûdda vâki' olan bu iki nisbetten ancak tayyibe muhabbet edeceği tabîidir. Esâsen tayyib ve habîs nisbetleri a'yân-ı kevnîyyeye taalluk ettiği cihetle, vücûd-ı mutlakın bu mertebe-i kesîfinden kat'-ı nazâr, hakîkate rücû' olundukda, bu nisbetler mürtefi' olur. Binâenaleyh bu nisbetler âlem-i kesâfette sâbittir; ve bu âlemden hubs nisbeti kalkamaz.

Eğer suâl olunursa ki, âlemden, her şeyde tayyibden başka bir şey gör-meyen ve habîsi bilmeyen bir mizâc mutasavver midir, değil midir? Biz cevâben deriz ki, böyle bir mizâc tasavvur olunmaz. Zîrâ âlem kendisinden zâhir olan asılda, ya'ni Hak'ta, biz onu görmedik. Binâenaleyh biz Hakk'ı, kerîh görür ve muhabbet eder bir hâlde bulduk. Fakat Hakk'ın kerîh gör-mesi ve muhabbet etmesi makâm-ı cem'e nazaran değil, belki mezâhir hakkındadır. Zîrâ Hak, her bir şeyin vücûduna muhabbet edip, onu irâde buyurmuş ve îcâd eylemiştir. [27/74] Burada îcâd, tayyib ve habîse şâmil-dir; ve kerâhet ise âleme mensûb sıfâttandır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Enfâl, 8/13) [Kim ki Allâh'a ve Resûlü'ne meşakkat verirse...] ve اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) [Allah onlar ile istihzâ eder.] ve وَأَمْكُرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ (Âl-i İmrân, 3/54) [Onlar mekr ettiler, Allah da mekr etti.] Ve “meşakkat” ve “istihzâ” ve “mekr” bu âlem-i kesâfette mütezâhir olan şuûnâtandır; ve Hak bunları kerîh görür. Ve kezâ Hak muhabbet eder. Nitekim buyurur: وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (Âl-i İmrân, 3/134) [Allâh ihsân edenleri sever.] ve إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (Âl-i İmrân, 3/159) [Allah tevekkül edenleri sever.] ve إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (Tevbe, 9/4) [Allah müttakîleri sever.] Ve “İhsân” ve “tevekkül” ve “ittikâ” kezâlik bu âlemden mütezâhir olan sıfâttandır. Hâlbuki habîs olan şey, ancak mekrûh kılınan ve tayyib olan şey dahi, ancak sevilen şeydir. Binâenaleyh âlemden mevcûd olan sıfâttan ba'zıları ha-

bîs ve ba'zıları tayyibdir; ve habîs ba'zı mizâca göre tayyib ve tayyib dahi ba'zı mizâca göre habîstir; ve âlem Hakk'ın sıfatı üzerinedir. Hak bilcümle şuûnâtı câmi' olduğu gibi âlem dahi câmi'dir. İnsan ise Hakk'ın ve âlemin sûreti üzerine mahlûktur. Hakk'ın sûreti üzerine olması hasebiyle bilcümle sıfât-ı ilâhiyyenin meclâsıdır; ve âlemin sûreti üzerine olması hasebiyle de habîsi ve tayyibi câmi'dir.

Binâenaleyh âlemde her şeyden ancak emr-i vâhidi, ya'ni yâ kâmilen tayyibi veyâhud kâmilen habîsi idrâk eden bir mizâc bulunmaz. Belki âlemde, habîs olan şeyden, tayyibi idrâk eden veyâhud bir şeyin habîs olduğunu bilmekle berâber o şeyin zevk ile habîs ve bi-gayr-ı zevk tayyib olduğunu idrâk eyleyen bir mizâc bulunur. Şu hâlde habîs olan şeyden tayyibi idrâk eden mizâc, o şeyin habîsi ile meşgûl olmaz. Tayyibin idrâki, o şeyin hubsünü idrâk etmekten o mizâcı meşgûl kılar. Meselâ ekli muzır ve manzarası latîf olan bir nebât, zevk ile habîstir ve bi-gayr-ı zevk tayyibdir. Onun manzara-i latîfi ile zihin meşgûl [27/75] olduğu vakit, hubsünü idrâk ile meşgûl değildir. Nitekim meşâyihdan bir zât-ı şerîf mürîdânıyla berâber giderken yolda bir lâşe görürler. Cenâb-ı şeyh “Şu hayvanın ne kadar beyaz ve güzel inci gibi dişleri vardır” buyurur. Hâlbuki lâşe habîstir. Cenâb-ı şeyh bu habîste tayyibi idrâk etmiştir. Velâkin bu mizâc âlemde, az vâki' olur. Zîrâ mizâcın kısm-ı küllisi tab'a mülâyim gelmeyen şeyi habîs ve mülâyim gelen şeyi tayyib görür. Ve meselâ yılan habîs bir hayvandır. Maahâzâ ba'zılarının cildi o kadar latîf bir renge mâliktir ki, onun hubsünden kat'-ı nazar olunursa, kemâl-i zevk ile temâşâ olunur. Fakat o hayvandan mutazarrır olmaksızın onun letâfet-i cildini temâşâ edebilecek mizâc nâdirdir.

Bu îzâhâttan anlaşılıyor ki, kevnden, ya'ni âlemde, hubsün bilküllüye ref'i sahîh değildir. Çünkü emzice muhtelifdir; birine mülâyim gelen şey, diğerine mülâyim gelmez. Ve mülâyim tayyib ve nâ-mülâyim habîs olunca, elbette âlemde hubsün kaldırılması mümkün olmaz. Ve habîs ve tayyib olan şeylerde Allâh'ın rahmeti sârîdir. Zîrâ her iki nisbet dahi âlem-i kevnde mevcûd olmuştur; ve her mevcûd olan şey ise, merhûmdur. Ve habîs kendi nefsi indinde tayyibdir; ve tayyib olan şey, o habîsin indinde habîstir. Meselâ insanın tükürüğü insana nisbetle tayyibdir; ve yılanı nisbetle semm

olduğundan onun ininde habîstir. Ve kezâ yılanın zehri, ona nisbetle sebep-i hayâtır; fakat insana nisbetle kâtı'-ı hayâtır. Şu hâlde vücûdda, emziceden bir mizâc hakkında, bir vech ile habîs ve bir vech ile tayyib olmayan bir şey yoktur. Böyle olunca kevnde habîs-i mutlak ile tayyib-i mutlak mutasavver değildir. [27/76]

وَأَمَّا الثَّالِثُ الَّذِي بِهِ كُمَلَّتِ الْفَرْدِيَّةُ فَالصَّلَاةُ، فَقَالَ: «وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ»، لِأَنَّهَا مُشَاهِدَةٌ، وَذَلِكَ مُنَاجَاةٌ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَ عَبْدِهِ كَمَا قَالَ: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» وَهِيَ عِبَادَةٌ مَقْسُومَةٌ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَ عَبْدِهِ بِنِصْفَيْنِ: فَنِصْفُهَا لِلَّهِ وَنِصْفُهَا لِلْعَبْدِ، كَمَا وَرَدَ فِي الْحَدِيثِ الصَّحِيحِ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى أَنَّهُ قَالَ: «فَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ: فَنِصْفُهَا لِي، وَنِصْفُهَا لِعَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، يَقُولُ الْعَبْدُ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» يَقُولُ اللَّهُ: ذَكَرَنِي عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» يَقُولُ اللَّهُ: حَمَدَنِي عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ: «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» يَقُولُ اللَّهُ: أَتَيْتَنِي عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ: «مَا لِيكَ يَوْمَ الدِّينِ» يَقُولُ اللَّهُ: مَجَّدَنِي عَبْدِي، فَوَضَّ إِلَيَّ عَبْدِي، فَهَذَا النَّصْفُ كُلُّهُ لِلَّهِ تَعَالَى خَالِصٌ، ثُمَّ يَقُولُ الْعَبْدُ: «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» يَقُولُ اللَّهُ: هَذِهِ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَأَوْقَعَ الْإِشْتِرَاكَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ، يَقُولُ الْعَبْدُ: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ، صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ، غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ» يَقُولُ اللَّهُ: فَهَؤُلَاءِ لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَخَلَصَ هَؤُلَاءِ لِعَبْدِهِ كَمَا خَلَصَ الْأَوَّلَ لَهُ تَعَالَى، فَعَلِمَ مِنْ هَذَا وَجُوبِ قِرَاءَةِ «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» فَمَنْ لَمْ يَقْرَأْهَا فَمَا صَلَّى الصَّلَاةَ الْمَقْسُومَةَ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَ عَبْدِهِ.

Ve kendisi ile ferdiyete kâmil olan üçüncüye gelince, “namaz”dır. Binâenaleyh “Benim kurret-i aynim namazda kılındı” buyurdu. Zîrâ o müşâhededir. Bu da Allah ile abdi beyinde münâcâttır. Nitekim «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (Bakara, 2/152) ya'ni “Beni zikrediniz, tâ ki ben de sizi zikredeyim!” buyurdu. Ve o, Allah ile abdi arasında iki nisf üzere ibâdet-i maksûmedir. Binâenaleyh onun yarısı Allâh'a ve yarısı abde mahsustur. Nitekim hadîs-i sahîhde Allah Teâlâ'dan vârid oldu. Tahkîkan Allah Teâlâ buyurdu ki: “Ben namazı benim ile abdim arasında

iki nısf [27/77] üzere taksîm ettim. İmdi onun yarısı bana ve yarısı ab-dime mahsustur. Ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır. Abd “Bismilâ-hi'r-rahmâni'r-rahîm” der. Allah Teâlâ “Abdim beni zikretti” der. Abd “El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn” der. Allah Teâlâ “Abdim bana hamd etti” der. Abd “Er-rahmâni'r-rahîm” der. Allah Teâlâ “Abdim benim üzerime senâ etti” der. Abd “Mâliki yevmi'd-dîn” (Fâtîha, 1/1-4) der. Allah Teâlâ “Abdim beni temcîd etti; abdim emrini bana tefvîz eyledi” der. İmdi bu nıfsın hepsi, Allah Teâlâ'ya hâlistir. Ba'dehû abd “İyyâke na'büdü ve İyyâke nestâin” der. Allah Teâlâ “Bu, benim ile abdim ara-sındadır; ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır” der. Binâenaleyh bu âyette iştirâk îkâ' etti. Abd “İhdina's-sırâta'l-müstakîm, sırâta'l-lezîne en'amte aleyhim gayrı'l-mağdûbi aleyhim ve le'd-dâllîn” (Fâtîha, 1/5-7) der. Allah Teâlâ buyurur ki: “Bunlar abdim mahsustur; ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır.”⁶⁹⁴ İmdi nısf-ı evveli, Allah Teâlâ kendisi için hâlis kıldığı gibi, bunları da abdi için hâlis kıldı. Böyle olunca “El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn” kırâatinin vücûbu, bundan bilindi. Şu hâlde kim ki onu kırâat etmedi, Allah ile abdi arasında maksûm olan salâtı edâ etmedi.

Ya'ni ... مِنْ دُنْيَاكُمْ... [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirdi...] hadîs-i şerifinde, (S.a.v.) Efendimiz ferdiyyet-i selâsiyyeyi namaz ile ikmâl buyurdu. Zîrâ onların hakikati, Hak tarafından “zât”, “irâde” ve “kavl” ve kendi tarafından dahi “şey'iyet” ve “Kün! kavlini istimâ” ve “emre imtisâl”-den ibâret olarak ferdiyyet-i ûlâ olan ferdiyyet-i selâsiyyeyi verdiği için, asl-ı vücûd olan [27/78] muhabbet bâbında “Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirdi” buyurup ferdiyyet-i selâsiyyeyi, bu sevdiren üç şeyin birisi olan namazın zikri ile ikmâl eyledi; ve kurret-i ayninin namazda mec'ûl olduğunu beyân etti. Zîrâ namaz müşâhededir; ve kişi mahbûbunu müşâ-hede ile karîrû'l-ayn olur. Nitekim bir kişi sevdiğini gördüğü vakit “Seni görmekle karîrû'l-ayn oldum” der. Ve namazın müşâhede olmasının îzâhı budur ki: Namaz Allah ile kul arasında münâcâttır. Nitekim Hak Teâlâ “Beni zikrediniz, tâ ki ben de sizi zikredeyim!” (Bakara, 2/152) buyurur. Zîrâ أَنَا جَلِيسٌ مِّنْ ذِكْرِنِي [Ben beni zikreden kimsenin celîsiyim.] hadîs-i

694 Müslim, “Salât”, 11; Ebû Dâvud, “Salât”, 131; Tirmizî, “Tefsîrül-Kur'ân”, 1; Nesâî, “İftitâh”, 23; İbn Mâce, “Edeb”, 52.

kudsîsi mücibince, Hak kendisini zikreden abdin celîsi olur; ve celîs olan ise elbette meşhûddur; ve namaz Allah ile kul arasında iki nısf üzerine taksîm olunmuş ibâdetdir. Bu ibâdetin yarısı Allâh'a ve yarısı kula mahsusur. Nitekim hadîs-i kudside buyurulur ki –metinde musarrahdır–; ve bu hadîs-i sahîhden anlaşılır ki, besmele-i şerîfe Fâtiha'nın cüz'üdür. Binâenaleyh Fâtiha'yı besmelesiz kırâat eden kimse, Fâtiha'yı noksan okumuş olur. Ve *«لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ»* ya'ni “Salât ancak Fâtiha-i Kitâb iledir”⁶⁹⁵ hadîs-i şerîfi mücibince Fâtiha-i şerîfe namazın cüz-i a'zamıdır. İmdi Fâtiha'nın Hakk'a mahsûs olan âyetleri besmeleden “Mâlîki yevmi'd-dîn”e kadardır. “İyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'in” âyeti tarafeyni câmi' olan berzaktır. Zîrâ “İyyâke na'büdü” abd tarafından Hakk'a ibâdeti ve Hak tarafından dahi kula ma'bûdiyeti câmi'dir. “Ve iyyâke nesta'in” kavli dahi abd tarafından Hak'tan istiâneyi ve Hak tarafından da abde iâneti mutazammındır. Ve “İhdinâ”dan “Ve le'd-dâllîn”e kadar abde mahsustur. İmdi Fâtiha'yı kırâat etmemiş olan kimse Allah ile abdi arasında maksûm olan salâtı edâ etmemiş olur. [27/79]

وَلَمَّا كَانَتْ مُنَاجَاةً فَهِيَ ذِكْرٌ، وَمَنْ ذَكَرَ الْحَقَّ فَقَدْ جَالَسَ الْحَقَّ وَجَالَسَهُ الْحَقُّ، فَإِنَّهُ صَحَّ فِي الْخَبَرِ الْإِلَهِيِّ أَنَّهُ تَعَالَى قَالَ: «أَنَا جَلِيسٌ مَنْ ذَكَرَنِي»، وَمَنْ جَالَسَ مَنْ ذَكَرَهُ وَهُوَ ذُو بَصَرٍ رَأَى جَلِيسَهُ، فَهَذِهِ مُشَاهَدَةٌ وَرُؤْيَاةٌ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ ذَا بَصَرٍ لَمْ يَرَهُ، فَمِنْ هُنَا يَعْلَمُ الْمُصَلِّي رُتْبَتَهُ، هَلْ يَرَى الْحَقَّ هَذِهِ الرُّؤْيَاةُ فِي هَذِهِ الصَّلَاةِ أَمْ لَا؟ فَإِنْ لَمْ يَرَهُ فَلْيَعْبُدْهُ بِالْإِيمَانِ كَأَنَّهُ يَرَاهُ فَيَتَخَيَّلُهُ فِي قَلْبِهِ عِنْدَ مُنَاجَاتِهِ، وَيُلْقِي السَّمْعَ لِمَا يَرُدُّ بِهِ عَلَيْهِ الْحَقُّ.

Ve namaz münâcât oldukda, o zikirdir; ve Hakk'ı zikreden kimse, muhakkak câlis-i Hak olur; ve Hak onun mücâlisi olur. Zîrâ haberi ilâhîde sahîh oldu ki, muhakkak Hak Teâlâ *«أَنَا جَلِيسٌ مَنْ ذَكَرَنِي»* ya'ni “Ben beni zikreden kimsenin celîsiyim” dedi. Ve bir kimse zû-basar olduğu hâlde, zikrettiği kimseye mücâlis olsa, kendi celîsini müşâhede eder. İşte müşâhede ve rü'yet budur. Binâenaleyh eğer zû-basar olmazsa, müşâhede edemez. Böyle olunca namaz kılan kimse bu namazda, bu rü'yet ile Hakk'ı müşâhede eder mi, yoksa etmez

695 Ebû Dâvud, “Salât”, 131; Tirmizî, “Salât”, 117.

mi? Kendi mertebesini buradan bilir. Eğer O'nu müşâhede etmezse, O'nu görür gibi, îmân ile ibâdet etsin. Binâenaleyh münâcâtı indinde kiblesinde O'nu tahayyül etsin; ve sem'ini, Hakk'ın onun üzerine onunla reddettiği şeye ilkâ eylesin.

Ya'ni namaz, Hak ile kul beyninde münâcât oldukda, o namaz zikirdir; ve her kim Hakk'ı zikrederse, o kimse, Hakk'ın hem-nişîni olur; ve Hak dahi onunla berâber oturur. Zîrâ bize sıhhat ile vârid olan hadîs-i kudside, Hak Teâlâ hazretleri: “Ben beni zikreden kimsenin celîsiyim” buyurdu. Ve basar sâhibi olan kimse, zikrelediği kimse ile berâber hem-nişîn olsa, [27/80] kendinin celîsini müşâhede eder. Zîrâ bir kimsenin celîsi olan kimse hâzır, gâib değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ zâkirin meşhûdudur; ve zâkirin bu müşâhedesini, suver-i mâddiyyenin müşâhedesini gibi hissî değildir, belki zevkîdir; ve Hakk'ın zevkan müşâhedesini, ancak insana mahsûs olan bir keyfiyettir. Şu hâlde Hakk'ı zevkan müşâhedenin mahalli olan bu neş'et-i insâniyyenin kadrini esnâ-yı zikrinde Hakk'ı müşâhede eden ârif bilir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Yûnusî**'de mürûr etti. İşte namazda müşâhede ve rü'yet budur. Binâenaleyh Hakk'ı zâkir olan kimse, basar sâhibi değil ise, kendinin celîsi olan Hakk'ı müşâhede edemez; ve bu sûrette de namazda kurretül'-ayn sâhibi olmaz. İmdi namaz kılan kimse, bu kıldığı namazda, ta'rif olunan rü'yet ile Hakk'ı müşâhede ediyor mu, yoksa etmiyor mu? Kendisinin mertebesini buradan anlar. Eğer musallî bu ta'rif olunan rü'yetle Hakk'ı müşâhede etmiyorsa, Hakk'ı görüyormuş gibi tahayyül ederek îmân-ı gaybî ile ibâdet etmelidir. Şu hâlde böyle bir kimse namaz kılarken, kiblesinde Hakk'ı bilfarz bî-renk bir nûr-i muhît sûretinde tahayyül etsin ve desin ki: “İşte ben, kiblede hâzır olan Hakk'ın huzûrunda bulunuyorum; ve ben besmele-i şerîfe ile Fâtiha'yı okurken Hakk-ı Hâzır, bâlâda zikrolunan hadîs-i şerîfte beyân olunan cevâblarla mukâbele buyuruyor.” İşte bu musallî böyle demekle berâber kiblesinde tahayyül ettiği bî-renk nûr sûretinden kendisine hitâb olunan cevâblara ilkâ-yı sem' etsin.

فَإِنْ كَانَ إِمَامًا لِعَالَمِهِ الْخَاصِّ بِهِ وَلِلْمَلَائِكَةِ الْمُصَلِّينَ مَعَهُ، فَإِنَّ كُلَّ مُصَلٍّ
فَهُوَ إِمَامٌ بِلَا شَكٍّ، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تُصَلِّي خَلْفَ الْعَبْدِ إِذَا صَلَّى وَحْدَهُ كَمَا
وَرَدَ فِي الْخَبَرِ الصَّحِيحِ، فَقَدْ حَصَلَ لَهُ رُتْبَةُ الرَّسُولِ فِي الصَّلَاةِ، وَهِيَ النَّيَابَةُ

عن الله، وإذا قال: سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمَدَهُ، [27/81] فَيُخَيِّرُ نَفْسَهُ وَمَنْ خَلَفَهُ بِأَنَّ اللهُ قَدْ سَمِعَهُ، فَتَقُولُ الْمَلَائِكَةُ وَالْحَاضِرُونَ مَعَهُ بِهِ: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى قَالَ عَلَى لِسَانِ عَبْدِهِ: سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمَدَهُ، فَانظُرْ عَلُوَ رُتْبَةِ الصَّلَاةِ وَالِىَ أَيْنَ تَنْتَهِي بِصَاحِبِهَا، فَمَنْ لَمْ يُحْصَلْ دَرَجَةَ الرُّؤْيَةِ فِي الصَّلَاةِ فَمَا بَلَغَ غَايَتِهَا، وَلَا كَانَ لَهَا فِيهَا قُرَّةُ عَيْنٍ، لِأَنَّهُ لَمْ يَرَ مَنْ يُنَاجِيهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْمَعْ مَا يَرُدُّ بِهِ الْحَقُّ عَلَيْهِ فِيهَا فَمَا هُوَ مِمَّنْ أَلْقَى السَّمْعَ، وَمَنْ لَمْ يَحْضُرْ فِيهَا مَعَ رَبِّهِ مَعَ كَوْنِهِ لَمْ يَسْمَعْ وَلَمْ يَرَ فَلَيْسَ هُوَ بِمُصَلٍِّ أَصْلًا، وَلَا هُوَ مِمَّنْ ﴿الْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾.

İmdi kendi âlem-i hâssına ve kendisi ile berâber namaz kılan melâikeye imâm olacak olursa ki, hadîs-i sahîhde vârid olduğu vech ile, muhakkak her namaz kılan bilâ-şek imamdır. Zîrâ melâike abdin arkasında namaz kılar. Şu hâlde muhakkak, namazda onun için rütbe-i resûl hâsıl olur. O da, Allah Teâlâ'dan niyâbettir. "Semi'allâhu li-men hamideh" [Allah kendisine hamd edeni işitti!] dediği vakit, kendi nefesine ve arkasındaki melâikeye, Allah Teâlâ'nın sâmi' olduğunu, ihbâr eder. İmdi melâike ve onunla berâber hâzır olanlar "Rabbenâ ve leke'l-hamd" [Ey Rabbimiz, hamd sanadır!] derler. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ abdinin lisânı üzere "Semi'allâhu li-men hamideh" [Allah kendisine hamd edeni işitti!] buyurdu. Binâenaleyh namazın ulüvv-i rütbesine ve sâhibini nereye îsâl ettiğine nazar et! Böyle olunca namazda derece-i rü'yeti tahsîl etmeyen kimse, onun gâyesine vâsıl olmadı; ve onun için, onda kurret-i ayn hâsıl olmadı. Zîrâ kendisine münâcât ettiği kimseyi görmedi. İmdi namazda Hakk'ın onun üzerine reddettiği şeyi işitmeyecek olursa, o kimse, ilkâ-yı sem' eden sınıftan değildir. Ve işitmez ve görmez olmasıyla berâber namazda Rabb'i ile hâzır olmayan kimse, aslâ musallî değildir. Ve o kimse "müşâhid olduğu hâlde, ilkâ-yı sem' eden" (Kâf, 50/37) sınıftan değildir. [27/82]

Ya'ni münferiden namaz kılan kimse, kalb ve rûh ve sır ve hafî ve ahfâ gibi kuvâ-yı ma'nevîyesi ve cisim ve a'zâ ve cevârih gibi kuvâ-yı hissiyesi efrâdının hey'et-i mecmûasından ibâret olan kendi âlem-i hâssına ve kendisi ile berâber arkasında namaz kılan melâikeye imâm olacak olur-

sa, o musallî için, muhakkak namazda rütbe-i resûl hâsıl olur; ve rütbe-i resûl ise, Allah Teâlâ'dan niyâbettir. Zîrâ hadîs-i sahîhde vârid olmuştur ki: Münferiden namaz kılan kimse şübhesiz imâmdır. Çünkü onun arkasında melâike o kimseye uyup namaz kılarlar;⁶⁹⁶ ve bu melâike o abde müvekkel olan melâike-i kirâmdır. Binâenaleyh abd zâhirde münferiden musallî görünür ise de, bâtında kendi kuvâ-yı zâhire ve bătinesinden ibâret olan âlem-i hâssına ve kendisine müvekkel olan melâikeye imâmdır.

İmdi gerek münferiden namaz kılıp bătında kendi âlem-i hâssına ve melâikeye imâm olan ve gerek zâhirde kendi gibi birtakım insanlara imâm olan kimse için rütbe-i resûl hâsıl olur. Zîrâ nâsa imâmet Resûl (a.s.)ın merâtibindedir; ve rütbe-i resûl ise Allah Teâlâ'dan niyâbettir. Çünkü "imâmet" ibâdullâhın hukûkuyla kıyâmdır; ve ibâdullâhın hukûkuyla kıyâm ise, Hakk'ın şuûnundandır. Şu hâlde imâm halîfetullâh olur. Ve o kimse "Semî'allâhu li-men hamideh" dediği vakit, eğer münferid ise kendi nefisine ve kendisiyle berâber namaz kılan melâikeye; ve zâhirde cemâat-i beşeriyyeye imâm ise, nâsa, hamdeden kimsenin hamdini Allâh'ın sâmi' olduğunu haber verir. İmdi imâm halîfetullâh olduğu cihetle "Semî'allâhu li-men hamideh" [Allah kendisine hamdedeni işitti!] diyen Allah'dır. Şu kadar ki, bu kelâmı abdinin lisânı üzere kâil olmuş olur. Binâenaleyh o kimseye iktidâ eden cemâat-i melâike veyâhud cemâat-i beşeriyye Hak Teâlâ'nın lisân-ı abdi ile söylediği bu kelâma cevâben "Rabbenâ ve leke'l-hamd," ya'ni "Ey bizim Rabbimiz, bizim hamdimiz sana mahsustur!" derler. [27/83] Böyle olunca namazın mertebesinin yüksekliğine ve namaz kılan kimseyi nereye îsâl ettiğine nazar et! Ya'ni namaz, sâhibini Allah Teâlâ'nın halîfesi ve nâibi olmak mertebesine kadar îsâl eder. Şu hâlde namazda rü'yet-i Hak derecesini tahsîl etmeyen kimse namazın gâyesi olan rütbe-i niyâbete vâsıl olmadı. Ve o kimse için namazda kurret-i ayn hâsıl olmadı. Çünkü münâcât ettiği Hakk'ı müşâhede etmedi.

İmdi gerek Hakk'ı zevkan müşâhede edip Hakk'ın bâlâda zikrolunan cevâblarını sem'-i rûh ile işitmeyecek olursa veyâhud bu mertebeye vâsıl olmayıp da, Hakk'ı kıblesinde tahayyül ederek, o mazhar-ı mütעהayyel-

696 Bk. Buhârî, "Salât", 61; Müslim, "Mesâcid", 49.

den kendisine hitâb olunan o cevâblara ilkâ-yı sem' etmeyecek olursa, o kimse namazda hitâbât-ı ilâhiyyeyi işiten sınıftan değildir; ve ta'rif olunduğu üzere Hakk'ı müşâhede etmez; ve onun cevâblarını işitmez olmakla berâber, namazda huzûr-ı ilâhîde durduğunun farkında olmayan ve akli fikri ticâretinde ve sâir umûr-i dünyeviyyesinde olan kimse aslâ musallî değildir. Böyle bir kimse ne Hakk'ı müşâhididir ve ne de Hakk'ın hitâbâtını işiten tâifedendir. Onun kıldığı bu namâz-ı zâhirî ancak kendisi için dünyâda müslümanların nâil olduğu birtakım hukûkun ihrâzına sebep olur. Bu hukûk-ı dünyeviyye dahi kendi vücûdu gibi serîu'z-zevâldir. Hayât-ı uhreviyyede bu namazın fâidesini göremez.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ı namazda zevkan müşâhede, Hak hakkında bir i'tikâd-ı mahsûs sâhibi olmayan kümmelîne mahsustur. Bu zevât-ı saâdet-simât namazda durdukları vakit kendilerinden geçerler. Ne kendilerinden ve ne de dünyâ ve mâ-fihâdan haberleri olmaz. Nitekim İmâm-ı Alî (kerremallâhu vecchê) efendimizin ayaklarına saplanan bir oku namazda çıkardıkları hâlde haberi olmamıştır. Onların lisân-ı zâhirlerinden kâil olan Hak olduğu gibi reddolunan cevâbları işiten dahi yine Hak olur. [27/84] Bu mertebede sâmi', mesmû' ve sem'; ve râî, mer'î ve rü'yet şey'-i vâhid olur. Aslâ bûy-i isneyniyyet yoktur. Şu hâlde onların namazı zâhirlerinin bânınlarına taabbüdünden ibâret olur; ve bunlara nazaran Hak ile abd beyninde namazın taksîmi Hakk'ın zâhiri ve bânını i'tibâriyle olan bir taksimden ibârettir. Ammâ bunların mâdûnunda olan zevât-ı kirâmda henüz bûy-i isneyniyyet bulunduğundan onların rü'yeti ve semâi ve şühûdu kuvvet-i îmân ve yakîn ile vâki' olur; ve Hakk'ın onlara olan tecelliyâtı, tecelliyât-ı sûriyye nev'inden bulunur; ve bunlara nazaran kendi ile abdi arasında namazı taksîm eden Hak, i'tikâdatta olan ilâh-ı mu'tekaddir, ilâh-ı mutlak değildir. Maahâzâ bâlâda zikrolunan kümmelîn kendilerinin mâdûnu olan merâtibi dahi câmi'dir.

وما تَمَّ عِبَادَةٌ تَمْنَعُ مِنَ التَّصَرُّفِ فِي غَيْرِهَا مَا دَامَتْ سِوَى الصَّلَاةِ، وَذَكَرَ اللَّهُ فِيهَا أَكْبَرُ مَا فِيهَا لِمَا تَشْتَمِلُ عَلَيْهِ مِنْ أَقْوَالٍ وَأَفْعَالٍ، وَقَدْ ذَكَرْنَا صِفَةَ الرَّجُلِ الْكَامِلِ فِي الصَّلَاةِ فِي الْفُتُوحَاتِ الْمَكِّيَّةِ كَيْفَ تَكُونُ، لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ:

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾، لَأَنَّهُ شَرِيعٌ لِلْمُصَلِّي أَنْ لَا يَتَصَرَّفَ فِي غَيْرِ هَذِهِ الْعِبَادَةِ مَا دَامَ فِيهَا، وَيُقَالُ لَهُ مُصَلٍّ، ﴿وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾، يعني فيها: أي الذِّكْرُ الَّذِي يَكُونُ مِنَ اللَّهِ لِعَبْدِهِ حِينَ يُجِيبُهُ فِي سُؤَالِهِ، وَالشَّنَاءُ عَلَيْهِ أَكْبَرُ مِنْ ذِكْرِ الْعَبْدِ رَبَّهُ فِيهَا، لِأَنَّ الْكِبْرِيَاءَ لِلَّهِ تَعَالَى، وَلِذَلِكَ قَالَ: ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ﴾، وَقَالَ: ﴿أَوَ الْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾، وَإِقَاؤُهُ السَّمْعَ هُوَ لِمَا يَكُونُ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ إِيَّاهُ فِيهَا.

Ve devâm ettikçe, tasarruftan men'eden, namazdan gayrı bir ibâdet yoktur. Ve namazda olan zikrullah, namazın müştemil olduğu akvâl ve ef'âlden olan şeyden ekberdir. Ve muhakkak biz racül-i kâmilin namazdaki sıfatını Fütûhât-ı Mekkiyye'de zikrettik ki nasıl olur. Zîrâ Allah Teâlâ *إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ* (Ankebût, 29/45) ya'ni "Namaz fahşâ ve münkerden [27/85] nehyeder" buyurur. Zîrâ Hak Teâlâ, namazda oldukça bu ibâdetin gayrısında tasarruf etmemeyi musallî için şer'etti; ve ona "musallî" denir. "Ve Allâh'ın zikri (ya'ni salâtta) ekberdir." Ya'ni Allah Teâlâ'dan abdi için onun suâlinde, ona icâbet ettiği hinde ve onun üzerine senâsında vâki' olan zikir, namazda abdin Rabb'ini zikrinden ekberdir. Zîrâ Kibriyâ Allâh'a mahsustur; ve bundan dolayı *وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ* (Ankebût, 29/45) [Allah Teâlâ sizin işlediğiniz şeyi bilir.] dedi. Ve *أَوَ الْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ* (Kâf, 50/37) [Müşâhid olduğu hâlde o kimse ilkâ-yı sem' etti.] buyurdu. Ve abdin vâki' olan hitâba ilkâ-yı sem'i Allâh'ın namazda onu zikrindendir.

Ya'ni namaza benzeyen hiçbir ibâdet yoktur. Çünkü namaz kılan kimse, namazdan başka hiçbir şeyle meşgûl olamaz. Namaz onu tasarruftan men'eder. Fakat başka ibâdât böyle değildir. Meselâ oruç tutan kimse bir şey satın alabilir. O vakit ona "müşteri" ismi verilebilir. Ve kezâ bir şey satabilir. O vakit kendisine "bâyi" nâmı da verilmek mümkündür. Kezâ hac eden kimse dahi böyledir. Velâkin namaz kılan kimse bunların hiçbirini yapamaz. Onun için o kimseye ancak "musallî" tesmiye olunur. Bâyi', müşteri, dârib, mâşî ilh... gibi isimlerle tesmiye olunamaz. Çünkü Hak Teâlâ, namaz içinde, namazın gayrı olan akvâl ve ef'âlde tasarruf etmemeyi musallî için şer'etti; ve namazda olan zikrullah, namazın müştemil olduğu

akvâl ve ef'âlin ekberi, kalb ile lisâna mensûb olan zikrullahdır. Eğer mu-sallînin kalbi başka şeyle meşgûl olup, yalnız lisânı zâkir olursa, Hak yalnız lisânının celîsi olur, kalbinin celîsi olmaz; ve eğer namazda lisânı başka kelâm söylerse şer'an namazı fâsid olur. Çünkü ne lisânen ne de kalben Hakk'ı zâkir olmadı. Hâlbuki namaz zikirdir. [27/86] Binâenaleyh böyle bir kimsenin hâli, namazdan maksûd olan gâyeye muhâlifdir. Ve racül-i kâmilin namazdaki sıfatı nasıl olduğu *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış dokuzuncu bâbının فصلٌ بل وصلَّ القراءة في الصلاة وما يُقرأ به من القرآن فيها bahsinde beyân olduğu gibi salâta müteallik sâir ma'lûmât dahi doksanıncı bâbında zikredilmiştir.⁶⁹⁷

İşte namaz münâcât ve zikir olduğu ve Hak zâkirin celîsi bulunduğu için Hak (celle ve alâ) hazretleri “Namaz faşşâ ve münkerden nehyeder” (Ankebût, 29/45) buyurdu; ve Allâh'ın namazda zikri ekberdir. Ya'ni abd namazda Fâtiha-i şerîfeyi tilâvet ettiği ve Hak'tan suâl eylediği hinde ve Hakk'ın dahi o abde icâbet buyurduğu esnâda, Allah Teâlâ cânibinden abdi için vâki' olan zikir, namazda abdin Rabb'ini zikretmesinden ekberdir. Zîrâ “kibriyâ” Allâh'a mahsustur. Ya'ni abd namazda maa-besmele Fâtiha'yı okuyarak Rabb'ini zikreder; ve bâlâdaki hadîs-i şerîfte îzâh olduğu vech ile, Hak dahi abdin zikreder. Kibriyâ, Hakk'a ve zillet abde mahsûs olduğundan, bu iki zikirden elbette Hakk'ın abdin zikretmesi ekberdir. Ve namazda Allâh'ın zikri ekber olduğu için Hak Teâlâ: “Allah Teâlâ sizin işlediğiniz şeyi bilir” (Ankebût, 29/45) buyurdu. Ya'ni mertebe-i şühûdda zât-ı bende, zât-ı Hak ve sıfat-ı bende dahi, sıfat-ı Hak'tır. Binâenaleyh ashâb-ı kulûbun ilmini Hak Teâlâ kendi ilmi mertebesinde tuttu; ve onun mertebe-i şühûdda hitâbât-ı ilâhiyyeyi istimâ' eylediğini beyânen أَوْ أَلْقَىٰ sem' etti” buyurdu. Ve abdin namazda cevâbât-ı ilâhiyyeye ilkâ-yı sem' etmesi Allâh'ın onu namazda zikretmesindedir.

Nitekim *Mesnevî-i Şerîfte* mezkûrdur ki: Bir kimse çok ibâdet ederdi. Şeytan onun nezdine gelip ona dedi ki: Sen bu kadar ibâdet ediyorsun. Hak Teâlâ cânibinden sana “Lebbeyk!” hitâbı geldi mi? O kimse: Hayır,

697 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 54-56 (69. bâb); III, s. 252-263 (90. bâb).

diye cevâb verdi. Şeytan: O hâlde niçin sana cevâb vermeyen bir ma'bûda ibâdet edip duruyorsun?” dedi. O kimse de ibâdeti terketti. Hak Teâlâ Hızır (a.s.)ı ona gönderip onun lisânıyla o kimseye: Niçin bizim ibâdetimizi terkettin? buyurdu. O kimse de: Bu kadar ibâdet [27/87] ettiğim hâlde bir kerre olsun “Lebbeck!” hitâbına nâil olamadım, dedi. Cenâb-ı Hızır buyurdu ki: Her vakit sana cevâb geliyor. Fakat sen anlayamıyorsun, buyurdu. *Mesnevî*:

اللَّهُ اللَّهُ كَفْتَنْتَ لِبَيْكِ مَاسْتِ   اَيْنَ هَمَّه سَوْزِ وَ كَدَاذَتْ بَيْكِ مَاسْتِ

Tercüme: “Senin “Allah, Allah!” demen, bizim sana “Lebbeck!” ile icâbetimizdir. Bütün bu senin sûz ü güdâzın bizim peykimizdir.”⁶⁹⁸

Velhâsıl abdin Hakk'ı zikri, Hakk'ın abdi zikrindendir.

وَمِنْ ذَلِكَ أَنَّ الْوُجُودَ لَمَّا كَانَ عَنْ حَرَكَةٍ مَعْقُولَةٍ نَقَلَتْ الْعَالَمَ مِنَ الْعَدَمِ إِلَى الْوُجُودِ، عَمَّتِ الصَّلَاةُ جَمِيعَ الْحَرَكَاتِ، وَهِيَ ثَلَاثَةٌ: حَرَكَةُ مُسْتَقِيمَةٍ، وَهِيَ حَالُ قِيَامِ الْمُصَلِّيِّ، وَحَرَكَةُ أُفْقِيَّةٌ وَهِيَ حَالُ رُكُوعِ الْمُصَلِّيِّ، وَحَرَكَةُ مَنْكُوسَةٍ، وَهِيَ حَالُ سُجُودِهِ، فَحَرَكَةُ الْإِنْسَانِ مُسْتَقِيمَةٌ، وَحَرَكَةُ الْحَيَوَانَ أُفْقِيَّةٌ، وَحَرَكَةُ النَّبَاتِ مَنْكُوسَةٌ، وَلَيْسَ لِلْجَمَادِ حَرَكَةٌ مِنْ ذَاتِهِ، فِإِذَا تَحَرَّكَ حَجَرَ فَإِنَّمَا يَتَحَرَّكُ بَعِيرِهِ.

Ve bundandır ki muhakkak vücûd, hareket-i ma'küleden vâki' oldukda, âlemi ademden vücûda nakleyledi. Salât harekâtın cemîisine âmm oldu. O da üçtür: Biri hareket-i müstakîmdir; o da musallînin hâl-i kıyâmıdır. Ve biri hareket-i ufkiyyedir; o da musallînin hâl-i rükûdudur. Ve biri hareket-i menkûsedir; o da onun hâl-i sücûdudur. İmdi insanın hareketi müstakîmdir; ve hayvanın hareketi ufkidir; ve nebâtın hareketi menküstür. Hâlbuki cemâdın kendi zâtından hareketi yoktur. Binâenaleyh hacet, hareket ettikde gayr ile hareket eder. [27/88]

Ya'ni namazın müstemil olduğu esrârdandır ki, o esrâr sebebiyle namaz, (S.a.v.) Efendimiz'e sevdirilmiştir. O esrâr dahi budur ki: كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًّا: O esrâr dahi budur ki: [Ben mahfî bir hazîne idim. Bilinmemeye] فَأَخْبَيْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرَفَ

698 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 68 (beyit: 199).

muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım.] hadîs-i kudûsinde beyân buyurulduğu üzere vücûd-ı izâfî-i âlem hubb-i ilâhîden ibâret olan hareket-i ma'küle-i Hak'tan vâki' olduğu vakit, o hareket, âlemi, adem-i izâfî olan a'yân-ı ilmiyye mertebesinden vücûd-ı izâfî mertebesine nakleyledi. Ve bu hareket-i ma'küle dahi üç vech ile vâki' oldu: Birisi kevnden ibâret olan âlem-i süflînin îcâdı için vâki' olup yukarıdan aşağıyadır. Ve bu hareket, "hareket-i menkûse" dir. Zîrâ baş aşağıya vâki' olmuştur. Diğeri esmâ-i ilâhiyye için vâki' olan "hareket-i müstakîme" dir ki aşağıdan yukarıyadır. Zîrâ âlem-i süflînin vücûdu olmadıkça esmâ-i ilâhiyye zâhir olmaz. Üçüncüsü hareket-i menkûse ile hareket-i müstakîme beyninde olan "hareket-i ufkıyye" dir ki, bu da âlem-i insânînin îcâdı için olan harekettir. Zîrâ insanın neş'eti âlem-i süflî ile âlem-i esmâî beyninde vâki'dir. Ve namaz bu üç hareketi câmi'dir. Şöyle ki musallînin namazda kıyâm hâli "hareket-i müstakîme"; ve rükû' hâli "hareket-i ufkıyye"; ve sücûd hâli de "hareket-i menkûse" dir. Ve bu harekâttan her birisi âlem-i süflîde mevcûd olan bir nevi' mahlûkun hareket-i zâtıyyesidir ki, bunlardan insanın hareketi müstakîm ve hayvanın hareketi ufkî, ve nebâtın hareketi menkûstür. Cemâdın kendi zâtından bir hareketi olmadığı için ona bu harekâttan birinin nisbeti mümkün değildir. Meselâ bir taş hareket ettiği vakit onu mutlakâ bir muharrik tahrîk eder. [27/89]

وَأَمَّا قَوْلُهُ: «وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ» وَلَمْ يَنْسِبِ الْجَعَلَ إِلَى نَفْسِهِ، فَإِنَّ تَجَلِّيَ الْحَقِّ لِلْمُصَلِّيِّ إِنَّمَا هُوَ رَاجِعٌ إِلَيْهِ لَا إِلَى الْمُصَلِّيِّ، فَإِنَّهُ لَوْ لَمْ يَذْكُرْ هَذِهِ الصِّفَةَ عَنِ نَفْسِهِ لِأَمْرِهِ بِالصَّلَاةِ عَلَى غَيْرِ تَجَلٍّ مِنْهُ لَهُ، فَلَمَّا كَانَ ذَلِكَ مِنْهُ بِطَرِيقِ الْإِمْتِنَانِ، كَانَتْ الْمُشَاهَدَةُ بِطَرِيقِ الْإِمْتِنَانِ، فَقَالَ: «وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ»، وَلَيْسَ إِلَّا مُشَاهَدَةُ الْمَحْبُوبِ الَّتِي تَقْرَأُ بِهَا عَيْنُ الْمُحِبِّ، مِنَ الْإِسْتِقْرَارِ فَتَسْتَقِرُّ الْعَيْنُ عِنْدَ رُؤْيَيْهِ فَلَا تَنْظُرُ مَعَهُ إِلَى شَيْءٍ غَيْرِهِ فِي شَيْءٍ وَفِي غَيْرِ شَيْءٍ، وَلِذَلِكَ نُهِيَ عَنِ الْإِلْتِفَاتِ فِي الصَّلَاةِ، فَإِنَّ الْإِلْتِفَاتِ شَيْءٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الْعَبْدِ، فَيَحْرِمُهُ مُشَاهَدَةَ مُحْبُوبِهِ، بَلْ لَوْ كَانَ مُحْبُوبٌ هَذَا الْمُتَلَفِتِ، مَا التَفَّتْ فِي صَلَاتِهِ إِلَى غَيْرِ قِبَلَتِهِ بَوَجْهِهِ، وَالْإِنْسَانُ يَعْلَمُ حَالَهُ فِي نَفْسِهِ، هَلْ هُوَ بِهَذِهِ الْمَتَابَةِ فِي هَذِهِ الْعِبَادَةِ الْخَاصَّةِ أَمْ لَا، فَإِنَّ

﴿الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ، وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُ﴾، فهو يَعْرِفُ كِذْبَهُ مِنْ صِدْقِهِ فِي نَفْسِهِ، لِأَنَّ الشَّيْءَ لَا يَجْهَلُ حَالَهُ، فَإِنَّ حَالَهُ لَهُ ذَوْقِيٌّ.

Ve onun الصَّلَاةِ فِي عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ ya'ni "Benim kurret-i aynim namazda kılındı" kavline gelince, ca'li kendi nefesine nisbet etmedi. Zîrâ Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, musallîye değil, ancak O'na râci'dir. Çünkü bu sıfatı kendi nefisinden zikretmese idi, elbette ondan ona tecellîsiz olarak, ona salât ile emreder idi. İmdi bu, ondan imtinân tarîkiyle vâki' oldukda, müşâhede dahi imtinân tarîkiyle vâki' olur. Böyle olunca الصَّلَاةِ فِي عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ dedi. Hâlbuki namaz, ancak müşâhede-i mahbûbdur ki, çeşm-i muhibb, "istikrâr"dan me'hûz olarak, onunla "karâr" eder. Binâenaleyh göz onun rû'yeti indinde "müstakır" olur. [27/90] Şu hâlde onunla berâber, bir şeyde ve bir şeyin gayrısında onun gayrı olan bir şeye nazar etmez. Ve işte bundan dolayı, Hak Teâlâ namazda iltifâttan nehyetti. Zîrâ iltifât, abdin namazından şeytanın kapıldığı bir şeydir. Binâenaleyh onu mahbûbunun müşâhedesinden mahrûm eder. Belki eğer Hak, bu mültefitin mahbûbu olaydı, namazında vechi ile kıblesinin gayrısına iltifât etmezdi. Hâlbuki insan, bu ibâdet-i hâssada bu mesâbede midir, yoksa değil midir? Kendi nefsinde hâlini bilir. Zîrâ "İnsan nefesine basîret üzeredir. Ve eğer onun ma'zeretlerini ilkâ ederse bile" (Kıyâmet, 75/14-15), o kendi nefsinde sıdkından kizbini bilir. Zîrâ bir şey, kendi hâlini câhil değildir. Çünkü onun için kendi hâli zevkîdir.

Ya'ni Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ... مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ [Sizin dün-yânızdan bana üç şey sevdirildi...] hadîs-i şerîfinde حُبِّبَ [sevdirildi] sîgasını mechûl olarak îrâd buyurup üç şeyin kendisine Cenâb-ı Hak'tan sevdirildiğini beyân eylediği gibi; جُعِلَتْ [kılındı] sîgasını dahi kezâ mechûl olarak îrâd edip, namazda vâki' olan kurret-i aynin kendi tarafından değil, Hak tarafından mec'ûl olduğunu beyân buyurdu; ve ca'li kendine nisbet etmedi. Çünkü Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, musallînin sun'uyla değil, belki Hak cânibinden vâki'dir. Musallîye râci' olan şey, ancak Hakk'ın tecellîsini kabûle isti'dâddan ibârettir. Nitekim bir kimse kendi mukâbilinde bulunan âyîneye mütecellî olsa, onda meşhûd olan sûret âyîne tarafından değildir, belki râî tarafından. Âyîne tarafından olan şey, [27/91] kabûl-i in'ikâsa

isti'dâddan ibârettir. Zîrâ bir dîvâr-ı kesîfe mukâbil duran kimsenin sûreti bittabi', o duvara mün'akis olmaz; çünkü duvarda bu isti'dâd yoktur. Böyle olunca Hakk'ın şühûdu ve tecellîsi, Hakk'a râci'dir, abdin mec'ûlü değildir. Ve Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, Hakk'a râci' olduğunun delîli budur ki: Hak Teâlâ bu sıfatı, ya'ni namazda kendi tarafından tecellî ve şühûd vukûunu kendi nefsinden zikretti. Zîrâ Resûl (a.s.)a cânib-i Hak'tan: "Ben senin kurret-i aynini namazda kıldım" hitâbı şeref-vârid olmasa idi, (S.a.v.) Efendimiz, ca'li Hakk'a isnâd ederek "Benim kurret-i aynim namazda kılındı" buyurmaz idi. Binâenaleyh musallîye olan Hakk'ın tecellîsi Hak cânibinden olmasa idi, Hak Teâlâ bu sıfatı kendi nefsinden zikretmez ve elbette Hak'tan musallîye tecellî vâki' olmaksızın, sâdece namaz ile emrederdi; ve bu sûrette de abd, Hakk'ın tecellîsine ve şühûduna nâil olmaksızın edâ-i salât eyler ve namazda kendisi için kurretü'l-ayn hâsıl olmaz idi. İmdi Hakk'ın tecellîsi, Hak cânibinden imtinân ve ihsân tarîkiyle olduğu vakit, namazda olan müşâhede dahi, imtinân ve ihsân tarîkiyle olur. İşte (S.a.v.) Efendimiz gerek tecellînin ve gerek şühûdun imtinân ve ihsân tarîkiyle vukûuna işâreten: *وَجَعَلْتُ فُرَّةً عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ* [Benim kurret-i aynim namazda kılındı.] [27/92] buyurdu. Yoksa "Namazda kurret-i aynimi ben kıldım" veyâhud "Hak Teâlâ vücûb tarîkiyle kıldı" demedi. Ve namaz ise ancak mahbûbun müşâhedesinden ibârettir ki, hîn-i müşâhede muhibbin gözü, mahbûbunun cemâlinde karâr eder; ve "kurretü'l-ayn" "istikrâr"dan, ya'ni "karâr"dan me'hûzdür. Çünkü bir kimse sevdiğini gördüğü vakit, gözü onun cemâlinde dikilir kalır. O lezzet-i temâşâdan mahrûm olmamak için, gözünü başka bir tarafa imâle etmez. Bunun için "karîrü'l-ayn", "mesrûr" ma'nâsında müsta'meldir. Çünkü her mesrûr olan kimse, gözünü kendini mesrûr eden şeye diker ve kendine sürûr veren matlûbundan başkasına meyletmez. Türkçede "gözü aydın olmak" derler.

Ve Dâvûd-ı Kayserî (k.s.) hazretleri *تَقَرُّ بِهَا* [onunla karâr eder] kavlinde iki ma'nâ zikrediyor: Birincisi *يَقَرُّ* "kâf"ın fethiyle "sürûr"; ve ikincisi "kâf"ın kesriyle *يَقَرُّ* ["karâr" ma'nâsıdır. "Sürûr" ma'nâsına olunca, metnin ma'nâsı "Onunla mesrûr olur"; ve "karâr" ma'nâsı, ahzedildikde "Onunla karâr eder" olur. *Şerh-i Kâşânî* ve *Bosnevî*'de dahi bu izâhât vardır.

İmdi göz mahbûbun rü'yeti indinde müstakır olunca, muhibb, mah-

bûb ile berâber, bir şeyde, ya'ni mecâlî-i sûriyyeden bir şeyde, mahbûbun gayrı bir şeye nazar etmez. Nitekim Mûsâ (a.s.)a ateş sûretinde mütecellî olmuş idi. Ve kezâ bir şeyin gayrısında, ya'ni hâriçte, ma'dûm olan tecelliyât-ı zâtiyye-i zevkiyye ve ma'neviyye gibi [27/93] mecâlî-i sûriyyeden olan bir şeyin gayrısında, mahbûbun gayrına nazar etmez. Zîrâ göz ma'şûkun temâşâ-yı cemâlinde sâbit ve müstakır olduğu vakit, ma'şûka mensûb olan başka bir şey bile olsa, o temâşâdan ayrılıp, o şeye nazar edemez. Eğer ederse o temâşâdan mahrûm kalır. Zîrâ göz iki şeyin temâşâsı beynini cem'edemez.

İşte namazda muhibbin gözü mahbûbun müşâhededinde müstakır olduğundan dolayı Hak Teâlâ hazretleri, namazda kıblenin veyâ secde mahallinin gayrı olan yerlere iltifâttan nehyetti. Zîrâ bu mahallerin gayrına bakmak, abdin namazından şeytanın kaptığı bir şeydir; ve musallînin bu iltifâtı şeytanın tasallutuna fırsat verir. Sebebi budur ki: Musallî başka bir yere baktığı vakit nazarına birtakım sûretler müsâdif olur. Şeytan o sûretlerin kalbine olan te'sîrâtı vâsıtasıyla efkâr-ı fâside ilkâ eder. Meselâ namazda iken gözü gelip geçenlere müsâdif oldukda, bir hasnâ kadın görür. Huzûr-ı ilâhîde şeytan o sûret vâsıtasıyla hiss-i şehevânîsini tahrîk eder. Bittabi' o namaz, namaz olmaz. Binâenaleyh musallî kendisini, şeytan ve nefsin iğvâat ve tahrîkâtından muhâfaza etmek için kıblesine veyâ secdegâhına nazar etmek zarûrîdir. Aksi hâlde onu mahbûbunun müşâhededinden mahrûm eder. Belki eğer Hak, bu namazda başka mahallere bakan kimsenin mahbûbu olaydı, namazında vech-i zâhiri ve kalbi ile kıblesinin gayrısına iltifât etmezdi. İnsan bu ibâdet-i hâssada, ya'ni namazda, [27/94] bu mesâbede midir, değil midir? Ya'ni Hakk'ı kıblesinde tahayyül edip, bâlâda izâh olunan hitâbât-ı ilâhiyyeyi işitiyor mu, yoksa işitmiyor mu? Kendi nefsinde hâlini bilir. Zîrâ insan nefsinde basîret üzeredir. Ve onun kendi nefsinde ilmi, sâir ilminden akvâdır. Vâkıâ insan, şöyle oldu, böyle gitti de bunu yapamadım gibi nefsi tarafından birtakım ma'zeretler dermeyân ederse de, bu ma'zeretlerinde sâdık mıdır, yoksa kâzib midir? Kendi kendine muhâkeme ederse sıdkına veyâ kizbine hükmeder. Zîrâ hiçbir kimse kendi hâlini câhil değildir. Çünkü herkesin kendi hâli zevkîdir. Kişi kendi nefsinin herkesten daha a'lâ bilir.

ثُمَّ إِنَّ مُسَمَّى الصَّلَاةِ لَهُ قِسْمَةٌ أُخْرَى، فَإِنَّهُ تَعَالَى أَمَرَنَا أَنْ نُصَلِّيَ لَهُ وَأَخْبَرَنَا أَنَّهُ يُصَلِّيَ عَلَيْنَا، فَالصَّلَاةُ مِنَّا وَمِنْهُ، فَإِذَا كَانَ هُوَ الْمُصَلِّيَ فَإِنَّمَا يُصَلِّي بِاسْمِ الْآخِرِ فَيَتَأَخَّرُ عَنِ وُجُودِ الْعَبْدِ، وَهُوَ عَيْنُ الْحَقِّ الَّذِي يَتَخَيَّلُهُ الْعَبْدُ فِي قِبَلَتِهِ بِنَظَرِهِ الْفِكْرِيِّ أَوْ بِتَقْلِيدِهِ وَهُوَ الْإِلَهُ الْمُعْتَقَدِ، وَيَتَنَوَّعُ بِحَسَبِ مَا قَامَ بِذَلِكَ الْمَحَلِّ مِنَ الْإِسْتِعْدَادِ، كَمَا قَالَ الْجَنَيْدُ رَحِمَهُ اللَّهُ حِينَ سُئِلَ عَنِ الْمَعْرِفَةِ بِاللَّهِ وَالْعَارِفِ فَقَالَ: لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ، وَهُوَ جَوَابٌ سَادُّ أَخْبَرَ عَنِ الْأَمْرِ بِمَا هُوَ عَلَيْهِ، فَهَذَا هُوَ اللَّهُ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْنَا، فَإِذَا صَلَّيْنَا نَحْنُ كَانَ لَنَا الْإِسْمُ الْآخِرُ فَكُنَّا فِيهِ كَمَا ذَكَرْنَاهُ فِي حَالِ مَنْ لَهُ هَذَا الْإِسْمُ، فَتَكُونُ عِنْدَهُ بِحَسَبِ حَالِنَا، فَلَا يَنْظُرُ إِلَيْنَا إِلَّا بِصُورَةٍ مَا جِئْنَا بِهَا، فَإِنَّ الْمُصَلِّيَ هُوَ الْمُتَأَخِّرُ عَنِ السَّابِقِ فِي الْحَلْبَةِ.

[27/95] Ba'dehû müsemmâ-yı salât için başka bir taksîm vardır. Zîrâ Hak Teâlâ bize kendisine salât etmemizi emretti; ve o bizim üzerimize musallî olduğunu haber verdi. Şu hâlde salât bizden ve Hak'tandır. İmdi O musallî olduğu vakit, ancak ism-i Âhir ile musallî olur. Böyle olunca Hak, vücûd-ı abdden müteahhir olur; ve o abdin kıblesinde nazar-ı fikrîsiyle veyâ taklîdi ile onu tahayyül⁶⁹⁹ ettiği Hak'tır. O da ilâh-ı mu'tekaddir. Ve isti'dâddan o mahall ile kâim olan şey hasebiyle mütenevvi' olur. Nitekim ma'rifet-i billâhdan ve âriften suâl olunduğu hinde, Cüneyd (rahimehullâh): لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ ya'ni "Suyun rengi kabının rengidir" dedi. Ve o cevâb-ı sedîddir ki, onun üzerine bulunduğu şeyle haber verdi. İmdi O, bizim üzerimize musallî olan Allah'dır. Binâenaleyh biz musallî olduğumuzda bizim için ism-i Âhir hâsıl olur. Böyle olunca biz onda mütehakkık oluruz. Nitekim kendisi için bu isim hâsıl olan kimsenin hâli hakkında biz zikrettik. Şu hâlde onun indinde hâlimiz hasebiyle oluruz. İmdi bize ancak bizim getirdiğimiz sûret ile nazar eder. Zîrâ musallî, halbede sâbıktan müteahhir olandır.

Ya'ni bâlâda zikrolunan taksîmden sonra "namaz" tesmiye olunan şey

699 *Fusûs* neşirlerinde kelime يتخيله değil يخلقه şeklindedir. Ahmed Avni Bey, Bosnevî'yi tâkip ederek kelimeyi bu şekilde yazıp yorumlamıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 587.

için Hak ile abd arasında başka bir taksîm dahi vardır. Tafsîli budur ki: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bize kendisi için namaz kılmamızı emrettiği gibi هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (Ahzâb, 33/43) [O, sizi zulümâttan nûra ihrâc etmek için meleklerle beraber size salât edendir. O, mü'minlere Rahîm'dir.] [27/96] âyet-i kerîmesinde, kendisi de bizim üzerimize musallî olduğunu beyân ve ihbâr buyurdu. Şu hâlde salâtın bir nev'i bizden Hakk'a ve bir nev'i de Hak'tan bize râci'dir. Hak bize "musallî" olduğu vakit kendisinin "Âhîr" ismi ile musallî olur. Bu i'tibâr ile Hakk'ın zuhûru abdin vücûdundan müteahhirdir. Ya'ni Hak cânibinden vâki' olan bu sâlât, abdin vücûdundan sonra olur. Nitekim Hakk'ın Gafûr ismi ile tecellîsi abdin vücûdundan ve ondan günâh sudûrundan sonradır. Demek ki Hak, abdin vücûdundan müteahhirdir; ve abdin vücûdundan müteahhir olan Hak, abdin namaz kılar-ken kıblesinde nazar-ı fikrîsi ile veyâ taklîdi ile tahayyül ettiği Hak'tır. Ve bu Hakk-ı muhayyel dahi, ilâh-ı mu'tekaddir. Ya'ni mu'tekidin kendince i'tikâd ettiği Hak'tır. Ve pek tabî'dir ki, mu'tekidin i'tikâdında tekevvün eden sûret-i muhayyele, o mu'tekidin vücûdundan sonra mütekevvin olur; ve bu ilâh-ı mu'tekad, i'tikâd sâhibinin isti'dâdı hasebiyle tenevvü' eder; ve isti'dâd onun tenevvü' ettiği mahaldir. Zîrâ Hakk-ı mutlakın bir sûret-i muayyenesi yoktur. Belki zâtı ile mahallin isti'dâdına göre mütecellîdir. Nitekim ma'rîfet-i billâhdan ve âriften suâl olunduğu vakit, Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) hazretleri: "Suyun rengi, kabının rengidir" buyurdu.⁷⁰⁰ Ve bu öyle bir doğru cevâbdır ki, Hz. Cüneyd hakikat-i hâli haber verdi. Zîrâ su nasıl bî-renk ve bî-sûret ise, [27/97] zât-ı mutlaka dahi öylece bî-sûret ve bî-renktir; ve su nasıl bulunduğu kabın renginde görünür ve o kabın şekline girer ise, zât-ı mutlaka dahi kab mesâbesinde bulunan mezâhir hasebiyle zâhir olur. Bu ma'nâya işâreten Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) efendimiz buyururlar:

ای قوم به حج رفته، کجا بید؟ کجا بید؟ معشوق همین جاست، بیاید بیاید،
گر صورت بی صورت معشوق ببیند هم خواجه و هم خانه و هم کعبه شما بید

Tercüme: "Ey hacca gitmiş olan tâife, neredesiniz, neredesiniz? Ma'şûk

700 Krş. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 476 (bâbü'l-marîfe); *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, 431 (57. bâb) vd.

buradadır, geliniz, geliniz! Eğer bî-sûret olan maşûkun sûretini görüyor iseniz efendi de sizsiniz, hâne de sizsiniz, Kâ'be de sizsiniz!”⁷⁰¹

Velhâsıl zât-ı mutlaka cemî'-i evsâf ve suverden münezzeh olmakla berâber bilcümle suverden zâhirdir. İşte bundan dolayı mu'tekid, akîde-i cüz'iyye sâhibi olunca, onun i'tikâdı hasebiyle ona tecellî eder. Ve ilâh-ı mu'tekad hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî'**de mürûr etti.

İmdi mu'tekidin i'tikâdı hasebiyle kıblesinde mütehayyel olan Allah, bizim üzerimize “musallî” olan Allah'dır. Binâenaleyh biz kıblemizde tahayyül ettiğimiz ilâh-ı mu'tekada karşı musallî olduğumuz vakit, ism-i Âhir bizim için hâsıl olur; ve biz o isimde mütehakkık oluruz. [27/98] Çünkü evvelâ Hakk'ı tahayyül ettik, ba'dehû musallî olduk. Bu sûrette elbette müteahhir oluruz. Nitekim bize musallî olan ilâh-ı mu'tekadın bu ism-i Âhir ile musallî olduğu bâlâda zikredilmiş idi. Şu hâlde biz Hak indinde hâlimiz hasebiyle oluruz; ve isti'dâdımız hasebiyle onu ne sûretle tahayyül etmiş isek, bize ancak girdiğimiz bu sûret ile nazar eder; ve bize o sûretten mütecellî olur. Zîrâ gerek âlem-i şehâdette ve gerek âlem-i hayâlde, hiçbir sûret yoktur ki Hakk-ı mutlak ondan zâhir ve mütecellî olmasın. Ve musallînin ism-i Âhir makâmında tahakkukundan nâşîdir ki, ona “musallî” denilmiştir. Zîrâ “musallî” lugatta “at yarışında halbede, ya'ni mahall-i müsâbakada, birinci çıkan attan geri kalan ikinci”ye itlâk olunur.

وقوله: ﴿كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ﴾ أَي رُبَّتَهُ فِي التَّأَخَّرِ فِي عِبَادَةِ رَبِّهِ، وَتَسْبِيحِهِ الَّذِي يُعْطِيهِ مِنَ التَّنْزِيهِ اسْتِعْدَادَهُ، فَمَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَهُوَ يُسَبِّحُ بِحَمْدِ رَبِّهِ الْحَلِيمِ الْعَفُورِ، وَلِذَلِكَ لَا نَفَقَهُ تَسْبِيحَ الْعَالَمِ عَلَى التَّفْصِيلِ وَاحِدًا وَاحِدًا، وَثُمَّ مَرْتَبَةً يُعُودُ الضَّمِيرُ عَلَى الْعَبْدِ الْمُسَبِّحِ فِيهَا فِي قَوْلِهِ: ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾، أَي بِحَمْدِ ذَلِكَ الشَّيْءِ، فَالضَّمِيرُ الَّذِي فِي قَوْلِهِ «بِحَمْدِهِ» يُعُودُ عَلَى الشَّيْءِ أَي بِالثَّنَاءِ الَّذِي يَكُونُ عَلَيْهِ، كَمَا قُلْنَا فِي الْمُعْتَقِدِ إِنَّهُ إِنَّمَا يُثْنِي عَلَى إِلَهِ الَّذِي فِي مُعْتَقِدِهِ وَرَبَطَ بِهِ نَفْسَهُ، وَمَا كَانَ مِنْ عَمَلِهِ فَهُوَ رَاجِعٌ

701 *Divân-ı Kebîr*, II, s. 1030 (beyit: 27281-83 [Fürüzânfer neşri: 648. gazel]). Krş. Can, *Divân-ı Kebîr –Seçmeler–*, I, s. 435; *Divân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpinarlı), VII-1, s. 27 (beyit: 184 vd.).

إِلَيْهِ، فَمَا أَتَى إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ، فَإِنَّهُ مَنْ مَدَحَ الصَّنْعَةَ فَإِنَّمَا مَدَحَ الصَّانِعَ بِلَا شَكٍّ، فَإِنَّ حُسْنَهَا وَعَدَمَ حُسْنِهَا رَاجِعٌ [27/99] إِلَى صَانِعِهَا.

Ve onun *كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ* (Nûr, 24/41) [Her bir şey salâtını ve tesbîhini bilir.] kavli, her şey Rabb'inin ibâdetinde, teahhurda rütbesini ve tenzîhden onun isti'dâdının i'tâ ettiği tesbîhini âlimdir, demektir. İmdi hiçbir şey yoktur illâ ki o, Halîm ve Gafûr olan Rabb'ine hamd etmekle müsebbihdir. İşte bunun için biz âlemin tesbîhini birer birer tafsîl üzere fehmetmeyiz. Ve bir mertebe vardır ki, onda zamîr *وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ* (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] kavlinde, müsebbih olan abde âiddir. Ya'ni bu şey "kendi hamdi ile" demektir. İmdi *بِحَمْدِهِ* [kendi hamdi ile] kavlinde olan zamîr, şeye âit olur. Onun üzerine olduğu senâ ile demektir. Nitekim biz mu'tekid hakkında dedik ki, muhakkak o, ancak kendi mu'tekadında olan ilâha senâ eder; ve nefsinı ona rabtetti; ve onun amelinden olan şey, ona râci'dir. Şu hâlde ancak kendi nefsinı senâ etti. Zîrâ muhakkak san'atı medheden kimse, bilâ-şek sâniî medheder. Çünkü onun hüsnü ve adem-i hüsnü, sâniine râci'dir.

Ya'ni "musallî" lugatta "müteahhir" ma'nâsına olunca, Hak Teâlâ hazretlerinin *كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ* (Nûr, 24/41) ya'ni "Her bir şey salâtını ve tesbîhini bilir" kavli, her şey Rabb'inin ibâdetinde teahhurda rütbesini ve tenzîh nev'inden kendi isti'dâdının i'tâ ettiği tesbîhini bilir, demek olur. Zîrâ vücûd-ı kesîf-i izâfî ile müteayyin olan [27/100] her bir mazhar, kendi vücûdunun, Hakk'ın vücûdundan müteahhir olduğunu bilir. Ve kezâ kendi isti'dâdı tenzîh nev'inden ne gibi bir tenzîhi iktizâ ediyorsa onu bilir. Zîrâ bu biliş, o mazharın kendi nefsinı bilmesi demektir. Böyle olunca a'yândan, Halîm ve Gafûr olan Rabb'ine hamd ile müsebbih olmayan bir şey yoktur. Ve burada Rabb'in bu iki isim ile zikrinin sebebi budur ki: Her bir "ayn"a isti'dâdında meknûz olan kemâlâtı Rabb-i Halîm'i cânibinden ânen-fe-ânen rıfk ile ve yavaşlıkla kader-i ma'lûm üzere nâzil olur. Eğer şiddetle ve def'î olarak nâzil olsa idi, o "ayn"ın ona tahammülü olmazdı. Ve kezâ Rabb-i Gafûr her bir "ayn"ın nekâyis ve zulmet-i imkâniyyesini setreder. İşte her bir şeyin Rabb-i Halîm ve Gafûr'una, kendisine mahsûs hamdiyle tesbîhi bulunduğu için, biz bilcümle eczâyı âlemin tesbîhini, bi-

rer birer, ale't-tafsîl bilemeyiz. Zîrâ bir şeyin gayrı olan şey, o şeyin kendi nefsini bildiği gibi, o şeyi bilemez.

Ve bu âyette bir mertebe vardır ki, o mertebeye nazaran *إِلَّا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا* (İsrâ, 17/44) ya'ni "Hiçbir şey yoktur, illâ ki o şey kendi hamdi ile tesbîh eder" kavlinde "bi-hamdihi"deki zamîr, tesbîh eden abde râci' olur. Ya'ni "bu şey, kendine mahsûs olan hamd ile tesbîh eder", demektir. Böyle olunca "bi-hamdihi" kavlindeki [27/101] zamîr, şeye âittir ki, o şey nev'-i senâdan, ne gibi bir senâ üzerine bulunmakta ise, o senâ ile tesbîh eder, demek olur. Nitekim biz i'tikâd-ı mahsûs sâhibi olan kimse hakkında dedik ki: Muhakkak o kimse, ancak kendi i'tikâdında tahayyül ettiği ilâha senâ eder ve nefsini ona rabteder. Hâlbuki bu ilâh-ı mu'tekad o kimsenin amelinden husûle gelen bir şeydir; ve bir âmilin ameli ise bittabi' kendisine râci'dir. Şu hâlde Hakk'ı kendi i'tikâdında tahayyül edip onu îcâd ettikten sonra, o ilâh-ı mu'tekada senâ eden kimse, kendi nefesine senâ etmiş oldu. Çünkü ilâh-ı mec'ûl, sâhib-i i'tikâdın san'atıdır; ve san'atı medheden kimse, şübhesiz sâniî medheder. Zîrâ o şey'-i masnûun güzelliği ve çirkinliği sâniine râci'dir.

وَالهُ الْمُعْتَقَدِ مَصْنُوعٌ لِلنَّاطِرِ فِيهِ، فَهُوَ صَنَعْتُهُ، فَتَنَاوَاهُ عَلَى مَا اعْتَقَدَهُ تَنَاوَاهُ عَلَى نَفْسِهِ، وَلِهَذَا يَذُمُّ مُعْتَقَدَ غَيْرِهِ، وَلَوْ أَنْصَفَ لَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، إِلَّا أَنَّ صَاحِبَ هَذَا الْمَعْبُودِ الْخَاصِّ جَاهِلٌ بِلَا شَكِّ فِي ذَلِكَ لِإِعْتِرَاضِهِ عَلَى غَيْرِهِ فِيمَا اعْتَقَدَهُ فِي اللَّهِ، إِذْ لَوْ عَرَفَ مَا قَالَ الْجُنَيْدُ: «لَوْ الْمَاءِ [27/102] لَوْنٌ إِنَائِهِ»، لَسَلَّمَ لِكُلِّ ذِي اعْتِقَادٍ مَا اعْتَقَدَهُ، وَعَرَفَ اللَّهُ فِي كُلِّ صُورَةٍ وَكُلِّ مُعْتَقَدٍ، فَهُوَ -أَيُّ صَاحِبُ مَعْبُودِ الْخَاصِّ- ظَانٌّ لَيْسَ بِعَالِمٍ، فَلِذَلِكَ قَالَ: «أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي» أَيُّ لَا يَظْهَرُ لَهُ إِلَّا فِي صُورَةٍ مُعْتَقَدِهِ، فَإِنْ شَاءَ أُطْلِقَ وَإِنْ شَاءَ قَيَّدَ.

Hâlbuki ilâh-ı mu'tekad, ona nâzır olan kimse için masnû'dur. O, onun san'atıdır. İmdi i'tikâd ettiği şey üzerine onun senâsı, onun kendi nefsi üzerine senâsıdır; ve bundan dolayı onun gayrı olan mu'tekadı zemmeder; ve eğer insâf ede idi, onun için bu vâki' olmaz idi. Şu kadar var ki, muhakkak bu ma'bûd-ı hâs sâhibi, Allah hakkında

i'tikâd ettiği şeyde, kendinin gayrına i'tirâzından dolayı bunda bilâ-şek câhildir. Zîrâ eğer Cüneyd'in dediği لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ [Suyun rengi, kabının rengidir.] kavlini ârif olaydı, onun i'tikâd eylediği şeyi, her bir i'tikâd sâhibine teslîm ederdi; ve Allah Teâlâ'yı, her sûrette ve her mu'tekadda ârif olurdu. Binâenaleyh o, -ya'ni ma'bûd-ı hâs sahibi-,⁷⁰² zânnıdır, âlim değildir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ: "Ben abdimin zannı indindeyim" buyurdu ki, ister ıtlâk [27/103] etsin, ister takyîd etsin, ona ancak kendinin mu'tekadı sûretinde zâhir olur demektir.

Ya'ni sâhib-i i'tikâdın tahayyül ederek nâzır olduğu ilâh kendi tarafın-dan tasnî olunmuştur; ve bu ilâh-ı muhayyel bu kimsenin san'atından ibârettir. Bu ilâh üzerine senâ ettiği vakit, kendi nefsi üzerine senâ etmiş olur. İşte bundan dolayı o kimse, kendi i'tikâdında îcâd ettiği ilâhdan başkasını kabûl etmez; ve başkasının i'tikâdında mec'ûl olan ilâhı zemmeder. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ashâb-ı i'tikâdın hâline işâreten buyrulur: يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا (Ankebût, 29/25) ya'ni "Ba'zınız ba'zısını tekfir ve ba'zınız ba'zısını tel'in eyler." Ve eğer bu mu'tekid, insâf ede idi, i'tikâdattan hiçbir i'tikâdı zemmetmez idi. Şu kadar var ki, bu i'tikâdında tahayyül ettiği ma'bûd-ı hâssın sâhibi, Allah hakkında başkalarının i'tikâd ettiği şeyde kendi mu'tekadının gayrına i'tirâzından dolayı, bu zemminde şübhesiz câhildir. Çünkü eğer Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ ya'ni "Suyun rengi kabının rengidir" kavlini ârif olaydı, her bir i'tikâd [27/104] sahibinin i'tikâdında tahayyül etmiş olduğu ilâh-ı mu'tekadı da teslîm eder idi. Fakat Hakk'ın mezâhirin isti'dâdı hasebiyle zâhir olduğunu bilmedi. Hakk'ın kendine olan tecellîsini tasdîk ve kendinin gayrı bulunan mezâhirde vâki' olan tecellîsini inkâr etti; ve Allah Teâlâ'yı her sûrette ve her mu'tekadda ârif olmadı. Binâenaleyh bu ma'bûd-ı hâs sâhibi, sâhib-i zandır, âlim değildir. İşte ashâb-ı i'tikâddan her birisi sâhib-i zan olduğu için Allah Teâlâ "Ben kulumun zannı indindeyim" buyurdu. Ya'ni abd Hakk'ı kendi i'tikâdında ister ıtlâk ve ister takyîd etsin, Hak ona ancak kendi i'tikâd etmiş olduğu sûrette zâhir olur, demektir. Ya'ni abd, cemî'-i mu'tekadât sûretlerinde Hakk'ın mütecellî olduğunu i'tikâd ederse, ona it-

702 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 589.

lâk üzere tecellî eder; ve eğer i'tikâd-ı hâs ile takyîd ederse, o kimseye onun i'tikâd-ı mukayyedi sûretinde tecellî eyler.

فَاللَّهُ الْمُعْتَقَدَاتِ تَأْخُذُهُ الْحُدُودُ، وَهُوَ الْإِلَٰهُ الَّذِي وَسِعَهُ قَلْبُ عَبْدِهِ، فَإِنَّ الْإِلَٰهَ الْمُطْلَقَ لَا يَسَعُهُ شَيْءٌ، لِأَنَّهُ عَيْنُ الْأَشْيَاءِ وَعَيْنُ نَفْسِهِ، وَالشَّيْءُ لَا يُقَالُ فِيهِ يَسَعُ نَفْسَهُ وَلَا يَسَعُهَا، فَافْهَمْ، ﴿وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾.

[27/105] İmdi ilâh-ı mu'tekadâtı hudûd ahzeder. Ve o da, onun abdinin kalbi vâsî' olduğu ilâhdır. Zîrâ ilâh-ı mutlak bir şeye sığmaz. Çünkü O, eşyânın “ayn”ıdır ve nefsinin “ayn”ıdır. Hâlbuki bir şey hakkında, kendi nefesine sığar ve sığmaz denilmez. İyi anla! Ve Allah hakkı söyler ve sebîle hidâyet eder.

Ya'ni her bir mu'tekidin kendi i'tikâdında tahayyül eylediği ilâh hudûda tâbî' olur. Çünkü her bir mu'tekid, kendi mu'tekadı olan ilâhı kabûl edip diğerlerinin mu'tekadâtını reddetmekle, bu ilâhın hudûdunu diğerlerinin hudûdundan tefrîk etmiş olur. Ve bu hudûda tâbî' olan ilâh dahi, kendi abdinin kalbine sığan ilâhdır. Çünkü İlâh-ı mutlak hiçbir şeye sığmaz. O ahadiyyet-i mutlakasıyla her şeyi Muhî't'tir. Binâenaleyh ne kadar hissî, hayâlî, vehmî, aklî, zannî ve ilmî sûretler varsa, hepsini zâtı ile ihâta eder. Zîrâ zâhir ve bâtın ancak ondan ibârettir. Böyle olunca zât-ı ahadiyyet-i mutlaka bilcümle eşyânın “ayn”ıdır; ve bu İlâh-ı mutlak kendi nefsinin ve zâtının “ayn”ıdır. Hâlbuki âlem-i histe örfen bir şey hakkında, kendi nefesine sığar veyâ [27/106] sığmaz denilmez. Çünkü sığmak ve sığmamak iki şey'-i muhtelif mâbeyninde mevzû'-i bahs olur. Şeyin nefsi ise ayn-ı vâhidedir; ve o şey, nefsinin “ayn”ıdır. Binâenaleyh şeyin nefesine sığması ve sığmaması mahall-i güft ü gû olamaz. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا [Rabbim her şeyi ilmen ihâta etmiştir.] ve ﴿كُلُّ شَيْءٍ رَحْمَةٌ وَعِلْمٌ﴾ [Ey bizim Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır.] buyurulması, niseb-i ilâhiyyenin her şeye vâsî' olduğu ma'nâsını mutazammındır. Zîrâ ilim ve rahmet niseb-i ilâhiyye-dendir. Ve Hakk'ın bu nisbetleriyle bilcümle eşyâya sığıdığı zâhirdir. Ve bu bahsin tafsîli “hikmet-i kalbiyye”de mürûr etti. Bu dekâyıkı iyi anla! Hak Teâlâ hazretleri kâmillerin lisânıyla hakkı söyler ve kendisine müteveccih

olan tâliblere dahi, sırât-ı müstakîmi göstermekte rehber olur. **الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** [Âlemlerin Rabbi Allâh'a hamdolsun!]

İbtidâ: 8 Mart 1334 ve 24 Cümâde'l-ülâ 1336
[8 Mart 1918], Cum'a saat-i ezânî sabah 3

İntihâ: 17 Temmuz 1334 ve 8 Şevval 1337
[17 Temmuz 1918], Çarşamba saat-i ezânî 11,45

***

[27/107] Hz. Şeyh-i Ekber 560 sene-i hicriyyesi Ramazân'ının 17. Pazartesi gecesi Endülüste âlem-i şühûda kadem-nihâde olmuşlar; ve 638 sene-i hicriyyesinin Rebîu'l-âhîrinin 22. Cuma gecesi Şam'da irtihâl buyurmuşlar; ve Şam hâricinde Sâlihiyye nâm mevkie defnedilmiştir. Kabr-i şerîfi meşhûr ziyâretgâhdır. Şu hâlde ömr-i şerîfleri 77 sene 7 ay olur. Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz 604 senesinde tevellüd buyurduklarına göre, bu târihte Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimizin 44 yaşında olmaları lâzım gelir. Hz. Mevlânâ 14 yaşında Konya'ya pederi Sultânü'l-ulemâ hazretleriyle geldikleri sırada, Hz. Şeyh 58 yaşında olurlar. Bu târihlere nazaran Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz ile Cenâb-ı Mevlânâ efendimiz muâsır olup, gerek Konya'da ve gerek Şam'da yekdiğeriyle mülâkat buyurmuşlardır. Ve Şam'daki mülâkatları Hz. Şeyh-i Ekber'in son zamanlarına müsâdif olacağı anlaşılır. Hz. Mevlânâ efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*'in 4. cildinde:

همچنان که دید آن صدر اجل   پیش کار خویش تا روز اجل

[Nitekim o Sadr-ı ecell, kendi kârının önünü ecel gününe kadar gördü.]⁷⁰³ beytinde Hz. Şeyh-i Ekber'e işâret buyurup "Sadr-ı ecell" ta'bîr etmişlerdir. [Ahmed Avni Konuk]

703 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 482-483 (beyit: 3380). Sayfa kenarına Mevlânâ ile İbnü'l-Arabî'nin buluşmalarına ilişkin "bu mülâkât vâki' değildir" notu düşülmüş, daha sonra beytin hizasına Abdülbaki Gölpınarlı imzalı şöyle bir cümle yazılmıştır: "Bu mülâhaza indîdir ve yanlıştır. Beytin İbn Arabî ile hiçbir münâsebeti yoktur. Bu beyit dördüncü ciltte قصة شکایت استر با شتر که من بسیار در رو می افتم در راه رفتن و تو کمتر می افتی چون است و جواب گفتن شتر او را ve Şeyh-i Ekber denen İbn Arabî ile hiç ama hiçbir münâsebeti yoktur."

Ahmed Avni Bey'in bu beyit üzerine *Mesnevî-i Şerif Şerhi* nde yazdığı açıklama ise şöyledir: “Sadr-ı Ecell, ta'bîrinin lugat ma'nası, sadrın en büyüğü demek olur ki, “vezîr-i a'zam” ma'nasında kullanılır. Burada, “ehl-i keşfin en büyüğü” ma'nasında isti'mâl buyurulmuş olmak icâb eder. Ankaravî hazretleri, “Bu ta'bîrden murâd, muttakî olan kimsedir” buyururlar. Hind şârihlerinden Abdülfettah, “Mutlakan veliyy-i kâmilin zâtından kinâyedir”; ve ba'zı şârihler dahi “Murâd, Bâyezîd-i Bistâmî hazretleridir ki, Ebu'l-Hasan Harakânî hazretlerinin ahvâlini görmüş idi” buyururlar. Fakat beyt-i şerifte “Sadr-ı Ecell, kendi kârının önünü ve geleceğini ömrünün âhîrine kadar gördü” buyurulmasına ve bu hâl Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn ibn Arabî (k.s.) hazretlerinin hâli olmasına binâen bu beyt-i şerîfde Şeyh-i Ekber hazretlerine işâret buyurulması fakîre göre kaviyyen muhtemeldir. Bu ihtimâlin karîneleri budur ki, Şeyh-i Ekber hazretleri Hz. Pîr efendimiz ile muâsır idi, Konya'da yekdiğerlerine mülâkî oldular ve Şeyh-i Ekber hazretleri Sadreddîn-i Konevî (k.s.) hazretlerinin vâlidesini nikâh edip onu bizzât terbiye buyurdu. Ve Hz. Pîr efendimiz Cenâb-ı Sadreddîn ile Konya'da dâimâ sohbet buyururlar idi. Cenâb-ı Mevlânâ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*'de Cenâb-ı Sadreddîn'den naklen şu ibâreleri yazmışdır: “Hz. Şeyh (ya'ni, Şeyh-i Ekber) buyurdu: “Vaktâki, bilâd-ı Endülüs'den diyâr-ı Rûm'a vâsıl oldum. Nefsimde azîmet ettim ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ benim üzerime benim için ve benden sudûrunu takdir ettiği ahvâl-i zâhiriyye ve bâtuniyye-i vücûdiyyemin tefâsilini ömrümün âhîrine kadar bana müşâhede ettirmedikçe gemiye binmeyeyim. Binâenaleyh, huzûr-i tâm ile ve şühûd-ı âm ile ve murâkabe-i kâmile ile Hak Teâlâ'ya teveccüh ettim. Hak Teâlâ zâhîren ve bâtunen ömrümün âhîrine kadar benden cârî olan ahvâlin kâf-fesini hattâ senin pederin İshak bin Muhammed'in sohbetini ve senin sohbetini, ahvâlini ve ulûmunu ve ezvâkını ve makâmâtını ve tecelliyâtını ve mükâşefâtını ve Hak Teâlâ'dan bilcümle huzûzâtını bana gösterdi; ve basîret üzere gemiye bindim. İhlâl ve ihtilâl olmaksızın olan oldu ve olmaktadır.” Diğêr taraftan vahdet-i vücûd hakikatini açık ibârât ile yazan Şeyh-i Ekber olduğu için hakk-ı âlilerinde, “bir şeyin evveli” ma'nasında olan “sadr” kelimesinin ve kendileri muhakkiklerin ehassül-havâsî olduklarından “ecell” tâbirinin isti'mâli pek mahallinde olmuş olur. Velhâsıl “Sadr-ı Ecell”den murâd, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber hazretleri olması kaviyyen muhtemeldir vesselâm!”

